B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD ŐRNAGY, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1894. HETEDIK ÉVFOLYAM.
(VII. KÖTET.)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1894.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

Lap

Bárczay Oszkár. Nikápoly ... 486, 589
Gömöry Gusztáv. Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban ... 96, 242
— Adalék Szigetvár 1566-ik évi ostromának történetéhez ... 539
— A sziszeki csata 1593-ban ... 613
Geőcze István. Hadi tanácskozások az 1577-ik évben ... 502, 647
Horváth Rónai Jenő. A felső magyarországi hadjárat 1664-ben ... 285
— További adatok az 1664-ik évi felső magyarországi hadjárathoz ... 573
Illésy János dr., Várvizsgálatok 1557—58-ban ... 57, 216
Komáromy András dr., Rhédey Ferencz váradi kapitány ... 8, 170, 322, 424
— A nyitrai árulás 1621-ben ... 599
Koncz József. II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkezű levelei 1658—1660 ... 39
Márki Sándor. A tizenötéves török háború történetéhez ... 347, 469
Merényi Lajos dr., Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága ... 108
— Kálló és Szathmár őrségeinek panaszai 1631-ben ... 635
Szepessy. Kurucz betörés Stiriába ... 268
Szilágyi Sándor.. I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata ... 143
Várady Gábor. Savoyai Jenő és a Nándorfehérvar elleni hadjárat ... 20, 191
Váry Rezső dr., Bölcs Leo taktikájának az Escorialban lévő kéziratai ... 413
Voith Ferdinánd emlékirata Mesko tábornok visszavonulásáról 1809-ben 149
y—s. Nádori küldöttség jelentése a végvárak ügyében 1612-ből ... 365

II. Hadtörténelmi apróságok.

Bajvívások történetéhez. y—s. ... 390
Bányavidéki várak és végházak költségeiről. G. G. ... 126
Bányavidéki végvárak folyamodása Thurzóhoz 1609-ben. y—s. ... 686
Básta tábornokra vonatkozó adatok ... 400
Eggenberger jelentése a sziszeki csatáról. Hugyecz Antal ... 264
Érsekujvár erődítési költségei 1639—1644. M—y. ... 121
Eszterházy Miklós és Pázmán Péter levélváltása. Geőcze István ... 127
Ferdinand főherczeg Nádasdy fegyverzetét kéri. Hugyecz Antal ... 124
Franczia lovasezred megsemmisítése 1809-ben ... 693
Generálisság hány vagyon magyarországi korona alatt. M—y. ... 122
Huszárok a hátvéd harczban ... 564
Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben. y—s. ... 561
József nádor fegyverbe szólítja a magyar nemességet. G. G. ... 120
Kurucz betörés Stiriába. Szepessy ... 268
Lamberg feljegyzései a kurucz háborúk idejéből. G. G. ... 544

Lap
Mágóchi Gáspár levele Ujhelyi Györgyhöz. K. A. ... 685
Magyar eredetü franczia huszárezredek. Mangold Lajos ... 266
Magyar nemesi fölkelés, 1809-ik évi, vitézei. G—y. ... 404
Mátyás király két levele. G—y. ... 256
Mont Cenis megvétele ... 131
Nádasdy Ferencz kinevezése Buda parancsnokává ... 692
Örökös tartományok járulása a háború költségeihez 1592-ben ... 397
Rákóczy Lajos jelentése Lippáról 1604-ben. G. G. ... 688
Szigetvár történetéhez adatok. Gömöry Gusztáv ... 539
Szinán pasa levele. Gömöry Gusztáv ... 393
Tartalék önálló fölhasználása ... 270
Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben ... 395
Török háborúról, 1727—38, tudósítások. K. J. ... 556
Török kormányférfiak 1564—1573 ... 558
Török végek őrhada 1577-ben. Dr. Merényi Lajos ... 259
Turai kincs. Gömöry ... 680
Végházbeliek tartásáról mód és rend. M—y. ... 262
Wesselényi összeesküvés történetéhez adatok ... 689
Zrinyi Miklós 1664-ik évi hadjáratáról levelek. Koncz József ... 554

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából 114, 255, 390, 538, 679

Hadtörténelmi irodalom:

I. Ismertetések ... 132, 565
II. Irodalmi szemle ... 136, 271, 567
III. A hadtörténeti irodalom repertóriuma. Dr. Mangold Lajos 141, 276, 694
Hadtörténelmi okmánytár ... 281, 283, 699
Magyar hadi szabályzatok gyüjteménye ... 143, 497, 569

Mellékletek:

Arczképek: Savoyai Jenő, Rhédey Ferencz, Koháry István, De Souches Lajos, Rueber János, Eggenberg Ruprecht. Összesen 6.

Térképek és rajzok: Hatvan 1, a tatárok útja 1, Nándorfehérvár ostroma 1, Léva vára 1, a garam-szent-benedeki csata 2, a sziszeki csata 1. Összesen 7.

RHÉDEI FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Béla király névtelen jegyzőjénél olvassuk, hogy a honfoglaló Árpád vezér Ed és Edömér kún vitézeknek a Mátra erdejében nagy földet adományozott és ezek törzsökéből származott Kézai Simon mester Krónikája szerint a híres Aba nemzetség, melynek egyik ága tudvalevőleg a ma napság is élő gróf és nemes Rhédey-család.[1])

A Rhédeyek a XIII. század derekán tünnek föl, mint előkelő Heves vármegyei birtokosok. Ős jószágaik a Mátra alján Gyöngyös környékén feküdtek, de már Zsigmond és a Hunyadyak korában Nógrád vármegyében is gazdag földesurak voltak. — Rhédey Pétert 1442-ben azon Ulászló-párti főnemesek között látjuk, a kik Albert király özvegyét hitlevéllel biztosították, hogy az esztergami béketanácskozásokra bátorságosan elmehet. Rhédey Sándor 1447-ben a budai országgyűlésen Nógrád vármegye követe volt; János 1467-ben hevesi alispán, másik János pedig mint erdélyi alvajda és Mátyás király kedvelt híve szerepel ez időszak történeteiben.[2])

A mohácsi veszedelem után, a török hódoltság terjedésével, birtokaik igen megfogyatkoztak. Oda hagyták tehát az ősi curiát, hogy vérök hullásával vagyont, dicsőséget szerezzenek. Jó katonák,

[1]) Anonymus Endlichernél XXXII. fejezet. Kézai krónikája. U. o. Lib. I. §. 6. A családi hagyomány Aba Sámuel magyar királytól származtatja a Rhédeyeket, de ez mese. — Hiteles oklevelek szerint azonban az Aba nemzetség törzsökéből valók.

[2]) L. A kisrédei gr. Rhédey-családról írott értekezésemet a «Turul» I. k. 1883. évf. 119. l.

vállalkozó szellemű, vitéz emberek voltak. — Ferdinánd pártján harczoltak és Eger várából nem csak az országot de saját tűzhelyüket is védelmezték a támadó töröktől. Rhédey Ferenczet Dobó István alatt az egri hősök között találjuk és a család más tagjai a királypárti Magyarország különböző helyein vitézkedtek. Hűséges szolgálataikat az uralkodó nem hagyta elösmerés, jutalom nélkül és egyszer-másszor tekintélyes adományokban részesültek Szolnok, Pest és Csanád vármegyékben.[1]) De nem örömest költözködtek el szülőföldjükről s ezért az akkori zavaros időkben bizony kevés hasznát látták szerzett javaiknak. Csak a pörük szaporodott, a jövedelemmel hatalmaskodó szomszédok, idegenek töltöztek.

A Rhédey ifjak tanuló oskolája Eger vára volt. Mikor már megbírták forgatni a kardot, felesküdtek a vitézek közé s némelyikük egész életét itt töltötte el. A ki szegényebb volt, egy-két lóval szolgált, a kinek jobban telt, egy kis csapatot is kiállíthatott, rendes fizetése, hópénze járt utána. Mert Eger vára nem afféle «*tarisznyás vár*» volt, hová minden kóborló hajdút, szabad zsákmányost befogadtak volna, csakhogy a létszám kitelvén, a zsold a kapitányok zsebébe vándoroljon. Sorsától az egész országrész megmaradása függött, fentartására tehát különös gondot fordítottak.

Kapitányai mindig jeles katonák, gyakran nagytekintetű főemberek voltak. A század vége felé Ungnád Kristóf, Rákóczy Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, Prépostváry, Nyáry Pál, mindanyian kimagasló alakjai ez időszak történetének. De jól megválasztották oda a vitézeket is, mert éjjel-nappal serényen kellett vigyázniok, hogy a portyázó török meg ne lopja a várat, el ne rabolja a nyomorúlt községet.

Tudvalévő dolog, hogy a békekötés daczára sem rozsdásodott a kard hüvelyében; apró csatározások napi renden voltak, néha hatalmasabb összeütközések is történtek, mert az ellenség épen a békét akarta fölhasználni a hódoltság terjesztésére. És ha egy-egy falut rablással vagy fenyegetéssel behódoltatván, regestrumba vettek, beszélhettek aztán akármit is a magyar és német urak, örökösen az övék maradt az. — Persze, hogy a végvári vitézek se nézték

[1]) L. u. o. és a családnak a m. nemzeti múzeumban letéteményezett levéltárát.

összetett kezekkel a dolgot és ölték vágták a portyázó törököt. Mikor pedig megindították a vizsgálatot ellenük, minden szigorúság, fenyegetődzés, kérés hiába való volt, mert a sereg összetartott és a világért ki nem adta volna a békesség-rontókat. Hadnagyok és kapitányok rendszerint azzal védekeztek, hogy a háboruság inditói, a vakmerő csatázók levágattak vagy büntetéstől tartva, Isten tudja hová bujdostak. Keresse őket a nemes ország.

Szerencsét próbáló ifjú leventék, főuri családok sarjadékai messze földről sereglettek Eger várába, hogy hadi tapasztalatokat gyüjtsenek és a törököt színről-színre megösmerjék. No már ebben nem is volt fogyatkozás, «*rá öklelhettek*» az ellenségre, a mikor épen kedvük tartotta és a kardforgatás mesterségébe bizony begyakorolhatták magukat. A vitézlő rend java része azonban Heves vármegye nemességéből került ki. Ezek voltak az igazi veteránok, a kik úgyszólván gyermekségüktől fogva vénségükig szolgáltak, hogy birtokaikat a rabló töröktől annál könnyebben védelmezhessék.

Mert a várból örökösen szemmel tartották az ellenséget és figyeltek minden mozdulatára. Czirkáló csapatokat, kémeket küldtek nyomába, *nyelvet vettek* tőlük és a veszély pillanatában seregestől rohantak elő, hogy jobbágyaikat vagy saját házuk népét, feleségüket, gyermekeiket megoltalmazzák. Nem zsoldért, de a családi tűzhely nyugalmáért harczoltak, nem nyereségvágy ösztönözte, de hazaszeretet lelkesítette őket. Mikor az apa kivénült a csatákból s pihenni tért az ősi fedél alá: a fiú vette kezébe a kardot. Így ment ez emberöltőről emberöltőre nemcsak Eger várában, de mindenütt a végeken, hol a török közvetlen szomszédja volt a magyarnak.

A Rhédey-család tagjai se viseltek már ebben az időben vármegye-tisztséget. Katonák voltak valamennyien, három nemzedéken keresztül. Mikor az öreg Rhédey Pál a XVI. század derekán kidőlt a sorból, derék fiai váltották föl helyét. Pál, az idősebbik, atyja példáját követvén, Eger várában szolgált és az ő kötelessége volt tovább oltalmazni azt a darab földet, melyben az elődök csontjai porladoztak. Már 1570-ben az egri vitézek között találjuk és ott harczolt huszonhat esztendő mulva is. — Az oklevelek atyjával együtt rendesen «*miles agriensis*»-nek nevezik. Magasabbra nem emelkedett, de hivatását betöltötte és hűséges szolgálatát a király

is méltányolta. A vár feladása napján, 1596-ban október 13-án, mikor a török hitetlenül kardra hányta a védőket, szerencsésen kivágta magát az ellenség sorai közűl, őseitől öröklött, vére hullásával szerzett birtokait azonban elnyelte a hódoltság.[1])

Ferencz, az ifjabb testvér, szétnézett a világban és mint abban az időben szokták volt mondani, «*látott, hallott, próbált és sok csatákban forgott jó vitéz ember vala*». Viszontagságos életében többször jutott olyan körülmények közé, hogy kardján kívül egyebe se maradt, de ez aztán sohasem hagyta őt cserbe és hírt, dicsőséget, gazdagságot szerzett neki.

Ifjúságát minden bizonnyal Eger várában töltötte, mert az a föltevés, hogy előbb az egyházi pályára lépett és 1557 körűl váradi prépost lett volna, merőben alaptalan. A ki 1608-ban nősűl, 1621-ben még hadat vezérel, az közönséges emberi számítás szerint a XVI. század közepénél hamarább bajosan születhetett.[2])

Mikor legelőször találkozunk nevével, már a füleki kapitányság fontos tisztét viseli. — Egyszerű nemes ember gyermeke, jószág nélkül szükölködő szegény legény lévén, nem családi összeköttetések, nem is hatalmas pártfogók, pusztán személyes érdemei emelték őt erre a szép állásra. — A hosszú török háború kezdetén, 1593—1596 között, bőséges alkalma nyílt tanujelét adni hadra termettségének. — Akár valamelyik végvárban, akár a maga kenyerén mint bizonyos számú lovas vagy gyalog vitéz kapitánya szolgált, kétségtelenűl ki kellett tüntetnie magát, hogy ez időszak történeteiben oly nagy szerepet játszó Fülek parancsnoka lehessen.

E várat, mint tudjuk, az 1593-ik év végén foglalták vissza a töröktől, mikor a Teuffenbach, Rákóczy Zsigmond, Dobó, Homonnay, Báthory István, Nádasdy Ferencz és más jeles katonák vezérlete alatt álló magyar csapatok 37 napig tartó dicsőséges előnyomulása az egész bányavidéket fölszabadította a pogány igája alól. Első parancsnoka Serényi Mihály volt, ki az emlékezetes mező-

[1]) L. u. o. Pál 1604-ben már nincs életben.

[2]) *Simon Máté:* Supplementum ad dissertationem Georgii Pray de dextra Sancti Stephani etc. — v. ö. *Turul* id. h. A munka végén Rhédey Ferencz Szent-Jóbon talált koporsókövének rajza látható. Születésére nézve biztos datummal nem rendelkezünk.

keresztesi csatában is vitézülharczolt és mindjárt utána 1596—1598 között Rhédey Ferencz következett.[1])

Mióta Eger várában megfészkelte magát a török, Fülek a legfontosabb véghelyek egyike lőn egész Magyarországon. Béke időben 5—600 főnyi lovas és gyalog vitézből állott az őrség, most azonban a környék minden fegyverfogható népe oda sereglett. Maga a vár a szabad vitézeknek, a palánkkal kerített város pedig a török által birtokairól elűzött úgynevezett «*futott nemesek*»-nek nyujtott ideig-óráig való menedéket. A hajdúk ebben az időben már igen elszaporodtak, mert a hódoltság ezer meg ezer embert juttatott koldusbotra. — Veszedelmes, garázda nép volt tagadhatlanul, mely háborúban hadi zsákmányból, békében pedig rablásból élt, de hát valamiből csak élnie kellett. Az országgyűléseken rettenetes szigorú törvényeket hoztak ellenük. Akárkinek joga volt úton útfélen levágni őket, Istennek tetsző dolgot mivelt, ki a szabad hajdút megölte. — Csak az nem áll, hogy a társadalom söpredékéből kerültek ki; mi legalább meg vagyunk győződve arról, hogy nagyrészük valamikor nemes udvarházakban lakott, és igen sokan régi gyökeres nemzetségből, előkelő fő bírtokosoktól származtak. Mert a föld megmaradt, csak a gazdája változott. Munkás kézre, igavonó baromra a török földes úrnak ép úgy szüksége volt, mint a magyarnak. Viszont a pór, a jobbágy évszázadok óta már annyira megszokta a szolgaságot, hogy voltaképen neki mindegy volt, akár kinek fizeti is a dézsmát meg a kilenczedet. Hiszen két bőrt az új gazda se nyúzhatott rajta. Ha az *iszpája* túlságosan zsarolta a községet, kiköltözködtek a faluból, erdőkbe, hegyek közé menekültek, de tüstént vissza szállottak, mihelyt elengedett az adóból és előnyös alkura lépett velük. A paraszt észjárás minden furfangjával igyekeztek sorsukon javítani és utolsó esetben messze földre, más úr birodalma alá szökdöstek, arra azonban nincs példa, hogy seregestől összeverődvén, katonákká, szabad vitézekké lettek volna.

Bizonyos dolog, hogy a naponként szaporodó hajdúk között pórok, jobbágyfiúk sőt városi polgárok is szép számmal voltak, főleg miután Bocskay István fejedelem szabad jószágot és kiváltsá-

[1]) Serényi Mihályt, Istvánffy szerint, mindjárt az ostrom után ültette be Teuffenbach kassai kapitány Fülek várába.

gokat adományozott nekik, mindazonáltal kétségtelen, hogy e társadalmi osztály a török hódoltság terjedése miatt vagyontalanná és földönfutóvá lett nemességből keletkezett és legnagyobb contingensét még ebben az időben is régi családok elszegényedett sarjadékai alkották.

A pór ragaszkodott a maga kunyhójához és mikor haragjában felperzselte a török földes úr, nem futott világgá, de másat épített helyébe és robotolt tovább türelmesen. A nemes ember szerette, védelmezte a hazát, életét fogyatta el szabadsága mellett; úr dolgát végezni, járomba görnyedni nem tudott, és hogy a rabságot kikerülje, egyik országszélről a másikra bujdosott. Ha a királyi hadak befogadták, zászló alá esküdött, és mezőn, végvárakban, esetleg valamelyik fő ur dandárjában kardjával szolgált, máskülönben pedig szabad nyereségen, szükségtől kényszerítve rablásból élt.

Az országgyűléseken azzal is vádolják a hajdúságot, hogy a rendes katonaság között szolgálni nem akar, hogy kénye-kedve szerint zsarolhassa a nyomorúlt föld népét. Mese beszed; dehogy nem szolgált volna, ha zsoldra, hópénzre hívják. De ki győzött volna annyi éhes, rongyos, bujdosó vitéznek kenyeret, ruhát, hajlékot adni? — mikor a Habsburgok üres kincstára és rossz gazdálkodása mellett a veterán zsoldosok is csaknem éhen vesztek. — Nagyon jól tudták ezt a rendek és ne tulajdonítsunk különös fontosságot azoknak a törvényeknek, melyek a hajdúságot végképen ki akarták pusztítani a föld színéről. A közönséges életben másként állott a dolog. Mert a törvényhozó urak közül sokan nemcsak megtűrték, de szívesen be is fogadták váraikba a szabad vitézeket. Azt is látjuk, hogy a fizetetlen idegen zsoldosok sokkal több kárt okoztak a föld népének, mint a hajdúk. Persze, hogy átkozódtak és betöltötték az országot siránkozásukkal, mikor egy-egy rossz tehenet és nehány szekér szénát, szalmát követeltek tőlük, de bezzeg gazdálkodtak nekik és keresték kedvüket, mikor portyázó török csapat közeledett a faluhoz. Félre verték a harangot, nagy tüzet gyujtottak, hogy a kóborló hajdúkat figyelmeztessék a veszedelemre. Az is gyakran megtörtént, hogy mikor az iszpája vagy a császár deákja az adóért sanyargatta őket, titkon üzentek a vitézeknek és egyesült erővel agyon verték, egy lábig levágták a törököt. — De ha a dolog kitudódott és nagy summával kellett megváltani magukat,

ismét csak a hajdúkat vádolták. Ezek voltak a társadalom bűnbakjai és a kor felfogása szerint az Úr Isten az ők vétkeiért ostorozta a szegény magyar nemzetet.

Rhédey Ferencz egész életében kedvelte a hajdúkat. Becsülte bennök a támadásban vakmerő, védelemben elszánt, kitartó vitézséget. Füleki kapitánysága idejében befogadta őket a várba, bár a XVI. század végén hozott törvények már ezt is szigorúan tiltották. Fő- és jószág-vesztés volt azoknak a büntetése, a kik szabad hajdút tartottak és a rendek minden országgyűlésen sürgették a királyt, hogy úgy járjon el ellenük, mint a közjövedelmek háborgatói ellen szokás. Be is vádolták ezért az 1599-iki pozsonyi országgyűlésen, mikor is vármegyék és magánosok panaszára megbüntetéséről külön törvényt alkottak. A szabad hajdúk tartásán kívül még azt hozták föl ellene, hogy nemesen, pararaszton egyaránt hatalmaskodik és Balogh Gáspárt saját házából kiűzte, gondoskodjék tehát ő felsége, hogy vétkes cselekedeteiért keményen lakoljon.[1])

Bizonyos dolog, hogy ennek következtében vizsgálatot indítottak, mely azonban rendes szokás szerint sokáig elhúzódott, mert Rhédey Ferenczet még 1601-ben is Füleken találjuk. De már a következő esztendőben a német származású *Tanhauser Honorius* ott a kapitány,[2]) mi arra mutat, hogy vagy egyszerüen fölmentették őt állásától vagy pedig sulyosabb büntetéstől tartván, ideje korán menekült Fülekről. — Mert, hogy saját jó szántából, minden

[1]—[2]) «Et quia contra Capitaneum filekiensem Franciscum Redey a comitatibus multae et graues quaerelae factae sunt, signanter autem a Casparo Balogh, qui ex propria domo per ipsum Redey evulsus et crudeliter tractatus esse dicitur, similiter quod contra publicas Regni constitutiones liberos Hajdones aluisset et nunc etiam aleret, ipsamque plebem et nobiles diversis violentiis afficeret: ideo sua majestas dictum Franciscum Redey juxta continentias publicarum constitutionum serio et severe punire dignetur» 1599. évi XXXVII. t. cz. — Ez a Balogh Gáspár különben, a ki Rhédeyre vádaskodott, izgága, rakonczátlan ember volt és egy kapitánynyal se tudott megférni. Később testvérével s több társaival együtt zendülést támasztott Füleken s a hadi törvényszék 1602-ben halálra ítélte. De megszökött. (Hadtörlénelmi Közlemények 1890. *A füleki zendülés.*) Rhédey Ferencz 1601 márczius 6-án még füleki kapitány. (L. *Szederkényi*: Heves vármegye Története III. k. 1. számú oklevél.)

különös ok nélkül hagyta volna el a kapitányságot, azt a történtek után föl se lehet tennünk.

Ez az idő forduló pontot jelent életében. Kint állott ismét a nagyvilágban, mint hadi pályája kezdetén, vagyon és pártfogó nélkül. De akkor még ifjú volt és sok önbizalommal, még több reménynyel nézett a jövőbe, most azonban már férfikora delére jutott és nem csak vére hullásával, ejjel-nappal való fáradságával szerzett állását vesztette, de meglehet hogy szabadságáért is aggódnia kellett. Mitévő legyen, hová forduljon? — A ki megszokta a parancsolást, a kinek szavára egy sereg hallgatott és három vármegyében nem ösmert hatalmasabb embert magánál, az közönséges zsoldos vagy erdőn, mezőn bujdosó, útakat leső martalócz nem tudott, de nem is akart lenni.

Rhédey Ferencz azonban — mint egész élete bizonyítja — erős akaratú, bátor, kitartó ember volt, ki sohasem esett kétségbe. Gyorsan határozott, még gyorsabban cselekedett minden dolgában és a mihez egyszer hozzáfogott, tűzön, vízen keresztül vitte.

A füleki kapitányság szép fizetéssel járt, azt ugyan egy magános vitéz föl nem emésztette,[1]) Rhédeyt különben is takarékos, szerző embernek ismerjük. Össze válogatott tehát egy csoport vakmerő, mindenre kész hajdút, megruházta, fölfegyverezte őket és aztán lóra kapván, megindúlt Erdély felé. Könnyű szívvel vett búcsút Magyarországtól, mert nem sírt utána se feleség, se gyermek; szabad volt, mint az égi madár. Jó nyereséget ígért a vitézeknek, a kik azért még a pokolba is elmentek volna vele.[2])

Báthory Zsigmond fejedelem a goroszlói csatavesztés után (1601 aug. 3.) Moldvába menekült, Básta pár hét mulva meggyilkoltatta Mihály vajdát s minden fontosabb helyet hatalmába kerítvén, egész Erdélyt meghódoltatta Rudolfnak. A városok, Brassó és Déva kivételével, átadták kulcsaikat és a rendek még hálálkod-

[1]) Bosnyák Tamásnak p. o. személyére és asztal tartására 125 frtja volt havonként (Hadtörténelmi Közlemények 1893. évf. 686), de tudjuk, hogy ezen kívül is sok mellékes jövedelme vala.

[2]) Szamosközy (III. k. 110) és utána Bethlen (V. 294) azt írják, hogy Rhédey Ferencz a vallonok és németek zsarnoksága és injuriája következtében menekült Magyarországból, jó csapat vitézt hozván magával.

tak is a császári generalisnak, hogy a zsarnok, vérszomjas oláh kalandortól megszabadította őket.

De a független nemzeti párt fájó szívvel nézte az ország romlását s kész volt törökkel, tatárral szövetkezni, hogy megbuktassa Rudolf kormányát és visszaállítsa Erdély régi alkotmányát. Zsigmond csakhamar ismét bejött Erdélybe. Brassó megnyitotta előtte kapuit, a székelység és a hajdúk egy része mellé állott. Bektás temesvári pasa, 16 ezer főnyi török-tatár hada, Csáky István, Székely Mózes s a régi híres katona Borbély György magyarjai keményen szorították Bástát és egy pillanatra úgy látszott, hogy a szerencsétlen ország végre fölszabadúl az idegen nemzet türhetetlen igája alól.

Rhédey Ferencz Zsigmond pártjához csatlakozott és azon volt, hogy becsületet szerezzen kardjának. Idegen volt Erdélyben, de az ott tartózkodó magyarországi urak között sok ösmerősre akadhatott, a kik aztán csakhamar elterjesztették hírét, hogy ki és mi volt annak előtte a maga hazájában. Székely Mózessel és Bethlen Gáborral barátságot kötvén, rövid idő alatt tekintélyre, befolyásra tett szert és a nemzeti párt vezérférfiainak egyike lőn. De a hadakozó felek 1602 február 13-án fegyverszünetre lépvén, kard helyett diplomatiai alkudozásokkal akarták megoldani az erdélyi bonyodalmakat. Báthory Zsigmond — kinek saját vallomása szerint — még ekkor sem jött meg az esze,[1]) megbánta elhamarkodott cselekedetét, megiszonyodott, megréműlt a sok kiontott vér és fogalmat felűl haladó nyomorúság láttára és hajlandónak mutatkozott lemondani Erdélyről, ha Rudolf illendően kárpotolja őt. A hóbortos ember a császár lábaihoz akart borúlni, töredelmesen bevallotta és Isten tudja hanyadszor szánta-bánta bűneit, ítéletet várván nyomorúlt fejére.[2])

A prágai udvarban kegyesen fogadták a megtérő juhot. Op-

[1]) «Én bizony igen jó egészségben, vagyok — írja 1602 február 18-án Bocskay Istvánnak — és egy cseppnyire sem különben valamint szinte az előtt tíz esztendővel kgd esmert, sem vigabban sem szomorúbban *sem eszesben* és így . . . magamat mód nélkül nem töröm». (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. k. 107. l.)

[2]) Az elmondottakat l. bővebben u. o., valamint Bethlen Farkas históriáját. (De rebus Transilvanicis V. k.)

peln és Ratibor herczegség vagy más megfelelő birtokon kívül 50,000 frt évi nyugdíjat ígértek neki ha tüstént elhagyja Erdélyt, ellenkező esetben fegyverrel is készek voltak elfoglalni tőle az országot. Ehhez képest Básta az összes hadak fővezérévé neveztetett ki, mialatt Nyáry Pál ajánlatot tett a prágai kormánynak, hogy 4000 emberrel kiveri Báthoryt az országból. Ily körülmények között Zsigmond nem habozott sokáig és maga sürgette a Rudolffal kötött egyezség végrehajtását.

De a nemzeti párt, melynek vezére Székely Mózes vala, szörnyen elkeseredett a dolgok ilyetén fordúlatán. Szász-Sebesnél fegyveres országgyűlést tartottak s kijelentették, hogy nem szakadnak el a töröktől és akár mi történik is, fejük fennállásáig védelmezik Erdély függetlenségét. Hanem hát nagyon kevesen voltak és Székely Mózes segélykérő szavára meg se mozdúlt Erdély. Básta késedelem nélkül megtámadta őket. Tövis alatt 1602 julius 2-án történt a csata. — A támadó sereg 4000 főnyi lovas németből állott, a magyarok mindössze is 1600-an voltak. Véres viadal fejlődött ki, miközben Mózes Bástát vette üldözőbe s már-már leszúrja hegyestőrével, ha vitézei meg nem segítik. Mikor azonban a magyar sereg gyöngülni kezdő jobbszárnyát a tartalék gyalázatosan cserbe hagyta, a németek erősen megnyomták és a Maroshoz szorították a bomladozó hadsorokat és részint levágták, részint a folyó túlsó partjaira űzték őket. — Székely Mózes, Bethlen Gábor, Borbély György, Szelestey János, Rhédey Ferencz, stb. szerencsésen megmenekültek a csatából és már Hátszeg vidékén jártak, mikor Básta követei utól érték őket. — Kegyelmet, bűnbocsánatot ígért nekik, ha Rudolf hűségére térnek. — Némelyek elfogadták, de nagyobb részük tovább folytatta útját Törökország felé[1])

Báthory Zsigmond 1602 julius 6-án fölkereste Bástát szászsebesi táborában. Híre járt, hogy mikor ott Erdély átadásának módozatai felől tanácskoztak volna, Rhédey Ferencz, Kis Farkas és Nagy Pál titkon megüzenték Zsigmondnak, hogy ne menjen ki az országból, mert ők levágják a német hadakat és vissza helyezik

[1]) Bethlen Farkas id. m. V. k. Lib. XI. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1601—1607) V. k. Várfalvi Nagy János: Székely Mózes (Századok 1869).

fejedelemségébe.[1]) Zsigmond azonban már nem akart vissza fordulni megkezdett útjáról és julius 26-án örökre búcsút mondott Erdélynek, mely az ő vétkes könnyelműsége miatt leírhatatlan nyomorba, inségbe süllyedt. Az egykorú krónikások szörnyű dolgokat jegyeztek föl erről az időről. A nép anyira elszegényedett, hogy igavonó barom hiányában maga húzta a gúnyosan «*Básta szekerének*» nevezett talyigát; húsnak, kenyérnek színét se látta, mert a a mi élés találkozott az országban, azt a német, vallon és magyar zsoldosok mindenütt felemésztették. Az emberek a nagy éhségtől kényszerítve mint a fenevadak egymást falták föl. — A holtakat kiásták sírjukból, a gonosztevőket levágták a bitófáról, hogy húsokon táplálkozzanak. — Az anya saját gyermekét, a gyermekek szüleiketették meg és Enyeden nyilvánosan mérték az emberhúst stb.[2])

Mialatt Rudolf biztosai Gyulafejérváron a fegyverrel meghódított «*tartomány*» beolvasztásáról tanácskoztak, Székely Mózes és a többi bujdosók a szerencsétlen ország megszabadításán működtek. — Minden bizodalmukat a török segítségbe vetették és várakozásukban nem is csalódtak, mert a portán igen jól tudták, hogy ha Erdélyben megfészkeli magát a német, a félhold uralma Magyarországon is kétségessé válik. Ha Rudolf a rendek kérését teljesítvén vissza állítja az ország régi alkotmányát és megerősíti a nemzet jogait és kiváltságait, az esemenyek bizonyára másképen alakulnak. De hallani sem akart erről és az erdélyi fejedelemséget már nemlétezőnek tekintette. — Az elkeseredett honfiak tehát érintkezésbe léptek Székely Mózessel s míg ők odahaza titkon szervezték a nemzeti pártot, addig a szultán athnamét, kardot, botot

[1]) . . . «deutet ihnen benebens andas gros verlangen so sy neulicher zeit als sy nahend bey Sassebes für gezogen gehabt haben, damaln Sigismundus und er Basta in erst besagter statt bey sammen gewöst, da dann Khys Farkas, *Redey Ferenz, der sonst zu Vilegg gelegen*, und Nagy Pal alle drei Ungern dem Sigismundo zu vissen gemacht sy währen berait das deutsche khriegsvolckh alles niderzu hauen, und ihn indas fürstenthumb widerumben einzusezen» stb. Básta jelentése Rudolfhoz: Erd. Orszgyűl. Emlékek V. k. 146. l.

[2]) Szamosközy István Történeti maradványai IV. k. 174. 177. l. Utána Bethlen Farkas, id. m. a ki még több borzalmas dolgokat jegyzett föl. L. még erre vonatkozólag Erdélyi Orszgyűl. Emlékek V. k. 36. 56. l.

és zászlót küldött Mózesnek, megparancsolván Bektás temesvári pasának, hogy török és tatár hadakkal melléje álljon. Megesküdött Mohamet «szent árnyaira», atyjának lelkére és 124 ezer prófétára, hogy Székely Mózest ülteti a fejedelmi székbe vagy az erdélyieket a németekkel együtt végképen eltörüli a föld színéről.[1])

Székely Mózes az 1603-ik év tavaszán «*mikoron még a fü ki sem jött volna*» csakugyan megindult Temesvárról és ápril 15-én a Vaskapun át Erdély földére lépett. — Toldy István, Bogáthy, Borbély, Vajda, Bronkay és más előkelő nemesek dandárjaikkal tüstént hozzá csatlakoztak és fejedelemmé kiáltották ki. A székelység táborába sietett, a nemzet jobbjai megváltó gyanánt üdvözölték, csak a circumspectus szász atyafiak foglaltak el várakozó állást. Gyulafejérvár megvétele után Szamosujvár alá vezette seregét, melynek falai között Básta elszánt védelemre készült. De ostromágyúk nem voltak vele és hogy ne töltse az időt hiába, Nagy Alberttel körül zároltatta a várat és maga a derék haddal Dézsig nyomult. A városon alól, Kaplyonnál nagyszámú jobbára németekből álló zsoldos csapat tartózkodott, de voltak közöttük magyar hajdúk is, a császár párti Kornis Boldizsár és Kendy Ferencz vezérlete alatt. Bizonyosan Szamosujvár fölmentésére siettek és az volt a czéljuk, hogy az ostromló sereget oldal támadásokkal háborgassák.

Székely Mózes Rhédey Ferenczet 2000 főnyi könnyü lovassal küldé ellenük, a ki Murza tatár vezérrel éjszakának idején nagy óvatosan közeledett Kaplyon felé. Az ellenség teljes biztonságban érezvén magát, a tábort minden oldalról védtelenül hagyá és még csak előőrsöket se állított. A vezérek meg is adták az árát gondatlanságuknak.

Pitymallatkor egyfelől Rhédey huszárjai, másfelől pedig a tatárok nagy sivalkodással rohantak elő és fölverték a mély álomba merült tábort. A támadás oly gyors és meglepő volt, hogy komoly ellentállásról szó se lehetett es a ki csak kezét lábát bírta, menekülni igyekezett. Kornis és a többi főemberek megpróbálták ugyan helyre állítani a rendet és harczra kényszeríteni a futókat, de Rhédey és Murza két tűz közé szorították és irgalmatlanul ölték, vágták, taposták, őket. Legnagyobb részük ott veszett vagy a tatárok

[1]) V. Nagy János: Székely Mózes. id. h.

fogságába került, a szerencsésebbek Kendyvel és Kornissal együtt előbb Szamosujvár felé, majd Kolozsvárra és innen Magyarországra futottak.[1])

Ez alatt Nagy Albert nem valami serényen őrködhetett Szamosujvárnál, mert Básta 400 német lovaggal egy éjjel kiszökött az ostromlott várból, szerencsésen keresztül ossant a magyar táboron és május 24-én Kolozsvárra érkezett. Innen Szathmárra ment és az volt a czélja, hogy Magyarországon gyűjt hadat Székely Mózes ellen. Példáját csakhamar többen is követték, mert a támadó magyar sereg vezérei minden ponton győztek, a várakat kiostromolták és a havasföldi segédcsapatokat egymásután tönkre verték.[2]) A menekülő zsoldos hadak egyrésze Szinyér-Váraljánál szállott táborba, hogy szükség esetén Bástához csatlakozhasson.

Ezt megtudván Székely Mózes, parancsot adott Rhédeynek, hogy támadja meg és verje szét őket. Rhédey, Balád szultán tatár főnökkel meg is indúlt az ellenségre, melynek számáról és erejéről azonban nem volt kellőleg tájékoztatva. A város alatt nagyszámú német, vallon és magyar csapatokra bukkant, neki pedig a tatárokkal együtt mindössze 2000 embere volt. Ehhez járult még, hogy a tábor már természettől fogva is kitünően megerősített helyen feküdt, mert egyfelől a Szamos folyó, másfelől pedig hatalmas hegyek védelmezték. De a csatát már nem lehetett elkerülni, mert az ellenség észre vette jövetelét és a visszavonulás közben még könnyebben legyőzte volna. — Támadást vezényelt tehát, arra számítván, hogy a tatárok gyors rohama és a huszárok vakmerő bátorsága zavarba hozhatja az ellenséget és a szerencse még neki szolgálhat. Most azonban csalatkozott, mert a táborban lévők födött állásukból oly hatalmas ágyú- és puska-tűzzel fogadták, hogy a tatárok tüstént meghátráltak, de a magyarok se bírták sokáig kiállani a golyózáport és csakhamar az egész sereg megfutamodott.[3])

[1]) Szamosközy III. k. 66. 72. l. Bethlen Farkas V. 270.

[2]) U. o. 269. Erd. Országgyűl. Emlékek V. 50 l. Székely Mózes id. h.

[3]) Bethlen V. 293—295. Szamosközy III. 110. — Elbeszélésük szerint (Bethlen csaknem szóról szóra kiírja Szamosközyt) Székely Mózes többek között azért is küldé Rhédeyt Szinyér-Váraljához, mert a helyi viszonyokkal ösmerős vala és nem régiben még azon a vidéken lakott. Szamosközy

Rhédey visszavonulása azonban rendben történhetett és úgy látszik az ellenség nem merte elhagyni a tábort, hogy a hátrálókat üldözze, máskülönben azon a szoros helyen nagy kárt tehetett volna bennök. — A veszteség jelentéktelen vala, a főemberek közül csak Kendeffy Gáspár maradt a csatatéren.[1])

Ez alatt Székely Mózes egyik diadalt a másik után aratta. A nyár kezdetén Fejérvár, Kolozsvár, Besztercze, Szászváros, Szász-Sebes, Torda, Enyed, Megyes, Dézs és Háromszék kivételével az egész székelység meghódolt neki. Most már Básta is lemondott a reményről, hogy vissza foglalhassa Erdélyt és Rudolf parancsára alkudozni kezdett Mózessel. A császár állítólag hajlandó lett volna bizonyos kikötések mellett előismerni őt, de Székely nagyon jól tudta, hogy a török segítségére csak is addig számíthat, míg a németnek ellensége marad, és nincs a császárnak annyi hatalma, hogy megvédelmezze őt a fejedelemségben, ha a portán nem akarják. — Visszautasította tehát a föltételeket és tovább harczolt.[2])

Ettől az időtől fogva azonban szerencséje szemlátomást hanyatlott. Radul havasalföldi vajda, a német császár lekötelezettje, serényen gyűjteté a hadat Oláhországban és bár a pasát hűségéről, Székelyt pedig jó szomszédságáról erős hitlevéllel biztosította, csak a kedvező alkalmat várta, hogy betörjön Erdélybe. Addig is Bástának sikerült kieszközölni, hogy Rácz György és Deli Markó körülbelől 3000 főnyi oláh, rácz és magyar sereggel a Bárczaságra rontott és a háromszéki pártosokkal egyesülvén, fenyegető állást foglalt el.

Székely Mózes Makó Györgyöt és Imecs Mihályt küldé ellenük, állítólag 3000 lovassal és 400 tatárral, a kik Földvár közelében utól érték és gyorsan megtámadták Deli Markó csapatját. Ez két zászló elvesztése után megfutamodott, mire Székely hadai vérszemet kapván, üldözőbe vették az ellenséget. — A német pártiak azonban kerülték a csatát, szekerekkel és sánczokkal jól megerősí-

azonban tévesen volt értesülve, mert Rhédey («Vir strennus animo et manu promptus») egyenesen Fülekről jött Erdélybe, a mint Básta jelentéséből is kitetszik.

[1]) Szamosközy III. 111. l.

[2]) V. ö. Erdélyi Országgyűl. Emlékek V. 52. Szamosközy III. 152.

tett táborukba szállottak, napestig fárasztották az ostromlókat. — Mózes értesülvén a történtekről, Rhédey Ferenczet 300 huszárral segítségükre küldé, megparancsolván Makónak, hogy az ütközettől mindaddig tartózkodjék, a meddig maga is elérkezhetik a derék sereggel. A régi tapasztalt katonák is nagy ovatosságot ajánlottak és annál is inkább el akarták kerülni a döntő csatát, mert már a sereg fáradt és kimerült volt és híre járt, hogy Havasalföldéről újabb segédcsapatok érkeztek.

De Makó György, különösen pedig a fiatal és tapasztalatlan Imecs, nagy harczi kedvüktől elragadtatva nem hallgattak az okos tanácsra és 1603 julius 6-án Rozsnyó és Keresztyénfalva között megrohanták az ellenség erős táborát és egy órai sikertelen ostroma után nyílt csatába bocsátkoztak Rácz György és Markó hadaival. A szerencse nem járt kedvükben és a szép kis sereg teljesen tönkre tétetett. A tatárok gyors lovaikon menekültek, de magyar és székely valami 2000 maradt a csatatéren, köztük a meggondolatlan könnyelmű vezérek, Makó és Imecs.[1])

Rhédey Ferencz kivágta magát a harczból és Székelyhez futott, a ki julius 8-án már Brassó alatt táborozott. — Arra a hírre, hogy Básta elindúlt Magyarországból, tüstént követeket küldött Nyáry Pálhoz, értesítvén őt, hogy kész a császárral illendő egyezségre lépni. De már késő volt, mert Serbán Radul vajda nagy sereggel átlépte a határokat és gyorsan közeledett Brassó felé.

Székely Mózes halasztani akarta a csatát, és alkudozni kezdett a vajdával, hogy visszatérésre bírja. — Ugylátszik, csak időt akart nyerni, míg Borbély György és Nagy Albert csapatai, meg a Kamensky János vezérlete alatt álló lengyel vitézek, kiket nemrég zsoldjába fogadott, megérkeznek. — Ezekre azonban hiába várt, de hozzá csatlakozott Bethlen Gábor, majd Bektás pasa 2000 törökből álló seregével, sőt még a brassaiak is küldtek a táborba 150 katonát és néhány ágyút, mert nem tudhatták, hogy fordul a koczka.[2]) Mindössze 6—8000 embere volt tehát és 27 ágyúja, taraczkja. — Az ellenség számát kétszer annyira becsülték.

[1]) Szamosközy III. 189—198. IV. 197—200. Bethlen V. Lib. XII. Várfalvi Nagy János: Székely Mózes id. h.

[2]) Mika Sándor: Weisz Mihály 42. l.

Székely Mózes szekerekkel és sánczokkal kerítette be táborát, mely háttal egy berekre, oldalvást pedig a brassai papirosmalom épületeire támaszkodott; előtte egy kis sáros, mocsaras patak vagy is inkább árok vonult el, melyet azonban ember és állat mindenütt meggázolhatott. A szekereket lánczczal és kötéllel kapcsoltatta össze, úgy hogy a kerekek egymást dörzsölték.

A temesvári pasának sehogy se tetszett a dolog és azt tanácsolta, hogy nyílt síkon várják be az ellenséget és fogadják el a csatát. Felsorolta, hogy mennyi hátránya van az ilyen mód nélkül bekerített s a katonaság szabad mozdulatait akadályozó tábornak. Veszélyben a gyors menekülést, jó szerencse esetén a győzelem kizsákmányolását lehetetlenné teszi stb. Székely Mózes azonban nem hallgatott beszédjére. Neki is megvoltak a maga nyomós argumentumai, többek között, hogy a vitézek ne a futásban de a harczban keressék dicsőségüket. De mindenek felett arra számított, hogy ágyú- és puska-tűzzel visszaszoríthatja az ellenséget, mely ha egyszer hátrálni kezd, a győzelem kezükben van.[1])

A pasa látván, hogy nem boldogul vele, késedelem nélkül kivezette és a mezőn a tábor jobb oldalán állította föl a tatárokat, maga azonban visszament a sánczok közé. De kint maradt Rhédey Ferencz 300 huszárjával, — a ki már ekkor Toldy Istvánnal, Bogáthy Miklóssal, Toroczkay Lászlóval együtt tanácsosa volt Székely Mózesnek és azt a parancsot kapta, «hogy ha valaki ki kezdene futni az szekerek közt való táborból» irgalmatlanul vágja le.[2])

Radul vajda egyesült magyar, oláh és rácz hadai 1603 julius 17-én érkeztek a síkra. A jobb szárnyat Rácz György, a tatárokkal szemközt álló balszárnyat Deli Markó és a másik Merza vezényelte. Közép oszlopban szabad hajdúk és gyalogok sűrű tömege következett és a négyszegletű csatarendet a vajda csapatai zárták be.[3])

[1]) Szamosközy III. 203—205. Bethlen V. 377—380. — Székely Mózes táborának elhelyezésére nézve megegyeznek, és szerintök 6000 embere volt, de ugylátszik a temesvári pasa tatárjain kívül; más versio szerint 10.000 főből állott a sereg. (Szamosközy IV. 198).

[2]—[3]) Szamosközy IV. 183. 193. Az ellenség csatarendjére nézve Bethlen Farkas (id. m. 396. l.) Szamosközyt követi (id. m. III. 212), a ki különben «*egy hazug olasz leveléből*» följegyezte, hogy Radul «Merzának adá

A mint az ellenség lőtávolba érkezett, a magyar sereg hatalmas ágyu- és puska-tűzzel megnyitotta a harczot. Erre a vezérek rohamra parancsolták a gyalogságot, sőt az előzetes megállapodáshoz képest a lovagok is leugráltak a nyeregből és fejszét, bárdot, csákányokat ragadva, Szent Miklóst és Jézust kiáltva, megtámadták a tábort. — Deli Markó járt legelől és vitézei összetörték, szétrombolták a szekereket. Az ellenség szakadatlan tüzelése kevés kárt tett bennük.[1])

Most aztán kitűnt, hogy igazsága volt a temesvári pasának. Mert az erős gyalogsági roham — a mint hasonló körülmények között abban az időben gyakran megtörtént — elvette az ágyúk hatalmát. Székely Mózes szóval, tettel buzdította, lelkesítette a vitézeket. — A sereg élére állott s lova hátáról igazgatta a pattantyusokat, hogy hol lőjjék az ellenséget. De nem használt az semmit. A német pártiak új erővel támadtak, mire előbb az ágyúk fedezetére rendelt brassai drabantok, majd a sánczokat védő, mindössze is 600 főnyi gyalogság hátrálni kezdett. A torlaszokon csakhamar rés támadt, a hajdúk megbontották a szekérsánczot és betörtek a táborba. — Erre a tatárok a temesvári pasával tüstént megfutottak, pedig még a rabláson kívül egyebet se tettek. — A táborba szorult lovasság kétségbe esetten védelmezte magát, de a bekerített helyen «*sem előre sem hátra nem futhatván*», a túlerő végre is győzedelmeskedett. Egyrésze kitört a sánczok közül és ha nem volt ideje menekülni, drágán adta el életét. — Mert Radul seregei elállották az utakat és iszonyú öldöklést vittek végbe a tábor környékén. — De Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz meg-

észak felől való részt, Brassó felől való oldalt a lovagoknak, négy szegletű seregben középben mentenek az hajdúk az gyalogokkal. Az vajda volt az főzászlóval utólba». Id. m. IV. 183.

[1]) Nagy Szabó Ferencz elbeszélése szerint, a ki különben 50 esztendő mulva *emlékezetéből* írt, «mind gyalog szállának az vajda hajdúi, csak egy kapczában, mert nagy sár vala az Mózes tábora előtt. . . De semmit nem tartozék az hajdú, hanem által mene, gázla, puskája kezében» stb. (Erdélyi Történelmi Adatok I. 82.) Tudjuk azonban, hogy nem a sár miatt, de azért szállottak le a nyeregből, hogy a gyalogsággal egyesülvén, a szekérsánczokat annál könnyebben megvívhassák.

szabadultak a mészárlásból. A gondviselés őrködött felettük. — Mindkettőre hívatás várt még.

Mikor már minden elveszett s az erdélyi nemesség virága a csatatéren maradt, Székely Mózes is menekült. De megjósolták neki, hogy sohasem tér vissza Brassó alól. Az urak közül Bogáthy Miklós és egy hű szolgája, Kadicsfalvi Nagy János, követte, mikor a ráczok és oláhok üldözőbe vették. Három nemes vérű lovának a harcz előtt baja történt, most egy kurta sötét pej paripán vágtatott, mely már a táborban is megbotlott vele és alig tudott kivergődni a szekerek közül. Az üldözők jobb lovakon voltak és már-már nyomába értek. — Mikor Bogáthy Miklóst levágták, Székely Mózes kissé megállapodott. Segítségére nem siethetett bajtársának, mert maga is halálos veszedelemben forgott, de legalább oda kiáltotta nekik, hogy kegyelmezzenek életének, mert főúr, kiért jó sarczot kaphatnak. Úgy is lőn. — Mindez nehány percz alatt is megtörténhetett, de ki tudja, hátha épen ez a nehány percznyi késedelem vált végzetessé reá nézve? — Üldözői közelebb jutottak hozzá és egy kis csermelynél utól érték. Nagy János föláldozta magát érette, de a hű embernek csak egy élete volt, az ellenség pedig számosan támadt és vagdalkozott. Egyikük pallossal hozzá csapott és fején találta. Most már aztán nem futott többé Székely Mózes. Hőshöz, fejedelemhez méltóan akart meghalni. Arczczal fordult támadóira és buzogánynyal verte vissza őket. — Majd hegyes tört rántott elő, miközben golyó találta, de azért tovább harczolt, nem adta meg magát. Végre egy csíki székely háta mögé lopódzott és kopjával keresztül öklelé. — Lefordult lováról, de még élt, mikor Rácz György oda érkezett. Nagy vitézi módon elütötte fejét a haldokló hősnek és Radul vajdához vitte, ki előbb feltűzte sátorára, majd Brassóban a kutyáknak vetette. — Ez ugyan nem fejedelemhez illendő cselekedet, de igazi oláh tempó volt.[1])

[1]) Székely Mózes harczára nézve L. Szamosközy III. 212. skkll. IV. 190—194. Bethlen Farkas Id. m. V. k. 396. skll. Várfalvi Nagy János Székely Mózes (Századok 1869) Székelynek egy Szentiványi Borbála nevű udvarhelyi sánta aggleány megjósolta, hogy Brassónál fog elveszni. Mózes megharagudott és fenyegette, hogy megégetteti, ha nem úgy lesz. A leány könyörgött, hogy csak addig ne bántsa, míg vissza jön a csatából. (Szamos-

A brassai csata után megérkeztek a várva várt lengyelek, mire Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz, kik elsőben a török birodalma alá menekültek, visszatértek Erdélybe és Nagy Albert és Borbély György hadaival egyesűlvén, újabb ellenállásra készűltek. De nemsokára Básta is bejött és rettenetes bosszút állott a nyomorúlt országon.

Dr. Komáromy András.

közy IV. 194). Brassónál hír szerint 3000 ember veszett el. Székely Mózest *Nagy Szabó* szerint Rácz György vágta volna le, más verzio szerint bizonyos *Pál* nevű görög. Legvalóbbszínű előttünk Szamosközy elbeszélése, hogy mindenki vágta, a ki hozzá férhetett, de hogy tulajdonképen ki ölte meg? eldönteni nem lehet. (Id. h. IV. 191).

SAVOYAI JENŐ ÉS A NÁNDORFEHÉRVÁR ELLENI HADJÁRAT. 1716—17.[1]

Jutalmazott pályamunka.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A nagynevű hadvezérnek, *Savoyai Jenő* herczegnek, III. Károly Bécsben, 1717 május 14-ik napján e szavakkal adta át, azon kort jellemzőleg, a vezéri pálcza helyett a keresztet: «Ő, a felfeszített, legyen a legfőbb vezér, te parancsainak végrehajtója; az ő vezérlete alatt győzni fogsz.» A gyémánttal kirakott feszület talapzatán e szavak állottak: «*Jesus Christus, Generalissimus*».

[1]) Az volt törekvésem, hogy Savoyai Jenő herczeg 1716—1717-iki hadjáratát hazánkban, az utolsó tatárjárással egybekössem, s ezt úgy történelmi mint katonai szempontból, lehetőleg új adatok felhasználásával is, megvilágítsam, ami magyar irodalmunkban, ebben az alakban, tudomásom szerint még eddig megírva nincs.

Forrásokul használtam a következő, részben egykorú munkákat:

a) «Die grossen Thaten, welche-zu unsterblichem Ruhm Sr. Kaiserl. und Cathol. Majestät-der durchlaugtigste Held Eugenius Herzog von Sawoyen und Piemont wider den Erb-Feind Christlichen Namens in dem Königreiche Ungarn Anno 1717. vorsichtig unternommen und sieghaft aus geführet, mit wahrhafter Feder beschrieben. Mit röm. Kaiserl. Majest. allergnädigst. Privilegio.» *Nürnberg* 17. .

b) «Gespräch im Reiche der Todten, zwischen dem heldenmüthigen Landgrafen von Hessen Cassel etc. Wilhelm dem Achten, und dem grossen Helden und Herzogen von Sawoyen, Prinzen *Eugen*, in welchem die His-

SAVOYAI JENŐ.

Királyunknak, a római császárnak, szerencsés választása volt ez, ha ugyan lehet «választásról» szó akkor, a mikor kétségtelen hogy Savoyai Jenőhöz hasonlítható hadvezéri tehetség Lotharingi Károly ideje óta a császár rendelkezésére nem állott.

Savoyai Jenő kora legkiválóbb hadvezére vala. A hadászat és harczászat elméletében ép úgy, mint azok gyakorlati alkalmazásában egyaránt kitünő volt, a ki az ellenség fölismert erejét saját hadainak erejével, képességével gondosan összemérte, a ki a terepviszonyok és a harcz esélyeire befolyással bíró egyéb tényezők beható megismerése után, körültekintő óvatossággal, megfontolva állapította meg terveit, de aztán annál gyorsabb volt elhatározásaiban és azok végrehajtásában. E mellett, bár maga rettenhetetlen bátorságával tünt ki és a saját életével nem sokat gondolt, ama ritka vezérek közé tartozott, kik csapataikat könnyelmüen soha se koczkáztatták.

Szóval, bírt mindazokkal a kiváló tulajdonokkal, a melyek a hadtörténelem legjelesebb vezéreit ékesítik.

Atyja, Eugen Móricz Savoya-Carignan herczege, már 1673-ban, midőn Jenő herczeg még csak 10 éves volt, meghalt, és anyja — Mazarin bíbornok unokahuga, — a papi pályára neveltette; de a «petit Abbé de France» katonai pályára vágyott s midőn a francziák által

torie des gegenwärtigen Kriegs deutlich, ordentlich und unparteiisch erzählet wird. Frankfurt und Leipzig, 1760.»

c) «Istoria del Principe Eugenio die Savoja generalissimo delle armate imperiali» stb. Turin, 1789.

d) «Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen», kiadja a cs. és kir. hadi levéltár XVI. és XVII. kötet, Bécs, 1891.

e) Arneth «Prinz Eugen von Savoyen». Wien 1858. II.

f) «Kurze Geschichte der Kaiserl. königl. Regimenter, Corps. Bataillons, und anderen Militer-Branchen, von ihrem Ursprung an bis zu Ende des Feldzugs von 1799». Wien, 1801. Továbbá

g) a *Szilágyi István* és *F. Szathmáry Károly* által 1860-ban kiadott «Szigeti Album»-ban, *Szilágyi* István által írt «Az utolsó tatárjárás» czímü munkát.

h) Matuschka Lajos «Der Türkenkrieg 1716—18.» czímü munkához csatolt okmányokat.

i) Szathmár Ugocsa, Máramaros vármegyék, a gróf *Károlyi* és báró *Perényi* család levéltárait.

elutasíttatott, bátyját követve, osztrák császári szolgálatba lépett; 20 éves korában már Bécs felmentésénél küzdött s kitünt a Petronell melletti csatában; ezután résztvett, már mint dragonyos ezredparancsnok, Esztergom bevételében, mire tábornokká neveztetett ki.

Buda ostroma alatt a futó árkok megvizsgálásánál kapta első sebét.

Midőn Esztergomnál, *Lotharingi Károly* alatt, a török hadsereg nagyrésze megsemmisült, akkor mondta Bádeni Lajos herczeg a csak hamar beteljesült jóslatot: «Savoyai Jenő okos és vitéz ember, ki idővel nagy hadvezér leend!»

Buda megvételénél, majd az 1687-ik évben Harsánynál (Mohács), a következő évben pedig, már mint altábornagy, Nándorfehérvár alatt harczolt, hol ismét megsebesült.

Ezután 6 évig Olaszországban működött s mint *Turin* kormányzója, *Catinat* franczia tábornagy meggyőzője, mindenütt fényes jeleit adta vezéri és államférfiúi képességeinek, hivatottságának.

Már mint tábornagy kapta a franczióktól a meghívást, hogy lépjen franczia szolgálatba, a mit azonban a herczeg most már visszautasított. 1697-ben Savoyai Jenőt mint császári fővezért látjuk *Zenta* előtt, a hol a törökök fölött szeptember 11-én ama nagyszerű diadalt aratta, melyben majdnem az egész ozmán hadsereg megsemmisült.

Olaszországba visszatérve, ismét a francziák ellen küzdött; végrehajtotta 1701-ben remek átkelését az Alpeseken és Carpinál, Chiarinál s több vár bevételénél, valamint Luzaranál folyvást szaporította babérait.

Nem folytatjuk e fényes hadi pálya leírását, elég ha a fényes győzelmek közül még a Höchstädt, Cassano és Turin melletti csatákat említjük, továbbá a németalföldi hadjáratot, melyben Oudenarde és Malplaquet mellett győzött és Lille várát bevette, míg végre a rastatti béke a nagy háborút fényesen befejezte.

Vezéri fényes tehetségeit mi sem jellemzi jobban, mint hogy valahányszor nem ő volt a fővezér, a császáriak vagy vereséget szenvedtek, vagy győzelmeik kétesek valának; de mihelyt Savoyai Jenő megjelent, a szerencse csillaga ismét ragyogni kezdett.

Tudta ezt *I. József*, s ezért Savoyai Jenőt méltóságokkal hal-

mozta el; már 1703 óta mint az udvari hadi tanács elnöke működött, majd birodalmi tábornagygyá, a birodalmi hadak fővezérévé, a titkos tanács elnökévé stb. nevezte őt a császár ki.

A jeles hadvezér katonai életére vonatkozó e nehány nevezetesebb mozzanatot szükségesnek láttam röviden érinteni, hogy általok most előadandó fegyvertényeit megvilágítsam.

Alig hogy megköttetett a béke Francziaországgal, a porta haddal támadta meg a velenczei köztársaságot, a melylyel a császár — saját érdekében nem tűrhetvén azt, hogy az oszmán hatalom újból megerősödjék — véd- és dacz-szövetséget kötött; a porta a karlóczai békeszerződést megszegvén a török háború újból kitört.

Itt kezdődnek Savoyai Jenőnek Magyarországon újabb hadi tényei. Hazánkban érdemelte ki első sarkantyúit, hazánkban kapta első sebét s a génius itt övezte halántékát a halhatatlanság babéraival.

Ali-Damad pasa nagyvezír 200,000 emberével előbb Szalánkeménnél szállott táborba, de azután, *Pétervárad* ellen irányozván hadműveletét, a *Karlócza* melletti sánczok mögött foglalt állást és 1716. jul. 23-án már ott lengett az oszmán lobogó; Savoyai Jenő 60,000 főnyi magyar-német hadai Futtaknál álltak.

Gróf *Pálffy* János tábornagy, horvátországi bán, huszárjai már aug. 1-én, a magyar huszár példátlan vakmerőségével rontottak neki a török erődített tábornak, s a négy órai, a Bayreuth és Gondrecourt vértes-ezredek által vitézül támogatott és általában mindkét részről nagy elszántsággal folytatott harcz alatt, a szpáhik hatszor rohantak Pálffy ellen, de minden roham megtört a huszárság ellentállásán.

A lovassági ütközet el volt döntve, 400 huszár és kétszer annyi török borította a csatatért. Ali 20 ezer embere nem bírt Pálffy csekély hadán erőt venni.

Ez a huszárvitézség, a magyar fegyverek eme dicsősége, a törököket elrémítő bevezetésül szolgált a következő diadalokhoz. *Pétervárad* alatt következett a méltó folytatás.

Midőn a pétervároadi várparancsnokot, Löffelholtz báró táborszernagyot, a nagyvezír — ki seregével Pétervároadhoz közelebb hú-

zódván, az erőd megtámadására az előkészületeket megtette — a vár feladására felszólította, Savoyai Jenő herczeg azt felelte, hogy «ő maga viszi meg a választ, hadserege élén». És el is vitte, mert seregével Péterváradnál a Dunán átkelvén, a török tábort 1716. aug. 5-én megtámadta.

Savoyai Jenő serege a Dunán való átkelés után ama sánczvonalban állapodott meg, melyet 22 évvel előbb gróf *Caprara* tábornagy emelt s mely még mindig «Caprara-sánczok» név alatt szerepelt. E kettős sánczvonal arczczal keletnek állott s jobb szárnyával a Dunára, balszárnyával Pétervárad erődítésére támaszkodott; a szárnyak ezen kívül a terep meredeksége miatt nehezen voltak megközelíthetők.

A török tábor e sánczvonaltól észak-keleti irányban egy halmon feküdt és a körűlállított járművekkel szekérvárrá alakíttatott át.

Savoyai Jenő herczeg gyalogsága nagyobb részét három harczvonalban — Stahremberg Miksa, Bevern herczeg és Löffelholz — a külső sánczvonal mögött állította föl, míg a belső erődöt öt zászlóalj szállotta meg. Az erődön kívül annak balszárnyához csatlakozott *Württemberg* Sándor herczeg 6 zászlóaljból álló gyalog dandára, még tovább balra állott föl a lovasság zöme, melyet *Pálffy János* gróf tábornagy vezetett, 5 harczvonalban: Nádasdy, Mercy, Martigny, Falkenstein és Battée alatt. A jobb szárnyat *Ebergényi* 4 huszár-ezredből álló lovas dandára képezte. A felállítás balszárnyát egy kiterjedt mocsár, jobb szárnyát a Duna védte.

Reggel 7 óra volt, midőn a Württembergi herczeg gyalog dandára a támadást megindította, s ez mindjárt oly sikeres volt, hogy a törökök 13 löveggel fölszerelt ütege az első rohammal a császáriak kezébe került. Az ugyanekkor előnyomuló lovasság a törökök lovas tömegeit támadta meg hasonló sikerrel.

A további előnyomulás azonban fennakadt, mert a sánczokból támadásra kivonuló gyalogság, a kivonulás közben rendetlenségbe jutván, a janicsárok által megtámadtatott és nemcsak az első, de sőt a második sánczvonal mögé vettetett vissza. De ekkor a balszárny lovasság hátsó csapatai, valamint Savoyai Jenő rendeletére Württemberg gyalogságának nagy része, a janicsárok jobb oldalába törnek, s azt visszavonulásra bírják.

A támadás most az egész vonalon újból megindúlt és a császári sereg föltartóztathatatlanúl nyomúlt a török szekérvárig.

Itt a támadás újból fennakadt, mert a nagyvezír a janicsárok egy részét összegyűjtvén, a kétségbeesés elszántságával tört a császári középhadra; de ez a török hadsereg sorsát többé meg nem fordíthatta. A támadó oszlopok minden oldalról benyomúltak a szekérvárba, a török megfutott s Savoyai Jenő hadai déli 12 órára az oszmán táborhely kellő közepéig hatoltak; 30,000 török holtteste borította a csatatért, köztök, a vereség tudatában hősies halált kereső nagyvezír, a janicsár-aga, több aga es pasa. A hadi zsákmányt 5 millió forintra becsülték. Alig három héttel később a császári hadak már *Temesvár* előtt állottak.

Lari Ahmed szeraszkier 30,000 emberrel megkísérlé a fölmentést, de siker nélkül, s az október 10-én komolyabban megkezdett ostrom következtében okt. 13-án a törökök kitűzték a fehér lobogót.

Mehmed pasa a várat capitulatio mellett föladta s a 12 ezernyi várőrség fegyvertelenül elvonúlt Pancsova felé. Temesvár, 164 évi török birtoklás után ismét magyar kézbe jutott. Kivonulásokkor a törökök tömérdek ágyút, lőport, ólmot hagytak hátra.

Savoyai Jenő herczeg már ekkor jelezte, hogy a jövő évben Nándorfehérvár ellen vonúl; és e tervezett hadjárat bevezeteséül tekintendő az, hogy Mercy lovassági tábornok bevette *Pancsovát* és *Uj-Palánkát*. Petrás alezredes elfoglalta *Gradiskát* és *Bródot, Velika-Selot, Dobort* s megszállotta Bosznia nagy részét. Gróf Draskovics János Horvátországhoz kapcsolta *Dubiczát*. Steinville gróf erdélyi tábor-nok elfoglalta a krajovai bánságot, fölépíté a *szenterzsébeti* várat és *Új-Orsovát*, egyszersmind hogy útat készítsen az ország belsejébe, megszállotta az oláh szorosokat.

Orsova bevétele Mercynek nem sikerült. De különben is Mercy abban a nézetben volt, a mit Savoyai Jenő herczeg is elfogadott, hogy Orsova birtoka nem fogná könnyíteni a hadműveleteket: megvédése nagy erőt vonna el a működő hadseregtől, sőt Oláhország felől Orsova könnyen elzárathatnék Mehádiától.

A császáriak kezében levő és jól megerősített *Mehádia* különben is elégségesnek mutatkozott arra, hogy az azon vonaloni

betörést meggátolja. Ez a felfogás azonban utóbb tévesnek bizonyúlt. A hadtestek téli szállásaikra vonúltak.

Így végződött az ezen évi diadalmas hadjárat, a jövő évi, még diadalmasabbnak előhirnöke.

Savoyai Jenő herczeg Bécsbe vezető útjában *Győrött* nov. 8-ik napján vette át a pápa ajándokát, egy megszentelt kalapot és kardot, a melyet nem kevésbé becsült, mint azt a kardot, a melylyel őt József császár mint atyjától, Lipóttól kapott ereklyével ajándékozta volt meg, a turini fényes győzelem után.

II.

Midőn III. Károly Savoyai Jenőnek az arany feszületet átadta, ezzel egyszersmind kiadta a parancsot a Nándorfehérvár elleni *támadó hadjáratra.*

Mert míg 1716-ban a császári kormány alapjában véve politikailag védő volt és a háború csak a hadsereg-parancsnok személyes tulajdonságai folytán vált támadóvá, most a kivívott fényes győzelmek után politikailag és katonailag támadásba kellett átmenni.

A XVII. és XVIII. században *Nándorfehérvár,* már csak fekvésénél fogva is, úgy a töröknek, mint a császárságnak illetőleg Magyarországnak is, nagy szolgálatokat tett, a szerint, a mint egyik vagy másik volt az erősség birtokában.

A török Nándorfehérvárt 1521-ben foglalta el s az 1688. és 1690. év közötti időszak kivételével, mely alatt a mi kezünkben volt, bírta azt 1717-ig; a török ama 194 esztendő alatt, míg Nándorfehérvárt bírta, koronkint mindig erősítette, mert hisz ez volt hatalmának támpontja az Aldunánál.

De nem annyira a vár erődítései, mint inkább és főleg a *Duna* és *Száva* által nyújtott kettős védelem, s az ártereket ellepő mocsarak tették e pontot azokban az időkben erőssé.

A portának ugy Magyarország mint Ausztria ellen viselt háborúiban mindig Nándorfehérvár szolgált a hadműveletek alapjául, de viszont Magyarországnak és Ausztriának is Nándorfehérvár volt kulcsa, minden, akár Törökország, akár Szerbia ellen irányzott hadműködésnél.

Míg a török Budáról uralkodott hazánk egy része fölött, addig Nándorfehérvárra nem fordított valami rendkívüli gondot; de midőn az oszmán hatalom napja 1686-ban Magyarországon kezdett aláhanyatlani, s a porta egymásután vesztette el várait, csak akkor fogtak Nándorfehérvárnak nagyobb mérvben való megerősítéséhez.

Az 1717-ik évben Nándorfehérvár már olyan erős vár volt, mint az előtt soha; ezenkívül, mivel *Ahmed* szultán tudta, hogy az osztrák és magyar hadak legközelebbi támadásának czélpontja csak Nándorfehérvár lehet, ennek vidékén egy erős hadat tartott készenlétben; ennek ellenében III. Károly és lángeszű hadvezére következetesen egyengették az útat a hadsereg részére Nándorfehérvár felé.

Mercynek 1717 januárban előterjesztett hadi tervét elfogadta a császár és a fővezér is, hogy t. i. a *Hervenjcza (Dunavicza)* csatornán szállítsák a hajók a csapatokat *Új-Palánkára*, onnan a *Dunára* és hogy a hadjárat minél korábban kezdessék meg; mert az érkezett tudósítások szerint még nem minden ázsiai csapat kelt át a tengeren s méltán attól lehetett tartani, hogy ha az oszmán teljes haderő együtt lesz, mindazokat a pontokat elfoglalja, a melyeken a császáriak átkelését a Dunán és a Száván megakadályozni lehet.

Petrás Ernő alezredes már márcziusban bevitte az első szállítmányt Péterváradról Pancsovára; de a hadtestek csak nagyon lassan gyülekeztek téli szállásaikból; az ujonczozás és lóállítás is vontatva haladt, úgy, hogy a sereg zöme csak május második felében vonult föl a kijelölt helyen Futtaknál; pedig a késedelem, a mint a következmények mutatták, végzetessé válhatott.

Sehol sem oly rendkívül fontos tényező a *tér* és az *idő*, mint a háborúban. Ha Savoyai Jenő még csak pár napot késik, a hadjárat czélja könnyen veszélyeztetve lehet.

A császári csapatok következő erőben jelentek meg a kijelölt táborhelyeken: *Futtaknál*, az 1716. évi táborhelyen, 39 gyalog zászlóalj, 80 dragonyos és vértes-század.

Péterváradnál 14 zászlóalj gyalogság, 90 lovas század, 92 ágyú. *Pancsovánál, Dentán, Verseczen* 30 gyalog zászlóalj, 133 lovas század. *Temesvárott* maradt 6 zászlóalj.

Erdélyben 92 zászlóalj, 21 lovas század, 12 ágyú.

Ezenkívül volt 200 ostromlöveg, a melyek Bécsből, Budáról, Eszékről, Szigetről, Szegedről, Péterváradról szállíttattak a hadsereghez.

A hadmérnöki kart is szaporították Németalföldről, a régiek 3, a belgák 6 dandárba osztatván be, *De Bauffe* alezredes parancsnoksága alatt.

A dunai hajóhad 10 nagy hadi hajóra egészíttetett ki, több mint 50 sajkával, 1000 emberrel és 300 ágyúval a fedélzeten, *Anderson* Péter altengernagy parancsnoksága alatt. Miután azonban hajóink a török könnyű hajókkal szemben nehézkesek voltak, naszádokat és csolnakokkal ellátott 3 könnyebb hajót is építettek. A nagy hadi hajóknak csak $3^1/_2$ lábnyi (1·8 méter) mélységre lévén szükségök, Titeltől a Dunaviczán a Temesbe és a Temesen Pancsovánál a Dunába biztosan voltak úsztathatók.

A császári «Proviant Admodiation»-társaság az 1716-ki hadjárat alatt nem felelvén meg kötelességének, a minthogy az ilyen magán vállalatok a hadviselés újabb és régibb történetében csak a legritkább esetekben váltak be, — a fővezérlet közvetlenül intézkedett közegei által az élelmezés iránt.

Ez is egyik tényezője volt a kivívott nagyhorderejű győzelemnek. A mult és a jelen században több csata veszett el a rossz élelmezés s az e *téren* elkövetett bűnök, mint a hadvezérek talentumának, vagy a katonák vitézségének hiánya miatt.

Állott ezek szerint a Savoyai Jenő herczeg vezérlete alá rendelt hadsereg, a mérnöki karon, a hajóhadon és ostromütegeken kivül, 83 gyalog zászlóaljból, 70 gránátos, 232 lovas századból, 106 ágyúval; nem számítva a 20 zászlóaljnyi várőrségeket s a határőrvidéki milicziát. Ez 65,100 gyalog, 35,679 lovas, összesen 100,779-nyi élelmező létszámnak felelt meg.

Ez az erő azonban a döntő harczokig, részint az ellenség előtt szenvedett veszteségek, részint a nagyban pusztító vérhas miatt, tetemesen leapadt s különösen a lovasoknak majdnem fele használhatlanná vált; úgy hogy a hadsereg *tényleges* létszáma s nevezetesen a *harczoló állomány 40,000 fővel kevesebbre szállott le.*

Szemben a török háromszoros erővel, hasonlíthatatlanúl kisebb volt e hadsereg; de megsokszorozta erejét a hadvezér tehetsége, s a csapatok vitézsége, lelkesedése.

És e vitézségből, e lelkesedésből megfelelő, igazságos részt kérünk a magyar vezérek, a magyar ezredek, a magyar csapatok számára is.

A német és osztrák írók következetesen úgy állítják oda az 1716, 1717. évi győzelmeket, mint a melyeket osztrák, német s a német hatalmaktól kölcsön vett, szóval külföldi hadseregek vívtak ki; sőt a cs. és kir. hadi levéltár hadtörténelmi osztályában *Matuska Lajos* által kidolgozott «Der Türkenkrieg 1716/18.» című nagy munkában is csak amúgy elmosódva van érintve a magyarok részvéte, hűséges közreműködése ezen hadjáratok alatt, — és csak ott, a hol a világos igazság már el nem takarható, juttatnak neküuk is egy parányi részt a dicsőségből.

A gróf *Nádasdy*, báró *Ebergényi*, br. *Splényi*, gróf *Eszterházy*, *Babocsay* huszár-ezredek mind magyarok voltak.

A dragonyos es vértes ezredek, de sok gyalog ezred részére is az 1716 és 1717. évben *Magyarországon*, *Erdélyben* ujonczoztak. A német nevű, valamint német és osztrák tulajdonosok nevén levő úgy gyalog, mint dragonyos és vértes ezredekben igen sok magyar fiú harczolt. De a Magyarországból és Erdélyből való edzett, regibb katonák és ujonczok mellett magyarországi szerb és rácz szabad csapatok is alakíttattak.

A német és osztrák írók azért szorítják a magyar katonákat, a magyar vitézséget — ugyszólván — háttérbe, mert a csapatok nagyobbára osztrák és német neveit olvasván, nem tudják, hogy e csapatok java része magyarokból állott, s nem birnak az előítélettől szabadúlni, hogy 1716 és 1717. évben is talán még mindíg tartottak az 5 évvel azelőtt lezajlott függetlenségi harczok hullámzásai; azt hiszik, hogy a magyarok, mint megbízhatlan elemek, e harczokban csak csekély részt vehettek.

Tagadhatatlan, hogy sok tápot nyert e balhiedelem abból a körülményből, hogy a porta csakugyan értekezett *II. Rákóczi Ferenczczel*, s minden módon igyekezett az emigránsokat, főleg a *békétleneket* a *Magyarországon* vívandó de különben a császár ellen intézett hadjáratban felhasználni; a mi azonban csak nagyon csekély eredménynyel járt.

A gróf *Eszterházy* Antal proklamatiója, a melyet mint «pozsonyi főispán, erdélyi vezér-tábornok, s a legyőzhetlen ottomán

császár nagyvezére» bocsátott ki (gróf *Steinville* által 1717 jun. 13-án Savoyai Jenőhöz intézett jelentés melléklete), s a melyben tudatja, hogy *Máramarosba* 60 ezer, *Erdélybe* 40 ezer tatárral fognak betörni — elhangzott a pusztában.

Maga Savoyai Jenő herczeg is meggyőződött arról, hogy a forradalmi, a békétlenkedő elem már nagyon kis körre szorúlt, s a magyar nemzet az ő egészében békét akar; ezt a vármegyékhez intézett különböző felhívásaival s ezekben a magyar dinasztikus hűség iránt kifejezett nyilatkozataival is tanúsította, annak daczára, hogy még aug. 2-áról is azt jelenti neki a munkácsi várparancsnok, miszerint Lengyelországból érkezett hírek szerint, *Bercsényi*, *Csáky* Mihály és *Forgách* azt tervezik, hogy 8—14 nap alatt 60,000 emberrel *Erdélybe* betörjenek. *Eszterházy* Antal pedig magyarosan öltözött 6000 janicsárral, 300 kozákkal, ezenkívül 3000 tatárral és 500 más nemzetiségbelivel egy más vonalon rontson be.

Savoyai Jenő május 15-n indult el *Bécsből* hajón és 21-én érkezett meg a futtaki táborba, épen «Prudens» napján, mit a babonás hitüek a legjobb jelnek vettek.

Már a következő napon szemlét tartva, meggyőződött, hogy több ezred, a tűzérség egy része és még sok más szükséges hadi anyag hiányzik.

Míg ezek gyülekeznek, Mercy kíséretében május 24-én *Pancsovára* ment a hadműveleti előzetes teendők, különösen a Dunán való átkelés megállapítása végett.

Ez megtörténvén, 28-án visszatért Pancsovára, az indulás iránti intézkedések végett, bár a várva várt ezredeknek s a tűzérségnek csak egy része érkezett még meg.

A megelőző hadjáratok alkalmával a császári hadak rendesen a *Szaván* át nyomúltak Szerbiába, ezért a törökök abban a veleményben voltak, hogy az osztrák sereg most is a megszokott útat fogja követni; ennélfogva nagy gonddal őrizték a Száva partjait s azokat zárt sánczokkal megerősítették; a Duna partjait sok sajkával látták el, a Duna szigetén pedig védő sánczokat ástak.

Ez, továbbá az utánszállítás könnyebbsége, az átkelés harczászatilag könnyebb végrehajtása és sok más körülmény Savoyai Jenőt arra indították, hogy a *Dunán* való átkelésnek adjon elsőbb-

séget. A törökök erre nem voltak előkészülve, holott 1696-ban ők is Pancsovánál vertek volt hidat.

A hajóhidak, szállító hajók beszerzése s a szükséges hajós legénység kiállítása után Schwendermann parancsot kapott, hogy 5 hadi hajóval fedezze *Szalánkemén* vidékét, Donavitz ellen, egyébként Mercy parancsait teljesítse, a ki Verseczen, Alibunáron, Hlansán át Oppovára érkezett, a hol jun. 5-én táborba szállt.

A Tisza vidékén, a Bánságban, Erdélyben volt ezredek is parancsot kaptak, hogy a Bánátban kijelölt helyeken gyülekezve, a további intézkedéseket Mercy gróf lovassági tábornoktól kérjék.

Mercy oly mozdulatokat tett, mintha *Orsovát* akarná megtámadni, a mi azonban távolról sem állott szándékában; e mozdulatok czélja csupán csak az volt, hogy, a főseregnek Nándorfehérvár felé vonulását leplezze.

III.

A karlóczai békekötés áldozatának, a forradalom által trónjától megfosztott II. Musztafának a helyén 14 év óta *III. Ahmed* szultán ült, a kit, mint majd minden szultánt, gyötört a tettvágy s a harczi dicsőség utáni szomj. Fokozta ezt a trónjáról elűzött bátyjának esetéből támadt az az aggodalom, hogy őt is hasonló sors érheti, ha népének nem mutat fel nagyobb katonai eredményeket.

De a legközelebb álló okok, az 1716. évben szenvedett nagy vereségek, még inkább ösztönzék a szultánt s majdnem elkeseredésig korbácsolták különben is erős háborús hajlamait.

Ezen sokszoros oknál fogva sokszorozott erőfeszítéssel készült az újabb hadjáratra, még pedig annál inkább, mert hitelesen értesült, hogy Savoyai Jenő nagy erővel igyekszik az Aldunához.

Ahmed harcz-szomját a Péter czár ellen kivívot győzelem is növelte s csaknem biztosra vette, hogy az a szerencse, a mely a félholdat a Pruthnál érte, a Dunánál is megtartandja csodatevő erejét.

Ezért lázas erőfeszítéssel gyűjtötte össze seregeit Ázsiából, Egyptomból, s a hűbéres királyok tartományaiból.

De a török kormány még a tatárokról sem feledkezett meg.

Nem volt ugyan a mult századbeli nép az a tatár, az a haderő többé, a mely Dzsingisz-kán alatt rettegésben tartotta Európa keleti részét, — nem volt az a nép többé, mely IV. Béla alatt romhalmazzá, temetővé tette hazánk nagy részét; de a név mégis rettegett volt. A háború fénye, a katonai vitézség, a győzelem dicsősége: nem lelkesítették többé a XVII. század tatárait; csak a hadviselés árnyoldalai: a rablás, pusztítás, gyujtogatás — valának jellemző tulajdonságaik.

De ez, és épen ez nagy tényező volt a szultán számításaiban.

Mozgósította a mintegy 15—20 ezerre menő moldva-tatár hadsereget, és azt az uralkodó khán gyöngesége, előhaladt életkora miatt, fia, az ifjú vezér parancsnokságára bízta.

Egyébiránt a déloroszországi tatár csordák már 1716-ban is gyülekeztek Hotinnál és Oláhországban, de csak Mehádiáig jutottak, a hol megtudván *Temesvár* elvesztését, visszahuzódtak.

1717-ben nagyobb mérvű volt a mozgósítás azért is, mert a porta azt remélte, hogy a Magyarországba betört tatár sereget, a forradalmi elemek is támogatni fogják. Ez volt egyike a porta azon időbeli végzetes csalódásainak; mert eltekintve a *Rákóczi* harczai iránti természetes kegyelettől s a szabadságszeretet kiirthatlan érzelmeitől, úgynevezett «forradalmi elem» hazánkban akkor már nem létezett.

A császári befolyásnak sikerülvén annak kieszközlése, hogy a tatárok lengyel területen ne vonulhassanak át, — a portának nem maradt más hadi útja, mint az, a mely Moldván át kinálkozott, hogy az ott összpontosított tatár seregek elébb *Erdélybe* nyomúljanak, s aztán *Magyarországba*, annál is inkább, miután a máramarosi Kárpátokon levő keskeny átjárók *Körösmezőnél* és *Borsánál*, a vármegye intézkedése folytán, erősen bevágattak; ámbár gróf *Steinville* tábornok rendeletéből hasonlag eltorlaszolták az *ojtózi*, *gimesi*, *beszterczei* szorosokat, s a láposi szorost is bevágatta annak őrparancsnoka, *Nemes* Tamás, valamint a *beszterczei* kapitány a telcsi szorost, — minden ilyen ponton őrcsapat állíttatván fel.

De *Rakovícza* Mihály, a moldvai hoszpodár, is várta már miliczziájával a porta rendeletet, hogy mikor nyomúljon Erdélybe, a kit különben is mély bosszú vezérelt az erdélyiek ellen, miután hugát, *Ernau* kalandos és meghiúsult betörése alkalmával, a futó

erdélyi had magával vitte, hogy aztán a határszélről meggyalázva bocsássa vissza.

A porta egy minden oldalról egyidejűleg végrehajtandó támadásra szánta el magát, akként, hogy haderejének különféle oszlopai úgy Moldvából mint az Oltnál, valamint a fő hadszinhelyen előnyomulásukat egyszerre kezdjék meg.

E nagyszabású tervet és készülődést már 1716 decemberben tudták Bécsben, valamint azt is, hogy Anglia és a hollandiak a portánál hasztalan fáradoztak a kiegyenlítésen és hogy a porta a háborút a tavaszszal folytatni fogja.

A koczka el volt vetve.

A végzet és Savoyai Jenő géniusa ugy akarták, hogy Ahmed ne tágítson s kérlelhetlen következetességgel rohanjon saját veszedelmébe.

A török hadak megindúlván, *Chalil* pasa nagyvezír Drinápoly és Nissa között kapta az értesítést, hogy Savoyai Jenő herczeg a Dunán átkelt; ezért meggyorsította a meneteket s valódi tervétől a figyelmet elterelendő, egy hadosztályával *Orsovánál* átkelt a Dunán; ez egész erővel az 500 ember által védett *Mehádiára* tört s a sánczokat elfoglalta. A várparancsnok kapitulált s elvonult.

Úgy látszott, hogy Chalil pasa általában Temesvár felé törekszik s e hadi csel következtében minden nagyobb akadály nélkül érkezett Nándorfehérvár alá, s előbb a Bolce patak vonala mögött jobb szárnyával a *Dunára* támaszkodva ütött tábort.

A császári hadsereg bekerítése és kettős tűz közé szorítása, végűl megsemmisítése s a szorongatott vár fölmentése: ez volt a czél, a terv.

A terv jól volt kieszelve és bizonnyal nem a nagyvezíren, hanem az ő balcsillagzatán mult, hogy nem sikerült.

IV.

Savoyai Jenő herczeg bizonnyal átlátta a porta tervét, mely szerint a császári fővezér az ország több pontján betörő különítmények és tatár csordák által erőinek megosztására kényszeríttessék, vagy legalább a nagyobb mérvű sereg-összpontosításban meggátoltassék.

De a herczeg nem engedte magát ép oly merész mint jól átgondolt tervében megzavartatni; a seregnek Nándorfehérvárnál összevonását föl nem függesztette, sem meg nem engedte az erők megosztását, bízva Erdélyt s Magyarország északkeli részét — úgyszólván saját sorsára.

A török hadsereget megsemmisíteni, Nándorfehérvárt bevenni! ez volt a jelszó. Ennek sikerében mondhatni babonás odaadással bízott s ezért az eshetőségek fölött nem sokat töprengett.

«Audaces fortuna juvat!»

De azért minden lehetőt megtett az ország fenyegetett részeinek megvédésére, vagy legalább a támadható bajok mérséklésére.

Szolgált ő tanácsokkal, buzdítással, bocsátott ki czélszerű rendeleteket, — adott mindent, csak *katonát nem* — mert ezt adnia *nem lehetett*, de kitűzött feladatánál fogva *nem is volt szabad.*

Már junius 11-én a Titel melletti táborból intézett buzdító körlevelet a felső magyarországi vármegyékhez, a melyben appellál az ő hazafiságokra, egyszersmind lelkökre köti az őrködést s a közreműködést, irván a többi között, hogy *ő cs. kir. Felsége bízik a vármegyékben s kerületi tisztviselőkben, miszerint a kibocsátandó felhívásra s a legfelsőbb szolgálat igényelte szükség esetében, a kebelökből állítandó katonák által valódi és megfelelő segítséget nyújtandanak.*»

Nem is maradt a lelkesítő körlevél, a melyet az illető vármegyék magyar, oláh fordításban közöltek a néppel, hatás nélkül, mert a határmegyék elrendelték a fölkelést.

A többi között Máramaros megye közgyűlése is julius 2-án így szól: «gróf Károlyi ő excellentiája parancsolatjából falunként lovas és gyalogból álló katonákat vetettünk fel, kiknek is kapitányoknak unanimi voto et consensu *Várady* Ferencz atyánkfiát rendeltük.» A megye a felsőmagyarországi hadak parancsnokával, gróf *Károlyi* Sándor altábornagygyal, valamint gróf *Steinville* erdélyi parancsnokkal is folytonos érintkezésben állott.

Lippától Aradig, Szegedig az egész Marosmellék őrcsapatokkal láttatott el.

Viard tábornok Temesvár tájáig nehány dragonyos és vértes ezredet rendelt, meghagyva, hogy Temesvárott, Aradon, Világosváron és Borosjenőn, veszély esetében ágyúlövések által figyel-

meztessék a lakosságot, fájdalom! nem a *védelemre*, hanem a lehető *menekülésre*.

A tenkei őrség Várad értesítésére lőn utasítva, Várad pedig Munkácscsal és Huszttal állott folytonos érintkezésben; — a lőcsei és kassai várak előreláthatólag kívül estek a veszély körén, vagy legalább távolabb az első megrohanás színhelyeitől.

Gróf Károlyi altábornagy a legsürűbb levelezésben állott a huszti várparancsnokkal, báró Kuckländer alezredessel («Sacræ C. regiæque Mattis Vice-Colonellus et *perpetuus* Commendans Husztiensis et Maramarosiensis»), ugyszinte Bagosi Lászlóval, a ki 148 gyalog és lovas katonával őrizte a határt és Sztojka László máramarosi alispánnal.

Jelenti a többi között Sztojka gróf Károlyinak, julius 7-ikéről, Szlatináról, hogy a Moldvából érkezett tudósítás szerint «a tavasszal a magyar perduellis urakat a török elvitte Törökországba, azóta ott vannak.»

A magyarországi határszéli vármegyék egyébiránt még juliusban sem tartottak a tatárok betörésétől, mint azt a Károlyi grófhoz Nagy-Károlyba intézett hivatalos jelentések bizonyítják; — ennek daczára készeknek nyilatkoztak, szükség esetében az *általános* fölkelésre is.

Azonban az Erdélyből, főleg a gróf Steinvilletől, sűrűn érkezett tudósítások mindinkább meggyőzték gróf Károlyit és a határmegyek őrségeinek parancsnokait, hogy a Duna felé törekvő ellenséges nagy haderőn kívül Erdély és Magyarország végpontjait meg fogja rohanni a moldvai és tatár sereg, a mi be is következett.

V.

Savoyai Jenő herczeg jun. közepén kezdte meg a hadműveleteket, a midőn a bánáti és pétervaradi csapatok *Opava és Pancsova* között már egyesülve voltak, készen az átkelésre.

A Temes torkolatánál levő 3 sziget mocsaras volta s a Duna nagymérvű szélessége miatt ezen a helyen az átkelés czélszerűtlennek mutatkozván, alább jelöltetett ki az átkelés, a hol a Duna 800 lépésnyire keskenykedik.

Jun. 13-án kezdődött meg a csapatok leszállítása a Temesen, öt *magyar* sajka nyitván meg a vízi útat; de a kis flotta közepén is sok magyar hajósok által kormányzott sajka evezett.

Jun. 15-én reggel Savoyai Jenő herczeg egész vezérkarával megjelent a parton; a kíséret rendkívül nagy volt, kivált az által, hogy a tábornokon kívül névszerint följegyzett 42 herczeg és számos bel- és külföldi főnemes vette körül a köztisztelet és csodálat tárgyát: a *zentai triumfátort.*

Sőt maga a császár is szerfölött vágyott a hadszínhelyre, mint ezt Savoyai Jenő előtt élőszóval és levélben ismételten kifejezte, mondván, hogy «*szeretném herczegségedet a csatatéren megölelni*»; de a herczeg erről mindannyiszor lebeszélte a királyt, a kit az európai nevezetes események különben is lekötve tartottak.

Az említett napon a fővezér szemei előtt és nagy lelkesedéssel ment véghez a Mercy lovassági tábornok által rendezett *átkelés a Dunán*, ágyúk dörgése között s harsogó zeneszó mellett. Az ágyúlövéseket, ámbár ellenség sehol sem mutatkozott, Mercy azért tétette, hogy a nándorfehérvári törököket megzavarja, tévedésbe ejtse.

Kardcsapás nélkül szállott ki a hadsereg a Duna jobb partján. Nevezetes bizonyára ez az átkelés, mely az ellenség által megszállt vártól alig 2 mértföldnyi távolságban, a legnagyobb rendben és minden akadály nélkül ment végbe.

Ezzel egyidejűleg a Duna és a Száva teljesen elzáratott, úgy hogy a török hajóknak *Szendrővel* való összeköttetésök egészen elvágatott.

Török területen lengett a lobogó. Leírhatatlan volt a lelkesedés.

A fővezér a bajor választófejedelemmel, fényes kíséretével és vezérkarával a harmadik szállítmánynyal kelt át.

A parton volt csekély török megfigyelő csapatok, a császári sereg közeledtére, a hegyek közé vonúltak.

Jun. 18-án a herczeg kellő fedezet alatt, 6 ezred lovassal, a karabineriekkel és a gránátos századokkal, Nándorfehérvár körül szemlét tartott; a várnak alaprajza egyébiránt már kezeiben volt; egy mérnök hozta ezt neki, a ki a fővezérlet megbízásából a várba belopódzott.

Az 1717. év nyarán Nándorfehérvár védő serege *Musztafa* pasa parancsnoksága alatt 30,000 emberből állott; ezek között volt 20,000 janicsár és ruméliai, 4000 arnauta, 3000 spáhi, 2000 tatár, 300 különböző űrméretű ágyúval.

A lakosság száma 10,000-re terjedt.

A hajóhad több mint 70, a császári naszádoknál nagyobb, hajójának fedélzete ágyúkkal sűrűn meg volt rakva. Ebből 200 ágyú, 3000 főnyi hajólegénységgel mindig készenlétben állott.

A hegység *Mokrilug* és *Mirjova* falucskák között, körülbelül egy mértföldre a vár akkori déli homlokzatától, éri el legmagasabb pontját; a magaslatok a vártól mintegy 4 kilométerre fensíkot képeznek, a melynek neve *Vraczár*. Ez a fensík külön van választva a hegység magasabb és összefüggő részeitől.

Savoyai Jenő herczeg rögtön észrevette, hogy ez a legelőnyösebb pont úgy a vár elleni támadásra, mint esetleg a fölmentő sereg elleni védelemre. Itt építtetett tehát nagy félkörű contravallatio és cicumvallatio vonalat, a mely erődítési vonalak jobb szárnya a Száváig, a bal a Dunáig nyúlt. A mellvédek oly magasak, az árkok oly szélesek és mélyek valának, hogy a sánczok valódi vár értékével bírtak.

Ezen erődített vonalon belül verette a fővezér a hidakat, a melyek különösen azért voltak fontosak, mert ezek képezték úgy szólván az egyedüli kapcsot az ellenséges és saját területünk között.

Jól tudták ezt a törökök, ezért három égő hajót bocsátottak le, hogy a hajóhidat felgyújtsák, — a mit azonban a császáriak meghiúsítottak.

A következő napon, junius 19-én, Savoyai Jenő herczeg az egész hadsereggel 4 oszlopban előnyomúlt, nem törődvén a törökökkel, a kik imitt-amott mutatkoztak.

Nagy erővel kezdték meg a fentebb már említett sánczvonalak készítését, s azokat csakhamar be is fejezték. Már jun. 28-án a 1·80 méter magas, 3 méter vastag mellvéd, 2 méternyi mély és 2·50 méter széles árokkal készen állt.

A futó árkok készítéséhez is hozzáfogtak, de miután a fővezér arról értesült, hogy a török nagy sereggel közeledik a vár fölmentésére, ezzel fölhagytak, nehogy a gyalogságot, a melyre

a török felmentő sereg ellen csakhamar szükség lehetne, kifárasszák.

E helyett a Száva partján ütegeket emeltek s julius 13-án megkezdték lövöldözni a vízi várost, a hol a törökök magokat sokáig nem tarthatván, nehány napi ostrom után a várba vonultak.

De már ezt megelőzőleg *Hauben* altábornagy a zimonyi partról, a honnan a várnak vízi erődítései jól láthatók voltak, oly nagy sikerrel kezdte meg az ágyútüzet, hogy a Száva torkolatánál levő török hajók kényszerültek a Dunába visszahuzódni.

Ezt követte *julius 5-én* az első nevezetesebb összecsapás a Száva torkolatánál, a törökök vereségével, halottakban és sebesültekben 200 ember elvesztésével, — a császáriak 30 halott és sebesült árán jutván ezen bevezető győzelemhez.

A törökök a Nándorfehérvár alatti hadműveleteknél a dunai közlekedésre sokkal nagyobb súlyt fektetvén, mint a szárazföldire, még pedig azért, hogy az Orsován fölhalmozott élelmi és hadi szereket biztosan és könnyen szállíthassák a várba, ezen közlekedés helyreállítását többször igyekeztek kierőszakolni, a mi azonban mindannyiszor meghiusult.

A császáriak részére kedvező hadi szerencsét nagyon megcsorbította a *julius 13-diki* orkánszerű vihar, a mely tömérdek kárt tett a hajókban, hajóhidakban, szállítmányokban, és több terhelt hajót sűlyesztett el.

A partokat és hidakat védelmező császári csapatok soraiban ezen borzasztó vihar alatt támadt zavart a törökök rögtön föl is használták több pontra intézett támadásaikkal, de visszaverettek.

Julius 17-én is volt egy hevesebb összeütközés, a mikor a törökök a Szávánál folyamatban levő földmunkákat törekedtek meggátolni, de mindkét fél érzékeny veszteségével, visszaverettek.

Nevezetesebb volt ennél a vízi város lövetése, jul. 28-án, 26 nehéz 24 fontos ágyúból és 20 mozsárból, a mit a várbeliek gránátok, tűzgolyók, bombák vetésével, szurokkoszorúkkal, sőt kövekkel is viszonoztak, csak kevés kárt okozva, míg a császáriak az ellenségnek a vár déli oldalán levő ágyúiból igen sokat leszereltek s a vízi város nagy részét elhamvasztották.

VÁRADY GÁBOR.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM EREDETI SAJÁTKEZŰ LEVELEI, A FEJEDELEMSÉGÉRT VÍVOTT UTOLSÓ KÜZDELMEI IDŐSZAKÁBÓL.

1658 Január 9.—1660 május 16.

1. Teleki Mihálynak. Gyalu, 1658 január 9-én.

Turi Uramnak az többivel most is ígirvén Kegyelmességünket, igen vigyázzanak, az hizelkedő szóknak hitelt ne adjanak. Bethlen János ha mit kezdene szólani, nincs periculumban. Jenő dolga Haller uramé; torkolják meg, mondják meg ugyan is: «az ti tanácsotok vesztette hazánk szabadságát; magatok privatumát előmenetelit nézitek, nem az haza megmaradását; uratokhoz, jó fejedelmetekhez való hűséget; ti akarnátok fejedelmek lenni? hiában, átkozott Magyarhaza fia, ki Rákoczi György Kglmes Urunk mellől eláll.» Csak bátran szóljon, az mi Kegket bizony ugy ismerték meg igaz Vármegyéül, végházul, kit magok sem remélhettenek. Vigyázz, tudósits mindenekről. Bihar Vármegyei követeknek megmondottuk, Váradot ki nem bocsátjuk kezünkből Jenővel mig élünk. Úgy viseljék magokat. Isten veled. Gyalu, 9. Jan. 1658. R. György mpr.

Kívül czím: Bejárónknak Telekinek adassék.

Saját kézírás az egész levél. Eredetije a Teleki-levéltárban, 321. p. 9.

2. Gy.-Fehérvár, 1658 április 16. Czím nélküli felszólítás a fölkelésre.

Georgius Rákóczi etc. Illustr. Reverend. Sptbles, Magnifici, Generosi Dni Fratres observandissimi. Országul romlásunkra, mely fel-

gerjedett haragja legyen hatalmas török Császárnak, Kglmetek hirekből érthette, kik szándékokban ha előmehetnek, Isten büntetésünkre szablyájok élét reánk bocsátja; ha mi veszünk, az mi országunk tüze, bizonyos, Kgltekre is hatni fog. Magyarok, Keresztyének vagyunk, tudván az feltett szándékát nem csak reánk, Kgltekre is: Keresztyénségünk, igaz Magyarságunk kévánja, értésére adnok Kglteknek. Kérvén is azon, kényszerítvén mind keresztyénségére, mind magokra vigyázni, gondot viselni el ne mulasszon, mind penig magok vére lévén, országul fájlalja az mi romlásunkra igyekező szándékot. Unita virtus valet! egy értelemben erővel lévén, nem rövidültek isten kezei meg, meg nem is segíthetne. Ugyanis annyi erő csak reánk országul nem fegyverkednék. Mi készek vagyunk erőnkkel, értékünkkel, életünk fogyásával keresztyénségünknek, magyarságunknak megfelelni; kevesedett nemzetünk, keresztyénség javáért. Mit lesz penig Keglmetek cselekedő, tudosítson. Ajálván Istennek oltalma alá Kglteket. Datum in Civitate Nostra Alba Julia, die 16 Aprilis. Anno Dni 1658. Illustr. Reverend. Spectbl. Magfici Gener. Dom. Vestra. Amicus Frater (e két szó más kézzel és tintával írva) ad officia paratus G. Rakoczy mpr. *(Saját kézírása.)*

Kivül: az ország nagy borított pecsétje rajta. Czímzés nélkül. Eredetije a Teleki-levéltárban, 328 sz. a.

3. Teleki Mihálynak. Ujvár, 1658 április 26.

Leveledet elvettük, az lovakat elhozták, de az hátulsó nyerges béna, nem is nagyok kettejök, pók is indult rajta egyiknek, ha az asszony[1]) nem adná 250 frton, az ötért meg adok. Radnotra ha megyek, igy ide adván akkor elvitetnek, ugyanakkor az ménnel lodingot küldök, csak addig ne járna köztök ménló. Ha az asszony ugy akarná mi Kékest feljebb inscribaljuk vagy azt is megcselekedjük, mit kiváltottunk, más senki ki ne válthassa, se magától se maradikitul. Ujvár 26 apr. 1658. R. György mpr. *(Saját kézírása az egész.)*

Czím: Teleki Mihálynak adassék. Teleki-levéltár, 321.

[1]) Kemény Boldizsárné, kitől a lovakat vette, a mint 1659 april 25-én Ecseden költ útlevele mutatja: Erdélyben Nemzetes Kemény Boldizsárné asszonytól vétetvén bizonyos számu ménest számunkra, melyeket Radnoti Udvarbiránknak parancsoltunk kihajtatni, stb. Ecsed, 1659. april 25.

4. Teleki Mihálynak. Gyalu, 1658 június 13.

Isten veled. Leveledet elvettük. Vigyázz, el se jü (jő), hanem ha derék dolog lenne, hanem vigyázz. Értjük kurirunkkal mint beszéltek az emberek külön külön, hazud a beste kurafia, ki azt hirdeti, mi koholtuk az hireket Jenő felől, azt is előbb adnok, Jenőt meg, Isten minket ugy segéljen, Soha nem adjuk; hazud még is a beste kurafia, ki hirdeti. Turi uramék viseljék hiven magokat megmutatjuk Kglmes Urok vagyunk mig élünk, modunk benne jó magyarul oltalmazzuk. Az hadaknak mi irtunk, bátran hiven legyenek, mi oltalmaztuk, oltalmazzuk mig élünk Kegyelmességünk mutatásával őket. Gyalu, 13. jun. 1658. R. György mpr.

Czím: Teleki Mihálynak, bejárónknak adassék. *(Saját keze rása.)* Teleki-levéltár, 321.

5. Balogh Péter präfectusnak. Fejérvár, 1658 június 14.

Adjon isten egészséget Kgldnek. Az ecsedi tárházbeli ládábul kell valami leveleket kihozatnunk. Bizontalanok vagyunk, az tárház kulcsa feleségemnélé, vagy Kövér Gábor hová tette? ha azért Teleki az kulcsot ki nem vihetné, nyissák fel lakatossal; Kgld, Pongracz Pali, az Porkoláb, ha Solmosi, ti és Solmosi menjen bé, az ládát is, kiben az levél, Teleki lakatossal nyittassa fel, egyetmást is hagytunk elhozni, éjjel nappal Telekit el is kisirtesse Kgld. Isten Kegldel. Albæ, 14. juni 1658. Az egyetmást egy emberséges katona hozza el. Az temetésre valókat készittesse Kgld.

Kívül czím: Generoso Petro Balogh de Várad omnium bonorum Nostrorum in Hungaria existentium Præfecto ac fideli Nobis dilecto. A czímen kívül *saját kézirata*. Teleki-levéltár, 321.

6. Nejéhez, Báthory Zsófiához. Fehérvár, 1658 június 15.

Az Ur isten édesem jó egészségel és hosszu élettel áldjon meg benneteket. Kövér Gábort küldtük ki postán ecsedi tárházbul egyetmást hozzon ki, helyében mást vigyen. Ha Gyulainak hihetni édesem, küld-el, legyen ott az præfectus mellett, mikor az udvar-

biró ládához nyul. Kövér Gábor bezárván az tárházat, kulcsokat hozza kezedben. Adja Isten édesem, lássunk egészségben benneteket. Albæ, 15 junii, 1658. Tiéd, édesem, míg él R. György mpr.

Külczim: Az én szerelmes feleségemnek édes Bátori Sofiának adassék. *(Saját kezeírása.)* Teleki-levéltár, 321. sz.

7. Újlaki Lászlónak. Debreczen, 1658 augusztus 30.

Adjon isten egészséget Kgldnek. 29-én irt Kgld levelét im most estve vettük, parancsoltunk mentest Gyulai Uramnak, az katonákat, kik eljüttek, vissza verjék, akár nemes akár katona legyen. Mig ők lemennek, legyen bátran Kglmetek, bizony megsegitünk. Im mi is reggel indulunk, bizony sok katona gyül, im most is 300 lovas jüve végbeli, 500 gyalog is, szabad legény érkezik 12 mindjárt jü, németekkel jü, ha Kglteket meg találják csak bátran legyetek, bizony meg segítünk; az hatalmas istenért híreteket ne gyalázztassátok, tractára ne menjetek, jobb becsületetekért meghalnotok, ha ugy kellene is, jó hirrel, de bizony megsegitünk. Posta hogy siessen az német had .... Magyarországi urakkal elküldtük. Isten Kgldel. Debreczen 30 aug. estve 9 órakor 1658. R. György mpr.

Gyalogot küldünk, csak késő ne volna, Váradról penig nem mehet velünk, ki van; mit keret Kgld, elébb kellett volna ennél Kgldnek megtalálni ... icsot csak el kell bocsátani menjen az Vezírhez ... ek bátran. —

Kívül czím: Jenői kapitányunkk, Ujlaki László Uramnak adassék. *(Saját keze írása.)* Eredetije a Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

8. II. Rákóczy György edictuma az ecsedi várban maradott katonaság számára, 1658.

Edictum mely híveink Ecsedben maradnak. Mindenek előtt az Isten félme legyen: Timor Domini, initium sapientiæ.

Ezután: Ordo est anima rerum, minden rendek közt mi is teszük az alább való rendelést.

1. Mindenek, valakik benn maradnak, hitesek legyenek ujabban (hogy) az Várat fejek fennállásáig megtartják, semmi szót

nem tesznek, meg nem adják; Nekünk fejedelmnek, Istenünknek legyenek hitesek egyszóval minden rendek.

2. Valaki hirt csinálna, suttogna megadása felől, ki nem jelentené, hamis hirt csinálván, meg haljon mentest érette.

3. Obsidiotul nem felhetnek, mind az által, ha oly tanálna lenni, vagy addig is a vár körül mi épités kelletik, éjjel nappal épitsék, sánczokat csináljanak, kit tud az német kapitány.

4. Élést felest hajtsanak be, az min fogyatkozás ne essek.

5. Ha ki azt adna ki, meghaljon.

6. Sok fő egy helben nem lehet; szintén ha igy legyen, ha sokat neveznénk is, egyesség kivántatik, mert az egyik szive a dolgoknak. Præfectusunknak egy értelmet kell tartani dispositioja legyen jeles; egyéb dolgokban, várépitésre valo dispositiokban præsidiáriusok fizetésekre egyéb ahozvaló dolgokra Ő Kglmek is az mit tehet, erejével, tehetségével, elméjével segítse, külső dolgokat is közöljék, egyértelmet viseljenek Ő Kglmével.

7. Az bástyákat idegen embernek járni ne engedjék, se vár környékit.

8. Az vitézlő rendnek fizetése annak módja rendi szerént megadassék, kinek kinek mikor hava telik el.

9. Szilágyi János legyen kapitány helyett. Ő utána viseljenek gondot az várban, Szodorai Mihály, az Német kapitány. Humi disparibus bobus male trahitur currus[1]: Azért egyesek legyenek; egy akaratbul, tanácsbul a várat oltalmazzák.

Valamit az német kapitány kiván vár defensiojára épitetni, reávaló kölcséget adjon elegendőt fogyatkozás nélkül præfectusunk.

10. Summa: Minden ottani híveink legyenek egyesek, viseljenek gondot életek vesztése alatt. Datum in Károli, 17 sept. 1658. R. György mpr.

Ezen Edictumot *egészen sajátkezűleg* irta; kihúzásokkal, igazitásokkal teljes. Így például a 9. pontot előbb ekép irta: Szilágyi János legyen kapitány helyett, ha pedig nyavalyája vagy halála történnék: Szodorai Mihály succedáljon, míg mást rendelünk. Az német kapitánynyal egyet értsenek, parancsoljuk kötelességekre. Ezt azonban kihúzta. Teleki-levéltár, 328 *m.* sz. a.

[1]) Egyenetlen ökrök félre vonják az igát.

9. Erdélyi Györgynek. szept. 21. 1658.

Adjon Isten egészséget Kgldnek. Kegld levelét elvettük Gyulai Uram levelével, kit Keglmed irt; az bizony dolog, attul az esettül féltettük. Nem jó oly várbul kicsatázni. Kgld vigyázzon, ha nyelvet kaphat, küldjön, modjával cselekedjék, mi most itt vagyunk, hol Zuhai Uram 21 Isten Kglddel 27 sept. 1658. R. György mpr. Szent Jobra is irjon Kgld, tudositsanak Pocsaiban is mi állapot van.

Külczím: Erdéli György uramnak adassék. *(Saját keze irása.)* Teleki-levéltár 321.

10. Székelyhidi udvarbirónak. Székelyhid 31. Mártz. 1659.

Székelhidi Udvarbiránk, az kapu felett való házat engedd Teleki Mihály egyetmásinak, egy alházat is, hol élést tartsa. Zekel hid, 31. Mar. 1659. R. György mpr. *(Saját keze irása.)*

11. Teleki Mihálynak. Ecsed, 1659 április 11.

Adjon Isten egészséget. 8-án irt leveledet lassan ma hozták meg; viszajövőben beszélj az görögökkel, ha akarják, nem szabadul Muliko. Az katonák, kik szolgálni akarnak, házokhoz fizetést rendelünk be, szólj velek. Az tatár lovat czirkáld meg Rézbányai præfectussal, ha arra való, vedd meg. Sebesi Ferencz Budai vezérhez volt, hanem ha most jütt meg. Vér Ferencz Uram az hadnagyságot elhagyta-é tudosits. Ne késsél meg jüni. Isten veled, Ecsed 11 április 1659. R. György mpr.

Tisza István, ha ki jütt, beszélj vele, az lovat hoznád ....

Czím: Bejárónknak Teleki Mihálynak adassék. *(Saját keze irása.)* Teleki-levéltár, 321.

12. Rácz Jánosnak. Fogaras, 18. szept. 1659.

Adjon Isten egészséget Kgldnek. Im az városi lakosoknak fizetését katonaság ..... tunk levelet, elébb Boldvai ..... nossal Haller Urnak, Balogh Máténak irt levelünket adja meg Kgl-

metek és ha Haller ur az præsidiummal járul, redeál hűségünkre, nem kell az két levelet megadni Kgldnek, kit ebben includáltunk; hol penig halogatná, adja meg Kgld s tegye bé az várkapuját, senkit ki ne bocsássanak, valahol kaphatja præsidium várbeli feleségét fogton fogassa; biztuk Kgldre, kik Kgdel ez állapotokban hiveink voltak beszélgetvén mennél jobb moddal procedaljon az dologban; az vár megszorításábul juthasson hamarébb kezünkhez. Igen vigyázzon Kgld, Haller Gábornak leveleket bé ne vihessenek. Ez dologgal nem kell késni. Isten Kglddel. Fogaras, 18. szept. 1659. R. György mpr.

Balog Máténak mi egy kis levelet írtunk, juttassa Kgld kezében, ha Haller uram békételenkedik, találja fel Kgltek módját, fogva adják ki. Vetési uramtul szóval izentünk.

Czim: Meghitt igaz hivünknek Rácz János uramnak adassék. *(Saját keze írása.)* Kívül rájegyezve ez áll: Vetési István uram hozta tizenkét órakor 6-ik octobris 1659. Teleki-lvtárban, 321. sz.

13. Vér, Rácz, Teleki és Stépánnak. Vásárhely, 3. okt. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Mi nekünk kedvünk ellen lett többire ez haza bajos rendetlenségbe hozott gondját felvennünk; de mivel Istennek, hazánknak tartozunk mint magunk nyugodalmának többel: követnünk kellett az nemes ország akaratját. 29 ide jöttünk ország hivataljára; elhiszszük, kik igazán nyomták az kengyelt hazánk örülétek, hivén Istent, az szegény haza javára boldogítja dolgainkat; im az ország Sub nota perpetua infidelitatis írt Haller Balog uramékk, ország emberi megyen; az várat hűségünkre tartsák, parancsolatunktól várjanak. Csudálkoztunk azon is Biharvármegyeül Kgltek követet nem küldött be, hiszem hallani kellett volna s megtudni, mit csinál az ország gyűlése? Egyéb minden ország statusi benn lévén, nem helyesen lett ugyan is, az ki tanácsa volt. balul atta.

Az havasalyi Vajda velünk Gyurgye Barilla várost megvétette; Moldvában is ha Isten engedi, Vajdát teszünk.

Az ország végezése: pénzzel kináljuk az töröket, az mellett fegyver is legyen jelen, sub armis az tracta, jó katonákat szerezzen Kgltek. Megmondjátok az nótát elkerüljék, ne járják az tán-

czot, kit mi hiveinknek futtak volt; amnistiát adtunk mindeneknek, négy, öt kis emberen kívül, ide be valók azok is.

Kik ad unionem az mi hűségünkre redeálnak, káruk bántások nem lészen.

Nadáni Mihály, az áruló eb, Mészáros Péter eximáltatott gratiánkbul, kik többet nem esznek.

Isten Kglmetekkel. Vásárhely, 3. oktober 1658. R. György.

Czim: Híveinknek Vér Ferencz, Rácz János, Teleki Mihály, Sztepán Ferencz uraméknak adattassék. (Az egész levél *saját kézírása.*) Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

14. Ugyanazoknak. Vásárhely, 4. okt. 1659.

Isten Kglmetekkel! Elvettük 29. írt Kgltek levelét. Balogh Máté uramot mi kglmességünk felől assecurálhatja Kgltek, házát elhánytuk volna? mi bizony nem hallottuk, őriztettük inkább kár nélkül legyen, azt nem mondhatni, ily állapot azt hozza magával. Im Nádudvari. Czirjék uramék — mennek az országtúl. Azért Kgltek mindnyájan ahoz szabja magát, Haller is engedvén commissarusokat rendelünk mentest Kgltek közzül, addig is az katonaságot Kgld Rácz János Vér Ferencz az hűségünkre eskesse meg. Igen vigyázzon Kgltek. Az ország holnap kezd esküdni, mi is az országnak adunk hitet. Isten Kgltekkel Vásárhely, 4. okt. 1659. R. György mpr.

Czím: Meghitt híveinknek Vér Ferencz, Rácz János, Teleki Mihály uramékk adassék. *(Saját keze írása.)* (Teleki-lvtár, 321.)

15. Ugyanazoknak. Törcsvár, 13. okt. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Szoboszlai im most délben hozá meg három órakor az levelet. Az Vajdával holnap akarunk szemben lenni. Mi is vissza megyünk Fehérvárra. Minye Vajda ő Kglme mára betegsége miatt nem jöhetett el; köz jóra akarunk vele végezni. Az vármegye gyűlése holnap lesz, azonban busulunk, akkorra válaszunk nem mehetett Kgltekhez, messzeség oka. Az mi Balogh Máté állapotját illeti, Istent, házáját, hozzánk való hűségét, aláadó engedelmes voltát nem árulván el, kglségünk

felől bizvást assecurálhatja Kgltek. Ha Haller uram kimenekednék is, ő Kglme kövesse az hűséget, két kézben ez haza; Várad se veszen el. Valjon a török szed-e más kosarában eperjét. Török ajánlás mit teszen, jól tudja az fővezér, bizony nem hogy Nándor-Fejérvárra jöne, de mint hireszteli, talán élete is elfogyott. Nincs a töröknek arra üressége, csak legyünk egy szívvel Isten jóra adja az szegény haza állapotját.

Az mely punctumokat mi elküldöttünk, az ország is írt az Budai Vezérnek azon szerint. Lám Haller uram úgy esküdt, Balog Mátét is még Székelyhídon létünk alatt, az kit az ország ural ahoz tartja hűségét az várral. Bizony busultunk, az vármegye nem küldött követeket az gyűlésre, az ország mind egybe gyűlt volt. Az havasalyi Vajda valóban emberkezik, patenseket küldünk, de zászlónak való tafotát, az ked is adhat, hertelen kelle indulni emberünknek.

Az eskütételben az hadnagyok is ő keglmek jelen legyenek, ez ő kglmeknek nem derogál, Kgltek mint commissariusok abban. Az katonaságot, tavalyi borok árárul, Várad kezünknél lévén, contentáljuk mi. Rédei Ferencz uramnak káptalannal parancsolunk, ki megesketi az vármegyét. Bizony az nótát elkerüljék.

Az levelek hordozására igen vigyázzon Kgltek, kerestessétek is. Balog Mátét bizvást assecurálhatja kglmünk felől.

György Deák reversalisit látjuk; nem lesz vesztett, ki útját megtalálja. Ne latorkodjanak másszor. Isten tanácsában ki volt, ki tudta? Mit rendelt ő felsége felőlünk? Az mennyit elől, annyit kell hátra embernek megnézni. Haller uram nem jól discurral: inter duos litigantes tertius felő, pogány hæres ne örülne.

Az katonaságnak fizetések kiadása dolgából is az gyalognak igérje kglmességünket. Az Sement megtartjuk, mellénk hozatjuk, több is jő szolgálatunkra. Nekünk Váradra provideálnunk kell, kövesse el Kgltek hűségét, igérvén kglmességünket. Tercsvára, 13. oktober 1659. R. György.

Czím: Meghitt híveinknek Rácz János, Vér Ferencz, Stepán Ferencz, Teleki Mihály uraméknak adassék. — *(Saját keze írása.)*

16. Fogaras, 17. okt. 1659. II. Rákóczy György rendelete a Váradiakhoz, hogy Rácz János és Vér Györgynek engedelmeskedjenek, minthogy Haller Gábor nem tartotta magát esküjéhez.

Georgius Rákoczi etc. Generos. Egreg. Nob. et Strenui fideles Nobis Dilecti, salutem et gratiam nostram. Értesére lehet Kglmeteknek az nemes országnak, mint deponálták az homagiumot Haller Gábor,[1]) Balog Máté,[2]) uramék fő porkolábbal [3]) s várbeli præsidiummal, hogy valakit az nemes ország három nemzetül ural, az várat is annak tartják. Követ atyjok fiai által, hogy nekünk esküdjenek, admoneáltatta az nemes ország nehéz pœna alatt Haller urakat; mi is írtunk volt, de ő kglmek nem effectuálták. Im ujabban írattunk és ha ugyan még is engedetlenkednek, parancsoljuk, az mit Rácz János,[4]) Vér György [5]) uramék szónkkal fognak parancsolni, az tevő legyen Kglmetek az vár ellen való vigyázás dolgából. Sems non facturi, benignitate nostra principali gratiose manemus. Datum in arce Fogaras die 17 octobris 1659. G. Rákóczy mpr.

Kívül czím: Generosis, Egregiis, Nobilibus ac Strenuis Ductoribus ac universitati præsidii Arcis nostræ Váradiensis equestris ordines. Nec non Capitaneo, Ductoribus, cæterisque Hajdonibus nostris in eadem Civitate nostra Váradiensi residentibus etc. fidelibus nobis dilectis. Eredetije a gr. Teleki-nemzetség közös levéltárában M.-Vásárhelytt, k. 321.

17. ? 1659. oktober ? [6])

Az derék levelet ugy irtuk, ha Haller uramnak megmutatja Kglmetek is nem bánjuk. Haller Uram Istennel nem beszélett, ő

[1]) Haller Gábor, mint török párti, Barcsai fejedelem részén volt.

[2]) Balog Máté, Várad védelmének vezetője, Ali pasa ostroma ellen.

[3]) Főporkoláb Szathmári István.

[4]) Rácz János Balog Máté mellett a vár védelmezésében egyik fő szereplő.

[5]) Vér György a Bethlen-bástyát védelmezte az ostrom alatt.

[6]) Czím, hely és kelet nélkül, de mint a bekezdés mutatja, az előző (16. számú) nyomán kelt.

Kglme itileti szerint úgy lehet s talám azt horgászta le beszédnek, maga kapná az konczot, ha az ország ő kglmét választotta volna, megmaradhatott volna pénzadással, vagy nem, tegyétek kérdésben. Ugy experiáltuk mi, többet hiszen ő kglme töröknek, mint Istennek; tavaly is az ily szók veszték ez hazát. Barcsai lám fegyverben impositiobul lett, de valjon mit mivelnek ő helyében lévén, nem kellett volna-e romlaniok. O jól látjuk mi, hol járnak az elmék. Minye Vajda mit cselekszik, tudja e ő klme? Tatár kért segítséget Moldva, Havasalföldre; porta parancsolatjára adott; segítne is, ha lehetne, Minye Vajda, bolondnak senki se vegye. Minye Vajda ez haza romlását az haza fiai árultatásának tulajdonítja s tudja, kik hivták etc. Ő tavaly is keresztény volt annál is inkább hiszünk neki.

Idegen török az végbelieken kívül gyűl-e, arrul tudosítson Kgltek.

Dul Mátyást el kell bocsátani.

Az Ráczok addig nem kelnek fel, míg vagy mi Karánsebes felé nem mozdulunk, vagy az török Temesvárrul el nem indul; ha az felénk indulna, akkor kellene hátul nekiek is az ebek ellen lenni; vagy az mikor hallják Tarcsát és Totváradját rontatjuk; tökéletlen Belényesi hiszi talán az égbül hull le egészen az török.

Az hajduk felöl parancsoltunk, Haller, Balog Máté uraméknak; az vármegye Soldosi is benn legyenek megparancsoltuk. Jenőből jó ideje lövő szerszámot vittek el. Mennyi pénzt adtak az aranyra, tudósítson Kgd; Rácz János uramnak mi is mennyit adtunk, kiküldjük im mentest megadja Rácz János uramék; a mint halljuk az pogány indul Haller koltya vetyét Bándon elrugatott ember azzal biztat im Budánál, Muszka Császár Constantinopolnál üti fel zászlóját. Nem érkezünk megirni, hiszen Kgd.

Bellénest koborló póroknak már parancsoltunk; immár lássák mire válik el az Váradi Haller uram dolga, tessék változtatásához ugy nyuljanak.

Az jó atyák ha fel ülnek, probát tesznek mellettünk, az tanít meg hozzájok valo kglmünk mutatásira. Az Bárándiaknak is nem adtuk addig meg. Komárnak bizony mi Kglmetek joszági felöl

parancsoltunk, ujabban is biztatjuk. Im feleségemnek irtunk, küldje meg Kgltek.

Az mi Szigeti Márton dolgát illeti, nem éppent halált érdemelne ő; ki azt cselekedte oly állapotban s ugy hiva is meg, mint őtet látánk, nem volt marhája, adjon 2000 frtot. Kgldért Rácz János uram elengedjük ratioját, az mi restantia az joszágon, szedje ki számunkra. Vigyázzon Kgltek minden képpen.

Szabad gyalog legények be mentek, ki Kgltek indittassa be őket katonákat is, ha kiket hol kaphatnak. Fekete Mihálynak is irjon Szoboszlóra.

Czím és kelet nélkül. *(Saját kézirása.)*

18. Teleki Mihálynak. Radnót, 30. okt. 1659.

Isten Kglddel! 28-án irt leveledet elvettük. Im Stepán Ferencz uram megyen. Rácz János urammal értsetek egyet. Mi semmi dolgot halasztani nem akarunk. Bizony látjuk az ebugatást, azon indultak. Bethlen János hamis hitét mi az hitlést nem halasztjuk.

Azt irták vala Haller is megesküdt, de mi ugy kivánjuk ugy esküdjenek meg, mint ki küldtük. Gandi uram nem ir Haller ellen.

Az előbbi embereken bizony megejthetjük, ugy viselték magokat. Stepán Ferencznek izenek, mondja hogy volt. Csak helyben légy, vigyázz. Németeknek, kik gyalogok, bé kell menni. Igen vigyázzatok. Csalárdság ne legyen; leveledet más nem látta, se látja. Kománra im most küldök. Az faludat visszafoglaltatjuk Szigeti Márton csak akarná kissé. Borbély Andrásnak megfizetek, legyen még csak ott, mig más Stepán Ferencz vissza megyen. Isten veled. Radnot, 30. okt. 1659. R. György mpr.

Czím: Meghitt hivünkk Teleki Mihálynak adassék. *(Saját keze irása.)* Teleki-levéltár, 321.

19. Rácz János és Teleki Mihálynak. Radnot, nov. 5. 1659.

Adjon Isten egészséget Kglmeteknek! Ultima irt Kgltek levelét elvettük tegnap reggel. Az mi Haller uram declaratioját illeti,

hittel kapitányságot nem visel Ő Kglme, ha Stepán Ferencz uram által tett kivánságának nem credalunk s kisirőket is kiván. Él az Isten. Csudálkozunk azon, Ő Kglme hogy gondolkodott arrul, mi Barcsai Ákossal tractáljunk fejedelemség dolgábul, holott megprobálván, abban az állapotban mi csak nem hihetünk, egyébként is az fejedelemségváltozás mit használt ez hazának? nekünk is mind két részrül, megprobáltuk, és ha mi árvultan cedalunk, gyalázatos állhatatlan nevünkkel ne .... l mint Báthori Zsigmondnak; egyibkint is országnak ujonnan most esküvén meg... ország is nekünk, vagyunk-e hát ..... meg ő Kglme conditionk. Fejedelemség translatioja felöl nem tractalunk. Ha azert Haller uram semmi képpen nem akar maradni, megesküvén Bige György be kisirheti Ő Kglmét. Barcsai bizony soha igaz szivvel Ő Kglméhez nem volt, hanem ha miolta már impositus volt és ha erősödhetett volna, bizony megejtette volna Ő Kglmét. Az katonaságnak nem volt szükség halasztást tenni, holott ország s mi levelünket vették, látták abbul akaratunkat, az mi kglkben penig nem fogyatkoznak meg. Ha Haller uram ki jő, igen vigyazzon Kgltek. Mi reggel indulunk, szombatra Ujvárra megyünk. Tudosítson, mi híri lesznek Kglmeteknek. Isten Kglmetekkel. Radnot. 5. nov. 1959: R. György mpr.

Czím: Generosis Joanni Rátz de Várad, certorum equitum Nostrorum Váradiens Ductori et Michæli Teleki de Szek, fidelibus nobis dilectis. *(Saját keze írása.)* Teleki-levéltár, 321.

20. Teleki Mihálynak. Szeben mellett, táborból. 12. január 1660.

Georgius Rakoczi, Dei Gratia Princeps Transiæ etc. Generose fidelis Nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram.

Kglmed levelét vettük, irását megértettük. Az asszony is meg találván bennünket, a mennyire lehet, disseraljanak, de minthogy felperesnek törvént nem tehetni, ne késsék bejőni. — Eidem de cætero gratiose propensi manemus.

Datum in Castris nostris ad Civitatem Cibininy positis die 12. januarii 1660. G. Rakoczy mpr.

Czím: Generoso Michæli Teleki de Szék Ductori equitum Nostrorum Varadiensium etc. Teleki-levéltár, 321. p.

21. Rácznak és Telekinek. Szebeni táborból. 1660 mart 7.

Georgius Rákoczy etc. Generose, fidelis Nobis dilecte Salutem etc. Kglmesen parancsoljuk Kgldnek, az mint rendeltük hozza az hadakat Gyógyvize felé ki, jó modjával, nyugodva. Eidem sic factur de cætero gratiose propensi manemus. Datum in Costris Nostris ad Szeben positis, die 7. Martii 1660.

Igen vigyázzon mind kettejek Kgld. *(E sor saját kézirata.)* Rákoczy mpr.

Czím: Generosis Joanni Rácz, vel Michæli Teleki de Várad, militum Nostrorum per Franciscum Gyulai substituens Capitaneo, Alterutri fideli nobis dilecto. NB. Hason tartalmu levele még martius 1-ről kiadva. 321. *d.* Eredetije Teleki-levéltár, 321. *l.*

22. Teleki Mihálynak. Vizakna, mart 15. 1660.

Isten Kglddel! Kglmed két rendbéli levelét vettük. Egyiket Sellenbergen, másikat Mezőben. Mi mind Váradi seregit Rácz Ádámét, Szénásiét Kgld eleibe küldjük. Kglmd csak ugy intézze utját, Csötörtökön jühessen be; keressen, Sziget felé jüvén, talám mi is Keglmetek eliben rugaszkodunk. Kis tornyon tul láttuk az hadakat. Kapi uram irására ne tartozkodjék Kgltek, ha rablani jü, hamar cselekszi, elébb áll; ha derekason jü, szakadozva ne cselekedjenek, ha szekeret találnak, bár színát, hozassátok magatokkal. Isten hozza Kglmeteket. Vizakna 15. márt 1660. R. György mpr.

Czím: Teleki Mihálynak adassík. — *(Saját keze irása.)*

23. II. Rákóczy György váradi katonái hazabocsátásokat kérik a Szeben melletti táborból.

Az Váradi katonáknak Nagodhoz való alázatos könyörgések, mint Kgls urokhoz. Kgls urunk alázatosan jelentjük Nagdnak, hogy az mi szegény hazánk is az pogányságnak sanyaru romlását szenvedvén, nagyobb részrül nekünk házaink elégtenek, szegény cselédinket (= család) más emberek Istenért hátok megett tartván, immár az tavasz elérkezett, őket hová tegyük, itt létünk miatt

nem tudjuk s magunk is felette igen költségtelenek lévén, fegyverünket s lovainkat kételenittetünk tápláltatásunkért eladnunk, ugy annyira, hogy az kinek két lova volt, immár egy lóra szorult és a kinek peniglen három, kettőre. Sőt az nagy fogyatkozás miatt sokaknak egy falat kenyere nem lévén, az Nagod szolgálatjára, probálására is igen alkalmatlanok vagyunk, ha szintén kevántatnék is. Igy azért mind magunk itt az Nagod hűséges szolgálatja mellett s mind pediglen otthon cselédink minémű sanyaruságot szenvedünk és szenvednek, Nagod bölcsen meg itilheti.

Könyörgünk azért Nagodnak, mint Kgls Urunknak igen alázatosan, méltoztassék Nagod bennünket kibocsátani, hogy igy jobb modjával ismét ujonnan felkészülvén, Nagod Kgts parancsolatjára jobb készülettel felülhetvén szolgálhassuk Nagodat.

Hozzánk mutatandó Kglmességéért Isten is Nagodat áldja meg

N. K. V. V.

(Nagod Kgls válaszát várva)

Rákóczy sajátkezüleg irott válasza : Hiszem fizetéseket kiadtuk; ha otthon volnának is, be kellene jüni, bármely élések volt és van. Tábor, 15 mart 1660.

24. A fejedelem válaszára viszonválasz a katonáktól.

Humillima replicatio. Kgls urunk az Nagod kgls resolutióját értvén igaz dolog, hogy miután bejöttünk Nagd megfizetett melylyél is meg nem érvén Isten előtt állunk, hogy annyira elfogyatkoztunk, ha az élést ide hordó emberek egy pénzen egy kenyeret vagy egyéb eleséget adnának is, többire meg nem vehetnök s azon kívül is zsákmányozással, lovaink is immár elveszvén zsákmányra kimegyünk, de ketten vagy hárman is — lovoknak havasonvaló hagyások miatt, gyalog jünek haza, őket ide a taborra nem hozhatván, melyeken ha szintén proba kévántatnék is, bocsületünknek, hogy felelhessünk meg? Sőt ha oly erőnket ismerhetnök, hogy az Nagod Szolgálatjára elégségesek volnának, mi semmiképpen haza nem vágynánk, de ismervén fogyatkozott állapotunkat, Könyörgünk igen alázatosan méltóztassek Ngd inkább kibocsátani bennünket, hogy épülvén ismét egy parancsolatjára Nagodnak felülhes-

sünk és Nagodat alkalmatosabban szolgálhassuk. Istenis Nagodat érette áldja meg. N. K. V. V.

Rákóczy válasza erre: Mások jünek ő Kglmek helyébe ki bocsátjuk, várják el, azok megjövén, kiindítjuk. Tábor, 29. Martius 1660.

Egy félivre írva mindkettő. Teleki-ltár 321. sz. Missilisek.

25. Az váradi katonák Nagodnak, mint Kgls Uroknak alázatosan könyörögnek.

Kgls urunk, kénszeríntteténk ujabban Nagdot búsítanunk, mivel Isten minket ugy segéljen, vagyon oly köztünk, az kinek van harmadnapja, hogy csak az szájában sem volt kenyér, mert teljességgel már elfogyatkoztunk, fegyvereinket is sokan kénszeríttettünk eladni, most már lovaink, magunk elfogyatkoztunk. Az mi kevés szénát hoztak Disznódról, feles számu lovainkra feloszlott. Magunknak, lovainknak tartására bizony el nem érkezünk.

Könyörgünk azért alázatosan Nagdnak mivel ennek előtte is kglmesen resolvalt Ngd. méltóztassék kglmesen felőlünk provideálni, mert bizonyára még csak mára való eleségünk sincsen; nagyobb rész közülünk egy pénzzel sem bír, hogy csak egy darab kenyeret vehetne is.

Az Ngd kglmességét alázatosan megszolgáljuk Ngdnak, mint kgls urunknak N. K. V. V.

Rákóczy sajátkezü aláírása: Mustrálja meg az Komornik. Tábor, 6. apr. 1660.

26. Replicatio humillima.

Kgls Urunk az mustrához hozzá készültünk volt, de Nagd lajstromunkat bekivánván, jó lelkiismerettel Hadnagyunk Teleki Mihály uram is Ngd informálván, hogy az katonák az lajstrom szerént meg vannak, acquiescalt Ngd benne. Mivel pedig Nagod kegyelmesen resolvált harom izromban is, hogy bennünket haza bocsát Nagod, Könyörgünk még is alázatosan Nagdnak, méltóztassék elfogyatkozásunkat keglmesen megtekintvén, kibocsátani, semmi képpen nem levén modunk az itt lakáshoz.

Az Nagd Kglseget alázatosan megszolgáljuk Ngdnak. N. K. V. V.

A fejedelem válasza: Az török nem Váradfelé, Lippához jött; ez hirre nézve, ha bocsátanok is, ily állapotokban el nem mennének úgy hiszük felőlek, mi sem bocsáthatjuk el, éléseket megadatjuk készpénzben; holnap az többit is megadjuk, csak pénz elérkezzék, ki eltalálna maradni. Tabor, 7. April 1660.

27. Humillima replicatio.

Kgls urunk az Nagod Kgls resolutiojat alázatosan megszolgáljuk Nagodnak, mint Kgls urunknak de kglsen tudhatja Nagod az regiszta lista Nagod mellett léven, otthonn házunknépei elfogyatkoztanak, sokaknak is közüllünk házaink megégvén, háznélkül vagyunk, mely miatt itt létünk majd igen nagy romlásunkra lészen. Minek okáért igen alázatosan könyörgünk Nagodnak, méltóztassék kibocsátani, hogy így is másszor Nagd parancsolatjára készebbek lehessünk, alázatosan megszolgáljuk Nagodnak.

Erre már *nem válaszolt a fejedelem.*

Eredetijök 1/4 íven a Teleki-levéltárban, 321. sz. a.

28. Teleki Mihálynak. Tábor, 9. máj. 1660.

(Éltesse) Isten Kgldet.

Im most vevök levelét. Az katonák hátra maradt fizetését megküldtük Tyukoditul; az bor árát, kiknek hátra van magunkkal kivisszük. Ím mi is holnap ha Isten engedi, elindulunk... Váradra, Szebent jó obsidio alatt hagyjuk. Már Havasalföld felől nem záratunk be. Konstantin Vajda. Az Váradi Uraim ne sántikáljanak már; mindent felülni kiáltassatok. Tábor, 9. May 1660. Rákóczy m. k.

Kívül czím: Generoso Michæli Teleki, Certorum militum nostrorum alteri Ductori, fideli Nobis grato. Az egész levél *saját kézírása* a czímen kívül. Eredetije a Teleki-levéltárban, 321.

29. Teleki Mihálynak. Tábor, Szamosfalva, 14. maj. 1660.

Isten Kgddel! 12. Írt leveledet elvettük. Stepán Ferencz megbánja az követséget, cselekedetit, idebenn tanulta az árultatást? Ba-

log Zsigmondnak csak el kellene üttetni fejét. Gyulai Uramnak hazudott beste kurafia, megvárjuk ha Isten engedi az vezért, sőt ha bé nem indúl vasárnapig, ki megyünk mi. Török János katonái is mind Várad körül vannak. Ha az Vezérnek 1500 embere veszett Székelyhíd alatt, annak sok sebe is lehet. Soha bizony az vezérnek harczravaló emberi, mint Stepán hazudott, 24 ezer nincsen; Vaj ki meg ijedt embernek, tudatlannak árulónak kevés is soknak tetszik. Nem sokaság. Isten ver hadat, s mi Istenben bizunk. Székelyhidát veszi meg, az eb, bolond az kinek Száján is kifér, hanem ha el ámítják, kirül nem gondolkodnak.

Tyukoditul — hitünkre írjuk, 60 aranyat küldtünk; valahová lett; megesküvek, Váraddá megyen harmadnapra, hanem ha elszökött vele; ha ugyvan, kézre kerül az eb, el nem vész az katonáké.

Ha ismét Zalányi áruló, soha bizony többet nem eszik. Kik mentek el Stepánnal, neveket írják fel. A hol feleségek, szabad legényekkel beszéleni. Kgld Kegyelmed Kegyelmességünket igérvén nekik, megbeszélhetitek.

Rácz János Uramot, kit köszöntsön Kgld, legyen barátunk mint igaz hivünk. Isten Kglddel. Tábor Szamosfalva. 14. Máj. 1660. délben 4 órakor. R. György mpr.

Czím: Meghitt hivünknek Teleki Mihálynak adassék. *Saját kezeirása.* Teleki-levéltár, 321. p.

30. Teleki Mihálynak. Tábor 16, maj. 1660.

Isten Kgddel! Elvettük Kgd. levelét. Im az Szabad legényeknek irtunk, Kglmed is ajálja Kglmességünket. Jól tett Kgld eljüt, legyünk emberek. Isten megáld érettünk; Balog Máté Uramnak itt bizony már fű nincs. Bonczidáig elették, hátul is legyünk az ebeken. Isten Kgddel. Tábor, 16. Máj. 1660. R. György.

Czím: Teleki Mihálynak adassék. *Saját keze írása.* Teleki-levéltár, 311. Sz.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

VÁRVIZSGÁLATOK 1557—58-BAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A mohácsi veszedelem után a várak rendkívül sokat nyertek fontosságukban. Az előtt legfeljebb a határszéli erősségek láttak viharos napokat, a mohácsi szerencsétlenség után azonban a török egyszerre az ország szivéig nyomulván, kétszáz esztendős uralma alatt az ország közepén, sőt legészakibb vidékén is portyázott, pusztított. Növelték a bajt az áldatlan polgárháborúk, a királyok és fejedelmek vetélkedése, Magyar- és Erdélyország külön válása. A XVI. és XVII. század folytonos hadviselésében jó formán csak a várak nyújtottak olyan a milyen menedéket, ezek akasztották meg a győzedelmesen előnyomuló ellenséget, ezek voltak kulcsai messze terjedő vidéknek. Természetes tehát, hogy a küzdelem leginkább a várak bírása és megtartása körül folyt.

Az erősségek fontosságának tudata vezérelte I. Ferdinándot, midőn a János király özvegyével, Izabellával kötött egyesség után kevésbé zaklatott napokhoz jutván, a hatalmában levő felső-magyarországi várakat biztosaival megszemléltette, hogy ezek jelentései alapján a mutatkozó hiányokat pótolván, ellenfelei tovább terjeszkedésének, melyre a fenforgó körülmények közt okvetlenül számíthatott, gátat vethessen s a sok vér és küzdelem árán birtokába jutott országrészt megtarthassa.

A szemlére kiküldött bizottság, melyben Thurzó Ferencz elnöklete alatt Zalamanka Ferencz, Dóczy Gábor, Görtschacher Kristóf, Ördög Péter és Pesthi Ferencz vettek részt, 1556 aug. utolsó napján kezdte meg működését. Az uralkodó igen széles hatáskörrel ruházta fel őket, meghagyván nekik, hogy necsak a

várvédelmi hiányokra legyenek figyelemmel, hanem a vár fentartásához szükséges források kipuhatolására is terjeszkedjenek ki; a tisztviselőket szorítsák számadásra, a hanyagokat esetleg azonnal mentsék föl tisztöktől, állítván helyökre megfelelőket.

A bizottság komolyan felelt meg feladatának. Figyelme mindenre kiterjedt. Sorra vizsgálta a védműveket, ostrom- és élelmiszereket s a házilag kezelt gazdaságot. Ezekről leltárt készített. Kipuhatolta a várhoz tartozó birtokok jövedelmét, a vártól elidegenített tartozékokat pedig erélyesen visszafoglalta. A katonák és tisztjeik magaviseletének utána kérdezősködött, a létszámot és zsoldjárandóságot összeírta. S bizony, a következmény mutatta, hogy erre a szemlére igen is nagy szükség volt. Találtak hiányt, mulasztást túlon túl. Ezeken aztán, a mennyire lehetett rögtön segítettek. A hanyag tisztviselőket rövidesen elmozdították hivatalukból, a könnyebben pótolható hiányokat még ott létükben pótolták, a jelentékenyebb, több időt és a felség jóváhagyását igénylő hiányok iránt pedig javaslatot adtak.

A bizottságnak a vizsgálat eredményéről szóló jelentése a maga nemében valóban egyike a legérdekesebbeknek. Különösen becses az előtt, a ki a XVI. századi várélettel megismerkedni kíván. Éppen ezért helyén valónak tartottam az eredetileg latin jelentést, lehetőleg hű fordításban im itt közölni.

A RÓMAI CSÁSZÁR Ő FELSÉGE ÁLTAL A VÉGVÁRAK MEGVIZSGÁLÁSA VÉGETT KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG IRATAI, ELKEZDVE 1557 AUGUSZTUS, FOLYTATVA ÉS BEFEJEZVE 1558 MÁRCZIUS HAVÁBAN.

1. Kassa vára.

Elsőben is, megkapván Felséged utasítását és kegyelmes rendeletét, augusztus hónap utolsó napján Kassára mentünk és ott Felséged ezen utasítása szerint először az élelmi szereket, úgy mint az életneműeket, lisztet, sót, szalonnát stb. tekintettük meg, azokat mind felmérvén és számba vevén, leltárba foglaltuk. Találtunk pedig a pénzverőházban buzát 2531½ kassai köblöt, lisztet

149 köblöt, árpát 196 köblöt, zabot 404 köblöt, eczetet 19 hordóval és hordócskával, félig telten pedig mintegy 10 kassai hordóval, egész sőt 9338-at és a nedves helyiség alkalmatlan volta miatt szétolvadva s darabosan 1000-et; ezeket e káros és esőjárta helyről átszállíttattuk a pénzverőházba. Szalonnát találtunk 19-et, sódart 47-et, faggyut $11^1/_2$ mázsát.

Az életneműek s főleg búza, liszt, gabona elhelyezésére a pénzverő háznál alkalmasabb épületet nem tudtunk kijelölni (melynek felét Felséged Perényi Mihálynak engedte át kegyelmesen lakásul). És noha ez terjedelmére nézve a város többi házait jóval felülmúlja, mégis elégtelennek ítéltük a folyó 1557. évi, még ki nem vetett s be nem szedett tizedekből s egyéb jövedelmekből befolyó új terméseknek befogadására. Ennélfogva a mostani élelmezési mesternek, a kit az előbbeni, általunk elmozdítottnak a helyébe tettünk, szigorúan meghagytuk, hogy tekintettel a szükségre, mielőbb nézzen a városban nagyobb magtár után. Azután a hanyag gondozás miatt megromlott buzát és gabonát jelenlétünkben kirostáltattuk s összeelegyítettük úgy, hogy ezután kár nélkül el lesz tartható, főleg, ha naponként a katonáknak kenyérben kiosztatik. A sáfárnak pedig megparancsoltuk, hogy azt a búzát és gabonát, a mely kár nélkül nem gondozható tovább, illő áron adja el s az eladott helyett vásároljon újat és tartósabbat.

A vár védelmére rendelt német katonák erősen kértek bennünket, hogy nekik az életnemű fizettség, mely egy idő óta be volt szüntetve, léptettessék újra életbe, azt mondván, hogy zsoldjuk késedelmes kifizetése miatt a mindennapi szükséges élelmiszerek nélkül tovább ki nem bírhatják. Ezt azonban az eleség hiánya miatt ily hirtelen nem teljesíthettük, mert gabonán és kevés szalonnán kívül — mint a leltárból kitetszik — készletben semmi sem volt. Mindazáltal, hogy a katonák a zsoldjuk utáni várakozásban türelmesebbek legyenek s a szolgálatban megmaradjanak, elrendeltük, hogy addig is, míg borról, ökrökről s egyéb szükségesekről gondoskodva lesz, minden egyes katonának fél köböl búza osztassék zsoldja fejében. Látván pedig a katonák szükségét s az élelmi szerek hiányát, meghagytuk Pesthi Ferencznek, hogy a lehető leggyorsabban, mindenesetre pedig egy hónap leforgása alatt, ökröt, a mennyit csak lehet, valamint bort és egyéb élelmi

szert szerezzen be s azok a rendes piaczi áron osztassanak szét a katonák közt. Eképp, gondoljuk, sem a katonaság nem fog igazságosan panaszkodni az élelmi szerek ára miatt, sem Felséged nem fog kárt szenvedni, sőt némi nyeresége lesz, a katonák minden megterhelése nélkül.

Ezeket az előadott módon véghez vivén, jelentette nekünk a kassai kapitány Dersffy István, hogy a magyar gyalogság semmiképp se akar megmaradni, ha előbb valamelyes fizetésökről gondoskodva nem lesz, mert erősen panaszkodnak, hogy a fizetőmester felette csekélységet fizet nekik. Felvén tehát, nehogy a mondott gyalogság eltávozása ily veszedelmes időben (a mit Isten távoztasson) valami kellemetlenséget hozzon a városra és Felségedre: meghagytuk Pesthi Ferencznek, hogy a mondott gyalogságnak két havi zsoldját a félig romlott s tovább különben sem tartható búzával, egy havi zsoldját pedig az általunk nagynehezen összegyűjtött készpénzzel egyenlítse ki, a mint ez meg is történt.

A hadi szereket s az azokat készítő eszközöket szorgalmasan megvizsgáltuk, róluk két leltárt készítettünk, egyiket saját aláírásunkkal ellátva a bírónak adtuk át,[1]) a másikat pedig a biró aláírásával ellátva Felségedhez való fölterjesztés végett magunkhoz vettük. Hogy pedig Felséged az ostromszerekről fölvett leltárt könnyebben s áttekinthetőbben megérthesse, rövid lényegét a következőkben összegezzük:

Találtunk egy porthanz-nak nevezett ágyút, szertelen nagysága miatt teljesen használhatatlant. Alkalmasabb és hasznosabb volna összetörni s érczéből nehány taraczkot önteni, úgy is már sok repedés tátong rajta. Találtunk a polgárok által újra öntött, még ki nem csiszolt, se kerekekre nem helyezett két ágyút, melyeket mindjárt fölszereltettünk s kerekekre rakattunk. Továbbá Schlangen-nek nevezett két, középszerű ágyút, közönséges taraczkot harminczat, kerék nélküli vastaraczkot kettőt, ezeket is azonnal kerekekre rakattuk. Továbbá különböző fajtájú szakállas puskát 586-ot, ezeket a rozsda megmarván, kitisztíttattuk, azután jobb, alkalmasabb helyre vitettük. Továbbá 5715 ágyúgolyót,

[1]) Erről a példányról közölte ifj. Kemény Lajos a Tört. Tár 1890. évf. 377. lapján.

4965 közönséges szakállas golyót, 196 mázsa port, ként méretlent hat kassai hordóval, mértet 40 mázsát, salétromot 21 mázsát, ólmot 71½ mázsát és különböző fajta tűzi szerszámot 44-et.

A puskaport illetőleg pedig a legalázatosabban javasoljuk, hogy Felséged a mostani időre való tekintettel, azonnal küldjön oda száz mázsát, mert abból a porból, melyet Felséged a felvidéki városok erődjei számára Trencsénből szállíttatott, azt mondják a kassai polgárok, hogy Pucham Farkas úr nekik 24 mázsánál többet nem adott, holott ők Tarkő, Újvár és Nagy Ida ostromához száz mázsát adtak. Most is, a mi ott létünk alatt, Thelekessy Imre vállalatához két taraczkot kellett adniok, minden kellékével egyetemben. Világos ugyan, hogy a felvidéken csekélyebb fáradsággal és költséggel lehetne lőport előállítani, mint Bécsből szállítani ide, ha t. i. a tiszántúli helyeken salétromot lehetne szerezni s összegyűjteni s ha az útak elállva és bizonytalanok nem volnának, de meg ha a véletlen és váratlan esélyek miatt maguknak a felső részeknek is égető szükségük nem volna rá; minél fogva Felséges urunk, semmiképp se látunk alkalmasabb módot a Bécsből való szállításnál.

A város falait és bástyáit belülről-kívülről egynehányszor körüljártuk; ezek nehány helyen, ha csak mielőbb ki nem javíttatnak, rombadőléssel fenyegetnek. A polgárok Felséged kegyelmes engedélye folytán a pozsonyi, kassai s más harminczadokból kétezer forinton felül kaptak és kapnak mai nap is, a mit erődítésre kellett volna fordítaniok. Mi azonban az erre felhasznált pénzt az elénk terjesztett számadásokból 401 frtnál többre nem becsültük. Ők ugyan azt írják számadáskönyveikben, hogy a mondott harminczadokból bevett többi pénzt a templom, iskola, plébánosi lak építésére fordították; azonban Felséged engedélylevelében nyiltan meg van határozva, hogy ez a pénz erődítvények építésén kívül másra föl nem használható. Különben is az egyháznak és a városnak a templom, iskola és paplak építésére nem csak elegendő jövedelme van, hanem Felséged e czélból rendes adójukat is leszállította. Ennél fogva komolyan figyelmeztettük őket, hogy ezt, a város falainak és bástyáinak erősítésére rendelt pénzt a kapitány és Felséged jövedelmi beszedőjének tudtával csak is erre a czélra fordítsák. Mely építkezéseket kelljen pedig teljesí-

teni, arról közepes hozzávetésünk után a hely kapitányjának tervet adtunk. Mivel pedig föltettük, hogy az előtt a mily keveset építettek az erődön, eltávozásunk után még sokkal kevesebbet fognak épiteni, jóllehet nyilvánvaló, hogy a harminczadokból nagyobb jövedelmet fognak beszedni, mint az előtt, a melyet midőn saját kényelmökre s nem a város erősítésére fordítottak, félő, hogy ezután meg semmit se költenek a falak építésére, hanem mindent magukra; nehogy tehát ezen igen fontos város, mely mintegy előbástyája az összes szomszéd helyeknek, a polgárok hanyagsága miatt (a mi távol legyen) veszedelembe jusson: legalázatosabban javasoljuk Felségednek, méltóztassék utoljára és komolyan meginteni őket, hogy a Felséged által a harminczadokból kegyelmesen engedélyezett pénzt semmi más czélra, hanem egyedül csak az építésre s erődítésre fordítsák, a mit, ha elhanyagolnának, vagy nem tennének, Felséged bizonyos emberét fogja oda kinevezni és helyezni, a ki az egész pénzt a maga kezéhez veendi és az építészszel egyetértőleg a város erődítésére fordítja.

A jövedelmeket, rendeseket úgy, mint rendkívülieket, valamint a tizedet, tizenkettedet és kilenczedet, melyeket Felséged kassai tisztjei szednek be, szorgalmasan átvizsgáltuk s az alábbi jövedelmeket találtuk:

Göncz és Telki Bánya városok fizetnek évi adót készpénzben 212 frtot, terményt kilenczedből és tizenkettedből az év termékenysége szerint körülbelől ezer köblöt, bort valamikor 160 kassai hordóval, újabban többet-kevesebbet. Felségednek egy öreg telkibányai alattvalója mondotta, hogy vannak ott már régóta nem művelt arany és ezüst bányák, a melyek ha műveltetnének s ha azok művelését a lázadók nem akadályoznák, Felséged nem megvetendő hasznot nyerne belőlök; sőt azt is állította, hogy a bányavárosok bányáinak jövedelmét is felül mulnák azok a bányák.

A felvidék jövedelmeinek kezelői a Felséged javára kezelik még a Báthory György lázadása miatt Kassához foglalt három falut, ú. m. Rozgont, Gyerket és Zimát is, melyek a terményeknek kilenczedén és a szokásos közmunkán kívül rendes adóba évenként 230 frt készpénzt fizetnek. Ha a lázadóktól való félelemtől a mondott falvakban földművelést lehetne űzni, ott nagy és hasznos

gazdaságot lehetne berendezni, mert bőven van szántóföldjük és kaszálójuk, három malma, két nagy halas tava, melyeknek halait Felséged katonái halászszák. A szántóföldeket ugyan még e zavaros időkben is lehetne művelni, a réteket kaszálni, a learatott és kicsépelt terményt Kassára behordani, azonban lábas jószág az ellenség szomszédsága miatt semmiképp se tartható azokban a falvakban. Meghagytuk mindazáltal Pesthi Ferencz jövedelmi számvevőnek, hogy az idő lehetőségéhez képest semmit se hanyagoljon el, a mit csak Felséged hasznára tehet. Akkor, t. i. a mi jelenlétünkben, e három falu szántóföldjeibe bevetettek 120 köböl búzát, a szénát pedig e falvakban Felséged javára mintegy 300 kaszás lekaszálta, összegyűjtötte, mi pedig elrendeltük, hogy Kassára hordják be s vele a katonaság használatára szánt marhákat etessék.

A többi elfoglalt jószágról, melyek Bebek és Perényi lázadása folytán Kassához csatoltattak, de nekik ismét vissza adattak, épen semmit se lehetett kipuhatolni a jobbágyoktól, minthogy Felséged katonáitól akadályozva, felhívásunkra se mertek az igazság megmondása végett előttünk megjelenni. Azokat azonban, a melyeket az ottani jövedelmek kezelői azokból a birtokokból beszedtek, számadásaik bizonyítják.

Van Kassán egy malom is, mely előbb a Szent Domokosrendi barátoké volt, de ők elhanyagolták s csak nehány hónap előtt állították helyre az itteni jövedelmek kezelői, s alkalmazták két kőre, melyhez mi még egy harmadikat is rendeltünk csinálni. E malom jövedelméből a katonaság élelméhez szükséges búza őrlésén kívül, idegenektől mintegy 600 köböl foly be évenként.

Az itteni tizedek beszolgáltatása és beszedése iránt határozott vizsgálatot nem tarthattunk, mivel, a mint Felségednek már előbb is a legalázatosabban jelentettük, Torda Zsigmond a tizedek kezeléséről semmiféle számadást sem akart nekünk megmutatni, némely új számadásokat kivéve, ezeket is akkor, a mikor már távozóban voltunk. Zsigmondnak e számadásaiból annak idején ki fog tűnni, mily híven és buzgón szedték be Felségednek itteni nem csak tized-, hanem egyéb jövedelmeit is.

A kassai harminczados hivatalbeli serénysége felől szigorú vizsgálatot tartottunk, a kiről azt tapasztaltuk, hogy nem annyira

Felséged jövedelmeinek beszedője, mint inkább e város polgárainak ellenőrje.

Az élelmező mester, Zolthán Imre tőlünk a hivatal alól való fölmentést kérvén, minthogy különben se voltunk vele megelégedve, helyébe mást, nevezetesen Schayczlych Mátyást tettük kellő utasítással ellátva; őt elbocsátottuk, megparancsolván, hogy hivatalos működéséről számot adni jöjjön Felséged kamarájára.

A Kassa városa őrizetére rendelt német és magyar gyalogságot megszámláltuk; találtunk pedig 333 német gyalogost, magyart ellenben (noha többnek kellene lenni) csak 161-et.

Vizsgálatot tartottunk az iránt is, hogy a kassai várba rendelt lovasság mindíg teljes létszámban van-e? Azt mondták azonban hitelt érdemlő emberek, hogy ritkán voltak teljes számmal; némelyek — a mint mondták — a fizetés fölszedése után haza szoktak menni s csak a szemlén jelennek meg. Megintettük tehát a kapitányt, Dersffy Istvánt, hogy ezentúl szorgalmasan vigyázzon az ilyenekre s ne engedje, hogy a katonák szabadon, kényök-kedvök szerint csavarogjanak, hanem kényszerítse őket, hogy mindíg állomásukon tartózkodjanak.

A német katonák szerfölött kérelmezték, hogy mivel a bornak nagy ára van s ők késedelmes csekély fizetésökből nem ihatnak mindíg bort, fizettessék nekik ser. Mi belátván, hogy a serfőzéssel nem csak a katonákon könnyítünk, hanem abból Felségednek is nem kevés haszna lesz, főleg, miután tizedárpa nagy bőségben van s olcsón is beszerezhető: a legalázatosabban javallanánk, hogy a serfőzőház mielőbb kiépíttessék s a serfőzés folytattassék, mert a sert nem csak a katonáknak, hanem idegeneknek is el lehet adni. A termés soványsága és szűk volta miatt azonban ez évre nem ajánljuk a serfőzés megkezdését.

Közhír, hogy a kassai kapitány Dersffy István és Torda Zsigmond Göncz és Telkibánya városok tizedeit a múlt évben saját javukra és hasznukra kibérelték az egri káptalantól s csupán azoknak összegyűjtésével és beszedésével foglalkoztak; ellenben Felségednek abaujvármegyei tizedjét az alatt elhanyagolták s megengedték, hogy Bebek s más hűtlenek szabadon elhordják.

Utasításunk értelmében közöltük a kassai kapitányokkal és katonákkal, hogy a foglyok s egyéb eladott tárgyaik egy harmad

részét engedjék át Felségednek, erre azonban semmiképen se birhattuk őket, azt állítván, hogy fizetésüket szerfölött későn kapják, önfentartásukra pedig más egyebök nincsen.

A kassai dolgokat még egyszer ismételve és összegezve: a város foglalt jószágai nincsenek mindig ugyan abban az állapotban, hanem az ellenség és háborúk szerint hol szaporodnak, hol kevesbednek. Sőt az alatt a kis idő alatt is, a mióta Kassáról eltávoztunk, nem kevés változásról értesültünk. Ennélfogva nehéz valami bizonyos és határozott nyilatkozatot mondani azokról a javakról. Az építkezésre való gond, vagyis a védművek erősítése mindenesetre sürgetendő. Mert röviden és nyiltan kimondjuk, hogy ha (a mi távol legyen) valamely ellenséges erő megtámadja, csak egyetlen egy hely sem lesz található az összes falakon (a mint akkor voltak), a honnan bárki nagyobb golyókat vethetne ki. Ez, mint mondtuk, a polgárok kötelessége, t. i. hogy a jövedelem, melyet Felséged kegyelmesen e czélra rendelt, teljesen arra fordíttassék, a mit eddig elhanyagoltak; iskola-, templom-építéssel mentik magukat a polgárok, azonban az egyházi kövér jövedelmekből annyit bevesznek, hogy azokból könnyen gondoskodhatnak, mert a papnak, egyházfinak csak egy részét adják, a többit maguknak tartják. Minthogy pedig nyilvánvaló, hogy Kassa város épsége igen nagy fontosságú, ezeket futólag megismételvén, a többit legalázatosabban Felséged bölcsességére és kegyelmességére bízzuk.

2. Sáros vára.

Kassán, Felséged utasítása értelmében, a mennyire lehetett, elvégezvén dolgainkat, szeptember 17-ik napján Sárosra mentünk és a várba megérkezve, legelsőbben a lő- és hadi szereket tekintettük meg, a melyeket minden rend nélkül szerte-széllyel szórva találtunk, minthogy a várban nincsen fegyvertár, se más alkalmas hely, a hol jó renddel el volnának helyezhetők. S noha két fegyverkovács (bombardarius) van, kik ezeket gondozni tartoznának, mégis a várporkolábok: Werner és Torda, a kiknek a felügyelet különösen kötelességükben állana, mind ezeket elhanyagolták s az engedékeny, henye és elnéző főnökök alatt maguk a puskaműve-

sek is hanyagok lettek annyira, hogy a nedves helyen, hova inkább behányva, mint berakva voltak, a rozsda nemcsak a kézi szakállasokat, hanem a golyókat is annyira megtámadta és össze marta, hogy legnagyobb részük teljesen használhatatlanná vált.

Hogy pedig az által, hogy a széthányt ágyúk, puskák és golyók elhanyagoltatnak és romlásnak kitétetnek, a kár napról-napra ne növekedjék, megparancsoltuk a kapitánynak és a mostani udvarbírónak, hogy mielőbb valamennyit kitisztíttassák és kifényesíttessék; s hogy, mint eddig, ezentúl is a helyiség nedvessége miatt el ne romoljanak, a mint rögtönösen lehetett, alkalmas helyet jelöltünk ki, melyet deszkákkal megerősítvén, abban az ágyúkat és golyókat kellőleg elhelyezzék addig is, míg idővel kőből építtethetnek alkalmas helyiség.

És ámbár Felséged a teljes és kimerítő leltárból bővebben meg méltóztatik érteni az ágyúk, szakállasok, golyók, puskaporok és egyéb hadi szerek létszámát, mégis, hogy bizonyosabbat tudhasson Felséged felőlök, a főbbeket, a melyeket láttunk és találtunk, itt nagyjából röviden leírjuk. Összeírtunk egy nagy fayerbixen-nek nevezett ágyút, 11 kisebb-nagyobb taraczkot, egy vas puskát, egy straybixen-t, 84 jó szakállast, 10 ócska szakállast, egy, a tüzes doboz kidobására szolgáló mozsarat, a tűzi ágyúkhoz való kőgolyót 20-at, taraczkgolyót 2687-et, szakállas golyót 18,427-et, ólmot $68^1/_2$ mázsát, ágyúport 104 mázsát és $5^1/_2$ fontot, szakállas port 20 fontot, kézi puskaport $26^1/_2$ mázsát, salétromot 41 mázsát és 7 fontot, ként 28 mázsát és 27 fontot, szurkot 5 mázsát, terpentint 2 hordóval; egyéb kisebb vegyes gépeszközöket is tartalmaz a leltár, melyet Felségednek ime bemutatunk.

Hasonlóképen mindennemü élelmiszert szorgalmasan megtekintettünk úgy a várban, mint a váron kívül és a leltárban feltüntettünk. Hogy azonban esetleg terhére ne legyen Felségednek a hosszú leltárból egyenként kikeresni, a főbbeket itt adjuk. Találtunk pedig nem tiszta, hanem rozszsal kevert búzát $214^1/_2$ köblöt, férgektől megőrlött búzát 433 köblöt, jó lisztet 1785 köblöt, részben a rossz és hanyag gondozás miatt, részben az időjárástól, mivel az éléstár farészei itt-ott beáztak, elromlott lisztet 135 köblöt, árpát 49 köblöt, zabot 1160 köblöt, serárpát 203 köblöt, komlót 44 köblöt, különböző hüvelyes veteményt és kását $21^1/_2$

köblöt, 15 hordó bort, 45 szalonnát, magyar kősót 2125-öt, fagygyút és hájat 885 fontot, ki nem olvasztott fagygyút 492 fontot, olvasztottat 500 fontot, 27 ökröt, 34 hízott, nem fejős tehenet, 69 kisebb nagyobb disznót, 10 malaczot, 11 ludat, 8 pávát.

Volt még a gazdaságban a régiség és az előbbeni élelmi felügyelő Korman János hanyagsága folytán teljesen megromlott két kazal élet, melyeket, hogy a kárt annál jobban tapasztalhassuk, megkezdtünk széthányatni s mindjárt a széthányás kezdetén észrevettük, hogy azt a búzát a bogarak és férgek tönkre tették. Hogy azonban e búza elromlásából mennyi kárt szenvedett Felséged, azt biztosan meg nem mondhatjuk, mert a széthányás végeig nem voltunk jelen; annyi azonban bizonyos, hogy az összes kárnak az udvarbiró az oka, mert ha ő szorgalmas lett volna, a múlt évben, mikor nagy szűke volt az élelemnek, szalmástól együtt jól eladhatta volna.

Hogy pedig nevezett élelmező mester, Korman János, azelőtt mikép kezelte a várban az élelmiszereket s vajjon nyert-e vagy vesztett rajtok? a felől semmi biztost se tudhattunk meg, minthogy nevezett udvarbiró, a ki tizenhárom esztendőt töltött e tisztben, hivatalának kezeléséről még csak egy évről se tudott elfogadható számadást felmutatni; a mely feltünő hanyagsága, de meg a Felségednek okozott károk miatt, jónak láttuk őt a várba vitetni, s addig is letartóztatni, míg Felséged bővebb tájékozódást nem szerzett és hogy ott számadásait rendbe szedje. Felségednek erre azután azt méltóztatott kegyelmesen parancsolni, hogy ha alkalmas és elegendő kezeseket tud magáért állítani, bocsássuk szabadon; de mivel ilyen kezest senkit se talált, azt az utasítást adtuk a tiszttartónak, hogy ha később kellő kezeseket állíthatna magáért, bocsássa szabadon azzal a föltétellel, hogy a jövő augusztus 1-én számadás végett jelentkezzék a magyar kamaránál. Értesültünk is azután, hogy ez alatt a feltétel alatt, (hogy t. i. augusztus 1-én számadásaival jelenjék meg a magyar kamara előtt) elbocsáttatott és pedig azért, mert a magyar kamarán nyilván tartatnak a vár tized- és egyéb jövedelmei. Mivel pedig nevezett élelmi gondnok azt állítja, hogy őt az osztrák kamara helyezte hivatalába s attól nyerte az utasítást, legalázatosabban Felséged bölcs és kegyes ítéletére bízzuk, hogy melyik kamarának méltóztatik elrendelni a

számadásra vonást. Azt azonban tartozó engedelmességgel és hivatali kötelességünkből kifolyólag nem mulaszthatjuk el, hogy alázatosan ne jelentsük, miszerint Felségednek felettébb érdekében áll, hogy e gondnokot s a többi tisztviselőket is valaki szorgalmasan megszámoltassa, hogy a számadás elodázása vagy elhanyagolása miatt másoknak alkalmok ne nyiljék a rossz kezelésre és a Felséged javainak s jövedelmeinek elfecsérelésére.

A mi pedig az élelmi szerek kezelését illeti: hogy azt mennél jobbá tegyük s abba rendet és módot hozzunk be Felséged kára és a katonaság sérelme nélkül, meghagytuk Feigel Péternek, kire nem csak a tisztartóságot bíztuk, hanem az élelmi szerek kezelését is, hogy ezentúl a következő módon ossza ki, árulja és adja el az élelmi szereket, úgymint a bornak pintjét tíz magyar denáron, két font kenyeret egy magyar denáron, a hús fontját egy krajczáron, egy pint sert egy denáron; a többi élelmi szereket a szomszédos helyek piaczi árán, t. i. ha a termény ára a piaczon emelkedik vagy esik, ezen piaczi viszonyokhoz alkalmazkodjék; a mely eladás a jelen körülmények közt, a mint reméljük, Felségedre nem lesz haszon nélkül.

Katonát a várban és a vár őrizetére, az általunk megejtett számlálás alkalmával a kapitánynyal együtt 102-őt találtunk, van továbbá két puskaműves, egy kerékgyártó, egy kovács, egy poroszló, a kit közönségesen «Stekenknecht»-nek neveznek, négy élelemosztó; ezeket egybe számítva, tesz 111 személyt, a kiknek fizetése vagy zsoldja, kivéve a tisztartó és családjának fizetését, egy hónapra 528 rénes forintra rúg, mely összeg egy év alatt 6336 rénes forintra növekszik.

És bár a katonák száma s fizetésök súlyos és terhes s az, mivel a vár nem a végeken van, hanem Felséged városainak közepén, kevesbithetőnek látszek előttünk, mégis meggondolván a mostani idő veszedelmes állapotát, a lázadóknak mindenféle cselvetéseit, nem bátorkodtunk se a katonák létszámát csökkenteni, se fizetésüket lejebb szállítani. Mert bár a vár magas helyen, vagyis hegyen áll s a hegy oly meredek, hogy köröskörül egész a falig meg nem közelíthető, mégis maga a fal alacsony és gyönge s csupán ez a gyönge fal övezi a várat. Azon kívül a hegy csaknem a falig be van fásítva, a mely erdő az ellenség támadásait könnyen

takarhatja, miért is elrendeltük, hogy mihelyt az idő engedi, az erdőt ki kell vágni. Hozzá járul még, hogy a vár tágas-téres s éjjel-nappal folytonos őrködést igényel; mely okoknál fogva mindezt alázatosan a Felséged kegyes belátására és ítéletére hagytuk.

A várban azt a lábra kapott igen rossz és veszedelmes szokást tapasztaltuk, hogy az őrkatonák, a kik jobbára mesteremberek, az előbbeni porkolábok engedelméből a városokon és falvakon szabadon járnak-kelnek, ott mesterségüket folytatják, kereskedést űznek, tehát a várból nehány napig távol vannak. A mely szokást nem csak illetlennek, hanem a várra nézve veszedelmesnek is ítélvén, megparancsoltuk a kapitánynak, hogy ezentúl az őrségnek, a melynek jelenléte minden eshetőségre szükséges, semmiféle ürügy alatt se engedje meg a kószálást, hanem őrséggel, szolgálat és gyakorlatokkal kötelességére szorítsa. Ugyanakkor arra is intettük, hogy az udvarbiróval egyetértőleg válaszsza ki azokat a katonákat, a kik hívek s minden rossz gyanútól mentek.

A katonaság élelmi járandóságát másfél hónapra kifizettük; ki vannak elégítve 1557 szept. 27-ig. Reméljük, hogy ha a katonaság fizetési módja és rendje, melyet az udvarbirónak átadtunk, betartatik, akkor az ezen vár fentartására rendelt tizedek, ha, mint eddig történt, magánosok hasznára el nem idegeníttetnek s el nem vonatnak, elegendők lesznek. A katonaság fizetésére ugyanis sokkal kevesebb pénzre van szükség, mivel a fizetés nagyobb része terménnyel történik.

Ez után a várépületek megszemléléséhez fogtunk és megtekintvén a várban levő falakat és bástyákat, valamennyit igen romlott és elhanyagolt állapotban találtuk; a vár javítására és erősítésére semmi költség sem fordíttatott, legalább is éppen nem felel meg annak a pénzösszegnek, melyet Felséged kamarája az építkezésekre kiutalványozott és kifizetett, mert kevés építkezés történt, egy se végeztetett be, hanem valamennyi befejezetlenül áll, mit hogy annál biztosabban és tökéletesebben megérthessen Felséged, az épületeket úgy, a mint láttuk, kevés szóval alázatosan leírjuk.

Először is észre vettük, hogy Werner más helyen, mint az előtt volt, csináltatott kaput, melynek előrésze felvonó híddal van ellátva, a belső résznek hasonlóképen olyan hídja van és boltozott utja, a boltozatnak azonban nem volt tetőzete, azt a jelenlegi

gondnok csak most fedette be. Oda, a hol a régi kapu volt, egy bástyát építettek Werner és Torda idejében, de ez is tető nélküli, minél fogva a falakon keresztül fektetett gerendák rothadásnak indúltak, se deszkákkal be nem takarták, se be nem padolták, hogy ott hely legyen szükség esetén a várvédelmi eszközök elhelyezésére. Mivel pedig egy bajból sok más keletkezik, így a tető hiánya miatt a víz annyira befolyt, hogy a boltozatot, de még más szomszéd épületeket is egész az alapjáig megrongálta, megbomlasztotta. Félni kell pedig, hogy a naponként erősödő esőzés még inkább ne növelje a bajt s a víznek a falak közzé hordott földtől vagy gáttól lefolyása nem levén, a földet föl ne puffaszsza s így a kőfal le ne omoljon, szét ne hulljon. Sulyosbítja a bástya veszedelmét az is, hogy a várnak a bástyára néző tere nem egyenes, hanem a bástya felé lejtős; a boldogult Pisa által készített csatorna pedig szűkebb semhogy a sebes záporeső egész tömegét magába befogadhatná, minélfogva a meghágott, vagy túltelt csatornából a zápor egy része a bástyára omlik s apránként ellepi a bástya alapját, sőt félő, hogy a szomszéd épületekre és a toronyra is veszedelmet hoz.

Mi e bajt meg akarván akadályozni, nehány, a szomszéd városokból hívott építészszel tanácskoztunk s abban állapodtunk meg, hogy e bajon könnyen másképen nem lehet segíteni, mint a bástya felé a zápor feltartóztatására egy kis tetőt húzni, a mely mégis szükség esetén könnyen eltávolítható. A térről a bástya tövére lefutó víz elvezetésére más módot nem találtunk, mint, hogy a vár terén, mely kissé hátas, a domborodás elegyengettessék és a víz tágasabb, terjedelmesebb csatornában a bástyával ellenkező irányban levezettessék; a mi nagyobb költség nélkül eszközölhető, sőt alkalmasan végbe vihető, ha az elegyengetés alkalmával nyert felesleges anyag, mint a kő és homok az építésnél felhasználtatik.

A mi a többi épületeket illeti, a már említett kapun és a múlt évben bedőlt fal egy csekély részén kívül, más új épületet nem találtunk, ellenben az olyan házak is, a melyek kevéssel ez előtt épültek, elócskultak, leromlottak s tatarozás hiányában bedülledeztek, tetejök mindenütt beázott, úgy, hogy az élelmi szereket sehol se lehet tartani; sőt az eső a terményeket, lisztet, ágyúkat,

lőszereket egész fenékig átjárta s még csak annyi gondot se fordítottak, hogy a fal mentén deszkajárókat csináltak volna, a melyeken az őrség járhatna. A melyekből látván, hogy mind Felséged, mind a vár mily nagy kárt szenved, megparancsoltuk, hogy csekély, vagy épen semmi költséggel deszkajárókat csináljanak, hogy az őrködés gyakorolható legyen; továbbá, hogy a tetőket javítsák ki.

Azt is igen különösnek találtuk, hogy lőréseket, vagy ablakocskákat nem csináltak, hanem nagy ablakokat, melyek szélességüknél fogva a várra veszedelmet hozhatnak a falnak már említett nedvessége miatt; miért is megparancsoltuk, hogy az ablakokat télen át deszkákkal oltalmazzák, míg szelídebb idő érkezvén kőből helyesebbeket lehet készíteni. Azonkívül a vár fala a dél felőli részen oly romladozott, hogy ha mielőbb ki nem javíttatik, minden bizonynyal összeomlik; több mint 10 singnyi szélességben szorúl javításra.

A vár közepén levő magas torony szintén annyira el van hanyagolva, hogy nehány év óta tető nélkül áll, a mely toronyban pedig mindenféle élelmi szer kényelmesen el volna helyezhető. Megparancsoltuk azért az udvarbirónak, hogy a torony tetejéből két singnyit hányasson le s kellőleg fedesse be. Továbbá az épület-anyagokat apránként hordassa össze, hogy tél multával, tavasz kezdetén a várfal építése elkezdhető s befejezhető legyen, noha tudjuk és belátjuk, hogy oly sok év mulasztásait rövid idő alatt s nagy költség nélkül helyre hozni nem lehet, kivált mikor minden igen költséges javításra szorúl, mikor úgy benn a várban az épületek és lőszerek kijavítása, mint a váron kívül a gazdasági épületek, a földmüvelés és serfőzőház rendbehozása nagyon szükséges. Mert mindent hihetetlenül elpusztúlva, elhanyagolva találtunk. Hogy mire fordíttatott a pénz, melyet Felséged kamarái Wernernek és Tordának átadtak? a Torda által bemutatott számadásokból Felségednek meg méltóztatik tudni; annyi bizonyos, hogy a kamaráktól adott pénz a már elősorolt csekély építkezéseken kívül nem fordíttatott a vár javitására.

Bevégezvén a várban dolgunkat, a gazdaságba mentünk. Azt is igen elhagyatott állapotban, barmoktól üresen találtuk, jóllehet, úgy értesültünk, hogy az előbbi tisztek idejében tele voltak bar-

mokkal, nem ugyan a Felségedéivel, hanem a magokéival; a várhoz tartozó tizedszénát, szalmát, polyvát a maguk jószágával ették fel, sőt pénzért mások jószágait is ott tartották. A várhoz tartozó szántóföldeket barátaik, atyafiaik közt osztották ki, részben pedig a jobbágyoknak adogatták ajándékból, vagy az ő eperjesi házaik körül teljesített munka és szolgálat fejében. A kertek és gyümölcsösök terméseit maguknak tartották s magán haszonra fordították. A Felséged pénzén vett és a várjobbágyokkal Eperjesre szállított borokat nagy nyereséggel ismét eladták a várnak. A jó posztót, kivált a karasiát, melyet az udvari és magyar kamara a katonaság fizetésében adott, Werner vejével, a kereskedő Melczer Kristóffal kicseréltette hitvány lengyel posztóért és kisebb rőffel mérte szét a katonáknak. Mindezt a várkapitány, Kapler Konrád vallotta nekünk. — Megparancsoltuk tehát az udvarbirónak, hogy a gazdasági épületeket a legelső alkalommal újra építse s barmokat vásároljon beléjök. A serfőzőházat is, melyet a korábbi tisztek igen elhanyagoltak, hozza rendbe, hogy sört lehessen benne főzni nem csak a vár részére, hanem annyit, a mennyi csak eladható Felséged nyereségére.

Az elidegenített szántóföldeket, réteket, kerteket visszafoglaltuk s a mostani udvarbirónak a Felséged javára számadás mellett való művelés végett átadtuk.

Van még a várhoz tartozó néhány hold szántóföld, melyet Werner Megye falu lakosainak adott művelés végett s a melybe évenként több mint 100 köböl búza és gabona vethető. Mivel pedig a várnak igen kevés szántóföldje van, megparancsoltuk az udvarbirónak, hogy mihelyst a már bevetett földet a jobbágyok learatták, a vár szükségletére foglalja vissza a jövőre vesse be; hacsak Felséged kegyelmesen másként nem rendelkezik.

A vár aljában van egy két kerekes, deszka-hasogatásra is alkalmas fűrész malom, hasonlóképen jobbára elpusztulva. Ennek is idővel, a lehető legcsekélyebb költségen való kijavítását megparancsoltuk, mert a malomból, még ha a vidék nem járna is oda, hanem csak a vár szükségére való sörárpa és búza őröltetnék benne, nem kevés haszon várható, minthogy idegen malmokban az őrlésért a molnároknak jelentékeny mennyiségű köböl életet kellene fizetni; a fűrészszel pedig a várépítéshez szükséges desz-

kák széthasogathatók. Meghagytuk az udvarbirónak, hogy a télen, mikor a jobbágyság munkája szünetel, deszkáknak való elegendő szálfákat hordasson.

A mi a gazdaságbeli cselédséget illeti, az nagynak és igen költségesnek tetszék nekünk. Mert a béres gazda, hat kocsis, egy kovács, egy serfőző s egy majorsági marhapásztor fizetése 450 magyar frtnál többre megy félévenként. Látván tehát a költség nagyságát s némely cselédnek felesleges voltát, elrendeltük, hogy az udvarbiró az esztendő kiteltével a béres gazdát bocsássa el s csak négy kocsist és 12 kocsilovat tartson meg; a kovácsnak, serfőzőnek és pásztornak tűrhető bért adjon s minthogy a cselédség ezelőtt életneműt is kapott s az udvarbiró cselédsége most is kap, ezentúl a korábbi összeg fele elegendő lesz a cselédség eltartására.

A katonaság részére való élelem vásárlására, valamint a gazdasági épületek, a serfőzőház, a malom és fűrész kitatarozására, minthogy az udvarbiró nem rendelkezik a szükséges pénzzel, Sáros vármegye első adóját jelöltük ki.

A szántóföldek, rétek, kertek, gazdasági épületek, malmok megvizsgálása után összehívtuk a várhoz tartozó jobbágyokat s alaposan kipuhatoltuk rendes jövedelmüket. Úgy találtuk pedig, hogy a szokott munkán kívül évi adóban fizetni tartoznak 280 magyar frtot készpénzben, 105 tyúkot, 345 tojást, 1 nyulat, 12 köböl zabot. Kucsin faluban is van egy malom, a mely évenkint 25 frtot, vagy annál is többet be szokott hozni; a mint mindezeket a jobbágyok és jövedelmeik összeírásából, melyet egyidejűleg bemutatunk, Felséged kegyelmesen láthatja. Mivel a vár rendes jövedelme — mint a lajstromból is kitetszik — igen csekély: a katonaság és a vár ellátása igen súlyos költségeket rótt Felségedre, azt se hallgathattuk el semmiképen, hogy az ellátás költségeit az is neveli, hogy, kétségtelenül némelyek rosszakaratú javaslatára, Sáros városnak mindenféle segedelme, rendes adója, mely készpenzben 200 frtra rúg, azon város jobbágyainak elengedtetett s a jobbágyok öt évre fel vannak mentve, nem tudjuk miféle tanácsból? Mert az ellenségtől és a lázadóktól is mindig távol estek s van sok más, a kik súlyosabb veszélyeknek és terheknek vannak kitéve s adót mégis kénytelenek fizetni.

Az is nyilvánvaló, hogy Perényi Péter idejében Sáros városnak bormérési jövedelme jelentékeny részben a vár ellátására fordíttatott. Mert a mostani időben minden évben 150 és ennél is több hordó bort mérnek ki a polgárok; a mi nem kevés könnyebbségére lehetne Felségednek. Werner engedte át először (nem tudjuk mi okból?) a kocsmárlást egészen a Sáros városiaknak. A Perényi idejében a várban szolgált s még életben levő nemesek vallották előttünk, hogy Perényi a kocsmárlási jövedelmet, az országos intézkedéseknek megfelelőleg, a vár ellátására tartotta fenn, mert a városokban, a melyekben szőlőshegyek nincsenek, a kocsmárlás joga az illető hely uraságáé. Megfontolván tehát Felséged terhét, mely Sáros vár ellátásával rá nehezedik, de meg mivel az ország törvényeivel és a méltányossággal is összeegyeztethető, hogy a kocsmárlás a várhoz tartozzék: megparancsoltuk a mostani tiszttartónak, hogy a kocsmárlást tartsa fenn a vár ellátására; úgy mégis, hogy általa az emberiesség és méltányosság ne szenvedjen; tehát évenkint 20 hordó kimérését engedje meg a városiaknak, hogy ne panaszkodjanak, miszerint az italméréstől teljesen megfosztattak, abból kidobattak; mindazáltal úgy, ha ez Felségednek tetszeni fog. Azonban a jobbágyok ezen ingatag, méltánytalan visszaélést törvényessé és gyakorlattá óhajtván tenni, nem akartak megelégedni ezen rendelkezésünkkel s ez ellen Felségednél kérvényezni szándékoznak. A mely dologban, hogy mit határoz Felséged, azt alázattal Felséged kegyelmes ítéletére bízzuk.

Azt sem akartuk mellőzni, hogy az italmérés ilyetén jövedelme nem a város közhasznára fordíttatott, hanem (a mi Werner idejében kezdődött) csak néhány polgár javára szolgált s szolgál mai nap is. Már pedig alázatos vélemenyünk szerint sokkal észszerűbb és méltányosabb, hogy a közjóért a vár részére tartassék fenn a kocsmárlás, semmint néhány magánosnak a hasznára engedtessék át. Mert az nem csekély jelentőségű, ha a kocsmárlás a vártól elvonatik, valamint az sem, a mitől félni lehet, hogy ha Stropkó város a vártól elidegeníttetik, a vár ellátásának legfőbb eszköze vonatik el s az összes teher (mint eddig történt) Felséged vállaira nehezedik. A kocsmárlás jövedelméből pedig a vár szükséges cselédsége ellátható s még a katonaság zsoldjába is fordítható valamicske.

Hozzá járúl e bajhoz az is, hogy a közvetlenül a vár alatt levő puszta monostor községei, falvai, javai Werner előterjesztésére neki és örököseinek adományoztattak, holott régtől fogva a várnak tartoztak szolgálni. E monostornak több helysége közt van egy Sedeker (?!) nevű faluja, melynél jobb egy sincs a vár tartozékai közt, kivéve Sáros várost, a mely pedig magát mindenféle szolgálmány alól kivonni törekszik. A monostor földjeit Werner bírja, másokat pedig, a mint tehette, az atyafiai közt osztott szét, úgy, hogy a vár részére meghagyott kevés jobbágyság elégtelen mind a szükséges várbeli munka elvégezésére, mind a különben kevés várföldek megművelésére, különösen mikor a majorsági ólak — mint a lajstromok mutatják — üresek az ökröktől. Meghagytuk tehát a mostani tiszttartónak, hogy a már beszerzett s a gazdaságban levő ökrökkel, valamint a várbeli lovakkal, a míg a munka szünetel, a föld művelését végeztesse. Egyébiránt alázatosan Felséged kegyes ítéletére hagyjuk, mit méltóztatik ezekben határozni és rendelni.

Perényi Gábornak a várhoz foglalt javait szintén szorgalmatosan összeírtuk, a melyek, ha a várnál meghagyatnak, a belőlök befolyó jövedelem nagy könnyebbségére lesz Felségednek. Miről hogy meggyőződést szerezzen Felséged, összegezve, röviden a következőket adjuk elő: Ugyanis készpénzben, némely község adóját kivéve, a melyek a hegyes vidéken való építkezés miatt nyertek néhány évi adómentességet, — adnak körülbelől 350 frtot, 300 bárányt, 14 vágótehenet, 14 bornyút, 60 nyulat, 66 tyúkot, 32 libát, 1 tonna besózott halat, 210 köböl zabot, kepében a kilenczeden kívül 63 köblöt, 17 köböl fehérrépát, 17 köböl babot, 13 köböl kását, 635 tojást. A bormérés is azon javakban nem csekély haszonnal értékesíthető.

Van egy malom is Stropkón, melyből évenkint 200 köböl buzánál több be szokott jönni.

Ugyanitt nagy gazdaság állítható fel és sok marha eltartható, mert jó legelője van, magának a földesúrnak is sok rétje.

A mi Sáros vár tizedjét s annak beszedését illeti, mint alapos vizsgálatból és a magyar kamarának magunkkal hozott számadásából meggyőződtünk annak beszolgáltatása és felhasználása nem kellő rendben történt. Mert Wernér és Torda kedvezésből inkább,

mint belátás hiánya miatt a bérbe adott, vagy az atyafiság közt elosztott tizedeknek csak a legcsekélyebb részét fordították Felséged, vagyis a vár javára; hanem inkább a saját magánhasznukra. Mert, mint a rovásos számadásokból nyilvánvalóan kitetszik és Torda lajstromai mutatják: 1554-ben csak Makovicza tartozékaiból 1012 köböl különféle termény folyt be tizedképen s mindezt Torda, a mint írja, csak 100 frtért értékesítette. Hasonlóképen némely falu tizedét különbözőknek csekély pénzért adta haszonbérbe Torda. Meg sem nevezi, kiknek? a mi azt a gyanút támasztja bennünk, hogy, a mint történni szokott, rokonainak, barátainak adta oda oly potom áron a tizedeket.

Hogy tovább röviden és tisztelettel kimondjuk, a mit érezünk és gondolunk: minden esetre tanácsosnak látjuk, hogy Felséged semmi áron se engedje meg a sárosi kerület legkisebb tizedét is haszonbérbe vagy kamatozásra kiadni, vagy elvonni, hanem méltóztassék a szomszéd várak ellátására fordítani. Mert azokból a tizedekből nem csak Sáros vára látható el éléssel, hanem Murány vár részére is fog még valami fenmaradni; a mit, ha mindent készpénzen kell megvenni, mint eddigelé, végtelen költséget fog okozni. Egyébiránt erről, a Torda által beterjesztendő számadásból Felséged több bizonyosságot méltóztatik szerezni.

Míg a nevezett tartozékok kipuhatolásával és összeírásával foglalatoskodtunk, hitelt érdemlő emberek jelentették nekünk, hogy néhai Makay Tamásnak, a máramarosi kamara grófjának 500 frtja az eperjesi bíró kezében, mint megbízható kézben van elhelyezve. Majd úgy értettük Eördög Pétertől, a magyar kamara számvevőjétől s biztostársunktól, hogy nevezett Makay Tamás 3000 frttal tartozott Felségednek hivatalos számadásából. Szorgalmasabban utána puhatolózván ennek a pénznek, végre megtudtuk, hogy az eperjesi bírónál elhelyezettnek mondott pénz Werner özvegyének a kezében van. Az sem homályos már, hogy mikép jutott az özvegy kezébe. Ugyanis Werner kegyelet ürügye alatt az elhunyt javaiban fő végrendeleti végrehajtónak kérte magát Felségedtől kineveztetni s azt meg is nyerte, hogy a hátra hagyott javakat a szülők, rokonok közt, a kik igazán szegények, ő oszsza szét. De Makaynak szegény rokonai és atyafiai maguk mondták nekünk, hogy a pénz nem a bírónál van, hanem Werner özvegyénél s könyörögve kérték, hogy

a kegyelet és méltányosság okáért csikarjuk ki azt a pénzt az özvegy kezéből s mint a hogy a Felségedtől Wernernek adott végrendeleti végrehajtói tiszt követeli, a jogos és törvényes örökösök és rokonság közt Felséged nevében oszszuk szét. E nagyon is világos okokból meggyőződvén, hogy Werner nem a Makay-örökösök és árvák, hanem a saját javát tekinté, midőn Felségedtől a végrendeleti gondnokságot kérte, követeltük Felséged nevében azon pénznek átadását; a mely pénzt az özvegy átadván a bírónak, ez hitványabb pénznemben vonakodva és nehezen kifizette nekünk. Mivel pedig a dolog kétes: vajon a fiscust, vagy a rokonságot illeti-e a pénz? viszont a kassai katonaság zsoldjának, legalább részben való kifizetésére az összekapargatott pénz nagyon is kellett, ennélfogva 500 frtot magunkhoz vettünk s a kassai őrség kifizetésére átadtuk Pesthi Ferencznek, Felséged kegyelmes akaratára és ítéletére bízván, hogy az elhunyt rokonainak mennyit méltóztatik adatni. Hallottuk azt is, hogy sokkal több pénz maradt Makay után; hogy hova lett? Felséged kegyelmesen érteni fogja.

Találtunk Sáros várában egy, — Torda Zsigmond, Sáros vár kapitányának és Melczer Kristóf, a Werner vejének pecsétjével lezárt ládácskát is, néhai Nagy Istvánét, a ki 1553-ban Bihar vármegye adószedője volt s hirtelen halállal kimulván, Felségednek bizonyos összeggel adós maradt. Mely ládát kinyitván, 248 frtot találtunk benne. Ebből 48 frtot nevezett Nagy István özvegyének és gyermekeinek adtunk, mert úgy értesültünk, hogy nagy szegénységben hagyta őket hátra. A többi 200 frtot pedig Sáros vár katonáinak fizetésére Pesthi Ferencznél hagytuk. Hallottuk azt is, hogy több pénze s talán egyéb tárgyai is voltak a ládácskában; de mivel biztos tudomást nem szerezhettünk, nem is állítjuk határozottan, hanem azok, a kik lepecsételték, bizonyosan tudhatják; mi a ládára nyomott pecséteket igen rongált állapotban találtuk. Azt is megtudtuk, hogy nevezett Nagy István tiszttársával Zennessy Lászlóval, mint Bihar vármegye adószedői, a Bihar vármegye adójából náluk maradt összeget el akarván titkolni, bizonyos Thuri Ferencznek adták Nagy-Bányára; a mely pénzről Kisserjény Pál magyar kamarai lajstromozó — minthogy a másik, nevezetesen Zennessy László az ő szolgája volt — midőn értesült, azt magához

vette.[1]) Felséged a kamara útján megtudhatja: vajon az a pénz átadatott-e a kamarának? minthogy az a pénz, mint más hitelt érdemlőktől értettük, különben is adóból gyűlt.

Dolgainkat végezvén Sárosban, épen Trencsénbe akartunk útazni, midőn hozák Felséged rendeletét, hogy a hűtlen Czeczey Péter 3000 frtja iránt Liszthi János, Felséged titkárja, — Kron Balázs, kassai alkapitány és Bárczay Szaniszló (a kinél a pénz letéteményezve van s a ki azt állítja, hogy nem a Czeczey pénze, hanem az övé) ügyvédjei közt fönforgó pert lássuk el. Mi magunkhoz vevén az alispánt, szolgabírákat s néhány nemest, a tanúk kihallgatása után meggyőződtünk, hogy az a 3000 frt nem a Bárczayé, hanem a Czeczey Péteré, a ki végrendeletileg örökölte testvérétől: Czeczey Lénárdtól. Rögtön elküldtük tehát Pesthi Ferenczet Bártfára, a hol a pénz előbb el volt zárva, hogy azt Felséged részére vegye kezéhez s Gertschacher János, Riemer Lukács biztosoknak és Widmer Györgynek, Felséged fizetőmesterének adja át. Hogy aztán a biztosok és fizetőmester a pénzt, valamint a vele együtt levő ezüstneműeket és nyers aranyat, megkapták-e? nem tudjuk, mert időközben Trencsénbe mentünk.

Végezetül szólva: a Felséged iránt tartozó alázatos és köteles engedelmességgel nem kíméltünk semmi fáradtságot és szorgalmat; de igen nagy nehézségünkre szolgált, hogy semmiféle lajstrom sem állt rendelkezésünkre s az idő nem futotta, hogy kipuhatolhassuk: mennyi tized, életnemű szedetett be az előtt a várba s mennyi fordíttatott abból Felséged kárára vagy hasznára s hogy valami jobbat tanácsolhassunk. Minélfogva, hogy sok olyan dolog, mely eddig homályos, tisztába hozassék: alázatosan javasolni bátorkodunk, hogy a tiszteket mielőbb számadásra méltóztassék szorítani, hogy számadásaikat szorgalmasan lebonyolítsák, hogy ezentúl a szükségletekkel, haszonnal, a helyzettel tisztába lehessen jönni s jövőre Felséged kárát elkerülni.

Értesültünk, hogy Fayner Gergely számadásai, a ki néhány

[1]) A lap szélén Torda Zsigmond kezével: «400 frt aranyban Kisserjény Pálnál». Erre Kisserjény sajátkezűleg azt jegyzi meg: «nem igaz, mert én nem láttam egy aranyát se ő Felségének, nem hogy még kezemhez vettem volna».

év előtt meghalt s a ki Sáros várában tizedszedő és élelemosztó volt, Wernertől lepecsételve régóta vissza tartatnak, melyeknek előmutatását követeltük Tordától. Ennek, valamint egyebeknek megítélését alázatosan Felséged kegyelmes belátására bízzuk.

Sárosból való távozásunk után értesültünk, hogy Kapler Konrád, egy öreg, de derék, hű ember meghalálozott; ő sokáig Sáros vár kapitánya volt. Hogy pedig a várról az ő halálával gondoskodva legyen, alázattal javasoljuk, hogy az az intézkedés, mely némely várakban már gyakorlatban van, hogy tudniillik az udvarbíró és várnagy egyazon személy legyen, ebben a várban is léptettessek életbe, mellé rendeltetvén ebben a várban is az alvárnagy. Mert, hogy csekély nézetünket röviden előadjuk: azoknak a kellemetlenkedéseknek és veszekedéseknek mindjárt vége szakad, a melyek a tisztségek sokféleségéből szoktak keletkezni; azután meg a költség és kiadás is kevesbedik. Végül: az, a ki most, noha Felséged tetszéséig s további rendelkezéséig az alkapitányságot viseli, az előtt pedig alvárnagy volt, a kapitány halálával még az alkapitányságra se alkalmas, mert rendetlen életű és részeges ember, mint azt mindenki mondta nekünk; már pedig Sáros várának, ha nem is a nyilt erőszaktól, de még inkább a csalárdságtól és lestől félnie kell; mi, hogy be ne következzék, vigyázatra, eszélyességre és józanságra van szükség. Ezeket különben Felséged ítéletére és akaratára bocsátjuk.

3. Trencsén vára.

Elvégezvén Sárosban dolgainkat, Felséged parancsa szerint október 13-án Trencsénbe jöttünk. És bár a kapitány Gortschacher Kristóf az útban megelőzött bennünket, hogy mint mondá, dolgait Trencsénben jó rendbe hozza, hogy a mikor mi oda érkezünk e miatt késedelmet ne kelljen szenvednünk, hanem, hogy a Felséged által kegyelmesen reánk bízottakban előhaladhassunk, — mégis mikor oda megérkeztünk, őt nem találtuk otthon. Kérdezősködvén helyettesétől, hogy hol maradt? ez azt mondta, hogy Hefflein várában van, de másnap meg fog érkezni; megmutatta a kapitány sajátkezűleg írt czéduláját is, melyben jelzi, hogy rövid időn Trencsénben lesz, és beleegyezését nyilvánítja, hogy addig is a Felsé-

ged dolgaiban eljárhassunk. Mi tehát, hogy az időt tétlenül ne vesztegessük, utasításunkhoz képest az ő távollétében is hozzáfogtunk kötelességünkhöz.

A várba menve, elsőben is mindenféle élelmi szert megvizsgáltunk. Találtunk pedig a sütőházban középmennyiségű lisztet, a mennyi a katonaság napi szükségletére épen elegendő. Terményt a várban nem találtunk, se semmiféle élést, kivéve néhány hordó romlott, nyúlós bort, a mi tudniillik Baraczkay Pál udvarbíróságából maradt meg. Midőn pedig az élelmi szerek hiányáért a mostani udvarbírót korholtuk, az azt válaszolta, hogy a búza részben a vár alatt levő tanyai magtárban van, részben pedig a falukon, a hol épen csépelik s a napokban fogják csak behordani. Hogy a várban oly kevés az élelmi szer, annak az is az oka — tevé hozzá — hogy ő nem járhat el kellőleg hivatalában a Felséged kamarája által adott utasítás szerint, mert csak ritkán bocsátják be a várba s akkor is, ha a kapitánynak és a katonáknak tetszik; szolgáit pedig, a kik az élelmi szereket gondozzák s a katonáknak kiosztják, gyalázó szavakkal, gyakran verésekkel is illetik a katonák. Mindazáltal, hogy véletlen eshetőségre, vagy váratlan szükségben az élelmi szerek készletben legyenek, meghagytuk neki, hogy minden terményt, a mi a tizedből, vagy a vár más jövedelmeiből befoly, mindjárt hordasson be a várba s rakassa a magtárakba, melyek elég alkalmasak, ha kijavíttatnak; azt is megparancsoltuk, hogy az ez évben a tizedekből Felségednek elszámolólag a vár és a katonaság szükségletére befolyó borokat szintén vitesse be a várba. Megparancsoltuk, hogy mindenféle élelmi szert azonnal szedjen össze s hordassa be a várba. Ezeknek teljesítésére az udvarbíró minden készséggel ígérkezett, de azt mondta, hogy nem tartja jónak, mert a katonák a házak ajtajait, melyekben az élelmi szerek a várban tartatnak, titkon felverik, a sajtot, sót s egyéb ilyesféle élelmi szert büntetlenül ellopják. Hogy pedig a várban s a váron kívül mennyi terményt és mindenféle élelmiszert találtunk, azt a rólok fölvett leltár bővebben megmutatja.

Megvizsgálván ekkép az élelmi szereket s az előadottak szerint rendet csinálván, a Felséged azon várában levő ostromszerek, gépek, porok s egyéb hadi szerszámok megvizsgálásához, megszámlálásához és összeírásához fogtunk. Mindent illendően, jó móddal és

rendben tartva találtunk, kivéve a puskaport, mely teljesen alkalmatlan, mindenfelől faépületekkel körűlvett házban van elhelyezve s ha tűz támadna a várban, vagy (a mit Isten távoztasson) az épületbe a villám beleütne, baj érhetné a várat. E veszedelmet elhárítandók, bár a várban minden épületet megvizsgáltunk, hogy az említett por biztosabb elhelyezésére alkalmasabb helyiséget találhassunk, mindazáltal az egész várban nem találtunk alkalmas helyet. Miért is, legkegyelmesebb Urunk, a legalázatosabban jónak látnók, ha Felséged elrendelné kora tavaszszal a por elhelyezésére olyan épület emelését, a melyben az nyílt veszedelem nélkül tartható lenne.

Azután, minthogy a kapitány megérkezése ismét haladt, hogy az időt tétlenül ne töltsük, ismét a várba mentünk az épületek megszemlélésére, magunkhoz vevén azokat a kőműves mestereket, a kik az építkezést eszközölték; vizsgálatot tartottunk az ő kapitánysága alatt emelt falakról s egyéb épületekről és a rájok fordított költségekről. Hogy pedig a kapitány, hazaérkezése után, ezért a vizsgálatért miként fogadott bennünket, arról Salamanca és Dóczy urak által már korábban alázatosan és világosan értesítettük Felségedet.

A mi magokat az épületeket illeti, Felséged utasításához képest, követeltük az építkezésekre fordított költségekről való számadások előmutatását, hogy annál könnyebben meggyőződhessünk: vajon az építkezésekre utalványozott pénz valóban egészen arra a czélra fordíttatott-e, vagy nem? Ezeket a számadásokat tehát maga a kapitány végre november 21-én, sokszori sürgetésünkre nagy nehezen előadta, a melyeket midőn átneztünk s a kőművesek, építészek, valamint a várhoz tartozó és az építkezéseknél foglalatoskodott jobbágyok vallomásaival egybevetettünk, úgy tapasztaltuk, hogy az ő számadásai és lajstromai a kőművesek, építészek, és jobbágyok vallomásaitól messze eltérnek. Mert világos, hogy a kapitány az építés költségeire Baraczkay Páltól és az udvari kamarától 3760 frtot vett fel, miről azonban igen csudálatosan számolt el, a mint Felséged az ő számadásaiból, melyeket elénk terjesztett, világosabban meg méltóztatik kegyelmesen győződni. Az is nyilván való, hogy a kapitány a munkásoknak, a kőműveseken kívül semmit se fizetett, mert az udvarbirótól kapta a czementet, a jobbá-

gyok hordták be az összes anyagot s a falakon naponként nagy számmal tartoztak dolgozni, voltak azonkívül kerékgyártók havi fizetéssel; az ácsoknak, kiket a magyarok molendinatores-eknek (malomcsinálóknak) neveznek, az úr tetszése szerint kellett ingyen munkát végezniök s nekik kenyeren kívül (azt is ritkán) semmit se fizetett.

Bár azt írja a kapitány, hogy sokat építtetett, mindazáltal nem mindent a Felséged hasznára, hanem a magáéra, miként építkezéseiből kitetszik. Mert a régi konyhát, noha ép volt és erős, a melyben régóta a vár urainak méltóságuk és állásuknak megfelelöleg főztek, úgy hogy abban egy herczeg számára is kényelmesen lehetett főzni, ok nélkül lerontatta s kevésbé alkalmas helyen egy szűkebbet csináltatott, mely konyha, ha valamikor át kell alakítani, ezer forinton nem állítható vissza régi állapotába.

Hogy röviden végezzünk: tisztán kénye-kedve szerint, minden ok nélkül hasznos és alkalmas épületeket széthányatott, lerontatott, vagy elhanyagolt, helyettök haszontalanokat építtetett, mint azt néhány nemes, kik velünk voltak a várban, bizonyithatja. Így a vár felső piaczán egy házikót emeltetett, mely házikóval a különben is elég szűk piaczot még szűkebbé, járhatatlanná tette; pedig erre semmiféle kigondolható szükség se kényszeritette, csak az, a mivel az őrmester (excubiarum magister) vádolja a kapitányt, hogy t. i. a kapitány cselédjei urok közelében lehessenek s a meszsziről való járás elháríttassék. Rövidség okáért mellőzzük az alkalmatlan helyre épitett fürdőcskét, a nevetséges és haszontalan emelőcsigát, a városban bent és kint nehány istállót, a melyeknek a költségén és fájából a vár romladozott épületeit kijavíthatta s a romlástól, tönkremenéstől megoltalmazhatta volna. Mert az udvarbiró által szolgáltatott fán és egyéb anyagon kivül csak épületfákra 495 frtot számit föl Felségednek, a mint a lajstromból nyilván kitetszik. Hallgatunk az elkezdett, de befejezetlenül abban hagyott épületekről is, melyeket a zivatarok rontanak, pusztítanak, Felséged nagy kárára. Mely bajoknak, hogy mielőbb eleje vétessék, méltóztassék Felségednek kegyelmesen rendelkezni.

Láttuk azonkívül a várban a még Katzianer idejében elkezdett s néhai Thurzó Elek, majd ennek özvegye, újabban pedig a mostani kapitány által folytatott s még be nem fejezett kútat, a

melynek az ásása még most sem jutott el az élő vízig. Ennek elkészítésével felhagyni, igen nagy kárára volna a várnak. És minthogy a kút szája nincs körülvéve semmiféle kő- vagy fakávával, mely a szenny lefolyását megakadályozná, ennélfogva esős időben mindenféle tisztátalanság, a víz sodrától ragadtatva, a kútba folyik. Mi tehát látván ezt a kárt, megparancsoltuk, hogy a szennyes vizet merjék ki s a kút száját magosacska kőfallal (e czélra alkalmas kövek úgy is vannak készletben kifaragva) valamikép erősítsék meg, hogy jövőre az ilyen piszkos lének a kútba lefolyása megakadályoztassék.

Semmikép se mellőzhetjük hallgatással, hogy a kőfaragó, a kit itt találtunk s a kivel — minthogy már előbb is dolgozott a kúton — tanácskoztunk, azt mondta, hogy a kút forrása még nyolcz singnyi mélységben található a Vág folyóban, vagy az alatt. Megértvén e dolgot, tanácsosnak vélnők, ha a mélyítés keresztben folytattatnék a folyóvíz irányában, a mely mélyítéssel könnyebben ki lenne puhatolható s feltalálható a vízér, a melyből a víz a kútba ömlenék. Ezt azonban gyakorlottabbak és okosabbak belátására bízzuk. Annyi bizonyos, hogy az a kút a várra nézve hasznos és semmikép se hanyagolandó el, mert egy kis medenczén kívül kút és víz, a melylyel szükség esetén a katonaság élhetne, egyátalán nincsen.

Trencsin vár tartozékainak s a romba dőlt Sucza várnak jobbágyait és alattvalóit szorgalmasan kipuhatoltuk s minden egyes falu jobbágyainak, zselléreinek neveit, jövedelmeit, adóját egyenként össze írtuk, a mint ezt Felséged a lajstromból teljesebben és világosabban meg méltóztatik érteni. Hogy azonban azoknak összegét Felséged röviden áttekinthesse: népes jobbágytelek van 533, puszta pedig, a melytől adót szinte fizetnek 22, házas zsellér 230.

A rendes adó — lejárván már a mentesség, mely némely tönkre jutott jobbágynak a lázongó időben Felséged ellenségei által az ország szegény lakosainak, különösen Sucza vár tartozékaiban okozott károk és pusztítások miatt az ország törvényei alapján szokott volt adatni a végből, hogy maguknak az elpusztult helyen uj házakat építhessenek — hozzá számítva Trencsén város adóját, évenként készpénzben 470 magyar forint, 666 negyedrész búza,

251 mérő árpa, 141 mérő serárpa, 1283½ mérő zab, 15 mérő bab, 15 mérő köles, 19 mérő kendermag, 365 kenyér, 2472 tojás, 23 bárány, 22 malacz, 313 tyúk, 143 sajt, 14½ pint vaj, 11½ veder sör, 878 vetemény, 88½ köteg tisztított vagy tilolt kender, 4 font viasz, 658 szerszámfa. Borszállításért 41 frt 90 denárral tartoznak, de mivel a beszedett tizedbort és terményt a csejtei és újhelyi járásból fizetés nélkül tartoznak Trencsinbe szállítani, e szállítás fejében e pénz a szegénységnek elengedtetik, hogy kétszeresen ne terheltessenek.

Van nehány vám is, melyeknek jövedelme csekély, kivéve a trencsini vámot, melynek jövedelme valamikor 100 frtot, nem egyszer annál is többet tett ki. Most azonban a kereskedők a morvaországi hegyekben végbe vitt rablásoktól félve, nem mernek arra útazni, hanem más útakon szoktak Morvába járni, minek következtében nem csak a vám-, hanem a harminczadjövedelmek is megcsappantak.

Majorság három van, az előbbeni tiszttartóktól annyira elhanyagolva, hogy nagy javítást igényelnek s hogy kijavíttassanak, a jelenlegi tiszttartónak megparancsoltuk; módot is nyújtottunk reá, adván neki bizonyos pénzösszeget, hogy ökröket, teheneket s egyéb gazdasági jószágokat vásároljon, minthogy kevés marha és tehén van a majorságokban. Hasonlókép meghagytuk a tiszttartónak, hogy mivel szűkében vannak a tyúkoknak és libáknak, minden egész telkes jobbágytól egy tyúkot és minden két jobbágytól egy libát szedjen be, hogy ezeknek párzásából a majorság apró jószága szaporodjék, a mit a jobbágyok örömest és minden megterheltetés nélkül fognak adni. A sok és igen jó legelővel biró gazdaságokban lábas jószág nagy mennyiségben tenyészthető, miből Felséged vára nem csekély hasznot nyerend, mert sajt, vaj, tej és tojás nagy mennyiségben fog onnan kikerülni, ha jó lesz a gazda. Megparancsoltuk, hogy a katonaság részére vágó ökröket is vásároljon, a melyeket, minthogy az idén bő szénatermés van, könnyű lesz nyereséggel eltartani.

Rét kellő bőségben van, de azoknak is csaknem mindnyáját a gazdatiszt hanyagságából a tövis és gyom fölverte, ezeknek egy részét még Trencsinben való tartózkodásunk alatt kiírtattuk s meghagytuk, hogy jövő tavaszszal a többit is írtsák ki.

A szántóföldek hasonlóképen igen műveletlenek, el vannak hanyagolva és nagyobb részint tövisekkel és bozótokkal ellepve; ezeknek egy részét a mostani gazdatiszt kiirtatta, azután pedig még a mi jelenlétünkben, meghagyásunk folytán az egyik síkot a suczai vár alatt, a hol a különböző háborúk és lázadások miatt a szántóföldek műveletlenül és elhanyagolva maradtak, lehetőleg csekély költséggel megtisztíttatta, a mely síkság körűlbelől 40 hold szántóföldre terjed, s a melyet jövő tavaszszal részben zabbal, részben pedig kölessel tartozik a gazdatiszt bevetni. Más helyeket pedig tanúk jelenlétében megnéztünk és felmérettünk s a trencséni és suczai várak tartozékait 2218 hold földre becsültük, a mi azon a vidéken jelentékenynek látszott nekünk.

Ha azok a szántóföldek (mint a hogy a mostani gazdatisztnek meghagytuk) szorgalmasan műveltetnek, reméljük, hogy azok műveléséből Felségednek nem középszerű haszna lesz, mert csupán a földmívelés Felséged várát kenyérrel és sörrel jó részben elláthatja, de csak úgy, ha a kapitány nem avatkozik a tiszttartó hatáskörébe, se pedig a szántóföldeket saját hasznára nem műveltetí, mint eddigelé, mert a termékenyebb, kövérebb szántóföldeket, mintegy 188 holdat a maga részére foglalta, a jobbágyokkal beszántatta, vettette, a terményt learattatta és a csűrökbe hordatta. Mi belátván a Felségedre és várára ebből háramló igen nagy kárt, meghagytuk a kapitánynak, hogy azokat a szántóföldeket bocsássa vissza s adja át a tiszttartónak; a tiszttartónak is megparancsoltuk, hogy azokat a földeket vegye gondozásába s Felséged hasznára műveltesse, ha t. i. nem fogja akadályozni a kapitány, mint eddig; mert nemcsak azokat nem teljesítette a kapitány, a miket mi Felséged nevében neki elrendeltünk, hanem még méltatlankodva, haraggal, sőt dühbe borulva ellene szegűlt Felségedtől kegyelmesen nyert intézkedési hatalmunknak, a mint ez az udvarbirónak Trencsénből történt eltávozásunk után hozzánk intézett leveléből nyiltan megérthető.

Vannak azonkívül a Felséged Dubnicza falujának határában is némi szántóföldek, mintegy 165 holdnyi, melyeket Felséged, valakinek téves informatiójára, a falu jobbágyainak adott további tetszéséig, igen potom fizetésért, t. i. hat forintért, s a melyeket azok őszivel bevetettek. Ebből Felségednek nem csekély haszna

lenne, ha azok a földek a termés learatása után visszavétetnének a jobbágyoktól s a jobbágyok munkájával, melylyel régóta tartoznak, Felséged hasznára műveltetnének. A legalázatosabban javasolnók tehát, hogy mivel az adománylevél úgy is Felséged tetszéséig szól, azon már régóta joggal a várhoz tartozó szántóföldek visszavétessenek, természetesen épségben maradván Felséged kegyelmes elhatározási joga.

Halastó azokon kívül, a melyek még a szepesi grófok idejében elhanyagoltattak és elpusztultak, van három; egyik, a melybe halakat csak nem régiben eresztettek, Pecsened faluban, a másik két nagyobb nem messze Trencséntől, Zablahow faluban; egyiknek kőből, a másiknak földből van a gátja. Ezeket — úgy mondják — Prandorfer Tamás tiszttartó kihalászta s a kihalászás után elhanyagoltatván és nem fordíttatván rájok semmi gond, mindkét halastó gátjait az árvizek annyira megrongálták, megszaggatták, hogy most nagy költseggel javíthatók ki, a miből Felségednek nem csekély kára származott; mert ha a halastavakat gondozták és fentartották volna, minden negyedik esztendőben nem kevés pénzt lehetett volna bevenni a halak árából. Hogy pedig végre e bajnak és kárnak eleje vétessék s a hosszas halogatással a javítás és helyreállítás nehézségei és költségei ne növekedjenek: megparancsoltuk az udvarbirónak, hogy még e télen, mikor a jobbágyok munkája szünetel, a töltések kijavításához szükséges anyag szállításáról gondoskodjék, égettessen meszet, hordassa oda a szükséges követ és fát s igyekezzék, hogy kora tavaszszal hozzá lehessen fogni a halastavak kijavításához. A melynek végbevitelére javasolnók, hogy méltóztassék Felségednek egy gyakorlott embert küldeni oda, a ki a munkára felügyeljen és azt vezesse; addig is megbíztuk az udvarbirót, hogy Morvában tudakozódjék egy alkalmas halászmester után, a ki, mihelyst Felségednek ez ügyben valakit ki méltóztatik küldeni, azonnal kész legyen Trencsénbe jönni, a munkát vezetni, hogy akkor aztán az, a kit Felséged kiküld, a halászmesterrel bére, vagyis fizetése iránt is megalkudhassék.

A halastavak kijavítása után igen könnyen eszközölhetőnek véljük, hogy a két halastó zsilipje alatt egy, vagy két kőre járó malom építtessék, a miből Felségednek kettős haszna lenne; először a malomból, mert a Vág áradásakor a folyón levő malomban

nem lehet őrölni, másodszor, hogy a molnár folytonosan felvigyázhat a halastavak gátjaira s a veszedelmet elháríthatja a halakról. De csak, ha Felségednek is kegyelmesen úgy tetszik, mint a hogy mi legalázatosabban javasoljuk.

Megvizsgáltuk továbbá a hévvizeket is, és minthogy a szegények ottani szállója oly elhanyagolt állapotban van, hogy benne a hidegtől alig tartózkodhatnak, meghagytuk az udvarbirónak, hogy tavasz nyiltával a szegényeknek ezen házát tatarozza ki, a hévvizek körüli többi épületeket pedig, a mennyire lehet, alakíttassa át. Azt is megparancsoltuk neki, hogy minden héten egy negyedrész buzát a Felséged Tepla falujában levő malom jövedelméből a hévvizekben tartózkodó szegények közt alamizsna gyanánt oszszon szét. S minthogy ott sok ember szokott összejönni, megparancsoltuk, hogy az udvarbiró bort, sert, kenyeret s egyéb élelmi szert árultasson Felséged hasznára.

Szoktak a jobbágyok csaknem az egész vármegyéből nagy mennyiségű kendert és lent szállítani oda és a mocsarakban, a melyekből a meleg víz felbugyog, beáztatni, a mely áztatásért eddigelé semmi fizettség (a mint ez más helyeken szokásban van) se szedetett tőlök. Hogy tehát Felségednek ebből is legyen valami haszna, meghagytuk az udvarbirónak, hogy a várjobbágyokkal azokat a mocsarakat azonnal nagyobbíttassa meg s tisztíttassa ki, hogy nagyobb mennyiségű kendert legyenek képesek befogadni s azután az ott áztatandó kenderből minden tizedik markot szedje be. A kenderből nemcsak kötelek verhetők a vár szükségére, hanem pénzért el is adható.

Van a városban Felségednek egy, még 1549-ben néhai Ostrosith János akkori udvarbiró által vett háza, mely a serfőzésre annyira szűk és hitvány, hogy magán embernek alig elégséges. Ennélfogva alázattal javasolnók, hogy a városon kívül, a Vág folyó mellett levő serfőző ház, mely legfeljebb 200 frtból helyreállítható, építtessék ki, mert a folyóvíz, mely most a serfőzéshez a városba szekereken szállíttatik, az ajtó előtt lenne; ugyanott egy kőpinczét is lehetne csekély költséggel vágatni s fölszerelni. S minthogy a jelenlegi serfőző ház részére nyolcz kocsilovat négy kocsissal kell tartani nem kicsiny költséggel, akkor a sernek a várba való hordására elég lenne négy ló két kocsissal. Végre kiépíttetvén a

tágas külső serfőző ház, bőven lehet sert főzni nemcsak a várkatonák részére, hanem még idegeneknek is eladásra és a fürdőben folytonosan kimérni; míg a mostani serházban hetenként főzött ser a katonaságnak is alig elég. Minélfogva alázattal javasoljuk, hogy Felséged a kapitánynak, a kit ezután a mostani kapitány és udvarbiró helyébe kegyelmesen kinevezni méltóztatik, az új serfőző ház kiépítését elrendelni méltóztassék. De ebben az évben a szűk termés miatt, mely alig elég a katonaság kenyerére, a serfőzés semmikép se folytatható.

Az is előnyére szolgál a serfőző háznak, hogy közel a vár alatt van egy csolnakokon vagy hajókon álló malom, nem kellene tehát a serfőzéshez való árpát oda messze vinni, mert a mire Görtschacher kapitány Felségedet és bennünket rávenni iparkodott, hogy a Vágon szilárd alapra építtessék egy malom, nem vihető ki, a folyam természete miatt, mivel ez gyorsan szokta változtatni medrét s télvíz idején oly nagy erővel hordja a jeget, hogy annak a legerősebb fal sem képes ellenállani.

A mi pedig a halastavakat s vejszeket, a melyekben a pisztrángok vannak, illeti, miként tapasztaltuk, a kapitány és udvarbiró annyira kihalászták, hogy igen nehezen lehet egy kevés halat fogni. Panaszkodtak nekünk a jobbágyok, hogy a halászással leginkább vannak terhelve, mert nemcsak a kapitányok és udvarbirák, hanem a várkatonák részére is nekik kell halat és rákot fogni nyáron úgy, mint kemény télben, a melyeket nem csupán a maguk használatára fogatnak a kapitány, udvarbirák és katonák, hanem a kapitány még más helyekre is elküldözi ajándékba. Hogy tehát a halak végkép el ne pazaroltassanak s Felséged vizei vagy halastavai teljesen ki ne űrüljenek, Felséged nevében meghagytuk mind a kapitánynak, mind az udvarbirónak, hogy a halastavak és pisztrángos vizek kihalászásától mindenképen tartózkodjanak. Ez ellen ugyan a kapitány azt vetette, hogy neki Felségedtől szabad halászati engedélye van, ezzel a kegyelmes engedélylyel élni is akar s mit se törődik a mi parancsunkkal.

Továbbá a mostani udvarbiró a Vágon, Felséged költségén egy vejszét csináltatott a múlt őszszel, nem hogy az ott fogott halak az ő vagy a kapitány hasznára fordíttassanak, hanem a Felségedére t. i. a katonáknak zsold fejében eladassanak. Azonban a

kapitány és helyettese a vejszében naponként fogott halat elszedték, saját felelősségükre elvitték és saját hasznukra fordították, Felségednek nem csekély kárára, mert ezeket a halakat el lehetett volna adni a katonáknak, vagy besózva a vár bekövetkezhető szükségére eltartani. Miért is legkegyelmesebb urunk, igen méltatlannak tetszik ez a dolog, hogy Felségednek ilyetén jövedelmei így pazaroltatnak s egyesek kényének feláldoztatnak.

Arra is figyelmeztettük a kapitányt és Felséged nevében megintettük, hogy a vadászattól, különösen a nagyobb vadak vadászatától tartózkodjék, mert mind Trencsén vármegye nemességének, mind pedig a várjobbágyoknak vallomásaiból értésünkre esett, hogy a kapitány, a kinek pedig Felséged parancsából inkább gondozni, mint pusztítani kellene a halakat és vadakat, kényekedve szerint űzi a vadászatot s csak a múlt télen is, nem számítva az őzbakokat, több, mint 50 szarvast ejtett el, melyeken az akkori udvarbiróval, Prandorffer Tamással, megosztozott, részben másoknak elajándékozta, részben pedig besózva saját várába Heffleinba küldte; ennek folytán a vár körül levő erdőkből most a vadak annyira kipusztúltak, hogy csak elvétve látható egy-egy. Azonban a kapitány indulatosan azt mondta, hogy intézkedésünkben semmiképp se nyugszik meg, mert Felségedtől engedélyt nyert a halászatra és vadászatra. Mindazáltal az udvarbirónak megparancsoltuk, hogy az erdőket és halastavakat őrizze és senkit se engedjen halászni és vadászni; a pásztoroknak meg szigorúan parancsolja meg, hogy nyájaikat az olyan erdőrészekben legeltessék, a hol a vadakat nem akadályozzák, nem zavarják; ne engedje az erdőket úgy pusztítani, mint eddigelé s az építkezésre nem való gyenge fák kivágását a juhászoknak tiltsa meg.

Hogy pedig a kapitány mennyire zaklatta és szokatlan munkával, fuvarozással mennyire terhelte a várjobbágyokat, azt a Prandorffer Tamás kérésére régebben, most pedig a mi felhivásunkra Trencsén vármegye alispánja és szolgabirái által eszközölt vizsgálatokból Felséged nyilvábban kegyelmesen megérteni méltóztatik. Mondják a parasztok, hogy igen sokat zaklattatnak főleg a Trencsénből Ausztriába, a kapitány váraiba: Heffleinba és Harrasba való fuvarozásokkal. Trencsénből ugyanis zsindelyeket, téglákat, üres hordókat, sert, vadhúst s egyéb holmikat szoktak szál-

lítani, visszajövet pedig bort hoznak Trencsénbe. Bort pedig ilyeténképen, mint maga a kapitány bevallotta, 2000 vedernél többet hozatott be és a nyavalyás jobbágyoknak a borokért s egyéb holmikért egy-egy szekér után nem fizetett többet két, legfeljebb három forintnál. Minthogy pedig nevezett várak Trencséntől körülbelől 15 mértföldnyire vannak, panaszkodnak a jobbágyok, hogy ez nagy rövidségükre van, mert a munkán és fáradságon kívül erre a csekély fizetségre szekerenként három, olykor négy forintot is rá kell fizetniök.

Arról is panaszkodtak a jobbágyok, hogy midőn az udvarbiró a Felséged részére köteles valamely dologra, mint szántás, fuvarozás stb. kirendeli őket, ugyanakkor ellenkezőleg a kapitány a legnagyobb zaklatással a saját dolgára hajtja őket, úgy hogy nem tudják: az udvarbirónak, vagy pedig a kapitánynak engedelmeskedjenek-e? Miért is legkegyelmesebb urunk, alázatosan kérjük Felségedet: méltóztassék (a mint ez iránt már előbb is kegyelmesen rendelkezni méltóztatott) a várkapitányság és az udvarbiróság hatáskörét szabályozni, mert kétségtelen, hogy a tisztségek összeütközéseiből (a mit Isten távoztasson) sulyos károk szoktak származni.

Kegyelmesen megparancsolta Felséged nekünk, hogy a várbeli katonaság ellátása felől, t. i. hogy milyen számban és mi módon tartatnak, szorgalmas vizsgálatot tartsunk. Ennek köteles engedelmességgel eleget tenni, mindenképen rajta voltunk. Ez ügyben legelébb is kikérdeztük Baraczkay Pált, a régi udvarbirót, a ki azt mondta, hogy ő nem tud semmi bizonyosat, mert nemcsak a szemlén s a katonaság fizetésénél, sem akkor mikor felfogadtattak, sem akkor mikor elbocsáttattak, nem volt jelen, hanem még a várba is ritkán lépett be. A Baraczkaytól, Trencsén vár akkori udvarbirájától, átvett élelmi szereket a kapitány maga és abban az árban osztotta szét, a melyben akarta. Ugyanazt mondta kérdezősködésünkre Prandorffer Tamás is, a ki Baraczkay után lett udvarbiró; még azt is hozzá tette, hogy a kapitány a katonák neveit leírva adta át neki, hogy azoknak, a kiket fölírt, adjon élelmet; de hogy azok a katonák jelen voltak-e? nem tudja, mert nem mindenik katona vette át maga az élelmi szereket az udvarbiró szolgáitól, hanem gyerekeiket, feleségöket küldték érte, néme-

lyek meg nem is jöttek, nem is küldtek, nem is kaptak mind azok a katonák, a kiket élelmezés végett a kapitány felírt, a miből eléggé lehet következtetni, hogy a kapitány által összeírt katonák nem voltak mind a várban. De nem is akarta a kapitány, hogy Prandorffer valami biztos tudomást szerezzen a katonaság felől, még azt a házat is a várban, a melyben az ő élelemosztói laktak, elvette tőle. — Kikérdeztük ez ügyben a polgárokat is, a kik azt válaszolták, hogy ők mást nem tudnak, mint, hogy a kapitány egyszer 16, másszor 20 katonát elbocsátott, mert az egerek által megrágott hitvány posztót és a romlott bort abban az árban, a melyben ő akarta, nem akarták elfogadni; azt se tapasztalták a polgárok, hogy az elbocsátott katonák létszáma pótoltatott volna, mert az eltávozottak helyére alig jött hosszú idő múlva is vagy négy.

Hogy pedig Felséged tájékoztatása végett ez ügyben valami bizonyosat érthessünk, Felséged tekintélyével és nevében követeltük a kapitánytól, hogy a lajstromokat mutassa meg; a minek kezdetben ellenszegült, állítván, hogy az egész számadást átadta a fizetőmestereknek, azután mégis Felséged kegyelmes parancsára átadta az 1557. évi nov. 27-től kezdődőleg újonnan készült lajstromokat, a melyekben Felségedet több mint 8000 frttal adósnak tünteti fel. De ha e számadások behatóbban átvizsgáltatnak, ki fog tűnni, hogy nem Felséged, hanem a kapitány tartozik még nehány ezer frttal, a minthogy a mi alázatos véleményünkre és fölterjesztésünkre Felséged által az udv. kamarából hozzánk küldött számadási kivonatnak a kapitány számadásaival való, ide mellékelt egybevetéséből határozottan meggyőződtünk.

Baraczkay Pál elénk járulván kérte, hogy a 98 hordó büdös, romlott bor dolgában, melyet sem a Prandorffer Tamást udvarbirói tisztébe helyező bizottság nem vett föl a leltárba, sem a várbeli katonák nem tudtak meginni, — döntsük el: vajjon az ő, vagy a kapitány hibájából romlottak e meg azok? Azt mondá ugyanis Baraczkay s erről a számadásokat is felmutatta, hogy a kapitány 1549-től 1555-ig csak 584½ hordó bort vett át Baraczkaytól a katonaság részére, ellenben a nyavalyás jobbágyok zaklatásával Heffleinból és Harrasból hozatott saját boraiból (mint ezt haragjában ő maga bevallotta) 2000 vedernél többet kiméretett a katonáknak s a saját borai eltartására az összes várbeli pinczéket,

egynek kivételével, elfoglalta, minélfogva nem csuda, hogy a Felséged borai, melyek csűrökben és félszerekben tartattak, megromlottak.

Továbbá alázatosan azt is jelenteni kívántuk Felségednek, hogy a kapitány az élelmi szerek kiosztását a várban nagy nyereséggel eszközölte. Értesültünk ugyanis egy Tamás nevű trencséni polgártól, a ki azelőtt kulcsárja és élelemosztója volt a várban, hogy ő egy másfél fontos kenyeret egy krajczáron, a ser pintjét egy krajczáron, a bort pedig néha négy kron, néha 6—8 denáron adta el; egy negyedrész búzából, vagyis lisztből pedig — a mint mondják — 38 kenyér sűlt, a mi ugyanannyi krajczárt tesz ki, úgy szintén egy 125 pintes hordó serből, alja nélkül, ugyanannyi krajczárt vett be, ő maga pedig egy negyedrész búzát 15 krért, a hordó sert pedig 75 krért kapta az udvarbirótól s ebből látható, hogy a kapitánynak a negyedrész búzán és a hordó sörön 73 kr. nyeresége volt. Kapott pedig az udvarbiráktól 1549-től 1554-ig, Prandorffer Tamás udvarbiróságáig 6928 negyedrész búzát és 2359 hordócska sert, a mi, hogy ha egy negyedrész buzát 38 krral és egy hordócska sert 125 krral számítunk, a hogy t. i. a kapitány a katonáknak eladta, 9302 rénes forintot és 19 krt tesz ki, a kapitány ellenben az udvarbirónak ezért a búzáért és sörért nem számított többet 4091 rénes frtnál. Nem is említjük azon nyereségét, mely saját boraiból s a Felséged takarmányán hizlalt ökreiből, halakból, a Felségedtől elfoglalt java földön űzött gazdaságából befolyt. S noha a kapitánynak a saját költségén kellett volna tartani a péket, kulcsárt, mészárost, mégis kétes vajjon a saját költségén tartotta e őket, vagy pedig azokat is Felséged zsoldosai közzé számolta. Észrevettük ugyanis, hogy mikor a katonaságnak egy havi zsoldot kifizettünk, bizonyos Huber Márton, a kapitány borainak kimérője, szintén a zsoldosok közzé volt fölvéve.

Végre legkegyelmesebb urunk, mikor a kapitánynak tudtára adtuk, hogy utasításunk szerint a várban bizonyos új, Felségedre nézve hasznos rendszabást akarunk életbe léptetni, akkor a kapitány az őrmesterrel kinyilváníttatta, hogy az nem történhetik addig, míg a katonaság teljesen ki nincs fizetve. Midőn pedig a Felséged parancsára 1557 nov. 21-én nekünk bemutatott számadásaiból láttuk, hogy a katonaság zsoldját egész 1557 október

27-ig kifizette, jónak láttuk, hogy a még fizetetlen egy havi zsoldot a köztünk összegyűjtött pénzből kifizessük a katonáknak, hogy az új rendtartást annál könnyebben életbe léptethessük. De midőn a szerint az állapot szerint, melyet nekünk tájékozás végett az udv. kamara megküldött, a fizetést eszközölni akartuk volna, újabban azt jelentette ki a kapitány, hogy neki más rendszabása van s a szerint kell fizetni a katonaságot; a melyet midőn követeltük, hogy mutassa meg, azt felelte, hogy írásban nincs nála, hanem az udv. kamara tanácsosai azt jól tudják.

Midőn így a kapitány az új rendbe semmikép se nyugodott bele, sem pedig a katonák nem akarták — talán az ő ösztönzésére — a korábbi rend szerint a fizetést fölvenni, nehogy dolgainkat be nem végezve és az új rendszabás életbeléptetése nélkül távozzunk s nehogy a katonaság valami zenebonát támaszszon, kénytelenek voltunk őket úgy fizetni ki, a hogy a kapitány kívánta; megígérte azonban a kapitány, hogy erről az intézkedéséről Felségednek felelni fog.

Kifizetvén az egy havi zsoldot, miként e közben Felséged rendelte, megcsináltuk az árszabást, a melyet Felségednek Trencsénből 1557 november havában a legalázatosabban fölterjesztettünk, ha ugyan a kapitány és a katonák azt meg akarták volna tartani. Azonban csudálkozunk, hogy a katonák sehogy sem akartak beletörődni a mi árszabásunkba, tudván pedig hogy a kapitány a saját élelmiszereit sokkal drágábban adta el még bő termés idején is, mint a hogy Felséged udvarbirái s a mi árszabásunk tartalmazza ily szűk viszonyok között. Azonban úgy hiszszük, hogy mindez a kapitány ösztönzésére történt, a ki nagyon elégedetlen volt, a miért az élelemosztástól megfosztatott.

Sok írni valónk volna még a kapitányról, de nehogy úgy tűnjünk fel, mint a kik halottat vádolunk, felhagyunk vele; megelégszünk, hogy ezekre újjal rámutattunk, kérve, hogy a jövendőbeli kapitánynak, a kit Felségednek kinevezni méltóztatik, ne terheltessék más rendszabályt előírni, hogy a költségek, melyek eddig igen sulyosak voltak, a jobb kezelés és rendtartás következtében Felségedre nézve a legkevesebbre szálljanak alá.

Továbbá Trencsén vármegye összes nemesei, úgy szintén némely várbirtokok jobbágyai kértek és sürgettek bennünket,

hogy némely viszálykodásokat a mindkét részről elfoglalt határok miatt bíróilag intézzük el s a kiket illet, helyezzük vissza azokba. Minthogy azonban ilyen jogügyleteket mi egyátalában meg nem oldhatunk, nem levén Felségedtől arra felhatalmazásunk, azt az ügyet Felséged kegyelmes ítéletére hagytuk. Tanácsolnók tehát, hogy e viszályok rendbehozására Felségednek méltóztassék egy ítélőmestert mielőbb kiküldeni, hogy Felséged várának határait némelyek el ne vonják s el ne idegenítsék és a komolyabb összeütközésnek, valamint a nemesek és jobbágyság közti zavargásoknak, melyek az efféle egyenetlenkedésekből gyakorta keletkezni szoktak, eleje vétessék.

Azonkívül arról is panaszkodott az egész vármegye, hogy a múlt évben a főurak és nemesek jobbágyai kényszerítve voltak Felséged részére fizetés nélkül puskaport szállítani a Szepességre, noha azt mondják, hogy ők úgy vannak értesülve, hogy a kapitány e szállítás kifizetésére Felségedtől bizonyos összeg pénzt kapott.

Végül, hogy a bőven és behatóan megírt összes dolgokat összegezve egybe foglaljuk, a legalázatosabban úgy vélekedünk, hogy ámbár Trencsén vára még nyugodt és biztos helyen van es nem kell tartani semmiféle veszedelemtől, mégis a ravaszságtól és aljas cselszövénytől nem árt óvakodni. A várra fordított eddigi költségek kevesbítendők és mérsékelendők. És bár azon jelentésünkben, melyet beterjesztettünk, véleményünket alázatosan bőven nyilvánítottuk, kevés szóval mégis ismételni kívánjuk, hogy mindjárt nagyon meg fog kevesbedni a kiadás, mihelyst csehek, vagy Felséged szomszéd tartományaiból való gyalogok (de ismertek, hűk és jók, a minők hallomásunk szerint a pozsonyi várban vannak) helyeztetnek el őrségül a várban, mert ezeknek a gyalogosoknak csak két magyar forintot kell fizetni egy hónapra; ha pedig azoknak hűsége felől talán gyanú és kétely forogna fenn, annak szorgalmas megítélése a kapitány tiszte lenne, a kinek ismerni kell a katonákat, a kiket felfogad.

Ha pedig Felséged szorgalmas, hű és munkás kapitányt nevezend ki, az a melléje rendelt írnokkal, vagy számtiszttel mind a kapitányi, mind az udvarbirói tisztet elviheti; ez által a tisztviselők miatti költség is kevesbedni fog s megakadályoztatnak a

czivódások és visszavonások, a melyek a várra igen veszélyesek. Főképen javasoljuk pedig, hogy őrizkedni kell oly kiterjedt hatalmat adni, a milyen az elébbeni kapitánynak volt: a saját javára fordítani mind azon hasznot, a mi a bor-sörmérésből, földmívelésből, a majorságokból, az élelmek kiosztásából, továbbá a halászatból, vadászatból stb. befoly, mert hogy az a nagy összeg pénz, mely a fentartandó vár terheit tetemesen könnyebbíthette volna, nevezett jövedelmek eltulajdonítása folytán az elhunyt kapitány javára folyt be, nem csak a bemutatott irásokból és számadásokból nyilván való, hanem a tények magok is igazolják.

Dr. Illéssy János.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596.[1])

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajzmelléklettel.

Rossz szellem gyanánt, bosszút forralva a múlt évben szenvedett veszteségekért, távozott a fiatal török császár, *III. Mohamed*, Magyarországból, azon fenyegetéssel, hogy jövő év tavaszán visszatér, az országot még nagyobb haddal mint eddig, elárasztandó.

Ezen fenyegetés, melynek csakhamar híre jött, a Pozsonyban január hó közepétől márcziusig tartott országgyűlést arra serkentette, hogy a kellő segélyt haladék nélkül megszavazza és a végvárakat lehetőség szerint védőképes állapotba hozassa.

A rendek megszavaztak minden kapu azaz egész urbéri telek után 18 tallért, és pedig június 1-étől számítandó hat hónapra. Minden huszár számára havonkint öt forint, minden gyalogos számára három tallér állapíttatott meg.[2])

A magyarok késznek nyilatkoztak a táborba vonulásra, mind-

[1]) A magyar kútfőkön, továbbá a cs. és kir. udvari könyvtár és hadi levéltár anyagán kívül fölhasználtattak még: Kurzes summarisches Verzeichniss, wie Hatvan erobert. Nürnberg, 1596. Kurze wahrhaft historische Beschreibung neuer Zeitungen. Köln, 1596. Zedler, Universal-Lexicon 34. Bd. Kauders, Wörterbuch der Schlachten. Urbin, Beschreibung der ungarischen Festungen. Nürnberg, 1664.

[2]) Cs. és kir. udvari könyvtár; kézirat-gyűjtemény, Codex 8969, 809-ik lap. Dr. Komáromy szerint (A mezőkeresztesi csata, Hadtört. Közl. 1892. 49-ik lap) a 18 frtból egy a végvárak fentartására volt fordítandó; a havi pénzt Komáromy a huszároknál 5, a gyalogoknál 3 *forintra* teszi; a fentemlített kéziratokban azonban 5 *forint* és 3 *tallér* áll.

HATVAN.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596-BAN.

azonáltal a szokásos kikötés mellett, ha t. i. a táborba Ő Felsége maga[1]) vagy pedig ő királyi fensége *Miksa Főherczeg* lejön, mely esetben minden magyar örömmel vele megy.[2])

A hadjárat iratai közt a legelső fontos okmány a január 18-án Magyar-Óvárott kiadott «Szabályzat, a fegyelem szigorúbb kezelésére a császári hadseregben», mely úgy a lovasságra, mint a gyalogságra kiterjedt, továbbá Feyel Henrik kinevezése vezér hadbíróvá és főfoglárrá.[3])

Hogy a hadsereg tanúlt *orvosokkal* elláttassék, utasíttatott a bécsi egyetem rectora és tanácsa, hogy július 10-ével Berghofer Pál, Kober Tóbiás urakat tábori orvosokká, Polák Bertalan és Stark András urakat tábori gyógyszerészekké, végül Brenner Fülöp és Wurm Móriczot sebészekké nevezze ki. Egyúttal elrendeltetett, hogy Komáromban, Esztergomban és Érsek-Újvárott *kórházak* állítassanak föl.

A hadjáratban a török elleni harczra a következő jutalékok jelöltettek ki, illetőleg ajánltattak föl:

Lovasság:	*lovas.*
Kerületi csapatok:	
Felső-Ausztria	1000
Alsó-Ausztria	1000
Westphalia	500
Lotharingia	500
Frankonia	1000
Német nemesség:	
Frankok	300
Svábok	300
Rajnai tartomány	300
Csehország	2000
Morvaország	1500
Szilézia	1500
Lausitz	300

[1]) A király azonban kedélyállapotánál fogva számításba alig jöhetett.

[2]) Miksa főherczegnek a hadsereg vezényletével való megbízását az udv. hadi tanácsnak 1596. évi június hó 30-án kiadott rendelete közli. Komáromy szerint a főherczeg a megbízást június 1-én nyerte, i. h. 52. l.

[3]) Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1596. Fasc. XIII. 1.

Felső-Ausztria	1400
Alsó-Ausztria	300
Stajerország, Karinthia és Krajna	3000
Főherczegi testőrség	300
Wallonok	1200
Magyarország mindössze	6000
A pápa ő szentsége [1]	2000
a lovasok összege	24,000

Gyalogság:	*fő.*
Svábok	4000
Csehország	6000
Morvaország	2500
Szilézia	2000
Lausitz	1000
Alsó-Ausztria	1000
Felső-Ausztria	1200
Stajerország, Karinthia, Krajna	9000
Magyarország	12,000
A pápa ő szentsége	8000
összesen	47,700

A hadsereg összes létszáma kitett volna tehát: 72,100 [2]) főt.

Azon felszólítás daczára, hogy a csapatok összegyűjtése és elküldése minél gyorsabban eszközöltessék, a hadak csak igen lassan gyülekeztek; miután pedig a beérkező jutalékokból a kanizsai, magyaróvári és felsőmagyarországi császári hadak is kiegészítendők valának, *június hó 16-án* az összegyülekezett erő csak körülbelül 20,000 gyalogosra és 1508 lóra rúgott és báró *Schwarzenberg Adolf* tábornagy, Miksa főherczeg helyettese által a komáromi és esztergomi táborokba vezettetett.

A hadak gyülekezésére nézve Prépostvári Bálint június havában jelenti a bécsi cs. és kir. udv. hadi tanácsnak, hogy miután a felsőmagyarországi rendek bandériumaik egy részét már

[1]) Komáromy szerint a pápa a hadjáratra havonkint 30,000 tallért ígért, mely összegen 6000 lovast lehetett fogadni; i. h. 52. lap.

[2]) Cs. és kir. udv. könyvtár codex 8969, 690-ik lap. Ez összegből a stajer-karinthia-krajnai 12,000 fő és a pápai 10,000 fő, melyek csak *ígértettek*, de soha el nem küldettek, már előlegesen levonandók levén, maradna 50,000 fő.

Báthory Zsigmond fejedelemhez küldötték, a csász. hadak innét kevés pótlásra számíthatnak. A megyék közül Abaújvár, Zemplén, Ung, Torna és Makovicza csak 258, Borsod csak egynéhány lovast küldhet; a Gömör megyei lovasság száma még ismeretlen.[1])

A birodalmi népek közül 520 bajor gyalogos, kik a Dunán szállítandók le, Fuchs Fülöp kapitány által Regenstaufban, 300 sváb lovas pedig Zetteritz csász. hadbiztos által Landscronban most (júliusban) mustráltatott. Bécsen július 25-én átvonúlt: 300 felső-ausztriai lovas; 26-án Pietipeski alatt 1000, Poppel alatt 500 cseh, és Tettauer Károly alatt 1400 morva lovas.[2])

Miksa főherczeg *július 23-án* érkezett a Komárom és Esztergom körül összegyült hadsereghez, mely másnap Schwarzenberg vezérlete alatt a Duna balpartjára átkelve, annak mentén Váczig menetelt, hol is ezen város alatt, — mely rövid idővel ezelőtt *Pálffy Miklós* által már megtámadtatván, a török várőrség által felgyújtatott és elhagyatott, — táborba szállt.

Vácz Dobozy Gergely parancsnoksága alá helyeztetett s belé magyar őrség tétetett.

Pálffy Miklós, ki Váczról Pest felé portyázott, július 24-én csatlakozott 9000 lovasból álló hadával a császári hadsereghez.

Terczki cseh gyalogsága, a főherczeg testőr-zászlója, továbbá 400 nemes frank lovag még a Dunán lefelé menőben valának.

A főherczeg csak a testőr-zászló megérkezése után, *augusztus 4-én* vonúlt be, 4000 lovas és a testőr-zászló kíséretében ünnepélyesen Váczra.

A bevonulást a már többször érintett kézirat következőkép írja le:

Az oszlop élén menetelt a testőr zászló, 300 jól fölszerelt lovas és 100 vörös kabátba öltözött lőfegyveres, lobogóikkal.

Ezt követte hat német módon fölszerelt vezetékló, a nyergen egy puskával, egy aranynyal kivert pallossal és mindkét oldalon egy pisztolylyal.

Ezután jött további négy vezetékló, száron vezetve, melyek

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1596. Fasc. VI. 19.
[2]) U. o. Feldakten, 1596. Fasc. VII. 10. és 13.

közül kettő angol módon díszesen volt nyergelve, két más aranyozott és drágakővel ékesen felszerszámozva; ezek után négy apród következett; egyik aranyozott vértben, jobb kezében kopját tartva, három pedig olasz módon volt fölszerelve. E három apród közül az egyik a főherczeg sisakját, a másik lándzsáját, a harmadik koronalobogóját vitte.

Ezek után lovagolt a *főherczeg*, német lovag-szerelvénynyel és fegyverzettel, fején gyönyörű értékes gyöngysorral és a tábori jelvénynyel diszített braunschweigi kalappal.

A főherczeg további kíséretében voltak még Röderer Menyhért és Ungnad tábornagyok; ezek után következett végre kilencz trombitás, Kollonicsot, ki az udvari zászlót magasra lobogtatta, körűlvéve.

E zászló világos sávolyos szövetből volt készítve és egyik oldalán a kétfejű birodalmi sassal, a másikon szűz Mária képével, «Patrona Hungariæ» felírattal, és a magyar czímerrel volt díszítve.

A táborba való beérkezés után Ungnad, az udvari hadi tanács elnöke által, Schwarzenberg Adolf tábornagygyá való előléptetése kihirdettetett.[1])

A hadjáratra vonatkozó intézkedések közül, melyek ezután tétettek, megemlítendő a sánczszerszám megszerzése Eglauer Farkas által, hogy a csehek által rendelkezésre bocsátott 1000 árkász avval fölszereltethessék; továbbá a tűzérparancsnok, — Don Juan de Medici — felszólítására 1600 igás marha 225 szekérrel szereztetett be, a tűzérségi lőszer és más hadi szerek tovább szállítására.

Hogy tétettek-e intézkedések az élelmezésre nézve és milyenek, az az iratokból ki nem vehető.

A Váczról Pestre és Budára menekült törökök a fővárosban nagy rémületet terjesztettek, mert a törökök biztosra vették, hogy a keresztény sereg első hadműveleti tárgya Buda leend.

Pedig kár volt félniök; mert az *augusztus hó 8-án a Vácz* alatti táborban megtartott hadi tanácsban, sok szóvita után, azon határozat hozatott, hogy a sereg nem Pest felé nyomúl elő, hanem a szintén útba fekvő Hatvant, mely mint hadtáp-állomás

[1]) Schwarzenberg, mint ismeretes, néhány évvel ezután és pedig 1600. évi július 29-én a fellázadt wallonok által Pápán lelövetett.

Szolnokkal kapcsolatban a Nyáry Pál[1]) által védelmezett Egerre nézve már fölötte veszélyessé lőn, ragadja ki a török kezéből.

A hadi tanácsban ugyan többek által ajánltatott a közvetlen Pest felé való előnyomulás;[2]) az illetők még arra is hivatkoztak, hogy Báthory Zsigmond fejedelem irásbeli véleménye szerint Szolnok és Hatvan ostromlása az erdélyi hadnak volna fentartandó. Báthory azonban seregével ekkor még vajmi messze a magyar Alföldön tartózkodott, minek folytán a hadi tanács úgy vélte, hogy ily bizonytalan kívánalmakra tekintettel lenni nem lehet, annál kevésbbé, mert hadászatilag sem tanácsos egy ellenségtől elfoglalt várat — még kellő megfigyelés mellett is — hátában hagyni; mihez az udvari hadi tanács elnöke, Ungnad Dávid, még azon közlést is tette, hogy Szolnok török őrsége 1500 tatárral megerősíttetett.[3])

Elhatároztatott tehát, hogy a sereg előbb Hatvant beveszi és siker esetén még a török főhaderő megérkezte előtt Pestnek indul.[4])

Ez elhatározásra a gyors cselekvésnek kellett volna következnie; ámde a hadi tanácsnak Hatvan helyzete felől legalább annyira tájékozva kellett volna lennie, hogy e vár fekvésénél és erődítésénél fogva a rajtaütést kizárja, minek folytán a rendszeres körűlzárásnak és ostromnak kell bekövetkeznie. Világos, hogy ezek után a terv kivihetősége — Pestet még a szultán megérkezte előtt bevenni, — az ostrom tartama alatt napról-napra csökkent.

Hatvan helység és vár[5]) a Zagyva bal partján fekszik, mely utóbbi esők után, és tavaszi időben olvadáskor gyorsan, különben pedig az iszapos síkon széles de sekély mederben oly lomhán folyik, hogy könnyen átgázolható; a vízárkokat, melyekkel a helység és a vár körűlvéve volt, vízzel a Zagyva látta el s így a vár védőképes-

[1]) Nyáry már 1594-ben Fülek várának kapitánya volt. Csász. és kir. hadi levéltár. Feldakten, 1594.

[2]) Pest akkor még csak egy gyönge fallal (árok nélkűl) volt körűlvéve, melyet néhány körbástya támogatott.

[3]) Cs. és kir. hadi levéltár; Feldakten, 1594. Fasc. VIII, 10. E hír korai volt és nagyban hozzájárúlt a főherczeg határozatlanságához.

[4]) A szultán ezen időben seregével még Nisnél volt és csak augusztus 13-án érkezett Nándor-Fehérvárra; ennek híre a császári táborba azonban még nem jött. Cs. és kir. udvari könyvtár codex 8969.

[5]) Lásd a füzethez csatolt metszetet.

sége is nagyban függött a Zagyva állásától. A vár és a város különben hosszúkás négyszöget képezett s néhány körbástyával volt ellátva.

A sövények és palánkok, melyek két öl vastagok és béleltek valának, a helyet eléggé erőssé és ellenállásképessé tették.

Hatvan már ekkor bírt némi politikai és katonai nevezetességgel; 1524-ben itt tartotta Zápolya Verbőczi István és pártjával II. Lajos király ellen az országgyűlést; 1544-ben, midőn az oszmánok megjelentek, a keresztények a várat megfoghatatlan félelemből felgyújtották és elhagyták, mire azt a törökök megszállották és megerősítették. 1594-ben Teuffenbach Keresztély tartotta Hatvant körül zárva, és a török fölmentő hadat, 17 ágyút és 25 zászlót zsákmányul ejtve, meg is futamította, a további ostromot azonban Szinán pasa közeledtekor abban hagyta.

Augusztus 13-án a hadsereg ő cs. és királyi Fensége parancsa alatt kiindúlt a váczi táborból és elővédével *augusztus 15-én* délelőtt érkezett Hatvan elé.

Itt a főherczeg egy császári kéziratot vett át, melyben a császár vele azt közli, hogy Gagliano Orfes lothringeni ezredes, mint titkos hadi tanácsos, a hadjárat tartamára hozzá beosztatott és ajánlja annak hadi tapasztalatait a főherczeg figyelmébe.[1])

A császári előcsapatok igyekeztek a hely bekerítésének közelébe jutni. A török védő őrség — azon hiszemben, hogy ez csak egy ellenséges portyázó osztály, kirohant és a harczot fölvette, de mihelyt észrevette, hogy számos erősebb csapatok közelednek, megfordulván, a várba visszasietett.

A főcsapat két részre oszlott és a Pest és Pászthóra kivezető kapuk közelében helyezkedett el.

A török őrség az ostromló földmunkákat zavarandó, augusztus hó 16-án újra kirohant, mely kirohanás által a császáriak tetemes veszteséget szenvedtek. Belátván, hogy a megszállás az erődhöz igen közel történt, miután az ellenséges lövedékek a táborba becsapódtak, a hadak a közelfekvő szőllőkbe hátrább vonúltak.

E mozgás nem történt zavartalanúl, miután az ellenség részint ágyúzással, részint kirohanással nem csekély kárt okozott. A

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár, 1596 augusztus 14-től. Fasc. VIII. 13.

hátrább vonulás különben még azon fontos okból is történt, hogy az előbbi helyen nem volt elegendő fa és iható víz.[1])

Az ágyúk a három meglevő, különféle ponton épített sánczokba,[2]) melyek kijavíttattak, szintén e napon helyeztettek el.

A hatvani törökök állapotáról a császáriak tudomására jutott, hogy a bég eltávozott Temesvárra, továbbá hogy a helyőrség csak 1300 fegyveres emberből áll; élelemmel azonban jól van ellátva.

Egy Jászberénynél elfogott török vallomása szerint a hatvaniak «3 nagy és 22 kisebb ágyúval bírnak, melyek azonban rosszak és kevésbbé használhatók. A helység istállóiban 500 darab szarvasmarha és 300 juh van elhelyezve. Sikeres támadás csak a száraz oldalról volt képzelhető.»

A védő őrség részletezve a következőkből állott:

Beslik	120
Szipahik	180
Különféle gyalogság	300
Janicsárok helyett használt sebesik	80
Martalóczok	40
Tatárok	50
Más különféle török nép, mely előbb Szécsényben, Füleken és más helyeken volt, de most ide menekült	100

A fogolylyá esett török továbbá oda nyilatkozott, hogy: «ha a császári sereg csak két nappal előbb (tehát augusztus 13-án) érkezik, a várat üresen találja, mert sem a bég, sem a szipahik nem voltak jelen s csak az előtte való éjjel jöttek meg Temesvárról».

«A fent részletezetteken kívül volt még az erődben 20 tüzér mint lövegkezelő legénység.»

«Maga a bég igen iszákos.»[3])

Augusztus 19-én megérkezett 2000 lovassal és 6000 gyalogossal a felsőmagyarországi kapitány: Teuffenbach Keresztély, a táborba, ki is a vártól északnyugotra, a völgyben foglalt állást.[4])

[1]) A zavaros víz pintjét 9 fillérrel fizették. Egy tiszta forrás volt ugyan a szőllőhegyek alatt, de az ellenséges puskatűz körletén belül, úgy hogy a vízhordás olykor nagy áldozatba került. Cs. és kir. udvari könyvtár, Codex 8969.

[2]) Azok még az 1594. évi ostrom alkalmával készültek.

[3]) Cs. és kir. hadi levéltár; Feldacten, 1596; Fasc. VIII. 17.

[4]) Rueber János elhalálozása után 1580-ban ennek helyére Teuffen-

Lippi Tertzki ezredes közelítő árkaival már lőtávolságra volt az erődtől.

Alig volt a sereg néhány nap Hatvan előtt, már is hiány volt az élelmi czikkekben, minek következtében számos katona részint éhség, részint a nyári hőségben teljesített nehéz munka folytán megbetegedett és elhalt.

Augusztus 20-án egy földműben, a melybe ép akkor a lövegeket tolták, az alsó-ausztriai hadbiztosnak, Trautmannsdorfi Hartmann Jánosnak, testén egy löveg átgurult, mi halálát okozta.

Augusztus 21- és 22-én a vár a három földműből igen hevesen és kitartóan vétetett tűz alá; ennek folytán 22-ikén kora reggel az ostromlottak az úgynevezett vízi-sáncz felé kitörtek; a sánczban Greiss zum Wald Rezső ezredes parancsnokolt, és azon véleményben, hogy emberei követik, közvetlen környezetével az ellenségre rohant; ámde csak nyolcz ember követte, a többi gyalázatosan megfutamodott. Greiss húsz helyen megsebesült, felkonczoltatott, feje levágatott, és a törökök által «Allah» kiáltások mellett a várba vitetett.[1])

A törökök közül 50 esett el.

Augusztus 23-án a futó árkokkal már a vízárkok közelébe jutva, az ostromlók a víz leeresztéséhez, a sövények leszakításához és kivágásához fogtak, mely munkához a felsőmagyarországi katonák is külön díjazás mellett önként jelentkeztek. E napon Schwarzenberg tábornagy és Pálffy Miklós is betegesek voltak.

Augusztus 24-én nagy örömöt okozott a csapatoknak egy tetemes kenyér- és elelem-szállítmány, mely azonkívül még három hóra a havi pénzt s két havi posztó-illetéket is tartalmazott. Ezután a kenyér ára $^1/_2$ tallérról 3 krajczárra, a jó minőségű hús fontja pedig 2 magyar krajczárra szállott le.[2])

bach jött Felső-Magyarországba. 1593-ban elragadta a török kezéből Füleket. Meghalt 1598-ban.

Komáromy szerint Teuffenbach csatlakozása után a sereg 30—35 ezer főre szaporodott; i. h. 55. lapon.

[1]) Greiss magát már 1594-ben Győr alatt kitüntette. Cs. és kir. hadilevéltár; Feldacten, 1594.

[2]) Ebből kivehető, hogy a csapatok sem kenyér-, sem hús-illetéket nem kaptak, hanem a beszerzés markotányosok által történt, kik is az élelmi szereket a katonáknak eladták.

Jó fris víz azonban még mindig nehezen volt kapható.

A mint *augusztus 25-én* a keresztény táborban az imalövés megszólalt, a város tornyán egy török dervis mutatkozott, ki a keresztényeket «halaha-halahuj» szavakkal gúnyolta. Egy tűzér a táborban ezt látva és hallva, neki irányította ágyúját a toronynak, a lövés eldördült s a torony a dervissel együtt romba dűlt.[1])

Alig történt meg ez esemény, rejtett úton egy török csapat rohant ki a várból és első dühében vagy 16 német katonát levágott; de ekkor a császáriak a törökök visszavonuló útját elzárták, s így a török csapatnak csak a legkisebb része térhetett az erődbe vissza.

Schwarzenberg tábornagy, ki magát még mindig nem érezte jobban, *augusztus hó 26-án* levegő-változtatás czéljából Egerbe útazott.

A 200 Greiss ezredbeli gyáva katona fölött, kik ezredesüket gyáván cserben hagyták, augusztus hó 27-én bíróság ült össze s három nappal azután, részrehajlás nélkül ugyan, de az akkori idő szerint, túlságosan gyöngén fenyíttettek: t. i. a kétszeres, két öl vastag földpalánkokat lehordani, a sövényeket kivágni, a vízárkokat betölteni stb. A főherczeg ezen kívül szóbelileg és személyesen megrótta őket.

A főherczeg már e napra tervezte a vár két körbástyájára a rohamot: ez azonban abban maradt, miután az ingoványos talajon szükséges átjáratok még nem voltak készen.

A tüzelés mind a két részről kisebb-nagyobb hatással folytattatott.

A Pestről és Budáról ide hozott török foglyok összebeszélésen alapuló, ámításra czélzó azon hírt hozták, hogy a szultán ezen évben nem fog támadni; ámde már ismeretes volt, hogy a török főserég Nándor-Fehérváron van.[2])

A császári seregben azon meggyőződés lőn általános, hogy a várnak csupán tűz alá vétele által semmi sem érhető el; aminthogy

[1]) A császári had legtöbb tűzére Augsburgból és Nürnbergből fogadtatott föl.

[2]) Augusztus 20-án történt elindulásáról és a Dunán való átkeléséről azonban a fővezérletnek még tudomása nem volt.

igaz is, hogy a sereg már 14 nap óta állott Hatvan alatt s működésének eredménye még nem mutatkozott.

A fölépített hat[1]) sáncz közül kettő a bekövetkezett esős idő által elárasztatván, elhagyatott; ennek folytán legczélszerűbbnek találtatott a várat rohammal bevenni, mihez, az árkok kitöltésére, az átjáratok elkészítésére 400 kocsi rőzse volt szükséges, mi 3 nap alatt előállítható volt. Azonnal hozzá is láttak a rőzse beszerzéséhez.

Bernhard Anhalti herczeg lovasságával hírszerzésre ment és azon hírt hozta, hogy a két mértföldnyi távolságra levő, Báthory tulajdonát képező Buják a törökök által elhagyatott.

Miksa főherczeg mindenütt jelen volt.

A magyarok a szolgálatban számosan valának, azonkívül óránkint várták Báthory Zsigmond fejedelem, Horváth István és Nádasdy Ferencz hadának beérkeztét.

Az összes itt összegyűlt hadak számát 60,000[2]) főre becsülték, mely három táborba felosztva, és egy jó óra hosszaságú körvonalban következőképen állott: A főherczeg a német lovassággal és gyalogsággal a szőllőhegyeken; jobbra tőle Teuffenbach a felsőmagyarországi katonasággal és 4 zászlóalj sziléziai gyalogsággal; balra pedig az alsómagyarországi katonaság, Pálffy parancsnoksága alatt, nem csekélyebb számban, mint a felsőmagyarországiak.[3])

A sereg szelleme a jelentésekben friss és egészségesnek jellemeztetett.

Augusztus 28- és 29-én a vár mind a négy sánczból tűz alá vétetett és anyag szereztetett be az árkok és a posványos helyek betöltésére.

[1]) A «sáncz» fogalom ezen jelentésekben nem mint zárt mű, zárt sáncz értelmezendő. Ha ezek a mi erődítési rendszerünk szerint készült építmények lettek volna, akkor az elárasztás lehetetlen. Az akkori sánczok csak kevéssel emelkedtek ki a terepből és igen sekély árkokkal valának körűlvéve.

[2]) Ezen szám azonban igen magasan van véve; különféle kútforrások szerint 30—40 ezer közt vehető helyesnek.

[3]) Más források szerint a két vezér, Pálffy s Teuffenbach, állása éppen ellenkező volt; mi a 8969. codexben foglalt jelentéseket, a hatvani táborból augusztus hó 29- és 30-áról, vettük alapúl. Lásd ezenkívül még a rajzmellékletet is.

Ezen időben a táborban tartózkodott a császári legfőbb tűzérségi, úgyszintén a várak főfelügyelője, Sprinzenstein Albrecht, ki a roham esetére három, hajókon fekvő, kerekeken mozgatható négyszögű, emeletekkel és mellvédekkel ellátott ostromtorony építését tervezte. A tornyok magassága a bástyákkal lett volna egyenlő, s miután őrséggel elláttatott, a Zagyvára volt bocsátandó. Számítottak reá, hogy e tornyok a falak megmászását és a várba való behatolást tetemesen megkönnyítik.[1])

A főherczeg a tervet jóváhagyta s a tornyok építése megkezdetett.

Gömöry Gusztáv.

[1]) Ortelius I. 199. és Szentkláray: A dunai hajóhadak története. Codex 8969.

BÁTHORY ZSIGMOND FEJEDELEM «UDVARI LOVASSÁGA».

A kismartoni főlevéltár — «*Regestum Equitum aulicorum pro XIX. januarii. Anno 1596.*» címen — egy latin nyelvű fizetési lajstromot őriz,[1]) melyből Báthory Zsigmond testőr-lovasságának fő- és altisztjeit valamint udvarnépének egy részét alább névszerint ismerjük meg.

Az e lajstromon elszámolt összegekre nézve meg kell jegyeznem, hogy azok hópénzűl értendők.

Nemcsak Erdélyben, de széles Magyarországon mindenütt két forint volt ez idétt a gyalog, s *három forint* a lovas katonának hópénze.

Gubasóczy Boldizsár az esztergomi főkáptalan garam-szentbenedeki várőrségét szintígy díjazta 1602-ben. Számadás-könyvében hónapról-hónapra előfordúl a huszonkét gyalog várőr, két forintjával, a hat *lovas*, három forintjával, s az egy *Jónás bombardarius* öt forintjával.

A nádor fizető mestere még harmadfél évtized múlva is két forintot számol el egy-egy gyalog, és három forintot egy lovas katonának hópénze fejében.[2])

Megint húsz évvel utóbb a királyi magyar hadak lovasai már öt forint hópénzt élveznek.

[1]) *Fasc. G. Reposit. 77.*

[2]) 1627-ben a nádori kék gyalogszázad «hadnagyának fizetése minden hóra, inasával együtt, 14 forint. Ezen kívül két lovára esztendőn át 52 frt. Az első tizedesnek egy hóra 4 frt. A többi tizedeseknek, zászlótartónak és dobosnak három-három forintja jár. A száz legénynek pedig két forintja és ruhája». *Kismartoni főlevéltár. Rep. 64.*

Ennyiről ad nyugtatványt Földváry Miklós ezredes is 1645 július 30-án. Saját ezredesi hópénze háromszáz forinttal, nyolcz kapitányáé fejenként ötven forinttal, a vicekapitányoké egyenként huszonöt, *minden lovasé* pedig *öt* forinttal, azonkívül a zászlótartó, strázsamester, és trombitás még külön öt-öt forinttal szerepel a havi nyugták során. — 16 főtiszt, 14 altiszt, 4 trombitás és 804 lovasból álló egész ezredének személyi járandósága 4990 forintra rúgott havonkint.[1])

Lássuk már most az erdélyi fejedelem udvari lovasságának lajstromát.

A) *Számadás az udvari lovag urak 1596. január 19-iki fizetéséről:*

I. Nagyságos Jósika István urnak személye fizetésén kívül 100 lovasra 300 frt. Nagys. Kornis Gáspár urnak személye fizetésén kívül 100 lovasra 300 frt. Nagys. Apafy Miklós urnak személye fizetesével együtt 100 lovasra 354 frt 54. Nagys. Thörök István urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 390 frt 90. Nagys. Gyulafy László urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 345 frt 45. Nagys. Csáky István urnak személye fizetésével együtt 100 lovasra 354 frt 54. Bes György urnak, személye fizetésével 100 lovasra 354 frt 54. Sennyey Miklós urnak, személye fizetésével 80 lovasra 276 frt 36. Király Albert urnak, személye fizetésével 50 lovasra 200 frt. Sibrik Gáspár urnak, szem. fizetésével 50 lovasra 204 frt 54. Szelestey János urnak, személye fizetésével 50 lovasra 204 frt 54. Palatics György urnak, személye fizetésével 40 lovasra 147 frt 27. Székely Moizes urnak, személye fizetésével együtt 40 lovasra 138 frt 18. Havasaly Balázs urnak, személye fizetésével együtt 32 lovasra 123 frt 27, Sennyey Pongrácz urnak, személye fizetésével együtt 25 lovasra 75 frt. Összesen: 1067 lovasra 3769 frt 13.

II. Huszár Péter 25 lovasra 102 frt 27. Bogáty Menyhért 25 lovasra 93 frt 18. Keglewith Péter 25 lovasra 102 frt 27. Csomortányi Tamás 25 lovasra 97 frt 72. Nagy Ferencz 20 lovasra 82 frt 27. Barbély György 16 lovasra 75 frt. Tholdy István 16 lovasra 75

[1]) L. ugyanott: «*Miscellanea*».

frt 22. Bodonyi István 16 lovasra 75 frt 22. Hallér Gábor 16 lovasra 75 frt 22. Géczy Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Kátay György 16 lovasra 66 frt 18. Vitéz Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Farkas György 16 lovasra 66 frt 18. Balogh Ferencz 16 lovasra 66 frt 18. Erdélyi Miklós 16 lovasra 66 frt 18. Szemere Mihály 16 lovasra 48 frt. Kowachóczy János 12 lovasra 54 frt 18. Vitéz Miklós 12 lovasra 54 frt 18. Machkássy Ferencz 12 lovasra 54 frt 18. Vkutiwit István 12 lovasra 54 frt 18. Aykay Péter 12 lovasra 54 frt 18. Vyrakassy Márton 12 lovasra 54 frt 18. Folty Gábor 12 lovasra 54 frt 18. Bessenyey István 12 lovasra 49 frt 63. Nagy Léway János 12 lovasra 49 frt 63. Összesen 404 lovasra 1701 frt 98.

III. Bornemisza István 12 lovasra 54 frt 18. Postelnyk Radul (In Moldavia periit.)[1] Isoo András 12 lovasra 36 frt. Albert deák 10 lovasra 52 frt 68. Palásty György 10 lovasra 48 frt 18. Perusith Máté 10 lovasra 48 frt 18. Erdélyi Bálint 10 lovasra 48 18. Matius Tamás 10 lovasra 43 frt 63. Petky István 10 lovasra 43 frt 63. Báthory Zsigmond 10 lovasra 39 frt 9. Ribiczey Albert 10 lovasra 39 frt 9. Feöldessy Gáspár 10 lovasra 36 frt 81. Zawor Fridrik (Circa 14 jan. mortuus est).[2] Bakó Dániel 8 lovasra 37 frt 63. Thury Márton 8 lovasra 37 frt 9. Kamuthy Farkas 8 lovasra 35 frt 36. Gyulay Balázs 8 lovasra 33 frt 9. Radák András 8 lovasra 33 frt 9. Nagy Zádory Ferencz 8 lovasra 31 frt 27. Keresztessy Pál 8 lovasra 29 frt 45. Nagy László 8 lovasra 27 frt 63. Becz Tamás 8 lovasra 33 frt 9. Egry György 8 frt 29 frt 45. Horváth Kristóf (In mense decembr. mortuus est).[3] Tomboth István 7 lovasra 21 frt. Rákóczy János 7 lovasra 21 frt. Összesen 208 lovasra 857 frt 80.

IV. Topay Gábor (In Moldavia periit).[1] Teke György 6 lovasra 27 frt 9. Dely Ferencz 6 lovasra 18 frt. Horwáth János 6 lovasra 18 frt. Nyakazó János 6 lovasra 27 frt 9. Bornemisza Gáspár 6 lovasra 27 frt 9. Bornemisza István 6 lovasra 27 frt 9. Butkay Péter 6 lovasra 22 frt 54. Kerekes Balázs 6 lovasra 22 frt 54.

[1]) Moldvában elveszett.
[2]) Január 14-ike körül meghalt.
[3]) Deczemberben meghalt.

Baladfy István 6 lovasra 27 frt 9. Petky Farkas 6 lovasra 27 frt 9. Galaczy István 6 lovasra 22 frt 54. Cseh Péter 6 lovasra 22 frt 54. Cseity Izsák 6 lovasra 22 frt 54. Berendy János 6 lovasra 18 frt. Lipóth János 6 lovasra 18 frt. Sitkey György 6 lovasra 18 frt. Báthory Gáspár 6 lovasra 18 frt. Gáspár deák 6 lovasra 18 frt. Hoggyay András 6 lovasra 18 frt. Iklódy Ferencz 6 lovasra 23 frt 45. Szalazdy Dániel 6 lovasra 27 frt 9. Komlóssy Sebestyén 6 lovasra 22 frt 54. Balogh Máté 6 lovasra 22 frt 54. Bálint deák 6 lovasra 18 frt. Összesen 144 lovasra 533 frt 86.

V. Fejérváry Miklós 5 lovasra 15 frt. Horváth György 5 lovasra 17 frt 27. Deszpoth Márk 5 lovasra 17 frt 27. Keöwér Ferencz 5 lovasra 18 frt 63. Nagy Máté 5 lovasra 18 frt 63. Thamásfalwy Boldizsár 5 lovasra 18 frt. Király Pál 5 lovasra 15 frt. Fánchy Ferencz (mense isto dimissus est).[1]) Dobek Tóbiás 5 lovasra 15 frt. Galiczky Szaniszló 5 lovasra 20 frt. Simay Gáspár 5 lovasra 20 frt. Komoróczky Lukács 4 lovasra 20 frt. Rácz Mihály zászlótartó 4 lovasra 16 frt. Rátonyi Ferencz zászlótartó 4 lovasra 16 frt. Szálláspataky László 4 lovasra 16 frt. Dewecsery Péter 4 lovasra 16 frt. Somogyi Tamás 4 lovasra 15 frt 33. Rácz István 4 lovasra 15 frt 63. Palosy Gáspár 4 lovasra 15 frt 63. Moré János 4 lovasra 15 frt 63. Iwankuith János 4 lovasra 12 frt. Ambrus deák 4 lovasra 12 frt. Kozma Mátyás 4 lovasra 12 frt. Morgonday Lukács 4 lovasra 12 frt. Bogáty Imre 4 lovasra 12 frt. Összesen 106 lovasra 381 frt 41.

VI. Székely Péter 4 lovasra 12 frt. Kowách György 4 lovasra 12 frt. Rácz János 4 lovasra 12 frt. Peterdy Ferencz 4 lovasra 12 frt. Csanády András 4 lovasra 12 frt. Ivankuith Lázár 4 lovasra 12 frt. Feketeh György 4 lovasra 12 frt. Muszqua Gergely 4 lovasra 12 frt. Szombatfalvi Benedek 4 lovasra 12 frt. Félegyházy Mihály 4 lovasra (In mense Xbr. mortuus est.[2]). Tamás deák 4 lovasra 12 frt. Sarmaságy Elek 3 lovasra 12 frt. Arokháty Gáspár 3 lovasra 12 frt. Erdőhegyi András 3 lovasra 12 frt. Makay János 3 lovasra 12 frt. Nagy János 3 lovasra 12 frt. Horváth Márton 3 lovasra 9 frt. Rácz Zsigmond 3 lovasra 9 frt. Mezey Mihály 3 lo-

[1]) Ebben a hónapban elbocsáttatott.
[2]) Deczemberben meghalt.

vasra 9 frt. Donáth Gergely 3 lovasra 9 frt. Cicero István 3 lovasra 9 frt. Rácz Pál 3 lovasra 9 frt. Apáthy Pál 3 lovasra 9 frt. Nagy Ferencz 3 lovasra 9 frt. Összesen 83 lovasra 252 frt.

VII. Szabó Mihály 3 lovasra 9 frt. Szirmay Miklós 3 lovasra 9 frt. Veres Péter 3 lovasra 9 frt. Szépp István 3 lovasra 9 frt. Gálfy István 3 lovasra 9 frt. Karáchon Mihály — lovasra — frt. Bánk István 2 lovasra 8 frt. Ciugalliu Scipio 2 lovasra 8 frt. Borházy György 2 lovasra 8 frt. Barbély Demeter 2 lovasra 8 frt. Apaffy István 2 lovasra 6 frt. Illyey Miklós 2 lovasra 6 frt. Kowáchy János 2 lovasra 6 frt. Huszár Gáspár 2 lovasra 6 frt. Gallin Márton 2 lovasra 6 frt. Becsky István 2 lovasra 6 frt. Thömördy István 2 lovasra 6 frt. Bagotay Miklós 2 lovasra 6 frt. Rheödy Miklós 1 lovasra 6 frt. Mihály trombitás 3 lovasra 12 frt. Ferencz trombitás 2 lovasra 10 frt 54. Demeter trombitás 2 lovasra 9 frt. János lengyel trombitás 2 lovasra 9 frt. György trombitás 2 lovasra 8 frt. Gergely trombitás 1 lovasra 6 frt. Összesen 52 lovasra 185 frt 54.

VIII. Tóth János trombitás 1 lovasra 6 frt. Gergely trombitás 1 lovasra 4 frt. András trombitás 1 lovasra 4 frt. Mihály dobos 5 frt. György dobos 5 frt. Tamás dobos 5 frt. Jakab fullajtár 5 frt. Márton fullajtár 3 frt. János fullajtár 3 frt. Radul fullajtár 3 frt. Összesen 3 lovas 43 frt.

Vadászok: Polyák Márton 3 frt 30. Vinczy Márton 2 frt.

Item: Perneszy István úrnak 50 frt.

Összes létszáma az udvari lovasságnak: 2067.

Fizetésök, Perneszy István úrnak és a vadászoknak fizetésével együtt *7807 frt 2.*

B) *Számadás a fejedelem állandó udvari személyzete felől.*

Lovászmester: Bellő György úr 12 lovasra 54 frt 18.

Pohárnok: Homonnay László úr 16 lovasra 66 frt 18.

Főasztalnokok: Hanway György 10 lovasra 43 frt 63. Lázár Ferencz 10 lovasra 43 frt 63.

Asztalnokok: Pernyeszy Gábor 6 lovasra 23 frt 45. More Mihály 6 lovasra 23 frt 45. Makray Lőrincz 6 lovasra 23 frt 45. Peteő Ferencz 6 lovasra 23 frt 45. Kálnaky János 6 lovasra 23 frt 45. Sarmaságy István 6 lovasra 23 frt 45. Petky János 6 lovasra 23 frt

45. Kabos István 6 lovasra 23 frt 45. Somogyi János 6 lovasra 23 frt 45. Domonyi Pál 6 lovasra 23 frt 45. Makay Márton 6 lovasra 23 frt 45. Összesen 114 lovasra 465 frt 57.

A fejedelmi asztal étekfogói: Ravazdy János 5 lovasra 17 frt 27. Zichy Ráfáel 5 lovasra 17 frt 27. Barbély András 5 lovasra 17 frt 27. Kemény István 5 lovasra 17 frt 27. Kis János 5 lovasra 17 frt 27. Sarmaságy Zsigmond 5 lovasra 17 frt 27. Kerey Balázs 5 lovasra 17 frt 17. Hathalmy György 5 lovasra 17 frt 27. Joó Pál 5 lovasra 17 frt 27. Torma András 5 lovasra 17 frt 27. Deseöffy János 5 lovasra 17 frt 27.

Főbb étekfogók: Alya Farkas 2 lovasra 6 frt. Kasztrucz István.

Vice pohárnok: Romany Miklós 5 lovasra 20 frt 45. Pohárnok Ferencz 3 frt 63. Geörgey Illés 2 frt 27. Összesen 62 lovasra 236 frt 32.

Futárok: Egerwáry János 4 lovasra 16 frt. Hajóssy Pál 4 lovasra 16 frt. Szilágyi Mihály 4 lovasra 16 frt. Kedey Tamás 4 lovasra 16 frt. Vkesnith János 4 lovasra 16 frt. Tassy Miklós 4 lovasra 16 frt. Csakor Péter 4 lovasra 16 frt. Szilwásy István 4 lovasra 16 frt. Horwáth György 4 lovasra 16 frt.

Asztalnokok és apródok szolgái: More János, asztalnokok szolgája 3 frt. Horwáth György, apródok szolgája 2 frt. Összesen 36 lovasra 149 frt.

Az állandó udvari lovasság létszáma: 212. Fizetésök teszen *850 frt 89.*

Főösszege a fejedelem udvari lovasságának: 2279. Fizetésök teszen 8,657 frt 91.

Dr. Merényi Lajos.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság f. évi január hó 3-án tartott első ülésének tárgysorozatát már múlt évi deczemberi füzetünkbe fölvettük, miért is e helyen még csak némi pótlások lesznek helyén.

Nevezetesen az Akadémiának beterjesztett *évi jelentésből* kiemelendőnek tartjuk, hogy a «*Hadtörténelmi Közlemények*», a bizottság folyóirata, a lefolyt 1892-ik évben VI. évfolyamát fejezte be; ez utolsó évfolyam 5 füzetben 46½ nyomtatott ívnyi szöveget, 5 arczképet és 10 különféle rajzmellékletet hozott. A folyóirat különben úgy szellemileg, mint anyagilag igen jól áll, mi legjobb bizonyíték arra, hogy hézagot tölt be, és hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és azt fentartani képes volt.

A «*Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» II. kötetét Balás György őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írott munkája képezendi és az még az 1894-ik év folyamán fog megjelenni.

E gyűjtemény folytatását az *1870/71-ik évi német-franczia háború* képezendi, melyre a *nyílt pályázatot* e folyóirat legközelebb megjelenő (áprilisi) füzete fogja közölni.

A magyar nemzet ezer éves küzdelmei *hadi krónikájának* kiadása iránt a tárgyalások még folyamatban vannak s az valószínűleg oly megoldást nyer, hogy a krónika a «Hadtörténelmi Közlemények»-kel kapcsolatosan, mint a folyóirat külön melléklete fog megjelenni.

Végre fölemlítést érdemel a bizottsági ülésen fölvetett azon terv is, hogy *a bécsi cs. és kir. levéltárnak* az 1618-ik évet megelőző időkből származó és a magyar hadtörténelemre vonatkozó anyaga az országos levéltár vagy a magyar Nemzeti Múzeum számára megszereztessék.

AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSRÓL.

a) A hadtörténelmi csoportbizottságból.

Az ezredéves kiállítás hadtörténelmi csoportbizottsága buzgó tevékenységét, melyet már m. évi IV. füzetünkben ismertettünk, az ősz és a tél folyamán szakadatlanúl folytatta. A csoportbizottság elnöke Hollán Ernő altábornagy, előadója Dr. Szendrei János miniszteri titkár, valamint a bizottság több tagja ismételten fönt jártak Bécsben, Pozsonyban s más helyeken, azon czélból, hogy a kiállítás anyaga, a hadtörténelmi ereklyék, fegyverzetek stb. megszemléltessenek, összeírassanak, a különféle intézetekkel, hatóságokkal, gyűjteménytulajdonosokkal stb. közvetlen és személyes érintkezés létesíttessék és általában a kiállítás sikere minél tökéletesebben biztosíttassék.

A főbb tevékenység a következőkben összegezhető:

a) A *jegyzékek* a köz- és magángyűjteményekről, valamint az ezen gyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású hadi emléktárgyakról elkészíttettek.

b) Intézkedések tétettek arra, hogy a történelmileg nevezetesebb *várak* a kiállításon *modellekben* bemutattassanak. E végből Balás György őrnagy Bécsbe küldetett, a szükséges tájékozás végett; nevezett őrnagy kiküldetése eredményéről tüzetes jelentést tett, e mellett külön magára vállalta *Buda várának* (a visszavétel időszakában) modellben való elkészíttetését.

c) A *csatarajzok*, melyek a magyar nemzet küzdelmeinek legfontosabb mozzanatait nagyméretű, színes modorban készített csata- és ostrom-vázlatokban lesznek hivatva bemutatni, Rónai Horváth Jenő őrnagy javaslatai szerint, ki e czélból Bécsben a cs. és kir. hadi levéltár és a cs. és kir. földrajzi intézet igazgatóságaival személyesen érintkezett, lesznek elkészítendők — még pedig a honvéd tisztikar által, mely a rajzok elkészítésére és a hadi események katonai leírására a honvédelmi Miniszter Ő Nagyméltósága közvetítésével tölhívatott.

A fölhívás a m. év deczember havában bocsáttatott ki, s bárha a jelentkezésre alig 8 napi rövid határidő volt engedve, az eredmény mégis meglepő, sőt mondhatjuk fényes volt. A kitűzött határidőre nem kevesebb mint *25 magasabb képzettségű honvéd tiszt az ezredesi fokozattól a főhadnagyi fokozatig* jelentkezett Hollán Ernő altábornagynál, a hadtörténelmi csoportbizottság elnökénél, közreműködését a nagy nemzeti

czél elérésére hazafias lelkesedéssel ajánlván föl. Még nagyobb becset kölcsönöz az ajánlkozásoknak azon körülmény, hogy az ajánlkozók ebbeli szándékukat majd kivétel nélkül meleg hangú, mély hazafias érzettől áthatott levelekben tudatták a kiállítási bizottsággal.

A jegyzék, mely ez alkalommal a honvéd tisztikarral közöltetett, a következő:

Jegyzéke azon hadi eseményeknek, a melyeknek tervei az 1896-iki ezredéves kiállítás számára elkészítendők.

I. A honfoglalás és a vezérek korából 997-ig.

1. A 955-iki augsburgi csata.

II. Szt. Istvántól az Arpád-ház kihaltáig, 997—1301-ig.

2. Az 1241-iki Sajó melletti, vagy muhi csata.
3. Az 1278-iki morvamezei csata.

III. Az Arpád-ház kihaltától a mohácsi vészig 1301—1526.

4. Nagy Lajos hadjáratainak hadműveleti térképe.
5. A várnai csata, 1444.
6. Nándorfehérvár ostroma 1456-ban.
7. Bécs ostroma Mátyás király által.
8. A mohácsi csata, 1526.

IV. A török hódoltság korából, 1526—1699.

9. Báthory Zsigmond 1595-iki hadjáratának hadműveleti térképe.
10. A mezőkeresztesi csata; 1596.
11. Bethlen Gábor hadjáratainak hadműveleti térképe, 1619—1626.
12. Az 1664-iki Szt.-Gotthard melletti csata.
13. A második mohácsi, vagy harsányi csata, 1687.
14. A zentai csata, 1697.

V. Rákóczy Ferencz és az 1715—1717-ki török hadjáratok horából.

15. A szomolányi ütközet és a nagyszombati csata, 1704.
16. Érsekujvár megvétele 1710-ben.

17. Temesvár visszavétele, 1716.
18. Nándorfehérvár visszavétele, 1717.

VI. Mária Terézia és a franczia háborúk korából, 1740—1825.

19. A magyar hadak hadműveleti térképe 1742—1743-ból.
20. Hadik berlini útjának hadműveleti térképe.
21. Schweidnitz megvétele.
22. A győri csata, 1809.
23. Az asperni csata, 1809.

VII. A függetlenségi harczok és a porosz-olasz háború időszakából (1825—1866).

24. A kápolnai csata.
25. Az isaszegi csata.
26. A II. komáromi csata.
27. A custozzai csata, 1866.
28. A königgrätzi csata 1866.

Miután az ajánlattevő tisztek legnagyobb része nem csupán egy, hanem 2—3 hadi esemény kidolgozására és azok tervének elkészítésére vállalkozott, ismét más — írói tevékenységükről ismeretes — tisztek pedig egész munkásságukat korlátlanúl a bizottság rendelkezésére bocsátották, a hadtörténelmi csoportbizottság vállalatának sikere teljesen biztosítva van.

Nagy örömünkre és különös büszkeségünkre szolgálhat e fényes eredmény, mely míg egyrészt a magyar honvédség tiszti karában rejlő magas fokú és kiváló szakképzettségről tesz tanúságot, másrészt örvendetes alkalmat szolgáltatott annak megismerésére, hogy e tiszti karnak nemcsak az alapos tudás, de az igaz magyar hazafiság is főjellemvonása, mely az alkalmat, hogy egy nemzeti czél elérésére közreműködjék, hazafias lelkesedéssel ragadja meg.

d) A csoportbizottság lépéseket tett arra, hogy a kiállításra a *hontoglalás térképe* elkészíttessék. E térkép hadműveleti vázlat alakjában, a csatarajzokhoz hasonlóan, nagy mértékben és színes modorban fog elkészíttetni.

e) Nem érdektelen részét képezendik a kiállításnak a *katonai csoportozatok*, (cachirozott) gyalog és lovas alakok, korhű jelmezben és fegyverzetben.

Tervezve vannak; az I. időszakra: Árpád apotheozisa, Árpád környezve vezértársaitól (3 lovas 5 gyalog alak); a II. időszakból: Magyar vitézek a XII. századból (3 lovas, 2 gyalog); a III. időszakból: Az Anjouk korából, Nagy Lajos király seregéből lovas és gyalog harczosok (2 lovas, 4 gyalog); a Hunyadiak korából, Mátyás király serege különböző fegyvernemeinek jellemzésére alakítandó csoportozat (3 lovas, 4 gyalog); a IV. időszakból: Török hódoltság kora, katonai typusok a XVII. század elejéről és végéről (4 lovas, 4 gyalog); az V. időszakból: II. Rákóczy Ferencz kora, katonai csoportozat (4 lovas, 4 gyalog); a VI. időszakból Mária Terézia és a franczia háborúk korabeli csoportozatok (8 lovas, 8 gyalog); végre a VII. időszakból: függetlenségi harczok, combinált katonai csoportozat (3 lovas, 7 gyalog). Összesen tehát 30 lovas és 38 gyalog alak.

A katonai csoportozatokhoz a costume-tanúlmányok, minta képek készítése, a lovas alakokhoz a lovak szállítására tett intézkedések stb. folyamatban vannak.

A csoportozatok a hadtörténelmi kiállítás 2 nagy és 2 kis termébe chronologikus sorrendben helyeztetnek el és az azon korbeli egyéb mű- és emléktárgyakkal, fegyverekkel, rajzokkal stb. egy-egy külön, a fejlődést fokozatosan feltüntető csoportot fognak alkotni.

b) Az ezredéves kiállításról általában.

A kiállítás ügyének *általános* állapotára vonatkozólag szolgáljanak felvilágosításúl a következők:

1. A kiállítás *területe* a Város-ligetben 472.000 □ m.-re van meghatározva, mi 172.000 □ m.-rel nagyobb tér, mint amilyen 1885-ben a kiállítás czéljaira szolgált.

2. A tervezett főbb *építkezések* a következők: *a)* Az *állandó híd*, a kiállítás főbejáratától a Nádorszigetre; a kiírt pályázatra 5 pályamunka érkezett be s a kereskedelmi miniszter, mint a kiállítás elnöke, végrehajtásra a Schlick-féle tervet fogadta el; a híd költségei 169.000 forintra rúgnak. *b)* A *kiállítási nagy körút*, mely a Nádorszigetre vezető híd által megnyitott út folytatásaként az egész kiállítási területen végig vonúl és a Stefánia-útig terjed; hossza 1430, szélessége 25 méter. *c)* A *villamos közúti vasút*, mely a nagy köruton futna végig a főbejárattól a Stefánia és az István-út sarkáig; e vasút egyszersmind a villamos vasútak szemléltetésére kiállítási tárgy is lenne. *d)* A *király-pavillon*, mely kiváló fénynyel terveztetik és a Nádorszigeten, a tó partján oly módon fog felépülni, hogy a tóra néző terraszról a kiállítás nagyobb része áttekinthető legyen.

e) Az *igazgatósági épület*, mely a Széchenyi-szigeten, a kiállítási terület határán épül, olykép, hogy az épületbe kívülről is belépni lehessen. *f)* A *történelmi főcsoport épülete*, mely a Széchenyi-szigeten oly módon fog építtetni, hogy a Nádorszigetről a Széchenyi-szigeten át az iparcsarnokhoz vezető főút a történelmi főcsoport épülettömegein és udvarain áttör; építészetileg egyszersmind maga is kiállítási tárgy, mely a főbb stylusokat (román, gothikus, renaissance, barokk és rokokkó), részleteiben pedig a hazai főbb műemlékeket utánzatban feltünteti. A kiírt pályázatra három terv érkezett be (Alpár, Pfaff és Schickedanz), melyek közül egy tisztán goth stylusban van tartva (Pfaffé). A kereskedelmi miniszter, mint a kiállítás elnöke, az Alpár-féle tervet fogadta el, míg Schickedanz az interieuröket és a belső díszítéseket készíti. A földszinten beépítendő terület körülbelül 4610 □ m. *g)* A *jelenkori főcsoport épületei*, melyek közül eddig tervezve vannak a bányászati és kohászati-, a gép-, a közlekedési-, az építési ipar- és az oktatásügyi-csarnok. *h) Egyéb építkezések;* ilyenek: az ünnepélyek csarnoka, az egészségügyi csarnok, a papírgyárak és sokszorosító műiparágak csarnoka, a malom-, czukor- és szesz-ipar csarnoka, a házi ipar és népismei kiállítás faluja stb.

3. Az *egyes csoportok* tevékenysége kiváltképen az összeírásra, a gyűjtésre irányult, mely czélból a csoportok előadói úgy a bel- mint a külföldön utazásokat tettek.

Miután Ő Felsége a király, a császári gyűjteményeket is a kiállítás rendelkezésére bocsátotta, egy bizottság Bécsben hónapokon át működött és a császári gyűjteményeken kívül még vagy 20 nyilvános és magán gyűjteményt kutatott át, és közel 700 darabot írt össze, az ott talált magyar vonatkozású mű- és emléktárgyakból. A *külföldi* helyi bizottságok (Berlin, Páris, Róma, Konstantinápoly, Sz.-Pétervár stb.) még szervezés alatt vannak.

A *jelenkori* kiállítási csoportok szintén dícséretes buzgalommal működnek; tervét és a részvétel módozatait már valamennyi megállapította.

A *hadügyi* (XVII.) csoport fel fogja ölelni a közös hadsereg, a honvédség, a csendőrség, a magyar vörös kereszt-egyesület, a katonai szállítók és azon iparosok kiállítását, akik katonai czélokra szolgáló czikkeket készítenek. E csoport kiállítása igen érdekesnek igérkezik különösen az által, hogy a közös hadügyminiszter úr a legnagyobb készséggel beleegyezett abba, hogy a hadsereg és a különféle katonai intézmények szervezése és működése szemlélhetővé tétessék; ugyanily iránybani támogatásukat biztosították a magyar honvédelmi minister úr és báró Sternegg, a hadi tengerészet parancsnoka.

Bemutattatni fognak: a különféle csapatok ruházata, fölszerelése

és fegyverzete; vonat-anyag, hídkészletek, műszaki fölszerelés, élelmi czikkek; tábori kórház, posta és távíró; a hadi tengerészet fölszerelése, hajómodellek, és más tárgyak; a magyar honvédség ruházata, fölszerelése és fegyverzete, vonata, élelmezése, a katonai nevelés és felsőbb kiképzés; a vörös-kereszt külön pavillont állít.

4. *Egyéb intézkedések;* ide tartoznak az iparosoknak megrendelésekkel való ellátására tett intézkedések, a hazai főbb középületek bemutatására, nemzetközi és országos congressusok tartására, a külföldi sajtó tájékoztatására tett előmunkálatok.

Megállapíttattak azonkívül még: *a)* a szabályzat a hivatalos kiállítási *katalogusok* ügyében; *b)* a kiállítás *látogatására* vonatkozó szabályzat tervezete; *c)* a szállítási szabályzat tervezete; *d)* a jury-szabályzat tervezete; *e)* a kiállításra és az időleges kiállításokra vonatkozó programmok és részletes határozatok.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

József főherczeg nádor fegyverbe szólítja a magyar nemesi fölkelést. 1809 április 27-én. A magyar nemzeti fölkelés 1809-ik évi szereplésének leírásakor közöltük a parancsot,[1]) melylyel József főherczeg nádor a magyar nemesi fölkelő seregtől, a háború bevégeztével elbucsuzott. Most akadt kezünkbe a kiáltvány, melylyel a nádor a magyar nemességet fölkelésre fölhívja, mely okmány tehát a már közölteknek kiegészítésére szolgál, s itt következik:

Ő Császári Királyi Fő Herczegsége, Károly Fővezér, e folyó Hónapnak 19-kétől fogva 23-kig a Vezérlése alatt lévő Seregekkel az Ellenség nagyobb ereje ellen megszűnés nélkűl nagy vitézséggel viaskodott.

A Csász. Királyi Hadaknak Ötödik s Hatodik Korpussai, az ellenség nevekedő erejének tovább ellent nem állhatván, kéntelenek voltak magokat az Inn vizéhez vonni. Ő Cs. Kir. Fő Herczegsége a Fő Vezér is által vonta magát a Dunán, 24-kén ezen Hónapnak, minek utánna az alatta lévő Seregek öt egész napok alatt rendkivül való vitézséggel harczoltak, és az ellenségben sok Kárt tettek.

A Dolog valóságos Fekvéséről ugyan majd akkor lehet igazán itélni, midőn mind a Dunán által hátrált, mind az Inn vize mellett álló Seregektől a környülállásos Tudósítások megérkeznek. Azomban kép-

[1]) Hadtörténelmi Közlemények, 1889-ik évfolyam.

zelni lehet, hogy az ellenség, győzedelmét használván, tellyes erejéből igyekezni fog Cseh Országba s Ausztriába be ütni.

Minden Rendelések meg vagynak téve, hogy ezen ellenséges beütés a lehetőségig megakadályoztassék.

Jelen van tehát az az idő pont, mellyben a Magyar Nemesség, Királlyához és édes Hazájához való hüségét, nagy tetteivel újonnan megmutathatja. Ezen czélból szóllítom azt a Határ Szélekre. Ő Felsége a Király megvan győződve a felől, hogy a Nemes Magyar nemzet, akármely áldozatot sem fog nagynak tartani, melly által az idegen Járom inségétől meg menekedhetik.

Bizom én is a Nemesség világszerte esmértt Vitézségében, melly a Királyt, Hazát s tulajdon Szabadságát, hatalmas Karjával, mind eddig híven oltalmazta, s épen fenntartotta. Azon remény táplál, hogy Vezérségem alatt, esküdt ellenségünk Kártékony szándékát, a Felkelő Nemesség semmivé teszi s megszégyeníti.

Én részemről szerencsésnek tartom magamat, hogy ezen nehéz szempillantásban, illy nagylelkű s Vitéz Nemzetnek Vezére lehetek, melly eránt am való szeretetének és bizodalmának már több felejthetetlen jeleit adta, s mellynek egy része most is Vezérségem alatt, a Haza dicsősségére fegyverben állván, engedelmességével s Rendelésimnek serény végrehajtásával engemet újjab háládatosságra kötelez. Költt Budán Szent György Havának 27-kén 1809. Fő Herczeg József, Nádor Ispány. (Csász. és kir. hadi levéltár, Feldakten 1809.) *G. G.*

Érsek-Újvár erődítési költségei 1639–1644. Galánthai gr. Eszterházy Miklós úr, Magyarország Nádora ő excellentiája adott ... 5000 frtot

Méltóságos és főtisztelendő Losy Imre, bold. esztergomi érsek, a Nádor gróf ő excellentiája útján ... 10000 «

Mélt. és ft. Lippay Imre, akkor magy. kir. kancellár úr, gr. Eszterházy Miklós nádor ő excellentiája útján ... 600 «

Mélt. és ft. Telegdi János, kalocsai érsek úr ... 1000 «

Mélt. Nagyfalvay Gergely, néhai váczi püspök pénzéből az esztergomi érsek úr ő méltósága adatott újvári tiszttartója által ... 1000 «

Tekintetes és Nagyságos galánthai Eszterházy Pál újvári vicegenerális úr adatott az órás torony épületére ... 300 «

Nyitra vármegye az építkezés főpénztárnoka Sándor Ferencz úr által 2640 frtot, Kereszturi László úr által pedig ismét 2025, összesen tehát ... 4665 «

Pozsony vármegye, Sánta Pál utján adott	3035	frtot 53
Trencsény vármegye, Matyasovszky Menyhért útján	500	«
Soprony vármegye, Ebergényi János útján	399	«
Mélt. gr. Illésházy Gáspár úr	500	«
Soprony szab. kir. város	300	«
Szakolcza « « «	100	«
Nemzetes Morocz Farkas úr	25	«
Tek. és Nagys. Amady Lénárt és János urak	100	«
Néhai tisztelendő Bagy József pénzéből Mihály István tisztelendő úr adott	150	«
És ismét galánthai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora, 1643 január 1-től 1644 október 18-ig több részletben adott (néhai Losy Imre esztergomi érseknek a fenn kimutatott capitalishoz csatolt ezer forintján kivül)	1400	«
Az összes bevétel e szerint 1639 okt. 4-től 1644 decz. végeig	29074	frt 53
Mely pénzösszegen felül az utolsó számadások szerint marad czementes mestereinknek fizetendő hátralék a czementért	900	frt.

(Latin eredetije: Summarius extractus *Francisci Százady* super introitu pecuniarum ad restaurationem Arcis et Præsidii Érsek-Újváriensis à 4. Octobris 1639. usque ultimum diem Decembris 1644.) Eszterházy herczegi főlevéltár Kis-Marton, Fasc. 30. N. 4. Rep. 72. *M—y.*

Tengerül Fogvást Erdélyig hány Generálisság vagyon magyarországi korona alatt.[1]) Kassai, Érsek-Ujvári, Győri, Dunáninnétvaló, Tótországi és Horvátországi. S azon kívül Bánság.

A *kassai* generálissághoz vagyon kilencz végház Kassával együtt, a kikben juxta antiquam limitationem 1000 lovasnak és 1500 gyalognak köllene lenni.

Az *ujvári* generálisséghoz penig Hajnácskővel együtt, a kibe Fülekből jár præsidium, tizennégy végház. Ezekben köllene lenni, a régi szokás szerint, circiter 1600 lovasnak s mintegy 2000 gyalognak.

Komárom magánvaló végház, nem függvén más generálisságtul, kinek okát nem tudhatni, s vagyon magyar lovas abban 100, gyalog 200.

A *győri* generálisséghoz Gesztessel együtt, a hová Tatából jár

[1]) Kimutatás a XVII. század közepéről.

præsidium, vagyon végház tizenegy. Ezekben köllene lenni magyar lovasnak circiter 800, gyalognak 1000.

A *Dunán innét Kanizsa ellen*, Muraközzel és Légráddal együtt, vagyon végház tizenkettő, kiben circiter 1000 lovasnak és 1200 gyalognak köllene lenni.

A *Tótországi* generálissághoz végház vagyon, ha Varasdot is annak köll mondani, hat. S vagyon azokban lovas 300, s gyalog német és horvát 1740.

A *Horvátországi* generálissághoz, a tengermelléki végházakkal együtt, vagyon tizenkét végház. Azokban köllene lenni lovasnak 200. Gyalog 1731. (A zluni oláh præsidiumon kívül, a kik 700 vannak fizetésen kívül.)

Bánsághoz vagyon tizenkét végház. Azokban horvát vitézlő nép vagyon lovas 300, gyalog 611 és így tészen a summája:

88 végházban lovas magyar és horvát circiter ---	5000
Német lovas --- --- --- --- --- --- --- ---	150
Magyar és horvát gyalog --- --- --- --- ---	7400
Német gyalog --- --- --- --- --- --- --- --- ---	2481
Összesen Lovas és Gyalog: --- --- ---	14931

Egy magyar *lovasnak* 4 *Rénest* fizetvén egy hóra, tészen --- *191080* frtot
A *gyalognak* pedig 2½ *Rénest* « « « « --- 299000

Summa: Négyszázkilenczven ezer és nyolczvan forint.

A *németek* fizetése mennyire mehet: nem tudhatni. Az ő szokások szerint kinek több, kinek kevesebb fizetések lévén.

De legalább reá megyen annyira a fizetések, ha nem többre is, mint a *magyar* és *horvát gyalognak*, melyeket mind egy summába vetvén, tészen fizetések *száztizennyolcz ezer* és *háromszáz* forintot esztendeig, az *officiálisokon kivül*, melyekre reá megyen azokra is esztendeig négyszázezer forint, profonton és munitión kivül.

Fedezet:

Az ő Fölsége és szomszéd országok segedelme mellett.

1-mo. Hicque connumeratis portarum limitat tenne 50 avagy 60 ezer forintot: lenne onnan két esztendeig *200,000* forintnál is több; csak a *vármegyékben* partiális fölvétel ne volna.

2-do. A *városok* taxája ne convertáltassék ad privatas usus és ne ház- hanem érték-számra dicáltassék: az is reá megyen esztendeig *50,000* forintra.

3-tio. Az *urak* is adjanak, mikor had nincsen.

4-to. Egy helyi és czimeres *nemes* emberek is contribuáljanak.

5-to. A *harminczadrul* való jövedelmet máshová ne fordítsák.

6-to. A *félharminczad.*

7-mo. A majorságbeli *kereskedéstől* fizessenek a nemes emberek.

8-vo. A *dézmákat* venné meg a generalis *per pás*, cum conniventia dominorum terrestrium.

9-mo. *Posztót* olcsón venni. S a kit réf szám szerint vesznek, a vitézlő népnek singszám szerint adni.

10-mo. A *barommal* való *kereskedés.*

11-mo. A végházakban való *korcsmák* ne legyenek a kapitányoké.

12-mo. A *bányavárosok* is segítsék.

13. Thesaurarius *quæstust* csináljon az ország pénzéből, feles *barommal.*

14. A *sóbul* is.

Melyre több mód is lehet. (Connotatio Confiniorum in Hungaria, ad eadem necessariorum Equestrium et Pedestrium Militum et ex qualibus Proventibus solvendi essent. Eszterházy herczegi fölevéltár Kis-Marton. Fasc. 30. Nr. 12. Rep. 72. *M—y.*

Ferdinánd főherczeg Nádasdy Tamás fiát fölkéri, hogy atyjának fegyverzetét küldje meg neki, hogy ő azt az utókor dicsőségére hadi szertárában közszemlére állíthassa. 1590, június 17-én. Ferdinand von Gottes genaden Ertzhertzog zue Oesterreich etc. Wolgeborner lieber getreuer. Wir geben dir genediglih zuuernemen, das wir vnns bey etlichen Jaren her nit one sonndere miehe beflissen, der Römischen Kaiser, Khünig, Fürsten, Grauen vnd Herren, auch annderer Nidern standts, so in der Kriegserfahrenheit beruembt, auch selbst Veldtherrn vnd fürnembe Obersten gewesen, Laibharnisch vnd Rüstungen, welche si in werenden Khriegszügen an Irem Leib gefiert, und wider den Feindt gebraucht, sambt Iren Conterfetturen, beschreibung des Herkhommens vnd Irer volbrachten Kriegszig vnd Thatten, zue der Hannd zubringen vnd solche in ainer durch vnns Innsonnderhait darzue erpauten Rüstkhamer nit allain für vnnser ergezlichait, sonndern auch denen, welche Je selbst oder deren vorfordern Rüstungen dargegeben, vnd derselben Nachkhomlingen zue ainer ewigen Ruembwirdigen gedechtnus mit sonndere fleis aufzuebehalten, wie vnns dann dis vnnser fürnemben, wiewol mit harter miehe, doch Gottlob zimblichen von statten ganngen, weil wir Dergleichen Armaturen vnd Rüstungen ain guete anzal bekhommen, so vnns von vnderschidlichen Orten der ganzen Christenhait guetwilliglich zuegeschickht worden. Dieweil wir dann guet wissens tragen, das Weiland dein Vatter, der Wolgeborne vnnser lieber getreuer Nadaszdy Tomasch,

Grosz Graf in Hungern seliger, sich bey Lebzeiten der Römischen Kaiserlichen, auch zue Hungern vnd Behaimb Khüniglichen Maiestät Ferdinannden des ersten, Vnnsers allergnedigisten freundtlich geliebten Herren vnd Vattern Hochlöblichister vnd Seligister gedechtnus, wie dann auch vnder vnns, als wir vnnsern ersten Zug wider den Erbfeindt der Christenhait in dem verschinen Sechsvndfünfzigisten Jar in Hungern gethan, als ain Oberster vber das Hungarisch Khriegsvolckh wider den feindt gebrauchen lassen vnd sich dermassen dapfer vnd Ritterlichen verhalten, das wir Inn für wirdig erkhennen, damit sein Rüstung, so er also wider den Erbfeindt gebraucht, zue diser löblichen gesellschafft khomben vnd an sein gebürende stelle in obgedachter vnnserer Rüstkhamer verordnet und geehrt werden solle. Thuen dich derhalben hiemit genediglich ersuechen, du wollest vnns gedachtes deines Vattern seligen Leibs Armatur sambt Irer Zuegehörung, Conterfettur, Wappen vnd verzaichnus aller seiner gehabten Dienstbeuelh, volbrachten Kriegszug vnd Thaten, auch Wappenkhlainat, zue gehorsamen gefallen, daran wir dann nit zweiffeln, guetwilliglich eruolgen vnd zuekhomen lassen, vnd du wirdest dir solches auch vmb souil desto mer belieben lassen, nit allain, das es gemeltem deinem Vattern seligen, dir und deinen Nachkhommen zue ainer ewigen Ruembwirdigen gedechtnus geraichen thuet, sonndern auch, das wir bedacht vnd willens sein, aller derjenigen, welcher Armaturen wir also zue der Handt bringen, Counterfetturen in khupfer stechen, Ire thaten beschreiben, hernach in offentlicken Druckh ausgeen zelassen vnd ainem Jeden, so vnns zue solchem Werckh gedient vnd geholffen, ain Exemplar zuezeschickhen. Daran thuest du vnns ain sonnders angenembs gefallen, welches wir gegen dir in allen gnaden, damit wir dir one das vorders wolgewogen, zue erkhannen nit vnderlassen wollen. Geben in vnnserer Stat Ynnsprugg, den Sibendzehenden Junj Anno p. Neünzigisten. Ferdinand. m. p. Ad mandatum Sereniss. Dnj Archiducis proprium. Jacob Schrennkh. m. p.

Eredetije a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárában (Familien-Acten ad No 2 Lit N.).

Közli: *Hugyecz Antal.*

Összetes kimutatás a bányavidéki kapitányság várairól, végházairól, azok védő őrségeiről és azoknak fentartási költségeiről 1607-ben.[1])

Folyó szám	A vár, erőd vagy végház neve	Meghatározott védő őrsége				A védő őrség *egy havi* fentartási költsége		Jegyzet
		huszárok	hajdúk	német gyalogság	tűzérek	frt	kr.	
1	Komárom	100	643	300	26	5618	35	
2	Érsek-Ujvár	300	400	300	16	2060	—	Csak a német gyalogság fentartási költsége van fölvéve; a magyarok Esztergom jövedelméb. fizettetn.
2	A bányakerületi kapitányság rendelkezésére ugyanott	150	160	—	—	1923	25	
3	Vácz	100	300	—	4	1957	30	
4	Nógrád	100	150	100	7	2044	—	
5	Tamássi	50	100	—	1	564	15	
6	Szölgyén	50	100	—	1	564	15	
7	Léva	200	200	100	6	2428	15	
8	Drégely-Palánk	50	130	—	3	693	45	
9	Gyarmath	150	200	—	5	1440	15	
10	Szécsény	100	300	—	5	1491	—	A 300 hajdúból 50 Bujákon, 50 Somoskeőn, 25 Hollókeőn.
11	Buják	—	50	—	—	—	—	A Szécsény számára kivetett helyőrségből.
12	Somoskeő	—	50	—	—	—	—	Ugyanonnan.
13	Hollókeő	—	25	—	—	—	—	Ugyanonnan.
14	Fülek	200	100	300	20	4209	45	25 hajdú Hajnácskeőn.
15	Murány	—	24	100	4	859	45	
	Összesen	1550	2807	1200	98	25857	45	

A védőrségek összes száma 5655 fő, évi költsége 310,245 frt.

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár. Feldacten. Fasc. II. ad 1. bb. *G. G.*

Gróf Eszterházy Miklós nádor és Pázmán Péter bíbornok levélváltása katona-ügyekben. I. Gróf Eszterházy Miklós nádor levele Pázmán Péter bíbornokhoz. Ajánlom szolgálatomat kgmdnek, Istentől minden jót kívánván. Az kegd 11. präsentis írt levelét 17. atták megh, megh szolgálom azért az kgmd hozzám való jó akaratiát és szeretetit, mint hogy ugianis akartva, kiváltképen magamot néző dolgokban bizony dologh kegmd hozzám valo idegenségére okot sem akarok adnom.

Az mi penigh amaz egy neháni katonáknak föntartását illeti, az ki miat ilj sűrű volt az panasz, föntartásokat S meghfogadásokat is ő Fölsége parancholta, kiről egy neháni rendbeli levelei eő Fölségének nálam, S hivatalom szerént igaz itélettel magamis azt itéltem, hogy volt, S vagion mégh most is Hazánknak is szükségek reájok. Mindazáltal támadással s tumultussal fenigetőzvén ellenek nagy sokan, régen rendelést tettem vala hogy eloszoljanak, de megh chalatkozván az nékik rendelt Pénzben, aban haladot el oszlások. S azonban nem giőzvén várni az Uraim, mintha az Országh Nittra vármegiét rendelte volna nékem superattendensemnek, ím látom, hogy nem elégettek megh hozzám valo keméni es feniegettőző követségekkel, hanem ím eő Felségének is panaszlani mentek reám, s olj vetet először is — úgy hallom — követ reám, az kit nem igen károsítot fönlétek azoknak az katonáknak; mindazonáltal ám ugian követis ellenem, de agion jot Isten ő kegmnek érette, hogy kimutatta hozzám valo affectioját talám ő kgme törvén megh az Jeget, utat njit többeknek is effélére. Az ki szinten jókoris ment föl, mert lám az Cassai Generális, meg Generális-Insurrectiot hirdetet, s oda minnjáiok föltámadását is szükségesnek jtélik, s mi köztünk némeliek chak nézését sem szenvedhetik ez néháni katonáknak, az kikről ím chak tegnap is hozák eő Felsége levelét, kiben serio parancholja, hogy azokat az katonákot el ne bochássam, hanem az Egre giült Törökre vigiáztassak velök, correspondentiát tartván az Cassai Generálissal is; de megírám ő Felségének okát, miért ninch mód föntartásokban, s tudom megh monta az nemes Nittra Vármegie főkövete is. Hol penigh valami gonosságok ellen valo panaszok ő kegmeknek az katonák ellen, azzal engem ugy láczik nem vádolhattanak volna, mivel sem én nem chelekettem azt, sem nem chelekettettem, s specifica declarationem semmj nemű gonosz chelekedetökben, megh sem neveztek, az kiket panaszokra büntetnem kellett volna, noha talám immediate az sem engem illetett volna. De ám Isten neki, legien ottan heltelen mentségünk, mutassa az üdő megh Inversiojat az ember rationak, s ottan az Nittraj Vice Ispántól fügiek én is az után: S Idvössegemre mondom, mint Idvössegemet szeretem, s kívánom, olj készséggel

kész vagiok nekijs engednem, S resignálnom hivatalomoth, S ám minthogy ugyis szoktattják őköt, igazgasson az populo s itéllje ő az szükségét is, S tegien ugian ő is azonokrol rendelést; De talám bús pennám, bántást teszen kegdnek is, hanem, hogy Isten kgmdet jó egésséghben sokáigh meghtarcha, kivánom. In Fraknó 19. December 1632.

Bolstan herczeget Cseh Országi Quartirjában akarja az ellenség megh keresni: nagy és derék erő megien reá, eő is mindenünnen eösze hivattia népét, S mind Quartir, S mind sedes bellj ugy hiszem Cseh Országh és Morva lészen e télen; S Styriában is akart hadat Bolstán küldeni, el beszélték onnét, s ha mernének gonosz néven is vennénk, kikben adja Isten ne jusson még e télen nekünk is, az panaszkodó urammal.

II. Pázmán Péter bíbornok levele gróf Eszterházy Miklós nádorhoz. Szolgálok kk és Istentől minden iokot kivánok. Ma irtam kk, és azt hiszem Zádori Uram postán külte kk ez levelemet. Szinte chak most hozának Bosnyák Uramtól levelet, melyben iria, mint iártak oda az törökkel, mely nem csak rablot, de három százan két ezer törökre ütöttek volt; azokat szeginyeket igen megütögették. De azért nem oly nagy kár eset bennek. Includált volt kk. szollo levelet; nem vettem eszemben hogy nem nekem szól, és fel szakasztottam, de az eleit tekintvén, egy szót sem olvastam benne, magam gyűrűs pecsétjével lepecsételtem, és kk meg kültem. Tudva akartva soha senki levelét fel nem szakasztom. De Casus ubique valet. Kd tudom gonosz néven nem veszi, kire kdt kérem is. Tudom kmdt értette mint iárt az Istoti Péter öcse. Azt hiszem megirták aztis kk. minemű Istentelen és kegyetlen rút dolgokat miveltek ez ennihány száz fogadot nép; és mint harczoltak az pórokkal.

Ugy látom, hogy az minemű állapotban volt az sidó nemzet, utolso veszése után, csak nem ugy vagyon szegin hazánk is. Egymást fosztják, ölik etc. az megyei hadatskák Capitanival csak annyt gondol az alatta valo, mint az falubeli kis bíróval. S szemükbe szidgyák őket. Ugyis vagyon, hogy mind igen keveset parancholnak azoknak, kiknek fizetése meg ninchen. S Az ki hadat fogad, és fizetésében megfogyatkozik, ellenséget fogad; kiváltképpen illjen embereket, kiknek hátakon haza.

Ha az Dunán nagy zaj nem leszen vala, mint a felföldön ugy ittis probál vala az török valamit. És nem volt senki a ki ellene álljon.

Nem látom okát miért nem lehetne ez jövendő bőjtbe gyűlésünk. Mert bizony el vesz az a darab föld, ha országos végzések nem lesznek, és az végházakra gondviselés nem leszen. Ugy elidegenedtek az szabados katonák fesletségektűl az vármegyékis, hogy nem tudom mivel oltalmaz-

hassuk szeginy hazát, ha In communi non consuletur. Tarcsa és álgya meg Isten kgdt minden iókkal. Érsek Uivárba 29. Decbr. 1632. Kk. szeretettel szolgál. *Cardl. Pázmán.*

III. Gróf Eszterházy Miklós nádor válasza Pázmán bíbornoknak. Ajánlom szolgálatomat kegdnek, es kivánok sok uj esztendőt szerencsésen kegdnek. Az kgmd 29. Decembr Úyvárból írt levelét, tegnap estefelé, ugy mint Vízkereszt napián vettem, de chak az utolsót, az kiben írja kgmd, hogy ugian azon napon más levelet is külte volna kgmed hozzám, kit még el nem vettem. Megh szolgálom azért kgmdnek, hogy leveleivel látogat; kivánom giakrabban én is azont mivelnem, de csaknem szüntelenűl valo búsulásban lévén, látván az mi veszni indúlt hazánknak, és Nemzetünknek, állapottiát, és az arra való gondviselést; azokrol írnia nem merek, S más apró dolgokal alkalmatlanúl itélem fárasztanom kegmdet. Más az, én it, mint valami Eremumban az Farkas völgieben vonván magamot megh, három egész holnapia lészen már, hogy egyik lábamból az másikban esnek az nagy fáidalommal való fluxusok S többire csak házam aitaján sem mehetek ki, az mint mostis szintén Uj esztendő napián, meg megh uyolának azon fáidalmak lábamban. S az olta ágiambolis aligh kelhettem föl, az mint most is ugy hevervén irom ezeket, ki igen nagy kedvetlenségben is eitet, S előbbeni munkáimtolis el fogot; tovább mint adgia Isten, várnunk kel eő szent Fölségétől, de úgy látom az közönséges vélekedés kivel, nem élethosszabító, hanem azt rövidítő njavalia kezd ez én rajtam lenni; legien ugy mindaz által, az mint Isten akarja.

Bosniák Uram levelének föl szakasztásában, nem eset semmi fogiatkozás, seőt akartam volna, ha ugian akkor megholvasta volna kegd; kit kivannám, hogy ércsen is kegd: ím ugian vissza küldöm, kegmedet kérvén vegien üdőt megholvasására.

Az török mostani rablását és az szegéni katonák esetjt az mi illeti, így szokot azoknak lenni dolgok, az kit más sem oltalmaz, s maga sem oltalmazza magát; nem mondhatiák, hogy elégh importunus nem volnék, mind Udvarnal, s mind az Országnál, hogy ennii ellenséges dolgok közt vigiáznánk, es niúlnánk valami oltalomhoz; de kinek bolondsághnak, S kinek Törvénytelen és szokatlan dologhnak, S kinek szabadsághtalansághnak látszik; seőt némelliek hogy nem is szükség az oltalom, ugian kiáltiák, s egy szóval veszni hatták magokat, s inkáb hadakozik s veszekedik maga ellen, hogy sem maga javáért vagy költene, vagy tűrne valamjt; kit nem is most kezdet az az eszeveszet Nemzet, hanem most akarja inkáb veszélit végezni; kire ha maga nem elégh, ne félljen érkezik ezennel segítség, ugy veszem eszemben. Szintén

elunám énis bajmolódnom vélek, haszontalannak látván minden munkámot s törődjsemet, s ugy vagion, hogy ha valami giülést érhetnek, talám hosszú zajal és kiáltással vihetnénk valamjre eőket; mint, hogy úgy szokták, hogy anélkül nem is akarnak semmit is chelekednj; de ha mit végeznek is az közjóra valot, majd ugian véteknek tartiák annak meghallását, az mint mostis hiszem volna, mind oltalmokra való végezése, S mind hol mi segedelmeket néző Statutumok; de mi láttiuk, hogy semmjt azokkal nem gondolnak, S igazat irok kegdnek, hogy ím negiedik esztendoje leszen már az Posoni utólsó giülésnek, S ekor vetettek holmi Contributiokot föl; de vagion olj vármegie, hogy mindazoltától fogvást is, sem dijat, sem Corona Pénzt, sem semmi más Contributiokot sem tett, S csak egy Pénzt sem adot az Generális Perceptor kezében. S ezek az igaz hazafiak! S hogy adna efféle életet s egiéb javait hazájáért, ki ha mind enni idő alatis csak ezeket sem Prestállia; Isten azért, és nem giülés azoknak orvoslója. Mindazonáltal mivel ő Fölségének is igéreti tartia, s kivánia az mi szükségünkis, jó volna szorgalmaznunk, ugy teczik; chak hogy abbanis michoda akadékim voltak máris énnékem, nilván vagion kegdnél. Én mindazonáltal eleget teszek kötelességemnek, noha szintén, mint a tűztől, ugy félek attólis.

Az katonák gonoszságát nem javallom, de azt sem, hogy illjenként von az Paraszt ember, ki miat az vitézlő nép az populust, az kit egiéb arant oltalmazni kellene, ím azt giűlölte megh, S amazok megh ezeket; S az hol Pogán ellen köllene fegyverkezniök, egy más ellen hadakoznak, kit tudom, hogy Causál ugian az vitézlő nép zabolátlansága is, de nagiob részint az Pórok tűrhetetlensége oka, kiknek erre valo bátorságot, nem kichin számadásokkal annak sokan; holot, ha az másut valo kösségh tűrésével az hadakozások alat, eöszevetnék az mostani eő türiseket, avagy ugian azelőtt valo magok tűríseket is, ugy teczik fegyvert nem foghatna méltán az rosz Pór ezekért; de ez is szokásban menvén már nálok, fogni fognak ez általis.

A mi penigh fizetesöket illeti az katonáknak, az kiket Generális Uram fölvet és kirendelt, én azokban semmjt sem tudtam, nem is hittem fönlenni őköt, mivel maga írta volt eő kglme, hogy chak egyet sem fogadot, sem fogad, valamigh Pénzt nem küldenek eő kgmnek; de az mint értem három hadnagyságh allia volt azis. Az kiket penigh én biztattam volt, most harmadik hóra fizöttem nekik, S csak az fizetetlenségh Insolenssé nem tehette volna őket, holot minden hada többire így vagion ő Fölségének, S merem mondani, hogy esztendeigh sem adnak sokaknak csak egy hó Pénzt is; mindazonáltal az kösségen való élés mellet szolgálnak, s hasznosan, S eltűri s szenvedi az kös-

séghis, S így van giümölche szolgálatioknak, de se magunk, se pórjaink jt azt szenvedni, s viselni nem akarván, az szolgából ugy lészen ellenségh. Továb azért már én sem gondolkodhatom oltalmunkról, mert onnét fölűl Pénzt, bizonios, hogy nem adnak. Népet ha kérünk tudom annak, de nem oltalom hozót, hanem veszedelmünköt öregbitőt. Az országh népeis sem im fölülni nem akar, sem nem contribuál, az kivel népet fogadhatnánk; S ha kiket mi fogadunkis, készeb veszélnek ereszteni inkáb magát, hogy sem tűrjön valamjt. Az meg láttiák azért mit mivelnek; én meghchelekedtem az mit meghchelekedhettem, kiről kész leszek számotis adnom. Nemis giülöltetem jó szántommal továb magamot velök; majd betelik az én jövendőlésem, s talám azután inkáb hisznek Profétálásomnak.

Kgmdet kérem jrásomnak megh bochásson; igen bús és fáidalmas állapottal is vagiok, S adja Isten az eő jovoltából, hogy chalassam; de félek raita, nem messze, az mi hazánk veszedelme.

Ha ennji galiba egy más után nem talál vala, mind kgdet látogatni Uyvárban, S mind holmi oda való dispositiokért örömest elmentem volna az napokban kgmdhez; de az mint irám mivel házamból is aligh mehettem ki, ha kgmd chelekedné azt, az minapi Insinuált occasioval, Irgalmasságot is chelekednék, S az szükséges beszélgetések megh lehetnének, S az egész Attiafiságotis kötelezné újonnan az Uy esztendőben maga szolgalattiára kgmed.

Istennek hála az Égh még it mindenüt tiszta, S nálam Challó közbenis meghszünt az az ot Valo Pestis. Adgia Isten az mikor kgmdet látom, lássam jó egésségben kit tarchon meghis Isten szerenchés hoszú életben. Datum in Frakno die 7-a Januarii 1633. kgmd jó akaró szolgája Groff E. Miklós. Közli: *Geöcze István.*

A Mont Cenis megvétele egy magyar huszár-őrnagy által. Az 1800-ik év április havában Melas tábornagy, a franczióknak Olaszországba való betörésétől tartva, az Alpok átjáratainak biztosítását Kaim táborszernagyra bízta. Ez az átjárók egy részét már is kezében tartotta, a többit pedig a franczia védő őrségektől elfoglalni igyekezett.

A Mont Cenis átjárót a francziák részéről *Caffre* dandár tábornok tartotta megszállva, de csapatai cordonszerűleg messze szétszórva valának. A szoros megtámadására Kaim egy 1200 főnyi csapatot rendelt, melyet a Turinnál álló és a hegyekben már ismerős *Meskó*, hetedik huszárezredbeli őrnagy[1]) parancsnoksága alá helyezett.

[1]) 1809-ben a győri csatában, mint tábornok, magyar nemesi fölkelő

Április hetedikén Meskó különítménye Susában három napi eleséggel elláttatván, éjfél tájban a legnagyobb csendben megindúlt, áthatolt Jaillon falun s végre elérte a szt.-Bertalan kápolnát Levin-Scheuernnél. A különítményt itt Meskó őrnagy öt oszlopra tagozta. Az I. oszlop, 300 fő, La Ramasse, a II-ik, 100 fő, Post-Dörfchen, a III-ik, szintén 100 fő, a Hospital felé tartott, hol a franczia parancsnok lakott; a IV-ik oszlop, 500 fő, a nagy keresztnél emelt franczia sáncz hátába menetelt, az V-ik, 100 fő gyalogság, 20 tűzér és 100 munkás 50 öszvérrel, néhány órával később a III. és IV. oszlopot követte a nagy kereszt felé.

A csapatok több mint tíz óra hosszat meneteltek, majd mély hóban, majd meredek sziklákon áthatolva; kemény hideg gyötörte a csapatot, hólavinák fenyegették eltemetéssel. A Kis Mont Cenis csúcsán két órai pihenő volt, mely után a menet jó reménységgel folytattatott. Daczára, hogy fényes holdvilágos éj volt, a francziák mit sem vettek észre, s az oszlopok a Meskó által megjelölt pontokat elérték anélkül, hogy csak egy lövés esett volna; a hidegtől megdermedt őrszemek és kisebb különítmények ellentállás nélkül elfogattak; a sánczok üresek valának.

Még napfelkölte előtt meg volt szállva a Mont Cenis, a postával és a Hospitallal együtt, Caffre dandár tábornok, egy őrnagy, 1306 gyalogos és 38 tűzér 18 nehéz ágyúval, Meskó hatalmában volt. Csak azután történt, hogy egy franczia tábori őrs, mely a főőrsökön történtekről nem tudott, az V. oszlop elővédét heves tüzeléssel fogadta, de csakhamar elnémíttatott.

A Mont Cenis mindaddig csapataink kezében maradt, mignem Bonaparte tábornoknak az Alpokon való átkelése kezdetét vette. A Mont Cenis-nek ekkor Thurreau tábornok hadosztálya menetelt s gyenge őrcsapatainkat Turin felé visszanyomta.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Nagy Lajos. 1326—1382. Írta: Pór Antal. Budapest, 1892—93, nagy 8-adrét, 628 lap. A Magyar Történeti Életrajzok folyamán kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Ára külön 8 frt.

Az Anjouk kora Magyarország történetének egyik fényes időszakát képezi. Robert Károly, majd utána Nagy Lajos, Magyarországot nemcsak

csapatokkal az abdai erődített tabort védelmezte, a csata után pedig, az ellenségen áttörve, remek módon vonúlt vissza.

belsőleg szilárdították meg, de kifelé is oly hatalomra juttatták, mely hazánkat Európa első államai közé emelte. A három tenger által mosott, kiterjedt, nagy és tekintélyes állam feje, a magyar király, befolyást gyakorolt Európa ügyeire s nem ritkán közvetlenül erős kézzel ragadta meg a kereket, mely a népeket és országokat kormányozá. Az Anjouk fejedelmi házának története tehát minden tekintetben gazdag és érdekes s így méltó tárgya a történelmi kutatásnak. Ez érdekes munkára vállalkozott a magyar történetirás egyik jelese, Pór Antal s fáradhatatlan munkásságának egyik legszebb gyümölcse a könyv, mely Nagy Lajos királyunk életrajzát tartalmazza s melyet a Magyar Történelmi Társulat, az Életrajzok folyamán, szokott díszes alakban, számos szebbnél-szebb, érdekesnél-érdekesebb illustratióval adott ki, melyek közt Nagy Lajos és Hedvig arczképe Matejko után, továbbá Tintoretto és Paolo Veronese képeinek másolatai emelendők ki.

A könyv szövegére nézve csak azt kell constatálnunk, hogy az magán viseli Pór Antal műveinek jellegét; lelkiismeretes, a legapróbb részletekig beható kutatás, nagy alaposság mellett is könnyű, behízelgő, számos helyen egész a népiességig leszálló, de soha el nem fajuló stylus, minden részletében érdekes és vonzó előadás, világos képek, könnyű érthetőség és általában mindazok az előnyök, melyekkel Pór Antal munkái közönségesen ékeskednek, tulajdonságai e könyvnek is, még pedig annál fokozottabb mértékben, mert lapról-lapra kitűnik, hogy szerzője a munkára sok gondot és sok szeretetet fordított.

Az egész mű Nagy Lajos életét, kormányát és tetteit hat könyvben tárgyalja; ezek elseje a király születését, gyermekkorát, trónralépését és az eseményeket Zára ostromáig tárgyalja; a második az Endre herczeg meggyilkolásából eredő bonyodalmakat és a nápolyi hadjáratokat; a harmadik a lengyel, szerb, velenczei és dalmát viszonyokat; a negyedik a keleti hadjáratokat; az ötödik az osztrák és lengyelországi eseményeket, Lajos lengyel királylyá választását és örökösödési ügyeit, a hatodik végre a velenczei háborúkat, Nagy Lajos halálát, kormányának és tetteinek méltatását foglalja magában.

A háborúk és hadjáratok leírásánál Pór Antal is a fősúlyt a diplomátiai tevékenység lehető legbővebb leírására fordítja, míg ellenben a hadi eseményekkel mostohán bánik el; olyannyira, hogy ezekre nézve Pór munkája igen kevés fölvilágosítást nyújt. Ez közös hibája az «Életrajzok»-nak, mi annál sajnálatosabb, mert az Életrajzok hivatott, kitünő történészek által dolgoztatván ki, ha valaki, úgy bizonyára ők volnának arra hivatva, hogy e részben nagyon is hézagos ismereteinket bővítsék, pótolják. Az újabb korról — a XVI. és XVII. századtól kezdve — a hadi

eseményekre nézve adataink bőven vannak és rendelkezünk igen jó katonai szakmunkákkal is; de a régebbi időszakból értesülésünk hézagos, és Pór Antal a magyar hadi történetírásnak a nápolyi, velenczei háborúk és Nagy Lajos egyéb hadjáratainak tüzetesebb leírásával bizonyára kitünő szolgálatot tett volna.

Mindazonáltal Pór munkája így is számos hadtörténetileg fontos és érdekes adatot tartalmaz, melyek könyvével a katonákat is könnyen kibékítik.

Érdekesnek véljük Pór könyvének utolsó fejezetéből, mely a magyar vitézséget tárgyalja, egynémely részt kivonatban ide jegyezni:

«Az igazi vitéz — ezt tartották még a XIV. században is — védelmezi az özvegyeket és árvákat, hadba száll törvényes ura mellett, szeretettel szolgálja Istenét és tisztelettel viseltetik a hölgyek iránt. Jutalma ezért a borostyán-koszorú, melyet tisztességes hölgyek, piros ajkak dícséretével nyújtanak neki, kedves barátjuknak, szívesen látott vendégüknek; a fejedelem pedig elárasztja őket aranynyal, ezüsttel, paripákkal, drága ruhákkal.»

«De hajh! a XIV. században már megfogyott az igazi vitézek száma, azért is oly nagy a becse a magyar királynak; mert sok a becstelen lovag, ki szereti a jó asztalt, rágalmazza az asszonyokat, úton-útfélen dicsekszik.»

«A tornáknál a hitvány lovag cziczomásan, de elpuhult gyöngeséggel jő a porondra; lándzsát nem igen tör; ha valaki hatalmasan ellene hajt, hamar elejti azt, mert attól fél, hogy kivetik a nyeregből. Az ő lökése alatt nem rendül meg a ló, mert nincs erő karjában. Mit neki a vitézi hír? Bajjal, sebbel jár az. Ő pedig mindig épen tér haza.»

«A rossz nevelés az oka ezen elkorcsosulásnak. A helyett, hogy idegen lovagokhoz szigorú fegyelemre, jó iskolába küldenék a szülők az ifjú urakat, honn tartják őket és lesznek belőlük anyámasszony katonái. Még nagybirtokú atyák is, merő fösvénységből, nem adnak fiaiknak annyit, hogy idegen földön, valamely hadjáratban részt vehetnének. Ha aztán meghal az öreg, fia nem mehet sem a tornához, sem a fejedelmi udvarba, se nem tüntetheti ki magát a hadjáratban, mert nem tud mindehhez.»

«A másik ok pedig, amiért az urfiak megfásultak és nem gyakorolhatják magokat az ugrásban, birkozásban, kőhajításban, lándzsavetésben, az a gyalázatos divatos viselet; az elül-hátul összeszijjazott fűzők, melyekben az emberek mint a czölöpök úgy járnak; gyapottal tömik testüket, festik orczájukat, hamis hajat kötnek stb.»

A komoly harczban egyébiránt a magyarság helyét jól megállotta.

«Nem szenved kétséget, hogy a magyar főbb urak a német lovagok ügyetlen fegyverzetét, az úgynevezett sváb fegyverzetet elfogadták, — de a magyar hadi nép zöme, mely a magyar fegyvert félelmessé tette, megmaradt régi hadi viselete és harczmodora mellett.»

«A magyarok hadi öltözete bőrből készült és többszörös volt. Az alsó ruha puha, jó zsíros irhákból állott, erre a második (néha harmadik, sőt negyedik) rövid, bőr mentét (pellicium) öltötték, mely szorosan a testhez símúlt és izmaikat feszítette. Sisakot is bőrből viseltek, mely a szalonnával befent, s így a levegő behatásaitól megóvott arczokat nem födte egészen el. Támadó fegyverük az íj volt, melyet lóhátról előre-hátra hajolva biztosan kezeltek; ehhez a puzdra tartozott. Védelmül hosszú kardot viseltek oldalukon. A csatában kerülték a sváb harczot, hanem 10—15 emberből álló csapatokban nyíltávolságra megközelítették az ellenséget és kilőtték reá nyílaikat, melyek a vértezett népben ugyan kevés, de a lovakban és a gyalogságban sok kárt tettek. Ha az ellenség megfutott, üldözték; ha azonban első támadásuknak kívánt sikere nem lett, ők futottak széjjel, hogy azután (jeladás végett puzdráikat veregetvén) ismét összeálljanak, újra meg újra az ellenségre támadjanak, melynek zaklatásában nagy mesterek voltak.»

«A halálmegvetésből eredő merészség tette a magyarokat félelmessé, valamint gyakorlottságuk a zsákmányejtésben. Leírhatatlan, szóval el nem mondható, hogy mennyi kárt okoztak a magyar hadak — írja Péter apát — és buzgón kéri az Istent, hogy mielőbb szabadítsa meg tőlük az országot.»

«A magyarok lovai kicsinyek, de ép oly kitartók, mint lovasaik; a lovak nyakára és szügyére főtt bőrből vagy vaslemezből vértet kötnek. Minden lovas két lóval rendelkezik. Magyarországon nagy ménesek vannak, ott lovakkal még szántanak is, kitelik tehát könnyen a pótló. A lovak csakúgy nem finyásak, mint gazdáik. Ha lakatlan vidéken táboroz a had, ember és ló a szabad ég alatt, sátor nélkül tanyáz. A katona leszedi lováról a vértet és ha szép idő van, rajta alszik; ha esik, vele takarózik. A ló pedig jó vagy rossz időben födetlen; nem árt neki, könnyen elviseli a rossz időjárást is. Lábaikra békót tesznek ekkor és kiverik a mezőre, vagy czövekhez kötik, hogy legeljenek; mert a magyar ló beéri fűvel, szalmával, szénával,; szemet keveset kap.»

«A katona is kevéssel megelégszik; élelme nem sok gondot ad neki.»

«Ilyformán a magyar sereg ellenséges földön is sokáig föntarthatja magát.»

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKAK.

Thaly Kálmán: «Rákóczi emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása.» Második bővített és számos képpel illustrált kiadás. Budapest, 1893. 8-adr. VII. és 235. lap. Ára 3 frt. Thaly Kálmánnak, a Rákóczi-korszak 30 év óta buzgó kutatójának, e jeles munkája, mely főkép II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása körűlményeivel foglalkozik, méltán számíthat a legszélesebb körű érdeklődésre. Tulajdonkép pedig összeolvasztása, számos új adattal való kiegészítése és kibővítése a jeles szerző e tárgyban már megjelent három könyvének, fölszerelve számos arczképpel, a magyar emlékek fölvételeivel, mi a könyvet különösen díszessé teszi.

Iványi István: «Szabadka sz. k. város története.» Szabadka, 1892. Szabadka város monografiájának II. része; az első 1886-ban jelent meg; e rész kiváltképen a város hatósági, adóviszonyai, néprajza, szellemi élete stb. leírásával foglalkozik, számos érdekes adatot tárván az olvasó elé.

Varga Otto: «Aradi vértanúk albuma.» Kiadja az aradi Kölcsey-egyesület. Budapest, 1893. A függetlenségi harcz eseményei és hősei iránt való nagy érdeklődésről tanuskodik, hogy ezen a szoborleleplezésre készült album immár *harmadik kiadásban* jelenhetett meg.

Wertner Mór: «Az Árpádok családi története.» Nagy-Becskerek, 1893. nagy. 8-adr. VIII. és 629. lap; több nemzedékrendi táblával. A Történeti, Nép és Földrajzi könyvtár 51-ik kötete. Ára 4 frt.

Dr. Thim József: «A szerbek története, a legrégibb kortól 1848-ig». N.-Becskerek 1892. 8-adr. X. és 116. lap. Ugyancsak a fentebbi gyűjteményes vállalat 24-ik kötete. Igen jeles mű, mely a szerbek egész történetét (600-tól kezdve) felöleli; számos magyar vonatkozásánál fogva reánk magyarokra különösen érdekes.

Lehóczky Tivadar: «Adatok hazánk archæologiájához. Különös tekintettel Beregmegyére és környékére. kötet.» I. Az őskortól a magyarok bejöveteléig. Munkács, 1892; 8-adr. 179 lap, 400 ábrával.

Szamota István: «Régi magyar utazók Európában». Nagy-Becskerek, 1892; 8-adr. 373 lap. Eredeti kútfők után s magyarázatokkal ellátva. Az előszót Vámbéry Armin írta.

Ujhegyi Béla: «Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja.» Temesvár, 1892; 8-adr. 216 lap. Rajzokkal és hasonmásokkal.

Mindkettő a Szabó Ferencz által kiadott Történeti, Nép és Földrajzi könyvtárban.

Dr. Szádeczky Lajos: «Fogarasvára és uradalma története.» Kolozsvár, 1893; 8-adr. 83 lap. M. évi II. füzetünkben ismertetve.

Dr. Szádeczky Lajos: «Kovacsóczy Farkas, a Báthoriak cancellárja levelezése 1577—1594.» Budapest, 1893; 8-adr. 36 lap.

Czimer Károly: «Cserni Iván czár Szegeden.» Budapest, 1892; 8-adr. 34 lap. Különlenyomat a «Hadtörténelmi Közlemények»-ből.

Szerémi: «Emlékek Bars vármegye hajdanából.» Budapest, 1893; 225 lap. Szerémi Odescalchi Arthur herczeg jeles összeállítása, mely főleg Bars megye XVII. századbeli viszonyaira ad felvilágosítást, s számos hadtörténelmileg is érdekes adatot tartalmaz.

Eble Gábor: «Károlyi Ferencz gróf és kora.» Első kötet. Budapest, 1893; nagy 8-adr. XVI. és 635 lap. Számos illustratióval. Ára 4 frt. Mult évi II. füzetünkben tüzetesen ismertettük.

Thury József: «Török történet írók.» A Török-Magyarkori Történelmi Emlékek II. Irók osztályának I. kötete. Budapest, 1893; 8-adr. VIII. és 433 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Fentebb említett füzetünkben már ismertetve.

Márky Sándor: «Péró lázadása.» Akadémiai székfoglaló értekezés. Budapest, 1893; 8-adr. 96 lap.

Havass Rezső: «Bibliotheca Geographica hungarica.» Magyar földrajzi könyvtár, a magyar birodalomról vagy magyar szerzőktől megjelent összes földrajzi irodalmi művek könyvészete. Budapest; 1893; 8-adr. XXVII. és 532 lap.

Marczali Henrik: «A legujabbkor története.» Budapest, 1893; 963 lap. Révai testvérek kiadása. Magában foglalja az egyetemes történelemnek 1825-től 1830-ig terjedő időszakát, különös tekintettel Magyarország történetére.

Wertner Mór: «IV. Béla király története.» Okírati kútfők nyomán. Temesvár, 1893. 8-adr. 251 lap. A Történeti, Nép és Földrajzi könyvtárban. Inkább bőséges adatok II. Béla történetéhez, de kevésbbé történet; de így is hasznos munka.

Tóth Károly: «Az 56. honvédzászlóalj története 1848/49-ben.» Csurgó, 1893; 8-adr. 94 lap.

Szederkényi Nándor: «Heves vármegye története.» IV. kötet. Eger, 1893. 8-adr. XIX. és 507 lap. Magában foglalja az Eger visszavételétől (1687) egész 1867-ig terjedő időszakot, mellyel a jeles mű befejezést nyert. Ára e kötetnek 3 frt.

Czimer Károly: «Temesvár megvétele.» Budapest, 1893. Külön lenyomat a «Hadtörténelmi Közlemények»-ből.

Borovszky Samu. «A honfoglalás története a művelt közönség számára.» Budapest, 1893. 8-adr. 176 lap. Ára 1 frt. Múlt évi utolsó füzetünkben ismertettük.

Vajda Emil: «Komárom hőse.» Budapest, 1893; 8-adr. 184 lap. Klapka arczképével.

Pauler Gyula: «A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.» Két kötet. Budapest, 1894; kis 8-adr. 667 és 790 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 6 frt.

Szécsi Mór: «Az osztrák-olasz háború 1866-ban.» Budapest, 1893; nagy 8-adr. 281 lap, 12 vázlattal. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 3 frt.

Mindkét utóbb megnevezett mű legutóbb megjelent füzetünkben lőn ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Th. L.: II. Rákóczy György és az oláh szemények. Ismertetése ezen a havasalföldi vajda testőrségét képező különleges zsoldos csapatnak, melyet Rákóczi maga a vajda ellen használt föl.

Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. Folytatás.

Décsényi Gyula: Olaszországi történelmi kutatások. Jeles adatok kiváltképen a XV-ik századra.

Kvacsala János: Az angol-magyar érintkezések történetéhez. 162—70.

Pór Antal: János, küküllei főesperes, Nagy Lajos király történetírása. Nagyérdekű értekezés, mely egyrészt a főesperes személyes viszonyaival, másrészt művének kiadásaival foglalkozik, munkáját az Anjoukori okíratok mellett is elsőrendű forrásnak tartván.

Komáromy András: Ugocsa vármegye levéltárából. Bővebben megemlékezvén az Ugocsában 1690-ben megjelent «profétá»-ról és pöréről.

Dr. Csánki Dezső: Ajnárdfiak és Matucsinaiak.

Fraknói Vilmos: A dömösi conflictus V. Miklós pápa és Hunyady János kormányzó közt. Egy fejezet a királyi kegyúri jog történetéből.

Karácsonyi János: Trencséni Csák Máté nádorsága.

Pór Antal: A történeti jelenetek korhű reconstruálásáról. Különösen kiemelendők: A rozgonyi csata; Csák Máté harcza a csehekkel; magyar had szép Frigyes osztrák herczeg segítségére; Bazarábfia Sándor vajda meghódolása; a tatárokon vett győzelem; a zárai békekötés stb.

Thury József: A török hódítás kezdete Magyarországon. Érdekes és becses tanulmány.

Téglás Gábor: Az erdélyi medencze őstörténetéből.

Dr. Berwerth Vilmos: Egy sírkő a nagyszőllősi csatatéren. Itt esett el 1662-ben Kemény János fejedelem.

Dedek Cescens': Jelentés néhány külföldi levéltárról.

Thury József: Ki volt a vak török császár?

Történelmi Tár.

Dr. Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas levelei.

Szilágyi Sándor: Gyulaffy Lestár történeti maradványai.

—i—r. Fráter György leveles könyve.

Mika Sándor: I. Rákóczy György levelezése a brassói bíróval és tanácscsal.

Gergely Samu: II. Rákóczy György küzdelmei történetéhez. Gróf Teleki Miksáné hosszúfalusi levéltárából.

Szerémi: A Draskovichok trakostyáni levéltárából.

Veber Samu: Nedeczvára. Monográfia.

Wibling K. Diplomácziai okmányok II. Rákóczy György uralkodása történetéhez.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a bányavárosok.

Koncz József: Vegyes levelek.

Posta Béla és *Tergina Gyula:* Erdély emlékérmei.

Szilágyi Sándor: A Rákócziak levéltárából.

Reizner János: A gróf Eszterházy család pápai levéltára.

Barabás S.: Oklevelek Erdély történetéhez.

Kvacsala János: II. Rákóczy György fejedelemsége történetéhez.

Kammerer Ernő: Adat a végek viszonya történetéhez.

Magyar Történeti Életrajzok.

Mika Sándor: Weiss Mihály, 1569—1612. A hírneves brassai biró életrajza.

Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György.

Ez utóbbi most befejezett, jeles munkát még bővebben fogjuk ismertetni.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Adatok a m. kir. honvédség fejlődés történetéhez.

Szeles Dénes: Stuart tábornok erőszakos kémszemléi 1862-ben.

A chilei háború és a kis kaliber.

Perrulesco Sándor: Az európai nagyhatalmak hadi készülődései az utolsó évtizedben.

A Károlyi huszárezred felállítása és gyakorlati szabályzata.

Breit József: Az 1870/71. évi német-franczia háború bevezető hadműveletei.

Fülek Henrik: Berlin bevétele 1760-ban.

D. J.: Régibb hadi műnyelvünkről.

Palotás Fausztin: Költészetünk és a katonák.

Fülek Henrik: Sorsüldözött parancsnokok.

Szeles Dénes: Nagy Frigyes lovassága és a korabeli osztrák lovasság.

C) ÚJABB HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

Taubert Otto, őrnagy, Die Schlachtfelder von Metz. (2. füzet 17 táblával és térképpel. Berlin, Duncker. 1 füzet ára 12 Mark.)

Poten D. B. ezredes, Gesch. des Militär-Erziehungs- und Bildungswesens. (Monumenta Germaniæ pædagogia). III. köt.: Österreich. (Berlin. Hofmann 1894. 486 l. 15 Mark.)

Mayerhofer Hans, Kriegskarte von Europa und der Mittelmeerländer. Übersicht der Streitkräfte zu Wasser u. zu Land, mit Text. (Bécs. Freytag-Berndt 2 Mark 50.) (Színes.)

Dubuy, Les Hussards. (Paris 1893.)

Hoenig F., Der Volkskrieg an der Loire im Herbst 1871. (II. köt. Berlin 1893. 378 lap. 8 M. 50.)

Günther, Gesch. des Feldzuges von 1800 in Ober-Deutschland, der Schweiz und Ober-Italien. (Frauenfeld 1893. 3 M. 60.)

Lettow-Vorbeck, Oskár, Der Krieg von 1806—1807. (III. köt. Der Feldzug in Polen. (Berlin. Mittler. 1893. 209 l. 5 M. 50.)

Treuenfeld Br. Auerstädt und Jena. (Hannover. Helwing 1893. 2 köt. 20 Mark.)

Schott Jos., Frankreichs Kriegsvorbereitung seit 1889. (Berlin. Bath. 1893. 1 M. 20.)

Naudé Alb., Friedrichs des Grossen Angriffspläne im 7-jährigen Krieg, I. Der Feldzug von 1757. (Marburg. Elwert. 1.60.)

Malcher F. X., Herzog *Albrecht zu Sachsen Tetschen* bis zu seinem Antritt der Statthalterschaft in Ungarn. 1738—1766. (Bécs, Braunmüller 1894. X. és 240 lap. 5 képpel 4 Mark.) Albrecht herczeg a sorsnak egyik kedvencze volt, szegény szász herczeg létére megnyerte Mária Terézia leányának, Mária Krisztinának kezét és ennek révén magas állásokra emelkedett. Miután a 7 éves háborúban részt vett és szemtanúja volt Fink porosz tábornok elfogatásának, Mária Terézia szolgálatába állott, ki őt lovassági tábornokká, Komárom parancsnokává és egy nagyobb hadosztály vezérévé kinevezte, 30,000 forint évi fizetéssel. Néhány év múlva Bécsbe hívták, a katonai sorozással megbízott bizottság élére. Miután 1765-ben jegyese lett a nevezett főherczegnőnek, Magyarország főkapitányának és helytartónak tették (mintegy a nádor helyettesének) és egyúttal Magyar-Óvárt, Béllyét és Ráczkevét kapta birtokúl. Ezóta Pozsonyban lakott.

Acsády Ignácz, A sziszeki diadal. Pesti Napló, 1893. jun. 22.

Magyar Hírlap. 1893. jun. 24. Egy halálra itélt szerzetes utolsó napjai. Írta *Dalmady Imre*. E czikk hőse Gaszparics Imre ferenczrendű szerzetes, ki a szabadságharczban részt vett és kit azután Bécsben elfogtak és 1853. aug. 30. Pozsonyban kivégeztek.

Egy titkos osztrák hadi terv Oroszország ellen 1854. (Koburg Ernő herczeg emlékiratai nyomán.) P. Hírlap; szept. 12.

Paul V. Radics, Nikolaus Jurisics, der Vertheidiger von Güns. Fremdenblatt 1893. szept. 20.

A Zrínyi-ereklyék. Szól Zrínyi Miklósnak a gf. Daun vöttaui hagyományában meglevő fegyvereiről, melyek megvétele indítványba hozatik. Pesti Napló, szept. 24. *M. L.*

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

ZSIGMOND KORA (folytatás).

Újabb kézi kézikönyvek a törökökről:

Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben antiken Lebens. (2. köt. 1876—77). Kiegészíti *Hopf*-nak úttörő művét: Gesch. Griechenlands im Mittelalter. (Ersch-Gruber, I. Sectio, 85—86. köt.)

Hertzberg, Gesch. des Bizantinischen und Osmanischen Reichs bis zum XVI. Jahrhundert. (Oncken gyűjteményes vállalatában. 1883.)

Muralt, Chronographie byzantine. (2. köt. 1875.)

Sathas- és *Paparrhigopulos*-nak új-görög nyelven írt műveik a görög birodalomról.

Schmeidler, Gesch. des osmanischen Reichs. (1878.)

Ranke-nak híres műve: Die Osmanen und die spanische Monarchie, (azelőtt «Fürsten und Völker von Süd-Európa»), az összes művek között, csak mellékletesen érinti a török birodalom kezdeteit.

Lane Poole és Gibb J. G., Turkey (a «Story of Nations» egy része) London. 1888.

V. még össze: *Jähns* kézi könyvét (714. l.), *Gallitzin* művét (II, 2, 736. l.) és Pohler, Bibliotheca historico-militaris. (I. köt., 10—12. és 107. l.)

Magyar nyelven írt dolgozatok közül: Salamon Ferencz, A török hódítás Magyarországon. (II. kiad.)

Vámbéry Ármin dolgozata a török történeti irodalomról. (Budapesti Szemle, 1861.)

Lázár Gyula, Az ozmán birodalom története (Budapest, 1877, 2 köt.) és újabban: A török birodalom története. (Becskereken, 1892. II. kiad.)

Türr Lajos, A magyarok és ozmánok harczai. (Székesfehérvári reálisk. progr.-értek. 1883.)

Figyelembe veendők továbbá: *Jirecek*, A bolgárok története. (Magyarra ford. Mayer Rezső. Becskerek, 1889.) — *Klaic*, Bosznia története. (Magy. ford. Szamota István. Nagy-Becskerek. 1890.) — A szerbek története, *Thym József*-tól. (Becskerek, 1892.) Mind a három munka megjelent a Szabó Ferencz által kiadott «Történeti, nép és földrajzi könyvtár»-ban. — *Ruvárac*, O knezu Lazaru (Ujvidék, 1888. V. össze Századok. 1890. 66. l.)

Asbóth János, Bosznia története (2. köt. 1887) és egyáltalában az Oláh-, Bolgárország, Szerbia- meg Boszniáról szóló kézi könyvek.

Összeállította:

Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata.

(Az oláhországi hadjárat alkalmából.)

Nos Georgius Rákóci dei gratia princeps Transylvaniæ, partium regni Hungariæ dominus et Siculorum comes etc., memoriæ commendamus tenore præsentium significantes quibus expedit universis: Hogy minden dicsíretes és jó emlékezetre méltó fejedelmek és hadviselő emberek mindenkor valamikor vagy magok oltalmokért vagy pediglen egyéb szükséges okokért fegyverhez nyúltak és táborokat kiszállították, eleitől fogva mindenek felett arra vigyáztak, hogy alattok valókat jó rendtartásra szoktatván, az engedelmességet és jó szófogadást azoktól megkívánják, előttök viselvén az uristennek félelmét, alattok valóknak jovát és magoknak mindenekelőtt való jó hireket és kedves emlékezeteket, holott azt minden nemzetségeknek példájából általláthatjuk: valamely hadakban az jó szertartásokat nem követik, az istennek félelme ott sem találtatván, veszedelmes és szomorú kimenetek lött azoknak, valamelyek pediglen az jó szokások által dicsíretesen vezéreltettek, azokon istennek áldása lévén, szerencsés és boldog állapot követte őket. Melyeket mi is előnkben vévén és előttünk való nagy emlékezetű fejedelmeknek és hadviselő embereknek példájokat akarván követni, mindenek felett pedig istenünknek félelmét, fejedelmi hivatalunkat és országunknak jovát szemünk előtt viselvén, ez mostani táborunkban, hogy jó rendtartások lehessenek, minden igyekezetünkkel azon vagyunk és az végre bizonyos edictumokat is akarván kiadni, hogy minden rendek magokat ahoz alkalmaztassák, kegyelmesen és serio parancsoljuk. Melyek rend szerént így következnek:

1. Szükség annak okáért minden idvözülendő embernek keresztyénnek tiszta és jó életet viselni, minden fertelmességet, tolvajlást,

gyilkosságot, lopást, szentegyházaknak felrontásokat, síroknak feltöréseket, akármi valláson levő papoknak megfosztásokat, urak s nemes ember házainak felprédálásokat teijességgel eltávoztatni mindennek, mert valaki az felyül megírt vétkeknek akármelyikében találtatik, megbizonyosodván az vétkeknek valósága, minden kegyelem nélkűl halállal büntettetik meg.

2. Az részegség, mivel mindenféle vétkeknek mintegy szülőanyja; hogy azért az részegség miatt maga böcsületit életével együtt el ne veszesse senki, kegyelmesen intünk minden rendeket, sőt parancsoljuk, hogy az undok részegségeket igyekezze minden, az mennyiben lehet, eltávoztatni.

3. Az sok külömb külömbféle undok szitkozódásokkal, átkozódásokkal az felséges istent az keresztyén ember magától elidegeníteni, sőt ellene való rettenetes büntetésre felgerjedni szokott. Annakokáért, hogy inkább az uristen egész táborunkra való kegyelmes gondviselésre indittassék, minden undok, kiváltképpen az lelkével való szitkozódást minden elhagyja, mert valakitől hallatik, megpálczáztatik érette. Inkább az helyett minden keresztyén ember az uristennek könyörögjön az egész tábornak megmaradásáért, hazánk békességének állandóképpen való felállatásáért, az keresztyén vérontásnak eltávoztatásáért, az fejedelem életiért. Melyek, ha kik ezt cselekedik, az istennek sokféle áldásit úgy várhatja magára. Mikor pedig könyörgésre jelt adnak, kiki keresztyéni hivatalja szerént előjövén, el ne mulassa.

4. Az szegénységen való rettenetes dulástól, fosztástól, prédálástól, hogy minden tisztességet szerető és azt őrző vitézlő rend megszűnék, melyek az istennek méltó büntetését egész táborunkra szokták az istentelen emberek hozni. Annakokáért semmi házbeli eszközöket, fejér ruhákat, testi öltözeteket, lovat, ökröt tehenet az szegény embernek, annál inkább papoknak, nemes embereknek el ne vegye semmijét, az egy szénán kívül, azt is istennek tartó lelke szerént csak annyit vegyen el, mely ne tékozlásképpen legyen; mert valaki ezen kívül cselekedik, reá bizonyosodván, megöletik érette. Az mely felé az tábornak elő kell menni, arra senki zsákmányra ne járjon, hanem oldalul avagy háta megé az tábornak. Ha peniglen oly messze kellene menni zsákmányra, hogy ha az zsákmányosok az Jézus kiáltáskor nem érkeznének be az táborban, azután be ne jőjjenek, hanem az táboron kívül hálván, másnap jó reggel jőjjenek be.

5. Erőszaktétel és paráznaság vétkében valaki találtatik, minden kegyelem nélkűl megöletik. Az paráznaságnak eltávoztatásaért pedig senki tisztátalan személt maga mellé venni feje vesztése alatt ne meré-

szeljen. Az égettboros kofárok se járjanak táborunkban, valaki ott találtatik, kiűzettessék.

6. Valaki haragban más ellen kardot vonsz, de senkit meg nem sért, megpálczáztassék érette; az vértételért félkeze vágattassék el, ha halálos sebet ejt valakin, megölettessék.

7. Senki máson maga kezivel igazat ne tegyen, hanem ha kinek valaki vét és akármi injuriája legyen is, az olyan az ide alább megírt törvény útja szerént procedáljon az ő peresével.

8. Az hadi birótól pecsétet kérjen, harmadnapra két bizonyos tisztességbeli személyek által citáltassa az hadi biró székire, ki ha compareál, instituáljon actiot ellene és ha az incattus párt kéván, ad tertium megadassék és akkor tartozzék megfelelni, minden bizonyságival compareálni, de az harmadnapról tovább ne dilatálhassa, hanem finalis sententiát tartozzék hadi biránk akármely causában is assessorinkkal együtt pronunciálni. Valamely dolgok és casusok táborunkban fejedelmi lakóhelyünkből való megindulásunk után estenek, és ezután is fognak történni, de szükség azt is megérteni, hogy ha halálos causa találkozik, az személyt szabad legyen kapitányával arrestáltatni annak, aki ellen vétett, kiváltképen ha elfutása felől suspicio leszen; tartozzék is kapitánya megfogatni, törvényre előállatni, mindazáltal jó kezesség alatt elbocsáthatja, úgy hogy az törvényre előállatni az kezesek tartozzanak.

9. Kapitányára, ispánira, hadnagyára senki alattok valók közűl ne támadjon, mert meghal érette; kapitányink és hadnagyink is senkit vétek nélkűl meg ne szidalmazzanak, verjenek alattok valók közűl, hanem kinek-kinek érdemek szerént való tisztességet adjanak. Ha pedig valamely katona avagy nemes ember kapitánya, hadnagya, ispánja ellen vétni talál, melyet el nem akar szenvedni neki, az hadi biró előtt igazittassék törvény szerént az olyannak dolga. De ezt minden rend eszében vegye, hogy seregben való menetelének idején, valakit az hadnagyok akármi szófogadatlanságért meg találnak ütni, verni, elszenvedni tartozzék.

10. A gyilkosságban, paráznaságban, erőszaktételben, templomok, sírok felrontásában, papok nemes emberek házak felverésében valakik találtatnak, azféléknek az megírt törvény processusa semmiben ne suffragáljon, hanem kapitánya az olyan latrot tisztessége elvesztése alatt tartozzék megfogni, udvari kék gyalog kapitánunk kezében vinni, ellene inquirálni és ha megbizonyosodik, legalább három hiteles személynek vallásából az vétkeknek cselekedeti megbizonyosodván, azon latornak kapitánya tartozzék feje elvesztése alatt megbüntetni.

11. Minden kapitán, ispány oly szorgalmatos gondot viseljen az

maga seregére, hogy azoknak való engedelmesmessége és kedveskedése miatt méltó haragunkat magára ne várja és gyalázatot ne valljon.

Kévántatik az keménység minden tisztviselésökben szintén úgy, mint az igazság, mert különben tisztinek maga gyalázatja és nekünk fogyatkozásunk nélkül meg nem felelhet. Kévántatik azért, hogy az kapitánok, ispányok és hadnagyok vigyázzanak úgy alattok valókra, hogy egynehányszor kiadott erős parancsolatunk ellen senki maga seregiből szolgáit elől el ne küldje útból, valameddég az tábor meg nem száll, szénáért menni ne engedje, seregből szőlőhegyekre ne oszoljanak, vadak után ne futtassanak, kopjákat fegyvereket szekerekre ne rakjanak; hanem minden hadnagy minden órában seregében járjon, alatta valókat fegyveresen, kopjákat kezekben, oly szép rendben jártassa, mintha az ellenség előtt volna, valamely seregből való lovas, gyalog rend, akár úr, nemes ember, akár fizetett és akár székely híveink közűl valaki ez ellen cselekedik, nem azokat büntetjük azután meg, az kik cselekedik, hanem az hadnagyokat. Oka az, hogy szabadságot adtunk nekik, sőt tisztességekre parancsoltuk, hogy az zászlók alatt hír nélkül való eloszlásokért megbüntessék kedvezés nélkül alattok valókat, sőt ha kik egyszeri, kétszeri pirongatással, szidással, ütéssel nem gondolnak, hanem engedetlenül vakmerőképpen elől elmennek, zászló alatt fegyverestől nem járnak az menetelnek idején, azt parancsoljuk az kapitányoknak, hogy az olyanokat megölessék.

12. Senki kapitánya, ispánja, hadnagya híre nélkül sohova el ne menjen zászlója alól, hanem ha kit előtte járója valami dologra elbocsát, az hagyott órára tisztessége vesztése alatt bejőjjön.

13. Az tábornak indulásakor minden kapitán, ispán, neki elrendelt helyét megtartsa, egyik sereg másiknak eleiben ne menjen, és az mint feljebb is kiadtuk, zászlója alól senki ki ne menjen, széjjel ne csavarogjon, se sákmányra se egyéb prédára ne menjen, hanem minden hadnagyát zászlójával együtt az táborban neki rendelt helyére kisérje, valakit zászlóján kívűl találnak, szabadságot engedtünk mindennek, hogy lovától és mindenétől megfoszszák.

14. Táborunk megszállásának idején senki feje vesztése alatt táborunkon kívül sem más helyben szállani ne merjen az táborban is, hanem ott az hol tábormesterünk szálló helyét mindennek meg fogja mutatni.

15. Az tábormesterek, hogy tisztekben fogyatkozás nélkűl eljárhassanak, kévántatik, hogy minden kapitánynak tábormestere legyen, és minden hadnagynak egy-egy szállásosztója, kik az tábormesterekre úgy vigyázzanak, hogy mindenkor együtt indulhassanak és járhassanak vélek s az útban széjjel ne oszoljanak, hanem az tábormestereknek jel-

zászlócskája alatt járjanak, tőllök hallgassanak és az táborhelyre jutván, az hol, mely seregnek helyét kimutatják, annak az seregnek tábormestere mingyárt hadnagyságokra kimutassa szállóhelyeket és az hadnagyok szállásosztóji rendeljék el az vitézlő népnek helyét kinek-kinek.

16. Mivel az strásaállás legszorgalmatosabb gondviselést kéván, holott egy egész tábornak megmaradása azoknak vigyázásában helyheztetett, annakokáért kévántatik, hogy minden valakire valamennyiszer az strásaállás bizattatik, mindannyiszor híven igazán eljárjon és valamely kapitánt hadnagyot az főstrásamester elrendel, feje vesztése alatt ne képebeli, hanem személye szerént tartozzék az strásába kimenni annyid magával, mennyivel az ordinantiát kinek kinek kiadja az strásamester; annak héja ne legyen az strásán, az mely helyet neki mutat, ott maradjon, helyét tökéletesen megállja, meg ne futamodjék, hanem minket mingyárt tökéletes vitéz ember által az állapotról tudósítván, maga az véle valókkal vitézül harczoljon addig, még serege érkezik, hátán az ellenséget táborunkra ne hozza, mert megöletjük érette.

17. Az menetelnek idein ha történetből ellenséget látnak, valamely seregből senki feje vesztése alatt reá rugaszkodjék, hanem csak az a kapitán, kit arra való vigyázásra fogunk rendelni, hanem várjon minden rend az ordinantiától és ha kinek mikor mit parancsolunk főkapitányunk által, akkor kiki magát viselje úgy, mint igaz vitéz ember, s nekünk igaz hívünk.

18. Senki hamis hírt ne költsön táborunkban feje vesztése alatt, hanem ha ki mi hírt hallhat igazat vagy hamisat, tartozzék főkapitányának mingyárt megjelenteni, el nem titkolni, és az tábort ne rémítsék, mert valaki ez ellen cselekedik, megbizonyosodván, meghal érette.

19. Hogy pedig minden megtiltott latorságát senkinek senki el ne titkolja, hanem ha ki mit valakitől lát cselekedni, lelke idvössége veszedelme alatt tartozzék nekünk megjelenteni. Mert ha valaki eltitkolja és azután végére mehetünk, bizonyoson gyalázatos büntetést veszen tőlünk elhallgatásáért.

20. Jézus kiáltás után senki ne lövöldözzön, dobokat trombitákat ne verjenek fujjanak, ne részegeskedjenek, se sipoltassa, se énekeltesse, se ne hegedültesse senki magát, hanem kiki csendesen betakarodván, nyugodván, valaki ez ellen cselekedik, három pálczával veretik meg érette. Jézus kiáltás után pedig bort senki ne áruljon, mert kivágják fenekét; sákmánra is azelőtt ki ne menjen senki táborunkból.

21. Az tábornak felkelése és megindulásakor senki szénáját szalmáját kalibáját meg ne égesse, mert az tűzben égettetik meg ha kit rajta

kaphatnak, melyet hogy eltávoztassunk, minden kapitánságnak hadnagyi alattok valókra igen vigyázzanak és égetni meg ne engedjék.

22. Táborban senki riadást ne tegyen, amint afféle dolog néha lopók miatt szokott történni, hanem ha valakit lopót veszen észben környüle járni, társaival együtt azontol rajta teremjenek és igyekezzék megfogni s gyalog kapitánunkhoz vinni és másnap érdeme szerént megbüntetni tartozzanak tisztviselőink.

23. Hogyha pedig ellenség találna táborunknak valamellyik részére vagy nappal vagy éjszaka ütni s az miá riadást hallanak, senki meg ne futamjék, hanem azontúl helyében mingyárt felüljön, kapitánya zászlója eleiben menjen és az ordinantiától várjon és ha kinek mit parancsolnak, tisztessége vesztése alatt úgy forgolódjék mint vitéz ember.

24. Az szekerek megindításokból és rendben való menetelekből minden ember szekérmesterink ordinantiájától várjon és senki szekerét különben meg ne indítsa, hanem úgy, az mint az szekérmestereknek erről ordinantiát adtunk, mert valaki azzal ellenkezik, nulla respectu personarum sákmányt hányatunk szekerei előtt való marhájokban; senkinek se úrnak, se semmi rendnek abból nem kedvezünk. Mely hogy kevesebb veszekedés nélkűl meglehessen, minden kapitán rendeljen az ő seregének egy-egy szekérmestert, kik az mi szekérmestereinktől vegyenek ordinantiát s az szerént tartozzanak szekereket jártatni. Mely kiadott ordinantia ha az szekérmesterek gondviseletlenségek miatt bomol el, az szekérmestereket három pálczával veretjük meg. Hogyha pedig az szekérmesterekre támadnak valakik és az miatt nem mehetnek elő dolgokban, tartozzanak tisztességek vesztése alatt az szekérmesterek minekünk azokat megjelenteni nevezni, kik lesznek, kiket halállal büntetük. Secus igitur nulla ratione facturi. Datum in civitate nostra Alba Julia die 13. mensis Augusti anno dei 1634.

(P. H.) *Lecta.*

Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára birtokában.

Közli: Szilágyi Sándor.

VOITH FERDINAND VEZÉRKARI ŐRNAGY EMLÉKIRATA

MESKÓ TÁBORNOK VISSZAVONULÁSÁRÓL AZ 1809-IK ÉVI GYŐRI CSATA UTÁN.

Zichy Antal úr, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és igazgató tanácsosa, a Széchenyi levéltárból egy nagyérdekű emlékíratot bocsátott az akadémia hadtudományi bizottságának rendelkezésére, mely az 1809-ik évi háború Magyarországon lefolyt részenek egyik kimagasló eseményére, *Meskó* tábornok magyar nemesi fölkelő csapatokból összeállított hadtestének a győri csata után végrehajtott remek visszavonulására vonatkozik.

Az emlékirat fontossága és érdekessége annál nagyobb, mivel az a jeles vállalat egyik főszereplőjétől, *Voith Ferdinand* vezérkari őrnagytól származik, ki ez időben Meskó tábornok vezérkari tisztje volt, s a vállalatban maga is olyannyira jelentékeny reszt vett, hogy ezen működéséért a legmagasabb katonai kitüntetést, a *Mária Terézia rendet*, nyerte el.

Nevezetes emlékirat még azért is, mivel az — bár nem fogalmazvány, hanem tisztázott, Voith aláírásával és címeres pecsétjével ellátott, 1810 november 17-éről keltezett okmány — mégis minden kétséget kizárólag mássa azon okíratnak, melyet Voith a Mária Terézia rendért való folyamodása alkalmával benyújtott.[1]) Nyilvánvaló ez abból, hogy Voith őrnagy, bár az eseményeket a legnagyobb tárgyilagossággal adja elő és a szereplők egyikének erdemeit sem hallgatja el, sőt azokat magasztaló szavakkal kiemeli,

[1]) A Mária Terézia rendért tudvalevőleg minden tiszt jogosítva van folyamodni. Lásd erre nézve «A katonai Mária Terézia rend» című czikket a Hadtörténelmi Közlemények 1889. évfolyamában 274—284. lap.

mégis *saját személyét* szembetünő módon előtérbe állítja, saját cselekedeteit apró részletességgel tárgyalja, mit csakis egy ilyen, bizonyítékul és tájékoztatóul szolgáló okirat különös rendeltetése magyaráz meg.

A Mária Terézia rend alapszabályainak 4-ik pontja meghatározza, hogy «a rendre érdemesítő vitéz tett kellőleg leírva legyen»[1]; miután pedig Voith a Mária Terézia rendet ép ezen «vitéz tett»-ért nyerte el s azt neki kellőleg leírni kellett, kétségtelen, hogy ezen alább közlendő okirat mássa a rendért való folyamodáshoz csatolt leírásnak, s hogy azt Voith — valószinülng családja számára — egy második példányban is elkészítette.

Az 1809-ik évi hadjárat Magyarországon lefolyt részének és ebben kiváltképen a *magyar nemesi fölkelés* szereplésének történetét folyóiratunk egy korábbi évfolyama már hozta,[2] s ugyanott a győri csata, valamint Meskó visszavonulása is kellően méltatva van; az érdeklődőket tehát erre utalván, e helyen az emlékirat megértésére csupán csak a következőket jegyezzük meg:

Az asperni csata után Napoleon minden rendelkezésre álló hadát Bécs közelébe vonta, hogy a Károly főherczeggel végbe menendő második mérkőzésnél magának a túlsúlyt biztosítsa; egyidejűleg azonban mellékhadműveletet intézett Magyarországba, részint azon reményben is, hogy az osztrák uralkodó háznak a magyarokban új ellenséget támasztván, erejét itt lekösse. E műveletre egyelőre csak a Lauriston és Montbrun hadosztályokat küldte be; midőn azonban azt látta, hogy *a kísérlet a magyaroknak a király iránti törhetlen hűsége folytán meghiusult*, s így csak magának szerzett újabb bajt, mert e föllépése folytán *József* főherczeg nádor parancsnoksága alatt Győrnél egy új hadsereg, a magyar nemesi fölkelő hadsereg, gyülekezett, a Bécs felé irányított hadtestek egy részét Győr felé rendelte. E hadak egyszersmind János főherczeg Olaszországból visszavonúló seregének Károly főherczeggel való egyesülését is megakadályozandók valának.

Igy jutott Beauharnais *Jenő, itáliai alkirály*, serege Leoben és

[1]) A katonai Mária Terézia rend. I. h.

[2]) Gömöry Gusztáv: «Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés». Hadörténelmi Közlemények 1889-ik évfolyam.

Bécsújhelyen, majd tovább Sopron-Kőszeg-Szombathely és Sárváron át, *Macdonald* hadteste pedig Gráczon és Körmenden át Pápához, honnét az alkirály serege Győr ellen menetelvén, itt a *Lauriston* és *Montbrun* hadosztályokkal egyetemben a Kis Dunától egész a Csanaki hegyekig állást foglalt.

János főherczeg még a francziák előtt érvén Győrhöz, itt a nádor által vezetett magyar nemesi fölkelő sereggel egyesült. Az egyesült sereg jobb szárnya, *Meskó* tábornok alatt, a Kis Dunától egész a Rábáig félkörben megerődített tábor sánczait szállotta meg, a közép Frimont, Jellacsics és Colloredo alatt Győr-Szabadhegy és Kis-Megyernél, a balszárny *Mecséry* alatt (a Gosztonyi és Andrássy magyar nemesi fölkelő lovas dandárok) Kis Megyertől délre foglaltak állást.

Junius 14-én Jenő alkirály megtámadta a főherczegek állását; Montbrun lovassága nagy erővel rohanta meg az állás balszárnyát, mely támadást a fölkelő lovasság kitünő vitézsége és önfeláldozása daczára föltartóztatni nem bírt; ennek folytán csakhamar elveszett Kis Megyer is és János főherczeg délután 5 órakor megkezdte a visszavonulást Szt. Iván és Ács felé.

A francziák most körülfogták Győrt és Meskó 5000 főnyi magyar nemesi fölkelőkből álló hadteste, a főseregtől teljesen elvágatván, az erődített táborban maradt vissza, melyet Lauriston ellen a csata végéig sikeresen megvédelmezett.

Meskó most csak a megadás vagy egy merész átvágás közt választhatott. Igaz magyar és derék huszár létére az utóbbit választotta. *A csatát követő éjjelen az erődített táborból délnyugoti irányban kitört, s a Rába mentén fölfelé húzódván, a franczia hadsereg háta mögött* és annak közlekedő vonalain átvágva, számos viszontagság után elvonúlt s végül Kis-Komáromnál a Tirolból visszatérőben levő Chasteler altábornagy hadtestével egyesült.

E visszavonulás érdekes történetét találjuk Voith emlékiratában.

Most még csak röviden fölemlítjük e hirneves hadi vállalat parancsnokának és vezérkari tisztjének életéből a fontosabb adatokat.

Felsőkubinyi *Meskó József* Erdő-Tarcsán (Nógrád megyében) született s 22 éves korában a Wurmser huszárezrednél

mint hadapród lépett be; részt vett mint hadnagy a török háborúban és mint huszárkapitány az első franczia háborúkban. Meskó kitűnt már 1793-ban Furnesnél, midőn egy merész huszárcsínynyel 2 ellenséges tisztet és 25 embert elfogott, 1796-ban Ambergnél, 1797-ben Kircheipnél, 1799-ben négy ízben, de méginkább 1800-ban, midőn mint a 7. huszárezred őrnagya, egy különítménynyel elfoglalta a Mont Cenis szorost. Veszteség nélkül kerítette hatalmába, rajtaütés útján, az ellenséges sánczokat, melyekkel 18 ágyú, 340 franczia, s nagymennyiségű lőszer és eleségkeszlet jutott birtokába. Április 11-én 3000 emberrel támadta őt meg Thurreau tábornok ez állásában, de siker nélkül; Meskó kitartott, míg csak vissza nem hívták. Egy hóval később Susánál 4500 fővel jelent meg Thurreau, s bár Meskó csak 2500 fővel rendelkezett, a franczíákat, kik e harczokban roppant sokat vesztettek, csak lépésről lépésre engedte előre jutni. Thurreau hada június 4-én már csak 1500 főt számlálván, a támadással fölhagyott.

Meskó kitünő vitézségéért 1801-ben a Mária Terézia rendet és ennek következtében a bárőságot kapta; de előléptetése is gyors volt; már 1800 augusztusban alezredessé, *két hóval* később pedig ezredessé neveztetvén ki. Tábornok 1808-ban lett, az 1809-ben végrehajtott visszavonulásért pedig a Mária Terézia rend középkeresztjét kapta.

1813-ban mint altábornagy Drezdánál küzdött, de szerencsétlenül; hősies ellenállás után a franczíák leverték és ő hadi fogságba jutott. Midőn kicserélték, nyugdíjba ment Kőszegre s ott rövid idő mulva, 1815 augusztus 25-én meghalt.

Sterbeczi báró *Voith Ferdinand* 1771-ben Budweissben született; atyja báró Voith János őrnagy volt, ki szintén a Mária Terézia rendet bírta. Voith 16 éves korában a 2. tűzér ezredbe lépett be és az első franczia háborúkban oly vitézül küzdött, hogy az 1795-ben Weissenheim és Trier, 1796-ban Würzburg mellett tanusított vitézségéért legfelsőbb dicséretben részesült. 1805-ben már mint vezérkari százados vett részt és kitűnt Ulmnál, 1809-ben pedig mint vezérkari őrnagy a Meskó által véghezvitt visszavonulásban, melynek sikeréhez jeles intézkedéseivel és buzgó tevékenységével nagy mértékben hozzájárúlt. Itt Voith oly önfeláldozással működött, hogy egészségét tönkre tette s a háború után azonnal

nyugdíjba menni volt kénytelen. De jutalmúl elnyerte a Mária Terézia rendet.

1815-ben Voith újból szolgálatba állott és ezredessé lépett elő. E minőségében 1827-ig működött, amikor is május 16-án Casalmaggioreban meghalt.

Ezekben az előző eseményeket és a szereplő egyéneket megismertetvén, adjuk magát az emlékíratot, melyről még meg kell említenünk azt is, hogy egy jeles adatot tartalmaz a legnagyobb magyar, gróf Széchényi István életéből, hasonlót ahhoz, a melyről e folyóirat I. évfolyama megemlékezett;[1]) akkor lóháton, most a vízen hatol keresztül az ellenségen s visz biztos hírt a fővezérletnek.

Története ama visszavonulásnak, melyet báró Meskó cs. és kir. vezérőrnagy a magyar nemesi fölkelők 5000 főnyi csapatjával a győri csata után, a június 14-ike és 15-ike közti éjjelen 1809-ben végbevitt, mely alkalommal alulírott e seregtestnél mint vezérkari főnök volt alkalmazva.

Miután már a folyó év május 19-ike óta báró *Mecséry* altábornagynál Győrött voltam beosztva és így a Győr mellett lassankint gyülekező fölkelő csapatokat, valamint az egész környéket is pontosan ismertem, *június 13-án*, midőn ő császári Fensége *János* főherczeg az olaszországi hadsereggel Győr alá érkezett, e hadsereg vezérkari főnöke *Gomez* altábornagy által a Rába folyó és a Kis Dunaág közt, Győrtől nyugatra fekvő, 20.000 emberre és 50 ágyúra számított, újonnan épített sánczvonalhoz, mely ekkor még csak 4 1/3 zászlóalj gyalogsággal és 10 ágyúval volt megszállva, azon reám nézve igen hízelgő és különösen felbátorító bizalomteljes feladattal vezényeltettem ki, hogy azt megvédelmezzem.

Még ugyanaz nap este, miután az ellenség János főherczeg serege ellen, mely Győrtől keletre, Szabadhegy és Kis-Megyer közt volt fölállítva, valamint a többi fölkelő csapatok ellen is erős kémszemlét intézett és ez alkalommal a végbement harcz folyamán

[1]) Széchényi István gróf lovaglása a lipcsei csata előestéjén. Hadtörténelmi Közlemények, 1888. 319. lap.

hadseregének fölállítására nézve a Csanak és Nagy-Baróti melletti hegyeken már minden képzelhető előnyt kivívott, Gomez altábornagynak, a hadsereg vezérkari főnökének, kötelességhű, alázatos előterjesztést tettem: hogy a Szabadhegy és Kis-Megyer közti fölállítás, háttal a Dunának, melyen Győr és Komárom közt, a Gönyőnél levő néhány tutajt számításba nem vehetvén, az átkelés semmikép biztosítva nincs, a másnapra minden valószínűség szerint várható csata esetére nagyon veszedelmesnek tartom; e felállítás katonailag nincs helyesen megválasztva, mert ha mindkét részről egyenlő erőt tételeznének is föl, a mi hadseregünk ez állásban még a legszerencsésebb esetben is, ha t. i. győz, az ellenséget nem nyomhatná messzebbre vissza, mint a csanaki hegyekig; az ellenség ellenben, ki lovasságával a mi bal szárnyunkat könnyen megkerülheti, győzedelme esetén seregünket a vár irányába nyomva, azt teljesen felbomlaszthatja, vagy pedig, ha a fölállítás egy pontján áttörnie sikerül, a sereg legnagyobb részét a Dunába szorithatja; az első esetben hasonló szomorú történetet kellene megérnünk, mint 1805-ben Ulmnál. Miután e katonai megfontolás szerint a minden alap nélküli és csupán *remélhető* előnyöket, a sokkal több biztossággal fenyegető hátrányok messze felülmúlják, az én szerény véleményem az lenne, hogy a következő éjjelen a Szabadhegy és Kis-Megyer közti állást elhagyni és a hadsereget Ács mellett a Czonczó patak mögé, vagy pedig a körülményekhez képest mindjárt a komáromi hídfőig visszavonni kellene. Ez alkalommal nem mulasztottam el Gomez altábornagy urat, a hadsereg vezérkari főnökét, azon veszedelemre is figyelmeztetni, mely báró Meskó vezérőrnagynak a Győr melletti sánczokban fölállított fölkelő hadtestét érhetné; egyúttal biztosítottam őt arról, hogy a fönt megemlített szerencsétlenség bekövetkezte esetén, amikor is e hadtest a sereg többi részétől valószínűleg elszakad és annak a hadsereggel való összeköttetése megszűnik, minden tőlem kitelhetőt elkövetnék, hogy e derék, de fölfegyverzés, kiképzés és fegyelem tekintetében a hadképesség megfelelő fokán meg nem álló csapatokat a meg nem érdemelt gyalázatnak ki ne szolgáltassam, és arra igyekeznék, hogy az ellenséget valamely más irányban foglalkoztatván és neki minden képzelhető kárt okozván, a hadtestet megmentsem.

Midőn másnap, június 14-én, a győri állásban végbement csata után, a helyes katonai ítélettel előre látható, és tulajdonkép még elég kedvezően lefolyt események alkalmával, a Győr előtti sánczokban lévő fönt említett fölkelő hadtest a Komárom felé visszavonuló főseregtől csakugyan teljesen elvágatott, és nem lehetett többé remény arra, hogy ezen csapatokkal a vár keleti részét már túlerővel bekerítő, egész a majorokig előre hatoló ellenséget visszavetni és az összeköttetést ez irányban helyre állítani lehessen — bekövetkezett az az eset, melytől tartottunk. Az ellenségnek Szabadhegy és Szt.-Ivánnál egész a Dunáig vett igen előnyös állásáról egy kémszemle útján személyesen meggyőződvén, miután egy még ilyen gyakorlatlan hadtestet a valószínű és czélnélküli teljes elpusztulásnak, mely az olasz alkirály győzelmének értékét tetemesen növelte volna, kitenni nem akartam, a Győr váránál a Rábán fennálló és már korábban, elővigyázatból némi csapattal és ágyúkkal megszállott jármos hídat azonnal leromboltattam, hogy a merész ellenségnek, mely bennünket már a vár átadására hívott fel, az Újvárosba bejutni és a sánczokban levő csapatainknak hátába kerülni ne sikerülhessen, a mi ha megtörténik, czéltalan vérfürdő után végül mégis csak a fogságot juttatja vala elkerülhetlen osztályrészünkül.

Az említett módon a hadseregtől teljesen elvágott hadtest báró Meskó vezérőrnagy parancsnoksága alatt a következő csapatokból állott:

Gyalogság:

1	zászlóalj	pozsonyi	nemesi fölkelő gyalogcsapat.
1	»	nyitrai	
1	»	nógrádi	
1	»	vasmegyei	

Lovasság: gróf *Keglevich* tábornok parancsnoksága alatt.

1	osztály	székesfehérvári	nemesi fölkelő huszárcsapat.
1	»	pozsonyi	
1	»	bácskai	
1/4	»	jászsági	

Tüzérség: Schuster tüzér kapitány és *Mohr* tüzér hadnagy parancsnoksága alatt.

3 db.	7	fontos	taraczkból	mozdonynyal együtt
4 «	6	«	ágyúból	
3 «	3	«	«	

2 db. két fogatú kocsiból 6 fontos lőszerkészlettel és 2 db. két fogatú tűzi szerszámkocsiból granátokkal.

Időközben, míg a Rábán átvezető és már említett hídat az ellenség szeme láttára lehordattam, miután az Abdánál és Lesvárnál felállított előőrseink azt jelentették, hogy e két oldalról ellenség nem látható, báró Meskó és gróf Keglevich tábornokokkal, valamint a két tüzértiszttel az általam az ellenség hátába szándékolt vállalat érdekében érintkezésbe léptem és köztünk azonnal el lőn határozva, hogy a következő napot nem várjuk be Győr falai alatt, hanem még az éj folyamán Lesvár mellett az alkirály seregének hátában fogunk működni; összeköttetéseit, melyeket teljesen biztosítottnak hisz, megzavarjuk és minden kigondolhatót megkísérlünk arra, hogy e nagy számú csapattestet, tüzérséggel és vonattal egyetemben, megmentsük; az ellenséget e vállalat hosszabb ideig foglalkoztatja, őt kikülönítésekre kényszeríti, mi pedig végső esetben, ha menekülésre már semi kilátás többé nincs, csak akkor fogunk, de akkor is dicsőségesen elveszni. Hogy ez mielőbb foganatosítható legyen, az összes közelben lévő törzs- és főtisztek az Ujvárosba esti 10 órára hadi tanácsra hivattak össze, melyben nekem jutott a kitüntetés, a jelenlevő uraknak a nap szerencsétlen eseményeit, a kritikus helyzetet, melybe jutottunk és a megmentésünket czélzó ideiglenes elhatározást előadhatni; megjelöltem egyszersmind a Balaton felé szándékolt visszavonulásnak irányát, egyelőre a térképen, végül pedig az urakat fölhívtam és fölbátorítottam, hogy e merész vállalatban a magyar nemzethez méltóan igyekezzenek részt venni. Az egész hadtest becsületére vált, és őszintén be kell ismernem, hogy nem kevéssé voltam meghatva, midőn láttam, hogy inditványom egész terjedelmében egyhangúlag elfogadtatott, annak kivitele a jelenlevők által az egész hadtest nevében elhatároztatott és a tanácskozásról fölvett jegyzőkönyvben örömmel aláíratott.

Az indokok, melyekre ezt a merész vállalatot alapítottam és

melyek szerencsétlen kimenetel esetén is bizonyára igazolásomra szolgáltak volna, a következők:

a) Az itáliai alkirály, az ellenséges vezér személyének ismerete, kit hadi fogságom alatt 1800-ban Nevers-ben Franciaországban volt alkalmam megismerni; Jenő alkirály a győri csata alkalmával vezényelt először mint fővezér, és ismerve őt föltettem róla, hogy a mi csapataink hősiessége által meglehetős drágán kivívott és rosszúl kihasznált győzelem után, megelegedve erre a napra a véres babérokkal, nem fog olyan rendszabályokhoz nyúlni, melyek szükségesek lettek volna arra, hogy a minden segítségtől elvágott fölkelő hadtest ellen, mely a vár előtti sánczokban állott, minden oldalról biztosítva legyen.

b) Az elhatározásunk gyors kivitelébe helyezett bizalom.

c) A remény, hogy még nagyobb ellenséges csapatok is, melyeket esetleg megállapított útvonalunkon találnánk, ha azok váratlan módon lepetnek meg, legyőzhetők lesznek, vagy legalább is visszavonulási vonalunk elhagyására lesznek kényszeríthetők.

d) Biztam 10, jó lovakkal bíró és kitünően kezelt lövegünkben, melyek mindenkor nagy sikerrel támogathatnak bennünket és vállalatunkat különösen elősegíthetik.

A hadi tanácsban történt elhatározásról, a Győr alatti sánczokból való kivonulásunk alkalmával, Ő császári Fenségének, József főherczeg nádornak a másolatban mellékelt[1]) jelentés küldetett el gróf Széchényi István *főhadnagy által, ki daczára annak, hogy mindkét Dunapart Győrtől Gönyőig az ellenség által már megszállva volt, egy kis csolnakon Komáromot elérte, miáltal ő császári Fensége vállalatunkról már június 15-én tudomást nyert.*

Hogy az egyhangú elhatározást kivihessük, legszükségesebb dolog az volt, hogy a Győrtől nyugatra egy órányira Lesvár mellett lévő és semmikép ki nem kerülhető, 5 öl széles mocsaras árkon át egy használható hídat építsünk; mert hadászati szempontból czéljainkra ez volt a legalkalmasabb és legkedvezőbb hely. A hadi tanácsban tett azon ígéretemhez képest, hogy az árkon hídat fogok veretni, ezen reánk nézve oly fontos munkát még a június 14-éről

[1]) E jelentés nincs mellékelve, de hogy tartalma mi volt, az az előadottakból világos.

15-ére következő éjfél előtt megkezdtem, buzgón támogatva Mohr a derék tűzérhadnagy, valamint az összes tűzer legénység által; a híd, daczára a felmerült nehézségeknek, végtelen erőmegfeszítéssel *június 15-én* hajnali 1/2 3 órára mégis annyira elkészült, hogy azon az egész hadtest átmehetett, mi a következő rendben történt:

Az elővédet a pozsonyi huszár-osztály, *Eszterházy János* gróf ezredes alatt, képezte; ezután jött az összes gyalogság és 1/4 osztály jász huszár; a hátvédet gróf *Keglevich* tábornok parancsnoksága alatt, kihez még *Sirsich* vezérkari százados volt beosztva, a *Garnika* ezredes által vezetett bácsi huszár-osztály képezte.

Ez ideig még Öttevénytől Abda felé, mely most már jobb oldalunkon volt, semmiféle ellenséges mozgalom nem észleltetett, mindazonáltal az Abda mellett a Rábczán át vezető, valamint a Lesvárnál általam épített hídat is átkelésünk után teljesen szétromboltattam és az anyagot a körül lévő bokrokban széthányattam, mely rendszabály által az egész Abdáig csakugyan előnyomúlt ellenségnek lehetetlenné volt teve, hogy hadtestünket ez oldalról még az éj folyamán üldözze.

Lesvártól kezdve az egész oszlopot, Kónyt jobbra hagyva, Bágyognak, az ellenség első közlekedési vonalának irányítottuk, mely vonal Öttevényről, továbbá a Fertő mellékéről Szt. Péteren, valamint Kapuváron és Csornán át a Rába felé vezet. Ebben az irányban a mi elővédünk egy lovas járőre Lassalles tábornok segédtisztjét, egy másik tiszttel és egy közemberrel egyetemben, kik az alkirály által azon parancscsal voltak kiküldve, hogy a franczia csapatok menetét Öttevénytől a győri sánczok felé siettessék, szerencsésen fogságba ejtette. Ez által az alkirálynak, amúgy is elkésett, intézkedése teljesen meghiúsult és annál tovább maradt a mi vállalatunk felől is bizonytalanságban.

Nemsokára ismét két futár került kezeink közé, kik sok magánlevéllel és néhány tudósítással, melyekben a franczia főserég vezérkari főnöke a *horvát bán*[1]) és *Chasteler* márki altábornagy menetiránya felől értesíttetik, Bécsbe voltak küldve. Ez értesítéseket, amint az lehetséges volt, a két hadtestparancsnoknak miheztartás végett azonnal elküldtük.

[1]) Gyulay altábornagy.

Bágyogig menetünk meglehetősen nyugodtan folyt, ezután a menetelést Csanak[1]) felé irányítottuk, az ellenség második, tulajdonkép fő közlekedési vonalára, mely Soprontól Moriczhidáig szinten a Rábához vezetett. De midőn Egyed közeleben erre a vonalra léptünk, tudomásunkra jutott, hogy a 19. franczia dragonyos ezred, mintegy 600 lovassal és némi tűzérséggel, egy óra előtt ugyanitt, Szány irányában vonúlt el. Csanakban magában is állott nehány száz főnyi ellenség; ezek báró Meskó hadtestparancsnok rendeletére a pozsonyi huszárok egy százada által rajtaütésszerűleg megrohantatván, közülök mindazok, kik el nem menekültek, levágattak.

Körülbelül ugyanez időben Szill-Sárkány felől mintegy 200 főnyi lovasság mutatkozott; ezek eleinte ágyúkkal lövettek és miután már szetszórattak, a bácsi huszár-osztály által, melyet *Garnika* ezredes vezényelt, amennyire ez a mi czéljainknak megfelelt, üldözőbe vétettek. Ez alkalommal több fogoly ejtetett, míg a mi részünkről néhány lovas és ló megsebesült.

A további menet alatt természetesen a fent említett, közelünkben Szány felé vonuló dragonyos ezredtől kellett leginkább tartanunk. Ennek folytán tehát Csanaktól az egész oszlopot kissé jobbra, Vág felé,[2]) irányítottuk. A legnagyobb rendben és oly zárkózottan, hogy az egész gyalogság $^1/_2$ század szélességgel alakított tömeget képezett, meneteltünk tovább s ha az ellenséges dragonyos ezred bennünket menetközben megtámadott volna, a tűzérségünk által támogatott gyalogsági tömeg a támadást szuronynyal várta volna be s ily módon az ellenségnek sok kárt okozhatott és azt minden valószínüség szerint vissza is verte volna.

Nagyobb biztosság okáért a hadtestparancsnok Szány felé, az ellenség megfigyelésére, egy egész lovas századot küldött ki, mely egyúttal menetközben a mi baloldalunkat és hátunkat is födözte.

Igy folytattuk útunkat, csak nehány ellenséges portyázótól nagy távolból megfigyelve, egész Vágig. Itt a hadtest átkelt a Rába folyón, és amint az egész had átvonúlt, a hídat azonnal szétromboltattam és a 6 mértföldnyi menet után nagyon kifáradt csapatok

[1]) Rába-Csanak, Szill és Egyed közt.
[2]) Szánytól délnyugotra a Rába mellett.

este 9 órakor a Szt. Péter és Csonkás közt lévő erdőben táborba szállottak.

Itt a legénység fejenkint mintegy 1/2 meszely bort kapott; kenyérrel és lótáppal a csapatok június 16-áig bezárólag még Győrben elláttattak.

Június 16-án, hajnal hasadtával, a hadtestparancsnok a csapatokat ismét útnak indította. További útirányunkat Kis-Czell fele vettük; ez a harmadik ellenséges közlekedési vonalon feküdt, mely Sárváron és Kis-Czellen, továbbá Mersénél a Rába[1]) folyón át, Pápára vezetett; Pápa az utolsó pihenő helyünktől csak 3 órányira feküdt.

Ha az 5000 főnyi fölkelő hadtest oly állapotban van, hogy avval nagyobb veszedelmet szándékosan is kereshettem volna, akkor június 16-án reggel Pápa városának tartok; itt ez időben az ellenség nehéz tűzér-tartaléka, a hadsereg málhája, pénztárai, hadbiztossága, mintegy 4000 sebesültje vala és ugyanott 2500 császári és királyi hadi fogoly őriztetett; ha ezeket itt meglepem, az itáliai alkirály győri, amúgy is drágán szerzett győzelmének gyümölcseit a legérzékenyebb módon ragadhattam volna el és ezáltal úgy Győr várának fölmentéséhez, de talán egész Magyarország kiürítéséhez a legjobb alkalmat szolgáltathattam volna. De erről a szép tervről legnagyobb szívfájdalmamra annál is inkább le kellett mondanom, miután a csapatok parancsnokai e merész vállalatot nagyon is veszedelmesnek tartották — és a megmentésünket czélzó menet gyorsításának, minden látszólagos, még oly nagy előny kivívását is alárendelték.

A hosszú út Kis-Czell és Jánosháza felé csupa erdőn át vezetett; én szándékosan kerültem is minden falut, hogy a gyalog legénység hosszabb tartózkodásának elejét vegyem; 6 órai menetelés után elővédünk végre Kis-Czellbe ért, mely, mint már említém, az ellenség harmadik és fő közlekedési vonalán feküdt. Miután pedig az egész környék minden helysége ellenséges csapatokkal volt megszállva, nemsokára egész oszlopunk ellenséges járőrök és portyázók által úgyszólván körül volt rajozva és minden oldalról

[1]) Egy kis tévedés — nem a Rábán, hanem a *Marczalon*; e vonal a Rábát már Sárvárnál lépi át.

háborgattatott, pedig a mi helyzetünkben nem tudhattuk, hogy az ellenség hadaiból mi követhet még bennünket.

A hadtestparancsnok, az én előterjesztésemre, az egész hadtestet Kis-Czell és Ság közt megállította, a tűzérséget előnyös pontokon fölállította és a legtekintélyesebb ellenséges csoportok ellen a huszárok által minden késedelem nélkül támadást intéztetett és azokat szét is ugrasztotta. Még útközben, Merse közelében, a Szombathelyről Sárváron át Pápára utazó Vajda alispántól megtudtuk, hogy Sárvárra, mely tőlünk mintegy 2 ½ óra távolságra, és jelenlegi állásunkat Kis-Czellnél véve, a mi jobb oldalunkban feküdt, a mai napon, azaz június 16-án 5000 főnyi ellenséges seregnek kell beérkezni, hol fogadtatásukra már minden előkészület meg van téve. Midőn az említett állásban csapatainkat nemileg pihentetni akartuk és elővédünket Ságtól Jánosháza felé állítván fel, magunkat teljes biztosságban lévőknek tartottuk és figyelmünket leginkább Sárvár felé fordítottuk, hirtelen riadalom támadt, avval a hírrel, hogy a Sárvárra csakugyan beérkezett ellenséges csapatok két oldalról nyomúlnak ellenünk. Csakugyan a még Kis-Czellnél álló hátvédünknél nemsokára élénk csatározás vette kezdetét.

Báró Meskó tábornok eme körülmények folytán egy lovasszázadost ama határozott írásbeli parancscsal küldött Keglevich grófhoz, hogy a kisebb ellenséges csapatokat figyelmen kívül hagyva, az ellenségről beérkezett hírek folytán a hátvéddel minden késedelem nélkül Ságon át a már újból megindított oszlopot elérni és ahhoz kellő távolságban csatlakozni igyekezzék. De miután ez a parancs nem lőn azonnal végrehajtva és a késedelmezéssel több mint egy óra idő elveszett, ez által hátvédünk meglehetős zavarba jutott. De midőn észrevettük, hogy a hátvéd nem indúlt el azonnal, amint annak történnie kellett volna, s onnan nemsokára erős ágyúzás hallatszott, a hadtestparancsnok az oszlopot újra megállította és velem a hátvédhez sietett; és itt bámulva kellett látnunk, hogy a hátvéd tájékozását majdnem teljesen elvesztette s ebben a tévedésében, a helyett hogy a főcsapat felé igyekezett volna, Merse felé, tehát tőlünk el akart az ellenség ellen nyomúlni, továbbá, hogy egy 5—600 főnyi ellenséges csapat Tokorcs falu felől[1]) nem kisebb szándékkal tartott felénk, mint hogy

[1]) A Sárvártól Kis-Czell felé vezető úton.

az összeköttetést az oszlop és a hátvéd közt megszakítsa. Az ellenség csakugyan már Dömölkig nyomúlt elő és a sági útnak, melyen már nekünk is golyózápor közt kellett átmennünk, nemsokára urává lett volna.

Hogy ezen a bajon segítsen, a határozott és vitéz Meskó tábornok a hátvédnél lévő bácskai huszár-osztályt magához vette és azoknak élén a közlekedésünket mindinkább veszélyeztető ellenséget hirtelen és gyorsan megtámadta és azt vissza is vetette; az így elért időnyereség által lehetővé vált, hogy a hátvéd már meglehetősen megszorúlt gyalogságát és tűzérségét kerülő útakon Ságra visszavezessem és az oszlophoz csatlakoztassam. Alig hogy e hiba s az abból származó zavar báró Meskó tábornok lelekjelenléte és vitézsége által helyre hozatott, már a Ság előtt Miske irányában fölállított elővédnél kezdődött az ágyúzás. Én, aki mindazok után, miket az ellenség beérkezéséről Sárvárra és ellenünk tervezett előnyomulásáról tudtam, nem is képzelhettem mást, mint hogy az a rész, mely a hírek szerint Sárvárról Miske ellen menetelt, csakugyan a mi elővédünkre bukkant, a hadtestparancsnokkal azonnal oda siettem; legnagyobb örömünkre azonban azt láttuk, hogy csak egy ellenséges gyalog zászlóalj, mely Miskéről egy tiszti málha-vonatot kísért, bukkant egész váratlanúl a mi elővédünkre, melynek derék tűzérsége erős kartácstűzzel fogadta; ezután pedig a saját kezdeményezéséből ide sietett gróf *Eszterházy János* ezredes a pozsonyi huszár-osztálylyal azt részint levágta, részint fogságba ejtette, míg a kíséretben volt ellenséges lovasság menekülni volt kénytelen.[1])

Ez alkalommal az ellenség 53 halottat hagyott a küzdő téren, 178 ember és 6 tiszt fogságba jutott, és az egész málha-vonat, mely tetemes értéket képezett, a huszárok zsákmánya lett. A mi részünkön 1 altiszt s nehány közember súlyosan megsebesült; volt nehány elesett és sebesült ló is. Mindjárt ez esemény után, még olyan szerencsések voltunk, hogy 32 császári és királyi és 4 főlkelő tisztet, 1 tábori papot és néhány száz embert, kik mind a győri csatában estek hadi fogságba és Kis-Czellen át Pápáról Sár-

[1]) Gróf Eszterházy János ezredes e vitéz tetteért — ép úgy mint Meskó és Voith is — a Mária Terézia rendet kapta.

várra voltak szállítandók, megszabadíthattunk; az ellenséges kíséretet részint levágtuk, részint elfogtuk vagy szétvertük.

Itt a fölkelő huszárok különös dicsőségére, mint szemtanúnak föl kell említenem, hogy azok a fent említett fogságból megszabadított 36 tisztet, kik teljesen kifosztva és ami ruházatukat illeti, a legszánandóbb állapotban voltak, a zsákmányúl ejtett tiszti podgyászból a legszebb ruhákkal, köpenyekkel, csizmákkal és egyéb holmikkal a legbarátságosabb és nagylelkűbb módon már 17-én reggel fölszerelték s ilyenformán sokan a tisztek közűl elegendően kárpótolva is voltak.

De miután az általunk teljesen elpusztított ellenséges csapat nem az volt, melyet Sárvár irányából vártunk, erről az oldalról még mindig várható volt ellenség és én azt véltem, hogy azt, vagy legalább is annak lovasságát, Jánosházánál fogjuk találni.

A hadtestparancsnok úr e szerint intézkedett, és erősen elhatároztuk, hogy eme reánk nézve legfontosabb pont birtokáért a legvégsőt is merni fogjuk.[1]) A csapatokat tehát, melyek az eddig oly szerencsésen lefolyt események következtében több önbizalommal látszottak bírni, bátorítottuk s azt mondtuk nekik: hogy az ellenséget alkalmasint Jánosházánál fogjuk találni, hol e falu és az út birtokáért küzdelemre fog kerűlni a sor. E mellett arra is biztattuk a gyalogságot, hogy ez esetben ne is kezdjenek lőni, hanem tűzérségünk födözete alatt azonnal szuronynyal rohanják meg az ellenséget, annál is inkább, mivel már csak ez az egy pont fontos reánk nézve és akkor az egész hadtest meg van mentve és ők dicsőséggel és tisztelettel elhalmozva, nemsokára ő császári Fenségéhez, József nádorhoz fognak jutni. E buzdítások, melyek önérzetüknek hízelegtek, valamint a korábbi szerencsés események szülte nagyobb önbizalom, a legénységre igen jó hatással voltak. A fárasztó nagy menetet tehát a roppant forróságban meggyorsítottuk és a legjobb rendben értük el Jánosházát, hol azonban a várt ellenséget nem találtuk.

De mindeme aggályok és az általuk parancsolt rendszabályok,

[1]) Sárvárról két útvonal vezet a Marczalhoz; az északi Kis-Czell, a déli Jánosháza közelében éri el e folyót; e két út volt az ellenség valószínű előnyomulási vonala.

melyek azonban semmi időveszteséggel nem jártak, sőt ellenkezőleg menetelésünket meg is gyorsították, a beerkezett tudósítások által teljesen igazoltak voltak és a még újoncz csapatoknak igen jó iskolául szolgáltak.

A hadtestparancsnok ur már Ságról egy osztály huszárt küldött ki Miske ellen, mig Jánosházáról egy másodikat Karakó ellen küldött, hogy e két oldalról jobban biztositva és minden esemenyről idejekorán értesitve legyünk.

Az oszlop átment Jánosházán és utunkat még az nap este a Marczal folyó mellett fekvő Megyerig folytattuk; ott átmentünk a Marczalon és az egész hadtest, 7 mérföldnyi menetelés után, az Uk irányában levő erdőben éjjeli pihenőre táborba szállt.

Midőn Jánosházán átvonúltunk, a hadtestparancsnok ur 30 akó bort harácsolt és azt a nagyon kimerült legénység üdítésere a táborba szállíttatta.

Itt kötelességszerűen meg kell emlitenem, hogy a Vas megyén történt átvonulásunknál a vasmegyei gyalog zászlóalj legnagyobb része visszamaradt, valamint azt is, hogy a két erőltetett menet alkalmával a legénység közül sokan, a nagy forróság és teljes kimerültség következtében, holtan összeestek, vagy pedig hátra maradtak.

Június 17-én, korán reggel, miután kiküldött különítményeink mind a táborba visszatértek volt, a Megyer mellett a Marczalon levő hídat szintén szétromboltattam, és az egész hadtest anélkül, hogy az ellenség által tovább nyugtalanittatott volna, a menetet Türjén át Zala-Szt.-Gróthig folytatta; itt, azonnal megérkezésünk után, a Zalán átvezető hídat, nagyobb biztosság okáért, szétrombolni rendeltük és Türjére valamint Zalabérre egy erős lovas különítményt toltunk előre. A hadtest azonban Szt.-Gróthtól Türje irányában, a vonatot oltalmazólag, lőn felállítva.

A csapatok négy nap után itt kaptak először ismét főtt ételt kaptak azonkívül bort és kenyeret is, melyet harácsolás útján szereztünk s mely élelmi czikkek pontosan be is szolgáltattak.

Szt.-Gróthon az előljáróságtól azt a biztos hírt vettük, hogy a Zala jobb partján lefelé Zala-Apátinál gróf Athems ezredes áll, egy Landwehr zászlóaljjal és 90 Frimont huszárral, valamint azt is, hogy Chasteler altábornagy hadtestével Tirolból Nagy-Kanizsa

felé van útban. Ennek folytán báró Meskó hadtestparancsnok úr Athems ezredeshez azonnal egy tisztet küldött, valamint Chasteler altábornagyhoz egy másodikat, mint futárt, hogy ittlétünkről és csapataink erejéről hírt vigyenek. Egyúttal elhatároztuk, hogy *június 18-án* napkeltével Sármellékre menetelünk, ott Athems ezredessel összeköttetésbe lépünk s így Chasteler közeledő hadtestéhez szintén kisebb távolságra jutunk; ebben az állásban aztán, a Zala mindkét partján, Chasteler altábornagy további intézkedéseit be fogjuk várni.

Midőn Sármellékre beérkeztünk, a Chasteler-hadtest ellátására nézve az előljáróság által előzetesen megrendelt intézkedésekből megtudtuk, hogy a nevezett altábornagy úr hadtestével június 19-én Kis-Komáromba, 20-án pedig már Keszthelyre, a Balaton mellé, volt beérkezendő. A tett élelmezési intézkedésekből azt véltem tisztán megállapíthatni, hogy a közeledő seregtestnek tekintélyes számmal kell bírnia s jó állapotban kell lennie, valamint azt is, hogy az altábornagy úr az ostromzár alá vett Győr vára ellen, alkalmasint késedelem nélkül, egy hadműveletet indítani szándékozik, annál is inkább, miután most eme vállalat báró Meskó tábornok hadteste által is támogattatnék.

Ennek folytán báró Meskó hadtestparancsnok úr *június 19-én* a fölkelő csapatokat Sármellékről egyenesen Keszthelynek indította útba és egy Keszthelyről Pápa elleni esetleges előnyomulásra számítva, a Chasteler-hadtestnek mintegy elővédjét képezendő, a Sümeg és Tapolcza irányában levő magaslatokon vettünk állást.

De Chasteler altábornagy úrnak Kanizsáról keltezett és Meskó tábornokhoz még az éj folyamán beérkezett átiratából azt láttuk, hogy az altábornagy úr hadtestével, melynek számerejét különben nem említette, csak június 20-án akar Kis-Komáromba beérkezni és arról, hogy csakugyan Keszthelyig akar-e előnyomúlni, vagy hogy hadműveleteinek egyáltalán milyen irányt szándékozik adni, ez írásban említés téve nem volt; csakis Keszthelynél vett fölállításunkat helyeselte kiváltkép.

Ámde időközben több oldalról és szt.-gróthi bízalmas hírszerzőnktől is határozott tudósítást kaptunk, hogy mintegy 4000 főnyi ellenséges lovasság, mely a fölkelő hadtest üldözésével volt megbízva, bár nagyon kimerült állapotban, Szt.-Gróthra érke-

zett és előőrseit Sármellék felé egész Udvarnokig tolta előre; a fennforgó körülmények, de leginkább annak folytán, hogy Chasteler altábornagy úrtól határozott értesítést nem kaptunk, tanácsosabbnak tartottuk, a Szt.-Gróthon lévő ellenséges lovasság kimerültségét fölhasználva, haladék nélkül és erőltetett menettel a koromsötét és zivataros éjjelen Keszthelyről azonnal útnak indúlni és Sármelléken át Hídvéget és Kis-Komáromot elérni. Ez által elejét akartuk venni annak, hogy a Chasteler altábornagygyal szándékolt egyesülésünk az ellenségnek Szt.-Gróthról Sármellék felé történő esetleges előnyomulása által az utolsó napon meghiusíttassék. Ha ez megtörténik, úgy kényszerítve lettünk volna visszavonulásunkat igen fáradságos módon a Balaton bal partján, Székesfehérvár felé venni, és ez alkalommal az alkirály, ki ekkor már Komárommal állott, seregének tetemes részével Veszprémnél várhatott volna bennünket; ekkor pedig, két tűz közé kerülve, vagy a Balatonba szoríttatunk, vagy pedig egyébként teljesen elpusztulhatunk.

A még az éj folyamán végrehajtott menet által minden Szent-Gróthról Sármellék felé esetleg tervezett ellenséges vállalatnak teljesen eleje vétetett, és miután az ellenség Szt.-Gróthon a bor túlságos élvezetében keresett üdülést és ilyenformán *június 20-án* az előnyomulással elkésett, mi még az nap Kis-Komáromot szerencsésen elértük és kitűzött czélunk, a Chasteler altábornagygyal való egyesülés, teljesen eléretett.

Chasteler márki altábornagy élővédjét még június 19-én Hídvégig, a Zala mentén, tolta előre, az ott lévő hídat a lerombolásra előkészítette és ezt a pontot a fölkelő hadtest tűzérségével jól megszállatta.

A Szt.-Gróthon volt ellenséges lovas csapattest, mely Sármellék irányában tett előnyomulása alkalmával valószínűleg a mi Kis-Komáromba történt elvonulásunkat, s talán a Chasteler hadtest beérkezését is megtudta, Sümegen és Vásárhelyen át a legnagyobb gyorsasággal Pápára vonúlt vissza.

Chasteler altábornagynak Tirolból visszahozott hadteste, melyet legalább is 10—12 ezer főre becsültem, valóságban csak mintegy 3600 főnyi gyalogságból, 380 lovasból és 9 lövegből állott.

A szerencsétlen események és az ezek folytán szükségessé vált megerőltetések következtében e hadtest ép oly kevéssé volt alkalmas, mint Meskó tábornok fölkelő hadteste, a Győr vár irányában esetleg megindítandó nagyobb és elhatározó vállalatra. Tekintve mindezeket, a két parancsnok az egyesülés után azonnal, az én tanácsomra, elhatározta, hogy június 21-én az összes csapatok számára pihenést engedélyez, de 22-én reggel a Balaton déli oldalán Székesfehérvárt gyors menetekben elérni fog igyekezni.

A dolgok ilyen kritikus állapotában egy Székesfehérvárnál mintegy 9000 főből és 19 ágyúból álló hadtesttel a fővárosnak, Budának, biztosságát és megnyugtatását lehetett elérni, egyszersmind lehetségessé vált az, hogy a fehérmegyei esetleges harácsolások is meggátoltassanak vagy legalább megnehezíttessenek; végre a komáromi hídfővel való összeköttetés is innen sokkal könnyebben volt eszközölhető.

Eme meggyőződés és a két parancsnok elhatározása folytán, az egész egyesített hadtest *június 22-én* csakugyan Marczalira menetelt, midőn Chasteler altábornagy János főherczegtől *új parancsot kapott*. E parancs szerint Meskó tábornok fölkelő hadteste teljesen Chastelernek rendeltetett alá, és említett tervünk is megsemmisült, amennyiben további műveleteinkre nézve teljesen ellenkező irányt látszott elrendelni. Még ugyanaz nap vissza kellett fordúlnunk Marczaliról és Nemes-Vidre; 23-án Sármellékre, 24-én Keszthelyre meneteltünk, hol 25-én pihenőt kellett tartanunk, 26-án pedig Zalabérre kellett menetelnünk. Itt Meskó tábornok hadteste, a további parancsokat várva, a Zala folyó mögött megfelelő állást vett, mig Chasteler csapatai részint Szt.-Gróth, részint Türje mellett állíttattak fel.

Chasteler altábornagy parancsára innét az úgynevezett Bakonyi erdő, valamint Kőszeg és Sopron irányában, hol egy nem szállítható ellenséges kórház volt, a két csapattestből összeállított különböző portyázó különítmények küldettek ki. De e portyázások a dolgok természetes rendjénél fogva, egyéb eredménynyel nem jártak, minthogy csekély erőnk szétforgácsolódott és a különítmények czéltalanúl kifárasztattak; de ami ennél a vállalatnál a legrosszabb vala, az az volt, hogy ama fontos időpontban időnket elvesztegettük anélkül, hogy a legcsekélyebb eredményt elértük

volna. Míg ellenben, ha ő császári Fensége János főherczeg rendeletei a mi előzőleg föltett szándékunkat meg nem másították volna, egy Székesfehérvárnál korábban, már 27-én, vagy ha a gyalogságot kocsin szállítottuk volna, még előbb vett felállítás az országnak nemcsak egy fél milliónyi sarczot takarított volna meg, hanem a később a komáromi hídfőtől Győr irányában folyt hadműveleteknek is nagyobb hatást adhatott volna. Chasteler altábornagy úr ugyan addig, míg Zalabérnél álltunk, több hadműködési tervről nyilatkozott, de azok többnyire csekély erőnk teljes szétforgácsolásán alapúltak, vagy pedig a fölkelő csapatoknak általa is igen jól ismert állapotán, melynek csak számerejét vette mindig számításba, váltak kivihetetlenekké.

A határozatlanság, vagyis inkább tétlenség emez állapotában, a két hadtest zömével Zalabérnél és Szt.-Gróthnál egész *július 1-éig* bezárólag állottunk, addig tudniillik, míg Meskó tábornok sürgető előterjesztéseire ő császári Fenségétől, József főherczeg nádortól futár útján azt a parancsot kapta, hogy Chasteler altábornagytól elválva, a fölkelő csapatokkal a Balaton déli oldalán Székesfehérvárra meneteljen és a körülményekhez képest Komáromban a többi fölkelő csapatokhoz csatlakozzék.

A legfelsőbb rendelet folytán a fölkelő hadtest *július 2-án* elindúlt Zalabérről és 8 erőltetett menet után, pihenő nap nélkül, Székesfehérvárt szerencsésen el is érte.

A menet következőképen történt:

július 2-án Zala-Apátira,
« *3-án* Kis-Komáromba,
« *4-én* Marczalira,
« *5-én* Szőllős-Györökre,
« *6-án* Szárszóra,
« *7-én* Siófokra,
« *8-án* Lepsényre,
« *9-én* Székesfehérvárra.

Július 10-én pihenő nap volt, amit a nagyon kifáradt csapatoknak annál is inkább meg lehetett adni, miután az összes beérkezett hírek szerint, az ellenség a vidéket egészen elhagyta, a Rába folyón tul húzódott volt már vissza és csak Győr vára volt még általa megszállva.

Chasteler altábornagy, ki az ellenség visszavonulását ugyanez időben tudta meg, hadtestével Pápa felé menetelt, és a komáromi hídfőtől a Rábáig előnyomúlt fölkelő csapatokkal összeköttetésbe lépett.

Meskó tábornok hadteste *július 11-én* ismét elindúlt Székesfehérvárról és az nap Csákvárra menetelt, *július 12-én* Tatára, *július 13-án* pedig a komáromi táborban lévő fölkelő sereghez bevonúlt.

A táborban báró Meskó tábornok fölkelő hadteste dicső elhatározásáért, valamint az ellenség hátában ép oly ügyesen mint vitézül végrehajtott hadműveletéért, mely által az itáliai alkirály Győrnél kivívott győzelme fényéből sokat elvesztett, ő császári Fensége *József* főherczeg nádor, nemkülönben ő királyi Fensége *Károly* főherczeg, Magyarország prímása, és az egész tábornoki kar által minden katonai tiszteletnyilvánítással és a legnagyobb kitűntetéssel fogadtatott.

Bécs, november 17-én, 1810.

Sterbetzi Báró Voith Ferdinánd,
a Mária Terézia rend lovagja és őrnagy a vezérkarnál.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A Székely Mózes harczáról megmenekült erdélyi rendek Szászvárosban gyűlést tartottak és az öreg simai *Borbély Györgyöt*, ki a köszvény miatt kezére, lábára nyomorék, de jeles tehetségekkel fölruházott, tapasztalt hadvezér vala, a sereg generálisává tették. És míg egyfelől követséget küldtek az állítólag magyar származású Bektás temesvári pasához és Mehemet szerdárhoz, másfelől szorgalmasan gyűjtötték a hadat és kijelentették, hogy sohasem fognak meghódolni Bástának. De a császári generalis gyorsasága meghiúsította minden reményüket s arra a hírre, hogy az ellenség Szamosújvár alól már Fejérvár felé közeledik, kénytelenek voltak ők is a török végekre menekülni. Ekkor a hajdúk Lippáról, Jenőről, Váradról nagy hirtelen összeszedelőzködtek és kevés számú német katonasággal egyesülvén, *Duval Henrik* lippai parancsnok vezetése alatt megtámadták a bujdosókat. De Borbély és Nagy Albert magyarjai, meg a lengyelek 1603 augusztus 6-án Brassónál szétverték a támadó sereget, úgy hogy a vezérek is csak nagy bajjal menekültek a csatából. De a győzelmet már nem volt erkezésük kizsákmányolni, mert nyakukon hozták az ellenséget. A Vaskapunál Rákóczy Lajos augusztus 8-án utolérte őket. Nem voltak elkészülve a csatára s a véletlen támadás nagy zavart és rendetlenséget okozott soraikban. Még jóformán védelmezni se tudták magukat a szoros hegyi útakon s minden podgyászukat, hadi fölszerelésüket hátra hagyva, csak menekülésre gondoltak. Egy részük a hajdúk csapásai alatt hullott el, más részüket, kik erdőkbe, hegyek közé szaladtak, levágták, agyon verték a lesben álló oláhok. Az életben maradottak — a fő emberek — közül Borbély,

Rhédey Ferencz, Bethlen Gábor, Boronkay, Balássy Ferencz stb. Karánsebesre menekültek, a többiek — köztük nagy számmal nők és gyermekek — úton-útfélen elhullottak. A császáriak diadala tökéletes volt, sok zászló és rengeteg hadi zsákmány került a győztesek kezére. Most már aztán egész Erdély meghódolt Bástának s a bosszúállás órája elérkezett. Segítséget sehonnan se remélhettek többé, megadták magukat föltétlenül és siettek letenni a hűség esküt a császárnak.[1])

De a bujdosók erősen kapaszkodtak a hatalmas császár palástjába és mindent elkövettek, hogy török segítséggel fölszabadíthassák Erdélyt. Azonban egyelőre csak üres biztatásokkal tartotta őket a porta s legfeljebb arról gondoskodott, hogy szükséget ne szenvedjenek. Mert eleinte, úgy látszik, ebben is volt részük s a szultánhoz írott levelükben keservesen panaszkodnak, hogy állhatatos hűségükért naponként nagy nyomorúságot, éhséget és minden egyéb nyavalyát szenvednek[2]) Karánsebes nem nyújthatott menedéket az összes bujdosóknak, kiknek száma a lengyel csapatokkal együtt bizony feles vala. Ezért tehát megoszlottak s egy részük Temesvárra, majd Belgrádba vonúlt, némelyek Lugosra szorúltak, de sokan közűlök még az erdőn és havasokon bujdokoltak.

Rhédey Ferenczet és társait régi ösmerősük és bajtársuk, *Bektás* pasa, Temesváron emberséggel fogadá. Hópénzt rendelt nekik és megélhetésükről bőségesen gondoskodott.[3]) De nem volt mindenütt ilyen jó dolguk s különösen a szegény lengyeleknek jutott ki a nyomorúságból. Ezeket Székely Mózes jó zsoldra hívta maga mellé, azonban későn érkeztek és fölkopott az álluk. Mind-

[1]) *Bethlen Farkas:* Historia de rebus Transsilvanicis V. k. 443—460. lap. *Szamosközy* id. m. III. k. 273 s köv. l. Ez utóbbi elbeszélése szerint Rhédey a brassai csata után Bektás pasával egyenesen török birtokra menekült (u. o. 220), de csakhamar vissza jött Erdélybe, mert azok között említtetik a kik a Vaskapunál történt mészárlásból Karánsebesre futottak.

[2]) Magyar Történelmi Tár. XI. k. 162. l.

[3]) «Az magyaroknak, kik Erdélyből Törökországban voltanak, jól volt dolgok. Falukat osztottak Szöndörü táján közéjök és három hópénzt adtak 5—5 tallért. Azon kívül élést adtak . . . valamit elköltöttek az magyarok bőségesen» Gyulaffy Lestár a *Tört. Tár* 1893. évfolyamában.

azáltal hűségesen kitartottak a magyarokkal, több csatában megvívtak az ellenséggel, bár a romlott ország bizony nem tudott fizetni nekik. A vaskapui csatavesztés után nem volt hová tekeredniök, ők is sürgették hát a török segítséget, hogy újolag harczolhassanak. És jóllehet a hadakozás volt a kenyerük, még is több emberségük vala, semhogy átpártoljanak az ellenséghez, bár kétségtelen, hogy örömmel fogadták volna őket. Minthogy azonban a porta nem gondoskodott róluk, utóvégre is ezt kellett tenniök.

A bujdosók még Karánsebesről 1603 aug. 26-án folyamodtak a nagyvezírhez, hogy szabadítsa meg őket a rabságból és vigye vissza hazájokba, Veres Dávid fejérvármegyei főispánt pedig követségbe küldék a portára.[1]) Egy kelet nélkül szűkölködő levelükben kérik a szultánt, hogy könyörüljön rajtuk, mert feleségük, gyermekük városokba szorúlva, «rettegnek a nagy rabságtól és veszedelemtől». Hadd lássa meg az egész világ, hogy a kik a hatalmas és győzhetetlen császár köntöséhez ragaszkodnak, nem erőtelen, hanem erős és világbíró fejedelembe vetik bizodalmukat.[2])

Később Bethlen Gábor, Szilvássy Boldizsár, Balassy Ferencz, Kamuthy Farkas a bujdosók nagy részével átköltözködtek Belgrádba, hogy annál sikeresebben sürgethessék a török segítséget. Velük tartott *Rhédey Ferencz* is, a kit igazán csak az ügyszeretet lelkesített, mert semmi különös érdeke sem volt Erdélyben.[3])

Feleségét, gyermekeit, jószágát nem kellett félteni Básta bosszújától, mert az oldalán függő kard volt minden vagyona. De ez a kard már rozsdásodni kezdett hüvelyében, szerette volna hát kivonni hazája szabadságának oltalmára.

A bujdosók azonban, rendes szokás szerint, most is csak ígéretet, biztatást, meg jó tanácsot kaptak. A porta még nem látta elérkezettnek az időt a cselekvésre, de a bujdosókat se akarta

[1]) A folyamodást Bethlen Gábor, Rhédey, Balassy Ferencz stb. írták alá. *Tört.* (Magyar) *Tár*, XI. k. 163. l.

[2]) U. o. 162. l. Aug. 29-én ismét folyamodnak a nagyvezírhez, kérvén, hogy vigye be őket a szultán Erdélybe és engedjen szabad fejedelemválasztást, mert a világon ők lesznek a legelsők, a kik a hatalmas császár köntöséhez ragaszkodván, elhagyattattak. U. o. 164.

[3]) Bethlen id. m. 463—464. Az öreg Borbély, Bethlen István, ifj. Csáky István, Boronkay János stb. Karánsebesen maradtak.

elkedvetleníteni. Tudta, hogy nem sokára szüksége lesz reájuk, mert ha egyszer Erdély elveszett, Magyarországon is megdől a hatalma. A nagyvezír tehát azt ajánlotta a bujdosóknak, hogy mindenekelőtt válaszszanak maguknak fejedelmet, hogy a segítséget annál több joggal sürgethessék. Mert, úgy látszik, a török már nem bízott abban, hogy az otthon maradottak közül támad valaki, a ki zászlót ragadva, fegyverre szólítja a nemzetet a németek ellen.

A választás nem sok bajt okozott, Szilvássy kivételével mindnyájan megegyeztek Bethlen Gáborban. De ez nem olyan ember volt, a ki meggondolatlanúl, vakmerő cselekedetre ragadtassa magát. Nagyon jól ösmerte a portát, még jobban az erdélyi állapotokat és okúlt a Székely Mózes példáján. Tudta, hogy egy koczkáztatott lépés többet árthat, mint a mennyit használhat az ügynek.

Elszánt, gyors támadás nyújtott volna ugyan bizonyos előnyöket a bujdosóknak, de minthogy a török csak a saját érdekeit tartotta szem előtt és nem lehetett föltétlenül számítani reá, Erdélyt pedig Básta vaskeze igában tartotta, utóvégre is a brassai csata véres jelenetei ismétlődhettek volna. A fejedelemséget azonban elfogadta, talán a jövendőre való tekintetből, talán csak hogy bujdosó társai sorsán könnyítsen. A fővezér gondoskodott udvartartásáról, zsoldot rendelt a katonáknak, s ruhának való posztót osztatott az urak és a vitézlő nép közé. De Bethlen Gábor államférfiúi bölcsesége már akkor is nyilvánúlt. Tovább folytatta agitátióját a portán a nyomorúlt Erdély érdekében, folytonosan sürgette a segítséget és mindent elkövetett, hogy határozott föllépésre, erejének és hatalmának latba vetésére bírja a törököt, de az égő üszköt könnyelműen eldobni nem akarta, látván, hogy a fölszabadítás nagy munkájára a kellő pillanat még nem érkezett el.[1])

Mikor Básta hadai Lippához, majd Jenő alá szállottak, Bektás pasa is megindúlt Temesvárról, mire a bujdosók reménysége ismét éledni kezdett. De csakhamar kitűnt, hogy a török óvatosan kerüli a csatát s legfeljebb védő állást akar elfoglalni a határszéleken. Mert a mint Básta hátrálni kezdett, a temesvári basa is megállapodott s esze ágában se volt, hogy a bujdosók érdekében kivonja a kardot. Bizonyára örömest kikapartatta volna velük a

[1]) U. o. és Szamosközy III. k. 292.

gesztenyét a tűzből, nehány ezer tatárt is rendelt volna mellékjük, hogy beüssenek Erdélybe, csakhogy Bethlen Gábor nem vállalkozott a Székely Mózes szerepére. Tartott tőle, hogy a török, szokása szerint, cserbe hagyja és nem ok nélkül.

Bektás pasa ugyanis látván, hogy komoly veszedelemtől nem kell tartania, visszafordúlt Temesvárra, mire a bujdosókat csüggedés szállta meg. A lengyelek elkeseredésükben Radul vajda és a császár szolgálatába állottak, mert meggyőződtek arról, hogy a porta csak hitegeti, mint mondani szokás, orruknál fogva hurczolja őket. A Karánsebesen tartózkodó magyarok kegyelemért folyamodtak Bástához, hogy visszatérhessenek hazájukba és követeik kedvező választ nyertek. Legnagyobb részük, az öreg *Borbély Györgygyel* élükön — a ki haza kívánkozott meghalni — tüstént fel is kerekedett, de a többiek — köztük Bethlen Gábor és Rhédey Ferencz — nem fogadták el a kegyelmet, jóllehet Bethlent maga Básta szólította föl, hogy térjen vissza Erdélybe. De úgy látszik, nem bízott nagylelkűségében, a minthogy a hazatérők is rövid idő múlva megadták az árát hiszekenységüknek.[1])

Most tehát mindössze is nehány száz főnyi bujdosó magyar maradt török földön. Ezek azonban nem mondtak le a reménységről s még kevésbbé estek kétségbe. Vezérük, Bethlen, folytonos figyelemmel kísérte a magyarországi viszonyokat, titkos összeköttetésbe lépett az elégületlenekkel és tudta, hogy nemsokára elkövetkezik a tizenkettedik óra, a nemzet megváltásának dicső órája. Már megjelent a Messiás is, *Bocskay István* volt a neve.[2])

Nem lehet föladatom ez alkalommal Bocskay támadásának előzményeivel, közvetett és közvetlen okaival s a Magyarországon uralkodó politikai és vallásos viszonyokkal tüzetesebben foglalkozni. Még arra a különben mai napig eldöntetlen kérdésre sem terjeszkedhetem ki, hogy vajon Bocskay a török földön bujdosó magyarok ösztönzésére, biztatására ragadott e fegyvert, minek utánna Nyáry Pált nem sikerűlt belevonni a mozgalomba, vagy ő maga tette meg az első lépést arra, hogy Bethlen Gáborral és a buj-

[1]—[2]) Bethlen Farkas id. m. Lib. XII. (499 s követk. lap.) U. o. 524. stb. VI. k. Lib. XIII. p. 8. stb. Bocskaynak a bujdosókkal való összeköttetése még ma sincs teljesen tisztázva.

dosókkal szövetkezzék? de annyi bizonyos, hogy a fölkelés kitünően volt előkészítve s a támadás oly gyorsan, még is annyi előrelátó bölcseséggel szervezve, hogy rövid idő mulva nem csak a harczmezőn, de a politikai alkotások terén is aránylag csekély áldozattal fényes sikert s a jövendőre nézve rendkívül fontos dolgokat eredményezett.

Még minekelőtte Bocskay zászlót emelt volna, a bujdosók mozgolódni kezdtek a széleken s a temesvári meg a becskereki pasák csapatjaival egyesülve megindúltak Lippa felé. Nyilván az volt a szándékok, hogy ha a török elfoglalja a várat, a segitségükre rendelt seregekkel tüstént betörnek Erdélybe. Közhírrel beszélték, hogy Bethlen Gábort 24 ezer főnyi haddal küldi a pasa a fejedelmi szék elfoglalására. Tényleg a pasák már a Temes mellé szállottak, de táborukban a körűlbelől 400 főnyi magyarságot is oda értve, legmagasabb számítás szerint sem volt több 4000 embernél. Ekkor történt, hogy gr. *Duval Dampierre Henrik* ezredes, *Lippay Balázs, Ibrányi Ferencz, Dengeleghi Mihály* és *Deli Száva* hajdúhadnagyok társaságában 1604 szeptember 19-én hajnalban nagy hirtelen fölverte a becskereki pasa és Bethlen Gábor táborát és oly erővel támadt, hogy török és magyar vitézek nyakra főre menekültek Temesvárra.[1])

A győztes sereg ez alkalommal nem csak Lippa várát szabadította föl, de gazdag zsákmányt s a többek között 1000 lovat is nyert a futóktól, kiket a temesvári pasa segítő serege sem volt képes visszatéríteni s legfeljebb az ellenség üldözésétől mentette meg őket.[2])

[1—2]) Az elmondottakra nézve lásd Gömöry G. czikkét: «*A hajdúk Lippa alatt 1604-ben*» (Hadtörténelmi Közlemények 1892. évfolyam 118. l.), továbbá Gyulaffy Lestár följegyzéseit (Magy. Tört. Emlékek. Írók XXXIII. k. 32. l.). V. ö. Bethlen id. m. 114 és követk. lapjaival. Arra nézve, hogy Bethlen Gábor az erdélyi fejedelemség elfoglalására indúlt, Gömöry tudósítója és Gyulaffy Lestár megegyeznek. «Szándékok az Bethlen Gábor hadának . . . ez volt, hogy Erdélyre jöjjenek és ez végre 24 ezer embert rendelt volt az török mellékek». A másik egykorú és kétségtelenül jobban értesült tudósító szerint azonban mindössze 4000 főnyi sereg állott rendelkezésükre. Gyulaffy a támadó hajdúkat 3000 főnél többre becsüli. Azt az állítást, hogy Bethlen Gábor futás közben leveleit elvesz-

Ez alatt Bocskay István aránylag csekély számú, de elszánt, vitéz katonáit összegyűjtvén, késedelem nélkül megtámadta és *Almosdnál* 1604 október 15-én elhatározó ütközetben a szó teljes értelmében megsemmisítette a vele szembe szálló császári sereget. A diadal után, melynek dicsősége részben a Bocskayhoz pártolt magyar hajdúknak köszönhető, a bujdosók — kik már régebben összeköttetésben állottak vele — kikiáltották őt fejedelemnek. És Bethlen Gábor nem csak, hogy örömest lemondott a maga igényeiről, de önzetlen hazaszeretetének bizonysága gyanánt Bocskay mellett mindent elkövetett a portán s a törökkel való szövetkezésnek legfőbb előmozdítója vala.

Valahára tehát a szegény bujdosók napja is felderült. Visszatérhettek Erdélybe, mint szabad független országba, nem volt a ki megtámadja, föltartóztassa őket. Egy részük odahaza maradt, más részük Bocskay zászlajához csatlakozott s a hátráló császáriakat üldözte.

Az utóbbiak közé tartozott Rhédey Ferencz is, kinek sok leszámolni valója volt a némettel, Bocskaynak pedig épen ilyen emberekre vala szüksége.[1])

Már ekkor meghódolt Kassa, mire a felső magyarországi urak és nemesek tömegesen pártjára állottak. A hajdú-sereg naponként növekedett s számottevő ellenállásra nem találva szerte kalandozott s rabolt a környéken. De ezalatt Básta György körülbelől 15,000 főnyi hadával megindúlt Kassa felé s útközben két csatát

tette s a császáriak ezekből tudták meg, hogy Bocskay támadni akar: egyáltalában nem látjuk igazolva, sőt Gömöry közleményéből is az tűnik ki, hogy Belgiojoso már jóval azelőtt értesült Bocskay ellenséges szándéka felől.

[1]) Gyulaffy följegyzéseiben olvassuk, hogy a bujdosók a temesvári kudarcz után «itt haereáltak és tandem változván magyarországi állapot is, föltámadván Bocskay, oda az többi közé mentek Kassa felé. Mikor ők odajutottak volt, akkor immár Pecz hadát levágták volt, ü magát Peczet elfogták ennehány kapitányával». *Id. h. 33. l.* E szerint tehát október hó második felében csatlakozhattak Bocskayhoz. Ugyancsak Gyulaffynál olvassuk, hogy az álmosdi győzelem után még a rabokat s köztük *Peczet* el se szállították, mikor már Bethlen Farkas a bujdosók közül megjelent Bocskaynál. (Magy. Tört. Eml. Írók, III. k. 32. l.)

is nyert a hajdúságon. Előbb Osgyánnál megtámadta és szétverte Németh Balázsnak 4000 emberből álló seregét, őt magát is elfogván, majd a Sajó völgyének kanyarodva, három napon keresztül csatázott a hajdúkkal, míg végre 1604 november 28-án *Edelénynél* diadalt nyert Bocskay István derék hada felett.[1])

A felkelők vesztesége mindenesetre jelentékeny volt, de fontosabb következményekkel nem járt, mert a hajdúk szokásuk szerint gyorsan összeverődtek ismét s török csapatokkal egyesülve megnyitották a dicsőséges téli hadjáratot.

Rhédey Ferencz a legalkalmasabb pillanatban érkezett Bocskayhoz Kassára s mialatt a hajdúk egy része Eperjes felé indúlt, hogy a császáriakat fölverje, a fejedelem őt, mint generális kapitányt, karácsony előtt egy héttel valami 2000 főnyi lovascsapattal a bányavidék hódoltatására küldé.[2])

Rhédeynek most nyílt alkalma legelőször tanújelét adni hadvezéri képességeinek. Eddigelé az erdélyi zavarokban csak mint alárendelt csapatparancsnok kevés önállósággal működött. Kisebbszerű hadi vállalatokban, derék ütközetekben bőségesen volt része, de saját belátása szerint nem intézkedhetett s pusztán a fővezérlet parancsait teljesítette. Most azonban a maga felelősségére kezdett működni s legfeljebb az volt az utasítása, hogy mennél nagyobb földet szabadítson föl az «*idegen nemzetség*», a német igája alól.

[1]) Bocskay támadását és általában a hadjáratot nem lehet föladatom, részletesen előadni. De most már nincs is arra szükség, mert *Rónai Horváth Jenő*, honvéd őrnagy e folyóirat hasábjain egy katonai tanúlmányt írt erről, kidomborítván Bocskaynak a nagy hadvezérnek és mély belátású államférfiúnak hatalmas alakját. Rónai Horváth Jenő e tanulmányában egyszersmind párhuzamot vont Bocskay hadi vállalata és politikai czéljai között, szakszerű kritika tárgyává téve az elsőt, és kimutatván e geniális ember működésében nyilvánuló összhangot és szigorú következetességet, a mint irányt adott a magyar nemzeti politikának. (Bocskay István háborúja Rudolf ellen, 1604—1606.)

[2]) Rhédey Ferenczről forrásaink az 1604-ik év végén emlékeznek legelőször. « . . . Bocskay 2000 embert küldött Rhédey Ferencz mellé, kit ezelőtt egy héttel bocsátott volt fel Kassáról az holdoltatásra, *karácsony előtt*». (Szamosközy István Történeti Maradványai IV. k. 328.) Mindazonáltal bizonyosra vehető, hogy az álmosdi győzelem után a többi bujdosókkal együtt csatlakozott Bocskayhoz.

Maroknyi serege szemlátomást növekedett, portyázó török és magyar csapatok naponként csatlakoztak zászlójához.

Bocskay keresve sem találhatott volna alkalmasabb vezért ehhez a vállalathoz, mert Rhédey Ferencz alaposan ösmerte a környéket, tudott a néppel bánni, nagy tekintélye volt a hajdúk között és csakhamar meglepő eredményeket mutatott föl. A kisebb erősségek rendre fölnyitották előtte kapuikat, a magyarok levágták a német őrséget és zászlaja alá esküdtek. Szécsény kapitányával, *Géczy Andrással*, egyetértésre jutva, úgyszólván kardcsapás nélkül elfoglalta a várat s aztán gyorsan felkerekedve, karácsony első napján virradóra már megütötte *Füleknek* palánkkal kerített városát. Erre a bent lévő magyarok tüstént felkonczolták az osgyáni harczról oda szállított sebesült németeket, a császári őrség pedig fölgyújtván a várost, a belső vár védelmére fordította minden erejét. Rhédey Ferencz azonban nagyon jól tudta, hogy Fülekkel nem lehet könnyű szerrel végezni és nem akarta hasztalanúl fárasztani seregét. Géczy Andrással tehát ostromzár alá vétette a várat s maga Kolonics elébe indúlt,[1]) ki miután seregét a hajdúk és Csillag bég tatárjai Eperjes környékén szétverték, ismét hadat gyűjtött és meg akart ütközni Rhédeyvel, ki már ekkor Léva várát fenyegette.[2])

Útközben dicsekedett, hogy majd megkeresi ő Rhédeyt, ha szinte vissza is akarna vonulni, ennek azonban esze ágában se volt a hátrálás. Úgy látszik levelet is íratott hozzá, hogy megfélemlítse, de Rhédey bozóki táborából 1605 január 2-án nyugodtan válaszolt az előttünk ösmeretlen levélírónak, kijelentvén, hogy «ha ő nagysága — ugymond — reám jön mint ellenség, hátra nem megyek előtte, hanem szemben leszünk és bátor beszélgethetünk egymás-

[1—2]) U. o. és Történelmi Tár 1889. évf. 324. l. Thurzó György 1604. deczember 29-én értesíti feleségét: «hogy az török Szécsénnek az külső hostáttját megégette, azonképen Füleknek az városát is. Kolonich uram most jön immár vissza Bástától, de későn jött». Január 2-án már azon panaszkodik, hogy «Filekkel egyetemben Szécsén is oda volna». *Thurzó levelei* II. k. 125. és 128. l. Szamosközy írja, hogy «az szécsényi kapitány» Géczy András, az szécsényi németeket, úgy mint hatvant, az magyarokkal rá tanácskozván Rédey Ferencz késztetéséből levágatja, és azután mikor immár Szécsen Bocskay István birtokában volna, Rédey Ferencz karácsony napra virradóra megüté Filek városát» (Történelmi Tár id. h.)

sal.» Mindazonáltal mint jó hazafi kimélni akarta a magyar vért és azt tanácsolta Kolonicsnak, «hogy értsen egyet ez magyar nemzettel és hajoljon hozzánk és ez sok keresztény vérnek kiontásának ne örüljön.» Biztatta, hogyha Bocskayhoz áll, minthogy ő is tagja a magyar nemzetnek,[1]) minden jószágát, örökségét s elfoglalt kincseit vissza kapja, mert a fejedelem nem akarja azt tőle és szép gyermekeitől eltulajdonítani.

Különösen érdekes és kor jellemző a levél befejező része: «*Ez egynehány esztendőtől fogva az német nemzet az magyar nemzettel egymást ölte, vágta s fogyatta, de immár az magyar nemzet szívét az Isten meglágyította és valahol mi magyar ez széles világon nagyon eggyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljességgel fogyatni akar bennünket sok jó szolgálatunkért és vérünk hullásáért.*»[2])

Rhédey levelében valóban a magyar nemzet közérzése nyilatkozik. Tükör az, mely nemcsak Bocskay támadásának legmélyebben fekvő okait világosítja meg, de egyszersmind érthetővé teszi előttünk a támadás fényes, meglepő sikerét is. A vérig zaklatott nemzet följajdúlt és levetkőzvén évszázados bűnét, a visszavonást, mint egy test és egy lélek ragadott fegyvert, hogy zsarnokán rettenetes bosszút álljon.

De a kit a gondviselés a szabadságért küzdő nemzet megváltására föltámasztott, nem közönséges katona, hanem rendkívüli tehetségekkel megáldott államférfi s hazáját igazán szerető magyar volt. Bocskay Istvánt nem a bosszúállás gondolata vezérelte, nagy, magasztos eszmékért lelkesült. Saját érdekeit a közjónak alá rendelte s az önvédelmül kirántott kardot tüstént vissza dugta hüvelyébe, mihelyt a nemzet szabadságát, belső békességét, jövendő megmaradását biztosítottnak látta.

Természetes dolog azonban, hogy a nemzet többsége, különösen a katonaság, nem így gondolkodott. A vitézlő rend, első sor-

[1]) Kolonics, kinek felesége ez időszerint Perényi Zsófia, *Istvánnak* ruszkai Dobó Annától született leánya volt, honfiusított magyar s nagy kiterjedésű javak között Léva várának is ura volt.

[2]) Országos Levéltár. Thurzó-iratok fasc. 103.

ban pedig a hajdúság, nem puszta eszköznek, de legfőbb czélnak tartotta a hadviselést s minden győzelmet föl akart használni, hogy zsarnokain véres bosszút állhasson. — Halálból gyűlölték a németeket s alkalom adtán irgalmatlanúl bántak el velük. — Magok a kapitányok is jobbára vérszomjas, kegyetlen emberek voltak s a merre mentek szörnyű pusztulás támadt nyomukban. Sokan rövid idő alatt meg is gazdagodtak a rablott kincsekből, mert baráttól, ellenségtől egyaránt ragadoztak. A zsákmánynyal terhelt hajdúság pedig elszéledt, úton útfélen csoportonként elmaradozott, úgy annyira, hogy ha derék sereg közeledett, a hadnagyok alig birták ismét összegyűjteni és rendbe szedni a kóborlókat.

Rhédey Ferencz hada e tekintetben is kivált a többi közül, bár hajdúkon kívül török, tatár sőt cserkesz csapatok is voltak zászlója alatt. De a vezér szigorú fegyelmet tartott s maga ment jó példával elől a kötelesség teljesítésében. A rablást, kóborlást meg nem tűrte, szegényt, gazdagot egyaránt védelmezett. E mellett mielőtt csatába bocsátkozott vagy valamely erősség ostromához fogott volna, az ellenséget rendszerint hódolásra, az idegen zászló alatt szolgáló magyarságot pedig egyetértésre szólította föl. A várak őrsége és kerített városok lakosságával legtöbb esetben czélt is ért, s néha még a mezei hadakat is sikerült ily módon pártjára nyerni. A fentebb közölt levél sem annyira Kolonicshoz, mint inkább a császár zsoldján szolgáló hajdúsághoz volt intézve. — Ezeket akarta lelkesítő szavaival átpártolásra birni, tudván, hogy üzenete nem maradhat titokban a sereg előtt.

Mert közönséges dolog volt akkor, hogy a vezérek hadi terveiket, szándékukat előbb a katonasággal vagy legalább is az előljárókkal közölték és elhatározásukat gyakran azok tetszésétől tették függővé. Mert nem volt tanácsos a sereg kedve ellenére cselekedniök, kiváltképen mikor magyar állott szemben magyarral s a ki ezzel nem vetett számot, bizony sokszor megadta az árát. A megszállott vár kapitánya pedig a szó teljes értelmében ki volt szolgáltatva a saját őrségének, főleg, ha az a környékbeli nemesség, a vitézlő rend soraiból került ki. Levelet még üzenetet sem válthatot senkivel beleegyezésök, javallások nélkül s ha az ostromló sereg fölkérte a várat, a katonák maguk között tanácskoztak és végzésük előtt a parancsnokok kénytelen, kelletlen meghajoltak, ha csak azt

nem akarták, hogy megkötözve az ellenség kezébe adják vagy egyszerüen a várfokon kivessék őket. Minden a kapitányok személyes tekintélyétől függött tehát, de olykor még ez sem használhatott nekik, mert a fizetetlenség miatt elkeseredett vagy izgága, cselszövő emberek által fellázított katonaság dühe válságos pillanatokban vesztüket okozá.

Rhédey Ferencz sok hasznát vette ennek diadalmas előnyomulásában s az új esztendő felvirradtával a Bányavidek egy része már hatalmában volt anélkül, hogy derék csatát kellett volna vívnia. Ugy látszik Kolonics is tartott tőle, hogy kibeszéli a hajdúkat táborából, mint a hogy már elhódította tőle azokat a magyar vitézeket is, kikkel az Eperjesre szorult Bástát meg akarta segíteni,[1]) mert nagy harczikedve hirtelen lelohadt, sőt inkább azon volt, hogy mennél hamarább bejusson Léva várába. Rhédey egy darabig békében hagyá. Más dolga akadt, Korpona városát akarta meghódoltatni Bocskay Istvánnak. Már ekkor Szécsény, Gyarmat, Nógrád, Szendrő, Bozók, Csábrág, Drégely, Palánk stb. föladta magát és Rhédey Némethy Gergely dunántúli hajdú-generalis hadaival egyesülve Korpona felé közeledett. De Bozóknál megállapodott és mielőtt ostromhoz fogott volna, rendes szokása szerint fölszólította a polgárokat, hogy nyissák meg a kapukat, ígérvén, hogy nem lesz semmi bántódásuk.

A város megrémült s látván hogy segítség sehonnan sem érkezik, alkudozni kezdett Rhédeyvel, ki a hadnagyokkal együtt 8 pontból álló erős hitlevelet adott, hogy a polgárokat vallásuk szabad gyakorlatában nem háborgatja, régi kiváltságaikat épségben tartja, személyük és javaik biztonságáról gondoskodik stb. Még azt is kívánták, hogy hadba szállásra ne kényszeritsék őket, hanem ha önkényt vagy, fizetésért mennének. Minthogy pedig a hajdúktól és tatároktól rettenetesen féltek, kikötötték, hogy Rhédey legfeljebb

[1]) «Hozott volt 4000 hajdút . . . onnét feljül Kollnich ily okkal, hogy Bocskay mellé hozza őket, kik mikor eszekbe vették volna, hogy csalárdság Kollnich dolga és Básta mellé akarja őket hozni, elmaradtak az úton, izentek Bocskaynak és hozzájok bocsátván *Rédayt* Bocskay ennéhány fő emberrel, melléje adták magukat» . . . (Gyulaffy Lestár följegyzései Monum. Hung. Hist. Irók XXXI. 42. i.)

40—50 lóval mehessen be a városba és teljes bűnbocsánatról biztosítsa a polgárokat vagy azokat a népeket, kik a védelemben segítségükre voltak. Rhédey elfogadta az elébe szabott föltételeket, kötelezvén magát, hogy a hitlevelet a fejedelem által is megerősítteti. Erre aztán a korponaiak letették a hűségesküt Bocskaynak s 1605 január 5-én megnyitották a város kapuját.[1])

Rhédey most Kolonics fogadására indúlt, a kinek azonban egy csöpp kedve se volt bevárni őt, hanem egyenesen Lévára szaladt, miközben a hajdúk elpártoltak tőle, a környéken bujdokló németjeit pedig nagy részt levágták.[2]) Rhédey tehát megszállotta Lévát, de tapasztalván, hogy a jól megerősített hely hosszabb ostromot igényel, felgyújtatta a várost és seregével tovább huzódott *Végles* felé, mely január 8-án föladta magát. Ezután Rhédey Korponára tette át főhadi szállását, de csak kevesed magával ment be a városba s mialatt hadnagyai a vidéket hódoltatták, fölszólította Bars vármegye rendeit, hogy Bocskay hűségére térjenek. A fejedelem kiáltványát 1605 január 26-án kelt levelében küldé meg a vármegyének, értésükre adván, hogy serege már közeledik és tudni óhajtja, hogy «kicsodák akarnának az keresztyén magyar nemzet, ő nsga felindúlt jó akarattyával egyet érteni és kik nem?»[3]) A Bars vármegyei nemesség támogatására vagy legalább is semlegességére annál nagyobb szüksége volt, mert Kolonics erősen tartotta magát Léván és egyáltalában nem akart megemlékezni Rhédey figyelmeztetéséről, hogy ő is egy tagja volna a szabadságáért harczoló magyar nemzetnek.

[1]) A korponaiaknak adott hitlevelet Rhédey Ferencz generalis, továbbá Némethy Gergely, Dobóczy Márton, Ecsedy Benedek, Ujváry Miklós, összesen tízen írták alá, 1605 január 3-án a bozóki táborban. Bocskay Sárospatakon február 24-én megerősítette azt, megparancsolván Rhédeynek, hogy a városra különös gondja legyen. (Győri történelmi és régészeti füzetek II. k. 322.)

[2—3]) «Rhéday Ferencz . . . ujonnan ismét verte meg az Kolonics hadát . . . Kolonics Lévában szaladott be és Rédey berekesztette (Szamosközy IV. 327. l.) Gyulaffy Lestár írja 1605 január 5 és 6-ról «Szendrőt megadták hitre. Korponát megvette Rédey, Léva városát elégette. Három falut felgyujtottak, ott rekedt németeket levágták» (Történelmi Tár 1893). Bocskay felhívása Bars vármegyéhez 1605 január 14. Kassán kelt. U. o. 1891. évf. 378.

A farsangon a hajdúság elözönlötte Mátyus földét s Nyitra meg Trencsén vármegyében faluszerte Bocskay hűségére eskette a népet, a ki — mint Bosnyák Tamás leveléből olvassuk — «*azon munkálkodik, hogy az németöt teljességgel kigyomlálja az országból.*»[1] Rhédeyt február 4-én a gácsi kastélyban találjuk. Úgy látszik még nem határozta el, hogy Nyitrát támadja-e meg, vagy Zólyom és Beszterczebánya ellen vezesse seregét? Egy kis pihenőt tartott tehát, mialatt Bocskay híveit birtokadományozásokkal jutalmazá. A fejedelem teljes hatalommal ruházta őt fel e tekintetben is mint generalis főkapitányát s Rhédey e jogát, az örökösen zsörtölődő Ilyésházy István véleménye szerint, nagyon is bőségesen gyakorolta.[2]

Ez alatt Forgách Ferencz püspök, az uralkodóház tántorithatlan híve, nagy félelmek között szorongott Nyitra várában. «Az hajdúk körülöttünk vadnak — irja 1605 február 5-én Thurzó Szaniszlónak — és az falukat széjjel eskettetik, csak Isten hozna segítséget, még semmi erős hely kezekben nem lévén, ezeket kikergethetnénk az országból. Ide Nyitrára szándékoznak, de Isten megoltalmaz ellenek.»[3]

De hát ez a segítség csak nem akart elérkezni, «Bocskay angyalai» pedig — így nevezték magukat a hajdúk — rövid idő mulva bebizonyitották, hogy nem olyan könnyű dolog őket kiverni az országból. Tagadhatlan, hogy a tatárokkal versenyt pusztítottak és sok kárt tettek, különösen a főpapok és főurak birtokain,[4] de vitézül megállottak azok az ellenség előtt is. Kolonicsot pedig épenséggel semmibe se vették. Haragudott is szörnyen, hogy nem akar-

[1] Bosnyák Tamás Ilyésházyhoz. Történelmi Tár 1878. évf. 828. l.

[2] Rhédey Ferencz magyarországi generalis s mezei főkapitany Péchy Györgynek Tamás helységben (Nógrád vármegye) jószágot adományoz. *Gácsi kastély* 1605 febr. 4. (Nemzeti múzeum. Rhédey-levéltár.)

[3] Thurzó-levéltár id. h. fasc. 104.

[4] A rablásról nem is szólva, török és hajdú egymást igyekezett fölülmulni a kegyetlenségben s az egykorúaknál hajmeresztő dolgokat olvashatunk. Erdekes, a mit Migrényi Farkas deák ir 1605 január 15-én Szepes várából Thurzó Györgynek, hogy a török már nem éri be azzal, hogy orrát, fülit lemetéli az embereknek, hanem «némelyeknek pedig az homlokán sebet kerétettek in summa media luna az török császár czímere formájára». U. o. fasc. 103.

nak tőle félni, napról napra szaporodnak és vakmerőségükben már Pozsony ellen készülnek. Szokása szerint dicsekedett, hogy ha senki se akar rájuk támadni, majd megtanítja ő azokat *az undok, moslék embereket*, és visszafoglalja tőlük az elesett végvárakat. Hanem mikor tettre került a dolog, nagy vitézsége csodálatos módon cserben hagyta és csak arra volt gondja, hogy melyik ut vezet leghamarább Lévára?[1])

Abban igaza volt Forgách püspöknek, hogy Bocskay azon a vidéken még egyetlen fontos erősséget se bírt, hanem hát ez a vígasztalása is csakhamar elmúlt, mert Bosnyák Tamás 1605 ápril 9-én már arról értesíti Ilyésházyt, hogy a régóta megszállott Fülek várát szerencsésen kézrekerítették. «Mostan — úgymond — Isten kegyelmességéből ottan lakozom minden házam népével jó állapotban.»[2]) Fülek pedig Érsek-Ujvár után legnevezetesebb hely volt ebben az országrészben és a felkelőknek igen hasznos szolgálatokat tett a hadjárat további folyamán.

Rhédey Ferencz tavasz nyiltával a bányavárosok elfoglalását tűzte ki czéljául és Forgách püspököt Nyitra várában egyelőre nyugton hagyá. Erre a hírre Kolonics is megindúlt Zólyom felé s útközben egy hajdú-csapatot megtámadván, valami 60 embert levágatott bennök. Rhédey azonban — valószínüleg azért, hogy hadi tervét el ne árulja — derék seregével az akkor még ostromzár alatt lévő Füleknek tartott, de innen csakhamar Beszterczebánya alá vezette seregét.[3])

Ezzel azonban nem boldogulhatott olyan könnyen, mert a polgárok Kolonics biztatására vérszemet kapván, eleinte hallani sem akartak a megadásról és vitézül védelmezték a különben is jól megerősített helyet. De mikor Kolonics odébb állott, a circumspectus uraknak is lohadni kezdett a bátorságuk, capituláltak és megnyitották a kapukat Rhédey előtt, ki gyanútlanúl, kevesed

[1]) Kolonicsnak 1605 mártius 9-én Ujvárból kelt levele Thurzó Szaniszlóhoz, melyben fölszólítja, hogy hadi népével tüstént táborba szálljon. U. o. fasc. 104.

[2—3]) Tört. Tár. 1878. évf. 828. l. Radvány Jakab levele Thurzó Szaniszlóhoz Érsekujvárból 1604 márcz. 15-éről, Thurzó-ltár fasc. 104. Fülek ostromára nézve bővebben Rónai Horváth Jenő id. tanulmányát a «*Hadtörténelmi Közlemények*» 1893. évfolyamában.

magával ment be a városba. Ekkor azonban az őrség — valószínüleg Kolonics katonáinak ösztönzésére vagy előre megállapított terv szerint — hitetlenül megtámadta, lövöldözni kezdé úgy, hogy kíséretével alig szabadulhatott meg közűlök. Nyilván arra számítottak, hogy ha a vezért megölik vagy elfogják, az ostromló sereg elveszti bátorságát és visszavonúl a falak alól. De Rhédey szerencsésen kivágván magát, rohamra parancsolta vitézeit, miközben április 16 án török-tatár csapatok több ponton felgyújtották a várost, mely csakhamar porrá égett, lakossága pedig irgalmatlanúl kardra hányatott.[1])

Rhédey Ferencz Beszterczbányáról Zólyom alá vezette seregét, melynek parancsnoka Feffer Lukács volt. De az ostrom alatt április 24-én érkezett hozzá Bocskay rendelete, hogy tüstént hagyja félbe a vívást és szálljon szembe Bástával, ki már április 12-én kimozdúlt Eperjesről és hátrálni kezdett Pozsony felé. — Most tehát szoros ostromzár alá vette Zólyomot s a benszorúltak minden eleségből kifogyva, csakhamar föl is adták a várat.[2])

E közben Rhédey összegyűjtvén több mint 7000 emberből álló derék hadát, melyhez 4000 főnyi török és tatár csapatok csatlakoztak, késedelem nélkűl üldözőbe vette Básta visszavonuló seregét. Mindenütt nyomában volt és sok kárt tett a szerte széjjel kóborló, zsákmány után járó zsoldosokban s még jóformán pihenni sem hagyta az elkényszeredett, fáradt, éhező hadakat. Nyílt csatába azonban nem bocsátkozott velök, pedig volt ereje, bátorsága is hozzá, hanem hát csak azt kapta utasításúl, hogy tőle telhetőleg késleltesse és nyugtalanítsa Bástát s ha valahol megállapodik, adja hírül a fejedelemnek, hogy a legalkalmasabb pillanatban rajta üthessen.[3]) Alkalom pedig kinálkozott elég, de Bocskay úgy látszik,

[1]) Csakis így lehet össze egyeztetni Ortélius tudósítását Gyulaffy Lestár följegyzésével. A polgárok színleg capituláltak, hogy tőrbe csalják Rhédeyt s ez bosszúságában nem ellenezte, hogy a tatárok fölgyujtsák a várost. Hanem hát az ellenséges indulatú naplóíró ezt nem tartotta szükségesnek fölemlíteni s kezdé a dolgot egyenesen a gyujtogatáson. *V. ö. Gyulaffy id.* m. a *Történelmi Tár* 1893. évf. — Besztercze ostromára nézve l. részletesen *Rónai Horváth Jenő* id. tanulmányát.

[2]) Istvánffy munkájának 1685-iki kiadása. Lib. XXXIV. p. 532. továbbá Gyulaffy följegyzései id. h.

[3]) Bethlen Farkas id. m. VI. k. 243. l.

azt a régi közmondást tartotta szeme előtt, hogy «arany hídat a futó ellenségnek» s bizonyára fontos oka volt reá.

Básta 1605 április 28-án már Galgócz közelébe érkezett és Thurzó Kristófhoz akart szállani, az időközben hozzá csatlakozott Kolonicscsal együtt. De meggondolta a dolgot, mert ugyanazon a napon Rhédey Ferencz is elérkezett *Tovornikra* és Kicsindy Pál nevű hadnagyát Galgócz felé küldé. Megállapodott tehát Forrószegen és csakhamar tovább folytatta útját, ezentúl már Rhédey kísérete nélkül.[1]) Mert ennek sürgősebb dolga akadt most. Nyitra ellen készült.

Thurzó Kristóf április 28-án már sejtette, hogy a hajdúk Galgócz várát akarják megszállani és panaszkodott bátyjának, hogy «*sok az asszonynép az várban, hová tegyük szegényeket?*» Effelől azonban nyugodtan alhatott a jó úr, mert a sereget maga Rhédey vezette, a ki pedig csak utolsó esetben folyamodott az ágyúkhoz. Galgóczot különösen kímélni akarta, tudván, hogy sokkal többet használhat a nemzeti ügynek a Thurzók meghódolása, mint egynehány elfoglalt rossz kastély.

Más különben pedig a Kicsindy Pál hadnagysága alatt lévő hajdúk Nyitrára igyekeztek s az volt a czéljuk, hogy hatalmukba keritik a Nyitra folyó hídját, mielőtt a derékhad elérkezik. Mert Rhédey most már nem csak kötelességét teljesítette, mikor a vár ostromára indúlt, hanem a saját birtokait akarta kézhez venni. Ugyanis Bocskay fejedelem 1605 április 22-én hű szolgálataiért Nyitra várát és a várost, minden tartományával és hasznaival együtt neki adományozza s most rajta volt a sor, hogy érvényt szerezzen a tarsolyában lévő donatiós levélnek.[2])

Forgách püspök tehát komoly védelemre készült s minthogy a vármegyétől és Kolonicstól hasztalanúl sürgette a segitséget, minden reménységét jól fizetett zsoldosaiba vetette. Ezek pedig vitézűl megállották helyüket s a Nyitra hídjánál föltartóztatták és visszaverték Kicsindy Pál 800 főnyi hadát. Csakhogy a hajdúkon

[1]) Thurzó Kristóf levele Szaniszlóhoz. Thurzó-levéltár fasc. 104.

[2]) Nyitra várát és tartományát valamint a szkalkai és tihanyi apátság birtokait 40,000 frt zálog summában inscribáltatta Bocskay Rhédeynek. (Orsz. Levéltár *Tört. Emlékek B. 1605 április 22.)*

nem lehetett egykönnyen kifogni, híd nélkül is átkeltek a folyón s nagy gyorsasággal megrohanván az alsó várost, kiszorították onnan a védőket. Most már szabad volt az út és Rhédey Ferencz a derék haddal — Forgách véleménye szerint 6000 emberrel — május első napján elfoglalta az alsó várost, a fellegvárat pedig szoros ostromzár alá vette. De a püspök még nem vesztette el bátorságát s Rhédey levelét, melyben Nyitra föladását kérte, válasz nélkül hagyá. Erre aztán ő sem sürgette tovább a dolgot, hanem Kicsindy Pálra bízván a további teendőket, elmozdította seregét és május 2-án Galgócz alá szállott.[1])

Thurzó Szaniszló, ki mindezideig vonakodott meghódolni Bocskaynak, nem várta be, hagy a hajdúk birtokait elpusztítsák és alkudozni kezdett a vezérrel. De Rhédey személyes találkozásra szólította fel őt, s május 3-án hitlevelet küldött neki arról, hogy ha táborába jő, se töröktől, se tatártól, se cserkesztől, se a magyar vitézektől bántódása nem leszen.[2]) A találkozásnak az lett az eredménye, hogy Szaniszló úr letette a hűségesküt Bocskaynak, fölvette a köpenyeget — jegyzi meg Istvánffy, — hogy ne ázzék tovább. Csakhamar ezután Thurzó Kristóf is fejet hajtott és Galgócz vár kapui megnyíltak Rhédey előtt, ki május 4-én már Nagy-Szombat előtt táborozott.[3])

Itt se volt szüksége ostromágyúkra, mert a császári hadak garázdálkodásai miatt elkeseredett polgárok önként hódoltak Bocskaynak és Rhédeytől csak azt kívánták, hogy szabadságukban oltalmazza őket. Az erről szóló hitlevelet 1605 május 5-én állította ki. Maga a városba tette át főhadi szállását, de a katonáknak nem volt szabad a kapukon belépniök.[4])

[1]) A püspök Mátyás főherczeghez írott levelében azzal is vádolja Rhédeyt, hogy fölszólította volna a nyitraiakat, hogy őt kötözve kezébe adják vagy megöljék. Hát hiszen ha olyan nagyon akart volna ártani a főpapnak, meg se mozdúl addig, míg halomra nem löveti vagy föl nem gyújtatja a várat. Módjában állott mindakettő. Id. levelét l. alább.

[2]) Rhédeynek Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelei az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-féle iratok között, fasc. 104.

[3]) Istvánffy ugyan Bocskay által mondatja e szavakat, de inkább hiszszük, hogy az ő találmánya. (Id. h. Lib. XXXIV. p. 535.) Thurzó-levéltár id. h. Fasc. 104.

[4]) Történelmi Tár 1878. évf. 193. l.

Valóban nagy feladat volt ezt a sokféle nemzetből összeverődött, magyar, török, tatár, *cserkesz*, kozák, lengyel, muszka, oláh, rácz, *kún* és orosz csapatokból álló sereget szigorú fegyelemben tartani, de Rhédey Ferencznek az is sikerült. Az ő vitézei ellen legkevesebb panasz merült föl, mert a legkisebb visszaélést sem tűrte el, s a rakonczátlan, tekintélyt nem ösmerő hajdúk, kikkel a fejedelmen kívül legfeljebb még Homonnay Bálint tudott boldogúlni, szó nélkül engedelmeskedtek minden parancsának. Ennek tulajdonítható, hogy a kulcsos városok s az országrész hatalmas főurai önként vagy csak színleges ellenállás után rendre megnyitották előtte kapuikat, mert tapasztalhatták, hogy becsületes, szavatartó ember, a ki ígéretét szentül beváltja.

Különös gondja volt a szegénységre. Őröket állíttatott mindenfelé, a kik számon kérték a zsákmányos hajdúktól, hogy kaptak-e szabadságot élelemszerzésre, barmok elhajtására? És ha nem tudták fölmutatni az engedélyt, a rablott jószágot elvétette tőlük s a jogos tulajdonosnak vissza adatta. Még arra is ügyelt, hogy a várak őrsége csak annyi barmot hajtasson el a föld népétől, a mennyit ő a szükséghez képest megengedett és becsületesen megfizessenek érte; a parancsa ellen vétkezőket pedig szigorúan büntette.[1]) Ha mindezek daczára is történnek itt-ott kártételek, az bizonyára csak annak tulajdonítható, hogy Rhédey se volt képes szárnyon avagy kebelében hordozni a vitézeket.[2])

Nagy-Szombatban nem sokat mulatván, május 7-én már Modor városnál táborozott, de ott hagyá helyetteséül a maga képében Csuthy Gáspárt, nehogy a katonák távolléte alatt valami vakmerőségre vetemedjenek. Nem sokára követte őt hadnagya, Bucsy

[1]) Thurzó Szaniszlóvel folytatott levelezése is kitünő tanúságot tesz az elmondottakról. Egy alkalommal azt írja, hogy a palánki vitézeknek, a kik több barmot hajtottak el, mint a mennyit ő megengedett, Thurzó kérésére megkegyelmezett. Az örök kiállításáról, a pénzen való élelemszerzésről stb. 1605 jún. 11-én Nagy-Szombatban kelt levelében intézkedik. *Thurzó-levéltár fasc. 104.*

[2]) Homonnay Bálint írja, 1605 november 6-án, Thurzó Szaniszlóhoz: «Isten látja, kegyelmetek kedveért az vitézeket szárnyon avagy kebelemben hordoznám, hogy kártul óhatnám kgylmteket, de az mint tudja kgd nem lehet». U. o.

Benedek is, a mikor aztán egyesült erővel Bazint, Szent-Györgyöt, Szempczet elfoglalván, Pozsony környékén minden nevezetesebb pontot hatalmukba kerítettek. Majd elözönlötték és Bocskay pártjára hódították a Csallóközt és valóban kitünő taktika volt Rhédeytől, hogy mialatt ő hadnagyaival keményen szorította a Pozsonynál táborozó Bástát, addig Dengeleghy Mihályt — a ki Lippay Balázs megöletése után a hajdúk egyik generalisa lett — Ausztria és Morvaország pusztítására küldé, Bosnyák Tamás füleki kapitány pedig és Duló Gergely, ecsedi Báthory István hadnagya, Szileziára törtek.[1])

Básta és Kolonics tehetetlenül állottak Pozsonynál. A felkelő sereg kiszámíthatlan gyors mozdulatai, Rhédey hadnagyainak, kiváltképen pedig a Somogyi Mátyás zászlója alatt harczoló csallóközieknek vakmerő támadása, a vezérek tervszerű, egyetértő működése, az osztrák széleken és Bécs környékén duló csapatok rettenetes híre, oly zavart és rémületet idézett elő, a máskülönben is kimerült és fizetetlensége miatt elkeseredett német seregben, hogy a vezérek se kéréssel se fenyegetőzéssel nem boldogúlhattak többé a katonákkal. Maga Mátyás főherczeg bevallja, hogy a lázongó lovasság elhagyta a tábort s a Duna partján Bécs felé húzódott. A merészen támadó ellenséggel sehol se volt bátorsága szembe szállani, a rabláshoz azonban kitünően értett.[2])

Ez alatt a Dunántúl való generalis, Némethy Gergely, Körmendet, Sümeget, Kapornakot, Szombathelyt, Kőszeget, Veszprémet, Palotát, Pápát s több apró kastélyt elfoglalva, Soprony és Vas vármegyét Bocskay hűségére eskette. Már csak Soprony város körül tartózkodott valami 1000 főnyi német, de a vitéz hajdúkapitány csakhamar elbánt azokkal is. És mialatt maga az osztrák határszélen, majd a Fertő környékén és Horvátország felé csatázott, hadnagyai a tatárokkal Stájerországot és Sziléziát pusztították.[3])

[1]) Május 7-től «*ex castris ad oppidum Modor positis*» értesíti Thurzót, hogy Csuthy Gáspárt hagyta Nagy-Szombatban. U. o. A csallóközi hadviselésre és Pozsony alatt folyt csatározásokra nézve l. *Istvánffy* id. h. 536 s köv. l. *Bethlen Farkas* id. m. VI. k. 296 s köv. l. Gyulaffy följegyzései a *Tört. Tár* 1893. évf.

[2]) Gömöry G.: Mátyás főherczeg levelei. (Hadtört. Közl. 1893. évfolyam 709.)

[3]) Történelmi Tár 1892. évf. 406. l. Némethy Gergely levele Rhédey-

Május vége fele Rhédey hadnagyai már megtértek Ausztriából, hol a krónikás szerint «iszonyúképen grassáltak». Bécsen felül két napi járó földön minden falut és várost fölgyújtottak, minden úri kastélyt kiraboltak, még a császár «mulató kertit» is elpusztították, mint egy századdal később az Ocskay László kuruczai. A lakosságot pedig kedvezés nélkül kardra hányták, mintha bizony még Ausztriából is ki akarták volna gyomlálni a németet. Hiába könyörgött a jámbor, hogy ő sohasem járt Erdélyben,[1]) a hajdú és a tatár nem ösmert kegyelmet.

A Pozsony ellen irányuló hadműveletnek Rhédey Ferencz volt az intézője és emberül megfelelt a reá bízott feladatnak. Attól a pillanattól kezdve, hogy Bocskay a hátrálni kezdő Básta üldözésére rendelte őt, soha el nem maradt nyomából s ha vezéri kötelessége rövid időre másfelé szólította is, hadnagyai híven teljesítették parancsait. Annyi bizonyos, hogy nem rajta múlt, hogy Pozsony továbbra is a császáriak kezén maradt. Bocskay nagyrabecsülte őt és érdeme szerint méltányolta hasznos szolgálatait.

«*Nekem penig és az egész magyar nemzetségnek* — írja egy alkalommal Ilyesházynak — *ha valami hasznos dolgot viszünk végh ez változással megmaradásunkra, mennyit szolgált légyen Rhédey Ferencz, nem szükség kgd előtt számlálnunk, de mü azokat igen soknak, nagy knak és hasznosaknak tartjuk és olyanoknak, kikről háládatlanok semmi üdőben nem akarunk lenni*».[2])

Dr. Komáromy András.

hez, 1605 jún. 5-ről, Szamosközynél IV. k. 342. l. Thurzó, levéltár i. h. fasc. 104.

[1]) Gyulaffy Lestár id. h. Május 30-án Rhédey értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy a zsákmányosok megérkeztek és sok rabot hoztak magukkal. A tatárok már Nagy-Szombat alatt voltak s a főúr intézkedett, hogy galgóczi tiszttartója az előbbkelő morva és osztrák foglyokat kiváltsa tőlük. Jövedelmező üzlet volt ez abban az időben, ügyes ember egész vagyont gyűjthetett belőle. L. *Thurzó-levéltár* id. h. fasc. 104.

[2]) Történelmi Tár 1878. évf. 330. l.

NÁNDORFEHÉRVÁR OSTROMA
és
A NÁNDORFEHÉRVÁRI CSATA
1717 augusztus 16-án.
Rakovitza Conven
Rakovitza
Zelance
Zelance Convent
Militzio
Veliko zelo
Chaglan
Visznitza
Donau
Oscha
Panczova
Semlin
Czervenka
Beschania

SAVOYAI JENŐ ÉS A NÁNDORFEHÉRVÁR ELLENI HADJÁRAT. 1716—17.

Jutalmazott pályamunka.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ, AZ «UTOLSÓ TATÁRJÁRÁS» TÖRTÉNETÉVEL KIBŐVÍTETT KÖZLEMÉNY.

Két szövegbeli rajzzal és két melléklettel.

VI.

Mindez azonban csak előjátéka volt a nagy eseménynek. Közeledtek a döntő küzdelem napjai. Savoyai Jenő mindinkább biztos híreket kapott a török hadsereg közeledtéről, különösen *Vékony* János által, a kit, mint Temesvárott török szolgálatban lévőt, gróf Pálffy, a herczeg tudtával, a megelőző évben megnyert arra, hogy a török várőrségnek Temesvárról elvonulásánál ő is menjen velök s legyen a császári hadvezér tudósítója.

Vékony hazafiui hűséggel teljesítette feladatát. A szendrői pasa elküldte őt a nagyvezír levelével a nándorfehérvári szerászkierhez. A levelet a herczeg elolvasta. Ezt az útat ismételte Vékony s az ő önfeláldozó működése nyomán a herczeg már július 26-án meglehetős bizonyossággal jelenthette a fővezérnek, hogy az ellenség nem a Bánátnak, hanem Nándorfehérvár felé tart,[1]) a minek következtében a dunai és szávai műveket méginkább megerősítette.

[1]) Mellék hadműveletek intéztettek azonban több irányban; így az Orsovánál benyomúló török had július 26-án már a Mehádiától délre eső

És a nagyvezír hadserege július 26-án csakugyan Kollárban, 27-én Szendrőnél állott s ebből 60 ezernyi janicsárhad Groczkáig tolatott előre.

A török hadseregnek túlnyomólag lovasokból álló elővéde *július 28-án* már szemben állott a császáriakkal.

Általában oly hatalmas lovas erővel rendelkezett a nagyvezír, hogy az a császáriak *összes* haderejének számát megközelítette, ha meg nem haladta.[1])

Mindíg több lovas osztály tünt fel a láthatáron, egyes csapatok sűrű egymásutánban czirkálgatván hadaink előtt.

Július 30, 31-én tábort ütöttek a törökök a nagy félkör alakú magaslatokon; a piros zöld sátrak *város nagyságú* területen tarkították a tért.[2]) A császáriak gyönyörködve nézték a festői szép panorámát, nem törődve azzal, hogy ezekben a pompás sátrakban, előttök és mögöttük a halál tanyázik.

Chalil pasa nagyvezír tábora épen úgy túlemelkedett a herczeg tábora fölött a Mokrilug magaslatokon, a szendrői útvonalon, mint a hogy Savoyai Jenő fenyegette Nándorfehérvárt, a ki a harczra készülő két ellenséges had között rettenthetlenül és győzelme biztos tudatában, nyugodtan intézkedett.

A vár fekvéséről, erődítéseiről, a két hadsereg állásáról kellő tájékozást nyújt a cs. és kir. hadi levéltár által kiadott «Der Türkenkrieg 1716—18» című munkához csatolt grafikus mellékletek V. számú térképének kicsinyített s itt a 2-ik sz. mellékletet képező másolata.

Ezen térkép hűségét semmi sem bizonyítja inkább, mint a 3-ik sz. alatti másolata a Turinban, 1789-ben megjelent «Istoria del Principe Eugenis di Savoja» című munkához csatolt térképnek.

A kettő között épen úgy nincs lényeges eltérés, mint ezek s azon parányi rajz közt, mely a «Memorabilia facta belli ac Pacis

szorosnál volt és daczára a császáriak erős tüzelésének, átkeltek azon. Ekkor a janicsárok több ízben heves támadásokat intéztek a mehádiai erődítmények ellen, de mindannyiszor visszaverettek és így kényszerítve voltak elvonulni. Feldzüge des Prinzen Eugen. VIII. k. 127. l.

[1]) La Colonie ezredes emlékíratai II. k. Feldzüge des Prinzen Eugen VIII. 116. l.

[2]) U. o.

etc.» czím alatt Nürnbergben 1722-ben megjelent munkában látható.

A 150.000-nyi szorosan vett fölmentő hadsereg túlnyomó ereje a császáriak balszárnyával és központjával állt szemben, míg a jobbszárny, annak daczára, hogy ez védte a nevezetesebb pontokat, kevesebb figyelemben részesült.

Általában a nagyvezír nem látszott sokat törődni az ellenség ilyen vagy amolyan fölállításával, a kémrendszert pedig, a mi Savoyai Jenőnél mindig nevezetes szerepet játszott, egészen elhanyagolta.[1]) Ismervén a viszonyokat, bízván vagy is inkább elbizakodván saját túlnyomó erejében, úgy tekintette az ellenség haderejét, mint a melyet ő ellenállhatatlanúl, csak úgy könnyedén össze fog zúzni. A bátorság érzete, hite, épen oly veszélyt hozó lehet a hadvezetésnél, mint a meggondolatlanság.

A felséges panorámából a kivilágítás sem hiányzott, mert a törökök *augusztus 1-én* nyolcz égő hajót bocsátottak le a Dunán, ismét megkísérelvén a hajóhíd felgyujtását, — a mit azonban az éber őrizet meghiusított.[2])

A török haderő zömének megérkezése és fölállítása után, mindenki azt hitte, hogy a nagyvezír komoly támadáshoz kezd. Nem tette, és — sajátszerű jelenség, — a katonákat sem lelkesítette valami kiváló harczkedv, mintha csak előérzetök lett volna a történendőkre nézve; pedig elég okuk lehetett volna a hadműveletek gyorsítására, mert fogyatékán lévő élelmi szereik és lótápjuk beszerzésére Orsováról — a vízi úton — nem sok kilátásuk mutatkozott.

De a császáriaknál sem volt ez másképen; ott is mutatkozott a hiány pénzben és élelmi szerekben, miért is az asszonyokat gyermekeket, általában a *sereghajtókat* a táborból eltávolították, és mert a sűrűn omló ellenséges golyókon kívül a láz és vérhas is erősen ritkította a sorokat, az addigi lelkesedést bizonyos lehangoltság váltotta fel.

Mind a két hadvezér a másik támadására várt; úgyszólván farkasszemet néztek egymással.

Augusztus hó 2-án megkezdte Chalil pasa az erősebb bom-

[1]) Feldzüge des Prinzen Eugen, VIII. k. 120. l.
[2]) U. o. VIII. k. 118. l.

bázást, 100 ágyúból és mozsárból, tömör golyókkal, gránátokkal és bombákkal szakadatlanul lövetvén a tábort, a mely sánczkosarakkal igyekezett magát védelmezni.

Ez alatt a janicsárok, rőzse-kötegeket hordva maguk előtt, sűrűen készítették a közelítő árkokat, a futó árkokat, a honnan sűrűen lőtték a császáriakat.

Ennek daczára a török hadműveletekben bizonyos ingatagság volt észlelhető; ezt az is bizonyítja, hogy a nagyvezír sorra kérte ki a pasák véleményét a teendők fölött; míg végre a császáriak teljes körűlkerítését és a támadó sánczok készítésének folytatását elhatározta. Emez elhatározásnak szülő oka az volt, hogy a nagyvezírnek tudomására jutott a várban uralgó nagy inség. Tudta, hogy odabenn nehezen várják a döntő pillanatot, — de ők magok támadást kezdeni nem mernek.[1])

De még úgy is látszott, mintha a nagyvezír várna valamit, és ez a «kunktátorság» csakugyan nyert némi megfejtést az által, hogy *augusztus 12-én* Viddinen át 30.000 tatár érkezett, a kik a Száva mellett fekvő Dedina magaslaton ütöttek tábort.

Ennek daczára a nagyvezír tartózkodott a támadástól és úgy látszik, azon meggyőződésben volt, hogy a császári sereget egész bizonyossággal, és talán csata koczkázata nélkül is teljesen körűlkerítheti és megadásra bírhatja; valóban úgy is volt, hogy a várat Savoyai Jenő, őt meg Chalil zárta körűl.

Augusztus hó elején Mercy lovassági tábornok, a ki hosszabb ideig tartott hüdéses bántalomból felgyógyulása után először jelent meg hadteste élén, néhány zászlóaljból és 300 lovasból álló különítménynyel újból megkísérlé a kis Dunaviczánál lévő zárt sánczokat elfoglalni, melyek ellen már július elején kísérleteket tett; de ez alkalommal fáradozását siker koronázta és a sánczokat diadallal bevette. A védő csapatokat részint levágták, részint a Dunába kergették mi által a császáriak nemcsak a Dunát tisztították meg a töröktől s a híd további veszélyeztetését szüntették meg, hanem azt az előnyt is nyerték, hogy a várat a bevett sánczokról is lövethették.

A várban egyébiránt nőttön nőtt az elégedetlenség, főleg mi-

[1]) Pr. Eugen. VIII. 132. l.

után a megelőző napokban az ostromlók bombái a többi között egy nagy élelmi raktárt pusztítottak el s a védő őrség kezdett hivatkozni a törvényre, mely szerint csak 40 napi ellentállásra köteles. Így jelentette ezt Savoyai Jenő a császárnak augusztus hó 4-én.[1])

De elvégre a törökök augusztus hó 14-én futó árkaikkal mindig közelebb jöttek s azok nem egy helyütt már alig 30 lépésnyi távolságra nyúltak el a császári vonalak előtt.

Háromszáz ágyú kereszttüze, a várból s a török táborból, majdnem elviselhetlenné tette a helyzetet, a melyet csak néha-néha enyhített egy-egy örvendetesebb esemény mint például az is, hogy *augusztus hó 14-én* a császári bombák a fő lőszerraktárt a várban légbe röpítették, a mely irtóztató pusztítást okozott és a Víziárosban ezreket temetett el.

Savoyai Jenő herczeg helyzete nagyon komolylyá vált; érezte, hogy ennek végét kell szakítnia, főleg mikor látta, hogy a török támadni vagy nem akar, vagy nem mer.

Elfogott törökök azt állították, hogy a nagy támadás 17-én lesz; ugyanezt bizonyította a 13. és 14-ike közötti éjen a gróf Pálffy sátrában megjelent Vékony is,[2]) mondván, hogy «a nagyvezír 17-én általános támadást fog intézni a tábor ellen, a mikor egyidejűleg a várőrség is kiront, hogy a császári hadsereg két tűz közé szoríttassék.»

Ennek következtében a császári hadvezér elhatározta, hogy ezt *megelőzi,* főleg minthogy Regeb pasa hadteste is közeledett, a ki kezdetben — talán csak látszólag — a Vaskapu felé tartott, de egyszerre hirtelen Pancsova felé fordúlt. *Augusztus 14-én* a herczegnek mondhatni egész hadserege fegyverben állott; *augusztus 15-én,* Nagy-Boldogasszony napján, majd minden ponton megkezdődött a puskatüzelés is.

Savoyai Jenő kiadta a parancsot, hogy a hadsereg a csatára készen legyen. «Megelőzni inkább mint megelőztetni a támadásban s azt bátran, elhatározott lélekkel hajtani végre: nagyobb biztosítéka a győzelemnek, mint bármely erős kitartás, ha az csak az önvédelemben nyilatkozik.»

[1]) Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. köt. 122. l.

[2]) Szilágyi István. Szigeti Album. Utolsó tatárjárás. 307. l.

Ez a parancs felvillanyozta a hadsereget, a lelkesedés újra vissza tert. A nagyszámban jelen levő főuri önkéntesek, magyarok és külföldiek, kérték a hadvezért, hogy külön csapatban engedje őket síkra szállani; azonban az atyáskodó herczeg attól tartván, hogy hanyatthomlok fognak a veszélybe rohanni s mind elvesznek, — a különböző lovas ezredekhez osztotta be őket.

A hadvezér az egész éjet a csapatok meglátogatásával töltötte el, főleg rendre, nyugalomra intve a tiszteket, parancsnokokat. — Buzdításra, bátorításra úgy sem volt szükség. Enni valót, bort, sört, pálinkát bőven osztottak ki, sőt a lovak is kettős abrakot kaptak, hogy a következő nap fáradalmait katona és ló kibírják.

Három harczvonalban állottak föl a császáriak.[1]) Az első 30 a második 22 zászlóaljból állott, — mind a két harczvonalhoz összesen 53 gránátos század s a jobb és balszárny mindkét harczvonalához 6—6, összesen 24 lovas ezred rendeltetvén.

A gyalogságot *Würtembergi* Sándor herczeg tábornagy, a lovasságot gróf *Pálffy* János tábornagy vezérelte; a gyalogság első harczvonalában a jobb szárnyat *Stahremberg* Miksa, a balszárnyat *Harrach* József táborszernagyok, a második harczvonalat *Bewern* herczeg vezényelte; a lovasságnál a jobb szárnyon *Ebergényi* és *Mercy*, a balszárnyon *Montecucoli* és *Nádasdy* lovas tábornokok állottak.

A 19 zászlóaljnyi 3-ik harczvonal, *Seckendorf* altábornagy parancsnoksága alatt, mint tartalék a circumvallationál maradt készültségben vissza.

A hidak és hajóknak födözésével *Viard* tábornok bízatott meg. Savoyai Jenő terve az volt, hogy az ellenséget már hajnal hasadtával megtámadja és ezért megparancsolta, hogy a csapatok még éj folyamán vonúljanak felállításukba. A támadást 3 ágyúlövés elhangzásával a balszárnynak kelle meg kezdenie.[2])

Éjfél után megindúlt az első oszlop a legnagyobb csendben, s előhaladását tetemesen megkönnyítette a szép holdvilág; de egyszerre hirtelen sűrű köd ereszkedett le s a csapatok tíz lépésnyire sem láthattak, a minek következtében a jobb szárny a török.

[1]) Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. k. 140. l.
[2]) Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. 144. l.

sánczokra bukkant; ezek védői azt hivén, hogy csak egy ellenséges őrjárattal van dolguk, tüzelni kezdtek, a mit a mieink viszonoztak.

Ámde ezzel megeredt a harcz a rendelkezés ellenére, mely szerint a balszárnynak a *síkságon* kell vala kifejlődnie s a támadást akkor kezdenie meg, a midőn ezt három bombalövés jelezni fogja.

Mindez nem így történt.

A szépen átgondolt tervet a sűrű köd meghiusította. A véletlennek nagy szerep jut az életben mindenütt s így a hadviselésben is.

Nem a bal, hanem a jobb szárny kényszeríttetett arra, hogy a csatát megkezdje. Mindkét táborban általános lőn a zűrzavar. A nagy ködben a rendszeres vezényletről szó sem lehetett. De mindez csak előnyös volt a császáriakra nézve, mert rendes körülmények között az ellenség óriási táborával megküzdeniök aligha sikerül.

Gróf Pálffy látván, hogy komolylyá vált a dolog, neki eresztette huszárait, — a gyalogok sem tágítottak. A törökök szokásos ordításai végig járták a sánczokat, a török tábor minden részét, s a janicsárok sok ponton futásnak eredtek. A mit a támadóknak a köd elrontott, azt kipótolta lelkesedésök. A kard és szurony bőven kivették részöket. Gróf Pálffy is megsebesült, a kit különben súlyosabb veszteség is ért; fia mindjárt az összeütközés kezdetén az ellenség golyóitól találva, hősi halált halt.

Mikor a támadók a törököket egymás után verték ki sánczaikból, a zavar a török táborban általános lőn, és ezt a nagy, sűrű köd tetemesen fokozta.

És ha a szpáhik és tatárok, szokásuk ellenére, bátran meg nem állanak, mialatt a janicsárok összeszedhették magukat, — megtörténhetett volna az a csodaszerű esemény, hogy a császáriak, rövid harcz után, háromszoros haderőt szétkergessenek.

A jobb szárny lovasságát, fokozott előnyomulásában, a gyalogság is hősiesen támogatván, a mit a segítségül jött Mercy hadai tetemesen előmozdítottak, a török balszárny *megvertnek* volt tekinthető; csakhogy ezen rendellenes előnyomulás okozta győzelem által a jobb szárny és az első harczvonal dereka közt, s részben a balszárnyon is, igen nagy űr támadt, és ez által a balszárny rendkívül veszélyes helyzetbe jutott.

Szerencsére reggel 7 óra tájban fölszállt a köd s az éles látású hadvezér észre véve az első harczvonal ketté szakadását — mi a második harczvonalat is megbontotta — rögtön megtette a szükséges intézkedést, mire a balszárny is, a melynek lovasságát épen úgy mint a jobb szárnyét, magyar hős: *b. Ebergényi* lovassági tábornok vezényelte, — a középpel már 9 órakoregyesülve volt.

Chalil pasa látva a növekedő veszélyt, kitűzette a próféta zászlóját s a futásnak eredt katonákat kardvágásokkal űzette a harczba vissza.

Mind hasztalan!

Savoyai Jenő a győzelem mámorában, elfeledkezve nagy missiójáról, egy vértes ezred élén maga is bevágott s könnyű sebet kapott, immár a *hetediket*. Az első sebet is, az *utolsót* is, hazánk földén kapta.

Midőn katonái látták, hogy mit mivel szeretett fővezérök, őrületes szenvedélylyel rohantak az ellenségre. El lehetett róluk is mondani, a mit Homér mondott a trójaiakról és görögökről, hogy: «*A hány katona, annyi hős.*»

A harcz általános lett. A császáriak második harczvonala a magaslatokon lévő törököket támadta meg és ütegeiket elfoglalta.

A jobb szárny lovassága a közelítő sánczokat oldalról támadván meg, a szpáhikat és tatárokat szétszórta.[1])

Több történetiró és krónikás megfoghatatlannak tartja, hogy Musztafa pasa miért nem küldött a várból segítséget; pedig ez könnyen megérthetővé válik, ha tudjuk, hogy a csata a vártól 5—6 ezer lépesnyire volt s mire a köd felszállott és a várparancsnok a harcz folyamáról tájékozást nyerhetett volna, az már el is volt döntve. De különben is Musztafa pasa tudván a támadásnak 17-re történt megállapítását, nem hihette, hogy a 16-iki harcz döntő csata legyen és pedig annyival kevésbbé, mert Savoyai Jenő herczeg zseniális számítással, az egész csata alatt folyvást lövette a várat, elárasztva azt bombáival, tüzes golyóival s Musztafa nem gondolhatta, legalább *nem gondolta*, hogy egy előlről megtámadott hadsereg olyan rendkívüli tüzelést fejtsen ki — *hátrafelé*.

A törökök vitézűl és bátorsággal küzdve, egyes pontokon

[1]) Feldzüge des Pr. Eugen. VIII. k. 153. l.

tettek ugyan kísérleteket a harczmező megtartására, de sikertelenül.

A 150.000 török Savoyai Jenő 40.000-nyi serege előtt, a nagyvezírrel együtt vad futásnak eredt Szendrő felé.[1])

Bécs ostroma óta nem volt annyi török együtt; de tegyük hozzá, annyi hős sem volt azóta együtt, egyszerre egy csatatéren.

A hadviselés történetében egyik legfényesebb győzelem ez, kivíva *alig 6 óra* alatt, a szerencse támogatása mellett, ugyanannyi vitézséggel mint művészettel.

A köd okozta a véletlenül szerzett első győzelmet, a mely igen könnyen vereséggé válhatott volna; a köd eloszlása okozta, hogy Savoyai Jenő megláthatta a támadt nagy űrt s a második harczvonalat idejében segítségül küldhette.

A köd eltünése nagy diadalt hozott s a ragyogó nyári nap sugarai vértől pirosló, de győzedelmes fegyverek fényében törtek meg. Savoyai Jenő nem nagyon üldöztette különben is kifáradt csapatai által a futó török sereget. Leginkább a hajdúk, a huszárok és a ráczok vettek részt a komoly üldözésben. A hátrahagyott gazdag török sátrak kizsákmányolásában is kellő mérsékletet és bizonyos rendet tudott létesíteni, a mi ily izgalomban a csodák sorába tartozik. Helyes szigorral párosúlt humanitása s ebből támadt népszerűsége eszközölte ezt, mert katonáinak nemcsak ura, hanem testvére és atyja is volt — épen úgy, mint ő szokta volt császárairól, a kiket szolgált, mondani: «Lipót atyám volt, József testvérem, Károly uram».

A zsákmány 130 ágyú, 35 mozsár, 4 ezer szekér 6 ezer mázsa lőporral, nagy mennyiségű töltéssel, 68 zászló, 9 lófark és sok ezer sátor. Savoyai Jenő csupán a nagyvezírnek keleti fényűzéssel gazdagon földíszitett sátorát, — mint jellemző diadaljelt — tartotta meg maga számára. A csatatért tíz ezer török és ezer magyar, osztrák és német katona holtteste borította. Közöttük: gróf Hauben altábornagy, a kit a szó szoros értelmében szétvagdaltak és gróf Pálffy János alezredes; ezenkívül 106 törzs- és főtiszt, a mi nagy szám a *győzők* soraiból egy *rövid* csata alatt. A törököknek 5000, a császáriaknak 3000 sebesültjök volt, közöttük 11 tábornok,

[1]) U. o. VIII. k. 167. l.

214 törzs- és főtiszt; mind megannyi bizonysága a vitézségnek s az elszántságnak. A török foglyok számát több történetíró 5000-re teszi, de ez tévedés, mindenesetre túlzás; mert a kegyetlen mészárlásban bizony kevésnek kegyelmeztek meg; a futók közül pedig nem könnyen ejthettek foglyokat.[1])

A fővezér mindjárt a csata után értesítette gróf Károlyit, a munkácsi és huszti várparancsnokokat a győzelemről, a «Te Deum» tartást nekik is elrendelvén.

Hogy mily gyorsan járt el Savoyai Jenő minden intézkedésével — s így az örömhír szétküldésével is, mutatja ezt a többi között gróf Steinvillenek Szebenből augusztus 20-ik napjáról gróf Károlyihoz intézett latin levele, a melyben írja: «Hoc momento, circa horam primam meridianam per expressum Cursorem acc. Serenissimi principis Eugenii sub 16-ta currentis, gratissimas cum nuntio letitissimo literas.»

A jelzett levél értelmében Steinvillenek is meghagyja a hálaadó isteni tiszteletet: «prout in territorio magni vezérii Te Deum laudamus ibidem decantatum est».

A következő napon a fővezér folytatta Nándorfehérvár ostromát, de egyszersmind felszólította Musztafa pasát a feladásra, a kinek akkor a kapitulácziő megajánlását vivő követe már útban volt. Savoyai Jenő Musztafa pasának föltételekhez kötött ajánlatát elvetette, hanem megkegyelmezett és szabad elvonulást engedett a várőrségnek. A kapitulácziő pontjait *augusztus 18-án* megállapították, aláírták s kölcsönösen kicserélték. *Augusztus 19-én* ment véghez a nagyszerű «Te Deum» a török tábor helyén, török ágyúkból történvén a díszlövések. A török csapatok, mintegy 28.000-en, augusztus 22-én vonultak Nissa felé, asszonyokkal, gyermekekkel, cselédséggel s az egész gyülevész-néppel, majdnem 50.000-en; a kapitulácziő értelmében hátrahagyván 661 réz- és vaságyút, 104 réz- és vasmozsarat, tömérdek lőszert, az egész hajóhadat s egyszersmind megmutatván a kapitulácziő rendelkezése szerint minden aknahelyet.[2])

A török elhagyta a bánságot s ez az egész nagy terület — és Oláhország is megtisztult a töröktől.

[1]) I. h. VIII. 168. l.
[2]) I. h. VIII. k. 176, 177. l.

VII.

AZ UTOLSÓ TATÁRJÁRÁS.

Míg az Aldunánál fényesen ragyogott a dicsőség napja, a Maros, Szamos és a felső Tiszavölgy lakóit a rémület kínozta.

A Steinville gróf és Maurocordato János között létrejött semlegességi szerződést a porta figyelmen kívül hagyván, a tatárok Regeb pasa vezérlete alatt július havában szabadon vonultak át Oláhországon, hogy az Alduna felé törekvő ozman főhaderőt kiegészítsék.

A moldvaiakat Makovicza hoszpodár vezérelte, mint a kire bízta volt a porta az egész rablóhadjáratot.

Eszterházy Antal gróf egy külön csapat élén állott.

Augusztus hó 22-én jelentette a beszterczei magistratus, hogy: «*tatárcsordák mutatkoztak a határon*». A khán fia vezérlete alatt álló 15—20 ezer főnyi lovas tatársereg volt az, mely a rosszszúl bevágott és egyáltalában nem védett radnai szoroson rontott be.

Azon a ponton törtek be 1241-ben, IV. Béla idejében, azok a mongol csordák is, a kik tűzzel vassal pusztítva száguldottak végig az ország sok részén.

A khán fia Máramaroson át óhajtott volna az országba berontani, a porta terve különben is az lévén, hogy ezek a kibocsátott polypkarok a török hadsereg zömétől minél távolabb eső pontokon kössék le az ország védő erejét; de a máramarosi havasok szorosai, keskeny völgyei, a vármegye és gróf Károlyi intézkedései folytán, erősen be voltak vágva, eltorlaszolva.

A tatárhad Besztercze külvárosát elhamvasztotta s egy részök Szamosujvár és Kolozsvárig nyomúlt, a honnan azonban, gróf Steinville altábornagy rendelkezése nyomán, csakhamar visszaszoríttattak s az országból kiűzettek.

A másik rész a Szamosvölgyön, Deésen, Nagy-Ilondán, Nagy-Somkuton át Szinérváralja és Aranyos-Medgyes vidékét özönlötte el. Nagy-Bányát, — ámbár mellette vonultak el, talán

mert erősebb ellentállástól tartottak, ösmert gyávaságuknál fogva — érintetlen hagyták.

De e helyett elpusztítottak, felégettek Szathmár, Ugocsa vármegyékben sok községet; a többi között Sárközt, Terebest, Halmit, Nevetlenfalut, Bökényt, Szőllőst és Salánkot, a hol a Károlyi-kastélyt is felégették, a melyről Károlyi gróf szeptember 10-ről Jenőhöz intézett latin jelentéseben irja, hogy: «ehez hasonló ezen a vidéken nem volt», — a pusztítást illetőleg pedig azt írja, hogy az nap, (die 29. augusti) Ugocsában és Szathmárban mind elseprette az egész processust, circiter 60 falut.»

Szathmár várost is fenyegette a khán fia, de a város csellel és hadi sarcz fizetésével megváltotta a kiraboltatást és fölperzseltetést. Általában Doboka, Kolozs, Torda, Besztercze és Kővár vidéke, Szathmár, Bereg, Ugocsa és Mármaros vármegyék nagyon sokat szenvedtek testben, lélekben, vagyonban.

Batár kisközség határában ütöttek a tatárok tábort *augusztus 27-én;* oda hurczolták a foglyokat, a rablott kincseket; ott szedték be a megszabott váltságpénzeket. A mint látszik, a megpihenésre szánt időt nem engedték haszon nélkül elröppenni.

Talán még tovább is folytatják pusztító garázdálkodásaikat, ha el nem jut hozzájuk is a belgrádi vereség híre és az, hogy szorítják őket hátulról.

Gróf Károlyi ugyanis attól tartván, hogy kevés hadának zömétől teljesen elvágatik, — augusztus 27-én oda hagyta Szathmárt, a városiak nagy rémületére s Tokajba vonúlt, irván, a többi közt Savoyai Jenőhöz intézett jelentésében: «Nem lévén sem had, sem munitio, ki már azelőtt *eleget kérettetett s denegáltatott s az, ki legnagyobb, mindaddig úgy volt tudva, hogy magyar vagyont vélek,* jobban magyar felekezetitől lehetett tartani; úgy mentem Tokajban, honnét is azonnal mindenfelé disponáltam és parancsoltam, s nemkülönben ide s előre is Máramarosban.»

Ámbár ugyanazon jelentése végén azt is írja: «akkor tudatott meg (Szathmárott) *hogy senki sincsen véle a magyarok közül,* hanem egy szultán és egy khánnak a fia, vagyis öcscse, circiter 20 esztendős». Utóbb ismét írja: «hogy a huszti várparancsnok által kiküldöttek Máramarosban 2 kozákot is fogtanak, a kik azt

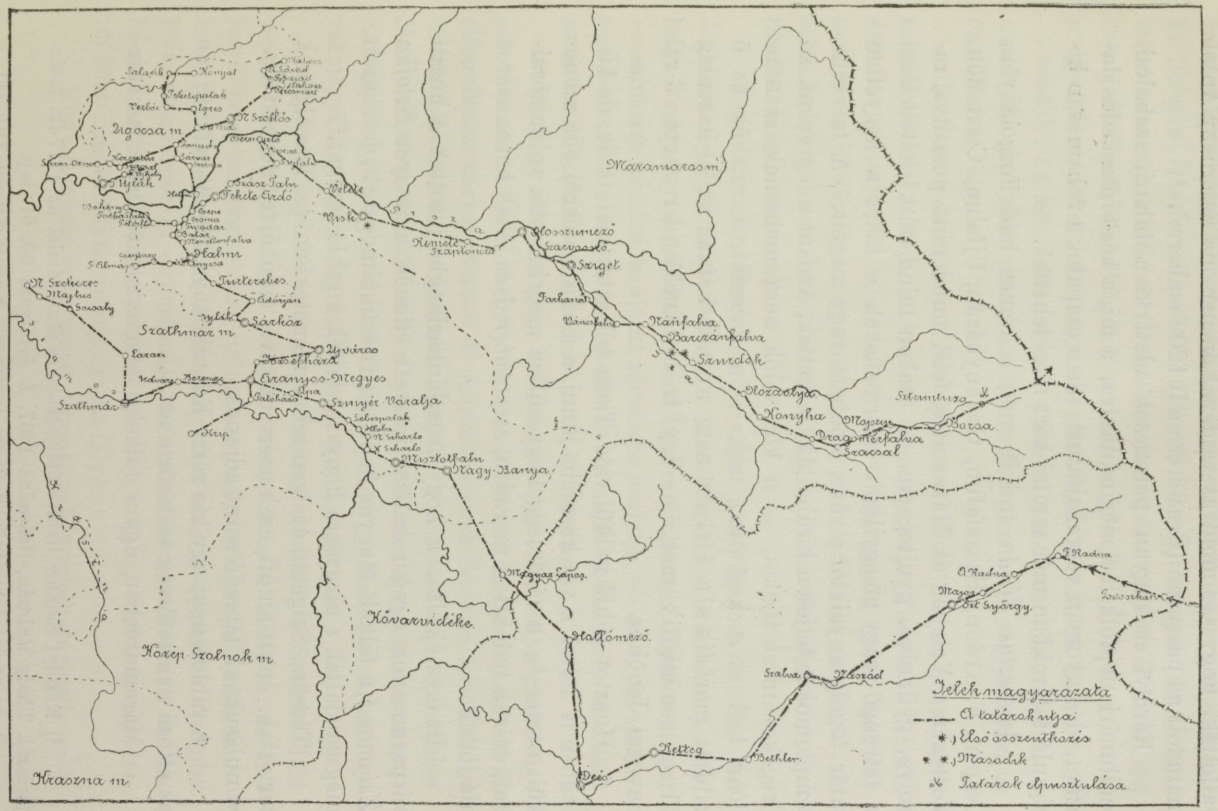

A TATÁROK UTJA 1717-BEN.

vallották, hogy «az moldvai vajdával in persona Esterházy Antal maradott az passuson (Beszterczénél) 1200 emberrel.»[1])

Károlyi csakugyan parancsot adott ki a bihari, szabolcsi, szathmári népfölkelés megindítására, a mi, a késő intézkedés daczára, elég gyorsan végrehajtatott; de a csapatok a rohamosan kivonuló tatárokban már semmi kárt nem tehettek.

Augusztus 30-án indúlt meg a rémes had Forgolányon, Csepén, F.-Ardón, Szászfalun, Gődényházán, Ujfalun, Csernatőn, Veréczén s Velejtén át Máramaros felé, mindenütt pusztítva, rabolva, gyilkolva, gyujtogatva. Az útakon mindenütt lehetett látni a fetrengő vagy meggyilkolt gyermekeket, a kiket a kegyetlen tatár fogoly-anyáiktól elvéve, eldobott vagy megölt. «A falvakat, templomokat teljesen kirabolták, leégették. Azokat a foglyokat, — öregeket mint ifjakat, — a kik velök nem mehetnek, szánandóan leöl ez a kegyetlen nép, — a gabonát, a mit ők az ő rablott marháik s a foglyok nem nyomtathatnak ki, — hasonlag tűzzel semmisítik meg.» — Igy ír b. Kuckländer szept. 3-ról Savoyai Jenőhöz.

Husztot a híd nélkül való Tisza választotta el tőlük, de különben is féltek a vár közelébe jönni, a hol a vidékről oda menekült nemesség, a várőrséggel egyesülten megritkította volna soraikat, ezért a balparton maradva, *szeptember 1-én* Visk koronaváros alá jöttek.

Itt érezték először, hogy oroszlánbarlangba jutottak. A huszti várparancsnok egy kirohanást intézett ellenök, a melyet *Sztojka Zsigmond*, a fölkelt magyar nép élén vitézül támogatott, derekasan megszabdalták s távozásra kényszerítették a rabló sereget.[2])

Técsőn, Szigeten át igen sebes menetekben az Izavölgynek tartottak, imitt-amott csak azért rabolva, öldökölve, hogy visszavonulásuknak támadó színt adjanak.

A rablócsapat egy kis része Kapnikbánya felé menekült; de az ottani nemzetőrség szétszórta azt.

Máramarosban úgy a fölkelés szervezésénél, mint a határ-

[1]) Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok 1867. I. évfolyam 60, 61. lap.

[2]) Az utolsó tatárjárás Szilágyi Istvántól. Szigeti Album 310, 311. l.

szorosok bevágásánál, őriztetésénél, rendkívül nagy erélyt fejtett ki *Sztojka László alispán*, a ki gróf Károlyit és gróf Steinvillet minden mozzanatról sűrű levelezésben értesítette, a többi között írva gróf Károlyinak Szigetről *augusztus 15-ről*: «Én a nemes vármegyét *insurgáltattam*, magam is ezen órában indulok Borsa felé» — tovább: «A két felső járások a borsai passuson, Sziget járás in medio, az alsó járás pedig az ökörmezei passuson, vigyázásban és őrködésben lészen.[1])

És ennek daczára gróf Károlyi Savoyai Jenőhöz s a bécsi haditanácshoz intézett jelentéseiben mindig csak *Bagossy Lászlót* állította előtérbe, — talán azért, mert ismerte őt, mint Rákóczy ezredesét, ki Eperjes védelmében is kitüntette volt magát, — de talán azért is, mert hitelt adott a Bagossy által Sztojka ellen intézett vádaskodásoknak.

Tagadhatatlan, hogy feszült viszony volt Bagossy és Sztojka — mint vetélytársak — közt, a minek főoka abban keresendő, hogy a vármegye legtöbbnyire önállóan rendelkezett. Ilyen esetben, — mint azt minden hadjárat története mutatja, — az egyik rendesen becsmérli a másik intézkedéseit és saját működését, a másik rovására, előnyösb színben törekszik feltüntetni.

De hogy Sztojka nagy buzgalommal s törhetetlen hazafisággal teljesítette kötelességét, az a közvetlen közelben szemlélő és elfogulatlan várparancsnok b. Kuckländernek Savoyai Jenőhöz intézett jelentéseiből is kitünik. A többi között ezt írja *szeptember 3-án*, a tatárverés előtt való napon: «Valóban igazságosan mondhatom, hogy Sztojka úgy ő Császári Királyi Felségének, mint a vármegyének hasznát igazi hűséggel hordja szívén.»

Az izavölgyi Barczánfalva község határában a Szurdok felé vezető úton, a két község között vezető útvonal közepén, az Iza folyó jobb partján fekszik az úgynevezett «*Czigányok sírhalma*» nevű oly keskeny sziklaszoros, hogy két szekér egymással szembe jőve, alig térhet ki egymásnak. Az északi oldalt meredek magas hegyek határolják, a melyeket akkor sűrű erdőség borított, míg délről több ölnyi mélyen zuhog az Iza folyó.

Hogy honnan vette nevét e pont, nehéz meghatározni; való-

[1]) B. Perényi család levéltárában, N.-Szőllős.

színű azonban, hogy midőn a II. Mátyás által Báthory Gábor ellen küldött Forgács Zsigmond hadainak egy része Kassára vezető útjában Máramaroson haladva keresztül, az oláhok által a jelzett ponton megveretett, szétszóratott, azon időben tatárok is lévén hazánkban, — a nép könnyen tévedhetett az elnevezésben.

Ezt a helyet Pethő az ő krónikájában «Forgácshalom»-nak nevezi.

E szorosban érte a tatárokat a második vereség, a midőn a Bagossy — alias: Babocsay — László vezérlete alatt álló népfölkelés, egyesülve a *Nagy* Zsigmond, *Szaplonczay* Simon és *Sztán* Jónás szolgabirák vezetése alatti técsői, szigeti hajdúkkal, más falubeliekkel és a sóvágókkal, erős csapást mértek a különben is már nagyon megréműlt tatár seregre.[1])

Ezen tatárirtás alkalmával Nagy Zsigmond szolgabíró 14 sebet kapott.

Bagossy László a csatahelyről a közötte s a megyebeliek között kifejlett kellemetlenségek miatt visszatért Sziget felé s elhagyta a vármegyét, mit Sztán Jónás szolgabíró következőleg jelentett:

«És mikor Bagossy uram Sziget felé megindult, mi felszólítottuk, hogy jőjjön velünk a tatárokat kergetni, de Bagossy uram nem akart tovább jönni, hanem nagy gyorsan visszafordúlt Magyarország felé s el is ment.»[2])

Sztojka László pedig azt írja az Izavölgyön fekvő Joódról, szeptember hó 5-ik napjáról: «Ellenség miképen persequáltatott vármegyénkben lévő Barczánfalva nevű faluig és addig való actusok miképen mentenek véghez, úgy hiszem Excellentiádat mind Commendans Uram (Kuckländer), mind Bagossy Uram eő kegyelmök alázatosan és bőven deklarálták, Barczánfalváról pedig Bagossy Uram eő kegyelme megtérvén, csak magunkban maradtunk».[3])

Bagossy emberei közűl azonban Karácson Tivadar, gróf Károlyi «vice hadnagya», a ki hasonlag derekasan részt vett a barczánfalvi megrohanásban, a megyei csapatokkal, hajdúkkal mindvégig híven kitartott.

A zaklatott tatárhad Rozávlyán, Konyhán, Szacsalon át foly-

[1]) Máramaros megyei levéltár.
[2]) Máramaros megyei levéltár.
[3]) B. Perényi család levéltára N.-Szőllősön.

vást üldöztetve, átkelt az Iza és Visó közötti vízválasztón és *szeptember 3-ik* napján érkezett a vármegye végső községébe, *Borsára*, 8—10 ezernyi fogolylyal, rendkívül nagyszámu gyülevészneppel, 3 nap alatt téve meg a 120 kilometernyi útat, — *az utolsót.*

A foglyok számára nézve egyébiránt eltérők az adatok. Gróf Károlyi például azt irja «relatio»-jában: «Körülbelől számláltatik 10.000 rab, az ki Isten után megszabadúlt.»[1])

Míg Sztojka László szeptember 21-ről gróf Károlyihoz intézett jelentésében «circiter 8 vagy 10 ezerre» teszi a rabok számát.[2])

A borsai bátor román nép nem pihent, hanem a magyarokkal szövetkezve, Sztojka alispán utasításai nyomán mindent megtett, — nem a védelemre, hanem *a tatárok megsemmisítésére.*

Borsának lelkes, erélyes papja, *Sándor Lupu* (Farkas), a ki részt vett Rákóczy alatt a hadjáratokban s igy meglehetős gyakorlottsággal bírt a katonai dolgokban, — megtudva a rabló sereg közeledését, a Sztojka László által történt fölhivás és utasítás nyomán a legnagyobb részletességgel beoktatta népét a teendőkre.

Borsa a 7000 lábnyi *Pietrosz* havas tövében, a Csizla és Visó viz alkotta keskeny völgyben fekszik s 8 négyszög mértföldnyi határán az egymás mellett emelkedő hegyeket, havasokat, rengeteg fenyves őserdők borították akkor, — és boritják részben még most is.

A Borsától Bukovina felé, a Visóvölgyben vezető keskeny hegyi úton Borsától $9^1/_2$ kilometerre a határszéli vízválasztót képező *Styol* havas aljában van az úgynevezett «*Sztrimtura*» szoros, két kilométernyi hosszúságban. A román elnevezés is «szoros»-t jelent.

Ezt a pontot választotta ki Sándor a tatárok sírhelyének . . . — és jól választotta.[3])

A völgynek Bukovina felé vezető kijárását úgy torlaszolta el, hogy minden átjárás — még gyalog is, — lehetetlenné vált. A szűk völgy fölött emelkedő meredek helyeken a 20—30 öl magas fenyőfák derekát átfürészeltette, ezenkívül a közeli hegyoldalakon számtalan ponton rendkívül sok követ halmoztatott össze. Igy várta a pap-vezér a tatárokat.

[1]) Károlyi Sándor hadi előterjesztései s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok I. évfolyam, 1867.

[2]) B. Perényi család levéltára, N.-Szőllősön.

[3]) A Sztrimtura látképét lásd a következő lapon.

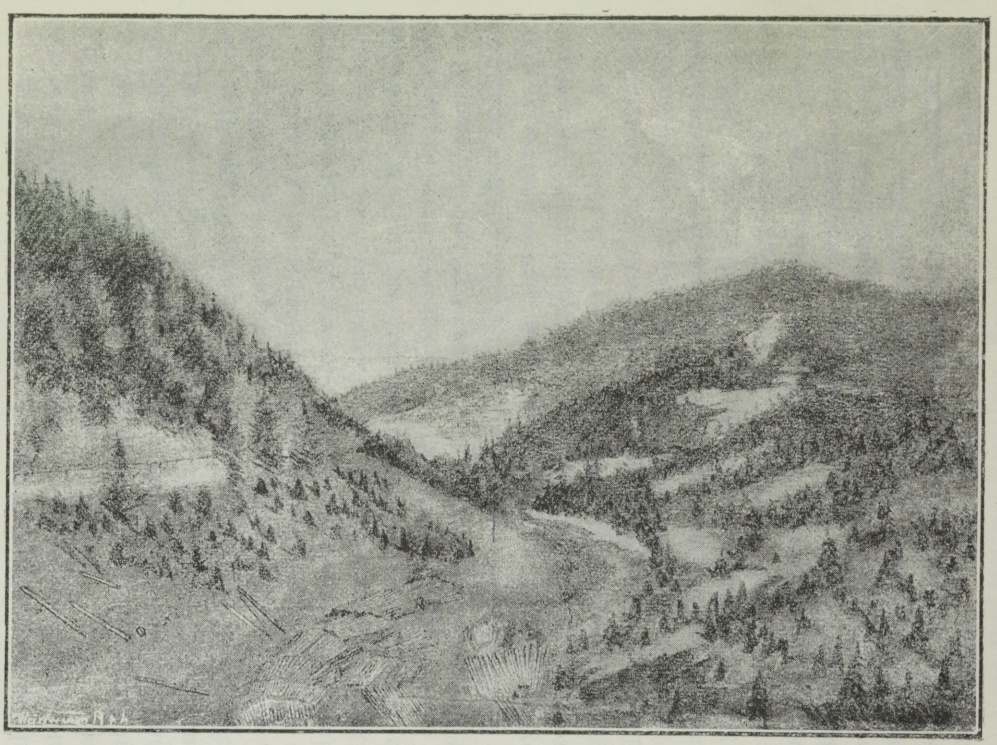

A SZTRIMTURA SZOROS LÁTKÉPE.

A rabló had, a megyében már két helyütt szenvedett vereség gondjaitól üzetve és mert több oldalról kapott balhíreket, hogy az üldöző hadak nyomukban vannak, nem mert Borsán a faluban vagy körülötte megpihenni, hanem tovább vonúlt; de mégis nyilvánította dúlási szenvedélyét a község felső végén lévő templom lángba borítása által. Az alsó templom felgyújtását is megkísérlette, de az otthon maradt *bátor öreg asszonyok* — mert az ifjak mind a torlaszoknál voltak — sűrű kőzáporral elriasztották őket.

Ez egyik legszembeszökőbb bizonysága a rablók gyávaságának, és annak, hogy minden támadással saját megrémülésöket igyekeztek palástolgatni.

Két völgy kínálkozott az országból kimenekülhetésre: a Csizla és Visó völgy; de miután ez utóbbi tágasabbnak és járhatóbbnak mutatkozott, és mert a khán fia előtt azt «fedezte föl» egy mojszéni oláh ifjú, a ki Sándor Farkasnak *kéme* volt s a kit a khán fia gazdagon megajándékozott, hogy a Csizlavölgy nagyon bizonytalan, míg a Visóvölgyön sokkal könnyebben és biztosabban vonulhatnak Moldvába: a khán fia, hitelt adva az ügyes ifjú ravasz előadásának, reá ment a lépre, s a Visó völgyét választotta.

És ezzel aláírta saját és seregének halálos ítéletét.

Ha a Csizlavölgyet választja, — a hol semmi előkészület nem történt — kimenekül.

A végzetes völgyön, a keskeny úton haladva, a mértföldnyi hosszúra elnyúló karaván alkonyat táján érkezett a «Sztrimtura» közelébe, a hol rendkívüli kimerültsége miatt meg kellett pihennie; de különben is megtudta a vezér, hogy a határ még messze van s ezért sem merészelt a rengeteg erdőségek, sziklák között vezető szorosoknak, az éj közeledtével, neki indulni.

Pihenőre szállt tehát a tábor, a melyet a szerencsétlen foglyok siránkozásai, a tatárok barbár elbánása és saját szorongatott állapotuk miatt inkább *gyászmenetnek* lehetett nevezni.

Az éji nyugalmat csak egyes puskalövések, éles füttyentések zavarták meg, különben mély csend ült a völgyekben s a bérczeken.

Felvirradt szeptember 4-ike. *Dunka László* és Kálinfalvi *Balog György* felső járási szolgabírák, az összegyűjtött s mintegy 300 főből álló megyei néppel, úgyszinte *Sztán* Jónás és *Szaplonczay* Simon szolgabírák, nemkülönben *Karácson* Tivadar az ő emberei-

vel két vonalban nyomúltak elő a hegyoldalakon s megkezdték a puskázást a völgyben lévő tatárseregre.[1])

A réműlet fogta el a vad csordákat, míg a foglyok lelkét a megszabadulás reménye szállotta meg, semmit sem törődve azzal, hogy a puskagolyók az ő soraikban is pusztítanak. A sanyargatott szerencsétleneknek még a halál is kedvesebb volt, mint a haza földéről, a «kedves otthon»-ból való elhurczoltatás keserűsége és a *tatárrabság*.

A legnagyobb zavarban indult meg a fölriadt tábor.

Támadniok nem lehetett, de még védekezniök sem, mert a rengeteg erdők fái fedték a támadó kicsiny de bátor csapatot, a melyet a sziklákon sokszorosan viszhangzó, folyvást zúgó puskaropogás miatt a tatárok tízszeres erőnek véltek.

Nem maradt más eszközük a védelemre, mint *a menekülés;* de ez is csak lassú ütemben történhetett, mert a hegyszorosok, a keskeny útak nem engedték a *tömeges megfutamodást.* A hosszú, vékony vonalban kígyózó sereg éle már a «Sztrimturánál» volt, míg az egymást kergető, letaposó s az útjokban lévő foglyokat öldöklő utócsapatokra még mindig lövöldöztek a mieink.

A mint a hosszú láncz egy része a «Sztrimtura» szorosain behaladt, éles füttyentések süvöltöttek végig az ős fenyveseken. És alig pár perczczel ezután, — mintha ezer ágyú bömbölt volna, — olyan fülhasogató, rémítő moraj, zúgás töltötte be a levegőt.

A félig keresztül vágott szálas fenyőfák mellé állított fejszések a füttyentésre ledöntötték azokat az élő, vastag kolosszusokat, az asszonyok és leányok pedig eltávolították a domboldalokban fölhalmozott kőrakások előtt álló gátakat s a lezuhanó fák és a gyorsan alágördülő kövek megölték, eltemették mindazokat, a kik útjokban állottak.

És futottak előre kétségbeesésökben azok, a kiket a fa és kő nem talált s midőn az áthághatatlanúl eltorlaszolt szorosra bukkantak, a melynek román neve «*Tyeje*» (kulcs) rémületes ordítás között vissza fordúltak, őrülten rontva neki saját csapatjuk végső részének, a foglyok tömegének, a hol a mieink golyó-záporával találkoztak s így — menekülést semmi irányban sem találtak.

[1]) Máramaros megyei levéltár.

Irtóztató mészárlást vittek véghez a magyarokkal szövetkezett románok, karddal, fejszével, vasvillával, a mi még tetemesen fokozódott, midőn délután a magyarok és románok támogatására, Felső-Bányáról 50 bányászlegény érkezett meg.

Az öldöklés hevében nem feledkeztek meg a foglyokról sem, a kiknek kötelékeit feloldozták s ezek közűl is a fegyverfoghatók — s a kiket a kínos út fáradalmai el nem csigáztak, — a megszabadítókkal versenyezve szabdalták — a holt vagy megsebesűlt tatárok fegyvereivel — az eszeveszetten ide-oda futkosó tatárcsapatokat.

A beállott éj sötétsége vetett véget a véres aratásnak. A tatárok közűl mintegy hatezeren estek el, míg a mi harczosaink közűl aránylag kevesen, mert a megréműlt tatárnép minden egyébre inkább gondolt, mint a fegyveres ellenállásra.

Azonban a foglyok közűl sokan estek áldozatúl. Sztojka alispán 70 szekeret rendelt fel az alsóbb részekből, hogy a támadó csapatból s a foglyok közűl elesetteket beszállíttassa. Szigeti *Püspöki István* állítja, hogy 7085 életben maradt s megszabadított foglyot számlált meg.

Sztojka, Károlyihoz szeptember 16-ik napján Borsáról intézett jelentésében írja:

«A Moldvából szaladott rabok beszéllik, nem vihetett el igen sok rabokat a pogányság; feles apró gyermekek vadnak még vármegyénkben, kiket Szigetre — hogy inkább reá akadjanak szüléjek és interteneáltathassanak — szekereken hordattam; de halnak szegények, mert igen elébeztenek.»[1])

Szeptember hó 21-ről pedig ezt jelenti:

«Az elhagyatott vagy megszabadúlt apró gyermekeket szekerekkel hordattam Szigetre, és házankint gazdákra felosztván, interteneáltattam, kiket az actus idején vagy lóval el nem tapostak, vagy le nem vagdaltak,— megvallom, hogy sokan éhel is halhattak meg.»

A 12.000-nyi tatárhadnak mintegy fele, a gyilkoló szorosból, az óriás magas torlaszok kikerűlésével, a hegyoldalakon elmenekülvén, a Styol havas alján elemi csapással is találkozott. Egy irtóztató felhőszakadás következtében nagy hegyomlás történt, mely a felduzzadt patakkal szövetkezve, mintegy 2000 tatárt te-

[1]) B. Perényi család levéltára, N. Szőllős.

metett el. A nép e helyet ma is «*Sgyábu tatárilor*» (tatárcsatorná)-nak nevezi. A lakosok hónapokon át nem mertek inni a Visó vizéből, mert azon még mindig érezhető volt a hulla-íz és szag.

A megmaradt rész, a khán több sebbel terhelt fiával, a kiről tévesen írják hogy elesett, — a havas ösvényein elmenekült *Moldvába*, mert a kifáradt harczosok az üldözésre nem gondolhattak, ámbár *Károlyi* gróf azt írja «reláczió»-jában, hogy «*Karácson* maga, az hajdúival utána ment egész a Moldvai határig az eleinek (?) — ölte, vágta, míg győzte.»[1])

Sztojka pedig — már fentebb említett joódi levelében ezeket írja gróf Károlyihoz: «Vármegyenk lakosai, az kik kevesen in hoc confusione egybegyűlhettek, mintegy háromszázan, azoknak némely része, bottal, fejszével és vasvillával lévén az *vágáson* (torlasz), innen az pogányságra rájok ütvén, csodálatosképpen Isten ő szent Felsége ereje által megfutamította, elannyira, hogy feles lovait kénytelenittetett elhagyni és gyalog szaladni, csak magát salválhassa és ruháját is magáról lehánta, és mezítelen szaladott el sok, mely actuson felesen estek el szegény atyánkfiai közül, de ő közülök száz annyian.»

«Rabok pediglen mind nemes Erdély-országából, mind Magyarországból nemesi s paraszti rendből állók, *szegény édesanyjok emlőit szopó* kisded csecsemőkkel együtt többen szabadultanak meg sok ezernél.»

Ugyanerről gróf *Károlyi* jelzett relácziójában ezt írja: «s az (a tatár) a ki mint vághatta ki magát, avagy leugorhatott, gyalog mászott, szaladott az meredek helynek és fenyvesnek s köziklának s az rabság is széltiben ölte vágta maga (t. i. a tatár) fegyvereivel.»[2])

A hadi zsákmány szerfölött sok volt, nemcsak fegyverekben, lovakban, hanem a tatárok által erdélyi és magyarországi pusztításaik alatt elrablott kincsekben is. Tatár lovakat közvetlen a csata után 5—6 forintjával is lehetett venni a néptől.

A Károlyi által küldött segédcsapat már csak a győzelem után való napon, *szeptember 5-én* vasárnap délben érkezett a csata

[1]) Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok 1867. I. évfolyam 63. lap.

[2]) Károlyi Sándor hadi előterjesztése s észrevételei az 1717-iki tatárjárásról. Thaly Kálmán, Századok 1867. I. évfolyam 63. l.

helyére. *Deák Ferencz,* — a Rákóczy idejéből való ezredes, — a szathmári békeokmány aláíróinak egyike — vezette a csapatot, a midőn a tatárverésben résztvett népet, hajdúkat, bányászokat, egy magaslaton pihenőben találta.[1])

A segédcsapat nem volt reábírható az üldözésre. Erről következőleg szól a hivatalos följegyzés:

«Mi eleget biztattuk, hogy menjenek utánuk, űzzék tovább, mert még lehetett volna, mivel a tatár a tetőn sokáig időzött, várakozván az imitt-amott elmaradott többiek után; de meglátván a sok prédát, melyet mi elfoglaltunk, meg sem mozdultak, hanem az elvett zsákmányból jól megrakodva, — még a szegénységet sem kímélve — visszafordultak. Mi mentünk volna, de megfáradván s kiéhülvén, nagyon elgyengültünk s a bérczet nem mászhattuk.»

Maga Károlyi is mondja relációjában: «az lovas hadak (Deák Ferenczczel) estvére, az felső- s nagy-bányai hajdúság délben érkezvén oda (Borsára), minthogy annyi volt az nyereség. «*ők is megrakodtak.*»

Deák a következő napon már Szigeten volt s nagyon keveset hagyott hátra a megyei vitézek által elszedett 8000 tatár lóból, a melyekből minden közemberének ötöt, minden tisztjének kilenczet adott.

Ez a zsákmányügy sok levélváltásra adott okot gróf Károlyi és Sztojka között, míg elvégre az 1718-iki királyi parancs a kérdést a *harczoló és tatárverő máramarosi nép javára döntötte el.*

A nagyobb mérvű segélyküldés iránti *jóakarat* Savoyai Jenő herczegnél nyilvánúlt ugyan, csakhogy *minden haszon nélkül.* Savoyai Jenő ugyanis Károlyinak augusztus 14, 18, 23 és 25-ik napjain kelt 4 rendbeli levelére szeptember 2-án Zimonyból egyszerre válaszolva tudatja, hogy *Viard* altábornagy két ezreddel több nappal ezelőtt Erdélybe, *Mercy* lovassági tábornok nagy lovas és gyalog csapatokkal a temesi bánságba ment, végre pedig *Martigni* altábornagy 4 lovas ezreddel Arad felé haladt, hogy onnan Erdélybe, esetleg Felső-Magyarországba nyomúljon.

Mindez azonban már *elkésett dolog volt;* de ha ezen intézkedés közvetlen Nándorfehérvár kapitulációja után történik is, a

[1]) Máramaros megyei levéltár.

küldött ezredek a távol földön dúló tatárcsordák pusztításait nehezen gátolhatták volna meg. Borsáig pedig éppen nem juthattak vala el.

Úgy akarták az egymást gyorsan követő események, hogy a tatár sereg elpusztításának dicsősége, öröme, a maroknyi katonaerővel egyesült máramarosi népnek jusson.

Csend és béke lőn; ámbár sokáig tartotta magát a hír, hogy a tatárok vissza jönnek, a kik pedig soha többé nem lépték át hazánk határait, és hogy a magyar emigránsok, a békétlenek, a török hadakkal újra betörnek Magyarországba.

Még 1719. április 3-ik napjáról is írja gróf Steinville Károlyvárosról báró Kucklándernek: «Securis manibus mihi Valachia transscribitur, quatenus intra tempus sex septimanarum ex superiori Hungaria Marmatia et illorum vicinitatibus vix non quotidie Nunciatores per Pukurest» (így) (Residentiam in Ottomanica Walachia) Constantinopolim pergant, insuper Ragoczi inibi non insalutatus advenerit» .... stb. Éber őrködésre, a levelek elfogására inti Steinville, a többi között, a várparancsnokot.

Mindez üres lárma, alaptalan aggodalom volt.

Az események hatalma megzsibbasztotta a porta hatalmát s elzárta előtte az állapotok jobbra fordításának minden lehetőségét.

* * *

Savoyai Jenő nagy talentuma, 34 évi, — úgyszólván — szakadatlan háborúskodás alatt szerzett tapasztalatokkal gazdagított hadi tudománya, támogatva egyrészről az ő temperamentumából kifolyó lelkesedésből s az 54 éves férfiú érett megfontolásával mindig jól felhasznált hadi szerencsétől, másrészről a hadseregnek a török ellen való mély gyűlölete által: kétségtelenül hatalmas tényezők valának a Nándorfehérvár alatt végbement és a magyar államnak, a római császárságnak, a dynastiának, sőt Európának és az egész keresztyén világnak javára szolgáló nagy horderejű diadal kivívásánál.

Azonban mind e tényezők biztos érvényesítése könnyen meghiusúlhatott volna, ha nem bírja Savoyai Jenő az uralkodó *teljes, föltétlen bizalmát*, mi által fölszabadíthatta magát, az udvari hadi tanácsnak nem mindig szerencsés beavatkozásától. A had-

vezéri *teljhatalom* tehát szükséges, sőt nélkülözhetetlen kiegészítőül szolgált a ragyogó diadal tényezői sorában.

És az a fényes győzelem, a melyet Savoyai Jenő herczeg az Alduna mély völgyében, hazánk déli végpontján, épen oly tudománynyal mint csodás szerencsével kivívott, megtermette gazdag gyümölcseit a Kárpátok között, hazánk keleti végpontján, a *borsai magaslatokon is.*

Ha a porta és Chalil pasa hadi terve sikerül és Savoyai Jenő hadserege megsemmisül: Magyarország ismét török járom alá jut és a sajói gyásznapok, a tatárcsordák pusztításai megújultak volna.

A nándorfehérvári győzőt rendkívüli ovácziókkal fogadták Bécsben s III. Károly monarchiájának megszabadítóját minden kegyével elhalmozta.

A nagy ovácziókat, — mint ez többnyire történni szokott, — később a hálátlanság követte, mely a jó és nagy tettek nyomdokában jár, mint árnyék a test után.

A Savoyai Jenő befolyásával létrejött passzaroviczi béke tetőzte be 1718 július 11-én a megelőző két év alatt véghez vitt épen oly szerencsés mint dicsőséges munkát, a melynek következtében a portának le kellett mondania Oláhországról, az Olt jobb partján, a temesi bánságról, Nándorfehérvárról, Szerbia egy részéről, Boszniának a Szávától az Unnáig terjedő részéről s egyszersmind szabad kereskedést kellett engednie a Dunán a török birodalom belsejébe.

* * *

Hálás emlékezet él nemzetünk lelkében Savoyai herczeg nándorfehérvári győzelme iránt, mert a nándorfehérvári győzelem örökre megszabadította hazánkat az oszmán uralomtól és a tatárcsordák pusztításaitól.

De egyszersmind jogos büszkeséggel is tekintünk hadtörténelmünk e jeles eseményére; mert a nándorfehérvári győzelem érdeméből a kitünő hadvezér után legtöbb rész a magyar alvezéreket, a vitéz és kitartó csapatokat és az ezeket vezető nagyszámú magyar törzs- és főtiszteket illeti, akik a lánglelkű hadvezér által kivívott dicsőségből az osztályrészt bőségesen kivették.

VÁRADY GÁBOR.

VÁRVIZSGÁLATOK 1557—58-BAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

4. Eger vára.

Elvégezvén utasításunk szerint dolgainkat Trencsénben, elég veszedelmes és igen hideg időben Egerbe utaztunk. Megérkeztünk pedig oda deczember 23-kán, a hol a püspök úrra február 2-káig nagy költségünkkel és nehezen várakoztunk (folytatván dolgunkat az alatt is, a mit az ő távollétében végezhettünk). De midőn a püspök úr se nem jött, se érkezéséről nem nyerhettünk semmi biztosat, gondolván, hogy talán a Felségeddel való dolgai, vagy a lázadók mozgalmai miatt egyátalában nem fog jönni, a többi helyeket sem hanyagolhatván el, a hová Felséged parancsából mennünk kellendett, hátrahagyván ott teljes utasítással biztos társunkat Pesthy Ferenczet, Murányba távoztunk. Hogy pedig Egerben mind mi, mind Pesthy Ferencz mit végeztünk, azokról Felségednek a következőkben számolunk be.

Először is a mint Egerbe érkeztünk, mindjárt másnap leveleket, követeket küldtünk a jászokhoz, kúnokhoz s a török alatt levő Pest, Csongrád, Solt megyei jobbágyokhoz megparancsolván nekik, hogy a kérdezendőkre felelni késedelem nélkül hozzánk jőjjenek.

Azután a lőszerek és hadi gépek szemléjéhez, vizsgálatához és összeirásához fogtunk, a melyeket az általunk összeirt leltárból bővebben megméltóztatik érteni Felséged.

Az ágyúkat, szakállasokat és puskákat alkalmas és kellő helyen elhelyeztettük s hogy kerekeik a fagyban el ne rothadjanak s

maguk az ágyúk meg ne repedezzenek, jelenlétünkben deszkákkal befedettük.

Puskapor jó mennyiségben van itt Egerben s elég alkalmas helyen tartatik, de mivel a boltok, melyekben tartatnak, egymással érintkezésben vannak, veszedelmesnek láttuk, ha a puskapor egyazon rakáson tartatik, miért is, minthogy a tisztviselők a múlt évben a vár piaczán koczkakövekből börtönt kezdtek építeni, a mely azonban még nem készült el, megparancsoltuk, hogy ezt az épületet minél előbb fejezzék be s a puskapor egy részét abban helyezzék el, míg alkalmasabb helyről gondoskodva lesz.

Van itt egy harang, mintegy 40 mázsa súlyú, hosszú idő óta a földön hever, meg van repedve s a harangozásra használhatatlan; ebben az egyenetlenkedő időben könnyen nélkülözhető is az ilyen harang, különben sincs hely, még ha ép volna is, a hova felhúzni lehetne. Ennélfogva, de meg mert a nagy területű vár szűkében van a sugárágyúknak (falconeta), alázatosan javasolnók, hogy megolvasztatván, belőle három vagy négy sugárágyú öntessék. Békességes időben aztán lehetne helyette alkalmasabb harangot szerezni.

Továbbá összeirtunk mindenféle élelmiszert. A gabona, mely a vár piaczán vermekbe van elrakva, ott a télen át semmiképp se tartható el; az sem eshetett volna meg kár nélkül, ha fölmérés végett a vermekből kihordattuk volna s ismét a vermekbe, minthogy magtár éppenséggel nincs, visszarakattuk volna; azért ezt a Felséged számvevőjének becsületére bíztuk, hogy a kiosztás alkalmával szorgalmasan számadást vezessen, mi által ellenőrízhető, hogy a mennyiség, melyet az udvarbiró az egyes vermekben lenni állított, megvan-e?

És noha mi decz. 27-én minden élelmiszert leltárba vettünk, mégis a püspök úr márcz. 1-én Pesthy Ferencz előtt azokat újból összeiratta. Találtatott pedig, a mint a leltárban foglaltatik, búza 5205 negyedrész, méretlen liszt, mint nekünk az élelemosztó állítá 3000 negyedrész, árpa és zab 5655 negyedrész, 167 hordóban 2280 veder bor, 181 szalonna, kisebb-nagyobb malacz 57, juh 335, fejős tehén 40, 20 hordó eczet, 20 sajt. Találtunk még egyéb apróságokat, melyek a leltárban részletesen le vannak irva, de hogy Felséged a vár élelmezéséről könnyebben tájékozódjék, azért a főbb élelmi szereket itt is felsorolandóknak tartottuk.

Hogy pedig az 1557-ik évi jövedelmekből Felséged kegyelmes egyezséglevele szerint úgy a pénz, mint az élelmiszerek harmadrészéből a püspök mennyit juttatott, Felséged az ide csatolt kivonatból kegyelmesen megméltóztatik látni.

A mi a vár épületeit illeti, jóllehet sok az épület, mégis a jelen időhöz mérve még sok nagy épületet és hadi felszerelést látszik nélkülözni a vár. A leginkább szükségeseket és semmiképp se halaszthatókat, sőt kora tavasszal fölépítendőket és átalakítandókat illetőleg tehát meghagytuk Pesthy Ferencznek, hogy azokat ajánlja a püspök úr figyelmébe s azok felől állapodjék meg vele. Ezeknek eszközlésére a püspök úr (miként Pesthy Ferencz leveléből értesültünk) ajánlkozott is. Továbbá, hogy mely épületek lennének kora tavaszszal sürgősen felállítandók, Felségednek ime alázatosan előterjesztjük.

Először is azok a falak, melyek az esztergomi érsek úr idejében épültek és a régi alapozásokból és falakból készültek, annyira összeomlottak s az ágyúgolyóktól oly széles hasadékok támadtak rajtok, hogy véleményünk szerint, ha idején és gyorsan ki nem javíttatnak, mindenesetre romba fognak dőlni és a vár a város felől minden védelem nélkül pusztán fog állani. Miért is utasítottuk Pesthy Ferenczet, hogy a püspök úrral tárgyaljon s legyen rajta, hogy tisztjeivel mielőbb, még e télen, mikor a várjobbágyok munkája szünetel, az anyagot hordassa össze s az előleges intézkedéseket tegye meg. Úgy véljük, hogy ez nagy munka nélkül végrehajtható, ha az új alapozástól a régi oszlopok közt, melyek t. i. a régi falat támogatják, vonatik az új fal, mert ez által nemcsak a régi építkezés erősbül, hanem a fal is a város felől szilárdabb és vastagabb lesz. A bástyák, melyek az előtt a vár körül emeltettek, minden tető nélkül állanak, annyira, hogy az ostromszerek befedésére szolgáló nagy gerendák az esők és nyári zivatarok miatt egyrészben már rothadásnak indúltak. Megparancsoltuk tehát, hogy azonnal téglákat és deszkákat vásároljanak, azokkal a bástyákat befödjék, hogy az ostromszerek ne legyenek az esőnek kitéve s a katonák az éjjeli-nappali őrséget végezhessék.

Végül, minthogy az egész fal, mely a várat mindenfelől körülveszi, nélkülözi a sétálókat, megparancsoltuk, hogy azokat is csinálják meg, hogy a katonák körűljárkálva, az éjjeli vigyázást ké-

nyelmesebben gyakorolhassák, mert ahogy most vannak, rajtok a katonák igen nagy veszedelemmel mozoghatnak.

Az árkok, melyek a váron kívül a hegy felé húzódnak, igen keskenyek; ez a jobbágyok dolga levén, megparancsoltuk, hogy az árkokat mélyebbre és szélesebbre ássák, a belőlük kihányt földet pedig részint a várba hordják, részint az árkokon túl levő szakadékokat és gödröket tömjék be velök és a földszínével hozzák egyenességbe, hogy az ellenség el ne rejtőzködhessék bennök s az árkokat könnyen meg ne közelíthesse.

Van még egy másik árok is, mely a belső várat a külsőtől elválasztja, a melyben nem kevés földhányás hagyatott s a melyre egy híd van fektetve. Megparancsoltuk, hogy azt a földtömeget távolítsák el, hogy az ellenség azon gát mögött ne rejtőzhessék s a falat veszedelem nélkül meg ne mászhassa. Mert ahogy most van, a bástyából, mely az árokra van építve és emelve, a falak semmiképp se védelmezhetők.

Van ezenkívül a várban négy, földből hányt domb, a melyek nem csekély hasznot hajtanának, ha valamivel magasabbak és szélesebbek volnának, de ahogy most vannak, mind az ostromszerek nehezen és kényelmetlenül kezelhetők és forgathatók, mind a katonák nem mozoghatnak rajtok biztosan. Az a domb a templomtól hátrább volna emelendő, illetőleg átalakítandó.

Egyetlen egy magtár sincs ebben a várban és minden terményvermekben, gödrökben tartatik, és bár a termény azokban eléggé alkalmasan eltartható, mégis a liszten, a mi pedig most boltokban tartatik, némi romlás tapasztalható. Azért javasolnók, hogy az újonnan építendő házak padlásán a liszt számára tartók készíttessenek, a mi csekély költséggel eszközölhető.

Van még a várban több hely, a mely építésre s kellő gondozásra szorúl, de ezeket a Felséged által kegyelmesen ide küldendő építészre bízzuk, azokat azonban, a melyek veszély és kár nélkül egyátalában nem halaszthatók, már kora tavaszszal átalakítandóknak véleményezzük.

Megparancsolta továbbá kegyelmesen Felséged, hogy az egri vár javai, tartozékai felől s a belőlök folyó jövedelmekről puhatolózzunk, azokat a faluk neveivel együtt összeírjuk. Mi, legkegyelmesebb Urunk, ezeknek szorgalmasan utána jártunk s a mennyire

lehetett jövedelmeikkel összeírtuk, a mint azt Felséged az általunk átnyújtott lajstromból bővebben megméltóztatik érteni. Azonban ezekből a török pusztítás miatt igen csekély jövedelmet tapasztaltunk és azokat a tisztek — összesen 40 lovag szolgál — szedik be.

A szőlőhegyek elég terjedelmesek volnának ugyan, de a töröktől való félelem és szomszédsága miatt el vannak hagyatva; különben is, hogy az egyes szőlőhegyen hány tulajdonos van, s hogy az egyes szőlőktől a tulajdonosok mennyi pénzt fizetnek, azt a téli időjárásban kipuhatolni nem lehetett. Annyit tapasztaltunk, hogy a szőlőktől nem pénzt fizetnek, hanem kilenczedet és tizedet. Tisztán a várhoz tartozó szőlő, egy darabkát kivéve, a mely nem régiben egy jobbágy magszakadása folytán foglaltatott a várhoz, egyátalában nincs. Aki a szőlőmivelést űzni akarja, itt bőven mívelhet elhagyott és elhanyagolt szőlőt; csakhogy a nyavalyás jobbágyok nemhogy a földesúr, de még a magok szőlőjét se merik mívelni a töröktől való félelmükben.

Rév és vám a Tisza folyón régebben sok volt, de a szolnoki vár elfoglalása óta részint elpusztultak, részint pedig jövedelmüket a török tisztek szedik; magához a várhoz csak két vám jövedelme szedetik.

A kilenczed jövedelmeket, úgyszintén a termény és egyéb tizedeket a várjobbágyoktól elég alaposan megtudakoltuk, de azt mondják, hogy a bortizeden és kilenczeden kívül egyebet a várba nem fizetnek, mert a többi tizedeket a tisztek szedik be. Hogy pedig a várnagynak mennyi tizedet és kilenczedet fizetnek, a felől némelyek vallottak, mások semmit se tudtak.

A vár tartozékairól, valamint a jászok és kúnok tisztjeiről és az Egerben levő nemesek lovasairól, úgyszintén az elfoglalt javakról s azok jövedelmeiről, nem különben az ezen javakból eltartandó lovasok számáról szorgalmasan puhatolóztunk s úgy találtuk, hogy a Nagy- és Kis-Kúnság tisztjei 24 lovast tartanak, a jászokéi 12-őt, a püspöki javak tisztjei 40 lovast, az Egerben lakó nemesek 31 lovast, nagyságos Báthory András pedig a bujáki vár tartozékai után nyolczat tartoznék tartani, de nem tart s így a lovasok összes száma 115-öt tesz.

Élelmi szert nemcsak a várbeli családoknak osztanak, hanem a vár éjjeli őrzésében részt vevő főbb lovasoknak is; ez naponként

kitesz 111 font húst, kenyeret mintegy 9 negyedrész búzából sütnek, bort csaknem minden nap 5 bécsi vederrel osztanak ki, nem számítva egyéb apróbb ételneműeket. Mi tehát látván a nagy kiadást, meghagytuk Pesthy Ferenczneknek, hogy tárgyaljon a püspökkel, hogy a felesleges cselédeket távolítsa el s az élelmezésbe mértékletességet hozzon be, hogy ne tökíttessék el annyi élelmiszer.

Hasznos földművelés és illendő, alkalmatos gazdaság az ellenség közelsége miatt nem űzhető; s noha a városban van major, de ott nem tartható sok marha, hanem csak annyi, a mennyi a napi szükségletre elegendő.

A kocsmárlás felől vizsgálatot tartottunk, de a lakosok nem tudták megmondani, hány hordó bort mérnek ki; azoktól azonban, a kik a tisztektől czédulákat tudtak felmutatni Eördegh Péter magyar kamarai számvevő, a tisztek megszámoltatása végett, a czédulákat elvette; ezek alapján aztán biztosabb és pontosabb számadásra lesznek a tisztek vonhatók.

Felséged azzal is kegyelmesen megbízott bennünket, hogy a vár tartozékain kaszáltatni szokott széna felől is vizsgálódjunk, vajjon azt egyenesen a lábasjószágok etetésére fordítják-e, vagy pedig másoknak pénzért eladják? Mi tehát elég szorgalmasan utána jártunk s azt mondták nekünk, hogy a vár falvaiban levő réteket és mezőket a korábbi püspökök engedélyéből a tisztek maguknak kaszáltatják, a közelebb eső rétekről pedig a várba hordják be a szénát s a juhok és marhák eltartására fordítják.

A bőröket illetőleg megparancsoltuk az udvarbírónak, hogy jövőre úgy a birka, mint az ökör és borjúbőrökről számadást vezessen, a mit aztán tartozik bemutatni a magyar kamarának.

A várnagyok legényei felől, a kik Felséged élelmiszerein élnek a várban, vajjon szemle alkalmával a lovasok számába fölvétettek-e s a várnagyok kapnak-e értök fizetést a fizetőmestertől? szorgalmasan tudakozódtunk úgy a káptalantól, mint az Egerben lakó nemesektől, de biztos értesülést nem tudtunk szerezni. Azt mondták ugyanis a káptalani tagok, hogy ők a szemlén soha se voltak jelen s nem is vettek észre semmit se. Mi mindazáltal a mostani számvevőnek szigorúan megparancsoltuk, hogy serényen nézzen utána és vigyázzon, hogy ezentúl az ilyen legények, a kiket a tiszteknek és nemeseknek Egerben saját jövedelmükből kell tar-

taniok, a szemle alkalmával lovaikkal együtt ne a többi várnéppel vétessenek jegyzékbe. Alázatosan javasoljuk pedig, hogy midőn Felséged szemlemestere az egri katonaság szemlejére kiküldetik, méltóztassék Felségednek őt utasitani, hogy az ilyen legényeket, tisztek, valamint nemesek lovasait a számvevő jelenlétében elkülönítve vegye szemlére, hogy csalás ne történhessék.

Felséged lovassága és gyalogsága felett a szemlét nem ejthettük meg, mert a lovasság sohase volt teljes számmal jelen; ugyanis alighogy Egerbe jöttünk száz lovast mindjárt Thelekessy Imre segítségére küldtünk, adván nekik saját pénzünkből egy havi zsoldot; egyes napokon pedig 50, újból 20, máskor 10 lovas küldetett ki, hogy a török és a lázadók várai felé vezető útakat bátorságban tartsák; azonkívül csaknem mindennap küldettek ki lovasok kémszemlére, úgy hogy sohase volt lehetséges a katonaságot teljes számban elénk állitani. Meggondoltuk azt is, hogy a katonák, ha szemlére vesszük őket, fizetésök ki nem elégítése miatt panaszkodni fognak s tőlünk követelendik a fizetést. Tanácsosabbnak láttuk tehát, hogy a katonaságot a püspök úr jelenlétében Pesthy Ferencz vegye szemlére, a mit Pesthy végre is hajtott. Mint a szemlejegyzékből értettük, találtatott 402 lovas, ide nem számítva a tisztek és nemesek lovasait, a kikkel megejtetvén a számadás, 1558. febr. 28-ig még 7832 magyar ft. és 41 denár zsoldhátralék áll fenn. Gyalogság a várban és a városban találtatott 356, tizedes pedig 52, a kiknek a január 15-től 1558 február végéig havonként járó másfél forint nem fizettetett még ki s a püspök úr nem is akarja őket erről az időről kifizetni.

A kúnokról és jászokról szintén tudakozódtunk, rendes jövedelmüknek utána jártunk, az erről való jelenteseket lajstromba irtuk s Felségednek ezennel bemutatjuk.

Arról is értesültünk, hogy a kúnok székéhez tartozó némely falukat, valószínűleg helytelen informatio alapján Felséged bizonyos embereknek adományozott; minthogy pedig azok mindig Felséged szent koronájához tartoztak, alázatosan javasoljuk, hogy azoktól, a kik birják, visszavétessenek. Így egy falut, Báboczka nevűt, bizonyos Zalanczy János bírja; a másikat, névszerint Kakatot Ewsthes János és István, Báthory András szolgái birják, a harmadikat, Hegyest bizonyos Hegyessy Jakab, a negyediket Tharnóczy

István és Palóczy Sebestyén gyulai katonák birták, de midőn megtudtuk, hogy csak további tetszéséig adta Felséged nekik s ők a szerencsétlen népet szerfölött nyomják, nevezett falut ismét visszafoglaltuk s Felséged levele értelmében, melyet a lakosok nekünk felmutattak, a többi falvakhoz csatoltuk.

És noha a Felséged és a püspök úr közt kötött egyezség szerint a kúnok és jászok s egyéb falvak Egerhez foglaltattak, de kegyelmesen megparancsolni méltóztatott, hogy jövedelmöket külön számadó tisztjök Felséged részére tartozzék szedni, mégis, miként Pesthy Ferencz írja, nevezett püspök úr az ökröket, juhokat, vajat, sajtot s egyéb ajándékokat a mondott kúnoktól és jászoktól a maga részére akarja behajtani. Ennélfogva alázatosan javasolnók, hogy Felséged komolyan figyelmeztesse a püspök urat, hogy az egyezség ellenére semmit se cselekedjék.

A mi pedig a török hódoltság alatti megyékben levő nemesi és egyházi javakat illeti, melyek ez időben Egerhez voltak foglalva: noha mind leveleinkben, mind hirnökeink által — a mint feladatunk volt — eléggé igyekeztünk őket inteni, hogy jöjjenek hozzánk, mégis igen kevés faluból jöttek Egerbe a jobbágyok. Nem is tudjuk, vajjon a török, vagy a tisztek akadályozták-e őket a jövetelben? Zarkandy Pál, a várnagy úgy mondá nekünk, hogy azt a vidéket a török a lázadók ellen Munkács vára alá magával hurczolta, s a jobbágyok ezért nem jöhetnek hozzánk; azok is a kik bejöttek, semmit se mertek a tisztek ellen panaszkodni, csak az adó miatt. Annyi bizonyos, hogy az egri katonák nagy darab területet birtokolnak, de ez iránt puhatolóznunk igen bajos volt, minthogy a török közelsége miatt a helyszínére kimenni nem lehetett s a katonák se merték a békeszünet miatt a jobbágyokat behajtani; különben ha mindnyájan bejöttek volna is a jobbágyok, a katonák ellen semmit se mert volna egyik se szólani. Azonban a mostani számvevőnek megparancsoltuk, hogy ezekről a javakról titokban puhatolózzék s Felségednek mindenről jelentést tegyen.

A lázadóknak ezen várhoz foglalt javai felől szintén nem szerezhettünk tudomást, mert azokat, a melyek hűtlenség miatt elfoglaltattak, azoknak, a kiktől elfoglaltattak, Felséged ismét kegyelmesen visszaadta, csakhogy megnyerhesse őket; némelyeket bizonyos embereknek adományozott, egy nagy részét pedig a kan-

czellái iai jegyzőknek, úgyhogy némelyiknek 300, egy bizonyosnak pedig 500 jobbágyot is meltóztatott adományozni, a miről az egri katonák sokat panaszkodtak előttünk s kértek bennünket, hogy Felségedet ez iránt tájékoztassuk, mert magukra igen sérelmesnek mondották, hogy midőn ők a szerencse változandóságát mindig fejök veszedelmével és vérök omlásával kénytelenek tapasztalni, mégis Felséged őket az ilyen javadalom élvezetétől csekélyebb érdemekkel szemben megfosztja.

Ránk bízta továbbá Felséged azt is, hogy a katonákkal, a mennyiben Felséged zsoldján tartatnak, alkudozzunk, hogy a foglyok egyharmadát Felségednek engedjék át; de minthogy a püspökség már el van adományozva, ennélfogva a püspök úr a katonai rendtartást is meg fogja változtatni; tehát a katonák az ez ügyben való határozásukat a püspök úr megérkezése utánra halasztották. Meghagytuk azért Pesthy Ferencznek, hogy a püspök úr által fogadandó új katonákkal Felséged nevében ez iránt tárgyaljon, a mit, miként írja, meg is tett Pesthy Ferencz, de a katonák semmiképp se akartak ráállani ez ajánlatra s a dolgot, mint Pesthy Ferencz leveléből értjük, Felséged elé föllebbezték.

Azt is kegyelmesen megparancsolta nekünk Felséged, hogy az öt forrásról címzett karthauzi kolostor javait Felséged hasznára foglaljuk le. Azonban legkegyelmesebb Urunk! azokat a birtokokat Felséged másoknak adományozta; így az egyiket jelesül Noszvajt Figedy Jánosnak zálogosította el Felséged 2000 frtban, a többi birtokokat pedig összes hasznukkal az egri káptalannak adományozta.

Van egy Bél nevű apátság egyház nélkül, melyet — úgy mondják — a mostani esztergomi érsek úr Szarvaskő várához foglalt. De mivel az se az egri püspökséghez, se Szarvaskő várához nem tartozik, hanem Felséged adományozása alá, ennélfogva utasításunk szerint Felséged hasznára visszafoglaltuk s megparancsoltuk a mostani ellenőrnek, hogy annak jövedelmeit Felséged javára szedje be s az azon birtokokon termett bort mérje ki. De elhatározásunk után értesültünk, hogy a püspök úr azokat a birtokokat ismét Szarvaskő várához foglalta, miért is a legalázatosabban javasolnók: méltóztassék Felségednek komolyan figyelmeztetni a püspök urat, hogy mind ezt az apátságot, mind azokat a jószágokat,

melyek a püspökséghez nem tartoznak a Felséged és a püspök úr közt létrejött egyezség értelmében az ellenőr számadása mellett Felséged birtokába bocsássa.

Arról is tájékoztatni kívántuk Felségedet, hogy mely személyek és eszközök híjával van a vár s noha annak jegyzékét a püspök úr részére Egerben hátra hagytuk s őt Felséged nevében ezen szükségletek beszerzésére figyelmeztettük, és ő, a mint Pesthy Ferencz leveléből értesültünk, ajánlkozott is azoknak beszerzésére, mégis tanácsolnók, hogy Felséged szintén figyelmeztesse a püspök urat, hogy e szükséges dolgok beszerzését haladéktalanúl eszközölje.

Az egri várhoz szükséges dolgok:

Egy lakatos.

Egy ágyúmester, gyakorlottabb, mint a milyenek ott vannak.

Rézlemezek, ágyútöltő lapátok (vulgo ladschauffeln) készítéséhez.

Vastagabb és vekonyabb spárgák a tűzszerszámokhoz.

Kézi mérleg, súlyokkal.

Kisebb-nagyobb drótok (vulgo eysendradt).

Csigakötelek a nagyobb ágyúk és súgárágyúk emelésére.

Két rézüst a salétrom olvasztásához.

Gyujtó gyertyák.

Két rézrosta, egyik a puskapor, másik a szakállasok porának rostálására.

Zacskók, lőpor hordáshoz.

Négyszögletes vasrúd (vulgo lemeysen).

Mindenféle kulcs, bőven.

Vaskapák.

Ásók.

Talicskák.

Szórólapátok.

Szén.

Fűrészek.

Fúrók.

Tölgyfák az épületekhez.

Gerendák és deszkák.

Fák a várat fenyegető szükség esetén.

Venyigék és karók, kosarak fonásához.

A vármegyék jobbágyai a közmunkán kívül vármunkára kirendelendők.

A töröknek behódolt jobbágyok ne bocsáttassanak be a várba, hanem a váron kívül hallgatandók ki.

A rácz kereskedők portékáikkal ne bocsáttassanak be a várba.

A vár nagyobb kapui mindig bezárva álljanak s csak szükség esetén nyittassanak ki.

5. Szarvaskő vára.

Ámbár, legkegyelmesebb Urunk! a Felségedtől kapott utasításunkban nem volt ránk bízva Szarvaskő várának megvizsgálása, mindazáltal, minthogy a vár maga mindig a püspökséghez tartozott, nem akartuk vizsgálatlanúl hagyni. Oda útaztunk tehát január 10-kén, s ott akkor nem találtunk egyéb élelmiszert, mint 20 hordó bort, körűlbelől 4 negyedrész lisztet s egy szalonnát. A vár elhagyatott, a falak romokban, az erődítésre semmi se fordítva.

A várnagy, Horváth András nem csinált egyebet, mint a vár nyavalyás jobbágyait, sőt a másokéit is fosztogatta. Hogy a szerencsétlen parasztok mennyi panaszt emeltek ellene, Felséged a vizsgálatból, melyet már előbb a nyomorúlt jobbágyok kérelmére az egri káptalan foganatosított s melyet ime Felséged elé terjesztünk, kegyelmesen megméltóztatik érteni. Miért is a fenséges herczeg úr, Miksa cseh király stb. a mi kegyelmes urunk a leghatározottabban utasította főtisztelendő Body György urat, Eger vár præfectusát és kormányzóját, hogy nevezett Horváth Andrást szorítsa a szegény népnek adandó elégtételre; és ő a rendeletet a jobbágyság kártalanítása iránt nevezett Horváth Andrásnak át is adta. Mindazáltal nincs minden jobbágy kielégítve; ezek a mi kérdezősködésünkre előadták, hogy némelyeknek a tőlük hatalmasúl elvett két malaczért csak 50 denárt fizetett, másoknak meg csak 25 denárt, ismét másoknak semmit se.

Meghagytuk tehát Pesthy Ferencznek, hogy nevezett Horváth András fölcserélése iránt a püspök úrral tárgyaljon; a mit teljesített is, mert az ő helyére bizonyos Gadóczy Gábor tétetett; de alázatosan javasolnók, hogy nevezett Horváth, Felséged levelével

számadás végett azonnal a magyar kamarára idéztessék. Pesthy Ferencz erre, hogy t. i. április 1-én a kamara előtt megjelenjen, utasította is őt, azonban Horváth ez intést a számadás iránt eddig elhanyagolta.

Az épületekről és hadi szerekről a püspök úr tartozik gondoskodni, minthogy ő is, miként elődjei, egyedül saját hasznára akarja a várat fordítani. Alázattal javasolnók tehát, hogy Felséged a püspök urat komolyan figyelmeztetni kegyelmesen méltóztassék az erődítés eszközlésére, hogy az az ellenség kezébe ne jusson.

6. Murány vára.

Miután a főtiszt. egri püspök Verancius Antal megérkezésére sokáig várakoztunk s jöveteléről még sem nyerhettünk semmi bizonyos hírt, hogy az időt ne töltsük s haszontalan kiadásokat ne okozzunk, Pesthy Ferenczet teljes útasítással ellátva Egerben hagytuk, magunk pedig Felséged rendelete szerint ide Murányba útaztunk, megérkezvén Felséged murányi várába febr. 6 án. A vár kapitányát, Maskó Menyhértet nem találtuk itthon; a mint értesültünk ő fensége a cseh király stb. a mi kegyelmes urunk rendelte magához Bécsbe. Mi azonban Felségedtől nyert megbízatásunknál fogva az ő távollétében is legelőbb a várban talált mindenféle élelmi és ostromszereket szorgalmasan megvizsgáltuk, számba vettük s leltárba összeírtuk, melyet legalázatosabban Felséged elé terjesztünk.

Hogy azonban Felséged minél rövidebben áttekinthesse a várban talált élelmi szereket, azok rövid foglalatját itt adjuk. Találtunk 3079 bécsi mérő gabonát, füstölt húst 71 mázsát, a rossz gondozás miatt jobbára megpenészedve, elromolva, 162 szalonnát, 627 sajtot, 3 hordócska begyúrt sajtot, 700 magyar sót, 8 tehenet, 4 tinót, 40 kisebb-nagyobb disznót, 12 mázsa faggyút, 192 bécsi vedert tartalmazó 24 hordó bort, 6 hordócska mézet, 109 korecz [1])

[1]) *Coretus*, vesszőből, gyékényből font ürmérték, mint a kosár. *Miklosics:* Etym. Wörterbuch der slavischen Sprachen cz. munkájában a megfelelő magyar elnevezést *Korecz*-nek írja s ettől eltérni — noha a mai irodalmi nyelvben ismeretlen — én sem akartam.

serárpát; a mint ezeket rendre leírva magában a leltárban bővebben megméltóztatik látni Felségednek.

Ezután hozzá fogtunk a jobbágyok kikérdezéséhez és összeírásához és a Felséged murányi várához tartozó jövedelmek kipuhatolásához. Szorgalmasan összeírtunk minden falut a jobbágyok számával, rendes és rendkívüli jövedelmeikkel és szolgálmányaikkal. Tapasztaltuk pedig, hogy a vár fentartására a vár tartozékaiból igen csekély jövedelem foly be, mert a falvakat részint a török, részint a hűtlen Bebek fölégette, elnéptelenítette, teljes-tökéletesen elpusztította. A megmaradt jobbágyok, a kiknek alig van napi betevő kenyerök, a töröktől való félelem és közelség miatt nem mívelik a földet, még meghálni se mernek házaikban, hanem vadak módjára az erdőkben kénytelenek lappangani.

Foglalt birtokok, t. i. melyek Bebek némely hűtlen nemes szolgáinak lázadása miatt a várhoz foglaltattak, jelenben nincsenek, mert azokat Bebek György meghódolása után azoknak a nemeseknek, a kiktől elfoglaltattak, Felséged mind visszaadta.

Ezeknek elvégzése után az épületek és a várerődítések szemléjéhez fogtunk s tapasztaltuk, hogy eddigelé semmit vagy csak keveset építettek, hacsak az nem, hogy a mióta a spanyol katonák Basó idejében feltámadtak, a szikla vagyis hegy letaroltatott, de nem kielégítően; az ágyúval összelőtt fal is valami kevéssé kijavíttatott. A most folyó esztendőben pedig, a mikor Maskó a kapitányi tisztet átvette, a lakóházához egy kis házacskát építtetett. Azonkívül a várőrség legnagyobb része a vár piaczán szétszórva, rend nélkül, kinek hol tetszett, fabódékat épített a várnak inkább akadékára, hogy ne mondjuk kárára, mint hasznára; mert (a mit Isten távoztasson) ha tűz támad és szél járúl hozzá, a mi a várban — magosan feküdvén — gyakori és erős szokott lenni, félő, hogy a vár lángba és hamuba borúl; ezek az épületek ugyanis jobbára fából vannak s tűzoltó eszközök sincsenek a várban, se pedig víz a tűzoltáshoz. Miért is komolyan figyelmeztettük az alkapitányt és a katonákat (maga a kapitány távollevén), hogy a tűzveszélyre különös gondjuk legyen s vigyázzanak, hogy különösen a mostani időben valaki csellel, csalárdsággal lángba ne borítsa őket s őrizkedjenek, hogy valami ismeretlen vagy gyanus embert ne bocsássanak be a várba.

Ezeken felül a kapuhoz közel, a hol a várba bejárni, Basó az ostromkor földdel vegyesen fából sánczot emeltetett, mely a zivatarok és időjárás miatt romlásnak indúlt. Ennek a helyreállítása tehát hasonlóképpen szükséges volna, de inkább kőből, a sok ok között a tűztől való félelem miatt is.

Van a várban továbbá egy, két kőre járó malom, melyet a vár egykori udvarbírája Fajgel Péter csináltatott s a mely igen hasznos munkát végez.

Hogy azonban a várbeli építkezésekről nyiltabban beszéljünk: nagy szükség van az építésre, mert az épületek ócskák és bedőléssel fenyegetnek, úgy hogy fával megtámogatva tartatnak fenn. Hiányzanak az alkalmas helyiségek és házak az élelmi és ostromszerek elhelyezésére; most mindezek alkalmatlan helyen és összevissza tartatnak, úgy hogy itt se magtár, se fegyvertár nem található; az a magtár is, a melyben most a terményeket tartják, fából van s annyira elkorhadt, hogy ha meg nem volna támogatva, már rég bedőlt volna. A liszt tartására sincs alkalmas hely s ezért is találtunk oly kevés lisztet.

Az ágyúk és egyéb hadi szerek, valamint a katonák fegyverei, fegyvertár hiányában egyes szögletekbe dobálva hevernek s a rozsda marja őket a vár nagy kárára és veszedelmére, ha valami szerencsétlenség történnék. A józan ész tanácsolja és javasolja tehát, hogy itt sok a szükséges építeni való; azonban tekintetbe véve a helyzetet s az anyag behordásával járó nehézséget, úgyszintén a jobbágyok csekély számát, a kiket részint elhurczoltak, részint a törököktől való félelmökben helyöket elhagyták s biztosabb vidékre menkültek: módot és útat mindezen szükséges építkezések gyors eszközlésére nem láttunk. Mert a jobbágyság a szükségesek egybehordására alig elégséges s noha van itt a várban 16 hámos ló, azok is a napi szükségletre való fa és sör behordására alig elegendők; az építkezések pedig különböző és sok anyagot igényelnek, itt a várban pedig köveken, sziklákon kívül egyéb anyag nem található.

Egyébiránt minthogy sok építés egy időben és hirtelen nem eszközölhető, kijelöltük azokat, a melyek leginkább szükségesek s a melyeket a vár semmiképp se nélkülözhet, s ezek igénytelen véleményünk szerint a következő épületek: Legelsőbb is a magtár

építendő fel kőből, melynek alapját már a múltkor megkezdették. Ez az épület, ha helyesen és jó móddal történik, akkép készíthető, hogy alsó része lisztraktárul szolgálna, a felső rész pedig magtár lenne. Hogy pedig az épület használható legyen, meghagytuk, hogy téglából építsék, mert itt a várban kevesebb költséggel és munkával lehet építeni téglából vagy kőből, mint fából, minthogy a várban elegendő kő található, nem is említve azt, hogy már csak a tűzveszély elkerülése miatt is tanácsosabbak, de meg tartósabbak is a kőből készült házak, mint a fából épültek.

Továbbá alázattal javasolnók, hogy a vár piaczán, vagy terén fegyvertár építtessék szintén kőből, ott, t. i. a hol most nehány ágyú van fedél alatt, vagy ott, a hol most a korhadt, az első szélrohamra rombadőléssel fenyegető faistállók vannak.

Megmondtuk már fentebb is, hogy a tűzre nagy vigyázattal kell lenni, hogy a tűzveszély elkerültessék, miért is alázatosan óhajtanók, hogy a tornyok, melyeknek legnagyobb része fából van, minel kevesebb tűzfészkek legyenek, tehát a felesleges farészek a tornyokról lehányandók volnának s az eső ellen alacsony tetőkkel ellátandók.

A puskaport két helyen tartják itt, t. i. egy igen magas fatetejű toronyban, s egy kis, szintén fatetejű boltban a piaczon, mely faházakkal van összeköttetésben. Mivel pedig nemcsak a házi tűztől kell félni, hanem a várba, minthogy magosan fekszik, gyakran bele üt a villám is: ennélfogva alázatosan javallanók, hogy annak a toronynak a tetejéről, a melyben most a lőport tartják, a felesleges fatömeg hányassék le s kis, alacsony tetővel láttassek el, egyszersmind a torony boltoztassék be, a mi kényelmesen és kevés költséggel eszközölhető. Hasonló okból javasoljuk, hogy a katonák házai közt a piaczon levő fatetejű kis boltról, a melyben a lőpor egy részét tartják, a tető vétessék le s a katonák érülköző házai távolíttassanak el, nehogy a tűz belekapván a tetőbe, a lőporhoz hozzá férkőzzék és súlyos, veszedelmes tűzkárt okozzon.

Mivel pedig a várnak az a része, a melyen a spanyolok a várba benyomúltak, igen könnyen megközelíthető, tanácsosnak látnók, hogy ott a sziklák eltávolíttassanak s alacsony fal (melyet közönségesen Brwzthwer-nek neveznek) emeltessék tetővel ellátva,

mert az ott elhelyezett ágyúk s egyéb fegyverek sokat szenvednek a záportól s idő folytán használhatatlanokká válnak.

Továbbá azon a részen, a hol az a kapucska van, a melyen a hajdúk Basó idejében a várba behatoltak, a torony fateteje szerfelett magas és roskadozó, ezt hasonlóképen lehányatni javasolnók és alacsony fallal (Brwzthwer) ellátni, hogy ott sugárágyúkat és szakállasokat lehessen elhelyezni, a melyekkel az ellenség benyomulása megakadályoztassék és az egész hegy a váron kívül oltalmaztassék.

Minthogy pedig a falak, melyek a várat csak némely részen övezik, nélkülözik a sétálót, vagy pedig ezek annyira el vannak rothadva, hogy veszedelem nélkül alig lehet körüljárni: megparancsoltuk, hogy deszkából sétálókat készítsenek, hogy a katonák nappali és éjjeli őrködésüket minél könnyebben teljesíthessék s csel, ármány és les minél inkább elkerültessék. És noha a vár némely helyen, már a hely természeténél fogva, magas sziklákkal annyira meg van erősítve, hogy megközelíteni alig lehetséges, mégis minthogy a csalárdságtól nem lehet eléggé óvakodni, javasolnók, hogy azokon a helyeken bármily alacsony fal emeltessék, hogy a katonák, mint már az előtt megtörtént, le ne zuhanjanak s hogy a csalárdságot annál jobban el lehessen kerülni.

Van itt három régi víztartó, az egyik elég jó, a másik kettő nagy javításra szorúl; javallanók is, hogy ezek, a mennyire lehet, javíttassanak ki. Mivel pedig a várban nagy a vízhiány, hasznosnak és szükségesnek látnók, hogy a kútnak, mely élővizet lenne szolgáltatandó, elkezdett ásása mindenesetre folytattassék s befejeztessék. Eddigelé már 17 ölnyire (vulgo werkhklaffter) ástak le s a kútmesterek azt mondják, hogy még 26 öl mélység hiányzik addig a helyig, a hol a forrás található s a honnan a kút vízzel ellátható, a mely forrás a váron kívül a hegy közepén van. Adnak pedig a mestereknek, kik ezt a munkát végzik, minden egyes ölért 30 magyar forintot.

Vannak továbbá itt a várban ágyúk, különböző helyeken elhelyezve s minden gyors és véletlen eshetőségre készen felállítva; ezek nélkülözik a tetőt s zápor és az időjárás viszontagságaitól rongáltatnak, sőt még ágyakkal, vagy alkalmas fákkal sincsenek ellátva. Miért is, hogy a nagyobb kárnak eleje vétessék, megparan-

csoltuk, hogy deszkákkal betakarják, befedjék s alkalmas fákkal vagy kerekekkel ellássák.

A termény két helyen van elraktározva; az egyik helyen van 2729 korecz, melyek, hogy gyakrabban szellőztessenek s a vár későbbi szükségére fordíttassanak, megparancsoltuk, mert még nincs megkezdve, se megromolva, hanem évek óta az előfordulható nagyobb eshetőségre mostanáig fentartva. A másik helyen 350 korecz termény van.

Megparancsoltuk pedig, hogy az imént írt 2729 korecz érintetlen gabona a vár eshetőleges szükségeire fentartassék. A 350 korecz gabona felől pedig, minthogy a várban semmi, vagy csak igen kevés a liszt, úgy intézkedtünk, hogy azonnal őröljék meg s abból a katonáknak mindennapi szükségükre kenyeret süssenek. De mivel ez a liszt csak kevés ideig lesz elegendő a katonaságnak, ennélfogva Fajgel Pétert ide hivattuk s abban állapodtunk meg vele, hogy Sáros vármegye tizedéből mielőbb küldjön ide hordóba rakva 500 korecz lisztet, a mi 1000 bécsi mérő lisztet tesz ki. Minthogy pedig Felséged azt is szigorúan megparancsolta nekünk, miszerint kitapasztaljuk, hogy honnan lehetne annyi terményt beszerezni, a mennyi nemcsak az őrségnek és a várbeli cselédeknek is elegendő, hanem a jövendő szükségekre is elhelyezendő és eltartandó: mi jelenben egyéb módot nem találtunk erre, mint, hogy Sáros vármegye tizedéből fordíttassék arra a czélra. Mert a tized, melyet e várhoz szoktak volt szedni, részint Bebek által t. i. az ő saját és más nemesek birtokaiból, részint Ajnácskőhöz, részint Arbó, Gedő és Putnokhoz foglaltattak el, úgy, hogy igen csekély rész maradt meg a várnak. Ehhez járúl, hogy a várhoz nem tartoznak termékeny szántóföldek, azok is, a melyek szánthatók, mívelhetők volnának, a jobbágyok elszökvén, míveletlenül maradtak. E vár terménynyel való ellátásának egyedüli módja tehát Sáros vármegye tizedjében található, mert ha annak tizedeit pontosan beszedik, elegendők ennek a várnak és Sáros vármegyének is. Csak az képez e dologban nagy nehézséget, hogy a felvidék adószedői nevezett vármegye tizedeinek jó részét kedvezésből némely városi személyeknek és nemeseknek engedték át potom áron, holott azok, a mikor a Felséged részére szükséges terményt pénzen kell vásárolni, hasznosabban volnának a Felséged várai javára fordíthatók.

Ennélfogva a jövedelmek kezelőit Felséged nevében figyelmeztettük, hogy a tizedből legcsekélyebb részt se engedjenek át magán személyeknek; de ők e rendelkezésre nem hederítve azt teszik a mi nekik tetszik, s félő, hogy ezentúl is azt fogják tenni, hacsak Felségedtől szigorú parancsot nem kapnak, mert ha így folytatják a tizedek pazarlását, nemcsak Murány, de még Sáros vára se tartható fenn belőle.

Egyébként azt is alázatosan jelentjük Felségednek, hogy ebben a várban igen nagy számban vannak haszontalan asszonyok és gyermekek, annyira, hogy csaknem kétszeresen meghaladják a katonaság számát s nem kevés élelmiszert és kenyeret fogyasztanak. Hasznosnak látnók tehát, hogy ezek a várból eltávolíttassanak; csakhogy erre más módot nem találtunk, mint ha maguk a katonák is fölcseréltetnek. S minthogy a várban az élelmiszer beszerzése — a mint mondók — ezentúl nagy nehézséggel fog járni, ennélfogva határozzon Felséged ez ügyben, a mint határozni legkegyelmesebben jónak látja.

A mi a katonaság zsoldját illeti az elég bőséges; az udvarbíró s családja fizetése a kocsisok fizetésén kívül havonként 744½ rénes frtra rúg, esztendőn át pedig 8434 rén. frtra. A kapitány a saját személyére kap havonként 50 rén. frtot, négy gyalogosra 32 rén. frtot, hat könnyű fegyverzetű lovasra 22½ frtot, nyolcz cseh gyalogosra 20 rén. frtot, s hat munkásra 15 frtot, egy írnokra, trombitásra, poroszlóra 16 rén. frtot s így egy esztendőre csak a kapitány fizetése 1866 rén. frtot tesz. A helyettesének, gyermekével együtt jár havonként 30 rén. frt, a zászlótartónak 12 rén. frt, az őrmesternek gyermekével együtt 14 rén. frt, a papnak, kinek asztala a kapitánynál van, 10 rén. frt, nyolcz kerülőnek hat frtjával, a kilenczediknek nyolcz frt, 79 közkatonának öt rén. frtjával, a síposok dobosának 12 rén. frt, két ágyúmesternek 18½, borbélynak hat, két kocsigyártónak 14, két kovácsnak 14 s egy kerékgyártónak nyolcz rénes frt.

Mondják, hogy ezeken fölül a kapitány lovai számára 800 köböl zab jár, a mi 1600 bécsi mérőt tesz ki. De hogyan lehet a kapitány lovainak ennyi abrak rendelve, mikor a vár igen szűkében van a zabnak s a tizedekből se foly be annyi zab, a mennyiből Felséged lovait is el lehetne tartani? Ezt azért kívántuk Felsé-

gednek legalázatosabban jelenteni, hogy midőn a várnak igen kevés, jóformán semmi jövedelme sincs, akkor a kapitány saját személyére és a katonák igen bőséges, sőt fölösleges fizetést húznak, (pedig a kapitány — a mint nekünk mondták — nem tartja mind azokat az embereket, a kik után fizetést kap). Felségednek tehát ez iránt kegyelmesen intézkedni méltóztassék.

Mivel pedig Felséged elhatározta, olyan kapitányt nevezni ki, a ki az udvarbirói tisztet is elvigye, ennélfogva a legalázatosabban javallanók, hogy az mentül előbb történjék s hogy e működéséért hat könnyű lovas, ugyanannyi cseh gyalogos tartására adassék neki fizetés és egy írnokra, a ki a bevételek és kiadásokról számadást vezessen; azonban kötelessége legyen a kapitánynak, hogy ne a maga hasznával gondoljon, mint eddig, hanem a Felségedével s a Felséged, ne pedig a saját borait méresse.

Az élelmiszereket eddig a katonáknak adták el szerfölötti kárával Felségednek, mert egy köböl búzából, melyet a piaczon egy magyar frton és 20 denáron vesznek s a melynek az ára naponként nő, nem több, csak 33 három és fél fontos kenyeret sütnek ugyanannyi magyar denárért, tehát minden köblön 87 magyar denár veszteség van, nem is számítva a pékek fizetését, a só és fa árát. Mi tehát látván Felséged ilyetén súlyos károsodását, megparancsoltuk, hogy ezentúl a katonáknak másfél fontos kenyereket süssenek s két fontot egy denárért adjanak. Noha még ebből is kára van Felségednek, de — a mint értésünkre esett — a katonák fenyegetőzése miatt a kapitány távollétében többet nem vonhattunk le, mig ha a Felséged biztosai, a kik ide küldettek, az élelmiszerek kiosztását annak idején máskép határozták volna meg a katonaság részére, mi is más rendet hozhattunk volna be; most azonban egyszerre mindent megváltoztatnunk veszedelmes lett volna. Innen van aztán, hogy jelenleg a katonaság fizetése nem csak túl elég, hanem az élelem kiosztásból Felségednek nem csekély kára van.

Az élelmezési mestert, hogy a Felséged kiadásai csökkenjenek, egy évi fizetéssel elbocsátottuk, megparancsolván neki, hogy a közelgő május 1-éig számadásával jelenjen meg a magyar kamarán; ő azonban a maí napig sem jelentkezett a számadásokkal. Az ő tisztségét aztán addig is, míg Felséged a kapitánynyal az udvar-

bíróság elvállalása iránt megegyezik, a mostani udvarbíróra Kyzel Péterre ruháztuk, adván mellé egy számvevőt 32 forint fizetéssel, mely intézkedésünket alázatosan Felséged jóváhagyása alá bocsátjuk.

Noha Felséged az utasításban nekünk kegyelmesen megparancsolta, hogy az élelmezési mestert Murány várában szigorú számadásra vonjuk, mindazáltal, legkegyelmesebb urunk, ezt semmikép se tehettük, mert az élelmezési mester nem volt kész a számadásaival s míg azokat elkészíti s mi átvizsgáljuk, sok késedelembe került volna, különben is a várban kevés élelmiszer volt s annyi se volna, ha Szepesben nem vettek volna.

Jelentették a bizottságnak, hogy Domynyth Gáspár a vár aljában hajdúkat tart a Felséged zsoldján, a kikkel a lázadóknak sok marháját elhajtatta s azokat az udvarbírónak a vár szükségletére pénzért eladta. De mivel azok a gyalogok Felségedtől zsoldot húznak, jogtalannak tetszik nekünk, hogy a kapitány azokat a barmokat magának tartotta s Felségednek pénzért adta el.

A borait is mérette ez a Domynyth nem csak a várban, hanem a falvakban is; — mint értesültünk — Felségednek elcsigázott jobbágyai innen e miatt költöztek el.

7. *Csábrág vára.*

Felségednek csábrági várába febr. 25-én érkeztünk, a hol a várnagyot Ficsor Mihályt nem találtuk odahaza; azt mondták, hogy Bécsbe útazott. És midőn Felséged megbízó levelét az ő helyettesének Kováry Imrének átadtuk, hogy annak alapján az élelemosztásban és a cselédek eltartásában módot és rendet csinálhassunk, azt ő semmi áron sem akarta tőlünk átvenni, azt mondván, hogy neki ez iránt a várnagytól nincs semmiféle utasítása s a kapitány távollétében nincs rábízva egyéb, mint a vár őrzése. Mindazáltal, hogy a várnagy távolléte miatt eredménytelenül ne távozzunk, megvizsgáltuk az élelmiszereket. Találtunk pedig 12 negyedrész lisztet, 75 negyedrész búzát, 16 negyedrész köleskását, hat szalonnát, négy negyedrész babot, 28 disznót, másfél hordó besózott káposztát, 26 hordó bort, mely 941½ köblöt,

vagyis 470¾ bécsi vedret tartalmaz, eczetet 15 bécsi vedret tartalmazó négy hordócskával.

Mondták, hogy a falukon még csépeletlen a gabona, megparancsoltuk tehát, hogy mindjárt csépeljék ki, őröljék meg s hordják a várba.

Azután a lőszerek szemléjéhez fogtunk; találtunk pedig négy sugárágyút, az egyik vasból van, erről azt mondták, hogy nem sokat ér, szakállas szerszámokat két igával, 12 szakállast foglal magában, 86 prágai és csetneki szakállast, kilencz agyatlan szakállast, két töröttet s teljesen hasznavehetetlent, 37 hordócska ágyúport, 13 hordócska romlott s csak hitvány tűziszerek készítésére használható port, 700 sugárágyú golyót a formákkal együtt, 200 szakállas golyót, 11 mázsa ólmot, egy kis tonna ként, egy másikat öt mázsát nyomót, 60 mozsárágyút, két vas lámpát; a kovácsműhelyben két üllőt, két kalapácsot, két fúvót, egy csípővasat, 210 haszontalan ágyúgolyót, melyek az ostromkor lövettek be. Ezeken kívül a várban nem találtunk több élelmiszert, se lőszert.

Azután számba vettük a vár gyalogságát s nem találtunk többet, mint a szakácscsal, kulcsárral és lovászokkal együtt 30 személyt. Hogy ezeknek a fizetőmester mennyit fizetett, nem tudjuk, annyit azonban megtudtunk a jobbágyoktól, hogy szemle alkalmával a várnagy a jobbágyok közül szokot gyalogokat fölvenni s a szemlén előállítani.

A mi a várépületeket illeti, azokat elég elhanyagolt állapotban találtuk. A kút, melynél a várban nincs elébb való és hasznosabb, annyira el van hanyagolva, hogy legnagyobb része romban hever, a melyen ha mielőbb segítve nem lesz, teljesen be fog omlani s a vízhiány a vár ellátásában igen nagy nehézséget fog okozni. Javasolnók tehát, hogy mihamarabb egy gyakorlott kőműves küldessék oda, a ki ne csak a romladozó kútat, hanem a düledező falakat is kijavítsa. Különösen a tetők igényelnek javítást, mert alig van olyan a várban, a melyik ne csurogna. A körüljárók, vagyis sétálók a falakon deszkával befedendők, hogy az őrök teljesíthessék a vigyázást.

Berendelvén elibénk a várjobbágyokat, szorgalmasan tudakozódtunk rendes adójuk, egyszersmind terheik felől; ezeket pontosan összeírtuk, a mint Felséged az általunk előterjesztett könyvből

világosan megméltóztatik érteni. Panaszkodtak nekünk, hogy a várnagy és szolgái annyira sanyarják a szerencsétlen népet, hogy némely falvak elpusztultak, másokból pedig a töröktől való félelmében s a várnagyok elviselhetetlen gorombasága miatt költözött más felé a jobbágyság nagy része. Ezek ugyanis szüretkor az összes bortermést a nyavalyás jobbágyoktól általok megszabott áron összeszedik, úgy hogy egy hordóért, mely 16 és több bécsi veder bort tartalmaz, csak egy-két, legfeljebb négy frtot adnak s azután ugyanazt a bort a várnagy és a tisztek nyereségére a jobbágyoknak kimérik, úgy hogy egy hordóból 16—20 vagy ennél is több frtot vesznek be, a mint ezt Felséged a szerencsétlen jobbágyok vallomásaiból kegyelmesen megméltóztatik érteni.

Arról is panaszkodtak a nyomorúlt jobbágyok, hogy a csábrági és korponai hajdúktól nagy károkat szenvednek, mert úgy a mint találják, elszednek tőlük mindent: kenyeret, húst, tyúkot stb., úgy hogy már nem mernek még kenyeret se tartani otthon, hanem kívül a házon, ólban, szalmában hol rejtegetik.

Vallották továbbá az esztergomi káptalan zebelébi jobbágyai, hogy 1556-ban a csábrági várnagy megvett tőlük öt hordó bort és érte várbeli búzát adott. Mivel pedig én, Thurzó, abban az esztendőben Bajmóczról adtam 200 kóból búzát, minthogy a várnagy azt mondta, hogy a várban nincs búza, ennélfogva mondják, hogy a várnagy a maga részére vett borért a Felséged búzájával fizetett.

Van még öt falu, mely nem jelent meg előttünk; megtudtuk aztán, hogy a várnagy megfenyegette őket, ha bejönnek. Ennélfogva javasolnók, hogy a jelenlegi várnagy mozdíttassék el hivatalából s más tétessék helyébe, a kinek az elmozdítása után, remélhetőleg, behatóbb vizsgálat lesz eszközölhető mindenről, mert a szerencsétlen jobbágyok, a kik uralma alá vannak vetve, semmit se mernek ellene vallani.

A vizsgálat ekkénti megejtése s a tisztség ilyetén változása után számadásra lenne vonandó és pedig nem csak ő, hanem Nagy Benedek is, a vár előbbi tisztje, a ki szintén sokat sanyargatta nyavalyás alattvalóit s Felséged többszöri rendeletére is kivonta magát a számadás alól.

Ha aztán a jobbágyok nem fognak elnyomatni, a jelen idő viszonyaihoz képest nem megvetendő számmal fognak lenni. Az

ezen várhoz tartozó faluk közűl két tehetősebbet Krusith János Szitnya várához foglalt, állítván, hogy azokat még néhai Salm gróf Csábrág vár elfoglalásakor rendelte Szitnyához a fahordásra. Azonban Krusith ezeket a jobbágyokat nem csak a fahordásra, hanem a bor kimérésére, fuvarozásra s egyéb, a régi szokás szerinti szolgálmányok teljesítésére is szorítja.

Innen való eltávozásunk után kaptuk a csábrági várnagy levelet, hogy Balassa János, nem tudni, kinek az engedelméből, a vár tartozékaiból két falut elfoglalt s kékkői várához csatolta. Miért is alázatosan javasolnók: méltóztassék Felségednek nevezett Balassát szigorúan figyelmeztetni, hogy a mondott falukat bocsássa vissza s óvakodjék ilyetén foglalásokkal a vár jövedelmeit csökkenteni, különben is azok régi jogon tartoznak Csábrághoz s e vár jövedelmei egyébként is igen csekélyek.

Noha pedig minden dologról szorgalmasan puhatolóztunk a jobbágyoktól, de azok a tisztektől való félelmükben nem mertek nekünk mindent bevallani, de midőn Korponáról kiindúltunk, titkon besúgták nekünk, hogy a várnagynak és a többi tiszteknek két faluban rejtek pinczéik vannak saját boraikkal. Mivel pedig azokat a borokat valószínűleg a jobbágyoktól vették — legalább úgy értesültünk — ennélfogva Felséged nevében meghagytuk Balassa Jánosnak, hogy ne csak abban a két faluban, hanem bárhol is a váron kívül a várnagy és szolgái borait azonnal foglalja le s Felséged javára kobozza el; már értesültünk is róla, hogy végre is hajtotta ezt. Felségednek pedig rendelkezni méltóztassék, hogy e borok visszaadassanak-e a jobbágyoknak, a kiktől vétettek, vagy pedig a vár szükségére fordíttassanak.

Azt is alázatosan javasolnók, hogy mivel a mostani várnagy nem a Felséged javán fáradott és a jobbágyokat — mint előadtuk — annyira nyomta, elmozdíttassék s helyébe más alkalmas személy tétessék, a ki ne csak a vár jövedelmeit hűségesen s a jobbágyok sanyarása nélkül kezelje, hanem a várra és épületeire is gondja legyen.

Azt is alázatosan javasoljuk, hogy ha Felséged e vár fentartása iránt határozott, kellő ellátásáról s a szükséges erődítésekről is méltóztassék gondoskodni.

8. *Korpona városa.*

Minek utánna Csábrág vár dolgait megvizsgáltuk, magunk elé rendeltük Korpona város bíráját az esküdt polgárokkal, hogy tőlük behatóan és titkon tudakozódjunk: miként viselik magukat Felséged népei azon város őrségében Krusith János kapitánysága alatt, s mindig ugyanazon számban szolgálnak-e a szemle előtt és után? A mely polgárok előjövén, Felséged nevében megparancsoltuk, hogy minden egyes polgár hit alatt vallja meg, vajjon a lovasok és gyalogok, a kik házaikban szállásolnak, jelen vannak-e mindig abban a számban, a melyben beíratnak; s írják össze, hány lovas és gyalog lakik az egyes házakban? A kiknek a vallomásait midőn alázatosan Felséged elé terjesztjük, azokból megméltóztatik győződni Felségednek, vajjon annyi-e a katonaság létszáma, mint a mennyi után Krusith János Felségedtől fizetést húz?

Többektől értesültünk, hogy Krusithnak 200 gyalogra van hópénze, a polgárok vallomásaiból azonban arról győződtünk meg, hogy csak 62 gyalogos van; azt mondják mégis, hogy a szemle alkalmával mindazáltal teljes létszámban állanak elő, mert a parasztokat is berendelik s 25 denárt, vagy egy rőf karazia posztót adván neki, ismét haza bocsátják.

Panaszkodtak továbbá a korponai polgárok, hogy a katonáktól nagy károkat szenvednek a kertekben és gyümölcsösökben, éjjeli őrségre őket is kényszerítik, mig a zsoldos katonák részegeskednek s éjnek idején részeg fővel rajtuk az őrködőkön gyalázó szavakkal, veréssel, megsebesítéssel méltatlanságokat követnek el.

A szerencsétlen jobbágyok, csaknem az egész vármegyében még többet panaszkodnak, mert az összes falvak ki vannak osztva a katonák közt s ezek kényszerítik őket, hogy adó vagy rovás fejében annyi zabot és szénát fuvarozzanak be, a mennyi nekik elég. És mikor a jobbágyok egy köböl zabot 16, 18 sőt 20 magyar denáron kénytelenek mástól vásárolni, akkor a katonák nem adnak többet egy köbölért nyolcz vagy 10 magyar denárnál, egy szekér szénáért pedig csak 16 denárt fizetnek. S a melyik falu a katonának, kinek kiosztatott, a kénye-kedve szerinti zabot és szénát az

inség miatt be nem tudja szolgáltatni, annak lakosait az illető katona vasra veri s rajtok súlyos bírságot csikar ki.

Értesültünk arról is, hogy Krusith János meg a többi katonák úgy a csábrági vár tartozékaiban, mint másoknak a birtokain az esztergomi káptalantól kibérelt termény és bortizedet a legnagyobb szigorúsággal hajtják be a jobbágyokon s nem csak a bértizedet, hanem meg azt is, a mi a jobbágyoknak azon fölül megrad, különösen a bort össze vásárolják (adván érte hitvány posztót) s azután rettenetes nyereséggel a jobbágyoknak ismét kimérik. Alázatosan javasolnók tehát: méltóztassék Felségednek utasítani a magyar kamarát, hogy ezután minden tizedet a Felséged hasznára ő vegyen árendába, annak jövedelméből nem csak Csábrág várát elláthatja, hanem a nyavalyás jobbágyok is megszabadulnak az efféle kegyetlenkedéstől.

Krusith Jánost az iránt is fölszólítottuk Felséged nevében, hogy úgy ő, mint a kapitánysága alatti katonák a foglyok egyharmad részét engedjék át Felségednek, a mire neki nem volt semmi ellenvetése, sőt helyeselte Felséged kegyelmes követelését. Méltóztassék tehát Felségednek egy hű emberét küldeni oda, a ki az esedékes részt Felséged javára átvegye.

Azt is alázattal javasolnók, hogy mivel némely kapitányok és katonák a fizetést illetőleg megszokták csalni Felségedet, főleg az által, hogy nem tartanak annyi katonát, mint a mennyire rendszabásuk van, hanem a szemle' alkalmával kölcsönvett lovasokat állítanak elő s a létszámot ekkép töltik ki: méltóztassék Felségednek az egyes végházakban becsületes, hű, hites embert kinevezni, a ki a csalókra fölvigyázzon, mert az ilyen kapitányok akár tartanak annyi katonát, a mennyiről rendtartásuk szól, akár nem, Felségedtől mégis sürgősen követelik az egész zsoldot.

9. Szitnya vára.

Korponáról visszatérőben megállottunk Felséged Szitnya váránál, a melynek jelentőségéről és hasznosságáról nem nyilváníthatunk semmi biztosat; az egy felette keskeny, meredek hegy oldalára van épitve s benne helyszűke és zordonsága miatt lovas-

ság nem helyezhető el, de ha elhelyeztetnék is, nem láttuk módját, hogy onnan micsoda hasznot tudna hajtani, mert a hegy, a melyen a vár fekszik, oly magas, hogy az oda följutás megállás nélkül másfél óra alatt alig lehetséges. Ennélfogva nem tanácsoljuk lovasságnak oda való helyezését.

Értesültünk ugyan, hogy Krusith János a szitnyai őrségben tartandó bizonyos számú lovasságra és gyalogságra Felségedtől fizetést húz, mondták azonban nekünk, hogy ő abban a várban hat vagy nyolcz gyalogoson kívül egyetlen lovast sem tart, s mi sem találtunk ott lovas katonát, mikor a várban megszállottunk. Méltatlan dolognak látjuk tehát, hogy némely kapitány olyan katonákért húz fizetést Felségedtől, a kiket nem is tart.

Arról is értesültünk, hogy Krusith János Korpona város palánkjainak és Szitnya vár kőfalainak kijavítására és átalakítására 400 frtot kért Felségedtől. S noha Korpona palánkjai elég romladozottak s kellő javítást igényelnek, mégis, minthogy a köztörvények szerint az efféle munkát a vármegye jobbágyai tartoznak teljesíteni, nem tartjuk szükségesnek, hogy e czélra bármi pénz adassék. Ha valami czélból Szitnya várát ki kellene építeni, az építésre és erődítésre, ha az építés illő módon és a hegy terjedelméhez mérten történnék, 400 forint alig volna elégséges, mostani állapotában pedig őrszolgálatra eléggé meg van erősítve.

Dr. Illéssy János.

HATVAN OSTROMA ÉS BEVÉTELE 1596.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Augusztus 30-án a vár lövetése szünet nélkül folyt s bárha a bástyák és a falak felső részén több helyen rések voltak lőve, az ellenség sem szűnt meg kisebb lövegekkel, az alantabb fekvő védő művekről, a keresztény táborra és annak sánczaira tüzelni.

Eközben a sánczokba rőzse hordatott, melylyel az árkok némileg kitöltettek. A Tertzky-sánczban az árok áthidalására szánt hídanyag volt fölhalmozva, hogy a csapatok ott az árkon át a palánkhoz juthassanak.

Élelem a táborban elegendő mennyiségben volt készletben és a közel jövőre nézve sem kellett annak hiányától tartani.

Augusztus 31-én éjjel a törökök kirohanásra csoportosúltak; a kirohanás *szeptember 1-én* még napkölte előtt végre is hajtatott és a bekövetkezett összeütközés alkalmával a harcz színhelyén mindkét részről nagy számú halott maradt.

A fogságba jutott török foglyok vallomásai sok tekintetben világot vetettek a várban uralkodó állapotokra, a keresztények nem csekély hasznára.

Hogy a vár őrsége *miért intézi kirohanásait állandóan éjjel*, arra azt felelték, «hogy ez azért történik, mivel egyúttal német ruhába öltözött kémek küldetnek ki, kik ily módon a küzdelem zajában észrevétlenül távozhatnak, hogy vagy Szolnokon, vagy Budán megtudhassák, számíthat-e a vár segélyre vagy fölmentésre, mely esetben a várat utolsó emberükig tartanák; ellenkező esetben pedig kényszerítve éreznék magukat arra, hogy Hatvan várát bizonyos föltételek mellett föladják.»

Egy *Lukács* nevezetű másik török pedig a következőket vallotta: «Fegyverképes ember csak 800 van a várban, míg a többiek száma az asszonyokkal és gyermekekkel együtt 3—4000 lélekre tehető.[1]) Az emberek és asszonyok nappal alusznak, míg éjjel az útczán kell járkálniok.»

«A lövések és égő csóváknak a várba dobálása nem sok kárt tett, mivel annak falai igen vastagok, a födeleket pedig állandóan őrzik. A vár belsejében nincsenek árkok vonva, csak egy másfél öles kerítés van építve. Az őrség legerősebb a Kinsky-sáncznál, hol a hatvani bég maga áll 300 szpáhival. Ali bég, ki ezelőtt Füleken volt, 200 emberrel a Pesti kapunál van.»

«A kapuk erősen el vannak torlaszolva, úgy, hogy a golyók azon át nem hatolhatnak. A Kinsky-rondellánál, valamint az ahhoz legközelebb állónál 2 löveg, oldal pántázásra, egymással szemben van beásva; ugyanígy van a sáncztól a hajóhídig vonuló rész berendezve. 6 nagy és 15 kis löveg, 2 orgona-löveg, az egyik 9, a másik 8 sippal van a várban elosztva.»

«Egyik rondellából pedig, melyet a fogoly megmutatni ajánlkozott, a föld ki van ásva, tehát az üres és bele egy löveg van beállítva, melylyel a törökök az ostromnál alkalmazandó hajók ellen akarnak működni.»

«Ha a keresztények a várat megrohanni akarják, úgy a Kinsky-rondellánál kellene hamis lármát csapni, s ezalatt a rohamot az ellenkező oldalon intézni, hol senki sincs jelenleg és a hol a vár tulajdonkép csak két árok által van védve, melyeknek mélysége csupán fél ember magasság.»

«A törökök még egyszer sem rémültek úgy meg, mint az augusztus 29-iki ostrom alkalmából, mikor a nagy számú gyalog és lovas embert közeledni látták; annál is inkább, mivel támadást nem is vártak.»

«A védők még elegendő mennyiségű élelemmel, és lőszerrel birnak. A lőport részint a vár pinczéiben, részint pedig a mecse-

[1]) Egy szeptember 4-én, tehát Hatvan bevétele *után* a táborból kelt levél, a fegyveresek számát 1500-ra, míg a Budáról és Pestről ide menekült tekintélyes törökök számát, kik Hatvan ostromát a keresztények által kizártnak vélték, az asszonyokkal és gyermekekkel együtt 2000-re teszi.

tekben és templomokban őrzik. Van a várban két száraz malom is, melyekben éjjel, nappal dolgoznak.»

«Midőn 29-én a keresztények a Kinsky-sáncznál lévő körbástyát megtámadták, a törökök közül két ember ellenséges golyók által, egy pedig saját fegyvere által életett meg.»

«A védő őrség úgy nyilatkozott, hogy ha a város bevétetik, ők a várban sem lesznek képesek magukat tovább tartani.»

«Keresztény fogoly 50 van a várban; továbbá van még 60 janicsár és 200 egyéb lövész. A fegyvertárból úgy a lovasok, mint mindazok számára, kik tölteni és lőni tudnak, puskákat osztottak ki.»

«A legkevesbbé védett pont az, a mely a két bég állása közt fekszik. A keresztény sereg tulajdonképeni számerejét nem tudják, és azt 30—40—50 ezerre teszik.»

«A vár árkaiban nincsenek semmiféle nyársak, hegyes czölöpök vagy rejtett kerítések, Pászthó felé pedig azoknak vize sem mély. Abban az irányban, melyben a hajók fölállítva lettek, a falak igen gyöngék, úgy hogy azokon a lövedékek könnyen áthatolhatnak.»

«A nagy ágyunak, melyből ez ideig tüzeltek volt, eltört ugyan a tengelye, de ismét helyre állították. A riadó jeleket a törökök Berény felé adták.»

«Midőn a hatvani bég Dsáfer pasától visszatért volt, azt mondta, hogy a szultán Nándorfehérvárnál, Dsáfer pasa a tatárokkal pedig Temesvárnál állanak. A bég különben ismételten úgy nyilatkozott, hogy inkább szeretne meghalni, semmint paripáján mást ülni látni.»

Ezek voltak a török foglyok vallomásai.[1])

A nap folyamán, *szeptember hó 1-én*, a császári táborban az árkok vizének tisztításával és levezetésével voltak elfoglalva, miközben az ellenség tüzelése perczig sem szünetelt; az árkokba hordott fa és rőzse félék tüzet fogtak, mi sok ember életébe és megsebesülésébe került.

Szeptember 1-én a császári had fővezérlete még mindig abban reménykedett, hogy Báthory 4000 és Mágocsi 2000 emberrel a császáriak segítségére fog jönni. A délután folyamán a tüzelés

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár. Feld acten. Fasc. VIII—27.

a kapu melletti körbástyán fölváltva, hol gyöngébben, hol erősebben folyt.

Szeptember 2-án délelőtt az ostromló tűzérség azon fáradozott, hogy a várfalakon rést lőjön és egyszersmind a roham is előkészíttetett. Közel 2400 lövés történt; 20 tűzgolyó esett a várba, melyek többnyire gyújtottak is, de a törökök példátlan vakmerőséggel es halálmegvetéssel a kitörő tüzet mindig eloltották.

Midőn az ostromlottak a komoly előkészületeket a rohamra észrevették, a 17 zászlóalj német és 8 zászlóalj magyar gyalogság [1]) felvonulását látták, a várfalakon a magyarokhoz legközelebb álló törökök azoknak lekiáltottak, hogy engedjenek nekik, mint tavaly az esztergomiaknak, szabad elvonulást az asszonyokkal, gyermekekkel és vagyonukkal együtt, s akkor Hatvant azonnal föladják.[2])

De a császári vezérek e felszólítást figyelembe sem vették, sőt még szigorúabban meg lőn hagyva, hogy senki az ellenséggel tárgyalásokba bocsátkozni ne merészeljen.

Az asszonyok és gyermekek jajgatásai a keresztény táborba tisztán áthallatszottak.

Ez idő alatt Sprintzenstein, a főépítőmester, a hajótornyokat, melyek Tertzky-féle cseh zsoldosokkal voltak megszállandók, annyira elkészítette, hogy azoknak már csak vízre bocsájtása volt még hátra.

A tornyok, melyek magassága 2 öl volt, a támadó oldalon erős keményfa deszkákkal voltak fölszerelve és lőrésekkel ellátva, ezenkívül még nedves ökörbőrökkel beborítva, hogy tüzet nehezebben fogjanak.

Miksa főherczeg a táborban lévő csapatoknak a rohamra való teljes készültségét *szeptember 3-án d. e. 11 órára* rendelte el.

Az általános roham mind a négy oldalról egyidejüleg, tehát úgy a víz, mint a szárazföld felől, volt intézendő; a támadásra szánt tornyok pedig a várfalak közvetlen közelébe voltak vonandók, hogy azok megmászását elősegítsék.

[1]) Más források szerint a német zsoldos zászlóaljak száma 13, Wagner leírása szerint pedig 23 volt.

[2]) Bizonyos, hogy egy ilyen nagylelkűség kiszámíthatlan előnynyel járt volna.

A rohamra három rohamoszlop alakíttatott; az első oszlop csehek, morvák és részben magyarokból, a második magyarokból és vallonokból, a harmadik pedig, melynek élén maga a főherczeg állt, német gyalogságból állott.

Szeptember hó 3-án d. u. 2 órakor adatott meg a rohamra a jel, és az előnyomulás, folytonos lövegtűz és tűzgolyók dobása közt, úgy a rohamoszlopok, mint a hajótornyok által, kezdetét vette. A harcz mindkét oldalról vitézül és önfeláldozással vívatott. Ámbár a törökök az első oszlop támadását visszautasították, a második oszlop mégis bátran követte az elsőt és még mielőtt a harmadik oda ért volna, a magyarok zászlóikat a vár falaira tűzték; a törökök csak ezután nyitották ki a kapukat, kirohantak és a csehekkel és morvákkal harczba elegyedtek.

A hajótornyok a bástyafalnál megállapodtak; ekkor nehany vakmerő török harczos a bástyafalakról a tornyok tetejére ugrott, de vakmerőségüket életükkel fizették meg, a nélkül, hogy merész vállalkozásuk valamely hasznot eredményezett volna.

E mesterséges vízi várak körül és azokban benn folyt heves harczok alkalmával, a csapatok egyenlőtlen felosztása folytán, az egyik hajótorony egyensúlya megbillent s Stamp (talán helyesebben Stampf vagy Stampa) kapitány, ki három órán keresztül vitézül tartotta magát, a Zagyvába esett s ott elmerült.[1])

Bárha a császári csapatok az árkokon át helyenkint ideiglenes hajó és tutajhídakat készítettek volt, az átjáratokat mégis — mivel a hídak részint hasznavehetetlenekké váltak, részint elsülyedtek — a roham alkalmával újolag kellett helyre állítani, a mi sok embereletbe került.

A midőn a törökök, kapuikat kinyitva, kirohantak, a harcz általános lett, és a legnagyobb elkeseredéssel 4 órán át egész *este 6 óráig* tartott.

Ekkor már a vár, az oda behatolt sváb zsoldosok által felgyújtva, lángokban állott, s annak védői menekülésihez láttak.

Senki, még a kegyelemért rimánkodó előkelő török nők és

[1]) A különböző krónikások a roham kedvező lefolyását leginkább eme tornyoknak tulajdonítják. A főherczeg jelentése a császárhoz Stampa halálának okául az egyik híd leszakadását mondja.

gyermekek sem, kiméltetett; csak nehány igen szép török nő és gyermek képezett kivételt, kiket a főherczegnek ajánlottak fel.

500 szép, jól fölszerelt, köztük nehány kiválóan drágán díszített, ló esett zsákmányúl, melyek közűl néhányat a főherczeg magának tartott meg, míg a többiek a különböző parancsnokoknak eladattak. Aranyat és ezüstöt keveset találtak, még a lovak szerszámairól is le voltak fejtve a csattok; de annál több értékes selyem és damast öltözéket.

Használható nagy löveg nem volt egy sem, csak 13 kis ürméretű ágyú volt romlatlan állapotban.

Arszlán bég, midőn látta hogy minden veszve van, bement az istállóba és megpillantva gyönyörű paripáit, így kiáltott fel: «Inkább mintsem a kereszténveknek adjalak át benneteket, inkább meghalok!» S így is történt. Rövid idő múlva egy magyar a bég fejét kopjájára tűzve a főherczeghez vitte

Az egyik fogságba jutott bég, ki a főherczeg által kikérdeztetett, — mely alkalommal a tudósító maga is jelen volt — azt vallotta, hogy ő az ostrom kezdetekor három, később két és végre egy lovast küldött ki a várból, hogy a közelben levő török pasáknak és tiszteknek Hatvan veszedelmét hírűl vigyék; de miután egyik sem tért vissza, a harmadszor kiküldött lovasnak két, a fészekből fiaitól elvett, vörössel megjegyzett galambot adtak át, azon utasítással, hogy ha esetleg már Hatvanba vissza nem térhetne többé, azokat röpítse vissza.»

A galambok közűl egyik csakugyan meg is jött, avval az üzenettel, hogy az őrség csak tartsa magát a legvégsőig.[1])

A császáriak közűl csak 400 ember esett el az ostrom alkal-

[1]) E kihallgatás alkalmával történt állítólag az, hogy a bég a főherczeg előtt térdre esett és életéért könyörgött, valamint váltságdíjat igért és e mellett a főherczeg lábait meg akarta csókolni. De a főherczeg e fölött annyira megharagudott, hogy a «vén ozmán kutyának» lábával a szájába rúgott, úgy hogy annak orrából és szájából a vér megindúlt, és őt azonnal elvezettette. A főherczeg haragját különben az okozta, hogy a törökök őt egy csúnya csúfnévvel (?) illették, miért is megesküdött, hogy «egy lelket sem hagy életben». Cs. és kir. hadi levéltár, kézirat-gyüjtemény; levelek Hatvanból 1596. szeptember 8-áról.

mával,[1]) a fogságba jutott 50 keresztény kiszabadúlt; egyiknek sem történt semmi bántódása.

Tertzky és Ruszwurm Kristóf kiváltképen kitüntették magukat; mindig csapataik élén voltak és állítólag mindegyikük legalább 8—9 törököt levágott.

Egy másik *szeptember 4-ikéről* kelt részletes tudósítás a következőket mondja:

«A várnak tegnap történt szerencsés elfoglalása után, ma szemlét tartottunk, s úgy találtuk, hogy mintegy 2000 ember veszett el. A törökök közül sokan a védő műveken át igyekeztek menekülni, de azok is nagyrészt elvesztek.»

«Úgy a hatvani, mint a füleki bég is elesett; az itteninek édes anyja fogságba jutott.»

«A vár tegnap éjjelről mára majdnem teljesen leégett. Ha az oltás és mentés nem folyt volna olyan buzgósággal, a helység maga is hamuvá vált volna. Egyébként majd az ellenség további magatartása szerint fogunk intézkedni.»

Miksa főherczegnek a császárhoz intézett *szeptember 7-én* kelt jelentése, melyet a főherczeg *útközben*[2]) s csak azután, miután minden esemény tisztázva volt, írt, szószerint a következő:

«Először is a várnak lövetése és komoly tanácskozás után, a vár ellen roham intéztetett; mindazonáltal a mód, a mint ez megkezdetett, nem épen a legjobban volt elrendelve, különösen a mi a hídakat illeti, melyek nemsokára összeomlottak, és a vallonok és Tertzky hadi népe közül sokaknak vesztét okozták, úgy hogy az első rohamot tetemes számú harczos veszteségével abban kellett hagyni.»

«Ezután a vallonok, kik az első roham kiváltságát bírták, megmustráltattak és kitűnt, hogy ezredesük a hatalmas roham alkalmával a leszakadt hídról a vízbe esett s 64 vallonnal együtt abba bele fúlt; 130 harczos szintén részint a vízben lelte halálát, részint pedig tűzi fegyverek által megsebesűlt.»

[1]) Az «Ungarische Städte-Chronik» — I. M. L. Nürnberg 1684 — szerint 800 keresztény és 3000 török esett el.

[2]) E körűlmény arra enged következtetni, hogy a főherczeg Hatvan körletét már szeptember 7-ike előtt elhagyta volt.

«A vallonok után Tertzky hadi népére került a sor; ezeknek kapitánya, Stamp, 80 katonájával együtt szintén a híd leszakadásakor a vízben lelte halálát, 220 ember pedig megsebesült. A csapat egy része még a híd leszakadása előtt az árkon szerencsésen átjutott, de onnan nem tudván elég gyorsan vissza jönni, közülök 24 súlyosan megsebesült.»

«Ezek után Kinsky katonái jöttek mustra alá, kik közül 153 esett el, míg ezredesük, Kalkstein, a vállába lövést kapott; megsebesült 272 ember.»

«Végre pedig Teuffenbach hadi népe került sorra s kitűnt, hogy miután ezek nem igen akartak a hídra menni, közülök csak 10-en sebesültek meg.»

«A törökök szintén igen sok embert vesztettek, de ezek száma ismeretlen.»

«Az első roham alkalmával az elesettek száma 305, a sebesülteké 702 volt.»

«Másnap, *szeptember 3-án*, a harcz megkezdése délelőtt 10 óráig húzódott el, mert két híd, az egyik tutajokból, a másik három hajóból, csak akkor készíttetett el; ekkor a roham újra megkezdetett. Először 10 vértes indult neki; de az ellenség tüze elől meghátrálni kényszerült, miközben 6 közülök elesett, a többi meg sem sebesült.»

«11 óra után a roham erősbítésére a táborban volt összes harczosok a vallonok támogatására küldettek, míg a másik oldalon a tutaj-hídakon át Tertzky és Kinsky hadi népei nyomúltattak előre, minek utána a vár nemsokára elfoglaltatott. Az árkokban 6000 török találtatott, kik a városba szoríttattak és a följegyzetteken[1]) kívül

[1]) Jegyzék azokról, kik nem pusztíttattak el:

«A hatvani bég, ha a fia úgy akarja, valamint még egy kis fia, ki anyjának adatott át; 300 legszebb török nőt a vallonok kaptak, köztük 10 annyira szép és díszes volt, hogy az érték, melyet ez a 10 személy magán viselt, legalább is 80 ezer forintra volt tehető.»

«Ezen kívül még mintegy 800 török nő és gyermek került a többi harczos kezei közé, kik azokat nagyrészt eladták és sok pénzt vettek be értük.»

«A lövegek sértetlenül maradtak, de a lőpor csak a bevétel után találtatott meg s nagyon el volt romolva. 430 ökör, 234 ló maradt épen, a többieket a tűz pusztította el; 200 szamarat és 120 tevét sikerült magukkal vinniök.»

mind lekaszaboltattak; még az anya méhiben levő gyermeket sem kímélték, sőt a gyermekeket a kerítésekre nyársba húzták. A harcz megszűnte után, megszemléltetett a zsákmány, mely a következőkből állott: A hatvani bég, ki ezelőtt Fülek bégje volt; 700 harczképes ember, csupa válogatott harczos, a török sereg java; 800 közönséges török katona; 2500 török nő és gyermek, 15 szép nagy löveg kerekeken, 20 tábori löveg, továbbá kimondhatatlan kincs, mely a hadi népek által megrohantatott és lehetetlen azt leírni, és nem is tudjuk, kinek a kezeibe mi jutott. Lőpor, lőszerek es élelmi szerek oly nagy mennyiségben voltak, hogy még egy fél éven túl sem kellett volna szükségtől tartaniok; 1100 ökör, 600 paripa, 500 szamár, 300 teve és még sok egyéb.»

«Azt beszélik, hogy a török táborban gúnydalokat énekelnek Hatvan vérszomjas elfoglalása miatt és kérik Allah-ot, hogy az ott elöntött vért öregen és fiatalon egyaránt bosszúlja meg.»

Hatvan elfoglalásánál a legnagyobb érdem és dicsőség Tertzky ezredesnek és cseh zsoldosainak tulajdoníttatott, mert úgy a vallonok, mint a magyarok, alig hogy a várba jutottak, alig törődtek többé a még mindig védekező ellenséggel, hanem annál inkább a gazdag zsákmánynyal, mely szép asszonyok, ruhák és ékszerek képében kecsegtette őket.

Az emberiség nemtője szomorúan takarja el fejét ama borzalmasságok láttára, melyeket a megvadúlt és minden emberiességből kivetkőzött császári zsoldos katonaság Hatvanban elkövetett; nem is akarunk ezek részletezésébe bocsátkozni, csupán Volly Gáspár genuai kapitány szavait idézzük, ki igen helyesen jósolta meg e rémes tettek következményeit: «Borzasztó itt Genuában csak hallani is, hogyan bántak a vallonok[1]) a törökökkel; de biztos vagyok abban, hogy a legközelebbi alkalomkor ez a törököknek okul fog szolgálni arra, hogy ők is hasonlókép cselekedjenek.»

S így is történt nemsokára Egerben, hol a törökök harczi kiáltása «Hatvan» volt.

Szeptember 7-én híre jött, hogy Dsáfer pasa már Szolnokon

[1]) A vallonok kegyetlenségeiket avval igyekeztek mentegetni, hogy azokat a pogány népeknek elrettentő például, kevélységük és a keresztény vallás megvetéséért, büntetésképen cselekedték.

van s az a szándéka, hogy most ő lép fel támadólag a Hatvanban lévő császáriak ellen. Továbbá még az a nem kevésbé rossz hír is elterjedt, hogy a törökök Egert is ostromolni és elfoglalni akarják.

Miután az elesettek és megöltek holttestei még szeptember 7-én is temetetlenül hevertek, most azoknak eltakarítását kezdték meg, mely czélra 42 kocsi volt szükséges; részint a futó árkokban, részint pedig a szabad mezőn, vékony földréteggel betakarva, temették el azokat, s a csapatok még szeptember 8-án is evvel voltak elfoglalva.

A nagyvezír ez időben még Szegeden volt, hol 6-ától 9-éig bezárólag tartózkodott[1]); s csak 10-én vonúlt tovább, míg végre szeptember 12-én Szolnok alatt ütötte fel táborát[2]).

A török sereg erejét általánosan mindenesetre túlzottan 200.000 főre becsülték, a mi a császári sereg fővezérleténél azt az aggodalmat idézte föl, hogy a szultán útját Szegedről egyenesen Hatvannak veheti és őket nyílt mezőn harczra kényszerítheti, amire pedig a császáriak táborában nagyon is gyöngének érezték magukat; így tehát a Hatvan előtti tábor feloszlatása elhatároztatott, ami *szeptember 9-én* meg is történt.

A visszavonulás Váczra történt, hol az élelmi szerek könnyebb hozzáférhetese czéljából ismét a régi táborba, a Duna mellé szálltak.[3])

Itt értesült a főherczeg, hogy Báthory, Erdély fejedelme, az esetben, ha a törökök a főherczeg ellen indulnának és Dsáfer pasa, — ki 20.000 emberrel nem messze Báthorytól állott — őt (Báthoryt) föl nem tartóztatja, hadi népével a főherczeg segítségére jönne.[4]) Báthory továbbá még azt is tudatta, hogy a szilézíai 1500 lovas Gyulafehérvártól két mértföldnyire, Enyedre érkezett.

[1]) Itt kapta az első tudósítást Hatvan elestéről, s erre azt felelte: «csak vegyék el, majd ha oda megy, visszafoglalja ő azt újra.» A Kretzkovitz tábori pap mellé beosztott Perlinger állítása. Cs. és kir. udvari levéltár, kéziratgyűjtemény Codex 8969.

[2]) U. o. továbbá cs. és kir. hadi levéltár, Feldacten 1596 Fasc. IX. No. 5 és 6.

[3]) A császárnak szeptember 24-én Prágából kelt és Miksához intézett egy kézirata szerint, a császár Hatvan megtartását igen kívánatos dolognak tartotta volna. Cs. és kir. hadi levéltár. Fasc. IX. Nr. 9.

[4]) Báthory ezen kinyilvánított szándéka föltételezi, hogy a császári

Hatvanban 2 zászlóalj zsoldos, 100 hajdú, továbbá Tettauer Károly alezredes, valamint még egy huszár-kapitány 500 lóval és 100 huszárral, összesen mintegy 1300 ember maradt vissza. Parancsnokúl Serennyei — talán helyesebben *Serényi* — Mihály, ki előzőleg Füleken volt mint ezredes, lett kirendelve, ki is aztán a romok lehordását megkezdette.

A vár, mely nagyon el volt pusztítva, élelemmel alig ellátva, rossz menedéket nyújtott és ez okozta, hogy a katonák fellázadván, nem akartak tovább itt maradni, s a magyarok csakugyan el is mentek.

Hosszabb tanácskozások után végre elhatároztatott, hogy Teuffenbach ezredes a várat fölégesse, s a védő műveket lerombolja, amit ő azonnal végre is hajtott.

Nehány török lovas csapat, mely Budáról Hatvan felé portyázott, az onnan kivonuló császári sereg utolsó részével még találkozott s közülök sokat fogságba ejtett.

Még a hatvani táborból kiküldött egy bizalmas ember, ki szeptember 16-án érkezett Vácz alá a császári táborba, azt jelentette, hogy a törökök Hatvanról Kecskemétre menekültek, onnan pedig a szultán legelőkelőbb csauszának, Haszán Kiajának, alattvalóival Szeged felé vonúltak.[1])

Azáltal, hogy a császáriak Hatvan védelmét feladták, a töröknek Eger ostromára és bevételére irányuló tervei lényegesen előmozdíttattak, úgy hogy az ostromot minden nagyobb veszély nélkül, már *szeptember 18-án* megkezdhették.[2]) A hatvani ádáz pusztítás gyümölcsei ott érlelődtek meg.

A császár *október 3-án* a Hatvan ostromában részt vett német zsoldosoknak a rohamzsold nyújtását rendelte el.[3])

Deczemberben Pálffy értesítette a császárt, hogy a törökök a

sereg veszedelmes állapotáról tudomása volt; ennek hírét a törökök terjesztették, hogy mindenütt ijedelmet és rettegést okozzanak.

[1]) Cs. és kir. hadi levéltár. Feldacten 1596 Fasc. IX. No. 6.

[2]) Szeptember 14-én még Schwarzenberg Adolf tábornagy betegen feküdt ugyanott. Relationes Fugger. Codex C. C. I. 1596 cs. és kir. udvari levéltár.

[3]) Udvari hadi tanács. Kanzlei-Registratur-Protokoll 1596. Nr. 26.

Hatvan körül lakó parasztokat robotra kényszerítik, és hogy a vár újjá építése Strassoldo és Rossi által folyamatba van véve.[1])

Az utókor rossz néven veszi Miksa főherczegnek, hogy Hatvan bevétele után seregével nem fordúlt Szolnok felé. Így lehetségessé vált volna talán, hogy a törökök előnyomulását meggátolja, vagy pedig őket döntő harczra kényszerítse, mely bizonyára kedvezőbb eredménnyel járt volna, mint a már később, októberben, bekövetkezett hadműveletek.

Természetesen könnyű utólag bírálni, amikor a végeredmény előttünk fekszik, s a körülmények, az elhatározásra befolyással bíró tényezők, melyek a vezér előtt az elhatározás perczében vagy teljesen ismeretlenek, vagy legjobb esetben is csak föltételezhetők, előttünk föltárva vannak; mindazonáltal nem lesz talán érdektelen, ha a vázolt eseményekre visszapillantást vetve, azokat utólagosan is mérlegeljük.

Ha mindent figyelembe veszünk, kitűnik, hogy a Szolnok ellen irányuló kezdeményezésre a szeptember 5-étől 7-ig terjedő időpont lett volna legczélszerűbb.

Ámde a több héten át tartott fárasztó ostrom után, fáradtan, kimerűlve, a mozdulataiban nehézkes sereggel a 69 kilométernyi útat Szolnokig megtenni, a siker legcsekélyebb kilátásával sem lehetett volna megkoczkáztatni, tekintetbe véve még a sereg alkotó elemeit és azok zsákmányolási hajlamát is, amiben a katonák sok fáradalmaikért mintegy kárpótlást kerestek.

A törököknek a helyiségek védelménél mindenkor kifejtett szívós kitartása arra a föltevésre, hogy Szolnok magát rövid idő alatt meg fogja adni, semmi jogosúltságot sem adott; már pedig ha Szolnok az első rohammal be nem vehető, a törökök Szegedről megsegíttetnek s a hadművelet rossz véget érhet.

Az élelmi és lőszerek utánpótlása sem volt olyképen rendezett, hogy az egy új, gyors és rögtöni hadműveletet lehetővé tett volna.

[1]) Udvari hadi tanács Registratur Protokoll 1596. No. 27. Hogy melyik Strassoldo volt ez, ki Pálffy Péterrel már nem juthatott Egerbe s talán fogságba jutván, a törökök által szolgálatra kényszeríttetett, az nem deríthető ki.

A mi pedig Báthory ígéreteit illeti, ő sokkal távolabb, az idő pedig sokkal rövidebb volt, semminthogy az erdélyi sereg közreműködésére számítani lehetett volna.

A főherczeg személyes bátorságának nem egyszer adta jelét, de a vele született ingadozás egyrészt, a Prágából ismételten leérkezett császári parancsok másrészt, melyek mindig a szultán feltartóztatását hangsúlyozták, nehogy az Bécs alá jőjjön, a hadműveletekre bénítólag hatottak. Tudomására jutott továbbá a főherczegnek az is, hogy Czikala pasa renegát Hatvan fölmentésével tényleg megbízatott, kivel előnyomulás esetén okvetlenül össze kellett volna találkoznia; végre pedig teljesen tájékozatlan volt a főherczeg abban, vajjon a szultán Szegedről elindúlt-e már vagy sem. Ezek voltak az okok, melyek a főherczegnél ama káros erélytelenséget előidézték, hogy semmit sem mert kezdeni, semmit koczkára tenni, nehogy esetleg a császár akaratával ellenkező eseményeket idézzen föl.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága még 1891-ben elhatározta, hogy «*Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» címén új vállalatot indít, melynek rendeltetése az, hogy a legújabb kor hadjáratait *magyar írók* által, *magyar nyelven* megíratván, a magyar tiszti karnak és a magyar közönségnek e hadjáratok megismerését és tanúlmányozását megkönnyítse.

Tekintve, hogy a modern hadviselés tanúlmányozását a *legújabb* hadjáratok megismerése segíti leginkább elő, a gyűjtemény mindenek előtt a monarchiánkat legközelebb érdeklő 1866-ik évi osztrák-olasz és osztrák-porosz háborúk közlésével indúlt meg, melynek elseje már a múlt évben megjelent, második a folyó évben jelenik meg; ezeket most a bizottság f. évi január hó 4-én kelt elhatározásából az *1870/71-ik évi német-franczia* háború története követi, melynek megírására a bizottság ezennel a következő fölhívást bocsátja ki:

Fölhivás.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar katonai írókat ezennel fölhívja, miszerint a kiadásában megjelenő «*Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» című gyűjteménye számára az *1870/71-ik évi német-franczia háború* katonai történetének megírására ajánlkozzanak.

A háború történetének kiadása *két kötetben* terveztetik; melynek elseje a *sedáni csata* előtti, második az e csata után bekövetkezett eseményeket tárgyalja.

A háború *tisztán katonai szempontból*, a hadászati és harczászati kiválóbb mozzanatok kidomborításával, olykép írandó le, hogy a mű egyrészt a magyar katonának a hadjárat alapos tanúlmányozását lehetővé tegye, másrészt azonban a polgári művelt közönségnek is a háború lefolyása felől könnyen megérthető leírást nyújtson. A szöveg a szükséghez képest hadműveleti vázlatokkal, és a főbb csaták és ütközetek tervével szerelendő föl és magyarázandó.

Az egész mű (mindkét kötet együttvéve) legföljebb 40—45 nyomtatott ívre terjedhet.

A mű nyelvezetétől és irályától megköveteltetik, hogy az irodalmi színvonalon álljon.

A munka benyújtásának határideje *1895 november 30-ika.*

A munkát az akadémia hadtudományi bizottsága adja ki és a szerzőt megfelelő méltányos tiszteletdíjban részesíti.

Az *ajánlat* a megírandó mű *tervezetével* legkésőbb *1894 augusztus hó 15-éig* az akadémia hadtudományi bizottságának előadójához, *Rónai Horváth Jenő* honvéd őrnagyhoz (lakik: Pozsony, vásértér 10. sz.) küldendő be.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Mátyás király két levele. A cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében Mátyás király két levelére akadtunk, melyek elseje 1477-ben kelt és *Zsigmond* osztrák herczeghez intézve a kitörő félben levő háború okait fejtegeti, míg a másik, Bécsből 1485-ből keltezve, egy körlevél, mely minden valószínűség szerint az alsó ausztriai Landesmarschallnak szól.[1])

I. Mi Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. a Méltóságos fejedelemnek és igen kedves barátunknak, *Zsigmond* osztrák herczegnek, Styria, Karinthia és Krajna herczegének, Tyrol grófjának barátságunkat ajánljuk és ezenfelül is minden jót és kedveset kívánunk.

Méltóságos fejedelem, igen kedves barátunk, bizonyára tudomást nyert már föltett szándékunkról.

Midőn boldog emlékezetű elődünk és ősünk László király elhunyta után népeink őszinte és igaz akaratából Magyarország dicső koronájához

[1]) Mindkét levél a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteményében. Codex 7864.

jutottunk, nemsokára éreztük, hogy a római császár nekünk és koronánknak (kormányunknak) minden úton és módon ártani, nehézségeket okozni igyekezett. Ugyanezt tapasztaltuk akkor is, midőn mint keresztény királyhoz illő, hatalmunkat kifejteni és a haddal a hitetlenekre rontani akartunk, mert mögöttünk rabló népei által országunkat dúlta és rontotta. Ez okozta, hogy a török ellen tervbe vett támadástól többször elállani és ellene fordúlni voltunk kénytelenek, hogy galád eljárását megtoroljuk s országunkat megvédelmezzük; csak hosszabb tárgyalások után, melyekben jogtalan sérelmeinket elhallgatni kényszerültünk, jutottunk annyira, hogy ő császári felségével békét kössünk.

Mindezt nem panaszképen említjük, csak azért, hogy kedvességed mindazon sérelmeket és jogtalanságokat, melyeket a római császár ő felsége részéről ezen békekötés óta is újból elszenvedtünk, és amelyek az ide csatolt íratban részletesen fölsorolva vannak,[1]) kellőkép megfontolhassa.

Ezen önkényes cselekedetek és jogtalan sérelmek daczára, melyeket a római császár ő felsége nekünk kormányunk kezdete óta, egész a jelen óráig okozni meg nem szünik, s melyekre mi okot soha sem szolgáltattunk, mégis mindíg, részint saját apostoli királyi, részint a pápa ő szentsége követe útján azon munkálkodtunk, hogy ügyünket méltányosan és békésen elintézzük, amihez őszinte szándékunk soha sem hiányzott.

Ámde most látjuk, hogy nemcsak egy alattvalónkat, ki áruló módon, de nem saját szándékából, hanem a császár felbujtásából, nála tartózkodik, viszsza nem bocsátja, de még a mi cseh koronánkat is, mely szerződésileg bennünket illet s nekünk ígértetett, másra ruházni akarja.

A dolgok ezen állásában kedvességed és általában mindenki belátthatja, hogy hatalmunkat érdekeink megvédésére fölhasználni, országunk becsülete és királyi méltóságunk egyaránt parancsolja.

Ez okból mi ő császári felségének és örökös országainak, melyekből folyton zaklattatunk, hadat izentünk; mert meg akarjuk magunkat ellene és azon eretnekek ellen védelmezni, kikkel ő minden keresztény érzelem és kötelesség ellenére szövetkezett.

Most különösen kérjük kedvességedet, hogy ha ezen ügy előadása kedvességedhez másként jutna, mint mi ezennel kifejtettük, annak hitelt ne adjon, és ha ellenünk segítségre szólíttatnék föl, ezen segélyt ellenünk meg ne adja.

Amint, hogy mi is, országlásunk egész tartama alatt, a szent római

[1]) E fontos írat azonban, sajnos, nincs csatolva.

birodalom választó fejedelmei, grófjai, főurai, lovagjai és népei, mint nemkülönben városai ellen soha nem vétettünk és ezt jövőben sincs szándékunkban tenni.

Kelt Budán, szt. Vitus szombatján (június 10-én) 1477-ben.

II. Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb.

Kiválóan kedvelt hívünk! Hogy mily okok és körülmények kényszerítettek bennünket arra, hogy a római császár ellenségévé váljunk, őt, országát és népeit haddal támadjuk meg, — hogy mily nagy erőfeszítéseket tettünk, s mily útakat követtünk arra, hogy a békés egyetértést helyreállítsuk, az országok és népek békéjét, nyugalmát meg ne zavarjuk, mi által módunkban állott volna, hogy hatalmunkat vallásunk örök ellensége ellen fordítsuk, amire minden igyekezetünk irányúlt, s hogy minden kérelmünk, minden békességre való törekvésünk és tett kísérleteink hiába valók voltak, az előtted is elegendőképen ismeretes.

Kétségtelenül ismeretes előtted mindez, valamint az is, hogy a mindenható Isten módot adott nekünk arra, hogy sérelmeinket megtoroljuk, amit békés úton el nem érhettünk, most elnyerjük, hogy nagy kegyelmével igazságos ügyünket gyámolítván, ellene és fölötte sok győzelmeket adott, minek folytán országa egy részét, számos várakkal és városokkal tőle az erő hatalmával elvettük.

És most, hogy Bécs nemes és tekintélyes városát, mely város az országnak, Ausztriának, feje, meghódítottuk és a lakosságot mindenütt engedelmességre bírtuk, és így az országnak urai vagyunk, annak tartatunk és elismertetünk, miután az általános béke és jólét nekünk, mint az ország kegyelmes urának és királyának, szívünkön fekszik, általános országgyűlés megtartását határoztuk el, melyre a főpapokat, grófokat, nemes urakat és a városokat ide Bécsbe, Szt. János szombatjára egybehívtuk. És minek utána te is ezen említett ország lakosai és urai közé tartozol, kívánjuk tőled és ezen levelünkkel komolyan fölhívunk, hogy ezen országgyűlésen magad, személyed szerint, ide Bécsbe hozzánk jőjj, és velünk, valamint, a szintén ide meghívott főpapokkal, grófokkal, nemes urakkal és városi követekkel tanácskozzál, nekünk segíts azon módok megállapításánál, a melyek szerint az országot a régi rendbe ismét visszahelyezzük, további károsodástól megóvjuk, és benne állandó nyugalmat és békességet létesítsünk. Emlékezz meg arról, hogy evvel az országnak is tartozol és semmi esetre el ne maradj.

Evvel nemcsak nekünk, hanem a közjónak is szolgálatot teszel s kívánságunk szerint cselekszel. Hogy pedig az eljövetelben mi sem akadályozzon, ezennel királyi szavunkkal biztosítunk, hogy személyednek

semmi bántódása nem leszen, sőt kíséretről is gondoskodunk, hogy semmi veszedelem ne érjen; mit is veled, hogy a szerint cselekedj, tudatunk.

Kelt Bécsben, az Úr napjára következő hétfőn az 1485-ik, a magyar birodalomban való uralkodásunknak huszonnyolczadik, a Csehországiban való uralkodásunk tizenhetedik évében. Közli: *G—y.*

A török végek őrhada 1577-ben. I. Hadi tanácsunk értesülése szerint a fizetett had azon török végházakban (Buzin, Kosztanovicz, Novigrád, Kamengrad stb.), melyek a *horvát végek ellenében* feküdtek, 1577 folyamán 1590 lovas- és 2110 gyalog — összesen tehát ... 3700 katonából állott.

II. A *vend határral szemben* (Szirácson, Szlatinán, Szent.-Miklóson, Pozsegán s egyebütt) volt *fizetett török őrség* 1281 lovas és 1582 gyalog — összesen e szerint ... ... 2863 katona. De számos — *kivált Pozsegán* — a fizetetlen martalócz is.

III. A Dráván inneni végeken *Kanizsa ellen:*

Szigeten a bég házanépe ... —	250	lovas	—	gyalog
Deli	100	«	—	«
125 szpahi 6, 10, 20, 30 lóval egy-egy, 8 lovat számítva egyre-másra lesz	1100	«	—	«
Beszli	200	«	—	«
Janicsár	—	«	350	«
Azáp	—	«	300	«
Martalócz	100	«	—	«
Szolimán sírjánál	—	«	60	«
Siklóson a vajda népe	25	«	—	«
150 szpahi 8—8 lóval	1200	«	—	«
Martalócz	—	«	600	«
Szt.-Mártonban a vajda népe	25	«	60	«
Barcs	—	«	160	«
Babolcsa	225	«	300	«
Berzencze	225	«	300	«
Segesd	300	«	300	«

A *Szigethez* tartozók összege 6180 katona.

Pécsett a bég házanépe	100	«	—	«
Deli	50	«	—	«
370 szpahi 8—8 lóval, ...	2960	«	—	«
Janicsár	—	«	300	«
Martalócz	—	«	450	«
Kapos. A vajda népe	292	«	210	«

Lak	86 lovas	180 gyalog
Zákány	20 «	150 «

Ezek négy nap alatt mind összpontosíthatók Kanizsa ellen. Létszámuk együtt *10,978 ember.*

IV. *A Balaton és Tihany felé* Kanizsától távolabb *eső török végházak* úgymint *Karád, Koppány, Simontornya* stb. őrsége összesen 1520 lovas és 365 gyalog, együtt tehát *1885 ember.* (Koppánynak magának 60 szpahiája van, tíz-tíz lóval; ezenkívül a bég háznépe, 500 lovas.)

V. A *Balaton és Duna közé* eső, Veszprém és Pápa elleni, végeken:

Fehérvártt a bég háznépe	150 lovas	— gyalog
Beszli	400 «	— «
Szpahi s egyéb	1500 «	— «
450 azáp, 150 martalócz s 600 egyéb gyalog	— «	1200 «
Pattantyús és puskaműves	— «	111 «
Csikvártt	8 «	100 «
Csókakőn	— «	60 «
Ozorát és Tamásit Simontornya látja el őrséggel.		
Pakson	50 «	42 «
Földváron	60 «	62 «
Adony	60 «	41 «
Gesztes	— «	134 «
Vaál	70 «	137 «
Zsámbék	100 «	160 «
Esztergom a bég székhelye	150 «	— «
Beszli	400 «	— «
Szpahi s egyéb	900 «	— «
Gyalog, tűzér és puskamíves	— «	1800 «
Budán a háznép legkevesebb	— «	200 «
Szpahi s egyéb	1500 «	— «
Janicsár	— «	600 «
Azáp és egyéb gyalog	— «	1100 «
Pattantyús és puskamíves	— «	247 «

Mindössze 12,043 ember.

VI. *Dunán innen* a bányavárosok és Felsőmagyarország elleni végeken:

Pest Beszli	200 lovas	— gyalog
Szpahi	1200 «	— «
Janicsár	— «	170 «
Azáp, martalócz s egyéb	— «	870 «
Puskamíves s pattantyús	— «	70 «

Vácz. Beszli	70 lovas	— gyalog
Szpahi	80 «	— «
Martalócz s egyéb gyalog	— «	60 «
Visegrád	— «	80 «
Párkány. Beszli	100 «	— «
Azáp, puskamíves stb.	— «	222 «
Drégely. Azáp, a várban	— «	70 «
A kastélyban	140 «	111 «
Nógrád. Szpahi	400 «	— «
A bég népe	80 «	— «
Beszli	70 «	— «
Martalócz s más gyalog	— «	250 «
Saskő	7 «	60 «
Szécsény-Beszli	140 «	— «
A bég népe	300 «	— «
Szpahi	130 «	— «
Gyalog	— «	100 «
Kékkő	70 «	160 «
Divény	50 «	173 «
Baka	30 «	40 «
Fülek	520 «	— «
130 szpahi, öt-öt lóval	650 «	— «
Beszli	190 «	— «
A bég népe	400 «	— «
Azáp	— «	160 «
Hatvan	550 «	432 «
Somoskő	50 «	115 «
Szolnok	300 «	525 «
Szent-Miklós	75 «	180 «
Csongrád	75 «	85 «
Szeged	100 «	540 «
A *bácsi*, *zombori* s egyéb városokban	60 «	328 «
A *temesvári basa* botja alá kilencz bég tartozik.		
Temesvártt neki magának van	800 «	1200 «
Lippán, Csanádon, Jenőn s egyebütt	1300 «	1450 «

Van tehát *a Dunán innen 15,940 török katona.*

S ezek szerint a királyi végekkel szemben fekvő török véghelyek fizetett őrhada 1577-ben *összesen 47,049 ember.*

(Herrn v. Schwendy übergebene Beratschlagung, dass mit dem

Türken um Frieden zu handlen, und dabey auch zu verharren seye etc. Do. Anno 1577.)

Kismartoni főlevéltár. Rep. 77.

Közli: *Dr. Merényi Lajos.*

A végházbeliek tartásáról mód és rend. Primo. A fél harminczad[1]) az országé lévén, tartatnék meg addig míg Isten az országban és a szomszéd keresztény országokban is jobb alkalmatos időket ad. De úgy, hogy expost se ez a media tricesima, se ha mi más módok adattatnak per status et ordines Regni a végek megtartására és azoknak helyben állapításokra, azok ne menjenek tovább az ő felsége kamarájára, hanem erről statuáljon a nemes ország tam de perceptione, quam erogatione. Ne menjen az országnak ennyi maga fogyatkozásával erogált sok százezer forintja in privatos usus; ki talán nyilvánabban innotescáltatni fog a deputátus számvevők által.

Tetszenék a Dunatulsóféli státusoknak, hogy exclusis septem comitatibus Principi Transsylvanicae assignatis[2]) a Dráváig Magyarországban egy generalis perceptor lenne, és az *Pozsonyban* resideálna. Minden contributiók, melyek a végekre rendeltetnének, ide administráltatnának. Ennek pedig — mivel három a generális — a Dunántul *egy fizetőmester* a Dunán innen való generalisságban *másik*, a harmadikban *similiter*, választatnának, kiknek a *generalis perceptortól* lenne, dependentiájok. Az pedig mástól ne tartozzék dependeálni, hanem valamit az ország- és ő fölségétől confirmálandó articulus fog magával hozni, és annak genuinus sensusához accomodálja per omnia magát.

2-do. Az ordinária *tricesimának* felét engedné ő fölsége az országnak.[3])

3-tio. A végházakra adna ő fölsége két hó *posztot.*

4-to. A portákrul adatnék két hóra való *amona.*

5-to. Az ineffectuált articulusok effectuáltatván, s *incorporáltatván az országhoz Kismarton, Kőszeg, Borostyán- és Szarvkő,*[4]) ezen domi-

[1]) Az 1635. évi országgyűlés a harminczadot felényivel fölemelte, s ez intézkedést a következő országgyűlések is megujították.

[2]) Az erdélyi fejedelemnek átengedett hét vármegye kizárásával.

[3]) A véghelyekről való gondoskodást az 1649. évi 2. trvczikk a királyra ruházza, a költségek részbeni födözésére a harminczad jövedelmet ajánlván fel. A költségek többi részét a király az örökös tartományok segélye- és saját jövedelmeiből ígérte födözni.

[4]) 1647-ben.

niumokrul járandó pénzbeli impositiók csak valahány esztendőkig adatnának a végházakra, azután, a magyarországi mód szerint portákba vétetvén, onera Regni supportant.

6-to. Mivel a nemesség is ex vi constitutionum ha maga majorságbeli borát kiviszik az országból — a harminczadot megadja: méltó azért s igen illendő, hogy a király és szabad városokban lakozó áros és kereskedő emberek a tricesimát adnák meg a végházakra az ország securitásaért.

7-mo. A fölső országbéliek felesen jöttek s jönnek be az országba, a kik az ország békességében akarnak lakni. Kívántatik, hogy ezek is — juxta limitationem Domini Palatini — fizetnének a végházakra.

Mivel a szabad városok nem adnak különben taxát, hanem a mikor a porták dicát adnak ők penig mind magokon s mind a köztök lakozó nemességen esztendőnként való taxát vesznek: instálni köllene ő fölségénél, vétetne számot tőlök, s comperiáltatván, hogy ő fölségének adott taxánál többet exigáltak, az ilyen superfluitás is adatnék a végházakra. Ne maradna in privatarium personarum usus.

9-no. A *dica regiából* ő fölsége kegyelmessen provideálna a végházbeli szükséges munitiókból.

10-mo. A számvétel meglévén, a ki mivel adóssá marad, sub diæta az országtól vétessenek meg az olyan restantiák is s fordíttassanak a végházakra.

Mivel a Dunántúl való végházak felesek, s ezekben a limitált fizető rend széllel el vagyon hányva és így ki imitt ki amott nem concurrálhat s a kanizsai töröknek nem resistálhat: szerezzenek, hogy mindezekből a sok apró végházakból lenne kilencz vagy tíz, s ezek között lenne három derekasb, mely három közül építtetnék meg *Rajk* és a háromban lenne mindenikben öt-öt száz.

A végházak körűl való szabad hajdúkat be köllene vinni a végházakba, a hol mi híjával vannak. Ha be nem akar menni, a generális urak tétessék le a fegyvert vélek, holott így az országnak semmi hasznok benne; sőt majorságok nem lévén, a szegénységet eszik el mindenekből, szabadon dúlván a falukat, kikre nézve a fizetésen való is elhagyja a végházat s az ilyen kóborlásra adja magát.

Az ország rendelne bizonyos személyeket Palatinus Uram avagy a Generálisok mellé a gratuitus táborról való számadásra; a kapitányoktól számot vévén: ha convincáltatik, vétessék executióban is.

A győri és mosonyi vármegyék gratuitus labora a győri præsidiumra adatott a generalis kezébe, a ki számot nem ad róla. Jele, hogy másra fordítja. Méltóbb volna rendelni a *Rába* tisztítására, a ki a győri

végháznak nagy secruitása lészen. — Avagy magyar zálogos ember lenne, a ki számot is adna róla.

(Projectum et modalitas conservandorum Regni Hungariae confiniorum.) Fasc. 30. Nr. 13. Rep. 72. *M—y.*

Eggenberg Ruperl jelentése Ernő főherczeghez a sziszeki csatáról, 1593 június 24. Herrn Rupprechten von Eggenbergs schreiben an Ir. Für. Dur. Ertzhertzogh Ernestum von der schlacht vor Sisseck wider Hassan Bassa, erobert 24. Juny 1593.

Gnedigster Herr p. Das der Almechtig Gott sein gnad geben, das der Hassan Bassa auss Bossen den 22. diss gegen 10 vnnd 11 Vhre Vormittag mit seinen beg sich habunder macht alda bey Ottackh zwischen der Saw vnnd Khulpa anngetroffen vnnd aufs Haubt geschlagen, das werden E. F. Dur. nun mehr gnedigist wissen. Des Windischgraz Khrigsvolkh zu Ross vnd Fuss haben den ersten angriff gethan, aber wie der feindt mitt denen an der Odra versetzten Janizaren so starckh auff sie gedrungen vnd auss Ihren forttell nit wollen, sindt baldt nach Inen die Karnnten vnd Kranerischen Pferdt gefolgt, zugleih die auss Carolsstatt vnd des Obristen vonn Radern geselschafft sambt den grünen vnd weysen Rockheln Teutsch Krigsvolckh, vnd haben sie in die Fluckht geschlagen; er, Hassan Bassa, alss er den ernst so hardt gesehen, ist zu der bey Ottra vber die Khulpa gerichten Pruckhen voran gerendt vnd verhofft, sein Volckh zu wenden vnd auffzuhaltten. Indem geschieht das fordt Ruckhen auff die feindt dermassen so starckh, das sie in derselbigen füll nit hinüber khumen khunen, sondern haben sich mussen in die Khulpa begeben, dariwen ein grosse anzal vonn stattlihen, annseligen, wollangetanen Turggen, dessgleichen Rossen geblieben, wie dan dieselbigen vnd noch gesterigen ganzen tags, auch itzo diese stundt im Wasser die Turggen, vnd Ross im Hauffen der Meng herab Rinnen. Der Bassa selbst mit Etlichen Beggen, Aga, Ispahien vnd Saime, auch anderen fuhrnehmen Turckhen hatt sich im solchen wessen etwas besser sich gegen Eiseg geben vnd daselbsten sein Leben im Wasser neben dem Memhat Begkh, jtem dess Turckischen Khaysers schwester Sone, dem der kopff balt abgehaut vnd inn der geschwinde gefunden worden. Wass sunsten vonn Mehr Beggen, Aga, Ispahien vnd andere furnehmen Turggen, fahnen vnd sachen geblieben, das weiss Ich noch nicht, vnnd man muss alles vnd Ides sonderlih zusamen Richten, dan wirdt es sich recht finden, das sollen E. F. Dur. hernacher mit Mehrern Aussfurung vndertehnigist bericht werden.

Ich habe zwar so vill im augenschein, das die Turggen, so heren-

ten der Kulpa gewesen, wenig davon kumen, doch wie Ich vmb die wiederstattung dess haimlichen hinweckh getriebenen Paytasch so starckh gereth, finde Ich, das mehrer teylls todt blieben vnd Ime, dem Feindt, aussgehalten Scharmuzel vnd dero Niederlag gross merckhliher schad geschehen. Acht stuckh auff Redern, darunder die Rezianerin genandt, die sindt Ime alle neben 30 schiff, darinnen sie zum tayll Profiandt, Municion vnd anders gefürdt, worden abgehalten. Vnder solchen stuckhen sindt 3, die von, 40. 44. 45. ℔ schiessen, die vbrigen sind Etwas Khleiner.

Der Eroberte gewin hat sich sonsten also gehalten, was gutt Redliche leutt im Ersten angriff mit der faust erobert, das haben die Vsskokhen hernach auffgekhlaubt vnnd bey nachtlicher weill bey Etlich hundert schone vnd schlechte Ross hinweckh gefurt, dass dan yzo sonderlich vnder der Teutschen Ritterschafft, auf mehr erlichen leutten will grosse schwirigkheit machen.

So vill Ich durch einen erlangten gefangen Turggen nach gehaltener Examination hab muzen in die erfarung bringen, wie starckh er, der Bassa, Etwan Alda zu Veldt gelegen, zeigt derselb gefangne Turckh an, das bey Ime sein besolttes Krigsvolgkh vnd wie mans nent Hoffgesindt, Erstlichen 4000 Man zu Ross und Fuss gehalten.

Item Hermat Beg mit --- --- --- --- ---	1000 starckh
Opardj Begg von Gliss --- --- --- ---	3000 starckh
Zimery Znamy begg --- --- --- --- ---	2500 starckh
Seffer begg von Zernickh, sein, des Bassa auss Bossen, bruder --- --- --- ---	700 starckh
Des Beg von Herzegowina dess Amhat Bassa Son an der Porten --- --- --- --- ---	3000 starckh
Khurt begg dess Ferhat Bassa Sohn ---	1500 starckh
Hrustran Begkh von Petrinia --- --- ---	500 starckh
Ybrahim Begg von Lickha --- --- ---	2000 st.
Capitan von Gradischkha --- --- --- ---	1000 st.

Wass aber weitter die Isspaien, Saim vnd ander lanndt Volckh gewesen, wo nit mehr, doch vff 20,000 Mann gewiss erstreckht vnd gleichfalls alda bey sich zu feldt gehabt, das ist in obgeschribner anzal nit begriffen, so woll kan Ich noch auff dissmalss aigendtlich nit wissen, was fur Begkh, Agga vnd andre Namhaffte Turggen tott blieben, die Zeit wirdts geben vnd das selbige alles soll alles Euer Für. Dur. ordentlich vnd gehorsamtlihen zugeschriben werden, diss beschicht alain in aill.

Eben inn dieser stundt Nemen wir vnnsern weg Nach Petrinia

khunnen wir nun wass geschwindt, weill sich alle verhinderung an der Profiandt erzeigt, verrichten, woll vnd gutt, wo nit, so mussen wir bloss, solcher vermanglung willen, auss gedrungner nott wieder ab vnd weckh ziehen, das sunsten nit geschicht.

Ich hoffe auch auff diessmal bey Ihrem grosen schreckhen das Hauss mit sambt der Rastrowiza zu eroberen, welchermassen Euer Für. Dur. dan ich noch vor der zeit Etliche mall geschriben, da man will was furnemen; die verhinderung werde meistentailss profiandt seindt p. Datum Inn Veldtlager bey Ottockh, den 24. Juny Ao. 93.

Ruprecht v. Eggenbergg.

Eredetije a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban Hungarica.

Közli: *Hugyecz A.*

Magyar eredetű franczia huszárezredek. *Die Eszterházy in Ungarn und Frankreich* czím alatt *Marziáni György* (a bécsi Fremdenblatt 1894 jan. 31-iki számában) bennünket közelebbről érdeklő czikket írt, melyben az Eszterházy és Bercsényi által alapított franczia-magyar huszárezredekről emlékezik meg. Richelieu bibornok már 1635-ben bízta meg Bonnet lovagot, hogy a magyar huszárok mintájára könnyű lovasságot szervezzen. Ezen «Hussards-Hongrois» nevű ezred, melyben magyar, horvát és német zsoldos katonák szolgáltak, rövid idő alatt nagy hírre emelkedett. Egyik vezére eleitől kezdve *Eszterházy György*, galánthai báró volt, ki Beaumont lovaggal együtt 1636-ban hősiesen harczolt a Franche Comtéban, hol mind a ketten hősi halállal kimúltak. 1637-ben az ezred Landrecy-nél küzdött. Később, miután a magyar katonák elhaltak, az ezredet feloszlatták; 1686-ban azonban, midőn nagyszámú magyar emigráns, nevezetesen Thököli hívei, Franciaországban menedéket keresett, XIV. Lajos király őket zsoldjába fogadta és a lovassági ezredekben alkalmazta. 1692-ben történt, hogy Louvois tábornok szeme e merész és daliás termetű magyarokon fennakadt és ekkor a király beleegyezésével bizonyos *Corneberg bárót* bízott meg egy magyar huszárezred alapításával. Corneberg Strassburgba indúlt, a határra, hogy ott a verbungot megkezdje; útközben azonban a kapott pénz tetemes részét kártyán eljátszotta, úgy hogy egy teljes ezred helyett alig három szakasz huszárt tudott toborzani. Ezen «*Hussards Hongrois*» szakaszok egyikét báró *Eszterházy Sándor* vezényelte, ki Corneberg-et még abból az időből ismerte, midőn ez a császári hadseregben szolgált. A franczia huszárok 1693-ban a Neckar mentén harczoltak, amikor Eszterházy annyira kitűnt, hogy a király maitre de camp-á (alezredes) tette. A javíthatatlan Corneberg később a csapatot a velenczei követnek

adta el és a kapott összeget eljátszotta. Ámde Eszterházy tiltakozott ez alku ellen s feljelentette a dolgot, a mire XIV. Lajos Corneberget a Bastille-ba záratta, az ezredet pedig Montague tábornoknak ajándékozta; 1697-ben végre, a ryszviki béke megkötése után, a király az ezredet teljesen feloszlatta. Erre Eszterházy Sándor és hívei abba a huszárezredbe léptek, melyet Miksa Emánuel választó-fejedelem toborzott saját költségén a franczia király számára. Noailles marquis lett ennek az ezrednek parancsnoka és Eszterházyn kívül még a vitézségéről híres *Rattky György*, *Bornemiszsza István*, *Hevessy* és *Berzeviczy* szolgáltak az új ezred zászlaja alatt. (Rattky utóbb alezredes és a Lajos-rend lovagja lett.)

Az Eszterházyak franczia ága nem a mostan említett családtagoktól származik, hanem a XVII. század elején, a Rákóczy-fölkelés lezajlása után Francziaországba emigrált *Eszterházy Dánieltől*, ki Bercsényi Lászlóval együtt 1712-ben lépett a franczia testőr-csapatba. 1719-ben mindketten a király megbízásából Törökországba indúltak, hogy az oda menekült emigránsokból huszár-ezredet alakítsanak. Ennek a «*magyar huszárezred*»-nek Bercsényi lett a tulajdonosa, a miért is később az ezredet Bercsényi-ezrednek nevezték. Montpellier volt az ezred állomáshelye. 1723-ban összesen 3 magyar huszár-ezred létezett: a «Bercsényi», «Chamborand»- és «Royal-Nassau» ezred. Egy évvel később Eszterházy Dániel egy negyedíket alapított Strassburgban, melyet a 60-ik sorszámmal jelöltek és mely később Beaucaireben állomásozott. Eszterházy, ki egy Picheguiré grófnőt vett volt nőül, 1742-ben elhúnyt. Utóda Dávid lett, azután Turpin és végre Crissé gróf. Alattuk szolgáltak: *Palugyai* alezredes, *Dunay* báró hely. alezredes, *Almássy*, *Balogh*, *Bezerédy* és *Szőgyény* kapitányok. Az ezred létszáma (akkori szokás szerint) csekély volt, mindössze 300 ember. Az ezred uniformisa mind végig «à la Hongroise» volt: világoskék dolmány, vörös, zsinóros mellény, fehér köpeny, vörös «salavári», piros sújtással diszített kékszínű szűk nadrág és kucsma; fegyvereik kard és karabélyos puska voltak. Az ezrednek égszínü selyemből készült zászlóját arany liliomok diszítették.

Eszterházy Dániel egyik fia, *György* (Rohan herczegnő férje), 1764-ben új huszár-ezredet toborzott; ugyanez 1770-ban tábornok, 1784-ben pedig a Szent-Lélek lovagrendnek tagja lett. A nagy forradalom kitörésekor Rocroy-ban állomásozott ezredével és midőn a királyi család Párisból a határra igyekezett menekűlni, az Eszterházy-ezred is ki volt rendelve a Varennesba vezető országút födözésére. Nem rajta múlt, hogy a futás meghiusúlt. Még utólag is *Székely*, *Polereczky* és *Nádasdy* kapitányok a királyi család megmentésére vállalkoztak és *Dunay*

báró is velük tartott, de szándékukat franczia bajtársaik vonakodása miatt végre nem hajthatták. A trón összeomlásáig hű támaszai voltak ez ezredek a királynak és a Chamborand- meg a Bercsényi-ezred Dumouriez tábornoknak mintegy gárdáját alkották. Lamartine magasztalólag emlékszik meg a huszárok Valmy és Jemappes mellett tanusított magatartásáról. Miután a köztársasági kormány az ezredeket 1793-ban feloszlatta, Bercsényi marsall fia, László, és egy Eszterházy gróf az emigránsok táborához csatlakoztak és nevezetesen Artois grófot követték a számkivetésbe, előbb Bécsbe, később pedig Vedrődre, a gróf Zichy család birtokára, Pozsony megyébe. Bercsényi László I. Ferencz császár és királynál volt kihallgatáson, kinek azt panaszolta, hogy édes atyjának azért kellett hazájából menekűlnie, mivel nem eléggé szerette királyát, neki magának pedig azért kellett Francziaországból távoznia, mivel túlságosan szerette királyát.

Idővel a Francziaországba menekűlt magyar emigránsok és így az Eszterházy grófok is összeköttetésbe léptek több előkelő franczia családdal. Bercsényi tábornagy leánya nőül ment Picheguiré grófhoz; ennek egyik sarja, franczia vadász-ezredes, néhány évvel előtt a Párisban élő nemeskéri Kiss ezredes jelenlétében, a Rákóczy induló hallatára szinte könnyekre fakadt. A jelen században Eszterházy György kötött frigyet Chabot-Rohan Luiza herczegnővel (1847); Gaston de Beurges gróf pedig elvette Eszterházy Erzsébet grófnőt (1880). Végűl megemlítendő, hogy a franczia hadseregben egy Valsin-Eszterházy nevű tábornok is szolgál, ez azonban a Hallwyl család sarja és nem tudni, mily okból és mily alapon toldotta meg nevét az Eszterházy névvel.

Mangold L.

Kurucz betörés Styriába. A nagyobb uradalmak igazgatói, vármegyei s más hivatalnokai uraikhoz intézett jelentéseikben nem ritkán érdekes adalékokat szolgáltatnak a hadi események történetéhez.

Neudau stiriai helység kastélyának levéltárában akadtam egy ily jelentésre, melyben az ottani uradalmi intéző az 1707 augusztus 27-én végbement kurucz betörést írja le; a jelentés itt következik:

1707 augusztus 27-én a magyar ellenség Stegersbach felől, a Herberstein-pincze mellett vezető mély úton, a «Magyar hegyen» át és a «magyar major» alatt, a kastélytól alig 1500 lépésre, egész csöndben közeledett és felvonúlt. Itt a csapat egy negyed óráig — amig újból rendezkedett — pihent és azután a malom irányában megindúlt; majd elválva egy részök Burgaunak tartott, más rész azonban a Lafnitz patak[1])

[1]) Határfolyó Magyarország és Styria közt.

hídján át a kastély felé német földre húzódott és egész a kastélykertig jutott. A kastély népének sok lövése és erős tüzelése azonban csakhamar visszatérítette őket.

Több sikertelen kísérlet után a magyarok a kastély fölött a rétre huzódtak és a téglavető közelében 3 csoportra oszlottak; egyik Burgaunak ment, a másik Limbach, a harmadik Neudau falú felé. Ez utóbbi csapat benyomúlt a faluba és 16 házat, valamint egy régi pajtát fölgyújtott. A kastély heves tüzelése és a várnéphez tartozó dragonyosok támadása folytán azonban a kuruczok a faluból is kivonúltak és a többiek után mentek.

E közben a Magyar hegyen át egy másik kurucz csapat közeledett és Wörthnek tartott. A kuruczok e mozgása alatt mi úgy az ágyúkból mint a gátpuskákból folyton tüzeltünk és vagy *60 lövést* tettünk és saját szemeinkkel láttuk, hogy a magyarok közül *négy* elesett.

Ezalatt úgy Alsó- mint Felső-Limbach leégett, úgy hogy ép ház alig maradt. A kuruczok innét Waigerbergre mentek és azt is fölgyújtották; csak 4 paraszthaz és 3 pajta maradt meg. Leégett még: Rolabach, Hallerberg, Worthmeyerberg és még számos falu, valamint a «waigerbergi borház» is, nemkülönben Wörth falu; ez utóbbiban nem maradt egyéb, mint a templom csupasz falai állva. A neudaui uradalomban tehát, kivéve 17 neudaui paraszthazat és néhány pajtát, minden tönkre jutott és leégett.

Az alsó-mayerhofeni uradalomból mégis megmaradt 20 paraszt- és számos zsellér-ház és általában ez uradalomban kárról, hála Istennek, nem sokat lehet beszélni, annál kevésbbé, mert marhái úgy annak, mint az itteni uradalomnak idejekorán a várkastélyba hozattak.

A kint levő gabonából és a szénakazlakból is csak keveset gyújtottak a kuruczok meg.

A jobbágyok azonban vagy 1500 darab marhát elvesztettek, ép úgy otthon levő gabona- és széna-készletüket.

A kuruczok közt sok német is volt, kik 4 őrházat fölégettek és azt mondták: «a bolond stájerok építenek őrházakat, de embereket nem helyeznek beléjök».

Délelőtt 9 óra volt, amikor a kurucz csapatok a kastély körül gyülekeztek és készületeket tettek annak megtámadására. Négy helyen neki is mentek, de mint már említettem, siker nélkül.

Este 6 órakor a «Magyar hegyen» egy körülbelül 1000 lovasból (?) álló utóvéd kelt át és Wörthnek tartott. Ezek ellen én és Muesz hadnagy 20 dragonyossal kirohantunk, egy kuruczot megöltünk és egy lovat el-

fogtunk, mire az ellenség bennünket egész a kastélykertig üldözött; mikor elvonúlt, mi ismét utána mentünk.

Midőn a kuruczok Neudau faluba betörtek, lelőttek egy horvátot és azonkívül még 7 embert vágtak le; és pedig Wörthben 3-at, Waigerbergen 1-et, Rohrbachon 1-et, A.-Limbachon 1-et és Waltersdorfon 1-et. Tiz helységet raboltak ki és gyújtottak föl.

Az éj folyamán a Wolfsau-malomnál átkeltek és Felső-Őrre és Vörösvárra húzódtak vissza. Midőn én ma 28-án reggel Wörth, Mitterdorf, Langenbach és Lemberg helységek megszemlélésére mentem, még 25 kurucz volt az erdőben és csekély híja volt, hogy el nem fogtak.

Ma egész délután lövéseket hallottunk Friedberg tájékáról és azt gyanítom, hogy a kuruczok ott is betörtek.

Ép most kapom a hírt, hogy a vak «Buteani» (Bottyán) 5000 emberrel útban van és Burgaut megtámadni szándékozik.

Magamról jelentenem kell, hogy kevés a lőporom és az ólmom s ha lőszert hamarjában nem kapok, itt nem soká tarthatom magam.

Végűl jelentem, hogy a kurucz magyar tisztek ide egy hamis kiáltványt küldtek, melyben azon igéret foglaltatik, hogy a dúlást és gyújtogatást jövőben egész komolyan elhagyják és most is csak visszatorlásul tették ama barbár garázdálkodásért, melyet gróf Pálffy Magyarországon elkövetett. *Szepesy.*

A tartalék önálló fölhasználása. A lovas tartalék önálló fölhasználására kitünő példát adott *Vécsey Ágost* báró, huszár-százados, a Neckarshausen melletti ütközetben, 1799 október 16-án.

E napon Eszterházy ezredes Neckarshausennál a három lovasezredet számláló ellenséget három lovas századdal és egy lovagló üteggel támadta meg; a legelső osztályokat Eszterházy hátra nyomta ugyan, de azok a főerővel egyesülve újolag támadtak s Eszterházyt végűl visszavonulásra kényszerítették. Ebben a pillanatban Neckarshausenből egy franczia huszár-ezred a három lovas század hátába támadt. Eszterházy a teljes meglepetés daczára vitézűl védekezett; de a túlerő győzött s a hős ezredes, számos huszárral és három ágyúval egyetemben fogságba jutott. Ekkor tört elő a fiatal, alig 23 éves Vécsey Ágost báró százados, ki egy negyedik lovas századdal tartalékban állott volt, és az ellenséget nagy elszántsággal oldalában megtámadva, azt nagy túlereje daczára visszavetette és számos halott és sok fogoly hátrahagyásával futni kényszerítette. Ez által az ezred biztosságban volt, az elfogott huszárok kiszabadíttattak és az ágyúk is megmentettek.

Ha a döntő pillanatban Vécsey saját felelősségére nem támad oly

vitézűl az ellenségre, úgy az Schwetringen felé nyomúlt volna elő és a Mannheim és Neckarauban álló csapatok, valamint a tűzér-tartalék visszavonulását erősen veszélyeztette volna.

Vécsey százados különben ugyan ez év nyarán is derekasan verekedett.

A Schwarzwald fedezésére Baselnál egy különítmény parancsnokságával bízatván meg, mely másfél század lovasságból és két század gyalogságból állott, Vécsey százados, ki az ellenséges hadosztály zömével, Ferrino tábornokkal, állt szemben, oly körűltekintéssel és vitézséggel működött, hogy az ellenséges vezérnek minden, a maroknyi különítmény megsemmisítésére czélzó igyekezete Vécsey elszántságán és vitézségén hajótörést szenvedett. 1799 július 29-én végre az ellenség a különítményt minden ponton, de különösen Zell mellett nagy erővel támadta meg; Vécsey ekkor kénytelen volt ugyan engedni, de ezt csak makacs küzdelem után cselekedte s 8 órán át oly elszánt és bátor ellentállást tanusított, hogy ezért később legfelsőbb elismerésben részesűlt.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

II. IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Fraknói Vilmos: «Mátyás király levelei.» Első kötet, 1458—1499. Budapest, 1893. 8-adr. 496 lap. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 4 frt 50 kr.

Dr. Weckerle László: «Árpád sírja meghatározásának sommája».

Balássy Ferencz: «A megyei és várispánság» vagyis a két intézmény közti különbség. Budapest, 1893. 38 lap. A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi értekezéseiben.

Kanyaró Ferencz: «A Zrinyiász kelte és költője.» Budapest, 1893.

Hattyúffy Dezső: «A fejérmegyei és Székesfejérvár városi történelmi és régészeti egylet évkönyve. Székesfejérvár, 1893. Kis 8-adr. 411 lap.

Veress Endre: «Vitéz Mihály vajda ellenségei.» Jonnescu-Gion J. György román munkájának fordítása.

Szőke Lajos: «Magyarország legujabbkori történelme 1815-től 1892-ig.» Kiadja Szabó Ferencz, németeleméri plebános. Nagy-Becskerek,

1893. Két kötet, 830 lap. A Történelmi, Nép- és Földrajzi könyvtár 56-ik és 57-ik kötete. Ára 7 frt.

Szamota István: «A Schlägli magyar szójegyzék.» A 15. század I. negyedéből; a szójegyzék fényképészeti hasonmásával. Budapest, 1894. Nagy 8-adr. 111 lap. Ára 2 frt.

Csuday Jenő: «A legújabb kor története, 1815—1885.» Nagy-Becskerek, 1893. III-ik kötet; 626 lap. A Történelmi stb. könyvtár 15-ik kötete.

Dr. Lázár Gyula: «Angolország története.» A legrégibb időktől az újkorig. II-ik III-ik és IV-ik kötet. Temesvár 1893. A Történelmi stb. könyvtár 43—45-ik kötete.

Dr. Szádeczky Lajos: «Erdély és Mihály vajda története 1595—1601.» Temesvár, 1893; 8-adr. 612 lap. A Szabó Ferencz által kiadott Történeti Nép- és Földrajzi könyvtár 58-ik kötete.

Dr. Czirbusz Géza: «Balbi Adorján egyetemes földrajza.» Magyar átdolgozás, számos ábrával és térkép-melléklettel. I. kötet. Nagy-Becskerek, 1893. 8-adr. 713 lap. A Történelmi könyvtár 43. kötete.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Por Antal: Délszláv történeti tanulmányok. Első közleményében Stenischuachi István bán és az Orsini-Blagay család történetével foglalkozik, míg a másodikban Zára lázadását Velencze ellen, 1311—1313-ban és az 1319-ik évi szerb-magyar háború történetét tárgyalja, melyek az Anjou-időszak történetének érdekes részleteit képezik.

Szilágyi Sándor: «A Vaczulik-collectio.» Jelentés azon okíratgyűjteményről, melyet Vaczulik Vincze ajándékozott a Magyar Történelmi Társulatnak.

Karácsonyi János és *Pauler Gyula* folytatják a Hartvick-legenda körüli tudományos vitát, *Szádeczky Lajos* és *Erdélyi László* pedig azt, mely a szerémi emlékírat függeléke, a «kesergő levél» fölött részint a «Századok»-ban részint az «Erdélyi Muzeum»-ban folyik.

Szádeczky Lajos a márcziusi füzetben közli «Szabó Károly emlékezete» című nagyérdekű emlékbeszédét a magyar történetírás ezen 1890 augusztus 31-én elhunyt kitünősége fölött, melyet a Magyar Történelmi Társulat f. évi február hó 15-én tartott ünnepélyes közgyűlésén

felolvasott, méltóan emlékezvén meg az ősi magyar dicsőségen egész életén át lelkesülő, puritán gondolkozású, minden ízében rokonszenves magyar történet-tudósról.

A kisebb közleményekből közelebbről érdekel bennünket még *Wertheimer Ede* «Kovachich Miklós életéhez» című czikke, melyben a jeles magyar tudósnak megfelelő commentárral ellátott egy levelét közli, mely élénk világot vet Oroszországnak hazánk iránt a jelen század elején ápolt szándékaira.

Történelmi Tár.

Wertner Mór: Az árpádkori nádorok sorozata.

Áldássy A.: Regesták a vatikáni levéltárból.

J. R. Révay Ferencz jelentése a magyarországi végvárak állapotáról 1588-ban (latin nyelven).

Lehóczky T. Adalékok az oláh vajdák és kenézek intézményéhez hazánkban; III-ik közlemény.

Bake Antal: Adalékok Rákóczy György és a porta összeköttetései történetéhez; I. közlemény.

Szilágyi Sándor: A Rákóczyak levéltárából.

Kropf Lajos: A Budavára 1686-iki ostrománál jelen volt angol önkéntesek.

Dragoner B.: Emlékezetre való relátio a belgrádi ütközetről 1717-ben. Ez annál érdekesebb, mert a Nándorfehérvár melletti csata egyik főszereplőjétől, gr. Pálffy János tábornagytól ered.

Magyar Történeti Életrajzok.

A megjelent két füzet *Széchy Károlytól* Gróf Gvadányi József életrajzát közli, melyre — befejezése után — még visszatérünk.

Erdélyi Muzeum.

E jeles folyóiratot most a Budapestről «Erdélyország»-ra át illetőleg visszaplántált derék történetírónk, *Dr. Szádeczky Lajos* egyetemi tanár szerkeszti nagy buzgalommal és a nála megszokott alapossággal és szakértő körültekintéssel.

A folyó évben megjelent három füzet a következő nagyobb czikkeket tartalmazza:

Dr. Brassai Sámuel: Fejlődés és erkölcstan.

Dr. Márki Sándor: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában. Hadtörténelmi szempontból is kiválóan érdekes és figyelemre méltó dolgozat.

Dr. Jankó János: Igriczek a Biharhegységben.

Dr. Lindner Gusztáv: A kolozsvári kalandos társulatok.

Békéssy Károly: A választási rendszer bírálata.

Veress Endre: Hány ágyúja volt a töröknek Nándorfehérvárnál 1566-ban.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Kápolnay Pauer István: A huszárság keletkezése és fejlődése a múlt század végéig.

Békéssy József: Az 1866-ik évi hadjárat, különös tekintettel a königgrätzi ütközetre (csatára).

Oroszország és hadügye.

Bárczay Oszkár: A lovas vezér a görögöknél.

C) HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ ÚJABB HADTÖRTÉNETI MUNKÁK.

Wendelin Boeheim, Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses. 50 Tafeln in Lichtdruck. (Bécs, Löwy, 1893. VI. 29 old. 50 Mark.)

Pierron, Stratégie et grand tactique. Paris 1890—93. 3 köt. Számos, a hadi történetből merített példával.

Károly főherczeg «Ausgewählte Schriften» cz. alatt megjelenő hadtörténelmi munkáiból immár a III. és IV. kötet került ki a sajtó alól. (Bécs, Braunmüller 432 és 656 old.) A III. köt. az *1799. évi hadjáratnak történetét* foglalja magában. Moreau lángeszét Károly nem győzi eléggé felmagasztalni, míg Suvarow-tól kevésbbé van elragadtatva. Azt tartja, hogy Suvarow tagadhatatlan tehetségeit ki nem fejlesztette és hogy az orosz tábornok igazi hadi terv nélkül, szinte ösztönszerűleg cselekedett. Károly főherczeg saját terve arra irányult, hogy Straszburgot meglepje és elfoglalja, de a bécsi hadi tanács tervét elvetette és más tervet szabott eléje. — A *IV. kötet* valamennyi eddig megjelent kötet közül a legbecsesebb. Fontosabb szakaszai: 1. *Geschichte des I. Krieges der französischen Revolution. 1792—94.* Ezt a 400 oldalnyi tanulmányt fiai számára írta a főherczeg, vezérfonalúl; a 30-as években készült, az anyag teljes felhasználása mellett. Szokatlan őszinteséggel vázolja a forrdalom okait is és

nem tartózkodik XV. Lajos és kormánya fölött pálczát törni. — Ezt a spanyol félszigeten folyt események leírása követi *(Gesch. d. pyrenäischen Krieges 1808—14)*. Ebben a tanúlmányban a gyámoltalan s romlott Ferdinand király fölött mond kemény ítéletet. — *A 3. tanúlmány: Übersichtliche Darstellung des russischen Krieges von 1812.*, hasonlóan fiai számára készűlt dolgozat. A végén az «*Abriss der Kriegsoperationen von 1813—15.*» czímű tanúlmányt találjuk.

Minerva. (Katonai folyóirat) 22—24. füzet. Közli *Fejérváry* magyar és *Welsersheimb*, osztrák honvéd miniszter életrajzát és arczképeit. Továbbá Dolleczak tollából czikket: Die blanken Waffen in der österr. Armee seit Errichtung der stehende Heere. Teuber O. pedig Hartenau gróf (Battenberg Sándor volt bolgár fejedelem) életrajzát közli.

Springer Antal őrnagy művéből «*Der russisch-türkische Krieg 1877—78 in Europa*» (Bécs, Konegen) megjel. a 6. és 7-ik kötet. (7 és 9 Mark).

Belhomme, Hist. de l'infanterie de France. (I. köt. 1894. 5 franc.) *Wächter W., Der alte Radetzky.* Sein Leben u. Streben. (Bécs. Grottendieck 1894. 160 l. 1 M. 50).

Ismeretes, hogy külföldi történetírók, így Arneth is, az angol követ hallgatásával indokolván nézetüket, tagadják az 1741. pozsonyi országgyűlés kimagasló jelenetét. Minap a «Magyarország» cz. napilap is (márcz. 9. számában) csatlakozott a kételkedőkhöz és azt írta, hogy Munkácsy Mihály már abból az okból sem vállalhatja el a «Vitam et sanguinem» jelenet megalkotását, mert ez a jelenet «köztudomásilag a bécsi udvar sentimentális találmánya». Erre vonatkozólag már *Thaly Kálmán* közlött bizonyítékot (a «Vitam et sanguinem» czikkben, Századok 1886. 913 l.); újabban pedig *Nácz József* vértes-somlyói plébános tette közzé Mária Teréziának egy oklevelét, («P. Lloyd», márcz. 20. számában), melyben a királyasszony az *Eszterházy József* gróf által alapított tatai hitbizományt helyben hagyja és melyben a következő passus fordúl elő szószerint: «ő (Eszterházy) volt az első, a ki a kívánt segélyt sürgősen és nagylelkűen meghozta és e tettével kiváló mértékben járult hozzá ahhoz a híres, örökké emlékezetes és dicsőséges határozathoz, melynek értelmében az összes magyar nemzet királyi szívünk legnagyobb vígaszára saját *jelenlétünkben* «Fegyverre!» kiáltott, és komolyan tettre készen «*életét és vérét ajánlotta fel a mi és királyi házunk és országaink védelmére*» (vitamque et sanguinem pro nostri et augustæ Domus. Regnorum defensione. . . litaturum se spopondit). Az oklevél Bécsben kelt 1746 máj. 17. és Pálffy Miklós gf. s Végh Péter szerepelnek rajta mint tanúk.

Meg van különben «A galánthai és fraknói gróf Eszterházy család

tatai lineájának majorátusát tárgyaló perben felmutatott okiratok» cz. oklevéltárban is, mely 1862-ben jelent meg Pesten.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONKETTEDIK KÖZLEMÉNY.

ZSIGMOND KORA (folytatás).

Külön-irodalom. (Zsigmond folytatólag:) Kőszeghy Sándor, Zsigmond királynak két honvédelmi rendelete. (Hadtört. Közlem. V. kötet, 586—609.) Az 1427. és 1433. évből.

Felemlítem még, hogy az ideszóló bizanczi írók: Phrantzes, Cantakuzenos, Dukas, Chalcocondylas stb. (a bonni kiadásban) tekintetbe veendők. Becsüket illetőleg l. *Krumbacher*-nek kitünő művét: Gesch. der griechischen Litteratur von Justinian bis 1453. (München, 1891.)

Zsigmond idején jelent meg a legrégibb «*Tüzértan*». (Nagy-Szebenben, 1417.) V. ö. Meynert művét és Kápolnai értekezését. (Ludovika Akad. Közl. 1877. 289. l.)

A nikápolyi csata. 1396. Thuróczyn és Bonfinin-n kívül kül. Schiltperger Reisebuch-ja. (Újra kiadta Langmantel; Stuttgart, 1886.). Hammer-Purgstall, I, 236. Zinkeisen, I, 286. Horváth Mih., II, 218. Szalay L., II., Huber II, 354, Hertzberg, eml. művei. Galitzin II, 2, 742. Jirecek, A bolgárok története. (L. fent.) *Brauner A.*, Die Schlacht bei Nicopolis. (Boroszló, 1876. és München, 1881.) *Köhler*, Die Entwickelung des Kriegswesens stb. (II. köt. 16. fej.) és: Die Schlachten von Nicopolis u. Warna (1882). — Franczia művek: Boucicaut marèchal életrajzai, Martin, V, 450. Michelet, IV. Delaville Le Roux, La France en Orient. (III. köt. L'expedition du maréchal Boucicaut. 1886. A csatát szept. 25-ikére teszi.) Guy de la Tremouille: Livre des comptes 1395—1406. (Új kiad. 1887.) Niem is közöl nehány adatot. L. Erler művét. (V. ö. Pór czikkét a Századokban, 1890. 740 - 746.) *Kiss Károly*, A nikáp. ütközet (Akad. Ért. 1855. 249 l.) Pór Antal, A Kanizsaiak stb. (Századok. 1890.) — Egy Stromer-nál, Chronik von Nürnberg (I. köt.), található oklevél szerint Zsigmond 1397 jan. 4-én már Spalatoban volt. (V. ö. Monum. Slavorum meridion. IV. 395.)

Lengyel viszonyokról l. *Levicki*, Ein Blick auf die Politik König Sigis-

munds gegen Polen, in Bezug auf die Hussittenkriege bis zum Käsmarker Frieden. (Archiv für öst. Gesch. 68. köt. 2. rész. 327. l.) — *Cieskowski*, Materialien zur Gesch. der Jagellonen aus venezianischen Archiven. (Jahrbuch der Posener wissenschaftl. Gesellschaft. XV. köt. V. ö. Ungarische Revue. 1889. 581. l.) — *Weber Samu:* Adalék a XIII szepesi város történetéhez. (Századok. 1881.) *U. az*, A 16 szepesi város az elzálogosítás ideje alatt (a Szepesmegyei történ. társ. IV. Évkönyvében. 1888.) Béla város és Podolin monografiái, ugyancsak Weber S.-tól. — *Lovcsányi*, Adalékok stb. (Századok. 1886. 597. és 632. l.)

A Velenczével folytatott háborúkról l. az 555. old. eml. irodalmat; legjobb Huber kézi könyve (II. köt. 523. l.), ki új kútfőket is idéz.

I. ALBERT (1437—39), I. ULÁSZLÓ (1440—44), HUNYADI JÁNOS (1444—52) KORA.

Főmunka: *Teleki József* gf., A Hunyadiak kora Magyarországon. (9 köt.) Folytatására vállalkozott *Csánki Dezső*, kitől eddig 1 köt. látott napvilágot: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában (Akademia. 1890). Hozzájárúlnak a többször idézett kézikönyvek, kül. Huber. II. köt.)

Kottaner Ilona emlékiratairól l. újabban *Kerékgyártó E.* dolgozatát (Irodalomtörténeti Közlemények. I. évf. 4. füz.)

I. Albert-ről nincs külön monografiánk; az 1439-iki rövid és gyászos emlékű török hadjáratot sem tárgyalta senki részletesebben. A «*farkast kiáltani*» szokásról l. Teleki munkáját, I. 143. 2. jegyzet. Az Ulászló és Erzsébet közötti békekötést illetőleg l. *Gyurikovics* értekez. Hormayrs Archiv. 1825. évfolyamában.

Huszita-irodalom ezen s a követk. korhoz: Jähns, (Handbuch) 893 l. *Mayer Gy.* Giszkra és a husziták Felső-Magyarországon. (Budap. 1886) *Kwiatkowski*, Giskra János, lengyel nyelven írt értekezés a lembergi Ferencz-József gymnasium 1886. évi programjában. Czambel munkája (V. ö. Századok 1891. 65 l.). Lovcsányi (a Századokban 1886. 702—707). *Krones F.*, Die böhmischen Söldner in Ober-Ungarn 1440—58. (Grácz. gymnas. progr. — értekezés. 1862.)

I. Ulászló. A főforrás *Callimachus*, kinek műve: «De rebus a Vladislao gestis» Schwandtner-nál található (I. 465.). Újabban és jobban kiadta *Kwiatkowski S.* (Krakkó, akad. 1891).

Továbbá a köv. lengyel művek: *Caro*, Gesch. Polens IV. köt. *Kwiatkowski*

Ulászló kanczellárjai- és udvari emberei (a krakkói akad. értekezései között. XVII. köt. 1884.). U. az Itinerarium Vladislai. (A «Krazsewski-Album»-ban. Lemberg 1879. 453—83 l.) Ulászló utolsó évei (Lemberg 1883. lengyelül.) A Monumenta Poloniæ historica. XVIII. kötete 1884.) *Szádeczy Lajos* értekezése a Századokban (1882. 74 l.) melyben több lengyel műről beszámol.

Foerster Rich. Vladislaus rex Poloniæ et Hungariæ. E fontibus illustratus. (Boroszló 1871.)

Grünberg, Ulászló megválasztása a magyar trónra. (A wadowiczi gymnaz. programmjában. 1881) és:

Zagrodzki hasonczímű dolgozata (a krakkói reáliskola 1888. évi értesítőjében), gyarló munka. L. Ungar. Revue 1889. 582. l.

Birk. Beiträge zur Gesch. der Königin Elisabeth v. Ungarn sat. (Quellen u. Forschungen zur vaterländ. Gesch. 252 l.)

Fraknói Vilmos. A magyar egyháztörténelem nagy alakjai. I. *Caesarini Julián* (Budap. 1889.)

Huber Alfons. Die Kriege zwischen Ungarn u. Türken 1440—43. (Archiv für Österr. Gesch. 68 köt. I. 159.)

A (277. l.) említett *huszita irodalom.*

Hosszú hadjárat 1443—44. Fraknói Vilmos, A várnai csata előzményei (Hadtörtén. Közlemények. II. 1889, 364. l.) Teleky I. 336. Horváth Mih. II. 348. Hammer-Purgstall. I. 347. Zinkeisen I. Jirecek (Bolgárok t.). Huber, Gesch. Österr. III. 32. Lázár Gy., Az ozmánok története. I. 177. Meynert I. 75. Olchváry Ö. Hunyadi János hadjáratai (Ludov. Akad. Közlem. 1886 XV. 470 l. és az alább eml. *Hunyadi irodalom* és a Hadtörtén. Közlem. 141—142. l. idéz. irodalom.

A szegedi békekötés megszegéséről l. a *Cieszkowski Ágost* lengyel gróf által kiadott: Acta Uladislao Jagellonide regnante cz. oklevélgyűjteményét. (Fontes rerum Polonicarum e tabulario Republicæ Venetæ. Series II. fasc. II. Posen. 1890).

Várnai csata. A kútfők közül Thúróczy IV. 42. s a lengyel Dlugos, kinek részrehajló jelentését azonban már Katona czáfolgatta. Újabban napfényre került lengyel kútfő, melyet már Dlugos is felhasznált, Palatio pápai adószedő jelentése. Posenból, 1445 máj. 16. kiadta Prochaska 1882. (V. ö. Ungar. Revue 1889. 583.) Dlugos forrásairól l. egyébiránt Semkovics dolgozatát a krakkói akademia értekezéseiben.)

Továbbá: Die Schlacht von Warna. (Streffleurs Österr. Mil. Zeitschr. 1826. 10. füz.)

Fraknói V. eml. dolgozata és *Vaszary K.* hasonló irányú műve: Ulászló király esküszegése és a várnai csata. (1884.) Győri progr.-értekezés.

Az esküszegést tagadják még *Haller* és *Karácsonyi J.* a «Történelmi Hazugságok»-ban. (1890. Szt.-István-társulat kiadv.)

A várnai csata. (Tudom. Gyűjtem. 1818.).

Kiss Károly. A várnai ütközet (Akad. Értesítő. 1854. 33 és 76 l.)

Köhler U. Die Schlachten von Nicopolis u. Warna. (1882).

Szujski. Ulászló halála (lengyelül). Kiadta Bratranek. (1890.)

R. Horváth Jenő. A várnai csata. (Hadtörtén. Közlem. I. évf. 1888.)

Thúry Józs., A várnai csatáról. (Hadtörtén. Közlemények. V. évf. 1892. 636—55. l.)

Nicolaus V. und das Vordringen der Türken. (Görres, Histor. Jahrbuch. 1885. VI. köt. 2 füz.)

Hunyadi János és a Hunyadi családról általában.

A forrásokra nézve megjegyzendő, hogy újabban a Szepesszombati Krónika, mely 1457-ig ér, szintén megjelent. Kiadta *Demkó Kálmán* (1891).

Zrednai Vitéz János, «Epistolæ» (Schwandtnernál) és «Orationes» (Akademia 1878).

Főmunka *Teleki József* és *Csánki* eml. műve. — Knauz, Az országos tanács stb. (1859).

Továbbá: *Teleki J.* Hunyadi János eredete 1851. (Részben már elavult.)

Csánki Dezső. Hunyad megye és a Hunyadiak. (Századok 1887. Függelék).

Réthy László. Oláh eredetüek-e a Hunyadiak? (Turul 1884. II. évf. 4. füz.)

Arányi Lajos. Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. és 1866. (Pozsony 1867).

Monografiák. Baier, De Joh. H. ortu et nativitate. Jena, 1708). *Bessenyei György*, Hunyadi János élete és viselt dolgai (Bécs, 1778).

Ungarns grosser Gubernator (Hormayr, Archiv. IX. évf. 1818).

Ferenczy Márton. H. János és maradékainak viszontagságai. (Kézirat a magy. Nemzeti Muzeumban F. 714.)

Czuczor Gergely. Hunyadi J. élete és viselt dolgai. Fessler és Engel nyomán. (Buda, 1832.)

Fejér György, Genus incunabula et virtutes Joh. Corv. de Hunyad. (Buda, 1844).

Chassin Charles, Jean de Hunyad. Étude historique. (Paris, 1859.)

Aldor Imre. Hunyadi J. (Történ. Könyvtár. Franklin. 14. sz.)

Pesty Frigyes. Mióta volt H. J. temesi bán? (Történ. Tár. Régi foly. XII. 192 l.)

Kövessy K. A Hunyadiaknak az állam körül szerzett érdemeik és hibáik. (Kecskeméti gymnas. programm-értekezés 1876.)

Vámbéry Armin. Hunyadi János hat legnagyobb csatája. Török források után. Akad. Magy. Történ. Tár. (régi foly.) XI. köt.

Pór Antal. Hunyadi János élete. (1873.)

Olchváry. Hunyadi J. hadjáratai. (A Ludovica akademia Közleményeiben. 1885. és 1886. évf.)

Kačič H. J. szerb műve. V. ö. *Radics* György értekezését a zombori gymnas 1883. évi programmjában.

Száva. Hunyadi J. emlékezete. (Budapesti Szemle I. 1857.)

Kápolnai Istv. A magyarok hadjáratai a Hunyadiak korában. (Régi Katonai Közlöny 1870. 21—22. szám.)

Kemény, Diplomáciai adatok Hunyadi J. fogságának történetéhez. (Siebenbürg. Magazin I. 1844. és Magy. Akad. Értes. 1854.)

Vaszary K. Hol verte meg Hunyadi J. Mezid béget? (V. ö. Századok 1879. 126. l.)

Veszely K. Die doppelte Schlacht bei Szt. Imre 1442. (A gyulafehérvári gymnas. 1859. évi programmjában.)

Temesváry János. Hol verte meg H. J. Mezid béget? (Az Alsó-Fehérmegyei történ. társulat I. évkönyvében. 1888.) Válaszolt e czikkre Veszely K. a Századokban, 1890. 826 l.

Sinka Fer. Hunyadi J. török hadjáratai és a pápák. Korrajz. (Veszprém-megyei Közlöny 18 8. 20—25. sz.)

Horváth Sándor. Magyarország viszonya Németországhoz a Hunyadiak korában. (Magyar-Óvári gymnas. programm-értekezés 1889.)

Romaneč M. A. «Sibinjani»-mondakör. Szerbből ford. (Pancsovai gymnas. értek. 1889/90. V. ö. Századok XXV. 242. l.)

Újabb oklevelek. Turul 1889. a 78. l. és 1890. a 41. lapon. — Litteræ Petri de Thomasiis ducalis secretarii in Hungaria ad s. d. Ducem Venetiarum 1437—62. Kiadta Hodinka A. a Magy. Könyvszemlében. XIV. 81. l. *Ljubic* Diplomatarium (Monum. Slavorum Meridonal. IX. köt.)

A Zsigmond korabeli csatákra nézve l. az illető helyen. (Hadt. Közl. 1893. és 1894. évf.), az V. László korabeli eseményekre nézve pedig, kül. Belgrád ostromára nézve, l. a következő folytatást.

Összeállította:

Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

18-ik szám.

Apaffy Mihály fejedelem utasításai Huszt várára nézve.

I. Katona Mihály huszti vár és őrség kapitányának adott utasítás. Huszt 1670. julius.

Noha van ő klmének instructiója, de az állapotokhoz képest többíteni kellett ezeket.

1. Már Losonczi István uram innét elmenvén ő klme helyében leszen itt Tarsoly Péter Uram, kit a mi kgls Urunk ő Maga küldött ide addig, míg ide porkolábot küldenek ő Ngok, szükség azért ő kelmeknek ő klmével egyet érteni a mi Kgls Urunk és haza szolgálatjában e Várnak az ő Nga s a nemes ország hűségében való megtartásában.

2. Mivel már a kővári puskásokban itt nem marad, ha szükségesnek ítéli ő Klme, a vármegye zsoldosiban a mennyit akar behozhat a várba, a többit a palánkban tartsa ő klme.

3. A Vármegye huszárit ő klme egészen itt tartsa a vár körűl, sőt ha a szükség ugy kivánja, a palánkba szállítsa be azokat is.

4. A Nagyágon tulvaló sorompót is éjjel-nappal strásáltassa ő klme, vármegyét gyakran serkentgetvén mind az ottvaló vigyázásra, mind a Vármegyében levő több ösvenyeknek, utaknak vigyázására és strásálására.

5. Mindenfelé gyakran jártassa ő klme embereit igen szorgalmatosan, vigyázással legyen a városra is, hogy valamint fel ne verjék.

6. Az ide futott becsületes rendeket, a mig a kételenség nem hozza, addig a várban lakni ő klme ne engedje, a mikor a kételenség ugy hozza, hogy felkelletik szorulniok, addig senki cselédét fel ne bocsássa, míg a kiadott forma szerint ki hitit a férfiak közül le nem teszi, sőt jó idején kellene azt kinek kinek ő klmek közül értésére adni. A kik azon formára megesküsznek és írásban is reversalist subscribálnak, azoknak fejér cselédét a

szükségnek idején bebocsáthatni, ugy magát is egy-két szolgával, de feles szolgával senkit se; egyszóval annyit bocsásson ő klme be a kinek mindenkor ő klme parancsolhasson, ugyhogy semminémű állapotban ő klmek miatt tartalékja ne legyen. A kihez ő klme bízik, azokat fel a belső várba kell szállítani; a szolgarend a palánkban ellakhatnak s erről én ugy tetszik Harasztosról irt levelemben elég bőven írtam volt, azt ő klme gyakran olvassa el. A vármegyebelieket ő klme felbocsáthatja, kit Isten szent Fiáért távoztasson, ha az idő ugy hozza magával, hogy a várban kellene szorulni ujolag ismét mind præsidiumot, vármegyebelieket s egyéb futott rendeket öszve eskettessen ő klme, hogy ezen esküjöket a mi klmes Urunk és Nemes Erdély Országának fejek fennállásáig megtartják.

Mivel a kisasszony s Bakocziné asszonyomék is a szükségnek idején felkívánkoznak ide, kiváltképpen a kisasszony az atyjától elrekedvén, ő klme felbocsáthatja fejér cselédével s az kisasszonynak négy férfi szolgáit engedje bejőni, Bakocziné asszonyomnak kettőt. De a kisasszonynak s Bakocziné asszonyomnak megmondassa emberséges emberek előtt, hogy nem ugy jöjjenek ide be, mint a várhoz pretendáló atyafiak, hanem csak oltalomnak okáért, ne is tartsanak semmi just ahoz magoknak, a mi kgls Urunk Kglmessége s az ország jóakaratja kívül; a szolgákat meg kell esketni a forma szerént s a ki írni tudna; reversalist kell velek íratni a forma szerént.

7. Míg a szükség nem kívánja, sem Bakoívcziné asszonyomat, sem a kisasszonyt be ne bocsássák, hanem a Vármegye Zsoldosi kívül ő klme rendeljen oda az az gyalogot a kik akár hetenként akár mindennap változzanak.

8. A vármegye zsoldosit s huszárokat is őklmek a mi kgls Urunk s az ország hűségére megeskessék.

9. Annak tilalma legyen se férfi se asszony ne suttogjon ne simuláljon, a ki cselekszi, kitaszittassék a várból akárki szolgája, vagy szolgálója legyen, de elsőbben kinek-kinek értésére kell adni.

10. Ha kinek levelet hoznak, a kinek valahonnét szolgája, embere jő, jól megczirkálja ő klme. — Ezeken kívül is ami jobbat feltalál a mi kglmes Urunk szolgálatjában, elkövesse egyetértvén Tarsoly Péter urammal. Ha mikor ő klme a várból kimegyen, Tarsoly Péter s a vicehadnagy is benn maradjanak. Isten klmeteket vezérelje minden jóra a haza szolgálatjára. Datum Huszt die 5 mensis julii 1670.

Teleki Mihály fogalmazványa a Teleki-lvtárban 4309. sz. a.

II. Utasítás Teleki Mihály és Naláczi István számokra, Huszt várát illetőleg, 1673 Október.

1. Mivel Huszt várához praetendáló Vér atyafiakat nagyobb részént magunk tárházunkból megelégitettük, szükséges képpen oly rendben akarjuk venni, vétetni, hogy onnét ne fogyatkozzunk, hanem hasznunk származzék. Meglévén azért a klmetek hozzánk való hűségében nyugodva, küldöttük oda klmeteket, hogy az ottvaló dolgokat vegyék jó rendbe, melyet kglmesen is parancsoljuk fogyatkozás nélkül vigyenek végbe.

2. Micsoda veszekedés volt Vér György és Hedri uramék között, klmetek előtt constál, azt azért végképpen sopiálni igyekezzék, eleibe adván mindeniknek, hogy mindenik mi szolgáink lévén, egyetértsenek egymással, ne veszekedjenek, a mi dolgainkat veszekedésekkel ne akadályoztassák. Sőt inkább egyetértésekkel segitsék, eleibe adván Vér György uramnak, hogy az oeconomiát illető dolgokban semmi szólója, hanemha mikből requiraltatik Hedri uramtól, avagy az udvarbirótól, vagy számtartótól, assistentiával, segítséggel legyen.

A várban, a mely élést vár számára felvisznek, effélékre porkoláb híveinknél viseljenek gondot és afféléket a mi hirünk nélkül vagy főkapitányunk hire nélkül levinni ne engedjék.

Azt is eleibe kell Vér György uramnak adni, az öt városoknak dependentiájok nagyobb részént a Praefectustól, Udvarbirótól, Számtartótul kell lenni, mert oeconomiát illetnek többnyire s az ő szolgálatjok, affélékhez semmi köze, sőt affélékben ha szófogadatlankodnak, requiráltatván megirt hiveinktől, tartozzanak succurrálni nekik, hogy inkább megbüntethessék.

Vér György uramtól, porkoláboktól kell dependálniok a városoknak hírhordozás, útakra való vigyázás dolgában a mikor mi épités kívántatik a várban s praecise ezt illeti, requiraltatván általok, udvarbiránk és számtartónk tartozzanak elegendő segitséggel lenni.

A mi az ötvárosiak törvénykezését illeti, a mi criminalis és egyéb dolgokról való törvénykezéseket, appellatiókat illeti, afféléknek a várbeli széken kelletik végbemenni, de jelen legyenek praefectus vagy udvarbiró híveink. A büntetésben való poenáknak executioja a régi szokás szerint legyen, a mi penig a mi szolgálatunkbeli fogyatkozásoknak törvénynyel való megláttatásokat, büntetéseket illeti, afféle egészlen praefectus és udvarbiró székin igazodjék, affélékhez a várbeli tisztek ne szóljanak, de ha kivántatik, affélekben is assistentiával legyenek.

Mikor praefectus udvarbiró, számtartó híveinknek odaki Magyarországban kelletik irni, a legyen várbeli tiszteink hirével.

A hajdúk dolgáról előbbi dispositiojok maradjon, meglégyen mondva várbeli tisztünknek, mikoron nekünk levelet küldenek praefectus udvarbiró, számtartó híveink, leveleket elküldjék, mikor postáink jőnek be.

3. A vármegyét mindenképpen csendesítsék és hozzánk édesítsék, a mi difficultások lennének a só-szállitás és egyéb dolgokból, azokból tetszését vévén Hedri urnak és kamaraispánunknak, a mi kárunk nélkül lehet, alkalmaztassák a dolgokat.

4. Az új nemesek dolgát is, Hedri uram egyetértvén complánálják, ha ugyan nem lehet, hozzák előnkbe.

5. Naláczi uram requiralja a vármegyét zsendely felől és Husztra való gratuitus labor felől, és hogy a Viskieket a Tiszának elvetésében segitsék.

6. Azon legyenek ő Klmek Tarsoly Pétert megmarasszák, ha ugyan nem marad, Szabó Gergelyt helyben hagyják, az ott levő gyalog hadnagy helyiben állítsanak mást, azt állitsák be viceporkolábnak.

7. Minden ott levő szükséges dolgokról tegyenek jó rendelést ő klmek, távoztatván mindenekben a mi kárunkat.

8. A Teleki uram személyéről Naláczi uram tegyen emlékezetet a huszti tiszteknek és præsidiumnak, hogy ő klmétől dependáljanak mint fő kapitányoktól ezután is, mint eddig.

9. Bakoczi Sándor urammal igyekezzenek ő klmek mentől jutalmasabban és hasznosabban a felesége huszti pretentiója felett bennünket megalkudtatni és amiben megalkudhatnak, két terminust rendeljenek megfizetésére, a melyre reá érkezhetünk.

10. A városoknak, faluknak határinak dolgát igyekezzék ő Klmek jó rendben hagyni és hozni, ugy a Técsiekkel, Szaplonczaiakkal határ felett való dolgokat is.

11. Hamiben ő Klmek megakadnak, minket mindjárást postán tudósítsanak.

12. A huszti contradictorokkal is azon legyenek ő Klmek, remittáltassák a contradictiot.

13. Huszti, szigeti s egyéb Máramarosban levő jószágink Udvarbirái, Kamaraispánunk, Számtartóink mindenekben függjenek Præfectusunktól, Hedri Benedek Uramtól.

M. Apafi (P. H.)

Hiteles másolatban a Teleki-levéltárban 4307. sz. a.

Közli: Koncz József.

A GARAM-SZENTBENEDEKI (LÉVAI) CSATA 1664 JULIUS 19-ÉN.

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT 1664-BEN.

Két szövegbeli rajzzal és egy csataterv melléklettel.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, az 1664-ik év első napjaiban megkezdett és fényes sikerrel bevégzett *téli hadjárata* után bizton remélte, hogy a császárhoz a török háború folytatása iránt benyújtott terve elfogadtatik, hogy a rendelkezésre álló haderők a Dráva mellékére rendeltetvén, parancsai alá helyeztetnek, melyekkel Köprili Achmed nagyvezír seregét a Dráván való átkelés közben megtámadni s így a háború színhelyét az ország határára áttenni szándékozott.[1])

Ámde reményében keserűen csalódott. A regensburgi tanácskozás, melyben Montecuccoli és pártja dominált, arról hogy a császári hadak egy magyar fővezér parancsnoksága alá helyeztessenek, hallani sem akart, s megalkotta ama félszeg hadi tervet,[2]) mely szerint a császári hadseregből, a német birodalom contigenseiből és a magyar hadakból *három hadsereg* volt alakítandó: a *fősereg*, mely Montecuccoli vezérlete alatt a Duna völgyében Esztergom és Buda ellen, a *déli hadsereg*, mely Zrínyi Miklós, Strozzi Péter és Hohenlohe Gyula közös parancsnoksága alatt Kanizsa ellen, végre az északi hadsereg, mely Souches táborszernagy — később tábornagy — alatt Felső-Magyarországon volt működendő.

Az első két hadsereg működését egy korábbi terjedelmesebb dolgozatunkban már behatóan méltattuk,[3]) s most, ezen dolgoza-

[1]) Zrínyi Miklós és evvel kapcsolatosan Montecuccoli hadi tervéről részletesebben szól «Zrínyi Miklós a költő, mint hadvezér» című dolgozatunk. A Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évfolyam; 102—110. lap.

[2]) A regensburgi hadi tervről lásd u. o.

[3]) «Az 1664-ik évi Mura és Rábamelléki hadjárat és a sz.-gotthardi

tunkat mintegy kiegészítendő, a *De Souches Lajos gróf* táborszernagy által vezetett *északi hadsereg* működését vesszük tárgyalás alá.

I.

AZ ELSŐ HADMŰVELETEK NYITRA BEVÉTELÉIG.

«Érsekújvár erődítményeinek kijavítása után a nagyvezír Esztergomba ment és seregét téli szállásokba helyezte. Ugyanezt cselekedte a császári sereg is, áldva a hadak Istenét, hogy annyi bölcsességgel és bátorsággal látta el, hogy a töröknek ellenállhatott és a nagyvezír előnyeit föl nem használva, megelégedett egy elég hitvány hely elfoglalásával».

Ezt mondja Montecuccoli emlékirataiban,[1]) midőn az 1663. év eseményeit tárgyalja, és hozzá függeszt egy dicsőítő hymnuszt a hadászati védelemről, melynek e nagy eredmény volt köszönhető. Arról azonban, hogy ez a császári hadsereg, melynek vezérével — t. i. önmagával — oly szörnyen meg van elégedve, a török hadműveletek meggátlására vagy csak megnehezítésére semmit sem tett, hogy azon idő alatt, míg a török Érsekújvárt vívta, minden hadászati czél nélkül Magyar-Óvár, Pozsony és Cseklész közt ide-oda menetelt, hogy a Csallóközt és Komáromot is csupán Zrínyi Miklós védte meg a török ellen, hogy a Brünnig és Olmützig kalandozó tatárok a keresztény foglyok ezreit a császári sereg és hírneves vezére szeme láttára hurczolták el, hogy a török visszavonulása alkalmával az ellenség hátában működő Zrínyi Miklóstól, ki a töröktől a foglyok és zsákmány nagy részét elszedte és a nagyvezírt egész Esztergomig követte, a támogatást megtagadta, hogy a török nemcsak Érsekújvárt, de Nyitra, Léva, Szécsény, Drégely, Buják, Komját és Galgócz várakat is elfoglalta és a hódoltságot Érsekújvárról Felső-Magyarország nagy részére kiterjesztette, minderről az emlékirat hallgat. Pedig érdekes volna

csata». Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évfolyam, 297—331, és 596—647. lap.

[1]) Montecuccoli, Commentarii, lib. III. cap. III.

tudni, hogy a jeles vezér ezeket is oly nagy és kiváló eredménynek tekinti-e, melyért a hadak Istenét áldani kell?

Miért is nem bírnak a nagy emberek — mert hiszen Montecuccolit is nagy embernek tartják — az őszinteség erényével? Miért nem mondja meg Montecuccoli, hogy előtte csupán két czél lebegett: *Bécset megoltalmazni és a császári sereget fogyatkozás nélkül megtartani!* Hiszen ebből önként következik, hogy ő a török ellen semminemű hadi vállalatot nem kezdhetett, és avval, hogy a nagyvezír Magyarország területével és váraival mit művel, semmit nem törődhetett. Mert hiszen ez a történelmi igazság.

Montecuccoli hadviselése előnyös lehetett a császárra, és a császári hadi történetírásnak igaza lehet, ha őt a maga szempontjából nagy embernek tartja. De nem volt előnyös e hadviselés Magyarországra, melynek felső-magyarországi legfontosabb végvára, vele 8 erősség és az ország területének tekintélyes része az ellenség kezére jutott.

Nem is volt Magyarországon senki, a ki Montecuccoli hadműveleteivel megelégedett lett volna s nem is fog magyar történetíró találkozni, a ki őt ezért magasztalná.

A mint 1661-ben az erdélyi hadjárat után, úgy most is panaszt emeltek a nádor és a magyarországi főurak a császári vezér ellen, a ki tudományos hadviselésével az országot lépésről-lépésre az ellenség kezére juttatja, s bizonyos, hogy a regensburgi tanácskozásoknál előadott azon kívánságuk, miszerint Felső-Magyarország a töröktől visszafoglaltassék, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hadi tervbe egy hadseregnek Felső-Magyarországon való működése fölvétetett.

Souches táborszernagy, mintegy 4—5000 fővel, már 1663 deczemberben az alsó Vágnál állott.

Wesselényi Miklós nádor a császárnál kieszközölte az engedélyt, hogy Souches serege már február vagy legkésőbb márczius hóban meginduljon s mindenekelőtt az aránylag gyöngén megszállt *Nyitrát* foglalja el. A császári udvari hadi tanács azonban ezt már csak azon okból is ellenezte, mivel a küszöbön álló regensburgi gyűlésen a török ellen egységes hadi tervet szándéko-

zott megállapíttatni, melyben — mint fentebb említettük — Souches seregének is külön feladat jutott.

A nádort és Souches táborszernagyot tehát Tepliczre tanácskozásra hívta meg, hova a maga részéről gróf *Rothal* császári biztost küldte.[1]) Miután itt a nádor, továbbá a megjelent magyar urak — köztük Nádasdy — a seregnek 12.000 főre való fölemelését, s Érsekújvár visszavételét is kérelmezték, ez alkalmat adott a császári biztosnak arra, hogy a tanácskozást és evvel a hadműveletek megkezdését, a regensburgi határozatok meghozataláig elodázza. Ez meg is történt.

A regensburgi tanácskozás a hadi tervet — melyről már korábban megemlékeztünk — márczius 18-án állapította meg.

E terv szerint a *Souches táborszernagy* parancsnoksága alá helyezett északi hadsereg feladata az volt, hogy a Montecuccoli által vezetett fősereg dunamenti hadműveleteit támadó előnyomulásával elősegítse.

Az északi hadsereg *számerejét* a terv következőkép állapította meg: [2])

Gyalogság.

Spankau gyalogezred	2000 gyal.	
Schönkirchen gyalogezred	2000 »	
Brandenburgiak	1200 »	
Lovasság.		
Garnier vértesek		1000 lovas
Zeisz vértesek		600 »
Caprara vértesek		700 »
Brandenburgiak		1200 »
összesen	*5200 gyal.*	*3300 lovas*

vagyis 8500 fő.

Magyar csapatok szintén voltak e sereghez beosztandók; nevezetesen Koháry és Bercsényi csapatai, a felső-magyarországi toborzott hadak és a nemesi fölkelés, melylyel együtt az északi hadsereg számereje 15 000 főre emelkedett volna.

[1]) Theatrum Europäum IX. 1138.

[2]) Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken. Oest. Mil. Z. 1828. I. 258.

A sereg összeállítása azonban nehezen ment. A német hadak közül a Spankau ezred betegségek és hiányos fölszerelés miatt elmaradt, helyette a szász választófejedelemség kisebb létszámú csapatai osztattak be; a magyar hadak közül csupán Koháry néhány száz főből álló lovassága vonúlt be, a fölkelés pedig egészen elmaradt.

Mindez a hadműveletek megkezdését tetemesen késleltette, mihez hozzájárúlt még az is, hogy a Montecuccoli alatt álló főssereg Magyar-Óvárról nem mozdúlt meg.

Az északi hadseregnek a regensburgi hadi tervben megállapított szerepe hadászatilag véve helyes volt ugyan, de a végrehajtásnál a dolog másként alakúlt.

A déli seregnél Zrínyi Miklós, az északinál Wesselényi nádor szorgalmazták, siettették a hadműveletek megkezdését, és e két sereg *a működést 1664 április havában tényleg megkezdette*, a főssereg azonban — melynek parancsnoka Montecuccoli a sereg létszámát soha sem tartotta elegendőnek arra, hogy valamely döntő vállalatba kezdjen — azon okokból, melyeket már idézett dolgozatainkban kifejtettünk, Magyar-Óvárnál *tétlenül visszamaradt.*

Souches táborszernagy, bár ha a mondottak szerint magára volt hagyva, a nádor fölhívásainak mégis engedett, április 13-án megindúlt és két nap múlva, azaz *április 15-én Nyitra alá érkezett.*

Hogy Souches táborszernagy e fontos lépést saját elhatározásából tette volna, annál kevésbbé valószínű, mert ez időben a császári udvari hadi tanács a hadak minden lépését maga szabályozta; a hadműveletek megkezdésének tehát a nádor sürgetésén kívül más oka is kellett hogy legyen. Ezt megtaláljuk[1]) a már idézett német forrásban, mely szerint Apaffy Mihály erdélyi fejedelem volt az, ki az északi sereg megindulását még a nádornál is szorgosabban sürgette, avval fenyegetőzvén, hogy ha a császár Felső-Magyarországba hadat nem küld, ő kénytelen lesz csapataival a törökhöz csatlakozni. A császári kormány tehát kiválóan Apaffyra való tekintettel — kitől Kassát és a keleti megyéket is féltette — határozta el Souches seregének megindítását, neki egy-

[1]) Die Feldzüge Montecuccolis, i. h. 266.

szersmind azon titkos parancsot adva, hogy Kassát — ha oda jut — szállja meg.[1])

Az *északi hadsereg számereje* Nyitra alatt 3800 fő német gyalogosból, 3300 német és 1500 magyar lovasból, összesen tehát 8600 főből állott, 14 három fontos, két nyolcz fontos ágyúval és 2 mozsárral. E létszámhoz hozzáadandók még némi szabad-csapatok és néhány később bevonúlt magyar lovas csapat, melyekkel együtt Souches táborszernagy serege — ha nem is érte el az Ortelius által említett 16,000 főt[2]) — mégis *10,000 főn felül* emelkedett.

Nyitra magas hegyen épült várát, a hasonnevű folyó által képezett szigeten, a város abban az időben is délnyugotra fogta körül; azon különbséggel mindazonáltal, hogy a város akkor a kisebb folyóág mindkét partján feküdt; a várhoz közelebb eső, tehát a szigeten levő rész *felső*, a szigeten kívül délnyugatra eső rész pedig *alsó városnak* neveztetett.

A vár 40 löveggel volt fölszerelve, török őrsége pedig körülbelül 1000 főből állott.

A vár erejét növelte, hogy a legközelebbi hegyekről, a Zobor déli nyulványáról és a mostani Akasztó-hegyről, ágyúkkal tűz alá vonható nem volt, annál kevésbbé, mert környékén magas tölgyerdő terült el, mely a kilátást, — közvetlenül pedig a folyó vette körül, mely a hozzáférhetést igen megnehezítette.

Április 17-én Sonches táborszernagy a várat szorosabban körülzárta, a Nyitra folyó hosszú, a mocsaras völgyön áthaladó hídját, és az alsó malmot német gyalogság által megszállatta, Érsekújvár felé pedig Bercsényi alatt egy 300 lovasból álló csapatot tolt előre, hogy magát ez oldalról biztosítsa. Miután pedig átlátta, hogy ez erős vár ellen kis ürméretű lövegeivel nem sokra mehet, úgy Bécsbe mint Pozsonyba futárokat küldött, ostromlövegek leküldését szorgalmazván.

A törökök nem voltak az ostromra készülve s a császári had megjelenése rájuk nézve annyira váratlan volt, hogy még az érsekújvári pasa küldöttjei is, nevezetesen Achmed aga defterdár, és a

[1]) U. o.

[2]) Ortelius II. 309.

budai Mehemet aga, az egri pasa testvére, kik 16-án a zsoldhátralékok kifizetésére a várba 5000 forintot hoztak, szintén bennszorúltak.[1])

A császári vezér a közelgő árkok megkezdését még ugyanazon nap elrendelte, és a jobb szárny munkálatainak vezetését *Schenken*, a bal szárnyét *Branden* ezredesekre bízta, míg a gyalogság fölötti parancsnokságot Holstein herczeg császári tábornokra ruházta. Egyszersmind felállíttatott a két mozsár az alsó városban, a régi templom mellett és a tüzelés 18-án reggel megkezdetett.

Ez intézkedések első hatása az volt, hogy a törökök a felsővárost fölgyújtván a várba vonúltak vissza, és a várbeli épületek tűzfogó födeleit lebontották.

A császáriak megkezdték egy akna furását is, de ez a várhegy sziklái miatt csekély haladást tett.

Április 23-án a török egy 60 főnyi bátor csapata kirontott a várból, a Schönkirchen gyalogság állását megtámadta, és a német muskétásokból 15-öt levágott; más eredménye azonban e kirohanásnak nem volt.

Ugyanazon nap azonban a magyar huszárok előbb egy 60 főnyi török gyalog, majd egy 300 főnyi lovas csapatot támadtak meg és számos török főt és még több foglyot és zsákmányt hoztak a táborba. A foglyok kikérdeztetvén, vallomásaikból Souches táborszernagy megnyugvást merített arra, hogy az ostromot a törökök, fölmentő kisérletekkel, alig fogják zavarni.

Április 27-én kapta meg Souches tábornagyi kinevezését a nyitrai táborban.

Ugyanezen napokban érkeztek meg a nehéz lövegek; és pedig 2 Bécsből, 2 Pálffy vöröskői várából, 2 Morvaországból és 2 a bányavárosokból; megérkezett továbbá 500 főnyi gyalogság a Porcia gyalog ezredtől.

Most már úgy a vár lövetése, mint az ostrommunkálatok is nagyobb erélylyel folytattattak, és *május 2-án* már megkezdetett a réslövés is; a tábornagy egyszersmind tüntető előkészületeket tett

[1]) Theatrum Europäum IX. 1139—40 és Ortelius II. 309. Ez utóbbi még hozzáteszi, hogy egy a küldöttséggel jött előkelő török első rémületében magát a kútba vetette.

a rohamra, mit annál könnyebben vélt tehetni, mivel e napon még további erősbítést is nyert; megérkezett ugyanis a Spankau ezred 1400 főnyi gyalog csapata is.

E közben jelentették a magyar huszárok, hogy Léváról tetemes málha van útban Érsekújvár felé, kisérve 2000 főnyi török lovasság által. Souches táborszernagy azonnal egész lovasságát felültette, hogy a szállítmányt kíséretével együtt elfogassa. De már elkésett; a törökök, kik a féltett Lévából szállították az értékesebb javakat Érsekújvárba, több órai előnyt nyertek és szerencsésen elmenekültek.

Május 3-án a lőtt rés már elég szélesnek és eléggé járhatónak látszott arra, hogy a rohamot megkísérleni lehessen. Souches tábornagy ezt előkészítendő egész tüzérségét működésbe hozta és a vár ellen oly heves tüzelést fejtett ki, hogy a törökök a vörös zászlókat még a délelőtt folyamán fehérekkel cserélték föl.

A tábornagy erre a tüzelést beszüntette és a capitulatio iránti tárgyalásokkal *Sporr* ezredest és *Kleindienst* főhadsegédét bízta meg, kik a török meghatalmazottakkal az alkudozást azon az alapon kezdették meg, melyen Érsekújvár a múlt évben átadatott. Voltak ugyan a táborban többen, kik a roham mellett voltak, de midőn megtudták, hogy Érsekújvár felől egy 4—6000 főnyi fölmentő had közeledik, a császáriak a capitulatiót megkötni semmit sem késtek.

A szerződés megköttetvén, a törökök 800 főnyi védő őrsége a várat (fegyveresen, de zászlók nélkül) még az nap elhagyta és a Caprara német gyalog ezred által egész Komjátig kísértetett.

A nyitrai várat *Spankau* ezredes 700 főnyi német gyalogsággal szállotta meg. A várban 40 kisebb-nagyobb löveg és elegendő lőszer, de sem kenyér sem hús vagy más élelmi szer nem találtatott; a törökök élelmi szerekben már napok óta szükséget szenvedtek és élelmezésükre már eddig is 20 lovat voltak kénytelenek levágni.

Nyitra megvételével az északi hadsereg nem követett ugyan valamely hadászati czélt, mert hiszen a Duna mentén való működésre hívatott fősereg Magyar-Óvárról még meg sem mozdúlt, de azért hadászati jelentősége a dolognak mégis volt. Nyitra közel volt Érsekújvárhoz; elfoglalása által megszűkíttetett a hódoltság kör-

lete, mert a várral visszaestek mindazon falvak is, melyek a várhoz és a püspökség javadalmaihoz tartoztak; meg voltak innet gátolhatók az érsekújvári török portyázásai s födöztetett közvetlenül a Nyitra, közvetve pedig a Vág völgye is; végre pedig az esetben, ha Montecuccoli mégis megmozdúlna, akkor egy Érsekújvár elleni műveletnél Nyitra jó támpontot képezhetett, a Duna mentén lefelé indított hadműveletnél pedig leköthette az érsekújvári török helyőrséget.

Mindenesetre pedig *eredmény* volt, győzelem a török fölött, s erre nagy szükség volt, hogy a csüggedés, mely a kedélyeken — kivált a magyaroknál — erőt vett, legalább részben eloszlattassék.

II.

HADMŰVELET LÉVA ELLEN ÉS A ZSARNÓCZA (GARAM-SZENT KERESZT) MELLETTI ÜTKÖZET.

Souches tábornagy a vár bevétele után nem soká időzött nyitra alatt, s mihelyt a támadt rést és a megrongált bástyákat kijavíttatta, azonnal megindúlt *Léva* ellen, remélve, hogy e helyet is hasonló könnyű módon hatalmába ejti.

Hogy mikép jutott az északi sereg Léva alá és onnét Garam-Szent-Kereszthez, arra nézve a kútfők adatai különbözők és részben ellentmondók.

Bizonyosnak tűnik föl előttünk mindazonáltal az, hogy Souches Verebélyen át Barsnak menetelt, itt a Garamon át hídat veretett és *május 8-án* Léva alatt állott.

A lévai út Verebélyről a XVII. század végén úgy látszik nem mint most Csifáron át Kálnának, hanem Barsnak vezetett, miután a források abban megegyeznek, hogy Souches a hídat még a síkon ugyan, de Léva *fölött* verte.

Léva vára — melynek közelebbi leírását a következő fejezetben fogjuk adni — ez időben erős nem volt és csupán bástyázott körfallal, előtte széles és mély árokkal bírt; mocsaras környéke száraz időjárásnál járható vala. Védőőrsége 250 janicsárból és

400 szpáhiból állott; lőszerrel és élelemmel azonban a vár bőségesen el volt látva.

Az északi hadsereg, a Nyitrán visszahagyott csapatok leszámítása után is még mindig 5000 fő német gyalogságból 3000 német és körülbelül 2000 magyar lovasból, összesen tehát körülbelül 10,000 főből állott, s így az ostromot bizonyára bátran megkezdhette volna.

Csakhamar azonban oly viszonyok állottak be, hogy az ostrom gondolatát el kellett vetni. Először is roppant esőzés keletkezett, mely nem csak hogy a Léva körüli számos vízvonalat dagasztotta meg és a közlekedést megnehezítette, de elárasztotta a várat és várost körülvevő mocsarakat is, és a vár megközelítését egy időre lehetetlenné tette. Ehhez járult még az is, hogy az élelem a táborban fogytán volt és annak valamint a lótápnak beszerzése roppant nehézségekbe ütközött, minek folytán a magyar csapatok egy része oszladozni kezdett.

Végre pedig — s ez volt a legfőbb ok — az ellenség minden oldalról megmozdúlt és a császári sereget úgyszólván körül fogta.

Előbb ugyan csak az érsekújvári törökök és tatárok, valamint a kisebb szétszórt helyek portyázói nyugtalanították a császári sereget, mi a Nyitrával való összeköttetését szerfölött megnehezítette ugyan, és az élelmezés nehézségeit fokozta, de evvel még csak végezni lehetett volna. Bercsényi huszárjai távol tartották a tatárokat a seregtől, Pucheim komáromi parancsnok pedig és a nyitrai védőőrség megakadályozták az érsekújváriakat abban, hogy Souches tábornagy hátában nagyobb erővel működjenek.

De csakhamar egy új ellenség is támadt. Ez *Kucsuk Mehemed* nagyváradi pasa volt — ugyanaz a ki ellen Kemény János 1661-ben fejedelemségét és életét vesztette. A nagyváradi pasa összeszedte mindazon török csapatokat, melyek a Duna és az erdélyi határok közt levő helyekben nélkülözhetők valának, magához vonta az érsekújvári török lovasságot s most mintegy 15.000 főnyi sereggel Esztergomnál átkelt a Dunán, hogy Lévát fölmentse és Nyitrát visszafoglalja.

Mihelyt Souches tábornagy a törökök nagyobb mérvű mozgolódásairól tudomást nyert, azonnal segélyt szorgalmazott a bécsi udvari hadi tanácsnál és sikerrel. A hadi tanács *Heister* altábor-

nagyot, ki egy 5000 főnyi hadtesttel Morvaországból útban volt Pozsony felé, hogy ott Montecuccoli főseregéhez csatlakozzék, utasította, miszerint irányát Galgócznak vegye, a Vág átjáratait Galgócznál és Sempténél szállja meg, fedezze Souches hátát és amennyiben ez utóbbi kívánná, a szükséges csapatokat rendelkezésére bocsássa. E kirendelés azonban csak ideiglenes legyen, és Heister csapatai, mihelyt azokra az északi seregnél szükség nincs, a Vág mellé visszarendelendők.

E segítség igen hasznos lett volna, ha — kéznél van. Ámde Heister még Morvaországban volt s Souches tábornagy azon parancsát, hogy lovasságát azonnal a Garamhoz előre küldje, csak május 16-án és még Morvaországban kapta meg.

Souches tábornagy, közvetlen segítséget a legközelebbi időben nem remélhetvén, a nagyváradi pasa támadását Lévánál bevárhatónak nem tartotta, még kevésbbé gondolhatott arra, hogy Kucsuk Mehemmed ellen maga támadólag föllépjen.[1]) Elhatározta tehát, hogy *Nyitra felé visszavonúl.*

A fennforgó körülmények közt valóban ez volt a legjobb. Nyitra vára a sereget ugyan be nem fogadhatta, de mégis oltalmat nyújthatott, két menetre levén Lévától, könnyen volt elérhető, a sereg itt összeköttetésbe léphetett a komáromi helyőrséggel és végre egy menetre jutott a Vágvonalhoz, hova Heister hadtestének beérkezését várta. Ha a sereg Nyitránál sem maradhat meg, vissza mehet a Vág mögé és ott — egyesülve Heisterrel — sikerrel működhetik a nagyváradi pasa ellen.

Az északi hadsereg ez időpontban nem volt közvetlen Léva alatt, hanem attól észak-keletre, Bakabánya felé, ahova az esőzések és élelemszerzés végett húzódott.

A visszavonúlásra az elhatározás *május 18-án* keletkezett és a sereg másnap megindulván, délfelé elővédével a Garamhoz ért. Itt azonban kellemetlen meglepetés várta. A Garamhíd el volt rombolva és jobb parton a nagyváradi pasa serege állott. A tábornagy a visszavonulás elhatározásával tehát elkésett.

A Garamon az ellenség szemeláttára az átkelést kierőszakolni, a nagyváradi pasa seregén magát átvágni — ez oly vállalat lett

[1]) Feldzüge Montecuccolis; i. h. 271—272.

volna, melybe a tábornagy nem foghatott. Hisz a mérkőzést még egyenlő vagy kedvező harczviszonyok közt sem tartotta megkoczkáztathatónak, hogy vállalkozhatott volna tehát a harczra ily fölötte kedvezőtlen viszonyok közt? Sem Nyitrát, sem a Vágvonalat most már el nem érhette, Heister közreműködésére többé nem számíthatott, — de nem számíthatott arra sem, hogy az erélyes török vezér elől harcz nélkül kitérhet.

Mit tegyen tehát?

Az elhatározás bizonyára nehéz volt, s a császári tábornagy képességeit erős próbára tette.

Kucsuk Mehemmed pasa csapatainak túlnyomó nagy része könnyű lovasságból állott, melyet a Léva környékén elterülő síkságon kitünően alkalmazhatott. Ha az összeütközés oly terepen következhetik be, melyen a török vezér lovasságának fölhasználásában korlátolva van, úgy számbeli fölényét elveszti. Erre kellett Souches tábornagynak törekedni és e törekvés szabta meg további eljárását. A hadászatilag kedvezőtlen helyzetet harczászati előnyök által kiegyenlíteni.

A tábornagy tehát elhatározta, hogy elővédét a Garamnál hagyva, megfordúl és a Garam völgyében fölfelé hatolván, a harczot — ha az elől ki nem térhet — a hegységben fogadja el.

Ezt nyomban végrehajtva, az északi sereg irányát Bakabányán át Zsarnóczának vette; itt szándékozott a tábornagy a Garamon átkelni, s a harczot az átkelés után vagy itt, vagy még tovább északra elfogadni.

Május 15-én ment végbe a mozdulat. A török, a Garam mellett visszamaradt elővéd átkelő kísérletei által félrevezetve, a császári sereg elvonulását csak későn vette észre. Ekkor ugyan a maroknyi hadat visszanyomta, és a sereg utóvédét is elérve, avval többször összeütközött, de az elvonulást többé meg nem gátolhatta. A császáriak elővéde még az este elfoglalta a zsarnóczai hidat, a sereg zöme pedig annak közelében táborozott.

Kucsuk Mehemmed pasa nyilván csak másnap jutott arra a gondolatra, hogy a császári sereget — ha a Garam völgyén fölfelé hatol — Zsarnóczánál megelőzheti, s így annak útját állhatja; mert ha előbb határozza el, úgy a tábornagy a zsarnóczai hídon át nem kelhet.

Így azonban a török elővéd csak *május 16-án reggel 9 órakor* ért a zsarnóczai hídhoz, amikor az északi sereg elővéde már Garam-Szt.-Keresztnél járt, a sereg zöme a hídon átkelt és csupán az utóhad állott még ott, részben a hídnál, részben a tovább északra fekvő *Zsarnócza* falunál.[1])

A török elővéd nagy erővel rontott a hídnak és a híd gyalog őrségét és a közelben álló 300 lovast a hídtól csakhamar visszanyomta. A császáriak visszahúzódtak Zsarnóczára, hol az utóvéd parancsnoka, *Garnier* tábornok állott, a Zeisz ezredes vérteseivel és vagy 400 főnyi gyalogsággal. Garnier rögtön jelentést tett a tábornagynak a törökök bekövetkezett támadásáról, s a harczot addig is, míg támogatást nyer, elszántan fölvette.

Souches tábornagy az összes, még elérhető német lovassággal, 500 dragonyossal és néhány löveggel azonnal visszafordúlt és még idejekorán érkezett az északra fekvő magaslatra, hol Garnier harczolt. Hadait itt csatarendbe állítván, a lövegeket elhelyezvén, nyugodtan várta a nagyváradi pasa seregének támadását.

Kucsuk Mehemmed, bár úgy a Garam vize, mint az erdős magaslatok által, ereje kifejtésében tetemesen gátolva volt, mégis bátran neki ment. A török sereg egy része a hídon, másik része egy gázlón átkelt, és a Garam jobb partján, az átkelő helyekhez hozzá nem férő csapatok pedig annak balpartján, elszántan rontottak a császáriak által elfoglalt magaslatnak. De a roham ereje megtört, mire a magaslatra ért és a törökök, a német gyalogság és a lövegek tüze által is erősen pusztítva, visszavettettek.

A török vezér azonban nem tágított; roham roham után következett, s folyt a harcz majdnem az est beálltáig, amikor végre az utolsó rohamnál maga az erélyes pasa is elesett.

Most a császáriak rohantak le a hegyről és a török csapato-

[1]) Ez ütközet a német források után, bár helytelenül, nem *zsarnóczai*, hanem *szentkereszti* ütközetnek neveztetik — még pedig a magyar történetírók által is. Souches tábornagynak csak *menetczélja* volt Garam-Szt.-Kereszt, de az összeütközés nem itt, hanem a majdnem 20 kilométerrel tovább délre, még a hegyek közt, a Garam szűk völgyében fekvő *Zsarnóczánál* ment végbe.

A «szentkereszti» elnevezés tehát semmikép sem jogosúlt.

kat, melyek nagy része már visszavonulóban volt Szt-Benedek felé, hanyatt-homlok szorították vissza a Garamba.

A császáriak részéről a harczban 2500 német lovas, 500 dragonyos és vagy 800 német gyalogos vett részt; az üldözést pedig azután a könnyű magyar lovasság vette át.

A törökök részéről a *zsarnóczai*, vagy amint a történelemben hibásan neveztetik, *szentkereszti ütközetben*, Kucsuk Mehemmed pasán kívül számos aga és bég, és körülbelül 1000 török esett el. A császáriak a német források[1]) szerint állítólag csak 89 halottat és 30 sebesültet vesztettek.

Az ütközet után a törökök, bosszújokban az összes falvakat fölgyújtva, Esztergomba és Érsekujvárra vonúltak vissza.

A császári sereg nem követte a törököket, sőt még Léva elfoglalását sem kísérlette meg, ami pedig a vesztett csata által okozott rémület hatása alatt bizonyára könnyen sikerűlhet vala, hanem hosszabb időn át Garam-Szt.-Keresztnél maradt.

Hogy meddig maradt Souches tábornagy Garam-Szt.-Keresztnél és mit művelt általában május 16-ától június 9-ikéig, amikor seregét ismét Léva alatt találjuk, az a kútfőkből biztosan ki nem deríthető. A kútfők egyike[2]) — bár azt, hogy Souches a Vághoz visszavonúlt volna, nem említi — június első napjaiban a *Vág mellől* menetelteti a sereget[3]) Léva alá, más kútfők ellenben azt állítják, hogy a sereg Garam-Szt.-Keresztről közvetlenül ment Léva alá.

Tekintve azt, hogy az északi sereg a hegyek közé csak *szükségből* vonúlt, hogy élelmezésbeli nehézségei hosszabb időzésnel ott csak fokozódhattak, hogy a tábornagy magát — a kivívott siker daczára — még Léva ostrom alá fogására sem érezte feljogosítottnak, s hogy ebből kifolyólag a Heister hadtestével való egyesülésre és Nyitra várával az összeköttetés helyreállítására természetszerűleg törekednie kellett, annál is inkább, mert a török sereg fölött csak részleges és nem teljes győzelmet vívott ki, s így annak újabb támadásától joggal tarthatott, mi úgy véljük, hogy az északi

[1]) Theatrum Europäum IX. 1142 és Ortelius II, 326.
[2]) Feldzüge Montecuccolis, i. h. II. 136.
[3]) Theatrum Europäum IX. 1143. Ortelius II. 326—327,

sereg néhány napi pihenés után, a most már szabaddá tett úton Nyitrára és innét a Vág mellé húzódott vissza, hol Heister hadtestével egyesült.

A tábornagy magatartása különben e hadművelet alatt kifogástalan. A kényes helyzetből, melybe Lévánál jutott, magát ügyesen vonta ki és szerencséje volt, hogy Kucsuk pasa egyrészt az utánnyomulással késedelmeskedvén, neki a Garamon való átkelésre időt engedett, azután pedig meggondolatlan hevességgel a legkedvezőtlenebb viszonyok közt támadta meg. Ha Kucsuk pasa vár, míg a császári sereg a szoroson átvonúl és a támadást a Garam-Szt.-Kereszt melletti nyílt terepen intézi, hol erejének kifejtésére alkalma van, a tábornagy helyzete bizonyára súlyosabb, mint volt Zsarnóczánál, hol a terep is segítette.

III.

LÉVA MEGVÉTELE ÉS A GARAM-SZT.-BENEDEK (LÉVA) MELLETTI CSATA.

A császári udvari hadi tanács és Montecuccoli figyelmét teljesen Zrínyi Miklós kanizsai hadjárata kötötte le. Ott, a déli hadszínhelyen dűlt el a két engesztelhetetlen ellenség sorsa. Ha Zrínyi Miklós Kanizsát megveszi, evvel igazolja terve helyességét, vezéri hivatottságát és a császár valóban alig tehet mást, mint hogy a fővezéri pálczát a dicsőséges magyar hős kezébe adja és a háború további vezetését reá bízza. Ha ellenben a kanizsai vállalat nem sikerűl, akkor Zrínyi örökre lehetetlenné van téve, a császár Montecuccolihoz kénytelen fordulni, aki ekkor mint mentő angyal állhat a trón elé.[1])

Feszűlt kíváncsisággal figyelt tehát Montecuccoli és az udvarnál hatalmas pártja a kanizsai eseményekre és aggodalommal leste az onnét érkező híreket. Ki törődött most a Pozsony és

[1]) E viszonyokra lásd bővebben a kezdetben már idézett két dolgozatot, e folyóirat 1891-ik évi folyamában.

Magyar-Óvárnál tétlenül veszteglő császári fősereggel, ki Souches tábornagy győzelmével? Senki.

Pedig érdemes lett volna velök törődni. Ha a fősereg már eddig nem is tett semmit, most Souches tábornagy győzelme után, módjában állott volna cselekedni, még pedig hathatósan.

A magyaróvári fősereg Souches seregével és Heister hadtestével közel 40.000 főnyi erőt képviselt, mely akár Érsekújvár, akár Esztergom ellen fordúlhatott volna. Érsekújvárt Köprili Achmed csak a megelőző évben foglalta el, büszke volt ez eredményre, mely nevét a szultán előtt kedveltté tette; ha Érsekújvár is veszélyben van, inkább segíti ezt, mint Kanizsát. Ha pedig a császári egyesült hadak Esztergom ellen fordúlnak, ez által közvetve Buda és vele a törökök Magyarország fölötti uralma van veszélyeztetve és ezt Köprili Achmed, Kanizsa kedvéért figyelmen kívül nem hagyhatja.[1])

A császári hadak dunamenti támadó előnyomulása tehát *eltérítheti Köprili nagyvezír seregét Kanizsától.* Ennek azonban nem szabad megtörténni, hadd menjen a nagyvezír Zrínyi ellen, morzsolja össze maroknyi hadát — annál jobb.

De végre megtörténhetnek, bárha a hadi tanács és Montecuccoli pártja bőségesen és alaposan gondoskodott arról, hogy meg ne történhessék, hogy Kanizsa elesik, hogy Zrínyi diadalt arat! A helyzet tehát kétes és várni kell. Várni minden áron, míg a koczka ott lent eldűl.

Hadd nyugodjanak addig a fősereg Magyar-Óvárnál, Souches és Heister a Vágnál! Ráérnek majd azután is cselekedni, majd azt, amit a Montecuccoli-párt érdeke kíván.

Május 26-án nyert a bécsi hadi tanács és így a m.-óvári főhadiszállás is biztos hírt, hogy a nagyvezír Kanizsának tart; *június 2-án* hagyatott félbe Kanizsa ostroma és a háromfejű vezérlet alatt álló déli hadsereg *megkezdte visszavonulását a Mura mögé.*

[1]) Hogy mennyire érzékeny volt a nagyvezír Érsekújvárra és Esztergomra, mutatja azon körülmény, hogy bár ezek közvetlen nem fenyegettettek, mégis Nándorfehérvárról és Eszékről számos csapatot küldött Esztergomba és a havasalföldi oláh hadakat is oda irányította.

RUEBER JÁNOS,

felső-magyarországi főkapitány.

A játék el volt döntve; Zrínyi vesztett, Montecuccoli nyert.

Most már lehetett a Duna és Vág melleti seregekkel is rendelkezni.

A fősereg maradjon ott, a hol van, hogy azután a Mura mellé legyen vonható, az északi sereg pedig Heisterrel egyetemben térjen vissza Léva alá. Erre szükség úgy sem lesz; ha sikereket ér el, annál jobb. Lehet majd rámutatni, hogy: «ime, csak a császári vezérek tudnak győzni, a magyarok nem!»

Souches tábornagy tehát június első napjaiban, — hogy mikor, az meg nem állapítható, — parancsot kapott, hogy Heister hadtestével egyesülve, félbeszakadt hadműveletét folytassa és mindenekelőtt Lévát foglalja el.

Június 9-én érkezett Souches tábornagy 15.000 főt meghaladó seregével *Léva alá* és most haladéktalanúl annak ostromához fogott.

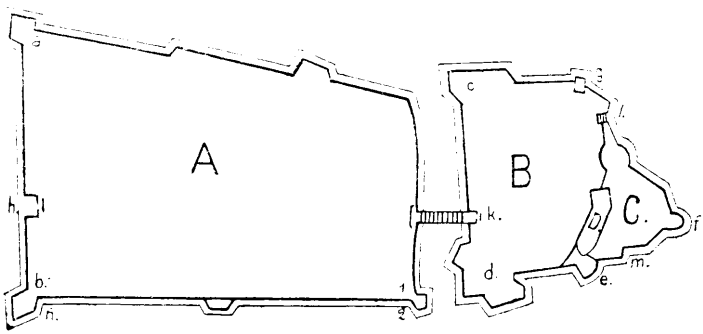

LÉVA VÁRA 1664-BEN.

Léva vára, mint az akkori magyarországi várak nagyobb része, a palánkkal körűlvett *városból* és a tulajdonképeni *várból* állott; a kettőt vizes — áthidalt — árok kötötte egybe. Alaprajzát fenti metszetünk mutatja. A metszeten *A* a város, *B* a külső vár, *C* a belső vár, *D* a menedékhely (reduit). A kis betűk jelentése a következő: *a* és *b* földbástyák a város két nyugoti sarkán; *c* és *d*

földbástyák falazott oldalokkal a külső váron, *e*, *f* és *g* falazott bástyák a belső váron; az egész kőből épített fallal egybekötve; a menedékhely részben téglából, részben terméskőből épült. A város főkapúja *h*-nál, kis kapúja *i*-nél volt; *k*-nál a híd és a várkapu, *l*-nél egy a várból az árokba vezető ajtó, *m*-nél volt a császáriak által a belső váron lőtt rés, *n*-nél a rés a városba. Az árkok délkelet felé keskenyebbek, de mélyebbek, észak-nyugot fele szélesek valának és itt környezetük is mocsaras volt. Az árkok egy a Garamtól ide vezetett és ismét oda szakadó csatorna által voltak vízzel elláthatók; nedves időjárásnál azonban a vár és város egész környezete vizenyős, mocsaras és így nehezen megközelíthető vala.

Midőn az északi hadsereg most ide érkezett, a vár környezete száraz volt, s így az ostromot mi sem gátolta.

Ez szokatlan gyorsasággal haladt; az ütegek működésüket már *június 10-én* megkezdették, 11-én pedig a közelítő árkok indúltak meg és pedig egyidejűleg a város délnyugoti és a vár délkeleti sarka ellen.

Június 11-én a 800—1000 főből álló török védő-őrség egy része az ostrommunkálatok megzavarása végett kirohant, de csak kevés kárt okozott.

Június 12-én a császáriak a várost rohammal elfoglalták, mire a törökök a várba vonúltak vissza, melyre a tábornagy most erős tüzelést rendelt.

Június 13-án a vár délkeleti sarkán már elég tágas rés volt és Souches tábornagy rohamra készült.

A várbeliek azonban, részint az ostrom sikerének gyors haladása, részint a heves tüzelés által megrémítve, a vár feladását felajánlották.

A capitulatió pontjai, melyek az átadásra, a keresztény foglyok kiadására, a török őrség és családjaik biztos elszállítására vonatkoztak, még az nap este aláíratván, Léva vára másnap, azaz *június 14-én*, a császáriak kezében volt.

A török várőrség Esztergomba kísértetett.

Evvel Léva várának négy napig tartó ostroma véget ért.

Souches tábornagy Léva után Nógrádot szándékozott ugyan megtámadni, de a hadi tanács által, mely attól tartott, hogy Köprili

Achmed nagyvezír Kanizsától a Rába és Dunához, sőt talán *Bécs ellen* menetel, a Vághoz visszarendeltetett.

Bécs védelme, megoltalmazása! Ez volt a cs. és kir. udvari hadi tanácsnak mindenkor az első és legfontosabb. Ha egész Magyarország ellenség kezébe kerül is, az lényegtelen; ennek a veszélynek az elhárítására *idejekorán* és *megfelelő* intézkedéseket tenni soha sem volt képes. De ha Becset a veszedelemnek csak halvány árnyéka is fenyegette, akkor a hadi tanácsot lázas izgatottság fogta el, s képes volt győzedelmes hadak menetét föltartóztatni, hogy azokat Bécs közelébe vonja.

Az északi sereg tehát a megkezdett hadműveletet félbeszakította, s miután Lévát helyőrséggel, élelemmel és lőszerrel ellátta, visszavonult a Vág mögé. Souches tábornagy a maga személyére nézve, miután erős lázzal összekötött német betegséget kapott, Nagyszombatba ment, hogy magát ott orvosoltassa.

Amíg az északi hadsereg a Vág mellékén pihent, a törökök időt nyertek hadaikat összevonni és a tervbe vett vállalatot előkészíteni.

A vállalat élére, a nagyvezír megbízásából, most *Ali* esztergomi pasa állott; hozzá csatlakoztak *Ghika* oláh vajda, a havasalföldi moldva-oláh hadakkal, továbbá a *budai, egri* és *érsekújvári pasák*, melyek együtt egy körülbelül 25—30 ezer főre menő hadsereget gyűjtöttek össze. Szándékuk az volt, hogy előbb Lévát, majd Nyitrát visszaveszik, s a korábbi állapotokat ily módon helyreállítván, a Vágon át Pozsony vagy esetleg Morvaország ellen támadnak.

Míg a török hadak Esztergomnál gyülekeztek, az érsekújvári pasa csapataival elkalandozott Nyitra és Galgócz, valamint Komárom és a Csallóköz felé. A császári udvari hadi tanács e miatt folyton nyugtalankodott és *Traun* gróf, alsóausztriai land-marsallt azon meghagyással küldé Souches tábornagyhoz Nagyszombatba, hogy ezt a vidékre szétosztott csapatainak újbóli összegyűjtésére, a Vág-vonal megszállására és megerődítésére ösztönözze; ígérvén neki, hogy megfogyott seregét ismét a korábbi 15.000 főnyi létszámra fogja emelni. Souches tábornagy ebbe bele nyugodott és Traun gróf július 6-án ismét visszautazott Bécsbe.

Alig távozott azonban Traun gróf, máris egy újabb futár érkezett Bécsből, hozva egy július 9-ikéről kelt császári rendeletet,

mely a tábornagynak a török mozgolódásokat különösen figyelmébe ajánlja, s azon vélekedésnek ad kifejezést, hogy a törökök ellen valamely vállalatot megkísérleni mégis czélszerű lenne.[1])

Bárha a tábornagy egészsége még helyre nem állott, mégis késznek nyilatkozott arra, hogy a császár kívánatának eleget tegyen. Főhadsegédét, *Kleindienst* ezredest, Komáromba küldé *Puchheim* tábornok várparancsnokhoz, hogy vele a vállalat érdekében érintkezésbe lépjen, s tőle támogatást, nevezetesen pedig Bercsényi huszár-csapatának és a többi magyar lovasságnak csatlakozását sürgesse; *Heister* altábornagyot pedig fölhívta, hogy csapataival *erőltetett menetekkel* minél előbb a galgóczi táborba jöjjön.[2])

Értesűlvén arról, hogy az érsekújvári pasa csapataival Léva felé vonúlt el és hogy az esztergomi török hadak is Léva felé indúltak meg, nem lehetett kétsége az iránt, hogy Ali pasa Lévát akarja ostrom alá fogni.

A tábornagy ennélfogva elhatározta, hogy mihelyt elegendő erővel rendelkezik, azonnal *Léva fölmentésére* indúl.

Július 15-én 12.000 főnyi csapat állott már a galgóczi táborban; a tábornagy ez erőt elégségesnek ítélte és a *Koháry István* által vezetett, részben brandenburgi nehéz, részben könnyű magyar lovasságból álló elővédet még az nap megindította Nyitrára.[3])

Július 16-án megindúlt maga a sereg, melyet a tábornagy 6 napi eleséggel látott el és este Nyitra alá érkezett.

A sereg a július 16-ára következő éjet a régi táborhelyen töltötte; egyszersmind az est és az éj folyamán a lovasság számára rőzsekötegekkel kiegyenlített gázlót készített; a mocsaras réten át Souches tábornagy szintén rőzsével kirakott útat készíttetett, hogy a lovasság akadálytalan átkelése mindenkép biztosítva legyen.

[1]) Theatrum Europäum IX. 1144. Feldzüge Montecuccolis; i. h.

[2]) Elismerésre méltó, hogy Souches tábornagy *a hadműveletek gyorsaságára* érdekében mindent megtett. Már Zsarnóczánál mozdulatainak gyorsaságával előzte meg Kucsuk pasát, s ezen újabb vállalatánál is azt látjuk, hogy mihelyt magát a cselekvésre elhatározta, az időt gondosan fölhasználja.

[3]) Az események menetét, Souches tábornagynak a császárhoz intézett és Léváról 1664 július 20-áról kelt jelentéséből adjuk, mely az összes osztrák és német forrásoknak is alapúl szolgált. A jelentést közli Ortelius, II. 351—353.

A sereg átkelése *július 17-én* hajnalban kezdetett meg és *6 óráig* tartott, mi bizonyára csak e gondos előkészületeknek köszönhető. A gyalogság, a lövegek és a járművek a hídat használták, a lovasság a számára elkészített gázlót és rőzse-útat.

Az átkelés után a sereg útját nyomban folytatta, még pedig, mint a jelentésből — bárha abban az útirány határozottan megjelölve nincs is — kétségtelenül kitűnik, Aranyos-Maróth felé. Itt átkelt a Zsitván is és Aranyos-Maróthtól keletre, talán Terlep tájékán,[1]) táborba szállott.

Július 18-án hajnalban a tábornagy az északi hadsereget csatarendbe állítá és ezen alakzatban menetelt tovább Garam-Szt.-Benedek felé.

Ez előnyomúlás közben értesült a hadsereg-parancsnok arról, hogy a Garamon mintegy 1000 főnyi tatárcsapat átkelt és *Kovácsi* tájékán Koháry ezredes elővédcsapatával harczot kezdett, továbbá arról is, hogy a török sereg nem Szt.-Benedeknél, hanem a Lévától északra elterülő síkságot szegélyző magaslatokon áll. Souches tábornagy az elővéd segítségére, de meg a veszélyeztetve látott Garam-vonal biztosítására is, Heister altábornagyot küldte előre, a brandenburgi dragonyosokkal és 6 lovas századdal; egyidejűleg azonban a sereg zöme is irányát Kovácsinak vette és menetét meggyorsította.

Mihelyt a tatárok Heister altábornagy csapatának, mögötte pedig az északi seregnek harczalakzatban való közeledését észrevették, a küzdelemmel azonnal felhagytak és a Garamon átúsztatva, a folyó balpartjára visszatértek. Koháry 43 huszárját vesztette el, míg a tatárok 80 halottat hagytak az ütközet színhelyén.

A császári sereg előnyomúlt egész a Garamig és a *Kovácsi* és *Tolmács* közt elterülő fensíkon a Garam jobb partján ütött tábort, arczvonalát négy hevenyében fölhányt redout által födözvén, melyek mindegyikébe 4—4 löveg állíttatott.[2])

A törökök állásaikból sem az est, sem az éj folyamán nem mozdúltak.

[1]) A jelentés azt mondja: «bis auf 1 Meilwegs von St. Benedict» i. h.

[2]) A sereg éjjeli nyugvását a 3-ik számú melléklet mutatja, melyen az arczot védő 4 redout is látható. A sereg mögötti helység *Kovácsi*, a Garam hajlásában látható másik falu *Tolmács*.

A magyar könnyű lovasságból számos kisebb osztag ment át még az éj beállta előtt a Garamon, hogy a török sereget kikémlelje. Jelentéseikből a hadsereg-parancsnok megtudta — a mit különben részben maga is látott — hogy a törökök három csoportban a magaslatokon táboroznak; az ellenség számerejét a hírszerzők 30—40,000 főre becsülték.

Julius 19-én napköltekor egész váratlanúl *riadó* hangzott a császáriak táborában; ez magát a hadsereg-parancsnokot is meglepte, mert hiszen a követendő eljárásra nézve még megállapodásra nem jutott s azt az ellenség magatartásától tette függővé; egyelőre az volt a szándéka, hogy a Garam mögött foglal állást és az ellenséget akkor fogja megtámadni, midőn az a folyón átkel.

A riadó onnét származott, hogy a hajnalban keletkezett keleti szél a törökök által elfoglalt magaslatok lejtőin levő fákat és cserjéket mozgatta, és a fák és levelek e nyugat felé való mozgása a tábori őrsökben azt a benyomást keltette, mintha az ellenség csapatai volnának mozgásban a hegyről lefelé. E tünemény annyira csalóka volt, hogy első pillanatban magát a tábornagyot is tévedésbe ejtette, minek folytán a seregnek csatarendbe való fölvonulását elrendelte.

A tévedés kiderült ugyan mindjárt, mihelyt világosabb lőn, és a sereg ennek folytán kezdetben tanácstalanúl állott, de a tábornagy — ha már a fölriasztás megtörtént — nem akarta, hogy az idő fölhasználatlanúl teljék és látva a csapatok nagy harczkedvét, s a véletlen fölriasztást kedvező előjelnek, mintegy harczra való fölhivásnak tekintvén, gyors elhatározással *a Garam folyón való átkelést rendelte el.*

Az átkelés a lovasságra nézve ugyan nem járt nehézséggel, mert csakhamar *három* átkelésre alkalmas helyet is találtak a Garamon (Kovácsi és Tolmács közt), de a gyalogság át nem kelhetett, mert a gázlók gyalogság számára mégis mélyek valának, hídak pedig verve nem voltak. Előbb tehát ezt kellett megkezdeni, a mi pedig hídanyag hiányában nehezen ment.

A tábornagy látván e nehézséget, mely az átkelést igen hosszú időre terjesztette volna ki, ez eszmét elejtette s megparancsolta, hogy *minden lovas egy gyalogost vevén lova farára,* az átkelést ily módon kísértsék meg. Ez sikerült is, és két óra leteltével

az egész hadsereg a Garam balpartján volt. Időközben elkészült egy híd is, melyen a lövegek szállíttattak át.

Az átkelés után a hadsereg újból csatarendbe állott, még pedig olykép, hogy az arczvonal a mostani lévai út mindkét oldalán, körülbelül Koszmály és Szőllős községek közt, arczczal délkeletnek alakúlt meg. A csapatok három harczvonalat képeztek, a következő rendben.[1]) *Első harczvonal:* jobbról Koháry magyar lovas csapata, mellette a heidelbergi gyalogság, Heister lovas ezrede, Demel gyalog századai, brandenburgi gyalogság, Knigge lovas ezred, Caprara lovas ezred s a legszélső balszárnyon Balassa Bálint magyar lovassága. *Második harczvonal:* jobbról Zeiss ezrede, a szász gyalogság, Holstein ezrede, a Caprara lovas ezred második harczvonala. *Harmadik harczvonal:* Garnier vértes ezrede, Brandenburg dragonyosai, Joanelli századai, a Brandenburg lovasság.

Míg a sorakozás végbement, a törökök is fölkerekedtek és szintén csatarendbe állottak.

Kezdetben úgy látszott, mint ha az ellenség a támadást a magaslaton elfoglalt állásában szándekoznék bevárni. Azonban csakhamar bomladozni kezdettek a törökök sorai, s míg egy rész Kovácsi irányában, a magaslaton fönnmaradva, észak felé húzódott, más jóval erősebb tömegek délfelé tartottak, azon erdőnek, mely a Csejkői patak mentén, Bars és Podluzsány közt, azon időben állott. Egyidejűleg a közép is megindúlt és irányt Tolmácsnak véve, a magaslatokról leszállott.

Souches tábornagy mindjárt a harczfelállítás befejezése után, tehát mielőtt a törökök mozdulataikat megkezdték, *Koháry István* ezredes, volt szécsényi kapitány parancsnoksága alatt, ki eddig is az előved parancsnoka volt, egy 800 főnyi, részben magyarokból, részben Caprara ezredbeli vértesekből és brandenburgi lovasságból álló elővédet állított össze és azt a jobb szárny előtt, az erdőszegély mentén, támadásra útasította, nyilván azon czélból, hogy a törököket a magaslatokról való leszállásra bírja.

Koháry előved-csapata elérte ugyan a Csejkői patakot, de ott már az ellenséget találta, melylyel nyomban megütközött.

[1]) Ezen első sorakozást a 3-ik melléklet — bár nem arányban rajzolva — mutatja; fölsorolásunk a betűknek felel meg.

A törökök délfelé húzódó tömegei ugyanis, és ezek mögött a moldva-tatár hadak, az erdőnek tartottak, a janicsárok hadteste azonban, kísérve a szpáhik lovas csapatai által, az erdő északi szegélye mentén és az erdőn kívül nyomúltak előre.

Midőn tehát Koháry a patakhoz ért, arczban a szpáhikat találta, kikkel megütközött, jobb oldalában pedig a janicsárok fejlődtek és az erdőszélről heves tüzelést kezdtek ellene. A török lovassággal, mely körülbelül vele egyenlő erős volt, Koháry csak megbírkózott volna és azt az első rohammal vissza is nyomta a patak mögé, de a janicsárok tüzelése a kitartást lehetetlenné tette és Koháry hátrálni volt kénytelen.

E közben a császári had is kénytelen volt csapatait mindkét szárny felé kiterjeszteni és *a sereg harczfelállítása* lassankint a melléklapon foglalt rajzon látható alakot öltötte. A *jobb szárnyon* a *Heister* lovas ezred, *középen Knigge* tábornok parancsnoksága alatt a Zeiss és Holstein ezredek, a *balszárnyon Garnier* tábornok alatt a Garnier, a Brandenburg és a Caprara ezredek, a legszélső balszárnyon *Balassa Bálint* magyar huszárjai.

Souches tábornagy a törökök fentebb már említett mozdulataiból csakhamar átlátta, hogy az ellenség — támaszkodva nagyobb számára — őt mindkét oldalában átkarolni szándékozik. E veszély elhárítására egyrészt a balszárnyon Balassa csapatát a völgyben feljebb előre tolta, mi által a törökök jobb oldala volt veszélyeztetve, másrészt Heister altábornagyot több gyalog és lovas csapattal a Barstól nyugatra fekvő erdőbe küldte, meghagyván neki, hogy onnét csak akkor törjön elő, a mikor a török hadak az erdőből kibontakozva, a sereg jobb szárnyának átkarolását kísérlik meg.

Koháry visszavonulását a szpáhik és a janicsárok nyomban követték; de midőn egy az erdőn kívül levő kis ligethez értek,[1]) a brandenburgi dragonyosokkal itt elrejtve levő *Glock* alezredes ellenük meglepőleg és oly heves tüzelést fejtett ki, hogy az üldöző török csapatok rögtön megállottak, egy részök pedig visszafordúlt a patak felé.

[1]) Azon hely közelében, hol most a Koháry-kápolna áll; kissé délre ettől.

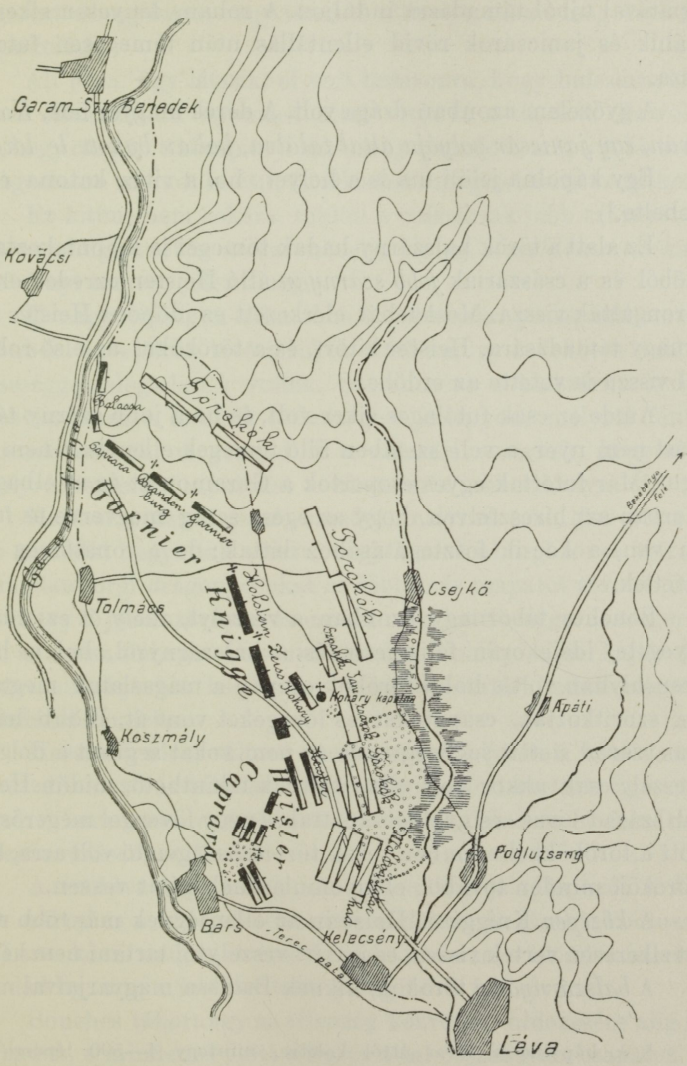

A GARAM-SZENTBENEDEKI (LÉVAI) CSATA 1664 JULIUS 19-ÉN.

Ezt a pillanatot használta fel Koháry István, hogy derékcsapatával újból támadásra indúljon. A roham fényesen sikerült; szpáhik és janicsárok rövid ellentállás után tömegesen futottak vissza.

A győzelem azonban drága volt. A derék magyar hős, *Koháry István, egy janicsár golyója által találva, holtan bukott le lováról.*

Egy kápolna jelöli ma is a helyet, hol a vitéz katona életét kilehelte.[1])

Ez alatt a török balszárny-hadak tömegei is kibontakoztak az erdőből és a császáriak *jobb szárnyán* álló Heister ezredet erősen szorongatták vissza. Most tehát elérkezett ez időpont Heister altábornagy támadására. Heister kitört, és a törököket az első rohammal vissza is vetette az erdőbe.

Ámde ez csak futólagos siker volt, és ha a jobb szárny támogatást nem nyer, a vele szemben álló tömegek ellenében nem boldogul. Már futottak egyes csoportok a Garamon át és az elhagyott táborban azt hiresztelvén, hogy az egész sereg megverve és futásban van, a kocsik fosztogatásához láttak; de a vonatőrség által elűzettek.

Souches tábornagy azonban a veszélyt, mely őt ez oldalról fenyegeté, idejekorán felismerte és a balszárnyról, hol a harcz egyensulyban volt s hol a törökök csupán a magaslatok megtartására szorítkoztak, csapatokat és lövegeket vont át. Előbb három lovas század sietett segitségre, de ez nem sokat segített a dolgon s a veszély csak akkor volt elhárítottnak tekintbető, midőn Heister több század lovas- és gyalogcsapattal és négy löveggel megerősödve állott a törökökkel szemben; ezek tüzelése elegendő volt arra, hogy a törökök minden további előnyomulásának gátat vessen.

A *középen* Knigge és Holstein az ellenségnek már több rohamát sikeresen verték vissza, és így itt veszélytől tartani nem kellett.

A *balszárnyon* a törökök, kiknek Balassa magyarjaival mind-

[1]) A kápolna a lévai úttól keletre, mintegy 4—500 lépésre áll s vázlatunkon is látható. Koháry vitézségét Souches tábornagy is elismeri és a császárhoz intézett jelentésében is megemlékezik róla. «Den Obristen Koháry, dessen Tod uns zu unzeitig gekommen» stb. Koháry halála körülményeiről lásd bővebben a «A Lévai csata és Koháry István halála» czímű czikket e folyóirat 1893-ik évi folyamában.

untalan oldalukba támadt, állandóan tétlenségben maradtak és a magaslat elhagyására, vagy támadó előnyomulásra még csak nem is gondoltak.

Ali pasa, úgy látszik, el volt határozva, hogy balszárnytömegeinek szakadatlan nyomása által vívja ki a diadalt. Ez volt az oka, hogy csupán a közép és a balszárny támadott, míg a jobb szárny a magaslaton maradt és csupán állásának megtartására szorítkozott.

Ez kitűnt nem sokára, midőn a császáriak jobb szárnyán egy még az eddigieknél is sokkal erősebb tömeg, a *moldva-tatár hadak* 8000 főnyi tömege jelent meg.

E nagy tömegek ellenében a jobb szárny csapatai, melyek különben az előttük levő törökök által amúgy is lekötve valának, teljességgel elégtelenek voltak. Szerencsére a balszárny kedvező harczviszonyai, a törökök tétlensége e szárnyon, melyről fentebb megemlékeztünk, megengedték a császári vezérnek, hogy a balszárnyról tetemes csapatokat vonhasson a jobb szárnyra át.

Majd az egész Caprara-ezredet, melynek csak első vonalban álló századai hagyattak vissza, négy brandenburgi lovas századot, a brandenburgi dragonyosokat és több más csapatot átvont most a tábornagy a jobb szárnyra és ezeket még hat löveggel is megerősítvén, az egész tömeget *Caprara* ezredes, Koháry vitéz bajtársának parancsnoksága alá helyezvén, a moldva-tatár hadak ellenében támadásra rendelte.

Hosszabb ideig változó szerencsével folyt itt a küzdelem, de a császáriak szívós kitartása végre mégis sikert aratott. Egy utolsó heves roham után a moldva-tatár had a küzdelmet föladta, és *visszavonulását megkezdte.*

A moldva-tatár sereg visszavonulása feladás volt a török jobb szárny és a közép-had visszavonulására is. Ezek a Podluzsány és Léva közti magaslatokra huzódtak vissza, s itt állva maradtak mindaddig, míg a moldva-tatár sereg Léva felé elvonúlt.

Souches tábornagy az ellenség közvetlen üldözésére alig gondolhatott, s mindenek előtt a harcz által összekevert csapatok rendezéséhez látott. Mihelyt ez megtörtént, az eddig a jobb szárnyon küzdött csapatok, mint első harczvonal, arczot váltottak Léva felé, és megindúltak. Knigge és Garnier e mozdulatot mint második és harmadik harczvonal követték.

Az előnyomulás a Csejkő patak és Garam közt széles arczvonalban történt. A törökök még mindig a Podluzsány és Léva közti magaslatokon állottak és Souches tábornagy azon véleményben volt, hogy Ali pasa a harczot itt megújítani akarja.

Ennek folytán csapatait újból támadásra vezette. De a törökök ezt már nem várták be és mihelyt az egész császári sereget csatarendben közeledni látták, megfordúltak.

De ezt jobb lett volna előbb cselekedni. A császáriak most már rendezett és némileg kipihent lovassága vad dühvel rohant a lassan hátráló törökök után, föl a magaslatra, hol most véres aratás kezdődött. A császári és Balassa magyar lovasainak támadása oly gyors és meglepő volt, hogy még *Ali pasa*, a fővezér, sem menekülhetett el, és késedelmezését életével fizette meg. Ugyanily szerencsétlenül járt a *janicsár aga* is, ki 500 janicsárral a seregtől elvágatott és felkonczoltatott. Az iszonyú mészárlás után 6000 török hullája födte a harczmezőt.

Hogy az északi sereg az egész napi küzdelemben mennyit veszített, erről Souches tábornagy jelentésében meg nem emlékezik. Ellenben kiemeli a csapatparancsnokok közül azokat, a kik magukat különös vitézségük által kitüntették. A magyarok közül első sorban *Koháry Istvánt* és *Balassa Bálintot*, a németek közül *Zeiss* ezredest és *Joanelli* báró ezredest, vezérkari főnökét. A csapatokat is nagy dícséretben részesíti; így a szászokról és brandenburgiakról azt mondja, hogy azok «hihetetlen bátorsággal» küzdöttek; a magyarokról a következőket találjuk a jelentésben: «A nálam levő kevés számú magyarság szintén jól tartotta magát, kiváltképen Balassa Bálint csodálatos vitézséggel harczolt.»[1])

Természetes, hogy a *zsákmány* is tömérdek volt; számos gazdag sátor, a török pasák kincseivel, sok társzekér málhával és eleséggel stb. Löveg csak öt esett a győzők kezébe, a mint hogy a

[1]) «Die wenige Ungarn, so bei mir gewesen, haben sich auch wohl gehalten, und bevor ab der Graf Valentin Balassa mit Verwunderung gefochten». Souches tábornagy jelentése i. h. Balassa Bálint ezredes, a szentbenedeki hős, nem tévesztendő össze *Balassa Bálinttal a költővel*, a ki 1594-ben Esztergom ostrománál sebesült meg és ugyanazon év május 26-án sebében Esztergomban meghalt.

törökök ez alkalommal, úgy látszik, igen kevés ágyúval rendelkeztek.

A források a zsákmány felsorolásában kifogyhatatlanok; bár szivesen elhiszszük, hogy az gazdag volt, még is túlzásnak tartjuk azt a mit a Theatrum Europäum fölsorol;[1]) szerinte zsákmányoltatott: 100 zászló, 40 dob, az összes sátrak, 1000 szekér élelem és lőszer, a szekerek elé fogott ökrök, megszámlálhatatlanúl sok ló, teve és öszvér, kimondhatatlan mennyiségű liszt, bor és egyéb eleség, tömérdek drága ruha, fegyver és egyéb értékes tárgy; oly tömérdek sok készpénz, hogy nem egy katona 8—10.000 forintot vitt el stb.; a zsákmányolt lövegek számát a fővezér jelentésével szemben, mely csak 5-öt mond, 13-ra teszi.

Az üldözés a csatatérről két mértföldre folytattatott. A sereg éjjel Léva alatt táborozott és a tábornagy másnap, *julius 20-án*, diadallal vonúlt be Lévára; itt az összes lövegekből három dísztüz adatott, és úgy itt mint a táborban ünnepélyes hálaadó mise tartatott.

A császári sereg több mint egy hétig mulatott Léván, dusálkodva a javakban, melyeket a szentbenedeki csata után oly nagy bőségben szerzett.

A szentbenedeki csatát megelőző hadművelet, de maga a csata is több figyelemre méltó és tanúlságos mozzanattal bir, melyekkel foglalkozni érdemes. Nem kritika szempontjából, bár az is jogosúlt lenne, mert hiszen az 1664-ik évi török háború, tudományos elvek szerint vezetett háború volt, mely Montecuccoli műveiben tudományosan feldolgoztatott; sőt a felsőmagyarországi hadjáratnak «tudományos» tárgyalásával szolgálatot tehetnénk, mert kiegészítenők Montecuccoli emlékiratait.

Turpin de Crissé, Montecuccoli egyik bámulója, el van ragadtatva ama *szerénységtől*, melylyel Montecuccoli a török háborúról szóló tanúlmányait megírta, s melyekben *önmagáról teljesen megfeledkezve*, csak az eseményeket adja elő, a nélkül, hogy magát bármikor előtérbe tolná.[2]) Csodálatos, hogy e nagy szerénységű

[1]) Theatrum Europäum IX. 1146.

[2]) «On admire toujours Montecuculi, non seulement dans la con-

író, a ki saját cselekményeit oly kifogyhatatlan bőbeszédűséggel irta meg, egészen megfeledkezik *a felsőmagyarországi hadjáratról* és Souches tábornagy minden körülmények közt nevezetes, a háború lefolyására is fontos hadműveleteiről és győzelmeiről *egyetlen szóval sem emlékezik meg.*

Hogy miért hívatott vissza Sonches tábornagy Léva megvétele után, azt már említettük, valamint azt is, hogy a hadműveletek újból való fölvételére az impulzust ama császári leirat adta meg, mely a Nagyszombatban levő beteg tábornagyot az érsekújvári pasa mozgolódásaira figyelmeztette s ennek meggátlására valamely vállalatot ajánlott. A tábornagy a császár kívánatának bizonyára eleget tesz akkor is, ha a hadi tanács javaslatát fogadja el, vagyis a sereget a Vág-vonalon összevonja, e vonalat megerősíti és a komáromi parancsnokkal egyetértőleg Érsekújvártól nyugatra kordont von. Hisz mind ezen, a császár és a hadi tanács által kifejezett kívánságok egyetlen czélja csak az volt, *hogy Bécs és Ausztria török betörések ellen biztosíttassék.*

Souches tábornagy azonban nem a kapott tanácsok szerint jár el, nem védő rendszabályokat foganatosít, hanem tudomást nyerve arról, hogy a törökök Léva visszavételére készülnek, *támadó hadműveletre,* Léva fölmentésére határozza magát. Ez bizonyára dicséretes elhatározás — általános katonai szempontból; Montecuccoli helyeslését és jóváhagyását azonban alig nyerte volna meg, mert hiszen 12.000 főnyi sereggel egy 30.000 főnyi hadsereg ellen támadni, Montecuccoli elvei szerint oktalan koczkázat, melyet egy jól nevelt császári vezérnek elkövetni nem szabad. Hisz ott van például a kanizsai hadjárat. A kanizsai sereg több mint 18.000 fővel bírt, s bár a nagyvezér csak 40.000, más hírek szerint pedig csak 30.000 fővel közeledett, az arány tehát kedvezőbb volt mint Souches és Ali pasa közt, Hohenlohe mégis

duite des armées, *mais encore dans la manière simple et naturelle,* avec laquelle il fait le détail des opérations de ses campagnes en Hongrie. *Semblable à César, qui dans ses Commentaires fait oublier l'auteur,* pour ne présenter que le héros . . . Montecuculi, à l'imitation de César, *s'oublie lui-même et sa modestie ajoute encore à la gloire,* que sa conduite sage et savante lui a aquise dans le cours de cette guerre.» Turpin de Crissé, Commentaires sur Montecuculi, III. 420.

nem hogy támadni mert volna, a mit Zrínyi Miklós oly hévvel ajánlott, de sőt «a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására» visszavonúlt a Mura mögé; Montecuccoli pedig a német vezér eljárását teljesen helyesnek ismerte el, és Zrínyivel szemben Hohenlohenak adott igazat; sőt maga még akkor sem támadott, midőn a császári sereg a törökével egyenlő volt, s a támadásra a táborban levő császári követ is ösztönözte.

Szerencsére azonban Montecuccoli már a Mura melletti táborban volt, s így Souches tábornagy «oktalan» vállalatát meg nem akadályozhatta.

Ha már az *elhatározásért* teljes elismerés illeti Souches tábornagyot, még inkább megérdemli ez elismerést a *gyorsaság*, melylyel a hadműveletet intézi és a *gondosság*, melylyel a hadsereg ellátásáról, a mozdulatok akadályainak elhárításáról gondoskodik.

Július 12-én kapja a császári rendeletet, 15-én a sereg már a galgóczi táborban egyesül Heister hadosztályával és hadműveletekre készen áll, 16-án megindúl és 18-án már szemben áll az ellenséges sereggel; ez, kivált az akkori időt tekintve, amikor minden oly rendkívül megfontolva tétetett, bizonyára dícséretes tevékenység.

E föltétlen elismerést azonban nem terjeszthetjük ki a csatában kifejtett vezéri tevékenységre is; és bennünket azon körülmény, hogy a vállalat végre mégis teljes sikert aratott, véleményünkben meg nem ingathat.

Souches tábornagy július 18-án birtokába ejti a Garam-vonalat és a folyó mögött azon elhatározással áll meg, hogy *a törökök támadását bevárja.*[1]) Ezt vagy azon szándékkal tehette, hogy egyszerűen védelemre szorítkozik, vagy azért, hogy az ellenséget átkelés közben támadja meg. Mindkét elhatározás helyes lehet. Helyes lehet az, hogy a támadást bevárja, ha a török számbeli túlerejétől tartott, még helyesebb, ha csak azért várt, hogy a nagyobb számú ellenséget harczra kedvezőbb viszonyok közt, t. i. átkelés közben támadja

[1]) «Ich nahm den Vorwand (értsd: azon véleményben voltam), ob wollte der Feind, welcher von dem gegen uns über gelegenen Gebirge uns sehen können, wieder herüber setzen, und sich des Flusses ganz und gar bemächtigen könne .... Und bin gesinnet gewesen, die Völcker zu stellen, um dem Feind auf dem Paß vorzubiegen.» Souches jelentése a császárhoz; i. h.

meg. A jelentés szövegéből az egyik szándék ép úgy kiolvasható, mint a másik; hogy melyik volt az *igazi*, azt a német kifejezés («dem Feind auf dem Passe vorzubiegen!») homályban hagyja. Csak következtetni lehet egyrészt a hadművelet általános czéljából, másrészt a tényleg bekövetkezett támadásból, hogy a vezérnek, már a Garam mögött állva is, nem puszta védő, hanem támadó szándéka volt. Az, hogy a Garamon hídakat nem veretett, átkelésre semminemű előkészületet nem tétetett, megfelel mindkét szándéknak s mindkét esetre jó.

Nem számolt azonban a tábornagy *előre* a másik eshetőséggel, hogy t. i. az ellenség fent marad a hegyen, a Garamhoz nem száll le, — szóval nem támad, hanem a *támadást bevárja*. Innét van, hogy a következő reggelen, midőn a tábort egy véletlenség, egy optikai csalódás, fölriasztja, előbb védő rendszabályokhoz nyúl, amikor pedig a tévedés kiderül, amikor látja, hogy az ellenség a hegyeken mozdulatlanúl áll: kezdetben tanácstalan.

A később bekövetkezett elhatározás, hogy *a sereg a Garamon átkel és az ellenséget megtámadja*, a császári vezér elhatározó képességéről és erős támadó szelleméről tanúskodik ugyan, de — és ezt most már nem Montecuccoli, hanem a hadművészet általánosan érvénynyel bíró elvei szerint mondjuk — nem egyéb, mint *elhirtelenkedés*. Bizonyos, hogy ha valahol, úgy a háborúban jogosúlt a közmondás: «*a ki mer, az nyer*». De ez csak kisebb viszonyokra állhat és nem egész hadseregek cselekedeteire.

Egy hadsereget oly folyón, mint a Garam, átvetni, e folyóval hátunkban, egy mocsaras patakon át, a magaslaton álló, több mint kétszerte erős ellenséget megtámadni: ez már a jogosúlt merésen túlmegy és nem bátorság többé, még csak nem is *merészség*, hanem *vakmerőség*.

Az jogom lehet: hinni és remélni, hogy a kétszerte erősebb ellenséget csapataimmal, melyek szivósabbak, fegyelmezettebbek, talán még vitézebbek is: legyőzöm; ez *jogos önbizalom*. De nem szabad magamnak ezt önként és csak vakmerőségből, akként megnehezíteni, hogy *a harczot a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok közt és balesetre való minden előgondoskodás nélkül* fogadjam el, ha erre kényszerítve nem vagyok. A harcz ily körülmények közt annyira bizonytalan, annyi esélytől függ, hogy eredménye csak a véletlen

műve. Egy ily csatát megnyerni, lehet *szerencse*, de soha sem eredménye az a genialitásnak, a hadvezéri bölcs számításnak, a tudáson és tapasztaláson alapuló hadvezéri előrelátásnak.

Souches tábornagy cselekménye semmivel sem bölcsebb, mint volt a megelőző évben Forgách Ádámé; a különbség csak az, hogy Souches vállalata véletlenül sikerült és győzött, Forgáché véletlenül nem sikerült és megveretett. — De ha Souches megveretik, veresége még sokkal nagyobb, mert seregének azon része, mely az ellenség fegyverei elől elmenekül, a Garamban vész el.

Hogy miért sikerült Souches vállalata? Azért, mert a török fővezér bár kisebb, de hasonló hibát követett el, legfőképen pedig azért, mert jobb szárnyának parancsnoka által nem támogattatott. A hiba, melyet elkövetett, az volt, hogy az uralkodó magaslatot elhagyta és a mocsaras patakon átkelt; támadása a lejtőn le sokkal súlyosabb, erőteljesebb lett volna és tűzérsége által — még ha ágyúinak száma csekély volt is — jobban támogattatott volna, mint a síkon, a patakon való átkelés után. A magaslat lejtjei pedig a lovasság működését egyátalán nem gátolták. A jobbszárnyparancsnok hibája pedig az volt, hogy e parancsnok a csata egész folyama alatt tétlen védekezésre szorítkozott és lanyhasága által lehetővé tette, hogy a császári vezér csapatot csapat után és az egész tűzérséget átvihette az ellenkező szárnyra, hol a döntés lefolyt.

De egészben véve Ali pasa támadása helyes volt; a terv, hogy *a balszárnyon összehalmozott nagy tömegekkel a császári sereg jobbszárnyát visszanyomja* és evvel a császáriakat a Garam és a hegység felé szorítja, *kitünő* volt; még részleteiben is helyes volt e szárny támadó előnyomúlása, mert támaszkodott az erdőre. De a támadó tömegeket, — tekintettel arra, hogy az erdő a mozgást korlátolja, továbbá a meglepésre való tekintettel is — *még a csata előtt, az éj folyamán, kellett volna az erdőbe helyeznie.* Ha így cselekszik, támadása meglepő, erőteljesebb és a császári vezér már csak az idő rövidségénél fogva sem képes arra, hogy az ellenkező szárnyról csapatokat és tűzérséget vonjon ide.

A kifejtettek szerint tehát, hadművészeti szempontból, nem helyeselhető ugyan a császári tábornagy elhatározása, de viszont el kell ismerni, hogy az átkelés után és a csata folyama alatt *min-*

dent megtett, hogy a koczkázott lépés következményeit elhárítsa. Betegsége daczára 17 órán át űl a nyeregben és szakadatlan figyelemmel, bámulatos tevékenységgel minden intézkedést idejekorán tesz meg, hogy a sikert biztosítsa. Fölismeri a döntő pontot és ide vonja legjobb csapatait, főképen a gyorsan mozgó lovasságot és a könnyű lövegeket, annyit, a mennyit csak lehetett, hogy a törökök és a moldva-tatár sereg lökemét föltartóztassa, s midőn ez végre erős küzdelem után sikerűlt, *maga megy támadásba át* és evvel eldönti a csata sorsát.

A már idézett osztrák mű[1]) a csatához fűzött elmélkedésben különösen magasztalólag emeli ki, hogy Souches tábornagy a *fősúlyt* a lovasságra fektette. Ez igaz is, de természetes oka az, hogy a sereg $^3/_4$ része lovas volt; ép úgy az ellenségnél is. A fősulyt tehát természetszerűleg a lovasság működésére kellett fektetni.

A kivívott sikert, a fényes győzelmet Souches tábornagy kétségtelenül megérdemelte, mert ha maga követte el a hibát, maga is hozta helyre és seregének — az ellenség hibáit kihasználva — a kedvezőtlen harczászati helyzet daczára, győzelmet, diadalt szerzett.

IV.

PÁRKÁNY MEGVÉTELE; A HADJÁRAT VÉGE.

Egy osztrák mű[2]) azt mondja, hogy Souches tábornagy még *július 20-án*, tehát közvetlenül a szentbenedeki csata után, fölkerekedett, hogy a teljesen feloszlott, rémülettel eltelt és a Duna felé futó ellenséget tovább üldözze.

Bizonyos, hogy ez lett volna a czélszerű, a helyes eljárás, de — nem ez történt.

A források mindannyian megegyeznek abban, miszerint az északi sereg *több napon át pihent* Lévánál; de még ha nem mondanák is, azon körűlmény, hogy Souches tábornagy az űldözés folyamán

[1]) Feldzüge Montecuccolis etc. i. h. II. 144.
[2]) Feldzüge Montecuccolis etc. i. h. II. 142.

csak *augusztus 1-én* érkezett Párkányhoz, kétségtelenné teszi, hogy a seregnek *jó egy pár napig*, vagyis legalább egy hétig kellett Lévánál időzni. Párkány Lévától alig 60 kilométer, s így két nap alatt elérhető lett volna. De ha a sereg nem két, hanem négy nap menetelt Párkányhoz, akkor is csak július 28-án indulhatott, s igy több mint egy hétig pihent Lévánál.

Ezen nincs is mit csodálkozni; hiszen a gyors üldözés akkor szokásban nem volt; a győző serege csakúgy felbomlott, mint a legyőzötté, s minél gazdagabb volt a zsákmány, annál nehezebb volt a sereget helyéből kimozditani. Mert a győzelmes sereg a kiállott fáradalmakért kárpótlást, a kivívott győzelemért jutalmat kívánt. Ha Souches tábornagy július 20-án indulást jeleztet, elindúlhat *maga*, de hogy a sereg nem megy vele, az bizonyos.

A csodálatos csak az, hogy az osztrák történetiró, ki maga is fölemliti, hogy a sereg Párkány elé augusztus 1-én érkezett, tudva valótlanságot mond, csak azért, hogy egy szép elmélkedést fűzhessen munkájába. Elmondja ugyanis, hogy Souches tábornagy a szentkereszti ütközet után az ellenséget nem üldözte, de most nem engedte őt lélekzethez jutni és gyors győzelmi menetben követte őt Párkányig.[1]) Ehhez természetesen érdekes mondásokat csatol és szép tanúlságot von le, melynek csak az az egy hibája van, hogy *nem igaz.*

Bizony nemcsak hogy lélekzethez jutott a török, de sőt szép békességesen át is takarodott a Dunán Esztergomba; a «rascher Siegeslauf» pedig két nap helyett, teljes 12 napig tartott.

A gyors üldözés, kétségtelenül siettette volna a török sereg felbomlását, de ez az üldözés nélkül is bekövetkezett; bekövetkezett pedig azon okból, mert ez csak egy, a legkülönbözőbb vidékekről, *csupán csak ez alkalomra* összevont sereg volt, mely a vállalat kudarcza után ismét alkotó elemeire bomlott szét. A budai, egri és érsekújvári pasák, elvittek megmaradt csapataikat haza, Ghika vajda is eltávozott a moldva-tatár hadakkal és az esztergomi helyőrség magára maradt.

[1]) «Den besiegten Feind verfolgte er im Mai nicht; im Juli liess er ihn aber nicht zum Athem kommen, und eilte in raschem Siegeslaufe bis bis Párkány» etc. Feldzüge Montecuccolis; i. h. II. 143.

Souches tábornagy tehát *augusztus 1-én*, kora hajnalban ért a már megelőzőleg kikémlett *Párkányhoz* és nyomban támadást rendelt.

Ezt Maxvell, brandenburgi ezredes, 1000 főnyi elővéde kezdte meg, támogatva a nemsokára beérkezett brandenburgi és Montfort-gyalogság által, mely csapatokat Holstein herczeg vezette. Ezek a bal szárnyat alkották, míg jobbról a Mersi gyalogság (Léváról) támadott; a lovasság tartalékban állott.

A támadó csapatok akadály nélkül értek a palánkhoz, midőn azonban ennek ledöntéséhez fogtak, a janicsárok mintegy másfélszáz főnyi csapata kirohant. Maxvell ezredes súlyosan megsebesült, számos császári katona elesett, de a janicsárok csakhamar visszaűzettek a palánk mögé.

A tábornagy ez alatt egy üteget hányatott föl, s abba 4 ágyút és 2 mozsarat helyezvén, előbb a hídat lövette; a híd 2 hajója csakhamar kiszakadt és egy közelben levő, török katonákkal telt dereglyével együtt, elmenekűlt. Most tüzes golyókat vettetett Esztergomba, de ezek a nagy távolság miatt, hatástalanok valának.

A tüzelés ennek folytán ismét Párkány ellen fordíttatott és a város most szakadatlanúl lövetett. A törökök az ágyúzást nem soká állották és a palánk egy részét fölgyújtván, délelőtt 10 órakor részint a félig-meddig kijavított hídon, részint csónakokon átvonúltak Esztergomba.

Souches tábornagy most az egész palánkot fölgyújtatta; a szél bevitte a tüzet a városba és néhány óra alatt Párkány, erődítéseivel együtt, a lángok martaléka lett.

Még javában égett Párkány, a császáriak már is a hídnak rohantak és részint tűzzel, részint fejszékkel azt is elrombolták; csak az esztergomi oldalon maradt vagy 12—16 hajó épen. A közlekedés a két part közt végleg megszakadt.

A hadjárat evvel véget ért.

Souches tábornagy csak rövid ideig időzött Párkánynál és a sereget azután Komárom alá, a Csallóközbe vezette. *Augusztus 11-én* ért a sereg a Vág-Duna mögé, s 12-én már elhagyja a beteg tábornagy a sereget és a parancsnokságot Heister altábornagyra ruházván, maga, betegségét orvosoltatandó és a császárnak jelentést teendő, Bécsbe megy.

A következő napon, *augusztus 13-án*, már a Szt.-Gotthárdnál «megvert» nagyvezír serege vonúlt át Esztergomnál, a helyreállított hajóhídon, és Érsekújvár mellett szállt táborba, míg Montecuccoli, a «győzelmes» hadvezér, a Vágvonal mögé húzódott, hogy győzedelmes hadával Bécset védelmezze a török ellen, ha annak tán kedve kerekedne ismét támadólag előnyomúlni.

Ha Souches tábornagy *közvetlen* és *gyors* üldözéssel *a török sereget megsemmisíti* és azután Esztergomot szállja meg, úgy hadjáratával valóban hasznos szolgálatokat tesz. De így, amint a szentkereszti ütközet, úgy a szentbenedeki csata eredménye nem nyilvánúlt egyébben, minthogy Léva és Nyitra várak megtartattak.

Hogy a Párkány elleni vállalat és az esztergomi híd elrombolása mire volt jó, azt nem tudjuk. Reánk azt a benyomást teszi, mintha a császári vezér a hadjárat befejezéséhez végűl egy tűzijátékot kívánt volna meg, s a párkányi vállalatot csupán a sereg mulattatására rendezte volna. Sem czélja, sem haszna a vállalatnak nem volt.

Amint nem volt haszna és eredménye Souches egész felsőmagyarországi hadjáratának, úgy nem volt sem haszna, sem eredménye Montecuccoli szentgotthárdi győzelmének sem. Kanizsa, Érsekújvár, Esztergom, Buda továbbra is a török kezében maradtak és a vasvári béke, melyben a kivívott «győzelmeknek» kifejezésre kellett volna jutni, a leggyámoltalanabb békekötések egyike, melyek Magyarországon valaha köttettek.

Ezért kár volt fél Európát mozgósítani, a sok külföldi mellett annyi magyar vért is ontani és Magyarországnak egy legkitünőbb, legnemesebb fiát a halálba üldözni.

Az 1664-ik évi háborúval nem nyert sem a császár, sem a török; nem is vesztett egyik sem, csupán az amúgy is szegény Magyarország.

Rónai Horváth Jenő.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Forgách Ferencz püspök vitézűl tartotta magát Nyitrában, s jóllehet valami 300 zsoldosa hűtlenűl elpártolt töle, Kicsindy Pálnak csakhamar be kellett látnia, hogy minden fenyegetőzése hiába való, mert a főpap saját jószántából bizony meg nem hódol Bocskaynak. Minthogy tehát nem volt elég ereje ahhoz, hogy kiostromolja a várat, vissza vonúlt a falak alól, mialatt a hajdúk egy része irgalmatlanúl rabolta és pusztította a környéket, más része pedig csalárdsággal akarta kézrekeríteni a jól védelmezett helyet.[1])

A pártos hajdúk ugyanis az alsó városban nem érezvén magukat elegendő biztonságban, titkon érintkezésbe léptek a felső városbeliekkel, a kik aztán 1605 junius 11-én, mikor Rhédey Nagyszombatnál táborozott, megnyitották a kapukat és éjfél tájban bebocsátották őket magukhoz. Az árulás oly zavart és réműletet idézett elő, hogy a védősereg, élén a püspökkel, nyakra főre a fellegvárba menekült, mialatt a támadók kedvük szerint kirabolták a várost, a lakosokban sokat levágtak, még többet — közöttük 3 kanonokot is — fogságba hurczoltak. Erre aztán Bocskay hadi népe tábort ütött az üresen hagyott falak között, hogy elzárván minden közlekedést, kiéheztesse a fellegvárba szorúlt őrséget.[2])

De a dolog nem ment olyan könnyen, mert Forgách püspök

[1—2]) Forgách Ferencz püspöknek 1605 julius 21-én Mátyás főherczeghez írott levelét lásd *Pray György: Epistolae Procerum Regni Hungariae.* Pars III. 283. ismét: «Itaque *die 11. junii* sepem media nocte invadunt ... occupant superius oppidum, et cum paucis, qui e manibus eorum evadere potuerunt, me in arcem includunt. Capti tunc tres Canonici» etc. etc. *U. o.* 285.

előnyös helyzetéből lövetni kezdé a várost, köröskörül fölgyújtatta a falakat és csakhamar az alsó városba szorította vissza a támadókat. Ezzel azonban legfeljebb késlelteté, de ki nem kerülhette a veszélyt, minthogy a visszavonulók abban a házban, hol a váczi püspök lakott, biztos fedezet alatt elegendő őrséget hagytak hátra, gondoskodván arról, hogy a vár továbbra is szoros ostromzár alatt maradjon. Rhédey Ferencz, ki már ekkor *Érsekújvár* ostromára készült, szüntelenül biztatta, lelkesítette őket, és közeledésének hírére a védők bátorsága hanyatlani, harczi kedve lohadni kezdett. A püspök mindent elkövetett, hogy kitartásra, vitéz ellentállásra birja őket, de bár maga járt jó példával elől a kötelesség teljesítésében, nem volt képes többé lelket verni a csüggedezőkbe. Előbb csak maguk között zúgolódtak majd nyiltan felzendűltek, mialatt Rhédey hajdúi éjjel és nappal szüntelenül serénykedtek, s mert rendszeres ostrom alá nem foghatták a várat, legalább azon voltak, hogy tőlük telhetőleg zaklassák, nyugtalanítsák a különben is elégedetlen őrséget.

Létrákat támasztottak a falakhoz, és tüzes szerszámokat dobáltak be az alacsonyabb lőréseken s mikor véres fővel vissza verték őket, nagy vakmerően újra támadtak. Az ellenség golyója sok kárt tett bennük, de azért föl nem hagytak a sikertelen kisérletekkel s még azt is megpróbálták, hogy rohammal vegyék be az erős kővárat. Persze hogy csak vérüket pazarolták hiába, pedig hajdú-észszel még ostromló tornyokat is készítettek maguknak, hogy a falakról lehengergetett kövek és gerendák kárt ne tegyenek bennük. A «*fortélyos találmány*»-nak bizony jó hasznát is vehették volna, csak épen az volt a bökkenő, hogy kissé nagyra szabták, és nem birták a falakhoz állítani, a létrákat pedig a védők részint felgyújtották, részint ágyúkkal rombolták szét.[1])

Ez alatt elterjedt a híre — maguk a felkelők is terjesztették czélzatosan, hogy Rhédey Ferencz az országrész minden főurát és nemesét Bocskay hűségére térítette, mely dolgon a várbeliek, kik

[1]) «Post hæc in ipsam arcem lapidibus exstructam impressionem facere aggressi sunt, *scalis et machinis quibusdam instar tecti fabricatis*, ne se lapidibus et trabibus in Capita ipsorum devolvendis nudos exhiberent. Has machinas, propter pondus ad vehere non poterant» etc. etc. *U. o.* 286.

jobbára a környékről összegyülekezett nemesek voltak, mód nélkül megháborodának és sürgették Forgáchot, hogy egyezkedjék Rhédeyvel, mert már az aratás ideje is elérkezett. A püspöknek mit volt mit tennie, követet küldött Rhédeyhez, ki junius 13-án Bucsánynál, a következő napokon pedig Galgóczon Kelecsénynél táborozott,[1]) könyörögvén, hogy engedje meg a várba szorúltaknak, hogy békességben learathassanak és gabonájukat összehordhassák, másfelől pedig fegyverszünetet kért addig, a mig a királyt és Mátyás főherczeget a dolgok állása felől tudósíthatja, értésükre adván, hogy ha segítséget nem kap, nem lesz képes tovább tartania magát.

Rhédey elég nagylelkűen elfogadta a főpap ajánlatát, csak azt kötötte ki, hogy mialatt a főherczegnél jár, maga helyett tuszokat adjon. Mikor azonban méltányos föltételét Forgách, ki úgy látszik utolsó perczig bizott abban, hogy Kolonics segítségére jön — kereken vissza utasította, fölöttébb megbosszankodott a dolgon s belátván, hogy a püspök csak időt akar nyerni az alkudozásokkal, figyelembe se vette további kéréseit, hanem ágyúkat, ostromszereket hozatván, minden erejével hozzá látott a vár vívásához.

Erre aztán föllázadt az őrseg, a katonák megtagadták az engedelmességet és elhatározták, hogy leteszik a fegyvert, föladják a várat, Forgáchot pedig, ha akaratuknak ellenszegül, a váczi püspökkel együtt vasra verve kiszolgáltatják az ostromlóknak. A főpap — a mint ezt Mátyás főherczeghez írott levelében olvassuk — minden ékes szólását elővette, hogy lecsendesítse a vitézeket, emlékeztetvén őket esküjökre, s biztatván, hogy az a néhány ágyú Nyitra erős falainak nem árthat és az ellenség végre is kudarczczal fog visszatérni. De senki se hallgatott reá s még egy órai gondolkozási időt sem adtak neki, hanem egyenesen a kapukhoz rohantak, hogy bebocsássák az ostromlókat. Ily körülmények között

[1]) Junius 13-án a bucsányi táborból írja Thurzó Szaniszlónak, hogy Ujvár felől jó hírei vannak, a benn lévő magyarok biztatják. Másnap Galgóczon Thurzó Kristóffal ebédelt, *Csillagos* bék is vele volt. Ugyanakkor tudatja Thurzó Kistóffal, hogy kérésére a doctort meghagyta Czobor Mihály mellett, «noha tudom — ugymond — hogy ő felségétől egy kevés haragot fel kell vennem.» Junius 15 és 16-án a *kelecsényi táborból* keltez. (Act. Thurz. fasc. 104.)

Forgách kénytelen kelletlen megegyezett Rhédeyvel és 1605 junius 18-án papjai meg csekély számú hívei kiséretében elhagyta a várat. Rhédey Komáromig kísértette, honnan Győrbe, majd Mátyás főherczeghez Bécsbe útazott.[1])

Nyitra föladásának napján Rhédey seregének egy részét Érsek-Újvár alá vezette, melyet janicsár és hajdú csapatokkal még májusban megszállott. — A bent lévő magyarok biztatására tüstént föl is kérte a várat, de sikertelenül, mire a Nyitra folyó balpartján ütötte föl táborát s junius 23-án már arról értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy erősen vívják a várat.[2]) Forgách püspök Nyitráról való távozása közben jól szemügyre vette Rhédey seregét és igen kicsinylőleg nyilatkozik róla. A *hitvány, alávaló* hajdúkon kívül, kiket még számba se akar venni, 3000 főre becsüli a fölkelő hadat, mely török lovasokkal s a később érkezendő janicsárokkal 5 ezerre szaporodhatik. Azt hiszi tehát, hogy Mátyás főherczeg 3000 vasas némettel könnyen elűzheti Rhédeyt Érsek-Újvár alól, főkép ha a támadás Komárom felől intéztetik és Pozsony vármegye föllázadt nemességét szép szóval, kegyelemmel hűségre lehet téríteni, mely esetben a pártosoknak meg kell osztani erejöket stb.[3])

Végre figyelmezteti a főherczeget, hogy a török Esztergom ellen készül, s ha annak védelméről ideje korán nem gondoskodnak, attól lehet tartani, hogy Érsek-Újvár elestével az egész országrész a felkelők hatalmába kerül. Annyi bizonyos, hogy a Dunán innen és a Dunántúl az urak és nemesek legnagyobb része Bocskayhoz állott s minden valamire való erősség meghódolt, vagy hódolni készült. A főbbek közül még *Batthyányi Ferencz* és *Thurzó György*

[1]) Nyitra ostromára nézve l. Istvánffy munkája 1685-iki kiadásának 534—535. l; továbbá Forgách Ferencz levelét id. h. A püspök részletesen adja elő a maga viszontagságait s különösen panaszkodik Rhédeyre, a ki pedig emberségesen bánt el vele. Azt is szemére veti, hogy csak Komáromig kísértette, holott megigérte, hogy egyenesen Pozsonyba küldi. Nyitra föladásának napját rendszerint 1605 *julius 11-ére* teszik, pedig akkor még csak az alsó város került Rhédey hatalmába.

[2]) *Act. Thurz.* fasc. 104.

[3]) Mátyás főherczeg meg is fogadta tanácsát s nemsokára alkudozni kezdett a csallóközi kapitányokkal, melynek aztán fontos következményei lettek.

ragaszkodott hiven Rudolfhoz, bár Bocskay mindent elkövetett, hogy különösen a nagy befolyású dúsgazdag Thurzót megnyerhesse az ügynek. Előbb *Rákóczy Zsigmond* és ecsedi *Báthory István* által szólította föl, hogy álljon az országhoz, majd sűrű levelezésbe bocsátkozott vele. «Tudgyuk mi azt bizonyosan — írja 1605 jun. 12-én — Kassáról — mennyi authoritása lehet mind elméjének, személyének és értékének is arra kgdnek, hogy hazája javának használjon, s ahhoz képest akartuk a mi kedvünkkel anticipálnunk is bő írásunk által kgdt, hogy prælucealna is avval a mi szerencsénknek és az elkezdett közönséges hazánk hasznára való igyünk elővitelének.»

A főúr panaszkodott, hogy jószágaiban mennyi kárt vallott a hajdúk garázdálkodása miatt, Bocskay ígérte, hogy bőségesen fogja kárpótolni mindenért s módot nyújt neki, hogy maga büntethesse meg azokat, kik a fegyver hatalmával vissza élnek. Már széltére beszélték, hogy Thurzó lesz a generalis főkapitány a hadak előtt, mert Csáky, a kire előbb gondolt a fejedelem, «*fölöttébb suspectus az ország előtt*».[1]) Arra is kérte, hogy ha maga fel nem jöhet Kassára, legalább *Dersffyt* küldje el, hogy tanácskozhassanak. Majd előszámlálja a királyi hadak által elkövetett gyalázatos visszaéléseket, mondván, hogy maguk a vezérek jártak jó példával elől, és nemcsak eltűrték, hogy a katonák a székesfejérvári és gyulafejérvári sirboltokat feltörték s a királyok és fejedelmek, köztük *Hunyady János, János Zsigmond* és *Isabella* csontjait szétszórták, de mikor Báthory István szüleinek koporsóját kirabolták, az ott talált csontokat összetörték, tűzre vetették, a zsákmányból egy aranyos szablyát Básta meg is tartott magának. «Így fizetett az ő felsége hadi vezére az ő felsége magyar igaz hívének jó hivségeért meg.» Különben jusson eszébe Thurzónak, hogy az ország romlását épenséggel a magyarok visszavonása, egyenetlensége okozá. «*Mert ha egy szív és egy igyekezet lett volna közöttünk, az fegyver hatalma...*

[1]) Maczkó Ferencz galgóczi tiszttartó levele 1605 május 31-én Thurzó Szaniszlóhoz. Írja a többek között, hogy ha Thurzó György föl nem veszi a tisztet, bizonyos, hogy *Szaniszló* lesz a főkapitány. Bocskay csak a székelyeket várja, hogy 35.000 fönyi seregével megindulhon stb. *Országos Levéltár Act. Thurz.* fasc. 104.

nem vett volna ennyi panaszolkodással való erőt és folyást magának.» Csendesedjék meg tehát elméjében, és legyen azon, hogy közös erővel megmenthessék szerencsétlen hazájukat a végső veszedelemtől.»[1])

Pedig bizony kár volt Thurzó Györgyre ennyi szót vesztegetni, mert a jó úr csak azért hitegette Bocskayt, s azért ámította egy darabig, hogy a felkeléshez csatlakozik, hogy birtokaira oltalomlevelet nyerjen tőle. Mikor aztán megkapta, lelkére kötötte feleségének, hogy időnek előtte senkinek se mutogassa, «hanem csak akkor, mikor be akarnának jószágomba az hajdúk jönni, mert azt írja benne (Bocskay), hogy az ő hűsége alá adtam magamat, kiben semmi sincsen, nem is leszen. Csak hajdúi ellen kell tartani, *de hogy most főemberek látnák, nem jó volna, mert semmi jó ítéletben nem lennének felőlem.*»[2]) Fölöttébb jellemző önvallomás, Thurzó György biographusa egykor még hasznát veheti.

Mialatt Rhédey Ferencz elsánczolta magát Ujvárnál, s apró csatározásokat folytatott a várból ki ki rohanó ellenséggel, *Némethy Gergely* átkelt a Dunán, s a fejérvári, koppányi és szigeti bék csapatjaival egyesülve, ostromolni kezdé Sopronyt, melyet azonban Básta Másyás főherczeg parancsára ideje korán megerősített. Némethy ezután újolag Morvára és Ausztriára tört a fölkelők egyik hadosztálya még mindig Pozsony körül és a Csallóközben csatázott, a Dengeleghy kapitánysága alatt lévő hajdúk pedig Galgócz és Nyitra környékén táboroztak.[3])

[1]) Az aláíráson kívül az egész levél Rimay János kezeírása. Közöljük belőle a következő sorokat: «Eféle szörnyű cselekedetek nem csak az értetlen, paraszt és goromba gyülvész népektől estenek peniglen az mi országunkba, de az ő felsége ország oltalmára bocsáttatott hadától is sok helyekben. Példa az székesfejérvári szentegyházban az régi királyok temetési megháborítása, az gyulafejérvári szentegyházban eltemettetett böcsületes személyeknek ... *Hunyady Jánosnak*, *Ivacskónak* (?), *János király fiának* és az édes anyjának tagjai s csontjai kihányása. Az szegény *Báthory Kristóf* uram temetésének böcsületire nagy költséggel s mesterséggel csinált királyi monumentomának megrontása és az elmúlt télbe Báthory István uram atyjának *Báthory Györgynek* és az édes anyjának koporsójok feltörése után csontjoknak megtördelése is s megégetése is, hogy több példát ne számláljunk elő» stb. stb. *Act. Thurz.* fasc. 93 m. 1.

[2]) Ifj. *Kubinyi Miklós:* Thurzó György levelei II. k. 137.

[3]) Történelmi Tár 1878. évf. 645. Maczkó Ferencz tudósítja Thurzó

Az Érsekújvár ostromára vonatkozó tudósításokat *Rónai Horváth Jenő* többször idézett tanúlmányában alaposan összeállította, s nekünk nem lehet feladatunk ezen a helyen szükségtelen ismétlésekbe bocsátkoznunk. Mindössze is egy pár megjegyzésre szorítkozunk tehát, s némely eddigelé ösmeretlen datummal bővítjük *Rónai Horváth* elbeszélését.

Rhédey Ferencz, mióta Nyitrát — már mint saját adományos jószágát — Forgách püspöktől kezéhez vette, egy tapodtat se mozdúlt Érsek-Ujvár alól, melynek ostroma azonban csak lassan haladt előre, mert se alkalmas ágyúi se megfelelő számú pattantyúsai nem voltak.

Több ízben intézett rohamot a vár ellen, de sikertelenűl,[1]) mert a német őrség tagadhatlanúl vitézűl védelmezte a különben is erős helyet, és folytonosan szemmel tartá a magyarokat, a kik örömest átpártoltak volna saját véreikhez.

Rhédeynek Thurzó Szaniszló most nehány taraczkot, a katonáknak pedig kenyeret küldött, s az ostrom julius 5-én újult erővel kezdődött meg. Eleség, por és golyó állítólag már kevés volt a várban, s ezért a védők Bástához fordúltak, ki még mindig Pozsonyban táborozott. A levélvivő hajdúk azonban Rhédeyhez szöktek s jelentették neki az érsekújvári magyarok üzenetét, hogy nehány nap múlva ők is föltámadnak a német őrség ellen, addig tehát maradjon nyugton.[2])

Szaniszlót, hogy Dengeleghy hajdúi Galgóczról sok barmot elhajtottak, de a polgárok rajtok ütöttek és elkergették őket. A környéken a falvak mind elpusztultak, ember se lakja őket. — Majd ismét arról értesíti, hogy Dengeleghyt 200 lóval be kellett bocsátani Galgóczra Rhédey parancsára. (*Act. Thurz.* fasc. 104.)

[1]) Prágában azt beszélték, hogy az érsekujváriak már 1605 julius 4-ig *hat rohamot* vertek vissza, de Mátyás főherczeg levele *augusztus 2-ig* még csak három rohamról emlékezik. (Bona János levele Prágából, Thurzó Györgyhöz. *Act. Thurz.* fasc. 87. m. 6.)

[2]) Soporny János julius 8-ról írja Thurzó Szaniszlónak: «Ez elmúlt éjjel jöve két hajdú ki az várból, kiktől az *Bástának* akartanak levelet küldeni. Azok azt mondják az úrnak ő nsgának, hogy az ott benn való magyarok könyörögvén az úrnak izentek, hogy még harmad napig ne siettesse az várat ő nsga ostromlani, annak utánna ők is készek lesznek az németnek ellensége lenni. Mondgyák azt is, hogy porok és glóbisok igen kevés vagyon.» *Act. Thurz.* fasc. 110.

A dolog *julius 7-én* éjjel történt, s *julius 11-én* Rhédey rohamra parancsolta katonáit, de a hajdúk minden vitézségük és vakmerő bátorságuk daczára visszaűzettek. *Julius 25-én* ismételték a rohamot, s ez alkalommal még nagyobb vereséget szenvedtek. Pár nap múlva Rhédey Ferencz félbeszakította az ostromot s kissé távolabb vonúlt, hogy seregének pihenőt engedjen. Nem azért cselekedte, mintha elcsüggedt vagy plane reménységét vesztette volna, de a közbe jött események tették ezt szükségessé.

Mert török és tatár csapatok egyre nagyobb számmal gyülekeztek Ujvár alá, s látván a magyarok sikertelen kísérleteit, maguk felelősségére akarták kiostromolni az erősséget. Rhédey mint hazáját szerető magyar megrémült ezen, mert tudta, hogy a török beavatkozásának csak rossz vége lehet. 1605 julius 29-én értesíti Thurzó Szaniszlót, hogy a táborba ismét nagyon sok janicsár érkezett: «*az egész keresztyénségnek veszedelme következhetnék* — úgymond — *hogy ha idegen nemzetség férkőznek az helyben... Én is gondolkodván arról, hogy az török szaporodton szaporodik mellettem, hogy valami véletlen dolog ne történnék az helyen, az sánczból mind az janicsárokat, s mind penig az hajdúságot kiszólítám.*»[1])

Ez volt tehát az oka az ostrom félbeszakításának, s nem a *julius 25-iki* roham kudarcza, mint Mátyás főherczeg hiszi. És mikor Rhédey egy fél mértföldnyire visszavonúlt Érsek-Ujvártól, bizony nem azért tette, mert serege kimerült volna, nem is az volt a czélja, hogy bevárja ott a török segítséget,[2]) hanem épenséggel szövetséges társának veszélyes beavatkozását akarta ez által kikerülni. Meg is írta Thurzónak határozottan, hogy a béke-tanácskozások befejezéseig veszteg marad, mert jól látta, hogy a török a maga kezére dolgozik, s az ő győzelme az országnak csak több romlást okozhat. Julius 31-én déltájban nagy tűzvész támadt, mely Ujvár városának felét tökéletesen megemésztette. Rhédey nem igyekezett ebből hasznot húzni, sőt sajnálkozott a sok oda szorúlt szegény özvegyeken, árvákon, kiknek sírása napestig hangzott.[3])

Rhédey volt tehát a legelső, a ki fölismerte a török csalárd

[1—2]) U. o. fasc. 104. Mátyás főherczeg levele a *Hadtört. Közl.* 1893. évf. 713. l.

[3]) Rhédey levele 1605 aug. 1-től Thurzó Szaniszlóhoz, melyben

szándékát, Homonnay Bálint, Bosnyák Tamás, sőt a vén prakticus Ilyésházy István is csak későn jöttek rá erre. Úgy látszik, hogy Rhédey Ferencz értesítette is a fejedelmet gyanújáról, mert Érsek-Ujvár ostroma egész augusztus hóban szünetelt, s csak akkor kezdődött meg újra, mikor *Homonnay Drugeth Bálint* mint országos főkapitány válogatott seregével megérkezett, s a vezérek azt hitték, hogy egyesült erővel majd csak kijátszák valahogy a törököt.

Ez alatt a felkelés ügyét érzékeny veszteség érte, mert *Somody Mátyás*, a nagy vitéz kapitány, ki a Csallóközből szüntelenül háborgatta Básta pozsonyi táborát, és igen sok kárt okozott a királyi hadaknak, Somody Mátyás «*az Istentelen, vérrel szomjuhozó rossz ember*», mint Rhédey írja,[1]) meg hagyta magát vesztegettetni Mátyás főherczeg biztosai által és egész hadával elpártolt Bocskaytól. Erre aztán a Csallóköz meghódolt a császárnak, és a Duna Pozsonytól Esztergomig fölszabadúlt. Katonái közül 1000 magyar lovast és 2000 hajdút zsoldba fogadtak, a söpredékjét pedig világgá bocsátották. Maga a vezér bőségesen elvette jutalmát árulásának, mert az adományba nyert birtokok mellett még 1610-ben is mint gyarmati kapitány rendes fizetésén kívül havonként 150 frt pensiót húzott.[2])

Rhédeyt augusztus 13-ig az érsekujvári táborban találjuk. Úgylátszik, a fejedelem utasítását várta, hogy mitévő legyen tovább, mialatt az ostrom állandóan szünetelt, s a vezérnek csak arra volt gondja, hogy a megszállott várral való közlekedést teljesen elzárja.[3])

arról is értesíti, hogy Homonnay Bálint már Zólyom felé közeledik. *Act. Thurz.* fasc. 104. Bocskay 1605 jul. 12-én írott levelében tudósítja Thurzó Szaniszlót, hogy Homonnayt fő generalissá tette, a min a jó úr nem igen örvendhetett, minthogy maga is örömestebb fölvette volna a tisztet. *Történelmi Tár.* 1878. évf. 17. l.

[1—2]) Rhédey Ferencz most idézett levelében azzal vigasztalja Thurzó Szaniszlót, hogy Somogyi Mátyás csak «*egynihány magával*» árulta el a magyar nemzetet, a miért az Isten bizonyára meg fogja őt verni. — De Mátyás főherczeg levele (id. m. 714. l.) s a fényes jutalom, melyben részesült, bizonyossá teszik, hogy elpártolására igen nagy súlyt fektettek. Gyarmati kapitányságára nézve l. «*A Bányavidéki véghelyek 1610-ben*» cz. közleményemet a *Hadtörténelmi Közlemények* 1893. évfolyamában.

[3]) Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelei tanúságot tesznek erről. *Baráthy István* fizetőmester 1605 aug. 5-én fölszólítja Thurzót, hogy szerez-

Sok baja volt a katonákkal, mert a hajdúk megunták a hosszas tétlenséget, és jobb foglalkozás hiányában szerte kóboroltak a környéken. Míg hópénzüket ki nem kapták, addig csak lehetett velük boldogúlni, de annak utánna keveset törődtek a hadi fegyelemmel, s minthogy tudták, hogy Rhédey a legkisebb kihágást sem hagyja szigorú büntetés nélkül, naponként tömegesen megszöktek a táborból. Ebből pedig könnyen veszedelem származhatott, mert az ellenségnek egy hadosztálya *Szakolczát* vívta, Pozsony vármegye meghódolásával *Basta* positiója igen megerősödött, Kolonics pedig Komáromnál állott, hogy a legelső kedvező alkalmat fölhasználva Érsek-Ujvár fölmentésére siessen.

Homonnay Bálint aug. 15-én Nyitrára érkezett. Vele volt Ilyésházy István is, ki már ekkor a fejedelemnek főtanácsosa, Magyarországi gubernatora és összes javainak gondviselője vala. Magukhoz hivatták Rhédeyt, s elhatározták, hogy a sereg Érsek-Ujvár alá szállván, az ostromot ismét megkezdik.[1]) De Homonnay csak lassan haladhatott előre, mialatt a török gyűltön gyűlt a vár alá és Szinán egri pasa 10.000 főnyi hadával bármely órán kész volt az ostromló sereghez csatlakozni.

Végre augusztus 29-én megérkezett Homonnay, s tényleg átvette a fővezérletet. Az ostromot most már ő vezette, s annak részletei *Rónai Horváth Jenő* tanúlmányából e lapok olvasói előtt eléggé ösmeretesek. A jelen lévő *Bosnyák Tamás* füleki kapitány érdekes tudósításokat küldözgetett Ilyésházynak a végbe ment eseményekről.

Erősen zugolódik a törökök ellen, hogy csak a maguk hasznát keresik. Visegrádot már megvették, most Nógrád alá szállanak, s bizonyos, hogy Érsekújvárra fáj a foguk. A magyarok henyélnek, a sánczba nem akarnak menni, örökösen veszekedni kell velök. Rhédey és Dezsőffy katonái ugyan emberül viselték magukat, de

zen pénzt, mert ő az ujvári táborba megy, hogy megfizessen a vitézeknek. A fejedelem levelet is küldött Rhédey Ferencznek, melyet neki személyesen kell átadnia. *Aug. 9-én* Rhédey arra kéri Thurzót, hogy a fejedelem leveleit Istvánffynak, Zrínyinek Erdődynek, Nádasdy Lászlónak, Széchy Tamásnak és Thurzó Miklósnak küldözgesse széjjel. *Aug. 13-án* Mehemet béket és Ramodán tiháját kísérteti el Dengeleghyhez. (Act. Thurz. fasc. 104.)

[1]) Homonnay naplója: *Tudománytár* 1839. évf. V. k. 181. l.

sem kapájok sem lapátjok, föl nem tudja fogni, mit művelhetnek a sánczokban.

Attól tart, hogy a törököt fogják végre is előre bocsátani. Különben semmi jót se vár Ujvár ostromától, s több haszon volna belőle, ha ez alatt is hódoltatnák, pusztítanák az ellenség földét. Legörömestebb *Némethy Gergelyhez* csatlakoznék, hogy együtt rabolnák Ausztriát. Különben is már megunta itt a dicsőséget, szeretne szabad ember lenni, hogy nézné a mások *bolondságát*. A míg Bocskay kijön Erdélyből, beletelik 6 hét, akkor pedig már minden késő lesz. (Szept. 4.)

Következő leveleiben azt írja, hogy a török egyetért a némettel, és Kolonics Komáromnál titkos összejöveteleket tart velük. Váltig biztatja a törököt, hogy csak vágják le a magyarokat. A fizetetlen hajdúság felzendűlt, ostromra se akar menni, csak a tábor környékén kóborol. Rhédey hada azt kívánja, hogy az ország jövedelméből járjon ki hópénze. «*Ez éjjel jött egy polyák szabású német ki az várból*», s beszéli, hogy rettenetesen éheznek, már sójuk sincs és vasárnapnál tovább nem igen tarthatják magukat stb. stb. (szept. 8. és 21).[1])

Ilyésházyt Bosnyák Tamás tudósításai arra indították, hogy maga vegye kezébe Érsek-Ujvár jövendő sorsának intézését, s a mit az ostromló sereg ágyúkkal el nem érhetett, diplomatiai alkudozásokkal hajtsa végre. Eleinte minden jót remélt a fejedelem kijöveteléről. Figyelmeztette levelei által, hogy ha Esztergom és Ujvár elvész, a magyar nemzet is elvész. Erdélyt pedig Bocskay később is megtalálhatja, hiszen maga a német kínálja rea. Sürgeti a béke megkötését, mert attól fél, hogy a német titkon kiegyezik a törökkel, s a magyarokat föláldozzák. Sűrűen járatja követeit a nagyvezérhez, de kérésének, fenyegetőzéseinek semmi eredménye sincsen.[2]) Utóvégre is belátja, hogy nem lehet tovább habozni, mert a török már titkolni sem igyekszik, hogy Érsekújvárat magának akarja megtartani. Esztergom föladására megréműl, az ostromlott vár sorsa nem hagyja nyugodni. Básta és Kolonics mellőzésével egyenesen Mátyás főherczeghez fordúl. Leplezetlenűl föltárja előtte

[1]) Bosnyák Tamás levelei a *Történelmi Tár* 1878. évf. 829. 832. 834. l.
[2]) U. o. 23. l.

a helyzetet, hogy mi lesz akkor, ha a török megfészkeli magát Érsekújvárott? Pedig már csak napok vannak hátra, mert az őrség véginségre jutott, s ha nem akarnak éhen veszni, föltétlenül meg kell adni magukat.[1])

Már pedig ebből, a fennforgó körülmények között, csakis a török fog hasznot húzni, mert erősebb lévén, kirekeszti a magyarokat az elfoglalt várból. Ha azonban az őrség Homonnaynak, mint a magyarok fővezérének, kaput nyit és önként átadja a várat, ő, t. i. Ilyésházy István, kötelezi magát, hogy Érsekújvárat ismét a király kezére bocsátja.

Mátyás főherczeg meggondolta a dolgot és elfogadta az ajánlatot, mert jól ösmerte Ilyésházyt és bízott benne. Ez pedig hitlevelet adott magáról, hogy a helyet *bizonyos határidő leteltével* visszaszolgáltatja. Ezen az alapon aztán Ilyésházy személyes vezetése alatt megkezdődtek az alkudozások és az őrség 1605 október 17-én capitulált. Még azon éjjel Homonnay Bálint, ki a szerencsés fordulatot jórészben magának tudta be érdeműl, a nagy csomó kulcsot párnája alá téve, «*édesdeden*» aludt Érsekújvár falai között.[2])

Mert a fővezér szentül hitte, hogy a fontos helyet fegyverrel hódították meg Bocskaynak. Mondott is érette szép hálaadásokat és dicséreteket az Istennek a vitézekkel együtt, s nem csekély megelégedéssel írja *október 19-én* Thurzó Szaniszlónak, hogy az «*élő Isten bölcs tanácsából immár Ujvárnak minden erősségét kezünkben adta és az benne való pártos magyar vitézeknek sziveket nekünk adta.*»[3])

[1]) Jelicsyth Miklós írja 1605 november 2-án Kékkőről Bartha Bálintnak: «Im az Ur Isten megszabadított Ujvárnak rabságából és ma egy heti, hogy ide érkeztem. Kldnek azt írhatom, az éhségnek miatta, hogy annyira voltunk, mint az Jeruzsálem veszedelmében, ugy mint az szegény magyarok holtanak éhség miatt, sok szép gyermekek és asszonyi állatok. Ha az német egy verebet meglőtt, 5 pénzen is megvettük tőle .... *Egy tikmonyi sót, láttam, hogy 2 aranyon vettenek*, és lóhúst, mikor kaphattunk, azon éltünk!» *Történelmi Tár* 1879. évf. 31. l.

[2]) Istvánffy és Ortelius e tekintetben föltétlen hitelt érdemel. Hogy Ilyésházy hitlevelet adott magáról, Bosnyák Tamás leveleiből teljes bizonyossággal megállapítható. Persze, Homonnay naplójában egy szót se találunk erről, mert előtte eltitkolták a dolgot, bár később — mint látni fogjuk — gyanakodott.

[3]) *Act. Thurz.* fasc. 104. Homonnay igen barátságos viszonyban élt

Ilyésházynak fölöttébb fontos okai lehettek arra nézve, hogy valamint a katonák előtt gondosan eltitkolta a vár megadásának föltételét, azonképen Homonnayt, s a többi vezéreket se avassa be időnap előtt a dologba. Mert minden jel arra mutat, hogy Bocskay legelső tanácsosa saját felelősségére, fejedelmének előleges beleegyezése nélkül járt el, s csak a bevégzett tényekkel akart beszámolni. Volt bátorsága magára venni a dolog odiumát, hogy hazájának szolgálhasson. Bízott befolyásában, bízott abban, hogy utólag a fejedelem is be fogja látni cselekedetének helyes, sőt üdvös voltát és nem akadályozza meg abban, hogy Mátyás főherczegnek tett ígéretét híven beváltsa.

Még talán jobban tartott attól, hogy az érsekújvári vitézlő rend megzendűl, ha tudomására jut a dolog, erőszakkal pedig nem fog boldogúlni.

De e részben föltétlenűl számíthatott Bosnyák Tamás támogatására, a kit, úgylátszik, a magyarok közűl egyedűl avatott be a titkos szerződésbe, s a ki — némely körűlmények legalább erre mutatnak — a Mátyás főherczegnek adott hitlevelet is aláírta.

Mikor Homonnay Bálint seregével Pozsony ellen indúlt, Bosnyák mint főkapitány — kétségtelenűl Ilyésházy befolyása következtében — Érsekújvárott maradt. Átvette a kulcsokat azzal az elhatározással, hogy bármi történjék is, Homonnaynak vissza se adja többé, sőt Ilyésházyval abban állapodtak meg, hogy ha sokadmagával akarna bejönni a várba, bezárják előtte a kapukat. Egyszersmind Ilyésházy utasítására azokat a katonákat, a kikben föltétlenűl bízott, titkon magához eskette és minden előkészületet megtett arra nézve, hogy a várat, a határidő leteltével, fogadásuk szerint, a németeknek visszaadhassák.[1])

De Homonnay Bálint neszét vette valaminek, mert gyanakodni kezdett Bosnyákra, bár az is meglehet, hogy csak meg akarta mutatni, hogy a fejedelem után ő az első személy, mert az ő olda-

Thurzó Szaniszlóval. Az érsekújvári táborozás alatt született *István* nevű fiának is Homonnay volt a keresztapja. Az asszony, mint komájának, jó borokkal s élelmiszerekkel gyakran kedveskedett. Annak előtte még a Rhédey kedvét keresték, hogy a hajdúkat féken tartsa, de most Homonnay nagyobb úr volt.

[1]) Bosnyák levelét l. alább.

lára kötötték föl a szablyát, neki adták a botot, nem pedig Ilyésházynak, — elég az hozzá, hogy Pozsony várossal egyezségre lépvén, minekelőtte a fejedelem elébe indúlt volna, betért Ujvárba, hogy ott rendet csináljon.

Erre a hírre Bosnyák Tamás tüstént megeskette a maga bizalmas embereit, hogy ha Homonnay csak 100 lovassal jön is, ne bocsássák be a várba. De szolgái kíséretében kevesedmagával jött és így megnyíltak előtte a kapuk. Most azonban azt követelte, hogy az őrség Bosnyákkal együtt esküdjék meg újra a fejedelem hűségére, távolléte alatt pedig Dezsőffy Jánost tekintsék az ő helyettesének.

Bosnyák azonban kijelentette, hogy ők már mindnyájan hütösök, Dezsőffyt pedig nem bocsátja be a várba. Inkább meghal, mintsem ilyen nagy gyalázatot magán szenvedjen. És mikor Homonnay nagy fenyegetőzések között a vár kulcsait követelte tőle, nemcsak hogy kereken megtagadta, de ráadásul még szeme közé vágta, hogy egy csöppet se fél haragjától és emberelje meg magát, mert ha eddig valami tisztességet szerzett főkapitányságában, bizony könnyen Ujvárban hagyhatja.

Erre Homonnay is jobb módjához látott, ígérvén, hogy reggel visszaadja a kulcsokat, de már azt hozza magával a tisztesség, hogy az éjjel *feje alatt hálassa.*

«*Hogy ha csak az kapitányságnak böcsületi és anélkül nem alhatik ő nagysága* — üzené vissza Bosnyák — *hát küldök egy bokor kulcsot a porkolábtól.*»

És elküldé neki a pincze-kulcsokat.

Homonnay kedélyes ember volt, értette a tréfát, de kivánságától el nem állott. Végre éjfél tájban megkapta a kulcsokat, Bosnyák azonban lakatra verette a kaput, s így mindaketten nyugodtan alhattak.

Reggelre kelve újra össze háborodtak. Homonnay az újváriakat kicsinytől fogva nagyig *németességgel* vádolá, hogy csak a ruha magyar rajtok. Magát Ilyésházyt sem kímélte, mondván, hogy mindnyájan félnek tőle, még a fejedelem is, hogy németes ember lesz belőle stb. És ebben lehetett is valami igaz.

Utóvégre is Bosnyáknak kellett engedni, «mert ha kitudódik vala — írja Ilyésházynak — hogy az németeknek visszaadjuk rövid

időn a várat, csak Isten tudja, mint jártam volna magam is az község miatt.»

A porkolábok és drabantok újra megesküdtek Bocskaynak és Dezsőffy, mint a főkapitány helyettese, a várban maradt. Homonnay kemény instructiót adott neki, lelkére kötvén, hogy a fejedelem és az ő méltóságát, tisztességét védelmezze, Bosnyák Tamással azonban mindenben egyet értsen stb. Azzal *november 9-én* megindúlt Bocskay elibe.[1])

E kis episod nem maradhatott titokban a fejedelem előtt. A mint Bosnyák megírta Ilyésházynak, úgy Homonnaynak is bizonyára legelső dolga volt a találkozás alkalmával elbeszélni Bocskaynak. Homonnay egyenes lelkű, szókimondó, vitéz, gavallér ember volt tetőtől talpig, de az éles látás nem tartozott kiválóbb tulajdonságai közé. Nem is igen hisszük, hogy az érsekújvári jelenetben, a maga főkapitányi méltóságának kisebbítésén kívül, melyre pedig rendkívül sokat tartott — egyebet látott volna.[2]) Mikor tehát Bosnyákot és Ilyésházyt *németességgel* vádolá, mint mondani szokás, csak úgy véletlenül találta el az igazságot.

Bosnyák azonban megszeppent a dolgon. Ő, szegény feje, két úrnak is akart szolgálni. Mert sokat várt Ilyésházy pártfogásától a jövőre nézve, s valószínüleg azt remélte, hogy a békekötés után is megmarad az érsekújvári főkapitányságban, de a fejedelem kegyelméből se szeretett volna kiesni. Arra kérte tehát Ilyésházyt, hogy vagy mentesse őt fel tisztétől és vegye kezébe a várat, vagy eszközölje ki a fejedelemtől, hogy neki teljes hatalma legyen. Mert a magyar katonákban nem lehet bízni, s legyen rá elkészülve Ilyés-

[1]) Bosnyák levele Ilyésházyhoz 1605 nov. 9-ről. *Történelmi Tár* 1878. évf. 842. l. Homonnay naplója id. h. A szenvedélyes, hamar fellobbanó Homonnay gyakran összeszólalkozott az örökösen zsörtölődő, vén Ilyésházyval, de azért úgy szerette, mint az édes apját. «*Nincsen Magyarországnak több Ilyésházy Istvánja . . nem is lészen soha*», keserg 1606 szept. 20-án kelt levelében, mikor meghallotta, hogy az öreg úr betegen fekszik. Történelmi Tár, 1878. évf. 855. l.)

[2]) Naplójának úgyszólván minden sorából kitetszik ez. «Nem vala még az ország bottya Homonnay kézben. Mert nem bírt az török az én hadakozásom alatt egyik várában is országunknak,» jegyzi be saját kezével 1605 szept. 8-án id. h.

házy, hogy ha kenyértörésre kerül a dolog, hiába esküdöznek mennyre, földre, mindnyájan ellene fognak támadni. Ő pedig nem akarja lelki ösmeretét megháborítani.

«*Nagyságod arról ne gondolkodjék* — írja a többek között — *hogy még mostan megcsalassunk. Nincsen is még hitünk ellen, miért hogy abban áll az, hogy vissza adja nagyságod az németnek az várat arra az időre, az mint fogadta nsgod.*» Benne föltétlenül bízhatik, de ő csak egy ember és nem akar Ilyésházynak kárt meg gyalázatot szerezni az által, ha a reá bízott feladatot végre nem hajthatja.[1])

E sorok magukban véve is igazolhatják, hogy Érsekújvár Ilyésházy hitlevele következtében capitulált. Bocskay pedig, ha sejtett is valamit, határozott tudomása nem volt a dolog felől, vagy a mi még valóbbszínü, nem akart arról tudomást venni. Mátyás főherczeg azonban, mindjárt a béketárgyalások kezdetén, követelte a várat és német őrséget akart abba vetni. De a fejedelem erősen ellenezte. Próbáljanak meg mindent — írja Bécsbe Ilyésházynak — hogy a főherczeget lebeszéljék erről a szándékáról, és ha máskép nem lehet, követeljék tőle *Váradot*, essék a dolog cserébe.[2])

Ilyésházy nehéz körülmények közé jutott, de szerencséjére Mátyás főherczeg sokkal jobban kedvelte és becsülte őt, semhogy a fejedelem előtt discreditálni akarta volna. Így történt, hogy a vár csak Bocskay halála után adatott vissza a németeknek.

Kissé hosszasabban foglalkoztunk e dologgal, de azt hisszük, történelmünknek e vitás kérdése megérdemelte, hogy tökéletesen tisztába hozassék. Érsekújvár elfoglalása, Bocskay támadásának egyik legnevezetesebb hadi ténye, szükségesnek láttuk tehát annak körülményeit való világításba helyezni.[3])

Érsekújvár átadása után Rhédey Felsőmagyarországon maradt ugyan, de katonái téli szállásra vonúltak, különben is a hadjárat

[1]) Bosnyák levele id. h.

[2]) Bocskay levele 1606 január 9-ről, Ilyésházyhoz, mint bécsi követéhez. *Történelmi Tár*, 1878. évf. 52.

[3]) Az elmondottak által igazolhatjuk Rónai Horváth Jenő véleményét, hogy t. i. Érsekújvár, az Ilyésházy és Mátyás főherczeg között létrejött egyezmény, szóval diplomatiai alkudozás útján adatott át Bocskaynak.

a béketanácskozásokra való tekintetből szünetelt, csak a rakonczátlan hajdúk sanyargatták a szegénységet.

Panaszkodott is gyakran a vén Ilyésházy, hogy meg kellene ám azokat az istenteleneket büntetni, mert 2—3 vármegyéből minden barmot elhajtanak, s ha így folytatják, bizony nem lesz miből a szegénységnek adót fizetni. Kéri a fejedelmet, hogy parancsolja ki őket arról a földről, mert már 10 ezernél is többen vannak, s a paraszt és kisbirtokos nemesség miattok éhen vész el. Ha Rhédey Ferencz 3000 főnyi serege, meg nehány csapat hajdúja bennt marad, tökéletesen elegendő lesz. «*Az országot is oltalmazza* — úgymond — *fölséged ne csak az hajdúkat, már ölegen meggazdagóltak.*»[1])

Úgylátszik, ez fájt neki legjobban, s mint takarékos gazda, az ország jövedelmeinek hűséges sáfárja, soha se tudta megbocsátani Rhédeynek, hogy a csatatéren kitűnt érdemes vitézeket a fejedelem nevében egyszer-másszor bőségesen jutalmazá. Már régebben figyelmeztette Bocskayt, hogy Rhédey donatióit ne erősítse meg könnyen, hanem járjon végére előbb, micsoda jószágról van szó Mert — úgymond — *egész érsekségeket* és dézmákat fölosztott a vitézek között, egynek sokat ád, soknak pedig semmit.[2])

És mint a fejedelem teljhatalmú megbizottja, nemcsak zugolódott és panaszkodott, hanem sok jószágot el is szedett a hajdúktól. Haragudtak is ezért rá szörnyen, s ha Homonnay Bálintnak hitelt adhatunk, örömest eltették volna láb alól a szűkmarkú, s e mellett szünet nélkül morgó, *feddőző* urat, a ki azonban Bocskay halála után jogos kívánságaiknak legfőbb szószólója lett.[3])

A tél folyamán is történtek ugyan kisebb-nagyobb összecsapások a hadviselő felek között (mert a békekötés ügye lassan haladt előre), különösen Soprony felé és a Rába környékén, de azokban Rhédey Ferencz nem vett részt, s főhadi szállását a gácsi kastélyba téve, a várak jó karban tartásáról gondoskodott. Időköz-

[1]—[2]) Történelmi Tár, 1878. évf. 43. 24. l.

[3]) Homonnay naplójában november 1-ről olvassuk: «Mai napon jöttek hozzám, az hajdúk kapitányi és Ilyésházy uramra panaszkodván, arra kértek, hadjak szabad útat nekik és reá menvén, megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket, kiket nagy nehezen beszédemmel lecsendesítettem» id. h.

ben birtokügyeit is rendezgette. Bizony, apáinak örökségét jobbára elnyerte már a hódoltság, s a mi csekély itt-ott megmaradt, nem volt érdemes vesződni vele. Hadd osztozzanak rajta a szegény atyafiak, adott már helyébe az Úr Isten neki eleget.[1])

Tavasz nyiltával a fejedelem mellett, Kassán találjuk. Bocskay meltóan akarta jutalmazni érdemes hívét, s 1606 május 1-én kelt ünnepélyes oklevele által, vére hullásáért, hű és hasznos szolgálataiért, Magyarország és Erdély valóságos, igaz mágnásai, főurai sorába emelte, hogy őt ennek utána *nagyságosnak* hívja, tartsa és becsülje mindenki.

Elösmerő szavakban sorolja föl érdemeit. Mikor őt a megtámadott vallás és alkotmányos szabadság oltalmára az Úr Isten föltámasztotta, Rhédey maroknyi seregével megindúlván, rövid idő alatt jeles hadi tetteket hajtott végre. Mindenfelől sereglettek zászlaja alá a vitézek, s Isten után neki lehet tulajdonítani, hogy amaz országrész várai és erősségei rendre meghódoltak. Dícséri a Básta üldözésében kifejtett buzgalmát, s Érsekújvár megszállásakor tanusított kiváló hadvezéri működését stb. stb.[1])

Rhédey Kassáról mint Érsekújvár főkapitánya tért vissza seregéhez. Mert tudjuk, hogy Mátyás főherczeg a béketárgyalások folyamán már követelte a fontos hely visszaadását, s a fejedelem nem látta tanácsosnak, továbbra is Bosnyák Tamás kezén hagyni. Teljesen megbízható emberre volt szüksége, a kinek e mellett a vitézlő rend előtt is tekintélye legyen. Ezért gondolt tehát Rhédeyre, tudván, hogy őt semmiféle eszközökkel sem lehet megingatni hűségében.

Maga Bosnyák szolgáltatott e változásra kedvező alkalmat. Füleken, az utóbbi időkben, tűrhetetlen állapotok uralkodtak, egymást érték a panaszok, s minthogy a felelősség Bosnyákot terhelte, mert ő volt a főkapitány ott is, «*nem érkezvén el mind az két várbeli tisztre, maga bucsuzott egyikétől*».

[4]) Többek között 1606. február 22-én a gömörmegyei Tóth-Ujfaluban levő részbirtokát, Segnyey Jóbné Rhédey Anna halála esetére, rokonának, *Nátkay Mihálynak* ajándékozá. (Orsz. Ltár. Tábl. oszt. Básthy-féle bevégzetlen pör 1804-ből.)

[1]) Történelmi Tár, 1882. évf. 28.

Természetes dolog, hogy a fejedelem az újvári kapitányság alól mentette fel őt, a mi annyi haszonnal járt rá nézve, hogy ezután nem kellett a Mátyás főherczegnek adott hitlevél miatt aggódnia, s nem félhetett attól, hogy lelkiösmeretét megháborítja.

Ez a körülmény Ilyésházy számításait nagyban megzavarta. Bosnyák Tamás távozásával kevés reménye maradt arra, hogy Érsekújvárat, esetleg a fejedelem akarata ellenére is, a németek kezére játszhassa. Már pedig, ha Mátyás főherczeg a Bocskay által fölajánlott cserét, — Érsekújvárt Nagyváradért — vissza utasítja, Ilyésházynak okvetetlenül fortélyhoz kell folyamodnia, hogy adott szavát beválthassa. Rhédey tehát — mint mondani szokás — nagy szálka volt a szemében, nem is igyekezett bosszúságát a fejedelem előtt eltitkolni.

Bocskaynak — mint látjuk — könnyű volt a mentsége, ő csak Bosnyák óhajtását teljesítette.

«*Rhédey Ferencz uram hogy Érsek Ujvárban bement,* — írja 1606 jul. 2-án Ilyésházynak — *azt kgd semmi idegenségre ne magyarázza . . . abból semmi gondolkozásának nem szükség lenni kgdnek, mert Rhédey szintén úgy miénk mint Bosnyák uram, mindenkor a tévő leszen valamit parancsolunk . . .*»

Majd előadván a füleki állapotokat és Bosnyák kérését, biztosítja Ilyésházyt hogy semmi kifogása sem lehet Rhédey ellen, «*nem ügyekezik kgd ellen véteni . . . sőt jól megalkuszik kegyelmeddel*».[1])

De hát persze azt legjobban tudta maga Ilyésházy, hogy miért nem tetszik neki a dolog s ettől kezdve még kevesebb jó indulatot tanúsított Rhédey iránt. — Mikor a béketárgyalások során a Bocskay által adományozott jószágok ügye is szóba került, azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy a nyitrai püspökség és káptalan javait adja vissza a papoknak és csak bizonyos *Vislicze* nevű birtokot hagyjon meg Rhédey kezén, a 40,000 frt inscriptionalis összegben.

De Rhédey, ki már ekkor Nyitrán lakott, informálta Bocskayt, hogy rajta nagy méltatlanságot akarnak elkövetni, mert a szóban forgó hitvány, rossz birtok felét se éri meg a zálogsummá-

[1]) Történelmi Tár 1878, 300.

nak. A fejedelem ennek következtében figyelmeztette Ilyésházyt, hogy ha neki kedvébe akar járni, Rhédey dolgát mindkét kezével és ugyan keményen fogja és az inscriptiót megmásítani ne engedje. Nyitra vára, a várossal és uradalmával együtt maradjon mindaddig Rhédey birtokában, míg a 40,000 frtot le nem fizetik neki. Lelkére köti Ilyésházynak az ügyet, mert nem akarja háládatlansággal viszonozni Rhédey nagy és hasznos szolgálatait.[1])

A fejedelem szavára Ilyésházy megcsendesedett s kieszközölte, hogy a dolog egyelőre függőben hagyassék, de Forgách püspök hatalmas ember volt s utóvégre is, mint látni fogjuk, Rhédey húzta a rövidebbet.

Időközben ismét fölmerült Érsekújvár ügye, de a fejedelem, főleg miután Várad is meghódolt,[2]) határozottan kijelentette, hogy sem ezt sem a többi végvárat vissza nem adja addig, míg a béke meg nem köttetik, mert úgy látja, hogy a németek már ismét háborgatni kezdik a magyarok szabadságát. Jusson eszébe Ilyésházynak, hogy a német bosszúálló és sohasem felejt, zabolát kell tehát vetni a szájába.[3])

Az érsekujvári kapitányságban Rhédeyt, ki csak ideiglenesen viselte ezt a tisztséget, Nyáry Pál váltotta föl. Alatta a hajdúk oly nagy vakmerőségre vetemedtek, s úgy kiélték és elpusztították a földet, hogy a vármegyék már arról gondolkodtak, hogy felülnek és kiverik őket abból az országrészből.[4])

[1]) U. o. 1878. évf. 330.

[2]) Érdekes, hogy a váradi németek, bár a fejedelem Bánffy Dénes, Imreffy János, és Segnyey Miklós alatt nagy kíséretet rendelt mellékök, az Istenért se akartak addig kijönni a várból, míg a hajdúságot Biharban érezték, úgy hogy a fejedelem Szilassy, Fekete Péter és Török István hadainak kénytelen volt ideiglenesen más szállást rendelni. *U. o.* 621. l.

[3]) Történelmi Tár 1878. évf. 624. l.

[4]) Act. Thurz. fasc. 39. m. 2. A fejedelem nagyon zokon vette, hogy a vármegyék a hajdúkra való támadással fenyegetőznek. «Bizony az nemes országtúl és nemes vármegyéktől nem érdemeljük — írja 1606 nov. 13-án Ilyésházynak — nem is reméljük semmi úton hogy cselekedgyék maguk hírének, nevének gyalázatjával, hogy szénájokért, szalmájokért, egy nehány tehenökért, hütökért és törvények szabadságáért vívó hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háládatosságnak neme volna» *Történelmi Tár* id. h.

Ez a körülmény s legfőképen pedig hogy a béketárgyalások a fejedelem véleménye szerint veszedelmes fordulatot vettek, mert a németek vérszemet kapva Ilyésházy engedékenységén, követelőleg léptek föl, arra indították Bocskayt, hogy Nyáry Pált más megbízatás ürügye alatt visszaparancsolván, újolag Rhédey Ferenczet ültesse be Újvárba, nehogy valami nem remélt dolog adja elő magát. Tehát 1606 nov. 13-án nyílt levelet intézett felsőmagyarországbeli összes hadaihoz, hogy ezentúl Rhédeyt tekintsék fő kapitányuknak és mindenben tőle függjenek, a közönséges jón s a békességnek sértetlenül való fenntartásán munkálkodván.

Ugyanezen a napon írja a fejedelem Kassáról Ilyésházynak: «Minthogy kgytek egymástól megoszol, kgd az hévvizben, Nyáry uramnak penig alá kelletik hozzánk jönni, Rhédey Ferencz uramról hagytuk hogy hallgassanak ez üdő alatt minden oda föl való hadaink».[1])

De már ekkor megköttetett a zsitvatoroki béke s Rhédeynek nem volt más föladata, mint annak a várak átadására vonatkozó föltételeit végre hajtani. Bocskay megbizottjai, Homonnay Bálint és Nyáry Pál, intézkedtek, hogy Érsekujvár Ilyésházy kezére bocsáttassék, de mikor levelüket megírták, a szegény fejedelem már nem volt életben, 1606 deczember 29-én pénteken virradóra meghalt.

Rhédey 1607 január 10-én Nyitra várában vette kezéhez a mandátumot s azonnal meghagyta az újvári vitézeknek, hogy Ilyésházy parancsához tartsák magukat. A fejedelem halálát eltitkolták, nehogy megzendüljenek rajta s így könnyen ment a dolog. A katonák fejet hajtottak a generalis kapitány és «ő felsége» parancsa előtt. Csak azt kívánták, hogy Ilyésházy maga, személye szerint jelenjék meg közöttük és vegye át a kulcsokat, mert ők *papiroson* bizony senki fiának se adják meg a várat.[2]) Úgy is lőn.

Bocskay temetésére Rhédey Ferencz is Erdélybe indúlt s míg

[1—2]) U. o. 639. 863—864. l. Ilyésházy levelet írt az érsekújvári vitézeknek, hogy a vár kulcsait adják Csuthy Gáspár kezébe és további parancsa vételeig neki engedelmeskedjenek. A vitézlő rend 1607 január 16-án válaszolt: . . «Nagyságod mi nékünk megbocsásson, ennek utánna bizony papirosan senkinek se adjuk, hanem ha Isten Nsgdat személye szerint ide hozza tehát Nsgdnak kezében adjuk a várat és ugyan Nsgdnak tartjuk az mint urunk ő felsége is parancsolta». U. o. 867.

a gyászkíséret lassan közeledett, a rendek a kolozsvári országgyűlésen 1607 február 12-én Rákóczy Zsigmondot, Homonnay és Báthory Gábor mellőzésével, nagy hirtelen fejedelemmé választották. Rhédeyt nem érdekelte a dolog közelebbről, mert esze ágában se volt Erdélybe maradni. Bocskay temetése után késedelem nélkül haza felé tartott s március 7-én estve már Szent-Jóbra érkezett.[1])

Volt is oka a sietésre, mert Nyitra várát el akarták venni tőle s legújabban Kolonics avatkozott a dologba, ki a békekötés után, mint bányavidéki generalis Érsekújvárott székelt. Rhédeynek hírül adák, hogy Kolonics az ő nyitrai jószágfelügyelőjét magához rendelte, szolgáit pedig a várőrséggel együtt a császár hűségére akarja esketni. Útközben két levelet is írt Ilyésházynak, hogy ne engedje, hogy távolléte alatt Kolonics valami zürzavart, háborút indítson ellene s látván nyilvánvaló igazságát, addig is míg felérkezhetik, fogjon pártot mellette.[2])

Pár nap múlva még rosszabb híreket hoztak Nyitrából, hogy most már Forgách Ferencz feni rá a fogát és a vármegyét akarja ellene támasztani. Rhédey elkeseredetten írja Ilyésházynak, hogy nem ezt érdemelte sok jámbor szolgálatáért. Ha a király erőszakkal el akarja venni tőle a jószágot, vele pörbe nem száll, ám lássa ő felsége, micsoda ítéletben lesznek az emberek felőle. De ha más valaki törekszik az ő romlására, Isten és világ előtt bizonyságot tesz, hogy életét se szánja elfogyatni jogos igaza védelmében. Különben ha Forgách hadat akar indítani ellene, jól vigyázzon magára «*mert ezen a földön is* — úgymond — *sokan éhen várják az hajdú vitézek*».[3])

Rhédey pedig nem az az ember volt, a ki minden igaz ok nélkül fenyegetőzzék. Nehezen jött ki a türelméből, megadta mindenkinek a becsületét, a mennyire csak lehetett kerülte a pörpatvart, de ha egyszer megharagították, tanácsos volt kitérni az útjából.

[1]) Ilyésházyhoz írott levelében csak úgy mellesleg említi, hogy azóta az ország Rákóczy Zsigmondot már megesküdtette a fejedelemségre. *Történelmi Tár* 1878. évf. 875. l. Tudatja még, hogy egy jó lovat szerzett Ilyésházy számára s magával viszi.

[2]—[3]) U. o. és 879. l. Levelét azzal végzi be, hogy ha már minden áron veszni kell Nyitrának, legyen inkább az Ilyésházyé. Örömest megalkuszik vele.

Bizony nem dicsekedett, mikor azt állította, hogy a hajdúkat egy szavával is megmozdíthatja. Bocskay halála után elégedetlenek voltak a viszonyokkal, sehogy se tetszett nekik Rákóczy Zsigmond, másfelől pedig tartottak a németek bosszújától s nem merték visszadugni a kardot hüvelyébe. A királyi biztosok embertelenül bántak el velök s kárörömmel vágták szemük közé: *meghalt Bocskay, füstbe ment minden adománya.* Szóval úgy állottak a dolgok, hogy ha egy Rhédeyhez vagy Homonnay Bálinthoz hasonló ember kiadja a jelszót, rövid idő alatt ismét vérbe, lángba borúl Magyarország.

Március 13-án Rhédeyt még Szent-Jóbon találjuk, hol Bocskay fejedelem adományából nemes udvarháza s birtoka volt. Most már nem sietett haza felé, pedig mint láttuk, rosszul állottak oda fel a dolgok.

Rákóczy Zsigmond, a mennyire nem vágyott, nem is törekedett a fejedelmi süveg után, ép oly buzgón igyekezett magát vetélytársaival szemben megszilárdítani székében. Az ifjú Báthory Gábor kevés aggodalmat okozott neki, úgy viselte magát, mint a ki bele nyugodott a dolgok rendjébe, de Homonnay Bálint, Bocskaynak kijelölt utódja, nagyon elkeseredett s eleinte minden követ megmozgatott, hogy apósát megbuktassa. Rákóczy annál jobban tartott tőle, mert a hajdúk már mozgolódni kezdtek s a budai pasa vette kezébe az ügyet, zászlót és botot eszközölvén ki számára a portán. Homonnaynak nem csak a részeken, de Felső-Magyarországon is tekintélyes pártja volt s a kassai gyűlés egyenesen fölszólította Rákóczyt, hogy mondjon le a fejedelemségről.[1])

De az erdélyi rendek híven kitartottak mellette s míg egyfelől diplomatiai alkudozásokkal igyekeztek czélt érni, másfelől komoly készületeket tettek Homonnay fogadására. Csakhamar Rhédey Ferenczet is megnyerték az ügynek, a ki nagyon alkalmas volt arra, hogy Homonnay befolyását a hajdúknál ellensulyozza s különben is mint tapasztalt, jeles hadvezér sokat használhatott még az országnak. Nem volt idegen közöttük, jól emlékezhettek rá Székely Mózes idejéből, mikor Erdély szabadságáért harczolt.

Rhédeyt a nyitrai dolog mód nélkül elkeserítette s mikor

[1]) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek V. k. 335. l.

Rákóczy Zsigmond 1607 május 7-én *Szent-Jób várát* és uradalmát neki adományozá,[1]) talán egy perczig sem habozott tovább, hogy mitevő legyen. Tudta, hogy magyarországi hatalmas ellenségeivel úgy se boldogulhat és hogy Forgách Ferencz, ki csakhamar esztergomi érsek lett, utóvégre is diadalmaskodni fog felette. Arra pedig nem számíthatott, hogy Bocskay mellett szerzett érdemeit Rudolf vagy Mátyás kormánya jutalmazni fogja s ha ráadásúl még vére hullásával szerzett jószágától is megfosztják, mi keresete lehet neki Magyarországon?

Egy szó mint száz, hűséget esküdött Rákóczy Zsigmondnak, hogy alkalomadtán megmérkőzzék Homonnay Bálinttal, a ki őt már Érsekujvár alatt ellenségének és vetélytársának tartotta.[2])

Nemsokára Báthory Gábor is eldobta az álarczot s a prágai udvar által támogatva, ki akarta forgatni Rákóczyt a fejedelemségből, a kinek ily körülmények között legelső kötelessége volt, hogy Bánffy Dénest, Báthory rokonát és Anna hugának jegyesét, elmozdítsa a váradi kapitányságból, s hogy e fontos véghely, Erdélynek «*őrálló bástyája*», minden eshetőségre biztosítva legyen, Rhédey Ferenczet nevezte ki helyébe.

Nem volt oka tehát megbánni, hogy Erdélyben maradt, mert ilyen magas polczra Magyarországon sohasem emelkedhetett

[1]) Simon Máté: Supplementum ad dissertationem de dextra S. Stephani regis. 170. l. *Szent-Jób* várához, ugyancsak Sz.-Jób, Sz.-Miklós, Csokaj, Sárszeg, Véd, Piskolt, Sömjén, Kolon és Penészlek tartoztak. — Rhédeyt 1607 május 7-én be is vezették az uradalomba, de Warkuch György és felesége Nyáry Borbála tiltakoztak, s ebből hosszú pör támadt. *(Nemzeti múzeum, Rhédey cs. levéltára.)*

[2]) A végtelenül hiú, ambitiosus ember féltette Rhédeytől a generalisbotot, mert elhitették vele, hogy «*Csillag bék Rédeynek kezét adta volna, hogy módot ejt benne és megöl engemet* — olvassuk naplójában — *és Rhédeynek kérik a generálisságot*» nem is ment az nap a pasák divánjába, mert attól félt, hogy méreggel teszik el láb alól, mint afféle *természet szerint való urat*, kitől a török nemzetnek jövendőben tartani kell. Tudomása volt erről Kolonicsnak is, a ki Érsekújvár alatt mindent elkövetett, hogy igéretei, rábeszélése által Homonnayt a császár pártjára térítse. Mikor tehát 1605 október 26-án arra inti őt, «*hogy oltalmazza magát Rhédey Ferencz álnok practikájától*», bizonyára csak hasznot akart húzni a jó úr hiszékenységéből. (Homonnay naplója id. h.)

volna. A váradi kapitányság a legfőbb katonai méltóságnak tartatott mindenkor s Rhédey előtt nagynevű, jeles férfiak viselték ezt a tisztséget.[1])

A jószág nélkül szűkölködő szegény legény, ki őseitől becsületes nevén kívül egyebet se örökölt, a hazátlan bujdosó, ki egy szál karddal menekült Fülekről, majd a török császár kegyelemkenyerén tengődött: Isten után saját erejéből előkelő méltóságot, dicsőséget, vagyont szerzett magának. Mint váradi kapitány egyszersmind Bihar vármegye főispánja, személyes tekintélyénél fogva pedig Rákóczy alatt a fejedelmi tanács legbefolyásosabb tagja volt.

De a sok hadakozás miatt még eddig nem ért rá, hogy nyugodalmas családi tűzhelyet alkosson magának, pedig már kenyerének javát megette. Körülnézett tehát az országban s mialatt Báthory Gábor Rákóczyval alkudozott a fejedelemségre, régi bizalmas barátját, Bethlen Gábort, háztűznézőbe küldé. Választása losonczi Bánffy István fiatal özvegyére, *Károlyi Katára* esett, a ki Bethlen Gábornénak testvére volt. A jövendőbeli sógor eljárt tisztében s 1608 február 10-én már értesítette Rhédeyt a szerencsés eredmény felől . . . «*Az Úr Istennek szent neve legyen áldott, én mindeneket becsületesen véghez vittem uram . . . Az kgd becsületes ajándékát beadtuk, kgdtől szeretettel elvettük, vissza kgdnek hasonló ajándékot küldtünk, szolgálatunkat ajánlván kgdnek és kérjük vegye jó neven. Én pedig kérem a sz. Istent, hogy kgteknek ebbeli elkezdett dolgának kezdetét az miképen ő felsége megáldotta, végezését is úgy áldja meg, szentelje szent lelkével*».[2])

Kívánsága teljesedett, mert Rhédey Ferencz tizenhárom esztendeig nagy boldogan élt Károlyi Katával.

Dr. Komáromy András.

[1]) Mikor lett Rhédey váradi kapitány, pontosan meg nem határozhatjuk. Sarmasági Zsigmond 1608 január 21-én arról értesíti Szamosközy Istvánt a történetírót, hogy «ezelőtt *6 héttel* mentünk vala ki urunkkal Váradra: ott Bánffy Dénes helyett Rhédey Ferencz uram az kapitány most» *Történelmi Tár* 1879. évf. 33. l.

[2]) *Szilágyi Sándor:* Báthory Gábor története. Okleveles Toldalék I.

A TIZENÖTÉVES TÖRÖK HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Arad vármegyében, melynek e háborúban való szerepével foglalkozom ebben a czikkben, teljesen a török uralkodott 1593-ban, midőn kitört az úgynevezett tizenötéves háború. A török igen nagy súlyt fordított e vidék védelmére s jelentős haderőt helyezett el váraiban. Lippa, Tótvárad, Arad, Világos, Erdőhegy és Topincs (Buttyin) falal közt ugyanis ekkor összesen 1018 török állott fegyverben. Mivel a két első vár defterét nem ösmerjük, csak a többi ötét vehetjük tekintetbe. Ebben az utolsó öt várban 713 török katona őrködött a hódoltsághoz tartozó mintegy 1800 házon. E szerint egy török vitéznek 2—3 házra, vagyis mintegy 50 emberre kellett felügyelnie. Ha az adózó telkek s a katonaság száma közt való arányt megtartjuk, a Marostól délre, Fellak, Lippa és Tótvárad vidékén mintegy 1300-ra, s így az egész arad-zarándi hódoltságban hozzávetőleg 3100-ra tehetjük a házak, s mintegy 60,000-re a lakosok számát. Ennek fékentartására a szomszédos Gyula, Csanád és Temesvár őrségét oda sem véve, 1018 török mindenesetre elegendő volt. Egyébiránt az 1558. évi összeírásból 20—30%-ot le is kell számítanunk, tekintve a tömérdek pusztítást, dúlást és gyilkolást, úgy, hogy egy törökre valóban nem juthatott több 50 magyarnál.

Az őrség erőssége tekintetében az egyes várak így következtek: Boros-Jenőben 345, Erdőhegyen 271, Lippán 247, Tót-Váradján 58, Világoson 37, Aradon 32, Topincson 28 ember vigyázott, összesen 103 odára osztva, úgy, hogy minden odában vagyis szakaszban (a müsztafizoknál és topcsiknál bölükben) 9—10 tiszt és közember szolgált. A személyzet számát ez a táblázat mutatja:[1])

[1]) *Velics-Kammerer* (Defterek, I. 377—382) után összeállítva.

Csapatnem		Lippán	Váradján	Aradon	Világoson	Erdőhegyen	Jenőn	Topincson	Összesen
Ulufedzsik	Aga	2	1	—	—	2	2	—	7
	Szertopcsi	—	1	—	—	—	—	—	1
	Közember	58	37	—	—	132	185	—	412
	Kézműves	3	—	—	—	—	—	—	3
Azábok	Aga	2	—	—	1	2	3	—	8
	Kiája	2	—	—	1	2	3	—	8
	Bajrakdár	—	—	—	—	1	—	—	1
	Reisz	7	—	—	—	1	3	—	11
	Velidiváne	—	—	—	—	—	1	—	1
	Közember	121	—	—	16	57	91	—	285
Müsztafizok	Aga	—	—	1	—	1	—	—	2
	Kiája	—	—	1	—	1	—	—	2
	Közember	—	—	20	—	38	—	—	58
Topcsik	Szertopcsi	—	—	1	—	—	—	—	1
	Kiája	—	—	1	—	—	—	—	1
	Közember	—	—	8	—	—	—	—	8
Martalóczok	Aga	2	1	—	1	1	2	1	8
	Szermáje	2	1	—	1	1	—	—	5
	Szeroda	4	—	—	—	—	—	—	4
	Közember	43	17	—	17	27	50	27	181
Müteferikák	Kapudán	1	—	—	—	—	1	—	2
	Dizdár	—	—	—	—	—	1	—	1
	Kiája	—	—	—	—	1	2	—	3
	Szertopcsi	—	—	—	—	1	1	—	2
	Müezzin	—	—	—	—	2	—	—	2
	Imám	—	—	—	—	1	—	—	1
	Összesen	247	58	32	37	271	345	28	1018
Ebből tiszt		22	4	4	4	17	19	1	71
Közember		225	54	28	33	254	326	27	947

A katonatartás rendkívüli terheket rótt a török államra. Az arad-zarándi várak őrségének fizetése volt 1591-ben:

Jenőben	765821	akcse,	azaz	27442	frt	91	kr.,	vagyis	6382	arany
Lippán	465405	«	«	16676	«	99	«	«	3878½	«
Erdőhegyen	199510	«	«	7150	«	55	«	«	1663	«
Váradján	144130	«	«	5164	«	64	«	«	1201	«
Világoson	65330	«	«	2340	«	70	«	«	544½	«
Aradon	62160	«	«	2227	«	40	«	«	518	«
Topincson	42955	«	«	7539	«	01	«	«	358	«
Összesen	1,745,301	«	«	62542	«	20	«	«	14545	«

Ezzel szemben egy később (1619. júliusában) kelt, de kétség-

telenül a török hóditás első idejére vonatkozó följegyzés[1]) szerint a lippai szandsák-bégnek évenkint 210.000, a gyulainak 298.000, a jenőinek 164.800, s a csanádinak (kihez most már a fellaki nahie is tartozott) 207.000 akcse jövedelme volt s így természetes, hogy a szultán kincstárának közvetlenül kellett fedeznie a katonatartás költségeit.

A mellett, hogy a török katona több zsoldot kapott, mint a magyar, teljes ellátásban részesült, sőt gyakran még a fekvő birtok jövedelmét is élvezte. Egy orlufedzsi naponkint mintegy 8 akcsét, egész évben tehát 23½ aranyat húzott, ugyanakkor, mikor a magyar huszár 18-at; a janicsár egy esztendőben mintegy 16 aranyat, a magyar 12-őt nyert zsold fejében; s azonkivül többnyire földesúr is volt és részesült a zsákmányban. Sőt Boros-Jenőben, 1599-ben, a magyar huszárnak is csak valamicskével adtak többet egy esztendőben 11 aranynál. Azonban az is igaz, hogy ekkor már nem igen fizetett rendesen a kormány, s így mintegy maga szorította katonáit, hogy örökösen zsákmány után lesekedjenek. Ebben a tekintetben különösen kivált erőszakoskodásával *Dsáfer* jenői bég, ki valaha, mikor még *Márkházy* Pálnak hivták s követségben járt a portánál, az erdélyi fejedelemségre áhitozott s most is, mint már szandsákbég, jelentékenyen hatott az erdélyi s török viszonyok elmérgesítésére.

Az 1593-ban kitört háború a törökkel való nyilt szakitásra s a német szövetség keresésére ösztönözte Báthory Zsigmond fejedelmet. Azok közt, kik politikáját ellenezve, vérpadra kerültek, ott találjuk Deszni urát, *Kendy* Ferenczet is; azok sorában, kik az elszakadás mellett lelkesedtek, első sorban látjuk *Bocskay* Istvánt, kinek Zarándban szintén voltak jószágai, és *Kornis* Gáspárt, ki jutalmúl Deszni uradalmát kapta. *Palatich* György lugosi bánt Zsigmond már 1594-ben megbízta a lippavidéki, temesi és krassói szerbek és oláhok föllázitásával, a mi annyira sikerült, hogy ettől fogva napi renden voltak a török ellen való apró-cseprő portyázások. A fejedelem csakhamar még nagyobb lépésre határozta el magát. A harczokban megedzett öreg *Geszty* Ferenczet körülbelül 2000 emberrel a végből indította Lugos felé, hogy ha csak lehet, kézre-

[1]) *Velics*, Defterek, I. 414.

kerítse Lippát és Temesvárt, de mindenesetre akadályozza meg az utóbbi helyen táborozó tatárok dúlásait. Útközben *Székely* Mózes, egyik alvezére, a lovasokkal hevenyében megtámadta *Facsád* (Facset) várát, melyet akkor gyakran Arad vármegyéhez számítottak, s ha a gyalogság idejében megjelenik, alkalmasint el is foglalja. Így azonban az ágyútűz elől csekély veszteséggel vissza kellett vonúlnia. A gyalogság, a mint a vár alá érkezett, azonnal sánczokat és földalatti aknákat kezdett készíteni. E közben azonban a temesvári és a lippai törökök azon mesterkedtek, hogy míg az erdélyiek Facsád ostromával bajlódnak, ők magát Lugost foglalják el, hogy onnan Erdélyt is pusztíthassák. Erről értesűlve, Geszty már a megszállás éjszakáján hadi tanácsot hívott össze, mely egyhangúlag elhatározta, hogy az ostromot félbeszakítva, Lugos biztosítására siet. Hajnalban futáshoz hasonló gyorsasággal indúlt Lugos alá s azt és a szomszédos erősségeket őrséggel megrakván, valóban meggátolta a törökök s a tatárok szándékát.

Mikor 1595. január 28-án Rudolf és Zsigmond nyiltan védő és daczszövetségre léptek egymással s ezt április 16-án az erdélyi rendek is helybenhagyták, a délvidék visszaszerzésének súlyos gondja az 1595. május 27-én a karánsebesi bánúl kinevezett *Borbély* György feladatául jutott. A komolyabb készülődések hírére *Ahmed* temesvári pasa augusztus 1-én a gyulai, csanádi, lippai és jenői őrséggel éppen aznap pusztította el Jófőt (Dobrát) s a körűlötte való hét falut, a mikor a fejedelem arája, Mária Krisztierna, Gyulafejérvára érkezett. Ezzel csak siettette a háborúnak ezen a vidéken való megkezdését. Zsigmond a fölkelt «nemességet» 1500 lovassal megerősítve küldte az arad-zarándi részek visszafoglalására. Ez a sereg egy éjjel először is a népes *Tótváradot* támadta meg; magát a várost fölégette, a külön kis hegyen álló várba pedig létrákon feljutván, 200 főnyi őrségét levágta s a fontos helyet elfoglalta. Hat török a falakról leugorva, kísérlette meg a Maroson át való menekvést; a magyarok azonban őket is elfogták.[1]) A sereg azután Sebes várába visszatérvén, Borbély csapataival egyesült.

[1]) *Szőllősi* István Rövid Históriája (Kolozsvár, 1636., 5. l.) szerint:
«A vitézek erősen serénykednek,
Város alá éjjel mihelyt érkeznek,

Borbély augusztus második hetében Facsád alá indúlt, s úgy megijesztette annak 300 főnyi őrségét, hogy augusztus 12-én feladta a várat, melyet Borbély *Barabás* Peter őrizetére bízott. A szabad hajdúk, adott szó ellenére, elfogták s elzárták a törököket. Másnap hajnalban Lugasy János lovasai hírűl hozták, hogy a temesvári pasa 8000 embere a jenői és lippai bégekkel közeledik. Borbély elfogadta a csatát a nagyobb számú törökökkel szemben, kik erős, de sikertelen ágyútűzzel támadtak, míg a magyarok ágyúi sok kárt okoztak bennök. A szászok mindamellett már futni készültek, a mi annál végzetesebb lett volna, mert ugyanakkor a várban őrzött törökök is széttörték bilincseiket, s a mi kezök ügyébe akadt, avval támadtak a magyarokra. Barabás Péter azonban föllármázta az őrséget, egy szálig levágatta a lázadókat, azután a bástyára ugrott s onnan harsány hangon bátorította a mezőn küzdő magyarokat. Neki is bátorodtak Borbélyék, bár közülök is elesett valami kétszáz, a törökök közűl csak néhányat hagytak meghírmondónak. A sebesült pasát a közellevő erdőbe magukkal vitték ugyan a törökök, *Dsáfer* jenői bég azonban többedmagával fogságba esett. *Memhed* lippai bég, a volt budai pasának java korában levő fia, szintén a foglyok közt volt. A bég sírva fakadt, mikor annyi előkelő török fejét látta a porban heverni. «Vitézek — szólt a magyarokhoz — Nándorfejérvárig most már minden a tietek!»

A két fogoly béget azután a diadal jeleivel együtt Gyulafejérvárra küldte Borbély. A fejedelem szemére hányta a jenői bégnek, hogy örökös pusztításai, határsértései, hódoltatásai, teljesíthetetlen kívánságai, a követekkel való kegyetlenkedései okozták ezt a háborút, a miért Isten büntetését várhatja magára. Azután Szamos-Ujvárba záratta mind a kettőt.

Ezalatt az Eperjesen (a mai Kelmákon) levő törökök, a facsádi veszteség hírére, felgyújtották kastélyukat s elmenekültek.

Az ostromhoz mindent elkészítenek,
Melyet reggel vitéz módon megvesznek.
Ölik, vágják, kiket benne találnak,
Úgy mint kétszáz jó törökök valának;
Hatan bennök Marosban leugrának;
Azok is hamar megfogattatának.»

A solymosvárbeliek is elfutottak.[1]) Természetes, hogy Borbély nem sokat tétovázott s a fő nélkül maradt Lippa ellen fordúlt. Mindjárt felszólította a törököket a vár föladására. A törökök azonban méltatlannak tartották kívánságát, s arra emlékeztették, hogy ezelőtt 44 esztendővel két hatalmas ország hadserege is alig tudta bevenni Lippát, melyet vára és körfala most is jól megvéd.[2]) A magyarok a szomszédos hegyről azonnal lövetni kezdték a falakat, melyeknek erősítésére a törökök háromszáz parasztot hajtottak be. Megígérték nekik, hogy nemcsak zsoldot kapnak, hanem az adótól is örökösen fölmentik őket; a parasztok azonban az első alkalmas éjszakán kiszöktek, átállottak a magyarokhoz s figyelmeztették a kapitányokat, hol leggyöngébbek a falak. Ezen annyira megijedtek a törökök, hogy már csak az említett renegát, *Márkházy* Pál buzdítására tettek le a megadásról. A magyarok mindent előkészítettek a város

[1]) Az egykorú krónikás vers szerint (Historia, melyben az felséges Báthory Zsigmondnak erdélyi fejedelemnek 1595. esztendőben viselt hadai irattatának meg. Kolozsvár, 1596., 5—6 l. Egyetlen példénya az erdélyi muzeumban)

Ezt hallván törökök, *Eperjestt* kik laknak,
Meggondolván dolgát a facsádiaknak,
A várost meggyujták, várból kifutának, —
Ki hova láthata, széjjel eloszlának.
Solymosi török is már önön-magában
Elvégezte vala, ne maradna várban;
Azért készülének, esének futóban, —
Ezenképen várat hagyák csak pusztában.»

[2]) A krónikás vers szerint a lippaiak először a gyulaiaktól kértek segítséget:

«Nincsen — úgymond — bégünk; nem tudjuk, mit tegyünk,
Vitéz törököktől mind megmenekedtünk,
A vár tartására nincsen elégségünk, —
Azért ne hagyjatok, legyetek mellettünk.»

De azok sem segíthettek, mert sok a sebesültjök s nekik sincs bégjök. Levelöket elfogván Borbély, másnap újabb követet küldött Lippába, biztatva, hogy őket nem vágatja le, mint a facsádiakat. Azonban:

«Követ a beszéddel keveset használa:
Török nem bízhatik semmit magyarokra.
Inkább mind egy lábig meghalnának várba'. —
Ilyen választ vitéz törököktől hoza.» (U. o., 6—7. l.)

felgyújtására, s egy hajnalban nagy erővel rohantak a várra. Erre a törökök kijelentették, hogy alkudozni kívánnak az átadásról s hogy

«Ha szabadon menni várból őket hagynák,
Ők is magyaroknak a várat megadnák.»

Borbély, kinek úgyis fogytán volt a puskapora, azt kívánta, hogy fegyvertelenül s minden hadi szert ott hagyva vonúljanak ki; a törökök azonban azt akarták, hogy fejenként két lóval s néhány társzekérrel távozhassanak. Ebbe nagynehezen, augusztus 18-án, meg is nyugodott Borbély, s másnap megtörtént a kivonulás.[1]) Minden török annyit vihetett magával, a mennyi egy lovon elfért. A szabad hajdúk erősen morogtak, hogy meg vannak fosztva annyi szép zsákmánytól. Borbély azonban, hogy adott szavát megtörve, vissza ne riassza hasonló hódolattól a többi vár őrségét, a törököket több mértföldre maga is elkísérte s megoltalmazta őket a kiraboltatástól. Történt azonban, hogy az egyik török valamikép elszakadt a csapattól, sírva kérte a magyarokat, engednék őt is a többihez. A vitéz *Pattantyús* László magyarosan öltöztette föl, hogy a szabad hajdúk rá ne ösmerjenek, s úgy bocsátotta útnak. A török, nem hálálhatván meg másképen ezt a jóságot, megígérte, hogy majd megszolgálja ezt nekik Gyulán, melynek ostromára bizonyosan készülődnek. — Lippán, melyet 44 esztendő előtt százezer török is alig tudott bevenni, s melyet most egy maroknyi had elfoglalt, sok hadi szer, por, golyó és élelem került a győztesek kezébe.

A fejedelem, ki nagy örömmel értesült Borbély sikereiről, azonnal meghagyta a váradiaknak, kikre a téli hadjáratban a tatárok ellen tanúsított gyávaságuk miatt haragudott, hogy alkalmat keresve a nevükön esett csorba kiköszörülésére, csatlakozzanak a lugosiakhoz. Velök együtt Borbély György, *Békés* István lugosi bán vezetése alatt, mintegy ezer lovast és gyalogot küldött *Boros-Jenő* ostromára. A lugosiak szeptember 16-án, a váradiak másnap érkeztek a vár alá. A sövényfalakkal és árkokkal körülvett tágas mezőváros belsejében, kettős sáncz, a Körös és 700 török által védett vár ostroma nehéz föladatnak látszott. *Király* György, váradi

[1]) Sepsi *Laczkó* szerint (*Mikó*, Erdélyi tört. adatok, III. 29.) szept. 1.

helyettes kapitány, kisebb mozsarakkal és két nagyobb ágyúval a szőllőskertekből és a szántóföldekről nagy erővel kezdte lövetni a várost, melyet a törökök, tovább nem védhetvén, felgyújtottak, s azután a várba vonúltak. Mivel a magyarok rohamra alig gondolhattak, alá akarták aknázni a várat, máshol pedig a Körös vizét elvezetni a falak alól. Már-már czélt értek, mikor a folytonos esőzések miatt megáradt Körös minden munkájokat meghiusította. Most már a törökök is nekibátorodtak, s a falakra azt az írást függesztették ki, hogy csak menjenek haza feleségeikhez a váradiak; sőt ki is törtek rájuk, megöltek közűlök néhányat, s pár zászlót is elvettek tőlük, mire gyávaságukat gúnyolva, vonúltak be a várba.

Most a magyarok roppant sok földet, anyagot hordtak össze, hogy betöltsék az árkokat, s azután egész közelből olyan erővel ágyúztak, hogy máris igen megrongálták a várat. Erre azután október 15-én a hadi tanács határozatából a szabad hajdúk s a többiek délután 3 óra tájban általános rohamot intéztek. A törökök azonban visszaverték őket és sokat megöltek, megsebesítettek közűlök. *Barabás* Péter, kit pár nap előtt 3 zászlóaljjal és két nagyobb ágyúval Borbély György küldött az ostromlók segítségére, ágyúit a sánczokban fölállítva, katonáival még azon éjszaka hazatért Lippára. Szerencsére azonban útban volt már akkor maga *Borbély* György is, ki a sikertelen roham után való nap, a vár megsegítésére tűzzel, vassal pusztítva sietö temesvári törökök megelőzése végett azonnal fölkerekedett Boros-Jenő megsegítésére és Barabást is visszaparancsolta. A nagy ködben, sötétségben nem tudhatta meg, hányan vannak a törökök s különben is csak óvatosan haladhatott előre. A temesváriak, zsákmánynyal megrakodva, odébb állottak, a magyarok ellenben szerencsésen megérkeztek a vár alá. *Borbély* György másnap hadi szemlét tartott, a mi és az ostromló sereg növekedése nagyon lehangolta a jenei törököket. A vezér tömérdek fát hordatott az erdőből, s köröskörül magasan fölhalmozta azt a falak alatt. Megsegíttetésökben többé nem bízva s attól félve, hogy a magyarok fölperzselik őket, a jenei törökök kijelentették, hogy hajlandók alkudozni a megadásról. A szabad hajdúk akaratával nem törődve, Borbély csakugyan alkudozni kezdett. Kezesül *Erdélyi* Györgyöt küldte hozzájok, ezek viszont az alajbéget (alkapitányt) indították táborába. Borbély megengedte, hogy szabadon

elvonúlhassanak és vagyonukat is magukkal vihessék. A hajdúk, kik nagy zsákmányra vágytak, kijelentették, hogy őket nem köti az eskü, s hogy kár a törököket bántatlanúl elbocsátani, mikor be is vehetnék tőlük a várat. A vezér keményen megfenyegette őket arra az esetre, ha adott szavát nem tisztelnék. A hajdúk azonban, kik dühösek voltak a szerződés miatt, káromkodások közt hagyták oda a tábort, s attól mintegy 1500 lépésre cselt vetettek. Borbély György azonnal magyarokat küldött a várba a kapuk megszállására, s hogy a fejedelem zászlaját a négy mecset tornyára s más kiválóbb pontokra kitűzzék. Szombaton, október 21-én, a törökök, kik éppen aznap hallották Szinán oláhországi nagy vereségének hírét, csomagolni kezdtek s másnap délután 3 órakor gyermekeikkel és feleségeikkel könnyezve hagyták oda a várat. Holmijukat 60 kocsi vitte utánuk. Ki volt kötve, hogy a kivonuló törököknek nem szabad összejátszaniok más várak őrségeivel; hogy tehát a fedezetökre rendelt magyar csapatok, melyek őket Pálélséig kísérik, ne csalják tőrbe. Azonban hire ment, hogy értesítésökre a gyulaiak es temesváriak egyesültek, s hogy Pálélsénél le akarják kaszabolni a magyarokat. Kérdőre vonatva, hiába erősítgették, hogy semmit sem tudnak a gyulaiak és temesváriak szándékairól; a kíséret magával vivén két béget is, visszatért a táborba, a hajdúk lekaszabolták őket, az asszonyokat és gyermekeket elfogták, s a zsákmányt elszedték. A bégek visszanyerték szabadságukat. A szabad hajdúk, Borbély haragjától félve, az éppen ostromolt Szolnok alá készültek menni; a vezér azonban utánuk küldött, s kijelentette, hogy senkinek sem lesz bántódása, sőt a zsákmányt is megtarthatják, mire vissza is tértek, s a fejedelemnek ismét hűséget esküdtek, a török asszonyokon és gyermekeken jó áron adtak túl.

Október 22-én, tehát Jenő visszavételének napján, maguk a törökök égették föl a szarvasi s 24-én a békési palánkot. Másnap Világosvár s valószínüleg Pankota is meghódolt a keresztényeknek. Egy keresztény levelező előtt a gyurgyevoi bég állítólag úgy nyilatkozott[1]), hogy a szultán maga parancsolta volna meg a tarthatat-

[1]) 1595. okt. 24. levél a jenői (genoei) táborból. (Newe Zeittwng von Eroberung der newen Feſtung Georgia vnd Symbelt in Siebenbürgen, stb. Drezda, 1595. — A budapesti nemzeti muzeumban.) [2]) U. o.

lan erődök átadását. Gyulát ugyan, részint az idő előrehaladt volta, részint seregének kicsisége miatt már nem támadta meg Borbély s valószínüleg e miatt nem bántotta a Gyula felől könnyen megsegíthető Erdőhegyet sem, de így is meg lehetett elégedve az 1595. évi hadjárat eredményével. Facsád (Facset), Tótváradja, Eperjes, Lippa, Solymos, Arad, Fellak, Nagylak, Csanád, Siri, Világos, Pankota és Jenő, összesen 13 vár szabadúlt meg a török igája alól[1]) s Borbély György, Király György, Fésűs András, Békes István, Pattantyús László és mások hősisége Arad és Zaránd vármegyék nagyrészét visszaszerezte Erdélynek s vele a magyarságnak.[2])

Alig foglalták vissza az erdélyiek az arad-zarándi várakat, azonnal megkezdték a birtokviszonyok rendezését. A borosjenői vár javainak összeírásával *Zsigmond* fejedelem *Ugray* Gergely biharmegyei alispánt és *Köveskúthy* Márton váradi tiszttartót bízta meg. 1596. márczius 26-án pedig már a pozsonyi országgyűlés is meghozta a XXXV. törvényczikket, melynek értelmében a császárnak (!) sürgetnie kell az erdélyi fejedelmet, hogy mivel Isten akaratából Lippa, Jenő, Pankota, Világosvár s több más erősség

[1]) *Bethlen* Gábor levele 1627. szept. 14. *Tört. Tár*, 1882., 48. l. — Az említett egykorú históriás ének (8. l.) szerint

«Törökök ezt hallván, kik vannak Csanádban,
Nagylakban, Fellakban és Világosvárban,
Aradiban, Siriban és Pankotában
Meg nem maradnának, — esének futóban.»

[2]) Főbb források, a ritkasága miatt gyakrabban idézett históriás éneken kívül: Rövid história, melyben megíratik Szervan basának . . . kijövetele 1595. esztendőben. *Szőllősi* István históriás éneke. (Kolozsvár, 1636., 4r. 9 levél.) Az erdélyi muzeum példánya — **Mansfeldiſche Hiſtori**, Schlacht und herrliche Victoria in Vngern. Nürnberg, 1595. 4r., 26 levél. — **Zweyerley newe Zeittung** .... Die ander Zeittung .... wie .... Feſtung Fogiat (Facsát) vnd Stadt Lippa eingenommen. Nürnberg, 1595. 4r. 4 levél. — **Newe Zeittung** stb. Drezda, 1595. 4r., 8. l. okt. 24—26. tudósítás. — Baranyai *Decsi* János, Magy. Hist. 184., 188., 224—9. — *Szamosközy* Tört. Maradványai, IV. 48—8. — *Bethlen* Farkas Hist. de rebus Transylv. III. 584—9. — *Istvánfy*, Hist. XXIX. könyv. — Sepsi *Laczkó* Máté krónikája (*Mikó*-nál, Erdélyi tört. adatok, III. 28—9.) — *Hurmuzachi* Documente. III., II., 56., 67., 134., 155—6., 487—8. stb. *Ortelius* Chronologia oder hist. Beschreibung stb. Nürnberg, 1620., 395—6.

megszabadúlt a töröktől, azoknak terűletén adassa vissza a volt földesurak jószágait. Egyébiránt kijelentették, hogy a visszahódított vármegyékben tiszteletben tartják a fejedelem hatóságát. *Pongrácz* Frigyes, szatmári kapitány, valóban még abban az esztendőben visszakapta Cseke-Vadászt s mások is új adományt nyertek régi javaikra; a török azonban egyáltalán nem akart könnyedén lemondani Aradról és Zarándról s visszafoglalására újabb kísérleteket tett.

1596. elején új pasát kapott Temesvár, az eddigi pedig családjával és kincseivel együtt Konstantinápolyba kívánt visszatérni. Erről értesűlve, Lippa új kapitánya, *Borbély* György, 2000 lippai katonát bújtatott el egy erdőben, mely a pasa útjába esett s a társzekerek gyanútalan kísérőit megtámadván, márczius 4-én 300 törököt levágott, levágta magát a pasát is; zsákmányúl ejtett 300 lovat, 13 (mások szerint 75) társzekeret, melyeken mintegy 150,000 scudi értékű kincs volt felhalmozva, s megszabadított 160 nőt, kiket a pasa Konstantinápolyba, a hárembe akart magával vinni. Borbély tudósítását nagy örömmel vette a fejedelem[1]), de természetes, hogy a temesvári törökök nem akarták ennyiben hagyni a dolgot, és pedig annyival kevésbbé, mert a hajdúk Lippán április közepéig 4000-re szaporodtak s folyton portyáztak Temesvár alá.[2])

Április végén a kolozsvári országgyűlés már értesűlt, hogy *Szolimán*, a «nagyszemöldökű» temesvári pasa, a végházak bégjeivel s a tatár kánnal együtt április 28-án Lippát megszállotta s hogy a Körös vidékét is dúlják a tatárok. *Borbély* György megerősítette ezeket a híreket, a mire az országgyűlés azonnal 4000 emberből álló hadat rendelt Lippa védelmére s a Maroson lefelé 12 nagyobb

[1]) *Hurmuzachi*, Documente privatóre la historia romanilor. III. II., 171. Newe Zeittung vnd wahrhaffte Beſchriburg, was maſſen des Fürſten Sigiſmundus .... Kriegsvolck von Lippa den großmechtigen Waſcha von Demeſchwar auffs Haupt geſchlagen. Augsburg, 1596. Versekben. (Említi *Kertbeny*, Bibl. 286.). Zeitung auß Vngern, welcher maſſen der Fürſt auß Siebenbürgen den geweſenen Baſſa zu Temißwer den 4. Febr. angegriffen. Augsburg, 1596. (U. o.) Fünfferley Zeittungen .... die viert; Wie Siebenbürg. Freybeutter von Lippa den geweſenen Baſſa von Temißwar 4. März .... geſäbelt, 75 Wägen ſeiner Haab bekommen ... Augsburg, 1596. 4 levél. A rablók vezérét Deli Mártonnak nevezi. (A magy. akadémia példányában.)

[2]) *Hurmuzachi*, 191.

ágyút küldött a várba. Borbély küldöttei álútakon a fejedelmet is fölkeresték és gyors intézkedésre kérték.

Zsigmond haladéktalanúl fölhívta *Tieffenbachot* és *Prépostváryt*, császári segélyhadak küldésére, s ágyúkkal s lövőszerekkel ellátva, ő maga is útnak indított egy csapatot, a Kenyérmezőre pedig nemesi fölkelést hirdetett.

A temesvári pasa május 5-én már teljesen körűlvette s azonnal lövetni kezdte Lippát. Az első kirohanásnál visszavert magyarok éjjel hamarosan kijavították a falakban esett károkat, mire május 6-án a törökök a városon uralkodó hegyről lövették Lippát úgy, a hogy azt a múlt esztendőben a magyaroktól látták. Az őrség azonban éjjelenkint a betegeket és sebesűlteket is odahajtotta a falak kijavítására. Még a finom borokat is kieregették, hogy az üres hordókat azután földdel teletöltve állíthassák be a résekbe. Helyenkint magas földhányásokkal borították a falakat, hogy az ellenséges golyók erejét gyöngítsék, s beégetett hegyű karókkal s nagy rakás terméskővel dugták be a hézagokat. A török vezérek és követeik hangos magyar szóval ígértek szabad elmenetelt az őrségnek, ha megadja magát, sőt leveleket is dobtak be a lippaiakhoz. Mikor ez nem használt, gyújtogatni kezdtek a törökök, kik szerdán, május 7-én hajnalban 5 órakor, minden eddiginél hevesebb ágyúzást kezdtek; ennek födözete alatt tett rohamukat azonban délután 1 órakor az őrség visszaverte. Különösen kitűntek ezúttal a *skót zsoldosok*, kik 143-an (mások szerint csak 75-en) voltak a várban, s kik ezúttal jól megszolgálták zsoldjukat, mely havonkint 990 forintjába került az országnak. Soraikból 25 esett el; velök halt a lengyel *Komorovszky* is, ki arról volt híres, hogy ujjaival ketté töri a tallért, patkót, míg a skótok kapitánya egyetlen ökölcsapással képes volt agyonütni a lovat. *Aracsay* Mihály és *Petky* Farkas alkapitányok, *Szilágyi* István, *Tury* Márton és Ferencz, *Barabás* Péter, *Kaptáry* János és *Verebélyi* János hadnagyok szintén megtették a maguk kötelességét. *Galacz* István hadnagy a törökök fogságába esett, de a csanádi bég is halva maradt a csatatéren.

Május 10-ről 11-re menő éjjel *Borbély* György főkapitány, a skót kapitány tanácsára, elsüttette összes ágyúit, a mi nagyon megrettentette a pasát, mert azt hitte, hogy segítségök érkezett a várbelieknek s annak örömére lövöldöznek. Föltevésében az is meg-

erősítette, hogy értesülései szerint *Palatics* György lugosi bán megbízásából *Buday* György vitézei éppen azon éjszaka verték és gyújtották föl Temesvár külvárosait; a pasa tehát május 11-én sietve elvonúlt Lippa alól, hogy már most székvárosát védelmezze. *Zsigmond* fejedelem, ki Magyarországból hazatérve, maga állott Déva alatt gyűjtött 101 zászlóaljának élére, szintén az ő készülődéseinek tulajdonította, hogy «nagy kárával, veszedelmével» Lippa elől elszállt a török. Jövetele nem is volt vakhír egészen. Pár nap múlva ott állott már Lippa alatt, honnan teljes díszben vonúlt eléje a vitéz *Borbély* György. A fejedelem a két sereg szemeláttára megölelte ősz vitézét, ki két év előtt történt utolsó találkozásuk óta annyi derék győzelemmel örvendeztette meg őt. Úgyszólván diadalmenetben vonúlt be Lippába, megszemlélte az ellenség elhagyott hadállását, a megrongált falakat, az elesettek levágott fejeit; azután az egész őrség jelenlétében megdícsérte *Borbély* György, *Barabás* Péter, *Thury* Ferencz, *Kaptáry* János és a skót parancsnok hősiségét, majd néhány napig való pihenést engedett seregének.

Hadi tanácsot tartván a tennivalókról, az egyik rész azt javasolta, érje be Lippa megtartásával s az ellenség futásszerű visszavonulásával; a jövő tavaszig pedig bocsássa haza seregét, mely nagyobb vállalatokra úgyis kevés és várja be, míg a németekkel egyesülhet. Mások ellenben a futó ellenség üldözését s a gyors mozdulatokat ajánlották; nem lehetetlen, hogy a lippaiak és jenőiek példájára a temesváriak is megadják magukat. *Borbély* György a mellett volt, hogy nem kell ugyan azonnal Temesvár ellen indúlni, de visszavonúlni sem szabad. Üldözzék az ellenséget, főkép a tatárokat, s próbálják visszavenni Csanádot, Becskereket stb. Ha azután a környező kisebb várakból nem remélhet segítséget és élelmet a török, Temesvár ellen is több bizalommal kezdhetnek valamit.

A fejedelem maga is folytatni akarta a támadást. Minden szükségessel jól ellátván Lippát, megindúlt a vár alól, s már június 4-én megszállotta Fellakot, melynek kastélyából jövetele puszta hírére kivonúltak a törökök, s 16-án Temesvár alatt fogadta azt a szentelt kardot és sisakot, melyet némi pénz kíséretében a pápa küldött neki. Egyideig hősi módon ostromolta Temesvárt, s nyílt csatában mintegy 3000 törököt és tatárt vágott le; a vár ellen azonban nem boldogúlt és hiába áldozta föl sok jó vitéze életét. Az

egyik rohamban pl. a lippai harczokban annyira kitűnt *Barabás* Péter s a skótok alkapitánya is elesett. Arra a hírre azonban, hogy 20.000 főnyi fölmentő sereg közeledik, egy éjjel nagy titokban előre küldte Lippára összes ágyúit s hadi fölszereléseit, azután az üres hordókat stb. felgyújtatván, hirtelen visszavonúlt, Lippát mintegy 2000 lovassal és gyaloggal *Szelestey* János őrizetére bízván, hazatért Erdélybe.

Szelestey néhány nap múlva válogatott csapattal, melyben skótok is voltak, Csanád megvételére ment. Föl is gyújtott sok házat ottan, s márhazafelé indúlt a zsákmányúl ejtett marhákkal egyéb javakkal, mikor a temesvári pasa váratlanúl rajtaütött. *Petky* Farkas és sokan fogságba jutottak, mások elestek, s megfutott maga Szelestey is. A csanádi bég a főkapitány tollas süvegét diadal jeléül a palánkon egy karó tetejébe tűzette. S ezzel a Maros mentén erre az esztendőre véget is ért a hadjárat[1]), hogy annál nagyobb arányokban, de kevesebb szerencsével indúljon meg Felső-Magyarországban.

A következő 1597. évben a fejedelem *Márton* deák lippai tiszttartót, mint a török nyelvben kiválóan járatos férfiút, küldte a szultánhoz, hogy őt békére bírja. Márton deák ígéretekkel és ajándékokkal tért haza Konstantinápolyból; a fejedelem azonban teljesíthetetlennek találta a szultán kívánságait, s a lippai tiszttartót ismét egyenesen a prágai udvarhoz küldte, hogy a fenyegető körülményekről számot adjon. Márton deáknak Lippáról való eltávozása és a hiányos ellenőrzés lehetett oka, hogy ugyanazon 1597. esztendőben *Ajthony* Jakab deák lippai harminczados, másokkal összejátszva és csupán saját hasznát keresve, a lippai helyőrségben mesterségesen fölverte az élelmi és egyéb czikkek árát, s ezzel elégületlenséget keltett a katonák közt. Az 1598. évi januári országgyűlés *Gyerőfi* János fizetőmestert s a lippai kapitány egyik emberét volt kénytelen megbízni a deák számadásainak megvizsgálásával s azzal, hogy egyenesen a következő országgyűléshez tegyenek

[1]) Legfőbb adatai: *Szamosközy*, IV., 56—7., 69., 467. A fejedelem június 26-iki levele, *Tört. Tár*, 1887., 573—4. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Eml. III. 361—2. *Bethlen F.* Hist. de rebus Trans. IV. 8—13. *Istvánfy* XXX. könyv. *Decsy*, 252—263. *Hurmuzachi*, Documente, III. II., 194—8., 507—8.

jelentést.[1]) A lippai vitézek már a csanádi veszedelem után egyenesen árulásról gyanusították saját kapitányukat, *Szelestey* Jánost, a ki bátor és vitéz, sőt vakmerő, egyúttal azonban nagyralátó, követelő, menyecskés és hirtelen haragú ember volt, kit vitézei a temesvári pasával való összejátszásra is képesnek tartottak. Hogy el ne adja őket valamiképen a töröknek, a lovasság és gyalogság főbb tisztjei összesúgtak-búgtak, megfogták a főkapitányt s hamarosan a fejedelemhez vitték Gyulafejérvárra. Szelestey veszélyben látván életét, becsületét és vagyonát, csupán arra kérte a fejedelmet, ne adjon egyszerűen hitelt írigyeinek, hanem láttasson fölötte törvényt, mert ő kész a legnagyobb kínokat, magát a halált is elszenvedni, hacsak a legcsekélyebb árulást is rábizonyíthatnák. A fejedelem csakugyan megengedte, hogy *Sibrik* Gáspár házánál tisztességes fogságban tartsák a főkapitányt, ki most már a legnagyobb nyugalommal nézett ítélete elé, mely valóban fölmentette minden vád alól.[2]) Azonban pörének eldöntéig nem lehetett főkapitány nélkül hagyni a fontos Lippát, melynek parancsnokává a fejedelem ismét *Borbély* Györgyöt tette. Megjutalmazta más két tanácsosát is, a mennyiben 1597. április 24-én *Kornis* Gáspárt a hatalmas deszni (déznai) uradalommal, aug. 25-én pedig *Jósika* István kanczeliárt a branicskai kastélylyal, s Aradban 12 jószággal ajándékozta meg. Jósikára más kitüntetés is várt. A fejedelem őt bízta meg, hogy a Dévánál gyűjtött hadakkal Temesvárt ostromolja. Érkezését be sem várva, *Borbély* a lippai katonák egy részével azonnal megszállatta *Arad* és *Csanád* palánkait. Deczember 12-én már Jósika is töretni kezdte Temesvárt, 1598. január közepén azonban abba kellett hagynia a sikertelen vívást, mire Borbély Arad és Csanád várait még jobban megerősíttette. Arad városát a várkapitánysággal együtt a kegyeibe most már visszafogadott Szelesteynek ajándé-

[1]) 1598: XI. t. cz. Erdélyi Országgy. Eml. IV. 132—3.

[2]) Német ujságok már azt híreszlelték róla, hogy mint árulót, 4 lóval rugatta szét őt a fejedelem. L. Vngeriſche, Siebenbürgiſche ꝛc. Geſchichten... Wie der Fürſt in Sieb. ſeinen Oberſten zu Lippa, Geleſti (Szelestey) Januſch genant, mit 4 Roſſen zerreiſſen laſſen, vnd daß er die Veſtung Lippa dem Türcken übergeben wollen. Nürnberg, 1597. 4r. 17. levél. (A magyar nemz. muzeumban.) Másik kiadása is van.

kozta a fejedelem. Ő maga azonban 1598. április 10-én kedvét vesztve, lemondott a fejedelemségről, míg Jósikát, a fejedelemségre való törekvés gyanúja miatt, nemsokára Rudolf király fejeztette le.

Erdély s vele Arad és Zaránd vármegyék védelmének terhe most Rudolf erdélyi biztosaira nehezedett.

A temesvári pasát nagyon bántotta, hogy tavaly Csanád és Arad a magyarok kezébe esett. A mint tehát értesült, hogy Zsigmond lemondott a fejedelemségről, casus bellinek tekintette Erdélynek a németek kezébe való jutását s 1598. június 19-én már megszállotta Csanádot. *Móré* László várkapitány idején segítségre szólította Erdély rendeit, s már útban is voltak a lippaiak, jenőiek és váradiak egyéb erdélyi hadakkal, úgy, hogy a pasa sietve visszahúzódott a vár alól; június 27-én pedig Lugos alatt szenvedett vereséget. Most azonban híre jött, hogy maga a szerdár, *Szaturdsi Mehemed*, jön a hiba jóvátételére, Erdély elvételére.

Július 4-én Szuhay István és Istvánffy Miklós erdélyi császári biztosok, pénzt és katonaságot kértek Miksa főherczegtől, mert egy Nándorfejérvárról elszökött s egy Temesvárról pénzen kiváltott fogoly azt állítja, hogy a törökök Lippát vagy Csanádot akarják ostromolni, s hogy azután Erdélyre rontanak. Hasonló híreket írt Lippán katonáskodó fiának egy szegedi asszony és segítséget sürgetett maga a lippai kapitány is. Miksa azonban sem pénzt, sem sereget nem kapott bátyjától, Rudolf királytól, mire Zsigmond, ki április 10-én lemondott fejedelemségéről, augusztus 20-án újra átvette az uralkodást s a hon védelmét. Arad városát a kapitánysággal együtt *Szelestcynek* ajándékozta. Teljesen romokban hevert Arad vára, mikor parancsnokságát átvette *Szelestey*, ki most minden dícsvágyát ennek az erősségnek helyreállításában kereste. Voltaképen nem arra törekedett, hogy ostromnak is ellenállni képes várrá alakítsa át, csak arra, hogy sánczai mögül zavarhassa a törököknek különösen Lippa ellen való működését. Mivel nem állott rendelkezésére elegendő mész és czement, úgy segített magán, hogy az ásatott új sánczokat húsz láb szélességben tégla alakra kivágott gyephantokkal béleltette. A hantok közé tölgy- és fűzgallyakat dugdostatott, hogy azok ott megfakadván, gyökereikkel össze-vissza fonódjanak s erősen, szinte elválaszthatatlanúl együvé tartsák a

gyeptéglákat. Az így elkészített hantrétegre újabb hantréteget rakatott s így tovább, mindenütt teleszurkáltatván a közöket vesszőkkel, hogy a sáncz fala valóságos gyökérhalmazat legyen. Ez a rugalmas fal ellenállhatott erős ágyúzásnak is. Ellátta falpárkányzattal és fedett folyosókkal, bástyákkal is, úgy hogy távolból falakkal jól megerősített városnak látszott Arad. Azonban több év kellett volna hozzá, hogy a hantréteg megülepedjék s a cserjék ágas-bogas szövevénye megfeleljen a várakozásnak. Erre pedig most éppenséggel nem maradt idő, *Szaturdsi Mehemed* hadai bevevén Csanádot és Nagylakot, ellenében Aradot sem lehetett volna tartani. Mikor Szelestey még csak nagyjából volt készen munkálataival, belátta, hogy a szerdár serege s nehéz ágyúütegei ellen most még nem védelmezheti hevenyészett várát s mivel fölszerelései hiányosak voltak, az őrség pedig csekély, megsemmisítette eszesen és ügyesen készített erődítéseit, felgyújtotta s majdnem lakhatatlanná tette ismét Aradot, honnan katonáival együtt Váradra ment szolgálni.

Szeptember 13-án Zsigmond fejedelem már arról értesítette Miksa főherczeget, hogy a törökök és tatárok nagy erővel állanak a határokon, s hogy Csanád, Arad és Fellak kastélyait be is vették. A higgadtabbak elösmerték, hogy jobban tett Szelestey, mintha a még gyönge kastélyba zárkózva, czéltalan védelemben ontja vérét, elfogatja vagy megöleti magát, hogy a közjón semmit sem lendítve, végezze életét, melyet máshol hasznossá tehetett s tett is. Mert Váradon az aradi hajdúkkal együtt, még ebben az esztendőben vítézségének sok jelét adta. Az ellenségre puskaporral töltött csöveket és lenzsákokat szórt, mik az égő kanócztól tüzet fogván, iszonyúan pusztítottak a törökök közt és sokat szétszaggattak, összeégettek, megöltek.

Az a béke-alkudozás ugyanis, melyet Zsigmond fejedelem követei (Sennyey Pongrácz, Palatics György, Kornis Farkas és a szászsebesi bíró) Lippán, Szaturdsi Mehemed szerdár és a tatár khán megbizottaival kezdtek, nem vezettek eredményre, mindamellett, hogy Zsigmond már hűséget is ajánlott a szultán iránt. A szerdár eleinte Lippa és Jenő ostromára gondolt. Utóbb azonban arra számítva, hogy a köszvénytől gyötört, de bátorlelkű *Borbély* György oltalma alatt álló Lippa úgyis azonnal behódol, mihelyt

Váradot beveheti, a Körösön átkelt Fahídnál s útközben elpusztítva Zaránd- és Biharmegyét, Várad alá nyomúlt. Az október 2-dikán kezdett ostromot azonban november 3-dikán szégyenszemre abba kellett hagynia, mire a szultán selyemzsinórt küldött neki. [1])

MÁRKI SÁNDOR.

[1]) Az 1598. évi hadjárat története: *Decsy*, 292—3. és 296—7., *Bethlen* F. IV., 167—172. *Szamosközy* II. 161—4. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Eml. IV., 132—3., 186., 198. *Istvánfy*, XXXI. könyv.

DE SOUCHES LAJOS TÁBORNAGY.

KOHÁRY ISTVÁN.

NÁDORI KÜLDÖTTSÉG JELENTÉSE A VÉGVÁRAK ÜGYÉBEN 1612-BŐL.

Az 1608. és 1609-iki országgyűlések tanácskozásainak egyik legfontosabb tárgyát tudvalevőleg a Rudolf király uralkodása alatt botrányos módon elhanyagolt s Bocskay támadása következtében igen nyomorúságos sorsra jutott végvárak kijavítása és jó karban tartása képezte. *Thurzó György* nádor a hozott törvények és intézkedések végrehajtásáról gondoskodván, a török hódoltság határain álló erősségeket rendre megvizsgáltatta, s a mennyiben a vármegyék ingyen munkára vagy ennek váltsága fejében bizonyos kapuszám arányában kivetett összeg fizetésére köteleztettek, ennek miként való fölhasználásáról és hovafordításáról pontos számadást követelt. Mert a kincstár rendes jövedelme s az országgyűléseken esetről esetre megajánlott hadi adó a várak állandó őrségének zsoldját is csak felében-harmadában fedezte, így tehát a várak építésére és föntartására — a szükséges alap hiányában — egyedül a megyék ingyen munkája szolgált. A mint az egész ország katonai kerületekre, kapitányságokra volt osztva, úgy ezek határain belől minden egyes várnak megvolt a maga tartománya. Minthogy azonban a hódoltság darabokra szakgatta az országot, s gyakran megtörtént, hogy némely vármegyének fele vagy plane kétharmad része is a törököt uralta, a régi beosztás nem felelt meg a változott viszonyoknak, sőt igen sok királyi várnak romlását okozta. De arra is volt elég példa, hogy a hatalmasabb várkapitányok, 3—4 megyében uralkodva, kényük-kedvük szerint zsarolták a föld népét. munkára hajtották a pórokat, lefoglalták és a vár szükségére, gyakran saját czéljaikra is fordították a közmunka-váltságot, mialatt

nem kevésbbé fontos helyek rövidséget szenvedtek, s ha a palánk történetesen megromlott, vagy a bástyák dűledezni kezdtek, a kapitányok fát, követ, meszet és téglát ügygyel-bajjal, gyakran sok mértföld távolságról szerezhettek.

A zsitvatoroki békekötés alkalmával a hódoltság ügye szabályoztatván, ehhez képest az ingyen munka ügyét is rendezni kellett. Új beosztás készült tehát, mely országszerte pontosan meghatározta az egyes vármegyéknek hova tartozandóságát. — Az 1608/9-iki országgyűlés végzése szerint, p. o. Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Kis Hont és Nógrád vármegyének egyik járása *Fülek* várához tartozott ingyen munkával, *Újvárhoz* Pozsony és Nyitra, *Váczhoz* a szigetség (Szent-Endre, Ó-Buda, Maros stb.), meg Esztergom egy része, *Gyarmathoz* Liptó, később Zólyom, *Szécsényhez* Nógrád, *Damasdhoz* Turócz, majd Nagy-Hont vármegye rendeltetett, a mint a kiküldött vizsgáló bizottság a helyi viszonyok tekintetbe vételével czélszerűnek és keresztül vihetőnek ítélte. A távolabb fekvő vármegyék igás vagy gyalog napszám helyett rendszerint pénzben róták le kötelezettségüket, az említett időszakban minden pora után 1 frttal adózván, s a kapitányok belátásától függött, az emberi munkaerőt vagy az ennek megfelelő váltságot venni igenybe. Így is, úgy is kevés köszönet volt a dologban, mert a földesurak gyakran hatalmasan visszatartották jobbágyaikat, vagy nem a kellő időben állították elő, mikor pedig az ingyen munkaváltság behajtására került a sor, a vármegyei tisztviselők a befolyó összeg jelentekeny részét költségük és fáradságuk fejében *elszámolták*, sőt az is megtörtént, hogy saját hátralékos fizetésük törlesztésére fordították.

Az 1612-ik év folyamán Thurzó György nádor Lipthay Imre Bars vármegyei, Zthrucz Ferencz nógrádi, Gyürky Benedek zólyomi és Bakó Ferencz honti alispánokból álló bizottságot küldött ki a Dunán innen való végvárak megvizsgálására, föladatukká tevén, hogy a vármegyékkel a törvényszabta ingyen munkára nézve számot vessenek s a rendelkezésre álló összeg arányában a várak kijavításáról gondoskodjanak. A vizsgálatot július 3-án kezdték meg *Füleknél*, s augusztus 20-án terjesztették elő sok tekintetben érdekes jelentésüket. Látjuk ebből a többek között, hogy oly fontos erősség építésére és föntartására, mint a milyen *Fülek* volt 5 vár-

megye esztendőn keresztül összesen 823 frttal járúlt, tényleg azonban erre a czélra két esztendő alatt csak 1158 frt folyt be. Árva vármegyének 156 porta után 2 esztendőre 312 frtot kellett volna fizetnie közmunka-váltság fejében. Befizetett 224 frtot, melyből a tisztviselők a magok salláriumában és behajtási költségekben 88 forintot elszámolván, maradt a vár épűletére 136 frt.

Ily nyomorúságos költségvetés mellett nem csoda, ha a véghelyek naponként romladoztak. De úgy látszik, a pénz fölhasználása sem lelkiösmeretesen és takarékosan történt, s a füleki várkapitány és porkoláb számadásában a vizsgáló bizottság tagjai sok kifogásolni valót találtak. Egyes tételeknél nyilván kifejezték rosszalásukat, sőt el is marasztalták az illetőt a fölöslegesen kiadott összeg megtérítésében. A meszet, fát, követ igen drágán vásárolták ; a mészégetés alkalmával napi díjat számítottak föl, holott jelenlétükre épenséggel nem volt szükség, a kőműveseknek, pallérоknak busásan fizettek stb.

Ebben az időben panasz tétetett a nádornál, hogy az ujvári, füleki s más szomszédos végvárak vitézei, a békesség ellenére, csatázni kezdettek a törökkel. A vizsgálatot tehát — mint az alább következő jelentésből látjuk, erre is kiterjesztették, bár rendes szokás szerint, alig volt annak valami eredménye.

I. *Az végházak inquisitiója anni 1612.*[1])

Anno 1612. die 3 julii. Mentünk *Fülekben* Palatinus urunk ő nagysága parancsolatjából az ő nagysága instructiója mellett. És az Rajczon lévő vármegyék követinek végezéséből az végháznak meglátogatására és az elmult 1609 esztendőbeli országgyűlésből rendeltetett gratuitus labor pénznek számvételére mind az vármegyék perczeptorival, mind penig az helben, a ki kezihez az pénz szolgáltatott, az melyet ez két esztendőben, ugymint 1610 és 1611. esztendőben kelletett azon helhez az vármegyéknek, ugymint Liptó, Árva, Turócz, Kis Hont és Zólyom vármegyének præstalniok.

Az csatázás felül való inquisitióért is, hogy kik legyenek okai

[1]) Eredetije az Országos Levéltárban. Act. Thurz. fasc. 11. m 1.

az csatázásnak és az minémű veszekedés az vitézlő rend között és az helyben lakozó nemesség között vagyon is, annak lecsilapitására. Ennek az mi reánk bizattatott instructióknak peragálását ez szerint kezdettük el.

Elsőben megadván az egész vitézlő rendnek, lovagnak és gyalognak az Palatinus urunk ő nsga mi felőlünk irt credentionalis leveleit az patenslevéllel együtt, melyet megolvasván, az vitézlő rend az ő nsgától nekünk adattatott instructiót is megbeszélénk előttük, melyre igy resorválák magokat. Lestár János, Sira István, Szabó László, Sichi Mihál, Hrustiai Tamás, Fejér Tamás és Bárkán Miklós által, hogy készek az ő nagysága parancsolatjának minden articulusiban engedni, kiválván az hiteléstül, melyet az csatázás felül kivan ő nsga. Mert ők seregestül azt végezték, hogy ők semmiképen meg nem esküsznek, mert ők minden dologban Ujvárról függnek. Azért ebben is Ujvárral akarnak érteni. Hanem elsőben is kezgye Ujváron kgylmek az inquisitiót és valamint azok viselik magokat, ők is ahhoz tartják magokat.

Ez időközben még egyéb dolgainkat végeztük, ismég üzentünk, hogy jobban gondolkodgyanak ő kgylmek az dolog felől és az Palatinus urunk ő nsga haragját magokra ne vegyék. Hanem inkább ne tarcsanak ellent az inquisitió dolgaiban. Erre ő kgylmek semmi választot nem tévén s még másodnap üzentünk nekik, de az sereg ugyan azont üzente, az mint az előtt, hogy ők Ujvártul függnek.

Az kapitányok, Bosnyák Tamás urunk ő nsga és a vicze kapitány Horváth Mihál uram igy resorválták magokat, hogy ők ellent nem tartanak az inquisitió dolgában, ha az sereg akarja. De ők az sereget reá nem erőtethetik, mert az mostani sok rosz hirekhez képest, ki tugya mind ő magokon, mind penig mi rajtunk mi eshetnék. Ehhez képest hivattuk az szabad legényeket az ott való vásárbiróval, de kettőnél vagy háromnál többet sem találtunk fel benne, azt monta a vásárbiró, hogy ki lovával, ki penig dolgán künn vagyon. Az kiket penig feltaláltunk, egyiket Thuri Mártonnak és Bágyoni Györgynek hiják, kiket kinszeritettünk az hitetésre, azt monták, hogy ők is megesküsznek, ha az sereg megesküszik, de ha az sereg nem esküszik, ők sem esküsznek. Mely dolgokról mink az füleki nemes uraimék, Dósa Tamás, Rőthi Orbán, Herencséni Ist-

ván, Garai Farkas, Dorogffi János, Básthi Imre uramék előtt protestáltunk, hogy mi az ő nsga instructiója szerint eljártunk volna az mi hivatalunkban, de az egész sereg nem akarta engedni az inquisitiót.

Ez sok disputatio közben jártuk meg az füleki várat és az külső várat is, melyben elég sok pusztulást találtunk. Jelesben az felső várban való házakban és az kerités körül való folyosókban, az álgyuknak való hidakban is és egyéb töltésekben, kiket egynehány ezer frttal kellenék véghez vinni, ha volna, de mi Palatinus urunk ő nsga instructiójához tartván magunkat, az mennyire ítéltük, hogy ez esztendőbeli pénzzel felérik az épületet, hattuk, hogy az várnak egy megromlott bástyáját, ki az város felül vagyon, annak az fundamentumját megépétsék, mert az régiség miá annyira megbomlott az fundamentomja az földszént, félő, hogy mindenestől el ne omoljon és igy ennek utánna nagy költséggel, fáradsággal ne kellessék megépíteni, annak Isten után megsegétvén (igy!) ugyanazon bástyát kívül belől megvakoltassák és megfedessék. Hol penig ettül valami pénz megmaradna az *gratuitus laborból*, azt rendeltük, hogy az minémü külfalt azon bástya végiben keztek volt rakni az árokba, azt vitessék fel vele. Látván penig az előtt való esztendőben az gratuitus labor pénzt módnélkül egynehány kézen forogni és az számadásnak róla mód nélkül lenni: az épületnek gondviselésére rendeltük az ott való vice kapitánt, Horvát Mihál uramat, hogy az vármegyékből az ő kegyelme kezibe szolgáltassák az gratuitus labor pénzt, mely pénzzel ő kglme épéttesse az házat és ő kglme ez pénzrül, mit hová költ az épületben, jövendőben tartozzék számot adni. Ezt a terhet penig vice kapitány uram magára venni nem akarván fizetés nélkül, találánk azt rajta, hogy ha ahhoz rendelt ember nem leszen, ennél is több tekozlás esik és fogyatkozás az helynek épületére rendeltetett pénzbül, azért ez okból rendeltünk ő kglmének ötven frtot fizetést, hogy ő kgylme mindenekre jól gondot viseljen és jövendőben mindenekről számot is agyon.

Az mi peniglen Füleknek az belső városát illeti, azt az megnevezett két esztendőben, ugymint 1610. és 1611. esztendőben Nógrád vármegye épéttette mindenestül és laboribus præstálta,

kiről számot is vettünk *Ujlaky Mihál* uramtól, az ott való porkolábtól, mivel hogy az vármegye ő reá bízta volt.

Mindhogy penig az palánk igen megromlott, deputáltuk ismég egészlen Nógrád vármegyét hozzája, hogy mindenütt az belső várost, az mint meg is mutogattuk az ott való vice kapitánynak, hol mit kellenék épéteni ebben az esztendőben fódozásképen, azt mindenestül tartozzék azon vármegye épéteni.

Az mi peniglen illeti az gratuitus labor pénzről való számvételt, minthogy legelsőben az introitust kelletett megszámlálnunk, vettünk az vármegyénktül számot, mivel hogy ez három vármegye Árva, Turócz, Liptó küldötte volt számadásra *Pongrácz Péter* uramot, vettünk ilyen számot tőle[1]) ....

Árva vármegyének 1610. esztendőben volt portaszámjok 118½, mely portaszámtul mindenik egy egy portától szedtenek volt per denar. 72, de mivel hogy minden portától egy egy frtot kellett volna szedniek, szegyék ki ő kgylmek az 20 pénzt is és igy egy egy frtot tészen minden portára, arra az esztendőre summaliter fl. 118. d. 50. ..... In summa az két esztendőre való gratuitus labor pénz azon vármegyéből tészen frt 237.

Ebbül az pénzbül 1610. esztendőben 22 die junii, Pongrácz Péter junior által adott Bosnyák Tamás uramnak az főkapitánynak frt 50. Item 1611. esztendőben 2 die julii, ugyan ő nsgának, Bosnyák Tamás uramnak adott Meszkó Mátyás frt 53. Summa administrationis frt 103. Restant apud Comitatum in summa frt 134.

Liptó vármegyének 1610. esztendőben volt portájok 156, mely portaszámtul egy egy forintot szedvén, tészen frt 156 .... Summaliter mind az két esztendőre tett frt 312, melyből adott Bosnyák Tamás uramnak az ifjabbik Pongrácz Péter két izben frt 184. Ugyan Bosnyák Tamás uram hagyásából adott Kubinyi Lászlóné asszonynak az vármegye frt 40, melyről az vármegye testimonialisát hozta volt elő Pongrácz uram. Summaliter az mit beattak az hely épületére, tészen frt 224.

Item Kolacsnai János uram az vice ispán vett maga fizetésére

[1]) A felesleges ismétléseket, a dolog érdemére nem tartozó szószaporitást az eredeti szövegből elhagytuk, s a kimaradt helyeket pontokkal jelöljük.

ebből az pénzből 1610. esztendőbe frt 12. Szolgabirák vettenek fizetésekre frt 16. Az vármegye notariusa vett fel frt 2. Summa szerint vettek fel az tisztviselők frt 30.

Anno 1611. esztendőben hasonlóképen vice ispán uram szolgabiráival és notariusával egyetemben vett fel ismég 30 frt. Mely tisztviselők fizetésekre ez gratuitus labor pénzből ez két esztendőre ment frt 60. Az kiktül az pénzt alá szolgáltatták anno 1610 az ifj. Pongrácz Péter vett ki szolgálatjára frt 10. Az kik kisértették, gyalogoknak adott frt 4. Anno 1611. esztendőben Pongrácz Péter uramnak az pénznek beszolgáltatásáért fizettenek frt 10. Az késértőknek is hasonlóképen frt 4, mely pénznek hordozására ment frt 28.

Summa szerint ez két esztendőbeli gratuitus labor pénzből az egy vármegyétől, ugy mint Liptótól ment az vice ispánra, szolgabirákra, notariusra és az pénzhordozókra frt 88.

Deliberatum, mely pénzt az ország nem az tisztviselőknek rendült, hanem az helynek épületére, de itt ő kgylmek nem sok hiá, hogy az harmad részét magoknak forditották, nem az helynek épületére. Mi pedig az ország végzése mellől el nem mervén menni, nem acceptáljuk, hanem integre tartozzék ő kglmek azt a 88 frtot megadni Fülek várához.

Turócz vármegyében 1610. esztendőben volt porta 125, mely portaszámtul egy egy frtot szedvén, tevén frt 125. Summa szerént az két esztendőre való gratuitus labor pénz tett ettől a vármegyétől frt 250. Mely summa pénzből 1610. esztendőben *Gyürky Benedek* uram által attanak a vice kapitánynak, Horvát Mihály uramnak frt 110. Másodszor 1611. esztendőben . . . . . frt 125 . . . . . tészen summa szerént frt 235. Restál az vármegyénél mind az két esztendőre frt 15.

Zólyom vármegyében volt 1610. esztendőben portaszám 312, tészen frt 312. Summa szerint ez két esztendőben . . kelletett szedni frt 624. Mely summa pénzből 1610. esztendőben adott *Radvánszki Ferencz* uram vice kapitánynak . . . frt 200. Item 1611. adott . . . frt 200 . . . . Restál az vármegyénél frt 224.

Kis Hont vármegyében volt 1610. esztendőben 71 porta, mely portaszámtul kelletett szedni frt 71. — Anno 1611. esztendőben frt 71. — De minthogy az vármegye szolgabirája 31 frttal adott

nem akaratjával többet, hogy sem mint az mivel tartozott volna, látván az végház szükségét, az vármegye azt is oda hatta. Ezen kivül is pedig az harmadik, ugy mint 1609. esztendőre is adatott volt egy szolgabiróval, ugy mint *Palásthi Miklóssal*, az vármegye vice kapitány kezében frt 50, melyről még azelőtt számot nem attak volt. Ezeket egybe computálván, tenne Kis Hont vármegyétől frt 223. Kinek épen be szolgáltattak frt 186. Restál még frt 37.

Summa szerint az öt vármegyétől kelletett begyüni ez két esztendőben cum omnibus accidentiis Fülek várához frt 1646. Mely summa pénzből szolgáltattanak az hely szükségére frt 1158. Restál még az vármegyéknél, az kit prestalniok kell az elmult két esztendőre frt 488.

Az vármegyektül való számvételt elvégezvén, kezdettünk azokhoz való számvételhez, az kiknek az gratuitus labor pénz kezekben szolgáltatott, ugymint Horvát Miháltól az füleki vice kapitánytól és Thassy Jánostól az várbeli porkolábtól stb. stb.[1])

Ezeket elvégezvén, kezdettünk azoknak az veszekedéseknek eligazításához, az kikrül az füleki vitézlő rend Palatinus uram ő nsgának az ott való lakos nemes uraimék ellen és az nemes uraim is hasonlóképen az vitézlő rend ellen panaszlottanak. De azokat mi semmiképen köztök véghez nem vihetvén, az minéműi panaszokat írva beadták mi nekünk, im in specie nsgdnak kezihez agyuk.

8. Julii mentünk *Széchenben* és ugyanazon a napon præsentáltuk Palatinus uram ő nsga levelét az egész seregnek, melyet nagy böcsülettel fogadtanak és az végházat meglátogatván, az minékünk adatott instructio szerint rendeltünk száz szál palánkfát egy fából rótt bástyához, minthogy legszükségesebbnek ahhoz aránzottuk lenni. És az ott való városbelieket is oda rendeltük, hogy segétnének épéteni, a hol mi lehet tőllek. A mi a csatázásrul való inquisitiót illeti, penig arról csak olyan könnyű választott tettenek, mind az fülekiek.

9. Julii mentünk *Balassi Gyarmatba* és másodnapon, ugymint.

[1]) Hogy hány szekér fát, követ, deszkát vagy palánk-karót hordatott a vár szükségére, hány ezer zsindelyszeget használt föl, mennyit fizetett a kőműveseknek és palléroknak stb. mint ide nem tartozó dolgokat egyszerűen elhagytuk.

10 julii, præsentáltuk Palatinus urunk ő nsga levelét az egész vitézlő rendnek, az kik otthon voltak, melyet nagy böcsületesen vévén, ily választ tettek, hogy minden czikkeliben engedelmesek az Palatinus uram ő nsga parancsolatjának, kiválván az egy inquisitiórul, melyre ők is oly választot tettenek, mind az fülekiek.

Ezután az végházat megkerülvén, elég fogyatkozását találtuk és rendeltük hozzá Zólyom vármegyét, hogy ők agyanak 1000 szál palánk karót és megfódozzák ebben az esztendőben, menyire lehet. És az ott való várost is oda rendeltük hozzája, hogy segétnének, a mivel lehetnek az véghelnek épületibe.

11. Julii mentünk *Drégelypalánkban* és præsentáltuk ugyan azon nap az Palatinus urunk ő nsga levelét, mind az egész vitézlő rend együtt lévén. Melyet nagy böcsületesen vévén, oly választot tettek, hogy készek az ő nsága parancsolatjának engedni minden punctumaiban, mind az helynek épülete felől, mind penig az inquisitió felől és magok közül választván négy fő embert, ugy mint az porkolábot, Huszthi Demetert, Nagy Lukácsot ő felsége gyalog vajdáját, Mihály deákot, Pincze Györgyöt, Petheő Andrást, Szalkai Gergelyt, hit szerént azt üzenték az csatázások felől, hogy ők senkiben semmit nem tudnak és hogy senki akarattyábul is jártak volna, avagy most járnának is, hanem egy Rádi Geczi nevü, Tay Mihálylyal járt, de mihelyt az kapitányok megtudta, mingyárt kergettetni kezte és azóta ott az helybe nem volt.

És az épületnek mivoltát megteként vén, elég romlottul láttuk az helyt és találtunk kész karót, melyet még harmad vagy negyedéve Trencsény vármegye hordatott volt, azt elégségesnek arányozván lenni, az mostani esztendőre való épületre rendeltünk 100 szekér vesszőt Hont vármegyéből és ahhoz elegendő munkást, a kik azt felépétsék, mert kész vessző is volt, a kire Trencsény vármegye annak előtte megfizetett volt, száz szekérrel való.

Item eödem anno 14. Julii adtuk meg *Nógrádba* Palatinus urunk ő nsga levelét az vitézlő rendnek az patenslevéllel egyetemben. A helyt megjárván, oda semmit más egyebet nem rendeltünk, hanem az mit annak előtte oda rendeltek volt országul, meghattuk, hogy az vár szükségére kölcsék, másuvé haszontalan helyre ne vesztegessék.

Az mi az inquisitió dolgát illeti, elünkbe jövén seregestül,

azt mondották három vajdával, hogy ők arra az hitre, az mely hitre király urunknak megesküttenek, készek megmondani, kik jártak onnan csatára. Egyik Barbél Márton, másik Csatár Pál, Pap János, Csákvári András, Sárközi Mihál, ezeket tudják, hogy elmentenek volt, de hogy az kapitány eszekbe vette és meg akarván őket fogatni, elszöktenek, máig is oda vadnak, ők többet senkit annál nem tudnak.

Eodem anno 16. julii mentünk *Váczra* és attuk meg az vice kapitánynak és az egész vitézlő népnek Palatinus urunk ő nsga levelét és az patenslevelet is, melyet megolvasván, ily választot tettek: hogy értvén Palatinus uram ő nsgának nagy haragját affele csatázókra, a kiket tudtuk, hogy szintén elmerültek volt benne, azokat magok megfogdossák, u. m. Csákvári Pált, Tatha Mártont, Tóthi Lukácsot és törvény szerint meg is ölették őket. Azért kérnek azon, hogy azzal immár ne bántsunk többeket, ha szintén volna valamely is, sőt Palatinus urunk ő nsgának is szóljunk mellettek, hogy immár ő nsga is vegye el haragját róllok, ha ennek utána valamelyet értenek afélét magok között, ők magok megfogják és megbüntetik őket. Kiknek sok szép kéréseket meghallgatván, elhalasztottuk az Palatinus urunk ő nsgával való szembe létünkig, hogy könyörögjünk ő nsgának mellettek. Ha ő nsga megenged nekik jó jóval, hol penig ő nsga ugyan nem akarna más egyebet, azután is kéntelenek leszünk, hogy inquiráljuk őket.

Ennek utánna jártuk meg a helyt és láttuk az helynek elég fogyatkozását, melyre hattuk meg *Jo Matey* uramnak, mivel hogy az fő kapitány otthon nem volt, hogy az ország rendelése szerint az szigetséget reá üzzék és megépíttessék, az minémü fogyatkozások most az helyen vadnak.

Eodem anno 18. Julii mentünk *Damasba* és adtuk meg az Palatinus urunk ő nsga levelét az ott való kapitánynak, mind az vitézlő renddel egyetemben, melyet megolvastatván, választottanak két fő embert és ő felsége gyalog vajdáit, kiktől ezt üzenték, hogy ők készek az ő nsga parancsolataiba mindenbe engedni. És mi is az ő üzenetekhez képest proponáltuk nekik, hogy ő nsga a csatázást kiványa, hogy inquiraljuk, hogy kik legyenek bontói az szent békességnek? És annak utánna ehhez képest azt üzenték az csatázásnak inquisitiója felől azon két vajdától, u. m. Szalai Jánostól és

Szobi Mátyásról, hogy ők arra a hitre, az mely hitre király urunk ő felségének megesküttek, készek volnának megmondani, ha valakit tudnának, de ők senkit sem tudnak a félét, ki azzal az csatázással élt volna.

Ennek utánna az helyt megjárván fogyatkozását láttuk az helynek és rendeltünk Nagy Hont vármegyéből 12 száz szál palánk karót és ahhoz elegendő vesszőt és gyalog mivest, az kik azt felállassák és megtapasszák.

Ez időközbe még Váczon létünkbe érkezék Palatinus urunk ő nsga parancsoló levele, melyben ő nsga azt parancsolta vala, hogy 25. Julii Trencsénbe minden vármegye követi, az kik innen az Dunán az Fátráig laknak, compareáljanak az erdélyi hirhez képest. Mivel hogy az erdélyi fejedelem irt volt ő nsgának Erdélynek segítsége felől, ahhoz képest, hogy mi mind a négyen vice ispánok lévén, az vármegyékben sietséggel való gyülést kelletett hirdetnünk, halasztottuk el még az három végháznak inquirálását, u. m. Ujvárnak, Lévának és Szügyénnek ily okkal, hogy ha Isten segétségéből ott az dolgot elvégezvén, azokban is elmegyünk és azt is, a menyire tőlünk lehet, elvégezzük.

Anno 1612. 15. augusti mentünk be *Ujvárba. Draskovith* uramot ő nsgát otthon nem találtuk, hanem attuk meg *Kohári Péter* uramnak, az ott való vice kapitánynak, mind az ott való vitézlő renddel egyetemben, az Palatinus urunk ő nsga ő kgylmeknek szóló levelét, mind az patenslevéllel egyetemben. Melyet megadván, nagy böcsülettel vettenek és ugy resolválták magokat, hogy készek mindenben az ő nsga parancsolatjának engedni, mind az helynek meglátogatásában, mind penig az inquisitió dolgaiban és egyebekben is valami kivántatik országunk jovára.

Azért másodnap vice kapitány uram megmutogatta mindenképen az helyt, mint és hol kévántatnék az helyt épéteni. De mivel hogy minékünk az volt instructiónkba, hogy ez esztendőben az mi nekül nem lehetnének, csak olyat kellenék épéttetnünk, mi most a kasamatáknál egyébb oly romlást nem láttunk, hanem azokat kelletett volna megépéteni egynehány helyen. Ezen kivül az kapukot kellett volna megcsináltatni, kikre immár fákot is kesztek hordatni. De mink beszélvén vice kapitány uramnak, sokat is tanácskozván felőle, találtuk ezt rajta, hogy ez jelen való 1612. esztendőbeli gra-

tuitus labor pénzzel, melyet Nyitra vármegye oda adott, avval bár csak az egyik kaput épéttenék most meg küből és téglábul. Az másikra jövendőben Isten ismég reá segét, másszor azt is megépéthetni, mert ugyan igy is, ha fából csinálnák, nem kevés költség menne reája, de ha egyszer jól megcsinálják, nem lévén gongyok annak utánna reá. Az mi az elmult 1610 és 1611. esztendőbeli Nyitra vármegyei gratuitus labor dolgát illeti, azt ők laboribus præstálták és az árokban való palánkot csinálták meg vele, melyet hogy mindenestül fogva præstáltak, az pallért, kit az vármegye rendült volt oda, Bogár Miklóst, azt behívattuk és ratiót kívántunk tőle, hogy ha beszolgáltatta é mind az két esztendőre avagy nem, melyre ő igy resolválta magát, hogy be, és ő számot is adott az vármegyéknek, mit hová tette benne. Melyrül elegedendő quætantiáját is producálta, az kit az vármegye adott neki.

Ez időközben irtunk vala az Palatinus urunk ő nsga instructiója mellett Pozsony vármegyének is, hogy az 1609. esztendőbeli gratuitus labor pénzrül, melyet Újvárhoz kelletett szolgáltatniok, számot agyanak. De ő kgylmeknek mi hozzánk követe nem érkezett, hanem annak utána *Amadi István* uram, az vice ispányok irt nekünk egy levelet, melyben includálta az vármegye akkorbeli perceptorának, Gyüri Pál uramnak egy levelit, mely Gyüri Pál uramnak leveliben viszont volt beincludálva Kolonich uram ő nsga quietantiájának csak az a pariája, hogy ő kgylme Kolonich uram ő nsga kezibe szolgáltatta legyen, de mi hozzánk ő kgylmek sem az Kolonich uram ő nsga in specie való quietantiáját, sem penig az vármegye testimonialisát nem küldötte. És mi is erről se jót, se gonoszt nem tuttunk végezni. Mi az mi tisztünk szerént kérettük, de erővel semmit el nem vehettünk tőlek.

Ezeket, Isten velünk lévén, elvégezvén, kezdettünk az inquisitióhoz, melyre az egesz vitézlő rend nagy jó akarattal egybe gyülvén, ily választ tettek, hogy készek kikeresni maguk között, kiket kikeresvén ő magok között, attanak ilyen reversalist magok felől, melyet in specie beadtunk nsgtoknak és kgylmtknek.

«Anno 1612. 16. augusti. Palatinus urunk ő nsga parancsolatjábul jövén ide teljes instructióval az nemes és vitézlő *Liptay Imre* uram, *Gyürky Benedek* uram, *Strucz Ferencz* uram és *Bakó Ferencz* uram, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom vármegyének vice ispá-

nyok az ő kegylmknk Palatinus urunk ő nsga adatott instructiójából. Mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Újvárban lakozók, azon hittel való kötelességgel, a mellyel ő felségéhez vagyunk kapcsolva és hazánkhoz, hogy mi senkit itt többet nem tudunk, az ki az török ellen innen csatázott volna, az szent békesség ellen se kapitányunk hírével, se azon kívűl, hanem hogy az füre az itt való vitézlő népet kibocsátották az rendelés szerént, akkor lopva se kapitányok, se hadnagyok hírével mentek oda az csatára, kik közűl ki elveszett, ki most is bujdosóban vagyon; az kit vice kapitány uram megtudván, mindenütt fogatni hatta őket, ugymint ez megnevezett személyeket: Kapitány urunk ő nsga szeriből: Varyas Imre Equ. 2. Pálffy János uram ő nsga szeriből: Szeögyéni Mihály Equ. 2, Baky Gáspár Equ. 1. Pográny uram szeriből: Sárközy Demeter Equ. 1.

Mi fejenként újvári lovas és gyalog szolgái ő felségének[1]) Eodem anno 17. augusti mentünk *Szügyinbe,* megadván ott az ő nsga palatinus urunk levelét az ott való főkapitánynak, mind az egész vitézlő renddel egyetemben és az patens levelet is, melyet Palatinus uram adott volt, kit megolvastatván előttök, tettek ilyen választot, hogy ők ő nsgának minden dolgokban engedelmesek, csakhogy könyörgenek azon ő nsgának, hogy ő nsga elégedgyék meg immár azzal az büntetéssel, az kiket immár megbüntettenek. Annak utánna reá felelnek, hogy soha afféle embert, a ki affélében elegyítenék magokat, nem szenvednek magok között, hanem kikeresik és megbüntetik őket. Kiknek kéréseket mi meghallván, az ő nsgához való mentünkig az inquisitiót differáltuk, azt mondván nekik, hogy ha ő nsga mást nem akar egyebet, kénytelenek leszünk vissza jönni és az inquisitiót véghez vinni.

Annak utánna jártuk meg az helyt, láttuk az folyosóinak az tapasztyának és az egyfelől való árkának is fogyatkozását, de mivel hogy ez egy esztendőbe az hozzá rendeltetett község azt nem supportálhatta volna, legszükségesebbnek találtuk az ároknak megásását es az tapasztnak való megújítását, kit meg is hattunk, hogy megcsinálja Esztergom vármegye. Ott nem kelletett semmi számvétel.

[1]) Hat czímeres gyűrű-pecséttel ellátott eredetije a jelentés mellékletét képezi.

Eodem anno die 18. mentünk *Lévára* és ott is *Spáczay Péter* uramnak az ott való kapitánynak, mind az vitézlő renddel egyetemben, Palatinus urunk ő nsga levelit mind az patenslevéllel egyetemben megolvastatván egymás között, ő kgylmek tettenek ilyen választ, hogy készek ő nsga parancsolatjának mindenekben engedni. Ehhez képest jártuk meg az várat, *ki némettel rakva* és azután az várast is, kihez elég épület kivántatnék, de minthogy nem volt honnan rendülnünk, az mint az instructiónk tartotta, csak az ki nekül nem lehet az dolog olyat építtessünk. Azért most mi szintén olyan romlást nem találtunk rajta, a ki nekül nem lehetett volna. Ezeket elvégezvén, kezdettünk az inquisitióhoz, kiről ők reversalist adtak, melyet in specie nsgtoknak és kgylmtknek beadunk.

Anno 1612 die 19 augusti. Mi lévai vitézlő lovas gyalog sereg: Valljuk ez mi levelünknek rendiben, hogy mivel Palatinus uram ő nsga parancsolatjából jövének ide stb.[1]), mi mind lovas, gyalog renden való vitézlő nép, itt Léván lakozók, azon hittel való kötelességgel, az mellyel ő felségének vagyunk kapcsolva és hazánknak. valljuk, hogy itt senkit többet nem tudunk, aki az török ellen csatázott volna a szent békesség ellen, se kapitányunk hírével, se azon kívül, hanem hogy az fűre az itt való vitézlő népet kibocsátották az rendelés szerint, akkor *Budai Pál* nevű legény, itt Léván lakozó, ki ő felsége fizetésén nincsen, volt oly ember, az ki előtt ő maga mondotta, hogy gyureikkel ment volt egyszer csatára, de hogy akkor is futva szaladott. Ezen kívül annak előtte való esztendőkben, az kik kapitányok és hadnagyok híre nélkül csatáztanak volna, azok Rácz Ábrahámmal elmentenek taval szökve, ugymint: Ferenczy Márton, Szabó Miklós, Bak János, Koszja György, Nagy György. Ezek közűl penig kik megholtanak, kik peniglen mostanában is budosásban vadnak és ha valahol kaphatnák őket, mindenütt fogatni hatta kapitány uram őket, a felül megírt személyeket. Attul fogván peniglen mi senkit nem tudgyuk mi közűlünk, hogy csatázott volna, se nyilván, se titkon.»[2])

Datum in Leva 20 die augusti, anno 1612. Emericus Liptay

[1]) Mint az újvári vitézek reversalisában.

[2]) A jelentéshez mellékelt eredeti 4 pecséttel van ellátva.

vice comes Cottus Barsiensis mpr. (p. h.), Zthrucz Ferencz Nógrád vármegyének vice ispánya s. k. (p. h.), Benedictus Gyürky vice comes Zoliensis mpr. (p. h.), Bakó Ferencz s. k. (p. h.)

II.

A most közlött jelentésben említés történik arról is, hogy a vizsgáló bizottság a füleki vitézlő rend és a városban lakó nemesség között fönforgó viszálkodásokat elintézni sehogy sem tudván, a mindkét részről benyújtott panaszokat «*in specie*» a nádor elé terjesztette. A nemesek 25 pontban foglalták össze sérelmeiket, mikre *Bosnyák Tamás* főkapitány, ez időszak egyik legvitézebb katonája, tüstént megadá a feleletet. A panasz és a rákövetkező replica fölöttébb érdekes s jellemző adatokat szolgáltat a végeken uralkodó viszonyok ösmeretéhez a XVII. század elejéről. A rendek nem győznek eleget panaszkodni az országgyűléseken a katonaság garázdálkodásai s a várkapitányok visszaélései ellen, mikről azonban a fönmaradt emlékek jobbára csak általánosságban szólanak. A panaszt untalan halljuk, a felháborodást s méltó elkeseredést országszerte tapasztalhatjuk, de a nemesek és katonák között való érintkezésnek tulajdonképeni természetét az országgyűlési hivatalos actákból színről színre meg nem ösmerhetjük. Hogy mennyi boszszantásnak, méltatlanságnak, erőszaknak és jogtalan háborgatásnak voltak kitéve a nemesek a katonaság, különösen a várőrségek részéről, s mily sok kárt szenvedtek kicsapongásaik és zsarolásaik miatt: a füleki pörpatvarból alaposan megtanúlhatjuk. De bizony bajos dolog is volt szigorú fegyelemben tartani a mindenfelől összeverődött s béke idején rablásból, zsákmányolásból élő hajdúkat, meg a király zsoldján szolgáló, de hópénzt csak nagy ritkán látó vitézlő népet, mely tagadhatatlan, hogy egyszer-másszor sok kárt okozott a nemességnek, megsarczolta a jobbágyokat, erőszakoskodott az ügyefogyottakon, de szükség esetén vérét s életét áldozta fel, éjjel-nappal serény vigyázásban őrködvén a környék nyugalma és biztonsága felett.

* * *

Palatinus urunknak az végházakban rendeltetett Commissariusi által küldött parancsolatjára mi Fülekben lakozó nemes emberek egyben gyűlvén, adtunk ilyen igaz és méltó panaszainkat ő kgylmek eleikben az füleki fő és vice kapitányok ellen, némely alattok lévő vitézlők ellen.

1. Dósa Tamás és több Gyöngyös városában biró uraknak minémü hallhatatlan injuriái legyenek, az itt való némely vitézlő rendektől ilyen dolgokért, hogy az országnak az törökkel való confederatiója ellen, ugyan ott Gyöngyös városában az hatvani *Emenget*, ki az török császár proventusát szette volna, *Nagy Egyöd* melléje vevén, megöltenek egynehán törököt, mely az szegény városnak, s mind penig az Dósa uram jobbágyinak és az több urak jobbágyinak nagy kárára esett, úgy annyira, hogy fizettek az török díjában 2000 frtott az basáknak és az békeknek.

2. Ugyanazon Dósa Tamás uram jobbágyinak, az elmult napokban egy *Taar* nevü falujában, három török ispáját öltenek meg az itt való fizetett vitézlő rendek közül némelyek. Mely ispájáknak díjokért fizettek az Dósa uram jobbágyi 200 frtot az hatvani béknek, hogy el ne rabolja őket.

3. Hogy az füleki gyalog sereg közül némelyek az mindszenti ispáját, mikor proventusát falujában beszedte volna, ugyan az faluban megölték, ki miatt az Garay Farkas uram jobbágyi vallottanak 300 frt ára kárt. És ezeket az törökölőket fogatta Garay uram az vice kapitánnyal, de nem fogta, hanem fenyegette Garay uramot az kapitány miatta.

4. Hogy az itt való nemes embereket mind az magok személyében, mind peniglen szolgáit, az ő szabadságoknak prærogativájok ellen megfogják és tömlöczre hajtják, házokra reá küldenek, valamíg pedig kedvek tartja az kapitányoknak, szintén addig fogságban tartják őket. Holott az szolgák felől, az ország törvénye szerint, készek lettek volna törvényt tenni. Tarczay Györgyöt fogták meg és Garay Farkast is felhivatták házokban és az tömlöczbe küldték és Pápay Ferenczet maga Bosnyák uram tömlöczben vetett.

5. Mivel hogy néha az itt való nemes embereknek is az vár-

megye gyűlésében kelletik menniek, itt is némi némü szín alatt igaz útjokban, az igaz és szabad úton reá támadnak, útokat megállván. Mely dolgot az vice kapitány cselekedett önmaga úgy annyira, hogyha más útonjáró nemes emberek nem voltak volna segítségül, emberhalál esett volna.

6. Hogy mikor ugyan ez helyben való fizetett rendnek fizetést hoznak is, az nemes ember jobbágyinak kelletik menni Újvárban az fizetésekért. Azzal nem elégednek meg, hanem azokat a Commissariusokat és fizető mestereket az kapitányok az magok házokban nem szállitják, hanem az nemes emberekre izennek, hogy szállást adgyanak az Commissariusoknak. És ha valami méltó okokból szállást nem adhatnak a kapitány üzenetire, azonnal az Generalis kapitánynál vádolják az nemes embert ok nélkül. Némely nemes embertől penig szállást sem kérnek, hanem erővel reá szállítják, házát, lakatját berontják, magát az nemes embert szidalmazzák és gyalázzák, melyet ő magok és szolgái az kapitányoknak vásárbiróval cselekednek.

7. Hogy mikor az kapitányoknak kedvek tartja, kiváltképen akkor, mikor az féle fizető mesterek jönnek be, drabantokat küldenek ki az füleki nemes embereknek jószágára. Tyúkot, ludat, vadat és egyéb élést, az mi szükség, hatalmasul szedet az kapitány rajtok és ha valami okból az szegény ember szerit nem teheti avagy nem adhat, behozatja őket az kapitány, maga fáradtig veri és az tömlöczre hajtja. Serkei Loránti uram jobbágya: Csomó Ambrus kovács sidi, kettei volt Dósa Tamásé, Tar András, Lázár Márton.

8. Hogy az itt való fizetett vitézlő rend közül némelyek az itt lakó nemes embereknek jószágában sok injuriákot cselekesznek, mert rétét az nemes embernek megétetik füvül és horgyák, egyszersmind tíz tizenhat szekérrel is reá mennek és tékozolják, éjjel kiváltképen. Ha az kapitánynak panaszolnak az nemes emberek erről, csak ilyen választ teszen, hogy: fogd meg rajta, ha ott találod. Ki volna azért az itt való nemes emberek közül, az ki éczakának idején csatázna velek? holott az katona uraim tíz-tizenhat szekerekkel össze hatolván magokat, fegyveres kézzel úgy mennek ki az rétekre. És minden okos ember ítéleti szerint megítélheti, menyi emberhalál következhetnék ebből.

9. Mivel hogy néha az itt lakozó nemes embereknek az

jobbágyi élést hoznak az ő uroknak házok szükségére, néha az oly nemes embereknek az szekereit be nem eresztik az kapukon, kiváltképen ha akkor valamiért haragja vagyon az olyan nemes emberre az kapitánynak, hanem vagy hátokon kelletik behozni az urok házához, vagy vissza kell térniek, avagy hogy más valami módot kell benne találni. Sőt még némely nemes ember előtt az kapukot bezárják, avagy hogy az kapuk köziben zárolják és szolgáit hátok megül lerángatván, nagy bosszúságokra az nemes embereknek és nagy gyalázatokra ok nekül.

10. Hogy az itt lakozó nemes embereknek és nemes özvegy asszonyok pénzen vött házokat és kerteiket az füleki kapitányok hatalmasan, ok nélkül elveszik és másnak adgyák, kiválképen az együgyű és gyámoltalan nemesekét. Batha Bálintné kertét adták Nagy Benedeknek, ugyanazon asszonynak jégvermit vice kapitány uram . . . kérte volt el, de immár nem akarja adni. Básti Imrének kertit, az ki az pinczék előtt volt, az főkapitány uram ő nsga vonatta el, melyet ő 5 frton vett volt. Lipthay Jánosét Zecsei Orbánnak adták. Herenchény István kertinek sövényét az vice kapitány ledülette és levágatta, holott ő neki is és más embernek is az szentfalussi földön volt.

Batha Bálintné asszonyon minémű bizonyos okokért az vice kapitányhoz menvén, úgy mint ez helynek akkorbeli gondviselőjéhez, de nem tudván, micsoda gondolatból és elmélkedésből meg nem mérsékelvén magát előtte, elpirongatta az böcsületes és fő özvegyi asszony állatot. És vice kapitány uramnak ugyan szokása ez, hogy senkit meg nem becsül és ok nélkül minden difamatiót cselekszik, kiért ha Palatinus urunk nem ad disciplinát ő kglmnek, semmi jó nem következik belőle, hanem jobb volna, hogy ha ő kglnek böcsületit megadgyák, adná meg ő kglme is minekünk, nemes embereknek.

11. Némely itt való nemes embereknek . . . az kapitányok házokra reá küldöznek és minden marhájában az nemes embernek sákmánt hántak, az mely dologért az vice kapitányt vármegyéül is egynehányszor találták meg, hogy az nemes ember marháját restituálja, de ez ideig lött csak hiában. És most is egy nemes embernek több marhája között két arany gyürüét az vice kapitány nálla tartja potentia mediante.

12. Hogy ugyan itt az Füleken lakozó nemes emberek jószágában az szegény parasztság templomokat renováltatván az Isten tisztességére és ahhoz nagy drága pénzen rakni való meszet . . Ez elmult napokban az vice kapitány az olyan falura reá küldvén, megparancsolván az szegénységnek, hogy meszet hozzanak be neki szekervel. Mely parancsolatjára nem volt mit tenniek, hanem hozniok kellett és mikor az árát kérték volna az vice kapitánytól, erőssen megszidogatta és verni is akarta őket és az meszet mindenestül elvette töllük.[1]) Ez mellett az nemes embereknek molnárira és faragó ácsira is reá küldvén az drabantokat, erővel behozatják és munkáltatnak vélek.

13. Hogy az nemes embereknek jobbágyi ide bejüvén az szabad sokadalomban vásárlásnak okáért, azokat is az szegény embereket, sokakat oknélkül, büntelen vagdalják, kergetik és holt számban hadgyák, elfosztván minden marhájokat tőlük és minden violentiákat szabad akaratjok szerént megcselekesznek, mivel hogy senkit meg nem büntetnek érette, noha mindgyárt az nemes emberek eleget panaszolkodnak az kapitányoknak.

Herencséni István jobbágyit ez mostani sokadalomban az itt valók közűl holt számig megvagdalták. Mely vagdalt embereket az vice kapitánynak színe eleiben állattam és kértem, hogy azokat az vérontókat megfogja. Tudgya az vásárbiró neveket, ugymint: Aderján Jakab, Csabai János, Nagy Benedek öccse, Baktai Albert öccse.

Dósa Tamás uram jobbágyát, Lukács Albertet, Jesztei Demeter verte. Karthali György szolgája, Bali, elkapta 2 frt ára bocskorbürt. Vice kapitány uram elvonatta tőle és magának tartotta és szegény embernek meg nem atta. — Ha kívántatik, mindgyárást emberit adgya, az ki vagdalta, csak kapitány uram fogja meg.

14. Hogy az hidakat az nemes embereknek jobbágyi csinálják, az vice kapitány penig, noha ő nsga Palatinus urunk serio megparancsolta nekie, hogy vámot ne szedgyen és ne vámoskodgyék,

[1]) Mindazonáltal Horváth Mihály vicekapitány uram, a mészégetésre annyi szekér fát és egyéb költséget számított fel, hogy a vizsgáló bizottság tagjai megsokalták, s bár ő felsége hites szolgája szavában nem örömest kételkedtek, 123 szekér fa árának megtérítésében mégis csak elmarasztalták őt.

de ő ezzel az ő nsga parancsolatjával semmit sem gondol, hanem szörnyen vámol minden rendbeli emberek jobbágyin irre miserabiliter.

15. Ugyan az maga házában némely lakozó nemes emberek közűl megvagdaltanak és megcsonkítják az itt való fizetésen levők közűl. Mikor az szorult nemes ember törvénynek folyása szerint pörülne ártatlan vére hullásáért, az kapitány fenyegetődik jövendőbeli bosszúállással érette. Sőt még némely szegény nemes ember, ki igazságában, úgy mint ez helynek kapitánya előtt panaszolkodnék és törvént kívánna, az főkapitány affele nemes embert fárattig vert, taglott és futva verte ki házából.

16. Hogy vannak némely megnyomorodott és erőtlen nemes özvegyi asszony állatok és erőtelen, szegény, öreg, élemetes futott nemes emberek, kiket mintegy parasztokat, mindennemű szolgálatra reá erőltetni és szolgáltatni akarnak vélek az kapitányok. Egyik Borbély Jánosné, másik Deák Boldizsár.

17. Hogy az itt lakozó nemes emberek jobbágyinak az itt való drabantok közűl némelyek zsákokkal buzáját szekeriről, lánczát, fejér ruháját éczakának idején ellopják és ha beszaladhatnak ide be Fülekben, noha az nemes ember eléggé kéret törvényt afféle latrokról, de az kapitány nem teszen törvényt belőle, hanem valamennyi ideig vasban járván, az kapitányoknak kertiben kapálván. Csak ez az nyilvánvaló lopóknak poenája.

18. Hogy mikor az vármegye ez mostani fövelést el limitálta volna Palatinus urunk ő nsga parancsolatja szerint, noha ő nsga erőssen megparancsolta volna az vice kapitánynak szemtül szemben, hogy az nemes ember réteinek békességet hadgyon, de ezzel vice kapitány uram semmit nem gondolván, mihelt Rayeczrül megérkezett, azonnal az ő alatta lévő vitézlő rend Kis Hont vármegyéből viszsza jött és az füleki nemes embereknek s mind pedig többeknek is rétire szállottak és étetik az lovaikkal, az nemes embereken csakhogy mégis bosszúságokat állhassák és tölthessék..

19. Hogy ugyan az itt lakozó nemes emberek jószágára, kiválképen az Dósa Tamás uram jószágára reá mennek az itt való drabantok közűl sereggel és az szegény paraszt jobbágy borát megisszák, szalonnáját lemetélik, ökör bőrit bocskornak fölmetélik és egyéb kimondhatatlan károkat cselekesznek, mely dologért az kapitányoknak panaszolkodván, semmit rólla nem tött.

20. Hogy az itt való főkapitány egy malmot csináltatott az itt való ő felsége földén maga számára, mely malom minémű hallhatatlan káros malom legyen az egész városnak. Mert oka ez, hogy egyfelől az ország úta is elbomlott miatta, más oka ez, hogy mind nemes embernek, vitézlő rendnek, parasztnak vetemény kerteit által keresztül kocsu (így!) árkolván. Harmadik oka, hogy az víz gátját oly igen felvették, hogy az város kertinek egyik része vízben áll gyakorta, csak akármi kicsin eső miatt is, sőt Dósa uramnak egynehány asztagjai, szénái, csűrös kerti az vízben vagyon nagy kárral. Mely dologért az malomcsinálásért ez ideig semmit se mertek az vitézlő rendek közűl is szólni, hanem minden rendeknek nagy kárára vagyon az a malom.

21. Hogy az itt való vásárbirák, ki akaratjából legyen, de akármi kicsiny dologért az nemes ember házára reá mennek és megbirságolják őket.

22. Hogy az itt való főkapitány az ország statutumja ellen és minekünk nemes embereknek szabadságunk ellen, potentia medianta, akármi közönséges festumokat meg akar celebráltatni és ülletni velünk, bezáratván az kapukat, ki nem eresztvén az szekereinket, az kik pedig kézi munkát exerceálnak, megfogván, tömlöczre hajtják, ha ő felsége szolgája találtatik kiváltképen.

23. Hogy az itt való nemes emberek jobbágyi, mikor az ő uroknak szolgálatjokra bejönnek, az kapitányok megfogatják és az udvarokon való gyüllött ganéjt véllek kihordatják, vervén, tagolván őket, ha nem akarnának elmenni. És egyébb szükségre is elhajtják és az kapukon megtartóztatják, nem kevés bosszuságára az nemes embereknek.

24. Hogy az vitézlő rendek közűl vadnak némelyek, kik az nemes embert és mind az egész vármegyét iszonyú utálatos szitkokkal illetik. Tudni illik ilyen szókkal (salvo honore dictum): kurva az anyja, az bestye lélek, nemes vármegye kurvának, akár adgyon füvelő helyet, akár ne adjon, ezt nem egyszer mondta, sem kétszer.

Efféle hallhatatlan, iszonyú, kimondhatallan dolgokat sokakat adhatnánk be ti kgylmtk eleiben, kirül Palatinus urunkot is ő nsgát ti kgltek informálhatja, de sem ti kglmeteket, sem penig Palatinus urunkot ő nsgát nem terheljük.

25. Daróczy István jószágára, ugyan Nagy Darócz nevű falujára, az itt való főkapitány, az ő alatta való fizetett ő felsége szolgáit seregestül reá küldte és jobbágyit verte, taglalta, szekerestül, barmostul behajtatta az országnak statutumja és az nemes szabadságunk prærogativája ellen, nem kicsiny bosszuságára és gyalázatjára Daróczy Istvánnak. Kiért ő nsgát Palatinus uramot az vármegye megtalálta volt és ő nsga, az Commissarius uraim jelen lévén, adgya ratióját kapitány uram, mi okon cselekedte ezeket az potentiákot, mert én magamat is akkor az hadnagyok gyalázatos szókkal illettek és fenyegettek, semmit nekiek nem vétvén és az alattok valók puskákot rángatván hozzám ok nélkül, kicsinben, hogy magamat is meg nem öltek.»[1])

Bosnyák Tamás pontról pontra megfelelt a vádakra. Nem sokat mentegetődzött, a mit cselekedett — úgymond — joggal vagy kényszerűségből cselekedte. A gyöngyösi törökök megöletése Nagy Egyed idejében történt, s neki arról tudomása nincs, mert Kálló várában tartózkodott. A tariak pedig ne panaszkodjanak, hogy megsarczolta őket a hatvani bég, mert a falu titkon maga kérte a füleki hajdúkat, hogy öljék meg a három ispáját. A többi török-ölő vitézlő rendet pedig bizony fogatná a vicekapitány, de Isten tudja, hol bujdosnak, s nem lehet őket kézbe kapni. Hogy a katonaság a nemességen büntetlenül hatalmaskodik, arról Bosnyák Tamásnak nincs tudomása, s ha valakinek méltó panasza volt, törvényt látott dolgában. Igaz, hogy Garay Farkast tömlöczre vetették, de ez régi dolog, még Bocskay idejében történt. A többi nem jut eszébe. Azon pedig ne panaszolkodjanak nemes uraimék, hogy a commissariusokat és fizető mestereket néha napján náluk szállásolják el, mert a fő fő helyeket ők bírják s a vitézlő rendet már mindenünnen kiszorították. Tagadja, hogy a nemes emberek jószágán a füleki drabantok élést harácsoltak volna, bizonyítsák be, ha tudják. Igaz, hogy Lorántffy jobbágyát megverte, de ahhoz nekik semmi közük, elintézi ő a maga dolgát. Azt sem tagadja, hogy egy panaszost megütögetett és a lépcsőn letaszigatott, mert részeg volt és gorom-

[1]) Ebből és a főkapitány replicájának némely részéből úgy tetszik, hogy a nemesség panaszát Daróczy István terjesztette elő. *Országos Levéltár* Act. Thurz. fasc. 34 m 8.

báskodott, máskülönben nem tudta, hogy nemes ember volna. Az ünneprontókat régi szokás szerint megbünteti, s a vár kapuit a prædikatió alatt bezáratja, «*de egyéb üdnepeket itt meg nem üdlenek, hanem az kit az praedikátorok meghagynak, kirül közönséges végezésünk is vagyon*». Az se igaz, hogy a nemes emberek házára drabantokat küldvén, javaikban zsákmányt vettet, csak Garay Farkas feleségét fogatta meg a tulajdon kertjében, kinek aztán gonosz élete miatt, törvény szerint, fejét is vétette, a két arany gyűrűt pedig az asszony prókátorának adatta, perköltség gyanánt. Hogy a nemes emberek maguk között részeg fővel vagdalkoznak, s egymás vérét ontják, arra a főkapitánynak semmi gondja, a kapukat pedig tudva sohasem zárják be előttük, hanem ha véletlenül. Más méltatlanságok és erőszakoskodások a kapitányok híre nélkül estek, álljanak elő nemes uraimék és bizonyítsák a maguk dolgát, ne csak vádaskodjanak. Ő pedig, mint a hely főkapitánya, bosszúállással senkit se fenyegetett, «*ha csak egy emberrel megbizonyítják* — úgymond — *bár tisztességem ne legyen*», soha senkinek nem parancsolta a vitézlő rend közül, hogy a jobbágyok szekeréről zsákot s egyetmást hatalmasan elhurczoljanak, s ha megbizonyosodott a dologról, a vétkeseket vasra verette, sokan most is fogságban űlnek. De ne kívánják tőle, hogy ily csekélységért mindjárt fel is akasztassa a vitéz embert. A rétek elgázolásáról, a fű elhordásáról most hall legelőször, hogy tehetett volna tehát igazságot a dologban? Bevallja azonban, hogy a vitézlő nép a nemesek rétjén fűveltetett, de korántsem bosszúságokra, hanem csak szükségből, az ő híre nélkül. A hídakat pedig mindig a jobbágyság csinálta, s a vámszedés régi gyakorlaton alapúl.

A mi a malom dolgát illeti, erre azt feleli a főkapitány, hogy a nemességnek semmi köze hozzá, minthogy a malom az ő földjén áll, különben mind e mai napig azt hitte, hogy a városnak csak hasznára van.

A futott nemesek és szegény özvegy asszonyok felőle békességben élhetnek, mert sohasem ártott nekik, s csak a vásárbíró erőlteti őket dologra, a vicekapitányt pedig hamisan vádolják, hogy a parasztoktól elharácsolta a meszet, mert kész megbizonyítani, hogy megfizetett érte. — Igaz, hogy a városból kimenő üres szekereken egyetmást küldözgetnek, de ez mindenütt szokásban van, s

eddigelé nem is panaszkodtak miatta, arról azonban semmi tudomása nincsen, hogy a vitézlő rend a parasztságon élősködik, a vásárbíró dolgába pedig nem avatkozik stb. stb.

Daróczy István panaszára Bosnyák Tamás saját kezével írta meg a választ, tagadván, hogy falujában a füleki drabantok az ő akaratából hatalmaskodtak volna, mert szekereit a királyi biztosok parancsára kellett fuvarra hajtani. Egyébiránt a mi történt, Daróczy uram magának tulajdonítsa, mert «utálatos, nem vitéz emberhez illendő szitkokkal illette» ő felsége szolgáit, veszekedve és gyermekeskedve velök. Most azonban mégis neki áll feljebb, s örömest a föld alá taszítaná őt, holott nem oka semminek stb.

Arra a vádra, hogy a vitézlő rend közül némelyek a nemes vármegyét rútul szidalmazták és becstelenítették, kijelentette a főkapitány, hogy «*rosz, embertelen embernek is nyelvit kötve nem tarthatja, ha tudják kicsoda, törvény fér hozzá*» és replicáját következőképen fejezte be: «holott penig azt írják, hogy több hallhatatlan dolgok is vadnak, a kiről panaszolkodhatnának, ha tudnának valamit, mind az felül meg írt mód nélkül querellákat nem szégyenlették ő kgylmnek elöl számlálni, az többit is elöl számlálhatnák, ha volna mit. Ítélje meg az Isten és akármely okos ember is, ha nagyobb részek ezeknek az querelláknak nem ránkórból vagyon é? és calumniose vadnak.»[1])

De a nemesek nem tartották kielégítőnek Bosnyák válaszát, s újból replicáztak, kérvén a nádori küldöttséget, hogy ott, a hol szükséges, vizsgálja meg közelebbről a dolgot, mert ők nem alaptalanúl vádaskodnak, a mint gyakran a kapitányoknak is el kellett ösmerniök s pontról pontra mindent bizonyítani is tudnak. Egyébiránt szerintük a legtöbb bajnak oka egyedűl a főkapitány igazságtalansága és részrehajlása, mert ha egyszer érdem szerint megbüntetné a vitézlő népet, nem mernének hasonló dolgokra vetemedni, a «*mód nélkül való csácsogásnak*» is a nagy szabadság az oka. Különben a vádaskodást a katonák kezdették a nádor előtt, ők csak folytatják és igazságot kérnek, mert a hallhatatlan injuriát és szokatlan abusust tovább már nem tűrhetik stb.[2])

[1]) «Bosnyák Tamás uram replicatiója az nemesség panaszára.» U. o. fasc. 34 m 9.

[2]) U. o. fasc. 34 m 10.

De a biztosok — mint már említettük is — ilyen nagy dologban nem mertek a maguk fejétől intézkedni, s az íratokat Thurzó nádor elibe terjesztették, a ki ebben az időben sokkal fontosabb ügyekkel foglalatoskodván, jó módjával elsimította az egészet s a békesség a füleki vitézlő rend és a nemesek között egyelőre legalább helyre állott. — Később ismét halljuk, hogy torzsalkodnak, de így volt ez országszerte az egész korszakban, s a hol a fegyveres erő idegen nemzetségekből állott, még különb dolgokat is tapasztalhatunk. Mert a hatalmasabb mindig elnyomta a gyöngébbet, s a katona és polgári elem bajosan tudott összeférni, mindazonáltal a magyar mégis csak jobban kímélte a maga vérét és ritkán vetemedett oly alávalóságokra, mint a nyelvünket nem értő, hazánkat ellenséges földnek tekintő jött-ment zsoldosok, a kik a 150 esztendős török uralom alatt egyszer-másszor még a pogánynál is több kárt okoztak az országnak.

Közli: *y—s.*

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a szünet előtti utolsó ülését, *Hollán Ernő* altábornagy elnöklete alatt, *április hó 10-én* tartotta.

Az ülésen előterjesztettek a Hadtörténelmi Közlemények *zárszámadásai* az elmúlt évről, melyek a folyóiratnak anyagi tekintetben is örvendetes állapotáról tesznek tanúságot.

Kiküldettek továbbá a *bírálók* a folyó évi hadtörténelmi pályázatra és az 1870/71-iki háború történetének megírására beérkező ajánlatokra nézve.

A junius 1-én lejárt hadtörténelmi pályázatra *két pályamunka* érkezett be:

I. «A pozsonyi hidfő védelme az 1809-ik évben.» Jelige: Hűség és kitartás.

II. A «rigómezei hadjárat 1448-ban.» Jelige: Igitur benignitate dei etc.

A pályaművek az április 10-iki határozat értelmében bírálatra adattak.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A bajvívások történetéhez. Nem cselekednék érdemetlen munkát az, a ki a végvári életről, a XVI., XVII. században, egy minden részletre kiterjedő, megelevenítő korrajzot nyújtana. A végbeli vitézek lényeges tényező voltak az akkori társadalom keretében. Rendeltetésük, czéljuk nemes volt: az ország épsége volt rájuk bízva. Hogy ezt a czélt gyakran eltévesztették szem elől, s a helyett, hogy a hazának javára, könnyebbségére lettek volna, inkább terhévé fajúltak, az nem csupán rajtuk múlt, hanem inkább a viszonyok, az egész szervezet korhadtsága okozták.

Számos árnyoldala mellett, volt a végvári életnek sok fényoldala is. Gondoljunk csak Balassa Bálint vitézi énekeire!

Vitézek mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?

Ez volt a fiatalság hadi iskolája, a dicsőség útja, a honszeretet, a rettenthetetlen bátorság és vitézség próbaköve.

Ez a harczias szellem nem nyugodhatott békés időben sem. Nem szólunk most a lestámadásokról, az ellenség fölveréséről, melyeket bizony rendszerint nem a bosszúvágy, hanem a kincsszomj, a préda utáni leselkedés hívtak életbe. Hanem egy pár adatot hozunk fel azon vitézi játékok emlékének fölelevenítésére, melyek «bajviadal» név alatt, a középkori fényes tornajátékok emlékezetét idézik föl bennünk.

Rendesen béke idején, a mikor a nyílt ütközetek tilosak voltak, tartattak az ilyen viadalok. Két szomszéd vár vagy kastély ellenséges őrségének vakmerő vitézei hívták ki egymást kopjatörésre. A párbajozók teljes hadi fegyverzetben, bizonyos számú társaiktól, mint tanúktól kísérve, jelentek meg valamely közömbös területen. Egynek győzelme, az egész felekezet győzelme volt a másik felett. S épen, mert egész felekezet, sőt hitök szerint az egész nemzet vitézi becsülete forgott koczkán, megtörtént nem ritkán, hogy a nekihevült tanúk is belekeveredtek a már-már ingadozó viadalba, s a veszedelemről értesült, résen álló társak is előrobogván fészkeikből, általános véres ütközet fejlődött ki, minden békekötési okmány, hadi tanácsi, nádori, főkapitányi tiltó parancsok ellenére.

A bajviadalok történetéhez érdekes adatúl szolgál az alábbi két levél. Az egyiket Csány Ákos, nagykanizsai præfectus írta úrnőjének, özv. Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolyának.

«Kegyelmes asszonyom, az én éltemig való szolgálatomnak utánna, nsgod levelét megértettem, kibe parancsolja bizonyos napját a bajviadalnak megírnom. Jól lehet, Bogdán uram szolgájától, ki levelet ngdnak küldtem meg, írtam volt, hogy e jövő pénteken lenne, de azután Thury György [1]) uram küldé hozzám Bögöthey Jánost, hogy Török Ferencz [2]) uram azt írta neki, parancsolván császár ő felsége hatalmával is, tiszti szerint is, hogy semmiképpen a bajviadal ne legyen, sőt csak kopjatörés is; ő felségének oly frigye vagyon. Értvén Török Ferencz uram levelét, megírta a bégnek, hogy haladjon, az napra ide ne jövén. Kérdvén tanácsot tőlem, mit kellessék mívelni, azt izentem neki, hogy immár késő ahoz szólni, miért hogy immár megírta a bégnek; ha ő klme előbb szólt

[1]) Kanizsa vitéz kapitánya; meghalt 1571. ápr. 18-án.
[2]) Enyingi Török Ferencz.

volna, jobb utat találtunk volna benne. Kit ngod így értvén: mikor a török Deli Ferhat, szorgalmaztatta a bég is, hogy napot hagyjon a bajviadalnak, a választ tette, hogy ő annak soha semmi napot nem hagy; valamikor el akar jönni ide Kanizsa alá, mindenkor készen találja, de haddal ide ne jőjjön, senki nem bántja, szabadon jöhet. Azután nehány nappal is meg megírta a bégnek, hogy a jövendő péntek legyen napja, mely napra ide Kanizsa alá jőjjön. Azt is megírta a bégnek, hogy akkor egy kopját törjön vele, miért hogy ő is mostan ment a bégségre, ez is a hadnagyságra. Im azután harmadszor ismeg különbet írt, mely levelek egymástól különböznek. Immár ngodnak semmi bizonyt nem tudok írnom; eljő-e a török az napra vagy nem? még semmi válasza nem jött, miért hogy itt az volt híre, hogy ngod szolgái ötven lóval jönnek a bajviadalra; aligha Szél Gáspár nem írta, vagy nem izente volt. Ehez képest azon is kérete Thury uram, hogy én írnék ngodnak, hogy ngod bocsátnája alá a ngod szolgáit; miért is azt megizentem volt neki, ha a török eljő ide, valamint jár ő fölségénél, egyebet abba nem tehet, ki kell menni az ő leveléhez képest, Csoknay Balázst Deli Ferhátra kell bocsátani. Szél Gáspár felől én nem hallottam semmi emlékezetet, hogy valamely török íri volna, sem a bég. Kerthy Gergely uramnak, tudom, hogy írt vala még e nyárban egy török, Kristóff uram rabja vala, kinek ugyanakkor Kerthy uram választ tett vala; az időtől fogva soha semmit nem értettem, hogy írt volna a török, sem izent volna. Nem sok napja írt volt Kerthy uram Thury uramnak, kit Thury uram megértvén, mondák, hogy mevette[1]); mit írt volt, nem tudom. Egy gyalog török küldött volt Thury uramnak egy szál tollat, hogy az itt való gyalogok közül, ha ki vele meg akar víni, annak adja a tollat. Egy Byssey Péter vagyon, ki Sziget veszésébe foglyá esett volt, az vette el a tollat; e kettőnek értettem bizonyos bajviadalokat. Ha Thury uramnak válasza jő, annyi idővel az nap előtt, hogy ngodnak tudtára adhatom, hogy megleszen a bajviadal, megírom ngodnak; azt is, ha nem leszen. Miért hogy Bogdán uram felől írtam levelet, szinte akkor pöcsétlém vala, azt izeném Thury uramnak, hogy szinte most írtam ngodnak a bajviadal felől. Miért kedig vagyon valami fogyatkozás az itt való négyszáz lovagban, annak fölötte, a mint megírtam ngodnak, a mely törököket az Ur Isten kezekbe hozott vala, nem tudván a nyomokon űzni, hol erdőn, szőlőhegyeken, erős helyeken, gonosz erős sárokon, jeges vizeken annyira elvesztegették lovokat, hogy nem sok jó vagyon bennek, csak Erdög István uramnak egyik fő lovának teljességgel elszakadt a körme, tovább avval nem jöhetett, másik fő lova attól

[1]) Régies, e helyett: nevette.

fogva fel nem költ az istállóban» . . . . . Költ Kanizsán, hétfőn, Szent Fábián Sebestyén nap estéjén, 1568. Ngodnak szolgája *Chany Akacius.*

A másik levelet, melyet szintén kivonatosan közlünk, Giczy Farkas stinisnyaki (Pozsega vármegye) tiszttartó írta gróf Nádasdy Ferenczhez, 1572 augusztus 3-án.[1])

. . . . «a Ngod itt való porkolábjának, Fekete Lukácsnak, egy aga bajt írt. Immár egynehányszor írt ide neki. Im penig most utólszor ír egy levelet neki és mintha nem tisztességes képen ír a török neki, és im most Szent Lőrincz napján leszen valami gyülés Zágrábban és Ngod házában is parancsoltak én nékem a bánok, hogy oda mennék a gyűlésre; azért ott a bánoktól hitlevelet kérek, hogy a törökök a hagyott helyre bizvást eljönnének; aztán ha a hitlevelet a bánok megadják, össze viszem őket, aztán mindjárást elindulok Ngodhoz . . . . A Fekete Lukács bajviadalja mikor leszen, akkor ismét többeknek leszen Ngod szolgái közül.

—*y* —*s.*

Szinán pasa levele Rudolf császárhoz, 1593-ban.[2]) Az akkori időben élő törökök a népjog és politikai illendőség iránt nem sok fogékonysággal bírtak. A sztambuli udvar által fogalmazott, phrásisokban és körmönfont okoskodásokban bővelkedő politikai irományok is ezt bizonyítják és az akkor élt diplomatáknak gyakran sok fejtörést okoztak, s őket gyakran tévútra is vezették.

Hasonló okmány az, melyet alább közlünk, s mely a portának ígért ajándékok elmaradása folytán íratott. Az okmány hű fordításban így hangzik:

«Emlékeztetjük Felségedet, hogy levele még azelőtt érkezett ide, mielőtt mi ezen a magas portán nagyvezírré kinevezve és megerősítve lettünk volna. Ebben az iratban mentegetődzik Felséged és az évenkinti ajándék elhalasztásának és elmaradásának okául azt hozza föl, hogy a muzulmán hadi népek Boszniában a békét megszegték. Mi ezt az írást a mi hatalmas császárunknak felolvastuk volt, és ő Felsége meghagyta, hogy az ajándékoknak mindenesetre be kell érkezniök, továbbá kijelentette, hogy a békét és barátságot, mely köztünk megköttetett, megtörni nem akarja; egyidejűleg pedig a boszniai béglerbéget a portához küldendő tudósításra utasította. És most Felséged mégis azt írja és jelenti,

[1]) Úgy ezen, mint az előbbeni levél eredetije, az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdy-levelek közt van.

[2]) A cs. és kir. udv. levéltár kéziratgyűjteményéből, Codex 8966. pag. 591.

hogy az ajándékokat nem fogja megküldeni, ami nem egyéb, mint csalárdság és a magas porta kijátszása.»

«A mi részünkről semmi sem történt a béke ellen, csakis azért, hogy a föntemlített hadi népek féken tartassanak.[1]) De Felséged részéről nincs vége a béke megszegésének, különösen Boszniában, hova hadi népei tűzérséggel rontottak be; de a mi nagy Istenünk segítségével mi azokat legyőztük, a tűzérséget elfoglaltuk és a magas portára hoztuk.»

«Miután a dolgok így állanak, két kérdést kell tennünk Felségedhez; *először:* hogy Felséged hajlandó-e a barátságot, amint az illik, velünk folytatni és fenntartani, valamint a 2 évi ajándékokat megküldeni vagy sem; *másodszor:* szabadon akarja-e bocsájtani az elfogott bégeket?»

«Ha Felséged a békét megtartja, a két évre járó ajándékokat megküldi és a mi fogoly bégjeinket szabadon bocsátja: akkor biztos, hogy a mi részünkről a béke szintén meg fog tartatni, országai és határai semmiképen sem háborgattatnak és szorongattatnak, a nálunk lévő fogoly keresztények közül azok, kiket Felséged akar és kíván, szintén szabadon bocsáttatnak, a barátság köztünk pedig szorosan és állandóan fenntartatik.»

«Ellenkező esetre azonban, ha t. i. a fentemlített ajándékok megküldése további mentegetőzésekkel újolag elhalasztatnék és a felelet csak üres hiú szavakban állana, a mi hatalmas császárunk, ki sem gazdagságban, sem népekben hiányt nem szenved, parancsot adott,[2]) hogy mi személyesen, az egész muzulmán hadsereggel háborúba indúljunk. Felséged biztos lehet, hogy mi ezt meg fogjuk tartani, mikor aztán kide-

[1]) A nagyvezír, úgy látszik, megfeledkezett az 1593 január közepe után történt eseményről, amidőn a petrinai új erőd helyőrsége a Kulpa folyón át, Petrinától 3 mérföldnyire, betört, egy nemesi udvart megtámadott és az ott lévő 60 jobbágyot, valamint a található eleséget Petrinjába hurczolta.

[2]) Itt Szinán pasa a szultán által, a megelőző napon, február 6-án, kihirdetett parancsra czéloz, mely szerint a boszniai, temesvári és budai béglerbégségek alá tartozó, Konstantinápolyban lévő összes katonák, különbeni gályarabság és zsoldjuk elvesztésének terhe alatt, még ezen hó 12-ike előtt, illetékes állomásaikon megjelenni tartoznak. A görög béglerbég is utasíttatott, miszerint készen legyen arra, hogy ha a határon lévő pasák segélyt kérnek, ezt haladék nélkül megadhassa. A szultán háborús szándéka különben ismeretes volt és Bécsben már február 9-én el volt terjedve a hír, miszerint Amurát szultán úgy nyilatkozott, hogy 1593-ban Bécset is meg fogja látogatni.

rűlne az, amit a mi Istenünk és Mahomet, kinek szent neve áldassék, elrendelt és jónak lát tenni. Kelt az Ehiuma utolsó napján, Mahomet 1001-ik évében. (A mi számításunk szerint körűlbelűl 1593 február 7-én.)

Közli: *Gömöri Gusztáv.*

Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben. Az alábbi kimutatás a töröknek 1590-ben, Magyarországon és a részeken elhelyezett számáról, nem megvetendő adatokat tartalmaz.

«*A török őrségek jegyzéke Magyarországon 1590-ben*, azaz valóságos följegyzése a törököknek, gyalog és lóháton, úgy mint azok az országban, a vend és egyéb határokon vannak és a múlt nyáron ott találhatók voltak.[1])

Először is a Duna mentén és ahhoz közel:

Esztergomban:

A szandzsák bég tart ott lovas beslit	500
a várban janicsárokat	1000
a városban martalóczokat	700
naszádosokat	1000

Visegrádon:

Van janicsár	200

Nógrádon:

Lovas	200
janicsár	200

Váczott:

Lovas	300
janicsár	100

Budán és Pesten:

A pasa tart ott lovas besliket és numlikat	600
naszádosokat	1500

[1]) A cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárából. Kammerarchiv Nr. 8. 1590.

Budán még:

Janicsárt --- --- --- --- --- --- --- 2000

Pesten még:

Gyalogost --- --- --- --- --- --- --- 1000

Szekesfehérvárt:

Tart a pasa lovas beslit --- --- --- --- --- 1000
janicsárt --- --- --- --- --- --- --- --- 1000
martalóczot --- --- --- --- --- --- --- 700
Összes száma a törököknek, gyalogosok és lovasoknak a **Duna mentén tesz** --- --- --- **17,400.**

A Dunán innen:

Pécsett:

A Kászunbég tart lovas beslit --- --- --- 1000
tatárt --- --- --- --- --- --- --- --- --- 200
janicsárt, magyar lándzsásokat (?) és martalóczokat --- --- --- --- --- --- --- --- 1000

Siklóson:

Lovas van --- --- --- --- --- --- --- --- 200

Szegszárdon:

Lovas van --- --- --- --- --- --- --- --- 100
gyalogos --- --- --- --- --- --- --- 100

Ezenkívül a Kászunbég még több helyet is megszállva tart, u. m. Baranyavárt, Sárvárt, Görös-Gállt, Ságvárt és még többeket, melyekben mindenütt törökök vannak.

A törökök összes száma a **Dunán innen kitesz** **2800.**

A Dunán túl és a Száva között:

Murat bég lakik Pozsegán és van lovas beslije 1000
de ha a fölkelés is bevonúl, akkor lesz lovasa és gyalogosa mintegy --- --- --- --- 5000

A Száván túl:

Uleman pasa lakik Boszniában és tart lovast	1000
és a fölkelés által összehozhat mintegy ...	7000

Dalmáczián ban:

Belibég van és tart lovas beslit	1000
de ha a fölkelést behívja, lehet mintegy ...	5000

A törökök összes száma, a Dráván és Száván túl, Dalmácziával együtt, a fölkelés nélkül kitesz **3000.**

A törökök egész összege, kik jelenleg a Duna, Dráva és Száva mentén, valamint Dalmáczián ban vannak, a fölkelőket nem számítva, tesz ... ... **23,200.**

Ez a törökök számának nagysága, mely a Duna és Száván túl és innen, és Dalmáczián ban tartózkodik, s ő Felségének határos országait, Horvátországot, a vend részeket, Stiriát, Krajnát és Ausztriát, napontai betörésekkel és portyázásokkal pusztítani és megrontani igyekszik, valamint határainak kibővítésén fáradozik, amit a többi törökök a Duna mentén, Ausztria és Morvaország ellen, nem kevésbbé megkísérleni igyekeznek, úgy hogy a védelemre mindenütt állandóan készen kell lenni.

Közli: *Gömöry Gusztáv.*

Mennyivel járultak az örökös tartományok a háború költségeihez 1592-ben? A kimutatások arról, hogy valamely ország a háborúra mennyi pénzt, embert stb. áldozott, a levéltárakban oly ritkák, hogy minden egyesnek föltalálását örömmel kell üdvözölnünk, annál inkább, ha azok, mint az alább közlendő, 300 évvel nyúlnak vissza a múltba.

Az ilyen iromány az illető országra, de az uralkodóra nézve is, mint a veszélyben nyilatkozó áldozatkészség bizonyítványai, nagybecsű okmányok, melyeket hadtörténelmi szempontból sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Különösen Magyarországra vonatkozik az alábbi «Contributio-jegyzék», mely úgy hangzik:

Kimutatása annak, hogy Ő császári Felsége örökös tartományai, eddig a határon lévő örökös ellenség ellen, magában az 1592-ik évben, mennyivel járultak.[1])

[1]) A zwettli kolostor levéltárából, valamint a cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyájteményéből. Codex 8966.

Először is az osztrákok, *Alsó-Ausztriában*, a győri határra évenkint és a jövő 1593-ik évre engedélyeztek 138.000 frtot.

Ugyanazok 1592-ben Kanizsára készpénzben fizettek és adtak --- --- --- --- --- --- --- --- --- 34.000 frtot.

1593-ra engedélyeztek --- --- - - --- --- 20.000 frtot.

Ugyanazok Pápán 4 hónapon át 700 német zsoldost tartottak fenn, havonkint 7000 frttal, a mi a négy hónapon át kitesz --- --- --- --- --- --- --- --- 28.000 frtot.

Ugyanazok a mai napig 250 lovas íjászt tartanak a határon, s azokra 4 hónapon át adtak --- --- --- 14.000 frtot.

A főpapok, kiváltkép Kanizsa élelmezésére adtak 13.000 frtot.

Az osztrákok, *Felső-Ausztriában*, a határcsapatok élelmezésére 1592-ben --- --- --- --- --- --- --- 50.000 frtot,

és a már korábban csinált adósságok törlesztésére 1592-ben készpénzben letettek --- --- --- --- --- 100.000 frtot.

Ugyanazok Horvátországba 500 német zsoldost küldtek segítségül, s azokat 4 hónapon át tartották fenn; havonkint 3500 frttal, ami 4 hónap alatt kitesz --- --- 14.000 frtot.

Ugyanazok Kanizsa megerősítésére szintén 500 német zsoldost küldtek és 4 hónapon át tartottak, ami, mint a föntiek, kitesz --- --- --- --- --- --- --- 14.000 frtot.

A közönséges és különleges szükségletekre, élelmi szerekben, sóban stb., évenkint tekintélyes összeg megy Ausztriából a határra, míg be egy fillér sem folyik Ausztriába.

Így nem lehet fölszámítani azt sem, amit az osztrák klastromok pénz, gabona, bor és zab beszállításával az élelmezési költségek fedezésére áldoztak.

Ugyanazok a kanizsai építkezésekre 1592-ben[1]) 3 évre engedélyeztek --- --- --- --- --- --- --- 20.000 frtot.

Ebből egy részt már lefizettek, továbbá a hadi népek fizetésére égetően szükséges összegre adtak --- 30.000 frtot.

Az egész összeg eddig, só nélkül --- --- --- --- *445.000 frt.*

Hol vannak most még a károk, melyeket a zsoldosok, kimustráltatásuk előtt, a szegény földmívesnek okoztak? Sok falunak egész nyáron át kellett őket élelemmel és pénzzel tartani. Mennyit nyeltek el a lőpor,

[1]) Az 1592 április 1-én tartott ülésen. Cs. és kir. hadi levéltár, Fasc. IV. 12.

ólom, gyutacsok, fegyverzetek költségei, meg a parancsnokok utazásai? A hópénz, a zászlók és egyebek, menynyibe kerültek?!

A *stájerek*, *karinthiaiak*, *krajnaiak* és *görziek* a horvát, vend, dalmát és egyéb határokra, adtak több mint ... 200.000 frtot.

A stájerek 1592-ben, még a rendesen felül, adtak a háborúra ... 222.000 frtot.

A karinthiaiaknak, krajnaiaknak, görzieknek, a rendesen felül, még hozzá kellett adni, több mint ... 160.000 frtot.

Összege annak, amit csak a stájerok[1]), kárinthiaiak és krajnaiak csak 1592-ben adtak, *kitesz* ... *582.000 frtot.*

Ő Felsége a császár az örökös tartományokból vont jövedelmeiből adott, és pedig:

Werner von Kaytenau[2]) ezredére;

Nádasdy Ferencz csapataira: 1000 huszárra és 1000 gyalogosra;[3])

[1]) 1593-ra a stájer tartománygyűlés azt határozta és indítványozta (január hóban):

a) hogy az eddigi engedélyezett összeg fentartassék és úgy szaporíttassék, hogy még 400 német lovassal és 600 zsoldossal több tartassék fenn a határon, mint 1592-ben;

b) hogy személyes segítség is adassék;

c) hogy a gyalog és lovas fölkelés addig behívassék, míg arra szükség van vagy pedig e helyett, állandóan bizonyos számú lovas és gyalogos tartassék a határon, vagy pedig végre a fölkelés, 1/4-ed évenkint váltakozva szolgáljon;

d) hogy a határon, a jobb közlekedés és hírszerzés czéljából, az egész határügy egy ezredesre bízassék;

e) hogy a határvárakra 20.000 tallér engedélyeztessék;

f) hogy ha szükséges Petrina irányában egy várnak építése, ahhoz, valamint fenntartásához is hozzájárúlnak;

g) hogy az előbbihez képest, Keresztur is, minden halogatás nélkül fölépíttessék;

h) hogy a szükséges élelmi- és lőszerek készletben tartassanak és végre

i) hogy Kanizsa számlájáról és kiépítéséről meg ne feledkezzenek. (Codex 8966, pag. 873.)

[2]) Meghalt 1593 márczius havában, egy laibachi, április 5-én kelt levél szerint.

[3]) Felállításuk 1592 szeptember 12-éről datálódik. Cs. és kir. hadi levéltár.

Rőderer Vilmos csapataira: 1000 német lovasra (csak 500-ra emelkedtek);

Tetauer Károly csapataira: 100 lovas íjászra;
Pálffy Miklós » 400 huszárra;
Montecuccoli » 200 lovas íjászra.

Mennyibe kerűltek az őrgróf[1]) és Ferdinánd főherczeg ezredének zsoldosai?!

Hát még a salzburgi érsek 1000 fennálló zsoldosa és a Fugger-zászlóalj zsoldosai?

Ugyancsak Zrínyi György gróf 400 huszára?

Ugyancsak az újonnan fölállított 400 lovas Felső-Magyarországon?

Ugyancsak a Jörger és Stahremberg által vezetett 200 íjász?

Ő Felsége megparancsolta, hogy az osztrákok által, rövid idő előtt szabadságolt 1000 zsoldos, az ő saját költségén újra fölállítassék, nemkülönben 250 lovas íjász is, kiket az osztrákok eddig 4 hónapon át maguk tartottak fenn.

Ő Felsége, a rendes számú hadi népen felűl, még a szomszédos zászlók, fölkelés, fegyverzet költségeit is sajátjából, az udvar pénztárából fedezi és pedig: német lovas és íjász 750, huszár 1200, német zsoldos 6000 fő, összesen 7950 ember. Ugyancsak csupán Horvátországba, Bécsből, 150 mázsa lőpor küldetett.

Az első üzenet, melyet a császár, a Prágában 1593 márczius havában összeűlt *cseh rendeknek* kűldött, az volt, hogy azok a már előbb nyújtott segélyt még három éven át adják, emellett pedig bizonyos számú hadi népet a török határra küldjenek, ezenkívül még egy másik csapatot is állítsanak, melylyel a törökök országába betörjenek; mindezt a kellő tűzérséggel is ellássák, még pedig az egészet saját költségükön; mindemellett azonban a rendes őrségeket is fentartani tartoznak, sőt azokat a jövő, 1593-ik év nyaráig, megkétszerezni is tartoznak.

Miután Ő Felsége, a törökök hitszegése folytán, 100.000 tallért volt kénytelen az ország védelmére adni, ez összeg Csehország főrendei által megtérítendő a koronának, s még további segítség is nyújtandó az esetre, ha Ő Felsége személyesen is kénytelen volna táborba szállani.

Adatok Básta tábornokra és az 1604-ik évi erdélyi viszonyokra vonatkozólag.[2]) Ámbár az alábbi adatok nagyobbára

[1]) *Burgau Károly*, Ferdinánd tiroli főherczeg fia, ki a császári tiroli és salzburgi segélycsapatok parancsnoka volt, a vend és horvát határokon.

[2]) Fugger Fülöp Ede, kirchbergi és weissenhausi báróhoz intézett, egykorú erdélyi levelekből.

összefüggés nélküliek, mégis elég érdekeseknek véljük azokat arra, hogy följegyeztessenek.

Ismeretes, hogy az 1604-ik év márczius havában Magyarországon két országgyűlés ülésezett. Az egyik Pozsonyban, Mátyás főherczeg elnöklete alatt, ki 600 hirhedt mersbergi zsoldossal és 2 zászlóalj testőrséggel jelent ott meg, míg a másik Kolozsvárt, *Básta* tábornok elnöklete alatt tanácskozott.

A tanácskozások folyamán, úgy a magyar, mint az erdélyi rendek «nagyon makacsok és nehézkesek valának», úgy hogy a törökök részéről fenyegető veszedelem elhárítására csak igen kevés fontos és eredményes határozat volt hozható, ami mindkét elnöknek, de kivált Bástának, a rendek iránt táplált előítéletét csak megerősíteni volt alkalmas. De viszont a rendek sem rokonszenveztek a keményfejű és kegyetlen hajlamokkal bíró császári tábornokkal, s amit róla itt-ott írtak, az reá nem hízelgő, mint azt a következő részletek mutatják:

Egy Kassáról, márczius 18-áról keltezett, erdélyi tudósításban a következőket olvassuk: «Básta három erdélyi nemest, Császár Györgyöt, Komándy Mihályt és Prankay Jánost, elfogatott,[1]) egész csendben egy távol eső klastromba vitetett és ott befalaztatott. Az egész országban jó hírnek örvendő három nemes egyetlen rokonának sem sikerült megtudni, hová jutottak. Általánosságban azt hitték, hogy Básta végre is szabadon fogja őket bocsátani. Három nap múlva azonban, véletlenül rábukkantak *holttesteikre* a kolostor egy pinczéjében és ott eltemették. Híre jár, hogy röviddel ezelőtt Básta hat kapitányt is, kiket «elkezeléssel» gyanusított, egyszerűen megfojtatott. Mindezek folytán, a már amúgy is gyűlölt embernek élete, nincs többé biztosságban.»

Valami rendkívüli és ritkán uralkodó, kegyelmes kedélyállapotban lehetett Básta akkor, midőn a hozzá kérvénynyel forduló «Literatus János özvegyének, Baros Borbálának megengedte, hogy Szász-Fényesen lévő szőllője után a 9-edet és 10-edet adni ne kelljen.» Bár a dolog magában véve csak csekélység volt, «a városka lakosainál az engedély őszinte örömöt és hálát szült», mi egyik bizonysága annak, milyen könnyű lett volna Bástának más, jótékony befolyást és kormányzást gyakorolni.

Az írás további folyamán föl van még említve, hogy Básta az ez idei, előre látható hadjáratban, fővezérré van kiszemelve, de egészsége igen gyönge, *a podagra sokat kínozza*, miért is azt gondolják, hogy ezt a parancsot nehezen fogja teljesíthetni. — Ez a jóslás azonban nem teljesült be.

[1]) Az elfogatás oka nincs megemlítve.

Básta egyik híve, Borsos Tamás, ki tudvalevőleg a tábornokkal jobban rokonszenvezett, mint az erdelyi főurakkal, egy június 19-én, Nagyszebenben kelt levelében keserűen panaszkodik, hogy «az ország állapota nyomorúlt és szánalomra méltó, mióta a tábornok azon kívül, Huszthon, tartózkodik,[1]) továbbá azért is, mivel a császári biztosok[2]) sem laknak ottan. Eme tűrhetetlen állapotnak még egy másik oka az, hogy az országba semmiféle pénz sem folyik be, melylyel a hadi népet, kik a rend fentartására lennének hivatva, kifizetni lehetne, minek folytán úgy ezek, mint a hajdúk is, oly módon garázdálkodnak, amit leírni lehetetlen. Egész helységek síváran és kipusztítva állanak, de még a városokban is szükség állt be, mivel a parasztok élelmet be nem hozhatnak.»

«A hajdúk a templomokat és a nemesek kastélyait kirabolják és nem régiben Radul, oláh vajda, három futárját, kik Bástához levelekkel voltak küldve, meggyilkolták, valamint Gyula-Fehérvárnál egy jezsuita pátert is. Nemkülönben a székelyek által Kolozsvárra szállított, 114 kocsiból álló gabona-küldeményt is megtámadták, a szegény székelyek közül, kik természetesen ellentállni igyekeztek, 70-et levágtak és a kocsikat gabonástul, az előfogott ökrökkel együtt, hatalmukba ejtették és elhajtották. — Mi a császárnak és Básta tábornoknak pénzért szolgálunk, de miután az itt nincsen, igazán nem tudjuk, mit tegyünk.»

«Az erdélyiek már annyira kétségbe vannak esve — írja tovább a panaszkodó — hogy türelmetlenségükben már az ellenség — a törökök — bejövetelét kívánják és kérik, kik bizonyára nem fognak jobban pusztítani, mint a hajdúk. Kapitányuk, Horváth Ábrahám, ide (Nagyszebenbe) érkezett és maga is megvallja, hogy nem tud nekik parancsolni; de megígérte, hogy ha egy pénzküldemény érkezik, 5 nap alatt az országon ki, Lippára fogja őket vezetni, hol az ellenség ellen akarna valamit próbálni. Egy hordó bort és 20 köböl gabonát adtak neki szükségképen. Ha 14 nap alatt pénz nem érkezik be, akkor vége mindennek.»

«Kint Oláhországban is minden rák módra halad, a vajda nem tud előre jutni; Ürményi Péter ki akart onnan jönni, de nem tudott. Egészben a nyomor oly nagy, hogy a szegény ember a füvet forrázza le borral, s azt eszi a szokásos kása-étel helyett. Ha valahol valami marha vagy állat elpusztúl, legyen az akár kutya, vagy macska, elkérik azt is. —

[1]) Ez uradalmat ép akkor kapta — szolgálatai elismeréseül — a császártól.

[2]) Ezek voltak: Kapreolo Tamás gróf, Hoffmann György és Imhof Károly. Cs. és kir. hadi levéltár, Feldacten 1604.)

A hajdúk pedig avval mentik magukat, hogy ha az útak mentén valami ételt, valami élelmi szert találnak, azt ott nem hagyhatják, «ha mindjárt az Isten is ott lenne», miután már az egész télen át csak holmi gyökérneműeken éltek, most tehát elveszik azt, amit elérnek. Az elmúlt télen, a hidegtől és éhségtől, 1000 emberen felül pusztult el. Az élelmi szerek ára, eddig még soha nem ismert magasságot ért el; így például: egy kenyér, melynek ára rendesen 4 fehér garas volt, 1 tallérba kerül, egy tojásért három krajczárt, egy libáért 1½ tallért, egy pár kakasért 1 tallért kell fizetni.»

A többi levelekben a következő tudósítások vannak:

«Híre jár, hogy Bethlen Gábor, Nagy Albert hajdú-kapitány és még számos, a törökhöz pártolt magyar, kegyelemért folyamodott Bástához és azt meg is fogja kapni.»[1])

«Június közepén Básta még Kassán volt és podagrája még nem javult; úgy, hogy tervezett bécsi útját még meg nem kezdhette.»[2])

«A tatár küldöttség, valamint egy oláh nagybojár is Kolozsvárra érkeztek június 5-én, és a császári biztosoknál kihallgatást kértek. Azt kívánják, hogy a császárhoz Prágába küldessenek, békekötés végett; Mollart Ernő a közbenjárást meg is igérte.»

«Horváth Ábrahámról, július 27-én, Kolozsvárról az a hír érkezett be, hogy összes hajdúi, valamint a ráczok is, mind elvonúltak Magyarországba; úgy, hogy jelenleg egészen más zsoldosokat kénytelen, élelem és takarmány szerzése czéljából, portyázni kiküldeni.»

«Lippáról az hallatszik, hogy a törökök Temesvártól Lippa kapujáig nyomúltak előre, mialatt útközben egy német osztályt levágtak; a nép ott is rendkívül elégedetlen, úgy, hogy félő, miszerint Lippát szintén el fogjuk veszíteni.»

«Az erdélyi szászok, összesen már 600.000 forinttal járultak ahhoz, hogy a vallonok kifizettessenek, mindezt saját jóakaratukból; s most újólag, hat hónap alatt fizetendő, 60.000 forintot vetettek ki reájuk. Ez nagyon rossz vért szül a szász lakosok között, és azt kérdik, hol itt az igazság? Különben evvel sincs sok segítve, mert az ország már teljesen ki van pusztítva.»

«Szívesen elengednék felét annak, amit a hadi népek megettek, csak legalább a másik feléért megkaphatnák a pénzt. Igazán, egész Erdélyben már mit sem lehet találni; e mellett még a közlekedés

[1]) Az egyik ép oly valószínűtlen, mint a másik.

[2]) Ortelius ellenben azt mondja, hogy Básta Prágába érkezett ez időben és Ő Felségénél kihallgatáson volt.

is igen rossz és veszedelmes. Igy például, 4 nap előtt több paraszt, kik Szászsebesnél munkában voltak, a császári katonák által megtámadtatott, leöletett, míg feleségeiket és gyermekeiket elrabolták. Ebből látszik, hogy azok, kiknek bennünket védelmezni kellene, úgy garázdálkodnak, mint a tatárok, és hogy a jövőben is még sok keserűség vár reánk.»

«Mint augusztus 4-én írták, a törökök 8000 emberrel betörtek Oláhországba és Radult megtámadták, Pethő György 2000 székelylyel, Panyit és Rácz György hadnagyokkal, Oláhországba, Radul segítségére küldetett.»

«Nagy Ábrahám is azon van, hogy hajdúkat és ráczokat toborzon. Továbbá, amaz alig hihető újság is el van terjedve, hogy egy újabb lázadó támadt, ki 300 lovassal, 600 gyalogossal és 1200 törökkel és tatárral az országban szerte barangol.»

«Radul a hónap vége felé, minden népével, le a Dunáig vonúlt a tatárok ellen, kik országának már is kiszámíthatlan károkat okoztak.»

«Örömmel tudathatom — augusztus 28-án — hogy Kransenegg végre pénzt kapott a vallonok kielégítésére, kik eddig a szászok nyakán űltek és azoknak több mint 80.000 tallérjukba kerűltek és hogy azok innen (Nagyszebenből) Fehérvárra mentek, hol mustra alá kerűlnek. Őszintén mondva, nagyon szükséges lenne, hogy a császári udvar ide végre egy fejedelmet helyezzen, mert ebben az esetben az oláhok és a többi népek is, hozzánk sokkal hajlandóbbak lennének.»

Panaszosan hangzanak mindeme levelek, s mintegy kiegészítik Erdélyi Pál: «Az erdélyi veszedelmekről» szóló művét, mely csak 1603-ig terjed. *G. G.*

Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés vitézei. Egy korábbi alkalommal már megemlékeztünk ama vitézekről, akik az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés alkalmával magukat az ellenség előtt kitüntették.[1]) Most kiegészítjük azok jegyzékét a következőkkel:

A *pozsonyi* lovas ezrednél kitűnt *Csiba Dávid* tizedes, ki június 16-án egy bajtársát, kit a francziák körűlvettek, anélkül, hogy soká gondolkozott volna, bátran kivágta, s ez alkalommal két ellenséges vadászt megölt, másik kettőt pedig megsebesített, mely tettéért az ezüst vitézségi érmet kapta.[2]) Június havában a Fehértó és Sövényháza melletti ütkö-

[1]) Lásd 1893. évfolyam 283—284. lap.

[2]) A török háború kitörése előtt alapította II. József császár az *arany* és *ezüst vitézségi érmet* a legénység számára olykép, hogy a zsold, melyet az illető az érem elnyerésekor húzott, neki egészen, az ezüst éremnél pedig fele részben, életfogytig kijárt.

zetben, Kis-Czell mellett, végre pedig Cservárnál *Kálnay* tizedes tűnt ki, mint két bajtársának megmentője és általában vitéz magaviseletével. Vitéz magatartást tanusítottak ugyanekkor még: *László* tizedes, *Radó* János és *Harcsa* Péter fölkelők is.

A *pesti* lovas ezred is sok vitéz és bátor katonát számlált. A győri csatában *Stephanovics* János tizedes tett ki magáért, midőn egy ellenséges tiszttel, ki hátráló tűzérségünket üldözte, szembe szállt, s addig harczolt vele, míg mindketten sebektől borítva, visszafordúlni voltak kénytelenek, miközben a tűzéreknek a lövegeket szerencsésen biztonságba hozni sikerűlt. Szintúgy kitűntek még *Tóth* Péter fölkelő, *Mándich*, *Ferenczy* János, *Fekete* József és *Tiszó* Péter tizedesek; a három utóbbi többszörösen tanúsított lélekjelenlétéért és önfeláldozó vitézségéért az ezüst vitézségi érmet kapta. Buzgóságának és kötelességérzésének fényes tanúságát adta *Vörös* Mihály tizedes, ki június 12-én kémszemlére küldetvén ki, daczára annak, hogy vállába súlyos sebet kapott, addig nem tért vissza, míg biztos híreket nem szerzett; de sőt midőn visszatérte után, a kifejlődött harczban, bajtársai a nagyszámú ellenség támadásától ingadozni kezdtek, ő volt az, ki őket személyes példájával bátorította és addig küzdött, míg a nagy vérveszteség folytán, teljesen elerőtlenedve, a harczszínhelyről elvitték.

A *nógrádi* lovas ezrednél, Meskó hadtestének visszavonulása alkalmával, *Sismics* József őrmester szerezte meg az ezüst vitézségi érmet, midőn a francziák által elvett zsákmányt kétszer is visszafoglalta, s negyedmagával több francziát fogságba ejtett. Szintúgy kitűnt *Józsa* Imre tizedes is, ki 12 emberrel Zámoly-Ujfalunál, a hédervári erdőben, előőrs-szolgálatban állván, az előnyomuló francziákat ügyesen és bátran megtámadta, s evvel elérte azt, hogy a különböző pontokon felállított őrsöket, minden veszteség nélkül, visszavonni lehetett.

Néhány nappal később Józsa tizedes, Kis-Czell felé küldetvén kémszemlére, 7 huszárjával az ellenségnek egy 20 emberből álló szakaszát megtámadta és elfogta, majd az ellenséges őrséget a helységből kicsalván, még 50 embert ejtett fogságba.

A *zalai* lovas ezrednél *Pospacsi* Sebő tizedes, a *zalai* gyalog ezrednél pedig *Salamon* János és *Tuba* György fölkelők tüntek ki; e két utóbbi látva, hogy ezredesük, báró Ghilányi, már-már fogságba jut, nehány bajtársukkal szövetkezve, segítségére siettek és miután az ellenséges vadászok közűl hetet leszúrtak, az ezredest szerencsésen megmentették.

A *barsi* lovas ezrednél *Timos* Mátyás fölkelő, Győrnél június 13-án,

két bajtársának életét mentette meg; hasonlót tett *Nándory* András tizedes is.

A *veszprémi* lovas ezred egy fölkelője, *Csók* Ferencz, az ezüst érdemkeresztet nyerte hősies magatartásáért. Ugyanis a szombathelyi ütközet alkalmával, június 4-én, egy bajtársa, Bíró János, jobb kezére olyan csapást kapott, hogy harczképtelenné vált, s fogságba ejtve, elvezettetett. Ezt látván Csók Ferencz, villámgyorsan az ellenség után vágtatott és egyet közülök oly erővel vágott le, hogy kardja összetört. Csók ekkor a leroskadt ellenség kardját ragadta el, s bajtársát a fogságból szerencsésen megmentette.

Csak egyszerű példák ezek, melyeket itt felsoroltunk, de mindazonáltal dicső példák arra, hogy az egyes, alárendelt harczos is, testi erejének, bátorságának és vitézségének, valamint emberséges érzelmének tudatában, képes bajtársáért, saját élete koczkáztatásával, síkra szállni.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Esterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből.

Articulus levél, mely elkezdetett az ezer hatszáz harminczegyedik év szeptember hó elsején.

És Lakompakon, hol a katonák, Esterházy Miklós, a magyar királyság nádora, Ő Kegyelmének kezébe legelőször eskettek.

Először. Mely szerint Ő Kegyelmének, Magyar ország nádorának esküvel hűséget fogadunk, neki becsületünket, vagyonunkat és vérünket fölajánljuk, míg csak egy csepp vér foly ereinkben.

Második. Ha egyik vagy másik, bár ki is, korcsmáros vagy markotányos, a prédicatio alatt bort vagy sört fog mérni és ezen rajta kapják és czivódnék vagy verekednék, ezért talpon verendő és a nádor Ő Kegyelme és a kapitány úr belátása szerint büntetendő.

Harmadik. Senki a zsoldosok közől szerelékjét, oldal vagy más fegyverét, haszontalanul ne használja, hanem jól rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa, hogy háborús időben, ellenséges szükség esetén, használható legyen; ha valaki másként találtatik, megbüntetendő érte és főképen zsoldja a szemlén megfelelőleg megszorítandó.

Negyedik. Felső fegyverét is mindenki jól gondozza és készen tartsa és ennek erejében, valamint súlyában, hiba ne legyen, ha azonban egyik vagy másik, kivonulásra vagy őrségen úgy jelenik meg, hogy puskáját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenyítendő.

Ötödik. Minden zsoldos engedjen magával rendelkezni, legyen az kivonuláshoz, őrségre vagy megszállásra, együttesen vagy külön, vagy

rendenként is, a hogy jön, és a hogy a szükség kívánja, a mi magunk és kegyelmes nádorunk szüksége és rendelete szerint.

Hatodik. A gyermekágyas beteg asszonyokat, szűzeket, öreg embereket, lelkészeket, hitszónokokat és egyházi szolgákat a katonák oltalmazzák meg és semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Hetedik. Kíméljék a templomokat, kolostorokat, kórházakat és iskolákat, ezeket semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Nyolczadik. Továbbá tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban, hogyha a pénz elkésnék és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel, és nem kevésbé teljesítsék kivonulásaikat és őrségeiket és vissza ne utasítsanak semmi kivonulást az ellenség ellen, a mint az harczosokhoz illik.

Kilenczedik. Hogyha a nádor Ő Kegyelme vagy a parancsnokok által együttesen vagy rendenként megszállásra küldetnek, úgy mint városok, kastélyok vagy községekbe, a mint jön, engedjenek jó indulattal e rendeletnek és tegyék éltöket és véröket azon helyek megtartására a legnagyobb szükségben is; átadásról se ne tanácskozzanak, se ne beszéljenek, becsületök és kötelességök mellett.

Tizedik. Esküjök mellett tartoznak aztán, ellenséges veszedelemben vagy szükségben, a kapitány vagy a nádor Ő Kegyelme kívánságára, magukat jó indulattal munkára vagy fáradalmakra alkalmaztatni, minden feleselés nélkül.

Tizenegyedik. A táborból senki se menjen zsákmányolni, vagy máshova, kapitánya tudomásán és akaratán kívül; se éjjen át el ne maradjon, testi büntetés terhe alatt, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint.

Tizenkettedik. Ha egy valaki, vagy többen a harcztéren megszöknének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjök és ha valaki szökni akart és e miatt agyon vágatik, ez senkinek se tudassék be vétkeül, sőt inkább ilyesmiért nagy köszönetre legyen érdemesítve a tettes.

Tizenharmadik. Hogyha azonban valaki megszökött, följelentendő a kapitánynak és ha elfogatik, lakoljon testével és éltével, vagy ha elő nem kerülne, nyilvánosan pellengérre állíttassék.

Tizennegyedik. Tartózkodjék mindenki pajkos veszekedéstől és igyekezzék békességben, barátságban és egyezségben élni, testi büntetés terhe alatt.

Tizenötödik. Senki se fogjon bárkire is ellenséges, gyilkos fegyvert, testi büntetés terhe alatt.

Tizenhatodik. Ha valaki mások iránt régi vagy új gyűlöletet, vagy irígységet táplálna, hagyja azt e hadjárat alatt pihenni és ne számítsa azt, se szóval, se tettel, haneha törvényesen; ha egyik vagy másik ezt áthágja és meg nem tartja, törvény elé állítandó és a nádor Ő Kegyelme belátása szerint testén és éltével büntetendő.

Tizenhetedik. Másokkal senki se torzsalkodjék és a hol némelyek között verekedés és békétlenség lenne, a legközelebb levők hűségesen és pártoskodás nélkül csináljanak békességet és ha valaki egyet a békéltetők közől üt vagy lefegyverez, az megbüntetendő.

Tizennyolczadik. Ha egyik vagy másik, fegyverével lőne vagy vágna, legyen az békesség előtt vagy után, testén büntetendő.

Tizenkilenczedik. Hol ketten vagy többen egyenetlenségbe jutnak és egymással megverekednek, egyik rész se gyülekezzék vagy pártoskodjék a másik ellen, se valaki pártjokat ne fogja, hanem legyen ott szétválasztás végett, hogy nagy árulás és harag meg legyen előzve; a kik azonban ilyes egyenetlenségben konokul megmaradnak, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint büntetendők.

Huszadik. Senkise lőjön, főleg kik őrségen állnak, veszélyes helyeken, mint például: táborban, városokban, kastélyokban, vagy éjjel, ha azáltal kár eshetnék, testi büntetés terhe alatt.

Huszonegyedik. Ha valaki, vagy többen is, őrségre volnának rendelve és nem jönnének, azok megbüntetendők a kapitány belátása szerint; ha azonban valaki testi gyöngeség miatt meg nem jelenhetnék, jelentesse azt meg sorbeli pajtásaival a kapitánynak és kérjen reá engedelmet.

Huszonkettedik. Ha valaki őrségen volna és onnan engedély nélkül eltávoznék, ez irgalom nélkül büntetendő. A sorbeli pajtások is, esküjöknél fogva, kötelesek ilyesmit megjelenteni.

Huszonharmadik. Senki magáért más őrt ne állítson, kapitánya tudta és akarata nélkül. — Mindenki vigyázzon a jelszóra, ha hol ilyen ki volna adva; aztán ki a jelszót elfelejti, vagy nem az igazival találtatik, törvény elé állítandó és belátás szerint becsületén, testén és éltével fenyítendő.

Huszonnegyedik. Ha valaki az őrségen alva találtatik, vagy pedig a nélkül, hogy felváltatnék, onnan eltávozik, irgalom nélkül büntetendő testén és éltével.

Huszonötödik. Az őrség elfoglalása után senkise verekedjék mással,

se az utczán, se a szálláson, se a nappali őrségeken vagy a sorban, testi és életbüntetés terhe alatt.

Huszonhatodik. Miután több nemzetiségbeliek volnának e hadi gyülekezetben, ezekkel senki se csináljon zenebonát és ne kezdjen haragot, másokkal ne feleselgessen, ne is játszék velök, hogy nagy bosszúság elkerültessék, testi büntetés terhe alatt.

Huszonhetedik. Hol valaki, vagy többen is, valamely nyilvános, szégyenteljes tettet követnek el, mint lopást, gyilkosságot, verekedést, azok testi és életbüntetéssel fenyítendők.

Huszonnyolczadik. Kiki mondja meg a szemlénél igazi vezeték és keresztnevét, valamint a várost, a melyben, vagy a melyik közelében született és irassa azt föl.

Huszonkilenczedik. Senkise raboljon ekét, se engedély nélkül ne romboljon malmokat, sütőkemenczéket és olyas dolgokat, mi általános szükségre fordíttatik, legyen az ellenséges vagy barátságos földön; bort se engedjen kifolyni, kárt és romlást ne okozzon.

Harminczadik. Azért is mindenki legyen mértékletes, ha őrködnie kell, és ha valaki az őrségen részegen vagy mámorosan találtatik, annyira, hogy őrségét nem teljesítheti szükség szerint, rögtön talpán és különben a nádor Ő Kegyelme belátása szerint büntetendő.

Harminczegyedik. Ha bármikor is valaki az utczán vagy kivonulásnál részegen vagy mámorosan találtatik, hogy sem eszét, sem fegyvereit, sem lábait nem használhatná, ez fogságba vetendő és talpán verendő.

Harminczkettedik. «Lármát» se csináljon senki a kapitány tudta s akarata nélkül, haneha szükség esetén, testi büntetés terhe alatt.

Harminczharmadik. Ha lárma lett, szaladjon kiki azon helyre hová rendelve lett és semminemü testi szükség miatt se maradjon a szálláson, élete elvesztésének terhe alatt.

Harmincznegyedik. A ki mámoros állapot miatt ellenséges szükséget vagy lármát mulaszt, vagy azt elalussza, azért testén büntetendő.

Harminczötödik. Hogyha valaki ellenség előtt, vagy máskülömben tisztességes módon megsérül, vagy Isten hatalmából megbetegszik, annak fizetésében mégis legyen előmenetele.

Harminczhatodik. Ha valaki, vagy többen is, a fönnebbi artikulusokat nem tartanák be, akkor az, vagy azok esküszegőkként és kegyetlenül büntetendők, ítélet vagy a nádor Ő Kegyelme belátása szerént; és ha valami az előírt artikulákból ki volna feledve vagy bele nem írva, a

mit a harczosoknak megtartaniok illik, minden olyan gonosz tett a nádor Ő Kegyelme tudomására hozandó és büntetendő.

Harminczhetedik. Esküdjenek is a három hónapra és amennyi időre szükség van reájok, ezen artikulus levélre és rendeletre; a meddig szükség van reájok, legyenek megfogadva és fölvétetvén, kötelezvék vonakodás és ellenvetés nélkül rászolgálni.

Közli: Geőcze István.

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK AZ ESCORIALBAN LEVŐ KÉZIRATAI.[1])

Az *Akadémiai Értesítő* 1894. évf. októberi füzetében jelentést tettem Leo Sapiens taktikus művének összes előttem ismeretes görög kéziratairól, s főleg azokról, melyeket 1891—92-i tanulmányutamon az olasz- és franczia országi könyvtárakban átvizsgáltam volt. E jelentésemben, melyet a millenniumi bizottságnak f. é. márcz. 16-án tartott ülésében olvastam fel, sajnálkozásomat fejeztem ki, hogy a Spanyolországban az Escorial könyvtárában őrzött és *Miller*nek alább idézett katalogusa szerint a X. századba tehető Leo-kéziratot, mely már csak régiségénél fogva is megérdemelhette a tüzetesebb megtekintést, nem vala módomban szemügyre venni. A m. tud. Akadémia tek. millenniumi bizottsága belátván, hogy *a Taktikának egy új*, és a szövegkritika modern színvonalán álló *kiadásához* egy ily régi kézirat felhasználása szükséges, legyen

[1]) *Valóban Bölcs Leó görög császárnak tulajdonítsuk-e a taktikát?* Ezt a rendkívül fontos kérdést veti fel a f. é. június 3-án elhalt nagyhírű *K. E. Zachariae v. Lingenthal*, a bizánczi törvénykönyvek ez elsőrendű ismerője, a «Byzantinische Zeitschrift» III. köt. (1894) 3. és 4. füzete 437—457. lapjain e czímű értekezésében (mely már e jelentésem befejezte után jelenvén meg, rá csak röviden reflektálhatok): «Wissenschaft und Recht für das Heer vom VI. bis zum Anfang des X. Jahrhunderts.» Ő az izauriai León császárnak (717—741) tulajdonítja, állítván, hogy egy taktikus munka inkább felel meg ezen harczias Leó jellemének, mint a szelidebblelkü Bölcs Leóénak. De ez azután főérve. A mi történetírásunkra nézve a kérdés igen fontos, s megoldását, ha Isten megsegít, tán meg is kísérlem. S talán be tudom majd bizonyítani, hogy a Leó-féle taktika hatalmas kompiláczió, s így Bölcs Leó neve alatt továbbra is járhat. V. ö. különben fentidézett jelentésemet.

bár a codex belső értéke csekély is, folyó évi június havában 550 forintnyi összeget utalványozott ki a nevezett kéziratnak a helyszínén való megvizsgálására, illetőleg kollaczionálására. Fogadja itt érte hálás, meleg köszönetemet. Június hó 23-án Spanyolországba utaztam s júl. hó 1-től egészen július hó 22-ig El Escorialban az említett codexet czéljaimhoz képest áttanulmányoztam, nemkülönben a többi fiatal, de kritikai szempontból egészen értéktelen Leó-kéziratot is vizsgálat tárgyává tettem. Jóllehet jelentésem alakilag és módszer dolgában philologiai jellegű, a Leó-féle Taktikának anyagi, tartalmi mivoltánál fogva a m. t. szerkesztő úr előzetes jóváhagyásával ennek a folyóiratnak hasábjait keresém fel.

Mindenekelőtt a régi kéziratnak *Miller* (Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'Escurial. Paris, 1848. 230. s köv. l.) nyomán adom leírását, kellőképen kiegészítve és helyreigazítva adatait.

«Υ, III, 11 : 278. In 4° oblong en parchemin, de 308 feuillets et d'un très belle écriture de la fin du X-e siècle. En tête on lit: Ex testamento Francisci Maturantii. Est monasterii Sancti Petri de Perusia sig. Nro Mis. [azonfelül: Simon frater notarius monasterii Scti Petri; s ez alatt: D Di° de Mª (vagyis: *Don Diego de Mendoza,* spanyol humanista nevének jegye, kinek codexgyűjteménye az Escorial kéziratállományának egy részét teszi.) E két jegyzet között halványabb kézírással: Miserere mei Deus olvasható.

Az első számozatlan levélen kétféle kéztől írt latin tartalomjegyzéket olvashatni, ekként:

Atheneus de Machinis Ctesibii
Apollodori et aliorum de eisdem
Heronis chyrobalistræ extructio et proportio de telorum fabrica e Mechanica
Leonis imperatoris
de re militari
Nicephori Imperatoris
Bitonis fabrica bellicorum instrumentorum et catapelistarum.

A levél versóján régibb, de a codex írója keze vonásaitól különböző kézírással ez áll:

Τὰ ὀνόματα τῶν γραφόντων

Ἀθηναῖος
Βίτων
Ἥρων
Ἥρων ὁ κτησίβιος
Ἀπολλόδωρος
Ἥρωνος τοῦ νέου vid. fol. 111 p. 2 = ez más kéztől.
Ἀφρικανός
Λέων ὁ αὐτοκράτωρ
Νικηφόρος ὁ βασιλεύς.

A II. számozatlan levél rectóján fiatalabb kéztől ez áll:

Τάδε ἔνεστιν ἐν τῇδε τῇβίβλῳ = vörös téntával.

Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων 1
Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ καταπελτικῶν 8
Ἥρωνος χειροβαλλίστρας κατασκευὴ καὶ συμμετρία 14
Ἥρωνος κτησιβίου βελοποιϊκά 17
Ἐκ τῶν ἀπολλοδώρου πολιορκητικά 28
Ἀφρικανοῦ κεστοὶ μετὰ τοῦ πίνακος 81
Παρεκβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων ... 131

A margón: melius παρεμβολαί = fiatalabb kéztől.

Λέοντος αὐτοκράτορος διατάξεις πολεμικαὶ μετὰ τοῦ πίνακος 160
Νικηφόρου τοῦ βασιλέως περὶ παραδρομῆς μετὰ τοῦ πίνακος 279

Folytatom Miller szavaival, ki a codex tartalmát sorolja el.]

Fol. 1. Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων [Athénaiosnak az ostrommüvekről szóló munkája][1] Incipit: Ὅσον ἐφικτὸν μὲν ἀνθρώπῳ.

Fol. 8. r. Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ καταπελτικῶν [Bitónnak müve[2] a hadi gépek és katapelták készítéséről.] Incipit: Λιθοβόλου ὀργάνου κατασκευήν.

Fol. 14. v. Ἥρωνος χειροβαλλίστρας (hely. egy λ-val) κατασκευὴ καὶ συμμετρίας (hely. συμμετρία; Hérónnak a kézi parittyagép

[1]) Legújabb kiadása a *Weschert*ől kiadott Poliorcétique des Grecs-ben (Páris, 1867) 1—40. lapjain.

[2]) U. o. 41—68. ll.

szerkezetéről és arányosításáról szóló műve.[1]) Incipit: Γεγονέτωσαν κανόνες δύο πελεκινωτοί.

Fol. 17. r. Ἥρωνος Κτησιβίου βελοποιϊκά [azaz: Hérónnak, Ktésibios tanítványának műve[2]) a nyílpattantyúkról]. Incipit: Τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβῆς.

Fol. 28. r. Ἐκ τῶν Ἀπολλοδώρου πολιορκητικά [Apollodóros[3]) művéből a városvívásról szóló rész.[4])] Incipit: Ἀνέγνων σῶν [helyes. σου] δεσπότα [ill. δέσποτα] τὴν περὶ τῶν μηχανημάτων ἐπιστολήν.

[Fol. 48. v. így végződik: καὶ τὸν ῥώσταka μὴ ἐμποδίζειν ἐν ταῖς ἐπικλήσεσιν].

Fol. 49. r. . . . ὅτανεὶς ἔλασσον συναιρῶν. [A jegyzetben ehhez *Miller:* Répond à la page 50, l. 17, du texte imprimé[5]) dans les *Math. Vet.* Dans le manuscrit de l'Escurial on distingue encore les traces de deux feuillets enlevés. *Koechly-Rüstow*-nál a 242. l. 15. sora.]

Fol. 81. r. Τάδε ἔνεστιν ἐν τῷ τῶν Ἀφρικανοῦ κεστῶν [Aphricanus[6]) Κεστοί (= Öltések v. *Jähns* fordítása szerint «Varázsöv», Venusgürtel) cz. (encyclop.) művének (ide vonatkozó) könyvében

[1]) U. o. 121—134. ll. V. ö *Victor Prou:* La chirobaliste d'Héron d'Alexandrie. A Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale XXVI. (1877) 2-ben.

[2]) Kiadták *Koechly* és *Rüstow* (Griech. Kriegsschriftsteller, Lipcse, 1853. I. 200—239. l.) s *Wescher* i. m. 69—119. ll.

[3]) Személye érdekel bennünket, magyarokat, a mennyiben 105. Kr. sz. után Trajanus császár idejében az első dunai kőhidat építette. Erre nézve bővebbet találunk *Király Pál:* Dacia, Provincia Augusti cz. műve I. kötete (Nagy-Becskerek, 1893.) 98. lapján.

[4]) Ki van adva *Wescher* i. m. 135—193. ll.

[5]) Vagyis a byzantiumi Philónnak nagy Μηχανικὴ σύνταξις (Géptan)-a IV. könyve, mely Βελοποιϊκά czímet viselt. Kiadta *Koechly-Rüstow* (idézett munkájukban görögül és németül, 240—317. ll. Codexünkben erre a könyvre az a Philónnak tulajdonított kivonat következik még, melyet *de Rochat* és *Graux* adtak ki franczia fordítással a Revue de Philologie új folyama III. (1879.) kötetének 91—151. ll.

[6]) V. ö. Hesych. Miles.-t s. v.: «Aphricanus, Sextus, kereskedő, lybiai philosophus, ki az Öltések cz. művet írta 24 könyvben». Alexander Severus császár idejében élt. V. ö. azonkívül *Jähns:* Geschichte der Kriegswissenschaften I. (München-Lipcse, 1889.) 103. l.

ezek foglaltatnak. Ennek [1]) kollációját közli *Miller* id. műve 232—253. ll.]

Fol. 111. v. Ὅπως χρὴ τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατηγὸν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντᾶσθαι (et ex correct. ἀντιτάττεσθαι) καὶ οἵοις ἐπιτηδεύμασι ταύτην ἀποκρούεσθαι. [Miként kell a vívott város vezérének az ostrommal szemben ellenállást kifejtenie és azt milyen úton-módon visszavernie.] Incipit: Ὅτι οὐ δεῖ ἀπαγορεύειν. (Dans les *Mathem. Vet.* p. 317.) [Ennek a fejezetnek a czímhez egy igen fiatal kéz ezt irta: Heronis tertii Mechanici, qui sub Heraclio vixisse perhibetur, vid. Fabricium t. II. p. 594.]

Fol. 131. v. Παρεκβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων περὶ τοῦ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. [Kivonatok a strategikus csatarendekből [2];) milyennek kell lenni a hadvezérnek.] Incipit: Ὅτι ἐπιμελητὴν καὶ ὄξυν. [Ehhez a margón a fenti kéz ezt írta: Heronis item tertii.[3]) Vid. Fabr. t. II. p. 594.)

Fol. 141. r. Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἀγαπᾶσθαι παρὰ τοῦ ὑποχειρίου λαοῦ, κ. τ. λ. [Hogyan kell magát megkedveltetni az alattvaló néppel, stb..]

Fol. 155. r. Στρατηγικὰ παραγγέλματα [Sztratégiai utasítások; e czím ifjabb kéztől való, talán a XIII. századba tehető]. Incipit: Ὅτι δεῖ ἐπιφέρεσθαι τὸν στρατηγόν.

Fol. 160. v. Λέοντος ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος τῶν ἐν πολέμοις

[1]) Ki van adva *Meursius* összes munkái közt (ed. Lami, Firenze) VII. kötet 897—984. l.

[2]) Ennek nincs kielégítő értelme. Nyilván *πράξεων* olvasandó, mi a. m. teendőkből. Erre vall a *Melber* által kiadott Excerpta Polyaeni (Teubnernél, Lipcse, 1887) görög czímének analogiája. Minthogy ennek I. fejezete is e czímet viseli: περὶ τοῦ ποῖον δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, kezdete is hasonló, e Polyaenus-féle kivonatok más recensiójával lesz talán dolgunk. V. ö. *Melber* præf.-ja XX. lapját.

[3]) Ha *Jähns* nem téved (i. m. 175. l.), akkor a byzantiumi Hérónnak «παρεκβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων cz. és Athénaios-ból, Bitónból, alexandriai Héronból, Apollodóros és Philónból kompilált műve» *Thévenot*nál (Mathematici Veteres, Paris, 1693) van kiadva. Ámde milyen munka akkor a *Wescher*nél (i. m. 195—279. ll.) kiadott: Ἀνωνύμου, ἤτοι Ἥρωνος Βυζαντίου *Πολιορκητικὰ* ἐκ τῶν Ἀθηναίου, Βίτωνος Ἥρωνος Ἀλεξανδρέως, Ἀπολλοδώρου καὶ Φίλωνος czímű, melynek kezdete ezen mű kezdetével sehogy sem vág össze?! Tehát ragaszkodom fenti hypothesisemhez.

τακτικῶν σύντομος παράδοσις [Leónnak, a Krisztus tanai értelmében uralkodónak a háboruban való taktikája rövid eléadásban.[1]]

Fol. 279. v. Περὶ παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως [Nicephorus legfelsőbb urunknak a csatározók harczáról (de velitatione bellica, Plänklergefecht[2]) cz. munkája.[3]] En vingt-cinq chapitres.»

Ezeket tartalmazza a kézirat. Igen vegyestartalmú codex tehát, de egész berendezéséből megállapíthatjuk, hogy mily fiatalabb kéziratokkal alkot egy családot. Magában e családban persze az egyes codexeknek egymáshoz való connexusát nem határozhatni meg, arra nézve nincsenek még kritikával készült szövegeink, föltételezné azonkívül a fiatalabb kéziratoknak autopsiából való ismeretét. Így csak külső jelekből ítélhetni. *K. K. Mueller*, kitől a görög taktikusoknak összes kiadását remélhetni, «Eine griechische Schrift über Seekrieg.» (Würzburg, 1882) cz. értekezésében csak Millerből ismervén kéziratunkat (31. s k. l.), a mi codexünket a nápolyi Bibliotheca Nazionale III. C 26 jelzetű kéziratával mondja egybetartozónak. Egybetartozik vele kétségkívül több kézirat, és pedig berendezésüknél fogva mind azok a kéziratok, melyek *Leó taktikáját csak a XVIII. fejezet 127. §-áig tartalmazzák*, ehhez pedig minden megszakítás nélkül Nicephorus Phocasnak «περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου»[4] cz. munkáját fűzik, melyet én csak e csonka alakjában ismerek. Vagy, hogy a dolog világosabb legyen az olvasó előtt, a 127. §-t idegen folytatásával ide írom:

Χρὴ οὖν αὐτοῖς τότε προσβάλλειν | καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τὰ παραγγέλματα πρὸς τὸν στρατηγὸν γίνεσθαι δεῖ, καὶ τὰ διατάγματα

[1]) Kiadta *Meursius* Leyda, 1612; Meursius összegyűjtött munkái közt javítva *Lami* Firenze 1741; végre *Migne* a Patrologia Græca 107. kötetében. Bővebbet l. id. jelentésemben.

[2]) Így fordítja *Krumbacher:* Geschichte der byzantinischen Litteratur (München, 1891) 73. l., *Jähns* ellenben (i. m. 176. l.) «Ueber den Grenzkrieg»-gel.

[3]) Tulajdonkép Nicephorus Phocas császár egy tisztjétől. Kiadva Leon Diakonossal együtt *Niebuhr* által *Hase* után a bonni corpus-ban 1828.

[4]) A munkából egyes fejezeteket kiadott *Ch. Graux* az Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France 1875. évfolyama 76. és kk. ll.

καὶ τὰ συνθήματα, ἀλλὰ μὴ δι' αὐτῆς τῆς σῆς ἐνδοξότητος ὦ στρατηγέ. τὸ γὰρ κηρύττειν σε ταῦτα διὰ σεαυτοῦ ἐν ὀξύτητι καιροῦ ἰδιώτου ἐστὶ καὶ πάνυ ἀπείρου τῶν πρεπόντων· καὶ γὰρ χρόνος πολὺς ἐν τῷ παραγγέλλειν σε παρελεύσεται, καὶ θόρυβος γενήσεται πάντων ἀλλήλους ἐρωτώντων, τάχα δὲ μηδὲ σαφῶς τοῦτο ἀκούσαντες οἱ μὲν προσθήσουσί τι πλέον τοῦ παραγγέλματος, οἱ δὲ καὶ παραλείψουσι.

Nyilvánvaló, hogy abból az archetypusból, melyből kéziratunk leszármazik, azok a levelek szakadtak ki, melyek Leó taktikája XVIII!. fejezetének végét, a XIX., XX. és az Argumentum libri in Epilogo című végfejezetet, továbbá Nicephorus Phocas művének elejét tartalmazák. Vajjon ebből az archetypusból a Vaticanus[1]) gr. 1164, és a Barberinus II 97 jelzetű kéziratokkal együtt származik-e le, sub iudice lis est, minthogy e kéziratokat, ámbár a XI. századba tehetők, még nem vizsgálhattam át. Így csak azokkal a codexekkel tehetem egy csoportba, melyek a csonka Leót tartalmazzák a Nicephorus-féle folytatással, ezek pedig tudomásom szerint:

1. Az oxfordi Mária Magdolna college könyvtárának XIV. sz. görög codexe (bővebb leírását l. *H. Coxe:* Catalogus codicum mss., qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur, Pars II Oxford 1852, 6. s k. l.).

2. A baseli egyetemi könyvtár A. N. II 14 jelzetű kézirata (leírását l. *H. Omont:* Catalogue des manuscrits grecs des bibliothèques de Suisse, a Centralblatt für Bibliothekswesen [Lipcse] 1886. évfolyam különlenyomata 28. l.).

3. A turini egyetemi könyvtár LX., c. III. 3. jelzetű görög kézirata (l. *J. Pasinus:* Codices mss. bibliothecæ Regii Taurinensis Athenæi, Turin, 1749, I. k. 159. s k. l.).

4. A párisi Bibliothèque Nationale 2445. sz. görög codexe[2]) (leírását l. az «Inventaire sommaire des mss. du fonds grecs»-ben az illető szám alatt).

[1]) A mi szempontunkból fogyatékos leírását l. *Wescher* i. m. XXIV. s következő lapjain.

[2]) Csakhogy itt a XVIII. fejezet 127. §. προσβάλλειν-ja után a XX. fejezet 180. §-a következik s csak azután Nicephorus Phocas περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου című munkájának az előbb idézett sorokra következő fejezetei.

5. A Vaticanus gr. 219. sz. kézirata (leírását l. *Wescher* i. m. XXIII. lapján).

6. Az Urbinas gr. 79. sz. kézirata ugyancsak a vatikáni könyvtárnak. Tartalmazza a munkákat ilyen sorrendben: Athénaios, Hérón, Bitón, Apollodóros, León, Nicephorus, Julius Africanus, az Anonymus de obsidione toleranda-t és a Polyænusféle kivonatokat.

7. A nápolyi Bibliotheca Nazionale III C 23 jelzetű kézirata (l. *Cyrilli:* Catal. codd. græc. mss. bibl. reg. Borbonicæ, Nápoly, 1832. II. k. a 281. sz. a.).

8. Ugyanannak a könyvtárnak III C 18 jelzetű kézirata (l. *Cyrilli* i. m. 276. sz. a.).

9. Az Escorial Φ I 3 jelzetű kézirata, melyet lejebb bővebben fogok leírni. Leó szövege az Escorialensis Υ III 11 közvetetlen származéka.

Miután így egybeállítottuk a Leó kéziratoknak egy külön csoportját, röviden meg kell állapítanunk azt is, hogy a mi régi Escorialcodexünk Leó szövegének micsoda kritikai értéke van?

Már idézett jelentésemben említettem, hogy Leó taktikus munkáját a régi *flórencz-bécsi* testvérkéziratok útmutatása szerint adandom, de felhasználandom az apparatus criticusban a B 119 sup. jelzetű régi milanói codexnek olvasásait, recensiója elteréseit is. A mit e milanói codex szövegéről mondtam, az valamivel fokozottabb mértékben illik Escorial-kéziratunkéra is. Vagyis ugyanaz a recensió, mi az Ambrosianusé, de jobban kurtítva, glossákkal többet fertőzve. Egy szóval: az Ambrosianusnál kevésbbé értékes, de azért önálló emendatiói is vannak, így pl. az I. fej. 15. §-ában διὰ χρωμάτων-t nyújt, mi Meursius emendatiója, míg a többi kézirat διά χρημάτων-t ad, és ugyanabban a §-ban egyedűl mellőzi az interpólált καὶ ὁποῖος εἶναι-t. Lássuk csak egy peldán, a IV. fejezet 58. és 59. §-ain, hogy az *E* kézirat olvasásai egy árnyalattal roszszabbak az Ambrosianuséinál *(A)*, a nélkül, hogy azért a két kéziratot valamely közeleső közös archetypusra lehetne visszavezetni.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐμέριζον οὕτως. τὰ δὲ τάγματα τῶν σκουτάτων ἔμπροσθεν εἰς πρόμαχον τάξιν παρέταττον[1]) κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ

[1]) παιέταττον a *magam* javítása, a kéziratokban *(FVAE)* παρέτασσον.

ταύτην εἰς δ'[1] τὰ μέρη[2] ἐποίουν, δεξιόν, ἀριστερόν, μέσον ἀριστερόν[3], μέσον δεξιόν.

Τὰ δὲ τῶν ψιλῶν τάγματα[4] ἴδια[5] διὰ τὸ γοργοὺς εἶναι καὶ ἐλαφροὺς ἢ ἔμπροσθεν εἰς ἐπιδίωξιν[6] τῶν ἐχθρῶν ἕταττον,[7] ἢ εἰς τὰ[8] πλάγια ἢ ἐπὶ τοῦ νώτου[9] τῆς πρώτης παραταγῆς,[10] ἢ ὡς ἡ χρεία ἠπαίτει,[11] περὶ ὧν κατὰ χώραν[12] ἐροῦμεν.

A *szöveg változására*, annak byzantinikus fölerestésére nézve igen tanulságosak az Escorialcodexnek olvasásai, de hagyományával negativ bizonyságunk van a flórencz-bécsi *(FV)* recensió jósága mellett is. Az Escorial többi Leó-kézirata mellette szövegkritikai szempontból számba se jő, de azért hadd álljon itt palæographiai leírásuk.

1. *Escorialensis* Φ II 8. «202. In-fol. en papier de 153 feuillets et du XVI-e siècle. Tactique de l'empereur Léon. A la fin on lit: In hac constitutione plure desunt, quæ in cod. X. huius plut. invenientur.» (*Miller* i. m. 156. l.) Tartalmazza ezeket a fejezeteket (zárójelben megjelölöm a leveleket is): Proœmium (fol. 1r—5v), I (5v—7r), II (7v—16v), IV (16v—27v), III (27v—29av), V (29av—31v), VI (32r—41v), VII (41v—60r), VIII (60r—63v), IX (64r—78v), X+XI összevonva (78v—85r),[13] XIV (85v—112r),[14] XV (112v—126v), XVI (127r—130r), XVII (130r—149v),[15] XIX (150r—153v).[16]

[1]) τέσσαρα *A*.
[2]) μέρη ἴσα *E*. — μέρη hiányzik *A*-ban.
[3]) μέσον ἀριστερόν hiányzik *E*-ben.
[4]) ταγμάτων *E*.
[5]) ἰδία *E*.
[6]) επιδίωξιν *F*. — ἐπιδιώξειν *E*.
[7]) ἔτασσον *AE*.
[8]) τὰ hiányzik *E*-ben.
[9]) ἐπὶ τοῦ νώτου helyett *AE*-ben ὀπίσω.
[10]) παρατάξεως *AE*.
[11]) ἠπαίτει-re javítottam *FV* ἠπέτει-ját, *AE* ἀπήτει-jét.
[12]) καταχῶραν *F*, ἐν τῷ ἁρμόζοντι τόπῳ *AE*.
[13]) Hiányzik a X-nek 11—19. §-a és a XI.-nek 1. §-a; 3—8. és a 12. §-ból a Meursiusnál görögül nem lévők; a 15. §., 17., a 26. §. vége, 27—38. §. és 44-től végig.
[14]) Hiányzik 1—3. §.
[15]) Hiányzik az 1. 3—12. §§.
[16]) A 13. §. felétől a fejezet hiányzik végig.

2. *Escorialensis* Φ, 1, 3: «178. In-fol. en papier de 236 feuillets, écrit par Nicolas de la Torre, au XVI° siècle. Fol. 1. Tactique de Léon, comprenant dix-huit διατάξεις, avec la liste des chapitres en tête. Fol. 154ᵛ. Περὶ παραδρομῆς πολέμου, en vingt-cinq chapitres, par Nicephore Phocas. Fol. 194. v. Παρεκβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων. περὶ τοῦ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. . . On a enlevé plusieurs feuillets dans ce dernier opuscule.» (*Miller* 141. l.). Tartalmazza a Nicephorussal összekotyvasztott Leót, a szokásos (contaminált) pinax-szal (tartalomjegyzékkel); a tulajdonképi Leót 1—125ʳ leveleken. A fejezetek sorrendje: Procem. (1ᵛ—3ᵛ), I (4ʳ—5ʳ), II (5ʳ—10ʳ), IV (10ᵛ—17ᵛ), III (17ᵛ—19ʳ), V (19ʳ—21ʳ), VI (21ʳ—26ʳ), VII (26ʳ—37ʳ), VIII (38ᵛ—39ᵛ), IX (39ᵛ—47ᵛ), X (47ᵛ—49ʳ), XI (49ʳ—54ᵛ), XII (54ᵛ—71ʳ), XIII (71ʳ—73ᵛ), XIV (73ᵛ—88ʳ), XV (88ʳ—97ᵛ), XVI (97ᵛ—100ʳ), XVII (100ʳ—112ᵛ), XVIII (112ᵛ—125ʳ).

3. Φ, II, 10: «204. In-fol. en papier de 366 feuillets, et de deux mains, du XVI-e siècle. Fol. 1. Constitutions militaires de l'empereur Léon, en dix-huit διατάξεις. Fol. 156. r. Opuscules de Démétrius Chomatinus.» (*Miller* 157. l.) Leó taktikájának fejezeteiről tartalomjegyzék. Fejezetek sorrendje: Procem. (1ʳ—2ᵛ), I (2ᵛ—3ᵛ), II (3ᵛ—8ʳ), IV (8ʳ—14ʳ), III (14ʳ—15ᵛ). V (15ᵛ—16ᵛ), VI (17ʳ—22ᵛ), VII (22ᵛ—35ʳ), VIII (35ʳ—37ʳ), IX (37ᵛ—46ᵛ), X+XI (46ᵛ—51ʳ),[1]) XIV (51ʳ—68ᵛ), XV (68ᵛ—78ᵛ), XVI (78ᵛ—81ʳ), XVII (81ᵛ—96ᵛ),[2]) XVIII (97ʳ—113ᵛ),[3]) XIX (114ʳ—125ʳ), XX (125ᵛ—152ᵛ).

4. *Escorialensis* Ω, IV, 21: «569. In 4° de 414 feuillets en papier, et de la main de Darmarius (azaz XVI. sz.) Fol. 1. Les huit livres des Stratagèmes de Polyen. La fin manque. Fol. 395. r. Στίχοι ἡρωϊκοὶ en six distiques. Fol. 395. v. Ὑπὸ Ἀνδρέου Δαρμαρίου υἱοῦ Γεωργίου εἴληφε τέρμα σὺν θεῷ stb. Fol. 396. r. Διάταξις ιή ἐκ τοῦ Πολεμικοῦ de Léon le Philosophe.» (*Miller* 494. l.). Tartalmazza Leótól az Argumentum in Epilogo-t fol. 396ʳ—414ʳ.

[1]) Ugyanaz hiányzik, mi Φ II. 8-ban, tehát ennek Φ II 10 a származéka.

[2]) E fejezethez a margón: uncino inclusa non habentur in exemplari Nro 8, vagyis a 10. és 12. §§.

[3]) Hiányzanak a 40—101. §§.

5. *Escorialensis* Ω, I, 11: «508. In-fol. en papier, de 353 feuillets. Ce manuscrit, qui est de plusieurs mains, a été écrit au XVI-e siècle, et faisait autrefois partie de la bibliothèque de Hurtado de Mendoza.» (*Miller* 460. s kk. lapjain bőven leírja a codexnek más taktikus codexektől eltérő tartalmát.) Csak a XIX. fejezetet tartalmazza fol. 326r—334r. A czím: λέοντος βασιλέως későbbi, de egykorú a fejezet e felírása: πολεμικῶν παρασκευῶν διάταξις ιϑ: περὶ ναυμαχίας.

6. *Escorialensis* Ψ, IV, 5: «475. In 4° de 160 feuillets, en papier et du XVI-e siècle. Fol. 1. Στρατηγικός λόγος, par Onésandre. Il y avait d'abord le nom de Polyen, qui a été corrigé. Fol. 102. r. Ναυμαχικά, par l'empereur Léon le Philosophe. Fol. 142 v. Ναυμαχικά, par Basile le Patricien.» (*Miller* 445. l.) Fol. 102r—142r tartalmazza a XIX. fejezetet és még külön a XX. fejezet 196., 201., 220. §-át, mely az Ambros. B. 119. sup.-ban, a turini CCLXXV. I 29-ben és a wolffenbütteli *Gudianus* kéziratban is külön áll; ez utóbbi kéziratból e 196., 201. és 220. §-t kiadta *Fabricius* a Bibl. Græca, VII. kötete 707—713. lapján mint ineditumot, — nem vévén észre, hogy ez a fejezet, melynek ez a czíme van: ἐκ τοῦ κυροῦ λέοντος τοῦ βασιλέως, tényleg Leó taktikájából való.

Dr. Vári Rezső.

RHÉDEY FERENCZ, VÁRADI KAPITÁNY.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Az öreg és beteges Rákóczy Zsigmondnak kevés öröme telhetett már a fejedelemségben s mikor tapasztalta, hogy Báthory Gábor törekvéseit nem csak a hajdúk segítik, de az udvar is hathatósan támogatja: csak arra volt gondja, hogy lemondásával mennél több anyagi előnyt biztosítson magának és családjának.

Az alkudozások 1608 február havában már véget értek. Rákóczy kötelezte magát, hogy elhagyja Erdélyt, a Sarmasági által megnyert országrendek pedig csaknem egyező értelemmel Báthory mellett nyilatkoztak. Homonnay Bálint — a kit Forgách Zsigmond nem rég igen veszedelmes embernek tartott[1]) — most csendesen félre állott, sőt egy kis kárörömmel nézte, hogy búcsúzik apósa a fejedelmi székből, melyet — ha szavainak hitelt adhatunk — ravaszsággal nyert el előle.[2])

Minekutánna pedig a hajdúkapitányok, miskolczi Nagy András a generalis, Elek János, Fekete Péter, Szilassy, b. Thanhausen Honorius stb.[3]) 1608 február 24-dikén erős hitlevelet ad-

[1—2]) Hadtört. Közl. VI. évf. 77. l. Forgách Zsigmond írja 1607 január 14-én Thurzó Györgynek: «Homonnay Bálint és Báthory Gábor úgy alkuttak meg, hogy akármelyiket válaszszák közülök erdélyi fejedelemségre, de az ide ki való birodalmat, ditiót, az kit Erdélyen kívül Bocskay birt, annak engedje az ki itt kinn fog maradni. Az ki penig erdélyi fejedelem lészen, contentus legyen Erdéllyel magával . . . Azért méltó, hogy ő felsége idején providealjon ide mindenekre és oly módjával bocsássa alá kgdt, hogy gonoszabb dolog ne következzék belőle stb. stb.» *Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 51. m. 5.*

[3]) Ez a német úr, mielőtt Bocskayhoz pártolt volna, Rhédey Ferencz-

tak magukról, hogy a hazafelé utazó Rákóczy Zsigmondot személyében és javaiban háborgatni, károsítani nem fogják, sőt ha kívánja, még kíséretet is rendelnek mellé: a jámbor fejedelem márczius 5-dikén a kolozsvári nagy templomban ünnepélyesen lemondott Erdélyről s két nap múlva megindúlt ősi fészkébe, hová «*mint az égi madár*» már régóta vissza kívánkozott. Ugyanezen a napon a rendek Báthory Gábort fejedelemmé választották, a ki 1608 márczius 31-dikén megesküdött az országnak. Annyi hajdú jött be vele Kolozsvárra, hogy egészen ellepték a várost és szokásuk szerint zene-bonáskodtak; szállást adó gazdáikat agyba-főbe vervén hirdették, hogy most már az ő uralkodásuk kezdődik. Mód nélkül elbízták magukat s Nagy András — a fejedelem után — legelső embernek tartotta magát Erdélyben. Még a váradi kapitányságra, az ország legfőbb katonai méltóságára is számított a telhetetlen, nagyravágyó ember, csakhogy Rhédey Ferenczczel még se mert kikötni.[1])

Különben Rhédeyt Bethlen Gábor már jó előre megnyerte Báthory ügyének s az új fejedelem igyekezett őt — saját érdekében — minél jobban lekötelezni. 1608 május 7-dikén a Bihar-megyében fekvő *Paly Ujlak* birtokot adományozta neki s vagyonát méltóságát napról-napra öregbítette.[2]) A váradi kapitány most inkább tanácscsal mint karddal szolgált urának s a hajdú-mozgalmak lecsendesítésében, a Magyarországgal való egyezség létrehozásában hathatósan közreműködött.

Ez alatt a szövetséges magyar-osztrák és morva rendek Rudolfot lemondásra kényszerítették s Mátyás főherczeg szeptember 21-dikére Pozsonyba királyválasztó országgyűlést hirdetett. Erdély fényes követség által képviseltette magát a gyűlésen, mely-

nek utódja volt a füleki kapitányságban. Kitünő hajdúkapitány vált belőlle. Egy 1603 jul. 7-én kelt oklevélben következő czímekkel él: *Ego Honorius Liber Baro a Thanhauzen in Gradenvegk et Bayonis etc. supremus venationum magister in Stiriis, haereditarius Dapifer archiepiscopatus Salisburgensis, Sacr. Caes. Reg. majestatis supremus Capitaneus fülekiensis adjacentiumque locorum finitimorum*». (B. Perényi cs. levéltára Nagy-Szőllősön.)

[1]) Szilágyi Sándor: Báthory Gábor története. 38. l. Hadtört. Közl VI. 78., 79. Erdélyi Országgyűl. Emlékek VII. k. 570. l.

[2]) Gr. Rhédey cs. levéltára a n. múzeumban.

nek egyik tagja Rhédey Ferencz volt, a kit Mátyás a koronázáskor, 1608 november 9-dikén, érdemeinek elismeréseül, Szent István kardjával *arany sarkantyús vitézzé* (Eques auratus) ütött.[1])

A pozsonyi országgyűlésen a Magyarország és Erdély között való kiegyezés ügye is tárgyalás alá került, de a tanácskozások végleges megállapodásra nem vezettek, mert a szerződő felekben hiányzott az őszinteség s Mátyás, a megkoronázott király, a két állam között kötendő *véd- és daczszövetséget* most egészen másképen értelmezte mint annak előtte. Viszont Báthorynak is magasra törő tervei voltak s míg egyfelől nem akart a törökkel végleg szakítani, addig másfelől még a látszatát is óvatosan kerülte annak, mintha Erdély a magyar koronától függő viszonyban, annak fenhatósága alatt állana. Nem akart a portán a «*németesség*» gyanujába keveredni, mint Rákóczy Zsigmond, de nem volt hajlandó Erdély önállóságát sem föláldozni s ifjú fölhevülésében, erejének, bátorságának érzetében képesnek hitte magát arra, hogy Magyarországgal szövetkezvén, a törökkel, sőt szükség esetén mindkét nagyhatalommal szemben is megvédelmezheti Erdély függetlenségét.

Mert ez volt egyetlen és legfőbb czélja s minden látszólagos következetlensége, ingadozása, kalandosnak tetsző hadjáratai daczára el kell ismernünk — ha t. i. a dolgok mélyére tekintünk s az események psychologiai okait keressük — hogy törekvéseiben korántsem meggondolatlan vakmerőség, de határozottt államférfiúi belátás és tervszerűség nyilvánúl.

De az eszközök megválasztásában s általában a kivitel módjában már nem mondhatjuk őt szerencsésnek. Indulatos, könnyen haragra lobbanó természete, erős, zabolázatlan szenvedélye s az önmagán való uralkodás és a körülményekhez való alkalmazkodás képességének teljes hiánya, megakadályozták őt abban, hogy a diplomatiai téren valami számottevő, eredményt mutathasson föl.

Nagy részben ennek tulajdonítható, hogy pár esztendő alatt nem csak a porta jóakaratát vesztette el, de az udvart, sőt Magyarországot is ellenségévé tette. Mátyás király csak kedvező alkalomra

[1]) Az erről szóló oklevél 1608 deczember 15-én Bécsben kelt s eredetije u. o. őriztetik.

várt, hogy a fönnálló véd- és daczszövetséget valamelyes ürügy alatt fölbontván, támadó hadjáratot indítson ellene és mást ültessen székébe.

Rhédey Ferencz Báthory uralkodása alatt nem igen mozdúlt ki Váradról, hadat nem vezényelt és sem az oláhországi háborúban sem a lázadó szászok ellen folytatott csatározásokban nem vett részt. Mindazonáltal igen fontos szerepet töltött be, mert mialatt a fejedelem összes hadaival a széleken s az ország határain kívül táborozott, Erdély legfőbb kapuját vitézűl és híven védelmezte. Báthory tökéletesen nyugodt volt abban, hogy az ellenség Várad felől be nem törhet, míg a bástyákon Rhédey őrködik, a ki éjjel-nappal serény vigyázásban lévén, figyelemmel kísérte a magyarországi hajdúk minden mozdulatát, portyázó csapatokat küldött szerte-széjjel, megmustrálta a táborba induló hadakat, gondoskodott, hogy a követek és levélhordók szabadon járhassanak, szorgalmasan levelezett a fejedelemmel, s mialatt Erdélyt a pártos hajdúk rabló beütéseitől megoltalmazá, szigorúan büntette a vitézeket, ha maguk részéről legcsekélyebbet is vétkeztek a Magyarországgal fennálló békesség ellen.

Mert Báthory, annak daczára, hogy az udvar és a magyar főurak különösen pedig Thurzó György nádor részéről csak ellenséges indulatot tapasztalt; annak daczára, hogy Mátyás a kassai szerződés megerősítését 1610 október 29-dikén nyiltan megtagadta és Forgách Zsigmond már megtette az előkészületeket arra, hogy Erdélybe törjön: még mindig állhatatosan ragaszkodott a Magyarországgal kötendő véd- és daczszövetség eszméjéhez s 1611 junius 30-dikán a prazsmári táborból kelt levelében megparancsolta Rhédeynek, hogy minden ellenségeskedésre vezető okot eltávoztasson, az összeütközést óvatosan kerülje és a katonákat, különösen pedig a hajdúkat szigorú fenyitékben tartsa.

Minthogy pedig a hajdúk örökös lázongása alkalmas ürügyet szolgáltatott arra, hogy Magyarország az erdélyi ügyekbe beavatkozzék, mert a jámbor vitézek, a helyett, hogy fogadásuk és kötelességükhöz képest leszállottak s rendelt lakóhelyükön megtelepedtek volna, továbbá is rablásból, zsákmányolásból akartak élni s a föld népét mindenfelé magukhoz esketék: a fejedelem tudósítja Rhédeyt, hogy kemény parancsolatot küldött reájuk «mind-

gyárást közülök a jobbágyságot kiadják, mert azoknak megtartására köztök nem vagyunk kötelesek, sőt magok sem kötelesek azoknak óltalmazására, hanem velünk egyetemben az nekünk való hűségek szerint az confœderatióra kötelesek ők is. Nem is illik valami rossz paraszt emberekért sok vitézségekkel, vérek hullásával keresett szép szabadságokat s helyeket elveszteniök, mert mi, ha ahhoz tartják magokat, gondjokat is viseljük, *de Magyarországgal mi szentül megtartjuk az confœderatiót.*»[1])

Báthoryban tehát nem hiányzott a jóakarat s maga részéről minden lehető megtett arra nézve, hogy a két testvérország között a békesség zavartalanúl föntartassék. Rhédeynek pedig oly nagy tekintélye volt a hajdúk között, hogy még Nagy András befolyását is ellensúlyozhatá. Eleinte hajlottak is a szép szóra, csendességben maradtak, sőt néhány ezer válogatott vitézzel Báthoryt is megsegítették, ki a havasalföldi vajda támadásának hírére a törcsvári és tömösi szorosoknál vonta össze minden erejét. Ide várta Nagy Andrást is, a ki azonban a brassai tanács és a magyarországi főurak által megvesztegetve, már áruláson törte a fejét.[2])

Mert Radul vajda csapatai 1611 július 9-dikén Báthory seregét Brassónál szétverték, mire aztán a különben is elégedetlen hajdúság elpártolt a fejedelemtől s maga a generalis körülbelől 10 ezer emberrel Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitányhoz csatlakozott, a ki e hó végével már megindúlt Kassáról Erdély felé.

És azalatt, míg Báthory török és tatár segítséget sürgetve Szeben alá gyűjtötte hadait, jó reménységgel biztatván magát a jövendőre nézve;[3]) Rhédey Ferencz, noha testében beteges s a

[1]) Parancsolta egyszersmind Rhédeynek, hogy tüstént két fő embert küldjön a magyarországi hajdúkhoz, intvén és fenyegetvén őket, hogy csendesen viseljék magukat, és azokat, a kik a nemesek közűl valakit személyében és javaiban megbántottak, törvény elébe állítsák. (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 96. m. 13.)

[2]) A fejedelem, most idézett levelében, csak annyit ír Nagy Andrásról, hogy ha tetszik, bemehet mellé a prazsmári táborba, de ha kint marad, Rhédeyvel mindenben egyet értsen. U. o.

[3]) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. k. 49. l. A fejedelem 1611 julius 23-án Szebenből tudósítja Rhédeyt, hogy «az nagy

köszvény miatt magával szinte jó tehetetlen vala, nagy hős lélekkel vedelmezte új hazájának őrálló bástyáját: *Váradot.*

Forgách gyorsan közeledett. Útközben a magyar és erdélyi urak közűl sokan csatlakoztak hozzá, a hajdúság pedig szaporodtan szaporodott mellette. Lázongásuknak legfőbb oka most ugyanis az volt, hogy Magyarország csak azoknak szabadságát és nemesi kiváltságait ösmerte el közűlök, a kik a Nagy Andrással és Némethy Gergelylyel kötött egyezség idejében már hajdúk voltak. Minthogy pedig számuk azóta megkétszereződött es sem az ország sem Báthory nem volt hajlandó, de nem is győzte volna őket letelepíteni: hazátlan bujdosókká lettek, s bosszúval eltelve a fejedelem iránt, már csak azért is Forgáchhoz szegődtek, mert érdemeket akartak szerezni maguknak Magyarország színe előtt és azt remélték, hogy vérük hullásáért ők is szabadságot, hajlékot fognak nyerni.

De a többséget mindazonáltal csupán a rabló ösztön és nyeresegvágy lelkesitette s a hadnagyok, szokásuk szerint, a zavarosban akartak halászni.

Forgách Zsigmond *Egry Istvánt*, a szalontai hajdúk kapitányát előre küldé, hogy Rhédeyt szép szóval vagy erővel Várad föladására bírja. A vakmerő hajdú, a ki később Bethlen Gábornak jeles csapatvezére lett, vállalkozott ugyan erre a feladatra, de nagyon jól kellett tudnia, hogy Rhédeyvel nem fog boldogulni. Az alkudozással csakugyan kudarczot vallván, ki akarta erőszakolni az útat Erdélybe, de pórul járt, mert hadát Rhédey szétverte és megsemmisitette.[1])

A hódító seregnek tehát szégyen szemre vissza kellett vonúl-

tatár chám követet és az Omer pasa fővezérét szinte mostan bocsátók el innét, kiktűl most is megírtuk, hogy mindgyárást 10 ezer tatárt bocsássanak ide mellénk, de ezelőtt is régen érette kültünk, azokat is minden órában várjuk. Az székelyek is mind készen táborban vagyon s az hűséget hozzánk megtartják, egyébb fizetett hadaink is vannak. Azért intjük kgdt, hagyjuk is, hogy az odaki való hadainkat siettesse kgd ide be hozzánk éjjelnappal.» (U. o. fasc. 93. m. 5.).

[1—2]) Bojti Gáspár (Engel. Monum.) s utána *Szilágyi* S.: Báthory 148. l., hol Egry István hibásan *Egrei*-nek íratik. Borsos Tamás (Erdély. Tört. Tár II. k. 40. l.).

nia s a kevély, fölfuvalkodott Forgách, a ki Thurzó György nádorral együtt Báthorynak esküdt ellensége volt mindhalálig, nagy időveszteséggel Máramaroson keresztül, tört be Erdélybe. De ezen az úton legalább semmi ellentállást nem talált s mikor Kolozsvár capitulált s az üresen hagyott Gyulafejérvárát az egyesült magyar és oláhországi hadak vitézül feldúlták, a generális valóságos Julius Cæsarnak hitte magát, holott ha nyílt csatára, derék ütközetre került a dolog, bizony csak *simplex* legény volt ő, a mint az egykorú krónikás nevezi.

Hanem hát csak Szebenig tartott a diadalmenet s nem sokára azon gondolkoztak a hősök, melyik út legrövidebb vissza Magyarországba?

És mialatt Forgách a jól megerősített Szebent sikertelenül vívta s közbe-közbe alkudozott Bethlen Gáborral és a rendekkel, hogy a fejedelemtől elszakadva, Mátyás király hűségére térjenek, az alatt a nádor, ki Erdély meghódításának az udvarnál legfőbb szószólója s ide haza a támadás szervezője és mozgató lelke volt, — Rhédey Ferenczet vette körül, hogy őt okkal-móddal Várad föladására bírja.

Annyi bizonyos, hogy Rhédey nem volt megelégedve az állapotokkal s beteges ember létére nagy felelősséggel járó tisztét örömest letette volna. De Nyitra várát s magyarországi szép uradalmait se tudta könnyen felejteni és már reménysége se igen volt ahhoz, hogy jogos tulajdonát a fejedelem segítségével valaha viszsza nyerhesse.

Erre számított tehát Thurzó és bizonyára nem volt fukar az igéretekben és biztatásokban, hogy Rhédeyt s vele együtt Váradot megnyerhesse. De úgy látszik, arról megfeledkezett, hogy a becsületben megőszült vén katona tisztességét és fejedelméhez tartozó hűségét anyagi érdekeinek fölébe helyezi. Egymást érték a követek Váradon, de Rhédeyt sem a rábeszélés sem a fenyegetőzés nem volt képes megtántorítani. Végezetre, úgy látszik, csak arra akarta őt rávenni a nádor, hogy mondjon le a kapitányságról, gondolván, hogy utódjával könnyebben fog boldogulni. Egyszersmind az őrséggel is alkudozni kezdett, de sikertelenül, mert úgy a vitézlő rend, mint a vármegye nemessége teljesen egyetértett a kapitánynyal

s a környéken ólálkodó pártos hajdúk semmit sem árthattak Váradnak.

«Az Nagyságod levelét Korlathvit és Járay István uramék megadák tegnapi napon — írja Rhédey 1611 julius 30-án Szent-Jóbról a nádornak — ugyanitt házamnál találván . . . minthogy feleségem, gyermekem halálos betegségben voltanak, úgy jöttem volt ki látogatni őket. Ez alatt semmit sem késvén mindgyárást bemegyek Váraddá és az Nsgd levelét az tisztviselő uraimmal közlöm és megjelentem. Az vitézlő népnek Nsgd küldött levelét Korlátvit uramtul mingyárást beküldöttem. Ezelőtt is Nsgdhoz vármegyéül és Váradon lévő nemesség bizonyos követit elrendelvén, itélem, hogy immár nem késhetik, Nsgdhoz elbocsájtják.»

«*Valami az magam személyére nézendő dolgot illeti, láttja az Isten az én lelkemet, hogy soha nemzetségemnek, hazámnak veszedelmére, kárára nem igyekeztem, sőt életem fottáig, vérem hullásával is igyekeztem hazámnak és az keresztyénségnek szolgálni. Tudom Nsgdnak az követ Uraim megjelentették minémü kötelességem vagyon az erdélyi fejedelemhez az váradi tisztemről. Soha, látja az Ur Isten, egyebet nem kivánok, csak az én hitem, tisztességem, böcsületem maradjon meg.*»

«Sőt tisztem felől is Nsgd ugy gondolkodgyék, hogy vagyon esztendejénél több, hogy mind igyekeztem tisztemtől megválni, de semmiképen meg nem menekedhettem tőlle. Az mint Nsgd tudgya állapottyát az fejedelemnek, kiváltképen hogy az Ur Isten ezt a nyomoruságot és csapást reám bocsátá, be sem akartam menni Váraddá. Az vitézlő nép és vármegye ispánnya házamhoz jöttenek és ugy kértenek azon, hogy bevitessem magamat, mert félő, hogy az hajdúság kezében ne akadgyék Várad. *Ezeket meggondolván, nyoszolyámban, gyalog emberekkel három egész mélyföldig ugy vittettem magamat. Mostan is penig magam erejével csak megsem mozdulhatok, még is az én tisztemnek megkellett felelnem hazám és nemzetségem javáért.*»[1])

Levélírás közben Thurzónak más rendbeli követe érkezett hozzá. A nádor Lippa és Jenő sorsa felett aggódik, attól tartván, hogy a fejedelem szorult helyzetében s a magyarországiak méltat-

[1]) Országos Levéltár. Act. Thurz. fasc. 40. m. 20.

lan támadása miatt érzett bosszúságában, e fontos végvárakat átengedi a töröknek. Tény, hogy Báthory elkeseredésében fenyegetődzött is ezzel és Rhédey Ferencz azt tanácsolta a nádornak, hogy kitartásra, vitéz ellentállásra lelkesítvén az őrséget, egyszersmind a fejedelemnek is írjon, hogy szándékától álljon el. Azt hiszi, hogy Báthory hallgatni fog szavára, mert mostani szerencsétlen állapotában minden birodalmát a nádorba helyezi.

E kijelentéssel azonban csak Thurzó hiúságának kivánt hízelegni az ügy érdekében, mert nagyon jól tudta, — a minthogy tudta az egész ország — hogy a nádor jóakaratára Báthory nem számíthat vagy legalább is hiába számít.

Nemsokára Szebenből is jó hirek érkeztek. Forgách Zsigmond kihívó viselkedése, nyíltan bevallott szándéka, hogy Erdélyt tűzzelvassal meghódítja, nagy fölháborodást okozott országszerte és a török habozásának is véget vetett. A tatárok és főbasák parancsot kaptak, hogy tüstént megsegítsék Báthoryt s a portán elhatároztatott, hogy a magyarok beavatkozását példásan megtorolják.

De mégis legtöbbet használt a fejedelemnek a hajdúk átpártolása. A generális Nagy András uram tapasztalt vén róka volt, a ki a maga szakállára sokat mert ugyan, de fél kezével mindig a török palástjába kapaszkodott. Látván pedig, hogy a hangulat most már Báthory Gábor mellett nyilatkozik, fordított ő is egyet a köpenyegen és Forgách táborából titkon az ostromlott Szebenbe szökött. A fejedelem nemcsak teljes bűnbocsánatot, de ajándékokat és pénzt adott neki, mire aztán Nagy András a Magyarországban kóborló hajdúkat is maga köré gyűjtvén Dengeleghnél megtámadta és szétverte a nádor által Forgách Zsigmondhoz küldött segédhadakat. Augusztus végén már Kolozsvárt is visszafoglalta Báthorynak, mialatt a hajdúság egy része irgalmatlanul rabolta, pusztította a királypárti urak és nemesek jószágait.[1])

[1]) Erre vonatkozólag igen tanúlságos dolgok találhatók az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-féle iratok között. Ugocsa vármegye 1611 aug. 21-én Nyaláb vára alatt kelt gyűléséből keservesen panaszkodik a nádornak, hogy a török és tatár se művelt olyan kegyetlenséget a fő, úri és nemesi renddel, gyönge asszonyokkal, erőtlen vénekkel, ártatlan gyermekekkel, mint az istentelen hajdúság.

Időközben török-tatár segítség érkezett s a székelyek is felültek a fejedelem mellett, úgy hogy Forgách hadait csakhamar csúfosan kiűzték Erdélyből. Havasokon, erdőkben bujdokolva menekültek Magyarország felé s a kiéhezett, fáradt, rongyos katonákat a lesben álló hajdúk és a föld népe úton útfélen agyonverte. Maga Forgách Zsigmond 1611 november 19-én érkezett vissza Kassára, «*zsiros, rút ködmönös voltával hadastul, kopják, trombitálás és dobolás nélkül. E dolognak csudájára minden rendbeli emberek és gyermekek futnak vala.*»[1])

Oda haza pedig kinevették, kigúnyolták, verset kezdtek róla:

«*Perge domum Forgách,*
Terget tua tergora korbács»[2])

Bizony meg is érdemelte volna, hanem hát később mégis csak nádorispán lett belőle.

«*A lómájon éhezett urak*» tovább akarták ugyan folytatni a háborút Báthoryval, hogy lemossák magukról a szégyent, de már ez ellen föllázadt a közvélemény Magyarországon és hangosan követelte, hogy Erdélynek békesség adassék. A nádor kénytelen kelletlen meghajolt a rendek akarata előtt és megkezdé a fejedelemmel a békealkudozásokat.

A tokaji tanácskozások alatt Rhédey Ferencz magyarországi birtokügyei is szóba kerültek s Báthory mindenképen azon volt, hogy érdemes híve végre-valahára elégtételt és kárpótlást kapjon Nyitráért, melyet tőle törvény és igazság ellenére elfoglaltak, a nélkül, hogy a Bocskay fejedelem által inscribált 40,000 forint zálogsummát lefizették volna.

A nádor úgy látszik, hajlandóságot is mutatott az egyezkedésre, minthogy azonban a tokaji gyűlésen magánosok sérelmeit nem tárgyalták s csak általános határozatokat hoztak, Rhédey kielégítését is jobb időkre halasztották.

[1—2]) Sepsi Laczkó után Szilágyi S. Báthory 158. l. Thurzó nádor a tokaji táborból nov. 21-én fölszólítja Bars vármegyét, hogy a Forgách Zsigmonddal lassan-lassan haza szállingozó vitézlő népnek «*nagy fogyatkozott és kárvallott állapotját*» megtekintvén, fizetésükre szorgalmatos gondot viseljen. (Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából. 31. l.)

A fejedelem 1612 január 12-én kelt levelében bizodalmasan kérte Thurzót, hogy «*mindenben az szép confoederatióhoz tartván magát, Rhédey uramnak elfoglalt jószágait restituáltassa*».[1]) Pár nappal később maga Rhédey is folyamodott, hogy jogtalanul elfoglalt birtokait adassa vissza a nádor, «*az mint nyilván vagyon kegyelmes Uram egyébb országokban is, hogy az magyar nemzetnek én is nem keveset szolgáltam, légyen ez a kevés láttatja avagy jutalma szolgálatomnak Magyarországtól*».[2])

Most már csakugyan nem lehetett tovább húzni-vonni a dolgot, s minthogy a nádor Rhédey követelésének igaz, törvényes voltát maga is belátta, kárpótoltatása felől gondoskodnia kellett.

De bezzeg megijedt most a nyitrai püspök és keservesen lamentált, hogy őt Isten tudja, micsoda vétkeért? — meg akarják fosztani jószágától, ő felségének és a titkos tanácsosoknak híre, tudomása nélkül. Találjanak más módot Rhédey Ferencz kielégítésére s ne őt rontsák, károsítsák, «ha szolgált ő kegyelme — úgymond a püspök a nádorhoz intézett levelében — nem nekem szolgált; ítélje meg az Isten és minden igazságszerető ember, méltó-e csak az én jószágomból fizetni? Még kedig az legjobb falukat adják neki! Protestálok solemniter megént Nsgd előtt, levelet is várok, hogy én ennek az contractusnak nem állok».[3])

Thurzó György valóban nehéz helyzetbe jutott. Igazságot akart szolgáltatni, de jól tudta, hogy a nyitrai püspök háta mögött Rhédey Ferencznek régi ellensége, Forgách Ferencz áll, az esztergomi primás és kanczellár, Mátyás királynak nagy befolyású tanácsadója, a kinek bizony még a nádor is kedvében igyekezett járni.

A dolognak utoljára is az lett a vége, hogy megint Rhédey húzta a rövidebbet s üres igéretekkel és biztatásokkal kellett megelégednie.

A Magyarországgal kötött békeszerződésben nem sok köszönet volt. A hajdúk hovatovább vakmerőbbekké válottak, mert Báthory nem tudta vagy talán a történteken okulva, nem is akarta

[1—2]) Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 93. nr. 9.
[3]) U. o. fasc. 3. m. 49.

megfékezni őket. Attól tartott, hogy veszély idején ismét elpártolnak tőle s ezért sokat elnézett, mindent megbocsátott nekik. A veszedelem pedig már fenyegette Erdélyt, honnan, kinek a részéről? talán jóformán meg se tudták volna mondani, de azért mindenki félt tőle s a fejedelem örökösen kardja markolatán tartotta kezét.

Valami volt a levegőben. Minden ember fölcsapott prófétának, vért, pusztulást jövendölve. A hadnagyok súgtak, búgtak, titokteljes dolgokról beszéltek. Hol itt, hol amott látták a törököt, pedig voltaképen híre-hamva se volt még Erdélyben s a vak lármára az egész község fölzúdult. «*Egy Szilassy nevű hajdúkapitány* — írja Dóczy András 1612 február 6-án Szathmárról a nádornak — *vice-ispánomnak titkon ugyan megüzente, ebben se a másik holnapban ne féljen, de a harmadikában nem biztatja, sőt inkább marháját eltakarítsa, arra inti, és magának provideáljon, mert oly zürzavart lát, kit még nem értünk*».[1])

Annyi bizonyos, hogy Báthory Gábor feje fölött gyülekeztek a fellegek s a villám már-már lecsapni készült. Mialatt a szászokat, érdemük szerint ugyan, de mégis tapintatlanul, durva erőszakossággal megzabolázva, hűségre kényszerítette, az alatt rosszakarói, ellenségei bevádolták és tökéletesen eláztatták őt a portán és saját követe, *Géczy András* titokban megbuktatásán működött Ez a hitvány jellemű, de vakmerő és az esztelenségig ambitiosus hajdú, fejedelemségről álmodozott és nem vette észre, hogy úgy a törökök, mint a brassai királybiró által lelkesített és boszúra szomjuhozó szászok, csupán Báthory megbuktatásának eszközeül akarták őt fölhasználni.

Látszólag azonban komolyan tárgyaltak vele s már csak idő kérdése volt, hogy török és tatár segítséggel Erdélyre törjön.

Ily körülmények között a fejedelem hallani se akart arról, hogy Rhédey Ferencz lemondjon a váradi kapitányságról, mert most volt igazán szüksége hozzá hasonló hű és sokat próbált emberekre.

De ennekutánna még ritkábban hagyta el a várat s a fejedelemnek egyetlen hadi vállalatában sem vett részt. Még Szent-Jóbra

[1]) U. o. fasc. 59. nr. 8.

is csak olykor-olykor ment át rövid időre, családja látogatására, gazdasági ügyeinek intézésére. Annál gyakrabban fölkeresték őt az ügyes-bajos emberek s nap nap mellett érkezett a panasz a hajdúkra, hogy a zavargások alatt elfoglalt birtokokat semmiképen se akarják visszaadni, sőt alkalmilag még többet is harácsolnak. A vitézeknek pedig eszük ágában se volt leszállani, hanem vármegyék szerint eloszolva, a szegénységen teleltek. Máramaros, Ugocsa, Szathmár, Szabolcs és Bereg vármegye követei örökösen útban voltak Forgách Zsigmondtól Rhédeyhez, innen Szathmárra Dóczy Andráshoz, de bizony még se tudták kijárni, hogy a garázdálkodó hajdúkat elvigyék nyakukról. A felsőmagyarországi megyék még Nagy Andráshoz is követeket küldtek, mi által a hajdúknak még nagyobb szarvakat adtak.[1]) Nem féltek azok se Forgáchtól, se a szathmári kapitánytól, sőt mióta Nagy Andrásnak úgy felvitte Isten a dolgát, hogy fejedelmi tanácsos vala s Bajom várát és a zsákai kastélyt bírta, a hadnagyok még Rhédey Ferenczczel is vakmerően szembeszállottak. «*Nyughatatlan emberek ezek* — olvassuk Dóczy levelében — *és úgy megkeményítették szüveket, se Isteneknek, se Uroknak, se hazájoknak nem kedveznek. Ő reájok bár senki fundamentumát ne építse, mert minden dolgok merő praeda és álhatatlanság*».[2])

Nagy András uram már megint rosszban törte a fejét és sehogy sem fért a bőrében. Mialatt Géczy a portán alkudozott, hogy kiforgathassa Báthoryt székéből, a generális a budai pasát meg a szolnoki béget futotta, mert a jámbor maga is fejedelem akart lenni. A török pedig szokása szerint biztatta, jó reménységgel tartotta, gondolván, hogy majd nyakát szegi, ha nem lesz többé szüksége reá.

Nagy András azonban komolyan vette a dolgot, fölbiztatta a hajdúságot s tavasz nyiltával egyszer csak megzendült az erdő.

[1—2]) Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Eml. VI. k. 54—55. l. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 59. m. 8. Dóczi panaszkodik, hogy a hajdúság «*az ki Urunk ő felsége ditiójából támadott, most is mint Nagy Andráshoz folyamodik*», tehát a vármegyék hozzá is választottak követeket. A hajdúk által jogtalanúl elfoglalt birtokok visszaadásának azonban Rhédey Ferencz volt a fő executora.

Lőn nagy riadalom az országban, mert a hódoltság felől támadtak s mindenki azt hitte, hogy a török rontott Erdélyre.

Szerencsére Rhédey Ferencz már régóta szemmel kísérte a hajdúk mozgolódását s a támadás hírére tüstént felültette Bihar vármegye nemességét s megparancsolta a végbeli vitézeknek, hogy se napot, se órát nem várván, haladéktalanul Nagy Andrásra induljanak. Másfelől meg *Némethy Gergely*, a székelyek generálisa, gyűjté össze a maga csapatjait, úgy hogy a támadókat egyszerre két tűz közé szorították.

Csak a szathmári kapitány, Dóczy András késlekedett, pedig ő már február 6-án értesült, hogy valami mozgalom van készülőben és Nagy Andrásra is lehetett oka gyanakodni.[1]) Hanem úgylátszik, erősen bízott Szilassy jóslatában, hogy majd csak áprilisban fog bekövetkezni az igazi veszedelem. Tréfára vette hát a dolgot, pedig a hajdúk már-már Magyarországot is lángba borították.

Rhédey szemére is lobbantja könnyelműségét 1612 márczius 20-án kelt levelében.

«Azt tuttam, Uram, hogy hazánknak s nemzetségünknek megmaradásáért Nagy András ellen segitséget bocsát kgd Németi uram mellé, holott Nagy Andrásnak minémü praktikája volt az törökkel, azt kgd nyilván értette és nemzetünknek eleitől fogva minémü veszedelmére volt. Mostis penig járton járnak az törökök hozzája, az budai basához és az szolnoki béghez küldött segítségért.»[2])

A török azonban csak köpenyegül akarta fölhasználni Nagy Andrást s még nem látta elérkezettnek az időt, arra, hogy nyiltan föllépjen Báthory ellen. A generális pedig — számításaiban csalódván — óvatosan kerülte a nyilt csatát és csak arra volt gondja, hogy mennél többet rabolhasson. A magyarországi hajdúkat is pártjára akarta vonni, mint az 1607-iki támadáskor, de most nem ment olyan könnyen a dolog, mert a vitézek egy része *Géczy Andráshoz* szított és várakozó állást foglalt el, más része, mint a

[1]) Már fentebb idézett s február 6-án kelt levelében írja a többek között Thurzónak: «*Ezt is adá Kende Tamás uram értesemre, hogy Nagy Andrásnak az törökkel valami praktikája volna*».

[2]) Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 92. nr. 9.

szoboszlai hajdúság, nem akarta könnyelműen koczkára tenni véren szerzett szép szabadságát.

A szoboszlaiakra különösen haragudott Nagy András, mert a «*német király*» hűsége alá adták magukat s legfőbb akadályai voltak a hajdúság egyesülésének. Mialatt tehát Báthory vezérei Erdélyben szervezték az ellenállást, de támadólag a töröktől való félelmükben nem mertek föllépni, a generális a böszörményi hajdúkkal szövetkezve, megrohanta Szoboszlót, melynek kapitánya *Fekethe Péter* épen távol volt. De bizony nem ért czélt, mert saját vitézei is felzendültek ellene és visszavonulásra kényszerítették «*latraival együtt . . . a pribék, áruló Nagy Andrást*».[1])

Ekkép a hajdú-mozgalom, Rhédey Ferencz és Némethy Gergely serény vigyázása által, már csírájában elfojtatott. Nagy Andrást pedig nemsokára utol érte megérdemlett sorsa. A fejedelem ugyan még most az egyszer megbocsátott neki — mondják azért, mert felesége igen szép «*frajczimereket*» tartott, — de mikor újolag árulásban találta, sőt nyilván kiderült, hogy élete ellen leselkedik, egy fejérvári mulatság alkalmával 1612 aug. 12-én végkép eltette őt láb alól.[2])

[1]) Fekethe Péter 1612 május 10-én tudósítja Forgách Zsigmondot az eseményekről. «Nyilván lehet Nsgdnál minémű . . . szerencsétlenség esett itthon nem létemben az zobozlai hívein az mi kegyelmes urunknak, kik nyavalyások, ha magokra nem vették volna annak az pribék áruló Nagy Andrásnak első szerencséjét, az mint itten környülünk lévő latrokkal volt végezése, kinek már világosan és bizonyosan végére mentünk, — az egész földet elburította volna . . . hazánknak szép szabadságos csendességének felbontására» stb. Minthogy azonban hada megháborodott és ellene támadt, nem mehetett elő dolgában. Mégis a böszörményiekkel együtt sok kárt tett a szoboszlainak. Kéri Forgáchot, hogy írjon a vezérnek és a basáknak, hogy ezután török földről ne legyen szabad csatázni. De írjon Rhédeynek is, hogy ne fogja pártját Nagy Andrásnak, hanem a többivel együtt büntesse meg. (U. o. fasc. 37. m. 21.)

[2]) Nagy András megöletése felől sokféle hír keringett az országban. Némelyek azt állították, hogy a fejedelem maga kezével vágta le, mikor a mezőn versenyt futottak. Mások szerint a gyalogok kapitánya alvásközben gyilkolta meg a hatalmas erejű embert. Báthory maga azt állítja Thurzó nádorhoz intézett levelében, hogy elfogatta és egy czigány hóhérral fejét vétette. (Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. 242. l. Szalárdy. Segesvári Bálint: Erd. Tört. Adatok. IV. k. 180. l. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 95. nr. 26. stb.)

De már ekkor annyi ellensége volt Báthory Gábornak az országban és országon kívül, hogy egygyel-kettővel több vagy kevesebb bizony számot se tett. Mikor pedig erőszakos, durva bánásmódjával, alaptalan gyanúival, fenyegetődzéseivel s méltatlan üldözésével utoljára még Bethlen Gábort is esküdt ellenségévé tette: megingott alatta a fejedelmi szék és maga alá temette.

A porta haragját el tudta hárítani fejéről s versenytársát, az áruló Géczy Andrást, engedelmes szolgájává tette; a brassai királybíró megöletése után fejet hajtottak előtte a szászok; Magyarországgal ismét szövetségre lépett, Forgách Zsigmond sőt még a nádor is szószólója lett az udvarnál: de Bethlen Gáborral való összetűzése végzetessé vált reá nézve.

A portán határozottan és visszavonhatatlanúl kimondták, hogy Báthorynak buknia kell s 1613 augusztus havában a törökök már elözönlötték Erdély széleit. Magukkal hozták Bethlen Gábort is, a jövendőbeli fejedelmet.

E válságos napokban Rhédey Ferencz rendkívüli buzgóságot fejtett ki hazája és uralkodója érdekében. Várad valóságos központja lett Erdély katonai kormányzásának. A főkapitány figyelemmel kísérte a török sereg minden mozdulatát, sűrűen levelezett a szomszédos várak parancsnokaival, megmustrálta, hadba szállította a vármegyék dandárait, eleséggel, lőporral, hadi szerekkel bőségesen ellátta Váradot s nap nap mellett sürgette a magyarországi segítséget.

Híven és lankadatlan szorgalommal teljesítette minden kötelességét és a fejedelem — noha Bethlen Gábornak sógora volt — rendületlenül bízott benne.

A török beütésének híre Magyarországot is rémületbe ejtette, de az udvar még most sem gondolt komolyan arra, hogy Báthorynak segítséget küldjön, sőt Báthory még arra sem kapott fölhatalmazást, hogy a király birtokain hadakat fogadhasson. Az országtartó urak pedig csak correspondeáltak egymással, de senkinek sem jutott eszébe, hogy a fölgerjedt láng oltásához fogjon, bár a szomszéd háza már javában égett.

Dóczy András 1613 augusztus 31-én két szathmári vitézt küldött Váradra Rhédeyhez, török hírek felől tudakozódni, a kik a látott és tapasztalt dolgokról következőképen referáltak:

«Váradi kapitány uram szemben lévén az ő felsége vitézeivel. első szava az volt: *No, uram, segittet é meg ő felsége az Római Császár, mert most kivántatnék, mert az bizonyos dolog, hogy Erdélyországában két felől immar benn a török császár hada Bethlennel együtt.* Kire is ő felsége szolgái azt mondották: főkapitány urunk ő nsga leveleiből Nagyságod mindeneket megért. De Rhédeyt nagy kedvetlenséggel látták lenni.»

«Fellakot, kikben török volt, az aradi ráczok, lippaiak, jeneiek felverték és az csanádi béket feleségestül Báthory Gábornak ő felségének vitték».

«Váradrul csatára 600 lovas s gyalog ment, kiknek Isten minémű szerencsét ád, azt azután halljuk meg».

Maga Rhédey szept. 2-án írt Dóczynak, csudálkozván rajta, hogy olyan nagy érdeklődéssel várja a híreket, de arra nincs gondja, hogy a török Havasalföldéről Erdélybe tört és Zkender basa előhada a Vaskapunál megharczolt a fejedelem vitézeivel. A gyulaiak közűl sok főembert, nevezetesen pedig Héder agát is elfogták. A lippai és jenei őrség a török tábort hátulról szüntelenűl zaklatja, Szeged körűl pedig apró csatározások folynak. «*Immár kgd jól érti az híreket* — fejezi be rövid levelét — *azért szinte mostan kévántatnék Magyarországból az segítség Erdélyben*».[1])

Hanem hát az urak csak a saját bőrüket féltették s még az nem forgott veszélyben. Máskülönben Magyarország örömest fegyverkezett volna, de az udvar, az Erdélylyel kötött szövetség daczára, minden áron semleges akart maradni. Igen ám, mert a török fenyegetődzött, hogy a beavatkozást békeszegésnek tekinti és nem hagyja boszulatlanúl. Ekkép tehát Báthoryval többé senki se törődött és segélykérő leveleit figyelmen kívül hagyák. A nádor utasította ugyan a vármegyéket, hogy készüljenek s mikor a király parancsa megérkezik, legott induljanak, mert «*Erdélyből nemcsak Magyarországnak de az egész kereszténységnek is könnyen utolsó veszedelme következhetik*»[2]) de mielőtt ez a hadba szálló parancs megérkezett volna, a szerencsétlen fejedelem sorsa már beteljesedett.

[1]) Dóczy a tudósításokat szept. 7-én elküldé Thurzó nádornak, jelentvén, hogy a fejedelem hír szerint Tordára szállott és a török Karánsebest megrabolta. (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 60. nr. 16.)

[2]) Szerémi id. m. 39., 43. l.

Október eleje óta Váradon tartózkodott. A gyulafejérvári palotában Ali pasa tanyázott, Szeben felé már elvágta a török az útat, Kolozsvár nem akarta befogadni, ez volt tehát egyedüli biztos menedéke. Rhédey Ferencz Váradot úgy megerősítette, hogy kiostromlásáról szó sem lehetett s az ellenség még csak közeledni se mert a falakhoz. A kapitány és a vitézlő rend tántoríthatatlanúl ragaszkodott hozzá, de a hitehagyott hajdúk vesztére törtek. Géczy András biztatására kicsalták őt a várból s 1613 október 27-én orozva, gyalázatos módon meggyilkolták.[1])

II.

Míg Erdélynek törvényes fejedelme volt, Bethlen Gábornak semmi úton-módon sem sikerült Rhédey Ferenczet magához hódítani. A becsületben megőszült, egyenes lelkű katona, urához és fejedelméhez való kötelességét elébbvalónak tekintette a sógorságnál s mindvégig híven kitartott Báthory mellett.

Neheztelt is ezért Bethlen s október 17-én írja feleségének, hogy «*Rédai Ferencz nem gondolván meg az országnak Báthory miatt való rettenetes veszedelmét, országkárával Váradban bebocsátotta, kiért az egész ország igen haragszik reá*».[2]) Elhiszszük azonban, hogy legjobban maga Bethlen haragudott, bár ő is meggondolhatta volna, hogy a mit sógorában hibáztatott, azt tulajdonképen dicsérnie kellene, mert a szolga hűséggel tartozik az ő urának. De a gondviselés útai kiszámíthatatlanok. Tíz nappal később talán már Bethlen sem haragudott, bár szentül meg lehetett győződve arról,

[1]) Erdélyi Országgyűlési Eml. VI. 76—82. Bojti Gáspár (Engel Monument.) s utána Szilágyi S. Báthory Gábor története. A fejedelmet csak két hű vitéze, *Lónyay Farkas* és *Komáromy András* védelmezé a nagy számmal támadó orgyilkosok ellen. Amaz oldalánál esett el, Komáromy kiépült ugyan sebeiből, de egész életére nyomorék maradt.

Báthorynak már egyszer holt hírét költötték. Dóczy István 1612 márczius 15-én írja Váczról a nádornak, hogy «az gyulai bék két törököt küldött az budai bassához, kiktől azt izente, hogy Gábort valami asszonyállat késsel verte volna által és így meghalt volna . . . igen nagy híre vagyon Budán» (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 57. nr. 13.)

[2]) Erdélyi országgyűlési Emlékek. VI. k. (Törvények és okiratok I. sz.)

hogy Rhédey Ferencz a szerencsétlen fejedelem halálában tiszta és ártatlan. Híresztelték ugyan az emberek, hogy a gyilkosság néhány biharvármegyei főúr tudomásával és beleegyezésével történt, sőt némely gonosz akarója még Rhédeyt is gyanusitotta, de valamint az egykori vizsgálat, úgy az újabb történelmi kutatások is megczáfolhatatlanúl bizonyítják, hogy a váradi tragœdiát kizárólag a hajdúk: *Géczy András* és czinkostársai, *Szilassy*, *Zámbó*, *Ladányi* stb. rendezték.[1])

Báthory halála után Rhédey Ferencz szívvel-lélekkel csatlakozott sógorához és nem gondolt többé arra, hogy bucsút vegyen a váradi kapitányságtól, bár kellemetlen vendége, a köszvény, már egészen hatalmába kerítette. Gyakorta megtörtént, hogy szekérről, vagy plane nyoszolyában fekve igazgatta a sereget, mint hajdanában az öreg *Borbély György*, de még így is megverte az ellenséget. Mert az esze helyén volt s annak felette oly nagy tekintély vala a vitézlő nép között, hogy minden parancsának szó nélkül engedelmeskedtek.

Tudvalevő dolog, hogy Bethlen csak lassan és sok küzdelem árán volt képes magát megerősíteni székében, mert az udvar rossz indulata, gyanúja és bizalmatlansága minden törekvése elébe gátot vetett és néha bizony válságos helyzetbe sodorta.

Mátyás király nem akarta őt törvényes fejedelemnek ösmerni, Thurzó nádor, Forgách Zsigmond, Dóczy s a többi urak pedig ep oly esküdt ellenségei voltak neki is, mint előbb Báthorynak. De az udvarnál valósággal borzadtak tőle, mert nemcsak török érzelműnek, hanem annak rendje és módja szerint körülmetélt musulmánnak tartották.

Mátyás kormányának legfőbb törekvése oda irányult, hogy Bethlent a Báthory-féle várak és erősségek birodalmából kizárván, helyzetét Erdélyben tarthatatlanná tegye. Eleinte törvényes szint adtak a dolognak, de mikor tapasztalták, hogy így czélt nem ér-

[1]) Pernecsy Gábor, a ki Ecsedet Dóczy első szavára föladta a királynak, s a ki Rhédeyt halálból gyűlölte, 1614 május 4-én írja Dóczynak, mint egy inastúl hallott dolgot, hogy «*Rédey bemegyen Kolozsvárra az terminusra, s az váradi papot is beviszi vele, hogy megmentsék magokat az vajda és az ország előtt az Báthory fejedelem halálában, hogy ük nem vétkesek, kiket Isten soha ki ne hozzon Erdélyből többször.*» (U. o. 458. l.)

hetnek, rábeszéléssel, fenyegetéssel, igéretekkel és megvesztegetéssel úgy körülhálózták a várkapitányokat, hogy Ecsed, Huszt, Tasnád és Kővár rendre meghódolt a királynak.[1])

Csakhogy a legfontosabb hely, Várad, melytől Erdély sorsa függött, szerencsére Bethlen Gábor kezén volt és Rhédey Ferenczet se megijeszteni, se megvesztegetni nem lehetett. Méltóság, rang, kitüntetés nem imponált ennek, mikor saját becsületes igyekezete által úgy is elérte, a mire vágyott. Híven és odaadással szolgálta az ügyet mindig, a melyhez szegődött, s lelke nyugalmát, jó hírét, nevét a világon semmiért se áldozta volna föl. Legjobban tudta ezt maga a nádor, a ki — bár a politikai téren ellensége volt — nagyrabecsülését nem vonhatta meg tőle.

Váradot azonban Mátyás minden áron bírni akarta s mikor meggyőződött arról, hogy Rhédeyt nem lehet eltántorítani, nyiltan kijelentette, hogy Bethlen Gábor elismerésének legelső föltétele Várad átadása.

De a fejedelemhez küldött követek titkos utasítást is kaptak, hogy ne foglaljanak ám el ily merev álláspontot és ha látják, hogy Bethlenben nem hiányzik a jó akarat, körömszakadtig alkudozzanak vele e fontos véghely birtoka felett.

Először mindenesetre föltétlenül követeljék Váradot, később azonban igérjenek reversalist, hogy néhány év múlva, mikor már a királynak alkalma lesz meggyőződni a fejedelem hűsége és állhatatossága felől, vissza fogja bocsátani a várat Erdélynek. Követeljék, hogy egyenlő számú magyar és német őrség legyen Váradon német származású kapitány alatt, de ha ebbe nem akarnának belenyugodni, ám legyen hát a magyaroknak külön kapitánya, de az a király kinevezésétől függjön. Utolsó esetben pedig érjék be azzal, hogy a tisztán magyar őrség a királynak is hűséget fogadjon, szóval, hogy a vár a fejedelem és a király közös birtoka legyen.[2])

Alkudozásra azonban nem került a dolog, mert Bethlen kezdettől fogva a leghatározottabban visszautasította az udvar követelőzéseit. Ugyan mit is használhatott volna neki Mátyás elösmerése Várad nélkül, mely fejedelmi székének legfőbb, sőt a fennforgó viszonyok között mondhatni egyetlen oszlopa volt? Mit használ-

[1]—[2] Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VI. 321. *Okiratok* X. b.

hatott volna a Magyarországgal való szövetkezés, ha a török haragját magára vonja? megtanulhatta Báthory példájából. És az egyszer bizonyos, hogy a porta okvetetlenül föláldozza őt a legelső jött-ment trónkereső kedveért, ha Váradot a németnek adja.

Nagyon jól tudták ezt Bécsben és Prágában s épen az volt a czéljok, hogy Bethlent kelepczébe csalják. Ha nem mond le Váradról, nem ismerik el fejedelemnek és Magyarországgal gyülik meg a baja; ha lemond, majd megmetszik a torkát Stambulban, mint Báthorynak.

Csakhogy gazda nélkül számoltak, mert Bethlen nem Báthory Gábor volt. Kétségtelenül nagy fontosságot tulajdonított a Mátyással való szövetkezésnek, de ezt csak eszköznek és nem czélnak tekinté. Mert politikájában a Bocskay által megjelölt útat és irányt követte és sokkal tapasztaltabb államférfi volt, semhogy az udvari cselszövények hálójában fennakadt volna.

Mátyás kormánya maga is érezte, hogy oktalan követelőzésével már túl ment a politikai tisztesség határain, oly színben igyekezett tehát föltüntetni a dolgot, mintha Várad átadása Magyarország megmaradásának föltétele s az egész kereszténységnek érdeke volna.

Azzal argumentáltak a követek, hogy Erdély nem lesz képes sokáig megvédelmezni függetlenségét a töröktől vagy legjobb esetben Lippával és Jenővel együtt Váradot is elveszti, a miből aztán Magyarországnak is végromlása következik. Az udvarnál pedig nyiltan gyanúsították Bethlent, hogy az említett várakat kész átengedni a portának, csakhogy megerősíthesse magát székében. És midőn a fejedelem a rendekkel együtt visszautasitotta e méltatlan vádat, meggyőzőleg kimutatván, hogy Erdély sokkal inkább megvédelmezheti Váradot, mint a király, — azzal állottak elő, hogy Rhédey Ferencz titkon már alkudozik a basákkal s csak jó alkalomra vár, hogy az erősséget kezükre játsza.[1])

[1]) Mátyás király márczius 25-én írja Dóczynak: «Ex fidedigna relatione intelleximus, pacis publicæ et christianæ tranquillitatis osores Franciscum Rédey, damnosis suis practicis apud hostem Turcam agere, quo Varadinum introducat turcicum præsidium.» Ugyanakkor a követeket is értesíti, s másnap Ferdinánd főherczegnek panaszolja el Rhédey Ferencz gonosz szándékát. (U. o. 432—435.)

Ez ugyan nem volt igaz, de a mennyiben a hír állítólag a portáról származott, alkalmas ürügyet szolgáltatott Mátyásnak arra, hogy Várad átadását követei által annál nyomatékosabban sürgesse. A fejedelem azonban nyugodt méltósággal kijelentette, hogy nagyfontosságú országos ügyek tárgyalásánál mende-mondákon, kósza híreken elindulni nem szokás, de nem is tanácsos. Különben a váradi kapitányság tiszte olyan ember kezében van, a ki minden gyanún felül áll s hogy Rhédey magatartása kifogástalan, arról bárki meggyőződhetik.[1])

Lehetséges, hogy Mátyás komolyan hitt a váradi kapitány felől terjesztett hírek valóságában, de bizonyosan tudjuk, hogy azoknak semmi alapjuk se volt, s hogy valószinűleg Dóczy és több hozzá hasonló hamis hírszerző emberek költötték. Rhédey a fejedelemmel együtt mindent elkövetett, hogy Várad védelmi képességet fokozza. Gondoskodott, hogy az őrség válogatott és rendesen fizetett katonákból álljon. Visszaszerezte a vár föntartására rendelt, de Báthory alatt elidegenített jószágokat, pontosan behajtotta a jövedelmeket s mint Bihar vármegye főispánja, felügyelt, hogy a fiscus bevételei hiánytalanul kezeltessenek. Mert a fejedelem Kraszna és Szolnok vármegye adóját, valamint a váradi és debreczeni harminczadot is Váradhoz deputálta, úgy hogy az összes jövedelem számítása szerint körülbelül 32,000 frtra rúgott. Ebből az őrség fizetésére esztendőnként 20—22,000 frt fordíttatván, a megmaradó összeg a vár építésére és jó karban tartására szolgált. Majd minden levelében kéri és bizodalmasan figyelmezteti sógorát, hogy a vitézlő rend fizetése pontosan kijárjon s az őrségben csak válogatott katonák legyenek. A többek között 1614 febr. 10-én részletes tudósítást küldvén, igéri, hogy legközelebb alkalmas vicekapitányról is fog gondoskodni, de addig is «*kegyelmedet* — úgymond — *hazánknak közönséges javáért kénszerítjük a szüntelen való vigyázásra. Immár oda kifelé Huszt és Kővár oda lévén, csak kegyelmedre támaszkodhatunk . . . minékünk Váradra, ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk volna, mint az magunk személyére, kegyelmedet is, elhittük, Isten abban minden jóra segíti*».[2])

[1]) A Várad átengedésére vonatkozó tárgyalásokat l. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. k. (Törvények és okiratok. XXIV.)

[2]) Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor politikai levelei. 12. l.

De míg Bethlen föltétlen bizalmával tüntette ki Rhédeyt és sohasem is csalódott benne, addig a gonosznyelvű besúgók szüntelenül áskálódtak ellene, hogy magyarságával, hitével nem gondolva, egyetért a törökkel. Az udvarnál pedig mindent föltettek az egykori füleki kapitányról, a ki Bocskay támadása idején oly sok kárt okozott a németnek. Mátyás király 1614 május 23-án kelt meghagyásában Isten tudja, hányadszor, figyelmezteti a nádort, hogy Rhédey alattomban levelezik a törökkel; az ország romlására tör és azzal fenyegeti a váradi őrséget, hogy ha a fejedelemnek hűségesen nem szolgálnak, elbocsátja őket és törökkel rakja meg a várat, a minthogy már janicsárok is vannak a helyben.[1])

Úgy kell lenni, hogy Rhédey tapasztalván, hogy az őrség hajlandó volna meghódolni Mátyásnak, tényleg fenyegetődzött is a törökkel, mert a követek később az ellene szórt vádakat egyenesen a váradiakra való hivatkozással igazolják.[2]) Pernecsy azonban még azt is ráfogta, hogy a lippai és jenei vitézeket is a töröknek való hódolásra kényszeríti.[3])

Mind a kettő alaptalan koholmány és úgy látszik, hogy az efféle híreket czélzatosan terjesztették, hogy az udvar annál jobban ragaszkodjék Váradra vonatkozó követeléséhez. Ragaszkodott is körömszakadtig, míg végre a török fenyegető magatartása oda kényszerítette, hogy a Bethlen által ajánlott szövetséget elfogadja.

De az időközben fölbiztatott Homonnay már nem akart visszatérni megkezdett útjáról s a prágai udvar csalárd, kétszínű politikájával, mint mondani szokás, a saját fejére gyujtotta a házat.

Homonnayt egyfelől a török, másfelől az udvar hitegetései tökéletesen elámították s erősen fegyverkezett, hogy kiforgassa Bethlent fejedelemségéből. Megnyerte és zsoldjába fogadta a haj-

[1]) Különben még azt is írja, hogy Bethlen a lippai és jenei keresztény őrséget, ha a vár megadásában ellent tartana, feleségestől, gyermekestől együtt ki akarja szolgáltatni a tatároknak. Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 18. nr. 21.

[2]) Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. Irományok. I. sz. d.

[3]) «Chorvás Tamás fia, ki Rhédey inasa, ma juta Szentjóbrul, azt beszéli azt ű bizonyosan mondhatja, hallotta az urától, hogy meg izente Jenőbe, Lippába, hogy adják meg az töröknek, mert abban soha egyébb nem lehet, hanem . . . megadatja Bethlen vajda.» *Pernecsy levele id. h.*

dúk egy részét, összeköttetésbe lépett a havasalföldi vajdával s a nádor és a kassai generalis tiltakozása ellenére rövid idő alatt feles számú hadi népet toborzott össze.

Bethlen Gábor komolyan aggódott, mert csakhamar belátta, hogy Homonnay vakmerőségének titkos rugói vannak. «*A ki hadat nyilván fogad* — írja 1616 január 19-én Rhédeynek — *és az ő felsége magyarországi tisztviselői megengedik az hadak fogadását, az nyilván való ellenségnek jelensége.*» Valóban a hajdúk zászlókat osztogattak szét a vitézlő nép között s úton-útfélen mutogatták a király «*levelét*», magukhoz hitegetvén a csavargó, «*uratlan embereket, kik az háborúságot alig várják.*»[1])

Ki is derült nemsokára, hogy Homonnay háta mögött a prágai udvar áll s Mátyás kormánya, a fejedelemmel kötött szerződés daczára, nemcsak hogy szemet hunyt a dologra, de titokban szította is a Bethlen megbuktatására irányuló mozgalmat. De mikor ez ünnepélyesen tiltakozott a nagyszombati béke megsértése ellen, kijelentvén, hogy ha le nem ültetik Homonnayt, majd elbánik ő maga ellenségével: Pilátus módjára mosták kezeiket, biztosítván a fejedelmet atyai kegyelmükről és jó indulatukról.

Bethlen azonban tudta, hogy kivel van dolga s minden előkészületet megtett arra, hogy Homonnayt méltóan fogadja. Először az volt a czélja, hogy kimegy elébe Magyarországba, feleségét pedig kincseivel együtt Váradra küldi. De aztán meggondolta a dolgot és tudósította Rhédeyt, hogy arra az esetre, ha Homonnay nagyobb erővel támad, maga is Váradhoz száll.

Meghagyta tehát neki, hogy késedelem nélkül mustrálja meg és ültesse föl a vármegyék hadait, fogadjon vagy 2000 főnyi jó fegyveres legényt, mindenek felett pedig *Fekete Péter* hajdúkapitányt igyekezzék elhódítani Homonnaytól. Ennek megnyerésére különös súlyt helyezett s fölhatalmazta Rhédeyt, hogy pénzt, jószágot, mindent igérjen neki, csakhogy pártjára vonhassa. Követeit pedig szüntelenül járassa a hajdúvárosokban, Ungvár környékén s a Bodrogközön és tudja meg bizonyosan, hogy felülnek-e Homonnay mellett a vármegyék és a végbeliek? mert ebben az esetben kétségtelen, hogy a császár keze is közreműködik. «*Az Ur Istent*

[1]) Bethlen levelei 33. l. Orsz. gyűl. Eml. VII. k. 39. l.

segítségül híván — így végzi január 26-án kelt levelét — *ügyekezzünk Uram rajta mindketten, hogy kegyelmed becsületes jó hírének, nevének s hivataljának fogyatkozás nélkül megfelelhessen, melyet meg is ad Isten, csak békességünk maradjon meg; az én atyafiságomban megnyugodjék kgd és abban ne kételkedgyék semmit*».[1])

Rhédey pontosan el is járt tisztében, egyedűl Fekete Pétert nem sikerűlt elhódítani. A szoboszlai kapitány testestül-lelkestül hajdú volt és erkölcsét nem tagadhatta meg. Az pedig nyilvánvaló dolog, hogy a hajdúság tömege mindig a támadóhoz csatlakozott. Bizonyítja ezt Bocskay István és Báthory Gábor példája, sőt így volt ez már a török hódítás kezdetén is. A hol védelemről, kitartó ellenállásról volt szó, oda hiába küldtek hajdút, de mikor föl kellett verni a török tábort, mikor vakmerő, Istenkísértő támadásra vezényeltek a hadnagyok, ott aztán emberül forgolódtak a jámbor vitézek. Meg aztán persze a fegyelmet, a hadi regulát se tűrték, de ha zsoldot, a mellett meg szabad zsákmányt kiáltott valaki, bizony azután még a pokolba is elmentek volna. Homonnay pedig azonképen cselekedett s volt esze a szoboszlai kapitánynak, hogy nem pártolt Bethlenhez, mielőtt valamit próbált volna. Nyilván úgy gondolkozott, hogy erre még később is ráér, mikor majd licitálni fognak rá a fejedelemségkereső urak, mint annak idején Nagy Andrásra.

Bethlen Gábor, Homonnay támadásának első hírére oly lázas tevékenységet fejtett ki, hogy február 6-ig már 14,000 embert gyűjtött össze Bihar vármegye és a részek hadain kívül. Ezzel a sereggel már egész bátorságosan szerencsét próbálhatott volna, de hát nem volt rá szükség, mert Magyarországból jó hírek érkeztek. A nádor ugyancsak sarkára állott, hogy a békességbontót gonosz igyekezetiért megbüntessék, a vármegyék nem is hajtanak szavaira, a kassai generalis pedig «*merő bolondságnak tartja*» Homonnay rezgelődését stb. Szóval Bethlen hálát adott Istennek, hogy elmúlt a veszedelem s Fogarasra ment telelni. Rhédeyt is utasította, hogy ne zaklassa tovább a vármegyéket, maradjanak csendességben, mert már ezután semmi sem fogja zavarni a szent békességet.[2])

[1]) Bethlen levelei 46., 47. sz.
[2]) U. o. 50., 51., 55. sz.

De tavasz nyiltával ismét gyülekezni kezdtek a fellegek s Bethlen mihamar meggyőződött arról, hogy az udvar jóhiszeműségébe vetett bizodalma homokra épült vár. Rhédey Ferencz május elején már arról értesítette őt, hogy Radul havasalföldi vajda Homonnayval együtt be akar törni Erdelybe, most tehát ütött a cselekvés órája . . .

A fejedelem első sorban ismét a hajdúk megnyerésére gondolt s bőségesen utasította Rhédeyt, hogy mitévő legyen. Beszéljen a lelkükre, emlegesse előttük Bocskay István példáját, hivatkozzék hitükre, magyarságukra, igérjen nekik jószágot, adómentességet, örök szabadságot. Kiváltképen pedig arra a megátalkodott Fekete Péterre legyen gondja és ha az igazságot nem akarja, «*üttesse el láb alól*». Harminczkét jobbágyot és 1000 frtot kap az, a ki végére jár. Maga pedig szálljon ki Váradból nagy készülettel s együtt induljanak az ellenségre. Lesz jó dolga Homonnaynak, hogy 10—20 ezer emberrel meg nem próbálja Váradot, de ám lássa, mit cselekszik. Fődolog, hogy a támadás készületlenül ne találja Erdélyt és hogy szakadozva ne harczoljanak, mint Brassónál Székely Mózes idejében stb.

A fejedelem egyik levelet a másik után irogatta s a követek szüntelenül jártak Gyulafejérvár és Várad között. Az ország belsejében is veszedelmes mozgalom indult meg Homonnay érdekében s a fejedelem a török mellett, most már minden bizodalmát Rhédeybe vetette Nem is kellett annak többé semmi utasítás. Valószinüleg úgy gondolkozott, hogy szép dolog az a correspondentia, de pennával nem lehet megverni az ellenséget; eszeágában sem volt tehát, hogy a hajdúkkal alkudozzék, de a mint hírül hozták, hogy az ellenség átkelt a Tiszán, zászlót emelt, hadat kiáltatott, úrnak, tolvajnak kegyelmet, jószágot igért [1]) és elindult, hogy szemben fogadja a támadókat.

A budai basa pedig junius 4-én megparancsolta a hajdúknak, hogy mind egy lábig Rhédey Ferenczhez álljanak és tőle hallgassanak, mert Homonnay György lázadó s a hatalmas császár ellensége. Elvárja tőllük, hogy hivek és szófogadók lesznek, mert különben majd boszút áll rajtuk.

[1]) Erdélyi Orsz. gyül. Eml. VII. 51.

De nem így kellett ám a hajdúk nyelvén szólani. Sokkal jobban értett ahhoz az egri basa, a ki ilyan formán serkentette őket: «*Én ki vagyok Egri várában Magyar Ogli basa, az hatalmas császár főbasája. Úgy nyissátok föl a szemeteket, hogy talán hallottátok az én híremet, nevemet, Erdélyországban sok apa, anya siratott meg engemet*». Ezt már megértették a Polgáriban lakó jámbor vitézek és igyekeztek is a szolnoki bég táborába, nehogy a basa, ígérete szerint, harmad napra köztük teremjen.[1])

De mielőtt még a török segítség elérkezett volna, Homonnay előljáró hada «*Kain*» Fekete Péter vezérlete alatt már betört Erdélybe s a vasadi, bagosi, perecsényi és bágaméri hajdúkat a király s a jövendőbeli vajda hűségére esketvén, június 10-én a biharmegyei *Konyárdhoz* szállott. Körülbelül másfélezeren voltak, de már maga Homonnay is megindúlt s minden óra veszedelmet hozhatott az országra.

Most aztán kitűnt, hogy Várad csakugyan «*őr álló bástyája*» Erdélynek, Rhédey Ferencz pedig olyan ember, a kinek helyén van a szive, hatalmas a karja. Mikor hírül hozták, hogy a támadók már fölégették Konyárdot sőt az ő piskolti udvarházát is megdulván, ménesét elhajtották, bár maga köszvény miatt most is ágyban feküdt, egy perczig se habozott tovább s 1000 válogatott lovassal ellenük indúlt. «*Nagy és kemény harczot tartottanak, mind az két félben ugyan felesen elvesztek*», de a csata nem dőlt el s másnap június 11-én Rhédey újolag támadt. Most aztán teljes diadalt aratott felettük, és az Úr Isten ő szent felsége — írja a csata után Zemplén vármegye rendeinek — érdemük szerint megszégyenítette azokat, a kik Erdélyt hitében, szabadságában, megmaradásában háborgatni kívánták.[2])

Dóczy tudósításai szerint a konyárdi csatát a böszörményi és bagaméri hajdúk átpártolása döntötte el, a kik megháborodván, társaikra támadtak, hogy mint pápistákat és németeket levágják

[1]) Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 47. nr. 25.

[2]) U. o. fasc. 96. m. 29. Dóczy írja 1616 május 27-én: Maga Rhédey uram, ha ugyan beteg-e a vagy csak tetteti nyavalyáját? de az bizonyos, hogy ágyában fekszik. (U. o. fasc. 57. nr. 30.)

őket, mire aztán Homonnay vitézei két tűz közé szorúlva, csak futásra gondoltak.[1])

A győzelem után Rhédey Debreczen alá vezette a sereget s június 13-án értesítette a nádort a történtek felől. «Én mindeddig Bihar vármegye határából ki nem mentem — írja a többek között — és nem is igyekezem tovább menni, hanem szegény nyomorúlt hazánkra vigyázok. Az török felette igen kívánta, hogy mellénk jőne, kiváltképen az egri pasa az, ki mostan Szolnoknál vagyon táborban, de még eddig csak egy törököt sem hittunk mellénk es nem is hívunk, mert Istennek hála, magyarok is elegen vagyunk. Csak ne legyen Magyarországtól bántásunk, egyéb idegen nemzettől, lengyeltől, rácztól, kozáktól megoltalmazzuk magunkat».

Panaszkodik továbbá, hogy a kassai kamara bizonyos jószágától meg akarja fosztani, ráfogván, hogy az ecsedi vár tartománya volna, pedig tízezer forinton vásárolta Báthory Gábor fejedelemtől es jó igazsággal, zálogjogon bírja. Kéri a nádor pártfogását, hogy ne háborgassák őt minden méltó ok nélkül, hiszen eleget károsodott már, mikor Nyitrát elvették tőle.[2])

A fejedelem csak későn, június 19-ike körül értesült a konyárdi győzelemről, Kornis Zsigmond útján, mert Rhédey Ferencznek nem volt érkezése levelet írni. És mikor kívánsága szerint sógora mindenről alaposan informálta, kimondhatatlan öröme támadt.[3]) «*Áldott az Isten, ki az ő dicsőségét, nagy nevét megkáromlani az bálványozó népeknek nem engedi, nyomorúlt*

[1]) Ez a jó úr valósággal bolondja volt a «*híreknek*», s ha szép szerével nem juthatott hozzájuk, hát inkább maga gyártott, hogy az udvarnak és hatalmasoknak kedveskedhessék. — De eszeágában se volt, hogy végére járjon, igaz-e, nem-e? hanem úgy melegiben mindent megírt a mit csak hallott. Persze, hogy a várkapitányoknak kötelességük volt a hírszerzés, mert háboruban ez nagyon fontos dolog, de ugyan megjárt volna az a ki a Dóczy *biztos értesülései* nyomán akart volna elindúlni. Igazán olyan ember volt a milyet a köznép gúnyosan «*csepü-telegráf*»-nak szokott nevezni. Különben idézett levelét l. Erdélyi Orsz. gyűl. Eml. VII. k. 351. l.

[2]) Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 42. m. 45.

[3]) «Szalay Ferencz az elmúlt Vasárnap 7 óra tájban ére utamban Branicskán az kgd örvendetes írta és izente hírekkel, kin az Istennek az én erőm s elmém szerint hálákat adván, *minémű örömöm légyen rajta, kgdnek meg nem írhatom.*» (Bethlen levelei 58. l.)

hazánk megromlására ügyekező latrokat szándékokban elő nem bocsátja».

Meleg szavakban mondott köszönetet Rhédeynek, biztosítván, hogy a hajdúk által okozott kárát helyrehozza. Egy felöltöztetett török lovat is küldött neki ajándékba, buzdítván, lelkesítvén, hogy továbbra is híven szolgáljon hazájának.

«Az kegyelmed becsületes jó híre, neve, noha mindenkor fénylett, de ennyivel inkább fog ezután fényleni, mivel hazánk ellenségit Isten kgd gondviselése által szégyenítette meg. Az Úr Isten kgdt sok esztendeig éltesse jó egésségben és adjon erőt kgldnek ő felsége az ő nagy nevének es szegény hazánknak oltalmára. Kegyelmedről felette nagy kedvesen vöttem és veszem minden eddig való szorgalmas vigyázását, hasznos szolgálatját, háládatlan sem akarok lenni érette, ha Isten életemet megtartja. Tudom magam is az kicsin értékkel, annál inkább beteges állapottal, mely nehéz legyen hadakozni, de kgd azzal mostan ne sokat gondoljon. Az Úr Isten a mennyire való erőt kgdnek engedett, kevés fáradságát ne szánja, mert nem magának szolgál mostan, hanem az Istennek és édes hazánknak.»[1])

A fejedelem nem becsülte túl a váradi kapitány érdemét, mert a konyárdi győzelem magában véve talán kis dolog volt ugyan, de igen fontos következményekkel járt.

Megszakadozott a hajdúság s egy része *Simonyi* és *Füzy* alatt Bethlenhez szegődött, másrésze hűséget fogadott Rhédeynek és lakó helyén csendességben maradt.[2]) Megrémültek a pártos urak és nyakra főre cserben hagyták Homonnayt s mi fődolog, a portán meggyőződtek arról, hogy ok nélkül vádolták Bethlent *németességgel*. Mikor tehát a fejedelem Lippát átengedvén a töröknek, a Rhédey által nyert tizenhárom zászlót beküldte Konstantinápolyba: Homonnayt a porta végkép elejtette. A prágai udvar tovább folytatta ugyan «*rettenetes színmutatását és praktikáját*», de mikor tapasztalta, hogy a fejedelem folytonosan gyűjteti a hadakat és vagy tisztességes békét vagy nyílt háborút akar,[3]) mikor belátta,

[1—2]) Bethlen levelei 61., 65., 66. sz. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 58. nr. 30. és 60. nr. 36.

[3]) Erre vonatkozólag írja többek közt a fejedelem Rhédeynek: «Ha

hogy Homonnaynak minden törekvése hiába való, mert Bethlennek a feje fölött tartott «*ijjesztő váz*» semmit sem árthat, sőt a magyarországi vármegyék egyenesen Homonnayra akarnak támadni: kénytelen-kelletlen hozzá kezdett az alkudozáshoz.

De bizonyára nem így történik, ha Rhédey Ferencz a hajdúkat szét nem veri és megnyilik az út Erdélybe. Akkor Homonnay egyfelől, Radul másfelől támad, a kóborló hajdúságot, mely a széleken gyülekezve csak azt leste, hogy fordúl a koczka, — neki szabadítják az országnak s a lázadó, németes urak alkalmasint megingatják Bethlen Gábor alatt a fejedelmi szeket.[1])

A nagyszombati alkudozások sokáig elhuzódtak ugyan, mert a szerződő felek szokás szerint kölcsönösen gyanakodtak egymásra, de végre megis megállapodásra jutottak a biztosok és 1617 augusztus 2-án a békeszerződést egymás között kicserélték.[2])

Rhedey ez alatt a fejedelem meghagyásából Váradot építtette, de a dolog csak lassan haladt előre, mert az örökös fegyverkezés az országnak minden jövedelmét kimerítette. Annak előtte Váradon 800 lovast és 600 gyalogot tartottak, a főkapitánynak nem is úri de valósággal fejedelmi asztala volt, Báthory Gábor alatt azonban úgy eltékozolták a várnak minden jószágát, hogy a jövedelemből többé kellő számu őrséget se lehetett fogadni. Magánosok meggazdagodtak, parasztok főnemesekké lettek, minden ember birtoka adómentes volt, maga a vár pedig szükséget látott. Az a 30—32 ezer forint, melyről Bethlen egyik levelében emlékezik, bizony csak papiroson volt s Rhédey szüntelenül panaszkodott Várad fogyat-

békességben akarnak élni, tartsunk és kössünk igaz békességet, én is kész vagyok hozzá; ha penig fegyverre akarják az dolgot vinni, ahhoz is Isten segítségével most vagyon nekem módom, mert ha arra megyen az dolog, elég szablyát vihetek én is az békesség-bontogatókra.» (Bethlen levelei 63. sz.)

[1]) Dóczy a konyárdi csata előtt azt írja a nádornak, hogy Bethlen táborában zene-bona támadt és a fejedelem saját hada előtt megfutamodott Szász-Sebesre, innét pedig Dévára. «*Az nemesség izent Homonnay uramnak, siettetik, menten menjen közikbe, mert Bethlent tovább nem akarnák uralni.*» A hír ilyen formában nem volt igaz, tény azonban, hogy a pártos urak vérszemet kaptak, s ha az első támadás sikerül, bizonyára nagy dolgot adnak a fejedelemnek. Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 57. nr. 30.

[2]) Erdélyi Orsz. gyül. Eml. (Okiratok LXXI. sz.)

kozott állapotáról, úgy hogy a fejedelem már el is unta hallgatni. «*Én Váradnak szükségére milliót se szánnék rendelni, csak volna honnét*» írja 1616 szept. 17-én s erősen korholja a rossz viceispánokat, kalmár lelkű nemes embereket, kik csak a maguk hasznát lesik, mialatt ő gonddal, búsulással, főtöréssel, éjjel nappal való nyughatatlansággal védelmezi az országot.[1]) Mikor azonban Rhédey azzal állott elő, hogy ő bizony beteges, öreg ember létére örömest elbúcsúznék tisztétől: sietett megnyugtatni, hogy hiszen majd csak előteremti hát a szükséges költséget, csak viseljen gondot továbbra is olyan buzgón és dícséretesen, mint eddig és ne idegenedjek el Váradtól... «*mert ha Várad nem lészen, Szent Jób és a többi sem lészen Uram; őrizzük Váradot, mert úgy maradhat kgd is szép keresett javaiban s mi is Erdélben*».[2])

Sajátságos, hogy ez a körülmény nem jutott, nem akart eszébe jutni az udvarnak akkor, mikor Rhédey Ferenczet következetesen gyanúsította, hogy Váradot elébb-utóbb a török kezére fogja játszani. Hiszen ha még magyarságát, nemzetéhez való szeretetét képes lett volna is megtagadni, józan észszel nem lehetett föltenni róla, hogy sok fáradságával, vére hullásával szerzett vagyonát könnyelműen föláldozza. Mert jószágai többnyire Bihar és a szomszédos vármegyékben, szóval azon a földön terültek el, melynek védelmet és biztonságot egyedül Várad nyújtott. *Szent Jób* pedig, feleségének és családjának nyugodalmas feszke, épenséggel Várad torkában állott. Már pedig azt mindenki előre tudhatta, hogy ha a török egyszer megfészkeli magát Váradon, akkor Szent Jóbbal és a sarkadi kastélylyal együtt csakhamar az egész tartományt elnyeli a hódoltság. Rhédeynek magának is szomorú tapasztalatai voltak erről s megtanulhatta Eger példájából a maga kárán, hogy a hol a félhold megjelenik, ott a paraszt s az egytelkes nemes még csak megélhet, de a régi nagy birtokos nemzetségek sarjadékai mihamar földönfutókká, jószág nélkül szűkölködő szegény legényekké lesznek. Bizony aligha nem ez a sors várt volna az ő egyetlen fiára is...

[1—2]) Bethlen Gábor levelei 71., 72. sz. — Csak Dóczy rossz akarata foghatta Rhédeyre, hogy a konyárdi csata alkalmával tettette magát, mert még julius közepén is betegen ment le a kolozsvári gyűlésre. (Erd. Orsz. gyül. Eml. VII. 370.)

Rhédey Ferencz tehát nemcsak Erdélyt, de egyszersmind vagyonát és családi tűzhelyét védelmezte Váradról s a mennyire ösmerjük, nem hogy megadására gondolt volna, de még életét se szánta volna föláldozni mellette.

Egész életében szerző ember volt s mikor hivatalának terhes gondjaitól szabadúlhatott, minden idejét jószágának gyarapítására, birtokügyeinek rendezésére fordította. Örökösen vásárolt s a mit pedig egyszer magáénak mondott, azt ugyan ki nem bocsátotta többé, ha csak erőszakkal el nem vették tőle. Nyitráért holta napjáig fájt a szíve, pedig az erdélyi fejedelmek tízszer annyit erő birtokot adományoztak már neki s egyetlen fiára valóban dus örökség nézett. *Szent Jób* várán és uradalmán kívül bírta még *Zsákát*, a várral, várossal és tizennyolcz faluval, továbbá a sarkadi kastélyt, *Szent Imrét, Örvendet, Piskoltot, Szaniszlót, Zilah* várost tartományával stb., mindazonáltal nem győzött betelni a birtokkal s felességestül évről-évre gyűjtött, szaporított a kis *Ferkőnek*.[1]) Bethlen Gábor, kihez nem csak a sógorság de még ifjúkori benső, bizodalmas barátság kötötte, semmit se tudott megtagadni tőle s ha Várad körül és a Partiumban valamely tekintélyesebb birtok magszakadás vagy hűtlenség czímén a fiscusra szállott: arra Rhédey egy vagy más módon csakhamar rátette a kezét. De pénzen is sokat vásárolt, a mit már a fejedelem nem tudott helyeselni. «Az en censuram szerént nem kellene kegyelmednek magát az sok jószágvétellel fogyatkoztatni ilyen kétséges időben — írja 1616 február 16-án — mert az háborúságban tíz ezer forint érő jószágért sem adna senki csak kétezer forintot is . . . Kegyelmednek immár oly jószága vagyon, kihez hasonlót az erdélyi birodalomban senki nem bír; mindazonáltal a kegyelmed jó tetszése . . . »

De hát nem volt mire költekeznie, mert a Zsákán, Sarkadon és Szent Jóbon tartott őrség bizony föl nem emésztette jövedelmét

[1]) Többi gyermekei mind elhaltak, ez a Ferkő, a ki rövid ideig erdélyi fejedelem is volt, az 1616. év elején született. Bethlen Gábor február 19-én gratulál a boldog apának: «Rédei *Farkasnak* kgd által való köszöntését kedvesen vöttem, kivánom Istentől, hogy sokáig éljen és kgd is ember korba való jutását megérje, szolgálhasson Istennek, hazájának és kglmtknek.» (Bethlen levelei 46. l.) A *Farkas* név minden bizonnyal a másoló hibája, mert a levelek következetesen *Ferkőt* emlegetik.

s a fejedelem lövő szerszámokkal, salétrommal, vassal, szóval a mivel csak lehetett mindennel kedveskedett neki. Jobbágyai nem fizettek adót, birtokain nem szedtek dézmát: Bethlen Gábor után ő volt a legnagyobb úr Erdélyben. Néha azonban oly kívánságokkal állott elő, hogy már a fejedelem is megsokalta a dolgot. A nagy birtok sok pörrel járt és azt szerette volna, hogy a sógorság jussán még az igazságszolgáltatás rendje is megváltozzék. De Bethlen Gábornak e tekintetben puritán elvei voltak. A törvény még a fejedelmeknek is parancsol: «és az ember, ha életében valamely magánál erőtlenebben hatalmat vehet is, de tandem tandem justicia triumphat, mert az törveny soha meg nem hal, azt szokták mondani».[1]) Alkalom adtán azonban örömest kárpótolta hűséges vén szolgáját s méltán írja 1618 január 13-án kelt levelében, hogy az egy feleségén kívül még testvéröcscsének se kedveskedhetett volna nagyobb szeretettel mint neki.[2]) Magyarországról beköltözködött rokonait is urakká, boldog emberekké tette. *Rhédey Péter* Váradon viselt főbb tisztséget; *Pál* a fejedelem kedves komornyika volt s mikor Rhédey Ferencz mostoha leányát, a fejedelemasszony által örökbe fogadott *Bánffy Zsuzsánnát* nőül vette, kincstárnokságra emelkedett.[3])

Váradra az utolsó időkben sok panasza volt a fejedelemnek. A vitézlő rend elunta a békét s fölhasználván a főkapitány beteges voltát, ki-ki szökdösött a várból csatázni. Kóborló hajdu mindig volt özönnel, össze verődött tehát gyorsan egy két zászlóra való magyarság s nagy bátran rá öklelt a gyulai törökre. Forgott a hadi szerencse hol jobbra, hol balra; mikor a magyar húzta a rövidebbet, véres fővel, szó nélkül odébb állott, mert tudta, hogy ha panaszra megy, ráadásúl még meg is büntetik, de bezzeg ha egy pár hitvány törököt levágtak a vitézek,— a mi bizony gyakran megesett:— lőn nagy riadalom a basák között s a fejedelem olyan dorgáló, fenyegetőző leveleket kapott Stambulból, hogy nem is olvashatá orczapirulás nélkül. Ilyenkor aztán bosszuságában a váradiaknak adta föl a leczkét. Volt mit hallgatni a vicze-kapitánynak, a sok rossz ingyenélő tisztviselőnek, meg katona uraimnak, a kik a helyett,

[1—3]) U. o. 51., 91., 103., 106. sz. levelek.

hogy ölnek, vágnák a csavargókat, hát örökösen csak a hópénzt sürgetik és maguk rontják legjobban a békét.

De bizony néha még a főkapitánynak is kijutott a dorgatoriumból. Miért nem parancsolja meg keményen a hajdúhadnagyoknak, hogy ha fejüket, tisztességüket szeretik, hát lakó helyükben veszteg maradjanak? Miért nem vonatja karóba az olyan falusi bírót, a ki a csavargó hajdút ki nem adja, hogy kedvezés nélkül nyársba veresssék? Miért nem czirkáltat a hajdúvárosokban s miért nem üldözi úton útfélen seregestűl a «*latrokat*», ha egyszer ő a legfőbb gondviselő s egy országrész hallgat parancsára? «*Így kellene uram talán az békességet őrzeni* — végzi be szemrehányásait — *mert ha az régi mód szerént nem őrizzük . . . bizony félő utolsó romlástól*».[1])

Hát annyi bizonyos, hogy Rhédey Ferencz sokkal jobban értett a hadakozáshoz, mint a békességszerzeshez, mert mióta meg birta emelni a kardot, örökösen azt művelte, de már abban tévedett a fejedelem, hogy a *régi módra* hivatkozott, mivelhogy Buda elfoglalása óta a végeken mindig csak ilyen élet folyt. Török es magyar vitezek bizony nem sokat törődtek a békességgel, hanem ha csak szerét ejthették — mint Balassa Bálint énekli — «*jó hamar lovakon*» mindjárt egybe roppantak s «*vagdalkoztak, futtattak*». A kóbor hajdút, a csavargó katonát, földönfutó szegény legényt pedig ugyan ki győzte volna mind nyársba verni? Hiszen ha száz lelke volt volna is annak a kapitánynak, még sem tudta volna megakadályozni, hogy egy-két törököt le ne vágjanak s a gulyabeli marhát meg ne dézmálják. De meg aztán legtöbbször korántsem a magyar kereste a bajt, hanem a török támadt, mely szokása szerint rendesen a békét használta föl a hódoltság terjesztésére. Ebből pedig hasznot húzott a porta és ilyen apró csatázásokért csak is akkor mondták föl a barátságot, ha minden áron ürügyet kerestek a háborúhoz . . .

Tudta ezt jól Bethlen, csakhogy haragjában, hogy a fővezér úgy megpirongatta, alkalmasint megfeledkezett róla. De meg azért is bosszus volt, hogy a váradiak, ha egyszer-kétszer nem kapják meg

[1]) U. o. 116. sz.

pontosan a hópénzüket, már zajongnak, holott Magyarországon 35—40 hópénzzel is adós a király a szolgáló népnek.[1])

No már erről Rhédey Ferencz igazán nem tehetett. Hiszen magának a fejedelemnek is az volt a principiuma, hogy a vitézlő rend fizetése pontosan kijárjon, akár honnan teremtik is elő a pénzt.

Ezt a levelet már nem a sógor írta, hanem a fejedelem a váradi kapitányhoz. De a vége felé ismét bizodalmasan fordul hozzá, hogy jó módjával csendesítse le a gyulai béget s akkor rendben lesz a dolog; majd biztatja, hogy «*az papok nem sokára elfelejtenek az clenodiakért való fizetés kévánását, sőt ki tudja az Ur Isten mit adhat kgdnek ez esztendőben*».

Ennek a dolognak pedig az a magyarázata, hogy mikor a király és a fejedelem biztosai újabb béketanácskozásokra, illetőleg a nagyszombati szerződés megvitatására Károlyban összegyűltek, a királyi biztosok azzal a követeléssel léptek föl Rhédey ellen, hogy a Nyitrából elhozott egyházi kincseket — «*clenodiákat*» mint maga mondja — a papoknak adja vissza. Már az 1608-iki pozsonyi országgyűlésen is követelte azt rajta Forgách Ferencz esztergomi érsek, az állítólag kezei között lévő kötelezvény alapján, de Ilyésházy nádor közbevetésére csak annyiban maradt a dolog. Mert Rhedey semmit sem akart tudni azokról a kincsekről s tagadta, hogy valaha kötelezvényt adott volna magáról, bár meglehet — úgymond — hamis levelet csináltak a nevében, minthogy érsekújvári kapitánysága alatt ellopták a pecsétjét és sohasem is került meg, a minthogy ezt a dolgot a visszaélések elkerülése czéljából, annak idején meg is jelentette Bocskay fejedelemnek. Máskülönben fölszólította Forgáchot, hogy mutassa elő hát azt a kötelezvényt az ország színe előtt és ha rábizonyúl, hogy az ő írása, *égessék meg a fején.*

Legalább így adja azt elő maga Rhédey, mikor a nagykárolyi gyűlésen «*az commissarius urak és az papi rendek*» ismét előállottak követelésükkel, sürgetvén, hogy Bethlen kárpótlás fejében Szaniszlót foglalja el tőle.

A vén katona mód nélkül megréműlt, mert a papok tényleg valami «*írást*» mutattak föl a gyűlésen s így a látszat ellene bizonyított.

[1]) U. o.

Ugy féltette *Szaniszlót*, hogy még halálos ellenségét, Dóczyt, is fölkérte, hogy igazságában fogja pártját a királynál. Mert hiába kereskednek rajta, Nyitra kiostromlásakor nem ő osztotta föl a zsákmányt és Bocskaynak azután még félesztendeig volt őrsége a várban. «*Látja Isten* — panaszolja Dóczynak — *elég szomorú szívvel vagyok, hogy oknélkül úgy akarnak megkárosítani az jó pap uraim és Zaniszlot akarják elfoglalni érette*».[1])

De nemsokára megvigasztalódott s nem kereste többé senki pártfogását. Bekövetkezett, a mire Bethlen 1619 julius 23-án kelt levelében czélzott és Rhédeynek még ebben az esztendőben alkalma nyilt visszafizetni kamatostól a kölcsönt a hamis lelkű uraknak.

Mert az valószínű, hogy Nyitra elfoglalásakor a «*nyereség*» oroszlán része Rhédeynek jutott s abban arany-ezüst nemű, kincs is lehetett: de mikor az élő Istenre esküszik, hogy a papok által mutogatott írás hamis, akkor az ő szavában megnyughatunk. De igazán képtelenség még föl is tenni, hogy a győzelmes sereg vezére a hadi zsákmányról *elösmervényt* adjon. A mit a katona háborúban kardjával keresett, az az övé volt és senkinek se tartozott számolni róla. Különben az országrendek nemsokkal utóbb igazságot szolgáltattak Rhédeynek, föloldozván őt a papok követelése alól.

Bethlen Gábor 1619-iki úgynevezett első támadásának okai sokkal ösmeretesebbek, semhogy azokkal foglalkoznunk kellene, s minthogy e nevezetes háború történetének katonai földolgozása is megjelent már e folyóiratban:[2]) nem akarunk egészen fölösleges ismétlésekbe bocsátkozni s csupán Rhédey Ferencz működését mutatjuk be a hadi események keretében.

Mikor a csehországi hadak támadása s a szövetséges rendek lázadása rémületbe ejtette a császári uralmat: Bethlen Gábor nemcsak közbenjárását ajánlotta föl II. Ferdinándnak, de a fegyveres beavatkozásra is késznek nyilatkozott. Visszautasittatván, maga is a felkeléshez csatlakozott, érintkezésbe lépett a magyarországi elégületlen protestáns főurakkal s augusztus 26-án Gyula-Fehérvárról megindulva, szeptember 12-én már Debreczennél táborozott.

[1]) Erdélyi Orsz. gyül. Eml. VII. 507.

[2]) *Olchváry Ödön*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. (Hadtörténelmi Közlemények III. évf.)

Ezalatt Rákóczy György a vallás és alkotmányos szabadság védelmére Felső-Magyarországon zászlót emelt s mindenekelőtt Kassát akarta hatalmába keríteni, hol akkor Dóczy András volt a generális. Meghallván ezt Rhédey Ferencz, 500 főnyi lovas csapatot küldött segítségére[1]) s nagy lőn az öröme, mikor hírűl hozták, hogy Kassa föladta magát és Dóczy, mint fogoly előbb Patakra, majd Fogarasba szállíttatott.

Rhédey a fejedelemmel együtt érkezett Magyarországba, de mialatt Bethlen Debreczennél táborozott s majd szeptember 20-kán ünnepélyes bevonulását tartotta Kassára s Szatmár, Kálló, Ecsed, Tokaj rendre meghódoltak: ő Füleknek vette útját, hogy Széchy György hadaival egyesülve, a bányavidéket hódoltassa.

Nem is háború volt ez, de valóságos diadalmenet, mintha csak a régi szép napok tértek volna vissza. Léva, Fülek, Szádvár, Szécsény, Palánk s mind a többi erősségek úgyszólván kardcsapás nélkül föladták magukat, az érsekujvári vitézlő rend pedig követeket küldött a vezérek elébe, hogy bízvást jöhetnek, majd elbánnak ők a vicekapitánynyal. Rhédey és Széchy egyesült serege csakhamar 8000 főre szaporodott s mikor az ujvári őrség *Kohári Péter* igérete szerint kiszolgáltatta, a vezérek egyenesen Pozsony ellen akartak indulni.[2]) Érsekujvárnál megoszlott a sereg. Széchy Nagyszombatnak tartott, Rhédey pedig azon volt, hogy Thurzó Imrével egyesülve a morvaiaknak segítséget vigyen. Egy töredék a Csallóközre indult, hogy a Dunán való átkelést őrző német csapatokat szétverje.[3])

Még eddig úgy ment a dolog, mint a parancsolat, akár csak Bocskay István idejében. Rhédey Ferencz talán sohasem hitte, hogy vénségére diadalmas hadsereg élén lássa viszont azt a földet, hol pályafutását kezdé s mely jó és balszerencséjének tanúja volt.

Egészen megfiatalodott, talán még a köszvényről is megfeledkezett, de annyi bizonyos, hogy ez legkevésbbé sem hátráltatta őt a hadműveletek gyors és kifogástalan keresztülvitelében.

[1]) Bethlen 1619 szept. 5-én írja Rákóczy Györgynek: «Rédei Ferencz uram megértvén az kgd indulatát, noha ő kegyelmét kgd nem requirálta, de gondolván szükségesnek, azontól 500 lovast bocsátott kgd mellé.» (Bethlen levelei 123. sz.)

[2—3]) Bethlen levelei 129., 130., 132., 134. sz.

A fejedelem szeptember 26-án Kassáról elindúlván, utközben megsürgette Thurzó Imrét, hogy Rhédeyhez csatlakozva, menten menjen a szövetséges hadak mellé s október 9-én Nagy-Szombathoz erkezett, hol a cseh és morva rendek követeit fogadta. Ezektől értesült, hogy a morvaiak ellen küldött Dampierre császári generalis hídat veretett a Morva folyón, hogy szükség esetén Pozsonyt védelmezze, sőt hír szerint már az ellenségen is hatalmat vett.

Minthogy pedig Rhédey már akkor útban volt Morvaország felé s a fejedelem attól tartott, hogy Dampierre véletlenűl megtámadja őt: maga is meg akart indulni, hogy «*valami szerencsétlenség rajta ne történnék*» s hogy az ellenséget Pozsonytól elvágja. Szorgalmazta tehát Thurzó Imrét, hogy egyesüljön ugyan mennél hamarább Rhédeyvel, de ha Dampierre csakugyan kijött Morvából, óvatosan kerüljék az ütközetet mindaddig a míg ő a derék haddal megérkezik.[1])

A hír azonban valótlannak bizonyulván, Rhédey 10,000 főre szaporodott lovas hadával föltartóztatás nélkűl nyomúlt előre s október 12-én már csatlakozott a morva sereggel, mely gr. *Thurn* vezérlete alatt *Neumühlnél* állott.[2])

De a magyar kopjás vitézek nem sok dicsőséget arathattak Morvában, mert közeledésük hírére Dampierre azonnal megkezdé a visszavonulást Bécs felé s mikor Rhédey lovassága utól érte és Nikolsburgnál alaposan megverte az utóvédet, bizony eszeágában sem volt elfogadni a csatát, hanem Buquoi császári generálissal egyesülve, Bécs védelmére concentrálta összes erejét.

A szövetséges hadak azonban örökösen háborgatták s végre október 24-én «*az bécsi hidak előtt való mezőben*», minek utána már Rhédey Dampierre három század czirkáló lovasságát egy lábig levágta, kierőszakolták a csatát.

Ha Bethlen — ki ezalatt Pozsonyt elfoglalta — ideje korán értesülvén a helyzetről, oldalvást támadhatja meg az ellenséget: a

[1—2]) Szilágyi Sándor: Bethlen politikai levelei 135. sz. *Gindely*: Bethlen Gábor, 22. l. (Magyar Tört. Életrajzok). Más tudósítások szerint 12,000 emberből állott a had. «Ő fsge Rhédey, Pettemházy és Kamuti uramékot Morvára 12 ezer néppel bocsátotta el, az múlt szombaton költöztenek által Strasniczénél a Morva vizén.» (Tört. Tár. 1894. évf. 450. l.)

diadal bizonyára hozzájuk szegődik. De a császáriak erős tüzeléssel föltartóztatták a szövetséges hadakat, az ütközet második napján megkezdték a Dunán való átkelést s mire a fejedelem október 26-án megérkezett, az ellenség nagyobb része már Bécs alatt táborozott.

A három napig tartó csatározások alatt mindkét részről sokan hullottak el s maga Bethlen a hídfőnél kifejlődött lövegharczról úgy nyilatkozott, hogy ő annál erősebb viadalt, «*szörnyebb, rettenetesebb lövést*», soha életében nem látott.[1])

Annyi eredménye mégis volt a Rhédey által vezényelt magyar sereg beavatkozásának, hogy a császáriak Morvából, Csehországból kitakarodtak s most csak az volt hátra, hogy a szövetségesek Bécs alól is elverjék őket.

De Pozsonynál nem lévén híd, a Dunán való átkelés hosszabb ideig tartott, úgy hogy a cseh és morva sereg még az innenső parton volt, mikor Buquoi november 9-én már megtámadta a Török István zászlója alatt levő s Köpcsény körül elszállásolt magyar vitézeket. «*Este felé* — írja Bethlen — *igen szép szemben való ütközetet tőnek egymással, olyat kinél soha szebb nem lehet, két kopjás seregnél több elő nem érkezett volt, de az két sereget vert meg és mind az derék seregekre üztek őket*».[2]) De bár Rhédey Ferencz lovasai kitünően viselték magokat és sok kárt okoztak az ellenségnek: a beállott sötét éjszaka megakadályozta őket abban, hogy teljes diadalt arassanak.

Maga Rhédey Ferencz nem vett részt a csatában, sőt nem is kelt át a Dunán. Mialatt a fejedelem Bécs ellen vezette a hadakat. ő Pozsonyt védelmezé. Mert Bethlen nem sokat bízott a környék német érzelmű lakosságában s különösen Soprony városra gyanakodott, hogy távollétében a császáriakkal szövetkezik. Meg is fenyegette a polgárokat, hogy ha szabadságukat szeretik, hűségükben állhatatosan megmaradjanak és a magyar hadakat a külvárosokba befogadják. Ha pedig a vitézlő rend valami méltó panaszra ád okot, mindenek előtt a közelben lévő Rhédey Ferencz generalis főkapitányhoz forduljanak.[3])

[1—2]) V. ö. Olchváry tanúlmányát. (Hadtört. Közl. III. évf.) Bethlen 139. és 144. sz. leveleivel *id. h.*

[3]) Téved tehát Olchváry, mikor azt írja, hogy «*első sorban Rhédey*

Mikor a szövetséges hadak átkelvén a Dunán, november 27-én Ebersdorfhoz, majd Schönbrunnhoz szállottak: a császáriak kerülték a nyílt csatát s egyedűl Bécs védelmére szorítkoztak, melynek falai között Ferdinánd király nem valami kellemesen érezhette magát, mikor Bethlen vitézei a «*hostatban*» nyargalóztak.

Most tehát a vezérek elhatározták, hogy a mennyiben a seregnek ostromágyúi nincsenek, az ellenség pedig döntő ütközetre nem kényszeríthető: kiéheztetik Bécs városát. És csakugyan oly szoros zár alá vették, hogy Isten tudja mi fog történni, ha a véletlen, Homonnay György képében, segítségére nem jő Ferdinándnak.

Homonnay ugyanis lengyel csapatokkal időközben Magyarországra tört és november 22-én Rákóczy György seregét tönkre verte.

Erre a hírre Bethlen Gábor tüstént fölhagyott a vívással és hazafelé indult. Minthogy pedig a szövetséges hadak — nála nélkül semmit se merve — példáját követték: Bécs három napi megszállás után fölszabadult.[1])

A következő év február 4-én a fejedelem fegyverszünetre lépett a királylyal. Minthogy őt a magyarországi ügyek hosszabb időre lekötötték, Homonnay győzelme pedig Erdélyre is könnyen veszedelmet hozhatott volna, mert a moldvai vajda rossz szomszédságot tartott és örömest szövetkezett volna Bethlen versenytársával: Rhédey Ferenczet haladéktalanúl visszaküldé Váradra.

Ettől fogva Erdély kormányzója Bethlen István, katonai parancsnoka «*fő gondviselője*» pedig Rhédey volt.

De nem sokára nagy dolgok történtek. A beszterczebányai országgyűlés Bethlen Gábort Magyarország királyává választotta, a ki miután a cseh és morva rendekkel újolag szövetséget kötött s a török jóváhagyását kinyerte: 1620 szeptember elején már ismét támadt.

A kormányzó szorgalmasan gyüjteté a hadat Erdélyben s

kelt át a Dunán 8000 emberrel» (id. h. 351.); mert az Bethlen Gábor leveléből nem következtethető, ellenben a fejedelemnek Sopron városhoz intézett parancsa szerint (Pozsony, 1619. nov. 5.) nyilvánvaló, hogy Rhédey Magyarországon maradt. (Tört. Tár 1889. évf. 395. l.)

[1]) Bethlen levele Ebersdorfból 1619 nov. 27-én Szathmár vármegyéhez: «Ha a tyrannidesnek követésére kedvünk volt volna, az egész bécsi hostatot is porrá tétethettük volna.» *Id. h.* 145. sz. *Gindely* id. m. 22. l.

minthogy a porta magatartása ebben az időben már igen barátságos volt, a belső nyugalom tökéletesen helyre állott, külső ellenség nem fenyegetett: a fejedelem a váradi kapitányt is a csatatérre rendelte.

Rhédey Ferencz 4000 lovas és 1000 főnyi gyalog hadával Váradról megindúlva, augusztus végén már a Tiszához érkezett. Itt azonban a fizetetlenségük miatt zugolódó katonák megtagadták az engedelmességet és nem akartak addig átkelni a folyón, a mig hátralékos zsoldjukat meg nem kapják. Ebből természetesen késedelem támadt, mert Rhédeynek nem volt pénze, a fejedelem kincstárát pedig sok felől igénybe vették, úgy hogy a váradi sereg csak szeptember vége felé érkezett meg Bethlen főhadiszállására, Nagy-Szombatba.[1])

Most maga a fejedelem vette át a fővezényletet és szeptember 28-ikán Pozsonynál átkelvén a Dunán, Rhédeyvel együtt *Hainburg* ellen nyomúlt s ennek sikertelen ostroma után Lakompakot szállotta meg. De az őszi hadjáratnak kevés eredménye volt, mert *Lakompak* s *Kőszeg* elesett ugyan, és Dampierre halála kétségenkívül nagy veszteség volt a császáriakra, minthogy azonban a magyar csapatok több ponton vereséget szenvedtek és Csehországból is rossz hírek érkeztek: a fejedelem, különösen Thurzó Imre ösztönzésére, békét ajánlott Ferdinándnak.

De az alkudozások a fejérhegyi szerencsétlen csata után nem vezettek sikerre és Bethlen Gábor, Ferdinánd szigorú föltételeivel szemben, a háború folytatására határozta magát. Mindazonáltal a hadviselés egyidőre szünetelt, a katonák téli szállásokra vonúltak. Rhédey pedig a karácsony ünnepét Szent-Jóbon családja körében töltötte.

A következő év elején azonban már ismét Nagy-Szombatban találjuk, azzal a szándékkal, hogy a morvaországi csatatérre induljon, hol a magyar csapatok Kornis Zsigmond és Horváth István vezérlete alatt szerencsésen harczoltak. Mert a főparancsnok Thurzó Imre már február közepén visszatért Magyarországba, sőt a dolgok folyásával elégedetlen léven, különböző ürügyek alatt Bicse várába

[1]) Tört. Tár. 1886. évf. 656. l. *Bethlen levelei* 149. sz.

vonult. A fejedelem tehát Rhédey Ferenczczel akarta őt helyettesíteni, a ki márczius 9-én meg is indúlt Morva felé.[1])

De a sok fáradság, éjjel-nappal való nyughatatlanság a vén katonát már nagyon megviselte. Útközben sulyosan megbetegedett s érezvén, hogy utolsó órája közeledik, visszavitette magát Nagy-Szombatba. És «*mivel hogy az teremtő Isten tudnivaló dolog az hogy az embereket úgy teremtette az világra, hogy meg is kellne halniok*», le akart számolni a földi gondokkal s 1621 márczius 25-én elkészítette végrendeletét.

Sok szolgálatával, vére hullásával keresett «*kevés*» vagyonát feleségére és egyetlen fiára hagyta, lelkükre kötvén, hogy ne tékozoljanak sőt szaporítsák a jószágot. De ha szerelmes házastársa az ő nevét megváltoztatná, azaz hogy halála után ismét férjhez menne — «*noha* — úgymond — *látja Isten arról nem gondolkodom... sőt nem is szomorítom azzal*», elégedjék meg tíz ezer forint érő birtokkal. A többi maradjon *Ferkőre*, magtalan halála esetén pedig szálljon a Rhédey atyafiakra.

Meghagyta, hogy a szentjóbi templom kriptájába, gyermekei mellé temessék s Kolozsvárott szép koporsókövet csináltassanak neki. Koporsóját pedig vonják be fekete bársonynyal s lovait öltöztessék gyászba. Kéri feleségét, hogy Ferkőt nagy gonddal, Isten félelmében neveltesse; tudós embereket, főpredikatorokat tartson mellette, kikkel maga is gyakorta társalogjon. Különösen figyelmébe ajánlotta *Pathó Tamás* nagyszombati predikatort, ki a mellett, hogy betegségében vígasztalta, még azt is megigérte, hogy hideg testét Szent-Jóbra kíséri s ott egy esztendeig meg marad. De János urammal, az udvari pappal ne irígykedjenek egymásra.

«Végezetre — így hangzik a testamentum utolsó passussa — mindeneket elő nem számlálhatok ilyen nehéz és sulyos betegségemben... hanem a mindenható Úr Istennek kegyelmes gondja viselése és oltalma alá ajánlak benneteket és a mit egymás ellen vétettünk édes atyámfia az mi életünknek rendiben, arról egymásnak szívünk szerint megbocsássunk».[2])

[1]) U. o. 248. és 250. sz. A fejedelem 1621 márczius 12-én (pénteken) írja Thurzó Imrének: «*Rédei uramot kedden expediáltam*» *u. o.* 253. sz.

[2]) A végrendeletet kiadtam a *Tört. Tár* 1884. évf. 134. l.

Földi számadásával rendben lévén, nem volt többé maradása Nagy-Szombatban, haza kívánkozott meghalni. Útnak indúlt tehát abban a hitben, hogy feleségét, gyermekét még egyszer látni fogja. Nagy kíséretet nem vitt magával, mert a föld a merre haladt, mindenütt Bethlen Gábort uralta. Hat pej ló által vont szekerét belső szolgáin kívül *Csatári János* hajdú hadnagy követte, csekély számú fegyveres néppel.

Ez alatt történt, hogy *Széchy György* elpártolván Bethlentől, Murányba zárkózott s a szomszédos várak kapitányait alattomban Ferdinánd hűségére csábította. Legelsőben is *Herencsényi István* hajlott szavára, a ki április 9-én Füleknek a felső várát meglopván, az őrséget Ferdinándnak kötelezte.[1])

Mikor Rhédey Dévény alá érkezett, szolgái egy parasztembert hoztak elibe, a ki Fülekről levelet vitt Zólyomba. Értesülvén az árulásról, tüsténti vissza adart fordulni, de hitvány szolgái «*neki biztatták, hogy elviszik ők, mellette mind készek meghalni*», csak előbb fizessen meg nekik. Így vitték bele a halálos veszedelembe. Mert mikor Rimaszombat alatt, a szabadkai mezőben járnának, *Daróczy István*, a Ferdinándhoz pártolt magyarok kapitánya, nagy véletlen rajtuk ütött, elnyomta, lefegyverezte őket s a magával tehetetlen, vén, beteg embert Fülek várába hurczolta. De már akkor szegény fejének csak koporsó kellett.[2])

Rhédey szerencsétlenségének híre gyorsan befutotta az országot. Az első napokban bizonyosat ugyan senki se tudott felőle, mert az emberek szokásuk szerint sok mindent beszéltek, de a Bethlen pártiak általánosan Széchyt gyanusították, ki a fejedelemasszonynak 1621 április 14-én kelt levele szerint 5—600 főnyi hadával Rhédey «*útját tolvajul megállotta és megharczolván szolgáival, ő magát megfogatta és Muránban felvitette*».[3])

[1]) *U. o.* 1879. évf. 205. l. Csatárit is elfogták. L. *Bethlen levelei* 286. sz.

[2]) V. ö. Tört. Tár 1879. évf. 208. l. Bethlennek feleségéhez intézett levelével 1621. április 29-ről (U. o. 1882. évf. 124. l.) Daróczy támadása napját teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet. A fejedelem 1621 április 11-én még nem értesült róla, de a fejedelemasszonyhoz április 14-én már elérkezett a hír Kassára, hogy Rhédey fogságba került. — Minden valószínűség szerint április 10-én Nagy-Pénteken történt.

[3]) *Tört. Tár* 1885. évf. 811. l.

Bethlen Gábor még akkor sem akart hinni Széchy György ártatlanságában, mikor Daróczy bűnös volta nyilván való lett. Fenyegetőzött, hogy rettenetes bosszút áll rajta és jószágait porrá téteti. És mialatt hadaival az áruló Herencsényi megbüntetésére indult s Rákóczy Györgyöt is Fülek alá rendelte; azalatt a várbeliek fölállították Rhédey Ferencz ravatalát s bársony dolmányban, mentében koporsóba tették. Megadták az utolsó tisztességet az egykori kapitánynak, a ki Fülekről indult ki a nagy világba s oda tért vissza meghalni...

Olyan csendes ember lett belőle, hogy oda künt a zajos forrongó világban egészen megfeledkeztek róla s már csaknem két hét óta őrizték a fülekiek, mikor *Thurzó Szaniszlónak* eszébe jutott, hogy el is kellene temetni «*az szegény üdvezült urat*».

De az őrség nem akarta kiszolgáltatni, csak oly föltétel alatt, ha a fejedelem cserébe minden rabját elbocsátja. Erre aztán — elég későn ugyan — Bethlen Gábor is föllépett s Rákóczyval, Péchyvel, Alaghy Menyhérttel ráriasztott Széchyre, hogy adassa ki a testet, máskülönben lakolni fog.

Széchy válaszában mindenekelőtt visszautasítja azt a vádat, hogy Rhédey szerencsétlenségét ő okozta volna, jó lelkiösmeretével bizonyítván, hogy a támadás híre és akarata nélkül történt, «*kit megértvén* — írja május 3-án — *minthogy nekem is szegény szintén nem idegenem volt, csak elhülék belé és nem keveset búsultam rajta*». Biztosítja továbbá Rákóczyékat, hogy a holt test kiadása eddig is csak azon múlt, hogy még őt erre senki sem szólította föl s így nem tudta volna hova küldeni stb.[1])

Úgylátszik azonban, hogy Széchy szokása szerint, most is csak ravaszkodott, vagy talán a fülekiek ellenezték a dolgot s ennek tulajdonítható, hogy a halottas menet csak május 19-én érkezett Kassára. Itt aztán Bethlen Gábor a környék főnemességével egy darabig maga is a koporsó után haladt, a fejedelemasszony pedig a gyászkísérettel Szent-Jóbra utazott.[2])

Nemsokára Daróczy Istvánt is utolérte megérdemelt büntetése. A fejedelem vitéz kapitánya, Egry István, Pálffy hadát Zólyom-

[1]) Széchynek 1621. május 3-án kelt levele. *Tört. Tár* 1886. évf. 20. l.
[2]) U. o. 1886. évf. 30. l.

nál megvervén, a vezérrel együtt őt is elfogta. Nem tagadhatta a dolgot, mert Rhédey 6 pej lovát nála találták, sőt még az öve is a derekán volt. Bethlen Gábor Váradra küldé, hogy «*megkínozván, tüzes fogókkal megfogdostatván, azután karóba verjék; az szegény keserves asszony hadd érhesse meg büntetését az uráért való latroknak.*»[1])

De a «*keserves asszony*» úgy látszik csak akkor vigasztalódott meg tökéletesen, mikor pár évvel utóbb Bethlen István felesége lett. Különben tisztelet, becsület adassék neki, mert *Rhédey Ferkőben* olyan fiat nevelt a hazának, kit az erdélyi rendek 1657-ben fejedelemségre méltattak.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

[1]) U. o. 1879. évf. 208. l.

A TIZENÖT ÉVES TÖRÖK HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A törökök és tatárok különben a Maros-Körös közelében húzták ki a telet s alig várták a tavaszt, hogy egyszerű kártételek helyett valami derekasabb dologgal szerezzenek maguknak hírnevet. Szövetkezve a szomszéd várakban lévő törökökkel, 1599 tavaszán a jeneieknek akartak cselt vetni.

Boros-Jenő várának kapitánya akkor *Veér* Mihály volt, s mellette mint hadnagyok *Csókásy* Mihály, *Sződ y* Demeter, *Károlyi* István, *Hársy* László, *Szentandrásy* György, *Móré* Mihály, *Keserű* Bálint, *Vajda* Farkas és *Erpályi* Benedek, összesen 80 lovassal és ismeretlen számú gyalogsággal szolgáltak.[1]) Egy hajnalban a mezőváros közelében levő erdős vidéken ugy helyezkedtek el a tatárok, hogy mikor a lakosok legelőre hajtják marháikat, könnyű szerrel a városra ronthassanak. 35 tatárt ingbe, gatyába öltöztetve, nem valami szép, de jó lovakon előre küldtek. Ezek mintha «szegény legények» volnának, a kik rablásból élnek, abrakkal és zsákmánynyal megterhelt lovakat hajtottak maguk előtt; mikor pedig a lakosok marháit megpillantották, nagy lármával, ostorpattogással rohantak a gulyára s az erdő felé kezdték terelgetni; a gulyásokat, csordásokat pedig levágták. A hogy ezt meglátták a jeneiek, *Csókásy* Mihály,[2]) a Kolozsvárott a fejedelemnél levő kapitány helyettese, rögtön zászló alá hítta s támadásra

[1]) A lovasság 1599 jún.—júl. havi zsoldjegyzékét közli *Szabó* Károly, Tört. Tár, 1878. 666—7.

[2]) *Szamosközy* II. 245. és *Bethlen*, IV. 259. Péternek írja; az említett zsoldlajstromban azonban Mihály áll.

vezette a várbelieket s a városiakat. Épen ezt akarták a tatárok. Futást színlelve, mind a 35 lovasuk az erdőbe menekült, hová a jeneiek minden rend és fegyelem nélkül üldözték őket. Mikor azután a tatárok eltűntek a róna egyik ligetében, onnan egyszerre csak a törökök és tatárok pihent csapatai törtek elő. Megzavarták, megszalasztották, ölték, vágták a meglepett magyarokat, kik közül csak kevesen juthattak vissza a városba, de mégis elegen és idején, hogy a kapukat elzárhassák. Körülbelül 200-an estek el ebben a küzdelemben. A tatárok azután Körösbányáig mindent feldúltak és felégettek.[1]) Némileg hasonlított a jenei esethez, hogy *Hasszán* temesvári basa viszont egészen Lippa alá járt portyázni; ott egyszer 15 lovassal a mezőn számos földmívest levágatott, többet rabságba hurczolt, sőt a segítségökre jött lippai vitézek közül is elfogatott néhányat.[2]) *Báthory Endre,* márczius 28-tól Erdély fejedelme, az első kedvező alkalommal 300 fegyveres lengyelt küldött Jenő és Lugos váraiba, az elesettek pótlására, a nemességet pedig Szász-Sebesnel táborba szólította.[3])

Majd egyenesen azt kívánta *Ibrahim* nagyvezirtől, ki bizonyos föltételek mellett hajlandó lett volna őt fejedelemül elismerni, hogy a szultán ne követelje Lippának, Jenőnek s a Zsigmondtól nemrégiben elfoglalt többi várnak visszaadatását. A szultán maga ezt nagyon is határozottan kívánta a fejedelemtől, ki azt augusztus 14. ép oly határozottan megtagadta.[4]) Október 28-án azonban már csatát vesztett Mihály havasalföldi vajda ellen, s míg vezére, *Kornis* Gáspár, Deszni ura, kit sokan az ő árulójának tartottak, fogságba jutott, magát a fejedelmet futásközben ölték meg.

November 3. Nyáry Pál, váradi kapitány figyelmeztette *Básta* György tábornokot, Rudolf erdélyi vezérét, ez pedig november 15. Mátyás főherczeget,[5]) hogy Boros-Jenő és Lippa várakba okvetetlenül királyi hadakat kell vetni, különben a vajda kezeibe kerülnek. A jó tanácscsal azonban megkésett. Deczember 25. Ungnad

[1]) *Szamosközy* II. 244—6. és *Bethlen* F. IV. 259—260.
[2]) *Szilády* Törökmagyarkori államokm. I. 39.
[3]) *Bethlen* IV. 261.
[4]) *U. o.* IV., 266., 286., 309.
[5]) *Szádeczky*, Mihály vajda, 79.

Dávid Szatmárról azt a kellemetlen hírt közölte Mátyás főherczeggel, hogy Lippába már is oláh őrséget vetett a vajda s hogy az erdélyieket Jenőben is oláhokkal akarja fölváltatni, mint Erdélyben mindenütt.[1]) Ez volt felelete a királynak november 17. hozzáintézett intelmére, hogy valamiképen a Báthoryak kezére ne engedje juttatni Lippát![2]) Sokkal veszedelmesebb kezekbe jutott. A vajda már a telen alkudozott a törökökkel s kész volt átadni Lippát s az időközben szintén megszállott Jenőt, Lugost és Karánsebest is, ha a török megerősíti és megvédi a fejedelemségben; a király biztosai (Ungnad és Székely Mihály) azonban, kik már 1600 február 19. tudtak ezekről az alkudozásokról, még április 20. sem bíztak az egyességben.[3]) Április elején *Mihály* vajda maga is nyiltan értesítette Rudolfot, hogy a töröktől csak e négy vár átengedése fejében várhat kegyelmet. Bajnak tartotta, hogy a császár nem fizeti rendesen a várak legenységét, mert a vitézek onnan egyre szökdösnek s ma-holnap azt sem tudja, hová hajtsa le a fejét.[4]) Egyik híve a tárgyalások alkalmával egyenesen azt javasolta, adja át a vajda mind a négy várat Rudolfnak, de úgy, hogy őrséggel, élelemmel, költséggel jól ellássa. A vajda többi híve azonban ellenezte ezt a kívánságot, mert ha ezek a várak Rudolfnak engedelmeskednek, segítségökkel könnyen ki lehetne űzni Mihályt és oláhjait Erdélyből.[5]) Május 27-én Lippa felől az a rossz hír érkezett Gyulafejérvárra, hogy a török Temesvárról ágyúkat vitet ki, hogy Tótváradja körül már is 10,000 tatár táborozik s hogy Lippát végveszedelem fenyegeti. Ez a hír riasztotta fel Ungnadot szeptember 27-én is, midőn azt hallotta, hogy a török komolyan készülődik Lippa és Jenő ellen.[6])

Időközben az arad-zarándi várakba Mihály vajda által kinevezett új kapitányok sok tekintetben erőszakosan jártak el s a megye ügyeibe is beavatkoztak. A jenei kapitány például azt

[1]) *Tört. Tár*, 1883., 736.
[2]) *Szádeczky*. 81.
[3]) *Tört. Tár*, 1884., 47., 264.
[4]) *Hurmuzachi*, Documente privitóre la historia romanilor. IV. I., 38.
[5]) *M. Tört. Tár*, III., 1857., 139., 163.
[6]) *Tört. Tár*, 1884., 448., 636.

követelte a zarándmegyei nemességtől, hogy Jenőben tartsa megyegyűléseit s hogy törvényszékre is oda járjon. A július 20—27 iki erdélyi országgyűlés 19. t.-cz.-e azonban a nemesség panaszára eltiltotta őt ettől a szokatlan beavatkozástól s meghagyta, hogy «a vármegye mind gyűlés, mind szék dolgából az előbbi állapotban maradjon».[1]) *Kornis* Gáspár, ki hűségesen szolgált az idegennek, kész eszköze volt e vidéken levő uradalmaiban is; és nemsokára épen ő terjesztette Rudolf elé a vajdának azt a kívánságát, hogy «az öt vármegyét, Bihart, Közép-Szolnokot, Máramarost, Zarándot és Krasznát minden váraival és tartományaival egyetemben ő felsége adja Erdélyhez, mint annak előtte volt», s hogy övé legyen Fellak, Csanád, Temesvár s valamennyi végvár, melyet a töröktől visszavehet. Az elsőt szeptember 12. megtagadta a király s kijelentette, hogy az öt vármegyét *Magyarországhoz kapcsolja*, az utóbbiak közül annak idejében csak a kisebbeket igérte kir. adományúl.[2]) Azonban az erdélyiek időközben fölkeltek az idegen ellen s a másik idegen, Básta is jónak látta támogatni fölkelésüket. Szeptember 18-án Miriszló és Decse közt megverte a vajdát, kit a jenei, lippai, lugosi és karánsebesi hadak is segítettek.

Básta táborában jóformán csak mint néző szerepelt az aradi harczok diadalmas hőse, a köszvénye miatt most mozdulni is alig tudó *Borbély* György, míg a lippai főkapitányságban utóda, *Farkas* György, 3000 székelylyel mindamellett is Mihály vajda oldalán harczolt, hogy a vajda csak kevéssel azelőtt fosztotta meg híres vitéz létére a lippai parancsnokságtól.[3]) Vele volt *Szelestey* János is, Arad egykori kapitánya, kit a vesztett csata után azzal a kérelemmel küldött a győztes Bástához, hogy «ne taszítsák el erővel ő felsége szolgálatából».[4]) Eltaszították s a vajda földönfutó lett, követét, Szelesteyt pedig nyomorékká verte a kolozsvári nép.

Krajovából a Zsil völgyén fölfelé Prágába indúlt a futó vajda, hogy még egyszer meggyőzze szükségességéről Rudolf királyt. Déván ágyúval lövöldöztek ra és csekély kíséretére; Körösbánya

[1]) *Szilágyi*, Erdélyi Orsz. Eml. IV. 526.
[2]) *Szádeczky*, 143., 145.
[3]) *Bethlen*, IV., 385.
[4]) *Szádeczky*, 158.

vidéke már előre parancsot kapott, hogy elállja az útját; a lippaiak és jeneiek — mint utóbb ő maga mondta — valósággal vadászatot tartottak reá; *Kornis* Gáspár segítségével azonban Jenőn át mégis csak eljutott Halmágyra, honnan megérkezése napján, deczember 6-án arra szólította föl Nyáry Pál váradi kapitányt, «parancsolja meg mindenüvé a föld népének és adja tudtára, hogy valami rémülés ez országban itten ne legyen, mert ő ez országnak javát kivánja és a kinek (a császárnak) magát esküvéssel kötelezte, ahhoz megy. Másnap Belényes vidékére utazott tovább.[1]) Bécsbe 1601 január 12-én érkezett, pénzt és katonaságot kért Erdély, Moldva és Havasalföld visszafoglalására. Az erdélyiek azonban 1601 febr. 3-án visszafogadták *Zsigmond* fejedelmet, másrészt pedig visszautasították a szultánnak márcziusban tett azt a kivánatát, hogy kiadják Mihály vajda fiát, Petraskót s átengedjék Lippát és Jenőt. Mihály vajda, kit Zsigmond visszafogadásának hírére csakugyan ellátott hadakkal a király, június 4-én már reményét fejezte ki Mátyás főherczeg előtt, hogy ezt a két várat, sőt Lugost is mielőbb kezeibe juttathatja.[2]) Augusztus 3-án a goroszlói csatában Bástával egyesülve, meg is verte Zsigmond seregét. Foglyul ejtette *Farkas* György volt lippai kapitányt is, ki időközben Mihály pártjától a fejedelem pártjára tért át. A vajda rablást, égetést engedett oláh katonáinak. Az első áldozat saját híve, *Kornis* Gáspár volt. Arad történetének legbecsesebb forrásművei, az aradi káptalanban őrzött oklevelek is nagyrészben ekkor pusztultak el. A török foglalás után ugyanis Gyulafejérvárra vitték s ott őrizték az aradi káptalan «igen híres» leveltárát. A goroszlói csata után azonban az oláhok feldúlták Gyulafejérvárat, még a Hunyadi János sírját is; «a törököknél barbárabb keresztények» megsemmisítették a káptalan levéltárát és «háborút viseltek az oklevelek ellen is». Szétszórták, szétszaggatták, megsemmisítették legnagyobb részöket.[3]) A vajda azután egyre azon törte a fejét, hogyan uralkod-

[1]) Erdélyi Orsz. Eml. IV. 406—7., 576—7. Az egész oklevél: *Hurmuzachi*, Documente privitóre la historia romanilor. 4. kötet, I. rész, 200—1.

[2]) *Tört. Tár*, 1883., 128., 501—2.

[3]) *Szamosközy*, IV., 161. «Nem annyira a katonák barbár dühe tette — úgymond — hogy fölforgatták a páratlan kincset, hogy elhamvasztották

hassék Erdélyen egyedűl. Még Szinán egri basát is kérte már, augusztus 17-ére küldjön valakit Lippára, hol követe nagyon fontos dolgokról fogja értesiteni.[1]) A kitűzött határidő után harmadnapra (augusztus 19.) azonban Básta tábornok megölette Mihály vajdát, ki egy esztendő alatt annyi nyomorúságot hozott Erdélyre.

Básta idegen uralmával szemben a Székely Mózes vezetése alatt álló nemzeti párt ismét visszahitta Zsigmond fejedelmet, kinek Toldy István a portáról jó hireket hozott, miért a fejedelem 1601 deczember 27. a borosjenei várral és uradalmával jutalmazta meg a tanácsurat, ellenben november 29-től 1602 áprilisig börtönben sanyargatta leghivebb emberet, Székely Mózest. A Bástaval elkerűlhetetlen küzdelemben mégis őt állította hadai élére. Július 2-án a fejérvári csatában *Székely* Mózes volt a vezér, a jobb szárnyat pedig *Szelestey* János vezette. A vesztett csata után Herepén át mind a ketten a mai Arad vármegyébe menekültek, mind a mellett, hogy Básta kegyelmet igért nekik. Azt hitték, török pártfogással mégis csak megmenthetik Erdélyt a németektől. Székely eleintén Solymos várában húzódott meg, melyet Zsigmond fejedelemtől, — ki időközben, július 7-én ismét lemondott a trónról — 14,000 frton nemrég vett zálogba. Itt találta feleségét, Kornis Annát s gyermekét. Mivel azonban a várban nem bizott eléggé, a magyar származású *Bektás* vagy *Bakta* temesvári basával olykép egyezett meg, hogy török őrséget fogad Solymosba mindaddig, míg lecsendesednek Erdélyben a dolgok s ő ismét hazatérhet. Bektás viszont Kalodva várát engedte át Székelynek, ki most családjával, cselédeivel együtt Temesvárra ment lakni. Szelestey Világosvárban huzódott meg, melynek kapitányává csak néhány hónappal azelőtt tette Zsigmond fejedelem. Bástának egyik embere, *Beck* Joachim[2]), igéretekkel rávette Szelesteynek egyik

a régi dolgok emlékezetét, hogy kioltották a viselt dolgok fényét, hanem fejedelmeink s nagyuraink gondatlansága, kik többet gondoltak a maguk hasznával, mint a közjóval.» Az aradi káptalan levéltárának roncsait most az orsz. levéltárban őrzik.

[1]) *Istvánffy*, XXXII.

[2]) Így mondja maga Básta 1602 szept. 1. (Erd. Orsz. Eml. V. 146.) Bethlen, ki az esetet részletesen leírja (V., 168—17 . és 177.), valamint

cselédjét, *Fekete* Mátét, hogy urát élve vagy halva szolgáltassa át Bástának, ki jutalmul majd őt teszi Világosvár kapitányává. A szolga, kit ura hajdanában saját pénzén váltott ki a török rabságból, azt hazudta urának, hogy a környéken ellenség lappang s engedelmet kért, hogy egy csapat katonával üldözőbe vehesse őket. Különben is az volt a világosiak feladata, hogy a síkon hamar észrevehető török s más ellenség jöveteléről jeladó tüzek felgyujtásával értesítsék a szomszéd várak őrségeit s ilyes kirohanások — Szilágyi Mihály esete óta — épen nem tartoztak a ritkaságok közé. Szelestey, ágyban fekvő betegsége miatt maga nem mehetvén, csakugyan Feketére bízta az üldözést. Ez ki is rohant s útközben összebeszélvén néhány pajtásával, *Kőszegi* Jakabbal, *Bársonyi* Jánossal stb., elhitette a hajdúkkal, hogy Szelestey mindnyájukat el akarja árulni a töröknek, a minek biztos rabság vagy épen halál lesz a vége, ha csak idejében el nem teszik láb alól a kapitányt. A feldühödt hajdúk menten visszatértek a várba, s beteg parancsnokukra rohantak. Szelestey kiugrott ágyából s hamarosan fölkapván valami ruhát, a mellette levő karddal keményen vagdalkozott; azonban senki sem jött segítségére s Fekete Máté kettéhasította, majd levágta és Petneházy jenei kapitánynek, ez pedig a Medgyesen épen országgyűlést tartó Bástának küldte el a fejét, mire Petneházy azonnal megszállta Világosvárát. A hajdúk azután a vár alatt, az országútja mellett temették el a hős, de szerencsétlen kapitány fejetlen törzsét; Básta pedig szeptember 1-én már azt ajánlotta Rudolf királynak, hogy a felbujtó Becket jutalmul ezredessé (Obersten) tegye a jenei őrségben, melynek most is tagja. Világos azonban csakhamar ismét a törökök kezére került.[1])

Kemény János (Önéletírása, 98.) egyenesen Petneházyt gyanusítja. *Szamosközy* szerint (IV., 173.) «Basta akaratából» történt.

[1]) Visszavételének körülményeit nem ösmerjük. Néphagyomány szerint a török elől egy alagúton menekült az őrség, melynek kincseit (?) sohasem kaphatta meg az ellenség. Ott van az maig is valamelyik pinczében. Egyszer, mikor már rommá lett a vár — meséli a nép — egy szegény asszony a gyermekével együtt épen akkor ment oda föl, mikor nyitva volt a pinczeajtó. Bátran haladt előre addig a nagy kádig, melyen egy fekete macska ült. Almát nyomott a gyerek kezébe s visszaszaladt, hogy segítséget hozzon; de mire visszajött a falusiakkal, már becsapódott

Jenő és Lippa várát Zsigmond fejedelemtől a német tábornok már június 29-én hódolata jeléül követelte. Mind a kettő jól el volt látva őrséggel. Lippán a gyalogok és a lovasok évenkint 9990 frt zsoldot húztak; rendesen azonban csak 48 ember állott őrt, 8 a radnai kapunál, 10—10 a temesvári, a belső s a külső kapuknál és ismét tíz a híd végén levő sorompónál, a vámos házánál.[2]) Most, a fejérvári csata után, melyet gyorsan követett Zsigmond lemondása és Csehországból való távozása, ezek a várak, úgy látszik, egyenesen a fejedelem utasítására hódoltak meg Rudolfnak. Vezérei, Petneházy István, Borbély György, Lugosy János stb. szintén egymásután áttértek a németekhez. Borbély a fejérvári csata után azonnal hűséget esküdött, mire 3000 székellyel, Hunyad és Zaránd megyékből, 2000 lovassal s *Pelzel* János alatt 1500 némettel Básta őt küldte az aradi várak megszállására. Ezt annyival inkább, mert *Pókay* Tamás, kit a medgyesi országgyűlésen augusztus 23-án részben e miatt nótázott Székely a solymosi törökök parancsnokává tett, különösen az Erdélyből való sószállítás megakasztásával okozott nagy károkat. Lippáig ugyanis a Maroson még mindig sok hajó járt s mindegyik egyre-másra 15,000 font sót szállított. Ez roppant hasznot hajtott a kincstárnak, mert a mi a bányákban csak néhány ezüstpénzbe került, azt a lippai vásáron aranyokkal fizették. Most azonban a solymosi törökök egyik szállítmányt a másik után foglalták le s fegyveres kíséret nelkül a Maros vonalán egyáltalán nem mertek közlekedni a kereskedők.

Solymos alá, «hogy megnyargalja az alját, ha talán valamiképen kimennének a törökök», Déva mellett levő táborából Lugosy Jánost küldötte Borbély György.[2]) A levélben intette *Pókayt* a vár megadására. Kegyelemmel biztatta ebben az esetben; keservés halállal, ha ellenállana ostromra jól felszerelt seregének. Pókay

az ajtó és semmiképen sem tudták fölnyitni. Minden héten, minden hónapban, minden esztendőben zörgetett rajta, de csak hiában; az ajtó csupán a hetedik esztendőben nyilt meg. A kincset már nem találta meg, de nem is kereste; a gyereknek azonban még az alma is kezében volt. Kihozta az üregből, melynek nyilása azután végkép eltünt.

[1]) *Fábián*, I. 165.

[2]) *Kemény*, Erdélyorsz. Tört. Tára, II. 75.

csakugyan meghódolt, de azzal a föltétellel, hogy a török őrség szabadon elvonúlhasson Temesvár felé. Ebben a törökök is megnyugodtak, mert Borbély lovasságát más hasonló esetekből is ismerték. Az átadásnál nekik nem is történt bántódásuk; Pókayt azonban fogságba ejtette s Fejérvárra Bástához küldette Borbély. Mikor ott ráverték a vasat, az erős ember hirtelen meghalt.[1])

Básta már a nyáron otthon érezte magát a Maros-Körös közelében. Szeptember elsején kijelentette Rudolf királynak, hogy fölkeléstől azon a vidéken nem tarthatni többet, s így Lippa és Jenő őrzésére is elég volna 4—400 ember, kik zsoldjukat havonkint kapják.[2]) Másrészt azonban a Medgyesen aug. 23-án tartott országgyűlés ezt a vidéket is erősen megterhelte. A III. t.-cz. ugyanis elrendelte, hogy a Deszni vidéken rovás alatt idáig nem állott helységeket ezentúl szintén megróvják, s a megye többi falujával egyenlő terhek viselésére szorítsák. A fizetni nem tudó pusztult helyek adóját földesura váltsa meg. S ha nem tudná, vagy nem akarná megváltani, a főispán foglalja le ideiglenesen a kincstár számára. Az V. czikkben elrendelték, hogy a katonaság eltartására minden fél kapu után szedett 2—2 véka lisztet Hunyad vármegyéből s Karánsebes és Lugos tartományából Lippára szolgáltassák be és csak azt kérték a rendek Bástától, hogy az élelmiszert behordó szegény embereket személyeikben és jószágaikban bántatni ne engedje. A XXXI. czikk azután a székelyek, szászok s Fejér-, Küküllő-, Hunyad- és Zarándmegyék, valamint Lugos és Karánsebes adószedőjévé *Cseh* Györgyöt rendelte.[3])

Básta különben korán örült a Marosvidék nyugodtságának. *Békes* István, Facsád parancsnoka, már okt. 23. segítséget kért Borbélytól a törökök ellen, kik hír szerint még ezen a héten megszállják Lippát vagy Facsádot. Egyik jobbágyától az utolsó rabláskor azt izente egy kalodvai török, hogy a vezér várakat nem ostromoltat ugyan, a kisebb kastélyokat és falvakat azonban mindenütt

[1]) *Szamosközy*, IV. 412—3. *Bethlen*, V., 180—4. A «magas hegyen fekvő s mély árkokkal körülvett» Solymos feladatását *Zeiler-Bera* (Neue Beschr. des Königreichs Ungarn. Lipcse, 1664.—294—5. l.) novemberre teszi.

[2]) Erdélyi Orsz. Eml. V. 146.

[3]) Erdélyi Orsz. Eml. V., 135—6., 144.

pusztíttatja, s hogy Jenő és Lugos tájékát már is megraboltatta.[1] Székely Mózes valóban már az őszön sürgette Hasszán pasát Lippa ostromára s Erdély megtámadására; ő azonban előbbvalónak tartotta Pest megsegítését.[2] Ez mégis gondolkodóba ejtette Bástát, ki decz. 20. figyelmeztette Rudolf királyt, hogy Erdélynek alig van vára, mely hosszabb ágyúzást kitarthatna; a végeken nagyon elhiresedett ugyan Lippa és Jenő, de voltaképen ezek is csak olyan várak, hogy a múlt években az erdélyiek egymaguk vették vissza a törököktől.[3] Náprági Demeter erdélyi püspök csak két nappal azelőtt mutatta ki, hogy Lippa, Világosvár, Solymos és Jenő végházak jövedelmei az erdélyi fejedelmet, most pedig a királyt illetik;[4] azonban nagyon vékonyan folytak be ezek a jövedelmek. Egy 1603 februárjában készített jelentés szerint[5] a tiszttartó képtelen vezetni a számadásokat, mert a török napról-napra portyáz a vár alatt s az összes jövedelmet fölemészti és magának foglalja le a katonaság. A Jenő várának ellátására szolgáló Jenő, Rohszin, Jenő-Vadász, Gella, Pankota stb. többnyire elpusztúlt; a Közönd vidékén levő 20 falu bevétele teljesen a jenei huszárokat illeti s kívánják is, hogy Básta őket ezeknek az élvezetében biztosítsa. Febr. 1-én Básta úgy elégítette ki *Ajtony* Jakab deák lippai harminczadost, hogy azt a 3220 magyar forintot, melylyel neki 1601—2-ből a lippai őrség fizetése fejében Báthory Zsigmond s azt az 506 frtot, melyet tőle hasonló czélra Borbély György lippai volt főkapitány vett föl, a császári kincstár terhére átvállalván, — 1603 január 1-től a lippai harminczad jövedelmének felét ezen adósság törlesztésére és saját fizetésére tarthassa vissza, azzal a 282 frt 74 denárral együtt, melyet a harminczadból tavaly (1602.) bevett, — másik felét azonban mindig beszolgáltassa a kincstárba. Febr. 17-én hasonló szerződést kötött Básta *Buza* János jenei harminczadossal is, ki Zsigmond fejedelemnek a katonaság fizetésére 720 frtot kölcsönzött. Február 28-án maga a kolozsvári részgyűlés

[1] *Szilády*, Törökmagyarkori államokm. I. 42.
[2] *Istvánffy*, XXXIII.
[3] Erdélyi Orsz. Eml. V., 176.
[4] *U. o.*, 168.
[5] *U. o.*, 214.

panaszkodott, hogy Jenő vidékén Básta több nemest megháborított birtokában, minek orvoslását kérte; egyébiránt többek közt Zarándmegyére is száz forint pótadót vetett ki, hogy a császárhoz küldött követek költségeit fedezhesse.[1])

Az a nyomorúság, melybe Básta dictaturája alatt süllyedt, Erdély figyelmét ismét Székely felé fordította. III. Mohammed szultán beküldte Székelynek a fejedelemség jelvényeit s az athnamét, megesküdvén mind a 124,000 profétára és atyjának lelkére, hogy elfelejti Erdély eddigi hűtlenségét. *Dampierre Duval* Henrik, Lippa ifjú kapitánya, ugyan idejében értesítette Bástát a Temesvárott folyó készülődésekről s a tábornok a felvidéken kezdett is zsoldosokat szedetni, mégis készületlenül érte őt Karánsebes és Lugos elfoglaltatásának és annak a híre, hogy Székely a Vaskapun át április 15-én Erdélybe tört, s hogy Borbély György, Toldy István stb. azonnal hozzá csatlakozott. Mialatt Erdélyben egyik sikert a másik után aratta, Bektás pasa távollétét felhasználta, a lippai, jenei és váradi zsoldosok Dampierre lippai parancsnok vezetése alatt Temesvárig portyáztak, s fölégették Lugos külvárosát. Maga Básta azonban olyan szűk térre szorult, hogy Rudolf király már hajlandó volt fejedelmül elismerni Székely Mózest, sőt arra is, hogy Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várak Erdélyhez tartozzanak, egészben véve mégis a Kárpáthegység legyen a határ; Székely viszont július 14. adta elő a maga követeléseit, de már elkésett velök. Negyednapra, július 17. Brassónál megtámadta, megverte és megölte őt Radul, havasalföldi vajda, ki éppen idejében jelent meg, hogy megmentse a németek erdélyi uralmát. Bektás pasa még biborát és tigriskaczagányát is eldobta, hogy könnyebben futhasson. Ennek és Básta megerősödésének hírére Lippa, Jenő és Várad végváraiból a Maros vonalán mintegy 2000 hajdú és rácz fölkerekedett s *Dampierre* Henrik, *Horváth* Ábrahám, *Csatáry* János és mások vezetése alatt — a Dévánál csatlakozó 25 némettel együtt — Barcsa és Déva közelében aug. 6-án a *Borbély* György alatt táborban maradt hunyad- és zarándmegyei nemesekre támadtak, de csúfos vereséget szenvedtek, Borbély György vitézei kijelentették, hogy le sem teszik addig a fegyvert, míg megint külön fejedelme nem lesz Erdélynek.

[1]) *U. o.*, 202—3., 216., 223.

Mivel azonban időközben Básta is a Kenyérmezőre nyomúlt, Borbély a Vaskapun át Magyarországba kivánt visszahúzódni. Köszvénye miatt kocsin vagy gyaloghintón vezette seregét a Vaskapu felé, hol *Rákóczy* Lajos 800 hajdúja leselkedett reá. Aug. 8. délben *Horváth* Ádám 3 zászlóalj magyarral s lengyellel rátámadt s mikor zavarba hozta, *Konkoly* Péter 200 embere erős puskatűzzel üldözte, majd *Rákóczy* Lajos rontott elő és rettenetes vérontást vitt véghez a bujdosók közt, kik a szűk úton saját szekereik miatt sem birtak mozogni. Borbély háromezred magával mégis eljutott Karánsebesre, melynek irányában valami hatezer lépésre üldözték őt a győztes lippaiak, kiket azután, zsákmánynyal megrakva, a Kenyérmezőre, Básta táborába vezetett vissza Rákóczy. A bujdosók Karánsebesen és Temesvárott, török segítséggel biztattatva, már arra gondoltak, hogy az ifjú Bethlen Gábort választják fejedelemmé. Alkudozásaik hírére Básta októberben Facsád, majd Lippa alá vezette seregét. Eleintén a várostól délre levő mezőn várakozott, nem támadnak-e reá Bektás törökjei; utóbb a Maros túlsó partjára, a teljesen elhagyatott Pálélése (Paulis) vidékére ment át. Seregét ott a Maros és a mai Glogovácz felé elterülő ritkás erdőség közt állította fel. Három őrséget rendelt ki 2000 lépés hosszan; az utolsó a glogováczi öt halom közül a legdélibben, a Marosra néző cserjés és ligetes dombon vigyázott; azon, a melyiken most a kalvária áll. Mivel erősített táborában napokon át hiában várakozott, kevesed magával Boros-Jenő megtekintésére indúlt.

Alig ért oda, hírét hallotta, hogy táborának fölverésére *Bektás* is kiindúlt Temesvárról. Jenőn félnapot sem töltve, rögtön visszament Pálélése alá, melylyel szemben, a Maros túlsó partján 6000 emberrel éppen akkor, október 28-án, ütött tábort Bektás, ki gázlót kerestetve a folyón, 500 legerősebb es legbátrabb emberét azonnal átküldte az erdők és ligetek kikutatására. Básta, ki a hajnali ködben semmit sem látott, kémszemlére viszont *Rákóczy* Lajost és *Sennyey* Miklóst küldte ki egy csapat hajdúval, s maga is csatarendbe állt. Rákóczyék csakugyan törökökre bukkantak s közülök megöltek vagy elfogtak néhányat, míg a többi visszamenekült Bektás táborába. Ebben a táborban szolgált az a 132 vallon is, kik Pápa bevétele után állottak át a törökhöz s kiknek most a gázlót kellett volna megvédniök ágyúikkal; azonban ők is visszavonúltak.

Mire a nap eloszlatta a ködöt, Bektás maga is hazafelé indúlt. Básta küldött ugyan üldözésére néhány vallon- és hajdú-csapatot, derekas ütközetet azonban maga sem akart kezdeni; mert fegyelmezetlen hajdúi napról-napra többen hagyták oda, úgy, hogy 100 helyett már 30 is alig állott egy-egy zászló alatt, s a franczia *Boleta* Antal parancsának már csak 2000-en engedelmeskedtek. Velök azután Lippára húzódott Básta s itt fogadta a törökökben csalódott karánsebesi bújdosóknak követségét, *Gyulafi* Eusztáchot, *Kapronczay* Mártont és *Csiky* István karánsebesi barátot. Básta a hűségeskü fejében teljes kegyelmet igért valamennyinek, mire elbocsátotta a hajdúkat és ráczokat, Dampierre Duval helyett *Rákóczy* Lajos hajdúvezért tette lippai főkapitánynyá, s ő maga hazatért Fejérvárrra, majd Kolozsvárra, hol fogadni sem akarta Borbély Györgyöt, ki testben, lélekben megtörve útazott oda s vissza Karánsebesre, hol már nyolcz nap múlva, deczember 15. elhunyt.[1]) Társai közől, kik Erdélybe visszaköltöztek, Básta sokat kivégeztetett.

Básta elvonúlta óta a ráczok és hajdúk egyre dúltak és pusztítottak a Körösök és a Maros vidékén. A Fejér-Körös völgyében lakó magyarok és oláhok egy része 1604 elején a halmágyi kastélyba menekűlt *Horváth* Ábrahám hajdúi elől, kik köröskörül felégették a falvakat, s most a kastélyt is körűlvéve, roppant sarczot vetettek ki az ostromlottakra; élelmi szereket követeltek tőlük és szörnyű halállal fenyegették az ellenállókat. Elraboltak mindent, a mit Halmágy útczáin, házaiban találtak. Mikor az ostromlottak összes élelmi szereiket kiküldték a hajdúk megengesztelésére, ők maguk éhhalállal kezdtek pusztulni. Még azt is csak nagy pénzért engedték meg a hajdúk, hogy a halottakat kivihessék és tisztességesen temessék el a lakosok; a halottakat azonban szintén kifosztották és azután temetetlenül hagyták. Júniusig 25,000 frt ára szarvasmarhát szedtek össze ebben a kirándulásban.[2]) Az erkölcsök elvadulásának hasonló jelei mutatkoztak akkor az egész Erdélyben, melyben a legnagyobb éhinség dúlt. A várak őrségei

[1]) Az 1603. év történetét főkép *Szamosközy* és *Bethlen* Farkas id. művei V. kötete nyomán adtam.

[2]) *Bethlen*, VI., 52—4. *Dudás*, Szabad hajdúk, 47.

mindenütt nyugtalankodtak. *Caprcolo* Tamás gróf tábornok, Básta helyettese, *Feltóthy* János deáknak, a jenei vár tiszttartójának panaszára 1604 május 6. komolyan megintette a borosjenei német katonaságot, hogy a gabona és a bor hiánya miatt ne zaklassa a tiszttartót, mivel az árvizek és az ellenség miatt akadt meg a szállítás. Ha azonban megérkezik Váradról a gabona, abból a várnak egy arra rendelt házában süttessenek kenyeret, a kiosztásnál pedig igazságosok legyenek.[1]) *Rákóczy* Lajos, Lippa kapitánya, maga is *Husszein* gyulai bégtől kért kölcsön élelmi szereket. A bég június 24. azt felelte, hogy «ha fele véka árpa volna is, mégis felét elküldtem volna kegyelmednek; de bizony nincsen, elfogya». A küldött két szép darútollal és aranyos keszkenővel pedig aligha nyugtatta meg Rákóczy az őrséget.[2]) De nem is sokáig barátkoztak a lippaiak a törökökkel. Májusban *Rákóczy* Becse váráig kalandozott, a béget 2 szolgájával együtt elfogta, s nagy zsákmányt ejtett. Ezt azonban üldöztetése közben, csapatának nagy részével együtt elvesztette.[3]) Júliusban viszont *Horváth* Ábrahám vette be a lippai hajdúkkal s karánsebesi ráczokkal Kéve (Kubin) várát; sok törököt levágott, ötöt pedig foglyúl küldött Bástához.[4]) Mivel ezeknek a beütéseknek meggátlására a bodoni bég is Temesvár alá szorult, nem látszott valószínűtlennek, hogy a budai pasává lett Bektással együtt egyenesen Lippát készül megtámadni. *Concini* Kristóf alezredes Nagyváradról már július 27-én csakugyan ilyen föltevésben értesítette Belgiojoso kassai hadparancsnokot, ki aug. 17. meg is hagyta, hogy Lippa várát élelemmel jól ellássák. Arra az esetre pedig, ha a török csakugyan megtámadná Lippát s Básta kiszorítására Erdélybe akarna nyomúlni, szept. 8-án Rakamaznál és Tokajnál vonta vissza a fölmentésre mindig készen álló táborát. Hogy azonban biztos értesüléseket szerezzen az ellenség szándékairól, 500 magyar hajdúval előre küldte *Dampierre* Henrik ezredest, ki szept. 17. meg is érkezett Lippára. Másnap hadi tanácsot tartott Rákóczy,

[1]) Cartophyleteorum tomus XVII., 18. sz. *Gál* László gyűjteményéből. Kézirat az erdélyi múzeumban.

[2]) *Tört. Tár*, 1879., 395—6. Békésm. tört. társ. évk., V. 33—6.

[3]) *Hadtört. Közl.*, 1892., 118.

[4]) *Pesty*, A szörényi bánság, I. 88.

lippai, Petneházy jenei s Lippay Balázs, Ibrányi Ferencz, Dengeleghy Mihály, Szénásy Mátyás és a rácz Deli Száva hajdúkapitányokkal. Megtudta, hogy az ellenség időközben egészen Tótváradjáig nyomúlt előre. Jó zsákmányt ígérve hajdúinak, 5040 gyaloggal és erős lovassággal szept. 19. napkelte előtt 2 órával a törökök s a bujdosók egyesült tábora ellen indúlt. A Marosnak Básta, Tótvárad, Berkes (Birkis) és Kápolnás közt kiszélesedő völgyében bukkant az előőrsökre, kiket azonnal levágott s késedelem nélkül megtámadta a készületlen ellenséget is. Bektás és Bethlen Facsád irányában félig öltözve és egy darabig gyalog elmenekültek ugyan, példájukat azonban csak kevesen követhették. A keresztények kezére jutott az egész tábor a sátrakkal s az összes fölszerelésekkel, pénzzel, ékszerekkel, egy nagy vörösselyem tafotából készült zászlóval s ezer lóval együtt. A hajdúk, kik pompás zsákmányt kaptak, Tótvárad alól [1]) jó kedvvel üldözték az ellenséget a facsádi úton egészen a Temesig, melynek mocsaras vizében sok török elveszett. Dampierre elkerűlve Temesvárt, hol Hasszánnak még 500 jancsára és ugyanannyi lovasa volt, ugyanazon úton tért vissza, s mivel Lippát most már nem fenyegette az ellenség, egyenesen Gyula alá indúlt, még pedig a hegyeken át a legrövidebb, de egyúttal legfáradságosabb utakon. Boros-Jenőben némi pihenőt tartott s kótyavetyére bocsátotta a tótváradjai csatában ejtett zsákmányt. E közt volt Bethlennek felöltője is, melynek zsebében megtalálták Bocskay Istvánnak az erdélyi fejedelemségre meghívó levelét. Ezt a fontos íratot Dampierre az elfoglalt zászlókkal s egy pompásan fölszerelt török lóval együtt azonnal Belgiojosohoz küldötte, Rákóczyt pedig visszaindította Lippára, hogy figyelemmel

[1]) A csata helyét tudtomra csak *Bethlen* Gábor említi 1627 szept. 14. kelt levelében (Tört. Tár, 1882., 48. l.); ő azonban egyúttal a legklasszikusabb tanú, kire ebben a kérdésben hivatkozhatunk. A csatáról l. *Istvánffy* XXXIII. könyv, *Szamosközy*, IV. 230., *Bethlen*, VI. 117—119., *Tört. Tár*, 1882., 277. *Bojthy* Engelnél (Monum. 257—8.) s *Gömöry* czikkét Hadtört. Közlemények, 1892., 118—121. Több forrás Temesvárt nevezi meg az ütközet helyéül, a minek azonban sok körülmény ellenmond. Sajátságos, hogy Bethlen legújabb életrajza, melyet pedig *Gindely* írt (Budapest, 1890.), úgy szerepelteti Bethlent (8. l.), mintha Lippa ostroma alkalmával s mintha a magyar elégületlenek valamely névtelen tagja gyanánt verte volna meg a «vár védője», Dampierre.

kísérje a törökök s a fölkelők újabb mozgalmait. Ő maga a tótváradjai csata hőseivel s 2500 emberrel együtt Gyula ellen indúlt s a várost föl is égette. Elfoglaltak 10 zászlót és sok lovat, mivel azonban hatszáznál több embert vesztettek, sőt egy golyó Dampierre sisakját is érte, majdnem futva vonúltak vissza. Nem egészen két hét alatt több mint 300 km. útat tett meg Dampierre mocsarakon, folyókon, hegyeken keresztűl s folytonosan küzdve, s így a katonai menetképességnek kitünő bizonyságát adva vonúlhatott be szept. 25. Belgiojoso táborába.[1])

Így ismét a maga erejére volt utasítva a vidék. Mágóchy Ferencz sürgetve kérte Rákóczyt, védené meg Aradban és Zarándban levő falvait, Kovászit, Kincses-Garsát (Galsát), Megyert és Mesztet (Muszkát) a török ellen.[2]) Rákóczyt azonban most egyéb gondok is foglalatoskodtatták. Októberben ugyanis a lugosiak levágták az őket elnyomó ráczok egy részét. A menekvők Lippáról újabb rácz hadakkal tértek vissza. Petneházy jenei kapitány 800 emberrel indúlt Lugos megszállására, olyan szándékkal, hogy onnan a ráczak egy részét Lippára telepíti át. Rákóczy azonban megbízhatatlanoknak tartotta s nem fogadta be őket, mire Petneházy hazatért, a ráczok pedig kegyetlen boszút álltak a lugosiakon.[3])

Október 15-én az álmosdi csatában *Lippay* Balázs, a lippai czigány születésű híres hajdúkapitány, vezetése alatt különben is Bocskayhoz és vele a független Erdély ügyéhez pártoltak át; pedig ezeknek a hajdúknak java része Jenő és Lippa vidékéről került ki. Bocskay, kinek fölkelése páratlan gyorsasággal terjedt, novemberben már Jenő alá is küldött némi magyar sereget, a mi aligha történt Petneházy akarata ellen. *Petneházy* a magyar őrséggel voltaképen a megerősített városban lakott, míg magát a várat

[1]) *Dampierre* Duval Henrik gróf Du Hansban, a mai Marne-départementben, 1580-ban született. 1599—1604 óta mint lippai parancsnok és cs. ezredes Básta seregében tünt föl először. Bethlennel Tótváradjánál, 1604. szept. 19. mérte először össze kardját s a harminczéves háborúban — mikor vértesei a csehek ellen megszabadították II. Ferdinándot — szintén Bethlen ellen küzdve esett el Pozsony ostromában, 1620, okt. 9. Életrajzát megírta *Jankó* (Bécs, 1876.). Ezredéről l. B. *Tomaschek*, Gesch. der Dragoner von Montecuccoli. (Bécs, 1889.).

[2]) *NRA.* 1034., 23.

[3]) *Szamosközy*, IV, 255.

külön német kapitány, alkalmasint a már említett *Beck* Joachim őríztette. Petneházy egy alkalommal a kapitányt s tisztjeit vendégségbe hítta a városban levő lakására; s midőn «jól laktanak volna és immár jól megzajosodtak volna», adott jelre Bocskay hada a várra rohant, azt hamarosan elfoglalta, a német őrséget pedig nagy részben levágta. Deczemberben száz lovassal egyenesen Bocskay táborába ment a német barátságból alaposan kigyógyúlt Petneházy.

Lippa valamivel később hódolt be. Rákóczy Lajos eleintén azzal utasította vissza Bocskay sürgetéseit, hogy nem lehet neki generálisa Lippay Balázs, a ki azelőtt szolgája volt. «Az bizony — úgymond — sohasem leszen.» Nem is lett, mert az ellenséggel való összejátszás gyanúja miatt a kassai várnagyok már 1605 január 6. megölették. S most Rákóczy Lajos mindenképen a vár föladására biztatta a lippai német zsoldosokat, kiknek száma mintegy 250-re rúgott. A lippaiak eleget izengettek Szebenbe a német biztosokhoz, gondoljanak már velök is, küldjék meg valahára zsoldjukat és küldjenek élelmi szereket, mert *makkon* nem élhetnek tovább; a helységek köröskörül mind elpusztultak s ha utolsó falatjától is megfosztják, reájok támad az elkínzott szegény nép. Mivel a biztosok nem tudtak vagy nem akartak segíteni a lippaiakon, kapitányok *Zeitlitz*, hajlott a viszont Rákóczy Ferencz szavain induló Rákóczy Lajos szavaira s kivonúlt Lippáról; mivel azonban nem fogadták be őket sem a dévai, sem a szebeni, sem a szelindeki császári katonák, kénytelenek voltak végre Rácz György csapataihoz csatlakozni.[1]) Jenő és Lippa őrizetét Bocskay parancsára Keresztesy Pál azonnal a Lugosról kirekesztett ráczokkal erősítette meg s jenei kapitánynyá *Csókásy* Balázst tette, a lippai kapitányságban pedig meghagyta *Rákóczyt*. Leveleiben[2]) Bocskay nemsokára örömmel hirdette, hogy «mienk Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes». Arad és Zaránd vármegyék elpusztúltan, nyomorúsággal küzdve, de a jobb jövőben most már erősen bízva csatlakoztak Magyar- és Erdélyország szabadságának ügyéhez.

Dr. Márki Sándor.

[1]) *Szamosközy*, IV., 255—262., 312.; *Bethlen*, VI. 188., 227. *Gyulai* Lestár tört. maradványai. Tört. Tár, 1893., 206., 211.

[2]) Márcz. 20. és apr. 8. (*M. Tört. Tár*, 1874., XIX., 65—7. és 86.)

NIKÁPOLY.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A tizennegyedik század utolsó tizedének elején újból jelentkeztek a törökök a Dunánál, elfoglalták Viddint, Szilisztriát, Nikápolyt, és a bolgár fejedelmet elfogták. Minden jel arra mutatott, hogy ezzel nem sokáig fogják beérni s hogy Magyarországon át Közép-Európát is meglátogatandják. 1393—94 ben Zsigmond tevékenységét a belzavarok és Lengyelország magatartása annyira igénybe vette, hogy a déli határon fenyegető ellenségre alig gondolhatott.

Ha meggondoljuk, hogy a töröknek ebben az időben már nemcsak hogy állandó hadserege volt, de abban a gyalogság számottevő helyet foglalt el és hogy a magyar honvédelem átalakulóban, szervezetlen volt, lehetetlen a veszedelmet fel nem ismerni. Zsigmond jól tudta, hogy az a haderő, a melylyel rendelkezik, nem lesz elég erős a törökök feltartóztatására, s diplomatiai úton minden lehetőt elkövetett, hogy az ellenséges indulatú hatalmakat kibékítse és hogy szövetségeseket szerezzen. Ez sok időbe és fáradságba került. Az idő megváltozott volt. A XIV. század végén a pápához fordulni, hogy az vétesse föl az európai nemzetekkel a keresztet, már hiába való dolog volt. A pápai hatalom nemcsak hogy hanyatlott, de meg is oszlott. Két pápa volt. Anglia, Magyar-, Lengyel-, Olasz- és Németország IX. Bonifaciust ismerte annak, XIII. Benedek pedig a spanyolok, francziák, nápolyiak és siciliak pápája volt.

1394-ben a törökök visszafogtalták a dunamenti erősségeket, köztük Kis-Nikápolyt is és a következő évben Konstantinápolyt, Európa lakatjának, a Balkán félszigetnek kulcsát is ostrom alá

fogták, most már a veszedelem közvetlenné vált s nemcsak a bizanti császár kérése, de az önfentartási ösztön is tettre sarkalta Zsigmondot, ki bizonyára tudta, hogy a török, ha Konstantinápolyba vette magát, még veszedelmesebb lesz, mint eddig volt.

Zsigmond 1395-ben Kanizsay Miklós tárnokot [1]) Franciaországba küldte, hogy a lovagság virágát, a franczia nemességet, ügyének nyerje meg, illetőleg figyelmeztesse, hogy az iszlam fegyverei nemcsak őt, mint Európa délkeleti végeinek természetes őrét, de az egész keresztény világot fenyegeti. Kanizsay ügyes negociator volt, tudta, mivel lehet rájok hatni s elmondta azt, a mit Bajezid izent, vagy azt gondolta, hogy a jó hazugság kellő időben hasznos dolog s rá fogta, hogy azt izeni, hogy Rómában Szt.-Péter templomának oltárán fogja lovát megabrakoltatni.[2])

Kanizsay innen Rómába ment IX. Bonifaciushoz, hol szives fogadtatásban részesült, de mást a tehetetlen pápától nem eszközölhetett ki, minthogy az Boszniában, Horvátországban, Dalmamacziában és Szlavoniában keresztes hadjáratra buzdította híveit a papok által.

A király levelet írt a német lovagrend és a johanniták nagymestereinek. Mircse oláh vajdát is rávette, hogy bármely ellenség, de különösen a török ellen vagy személyesen vezérelt sereggel, vagy ha a király nem maga száll táborba, támogató csapatokkal fogja segíteni. Mircse ezt saját és nemeseinek nevében is esküvel fogadta Brassóban.[3])

Vörösoroszországra való jogairól Új-Szandeczben 1394 julius 24-én lemondott [4]) azért, hogy az ellenséges indulatú Wladislav lengyel királyt, Hedvig férjét, kibékítse s megnyerje ügyének.

[1]) Fejér X. 4. pag. 54. — Pray dissertat. in Annal. Hung. pag. 143. Froissart Tome III. livre IV. chapitre XLII. püspöknek mondja. — Köhlert valószínűleg ez vezette arra, hogy az esztergomi érseket említse, mint a követség vezetőjét.

[2]) Oeuvres de Froissart p. par Kervyn de Lettenhove. T. XV. p. 216. «que il le venroit combatre ou mylieu de son pays et chevaucherait si avant que il venroit à Romme et feroit son cheval mengier avoine sur l'autel Sainé Pierre à Romme.»

[3]) Fejér. X2. 271. lap.

[4]) Fejér. Codex dipl. X2. 177. és X8. 380. l.

A franczia király — mint az összes keresztény királyok feje — (chef de tous les roys chrestiens de ce monde) örömmel engedett a magyar király felszólításának és levelét megismertette minden hűbéresével.

Mikor a magyar követség Párisba ért, a királyi udvarban volt a burgundi fejedelmi páron és idősebb fiúkon, a még akkor lovaggá nem avatott 22 éves nevers-i grófon kívül Guy és Guillemme de la Tremouille, Vienne-i János az admiralis és a franczia birodalom számos zászlósa és lovagja. A harczias burgundi fejedelemnek kapóra jött az alkalom, hogy fiát kitüntesse s azon volt, hogy a kereszténység védelmére küldendő franczia hadak vezérévé tegye s hogy a hitetlenek ellen való háborúban nyerje el az a lovagi sarkantyút. A franczia király örömmel teljesítette a burgundi herczeg kérését.

Ennek hírére nagy lelkesedés kapta el a franczia nemességet, a mely arról álmodozott már, hogy Bajezidet megverve, Syrián át meg sem áll a szent földig.

Kanizsay látva, hogy küldetése mennyire sikerült, örömmel adott hírt róla királyának.

A nevers-i gróf kíséretében voltak: [1])

Messire *Philippe de Bar*, negyedmagával lovag és 6 fegyvernökkel, *Vienne-i János* admirális harmadmagával lovag és 5 fegyvernökkel, Messire de la *Tremouille* nyolczadmagával, a burgundi maréchal negyedmagával, Messire *Oudart de Chaseron* harmadmagával, *Jehan de Sainte-Croix* harmadmagával, *Guillaume de Merlo* harmadmagával, *Gieoffroy de Charny* harmadmagával, *Elyon de Meilhat* [2]) harmadmagával, *Jehan de Blaisy* fegyvernökével, *Henry de Montbeliart* másodmagával lovag és 2 fegyvernökkel, *Chastelbelin* másodmagával és 2 fegyvernökkel, *Guillaume de Vienne* másodmagával és 2 fegyvernökkel, *Jacques de Vienne* ugyanolyan kísérettel, *Jacques de Vergy* harmadmagával, *Thibault de Nuefchastel* harmadmagával, *Guillaume de Vergy* és fivére másod-másodmagukkal, *Henry de Salins*, *Henry de Chalon* másod-

[1]) A dijoni levéltárból Bandot levéltárnok feljegyzései után. Buchon. Froissart. J. III.

[2]) Helyesebben Neilhac.

magával lovag és 2 fegyvernökkel, *le Haze de Flandre* harmadmagával, le sire *de Ray*, Montbeliart Henrik feleségének testvére, továbbá: Messire *Berthaut de Chartres*, *Loys de Geay* és egy fegyvernök, *Jehan des Boves*, *Cort des Essars*, *Girard de Ragny*, *Raoul de Flandre*, *Jacques de Pontaillier*, *Jehan de Pontaillier*, *Jehan de Savoisy*, *Philippe de la Tremouille*, *Louis Zebenenghem*, *Philibert de Villers*, le sire *Graville* harmadmagával, le sire *de Plancy* másodmagával, Messire *Jacques de Cortjamble*, *Jehan de Coux*, *Hugues de Monneton*, *Philippe de Mussy*, *Jehan de Rigny*, *de Maumes*, *Fouque Paynnel*, *le Galois de Renti*, *Antoine de Bolone* harmadmagával, Messire *Anceau de Pommart*, *Henry de Rye*, *Jehan de Saint-Aubin*, *Jehan de Montaubert*, *Jehan de Ponnele*, *Jehan de Tauque*, *Charles Destouteville*, *Jehan de Granson*, *de Ver* másodmagával, *Jean le Sarrasin*, *Jean de Saint-Germain*, *Le Petit Braqueton*, *Boelin Villiers*, a *Chastillon-i seigneur* fia másodmagával, messire *Raoul de Rayneval* másodmagával, le sire de *l'Espinace*, le sire de *Montigny*, Messire *Loys de Giac* fegyvernökével, Messire *Gauvanet de Bailleur* másodmagával, *Le Normandea*, *Damas du Buxeul*, *Briffaut*, *Robert de Ardentin*, *Guillaume Breteau*, *Monnoier*, *Montaubert*, *Jehan de Sercus*, *Rochechoart*, *Anceau de Villiers*, *Guillaume de Vautraux*, *Jehan de Cepeaux*, *Simon Breteau*, *Gauvignon*, *Guillaume de la Tremoille*, Conestable *Loys Done*, *Estienne de Monsajon*, *Victor Bastard de Flandre*, *Estienne de Germigny* (escuier d'escurie), *Jehan de Granson*, *Le Porcelot de Besançon*, *Thomas de Carruvel*, *Mathe Lalemant*, *Enguerramet*, *Cloux le Bahaignon*, *Guillaume de Lugny*, *Jehan de Ternant*, *Bertran de Saint-Chatier*, *George de Rigny*, *Pierre de la Haye*, *Jehan de Pontaillier*, *Tierry de Saint-Soigne*, *Jehan de Germigny*, *Guillaume de Craon* másodmagával, *Regnaut de Flandre*, *Guillaume de Nanton*, *Batetau*, *Maubuisson*, le sire *de Garenciers* fia, *Rasse de Rancy*, Madame de Malurouc fia, *Huguelin de Lugny*, *Mathery*, *Pierre de la Tremen*, *Gruthuse*, *Jacques de Buxeul*, *Toulongon*, *Muart*, *Jehan Bugnot*, *Tajaut*, *Robin de la Cressonnere*, *Copin Paillart*, *Jehan Huron*, *Philippot de Nauton*, *Bonneu*, *Guillaume d'Aunoy*, *Chiffreval*, *Jehan de Blaisy*, *Rase de Tauques*, *Nule de Condebourch*, *Robert Gaudin*, *Octeville*, *Jacquot de Saux*, Le *Begue de Rasse*, és a következő tíz archers:

Laurens Cogniguchant, Donat du Cops, Ogier Bloet, Jehan Carnes, Jehan Robichon, André (a kis archer), *Gadifer, Brocart, Berthelot de Revel, Adam Pasquot,* továbbá husz arbalestriers, kiknek neve nincs följegyezve.

Az élelmezést és szállást rendezők, kik előre mentek: *Simon Breteau* udvarmester, *Guillaume Breteau* pennetier, *Jehan de Ternant* eschancon (pohárnok), *Robert del a Cressonnere, Copin Paillart* escuyer de cuisire (szakácsmester), egy mészáros és az aprómarhafelügyelő.

Elrendeltetett, hogy mindenki Dijonban legyen április 20-án, a hol minden lovag 40 frtot, minden fegyvernök 20 frtot és minden archer 12 frtot fog kapni havonkint. Április végén az út megkezdése végett Montbeliartban [1]) lesznek.

A nevers-i gróf tanácsadóivá rendeltettek, első sorban: Messire *Philippe de Bar,* az admirális, Monsieur *de la Trémoille* Messire *Guillaume de la Tremoille,* Messire *Oudart de Chaseron,* továbbá, ha neki tetszeni fog, Monsieur *de Bourbon,* Messire *Henry de Bar,* Messire *de Couxi,* a connétable, *Bossicaut* maréchal, továbbá szintén ha jónak látja: Messire *Henry de Montbelliart,* Messire *Guillaume de Vienne,* Messire *Henry de Chalon,* Messire *de Chatelbelin,* Messire *de Longvy,* Messire *Guillaume de Merlo,* Messire *Elion de Neillat,*[2]) Messire *Jehan de Trye,* továbbá Messire *Guillaume de Merlo,* Messire *Jehan de Blaisy, Jehan de Sainte-Croix, Elion de Neillat,*[3]) *Guillaume de Vienne, Giuefroid de Charny.*

A nevers-i gróf lobogóját (bannière) *Philippe de Mussy* fogja tartani, ki mellé *Courtjambles, Jehan de Blaisy, De Buxeul.* Panontartó *Gruthuse,* kísérői *Nanton* és *Huguenin de Lugny.*

Fegyelmi szabályok:

A zenebonát okozó nemes lovától és szerszámától fosztassék meg.

A szolga, ha késel, kezét, ha pedig lop, fülét veszti.

Burgundi János semmit sem kímélt, hogy az expedició

[1]) Montbeliard város a hason nevű grófságnak volt székhelye, most az egykori Franche-Comté egy részéből és a Montbelliard grófságból alakított Doubs département-ban a négy arrondissement egyikének főhelye.

[2—3]) Helyesen Neilhac.

hiányt ne szenvedjen, 120,000 arany koronát hajtatott be, ehhez Flandria 65 ezer nobles-al, a burgundi herczegség 40 ezer frankkal, a burgundi grófság 14,230, Artois, Nevers és Rhetel grófságok 10—10 ezer livres-el járultak.

1396-ban Elszászon és Németországon keresztül Ausztriába értek, a hol a herczeg szivesen látta őket. Ezután júniusban a Duna mentén Budára mentek, a hová a német urak is eljöttek, nevezetesen: Ruprecht pfalzi gróf, Friedrich a nürnbergi várgróf, Cilly Hermann, a mümpelgradi gróf és a katzenelenbogeni grófok, hozzájuk csatlakoztak még lengyel és cseh lovagok is. A német lovagrendet nürnbergi János, a johannitákat a németországi bailli. A nagy mester Neilhac Philibert Rhodusból hajón vala jövendő.

A magyar urak közül Zsigmond körül találjuk Gara Jánost, Kanizsai Jánost, Miklóst, Bebek Ditriket, Pásztohai Jánost, Perényit, Forgácsot, Maróthi Dénest, Kapolyi Jánost, Semsey Lászlót és testvérét stb.

Budáról a derékhad a Vaskapun keresztül Oláhországba ment,[1]) de mert valószinűleg a birodalom különböző részeiből való csapatoknak más út volt előnyösebb és mert a szerb segélycsapatokért is menni kellett, más útakon menetelő csapatokról is emlékeznek a források.[2]) A Dunán Orsova fölött kellett átkelniök, ezt mutatja a Vaskapuszoroson át vezető út, mely Orsovánál torkollik a Duna völgyébe és az a körülmény, hogy első működésük Orsova ostroma volt, honnan Viddin és Rahova[3]) alá mentek.

A franczia Froissart az átkelés utáni események elbeszélését következőleg kezdi: «Mikor a keresztények mind átkeltek volt és

[1]) Lettenhove, Froissart, L'armée chrétienne traversa les Portes de Fer. Schiltperger.

[2]) Szalay, Aschbach, Köhler továbbá Kanitz:

«Ein Theil zog durch Serbien der von Sigmund befehligte durch den Eisernen Thor-Pass Siebenbürgens, bei Nicopoli vereinigten sich die getrennten Theile des Heeres.

[3]) Kanitz Orsova, Viddin, Rahova, Szalay Orsova, Viddin, Aschbach Orsova, Viddin, Schiltperger, Thuróczi Orsova, Viddin; Les faits du marechal de Boncicant Baudins (Viddin) és Raco (Rahova). Buchon helytelenül mondja, hogy Raco, Rachova-nak is nevezik Orsovát, Raco-Rahova a Duna partján van Viddin és Nikápoly között.

senki sem maradt a túlsó parton, Törökország határánál találták magukat, mindnyájan örültek, mert harczolni vágytak. Tanácsot ültek s elhatározták, hogy Comete (sic) törökországi várost fogják ostrom alá. A mit határoztak, meg is tevék s körűl fogták, a mi könnyen ment, mert lapályban, egy hajózható folyam mellett van, melyet Mète-nek neveznek, mely Törökországból jön s a tengerhez közel ömlik a Dunoe-ba (Duna).» (Következik a Duna leírása.)

Az a körülmény, hogy a Dunán való átkelés után közvetlen mondja megtörténtnek Froissart ezt az ostromot, arra mutat, hogy e csodálatos név alatt Rahovát kell értenünk, habár az nem fekszik olyan folyó mellett, mely közel a tengerhez ömlik a Dunába. Sem a régi, sem az újabb térképen Comete-hez és Mete-hez hasonló nevű várost, illetőleg folyót nem találtam. Meg vagyok győződve, hogy Comete = Rahova s nem egy olyan város, mely közel a tengerhez a Dunába ömlő folyó mellett volt, mert ha ilyent ostromolnak, akkor egy Nikápolytól keletre fekvő ponton kellett vala a Dunán átkelniök s Rahova, Viddin és Orsova soha sem kerülhetett volna hatalmukba, mert azokhoz csak Nikápoly után lehet jutni, ott pedig vége szakadt működésüknek. Minden jel arra mutat, hogy az a város, melyet közvetlen átkelésük után ostromoltak, Nikápolytól nyugatra volt, már pedig ezen a tájon olyan — Törökország belsejéből eredő folyó nincs, mely közel a tengerhez ömlik a Dunába. Orsova és Viddin ostrom nélkül került kezükbe, az első ostrom pedig Rahovánál volt.

Az átkelés «lege artis» nyolcz nap alatt történt, a hozzá való előkészületek jó eleve megtétettek, úgy hogy az oda érkezett sereg mindent készen talált. Ha Fuy de Blois névtelen szolgája [1]) szavainak hitelt adhatunk, hidakat is vertek [2]) a Dunán, abban pedig Froissart feljegyzései [3]) is egyeznek vele, hogy az átkeltek táborba szálltak s megvárták, míg az utolsó ember is átkelt.

[1]) Kézirat az Arembergi herczeg, és Ashburnham lord könyvtáraiban. Közölte K. de Lettenhove.

[2]) . . . et passèrent tous à barges, nefs et à pons, qui y avoient esté fois et ordonnès grant temps elevant pour le passage.

[3]) . . . et mirent plus de huit jours avant qu'ils fussent tous outre; et à la mesure qu'ils passeient ils se logèrent, et tous attendoient l'un l'autre. Buchon. Froissart III. p. 238.

Orsova es Viddinen kivűl, Szalay szerint, még több apróbb vár könnyű szerrel került a keresztények kezébe, előbbeniben 300, utóbbiban 200 embert hagyva hátra, Rahovához értek, a mely komolyan állott ellent, ezt meg kellett ostromolni. az ostrom sikeres volt, az őrség kardélre hányatott. Erről az ostromról Froissart azt jelenti, hogy körülvették s többször rohanták meg, az őrség jól védekezett, mert remélte, hogy Bajezid (Amorath-Baquin), az ő urok, rövid pár nap alatt megérkezik fölmentésükre, de hiába, mert csak nem jött, a vár a keresztenyek kezébe került, kik nagy öldöklést vittek véghez emberekben, asszonyokban, gyermekekben egyaránt.

Ezután Nagy-Nikápolyhoz értek, hol a különböző utakon jött seregrészek egyesültek.

Most két kérdés merül föl és pedig, hogy hol volt az a Nagy-Nikápoly, s hogy mikor történt a csata? Az elsőre nem oly nehéz a felelet, mint a másodikra, meg fogjuk látni.

Két nézet van. Az egyik szerint Nagy-Nikápoly a Dunánál volt az Aluta vizének[1]) a Dunába való szakadásával szemben, a másik szerint a Rusica folyó mellett, a mostani Nikup falunál, a mely Tirnovától' északnyugatra 17 kméterre, tehát a Dunától körülbelül 57—60 kméterre fekszik.

Lássuk, hogy e két nézet mire van alapítva. Azt a nézetet, hogy a Zsigmond és Bajezid közötti csata a Duna melletti Nikápolynál volt, a következők támogatják:

A Fejér-féle Codex diplomaticus X. kötetének CC. oklevele után következő alábbi szavak: E diplomate Simoni Rozgon dato anno 1412. Est Nicopolis major in dextra Istri ripa, minori in sinistra opposita, non procul ab Alutæ fluvii ostiis». Bonfinius következő szavai:[2]) «ab una Istri ripa (dextra) majorem, ab altera, (sinistra) minorem Nicopolim esse sitam». A mostani Nikápolylyal szemben a Duna jobb partján, Moltke szerint,[3]) még az 1828/9-iki orosz háború idejében is volt egy vízi árokkal és tornyokkal megerősí-

[1]) Nem a Sil, mint Szalay mondja.

[2]) Dec. III. Lib. II. p. 403.

[3]) Der Russisch-türkische Feldzug 1828/9. E hídfő rohammal való megvételénél 32 ágyú és 5 zászló esett az oroszok hatalmába.

tett hídfő, melyet Malinovszky tábornok 1829 január 25-én rohammal vett be. Kanitz valószínűnek tartja, hogy ez volt az a Kis-Nikápoly, mely az 1392—1396-iki magyar hadjáratokban szerepelt.

Regibb térképeken, például Valk térképén Nikápolylyal szemben egy «Civita picola»-nak nevezett helység látszik. Chalcocondylas szerint Bajezid tábora 40 stadionra volt a Dunától,[1]) a mi 7·36 kternek vagyis körülbelül 1 mfdnek felel meg.

Dlugoss[2]) dunai átjárókról beszél Nikápoly közelében; már pedig az ettől a folyótól körülbelül 57—60 klméterre fekvő Nikup közelében nem lehettek ezek az átjárók.

Schiltperger következő szavai: «und do Er (Sigmund) ze wasser und ze land XVI tag vor (Nihopoli gelag)» stb. és: «Und der (könig) zoch für ein ander Statt die heisst schiltaw; man nent sie aber in haidnischer sprach nikopoli». Ezt megerősítik a régibb térképek, például Valké, hol az a város, a mely a mai Nikápoly helyén az Aluta-torkolat közelében a Duna jobb partján Sciltaronak, a Scutter-félén «Sciltara»-nak van írva.

A névtelen Tevárikh-i-ál-i oszmán: ... Nigebolihoz közel levő helyről éjjeli támadást intézvén, az átkozott királyt egész hadával a Dunának szorította és így tönkre tette.[3])

Szead-Eddin: ... siettökben a Duna vizébe rohantak, ki a mély folyóba halt bele, stb.

Idrisz és a Bajezid fethnaméja szintén a Duna melletti Nikápolyt értetik.[4])

Ott a hol a Rusica mellett, Nikup falu áll középkori építke-

[1]) II. könyv, 75. lap.

«*στρατοπεδευοαμένου δὲ αυτοῦ απὸ τοῦ Ιστρου ἐπὶ σταδίους τεσσαρακοντα*».

1 római mf. = 1478·7 méter, 1 római mfdre 8 stadiont számítottak, tehát 1 stadion $\frac{1478{\cdot}7}{8}$ m., 40 stadion = $\frac{40.1478{\cdot}7}{8}$ m. = 7373·20 m., a mi közel jár 7·5 klméterhez, ez pedig 1 földrajzi mf.

[2]) Hist. Pol. Liber. X. 145. l. ... et hungarorum primoribus cum Sigismundo hungarorum rege, ad vada Danubii, qui in *propinquo* circa Nicopolim decurrit.

[3]) II. 30. levél Thúry: Török Történetírók I.

[4]) Thúry.

zések maradványaira Kanitz nem talált s határozottan állítja, hogy itt a törökök idejében vár nem lehetett.

Ha a csatatér Nikupnál lett volna, a Duna közelségéről oly közvetlenséggel nem beszélhetnének a források és Zsigmond menekvése a Dunán várakozó hajókra oly könnyen nem történt volna, minden viszontagság nélkül. Ha Zsigmondnak azon az 57—60 kmnyi úton kellett volna menekülnie, a mely Nikuptól a Dunához vezet, aligha el nem fogják vala s ha megis menekűl az annyi viszontagsággal történt volna, hogy egyik-másik forrás emlékeznek róla.

És mire alapítják állításukat azok, kik abban a nézetben vannak, hogy a nikápolyi csata a Rusica melletti Nikupnál volt?

Slavejkov bolgár, történetíró, arra, hogy a Borus és Nikup közötti térségen látható tumulusok közelében sok emberi csontvázra lehet akadni, Brunn odessai professor, szintén erre a körülményre. Ez pedig oly gyenge alap, mely nem tarthatja magát. Nikápoly vár volt a XIV. évszázad végén és pedig olyan vár, melyet a keresztény sereg több napig ostromolt, hiába. Az ilyen vár nyom nélkül el nem tűnik a föld színéről, már pedig Kanitz ezen a tájon talált ugyan római épitkezések nyomára, de sem bolgár sem bizantiakra[1]) nem.

Azt hiszem, hogy az idezettek elég világosságot vetnek a dologra, és hogy aligha fog valaki akadni, a ki Slavejkov és társaival a nikápolyi csatatért a Rusicánál keresse, mert a szemtanú Schiltperger félreérthetlen szavait Kanitz kézzel fogható adatokra alapított combinatiói s a források nagyobb részének adatai annyira megerősítik, hogy lehetetlen mást hinni, mint a mit Slavejkov és társai előtt kevés kivétellel mindenki nem csak hitt, de tudni vélt, tudniillik, hogy a nikápolyi csatát a Duna mellett vívták.

Másképen áll a dolog az évszámmal.

Nesri («Tarikh-i-ál-i oszmán») az oszmán ház történetének III. 99-ik levelében azt mondja, hogy a Nikápoly alatti csata a

[1]) Szerinte itt volt az a Nikopolis, melyről Jornandes azt mondja, hogy Trajanus azt a szarmaták feletti győzelmének emlékére építtette, és a melyet nem kell azzal a szintén Trajanus építette Nicopolissal összetéveszteni, mely a Nestus (Karaszu) mellett feküdt.

hidsre 797-ik esztendejében történt, a 797-ik esztendő pedig a keresztény számítás szerint 1394 október 27-től 1395 október 15-ig tartott, szerinte tehát a csata *1395-ben* lett volna. A csata leírásából látni, hogy az író azt az elhatározó eseményt érti, a melyet közönségesen nikápolyi csatának neveznek és sem Nikápolynak a törökök által történt visszafoglalását 1394-ben sem Kis-Nikápoly 1395-iki ostrommal való megvételét.

Idrisz 1395-ben mondja, hogy volt. Szead-Eddin Történetek Koronájában azt olvassuk, hogy «798-ban 130,000 főnyi hitetlen magyar megtámadta Nigebolit. A hidsre 798-ik éve pedig 1395 október 16-tól 1396 október 4-ig tartott. A csata lefolyása teljesen megegyezik a végzetes nikápolyi csata többi leírásával. E szerint tehát a csata lehetett *1396 szeptember 28-án.*

Ez az egyetlen török író, a kinek adatai megengedik az 1396. esztendőt, de csakis azért, mert hónapot és napot nem említ.

Thúry Török Történetírók I. kötetének 120-ik lapján a jegyzetek között Szead Eddint is azok közé számítja a kik az 1395. év mellett nyilatkoznak, a mit határozottsággal nem lehet állítani, mert a 798. év nagyobb része az 1396-ik évvel esik össze. Ez különben valószinűleg tollhiba, mert ugyancsak ő mondja az 50-ik lapon, hogy a 798-ik év 1395 október 16-tól 1396 október 4-ig tartott.

Bajezid fethnaméjában[1]) pedig azt olvassuk, hogy «az 798 ik év Szafár havának 11-én, pénteki napon, (798 szafár hó 11-ike csütörtökre esett) mind a két részen fölállítván a csatarend stb. Ez után pedig következik az ütközet leírása, mely tökéletesen reá illik a szóban forgó nikápolyi csatára. E fethname szerint tehát a csata 1395 november 25-én lett volna.

A keresztény írók a következőket mondják:

Chalkokondylas az 1396-ik év eseményei közé sorolja.[2])

Bonfinius[3]) ... «Kal. oct. anno». 1396...

Thuróczi... sui regni decimo, dominicæ autem incarnationis

[1]) Fethname = az idegen államok fejeihez s a birodalombeli főméltóságokhoz intézett hivatalos levél, melyben a szultán győzelmét tudatja. Feth = győzelem, náme = levél.

[2]) Niebuhr. Chalkokondylas. 75., 76. lap.

[3]) Decad. 3. lib. 2.

MCCCXCVI anno . . . . . circa festum videlicet Sancti Michælis arhangeli in campo castri Maioris Nicapolis suacastra fixit, stb.[1])

Froissart «lundi devant le jour Saint Michel au mois de Septembre 1396».[2])

Sansovino, «1395 la vigilia di St. Michaele».

Schiltperger 1394. (Sch. jóval az esemény után emlékezetből írt.)

Ortelius 1395.

A brassói egyház Annaleseibe «Anno 1396 Sigismundus infeliciter pugnat ad Nicopolim contra Baiazitem sept. 28.»

Bulliald Ducas 1649-iki kiadója utóbbinak XIII. fejezetéhez írott megjegyzeseiben: «Turcorum annales, quos sequitur Leunclavius, illam Christianorum stragem editam a Musulmanis tradunt anno Hegiræ 794, qui coepit anno Christi 1391 Novemb. 29. fer. 4. quapropter pugna illa commissa est anno Christi 1392. Turcorum chronologiam sequntus est Calvisius in prima editione: sed perperam scribit anno 1391 novemb. 27 coepisse annum Hegirae 794. fortasse error est typographicus: in posteriori vero editione ad annum 1396 transtulit quare vero Turci anno Hegirae 794 hocce praelium commissum esse scripserint, causam, ut mihi videtur, valde probabilem adducam. ex hist. Hungarica Bonfinii decad 3, lib. 2 constat Sigismundum Hungariæ regem post cæsum profligatumque Walachorum Turcorumque exercitum, Nicopolim *minorem* obsedisse et expugnasse anno Christi 1392, hanc cladem a suis passam ut ex annalibus suis expungant Turci, anno 1392, quo eorum exercitus cæsus est, praelium Nicopolitanum adsignant, insigne Christianorum strage ac caede: duas ergo pugnas confundunt, et sibi prosperam in annum 1392 transferunt, ut improsperæ memoriam obliterent, his adversantur Froissardus loco citato qui accidisse ait anno 1396 die Lunae seu feria 2 ante festum S. Michælis, qui fuit Septembris 25, quoniam anno illo fuerunt litterae dominicales B. A. Bonifinius decad. 3. lib 2 contigisse ait cal. Octob. anno 1396. Brassoviæ seu Coronæ in Transylvania in ecclesiæ parietibus ita scriptum legitur». Anno 1396 Sigismundus

[1]) Schwartner Tom. I. Pars I. p. 222.

[2]) Livre IV. Chapitre LII.

infelicíter pugnat ad Nicopolim contra Baiazitem Septemb. 28, ita refertur in volumine Scriptorum hist. Hungaricæ. His Maurus Orbinus in Slavorum historia consentit. Buntingus et Ubo Emmius in chronologia anno 1395 contigisse scribunt. at Phranzes, quem hactenus Latine solum habemus, illam cladem ad annum mundi 6900, id est Christi 1392 refert et Turcicis congruit Annalibus. ubi notandum etium Phranzem post pugnam illam Nicopolitanam, Christianis tam lugubrem, Manuelis in Italiam discessum, ut et Ducam collocare. ex. hist. Veneta constat anno 1395 Manuelem Constantinopoli solvisse et Venetias accessisse; quod si huius profectio cladem ad Nicopolim secuta est, annus praelii Nicopolitani antecessit annum 1395. quomodo conciliari possint ista, non video: sed nostris auctoribus fidendum potius existimo, qui accuratius, et hoc loco meliori quam Turci fide tempora observarunt.»[1])

Dlugoss első kötetének VIII. könyvében az 1396-ik évre, második kötetének X. könyvében az 1395-ik évre teszi. Én a körülményeket s az írók megbízhatóságát tekintve az 1396-ik évet tartom a helyesnek, habár a hivatalos fethname világos szavai kétkedésre szolgáltatnak is okot.

A keresztény hadak *számára* nézve is eltérők az adatok, mint azt az alábbi kimutatásból láthatni:

Forrás	magyar	franczia
Froissart	60,000	
Schiltperger		6,000
Le Religieux de Saint-Denis	40,000	
Aschbach		10,000
Chalkokondylas		4,000 lovas és a kiséret

Az összes keresztény hadak erejét Schiltperger 60,000-re, Sansovino és József rabbi 80,000-re (köztük 20,000 lovas), Vertot 12,000-re, Froissart 100,000-re (köztük 60,000 lovas), Idrisz 130 ezerre, Bajezid fethnaméja 110—120 ezerre teszi.

E szerint, ha a biztosan tévedő Vertot-t nem számítjuk, az adatok 60 és 130 ezer között váltakoznak.

[1]) Niebuhr Ducas Ismael. Bullialdi ad Ducas Hist. not. 35. lap.
[2]) J. Dlugossii Hist. Pol. Lipsiæ 1712., 1158. lap.
[3]) J. Dlugossii Hist. Pol. Lipsiæ 1712., 146. lap.

Nem igen tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a keresztények hada 100,000 főnél nem volt több, mert ha a franciák 6000-en, az egyéb nemzetbeliek 20,000-en s a magyarok 60,000-en voltak, az 86,000-et tesz ki, Mircsa hadát pedig szintén vehetjük 10—14 ezerre.

A török hadak összes létszámát:

Froissart	200,000
Schiltperger	200,000
Sansovino	300,000
József rabbi	300,000
Le Religienz de Saint Denis szerint 24,000 gyalogos, 70,000 rendes lovas és 8000 irregularis lovas	102,000-nek mondja.

Ezeknek az adatoknak a különbsége onnan ered, hogy a négy első mind azt a népet számítja, a mely a sereggel jött a saintdenisi barát pedig csak a harczolókat; ebből látjuk, hogy a két szemben álló sereg között csekély különbség volt számra, de annál nagyobb értékre és szervezetre nézve.

A magyar haderő szervezete átalakulóban, tehát szervezetlen volt, az oszmánoké pedig szervezett. A keresztény hadakban sem a szervezés, sem a vezetés nem volt egységes, a törökben pedig mintaszerű volt mind a két említett tényező.

A nyugatról jött segítő csapat saturálva volt lovagi eszmékkel s ennél meg fegyverzetének nehézségénél fogva képtelen volt a törökök ellen sikerrel harczolni.

A magyar király hadaiban pedig kétféle volt a fegyverzet és kétféle a hadviselés is.

A nagyobb tömeg könnyű fegyverzetű volt és hű a régi harczmodorhoz, a kisebb rész, a gazdagabbak, nyugati divat szerint voltak felszerelve, fegyverrel ellátva és ennek megfelelően harczoltak.

A török hadsereg már ebben az időben két részből állott: állandó hadseregből, melyhez lovasság (szipahi) és gyalogság (janicsari) tartozott — és a hűbéres hadakból. A nagyobb hűbérek (szaim) 500, a kisebbek (timar) 300 holdnyi területűek voltak s a birtokosok 500 asper jövedelem után állítottak egy lovast.

Soha sem volt kívánatosabb a régi harczmodorhoz való ragaszkodás, mint épen ebben az időben. Látni fogjuk a csata folyamának leírásából, hogy a keresztény hadak az egységes vezetés

hiánya és egyéb hibák mellett a nehézkes, esztelen lovagi harczmodornak lettek áldozatai.

A keresztény seregben hiányzott az egységes vezetés, de hiányzott az eszme is, mely czéltudatos működést eredményezhetett volna, mert Zsigmond intézkedéseiből és működéséből látjuk ugyan, hogy a dunamenti várak birtokába jutni igyekezett, azért, hogy működési alapja legyen az ellen, az ellenség ellen a melyet birodalma határaitól távol akart tartani, de nélkülözzük a tervszerűséget. Azt vélte-e, hogy a dunamenti várak elfoglalásával elég van téve mindennek. Működési tárgya s vonalai, mik voltak nem lehet tudni.

Ebben az esetben működési tárgya a török hadsereg lett volna, erről kellett volna megtudnia, hogy hol van s az utakon, melyeken leggyorsabban tehette, átmenni a Balkánon s ott vívni csatát; vagy ha erre nem ért rá, a Balkán szorosait védelmi állapotba helyezni s a Balkán-vonalon innen központi állást foglalni.

De ő semmit sem tett, a miből láthatnánk, hogy a török hadsereget tekinti működési tárgyának. Ha nem tudott volna semmit arról, hogy a török Konstatinápoly ostromával fölhagyott, akkor sem lett volna szabad Nikápolynál vesztegelnie, akkor Konstantinápoly felé kellett volna mennie, mert csak ott lehet az ellenséget tönkre tenni, a hol van.

A nyugati lovagok cselekedeteiből egyebet nem látunk, mint féktelen vágyat arra, hogy kardjukat a törökével összemérjék, a kit gyűlölni tanultak papjaiktól s dajkáiktól, kik rémséges dolgokat beszéltek e — szerintük — hitetlenekről. Olyan messzire már nem gondoltak, hogy érdemesebb dolog és hasznosabb is a derek hadat tönkre tenni, mint valamely jelentéktelen csapatot, ők nem gondoltak Bajezid seregére s boldogok voltak, hogy Nikápolyt ostromolhatják. És ezt is hogy, ostromló szerek nélkül, körülzárolással, mely felette kényelmes dolog, mert lehet dinomdánomozni, misét hallgatni, imádkozni, s ha mindezekbe bele unnak, a falaknak rohanni.

Az oszmán sereg jól volt szervezve, számottevő gyalogsággal rendelkezett, egyes részei számtalan harcztéren együtt harczolva összeszoktak s egy eszmény vezérelte őket, az a melyet Mohammed teremtett meg. Ez az eszme az volt nekik, a mi a rómaiaknak Róma

nagysága. Azokat a népeket, a melyek a Korán szerint élnek, a közös nyelv[1]) mellett a Mekkában való évenkint ismétlődő találkozás kapcsolja egymáshoz. A legkülönbözőbb fajokhoz tartozó népek, a nubiai harczos, mohamedán, szláv stb. testvérnek, még pedig édes testvérnek tartja egymást s mindnyájokra egyenlő varázsa van a Korán szavainak, meggyőződésből hisznek például abban, hogy «Isten ügyében öntött egy csep vérnek, őrségen töltött egy éjnek Allah előtt nagyobb értéke van, mint két hónapi bőjtnek és imádságnak», továbbá «hogy a ki ütközetben esik el, annak bűnei meg vannak bocsátva».

Mohammed vallása a katonai fegyelemnek erős vára. A mohamedan katona bort nem iszik, kétes hírű nők és a kártya nem lazítják a fegyelmet, mint a keresztenyeknél. A keresztény gyűjtő név alatt egymástól élesen elütő, egymást lenéző s meg nem értő népek értendők, a melyek ha össze is gyűlnek, hogy együtt harczoljanak, több kárt tesznek egymásban, mint az ellenségben. Példa reá a keresztes háborúk, s a nikápolyi csata is.

Bárczay Oszkár.

[1]) Minden mohamedánusnak legalább a Koránt kell arabúl olvasnia.

HADI TANÁCSKOZÁSOK AZ 1577-IK ÉVBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1576-ik év október 12-én halt meg I. Miksa s a kormány a spanyol udvarban, II. Fülöp udvarában, növekedett Rudolfra szállott. Az önmagával és a világgal meghasonlott fejedelem mindjárt uralkodása kezdetén annyira idegenkedett a kormányzás gondjaitól, hogy a hadügyek rendezését, mely a törökkel kötött nyolcz évi béke lejártával sürgős kérdéssé vált, Ernő főherczegre bízta.

Mindenek előtt az volt eldöntendő, hogy a törökkel a béke megújíttassék-e, vagy pedig a béke-szerződés fölmondatván, az ország nyugalma egy támadó háború által biztosíttassék.

Ernő főherczeg az 1577-ik év folyamán Bécsbe egy nagy hadi tanácsot hívott egybe; hogy azonban e tanácskozásoknak megfelelő alapot szerezzen, a hadügyekben legtapasztaltabb férfiaktól tanácsadó véleményeket követelt be. Hogy kiktől kért ily előleges tanácsot, az meg nem állapítható, valószínű azonban, hogy a bécsi udvari hadi tanács tagjaitól és a magyarországi kerületi főkapitányoktól.

Az elsők közül előttünk fekszik *Schwendi Lázár* tábornoknak, a bécsi udvari hadi tanács tagjának, az utóbbiakból *Rueber János* felsőmagyarországi főkapitánynak írásban beadott tanácsadó véleménye, mint nemkülönben a *bécsi hadi tanácskozás jegyzőkönyve*, mely a tanácskozás *eredményét* tünteti föl.[1])

Mindhárom okmány az akkori időkre, a török és a császári hadsereg állapotára, a magyarországi viszonyokra, a népek és országok sorsát intéző férfiak gondolkodására éles világot vet s e

[1]) Mindhárom okmány egy a herczeg Eszterházy család kismartoni levéltárában őrzött eredeti kézirati codexben.

tekintetben kiváló becsű annál is inkább, mert Rueber és Schwendi véleménye egymással homlokegyenest ellenkező; az első a háborút javasolja, a másik a békét, minden áron. A jegyzőkönyvből aztán meglátjuk, hogy a tanácsban Schwendi véleménye talált többségre.

A történelmi eseményekre ugyan e tanácskozás befolyással nem volt, mert hiszen határozatai soha végre nem hajtattak, de a magyar hadügy tanulmányozása szempontjából ez okmányok mégis fölötte becsesek, s szolgálatot vélünk tenni a magyar hadügy barátainak, midőn azokat a következőkben közöljük:

I. Rueber János felsőmagyarországi főkapitány tanácsa, hogy a törökkel nem kell békét tartani, hanem vele megmérkőzni. Anno 1577.

Minden okos ember elismerte mindig, hogy jó, békés kormány föntartása Isten kegyelmének különös jutalma és hogy ez az Isten dícsőségének öregbítésére és a szegény alattvalóknak boldogulására inkább alkalmatos mint a háború és nyugtalanság, mely bátran tekinthető büntetésnek; és a mennyire ezt kerülnünk, annyira kell a másikat, tudniillik a békét, becsülnünk és tisztelnünk.

Szintúgy méltányos azok büntetése is, kik meggondolatlanul, — bár jó vagy rosszabb okból is, — egyenetlenséget okoznak vagy nyugtalanságot tanácsolnak.

Ha azonban nyilt háború viselésével békét és egyességet létrehozni, Isten dícsőségét, — mi végett minden egyéb teremtve van, és a szegény keresztény népeket és a többi alattvalókat megmenteni és föntartani lehet, ilyen háború és készülődés nem hogy káros, — hanem inkább hasznos és nemes műként dícsérendő és dicsőítendő mindenki által.

Eltekintve attól, hogy minő és mennyi joggal kezdetik azon háború, melyben szemmel láthatólag önvédelmet kell teljesíteni, bizonyos, hogy megsértetik Isten, a természet és a józan ész maga, ha a felsőbbség ez irányban hivatását elmulasztja, a szegény alattvalóknak segélyt és szabadulást nem hoz és ezeket Isten és saját szavai szerint nem védelmezi és oltalmazza.

Mennyire elnyomta a halálos ellenség, a török, már sok év óta a szegény kereszténységet, Isten végzése folytán bűneink miatt,

elvonszolta nyomorúságos és örökös fogságra és szolgaságra; mennyi ártatlan keresztény vért ontott, földet és népet elűzött és elpusztított, s megakadályozta így Isten dícsőségét és isteni igéjének terjedését. — Mily nagy és káros cselekedetekkel bizonyította be a török, a barátság látszata alatt, sok keresztény hatalmasság és úr iránti becsületét — kiket idővel, ha idejében meg nem akadályozzák, azokkal együtt, kikkel nyiltan ellenségeskedik, össze fog morzsolni; jó ideje ennek, és még naponta is szemmel látható, nem minden szivfájdalom és szánalom nélkül.

Mindezek okáért nemcsak külön, hanem közösen is megfontolandó, hogyan kell tekintélyes ellentállással ily nyomorúságot, inséget és bajt megelőzni és elhárítani.

És habár ily munkához mindenkinek egész tehetségét kellene nyujtania, mégis leginkább illeti ez Ő Felsége mint a kereszténység fejét.

És ha mindjárt Ő Felsége a szegény zaklatott keresztények nyomorúságát, inségét, fogságát, szégyenét, gyalázatát, jajszavát és segélykiáltását nem is találná elegendő oknak arra, hogy nekik szabadulást nyújtson, mégis meg kell Ő Felségének gondolnia, hogy ilyen tétlenség a birodalomban és a többi hatalmasságoknál rossz vért szül és a jövendőben fiaira is káros hatású lesz, a mennyiben nem viseltetnek majd oly nagy bizalommal iránt ok; a mi ilyformán azt fogja eredményezni, hogy azok, kik hazájoknak javára valamit tenni látszanak, sok kellemetlenséget okozhatnak.

A szükség is arra kényszeritené Ő Felségét, ha meg akarja tartani utódainak a koronát és az országot, hogy ellentállást fejtsen ki; és aztán, minthogy Ő Felsége nemcsak egyedül a törökkel van ellenseges viszonyban, de sok más hatalmasságok és urak is szemet vetettek az osztrák házra, nem lehetne közönyös, hogy idejében és mielőtt még a dolgok túlságba mennek, védekezik-e Ő Felsége, vagy pedig az országokat kellene-e elvesztenie.

Mivel annyira minden mentség és segítség nélkül állanak, a magyarok közt is mindenféle nehézségek és titokzatos dolgok merűlnek föl; — ezeket más urak bujtogatása és saját természetök, mely a kormány cserélésére és így az elpártolásra hajlandó, könnyen rávehetnék, hogy az osztrák háztól teljesen elszakadjanak.

És ha semmi egyebet nem okozna is Ő Felsége tétlensége,

mint az országoknak tőle és utódaitól való elszakadását, annál több meglepetés és véletlen következnék azután. — Ha azonban Ő Felsége ez úttal a dolgokat erélyesen kezeibe veszi és a szegény üldözött alattvalóknak Isten segedelmével szabadulást hozna: annál kevésbbé lehetne a szerencsés kimenetelben kételkedni, mivel a mindenható Isten ép maguk az alattvalók által nyújtana eszközöket és útat, a mint azt Ő Felségének két év előtt személyesen előterjesztettem, a mikor jelentést tettem a porta patriachájától kiküldött gvárdiánról, valamint a ráczokról (kik véleményöket, a mint a következőkből kivehető, később állhatatosan megújítják).

Igenis, megkísértettek egy időben ezen ellenséges szolgaság és iga lerázására vagy könnyítésére mindenféle eszközök, mint: kisebb hadjáratok, békealkudozások; azonban ezeknek egyikével se juthattak az ügyek oda, hogy a szegény keresztények és alattvalók megmenekültek volna a nyomortól, vagy megtalálták volna azok folytán az őket illető és a nekik tartozó oltalmat; sőt miután a jelenlegi béke tartama alatt több kegyetlenség és vérontás fordult elő, a baj ezután is inkább növekszik, mint elenyészik, hacsak meg nem előzzük azt.

Így állanak jelenleg a dolgok; mivel azonban Urunk Istenünk továbbra is valóban meg akar bennünket tartani és nem teljesen es tökéletesen tönkre juttatni — a hogy azt megérdemelnők — hogy semmi más emberi segítség és mentség lehetséges ne legyen számunkra; azért tehát fejtsünk ki általános keresztényi egységes rendes védelmet és ellentállást és vezessünk erélyes, jól megtanácskozott és kitartó hadjáratot, mire nézve nekünk a jogos ellentállásnak sok szép és dícső példájának hosszú tapasztalása szintén azt mutatja, hogy ez inkább győzedelmeskedik és ér el eredményt, mint meggyőzetik, ha csak kellő rendben történik.

Az ellentállás és az ilyen hadjárat azonban a jelenlegi veszedelmes időkben immár sokkal nehezebb, mint évekkel előbb volt; az örökös ellenség is annyira elhatalmasodott, hogy egy ország nem állhatna neki ellent; és főképen Magyarország nem, mely a hosszadalmas pusztítások folytán néptől és egyéb hadi szükségletektől erősen meg van fosztva.

Hanem ehhez Ő Felsége többi örökös tartományainak es országainak valamint a hatalmasságoknak segítségét és közremű-

ködését is föl kell használni és arról gondoskodni, hogy miképen lehessen ilyen általános közreműködés folytán a végekbe és a seregekbe jó rendben tekintélyes hadi népet és az ennek szükséges élelmet és lőszert beszerezni és minden úton és módon arról is gondoskodni, hogy ezen művet akadálytalanúl lehessen bevégezni.

Pár év előtt emlékíratot adtam át Ő Felségének, miképen kell a dolgokat Ő Felsége tartományaiban es alattvalói közt berendezni, hogy Ő Felsége — a nélkül hogy idegen külországi hadi néppel lenne dolga — ne csak hogy teljesen képes legyen a határokat megtartani az alattvalók túlságos megterheltetese nélkül, hanem szükség esetén az alattvalók fölszólítása által ezeket biztosan és jól megvédhesse, sőt őket esetleg az ellenség megverésére is elővezethesse.

Ha ez annak idején munkába vétetett volna, most az ellentállásnak, melyről itt beszélek, több erőt és hatalmat kölcsönözne.

Mivel azonban ennek elrendelése idáig elmaradt, nem kevésbbé kellene a dolgokat ez üdvös mű előmozditására megragadni, és a legnagyobb komolysággal oda törekedni, hogy úgy a köznép mint a nemesség között beosztást és rendet csináljunk és tekintélyes lovas és gyalog hadi népet, kik leggyakorlottabbak, teremtsünk ki Ő Felsége örökös tartományaiból; ez több kilátással történhetne ez idő szerint, mert sok jóra való ember nehány év folyama alatt idegen országokban jobban harczhoz szokott mint azelőtt, mikor nem vonultak ki oly nagyon és a hadi dolgok iránt nem érdeklődtek annyira.

A többiekkel, kik itthon maradnak, rendet kell csinálni; a mint azt említett és átadott véleményemben azelőtt megírtam.

Ezen fölül remélheti Ő Felsége, országai és örökös tartományai érzelmei és tehetsége folytán, hogy ezek nem vesztették el minden bátorságukat és nem egész oly tehetetlenek, hogy valami jelentékenyet és jelest ne tehetnének vagy ne akarnának.

Magyarországból, bármennyire meg van is ez idő szerint fogyva és elpusztítva, nagy erőt lehetne kiteremteni; és aztán az előkelő urakat és a nemességet is reá lehetne bírni, hogy pénzben és népben nagy összeget és hatalmat adnának, ha csak megmenekülhetnének egyszer a szolgaságtól.

Sokan vannak közöttük, és a legelőkelőbbek, kik vagyonuk

ötöd, hatod részét (hallgatni akarok a felől, hogy nagy részük annak harmadát, felét fölajánlotta) készséggel odaadnák, ha mindjárt csak az volna is czélja, hogy azzal megbosszúltassanak. Ha oly emberek, kik arra képesek és bizalmukat bírják, fölszólítanák őket és megcsinálnák annak fölosztását, hogy mi módon kellene a pénz és népbeli contributionak történnie és folyóvá tétetnie: megigérhetném, hogy oly nagy számmal találkoznának olyanok, kik a költségeket magukra vállalnák és azt betartanák, hogy azt nem is képzeljük és nem akarok többet mondani, de több volna mint *6000 ember lóháton, 4000 ember gyalog.*

A mit ezen tizezer lovas és gyalog népen kívül a meg nem hódolt szepességi városok, a hozzájok tartozó környékkel és a vármegyék legénységben adhatnának, azt itt nem részletezem: és ha nem is vonulnának ki mindjárt, szükség esetén mégis szívesen használtatnák magukat és nyújtanák tehetségöket hozzá.

Ezenkívül a meghódolt városok és falvak, melyek most török kézen vannak, azon kérelemmel vannak — és hogy ezt kívánják, Ő Felségének is bizonyítani és biztosítani akarják — hogy készek legkevesebb 3000 jó lovast és gyalogost saját költségükön pár évig eltartani, csakhogy egyszer a török iga alól fölszabaduljanak és szabadok legyenek. — És teljesen hihető, sőt bizonyos is, hogy ily hatalmat képesek kiteremteni és el is tartani; mert ily módon az adót és a napontai sarczot erre fordíthatnák.

Hallgatni akarok azon nagy városok és falvakról, melyekre mindre nem emlékszem; de a mint egy idő óta a dolgok után szorgalmasan kérdezősködtem, és ha csak negyed részét veszem is azon számadásoknak, mit a legjelentékenyebb városokban átadtak, találkozik 26,000 jól fölszerelt ember.

Daczára, hogy mostan a fölajánlott 30,000 embert megadták, valamint embereket az ország oltalmára, az élelem beszerzésére, árkok, hídak építésére, szóval más egyéb szükségletek beszerzésére, a mint azt ily nyilt háborúban a föld népének tenni kötelessége, elegen maradnak otthon; ezeknek száma még növekedne, ha a török terület, mint az később leírva lesz, — elpusztíttatnék és a szegény alattvalókat övéikkel együtt idevennők; így még se akarok többet mint 20,000 embert mondani, kiket igazán könnyen eltarthatnának.

Csehország is kiállíthatna, ha csak igen keretnék, az ország minden túlterheltetése nélkül legalább is 1500 lovast

Szilézia ... 100 «

Morvaország ... 500 «

Ausztria ... 500 «

Steyerország, Karinthia, Kraina 1000 «

Tirol s a felsőausztriai országok 3000 gyalogost, melyeken kívül kétségtelenül még más népek, egyéb eszközök is járulnának, melyek itt ez úttal méltán kimaradnak.

A birodalomban, habár ott a dolog részben előbbi idők és mulasztások miatt, valamint a saját maguk közt uralgó bizalmatlanság és félreértések miatt, majdnem kétséges, — lehet remélni, hogy mindenki segédkezni, tanácsolni és a föntebb írt szerencsétlenségnek elejét venni fogja akarni, ha a dolgok ilyen állásából az oltalom lehetőségét látják, és eszközöket és útat is fognak arra találni, hogyan, mi módon, mi végből és kinek javára végeztessék ily cselekedet; és ezektől annál jelentékenyebb segélyre lehet számot tartani, mert minden ember oly nagy mértékben kész e halálos ellenségnek kárt okozni, tehát mindenki fölháborodik, hogy az ellenségnek oly soká elnéznek mindent.

Ezzel aztán főképen előkelőbb és alkalmatos embereket kellene megbízni, kik az ellenség honi sajátságait s szokásait, a szegény alattvalók szükségét, az elmúlt és a még kilátásban levő eseményeket ismerik, melyek sok fejedelemnek, grófnak, úrnak, es nemesnek, valamint sok kapitánynak és hadi embernek is ismertesek; arra is kell ügyelni, hogy a legelőkelőbbeket, kiknek a birodalomban legnagyobb befolyásuk van, kérjük föl legelőbb; ezek aztán a többieket csekély fáradsággal jóakaratuk által utánzásra ösztönzik.

A következő birodalmi rendek az alább jelzett összegekkel kétség kívül meg nem erőltetnék magukat:

A szász választófejedelem ...	1000 lovast
Brandenburg ...	1000 «
Pfalz ...	500 «
A három egyházi választófejedelem ...	1800 «
Bajor herczeg ...	1000 «
Jüllichi herczeg ...	1000 «

Weimári herczeg	300	lovast
Pomerániai herczeg	500	«
Porosz herczeg	600	«
Meklenburgi herczegek	600	«
Anspachi herczeg	300	«
Braunschweigi, Lüneburgi és Lautenburgi hercz.	1000	«
Anhalti herczeg	200	«
Württembergi herczeg	400	«
Hesseni grófok	300	«
Lichtenbergi grófok	100	«
Sarzburgi püspök	200	gyalogost,
Würzburg	300	lovast
Bamberg	200	«
Magdeburg és Halberstadt	400	«
Bréma	300	«
Passau, Tüllingen, Freising a többi apró püspökségekkel	500	«
Münster s még nehány püspökség	500	«
Birodalmi grófok	2000	«
Mindazon lovagok, kiknek jövedelme 100 fl felül van, együtt véve adhatnak legalább	2000	«
A városok és birodalmi kereskedők könnyen adhatnak	2000	«
és egy ezred gyalogost	3000	főt.

Nem különben más — a birodalmon kívül álló — keresztény hatalmasságokat, fejedelmeket és urakat is föl lehetne szólítani, kik közül kétségkívül sokan volnának jó indulattal egy ilyen közös keresztény czél iránt s kiktől alkalomszerűleg következő mennyiségű nép és pénz volna hapható:

Franczíaországtól	2000	casconier lövész
Angliától	2000	ember
Lotharingiától	500	lovas lövész
(?)	500	« «
Flórencztől	2000	gyalogos
Ferrarától	400	lovas lövész
Mantuától	300	lovas
Genuától	300	«
Parmától	200	«
Portugalliától (pénz)	1000	emberre
Dániától	500	lovas
Svédországtól	500	«
Holsteintől	200	«
Schweiztől	3000	gyalogos.

A föntírt hadi nép legkevesebb összege Ő Felsége örökös tartományaiból és egyéb hatalmasságoktól: *40,000 ember lovon és 60,000 ember gyalog.* Még sokkal többen is találkoznának, kik föllebb elősorolva nincsenek, kik hajlandók volnának és nem kímélnék a kiadást; mert ez csak az én szerény, megközelítő számításom, mely az emberek belátása és a körülmények szerint több tanácskozmányban szaporítható vagy kevesbbíthető lenne, gyalog vagy lovas népre volna változtatható, melyből nem kellene annyi; — főképen gyalog népre, minek folytán számuk szaporítható volna, ha csak olyan emberekkel, kik a körülményeket ismerik, jól fölkérdeztetnének mindenfelé. A minek azonban nézetem szerint — oly formán kellene történnie, hogy a kezdetet Magyarország csinálná, melyet ez idő szerint a dolgok leginkább érdekelnek, melynek ezáltal szabadulás nyújtatnék, s mely a határon áll; ezután Ő csász. Felsége mellett vagy királyuk mellett a legközelebb fekvő országok, melyeket amazok romlása esetén legelőbb találna a veszedelem; tehát Ausztria, Csehország, Szilézia, Morvaország, melyeket követné aztán a birodalom és ezt a többi hatalmasságok és urak, kik ha látnák, mily komolysággal fogunk a dologhoz annál szívesebben és annál tekintélyesebb segélylyel csatlakoznának hozzánk.

Ő Felségének szintén hatalmában állana az egyházi javadalmakból — a birodalomban a rendek engedélyével — a máltai mintájára örökké tartó időkre új rendet alapítani, mely a halálos ellenség ellen lehetne használható; és e tekintetben csak a papságra kellene befolyást gyakorolni; mert ez dicsőségük és kereszténységük oltalmára történnék. — Ha aztán látják a komolyságot, nemcsak fele vagy negyedrész jövedelmöket ajánlják föl. — Ép úgy nem mondhatnának ellent részükről is tekintélyes hadi nép vagy pénz contributio engedélyezésének lovas és gyalog népek eltartására, kik érettök a halálos ellenségnek ellentállást tennének.

A német rendet, mely különben egészen elsatnyúl, szintén nem lehetne jobbra fölhasználni, mint e keresztényi munkára. — Ha ez útaknak egyike se volna megfelelő, akkor is: van Ő Felségének annyi városa és faluja, hogyha csak mindeniktől egy lovas vagy gyalog embert veszünk is, olyan haderőt lehetne kiállítani belőlök, hogy az maga is elegendő volna.

A föntírt, valamint egyéb más módon, rendkívül nagy és olyan hatalmat lehetne előteremteni, milyenre nincs is szükségünk egyszerre, hanem egyik évről a másikra váltogathatnánk.

Mily nagy és merhetetlen költségeket kénytelen Ő Felsége már néhány év óta és még most is a végek föntartására kiadni, mindenki előtt ismeretes; azért is méltányos volna, hogy tábori nép tartásától kíméltessék meg személye; hanem a véghelyeket és várakat elláthatná Ő Felsége még egyszer hadi néppel; ezeknek minden időben teljes számmal kellene minden helyen lenniök és fizetésökben egyátalán semmi hiánynak se volna szabad lenni; azonban veszedelem idején vagy más körülmények között azon helyek, hol a veszély legnagyobb, kaphatnának a tábori néptől segélyt.

Ezek után, tudniillik ha az országokat, a birodalmat és a többi hatalmasságokat bizalmasan, továbbá minden választófejedelmet, grófot és a többi rendeket különösen megkeresnők, az igéret meg is történne: legelső és legszükségesebb volna általános birodalmi gyűlést, a többi Ő Felségéhez tartozó országokban pedig országgyűléseket és gyűléseket tartani.

Ezeken a rendek azon kérdéseket és terveket, melyek e munkának akadályúl szolgálnak, megfontolnák, azokat vagy most vagy később szóval elintéznek.

A gyűléseknek adandó kérdések volnának:

Hogyan akarja ez vagy amaz adott ígéretét egy nehány évre biztosítani?

Aztán mennyit rendelnek ki a lovas és menyit a gyalog népből?

Minő rend és kormány tartassék közöttük?

Ki választatik hadvezérré?

Mely előkelő kapitányokat és hadnagyokat kell megfogadni?

Mily számmal és hogyan legyen a hadi nép kiállítva?

Mely időre terveztetik a hadjárat?

És végre hogyan kelljen minden ügyet legjobban elrendezni és elintézni, hogy ezen terv legbiztosabban és legjobban lendületbe jönne?

Mit illetőleg szerény véleményem az, hogy ezen tervnek folyamatba hozását hat évnél rövidebb időre nem lehetne kitűzni;

és a lovasok és gyalogosok létszáma azon körülmények és időnek megfelelőleg, mikorra ezen mű tervezve van, volna aztán meghatározandó s szabályozandó.

A lovasok és gyalogosok ellátása ez idő szerint oly sokba került és ezekkel a hadi szervezetbe oly rendetlenség állott be, hogy most már egy úrnak hadat vezetni vagy azt folytatni majdnem lehetetlen.

A miért is égető szükség, hogy a birodalomban megegyezzünk a lovasság egyöntetűsége felett.

A régi jó német hadi szokások fölújítására semmi se volna oly üdvös, mint hogy a régi lovasjogot (Reiterrecht), mely minden további változtatás nélkül megmaradhatna, ismét megszerkesztenők egyöntetű alakban, azt jövőben egyételműleg kezelnők és azt különös szigorral betartanók.

Szintúgy szükséges volna a régi dárdajog (Spiessrecht) föléleventése a német gyalogoknál.

A lovasoknak a zsoldot kinézésök megtekintése után kellene kifizetni; a gyalog népnek pedig a szemlék alatt meglehetős mennyiségben kiutalni. — Azon nézetben vagyok, hogy egy lovasra a kocsipénzzel együtt elég havonta 12 fl; a gyalogok között azonban mindegyiknek értéke és tapasztaltsága szerint kell a járulékot kivetni és a mennyire lehet, a legnagyobb zsoldokat bevonni; egy jó lövész azonban mindig megérdemelhet havonta hat forintot.

E mellett még szükséges volna némely hadi czikkeket és hitleveleket is szerkeszteni, melyeket Ő Felségének vagy a hadvezéreknek kellene szentesíteniök s a melyekre a hadi népnek, nem kevésbbé mint régi jogaira és czikkeire kellene esküdnie és e szerint viselkednie; — a hivatalok és parancsnokságok a személyek érdeme és jártassága szerint, nem pedig kegyek útján osztandók és adandók ki.

Egy harczosnak se legyen megengedve, nyilvános kurvát magával vinni; és a mennyire lehet, meg kell parancsolni, hogy feleségeiket és motyóikat sok alapos okból hátrahagyják; főképen pedig azért, hogy az élelmet, mi ezen népre fölmegy, harczosaink számára takaríthassuk meg; továbbá, hogy léhaság, kurválkodás, és hasonló botrányok, melyek hadjárat alatt a feleségek között is elmaradhatlanok, elkerültessenek, végre pedig hogy a harczosok

megóvassanak az elpuhulástól és kéjelgéstől, és hogy a bátorság és testi erő megtartassék az ellenség ellen. De még azért is, hogy a nemzet meg legyen szabadítva azon szégyentől és csufolódástól, melyet ezek miatt egy idő óta külföldiektől kellett tűrnie és szenvednie. Hallgatni akarok a felől, a mit a tapasztalat úgyis elegendőkép mutat, hogy riadó vagy támadás alkalmával ezen könnyelmű és káros csőcselék csak futást vagy félelmet okozott, valamint az elvonulásnál akadályúl szolgált.

Így nem kell megtűrni a táborban az átkozódókat és Istenkáromlókat; a korhelykedést, melyből számtalan szerencsétlenség, sőt az őrségek elhanyagolása és elmulasztása származik, különös szigorral kell betiltani.

És mentől nagyobb mérvű e három botrány: kurválkodás, Istenkáromlás s korhelykedés, annál jobban ingerlik azok Isten haragját és minden szerencsétlenségnek okai; azért kell ezeket mentől nagyobb szigorral és mennél gyakoribbak, annál súlyosabb büntetéssel büntetni és a hadúr vagy a kirendelt főkapitány vagy hadvezér által megtartott szemle után előbb a lovasoknak, aztán pedig a gyalog népnek mindegyiknek különösen szemére lobbantani.

Az anyagi és önérdek hajhászata a legnagyobbtól legkisebbig méltán és teljesen megszüntetendő; tisztsége elvesztésének és fogadott esküjének terhe alatt mindenkinek betiltandó.

Egyátalán több figyelemmel kell lenni az iránt, hogy ez általános keresztény hadjárat Isten dicsőségére és a kereszténység megszabadítására való, nem pedig hogy e közben valaki tisztességtelen úton meggazdagodjék.

Ezen és hasonló czikkelyekre nem kevésbbé legyenek a harczosok kötelezve esküdni, mint lovasjogukra és hitlevelökre.

Az egész intézkedés lényegét Ő Felségére, vagy a magyar királyra, vagy egy főherczegre kellene bízni.

A Dunánál azonban, miután itt látszik az ellenség legnagyobb ereje, tekintélyes főre volna szükség, ki Ő Felségének helyettese és fiainak egyike.

Utóbbi mellé aztán a hadi és egyéb tanácsosokon kívül szükséges volna egy külön meghívott titkos tanács, három vagy legfeljebb négy tapasztalt férfiúból.

Nemkülönben azokat is, kik Felsőmagyarországon vagy a többi vidéken a kormányzást vezetik, el kell látni tapasztalt férfiakkal.

Hogy minden hatalmasság vagy úr melyik előkelő kapitányt akarja saját népéhez rendelni, mindegyiknek saját tetszésétől függjön; valamint arra, hogy mely előkelő és alkalmatos egyének rendeltessenek a hadi és titkos tanácsba, maga a hadúr gondoljon; azonban az egyikre úgy mint a másikra a kereszténység legderekabb embereit kell kiszemelni, kik nem nyereség s rablás végett vagy látszatból, de sokkal inkább maguk elé tűzött igyekezetből és jó indulatból szándékoznak Ő Felségét és a kereszténységet esküdt ellensége ellen szolgálni.

Ilyen férfiakat (Istennek hála!) még lehet találni és ha azon egyesülés megtörténik, nagy számmal lehet aztán kapni.

A hadúr belátása szerint ezekkel lehetne betölteni a magas tisztségeket, mint: a főkapitányok helyettesei, a főszertárnokok, a fő élelmező mesterek, szállászcsináló mesterek, az őrnagyok, szekérmesterek, a hadbírák és fő foglárok.

A hadi nép létszáma, mely kezdetben és később vezetendő volna, az ellenség, a hely és a támadás viszonyaihoz lenne alkalmazandó.

Hogy az erdélyi vajdával vagy lengyellel vagy a velenczeiekkel, Dalmácziával vagy az ezekkel szomszédos helyekkel el lehessen bánni, a tanácsolt s a végeket megszálló őrségen kívül mennél több népet kellene táborban is tartani.

Ha azonban ezen helyek felől biztosak vagyunk és különös veszélyben nem forgunk, teljesen elegendő volna a Duna mentén eleinte 4—5000 német lovas, 2—3 ezred gyalogos, 2000 lövész vagy a mennyit fogadni lehetne; ez utóbbiakból lenne kétharmad rész lovas lövész, kétharmad rész huszár és drabant. — Trabant annyi, a mennyi a megtörtént fölosztás szerint jutna e környékre.

Felsőmagyarországon 2—3000 német lovas, egy jó erős ezred gyalogság, a másik harmadrész gyalog és lovas lövészekből, huszárokból és trabantokból állhatna; a mennyi ezen környékre a fölosztás szerint jutna.

Karinthia s ennek helyeire körülbelül 500 német lovast, a

bányavárosokra, a hol szükség van reá, szintén kellene meglehetős számot beosztani.

Ha azután látnók, hogy milyen erővel vonul ki a török császár, minő előnyben vagyunk és időnk is lenne hozzá, ezen létszámokat alkalom adtával a körülményeknek megfelelőleg az egyik vagy a másik helyen szaporítani lehetne. — Azonban azok, kikre eleinte nincs szükség, kész fölszerelésben és állapotban legyenek és mindennap el legyenek készülve az indulásra oda, hova utasítva lesznek.

Szintén üdvös volna, a hadsereget szükség esetén a Dunán fölvezetni, melyet télen át elő lehetne készíteni és mentől több hajót elfoglalni.

Egyéb előnyök mellett azzal is lehetne az ellenségnek ártani, hogy a hadjáratot télben vezetnők; mert a tapasztalás azt mutatja, hogy a török télben alkalmatlan a harczra és nagy hadsereg se jöhet föl; ezen idő alatt annyi előnyt lehetne fölöttük kivívni, hogy aztán a tavaszon elég dolguk volna, minket az új foglalásokból kitúrni. — S az volna módja az ő megfélemlítésöknek és fölülmúlásoknak, hogy Alsó- és Felsőmagyarország földnépét, mely most a töröknek meghódolt, nejeik, gyermekeik, vagyonuk s barmaikkal magunkhoz vennők és aztán a környéket sok mérföldre elpusztítanók és letarolnók; egyszersmind mindenütt minden végházat és kastélyt megtámadnánk: mint a Duna mentén Esztergomot szárazon és vizen; azután Fehérvárt, melyhez különben a sok víz miatt ágyúval nem lehet közeledni, ha csak nagy szárazságot nem csinálunk; Felsőmagyarországon Füleket és Szolnokot és az ezen helyekhez tartozó végházakat és kastélyokat, melyek úgy se tarthatnák sokáig magukat, ha igazán és erélyesen megtámadtatnának; ilyformán, ha Isten szerencsét ád, kétségkívül hallatlan ijedtséget okozunk az ellenségnek és mind Esztergom, Buda és Fehérvár felé hajtanók össze őket; a mint bizonyos is, hogy akkor mind odavonulnának.

Ha azonban eleinte nem lehetne többet tenni, elég volna oda igyekezni, hogy nehány végházat és kastélyt leromboljunk, és ezeket ismét sietve megerősítsük vagy még inkább többeket jobban az ország belseje felé építsünk fel; aztán minthogy a tapasztalat azt mutatja, hogy az ellenséget inkább hadi erejének feltartóztatá-

sával mint nagy csaták és támadásokkal lehet megrövidíteni, mint ezt hosszabb idők példái tanúsítják, nekünk is csak a várakat kell hatalma ellen használatba vennünk, és őt ezek előtt kifárasztanunk és ott megforgatnunk. Az élelem és takarmány miatt lehetetlen telen át itt maradnia ezen országokban; és ez még sokkal lehetetlenebb volna, ha sok mértföldnyi távolságra elvennők elöle mind a falukat és alattvalókat, kiket a lőszeren kívül az élelmezésnel s minden egyéb szükséglet beszerzésénél, valamint árkolásnál, hídalásnál és hasonló munkáknál használ. — Ők nem hordanak magukkal efféle szükséges holmikat; nem is költekeznek erre; nincsenek is ilyen munkára, árkolásra és hasonló előforduló dolgokhoz szokva; nem is cselekszik azt és könnyen belefáradnak és meghasonlanak ilyesmi végett, főképen a janicsárok; ezek valamelyike kezdetben inkább kívánatos volna; mert ha mi eljutottunk idáig, hogy az ellenséget megfélemlítettük, nehány végházat elfoglaltunk a magunk részére, és megerősítettük azokat, elvágtuk előlök azon előnyt, hogy haderejökkel előnyomúlhassanak. — Ha aztán nyáron át nem boldogulnánk hatalmukkal, ki kellene a dolgot ismét tél felé húzni; akkor nem marad török a táborban. — Se lovaik, se embereik nincsenek ehhez szokva; a török háborúk nem igen tartanak egy évben három hónapnál tovább, mint július, augusztus, szeptember. — Ezen idő alatt kitarthatnánk előnyös helyzetünkben, mi alatt nem árthatnánk nekik; a többi idő aztán a mienk volna; akkor indúlna neki ismét a mi hadjáratunk, és akkor érhetnénk el valamit Isten segedelmével.

E mellett azonban legszorgalmasabban kellene arról gondoskodni, hogy jó *kémeink* legyenek, és e tekintetben nem szabadna semmi költséget se kimélni; valamint arról is, hogy a nép ne henyéljen, nehogy az idő és jó alkalom elmulasztassék, és a nép gyakorlat nélkül egyre-másra elromoljék.

Szerény véleményem szerint ez volna körülbelül azon mód, mely által nép jönne a táborba, mire minden időben sokan volnának hajlandók; és ez nézetem az iránt, hogy miként kellene mindenről gondoskodni s minndent beszerezni, hogy ezen ellentállás mindenfele a legjobban legyen elkészítve.

A szükséges megszálló sereg toborzása és föntartásán kívül méltányos volna, ha Ő Felsége elegendő *élelemről* is gondoskodna.

A mi Ő Felségének nem kerülne többe, mint a beszerzés és elhelyezésbe, sőt még jó haszon is lehetne belőle; azonban az árszabásnak úgy kell történnie, hogy a hadi nép ne legyen ez által túlterhelve.

Ennek előmozdítására szükséges volna a birodalomban a Duna mentén különböző helyeken 2—3 tágas *élelmi házat* fölállítani, a melyeknek ellátását a salzburgi püspöknek kellene megparancsolni; innen aztán lehetne a Dunán lefelé gondoskodni, ha Magyarországon szükség támadna.

Mindenkinek meg kellene engedni önként hozzájárulni. — Arra se hiányoznék út és mód, hogy miként kellene az országokban ilyen élelmi készletekről gondoskodni azon esetre, ha ilyen hadjárat határozatba menne.

Ő Felségének az se eshetne nehezére, hogy minden szükséges *ágyút, lőszert és tűzérséget,* és a mi ezekhez szükséges, adjon, mely esetre aztán a birodalom is segítené Ő Felségét önkéntes segélylyel; főképen két jó kész *hajóhíddal,* ezenkívül válogatott *tűzérségi személyzettel,* mint: árokmester, hídműves, puskaműves, mindenféle ácsok és kézművesek, mi ezen szervezethez tartozik; különösen *2000 jó cseh árkász,* kiknek eltartása és fizetése végett tanácskozást kellene tartani; ezeknek minden időben teljes számmal kellene kéznél lenniök; ezekben a dolgokban oly kevéssé volna szabad hiánynak lenni, mint az élelemben. Mert ha a kézimunka hiányos, megakad az egész háború és ez által nemcsak a költség, de mi a fődolog, az idő és alkalom is elvész, nem minden veszély nélkül.

Ha a táborban és a várakban levő nép ellátásán, es az azokról való gondoskodáson, az élelem és a lőszer beszerzésén kívül még egyéb dolgokat is kezeink közé vennénk, melyekkel az ellenségnek a kivonulás mellett még más úton is ártalmára lehetnénk, az Isten kétségkívül támogatna ez igyekezetünkben, és a szegény zaklatott kereszténységet ez egyszer meghallgatná, és a pogány kezek alól felszabadítaná, mely esetben következő eszközöket kellene megkísérleni olyaténkép, hogy Ő Felsége sok más hatalmasság hajlamát szerezné meg, és arra bírná ezeket, hogy országaikkal elszakadjanak az ellenségtől, és őket hozzánk többi keresztény népekhez szólítaná, hogy amaz egyszerre több helyen kapjon dolgot és kényszerűlve lenne erejét megosztani.

Ennél aztán különösen és főképen arra kell igyekezni, hogy Ő Felsége a birodalommal egyetértően a török ellen a keresztény ligába lépjen be, és azon időre míg ez megtörténhetik, mind inkább oda kell törekedni, hogy széjjel ne szakadjanak; ezen liga megalapitására azonban mi üdvösebb se történhetik, mint hogy Ő Felsége és a birodalom teljes erélylyel a roppant káros németalföldi hadjárathoz lássanak, és azt befejezzék; mert ha ez még tovább tart, lehetetlen a spanyol királynak nagy haderőt a török és Németalföldön a princz ellen egyszerre föntartani; de félő, hogy terveiről a tengeren lemond, és hatalmát Németalföld ellen fordítja; a miből aztán az következhetik, — minthogy sok birodalmi rend részes e háborúban — hogy aztán gondjukat ezeknek is a Németalföldre kellene fordítaniok és ezen keresztes hadjárat folytatásához nem tudnák vagy nem akarnák contribuálni a magukét.

Nem kellene elmulasztani a moszkvai felszólitását se, erre alkalmas emberekkel, hogy ez Ő Felsége, és a birodalommal egyezségre és bizonyos szövetségre lépjen, mit nem volna nehéz elérni, mikor oly annyira előzékenynek és jóakaratúnak mutatkozik. — Ezen úr, ki úgy is esküdt ellensege a töröknek, nemcsak ezeket tartóztathatná fel vízen és szárazon, hanem a tatárokat, valamint a lengyeleket is megtámadhatná, ha ezek nem akarnának jó szomszédságban maradni.

Különben a mennyire a lengyelek ügyeit és viszonyait ismerem, azon veleményen vagyok, hogy azon esetre, ha királyuk nem volna is tervünk iránt jó indulattal, nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ország hajlandó és képes is volna a királyt arról lebeszélni és arra bírni, hogy ő is hozzá járuljon a többiekkel együtt e keresztes hadjárathoz, és mellettünk álljon segítséggel; különösen, mert sok előkelő, tekintélyes ember van közöttük, kik Ő Felségének jóakarói.

Ő Felsége előtt szintén ismeretes, minő állapotban van Erdély; hogy a vajdával, ha ez valamit tenni merészelne, — szembe lehetne szállni, és csak attól függ, hogy Ő Felsége a jó indulatot, a mennyiben azt az ország fölajánlja, okkal-móddal megtartsa. — Hogyha a körűlfekvő, jelenleg a török által leigázott országok ilyen egyesülést látnának, el nem maradhatna, hogy sokan közűlök nagyon örűlnének, hogy Isten őket a török rabságból egyszerre ilyen

eszközökkel menti meg, és teszi szabaddá, miután nekik ilyen tirannizmust lehetetlen tovább eltűrniök; és hihető, hogy azon esetre, ha a háború mindenünnen megkezdődnék, ők maguk erősebbnek éreznék magukat a töröknél, mert hátában és lesben tudnák magukat.

Ilyformán ezekhez is lehetne alkalmas embereket küldeni, kik őket maguk jószántából is elszakadásra bírhatnák, és úgy intéznek a dolgokat, hogy bizonyos időre mindnyájan egyszerre föllázadnának és mindegyik kedvére verné agyon a törököt.

A két Oláhországban, melyek oly gyakran bízták sorsukat a véletlenre, nem volna kétely; különösen ha Bogdán ismét megkapná országát.

A ráczok ezt mind tudják; mert több ezer fegyverképes férfi ajánlkozott, hogy főképen lóháton lesznek készen (mint azt nekem maga vajdájok ajánlotta); a kik nincsenek lovasítva, azok el akarják adni marhájokat, és azok helyett magukat lóval és szerelékkel ellátni és fölszerelni; sok jó lovat akarnak a méneseikbe is hajtani, nehogy az ellenség gyanakodjék reájok, és hogy így azokat a jövőben megtarthassák. — Arra is gondolnak, hogy a fentírt módon a törököt agyon vernék s elvennék ezek szerelékjét; buzdítást erre saját vajdájoktól kaptak.

Gyula és Temesvár átadását szintén fölajánlották, mert ott sok rácz és martalócz van; különösen megjelentették nekem, hogy Temesvártól el lehet a vizet zárni; akkor aztán egész nyitva van, és kiépítetlen; a törökök azonban e körülményeket nem ismerik, már pedig ezen eszközök által a várbeli törökök mihamar elvesznek.

Ilyes és hasonló ajánlatokkal jönnek hozzám emez és ama helyekről; a miből nem vehetek ki mást, minthogy könnyen fölbiztathatók; én aztán vígasztalom őket: «Úr Istenünk fel fogja őket egyszer szabadítani».

A mellett mit se ártand, ha Ő Felsége vagy a spanyol király a perzsákat és másokat felszólítaná, kik könnyen volnának megindíthatók azon eszközökkel, melyekkel bírunk.

Ilyen alkalmak, saját cselekedetünkön kívül az ellenségnek ártani, maguktól jönnének kezünk ügyébe.

E szerint abban áll alázatos, szerény, jó véleményem, hogy miután Ő Felsége alattvalóinak inségét, elnyomatását és nyomorát

veszély nélkül nem nézheti: Isten kegyelméből kapott magas hivatala, valamint a saját és utódai érdeke folytán másként nem cselekedhetik, minthogy az igaz ügyért a háborút a török ellen megindítja; — ehhez oly tekintélyes eszközök és útak fölött rendelkezik, mint: nép, élelem, lőszer és egyéb szükségletek, sőt az alattvalók maguk is kétség kívül Isten rendelése folytán oly jó indulatúlag ajánlják föl vagyonukat és véröket, hogy Ő Felsége el nem mulaszthatja a rendes és jól ellátott ellentállás és hadjárat megindítását, és ez által a szegény alattvalóknak a szolgaságtól való megváltását.

J. Rueber, m. p.

II. Schwendy Lázár tanácsa, hogy a törökkel békéért kell alkudozni, és a mellett maradni, de Anno 1577.

Miután a török birodalom kétségkívül a mindenható Istennek fenyítő vesszeje, melylyel a kereszténységet bűnei és gonosz cselekedeteinek miatta bűnteti és ugyanaz mind ez ideig az ottomán törzs és csodálatos rendje és successiójával csudálatos és csaknem hallatlan kifejlődest nyert:

Miután mind ez ideig semmiféle nép, se császár, se király, se fejedelmek, hatalmának és erejének ellent nem állhattak; hanem vagy meghódolással és adófizetéssel idejében elfogadják tőle a békét, vagy pedig kényszeríttetnek uralmuk és állásuk enyésztével a szolgaság és önkény nehéz jármát viselni:

Mi is hasonló veszélyben forgunk a német birodalomban s mindinkább oda jutunk, hogy míg az említett ellenség birodalmát erősbíti, tehetetlenek vagyunk ellenében és általában álladalmunk gyöngesége és elosztása olyanszerű, hogy ily ellenség legyőzését nem is remélhetjük és el se vagyunk arra készülve.

Sőt nehéz magunkat és a mieinket még ez ellenség fenyegető önkénye és a majdnem biztos végromlás elől is megoltalmazni és megtartani, különösen azért, mert a háború elviselhetetlen terhét magunknak kell viselnünk és más keresztény hatalmaktól e viszás idők szerint csak kevés vagy semmi segélyt se remélhetünk.

Ebből tehát könnyen kivehető, minő tanács marad számunkra, boldogulásunkat és önfentartásunkat illetőleg, és hová dirigáljuk

hadi cselekedeteinket, és mire használjuk föl azokat, hogy Isten segedelmével lehetséges és üdvös kimenetelűek és végűek legyenek.

Mivel minket az említett török a harczhoz szükséges erőben, segélyforrásokban, alkalmatosságban, vezérekben, hadi gyakorlottságban és a harcz vívásában messze fölülmúl, mert miután nekünk nemcsak az ellenség erejével, hanem az isteni hatalmak haragja és bosszújával is van dolgunk, a mint azt ugyancsak annyi sok császár, király, fejedelem, nép és város szomorú példája mutatja, kiknek sok része volt olyan körülmények között, mint mi, de ezen halálos ellenség által önfejűségök folytán mégis legyőzettek: ezek után tehát nem tanácslom e nehéz időkben oly vélemények figyelemre méltatását, melyek a töröknek haddal való megtámadásáról szólanak.

Aztán valamint az isteni gondviselés minden teremtett és természetes dolgot bizonyos rend és előrelátással kormányoz és mindezek változandóságnak vannak alávetve: ép úgy nem szenvedhet kétséget, hogy az emberek, de főképen a magas fejedelmek uralma, isteni segedelemmel, és a gondviselés rendelése folytán nőni, gyarapodni és megtartatni fog, és ugyanazon változandóság folytán ismét hiányos, és gyönge lesz; hanyatlik, változik, sőt tönkre is megy.

Néhány száz év óta a törökök dolga, mind ez ideig, Istentől úgy rendelt állandó gyarapodás és növekedésben volt. — Ennek folytán a szomszédos császárok és királyok hiába igyekeztek erőszakkal és ernyedetlen szorgalommal a törököket elnyomni vagy boldogulásuk menetét föltartóztatni.

Miután azonban jelenleg a török hatalma, rendezett viszonyai, hadi tapasztalata és kormánya nagyobb fölényben van, mint valaha: semmise létezik, mi megakadályozhatná vagy meggátolhatná őket abban, hogy majd az egész keletet és Európa legnagyobb részét, azokat, kik még behódítva vagy adófizetőivé téve nincsenek, a szolgaság jármába hajtsák, annál inkább, mivel a többi keresztények egymás között sokkal kevésbbé egyetértők, mint azelőtt valaha. — Minő esztelenség volna az, ha ilyen körülmények között a németek maguk akarnának a török ellen hadat indítani!

Ebből kifolyólag a józan ész és saját szükségünk tanácsolják, hogy inkább a békét fogadjuk el, és az alvó kutyát lelkiismeretünk ellenére és veszedelmünkre fel ne keltsük; sőt minden okot és

alkalmat kerüljünk, melylyel ezen ellenséget harczra ingerelnők és arra okot adnánk.

És habár be kell látnunk, hogy hitünk e zsarnoka és ellensége semmi biztosítékot se nyújt a békére és a szövetségre nézve, mégis látunk sok királyságot és keresztény népet, kik hosszú és állandó békét eszközölnek ki a szerződés adójával és hódolatot tanúsítanak; mint a lengyelek, a perzsák, moldovánok, oláhok, örmények, georgiaiak és mangrilok.

Ezek után, ha a törökkel való békére állhatatosan törekszünk is, még se szenved csorbát hatalmunk védelme és megtartása; miután mi is emberek és férfiak vagyunk, és a mieinknek eleget akarunk tenni: így tehát mentől könnyebben megsemmisíthető a béke, és mennél biztosabb a veszély, annál jobban kell a békére vágynunk, és azt elfogadnunk, hogy időközben hasznunkra fordítva, vedekezésünket annál jobban és helyesebben irányíthassuk, miután jelenleg dolgainkat rosszúl értjük; — de szükséges a béke azon czélból is, hogy ha a török háború kitör, az bennünket egyszerre és rögtön el ne nyomjon, és határszéleink megerősítése s védelmi rendszerünk előkészítésével megakadályozzuk és feltartóztassuk.

A tapasztalás azt mutatja, hogy eddig a törököt nyílt csatában senki se múlta fölül, vagy rövidítette meg, és ha néha kárt szenvedett is a keresztényektől, ez csak arra ösztönözte, hogy ilyen háborút aztán még nagyobb erővel pótolt mint azelőtt; sőt hogy majdnem minden királyság és nép, epen azért mert önként a csata veszélyébe bocsátkozott, szánalmasan tönkre jutott és török iga alá került.

Ebből könnyen érthető, hogy a német nemzet egy maga nincs eléggé elkészülve, és nem eléggé hatalmas arra, hogy ilyen hatalmas, mozgékony, vérszomjas és életre való ellenséggel nyílt csatában harczoljon; de ha ez meg is történhetnék: hogyan lenne aztán a győzelem és victória egyedül Istentől nyújtott különös alkalmaknál megmerészlendő és megkísérlendő?

Aztán jóllehet lovasságunk és egyéb katonaságunk erejével sokat tehetünk: mégis számra, hadi gyakorlottságra, gyorsaságra, kitartásra, a harcz intézésének módjára és annak kivitelére nézve a töröknél sokkal gyöngébbek és vele egyenlőtlenek vagyunk.

Ha netalán a török lovasságot a mi lovasságunk meg is verné nyílt harczban, a mint abban isteni akarat segedelmével kételkedni se lehet, azért mégis nagyon messze volnánk teljes legyőzésétől; mert hát ereje négy vagy ötször is nagyobb lehetne a mienknél. És mivel támadást nem egy harczvonalban intéznek, hanem váltott csapatokkal szoktak hadakozni, és ha támadásuk vissza is veretett először, azért nem lehet őket teljes futásba hozni, hanem rögtön ismét rendbe állnak és verekedni visszafordulnak, vagy pedig gyalognépükhöz, mint valamely érczfalhoz zárkóznak, és onnan aztán összetett erővel ismételten és annál erősebben viaskodnak; ha addig talán a győzelem után akarna sietni az ellenfél.

A török gyalogsereg pedig annyira megerősíttetik ágyúkkal, szekerekkel, teveállatokkal, és ha szükséges, védgáttal és árokkal, megszaporíttatik janicsárokkal, jó és válogatott lovasokkal, hogy lehetetlen a lovassággal széjjelszakítani és megverni, a mint az eddig sok példából látható és kivehető: hogy úgy a keresztények mint a perzsák s egyéb népek, ha mindjárt eleinte győztesek voltak is, utóvégre, mikor a gyalogsággal kellett harczolni, mégis megverettek.

Így múlták fölül évekkel ezelőtt Ulászló királyt és Hunyadyt, Zsigmond császárt, Sophyt, Perzsia császárját, az egyptomi szultánt és Lajost, Magyarhon királyát.

Még ehhez harczmodorunk ez idő szerint annyival is rosszabb, a mennyiben apró lovaink, melyek ősatyáinknál nagyobb számmal voltak, majdnem teljesen fogyatékán vannak, a német lovasok pedig az üldözésben igen alkalmatlanok és hasznavehetetlenek.

Még hozzá ha seregünk, valamint ennek tagjai és rendjei a csatában vagy üldözés közben széjjel mennek, igen nehézkes újbóli össze és rendbeszedésük, és mi nékünk egyátalán kevés vagy épen semmi gyakorlatunk sincs abban, hogy ilyen ügyes és fortélyos ellenféllel hogyan kell verekedni és harczolni.

Azon körülmény is nagyon veszedelmes nálunk, hogy eddigi háborúinkban a gyalog nép sohase volt arra bírható, hogy egymással és a lovassággal együttesen vonúlt volna ki és harczolt volna, hogy mikor az ellenség csapatai hátrálnak, a gyalogságig nyomúlna; a mi mégis szükséges volna, ha valamely győzelmet akarunk az ellenség fölött kivívni.

Harczmódunkat az is nagyon nehézkessé s veszélyessé teszi, hogy míg a törökök bámulatos gyorsasággal és ügyességgel harczolnak, elvonúlnak, meghátrálnak, a hogyan és a mikor akarnak; tábort ütnek, és azt mihamar megváltoztatják, éjjel-nappal portyáznak, élelemben majdnem sohase szenvednek hiányt: addig a mi seregünk nehezen mozog, menetel, nehezen üt tábort és fordúl meg és nehezen vonúl ki takarmányozásra az ellenség közelében; és miután az élelemtől, víztől s takarmánytól elzáratott, ha csak pár napig ülnek is lóháton, forróságot, szomjúságot, éhséget és munkát kell elszenvedniök s elviselniök: ember s ló mihamar eltikkad; ezt aztán ellenségeink nagyon jól tudják mi rólunk, a minek miatta is csak arra igyekeznek, hogy minket a síkságra csaljanak és olyan csatára kényszerítsenek, melyet mi magunk jószántából aligha elfogadhatnánk; városok megrohanásával, csatározásokkal nyugtalanítanak, s miután ily módon kifárasztottak, élelmezés s takarmányozásban bennünket megakadályoztak; könnyű szerrel legyőzhetnek.

Ennek volt következménye az is, hogy a török császár a Lajos király megveretésére következő években oly gyakran vonúlt ki személyesen. Seregünknek azonban sohase volt szabad ellene vonulnia és alkalmat keresni nyilt csatában való mérkőzésre; hanem minden ízben erődített helyen és kényelmes élelmezés mellett kellett megmaradnia és az ellenséget a szabad elvonulásban megakadályozni és feltartóztatnia. A józan ész és a tapasztalat így arra tanítanak bennünket, hogy jólétünk és föntartásunk inkább a védő, mint a támadó háborútól függ.

Így saját szemeinkkel láttuk, hogy miután a németek Magyarország megmaradt részének oltalmát magukra vállalták és főképen védő háborút folytattak, a törökök, habár tekintélyes és erős sereggel vonúltak is ki, Magyarországot oly sok éven keresztül ím még se tudták teljesen kierőszakolni; hanem kényszerűltek darabonkint majd ez, majd ama határszéli helyet nem csekély idő s népbeli veszteséggel ostromolni és aztán ismét haza menni.

A föntebb mondottakból és egyéb rövidség okáért kihagyott okokból látható jobban, hogy a jelenlegi viszonyok között a támadó háborúra nézve a török ellen semmi üdvöset se lehet tanácsolni és tervezni, hanem hogy, a mennyire lehet, a béke mellett kell

kitartani és e közben a védő háborúról gondolkozni és gondoskodni, hogy az ellenség előre nem látott békeszegés által annál kevésbbé legyen képes bennünket sebtiben elnyomni és hogy annál kevésbbé merészkedjék ilyesmire, ha minket védelmünkre készülni és erre készen lát.

És a mint az könnyen kivehető, a külföldi nemzetek arra törekesznek, hogy maguktól a török háborút elfordítsák és a mi nyakunkra küldjék, annál több szorgalmat kell kifejtenünk a törökkel kötött béke megtartása körül, hogy ez ilyformán hatalmát a tengeri háború folytatására fordítsa és ebbe mentől jobban bele bonyolódjék; így aztán részünkről annál biztosabbak maradunk és ennek folytán annál alaposabban elkészíthetnénk mindazt, mi védelmünkre szükséges.

A béke föntartásáról. A béke föntartásának módja pedig ez lesz: Az adó és ajándék pontos és rendes megadása. A határszélek békés megőrzése jó katonai fegyelem által és elegendő őrséggel; úgy azonban, hogy az ellenség beütéseit erőszakkal bátran elűzzük és föltartsuk.

Valamint a többi békepontok őszinte megtartása.

Minden olyan dolog elkerülése, mi a törököt haragra lobbanthatná.

Tartózkodás a lengyel királyságtól, olyan végzés s megegyezéssel, mely által hadi barátságot s szövetséget tarthatna az osztrák házzal és a birodalommal s a mely semmi szégyenletest se tartalmaz; mit Báthory kétségkívül föl fog ajánlani s maga megígérni s elfogadni. Aztán az emlitett királyság csöndben tartása; hiszen ez se lesz oly oktalan, hogy be ne látná s meg ne értené, miszerint neki jobban kell félnie a török segítségtől, mint a mi barátságos áldozatkészségünktől.

A védő háborúról. A védő háborút illetőleg a vélemény kétféle.

Először is: szükséges a végek elegendő megerősítése és a szükséges őrsereggel való ellátása, valamint a tűzérségről és az élelmezésről való gondoskodás.

Másodszor: ha nagyobb erővel törne ki a háború, a végeket több segélylyel és erélylyel kell oltalmazni és igazi hadjárattal ellentállani. Ez kétféleképen történhetik; és pedig: a rendes, or-

szágos hadi néppel, a mint azt a fölállított védelmi rendszer magával hozza és aztán — a birodalom részéről engedélyezett segélylyel.

A határszélekről. Először is azt kell tekintetbe venni és megfontolni, hogy a német birodalomra nézve nagyon fontos Magyarország többi részének megvédése; nehogy az ellenség német földre tegye lábát; mert ekkor a harczolásnak sokkal nehezebb és veszélyesebb módja volna nyakunkon, mint a mostani Magyarországon; miután itt a határszélek legnagyobb részt meg vannak erősítve, a népharcz edzett és minden szükség- s nyomorúsághoz egyformán szokva van; eltekintve minden egyéb ezernyi alkalmatlanságtól, kártól, meglepetéstől és nyomorúságtól, melyek ebből következnének és a mi mindenki előtt nyilvánvaló.

Ugyancsak bizonyos és köztudomású az is, hogy a császári hatalom maga, egyedül ezen országokkal nem képes a határszélek szükséges és rendes ellátásának eleget tenni és hogy sok kár és veszteség esett eddig is a határszélekben egyedül azon hiányosságból, hogy a végek a szükséges őrsereget és gondoskodást nélkülözik. Nevezetesen: kevés a hadi nép; ezek nincsenek fizetve; alig vannak félig-meddig fölszerelve és kéznél; a véghelyek nincsenek kiépítve; élelem s lőszer hiányzik; ugyancsak nincs fölmentés a legnagyobb szükségben, nincs segély, nincs több nép készletben. Ezeknek okáért elkerülhetetlenül szükséges eszközöket s útakat találnunk, melyekkel a véghelyeket biztosabban és jobban oltalmazhassuk.

A végek fentartása és ellátásáról. Először is a végeket sokkal éberebben kell megőrizni és megtartani; minden holmiról idejében és jó rendben gondoskodni és azokat beszerezni, hogy az alattvalók kedélye fölelevenedjék, hogy annál inkább kedvet kapjanak a harczi gyakorlatokhoz; általán kívánatos, hogy a védelmi rendszer, a mint az az osztrák tartományokban elfogadtatott, komolyan és erélyesen betartassék.

Ezek szerint leglényegesebb a véghelyek elosztása a szomszédos országokra, valamint az, hogy mindegyiknek a maga helyét kijelöljük, melyet el kell látnia, nevezetesen: a hadi népnek rendes havi fizetését kiszolgáltatni, élelmezés és egyéb szükségleteikről gondoskodni.

A hadi nép megszemlélése, hogy mindenkor teljes számmal meglegyenek.

A szükséges építkezések folytatása mint azt a császári felség nekik elrendelendi és előírandja.

A szükséges költségek kiszolgáltatása és előjegyzése, hogy minden igaz úton történjék és fölösleges költségek elkerültessenek.

Ellenben minden országnak meg legyen engedve, hogy azon költséget, melyet tehetsége szerint a végekre való kifizetés végett kimutat, adójából és contributiójából, mely különben a császári kamarának lenne fizetendő, vegye és tarthassa vissza.

Másodszor: miután a német lovagrend azért alapíttatott és azért láttatott el oly sok gazdagsággal, hogy állandó és örökké tartó őrseregeivel a hitetlenek ellen harczoljon, mely azonban jelenleg rég időktől fogva otthon ül és egyedül a házi gazdasággal foglalkozik; ezt ezen szükségben és általános országos veszedelemben reformálni kell és kötelezni, hogy némely kijelölt véghely védelmét és oltalmát magára vállalja, azon mód és rend szerint, a mint a máltai lovagok Itáliában vannak és Málta szigetét oltalmazzák; jövedelmöket lehet javítani. Alapíttassanak új és több rendek a klastromok és egyházi javadalmakból, melyek tönkre mennek a nélkül, hogy világi kezekbe jutnak.

Harmadszor: a mennyiben az elősorolt eszközökkel, nevezetesen: az ország népének védrendszerével, s német lovagrend reformátiója és változtatásával, a végeket még se lehetne kellőleg megerősíteni és föntartani; elkerülhetetlen szükséges, hogy a birodalmi rendek is rendes segítséget adjanak; a határterületeket és a német lovagrendet évente nagy összeg pénzzel segélyezzék. Ép azért tanácskozni kell állandó contributiók eszközléséről, a mint azt a rendek leghelyesebbnek találják.

A birodalomnak vannak saját fizetőmesterei és biztosai, kik a pénzt oda osztják ki, a hová az fordítandó és meg van rendelve.

Számot kell vetni a felől, hogy mennyi megyen föl különkülön minden határszélre és azt el kell osztani olyformán, hogy annak felét a császári felség, országai és alattvalóival, másik felét pedig a birodalmi rendek viseljék.

Meg kell csinálni minden véghelynek igaz elosztását és kimutatását igaz úton és rendben.

A véghelyek elosztása. Ausztria lássa el Győr, Komárom, Tata, Veszprém őrségét.

Csehország Sziléziával és Morvaországgal Felsőmagyarországot és a bányavárosokat.

Károly főherczeg lássa el országaival Horvát- s Dalmátországokat; őt segítse a birodalom is bizonyos összeg pénzzel.

A német lovagrend vállalja magára Kanizsa s a körüle fekvő terület biztosítását.

A védelem rendjéről. Minden helyet el kell látni elegendő számú emberrel; nevezetesen: ha az őrség jelenlegi létszáma elegendő, meg kell maradni a mellett; ha nem, akkor szaporítani kell azt.

Minden fontos helyre német őrséget kell tenni és ezekre bízni az őrködés és oltalmazás legfőbb gondját.

Ezekhez adni kell néhány gyalog katonát, valamint néhány huszárt; a legfontosabb helyeken bizonyos számú német lovast is kell tartani.

Miután huszárokat megfelelő számmal már nem lehet találni, bizonyos számú lovas lövészeket kell fölfogadni, a hogy azokat mindenféle nemzetségből elő lehet találni.

A tartományokból gyalog és lovas német katonaságot kell szintén kiválasztani és a megszálló csapatokhoz küldeni; lassankint azonban olyformán kipótolni, hogy az elhalálozók vagy eltávozók helyébe hazájokból folytonosan néhány hadi szolgálatra alkalmas egyén következzék és odautasíttassék, azon kikötéssel, hogy kötelesek két-három évig ott maradni és szolgálni és előbb se el nem bocsáttatnak, se föl nem váltatnak; hogy ilyformán lassankint a gyakorlatot és hadi szokásokat a föld népe megismerje.

A német lovagrend megszállása szigorúan azon mód és rendszer szerint lesz megállapítandó, mint az a máltai lovagoknál Málta szigetén szokásban van.

A végeken eltartandó rendkívüli hadi népről. A végeknek bizonyos, de különböző helyein néhány zászlónyi gyalogost kell a rendes létszámon fölül elhelyezni, a kik készen legyenek az ellenség támadása esetére hirtelen összegyülekezni; ezek, ha szükséges, a tartományok által a védelmi rendszer alapján segítséggel erősitendők és szaporítandók; vagy ha jobbnak látszik, ezen rendkívül

hadi nép, az ismételten említett védelmi rendszer alapján, a 30-adik emberek és azon lovasokból vehető, kiket minden 100 frt pénzzel bíró nemes ültet föl s minden hirtelen szükségre készletben tartandók; úgy hogy változatossággal, elegendő számmal legyenek kiválasztva és a határszélekre küldve és ott kötelesek legyenek három hónapot szolgálni, a míg t. i. a többiek követik őket; hogy ily módon az egész föld népe egymásután tapasztalja és megismerje a harcz lényegét.

A védő rendszer az országok és tartományok minden részében. A természet, a józan ész, ezen idők szüksége, minden nép és az elmult idők példája, mind azt tanítják, hogy a hazáért, feleség- és gyermekért, ház- és udvarért harczolni és férfiasan kell meghalni.

Ennek következtében Ő Felségnek minden alattvalóját, ki harczra alkalmatos és Ő Felsége királyságaiban, örökös tartományaiban tartózkodik, föl kell szerelni, megszemlélni és begyakorolni.

Főképen a nemesség legyen köteles vagyoni állásához mérten lóra ülni és arra elkészülve lenni. Ő cs. és kir. Felsége, az ifjú herczegek udvarukban, nemeseikkel és udvari személyzetökkel mutassanak ez irányban jó példát.

Lovag és hadi embereket tisztességben kell tartani, őket hivatalokban és tisztségekben promoválni.

Alkottassanak szigorú hadi törvények; a többiek pedig különösen a 30-adik ember kijelölését és gyors kirendelését, valamint a fölszerelt jó lovakat illetőleg, szigorúan és erélyesen tartassanak be. Nagyobb szükség esetére következzék a nemesség személyes kivonulása, a mint az a védelmi rendszerben körülményesen meg van állapítva.

Némely nevezetes véghely megerősítése. Miután mindinkább nyilvánvaló lesz, mily hatalmat, erőszakot és szorgalmat fejtenek ki a törökök a várak bevételénél, saját jólétünk és föntartásunk pedig, mint azt fölebb kimutattuk, főképen a határok védelmében rejlik, a császári hatalomnak és a birodalom rendjeinek leginkább arra kell figyelemmel lenniök, hogy a legszükségesebb erődítmények ügyei előmozdíttassanak, azok teljesen helyre állíttassanak és mindenféle szükségessel el legyenek látva.

Mint nevezetesen Kanizsa megerősítése; azért mert ez képezi

a szabad útat és bemenetet Ausztria és Steyerhonba, melyen kívül nincs más akadály.

Komárom erődítményei is szinte azon szerint részben kijavítandók s kibővítendők volnának; a mint már az sokszor volt tanácsolva, miután a mostani vár az ellen hatalmának föltartóztatására elégtelen.

Bécs is kiépítendő volna. Miután valószínű a veszély, hogy az ellenség ez iránt érdeklődnék, nevezetesen ha a szultán személyesen kivonulna. E czélból főképen a külvárosokat kellene lerombolni és a mennyire lehet, azokat a szigetekre áthelyezni és ilyen módon ott egy új várost építeni, mely szintén megerősítendő volna. Ilyformán Bécs városa nehezen volna megvívható és megrohanható; mert mindig lehetne segítséget is küldeni.

Eger szintén teljesen kiépítendő és fölszerelendő volna.

Kassát szintén meg kellene menteni megerősítés által a szelek játékától; lévén ez a legjelentékenyebb város az egész Szepességen, és támasza a többi helyeknek és erősségeknek. Ugyancsak élelmezési és tűzérségi ház, hol a rendkívüli csapatokat is el kellene helyezni.

Ezen helyek megerősítésére az alattvalók robotját kell szüntelenül lassankint fölhasználni s ezeket e tekintetben legkevésbbé se kímélni.

A sziléziai és morvaországi tájak, a cseh koronához tartozó tartományok helyesen cselekesznek, ha vártornyokat emelnek, mivel majdnem legnagyobb részöknek itt is kell felnie az ellenségtől és ezen tartományoknak egyéb támaszuk úgy sincs.

Az erődítési munkálatok költségeiről. Az ilyen erődítményekre szükséges költségek, ép úgy mint más hadi kiadások részben Ő Felségétől s az ő alattvalói s tartományaitól, részben azonban a birodalmi rendektől volnának veendők.

Meg kell ezen erődítményeket az egész határszélen szemlélni és a szükséges munkálatokat fölbecsülni és a mennyire lehet, bizonyos átalányt számítani ki rájok.

A császári hatalom és a birodalom, vagy ezeknek biztosai között történjék bizonyos összevetés arra nézve, hogy mennyi volna évente megrendelendő, és mely helyek szorgalmazandók főképen.

Az élelemről. Az ellátásra, valamint az élelem elegendő és biztos beszerzésére nincs más mód a végeken, mint hogy a legfontosabb véghelyeket saját alattvalókkal lássuk el, kik a földmiveléssel foglalkoznak; a legközelebbi uradalmak pedig, a mennyi adás-vevés, kereskedés és egyéb hasznavehető eszközökkel elérhető, arra birandók, hogy ezen helyek saját biztos jövedelemmel és szolgálmánnyal bírjanak.

Ezeknek tizedei a legközelebbi véghelyeknek adandók át és a hadi nép zsoldjára fordítandók; a mint az jelenleg Magyarország némely helyein történni szokott.

Biztos és kényelmes helyek keresendők és jelölendők ki, hol az egész hadi nép ellátására való élelmikészlet helyezendő el, ha nyílt háború és a hadi nép hadba vezetése szükséges lenne.

A szükséges kiadásokat az élelem beszerzésére viselje saját országaiban Ő Felsége maga és élvezze annak hasznát és fölöslegét, a mennyi az élelmiszerek időnkinti beszerzése és a hadinép között való kiosztása által vagy eladásból bejön és megérdemelhető.

A véghelyek tüzérségi fölszereléséről. Ágyúkról, fegyverekről, lőporról és egyebről, mi a védelemhez tartozik és a szertárba szükséges gondoskodjék és szerezze be azokat a császári felség a sajátjából és járuljon ehhez bizonyos pénzsegély a birodalmi rendektől is.

A védő harcz másik részéről, nevezetesen miképen segítendők a véghelyek veszedelem esetén és miképen folytatandó a nyilt háború. Háromféle módon juthatnak a végek veszélybe, daczára annak, hogy azok a föntírt számú elegendő őrséggel láttatnak is el.

Először: ha a törökök sietve összegyülekeznek és határainkat váratlanúl megrohanják; így történt nagy részt a múlt éven.

Másodszor: ha segélyt és népet kapnak Törökországból, tehát ha valamely pasa vagy béglerbég kivonul.

Harmadszor: ha a török császár személyesen vonul ki.

Ebből kifolyólag részünkről is háromféleképen kell védekeznünk és a végeken segítenünk.

Először: a védelmi rendszer elfogadásáig legyen készültségben a legközelebbi tájakon mint: Ausztriában, Steyerhonban, Morvaország s Sziléziában, Csehországban, valamint az Ő Fensége Károly főherczeghez tartozó vidékeken és valamint Magyarország-

gon bizonyos számú lovas és gyalog nép, hogy azok sietve a határokra legyenek rendelhetők és hívhatók; ezek elég erősek legyenek arra, hogy a berontott törököt föltartóztathassák és előzhessék, sőt előnyben legyenek fölötte, ha erre alkalom nyílik.

Aztán másodszor: ha új nép jönne Törökországból, kívánatos volna, hogy azon végek, hol a veszély a legnagyobb, elegendő őrséggel és minden szükségesekkel idején lennének elláthatók és hogy ugyanott az elősorolt megyék és tartományok és ezeknek alattvalói képesek legyenek a fölállított védelmi rendszer szerint nagy számmal lóháton és gyalog az ellenséges veszedelemnek megfelelőleg ellentállani és a határokra sietni.

Ugyancsak, hogy ilyen esetben volna kéznél bizonyos segély a birodalom részéről is; hogy tudniillik a föntirt költségekből néhány ezer lovas és gyalogos katona volna toborzandó és Ő Felsége által segítségül küldendő.

Ezen czélra bizonyos összeg pénz volna biztos helyen elhelyezendő.

Tapasztalt és honszerető kapitányokat és hadnagyokat kell évi járandósággal lóháton és gyalog felfogadni, kik szükség esetén a hadi népet rögtön összegyüjtik és a határokra vezetik.

A magas hivatalokat alkalmas személyekre kell ruházni a birodalom s az anyaország, valamint ezek alattvalói között egyenlő részben.

A császári hatalom legyen a háború mellett tanácscsal és tekintélye parancsával, a mint azt a szükség és az alkalom magával hozza. Legyen az, hogy az ellenség elibe kell sietni, vagy egy ostromlott helynek védelmére menni, vagy az ellenséggel másülömben hadakozni.

Legyenek a birodalmi rendeknek külön tanácsosaik és biztosaik, kik Ő Felségének vagy hadvezéreinek szolgálnak tanácscsal.

Harmadszor: ha a török szultán maga személyesen jönne, akkor ne csak az említett legközelebbi megyék keljenek föl teljes hatalommal a hon védelmére, hanem az egész szent birodalom minden erejét és hatalmát irányítsa ide és aztán a többi keresztény népek is küldjenek annyi segítséget, a mennyit csak lehet és aztán, hogy akkor főképen a harcz helyesen és rendben legyen vezetve és az ellenség a határokról visszaveressék vagy legalább is ott föltar-

tóztassék; hogy így czélját el nem érve annál inkább kénytelen legyen ismét visszavonulni, mivel soká úgy se késedelmezhet és ilymódon Isten segedelmével, ki a jó alkalmat meg fogja mutatni, lehetőleg alaposan kell vele végezni.

Az ilyen hadvezetésnek mértéke és rendje és az ellene való védekezés következő lenne:

Annak mértéke és rendje, miként kell a török ellen hadat viselni. Először is, mivel a török császár előkészülete és kivonulása oly nagy titokban és csöndben és oly gyorsan meg nem történhetik, hogy pár hónappal előbb kémekkel azt ki ne lehetne tudakozni, arra kell főképen igyekezni, hogy ily kémekben sohase legyen hiány.

Aztán meg kell tanácskozni és szorgalmasan megbeszélni, hogy vagy az előtte való télen, a mi legtanácsosabb volna, vagy legalább is kora tavaszszal részint a végeken és az örökös tartományokban, részint a birodalomban levő hadseregünk elegendő számban elővezettessék, hogy így az ellenséget, ki a nyár közepe előtt úgy se érkezhetik meg, a támadásbaan megelőzzük; mint nevezetesen:

Ki kell jelölni egy vagy több török véghelyet, és azt meg kell rohanni; a mi annál könnyebb, mivel erődítéseik nem valami különösek és a tűzérség hatalmának, mely helyesen van irányítva és használva, ellent nem állhatnak.

Valamennyi Magyarországon török kézen levő kisebb várat, a hol azokat csapataink találják, fel kell gyujtani és lerombolni.

Az egész vidéket Magyarhonban Buda alatt el kell pusztítani hogy ily módon a közeledő ellenség annál inkább meg legyen fosztva az élelemtől s egyéb alkalmatosságtól.

Azon helyeket, melyek legelől vannak ellene és így az ostrom veszélyeinek első sorban vannak kitéve, tekintélyes őrséggel kell szilárdítani és erősíteni.

Tábort közel és biztos helyen kell ütni, a mely úgy fekszik, hogy onnan az ostromlott helynek segítségére sietni, valamint az ellenség eltávozását megakadályozni lehessen, hol tehát, ha az ellenség még oly közel jönne is, szabadon lehessen hadakozni vagy pedig biztosan tartózkodni, sőt visszavonulni is.

Ügyelni kell arra, hogy a tábor gondosan legyen előkészítve

és megerősítve, nehogy hiány legyen élelemben és takarmányban és nehogy az ellenség gyorsasága és észrevétlen támadása által meglepjen bennünket.

Kezdettől fogva kereszténvi rendet és fegyelmet kell tartani.

El kell tiltani a fölösleges és folytonos tobzódást, falást és korhelykedést, mi a táborban csak betegségeknek okozója, valamint annak, hogy semmi épületes dolog nem akar létre jönni.

A portyázás és a takarmányozásra való kivonulás szintén csak módjával engedendő meg; nehogy a hadi nép készakarva legyen az ellenségnek martalékul dobva és szükségtelen veszélynek kitéve.

Bizonyos mód és rend határozandó meg, hogy miként kelljen az ellenséggel megverekedni, ha azt a szükség és a körülmények kívánják; azt a hadi néppel meg kell ismertetni; nevezetesen, hogy teljes, tömör harczrendben kell az ellenséggel harczolni és hogy a lovasság és a többi gyalogság, ha mindjárt az ellenség megfutamodnék is, egymástól el ne váljék.

Az elővéden kívül senkise iramodjék az ellenség után és az is csak csapatonként, egyik csapat vagy zászlóalj a másik mögött vagy mellett szép rendben.

A gyalog nép az ütközetben egymással lánczokkal összekötött könnyű ágyúkkal legyen ellátva és körülvéve; valamint szekerekkel, sánczokkal és ezeken puskásokkal; a lovas és gyalog nép menet közben maradjon mindig együtt.

Hogyha az első csapat a török lovasságot így megriasztja, akkor ne űzzék őket a mieink messzire és el ne hagyják messzire a középső csapatot, mert az ellenség mindig nagy számmal és könnyen ismét ütközethez fordulhat; hanem ismét a középső csapathoz zárkózván, így együttesen támadják meg az ellenség lovas és gyalog népét és egyéb teljes erejét. Ezt követi mindjárt a hátulsó csapat, ez aztán jőjjön oldalba, vagy hol szükség van reá, az előbbieknek segítségére, ez tartóztassa is fel az ellenséget. A keresztények alkalmat veendnek a támadásra, mikor az ellenség valamely helynek ostromlásában hosszadalmasan és hiába időzik és elfárad, valamint ha táborában esetleg halálozás, ragály és éhség üt ki; ilyenkor az ellenség így megfáradván, visszafordulni kénytelen.

Igy Isten segedelmével be fog következni elvonulása, habár

harczban nem veretett is meg; így kell a háborút télire elegendő számú néppel kihúzni és a török végek megvívásával megelégedni; a bevett helyeket meg kell erősíteni s ily módon az ellenség a határoktól messzebb nyomatván s neki a hadakozás nehezebb lévén, ezáltal meggátoltatik benne.

A mi még a többit illeti és itt föl nincs számlálva, azt megmutatja az idő, alkalom, szükség és a vezérek tapasztaltsága és ügyessége.

A vezérekről. Mind hiábavaló, ha a végek megerősíttetnek, azokba őrség és egyéb szükséges dolgok helyeztetnek is és az egész hadi készülődés káros, ha azokat nem tapasztalt vezérek intézik, jó szabály és rend szerint. Azonban a királyok és fejedelmek maguk vannak a had vezetésére és alattvalóik védelmezésére hivatva. Legyen tehát a császár maga a fővezér. Császári fiai közül tegyen meg egyet helyettesének, a kié legyen az egész hadvezetés gondja; a kiben a többi vezérek és kapitányok Ő Felsége után respectust és fölügyeletet bírnak és a ki minden előforduló hadi eseményt intézzen.

E mellé legyen hadi tanács adva, mint az alább gondolva van.

Valamely fontos hadi eseményt Ő Felsége belátására kell bizni.

A vezérek között legyen a felsőmagyarországi, a bányavárosi kerületbeli, valamint a győri főkapitány.

Kanizsán legyen a német lovagrend nagymestere vagy annak helyettese.

Karinthia, Steyer és Horvátországban a vezér legyen Ő Felsége Károly főherczeg.

Ezek mindegyike a hadsereg feje a neki megrendelt határokon és Ő Felségének valamint Ő Felsége helyettesének van alárendelve.

Ha ki kell vonulni nyílt hadjáratba vagy egy bégler bég vagy maga a török császár ellen, vonuljon ki a fővezér vagy ennek helyettese, a mint azt az idő, körülmény és szükség kívánja.

A hadi tanácsokról. A Bécsben székelő hadi tanács végezze és tárgyalja azon dolgokat, melyek a végeken naponkint előfordulnak és jelentéktelenek; hogy Ő Felsége a fővezér vagy ennek helyettese ne sokat molesztáltassanak és terheltessenek; azonban úgy, hogy

az illető kerület vezére is mindenről tudjon és ugyanő minden lényeges tárgyalásnál jelen legyen.

A hadi tanács legfőbb és legnagyobb gondját képezze az, hogy rend legyen a végeken és jól vigyázzon arra, hogy a kapitányok és tisztek minden parancsot megadott értelmök és instrukczióik szerint hajtsanak végre; és ügyeljen arra, hogy a végek szükségletei mindíg idejében legyenek kielégítve és azoknak segítség nyújtassék.

Hogy a katonák, ha kapitányaik őket az udvarhoz küldik, vagy pedig maguk dolgában jönnek, barátságosan láttassanak el és hallgattassanak ki és inkább szóval mint írásban tárgyaljanak velök.

Hogy szorgalmasan nézzenek a kémek után.

Hogy a katonák között támadt egyenetlenségek előnyös módon kiegyenlíttessenek.

Hogy katonáink vakmerősége, fölösleges portyázása és kivonulása, ily kevés magyarság mellett, ne legyen megengedve, nehogy ez által az ellenségnek alkalom adassék a verekedésre, hanem, hogy a béke pontozatai szorosan betartassanak.

Hogy azonban a törökök ellenséges beütései vitéz ellenállásra találjanak és elháríttassanak; és ha netalán megtörténnék, hogy a a törököt megkárosítanák, hogy az rögtön közöltessék a legközelebbi pasával és ilyen cselekedet kimentessék és jóvá tétessék, nehogy annak híre menjen Konstantinápolyba és a török császár haragra gyúljon.

Hogy elrendeljék a szemle és a fizetés szorgalmas betartását.

Válaszszanak jámbor, becsületes személyeket mustráló uraknak és biztosoknak.

Hogy szorgalmasan megtartassanak a mustrák és a mustralajstromoknak arra következő inquisitiója és a relatiók; nehogy a pénz, a háború ereje, csalás folytán elpazaroltassék.

Hogy tartassanak, jó fizetéssel, jártas és hűséges építőmesterek és építészek, kik szorgalmukkal az erődítményeket kijelöljék, kijavítsák és felépítsék; hogy így semmise fordíttassék haszontalanságra.

Hogy a hadi tanács néhánya a végházakat gyakran meglátogassa, nehogy valami elavuljon vagy más hibája essék; továbbá, hogy a mire szükségök van, azok is kézhez kapják azt idejében.

Hogy a végek berendezését maguk megtekintsék és meggyőződjenek felőle, hogy van-e elegendő kapitány, tiszt, katona, vala-

mint élelem és tűzérség, vagy van-e ezekben hiány; és rögtön intézkedjenek, és e miatt rögtön írjanak Ő Felségéhez vagy a fővezérhez; hogy rend legyen a hadi és kamara-tanácsba választottak között; hogy mindegyik a másikkal a napi események, ilyen dolgok és szükségesek fölött tartózkodóan, veszekedés és föltünés nélkül tárgyaljon, hivatását teljesítse, és egyedül a közhasznot tekintse és lássa.

A hadi tanácsba vegyék föl állandóan mindig, de különösen akkor, ha hivataluktól függő dolgok tárgyaltatnak, — a következő kapitányokat és tisztviselőket:

Mint: a főszertármester, az építőmester, a hadbiztos, az élelmezés-mester, a fő mustramester, Bécs város kapitánya.

Ilyen hivatalokra alkalmatos, tapasztalt, hűséges és tekintélyes embereket kell választani, minden késedelem és a költségekre való tekintet nélkül; mert ezek nélkül a hadi szervezetben nem lehet rend és helyes ügymenet.

A birodalmi biztosok, tanácsosok és fizetőmesterekről. Mivel a birodalmi rendek a végek föntartására szükséges költségek felét viselik és contribuálják és bekövetkezendő szükség esetén a hadi nép és a hadi erő legnagyobb részét kell kiállítaniok, helyes, hogy minden közös tanácskozásban, szorgalommal részt vegyenek, és minden ügy velök közösen tárgyaltassék.

És azért legyenek saját fizetőmestereik és biztosaik, kik a katonaság fizetésének tárgyalását, a mustrák, a végházak látogatását és egyéb kiadásokat Ő Felsége és a tartományok biztosai s szolgái közösen végezzék.

A birodalom rendeljen ki egy vagy több hadi tanácsost, kik a haditanácsban jelen vannak, és a hadügyeket biztosan tárgyalni és megbeszélni segítenek. *Schwendy Lázár*, m. p.

Közli: Geőcze István.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia őszi ülését a f. é. október hó 24-én tartotta, Hollán Ernő altábornagy elnöklete alatt.

1. Az ülés első tárgya *az 1894. évi hadtörténelmi pályázat* eldöntése volt.

A beérkezett pályaművek elsejének címe: «*A rigómezei hadjárat 1448-ban*». A bírálat e pályaműről a következő:

«A munka, kivált első felében, nincs kellően megszerkesztve, minduntalan leveleket, véleményeket idéz, tények helyett; disserál, a helyett, hogy elbeszélne, s ismétlésekbe bocsátkozik, de azért mindvégig irodalmi színvonalon marad. A tárgyra vonatkozó kiadott forrásokat ismeri, azokat észszel és belátással használja; úgy látszik elegendő katonai ismeretei is vannak, kellő súlyt fektet a geografiára s általában a rigómezei szerencsétlen hadjáratnak *sokkal teljesebb és sokkal helyesebb képét* adja, mint azok az írók, a kik e tárgyról eddig írtak. A chronologia és a stylus némely kisebb hibái könnyen javíthatók.»

Egészben véve tehát a bírálat a munkát *jutalomra érdemesnek* tartja.

A második pályaműé címe: «*A pozsonyi hídfő védelme az 1809-ik évben.*» E műről a bírálat a következőket tartalmazza:

A hídfő védelme igen részletesen és kiváló szakértelemmel van megírva, mely kétségtelenné teszi, hogy a munka szerzője alapos ismeretekkel bíró katona. Ámde az irály szaggatott volta, a hibás és értelemzavaró kifejezések nagy halmaza, a gyakori magyartalanságok, azon határozott véleményt keltik, hogy a munka előbb idegen nyelven íra-

tott s azután fordíttatott magyarra. Ez okoknál fogva a munkát jelen alakjában a bírálat jutalomra nem, de szakbeli alaposságánál fogva, *dícséretre érdemesnek* tartja.

A bizottság a bírálóktól nyert további fölvilágosítások után elhatározta, *hogy «A rigómezei hadjárat 1448-ban» című pályamunkának az 500 arany koronából álló jutalmat odaítéli*, a második: *«A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben» című munkát pedig dícséretben részesíti.*

E határozat következtében s a pályázati hirdetmény 5. pontja alapján a jeligés levélkék fölbontatván, kitünt, hogy a pályanyertes mű szerzője *Kiss Lajos*, szegedi főreáliskolai tanár, a megdícsért pályaműé pedig *Schikovszky Károly*, cs. és kir. vezérkari ezredes, a pozsonyi V. hadtest vezérkari főnöke.

A bizottság az előadót egyben fölhatalmazta, hogy a pályadíj kiutalványozása és kiadása iránt a szükséges lépéseket megtegye, a megdícsért mű szerzőjét pedig az eredményről értesítse.

2. A *«Magyar hadtörténelmi könyvtár»* című vállalat folytatására a bizottság legközelebb leendő megjelenésre *az 1870/71-iki német-franczia háborút* tűzvén ki, e mű megírásával az ajánlkozók közül *Hazay Samu*, honvéd törzstisztjelölt százados zászlóalj-parancsnokot bízta meg.

A mű megírása az 1895-ik év végéig fejezendő be és az 1896-ik év folyamán fog kiadatni.

3. A bizottság végül jóváhagyta az előadó által a *«Magyar hadi krónika»* kiadásának módozataira nézve előterjesztett javaslatot.

A «Krónika» e javaslat szerint a magyar nemzet 1000 éven át folytatott összes küzdelmeit felöleli és két kötetben, mintegy 40—50 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog, még pedig a «Hadtörténelmi Közlemények»-kel kapcsolatosan olykép megjelenni, hogy a folyóirat olvasói ezen a *Millenium* alkalmából szerkesztett kiadványt, mely *a magyar nemzet hadtörténelmének kézikönyve* leend, ***ingyen*** megkapják.

A Krónikának I. kötete ugyanis 1895-ben, II. kötete pedig 1896-ban, mint a folyóirat utolsó füzete fog az előfizetőknek *ingyen* és *bérmentve* megküldetni.

Részletesebben e kiadványról e folyóirat legközelebbi füzete fog megemlékezni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adalék Szigetvár 1566-ik évi ostromának történetéhez. Szigetvár dicsőséges védelmezésével úgy a magyar, mint a kül-

földi irodalom oly sokoldalú és kiváló módon foglalkozott már, hogy szinte merészségnek látszik, arról még valami újat mondani akarni.

Ámbár az alább közlendő okmány általánosságban újat alig tartalmaz, de érdekes azért, mert a Győr melletti magyar táborból származik, hol a Szigetvár eleste utáni negyedik napon, 1566 szeptember 10-én iratott s tudtunkkal eddig még irodalmilag fölhasználva nincs.

Az okmány czíme: Relatio és kivonata amaz értesüléseknek, melyeket Szigetvárnak 1566 szeptember 7-én a törökök által történt elfoglalásáról külön hírszerzők hoztak.[1])

«1566 szeptember 10-én este a császári táborban (Győrött) a magyar csapatok parancsnoka, Báthori Báthory gróf, előtt egy magyar harczos jelent meg és azt a szomorú hírt hozta, hogy Szigetvárt az ellenség elfoglalta és Zrínyi Miklóst, valamint a mellette a várban volt harczosokat és más férfiakat is lemészárolta; csak az udvarmester, a várnagy, Schaffner János irnok és az ügyész maradtak életben, kiket az ellenség szorgalmasan vallatott és azután vasra veretett, hogy tőlük a vár tartozandóságai, annak igazgatása és gazdasága felől további fölvilágosítást nyerjen.

Mert megjegyzendő, hogy meglehetős nagy földterület tartozott Szigetvárhoz, mely úgy a törökök mint Buda felé mintegy 20 mérföldnyire terjedt ki, s így számos török város és helység a többek közt Tolna,[2]) mely jelentőséges város, évenkint pénz és egyéb adóval voltak Szigetvárnak lekötve.

E harczos továbbá azt jelentette még, hogy ő mint gyalog zsoldos hajdú volt a várban és annak elfoglalása után a törökök maguk küldték őt ide (Győrbe), hogy annak hírét megvigye. Egy második hírnök hasonló megbízással Károly főherczeg ő fenségéhez, egy harmadik pedig Babocsa várába vele egyidjűleg küldetett el. A mi az említett hajdú és mások híreiből összeegyeztethető volt, az röviden a következő:

A török császár eleinte 100,000 részint begyakorolt, részint gyakorlatlan harczossal 29 nap vesztegelt Szigetvár előtt. Ez idő alatt sem éjjel, sem nappal egy órát sem henyélt. Majd ágyútűzzel, majd más utakon gyakorta hosszú, kegyetlen rohamokat intézett a vár ellen, melyeken — különösen pedig a legelsőn — legelőkelőbb katonái mind, valamint a janicsárok is részt vettek. De mindennek daczára Ő császári Fel-

[1]) Cs. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteménye. Bécs, Codex 9026, p. 76—79.

[2]) Tolna maga évenkint 1000 magyar forintot volt köteles adóban fizetni.

sége tanácsosa és főkapitánya, néhai Zrínyi Miklós gróf, oly lovagias, vitéz és erős ellentállást tanúsított, hogy még az ellenség sem tudott azon kellőképen csudálkozni. A legdühösebb és leghevesebb rohamok daczára a gróf az új várost tíz teljes napon át megvédte; csak midőn belátta, hogy azt tovább tartani nem lehetséges, csak akkor vonúlt lövegeivel és embereivel éjszaka a legnagyobb csendben a várba vissza; ezután az új várost több helyen fölgyújtotta s az rövid idő alatt el is égett.

Ezek után az ellenség a külső vár védőműveit kezdte hevesen támadni, mely támadásokra a vár őrsége élénk tüzeléssel és néhány merész kirohanással válaszolt.

De midőn az ellenség lövegtüze oly hevessé vált, hogy a lelőtt és összedőlt védőműveket már nem lehetett eléggé ellentállóvá tenni, továbbá midőn AliPertev pasa az eddig megközelíthetlennek tartott oldalon, a mocsaras, lápos földön a keresztény parasztok ezrei által csatornákat, árkokat huzatott, a vizeket levezettette, a talajt földdel, faművekkel kiegyenlíttette és rohamra alkalmassá tette, akkor a veszély nagygyá nőtt. A munkálatok meghiúsítására a mi részünkről irányított tüzelésre az ellenség nem is ügyelt, hiszen tudta, hogy a golyók csak szegény, keresztény parasztokat találnak, kik itt köteles robot munkájukat végezik.

Szigetvár megrohanásánál Ali Pertev pasa találmánya vált be különösen, t. i. egy, kocsikra fölépített, hídszerű út alkalmazása. Az előszeretettel alkalmazott támadó eszköz három egymás mellé és 14 egymás mögé állított, jól összelánczolt és egymásba akasztott, erős fatörzsökkel megrakot kocsiból állott, mely a kitöltött árkon át a várfalak közvetlen közelébe tolatott és azon át történt a roham. De mindezek daczára néhány ilyen roham visszavettetett; a harmadik roham alkalmával pedig az történt, hogy a támadó mű föltaláloja, Ali Pertev pasa Zrínyi szeme láttára agyon lövetett.[1])

Az őrség minden veszély és szorongatás daczára, mely még a jövőben is előtte állott, az előkelő pasa halála fölötti örömének kifejezéseül trombita és tárogató mellett mulatott és üdvlövéseket tett.

Zrínyinek és az őrségnek emez újjongása Ali Pertev pasa halála fölött a török császárnál olyan haragot és bosszúságot idézett elő, hogy az összes pasákat, a szandcsák bégeket, agákat, sphahikat, janicsárokat és egyéb harczosait komolyan megintette, hogy a várat még inkább, mint eddig tették, minden oldalról rohanják meg.

[1]) Megemlítendő, hogy Ali Pertev pasa a megelőző évben Málta szigetén, Szt.-Elmos elfoglalása alkalmával e támadó műveket szintén sikerrel használta volt.

Miután Zrínyi gróf magyar szokás szerint az első bástya mögött vesszőfonatból, fából és földből egy keritést készittetett volt, elrendelte, hogy e mögött hasonló kerítést készítsenek, közben pedig lőport ássanak el oly módon, hogy ha az ellenség az első kerítést netán elfoglalná és azon át bejönni akarna, a lőpor meggyújtása által levegőbe repüljön.

Ez az intézkedés sajnos, a védők vesztére volt, a mennyiben az ellenség lövegeinek megfeszített működése folytán az első bekerített védőművet oly rohamosan rombolta le, hogy az elásott lőpor nemsokára nemcsak neki, hanem a mieinknek is tetemes károkat okozott, sok embert megölt és a vár végleges elvesztésének nem csekély okává is lett.

Ez esemény után Zrínyi a külső várat hátrálva elhagyni volt kénytelen és a belső várba vonúlt vissza, hol a tűz terjedése folytán még sokkal nagyobb szerencsétlenség történt.

Midőn az ellenség a tizenötödik és utolsó rohamot intézte, egy asszony vigyázatlansága és gondatlansága folytán egy pincze-boltozatban, hol tetemes mennyiségű lőpor volt fölhalmozva, tűz támadt, és a lőpor fölrobbant. A még meglevő harczosoknak jó része és még mások is sokan életüket vesztették ez által és a gyászos vég evvel is előmozdíttatott.

A vár belsejében a tűz annyira elhatalmasodott, hogy a gróf már semmi védelemre sem számíthatott. A férfias, lovagias és vitéz gróf számára utoljára a legnagyobb szükségben már nem maradt egyéb hátra, mint hogy a vele lévő nemesekkel és harczosokkal a vár kapuiból a hídra kirohanást intézzen. A kaput kinyittatta és pánczélingben, fején magyar sisakkal, kezében pisztolylyal, oldalán pallossal lépett ki a hídra. Pisztolyát egy előkelő törökre sütötte, — kit jól el is talált — azután eldobta, a palloshoz nyúlt és oly vitézül vagdalkozott maga körül, hogy az ellenség közül senki sem férkőzhetett közelébe.

A mint a török császár ezt meghallotta, megparancsolta, hogy Zrínyinek horvát nyelven kiáltsák oda, hogy: «azt, mit eddig tett, meg nem történtnek fogja tekinteni, ha magát kegyelemre megadja, és az ő nagylelkűségére, melyre mint vitéz hős biztosan számíthat, bízza magát».

Erre a gróf azt felelte, hogy neki a szultán kegyelme nem kell. Inkább becsületesen meg akar halni hitéért és királyáért, mint a szultán zsarnoki hatalmában élni. Halála nem fog megbosszulatlan maradni. De ha Isten is úgy akarja, a törökök őt élve nem fogják bírni.

Miután a császár ezt a feleletet meghallotta, egy külön janicsár-csapatot bízott meg azzal, hogy Zrínyit lelőjjék, a mi nemsokára meg is történt. A gróf bal mellén átlőve leesett és halva volt.

A többi nemes is osztozott sorsában. A törökök Zrínyi fejét levágták és azon frissen és véresen a császárhoz vitték. A szultán nagy örömet

érzett e fölött, bár még sokkal jobban szerette volna őt élve bírni, és mindenféle fenhéjázó kifejezéseket használt ez alkalommal.

A gróf pedig, ki oly vitéz és derék volt, dicsőségesen és boldogan is halt meg. Mert míg a világ áll, Zrínyi dicsősége is élni fog. Jobb is így az egész kereszténység számára, Isten kegyelme legyen az ő és minden más lélekkel és vídám föltámadás. Amen!»

A Relatio eme kegyeletes mondása után megemlíti, hogy a szultán a várost és várat azonnal kiüríttette és kitisztíttatta; «miután mindig kissé gyengén érezte magát, nagy diadallal bevonult oda s ott lefeküdt. — A keresztények és a törökök holttestei a mezőkön összehordattak és együtt elégettettek. A törökök, kiket Zrínyi e hadjárat folyamán nagy számban ejtett foglyul, a lőportorony fölrobbanása alkalmával mind elpusztúltak. 2000 keresztény nőt és gyermeket találtak még életben; ezeket a Dunához kísérték, ott hajóra tették és Konstaninápolyba vitték.

A vár élelmiszerekkel jól el volt ugyan látva, de azokat a tűz mind elpusztította. Csak néhány élő lovat találtak, a melyeket magukkal is vittek.

A mi a veszteséget illeti, állítólag 10,000 török harczos esett el Szigetvár előtt, nem számítva ide a parasztok nagy számát, kiknek a rohamokat azoknak élén kellett végig küzdeni. Nemcsak a török hódoltság népei voltak ezek, hanem még Eszékről is voltak köztük, kik mind a földmunkák stb. elvégzésére hurczoltattak ide.

A császári lőszerkészlet és a lövegek nagy része elpusztúlt s csak csekély számú használható löveg maradt meg.

Az ellenség a várat 20 faltörővel és 200 egyéb löveggel lövette volt.

Miután Szigetvár bevétetett, 20,000 ember Babocsára küldetett, hogy a várat ostromolja. A szomszéd Csákány és Csurgó városok ellen szintén török hadosztályok küldettek. Babocsa a roham után megadásra szólíttatván fel, először férfiasan tagadó választ adott, de később látva csekély erejét, félelem szállta meg az őrséget, a várat felgyújtotta és elhagyta. A szomszéd várak ezt látva, sajnos, követték a rossz példát.

A török főhadiszállásban eleinte azt tervezték, hogy a győzelmes sereggel Stiriába fognak betörni, és erre nézve a szükséges előkészületeket meg is tették. De miután értesültek arról, hogy Károly főherczeg nagyszámú sereggel a Drávánál áll, e terv kiviteléről lemondtak.

Jelenleg sokat beszélnek arról, hogy könnyen lehetséges, miszerint az ellenség Szigetvárról Sopronba s onnan Bécs felé akarja pusztításait vinni. Kelt a győri táborban, 1566 szeptember 10-én. Az örök Isten adjon jobb időket.»[1])

[1]) A kéziraton nincs aláírás, de kétségen kívül Báthorytól ered. Hogy

A mi eme relatiónál különösen figyelemre méltó, az az, hogy a császár halálát oly tökéletesen tudták eltitkolni. Mint a magyar harczos adatairól is látjuk, minden intézkedés utolsó perczig mint a szultántól eredő van föltüntetve. A relatio egyetlen mondása utal a szultán gyönge egészségére, de az is helyre van ütve avval, hogy a tömeggel el tudták hitetni, miszerint a császár diadalmenetben vonult be a várba s ott helyezkedett el. Közli: *Gömöry Gusztáv.*

Lamberg gróf császári biztos följegyzései a kurucz háború idejéből — 1704.[1]) Nevezetes játéka a sorsnak, hogy az 1848-iki forradalom alatt szerencsétlen véget ért gróf *Lamberg Ferencz* altábornagynak egyik őse, 144 évvel korábban szintén mint császári biztos küldetett volt Magyarországba. Levélben tett tudósításai, valamint a magyarországi eseményekre vonatkozó egyéb följegyzései új dolgokat ugyan keveset tartalmaznak, de a részletekben mégis világosságot vetnek némely dolgokra, melyeknek megismerése nem lesz talán érdektelen.

A magyar elégületlenekkel, kiknek ügyét az érdemes kalocsai érsek, *Széchényi Pál* gróf, vette kezébe s igyekezett nagy buzgalommal előmozdítani, kötendő fegyverszünet és béketárgyalásokhoz a bécsi udvar mint császári biztost, Lamberg grófot küldte ki. Az érsek a Győrött levő Lamberg grófot Pápára hívta meg, hol a tárgyalások megtartandók voltak.

1704 június 30-án az érsek saját kétfogatú hintóját, 300 Rákóczy-lovas fedezete alatt küldte a császári biztos elé Győrbe.

Lamberg azonnal útra kelt, s a sümeghi várban szállt meg, hová Forgách Simon gróf, a kuruczvezér is beérkezett volt, s hol az érsek által a legnagyobb tisztelettel fogadtatott.

Az első tárgyalások alkalmával semmi egyéb nevezetes dolog nem történt, mint hogy elfogadtatott az a terv, melyről az érsek többször nyilatkozott, hogy t. i. ő el van határozva, a Pozsonyból érkezett két küldöttel, *Viza* esperessel és *Okolicsányi Pál* ügyvéddel, a Dunaföldvárnál (Soltnál) lévő Rákóczy-táborba menni s ott «addig ütni a vasat, míg meleg».

A Rákóczy-lovasok kíséretére nézve meg van jegyezve, hogy Lamberg az úton igen barátságos volt azokhoz, a tiszteket megvendégelte, a legénység közt pedig többször bort, kenyeret és szalonnát osztatott ki.

kihez intéztetett, az sem tűnik ki, de alkalmasint valamely Bécsben levő egyénhez.

[1]) Adatok a Lamberg grófok Alsó-Ausztriában, Ottenstein várában levő gazdag levéltárából.

A császári biztos továbbá sok fogoly felkelőnek a bilincsek viselését elengedte, a mi természetesen általános örömet okozott.

A mi a fölkelő csapatok legénységének gondolkodását illeti, Lamberg azt veszi észre, hogy azok nagyon hajlandók a békére, mert nyiltan ki is jelentették, hogy «sem kenyerüket, sem zsoldjukat nem kapják pontosan, sőt hogy kenyerük 3—4 nap óta épenséggel nincs is». Legalább is a fegyverszünetet szeretnék, hogy érő gabonájukat betakaríthassák.

Különben pedig Lamberg a körletben levő s szeme elé került Rákóczy-csapatokról úgy vélekedik, hogy azok jól fegyelmezettek, jól vannak öltözve, felfegyverkezve; a tisztek mind igen előzékenyek és udvariasak és nagyobbára bírják a német nyelvet. Többek közt tőlük hallotta azt is, hogy a Koronczó mellett vesztett csata óta Forgách gróf vezérük tekintélye és a benne helyezett bizalom nagy csorbát szenvedett és pedig azért, mivel Forgách az ütközet előtt a harcztéren de Viard császári ezredessel párbeszédbe elegyedett, a miből azt gyanítják, hogy az ütközetet szándékosan kellett nekik elveszteniök.

Nem lesz könnyű dolog Forgáchra nézve az előbb élvezett bizalmat visszanyerni, habár most ő avval a komoly szándékkal bír is, hogy ha a tervezett fegyverszünet nem jönne létre, seregével betör Ausztriába és mindent, a mi útjába kerül, tűzzel-vassal elpusztít.

A kegyes érsek az egyetlenegy, ki erről a tervről Forgáchot lebeszélni igyekszik, ami eddig sikerült is neki. Különben Forgách is jobb oldaláról mutatta be magát, amidőn a katonái által a parasztoktól erővel elvett 500 darab marhát tulajdonosaiknak visszaadatta, a legénység közül pedig 8 főkolompost fölakasztatott.

Heister gróf tábornagy elhagyta Tata melletti táborát és Magyar-Óvárhoz nem messze szállt új táborba. A Pozsonynál vert híd újból leromboltatott. Viard ezredes nehány ezer emberrel Sopronba vezényeltetett, hogy az ott portyázó fölkelőket szétverje.

Miután a fölkelők Styriába is kalandoznak, sőt ott több helységet hamuvá égettek, továbbá mivel a Rákóczynak való meghódolásra és hadi szükségletek harácsolására nézve is felhívások bocsáttattak ki, a bán, gróf Pálffy, utasíttatott, hogy Horvátországba menvén, ott e terveket meghiúsítsa és az országot a fölkelőktől megtisztítsa.[1])

Július első napjaiban jött a hír Bécsből, hogy a császári hadbíróság által, a Bajorországban levő francziák nevében Marsin gróf tábornagy által a Rákóczy-forradalom emelésére kiküldött és Bécsben elfogott biz-

[1]) Mindezek az intézkedések június havában történtek.

tos, Bonnet Honorius hadnagy és társa Bötke György ügyében összehívott Judicio delegato ítéletét már meghozta és azt végre is hajtotta.[1]) Bonnet nevezetesen fölakasztatott, míg Bötke lánczokba verve kényszermunkára egy határvárba szállíttatott. Továbba annak is híre ment, hogy Heister gróf császári parancscsal Bécsbe idéztetett, de hogy miért, azt nem lehet tudni.

E közben az érsek sümeghi kastélyában a Dunán innenről nagyszámú magyar nemes gyülekezett össze, hogy az ország békéjéről tanácskozzanak.

Az érsek ama szándéka, hogy személyesen elmehessen Rákóczy táborába, nem teljesülhetett, miután *július 5-én* Szegedről beérkezett hírek szerint, Rákóczy 10.000 emberrel, elegendő tűzérséggel és bőséges élelmi szerekkel ellátva, a Bácskába benyomult. Beszélték azt is, hogy Rákóczy a császári ráczokkal összeütközött s ez alkalommal meg is sebesült volna. A két kiküldött, Viza és Okolicsányi, mégis útra keltek Földvár felé.

Székesfehérvártól három mérföldnyire, Keresztes faluból, Széchényi a cseklészi postamestert, *Kákonyi Jánost* számos, a pfalzi választófejedelemhez, Kaunitz gróf birodalmi kanczellárhoz és Pálffy grófhoz intézett levéllel Bécsbe küldte, hova az július 21-én érkezett be.

A kívánt útleveleket[2]) Rákóczy sem a császári biztosnak, sem pedig az érseknek ki nem állította. A Budán levő Rátkay magyar kamarás, ki szintén azt a császári parancsot vette, hogy Rákóczyhoz menjen, még július 26-án is ugyanott volt, és a tovább útazástól mindenféle hamis ürügyek alatt tartóztatott vissza; így mintha nem tudták volna egész biztosan, hol van Rákóczy épen most stb.

Augusztus 4-én a fölkelők egész Győr vár kapujáig kalandoztak s a közlekedést nagyban megnehezítették.

Lamberg Győrött várta be az események fejlődését s az érsekkel élénk levelezésben lévén, a hadi eseményekről jól volt értesülve.

A császári főhajósmester, Gössinger Bécsből augusztus 5-dikén Pozsonyba érkezett, hol a Dunán egy hadi híd veretésén fáradozik.

Egy Székesfehérvárról, Urly századostól augusztus 6-án beérkezett jelentés azt mondja, «hogy a környéken mintegy 1000 kurucz tartózkodik, kiknek 18 lövegük is van, de nagyon kereszténytelen módon járnak el; a vetéseket legázolják, a malmok vizét elvonják. Ő, Urly, nem kímél semmi gondot és fáradságot, hogy a vár védőműveit helyreállítsa.

[1]) 1704 július 4-én.

[2]) Alkalmasint Rákóczy táborában.

Daczára a majdnem mindennapi háborgatásnak, az erősen megrongált várfalak fölépíttettek és berendeztettek. A fölkelők tegnap három oldalról nyomúltak a vár ellen, de szerencsésen visszautasíttattak; megkísérlették ivóvizünket elvonni, de ő, Urly ezt megakadályozta, az úgynevezett Quarient[1]) malmokból pedig, melyek még a császáriak kezében voltak, fölhozatta a szükséges eszközöket a várba és a helyőrség megélhetése czéljából lóröevel járó malmot rendezett be.

Heister tábornagy augusztus 9-én ismét a sereghez jött vissza, a nélkül, hogy Bécsbe való idézésének oka kiderült volna. Hadsereg-parancsot adott ki, mely szerint a Németországban lévő régi császári csapatok egy bizonyos része erősbítésként a magyarországi hadszínhelyre fog vonatni, mely intézkedés az ott kivívott előnyök folytán vált lehetségessé.

Győrből, augusztus 13-án 200 ember, néhány lőszerkocsi, 3 löveg, 50 dragonyos, 3 mozsár, valamint bizonyos számú töltött bomba indíttatott el Magyar-Óvárra. Nehány nappal előbb — augusztus 9-én — a fölkelők Szent-Miklóst fölgyújtották, abban a reményben, hogy a tűz a várat megtámadni és az ott lévő császári kapitányt 100 muskétásával együtt elpusztítani fogja.

Kisfaludy császári huszár-százados nemrégiben fogságba jutott, mint beszélik, saját akaratából.

Pozsonyból augusztus 13-án az a hír érkezett, hogy a mint a Duna-híd elkészűl, a nagy Csallóközben táborozó Bercsényi hadtestét akarják megtámadni s őt a Pálffy-birtokokra visszanyomni. Reménylik azt is, hogy Heisternek sikerűlni fog a Győr-szigeten levő fölkelőket megadásra bírni.

Rátkay, kamarai-tanácsos, augusztus 13-án Rákóczyhoz történt kiküldetéséből 30 lovas kíséretében vissza tért Budára s onnan útját tovább folytatja Bécs felé.

Augusztus 23-án Lamberg a kalocsai érsektől levelet kapott, melyben említve van, hogy e perczben Károlyi az érseknél tartózkodik, ki Rákóczytól szigorú parancsot vett, «a császáriak ellen több ellenségeskedést el nem követni», a mit Heister tábornagynak is tudomásúl akarnak adni, hogy ő is hasonlókép járjon el. A levél további folyamán még azt írja az érsek, hogy ő azonnal Gyöngyösre, a Rákóczy-táborba fog menni, hova Bercsényi és Forgách is leérkeztek már.

Biztos hírek mondják, hogy miután Erdélyben Rákóczyt fejede-

[1]) Quarient a bécsi városi őrségnél hadnagy volt és még a korábbi években szerezte volt meg eme malmokat, melyeknek neve innen származott és még ma is ismeretes.

lemmé választották, ő tetemes küldöttséget gazdag ajándékokkal küldött Konstantinápolyba a szultánhoz és nemcsak tudatta vele megválasztását, hanem oltamát is kéri, avval az ígérettel, hogy sokkal nagyobb adót fog fizetni évenkint elődjeinél. Ezt a küldöttseget azonban a szultán elutasította és azt izente: «hogy Rákóczy miatt a római császárral a békét megszegni nem akarja, Rákóczy tehát reá ne számítson».

Mindenfelé a bekövetkezendő fegyverszünetről beszélnek; így jó jelnek veszik azt is, hogy Bercsényi gróf neje a pozsonyi Clarissa-zárdában levő leányának augusztus 25-én azt írta, hogy őt nemsokára meg fogja látogatni; bár most a fölkelők sok vezére együtt van is.

Ocskay a pozsonyi parancsnoksághoz, Turóczy pedig Gückel ezredeshez Dürnkrutba szintén a fegyverszünet érdekében írtak. Mindazonáltal három zászlóalj kurucz üres kocsikkal Pozsony városa ellen nyomúlt és sok gabonát vitt onnan el; Éleskő várát a kuruczok ostromzár alá vették, Nyitrát elfoglalták, parancsnokát pedig néhány tiszttel együtt elfogták és Pozsonyba vitték, míg a legénységet nagyobbrészt saját szolgálatjukba vették.

Károlyi a Heister által kiosztott császári amnestia-pátensekre hasonlókkal felelt; úgy látszik különben, hogy a dolog sem fegyverszünetre, sem békére nem fog kerülni.

Saras — vagy Garas — György báró, Szirmaynak, ki nemrég küldetett Rátkay helyett, mint császári biztos Magyarországba, titkára tanusítja, hogy Szirmay Bercsényivel Magyar-Bélben tanácskozott, ki őt biztosította, hogy nemcsak eláll az ellenségeskedésektől, hanem vele együtt Rákóczyhoz fog menni, hogy a további bajoknak elejét vegye.

A bányavárosokból azt írják, hogy az idei termés aranyban és ezüstben igen csekély és az egészet Rákóczy számára kellett kiszolgáltatni. Így nehány nap előtt 24,000 forint küldetett neki.

Az egész országban jóformán csak kisebb és nagyobb fajta Rákóczy-veretű rézpénz van forgalomban.

Szeptember 13-án végre létrejött az óhajtott fegyverszünet, melyet Ő Felsége a császár jóváhagyott.[1]) Az erre vonatkozó intézkedések az országban lévő különböző hatóságok és parancsnokságoknak azonnal megküldettek és azok utasíttattak, minden ellenségeskedéstől, rablástól, portyázástól stb. tartózkodni, amint a kuruczok is hasonlóképen becsületesen tartoznak eljárni.

[1]) A fegyverszünet tartama szeptember végéig volt meghatározva, de a tanácskozások lassú menete folytán először október 15-éig, aztán pedig október végéig hosszabbíttatott meg.

A dolgok rendbehozására a magyarok részéről három képviselő, Károlyi, Ráday és Jánoki, küldetett ki. Mindenki bizton reményli a nyugalom bekövetkezését.

Rákóczy még előbbeni táborhelyén (Gyöngyösön) van. Franczia, bajor és egyéb nemzetiségű követek, valamint sok magyar küldött volt ott nála, kik *mind*, a két első kivételével — mint azt bizton tudom — a római császár Ő Felségével és törvényes magyar királylyal való kiegyezést tanácsolták.

Nehéz leírni, mennyi fáradságot és buzgóságot fejtett ki a két fent említett követ, hogy a békét hiú ígéretekkel megakadályozhassák.

A Budáról Duna-Földvár felé indult császári csajkák a fegyverszünet kihirdetése után meglehetős zsákmánynyal terhelve visszatértek. Útjuk előtt egész Vörös-Mártonig csak puszta földeket láttak, a hajómalmokon pedig csak kevés embert találtak, kiket elfogtak, míg a hajókat és malmokat fölgyújtották.

Egy Földvárról Budára érkezett kapitány, a Thürheim ezredtől, avval van megbízva, hogy sánczmunkához szükséges anyagot és szerszámot hozzon, miután a Földvár jobb oldalán levő sánczot jobb védelmi karba akarják helyezni.

A fegyverszünet daczára itt-ott még mindíg történnek ellenséges portyázások, melyeket azonban csekélységük folytán természetesen jelenteni nem akarok.

A kuruczok Munkács volt parancsnokát, Auersperg gróf császári ezredest és kamarást, valamint a Montecuccoli-ezred alezredesét és Munkács alparancsnokát, Martinit, kik mindketten a fönti vár elfoglalása alkalmával fogságba estek, szabadon bocsátották.

A császár a fölkelés megszünése érdekében tett fáradozásaik és egyéb érdemeik elismeréseül a kalocsai prépostot, Vizát, püspökké, Széchényi érseket pedig valóságos titkos tanácsossá nevezte ki; a korponai főkapitányt, Herberstein Hannibal grófot pedig táborszernagygyá léptette elő.

A magyar, egyszersmind császári tábornok, Koháry István gróf, október 4-én Bécsből hajón Pozsonyba ment, hogy a kilátásban lévő, Selmeczbányára összehívott magyar congressuson részt vegyen.[1]) Őt követték másnap Seilern János Frigyes báró, titkos tanácsos, az egyesí-

[1]) Úgylátszik, Koháry nemsokára más megbízatást kapott, miután találtunk egy tudósítást, hogy a Németországban lévő hadsereghez vonúlt be; ennek azonban ellentmond egy másik hír, mely őt november 12-én Selmeczbányáról Bécsbe érkezettnek mondja.

tett németalföldi tartományok követe Hamel-Bruyninx Jakab János, és Nienrode urak.

Én Győrről október 5-én indúltam Pozsonyba.

A miniszter urak a selmeczbányai congressusra szóló útleveleiket csak e hó 9-én kapták meg Rákóczytól, s útjokat Szereden és Léván át meg is kezdték.

Rákóczy, kinek most Kassa is birtokába jutott, úgy hírlik, szintén elmegy Selmeczbányára, és addig míg az egyezmény megköttetnék, egy közel lévő fürdőhelyen (Vihnyén) fog tartózkodni. Ez idő alatt a pesti oldalon Eszterházy Antal gróf lesz a parancsnok.

A magyar főparancsnok, Bercsényi Miklós gróf, Selmeczbányára való elutazása előtt összes, mintegy 7000 embert számláló, a Vág mentén fölállított csapatai fölött szemlét tartott és az ideiglenes parancsnokságot Senyey István báró, Bazinban tartózkodó ezredesnek adta át, kinek magaviselete általánosan dícsérőleg van megemlítve, mint olyan emberé, ki nemcsak szigorú fegyelmet tud tartani csapatai közt, hanem előforduló kihágásoknál elégtételt ad és vesz is.

Forgách Simon gróf még Kassán tartózkodik, hol sokan Rákóczy pártjára állottak. Forgách Erdélybe fog menni.

A miniszter urakkal, valamint a császári követekkel a tanácskozások folyama alatt — október 21-én — a legnagyobb tisztelettel bántak el. Így például mindegyikük egy embert kap őrségül és a Rákóczy-katonák tisztelegnek előttük; ha pedig valamelyikük sétálni megy, vagy pedig kikocsizik, akkor mindíg egy teljes díszben lévő magyar őrnagy kíséri az illetőt, mely esetben még annak nyelvismeretére nézve is udvarias tekintettel vannak.

A dolgok állásáról, a megbeszélt pontozatokról nem akarok és nem szabad még nyilatkoznom.

A fegyverszünet különböző okokból október végéig meghosszabbíttatott.

Október 24-én érkezett ide a nagybrittaniai bécsi követ, Sir Stepney, valamint a magyar kamara-elnök Volikza gróf is, hogy a megállapodásoknál jelen legyenek.

A rácz generális, Monasterli, valamint Jeney kapitány Bécsben vannak, hogy a magyar mozgalmakról az illető magas helyeken és hivataloknál szóbeli jelentést tegyenek és fölvilágosításokat adjanak.

A Selmeczbánya és Bécs közti útvonalon és vice-versa a bécsi várőrségi hadnagy Kreinitz van, mint futár alkalmazva.

Eszterházy gróf nádor nem hívatott a selmeczi béketárgyalásokhoz; helyét ott a nádorhelyettes, Pinyey János báró, tölti be, ami a dol-

gok menetét nagyon hátráltatja, miután többször volt már kénytelen Fraknóvárra menni, hogy Eszterházyval értekezzék és tanácsát kikérje.[1])

Rákóczy fejedelmi megtisztelésben részesül. Így nemrégiben midőn a vasas fürdőből a városba kocsizott, trombiták és harsonák hangjainál sütötték el a mozsarakat, az egész helyőrség fegyverbe lépett, a város előljárósága pedig a kapu előtt állott föl s Rákóczyt egy hangosan és tisztán hallatszó, újjongó latin beszéddel fogadta.

Hasonló kitüntetéssel fogadtatott Bercsényi és neje is, csak az előljáróság nem jelent meg fogadásukra. Bercsényi feleségével a császári kamara-udvarba szállott meg.

Tököly négy követe egész csendesen lőn fogadva s egy magán házban elszállásolva.

A bányaáldásról közelebb azt hallottam, hogy az kissé javúlt, de Rákóczy az egész ezüst pénzt magához vonja, ezért azonban havonkint 100,000 birodalmi tallért veret rézből katonái számára.

A mi az egyezkedési tárgyalások menetét illeti, azt reménylik, hogy miután Nagybrittania követe is itt van, kinek nyomatékos befolyása van, hogy az most már gyors és eredményes, kedvező lefolyásnak néz elébe.

A futár-közlekedés a bécsi császári udvarral, valamint a követeké illető udvaraikkal, igen élénk; így tegnap is, október 27-én, Heinmann angol hadnagy, továbbá egy holland tiszt mentek el innen irományokkal és levelekkel. Nem kevésbbé váltakoznak kölcsönösen különféle megbízásokkal a magyar kamaratanácsosok, Rátkay és Palugyai is.

Nagyban és egészben mégis az látszik, bogy a magyar fölkelők a békére általában kevés hajlamot mutatnak, úgy hogy úgy az angol, mint a hollandus követ egy legutóbbi tárgyalás alkalmával azt a kemény kijelentést tették, hogy «legközelebb el fognak útazni».

Mint Morvaországból és Alsó-Ausztriából írják nekem, a Morva és Lajta menti lakók attól félnek, hogy a fölkelők a folyókon átmenve, pusztítva fognak betörni, miután október utolsó napján a fegyverszünet lejár és az már meg nem hosszabbíttatik. A lakosok tehát ingóságaikat részint Bécsbe — mely eddig erős fallal vétetett körül — részint Ausztria belsejébe viszik.[2])

[1]) Így újolag okt. 28-án érkezett ismét vissza Fraknóról.

[2]) Ez a hír alkalmasint föld- és nemesi birtokosoktól ered, a nép aligha volt abban a helyzetben, hogy mindjárt menekülhetett volna, hanem továbbra is egy esetleges invasio veszedelmének maradt kitéve.

Mit írjak erről jó barátaimnak, mit tanácsoljak nekik, mivel vígasztaljam őket, mikor mi itt a forrásnál sem tudjuk biztosan, miként fog a jövő alakulni!

Miután a fölkelés vezetői itt — Selmeczbányán — a békére való legcsekélyebb hajlamot sem tanúsították, az összes idegen követek és egyéb meghatalmazottak november 12-én innen Bécsbe útaztak, én pedig ismét Győrbe mentem.

Alig hallotta meg e lépést Rákóczy, midőn erre november 14-én avval a parancscsal felelt, hogy Érsekújvár vára tekintendő első támadási pontnak. Franczia mérnökök, kiket az egész országban mindenütt lehetett találni, Komárom erődítéseit ez alatt pontosan megvizsgálták és Rákóczynak azt tanácsolták, hogy előbb ezt a várat igyekezzék elfoglalni. Trencsén vára ellen pedig megtorlás volt gyakorolandó, miért is azt ismételten megtámadni volt szándéka, miután az utolsó esemény alkalmával 100 vitéz magyar vesztette itt életét.

A fölkelők közt vannak Budiani (Bottyán) és Czandor (Sándor) László is. A pesti oldalon a helységek ismét fölkelésre hívattak és Pesttől másfél mérföldnyire, Pilis-Csabán, Jánkó János, Veres-Kalászon pedig más két főnök van, kiknek neveit nem tudom. A hírek azt mondják, hogy a környéken még más helységekben is fölkelő csapatok vannak, a faluk pedig megbízattak, hogy sánczokat emeljenek, hogy így könnyebben és biztosabban portyázhassanak Pest felé. Továbbá minden 12 éven felüli paraszt fiúnak meg kellett esküdnie: hogy a császáriaknak fuvarozást nem teljesít, sem pedig Pestre nem megy. Hogy ellenkező esetben mi vár reájuk, annak kimutatására minden helységben akasztófát állítottak fel. Földvárnál Rákóczy szorgalmasan készítteti a hajókat és csajkákat, hogy csapatai alkalmilag a császáriak ott lévő sánczait megtámadhassák.

Budán és Pesten részünkről minden úgy van elrendezve, hogy minden támadással szembe szállhatunk — így az árkok a Duna felé szintén megmélyíttettek.[1])

Ráczok és hajósok azt beszélik, hogy midőn az őszszel Belgrádban voltak, ott több magyar ruhába öltözött franczia tartózkodott, kik öt, pénzzel terhelt lovat vittek magukkal és az ottani pasától útleveleket kértek, hogy háborítatlanúl mehessenek Rákóczyhoz.[2])

[1]) Budán Pfeffershosen csász. tábornok nemcsak a Víziváros felé eső, hanem a várostól a hegyekig húzódó árkokon is szorgalmasan dolgoztatott.

[2]) Ez, valamint az is, hogy a törökök a magyar fölkelők táborában

A Rákóczy fogságában lévő Ritschán tábornok 3000 forint váltságdíj lefizetése és 50 fogoly fölkelő szabadon bocsátása által maga is kiszabadult és Pozsonyba ment, honnan november 16-án a mi úgynevezett béke és egyezkedési apostolaink, Viza János és Okolicsányi, szintén Bécsbe mentek.

Amint már biztosan tudják is, a mi szerencsétlen ezredesünknek, Gückel Morva melléki parancsnoknak, a kurucz betöréseket visszaverni nem sikerült, ami úgy az udvari hadi tanácsnál, mint magánál az udvarnál is nagy visszatetszést szült; ennek folytán november közepén vissza is hívatott s helyébe Dillherr báró ezredes neveztetett ki.[1])

Ez időben Lamberg úgy látszik Heisternél tartózkodott, mert jegyzőkönyvében egész röviden ezt írja: «Zik (talán Zichy) Péter és Király István urak bizottsági ügyekben voltak itt Győrből és nálam valamint Heisternél jártak».

Földvárról azt a hírt vettem, hogy a fölkelők, kik a Dunasziget sánczaiban voltak, deczember 7-én reggel négy és öt óra közt a folyóágon átkeltek és Földvárt megtámadták. Már azt hitték, hogy a helység veszve van, miután a kuruczoknak az első árkot átlépnie és néhány házat az első meglepetés perczében megszállnia sikerült. De egy három órán át tartott makacs és bátor védelem után a kuruczok sánczaikba visszavettettek, mi közben kétségbeesetten harczoltak és egy ezredest és egy zászlótartót veszítettek.

Kuckländer tábornok Esztergomban, ki Bottyánt támadta meg, hír szerint annak igen fontos íratokat tartalmazó irodáját fogta el. Egy Tatáról Esztergomba vallatásra vitt magyar embernél, ki Bottyánnal állítólag élénk levélváltást folytatott volna, egy írást találtak, melyben Hillebrand fölkelő főnök Kalocsáról a «rácz nemzethez» Rákóczy nevében fölszólítást intéz, melyből kitűnik, milyen ígéretekkel és kiváltságokkal igyekezett őket saját pártjának megnyerni.

háborítatlanúl jártak, keltek, kereskedést űztek, eleinte diplomatiai beavatkozásokat vont maga után; később pedig még egy császári tiszt is küldetett a temesvári pasához avval a kérdéssel, tudja e ő ezeket, valamint azt is, hogy nemrég 30 franczia, nagyobbára tiszt, nagy összeg Rákóczynak szánt pénzzel érkezett Temesvárra és ment onnan tovább? A «Hadt. Közl.» 1892 áprilisi számában, Érsekújvár megvétele 1704-ben czímű műben, 233. lapon Thaly Kálmán fölsorolja a franczia tisztek neveit és a pénzösszeget is.

[1]) Dillherrnek november 23-án megtett első szerencsés föllépéséről Lamberg kimerítő tudósítást ígér, ha eléggé megbízható híreket fog erről kapni.

Deczember 13-án Schuhknecht őrnagy Bajnáról [1]) azt jelentette, hogy 300 lovassal Földvárra indúlt, hogy az oda már korábban 200 lovassal kiküldött Loggau [2]) kapitánynyal egyesüljön; ide küldetett a rácz alezredes Mindszenti is 600 lovassal — a Simontornyán, Székesfehérváron és Földváron lévő huszárokon kívül — hogy ezt a helyet a fölkelők minden további támadása ellen megvédje.»

Evvel végződnek Lamberg följegyzései. Közli: *G. G.*

Levelek Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjáratáról. *I. Csáktornyából febr. 4.* A miénkek is Sziget erősségét ostromolni kezdették és remélik, hogy azt rövid idő alatt, még a télen beveszik, mert a víz erősen be van fagyva, ezért a mieinknek ezen egy segítségök van a vár megszállására. Ezen erősségnek három visszavonuló helye van egyik a másiktól elkülönítve és választva, mint az újváros a régitől egy híd által, mely azon vízen visz keresztül; a régi város pedig a vártól v. vár felől, mely a mocsárban is fekszik, hosszabb híd által választatik el. Az említett erősség 1566-ban, Szoliman török császári dejében, ki az ostromnál jelen volt s egy nappal halt meg előbb azon alkalommal, mint gróf Zrínyi Miklós urat ő excellentiáját, a mostani gróf Zrínyi Miklós úrnak ősét meggyőzték, minthogy segítségére nem mentek, jutott a törökök kezébe és mostanáig azok bírták. Az a hír, hogy a törökök erősen gyűlnek össze; ellenben gr. Zrínyi úr ő excellentiája is elhatározta velök harczolni és szerencsét próbálni, ha a törökök meg akarnak állani (a harczot elfogadják).

II. Szlavóniai véghelyekből írt levél kivonatja febr. 4. Gróf Zrínyi úr ő excellentiájának előhaladásáról egyéb újság nem érkezett, minthogy a törökök Pécsről kijöttek. Mondják Szigethről is, hogy azon erősség is gróf Zrínyi úr ő excellentiájának megadta magát.

III. Pozsonyból írott levél. Ezen vidéken ismét valami ellenség látható, kik Nagy-Szombat felé erősen járnak, ezért néhány gyalogszázad megy oda, hogy az őrséget inkább védelmezhessék, midőn attól félnek hogy a Duna vize és más folyók erősen be levén fagyva, ott még hozzánk idegenek is jöhetnek és talán az egész Csallóközt elfoglalni szándékoznak. Isten távolítsa, hogy ezen Sziget földje, a hol a legobb búza terem, beplántáltassék, elborítassék idegenekkel, a mint

[1]) A Schlick-ezredhez tartozott.

[2]) Loggau már deczember elején kitűntette magát avval, hogy sikerült neki Simontornyánál a kuruczok egy támadását visszaverni és közülök 40-et megölni.

itt mindnyájan összegyűlve teljes reményben élünk, hogy isten kegyelme által ezen sziget minden lakója jól fogja védelmezni magát s különböző fegyverekkel a jó védelemről előre gondoskodott s el is határozta magát örömestebb elveszteni életét és testét, mielőtt ezen nevezetes szigetbe ellenséget bocsátana be. Ezért éjjel-nappal jól vigyáz magára s minden időt fölhasznál a jégvágásra.

Gróf Zrínyi Miklós úr ő excellentiájáról itt az az újságunk, hogy nem csak az eszéki nagy hídat foglalta el, hanem ágyúkkal és gyalogsággal a vár alá eljutott, mivel a törökök kevés kárt okozhattak neki, s hasonlóan elfoglalta (tudníillik a várat is). Ezen helyen, ezen nagy és jeles úr, útjában a törököktől körűlvétetett s csaknem elfogatott. Mindazáltal közűlök — talán isten akarta, hogy nem ismerték jól — kiszabadúlt; mert míg a török tiszt gondolkodva állott, az ő (Zrínyi) horvátjai — kik ilyet már tapasztaltak — segítségére mentek s nem csak megfordították a hadat, hanem úgy küzdöttek, hogy az útat és harczteret megtartották. Mindkét részről sokan, legtöbb pedig a törökök közűl maradott v. esett el. Akkor gr. Zrínyi ő excellentiája, miután Pécset már bírta, ott nagyon sok posztót talált, melyet a törökök hozattak volt, hogy armadájoknak ruhákat csináltassanak. Ezen posztóból, nemcsak a maga armádjának osztott szét, hanem mintegy 300 szekérrel Ujszigetre is szállíttatott.

IV. Bécsi levél kivonatja 1664 febr. 13. Gróf Zrínyi a maga és gróf Hohenlohe katonáival január 19-én a Törökországba vezető eszéki híd felé ment. Útja alatt tizenegy különböző helyet elfoglalt és bevett, melyek közűl néhányat lerontott, részint elhamvasztott és néhányat birtokába vett és miután biztosította az útat a hídhoz, minthogy a törököktől azon részen semmi segély nem jöhetett, Pécs felé tértek (Zrínyiék). Ezen várost bevették és sok egyéb javak mellett 2000 lovat kaptak, a külvárost elégették és a városba 1200 ember őrséget tettek. Ezután a Zigethi fertolitumot foglalják el és a mint a parancsnok Kobczából e hó 6-áról tudósít, mint hogy most az új és a régi várost bírja és ágyúkkal és gyalogsággal a jégen annyira jutott a falak vagy vár alá, hogy kevés nap alatt annak bírásához jó reménye van. A mint ma Gráczból az újságok jönnek, azon előbb említett várat már kézhez vették. Azután a törököknek és tatároknak mentek, (kik azon helyet bírni akarták), azokkal megharczoltak s a mieink közül mintegy 1200, de az ellenségből mintegy 6000 ember maradott a csatatéren. Most Kanizsát akarják elfoglalni, a mely erősségben akkora a nyomor, hogy egy köböl búza 12 tallér és a törökök a magok lovaikat vágják és eszik. Úgy vélik, hogy ezen erősséget — mielőtt síkra szállnának, megnyerik. A mindenható isten adja erre a maga kegyelmét.

Gróf Strozi úr már útban van a Franczia királyhoz való követségből. A Franczia király és ugyanazon vérből való két fejedelem nagy tisztelettel fogadták. Nem dicsérhető eléggé, hogy a nevezett fejedelem minden jó támogatásra ajálkozik és küld ő Felségének, ígéretén felül, még 6000 embert Elzászért a maga költségén és két millió tallért is. Ezen 6000 ember német országon és Ausztriában van s gr. Hohenlohéhoz csatlakoznak s tartoznak addig Szolgálni ő Felségének, a meddig a török ellen szükség lesz rájok. Közli: *Koncz József.*

Tudósítások az 1737/38-iki török háborúról. I. Cserei János levele másolatban. 1737 augusztus 6-ikáról. A mi köztünk való Corpus 20. julii V.(-ce) Colonellus gr. Forgács úr 200 Commendatus Német katonával és két compania magyarral elől ment és másnap general Csernin 9 compagnia Koharianusokkal és egy batalion gyaloggal, két ágyúval megindúlt és a havason szerencsésen által is ment minden szekereivel együtt. Másnap érkezett a Gymesi Sánczhoz, onnan Baligáthoz Kománfalvára, holott most is van jól besánczolva.

A gimesi sánczban csináltattunk sütő kemenczéket, ott sütnek és mind a mi szekereink hordják be a táborra a kenyeret. 42 társzekeret kellett állítanunk ezen corpus mellé, beljebb nem mozdul addig, míg a muszka ármáda a Prut mellé nem jő. Való hogy Ocsakost a török elvesztette, mert General Lasczy egy nagy Corpussal nem messze lévén sánczban várta. General Münich közelgetett az alatt; egynehány ezer török tatár reá ment, erősen oppugnálta úgy, hogy a sánczban 4000 muszka esett el a sebeseken kívül. Mások azt mondják, hogy 20,000 török esett volna el; de azt nem mondá az az ember, a ki ott volt azon csetepatén. Én ezzel 26. juli beszélettem. Való, hogy a pogány recedalt és nem succedálván a dolog, 8000 török akart bemenni Ocsákosba. Az alatt a nagy armadától Succursusa érkezvén General Lascynak, a sánczból kijövén azon 8000 törököt, kik pro praesidio Ocsakosba akartak bemenni, megszorította és mind el is veszett a pogány; így kevés munkával jutott a várhoz, nem lévén elegendő præsidium benne. Az elszéledett pogány az actus után egybegyűlvén, kozák országot igen megrabolta, nagy károkat tévén sok ezer rabot hoztanak ki. Úgy hallatik, hogy az egész Armada már Bender felé nyomult, eddig ott is vannak. Hogy penig Huttint meg szállotta volna, még nem hallottuk. A török penig erősen költözik át a Dunán Bender felé; ott elválik ezen expeditiónak dolga. Ha szerencsés leszen a Muszka, benn marad a Német Moldovában. Elég kárt vallott Horváthország, már Erdélyen a sor.

Másolatban a Teleki-levéltárban 775. sz. a. u, r.

II. Bottyán generális levele a corniai hegyek tetejéről 1738 július 4—9. napjain lefolyt német-török harcz eseményeiről. A corniai hegyek tetejéről 5 julii. Az ellenség tegnap ostromolván bennünket nagy szigorral, sőt által is vetvén magát több helyeken, mindazonáltal egy nehány órányi harcz után annyira visszavettetett tőlünk, hogy a harczhelyet nekünk hagyni kényszeríttetett, a kiből áll ez ízben minden nyereségünk. A rettenetes nagy szélvész és záporeső miatt a puskánknak hasznát nem vehettük, másképpen jobban győzedelmeskedtünk volna. Azután vettem ordert, hogy a 3 regementtel a harczhelyen maradjak. Most csak e keveset, ezt is a dob fenekén írhatom.

A Cornián túl való táborról 6-a julii ao 1738.

Most bővebben jelenthetem, hogy 3-án láttuk az ellenségnek előljáróját, a ki az ármada láttára kezdett csatázni; a mi magyar lovasaink, generalis Splenyi és Károlyi 370 lovassal, resistáltak harmadfélezer töröknek 5 óráig dicsiretesen.

4-ta julii. Tettünk egy kis marsot a Corniai halmokra; innét az ellenség apró trupjai halmokról-halmokra recipiálták magokat a Zajig, a mig volt a mi táborunk, a hol ismét kezdettek kerülgetni az ármada körűl; ez tartott egész nap és másnap is reggelig. Ezen két napon láttuk az ellenség táborát három részbe oszolva, hogy egy hasonló lineát formálának, mint a miénk; éjszakára állították a magok strásáit közel a miénkhez, reggel visszavonván. Mi másnap jónak találván, hogy egy bizonyos magasságot a mi baloldalunkról birodalmunkba vegyünk. Midőn indulóban volnánk Orsova felé, az ellenség, a ki a mint jelekből ítilhettük, már volt valami szándékkal, megindúlt, hogy abban minket megelőzzön. És mivel a mi armadánk hosszas sorban volt formálva, nem volt egy szempillantásnyi időnk, hogy a baloldalát ember bezárhatná, a hová volt az ő nagy szándékjok; a második lineával avanceroztunk ,a mi szerencsésen és még jókor succedalt. Végre jöttek ránk szemközben s által is hatottak közöttünk több helyen a táborunkig és elnyerték némely ágyuinkat és ellenünk forgatták. A harczolás kezdetett el regementenként sőt svadrononként is. Végezetre mi a magosságokat elnyertük és az ellenség félvén, hogy elrekesztetnék, egyszerre a többi táboráig ment, de éjszaka elszaladván oly nyakra-főre, hogy elhagyta a mi magyar katonáinknak, a kik csak apró patrollokból állottak, két ágyuját. Azután való napon continuálván mi marsunkat az ellenség tábora helyéig, ott találtunk a Seraski táboránál többet 300 főnél a mieinkből és rész szerint a török személyekből is, a kiket hihető magok vagdaltak le.

Ma idest 6-a julii tartottuk a Te Deum laudamus-t. Nem tudhatom még az elvesztek számát, de több leszen 1000-nél részünkről. Maximilian

Staremberg legtöbbet vesztett, ugyhiszem 6 kapitányt. A huszárok reportálták, hogy látták az ellenség táborát Medianál. Holnap oda marsirozunk. Volt regementemmel az a szerencsém, hogy véle nyertem vissza az ágyukból, a kit az infanteriából elnyert volt az ellenség.

8-a julii. Marsiroztunk Media felé igen szép és tündöklő renddel, mindazon harczra kirendelt seregekben a hegyeken, kit az ellenség lehetetlennek tartott ugy hogy a magosságokat mindenütt elfoglaltuk. És az marsnak rendelése s direktiója Feldmarschalnak gróf Vallis uramnak nagy tisztességet szerzett. Nekem az a szerencsém volt, hogy az egész expeditioban commendéroztam az egész gavalleriának balszárnyát és lineaja oldalát. Marsal Philippi uram alatt nyomult az ellenség magosságról-magosságra, láttatta is magát a török néha egy ágyulövésnyire, de nem mert belénk kapni. Végre postirozta magát láttunkra a Méhádiai völgyben sok zászlókkal; mi vertük a táborunkat a magosságon és másnap, hogy rajta megyünk, minden dispositioink megvoltanak. De ő másnap 9-a julii viradta előtt referalta magát, a mint értettük azután az armadák és a főbb törökök között visszavonás támadott. Mi continuáltuk marsunkat az ellenség elhagyott táborhelyére, lineáltuk is a méhádiai ágyúk eleiben, a hol mindenfelől felállított zászlokat láttunk, de semmi lövést nem tettek. Marsal Philippi uram, míg a Fő Herczeg és G. Königsegg uram érkeztek, az alatt felkérte Méhádiat és a török küldött ki capitulalni. Mi penig csendesen mentünk az erősségnek eleibe az armadával és differálván egy más erőségen által, kit a török ruinált s elhagyott 4 ágyut. A magyar lovasok mind az ellenség után küldettek egész Orsováig. E szempillantásban G. Károlyi egy tiszttel Orsováról garnizonból érkezett ez importans hírrel, hogy a török ezen reggel oly nagy rémüléssel szaladt el, hogy 1500 szekeret s az artilleriának nagyobb részit elhagyta, a szekeresek is ellenek forgatták fegyvereket és a katonák már birtokokba vettek 25 ágyut, 9 mosárt, ezen kívül a mit még találni fognak. A diadalom teljességes. Áldjuk Istent érette.

Másolatban a Teleki-levéltárban. 751. sz. a. Új rendezés.

Közli: *K. J.*

Török kormányférfiak az 1564—1573. években.[1]) Szulejmán török császár uralkodása vége felé annak fővezérei, valamint több, a portánál alkalmazott pasa, a szultánhoz való rokonságuk és

[1]) Egy 1564 november havában és 1573-ban Konstantinápolyban járt császári küldöttség titkárának följegyzéseiből. A cs. és kir. udvari levéltár kézirat-gyűjteményéből Codex 9026. pag. 57, 194, 231, 242.

egyéb összeköttetéseik révén oly befolyásra tettek szert, hogy azt lehet állítani, miszerint ők intézték a mohamedán birodalom ügyeit. A vezírek száma Szulejmán alatt hat volt.

Ezek élén *Ali* pasa nagyvezír, az ottomán birodalom kormányzója állott, ki születésére nézve horvát eredetű volt.

Utána következett Szokolyi *Mehemet* pasa, Szelim szultán veje. Szintén horvát születésű volt s különösen, mint a keresztények legnagyobb ellensége tünt ki. Ali pasa halála után — 1565 június 28-án — annak helyére nagyvezirré kineveztetett.

A harmadik vezír *Pertev* (Pertala) pasa volt, ki Albániában született.

Ferhád pasa volt a negyedik vezír, kinek felesége Mehemet szultán fiának leánya volt; ugyancsak Albániában született.

Az ötödik vezír Szokolyi *Mustafa* pasa, házassága folytán Szulejman szultánnal igen jó barátságban állott. Valódi muzulmán volt.

Végre a hatodik vezír, *Ilmoth* pasa, születésére nézve horvát, Rustán pasának és Szulejmán császárnak leányait bírta nőül.

Azon pasák közül, kik a császári udvarnál éltek, s bár nem voltak vezírek, mindazonáltal a különböző kormányzási ügyekre mégis nagy befolyást gyakoroltak, említésre méltók:

A *görög beglerbég*; telivér török, Mustafa pasa testvérének a karamaniai khánnak fia, továbbá Ali pasa tengernagy. Ennek neje szintén Szelim szultán leánya volt; ő maga Magyarországon született; anyja, kit Magyarországból elhozatott volt, keresztény nő volt s vele együtt lakott. Mint Mehemed sógora nagy tekintélylyel s tág hatáskörrel bírt.

Szelim császárról és környezetéről a följegyzések a következők:

Szelim szultán, a tizenharmadik a török császárok sorában, Szulejman császárnak legidősebb fia, iszákos és kójencz. Kinézése komoly; termete kicsiny, elhízott; kövér és rest ember, nem oly derék katona, mint apja volt.

Vezír jelenleg (1573-ban) hét van. Ezek a szultán titkos tanácsosai, kikkel együtt kormányozza hatalmas birodalmát s kik mind nagy tekintélyben állnak.

A nagyvezír Szokolyi *Mehemet* pasa; ez idő szerint 60 éves, a leghatalmasabb valamennyi közt, már csak roppant gazdagsága folytán is. Felesége a szultán leánya.[1])

A második vezír *Chiala* pasa, egy tolnai csizmadiának fia, ki anya-

[1]) Mehemet 1564-ben második vezír volt.

nyelvét tökéletesen beszéli. Kiválóan ravasz ember. Felesége szintén a szultán leánya. Még fiatal ember, csak 45 éves.

Amhát a harmadik vezír pasa, egy boszniai keresztény eredetű ember, ki a császár nővérének leányát bírja nőül; 46 éves.

A negyedik vezír, *Mahmud* pasa; karinthiai születésű volt, s a szultán harmadik leánya volt felesége, 43 éves.[1])

Az ötödik vezír, *Mustafa* pasa; bosnyák születésű, alattomos, durva, goromba ember, mintegy 60 éves.

A hatodik, *Hussein* pasa, egy 55 éves albán, keresztény volt s aztán áttért az izlam hitére.

Végre a hetedik vezír *Szinán* pasa; szintén albán születésű, egy derék, igazi katona; 45 évet számlált.

Béglerbég kettő van. A szultán ezeket 30—40,000 emberrel majdnem minden évben a szomszédos határokra küldi, hol ezek egész nyáron át táborban vannak, készen arra az eshetőségre, ha netán valami történnék.

Ezek alatt állanak a *szandzsákbégek*, kik szintén nagyszámú harczos fölött rendelkeznek. A jelenlegi *görög béglerbég* egy kanizsai születésű magyar ember.

Jereyss-nek hívták a tengerészet parancsnokát; neve most Ulucs-Ali; calabriai származású, igen értelmes, de alattomos ember.

A *janicsár-aga* most egy cserkesz, keresztény születésű. Ez az udvarnál állandóan 1400 janicsárt tart fenn, kik ott szolgálatban vannak.

A janicsár-aga minden városban és helységben tart alparancsnokokat, kik helyenkint 1000, másutt 100 sőt még kevesebb embernek parancsolnak. A janicsár-csapatok közűl állandóan 16,000 ember kap zsoldot.

Nisandsi pasa, a fő kanczellár, születésére nézve török. Nagyszámú írnok van alája rendelve, kiknek mindnek arabul is kell tudniok.

Kadilesker-nek hívják a főbírákat, kik a legfontosabb ügyekben döntenek; ezekre hívatkoznak rendesen a többi khadik.

Defterdárok a tulajdonképeni kincstárnokok, jelenleg három ilyen van. Ezek felügyelnek a szultán bevételeire és kiadásaira és nagy tekintélyt élveznek.

Rejsz-ül-kütláb a főtitkár; a *Csaus-pasa* a csauszok parancsnoka, kik közűl 400 van állandóan az udvarnál tartva, ezenkívül pedig a hatá-

[1]) Látjuk, hogy a négy legfőbb méltóság a császár rokonainak kezében volt s a nepotismus virágját éltè.

rokon néhány ezer van szétosztva. Fegyverük a buzogány, ők csinálják a rendet, a szultán előtt lovagolnak, helyet csinálnak s gyakran parancsokkal küldetnek ki. E mellett foglyokat ejtenek, ölnek szorgalmasan és semmiféle hóhérmunkát sem vetnek meg.

Kapudsi-pasa, vagy *Kiajaszi*, vagyis kapuőrök parancsnoka; most egy keresztény születésű ember, ki állandóan az udvarnál tartózkodik; mintegy 400 kapuőr van alája rendelve, kik a janicsárok testületéből vétetnek.

Imbraher-pasa a szultán lovászmestere, jelenleg egy cserkesz.

Imberolisz a fő zászlótartó, csak az esetben lesz kinevezve, ha a szultán maga vonúl a háborúba.

Van még ezenkívül hat ezredes, kik 13,000 szpahi felett parancsnokolnak.

Adsem oglan van 7000; ezekből lesznek a janicsárok.

Említésre méltók a *topcsik*, kik szintén állandó fizetést húznak és tűzér-, valamint puskaműves-szolgálatot teljesítenek.

Aszaperek a gályákon lévő harczosok; mintegy 5000 húz állandó zsoldot.

Csabedsik csak a körülményekhez képest alkalmaztatnak és a fegyverek, ruházat stb., tisztítását végzik. Végül jönnek a teve és szamár *hajcsárok*, *lovászok*, kik közül 12,000 van állandóan alkalmazva.

Insurgens katonák egyenruházata 1797-ben. A katonai viseletet ábrázoló kosztümképeink meglehetős ritkák; a meglevőknek is sok szó férhet teljes hűségéhez. Még inkább áll ez észrevétel az insurgens katonaságra, a melynek pedig — tudvalevőleg — a múlt háborús viszonyai közt jelentékeny szerep jutott. Annál becsesebb tehát ránk nézve az a néhány rajz, mely a nagyemlékű József nádornak a magy. kir. Orsz. Levéltárban őrzött hivatalos iratai közt fenmaradt. E kis, negyedrét alakú vízfestményeket, — melyeknek becsét az a körülmény még különösebben emeli, hogy a színeket is feltüntetik — bizonyosan hivatalos használatra készítette az insurectio szervezésével megbízott tisztviselői kar valamelyik ügyesebb, a rajzolás mesterségében némileg jártas tagja és pedig akár személyes szemlélődése, akár pedig a vármegyéktől beérkezett hivatalos jelentések alapján. Hitelességükben tehát nem kételkedhetünk.

Nagyon sajnálhatjuk — ha művészi tekintetben nem is — hogy ilyen kosztümképek az insurrectionak csakis a dunáninneni kerületébe sorozott vármegyékről maradtak fenn, ellenben a többi kerületekről nélkülözni vagyunk kénytelenek. Lehet, hogy nem is készült több kép,

csak épen ennyi. Ugyanis a rajzokat megelőző emblematikus előlap csupán a dunáninneni kerület vármegyéiről emlékezik meg. Ezeknél is a festő inkább csak a lovas katonaságra van tekintettel, a gyalogsági öltözettel csak három vármegyénél — Nyitra, Pest, Pozsony — ismertetett meg.

Így is azonban, a mint van, megérdemli, hogy szélesebb körben legyen ismeretes; közöljük ennélfogva a legapróbb részletekre kiterjeszkedve.

Árva vármegye. Czipőbe húzott, kék színű szűk nadrág, végig sűrűn rakott rézpitykékkel. Derékig érő zöld dolmány sárga zsinórzattal és három sor rézgombbal. A czopfos parókát magas szürke kucsma takarja, melyről a baloldalra, bojtban végződő sárga zsinór lóg le. A kucsma előrészén vörös-kék rózsa s fent, forgó gyanánt, cserág. A vállon jobbról balra rövid szíjon átvetett s a hát közepén csüngő patrontás. A két végén és közepén rezes hüvelyű kard mellett hosszú szíjakon sárga keretű, zöld színű tarsoly lóg, melyet keresztbe fektetett zöld ág között nyugvó királyi korona díszít.

Bács vármegye. A sarkantyús csizmába húzott nadrág és deréknél valamivel hosszabb dolmány sötétkék színű, fekete zsinórzattal és rézgombokkal. A dolmány szélei s az újjak végei fekete bárányprémesek. A czopfos főt fekete, fent sárga csíkos magas csákó fedi, sárga-fekete tollforgóval s ugyanolyan rózsával. A vállon barna szíjas fekete patrontás. A rezes kard mellett fehér szegélyű vörös tarsoly lóg, közepén a vármegye nevének kezdőbetűjével.

Bars vármegye. Csizmára hajtott világoskék nadrág, két újjnyi széles vörös csíkkal, mely rézpitykékkel van végig rakva. A kötésig érő bőredőjű dolmány szintén világoskék. A vállon barna szíjon lógó barna tölténytáska. A czopfos főt magas, szürke csákó takarja, sárga-fekete bojtos zsinórral; a rózsa ugyanilyen színű, míg a tollforgó vörös-fekete. A ruházatot lovassági kard és fekete keretű középen hímzett *B.* (Bars) betűvel díszített tarsoly egészíti ki.

Esztergom vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány, sárga-fekete zsinórzattal s három sor rézpitykével. Czopfos hajviselet. Fekete csákó ellenzővel fekete-sárga bojttal s kék-fehér tollforgóval. A vállon barna bőrszíjon barna tölténytáska. A bőrös hüvelyű, erősen rezes kard mellett sárga keretű veres tarsoly, Magyarország czímerével.

Hont vármegye. Világoskék nadrág és dolmány, fehér-fekete sújtással. Czopf. Barna csákó, ugyanolyan forgóval s elől sárga-fekete rózsával. Rezes kard; fekete patrontás.

Liptó vármegye. Bakancsba húzott szürke nadrág, fehér pitykékkel. Sötétkék dolmány sárga zsinórzattal és három sor rézgombbal.

A magas, fekete csákó ellenzővel s alsó, felső szegélyén sárga csíkkal, elől fekete-sárga rózsával s ugyanolyan forgóval van ellátva. A vállon fekete bőr patrontás. Bőrrel bevont hüvelyű rezes kard. Sárga zsinórzatú vörös tarsoly, összefont *F. R.* (Franciscus Rex) monogrammal.

Nógrád vármegye. Kékesszürke nadrág és dolmány sárga sújtással. Czopf. Vörös csákó, kék-fehér rózsával, kék-barna forgóval. A vállon átvetve barna bőr tölténytartó, a másik vállon fehér szalagon (szíjon ?) valami tarisznyaféle lóg. A rezes kard mellett vörös tarsoly *C. N.* (Comitatus Neogradiensis) monogrammal.

Nyitra vármegye. Testhez simuló, világoskék nadrág, ugyan olyan bő dolmány. A dolmányon semmi, a nadrágon sárga-fekete zsinórzat. Fodorított hosszú haj, de nem varkocsos. Az ellenzős, felül sárga zsinóros és rózsás csákó barnás színű s fehér-fekete forgóval van ellátva. A fekete bőrhüvelyű kard két vége rezes. A patrontás barna bőr ; a tarsoly sötétvörös.

Ugyanezen vármegye *gyalogos* katonájának öltözete : sötétkék nadrág, barna, bő dolmány, mélyre kivágott nyakkal s a kézcsuklónál zsinórral összehúzva. Fegyverzete: keskeny agyu, igen hosszú csövű, szuronyos puska és a vállról barna szíjon a hát közepén lógó fekete tölténytartó.

Pest vármegye huszárjának dolmánya és csizmába húzott nadrágja sötétkék színű, fekete-sárga zsinórral s rézpitykékkel. Az alól, felül sárga zsinóros s elől fekete-sárga rózsás, fekete csákó szintén fekete-sárga forgóval van ellátva. A haj nincs czopfba fonva. Fekete patrontás, rezes kard, vörös tarsoly *P.* (Pest) betűvel.

A *gyalog* katona ruházata ugyanilyen, azzal a különbséggel, hogy a dolmány helyét a csikósok bőújjú, sötétkék ingére emlékeztető ruhanemű pótolja.

Pozsony vármegye gyalog katonájának is ismerjük a viseletét. Ez csizmába húzott kékesszürke nadrág, ugyanilyen színű rokk, mely kötésnél lejebb ér; zöld hajtókával és ujjszegélylyel. A vállról széles fehér szíjon lóg a tölténytartó s ezzel keresztben a gyengén görbült, rövid, bevont hüvelyü rezes kard. Úgynevezett pofonütött csákó, széles oldalával előre fordítva; rajta ív alakú sárga zsinórzat közt zöld forgó díszeleg.

A lovas katona nadrágja és fekete prémes dolmánya világoskék színű, fekete zsinórzattal. A czopf felett barna, alul-felül sárga sávos csákó, elől sárga-fekete rózsával és kék-fekete forgóval. A nyakban barna bőr patrontáska.

Trencsén vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány, az utóbbi fekete

prémszegélylyel, sárga sújtással s réz pitykékkel. Czopf. Fekete csákó, sárga-fekete bojttal és rózsával, fekete forgóval. Fekete tölténytáska, bőrtokos, két végén rezes kard; mellette sárga zsinóros vörös tarsoly összefont *C. T.* (Comitatus Trenchiniensis) monogrammal.

Turócz vármegye. Világoskék nadrág és dolmány fekete zsinórral, réz pitykékkel. Czopf. Fekete csákó, nemzeti szín rózsával és forgóval. Barnabőr patrontás és bőrtokos rezes kard mellett sárga szegélyű vörös tarsoly *T.* betűvel.

Zólyom vármegye. Sötétkék nadrág és dolmány fekete zsinórral és három sor rézgombbal. Czopf. Zöld forgós fekete csákó, nemzeti színű zsinórral. Barna szíjas tölténytáska, fekete bőrrel bevont rezes kard; kék szegélyű fekete tarsoly, összefont *C. Z.* (Comitatus Zoliensis) monogrammal.

A nyeregtakaró, Árva, Bács, Esztergom, Liptó, Nógrád, Zólyom vármegyéknél: vörös; Bars, Hont, Pest: szürke; Nyitra, Trencsén, Pozsony, Turócz vármegyéknél: kék.

A nyeregkápához elől csatolt köpönyeg Árva, Liptó, Nógrád, Turócz vármegyéknél: szürke; Bács, Esztergom, Hont, Nyitra, Pest, Pozsony, Zólyomnál: kék; Trencsénnél barna.

Ezenkívül a nyeregkápába rendszerint pisztoly van dugva.

— *y* — *s.*

Huszárok a hátvéd-harczban. A Caldiero melletti csata után Károly főherczeg az örökös tartományokba való visszavonulást kezdte meg. A 3. huszárezred, (Ferdinánd főherczeg), melyben *Bésán Károly* báró, mint kapitány szolgált, Frimont vezérőrnagy parancsnoksága alatt a hátvédben állott. 1805 november 4-én az ellenség San Pietro Jugin ellen jobbról 600 főnyi gyalogsággal, balról hasonló számerővel nyomúlt elő, hogy azt megkerűlve, a hátvédnek erre szándékolt visszavonulását megnehezítse. Midőn Bésán az ellenség előnyomulását észrevette, igen gyönge lovas századával előugratott s azt megtámadta. A huszárok, feltüzelve az ő személyes bátorsága és vitézsége által, csekély számuk daczára, nemcsak hogy az ellenséget visszavetették, hanem ez alkalommal három fogoly határőrvidéki századot is megmentettek, kik aztán Bésán biztatására eldobott fegyvereiket újra fölszedték s csatarendbe állva szintén ellentállásra készültek. Mialatt Bésán az ellenség ismételt előnyomulásának a bal szárnyon a leghatározottabban ellentállt, addig annak sikerűlt a jobb szárnyon a helységbe hatolva, a kerteket hatalmába ejteni. Bésán visszavonúlt, de midőn az országútra tért, azt látta, hogy a megmentett határőrvidékiek valamint Vécsey Péter

báró ezredes abban a veszedelemben forognak, hogy újolag hadi fogságba essenek. Gyorsan egy a közelben álló gyalog századhoz lovagolt, hol lováról leszállva, a századot követésére hívta fel. A század élén gyalog indúlt az ellenség ellen és nagy kitartással azt csakugyan feltartóztatnia sikerűlt. Midőn észrevette, hogy a két rohamtól kifáradt, gyönge lovas százada ellentállást kifejteni már nem képes, a gyalogságot állásuk megtartására bátorítván, ismét lóra pattant, összeszedte huszárjait és a négyszeres számerővel előnyomuló ellenséges lovasságot oly bravourral és hősiességgel támadta meg, hogy az a legnagyobb rendetlenségben visszavonulni volt kénytelen, mely alkalummal 11 emberük fogságba esett. Bésánnak vitézsége és hősiessége nemcsak a fél zászlóalj határőrvidéki katonának és a sulyosan megsebesült Vécsey ezredesnek szabadságát mentette meg, hanem az ellenséget arra is kényszerítette, hogy ezen a napon a további üldözéstől teljesen elálljon.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

I. Rákóczy György, 1593—1648. Írta *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1893, nagy 8-adr. 424 lap. A Magyar Történeti életrajzok folyamán kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

Bizony már-már ritkaság számba megy, ha Szilágyi Sándor, a most élő előkelő történetírói gárdának körűlbelől Nestora, egy-egy munkával előáll, hogy Erdély történeti multjának valamely lapját, valamely kiváló alakját elénk állítsa. Ámde, a ki e munkákat olvassa, alig gondol arra, hogy írója haját az idő már nem is szürkére, hanem hófehérre festette: benső szeretettel, ifjú tűzzel és lelkesedéssel ír ő Erdély jeles férfiairól s neki köszönhetjük talán első sorban, hogy a keleti Magyarország, a Királyhágón túli föld történeti eseményei felől gazdagabb, kimerítőbb irodalommal bírunk, mint magának az anyaországnak történetéről. Mert Szilágyi Sándor, ha maga most már ritkábban ír is, gondoskodott arról, hogy Erdély történetének kutatására és földolgozására egy egész írói nemzedéket biztosítson, melynek egyes kiválóbb tagjai történeti irodalmunknak már most is büszkeségei. Ezeket és a még ifjabbakat buzdítja, ösztönzi Szilágyi szakadatlanul s ha egyik vagy másik egy-egy jeles mun-

kát produkál, bizony öröme nagyobb, őszintébb és bensőbb, mint volt saját kiváló irodalmi sikereinél.

De ha egészségi állapota engedi, ő maga is még mindig buzgó és szorgalmas munkás s dolgozik — már csak a példaadás kedvéért is.

I. Rákóczy György életrajzát tulajdonkép már egy negyed századdal előbb szándékozott megírni s egy erre vonatkozó dolgozatot, «I. Rákóczy György ifjúsága», közé is tett; de midőn az Országos levéltár és a vörösvári levéltár hozzáférhetővé lett s így az anyag fölszaporodott, belátta, hogy munkáját a megkezdett alapon nem folytathatja. Időközben a bécsi titkos levéltár és az Eszterházyak kismartoni levéltára újabb anyagot szolgáltatott, a dolog lassanként megérett.

«És mennél több adat birtokába jutottam — írja maga Szilágyi — annál élénkebb vágyat éreztem új alapon írni meg öreg Rákóczy György életrajzát. Óhajtottam híven ecsetelni törekvéseit, alkotásait, fényes sikereit, nem hallgatva el sem gyarlóságait, sem tévedéseit, melyektől ő sem lehetett ment, de megtisztítani emlékét mind attól a mocsoktól, melylyel egy pár kortársának elfogultsága s ellenségeinek gyűlölete elhalmozta.»

E sorok tisztán mutatják, hogy Szilágyit munkája megírásánál a legnemesebb törekvés vezérelte; törekvés, melyet minden magyar történetírónak — foglalkozzék az akár a politikai, akár a hadi történetírással — a lelkére szeretnénk kötni, sőt mi több, megesketni szeretnénk ez elvre minden írót, mielőtt kezébe tollat ragad. Az idegen történetírás, az egykorúak pártszenszenvedélytől elvakított lélekkel írt hagyományai, a magyar történeti személyek és események legnagyobb részét ferde, sokszor hamis világításban tünteti föl s magyar történetírónak szebb ambitiója nem lehet, mint hogy ez eseményeket a magok valódiságában reconstruálni, a magyar történelem jeles szereplőinek emlékét «a reájok halmozott mocsoktól megtisztítani» történetírói hűséggel és igaz magyar hazafisággal törekedjék s erre nézve Szilágyi Sándor munkái mindnyájunk számára mintaképül szolgálhatnak.

I. Rákóczy György, az erdélyi fejedelmi székben Bethlen Gábor utódja, különben is, mozgalmas időkben kifejtett kiváló szereplésével, jelentékeny alakja az erdélyi és magyar történelemnek s így életrajzát megírni, hálás és szép feladat volt.

Magyarországi születésű volt, de a legnagyobb méltóságot, melyet magyar ember ez időben elérhetett, Erdélyben érte el; s hogy mily hatással volt reá az erdélyi föld, az erdélyi környezet, mutatja, hogy a míg 1629-ben is rossz és káros dolognak tartá Felső-Magyarországnak Erdélyhez kötését: másfél évtized mulva e kötést törvénybe iktattatja. Szilágyi

Sándor érdekesen mutatja ki, mint egyeztette ki a magyar főúr a fejedelmi szék elfoglalása után saját érdekeit új hazája igényeivel, hogy tudta a harminczéves háború eseményeit a két magyar haza javára kizsákmányolni s vonzóan ecseteli mindazt, a mit I. Rákóczy György hazája és uradalmai érdekében kezdeményezett és végrehajtott, kidomborítván különösen a Rákóczy által helyesen fölfogott és bölcs tapintattal betöltött missiót, mely a császár és a török szultán közt az egyensúly fentartásában állott. E mellett, két nagyelődjének, Bocskaynak és Bethlennek nyomdokain haladva, sikerrel oldotta meg Erdély különállásának nagy és fontos problemáját s keresztűlvitte, hogy Felső-Magyarország őszintén csatlakozott Erdélyhez; mert a compromissum ennek érdekében, a magyar király souverain jogának érintése nélkül, de egyszersmind az erdélyifejedelmi jogok megóvásával jött létre.

Az alkotást, melynek alapját a bécsi béke vetette meg, Rákóczy György fejezte be a linczi békében. Kortársai élvezték e nagy művének gyümölcseit, de még sem tudtak igazságosak lenni iránta, kinek azt köszönhették. Bethlennel mérték össze: nagy idők egyik legnagyobb alakjával. Pedig Bethlen élete befejezetlen maradt, Rákóczyt pedig a legnagyobb elismerés illeti meg, mert törekvéseit az időkhöz, viszonyokhoz, tehetségeihez mérte.

Ajánljuk Szilágyi Sándor derék és érdekes művét bajtársaink figyelmébe.

II. IRODALMI SZEMLE.

Mayer Alb., ezredes. Kriegsbilder aus der Geschichte des k. u. k. schlesischen Infanterie-Regiments Kaiser Franz Josef I. (Teschen, 1894. V. 123 l. 1 M. 20.)

Nienstedt D., alezredes, *Die Schlacht bei Sedan* (Mainz, 1894. 1 M. 20 Pf.).

Das russische Kriegstheater. Strategische u. geographische Studie. Oroszból ford. Sarkotic. (Bécs, Braumüller. 1894. 2 M.)

Sacken Adolf táborszernagy, Das österreichische Corps Schwarzenberg-Legeditsch: Beitrag zur Gesch. der polit. Wirren in Deutschland. 1848—51. (Külön lenyomat a «Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs»-ból. (Bécs. Seidel. 1894. 3 Mark.)

Traut Hermann. Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542.

Kronthal und Wendt. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus. I. Abth. 1469—1479. Breslau, 1893. 285 l.

Documente privitore la istoria romanilor. Urmare la collectiunea lui Eudoxin de Hurmuzaki. Bukuresci, 1893. 652 lap.

Strakosch-Grossmann Der Einfall der Mongolen in Mittel-Europa in den Jahren 1241 und 1242. Mit 5 Karten. Innsbruck 1893. 227 lap.

Ausgewählte Schriften weiland Sr. kais. Hoheit des *Erzherzogs Carl von Oesterreich.* Im Auftrage seiner Söhne, der Herren Erzherzoge Albrecht und Wilhelm. I. Band. 1893, 343 l.

Monumenta Germaniae Historica. Tom. V. pars. II. Ottokars österreichische Reimchronik. Hannover, 1893.

Woide, orosz alezredes, Die Ursachen der Siege und Niederlagen von 1870. Oroszból fordította Klingenden kapitány. I. köt. A sedani csatáig. (Berlin, 1894. Mittler-Sohn. 371 l. 7 M. 50 Pf.) A kritika oda nyilatkozott, hogy ez az első, teljesen elfogulatlan kísérlet a nagy háborúról szóló munkák sorából.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. (1894. VIII. köt.) E kötet a következő című dolgozatot is tartalmazza: *Die Entstehung des Fürsten Windischgrätz vom Armeekommando in Ungarn 1849.* E czikk írója azt iparkodik bebizonyítani, hogy Windischgrätz herczeg az 1848/49. telet hadi előkészületekre czélszerűen fordította, hogy a tétlenségére vonatkozó vádak alaptalanok, hogy továbbá az 1849. tavaszán oly annyira czélszerűen állított föl három dandárt a Garamvonal mögötti, Köbölkút-Párkány és Kéménd között elterülő vidéken, hogy Görgey visszaveretésére biztos kilátása lehetett a csász. fővezérnek. Ezzel kapcsolatban nagyban hibáztatja a fővezér váratlanul történt fölmentését. Windischgrätz az április 13—14. közötti éjjel értesült visszahívatásáról. Nyomban rá magához hívatta Wohlgemuth tábornokot és lelkére kötötte, hogy a csapatokat a Garam mögötti kedvező állásokból vissza ne hívja. Mihelyt azonban Jelacsics bán Esztergomba érkezett, a vezérkari főnök, Nobili gr. és Wolgemuth tiltakozása daczára a három dandárt visszarendelte Esztergomba. Welden táborszernagy, az új fővezér, megérkezése után hibásnak ismerte ugyan föl ez intézkedést és a három dandárt újra a Garam mellékére indította, de ekkor már késő volt. Görgey április 18. három helyen már átkelt volt a Garam folyón, az osztrákoknak elszigetelt dandárja fölött Nagy-Sarlónál diadalt aratott és ny.-ra nyomult elő. E győzelem következtében az osztrák főhadiszállás Budáról a határ felé vonult vissza, Komáromnak megkezdett ostromával pedig föl kellett hagyni. Mindezek Windischgrätz visszahívatásából folytak, sőt czikkíró szerint, még az orosz segély igénybevételét is csupán e hibás intézkedés tette szükségessé.

Dr. Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676—78.

Observatio in rebus bellicis continuanda. A tábori jó rendtartásért ezeket kell considerálni és szorgalmatosan megtartani:

1. A mely hadi vezér, generál, kapitány, hadnagy vagy tizedes az alatta valóit jó disciplanaban akarja tartani, szükség hogy minden hadi tisztviselője az egész hadaknál ismeretesképpen meglegyen úgy, hogy mindazáltal kiki az ő tisztihez jól értsen; melyhez képest mind egymást megbecsüljék, féljék és szeressék, mind az hadak, azaz az alattvalók minden tisztességet megadják, az minthogy írván is vagyon: az a kinek tisztességgel tisztességet, a kinek félelemmel félelmet és engedelmességet, a kinek szeretettel szeretetet stb., mely ha meg lészen, minden jó következik.

2. Minden tisztviselő az alatta valójának a legelső és legkisebb vétkét büntesse meg, hogy így mind az utolsót mind az nagyobbat megbüntethesse, büntethesse ama közmondás szerint: Principiis obsta sero medicina paratur. Mert ha el mulasztja, abból a következik, hogy a vétkes ember a nagy vétket is kicsinek, a kicsint peniglen semminek tartja; de ha a kicsint vagy kisebbet megbüntetik benne, a nagytól inkább megtartozik; ha peniglen az elsőt elszenvedik, készebb a szolgálattól megválni, mintsem a második büntetést felvenni.

Ratio. Salvum sit piis auribus: Nem az ebet az oroszlán előtt, hanem az oroszlánt büntesse meg az eb előtt, azaz: a nagyobbat kell megbüntetni a kisebb példájára, nem a kisebbet a nagyobb példájára; mert a miért a nagyobbat megbüntetik, a kisebb inkább nem meri azt meg cselekedni; de a nagyobb ellenben meg, melyről ilyen okot vészen: hadd, hadd! úgy kell! mert ő is rossz lévén, még máshoz teszi magát, nem tudja, hogy meg sem pirongatnak ilyen embert azért, a miért olyant meg is ölnek. Azért másodszor is kimondom: Az oroszlánt az eb előtt, ne az ebet az oroszlán előtt.

3. Csak azért is, hogy a had a táborban inkább benn tartathassék, gyakorta a tisztviselőknek (melyet a közönséges had mindazáltal meg ne tudjon) hírt is kell költeni, vagy hogy az, hol ideje, helye, azaz mezeje van, a tábort nemcsak az mars, azaz az menés közben, hanem a mulató táborozásban a mezőre ki kell vinni, és egyszer egyképpen, másszor másképpen az ütközetnek formájára úgy kell rendelni s szoktatni, hogy ha hirtelenséggel a dolognak valósága következnék is, tudjon felülni, rendben állani, kiki megismervén jól és megtudván szomszédját azaz, ki, melyik sereg, melyik mellett állott, melyik ezer vagy kapitány melyik mellé rendeltetett, mind gyalog mind lovas megtartván az ő rendit, jobb és balfelől, hogy confusióba ne jusson in casu necessitatis.

4. Ez is megkivántatik, hogy erőssen vel pœna vel amissione capitis megparancsoltassék, hogy egy nap is (mivel minden elég füvet hozhat be, de ha nem is) könyörgés vagy felestökömi (reggeli) időig lovát fűre a táborhelyétől ki ne vigye; azután is aki mikor kiviszi, azon parancsolat alatt meghagyattassék: a strázsát senki meg ne haladja.

Ratio. Mert az ellenség, a ki ha leselkedvén beáll, ha hajnalban, mint eddig, szabad leszen mindennek lovát a táborból fűre kivinni, kivált képpen a strázsán kívül, könnyen nyelvet foghatnak, a strázsának peniglen nem enged, és az is véllek nem bir sokaságokra nézve. — 2. ratio. Ha senki a strázsán kívül nem füvel és ki nem megyen, holott belől is és tíz ennyinek is elég füvelő helye van: könnyen meg tudhatja, a kit kívül lát, hogy ellenség; de amúgy, az is alkalmaztatván magát, közelebb jöhet.

5. Hogy meg legyen hagyva minden mifélénknek a tisztek által: hogy ha éjjel casu quo sokan vagy kevesen a táborba esnék bejövések, ha a strázsa megszólítja, és azután azt mondja, hogy megálljon, ha ezer lóval vagynak is, megálljanak, azzal mutatván és választván meg magokat az ellenségtől, míg a strázsa jól végére megyen, hogy tábori hadak és nem ellenség.

6. Hogy minden ezernek, kapitányságnak bizonyos strázsamestere lévén a Jelért (jelszó) bizonyos órákban egyszersmind jelennének meg szép rendben, hogy se a Jelkiadás el ne múlnék, se egyszer is másszor is ne adatnék ki, vagy egynek is másnak is külön-külön. Ebben is a jó rend találtatnék meg instat aliarum gentium in castris accomodatarum.

7. A strázsamesterek híre nélkül, nem az ő mivoltokra nézve, hanem a tábori vigyázásnak, jó hirének, nevének messze kiterjedhető dicséretiért, senkit, úgymint követeket, ki vagy be ne bocsássanak, mint az minap is az Barkoczi György kibocsátásában esett.

Ratio. Mert olyankor a strázsákat meg kell többéteni és erősíteni,

és mintha mindenkor úgy vigyáznának is, fel is kell őket ültetni, mert minden szem arra vigyáz, és az ellenség, ha ő féléké a követ, azt tudakozza meg a strázsát a bejövésben és kimenésben, mennyi erővel és micsoda vigyázásban láthatta. Melyhez képest minden nemzetségnél igen szokás, néha egész kapitánság alyát is kivinni, néha két s három annyival is megtöbbéteni, a mennyi a rendszerént való strázsa.

8. A general prófusz mesteré lehetne ugyan a kivánság; de egy lábbó vagy ingó akasztófát is kell csináltatni, melyet szekeren az ágyúk után, az mint az hajót is néhol ott kell hordoztatni, úgy hogy a prófusz mester, mihelt a tábor megszáll, mindjárt mindenkor a tábor piaczán állattasson fel, és a ki érdemli, köttethesse fel, ott állván, míg a tábor helyben leszen, osztán levágván róla, a fát ad usum quotidianum vihessék el, melynek formáját ha ki nem tudja, megmondhatom.

9. Mindennél majd legszükségesebb, mikor a tábor megindúl, a tábormesterrel, száz vagy kétszáz gyalog, rendszerént fejszékkel, melyre ha ácsok lehetnének, mint más táborokban, és kapákkal az útat csinálni elmennének, hogy holmi sáros passusokon az ágyúk és tábori szekerek előtt a rossz hídat, pallót, gátot a közel levő erdőkből, berkekből megcsinálván, és töltvén, a lövő szerszámok és szekerek, gyalogok minden akadály és késedelem nélkül mehetnének. Rationem secum fest.

10. Hogy minden lovas rend, úr, nemes, végbeli és mezei had s katona egy-egy nyerges lovát, a mikor a több lovat füvelőre kiviszik is, benn tartson.

11. Minden ezernek, seregnek, lovasnak és gyalognak fizetés vagy mustra szerént való laistroma a fő vagy vice generalisnál meg legyen, és a kik strázsáló seregek, a strázsamestereknél is.

Ratio. Mivel száz lovas is csakhamar negyvenre, ötvenre apad, a lajstromból az olyan sereget hadnagya előtt szólítatván, a kik jelen nem lesznek számot vehessen, és így a felső megnevezett tisztek is, a mely sereget a menésközben kevesebbnek látnak kezekben levő regestum szerént, mikor amazok ingyen sem vélnék, ki, hol vagyon közülök, számot vehessenek.

Kelet és aláírás nélkül. Teleki-levéltár. 3169. sz. a.

NB. Gyaníthatólag a Bujdosó Magyarok táborozása alkalmával (1672—1678) írt szabályok.

Közli: Koncz József.

P. 180

EGGENBERG RUPRECHT

császári ezredes, később tábornok és hadi tanácsos.

TOVÁBBI ADATOK AZ 1664-IK ÉVI FELSŐ-MAGYARORSZÁGI HADJÁRATHOZ.

A lefolyt év tavaszán, miután a harczászati gyakorló lovaglás a megállapított tervezet szerint bennünket a Nyitra és Garam vidékére volt vezetendő, kidolgoztam az 1664-ik évi felső-magyarországi hadjárat történetét, azon adatok alapján, melyek *akkor* ép rendelkezésemre állottak, s e dolgozatot a gyakorló lovaglás után e folyóirat harmadik füzetében közöltem is.[1]) Azóta jutottam azonban egy derék bajtársam s igen tisztelt barátom, Gömöry Gusztáv őrnagy szívességéből a cs. és kir. hadi levéltárban összeböngészett jó csomó adat birtokába, melyek már említett dolgozatomat — sőt annak kútforrásait is — sok tekintetben kiegészítik.

A hadi események, melyek e hadjárat keretébe esnek, elég fontosak és érdekesek arra, hogy közelebbről is megvilágítassanak, minek folytán elhatároztam ez újabban nyert adatokat feldolgozni s előbbi munkám kiegészítésekép közzé tenni.

Már az első dolgozatban feltünhetett a hadi erők elégtelensége, melylyel a császár egy ily nagy háborúba fog s melynek folytán De Souches felső-magyarországi vállalatára is csak oly csekély erő jutott. Ennek magyarázatát adják a következő adatok:

Az *egész császári hadi erő* a cs. és kir. hadi levéltárban levő mustra-jegyzékek szerint 1663 végén állott:

21 gyalogezredből	36,183 fő
14 nehéz lovasezredből	11,927 «
4 dragonyos ezredből	2,894 «
1 horvát lovasezredből	500 «
összesen tehát	51,484 fő

Még 1664 márczius havában is, bár időközben már toborzás történt és német segélyhadak is érkeztek, csak 64.690 fő áll a császári hadsereg élelmezésében.

Magyarországon még mindig érvényben állott ama rendszer, mely szerint az ezredek felállítására egyes főurak nyertek megbizást, kik e csapatok fölött parancsnokoltak, annak tisztjeit utólagos császári jóváhagyás mellett maguk nevezték ki, s csupán azon kötelezettséget vállalták el, hogy a császári tábornokoknak, kikhez csapataik beosztatnak, parancsait fogadni tartoznak.

Voltak egyes főurak, kik nem csak egy ezredet, hanem néha egész kisebb-nagyobb hadtestet állítottak föl. Így gróf *Nádasdy Ferencz* országbíró 8 huszár ezredből, melyek mindegyike 5 századba tagozva 500 huszárt számlált, és 2, némelyek szerint pedig 4 hasonló erejű hajdú ezredből álló hadtest felállítására vállalkozott, kötelezvén magát e 6000 főnyi seregtestet *1664 május közepén* a császár rendelkezésére bocsátani.[1]) Még nagyobb erőt szervezett gróf *Zrínyi Miklós*, a költő és hadvezér, Horvátországban, kisebbet gróf *Batthiányi Ádám* Szlavoniában stb., míg maga a császár Felső-Magyarországon a főkapitány útján 6000 huszár és 1000 hajdú hadba fogadását rendelte el.

Megemlítésre méltó dolog, hogy a «*feltalálók*» már akkor is törték fejeiket s mihelyt a háború kitörése bizonyossá vált, azonnal jelentkeztek. Így egy *Jobst* nevű százados egy messze hordó ágyút és ugyanilyen puskát, *Hörmayer* Frigyes Speyerből egy új szerkezetű könnyű lövegtalpat, *Cranach* Ulrich Hamburgból egy «oly hadi gépet, melynek segítségével 1000 gyalogos 3000 törököt könnyen megsemmisíthet», *Cobino* Girolamo Bresciából egy új szerkezetű ágyút stb. ajánlottak föl.[2]) A hadi tanács azonban, úgy látszik, nem sokat várt e találmányoktól; legalább nincs az iratokban nyoma annak, hogy a találmányok valamelyike elfogadtatott volna.

Az országtól várt szolgálmányok biztosítása s általában a háború előkészületeinek sikeresebb végrehajtására magyar terüle-

[1]) A csász. udv. hadi tanács jegyzőkönyve szerint. 1663. Exp. Nr. 328, pag. 71. Cs. és kir. hadi levéltár.

[2]) U. o. Nr. 328, pag. 107 és 205.

ten *kormánybiztosok* neveztettek ki. A felső-magyarországi hadszínhely számára *Tárkányi* István, *Vas* Márk és *Kökényesdi* Márton.[1]) Souches táborszernagy a biztosokon kívül *vezérkari szolgálatra* alkalmas tiszteket kért még, továbbá *orvosokat*, egy jól fölszerelt *patikát* s végre a hadi pénztárba: *pénzt.*

Az *élelmezési szolgálat* vezetésére Tárkányi kormánybiztos vállalkozott, a ki egyszersmind a szekerekről is gondoskodott. Hadtáp végállomásnak *Trencsén* választatott. Itt készletben volt már 100 hordó liszt, a Pálffy grófokkal szerződés köttetett 30,000 köböl gabona szállítására, a megye pedig ajánlkozott 500 mérő zab, továbbá a szükséges bor, sör és hús beszerzésére.[2])

Röviden említettük korábbi dolgozatunkban, hogy Souches hadtestéhez Bercsényi és Koháry csapatai is csatlakozandók voltak. Újabbi adatainkból megtudjuk, hogy *Bercsényi Miklós*, ki 1663 augusztus 17-én Forgách Ádám alatt a szerencsétlen véget ért párkányi ütközetben mint törzstiszt vett részt, Érsekújvár eleste után a bányavárosi kerület végbeli csapatainak szervezésével bízatott meg, és azok ezredese lőn. A megbízást huszár csapatok állítására 1664 február havában nyerte s ez alkalommal csapata számára, mely egy 500 huszárból álló ezredet volt képezendő, havonkint a következő javadalmazás biztosíttatott:

az ezredes számára hvai	---	---	100 frt
az alezredes «	---	---	50 «
3 százados «	à 25.—	---	75 «
5 hadnagy «	à 16.—	---	80 «
5 zászlótartó «	à 4.—	---	20 «
500 huszár «	à 4.—	---	2000 «
		Összesen	2325 frt.[3])

Koháry István előbb csábrági és füleki kapitány volt, és

[1]) U. o. Nr. 328, pag. 17.

[2]) U. o. Nr. 33, pag. 168.

[3]) U. o. Nr. 328, pag. 345. Midőn Bercsényi huszárjait fölesketni akarták, ezek az esküt — azon czím alatt, hogy ez «nem szokás» — megtagadták; később azonban az esküt az 1601 és 1603-ik évbeli capitulatiók alapján mégis letették. U. o. Nr. 328, pag. 190 és 288.

1664 április 10-én neveztetett ki a császár által a Souches hadtesténél beosztva levő magyar csapatok főkapitányának.

Souches táborszernagy mellé mint császári biztos *gróf Rothal János* osztatott be, ugyanaz, a ki 6 évvel később a Wesselényi féle összeesküvés bűnperében is mint császári vizsgáló biztos szerepelt.

Rothal feladata egyátalán nem volt könnyű. A legelső nehezen megoldandó ügy volt a *fővezérlet* kérdése. Törvény szerint a magyar hadak a nádor parancsnoksága alatt kellett, hogy álljanak. Itt azonban a magyarok német császári csapatokkal voltak együtt működendők. Már 1664 márczius 17-én utasítást kap tehát Rothal, miszerint a nádort capacitálja a felől, *sőt még a gondolatnak se engedjen tért*, ha az netalán mutatkoznék, hogy német császári csapatok magyar parancsnoktól függjenek; mert az még eddig soha sem történt meg, s az német császári tábornok által nem is fog soha elfogadtatni.[1])

A császári biztos erre április 5-én Teplitzből jelenti, miszerint a fővezérlet ügyében tanácskozás fog tartatni, melyre Souches táborszernagyot, Koháry ezredest, továbbá Nyitra és Trencsénmegyék alispánjait hívta meg. Később, valószínűleg e tanácskozás után, Rothal azt jelenti, hogy legjobb volna, ha a nádort a császár Bécsbe hívatná, és az ügyet vele maga intézné el. Souches táborszernagy egyébiránt kijelentette, miszerint *a nádor irányában a kellő tisztelettel fog viseltetni.*

Megjegyzi továbbá a császári biztos, hogy a magyar kapitányok közül többen, így Csáky és Barkóczy a parancsnoklásra *alkalmatlanok* (insufficient) s kéri, hogy a kassai főkapitányság részéről *Koháry Istvánon* kívül, a ki már itt van, gróf *Nádasdy Ferencz, Rákóczy Ferencz, Tököly István* vagy *Csáky István* osztatnának be. Megemlíti ezenfelül, hogy a nemesi fölkeléshez mustra-biztosúl gersei *Pethő Zsigmond*[2]) választatott; kapitányúl a felvidéki nemességnél II. Rákóczy György özvegye *Barkóczy* Ferenczet, a

[1]) Cs. udv. hadi tanács jegyzőkönyve. 1664. Exp. Nr. 328, pag. 131. Nr. 97.

[2]) Később aranygyapjas vitéz és onódi kapitány; 1666 szeptember 25-dikén grófi méltóságot nyert. Udv. hadi tan. iratok. Nr. 57.

papság és nemesség *Kreziczky* Györgyöt, a megyék pedig *Suhaj* Mátyást és *Farkas* Lászlót választották.[1])

A hadműveletek folyama alatt élelmező biztosokúl a nádor által *Berényi* és *Kereszthury* jelöltettek ki; Souches táborszernagy azonban ezeket — miután az illetők Nyitra környékén birtokosok, s e körülmény folytán némileg érdekeltek — el nem fogadta s helyettök *Ostrosich* Mátyásnak biztosként való kirendelését kérte.

Már Nyitra alól, április 22 én jelenti Souches Bécsbe, hogy a felső-magyarországi nemesség fölbuzdítására *Borri*-t mily utasításokkal küldte el, továbbá, hogy az élelmezés tekintetében Orics és Joanelli császári biztosokkal is érintkezésbe lépett, nemkülönben hogy lépéseket tett arra, miszerint *Barkóczy* és *Csáky* csapataikkal hozzá csatlakozzanak, hogy *Petheő Zsigmond* vice-generális Rákóczy özvegyének 2000 emberével és a parancsnoksága alatt álló 2000 végbeli huszárral Tokaj és Szatmár körül helyezkedjék el, végre pedig hogy *Kászonyit* az erdelyi nemesség fölbuzdítására küldte ki.[2])

Nyitra megfigyelése különben már egy héttel az északi sereg megérkezése előtt, *Joanelli* kamara-gróf által, kit a bányavárosi főkapitányság küldött ide, kezdetét vette; a kamara-gróf egyszersmind szemrevételezte a várat és ennek eredményéről Souches táborszernagynak jelentést tett.[3])

Nyitra ostromát illetőleg adataink új dolgot nem tudatnak; a vár bevétele után azonban Souches május 6-án jelentést tett Bécsbe, és e jelentés[4]) több érdekes részletet tartalmaz.

Így jelenti a táborszernagy, hogy a lövegeken kívül[5]) Nyitra várában 34 mázsa lőport, 3 mázsa kanóczot, 20 mázsa ólmot, 300 drb. sáncz-szerszámot és 323 drb kézi gránátot talált. Jelenti továbbá, hogy a védőrségképen *Spankau* ezredes alatt visszahagyott 800 főből 500 ment tényleg a várba, és pedig 200 Spankau és 300 Porcia-ezredbeli, míg 150 fő Szalakuszra, 150 pedig Nagy-

[1]) U. o. Nr. 187.
[2]) U. o. Nr. 328, pag. 201.
[3]) Cs. és kir. hadi levéltár; hadi iratok, fasc. IV.—61, április 25-éről.
[4]) Cs. udv. hadi tan. jkönyve. Exp. Nr. 30, pag. 231.
[5]) L. III. füzet 292. lap.

Bodokra különíttetett ki. Hogy e kikülönítéseknek észak felé, tehát nem a veszélyes érsek-újvári, hanem az ellenkező irányban, mi czélja lehetett, azt a jelentésben föl nem leljük. A táborszernagy megemlíti továbbá, hogy a várat helyreállítandó Spankau ezredesnek a legszükségesebb munkálatok foganatosítását megparancsolta és neki e czélra 1000 forintot adott át. Úgy véli azonban, hogy a teljes helyreállítás több ezer forintba fog kerülni; számítása szerint mintegy 18—20,000 be. Szükséges azonkívül köművesek és kőfaragók küldése, a hadi szerek, nevezetesen a lőszer és golyók kiegészítése. Ő maga is a működő sereg számára 200 mázsa lőport és 300 gránát-golyót kér.

Tudatja ezután, hogy a lévai vállalathoz a körülfekvő várakból 400 morva gyalogost visz magával.

A magyarokat illetőleg jelenti, hogy azok tulajdonkép parancsnok nélkül vannak, miután *Koháry* ezredes sokkal kevesebb erélylyel bír, semhogy tekintélyét föntarthatná; kívánatosnak tartaná egy erélyesebb magyar parancsnok kirendelését. A császári zsoldra toborzott 4000 magyar huszárból eddig csak 500 van a seregnél. A sereg nagy szükséget szenved császári törzstisztekben; az egyetlen Holstein herczeg van itt, s ez is a vezérőrnagyi patens kiszolgáltatását kéri, a mit ő méltányosnak is tart.

Ha Lévát beveszi, le fogja romboltatni.

E jelentésre a bécsi udv. hadi tanács május 17-én felel,[1]) meghagyván, hogy a nyitrai vár erődítései kiépítendők, a város azonban csak *magyar módra* palánkkal veendő körül. Hogy a várba egy *magyar kapitány* is helyeztessék, a mint a nádor kívánja, azt a hadi tanács *nem javasolhatja;* a 4000 magyar huszár számára a költséget, melyet a nádor sürget, legközelebb el fogják küldeni.

A többi pontokra, úgy látszik, külön válasz ment, mert itt érintve nincsenek.

Souches táborszernagy Léva elleni hadműveleteit az újabb iratok sem derítik föl s csupán azon helyreigazítandó tényt találjuk, hogy a császári sereg a Garamon *május 9-én* kelt át.[2]) A hadsereg

[1]) Cs. udv. hadi tan. jegyzőkönyve. Exp. Nr. 36, pag. 254.

[2]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei Nr. 328, pag. 102.

számerejét illetőleg Souches azt jelenti Bécsbe, hogy a császári gyalogság száma 5093, a lovasságé 3000, a magyar lovasságé szintén 3000 — tehát 1000 huszárral még több, mint a mennyit mi első dolgozatunkban fölvettünk. Azt mondja azonban a fővezér, hogy a császári gyalogságból csak 4808 fő tekinthető harczképesnek, s így utasítást ker, hogy e gyönge gyalogsággal a kitűzött feladatokra vállalkozhatik-e, miután attól tart, hogy az ellenség nagy számbeli túlerővel fog föllépni. Csáky és Barkóczy 4000 magyar huszárja felől még mindig nem hall semmit s azt sem tudja, hogy a Morvaország és Sziléziából a magyar hadszínhelyre rendelendő csapatok hozzá fognak-e beosztatni, vagy sem.

A Léva elleni további hadműveletekre, valamint a zsarnóczai ütközetre vonatkozólag tehát első dolgozatunkat nemcsak hogy megváltoztatnunk nem kell, de sőt azt a cs. és kir. hadi levéltár adatai alapján majd minden irányban megerősítve látjuk. Így Souches május 13-án [1]) kelt elhatározását a visszavonulásra, a kitérést Bakabányára, az élelmezés nehézségeit, Bercsényi visszahagyását az érsekújvári törökkel szemben, a Heister hadtestére vonatkozókat stb.

A zsarnóczai győzelem után, melyet a császár az összes táborban álló csapatoknál ünnepélyesen kihirdettetett,[2]) a bécsi hadi tanács újból alkudozott Wesselényi nádorral a magyar nemesi insurrectio hadba vezetése iránt; a nádor azonban föltételül kötötte, hogy *Souches táborszernagy hadserege megerősíttessék és a nádor parancsnoksága alá helyeztessék.* Ha ez meg nem történik, *a nádor Lengyelországba megy fürdő-használatra.* A hadi tanács május 24-én Porcia grófnál tartott titkos üléséből ismét Rothalt küldé a nádorhoz, hogy őt föltételeiről és különösen Lengyelországba távozásról lebeszélje, ha pedig a nádor mégis eltávoznék, akkor a *nádori teendőket Rothal vegye át (?!).*[3])

Souches táborszernagy a zsarnóczai győzelem után *nem ment*

[1]) Az első dolgozatban, III. füzet 295. lap, nyilvánvaló sajtóhibából *május 18.* áll; a hiba kitünik mindjárt a következő lapokon; hisz maga a zsarnóczai ütközet május 16-án volt.

[2]) Cs. és k. hadi levéltár, fasc. V—105.

[3]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 328, pag. 245.

vissza a Vághoz, Heisterrel egyesülendő, mint azt első dolgozatunkban véltük,[1]) hanem *megmaradt Garam-Szt.-Keresztnél*, s Heister hadteste itt csatlakozott hozzá; ugyancsak itt csatlakozott 6000 főnyi magyar csapat is,[2]) bár az utóbbiaknak nagy része, miután a tábornagy tétlenül vesztegelt, lassanként ismét elszéledt.

Június 6-án indúlt meg végre a sereg Garam-Szt.-Kereszt vidékéről — tehát nem a Vág mellől — és Léva alá menetelt, s Lévát június 9-én körűlzárta. *Június 11-én* kelt jelentéséből vehetők ki ez adatok, melyben a táborszernagy egyszersmind arról is panaszkodik, hogy 4 nap óta heves főfájással összekötött láz gyötri.[3])

Léva június 24-én magát megadta s ez alkalommal a császáriak a várban 200 mázsa lőport, 300 mázsa ólmot, 2 mázsa kanóczot, 20 drb. különféle löveget, 400 mázsa sót és 1500 mérő gabonát és lisztet találtak. A táborszernagy jelenti továbbá, hogy Léva várát *nem* fogja lerombolni, kéri *Holstein* számára, ki magát ismételve kitüntette, a vezérőrnagyi kinevezést, titkára *Schops* János részére pedig némi jutalmat (irgend eine Ergötzlichkeit).[4])

Kéri továbbá, hogy a Trencsénben levő raktárból 50 mázsa lőpor, 30 mázsa ólom és 10 mázsa kanócz szállíttassék Garam-Szt.-Keresztre, honnét majd ő elhozatja. Panaszkodik továbbá, hogy az áradások miatt nem mozoghat, hogy a huszárok egy része — fizetését meg nem kapván — elszéledt s kér ismét törzstiszteket.[5])

Rothal ez idő alatt sikeresen járt el a Zólyomban időző nádornál, a ki végre kijelentette, hogy nem megy Lengyelországba, hanem Kassára, hogy a nemesi fölkelés ügyét, mely sehogy sem akar haladni, előmozdítsa. Június 21—27-ig Rothal Beszterczebányán időzött, s innét teszi a javaslatot, miszerint a fölkelés egy részét, mintegy 10,000 főt, hozzáadva egy császári dragonyos és egy gyalogezredet, Kassa tájékán, vagy máshol össze kellene vonni,

[1]) L. III. füzet 298—299. lap.
[2]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei Nr. 328, pag. 248.
[3]) U. o. Nr. 31, pag. 283.
[4]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 63, pag. 201.
[5]) Hadi levéltár, fasc. VI—7½.

mi Apaffynak elégséges ürügyet szolgáltatna, hogy területéről ki ne mozduljon.[1])

Első dolgozatunkban taglaltuk az okokat, miért ment az északi sereg Léva megvétele után, a hadműveleteket félbeszakítva ismét a Vág mellé vissza s fölemlítettük, hogy Souches magát Nagyszombatban gyógyíttatta. Baja súlyos lehetett, miután Leslie Montecuccolinak azt írta, hogy a táborszernagy heves láza következtében az ő tevékenységére e hadjáratban már alig lehet számítani.[2])

Június 28-án megköszöni Souches tábornagy a császárnak ama leereszkedését, hogy egészségi állapota felől tudakozódott, egyuttal azonban kéri serege megerősítését, pénzt, hogy pótlovakat vásárolhasson, továbbá hídanyagot és mesterembereket a hídak kezeléséhez. A törökök gyülekezésére és terveire vonatkozó adataink megerősítést nyernek a hadi levéltár által, újat azonban nem tartalmaznak.

A magyar hadakat illetőleg fölemlíti Souches tábornagy Traunhoz július 14-én intézett levelében, hogy Koháry szivesen jönne, de csapatjai nincsenek fizetve, mert a 10,000 forintot, mely számukra utalványoztatott, Joanelli kamara-gróf lefoglalta, a Bercsényi huszárai számára küldött pénzt pedig Rothal vitte magával. Tudatja továbbá, hogy a Heister és Breuner ezredekben betegség pusztít, hogy a betegeket Trencsénbe, Nagyszombatba és Szakolczára szállíttatta, végre pedig, hogy miután a törökök Léva ellen indultak, ő mindent elkövet e hely fölmentésére.[3])

Valóban, Koháry már másnap, *július 15-én*, mint a sereg elővéde, megindúlt Nyitrára.

A hadműveletek lefolyását, és a lévai (szentbenedeki) csatát illetőleg a hadi levéltárnak is főokmánya Souches táborszernagy jelentése, s ezt használtuk mi is; e tekintetben tehát pótlásra szükség nincs.

Léva védelmezésére nézve volna csupán megemlítendő, hogy *Neuenthan Joachim*, Mercy ezredbeli százados, a ki Lévát a törökök ellen védelmezte, már igen nehéz helyzetben volt s ép a vár föladásáról gondolkozott, midőn a császári sereg a Garamnál meg-

[1]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Rothal jelentése 1664 június 24-éről.
[2]) Hadi levéltár, fasc. VII—4.
[3]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 73. pag. 356.

jelent. A rést, melyet Souches júniusban lövetett, a törökök meg akarták újítani, és két rohamot is intéztek e helyen, de mind a kétszer visszaverettek. Neuenthan ezután különösen attól félt, hogy az ellenség fölgyújtja a város palánkját, s evvel a várnak a várossal való összeköttetését lehetetlenné teszi. Szerencsére azonban ez meg nem történt. A törökök különben Lévát mindvégig, még a csatát megelőző napon is, erősen szorongatták s fölhívták megadásra is; de Neuenthan ekkor már tudta, hogy a fölmentő sereg itt van, és semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozott. A vár az ostrom által egyébiránt csak keveset szenvedett, s az ellenséges tűzérség által eszközölt rongálások kevés költséggel voltak helyre állíthatók.

Souches tábornagy a császárhoz intézett jelentésében kérte, hogy a törökökön már nyert győzelmek kiaknázhatása végett, de meg azért is, mert valószínűnek tartja, hogy Léva eleste és a szentbenedeki vesztett csata hírére a nagyvezír tetemes erőket fog e hadszínhelyre rendelni, serege megerősítessék; kéri továbbá, hogy vitéz csapatai megjutalmaztassanak, hogy Léva vára, mely élelemmel csak 10 napra van ellátva, nagyobb készletekkel és száraz malommal láttassék el, jobban fölszereltessék s helyőrsége 2—300 huszárral kiegészítessék. A cs. és kir. udvari hadi tanács e kérelmeket és javaslatokat tárgyalta ugyan, de semmit sem határozott s még kevésbbé cselekedett.[1])

Montecuccoli július 27-én szerencsekívánatait fejezte ki a császárnak Léva fölmentése és az északi sereg győzelme alkalmából, és jelenti, hogy a körmendi táborban ő is ünnepélyes hálaadó ünnepet rendelt.[2])

A szentbenedeki csata után az északi sereg Párkány ellen indúlt, de csak augusztus 1-én ért Párkányhoz. E hosszas késedelem nem állott összhangban ama gyorsasággal és következetes cselekvésre való hajlammal, melyet Souches táborszernagy e hadjárat folyamán tanusított. Magyarázatot e késedelmezésre ép oly kevésse leltünk a forrásokban, mint a zsarnóczai ütközet után bekövetkezett tétlenségre.

Újabb adataink közt van egy, nem a bécsi hadi levéltárból,

[1]) Cs. udv. hadi tan. jkönyvei. Exp. Nr. 75, pag. 357.
[2]) Hadi levéltár; fasc. VII—188.

hanem a Magyar Nemzeti Muzeum levéltárából származó okirat, mely talán a párkányi vállalatra nézve némi magyarázatot ad.

Souches tábornagy ugyanis még Lévárol előterjesztést tesz a bécsi udvari hadi tanácsnak a párkányi híd és hídfő ellen intezendő hadművelete tárgyában, és kéri miszerint *több műszaki és tüzérségi fölszereléssel bíró* és *néhány gyújtó hajó* küldessék le a Dunán, az utóbbiak kiváltképen a híd elrombolására.

E kérelmet a hadi tanács teljesítette is; öt bregantine és két gyújtó hajó küldetett Ehrlinger Lukács hajónagy parancsnoksága alatt Bécsből a Dunán lefelé, melyek Pozsony mellett július 29-én eveztek le. A hajók azonban *csak Komáromig* jutottak, s a hajóhad itt *megrekedt*. Az okot e fönnakadásra alig tudjuk másban keresni, mint abban, hogy a hajóhad csak augusztus első napjaiban érvén Komárom alá, itt már Párkány bevételéről, és az esztergomi híd elrombolásáról értesülvén, a tovább hajózást fölöslegesnek tartotta.

A hajóhad tehát egyszerűen *elkésett*.

De hogy Souches tábornagy e hajókra várt, ezt okmányunk kétségtelenné teszi, a mennyiben benne július 31-éről a következő foglaltatik: Párkány ez idő szerint még nem ostromoltatik; *a tábornagy a gyújtó hajókra vár*, melyeket a híd elrombolásánál fölhasználni akar stb.[1])

Ez tehát némileg megmagyarázza a késedelmet; de csak némileg magyarázza meg, és egyátalán nem menti. A tábornagy a híd elrombolását végre *hajók nelkül* is végrehajtotta, s így azokra várni fölösleges dolog volt.

Mentené a késedelmet e körülmény akkor, ha Souches tábornagynak *Esztergom elfoglalása*, annak vízen és szárazon való megtámadása lett volna czélja; bár még ez esetben is úgy véljük, hogy a közvetlen és gyors üldözés a török seregnek Párkánynál való megsemmisítését, sőt talán Esztergom elfoglalását is előidézheti vala.

A hajókat tehát visszavitték Bécsbe, a tiszteket és hajós legénységet pedig elbocsátották.

A párkányi eseményekhez okirataink szintén nem adnak

[1]) Specificatio comitis Josefi Illésházi. Nemzeti Múzeum 105. Qu. German.

semmi újat. Souches tábornagynak a császárhoz intézett jelentéséből azonban ki kell emelnünk azon részt, mely mintegy indokolja azt, hogy miért nem mer ő Esztergom elfoglalására még csak gondolni sem.

Már előbb nyomatékosan írja, hogy az Esztergomban levő törökök Párkány megvételét heves tüzelésök által igen megnehezítették, és annyit lőttek, hogy szinte csodálatra méltó volt.[1])

Azután pedig folytatja. «Bizonyos híreket kaptam, hogy a nagyvezír Izmael pasát 12,000 főnyi hadtesttel útnak indította Esztergomba, a ki azután a Vácznál és Pestnél álló török, tatár, moldvai és oláh hadakkal, melyek száma legalább annyi, ha nem több, egyesülni és ellenünk támadni szándékozik. Az iránt sincs kétely, hogy az ellenség a Duna balpartján egy nagyobb sereget szándékozik összpontosítani, mire Budán egy jó híd áll rendelkezésére, de használhatja az esztergomi hídat is, melyet helyreállítani nem nehéz, miután a beépítésre elégséges hajóanyag áll a törökök rendelkezésére.»[2])

A tábornagy hírei, bár koraiak voltak, nagyjában mégis helyesek valának s beteljesedett ama sejtelme is, hogy az ellenség a Duna balpartján nagyobb sereggel fog föllépni, a mennyiben a nagyvezír a szt.-gotthárdi csata után valóban Esztergomnak tartott, ott a Duna balpartjára átkelve, Érsekujvár alá vonúlt.

De hát mi haszna volt a párkányi *diadalnak*, ha nem hogy az ellenséget, de még a hídat sem semmisítette meg és a nagyvezír átkelése még csak késedelmet sem szenvedett.

Párkány megvételével az északi hadsereg működése ugyan még nem ért véget, de eredményeket többé el nem ért. Miután azonban újabb adataink a sereg további magatartására is vonatkoznak, czélszerűnek véljük első dolgozatunkat e tekintetben is kiegészíteni.

Souches tábornagy a szétdúlt Párkányt sem föl nem épít-

[1]) De Souches tábornagynak az Ebed melletti táborból 1664 augusztus 2-án a császárhoz intézett jelentése. «Eine Salve folgte der andern den ganzen Tag, und so scharff aus der Stadt und Festung Gran auf uns, dass es zum Verwundern gewesen».

[2]) U. o.

tette, sem meg nem erősítette, sem meg nem szállta, s általában semmiféle intézkedést nem tett arra, hogy az esztergom-párkányi híd újbóli kiépítése, a törököknek a Duna balpartjára való átkelése megakadályoztassék, vagy megnehezítessék.

Az ebedi táborban töltött pihenő nap után a sereg, mely még mindig 10,000 főt számlált, Komáromba menetelt. Miután a tábornagy Komáromot élelemmel és minden egyéb szükségessel ellátta, *augusztus 8-án* a mai Bajcs tájékára vonult és Érsekujvárt megfigyelés alá vette.[1])

Augusztus 12-én Souches tábornagy betegségét gyógykezeltetendő Bécsbe ment, és a parancsnokságot báró *Heister altábornagynak* adta át.[2])

A törökök e közben helyreállították a párkányi hidat, s már *augusztus 13-án* török tábor állott a Duna balpartján, a nagyvezír seregének a Dunán való átkelését biztosítandó.

E hírre Heister *augusztus 18-án* 4000 főnyi hadtestet 6 löveggel küldött Párkányhoz, s azt a Dunán 5 gyújtó anyagokkal megrakott gályával, 5 naszáddal melyen hajdúk, és 4 más hajóval, melyen német katonák valának, kisértette, mely hajóhad 2 gyújtó hajót is vitt magával. *Augusztus 19-én* éjjel a császáriak megtámadták a törököket, miközben egy naszád elmerült és 100 janicsár elesett, de sem a törököknek a jobb partra való visszaszorítása, sem a híd elrombolása nem sikerült, s az egész expeditio eredmény nélkül tért vissza.

Heister most Érsekujvárt körűlzárta, mire az élelmi szerek a várban fogyni kezdtek. Heister megtiltotta a vár hódoltsági körletében levő parasztoknak, hogy a várba élelmi szereket szállítsanak, s midőn tudomására jutott, hogy azok — bárha a törökök által kényszerítve — mégis vittek be élelmi szereket, a visszatérőket meglesetvén, *elfogatta, 30-at közülök felakasztatott, 40-nek pedig orrát és füleit levágatta.*[3])

[1]) Specificatio comitis Illésházi és hadi levéltár fasc. VIII—42.

[2]) Heister a szentbenedeki csatában kifejtett kitünő működéseért bárói rangra emeltetett. Cs. udv. hadi tan. iratai 1664 julius 24-dikéről. 119. szám.

[3]) Hadi levéltár, fasc. VIII—115.

A körűlzárolás már a fentebbiek szerint se lehetett valami tökéletes, s nem tudjuk Heister barbár büntetését nem-e inkább saját emberei érdemelték meg, kik a felügyelet hanyag teljesítése folytán az élelem beszállítását lehetővé tették, mint a szegény parasztok, kiket a törökök a szállításra fegyveres erővel kényszerítettek, — de még jobban bizonyítja a körűlzárás tökéletlenségét az, hogy *augusztus 27-én* a törökök a párkányi táborból 3000 főnyi segélyhadat és 500 szekér élelmi szert vittek be minden akadály nélkül Érsekújvárra.[1])

Augusztus 29-én megérkezett a nagyvezír főserege is Esztergomba és Párkányra, ki a párkányi hídfőt is azonnal kiépíttette.[2])

Ugyan-e napon Heister seregével Gutánál átkelve, a *Vág mögé a Csallóközbe vonúlt.*[3])

Szeptember 5-én a nagyvezír egész serege a Duna balpartjára kelt át.[4])

A császári hadak vezérei most, a nagyvezír szándékai felől nem lévén tisztában, miután az érkezett hírek egy része azt mondta, hogy Léva visszafoglalása áll szándékában, más része szerint pedig Morvaországba akar betörni, hadi tanácsot tartottak Pozsonyban, melynek eredménye az volt, hogy Montecuccoli tábornagy a császári főssereggel Pozsonyból *Cseklészre vonúlt*, Heister altábornagy pedig arra utasíttatott, hogy magát a főssereggel való egyesülésre készen tartsa. Ugyancsak bevonúltak *szeptember 11-én* a cseklészi táborba *Nádasdy* Ferencz, *Batthiányi* Pál és Ádám, továbbá *Eszterházy* magyar hadai is, melyek a Vág felé tolattak előre.

Szeptember 24-én Heister is egyesűlt a főssereggel, mely a nagyvezír Párkány és Érsekújvár közt álló seregével szemben tétlenűl vesztegelt.

Szeptember 26-án végre megköttetett a vasvári béke, mely a háborút megszüntette, mire a törökök Esztergomba és Budára visszatértek, a császári sereg pedig szétoszlott.

Most még csak a felső-magyarországi hadjárat hírneves vezé-

[1]) Müller alezredes jelentése. Hadi levéltár, fasc. VIII—124.
[2]) U. o. fasc. VIII—21.
[3]) U. o. fasc. VIII—124.
[4]) U. o. fasc. IX—20.

rére, *De Souches Lajos* tábornagyra vonatkozólag kell még néhány adatot pótolnunk.

De Souches Lajos 1608-ban Rochelleben, Franciaországban született. Hazáját később elhagyva, az akkori szokás szerint külföldön keresett szolgálatot és szerencsét. Előbb Svédországba ment, hol honfitársa, Gardie gróf tábornok, neki előbb egy gyalog, majd egy dragonyos ezred parancsnokságát szerezte meg.

Néhány évig maradt Svédországban, de összetűzvén Stahlhans svéd tábornokkal, leköszönt, és a tábornokkal megverekedett.

Ezután Ausztrián át Olaszországba szándékozott menni, de Lipót, akkor még csak főherczeg, pártfogásába vette és rábirta, hogy a császári seregben vállaljon szolgálatot. Mint Brünn parancsnoka oly jelesen védekezett Torstensohn svéd hadai ellen, hogy a császár őt bárói rangra emelte, titkos tanácsossá nevezte ki, s neki Morvaországban több birtokot adományozott.

Később Hatzfeld tábornok parancsnoksága alatt Lengyelországban harczolt, s résztvett 1657-ben Krakó ostromában.

Tekintélye ezután mindinkább növekedett, kivált miután 1661-ben a törökök ellen is szerencsésen működött.

E hírneve szerezte meg neki 1664-ben az északi hadsereg parancsnokságát, melylyel hogy miként működött az előzőkből láttuk.

«A császári Felséged által reám bízott hadakat e hadjáratban immár *ötödször vezettem győzelemre,* a miért a Mindenhatónak csak hálát adhatok!» E szavakkal fejezi be De Souches tábornagy az Ebed melletti táborból 1664 augusztus 2-án a császárhoz intézett harczjelentését. Mégis alig néhány héttel ez utolsó győzelem után köztudomásúvá vált, hogy a tábornagy az udvarnál kegyvesztett lett, és *az északi hadsereg parancsnokságától megfosztatott.*

E különös és meglepő eseménynek oka az volt, hogy Souches tábornagy, a ki mint láttuk, kész volt magát a nádornak alárendelni, *vonakodott Montecuccoli alatt vezényelni.* Hogy ez az olasz tábornok iránt érzett ellenszenvnek, vagy valamely régebbi összetűzésnek kifolyása volt-e, meg nem állapítható, de midőn a császár őt — egészsége helyreálltával — arra utasította, hogy a jövőben Montecuccolinak alárendelendő sereg parancsnokságát Heistertől ismét vegye át, Souches fölmentését kérelmezte.[1]) Újabb fölszóli-

[1]) Specificatio comitis Illésházi. Szept. 10.

tásokra három ízben kérte fölmentését, egyedül azon okból, hogy az «olasz» Montecuccoli közvetlen parancsnoksága alatt szolgálni nem óhajt.

Erre következett be kegyvesztése és letétele a parancsnokságról.

A császár azonban a tábornagyot később, a háború után, ismét kegyeibe fogadta, és gróf Pucheim Adolf halálával Komárom parancsnokságát ruházta reá, majd később a szlavoniai végek főkapitánya, azután pedig Bécs parancsnoka és a csász. udvari hadi tanács tagja lett.

A Francziaország elleni háborúban 1674-ben a császári sereg parancsnoka volt, a Seneff melletti csatában; de hadműveleteivel a szövetséges spanyolok és hollandiak nem levén megelégedve, miután ezek — valószínűleg az öregsége folytán előállott — gyöngesége és lassúsága folytán kedvezőtlen viszonyba jutottak.

A császár ennek folytán a parancsnokság alól fölmentette.

Ekkor megindúltak ellene a vádaskodások, s végül már a francziákkal való egyetértésel is gyanúsították (valószínűleg származása révén), de működésre több alkalma már úgy sem nyílt.

Souches tábornagy ezután visszavonúlva élt morvaországi birtokain és 1682-ben, 74 éves korában halt meg.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

NIKÁPOLY.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Mikor Bajezid meghallotta,[1]) hogy Zsigmond átkelt a Dunán és hogy a dunamenti várakat visszafoglalta, éppen Konstantinápolyt ostromolta.[2]) Rögtön fölhagyott e működésével, az ostromló gépeket elégette és Szofia felé indúlt. Szead-Eddin szerint, mikor Aladsa Hiszárhoz ért, a magyar király be akarta keríteni. Ez valószinűleg az a különítmény volt, melyet Zsigmond Maróthi János vezetése alatt küldött volt hírszerzés végett előre. Ezalatt Zsigmond, illetőleg a franczia had N.-Nikápolyt ostromolta, melynek parancsnoka Toghan bég volt, de mivel ostromlószerei nem voltak, körűlzárolta azt s kiéheztetéssel remélte czélját elérni.

A keresztények szeptember 15-én értek oda, felszólították Toghánt, hogy adja át a várat, a mit ez megtagadott. A várvívás dicsőségét a franczia lovagok maguknak követelték s habár erre való szerszámaik nem voltak, Zsigmond beleegyezett. Közeledési árkokat kezdtek csinálni s a franczia had szárnyaival aDunára támaszkodva délfelől, a dunai hajóhad pedig észak felől zárta el a várat. A magyar hadsereg és segédcsapatai keletre a vártól, a Duna mentén táborozott tétlenségben, mert úgylátszik, a magyarok a lovagok fenhéjázó viseletét megorrolták. Ez valamennyi

[1]) Froissart szerint valószínűleg a milanoi herczegtől.

[2]) Mikor a hitetlenek fészke, Kosztantinie, ellen indultam és azt vívtam és ostromoltam: a Magyarország királyának nevezett átkozott az esztelen császárral egyetértvén, haladék nélkül megtámadta Nigeboli városát hogy az iszlam népének kárt okozzon és ártalmára legyen. Bajezid fethnámeja Thurynál.

keresztény szövetséges hadban úgy volt. A különböző nemzetekhez tartozó csapatok között ritkán van egyetértés. Irígység és káröröm s minden idegennek megvetése a míveletlenséggel jár, a lovagok míveltsége pedig nagyon problematikus volt. Nyilvánvaló, hogy e tulajdonságok nem növelik a szükséges egyetértést. Így volt ez Nikápoly alatt is.

A vár jól el volt élelemmel látva, s erkölcsi erejét nap-nap mellett növelte a franczia lovagok ismételt esztelen támadása, a melynek sohasem volt sikere. Bajezid ezalatt Trnovába ért és Evrenosz béget küldte előre,[1]) hogy hírt szerezzen, de ez a körülzáró sereg miatt a várbeliekkel nem léphetett összeköttetésbe s czélt nem érve, tért vissza urához, jelentvén, hogy a vár körül van véve s onnan hírt nem hozhatott. Bajezid — a mint ezt Mevlána-Idrisz történetíró után Szead-Eddin mondja — maga ült egy gyorslábú lóra s éjjel egy felhőkig érő magas hegyre lovagolt, mely a várhoz közel emelkedett s mennydörgéssel vetélkedő hangon bekiáltott a várba: «Hej Toghán». Thogán bég éppen a vár fokán volt s a padisah kérdéseire azt felelte, hogy a várban minden rendén van. E feleleten megörülve, visszatért táborába s a keresztények, kik a beszélgetést hallották, az éj sötétségében hiába üldözték. Reggel a csata megkezdődött.[2])

A török hadsereg négy csoportra volt osztva, az elsőben 24,000 gyalog, a mögött csekély távolságra 30,000 lovas és hátul Oublától északkeletre, hol a trnovai út azokat a magaslatokat metszi, melyek az Oszma és a Duna között emelkednek, Bajezid személyes vezetése alatt 40,000 lovas. A 8000-nyi hűbéres lovasság rajként vette körül a csatarendet, hogy abba a keresztények be ne lássanak s egyéb kikülönítésekre szolgáljanak, a többek között arra, hogy a cserjébe rejtőzött, megkerülésükre szánt magyarokat tartsák szemmel s útjokat álljják. Az a 40,000-nyi had, melyet Bajezid vezetett, tartalék volt, vagyis a cselvetésre szánt csapat.

A st.-denysi barát most közlött csatarendjével első tekin-

[1]) Bajezid fethnameja Thurynál.

[2]) Bajezid fethnameja erről nem tesz említést; csak azt mondja, hogy «Thogan aga szolgámtól értesültem arról, hogy a várban van elég élelmi szer» stb.

tetre ellenkezőnek látszik a Szead-Eddin szűkszavú jelentése, mely azt mondja, hogy «a sahiszlam seregét két csapatra osztotta, egyik felét a hitetlenek elébe küldte, hátra maradt felét pedig személye kíséretében lesbe állította.» Ez az ellentmondás csak látszólagos, lényegében a két jelentés egyezik, mert az ellenség nyugtalanítására, a harczrend eltakarására s egyéb kikülönítésekre szánt hűbéres lovasságon kívül csakugyan két főcsapat volt, az egyik mely a keresztényekkel szemben állott s esetleg maga után csalta az ellenséget, s a másik, mely lesben volt. Hogy az ellenséggel szemben álló csoport két harczvonalat alakított, azt a részletekbe nem bocsátkozó Szead-Eddin nem tartotta szükségesnek fölemlíteni, beérte azzal, hogy rendeltetésüket véve tekintetbe, csoportosította a sereget.

Bajezid fethnameja szerint a jobb szárnyon álltak azok a csapatok, a melyeket Szulejman sah, Ali pasa nagyvezér, Firuz pasa rumilii beglerbég, továbbá Malkocs bég és Timurtas bég vezettek. A bal szárnyon állott Mustafa, Timurtas pasa, az anatoliai beglerbég, továbbá Mohammed, Turkhan, Besir és Tahir karamáni bégek az összes kitünő bégekkel.

Hogy a keresztények miként rendezkedtek el, nem tudhatjuk, minden arra mutat, hogy nem állapítottak meg semmi tervet sem s hogy a harcz megindúlt, még mielőtt a sereg egyes részei tudták volna, hogy mi a föladatuk.

A csatát megelőző éjjel Zsigmond csapatainak egy részét egy cserjébe rejtette, valószinűleg, hogy a megalakulandó fölállítás jobb szárnyát támogassa s a harcz megkezdése után az ellenség balszárnyát megkerűlve, hátába üssön.

A keresztény sereg különféle elemeit tekintve, a magyar hadak könnyű lovasságának kellett volna a harczot megkezdeni s a nehéz fegyverzetű nyugatiaknak a magyarok hasonlóan fegyverzett részével, azt támogatni s az ellenség soraiba csak akkor behatolni, mikor azt a könnyű lovasság nyílainak záporával megingatta. De másként történt. A franczia lovagoknak nem a józan ész, hanem a lovagias felfogás volt tanácsadójuk, mely az elsőséget nem engedi soha másnak. Coucy és az admiralis hajlandók voltak ugyan Zsigmond s a hadi ügyekben tanácsadói — a Garaiak, a Kanizsayak stb. — nézeteinek engedni, kik váltig mondták, hogy

engedjék a magyarokat elől menni, mert ezek a törökök harczmodorát jobban ismerik, mint ők, s tudnak úgy harczolni, mint a hogy ezekkel kell, de el kellett hallgatniok a Boucicaut, Artois s a többi gondolkodni nem tudó lovag féktelen harczi kedve előtt és mielőtt Zsigmond a harczra vonatkozó intézkedéseket megtette — az angoloktól eltanult módon, lóról szállva gyalog[1]) megtámadták a törökök első csatavonalának czólöpzet mögött álló jobb szárnyát, — mely elől az oda állított hűbéres lovasság azért ment el, hogy szabad tért engedjen a janicsárok működésének,[2]) s — úgy látszik, oly gyorsan értek ahhoz, hogy az íjjal, karddal, handzsárral és részben lándsával ellátott janicsárokat meglepték, olyannyira, hogy azok íjjaikat nem használhatták — vagy ha igen — túl lőttek a czélon, mert Szead-Eddin mondása szerint, «a hadrontó harczosok kardjai jól eltalálták az ellenség nyakát s azért áldozataikon nem is volt látható nyílnak nyoma sem». Tehát rögtön kézi tusa fejlődött, melyben a franczia lovagok győztek és 10,000 török gyalogost levágtak, a többiek vad futásban menekültek a nyíllövésnyi távolságban mögöttük álló spahik mögé,[3]) kiket, míg a francziák oda érkeztek, szintén rendetlenségbe hoztak. A jól fegyverzett lovagok támadásának ezek sem tudtak ellenállani s 5000 embert veszítve, húzódtak vissza a lesben álló Bajezid felé. A francziákat hevük

[1]) M. J. de Thurocz J. G. Schwandtnernél. Tom I, Pars IV, Cap VIII. . . . mox Franci, præcipiendæ pugnæ insolenti cupiditate capti, priusquam universæ regales copiæ, instructis ex ordine aciebus, signis collatis, proelium inirent, e castris prosilientes, et præcipites ab equis ut eorum moris est — pedites certaturi, descendentes contrarias irruerunt in turmas.

[2]) Livres des faits de Jean de Boucicaut. Partie I, Chap. XXIV. «Tout premierement une grande tourbe de Turcs qui à cheval éstoient se mirent en une grande bataille tout devant leurs gens de pied; et derrière ces gens à cheval, entre eulx et ceulx de pied, firent planter grande foison de pieux aigus que ils avoient faict apprester pour ce faire. Et estoient ces pieux plantés en biaisant, les pointes tournées devers nos gens, si hault que ils pouvoient aller jusques aux ventre des chevaux.

[3]) Erre vonatkoznak alkalmasint Bajezid fethnamejának következő szavai: «. . . Mohamed, Musztafa, Timurtas pasa, Besir és Tahir karamáni bégek az összes kitünő bégekkel és győzelmes sereggel a rumilii hadosztály segítségére sietvén, az oroszlán bátorságnak stb.» és tovább . . . «a mi részünkről néhány jeles bég is vértanúságot szenvedett».

elragadta s nem tértek vissza vezeték lovaikhoz, hogy rendes szokásuknak megfelelően, üldözés czéljából lóra üljenek, hanem gyalog mentek a megfutamodottak után, nem is sejtve, hogy a domb mögött 40,000 pihent harczost fognak a török sereg romjai helyett találni.

Ezalatt Zsigmond seregét úgy a hogy elrendezte, utóhadát Garai Miklósra bízta s a németeket is, kiket a nürnbergi várgróf vezetett, ide osztotta be. A török hűbéres lovasság megtámadta, a francziák vezeték lovait, egy részüket zsákmányul ejtette, más részük futni kezdett hátrafelé, a magyarok a gazdátlan lovak száguldozását látva, mindent veszve gondoltak lenni s maguk is szétledezni kezdtek. Zsigmond alig néhány ezer harczost[1]) szedve össze, a francziák megmentésére sietett, kiket már Bajezid körül fogott volt. A saint-Denys-i barát és Boucicaut azt állítják, hogy a magyarok nem jöttek segítségükre, s a nélkül, hogy harczoltak volna, gyalázatosan megfutamodtak, mert «ők olyanok, hogy nem tudnak a harczban helyt állani, ők csak ahoz értenek, hogy hátra futva, lóhátról nyílaznak, és halljátok a magyarok rosszaságát, hűtlenségét és gyávaságát, a melyért örök szemrehányás illeti őket. A mint látták, hogy bajban vagyunk, a helyett, hogy a törökön rajta ütöttek volna, hátat fordítottak és elfutottak mind, kivéve egy urat és embereit, kit Magyarország nagy grófjának neveznek.» De hogy ez nem igaz, tudjuk Zsigmond több okleveléből és Schiltperger következő soraiból: «Sigmund griff den Feind an, schlug sich tapfer mit des Türken Fussvolk», tovább azt is mondja, hogy ura lett a csatatérnek s a török lovasságot is megtámadta, úgy hogy Bajezid már-már futásra gondolt, a mikor a szerb fejedelem segítségére jött. Már pedig Schiltperger mint szemtanú, szavahihetőbb, mint a saint-denysi apát, ki mások elbeszélése után írt s mint Boucicaut tetteinek névtelen írója.[2])

[1]) E névtelennek kézirata a XVI-ik században Machaut sieur de Romainville kezében volt és Godefroy Tivadar nyomtatta ki először 1620-ban. Egy másik egykorú kézirata Párisban van s 178. szám alatt őrzik. Czíme: «Explicit le Livre des faits du bon maréchal Bouciquaut, gouverneur de Jennes, fait et escript jusque ycy le IX j. d'avril l'an de grace M.CCC.IX.

Egy janicsár csapat állta útját, melyet levert[1]) s aztán a s spahikkel találta magát szemben. A harcz mind a két részről nagy kitartással folyt és egyideig eldöntetlen maradt, némelyek Lazarevits István szerb despota közbelépésének tulajdonítják azt, hogy a csata a törökök javára dőlt el.

A babér nem járt ingyen, a törökök veszteségét — alkalmasint túlozva — 30,000-re teszik a franczia források. Bajezid is megsebesült. Muratori szerint Zsigmond emelte ki nyergéből, de erről a török források nem emlékeznek meg. Mevlana Idrisz elbeszélése után azt beszélik, hogy «a csata és öldöklés hevében egy ördögábrázatú rút hitetlen a szultán feje búbjára sújtván buzogányával, erős ütésével megsértette annak a kedves testét és aranyos nyergéből a földre terítette». Ha ez az ördögábrázatú hitetlen Zsigmond lett volna, valószinű, hogy megemlíti vala egyik-másik török krónikás.

Húszezer keresztény holtteste borította a csatatért (Köhler Posilgére támaszkodva, 12,000-et mond), sokan fogságba kerültek. Nesri arról értesít, hogy Timurtas fia — Umar bég, ki a csatában jelen volt — neki azt mondta, hogy csak annak az osztálynak kezébe, melyhez ő tartozott, 2000 nél több fogoly esett. A foglyok között volt a Nevers-i gróf is, a kinek kiváltására, Zsigmond jótállása mellett, 100 ezer arany forintot vettek föl Rampenda lucca-i születésű párizsi kereskedőtől kölcsön.[2])

Zsigmond a csatatérről Garai Miklóssal és Jánossal, Kanizsay Jánossal és Miklóssal, a johanniták nagymesterével, Neilhac Filiberttel, Fridrikkel, a nürnbergi várgróffal, Cilley Hermannal s több más magyar úrral egy olasz gályán menekült, de nem haza, hanem a Duna torkolatához, honnan az újonnan kinevezett nádort, Bubek Detrét és az új országbíráját, Pásztohai Jánost, Garai Jánost haza küldte, hogy vigyék hírül menekülését, maga pedig a Fekete tenge-

[1]) Schiltperger. Szalay László. Köhler.

[2]) A bécsi cs. levéltárban van Zsigmondnak a velenczei dogéhoz intézett Pozsegában 1398 június 17-én kelt levele, a melyben kéri, hogy abból a pénzből, a melyet Velencze minden évben Magyarországnak tartozik, fizetni, adjon évenkint 7000 aranyat a Nevers-i gróf megváltására fölvett 100 ezer arany forintnyi kölcsön törlesztésére Rampenda-nak. (Din de Responde, Digne Raponde.)

ren át Konstantinápolyba hajózott, onnan nem veszély nélkül a Dardanellákon át deczember 19-én Lacroma szigetéhez ért s ugyane hó 30-án Spalatoban találjuk. Útja közben Rhodusban is megfordult. Dalmatiából pedig hazatért birodalma szívébe, Budára, hol fogadtatásának — mint a történelemből tudjuk — nem nagyon örülhetett.

A királyon, Garai Miklóson és Jánoson, továbbá a két Kanizsayn, Cilley Hermanon, a nürnbergi várgrófon, Neilhac Filibert johannita nagymesteren kívül alig menekedtek meg néhányan a főbbek közül. Az elesettek közül volt egy Rozgonyi, Maróthi Dénes, Semsey László, Kapolyi János, Vienne-i János admiralis a fiával, de la Tremouille Vilmos, Bar Fülöp stb.

Az elmondottakból látszik, hogy Zsigmond nem volt hadvezér, mert ha azt a kevés intézkedését, mely megtörtént, az ő fejéből és nem a Garaiakéból eredetteknek tartjuk is, nem kerülheti el figyelmünket, hogy azok csak félig vagy sehogysem hajtattak végre, már pedig nem elégséges jól intézkedni, hanem végre is kell azt hajtatni. Ezért mondják — helyesen — hogy a háborúban majdnem minden a vezér egyéniségétől függ, a ki, ha nem tud parancsainak érvényt szerezni, hiába eszel ki jó terveket.

Zsigmond, mikor Bajezid közeledését megtudta, Trnova felé küldte Maróthi Jánost azért, hogy a törökök erejét kikemlelje s arra törekedett, hogy a harczot a magyarok kezdjék meg, mint a kik ismerik az oszmánok harczmódját. Ez az intézkedés, ez a szándék helyes volt. Szeme előtt lebegett hát annak fontossága, hogy az ellenségről hírt kell szerezni, de ezt csak tökéletlenül hajtatta végre, beérte azzal, hogy Bajezid közeledéséről s úgy látszik, haderejéről bizonyságot szerzett, de már a csatát közvetlenül megelőző órákban elmulasztotta az ellenségnek fölállítását megismerni. Sem ő sem a francziák nem tudták azt, hogy azok a csapatok, a melyeket maguk előtt látnak, a török seregnek csak egy részét teszik, pedig egy-két járőr kiküldésével megtudták volna, hogy Bajezid számos harczossal a domb délkeleti oldalán áll. Ezt tudva, pedig aligha mentek volna a veszedelem torkába.

Az a szándéka, a mely szerint a magyarokkal akarta a harczot megkezdetni, a helyzet és körülmények helyes megítélésére vall, de végrehajtása hajótörést szenvedett erélytelenségén; övéi-

nek sem tudott parancsolni, nemhogy az idegen lovagok szót fogadtak volna neki. Ez pedig nagy baj volt, talán még nagyobb mint az, hogy az ellenség haderejének szétosztásáról és fölállításáról nem volt tudomása, mert ha az övéi kezdik meg, a magyar hadviselés elvei szerint a harczot, e közben a domb mögé is kerültek s látták volna, hogy ott csel van vetve, és a derékhad nem rohant volna fejeveszetten az egybevágó, együttműködés hasznosságáról megfeledkezve, szétszakadozva, kisebb-nagyobb csoportonként a veszedelembe, hanem a lovagokat együtt tartva akkor és oda vezette volna, a mikor és a hová a viszonyok követelték.

E csata elvesztéséért első sorban Zsigmondot illeti a felelősség, mert minden azon múlt, hogy nem tudott parancsolni s valószinűleg — gyönge emberek módjára — azt sem tudta, hol a feje s kipkedve-kapkodva, megfeledkezett annak végrehajtásáról, a mit tenni szándékában volt. Maróthit szemrehányás nem illetheti, ő megfelelt specialis föladatának és megfoghatatlan Köhlernek az a megjegyzése, hogy: «Er (Maróthi) brachte am 27. September die Nachricht schleunigst zurück und entschuldigte sich sehr geschickt, den Feind nicht angegriffen zu haben, um den Franzosen diese Ehre zu lassen.» — Nem kellett magát mentegetnie, mert akkor érhette volna szemrehányás, ha 5000-nyi különítményével megtámadja az együtt talált nagyszámú török hadat, a mit — igen bölcsen — nem tett. Visszatérve, nem folytathatta fáradt, nehéz fegyverzetű harczosaival[1]) a kémlelést. E czélra Zsigmondnak friss csapatot kellett volna küldenie. Bajezid ellenben jó hadvezér volt, messze előre küldte Evrenosz béget, megismerte legalább megközelítőleg az ellenség erejét, kémeket küldött ki, a kik a térség minden zege-zugát jól átkutatták s megtudta, hogy Zsigmond jobb szárnyán, a cserjésben csapatok vannak elrejtve, s nem mulasztotta el ezek megfigyelését, csapatot állítván velük szemben s ez által helyükhöz kötötte azokat, hogy föladatukat, a török sereg hátába való kerülést, nem teljesíthették.

[1]) Szalay szerint alkalmasint oláh vagy bosnyák kémek lehettek, kik Bajezidet e czélzatról, t. i. hogy Zsigmond jobb szárnyának támaszúl szolgáljanak s az ellenség balszárnyát megkerülve, annak hátsó rendeire támadjanak — értesítették.

Bajezid nem tartotta magát a szokásos harczrendhez, a hűbéres lovasságot nem a szárnyakra állította, hanem a fölállítás ele, hogy serege ezektől takarva, rendezkedhessék el, egyes részeire pedig külön föladatokat bízott. E szerint tehát a viszonyokhoz alkalmazkodott, nem engedte magát a chablon által béníttatni és seregének tetemes részét cselvetés végett tartalékban tartotta, mert a mint már ezt egy XIV. századbeli arab kézirat mondja «a hadviselésnek alapja a cselvetés».

Bajezid jobb taktikus volt, mint Zsigmond, de a stratégiához is jobban értett, mint ez. Mikor a keresztényeknek ellene való készülődését meghallotta, azonnal felhagyott Konstantinápoly ostromával és a körülmények teremtette új hadműködési tárgy — a keresztény hadsereg felé ment jelző nevéhez illő gyorsasággal, melyre ugyan ebben az esetben nem is volt olyan nagy szükség, mert a keresztények Nikápoly alatt duzzogtak egymásra és szabad idejükben ostromósdit játszottak, tehát nem volt ok attól tartani, hogy a Balkánon náloknál előbb jönnek át.

Ismétlem, hogy minden jel arra mutat, hogy a keresztényeknek nem volt megállapított tervük, ők Európát a Dunánál akarták megvédeni, s ha egyáltalán gondolkodtak, azt gondolták, hogy majd úgy megijed tőlük az oszmán, hogy baj nélkül érhetnek álmodozásaik tárgyához, a szent sírhoz.

A franczia krónikásokból látni, hogy ők a Duna mentén akartak a Fekete tengerig menni, hogy onnan talán velenczei és genuai hajókra ülve, juthassanak Syriába, de e tervük csak ábrándozás volt. E menet biztosítására nem történt semmi, s jobb oldaluk teljesen védetlen lett volna, mert nem szállták meg a Balkánátjárókat.

Zsigmondnak volt-e szándékában a Balkánon átmenni s a török derékhaddal attól délre megütközni, nem tudom, de azt látom, hogy nagy hibát követett el azzal, hogy a relative jelentéktelen Nikápoly által az összes keresztény sereget helyéhez kötni hagyta. Az nem mentség, hogy azért nem igyekezett a Balkánt előbb elérni, mint Bajezid, mert veszedelmesnek tartotta háta mögött a török kezében hagyni Nikápolyt, mert e vár fontos volt ugyan bizonyos tekintetben, de a 100 ezernyi sereghez viszonyítva, annyira jelentéktelen, hogy egy szemmeltartására rendelt külö-

nítmény hátrahagyásával bátran elindulhattak volna. Ennél sokkal nagyobb veszedelemmel járt a csatának a Dunához oly közel való elfogadása; e folyó, melyen az igaz, hogy czirkált néhány magyar hajó (a velenczei és genuai hajóhad a Duna torkolatánál vesztegeltek megfoghatatlan módon, csak egy-két gályájuk volt a Dunán) csak alig néhány száz lépésre volt a csatatér mögött!

Megfoghatatatlan, hogy Bajezid közeledését hallva Maróthitól, mégis meghagyta magát, úgyszólva táborozási helyén, lepni és hogy nem ment vissza az Oszma mögé, hol ennek balpartján olyan állást talál, melynek mindkét szárnya védve van, a bal a Duna s a rajta czirkáló magyar hajóhad által, a másik pedig azokkal az ingoványokkal, a melyek délre a Dunától az Oszma balpartján terűlnek el.

BÁRCZAY OSZKÁR.

A NYITRAI ÁRULÁS 1621-BEN.

Bethlen Gábor, Magyarország választott királya, be sem várván a Ferdinánddal kötött fegyverszünet végét, az 1620-dik év szeptember havában már megkezdé a háborút s mialatt csapatvezérei a dunántúli vidéket hódoltatták, maga Beszterczebányáról Nagyszombatra, főhadiszállására indúlt.

Útközben megszállotta Nyitra várát, melyet *Telegdy János* püspök csekély számú magyar és német őrséggel védelmezett.

E várat, mint tudjuk, Bocskay fejedelem 1605-ben tartományával együtt *Rhédey Ferenczneк* adományozta, a kit azonban Forgách Ferencz püspök, a későbbi esztergomi érsek, a bécsi békekötés után kizavart a szép jószág birodalmából. Báthory Gábor sokat törekedett ugyan Rhédey mellett, de a papok nem engedték a maguk örökségét.

Úgy látszik Bethlennek föltett szándéka vala, hogy alkalomadtán visszaszerzi érdemes hívenek, sógorának hatalmasan, minden kárpótlás nélkül elfoglalt birtokát, mert már a Homonnay-féle mozgalom kezdetén azzal bíztatja Rhédeyt, hogy csak szorgalmatoskodjék a hadak gyűjtésében s meglehet, hogy az úr Isten neki rendelte *Nyitrát.*[1]

Nem sokkal utóbb bekövetkezett támadásakor pedig legelső gondjai közé tartozott, hogy a püspökség jószágait lefoglaltatván, jövedelmeit a végbeli vitézek föntartására fordítsa. Mikor pedig Telegdy püspök a fölkelő magyarok közeledésének hírére, várába zárkózott, 1620 április 3-dikán megparancsolta *Thurzó Szaniszló* dunáninneni főkapitánynak, hogy Nyitrától minden élelmet elzár-

[1]) Szilágyi Sándor: Bethlen politikai levelei 71. l.

jon, sőt arra is szorgalmatosan vigyázzon, hogy a püspök más helyre se küldhessen élést, mivel tudni való dolog, hogy eleitől fogva «*ellenkező állapotokban volt foglalatos . . . szíve, lelke másfelé vonzon*».[1])

Szaniszló úr, a köpenyegforgatás nagymestere, a jövendőre való tekintetből a püspökkel is föl akarta tartani a jó szomszédságot, de a parancsot is vegre akarta hajtani. A kérdést tehát akkép oldotta meg, hogy a maga részéről őrizkedett ugyan minden kártételtől, de a fejedelem által Morvába és Ausztriába küldött 1500 főnyi lovas sereget *Nyitra körül* szállásoltatta el.[2]) A jámbor vitézek aztán parancsszó nélkül is kiélték, elpusztították a püspökség birtokait és gondoskodtak arról, hogy a nyitrai őrség ételben és italban fogyatkozást szenvedjen.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy mikor Bethlen megjelent a vár alatt és egy fél napon keresztül lövette a falakat, az őrség 1620 szeptember 9-én lerakta a fegyvert és Telegdy püspök szabad elvonulás föltétele mellett átadván a várat, kíséretével Bécsbe útazott.[3])

A fejedelem kipróbált hívét, *Littassy Istvánt*, ültette Nyitrába 250 zsoldos vitézzel s az őrség a környékbeli nemes emberekkel együtt csakhamar 300 főre szaporodott.[4])

A következő év tavaszán már megkezdődtek a béke tárgyalások, mikor Forgách Zsigmond nádor nagy Bethlen-ellenes mozgalmat indított Magyarországon s a főurak közül. *Széchy György* példájára, sokan elpártoltak a választott királytól.

A nádor körleveleket intézett a vármegyékhez, kegyelmet ígérvén mindazoknak, a kik Ferdinánd hűségére térnek. Buquoi generális és a pártos urak hadai a dunántúli erősségeket rendre meghódították. Pozsony megnyitotta kapuit és csakhamar *Érsek-Újvárat* is ostrom alá vették.

Thurzó Szaniszló már elérkezettnek hitte az időt, hogy fordítson egyet a köpenyegen és örömest az ellenség kezére játszotta

[1]) U. o. 193. l.

[2]) Azt vetvén okul, hogy oda át nagy éhség van. (Bethlen levelei 197. l.)

[3]) *Katona: Historia Critica* XXX. 629. l.

[4]) Bethlen levelei 284., 302. l.

volna a várat, de a vitézlő rend fölzendült, megfenyegette a generálist és követeket küldvén Bethlen Gáborhoz, biztosították őt, hogy fejök fönnállásáig védelmezik a várat, ha az ellenség, feleségökkel, gyermekeikkel együtt szinte halomba is rakatja őket.

Maga a fejedelem nem nagy fontosságot tulajdonított Forgáchék támadásának s csak az árulástól félt. Féltette pedig különösen Érsek-Újvárat, mert nem bízott többé Thurzó Szaniszlóban. Mindent elkövetett tehát, hogy ígérettel, biztatással, hízelgéssel kitartásra és hűségében való megmaradásra bírja az ingatag jellemű főurat. Többször hangsúlyozta, hogy a meddig Érsek-Újvár áll, addig nincs mitől tartani és majd megleczkézteti ő onnan a kegyetlen, vérszomjas pártosokat, a kik — úgymond — «*tanítóinkat szörnyű kínzásokkal ölik, számtalan szűzeket fertéztetnek, . . . égetnek rettenetesen, ölik, vágják az szegény községet*».[1])

Ez alatt a nádor tovább hintette a konkolyt az országban s az volt a czélja, hogy a rendek Bethlen Gábor hozzájárulása nélkül kössenek békét Ferdinánddal, illetőleg nyugodjanak meg a király azon ígéretében, hogy politikai és lelkiismereti szabadságukat ennek utánna sértetlenül föntartandja. Forgách, Jakusith és Apponyi szóval és írásban széltére híresztelték, hogy a szent békességnek egyes egyedül Bethlen az akadálya, a ki behozta a törököt, elvitte magával a koronát és csak a saját hasznát keresi stb.

Még mielőtt Érsek-Újvárat megszállották volna, *Kohárу Péter*, annak előtte újvári vicze kapitány és *Pálffy*, nemet haddal megjelentek Nyitra alatt, Ferdinánd hűségére csábítván az őrséget. Beküldték a kapitánynak *Buquoi* generális meg Forgách Zsigmond levelét, a ki nádori hatalmából 300 jobbágyot ígért — persze, hogy a király nevében — Litassynak, ha föladja a várat, de ez hallani se akart a dologról s megesküdött, hogy Nyitrát Bethlen Gábornak és a magyar nemzetnek megtartja.

Majd az őrséghez fordúlván, így szólott: *Jó vitézek! hiszen nem vagyunk asszonyok, hogy minden meleg beszédre megadnók magunkat. Menjenek előbb Érsekújvár alá, ott majd elválik a dolog.*

De a hajdúság előljárója, bizonyos *Deseő Bálint*, úgy látszik

[1]) Bethlen politikai levelei 306. l.

meg volt nyerve az ellenségnek s mint alaposan következtethető, egyenesen az ő biztatására küldött a nádor Nyitra alá. Mikor hát a kapitányok, ősi szokás szerint, az őrség szándékát és akaratát tudakolták, az áruló lázította a vitézeket, hogy ne ragaszkodjanak Bethlen Gáborhoz, a ki elpusztította Magyarországot és a *koronát is magával vitte,*[1]) hanem térjenek vissza törvényes urok és királyok hűségére. Egyszersmind rútul szidalmazta a fejedelmet, mondván, hogy csak fizetését vette, de nem esküdött meg neki stb.

Mikor pedig tapasztalta, hogy a vitézek ingadoznak, azzal állott elő, hogy könnyű *Litassynak* beszélni, a ki családját már előre kiküldé a várból, ők azonban fejökkel együtt jószágukat, gyermeköket, feleségöket is elvesztik, ha meg nem nyitják a kapukat, úgy hogy az őrség három napi tanácskozás után egyező értelemmel elhatározta, hogy a várat föladják Ferdinándnak.

Látván *Deseő Bálint,* hogy Litassy néhányad magával ellen szegül a sereg akaratának kijelentvén, hogy inkább *lábbal vonatja ki magát a várból,* mintsem hogy hitszegő lenne: arra biztatta a hajdúságot, hogy *fogják meg és vessék őt ki a fokon társaival együtt,* a mire a földühödt katonák már-már készek is voltak.

Ekkor aztán Litassy nagy siránkozva protestált Isten és világ előtt, hogy ő nem oka semminek, az őrség pedig bebocsátotta a németeket.

Bethlen Gábor még Kassán volt, mikor Nyitra föladásáról értesült. Úgy látszik helytelenül informálták őt, vagy talán nem is tudott senki bizonyosat mondani a dologról, mert a fejedelem 1621 május 27-én kelt levelében a kapitányt kárhoztatja.

«*Nyitrán Litassi igen meggyalázta magát* — írja Thurzó

[1]) Ez vott a leghatalmasabb fegyver Forgáchék kezében Bethlen Gábor ellen; hogy is ne, mikor még Thurzó Imre is rosszallotta, hogy a fejedelem, a szent koronát, a nemzet legdrágább kincsét, a tanácsurak híre nélkül magával vitte. Bethlen azt felelte, hogy akkor Rákóczy Györgyön kívül alig volt több főnemes mellette, különben is csak azért helyezte biztonságba a koronát, hogy azt a nemzet számára megmenthesse. Kassán, a kamara-házban, *Rákóczy* és *Alaghi* által őrizteti, a hol nem kell félni Forgách Zsigmond álnokságától. «*Semmi közömet hozzá nem avatom, oltalmazzon Isten annak csak gondolatjától is*» írja 1621 április 10-én kelt levelében. Jellemző, hogy Deseő is a korona emlegetésével lázította a nyitrai őrséget.

Imrének, *mert ellenséget sem látott, hanem csak egy izenetére Forgachnak föladta az várat. Ha eleitől fogva az magyarországi főemberek ilyen vitézek lettek volna, mineműek mostan némelyek közülök, eddig Magyarországot épen az török bírná; de nem csoda, hogy ilyen igen degeneráltanak az régi magyaroktól, mert az idegen nemzettel házasságok által igen megelegyedtenek.*»[1])

A fejedelem annál is inkább Litassy gyávaságának tulajdonitotta a dolgot, mert az őrség fizetése rendesen kijárt és a tavaszon személyesen győződött meg arról, hogy a vár jókarban s tökéletesen védelmi képes állapotban van. Nagy megelégedéssel irja még április 22-én Thurzó Imrének, hogy Érsek-Újvárat, Semptét, Lévát, Nógrádot, *Nyitrát* nem félti, *ha csak magok kaput nem nyitnak az ellenségnek.*[2])

Bethlen Gáborra nézve azonban Nyitra most nem nagy fontossággal birt s inkább csak az fájt neki, hogy a magyarországi urak hüségében csalódnia kellett. A csatatéren való személyes megjelenése csakhamar szerencsés fordulatot adott a háborúnak; Érsekújvár fölmentése, Forgách Zsigmond nádor és Buquoi generális halála a pártos urakat is megfélemlítette. Vezérei több ponton fényes győzelmeket arattak, ő maga pedig Morvaországba csapott s mialatt vitézei várakat és városokat hódoltattak, Thurzó Szaniszlót Nyitra ellen küldé.

Már ekkor a békealkudozások szorgalmasan folytak és Thurzó ugy látszik nem valami nagy buzgalmat fejtett ki a vár ostromában, mert a fejedelem 1621 október 13-án morvaországi táborából figyelmeztette őt, hogy seregével Nyitrához szállván, az ostromot személyesen vezesse.

«Mi nekünk úgy tetszik — irja többek közt — hogy kgd *az Nyitra alatt való gyalogot valami kétszázzal megtöbbítse* és vagy két álgyut vitessen alája s valami harmincz lövés port és golyóbist s *azt egy nap lőtesse oda az várra,* .. mi az por és golyóbis helyében kegyelmednek mást adunk.»[3])

Bethlen Gábor tehát nem akarta vesztegetni az időt; de hama-

[1]) Bethlen levelei 313. l.
[2]) U. o. 284. t.
[3]) Történelmi Tár 1886. évf. 53. l.

rosan kívánt végezni Nyitrával s ezért Litassy István szükségesnek találta a fejedelem haragjával szemben megbizonyítani a maga ártatlanságát. Kérelme következtében Nyitra vármegye szolgabírái 1621 október 13-án — tehát épen akkor, mikor a fejedelem a vár ostromát sürgette, nagy inquisitiókat tartottak és több, mint negyven embert hallgattak ki Nyitrán, a vár föladásának körülményei felől.

Időközben Bethlen mást gondolt ugyan s 1621 október 16 án kelt nyílt levelében Thurzó Szaniszlót, mint a vármegye főispánját és bányavidéki generálist teljhatalommal ruházta föl, hogy a nyitrai vitezekkel alkudozzék,[1]) de Littassyra nézve tökéletesen egyre ment a dolog s neki így is úgy is kötelességében állott tisztázni magát a vád alól. Ennek köszönhető az alább következő tanúkihallgatási jegyzőkönyv, mely Bethlen Gábor első támadásának történetére vonatkozólag érdekes s több tekintetben jellemző adalékul szolgál.

* * *

Anno 1621. die 23 octobris Vicze ispán uram ő kgylme commissioja mellett Lytassy István uram ő kgylme instantiájára Sooky Ferencz esküdt urammal szedtünk bizonyságokat Nyitran es egyébb helyeken ut sequitur:

1. Tanu *Eötvös István* nyitrai lakos, megeskettetvén a következőket vallja:

«Beadának egy levelet elsőben Palatinus levelét, kit elolvastatván az kapu között mindenek előtt Litassy uram és mondá Litassy uram: No, erre bizony még meg nem adom az várat. Azonban fölmentünk és az gyalogság az fölső várban menvén, mentem közikben megmondani, hogy ne zajogjanak, hanem csendesedgyenek. *Dezseő Bálint* köztök lévén mondta azt: *Ne hadgyatok csak vitézek és én mellőllem ne álljatok el, hiszem bírhatunk egy emberrel, ha ugy köll lenni.*

És Litassy uram megint izent közikben és megmondta nekiek ihon az ő fölsége levele és fogadása, hogy megsegit bennünket, hiszem most is ő felsége fizet tinéktek. Gábor nevű drabant monda: No

[1]) Orez. levéltár. *Tört. Eml. B.*

késő az minekünk mert ő felsége árvává hagyott minket, *az koronánk is oda vagyon.* És Litassy uram látván azt, hogy rosszul vagyon a dolog a bent levő pártos drabantok miatt (mivelhogy elszánt akaratttyok az volt, hogy négyünket a fokon vessenek ki), Litassy uram síránkozva protestált, hogy ő semminek oka nem akar lenni.»

2, 3, 4 tanú *Nagy Tamás* és *Gyarmati Pál* tizedesek *Nenyhei Barabás* Zákonyi György zászlótartója megeskettetvén ugy vallottak:

«Idem vexilifer dicit, hogy látta azt, hogy Zákonyi Györgyhöz a sereg közül puskát fogott egy, de én nem ismerem, azt penig a végre cselekette, hogy intette őket Zakonyi György, hogy kapitány uram híre nélkül semmit ne végeznének vagy ne cselekednének.

Nagy Tamás vallja, hogy Deseő Bálint lévén az sereg előtt fő, őket az kapitányok közikben hivatván nem akart menni es ugyan azt atta a választot: Eb menyen! az sereg is oltalmazta ötet. Idem dicit, mondta Litassy uram: *Jó vitézek, im nem asszonyemberek vagyunk, hogy minden meleg beszédre megadnánk, hanem menyenek Ujvár alá és ha azt megveszik az után gondolkodhassunk efelől.* Lám az mi levelek érkeznek ő fölségétől is mindeneket veletek közlök és egyetértek veletek, el nem titkolok semmit is tőletek.

Gyarmati Pál vallja, hogy Deseő Bálint a sereggel egyetértvén és mikor magokban elvégezték, hogy megadgyák a várat, Deseő Bálint mondta elsőben azt: ez a végezés, hogy ma megadgyuk a várat, fordulván a sereghez kérdi Deseő Bálint: No jó vitézek ez e a ti akaratotok és végzéstek, hogy megadgyuk? Amazok egyenlő szóval mondták és fölkiáltották: Mi akaratunk és mi végezesünk, hogy megadgyuk a várat. Ezen Litassy uram protestálván, elsárgult mintha félig megholt volna.

5. tanú *Nagy Mátyás*, 6. *Sütő Benedek*, 7. *Nagy Lukács*, nyitrai lakosok vallják «hogy hivatta Deseő Bálintot Litassy uram Kucsár Balázs által, de ő azt mondta: Eb menyen. Azonban közönséges akaratban ujokat fölemelvén azt kiáltották: Kurva volna az annya, a ki az várnak megadásában ellent tartana és a ki ellent tartana benne fogják és vessék ki mindgyárást. Item vallják azt közönségesen, hogy Litassy uram és az vajdák könyörgöttenek az

seregnek, hogy jó vitézek ne cselekedgyétek, hanem várakodgyunk. Lám semmit tőletek el nem titkoltam ez ideig, ezután is veletek együtt élek halok.»

8. *Tormási Zayos Mihály*, 9. *Lapasgyarmati Simon Gergely* vallják: «Kalászi Toót Pál mondta légyen azt, ugyan megadgyuk a várat jó vitézek, mert az mi jószágunkat ezek mind elpusztítják és mi is itt az kőfalon meg nem élhetünk».

10. tanú *Lakatgyártó Máté*, 11. *Nagy Gáspár*, 12. *Pereszlényi Miklós* nyitraiak hitök után vallják «hogy össze gyűlvén a sereg kapitán uram hire nekül utolsó napon ugyanazt végezték egyenlő akaratból, hogy megadgyák a várat. Deseő Bálintot a kapitányok közikben kívántanak menni, de a sereg nem engedte oda menni. Hogy ki akarta vinni Zakonyi Dezseő Bálintot az sereg közől Csehy János az karját fogta és karjára vetette kezét. Azt is mondta a dobos felől és Csehy János felől, hogy mondták volna: *a bestye lélek kurvafiának Betlen Gábornak vettem fizetését ez ideig de meg nem esküttem neki.* Mondgya azt is ezen Lakatgyártó, hogy Litassy uram biztatta a vitézlő népet mondván: Jó vitézek ő felsége bizonyosan megsegít bennünket és veletek együtt élni, halni akarok.»

13. *Szigyártó Gergely* nyitrai lakos vallja, hogy Deseő Bálintot a sereg választotta volna előttek járóvá és hogy a kapitány hivatta volna nem ment, hanem azt mondta eb menyen, énnekem nem parancsol.

14. ifj. *Kovách Péter* nyitrai «azt vallja, hogy a sereg Deseő Bálintot választotta előttök járónak. Zakonyi György tiltotta a sereget, hogy a várat meg ne adgyák.»

15. Izbegi *Kocsy János*, 16. *Szóna Gergely*, 17. *Izbegi István* izbegiek hitök után vallják: «Mi — úgymond — mind a hárman akkor egy tizedben voltunk. Az a palotában való összegyűlés így volt, hogy tized számra állattanak elő bennünköt és első s másnap ugyanazon hitben voltunk, hogy a várat meg nem adgyuk. Harmadnapra megkérde bennünköt az kapitány, ha még is azon hitben vagyunk. Mi mondánk azt, hogy ihon az németségnek elei, mi az várat nem tarthatjuk, mert némelyeket közülünk erővel is hoztanak be. Azért megadgyuk, hogy semmint életünk, jószágunk, feleségünk, gyermekink elvesszenek, ez penig e hely nem apánktól maradt.

Deseő Bálintot hivatta kapitány uram Zakonyi György által, de ő azt mondta: *Eb menyen.* Ismég mondta neki Zakonyi: Deseő uram, mi közöd vagyon teneked ehhez? Monda vagyon — úgymond — mert nemes ember vagyok és illik énnekem is ehhez szóllanom és én a sereg képében szóllok, a mit szóllok.

Izbegi István hallotta azt is, hogy a sereg beválasztotta a kapitányhoz egynehány gyaloggal Deseőt, de ott mit beszélletenek és mit végeztenek ő azt nem tudná.»

18. tanú kalászi *Kalászy István* hallotta azt, hogy mondották azt közönségesen a sereg, hogy mi hasznunk nekünk vitézek itt a kőfal között lennünk és országunk elpusztuljon, jobb megadnunk. Ezt főképen azok mondták az kik most is ott a várban vadnak. Item Deseő Bálint mindenben a hajdúkkal tartotta és velek egyet értett. Litassy uram és a hadnagyok azt mondták: «Jó vitézek ha kedvetek vagyon hozzá együtt éljünk, halljunk mindnyájan.»

19. gyarmathi *Hegedős János* mindenekben úgy vall, mint az előbbi tanú, hozzá adván még «hogy hiszen több egy sereg két embernél és ha nem akarná megadni Zákonyi vagy a kapitány, bírunk azokkal. Item Deseő Bálint is az várnak megadásában a sereggel egyet értett és ő neki is volt akaratja rajta.»

20. *Barsy István* többszöri idézés daczára nem akart megjelenni a vizsgáló-bizottság előtt.

21. nemes ivánkai *Farkas Imre*, 22. *Vitéz Mihály*, 23. *Lapos Pál* megeskettetvén, először is Vitéz Mihály azt vallja «hogy Kucsár Balázs Dezseő Bálintért menvén az palotában hítta onnét őtet Litassy uramhoz, de a sereg nem engette onnét kimenni Deseő Bálintot. Azért az várnak megadásának okai épen csak az hajdúk és nem Litassy István. Sőt könyörgött az hajdúknak Litassy uram, hogy ne sietnének a vár megadásával és protestált, siránkozott, hogy ő oka nem akar lenni. Sőt azt is vallja Farkas Imre, hogy a hajdúk kiáltották egyenlő akarattal, valaki nem akarná megadni a várat, *akár kapitány, akárki légyen, fogjuk és vessük ki a fokon.*»

24. ivánkai *Kulcsár Balázs* hite után vallja: «Ötven legények vajdája voltam — úgymond — és én tőlem izengetett kapitány uram a seregnek, és a tizedesek külön válván a seregtől azok oly akaratban voltanak, hogy meg ne adgyuk a várat, de aztán megint

közikben menvén én láttam, hogy a sereg megindúlt állapotban vagyon és oly végezésben, hogy a várat teljességgel megadgyák. Deseő Bálintot penig a sereg magoknak előttök járóvá választvan engemet ugyan megriogatott és feddőzött velem miért nem akarnék én a sereg végezésének engedni. Végezetre legutóbban Zakonyi Györgyvel mentem közikben és ki puskát, ki baltát fogott hozzánk még karjainkat is megragadván és szidalommal illetvén, ki akartak az palotából vetni bennünket, kiáltván a sereg, vagy kapitány vagy vajda a bestye lélek kurvafi, meglátjuk mi ki áll az mi vegezésünk ellen. Azért azt merem mondani, hogy Deseő Bálint mindennek az oka és ha ő ott nem lett volna az várat az gyalogság meg nem adta volna. Ezt értvén az kapitány, protestált Litassy uram, hogy ő semminek oka nem akar lenni.» (Külön, ide tartozó papirszeleten): *Kulcsár Balázs* mondja «hogy bestye lélek kurvafiak meg kellenek benneteket fogni, mind, kapitányotokkal együtt, hogy az ő felsége intésinek nem engettek és az német császár kezében adni benneteket. Negyed magával lévén Kulcsár Balázs, ezeket Eörsy Tamás mondta itt alatt a felső városban és követ ragadván az én társaim hajigálni akarták Eörsy Tamást, de én nem hattam.»

25. tanú özvegy *Zoltay Eufrosina* Ivánkán: «Hallotta bizonyosan, hogy a várbeli sereg teli torokkal kiáltotta, hogy valaki ellent tartana az megadásban, vessék ki, vessék ki! De Litassy azt mondta, *lábbal vonatja ki magát belőle és meg nem adgya.* Deseő Bálint monta azt, szep dolog — úgymond — Litassy uram kiküldte feleségét, gyermekét és mi itt vesztessük magunkat?»

26. *Katona András* Ivánkán, hite után vallja: «Szerdán, hogy kérték a várat, akkor meg nem atták közönségesen. Az után Deseő Bálint biztatá a hajdúságot: Vitézek, feleségteket, gyermekteket, kívül levő jószágtokat s magatokat it ne veszessétek, könyű Litassynak, mert feleségét, gyermekét ki küldte. Azután Deseő Bálint mondta az hajdúknak. Jó vitézek, én tinektek előttettek járó és gondotok viselő leszek, és ha Litassy azt nem akarja, a mit mink, ő csak egy ember és ha ki kell vetnünk a várból én magam fogom egy emberűl, ha vágni kell, véletek együtt én leszek egyik. És a mint fölzendültenek volt, ugyan meg szidták egymást, hogy ha Litassy ellent tartana is az ő végezésekben, megszidván

magokat: *Kurva volna az annyok, ha ki nem vetnék a várból.* Litassy protestált és siránkodott, hogy ő oka ne legyen.

Sőt azt is vallja, hogy voltak oly gonosz akarói Litassynak, hogy ha az várnak megadásakor késett volna és félre nem állott volna, ugyanott megölték volna.»

27. *Palotás Márton* özvegye Ivánkán «vallja, hogy Deseő Bálint mondta az asszonyoknak: mennyetek az kőszívű Litassyhoz és kérjétek, hogy adja meg a várat, ne veszessen itt titeket. Az hajdúság is kiáltotta: Fogják, fogják, vessék ki az ki a várnak megadásában ellentartó volna.

28. tanu *Tolvay István* özvegye Ivánkán, hite után vallja, hogy a seregtől hallotta, de magától is Deseőtől, micsoda egy ember, kettő vagy három mi ellenünk? az ki az mi végezésünk ellen volna és cselekedni akarna, fogják meg, vessék ki, majd Litassy mellett itt vesztjük mink magunkat, kárabbak vagyunk mi mindnyájan egy embernél.

29. *Sarlay Péterné, Ivánkán,* az hajdúktól hallotta, hogy egy ember kettő csak semmi a sereg ellen.

30. 31. tanú nem vallott semmit.

32. csak annyit tud, hogy Deseő Bálint lázította a hajdúkat, hogy vessék ki, a ki a vár megadásának ellenszegűl.

33. tanu *Zakonyi György* megeskettetvén, a következőket adja elő:

«Mikoron Kohárv és Pálffy uram érkeztenek a várhoz, két levelet küldének be a várban. Egyik Palatinusé, másik Bukójé volt. És mikoron mind a kettőt megolvasták volna a sereg előtt, mi Litassy urammal s az több főemberek is külön maradtunk és a sereg megint külön. Mondá Litassy uram: *Jó vitézek, im látjátok, hogy az várat kérik, énnekem 300 ház jobbágyot igérnek, ha megadom, de énnekem nem köll és Isten ugy segélljen meg nem adom, hanem hitemet ő fölségéhez és ez várat ő fölségének s az magyar nemzetnek megtartom.* Azt a mit mi végezünk, értésetekre adgyuk s ti is seregűl az mit végeztek, egymást értsük.»

«Magamat is küldvén oda Litassy uram, hogy intsem a tizedeseket és sereget, hogy olyat végezzenek, hogy hitek s tisztességek ellen ne legyen. Deseő Bálint velek lévén úgymint a sereggel, hittam ki közzülök Litassy uramhoz, de ő nem akarván eljönni,

mondván, szükséges hogy értsem én is, hogy mit végez az sereg, mert én is Nyitra vármegye tagja volnék úgymond. Item, mikor másodszor köziben mentem a seregnek még mondám, hogy mi ezt végeztük jó vitézek, hogy a várat meg nem adgyuk, tetszik e ti nektek jó vitézek? Azonban nekem rohanván közülek egy Cseh János nevű legény, karon ragada és mondá: Tudgyátok vitézek, mit végeztünk seregül? *áruló valaki, ki nem veti a bástyán a bestye lélek kurva fiát, mert e miatt veszünk el.*»

«Ez alatt nagy kiáltással közönségesen kiáltották: *Meg vagyon adva az vár Ferdinánd császár számára, nyissák meg a kapukat.* Deseő Bálint velek volt s egyet értett velek az várnak megadásában. És mikor én kérdettem volna tőlek, mint annak előtte: Vitézek, mondgyátok mit végeztetek? mondának seregül Deseő Bálintnak: Deseő uram mondgya meg kgd a választot, hiszem kgdt választottuk mi előttünk járónak nem Litassyt sem Zakonyit.»

«Mondá Deseő Bálint, *Bethlen Gábor ki jött Erdélyből, elvitte az koronát, Magyarország ellen árvájul hagyott bennünket, de ha Erdélyben viszi is a koronát, ott is megkeressük érette,* mert Magyarország Ferdinánd királyt választotta királynak s őtet koronázták meg is, azért ő az mi urunk és királyunk s mi ő hívei vagyunk. Azért nyissák föl a kaput, bocsássák be az urakat.»

«Én kéretzettem (így) hogy ne cselekedgyék, hanem kapitány uramnak izennék meg avagy magamat bocsátnának oda hozzája, de még is mind köztök tartottanak engem. Mondá a sereg Deseő Bálintnak, menny el Bálint uram mondd meg szép szóval Litassynak, nyittassa föl a kaput, ha akarja, azonban Zakonyi legyen itt köztünk. Azonban Deseő Bálint elmenvén ugyan felesen Litassy uramhoz, engem köztök rabul vittek oda velek, meghagyván nekem, egy szót se szólnék mert ugyan ott agyon vernének.»

«Az sereg képében megmondá Deseő Bálint, hogy ők azt végezték, hogy a várat megadnák az felyül megnevezett okokból, azért nyittassa meg az kaput az uraknak. Litassy uram ezt hallván kéretzett és kérte az Istenért, hogy ne cselekednék. Imhol az ő fölsége levele is, kiben segítségét és kegyelmességét ajánlja, ehhez több intésekkel is intette, de ők azt mondták, nem kell nekünk sem levele, sem ő maga s nem is uralljuk, Ferdinánd az mi koronás királyunk, ezt Kalászon lakozó *Tóth Pál* és *Deseő Bálint* kiáltot-

ták a sereg képében. Úgy mondá az kapitány: én protestálok az Isten előtt, e világ és e fő emberek előtt, hogy én oka ne legyek e dolognak.»

«Mikor kérték a várat — úgymond — mondta azt Litassy uram: Akarnám ha megszállanák e várat az németek és ide a mezőre érkeznének, a mint ő fölsége leveléből értem, hogy az ő fölsége hada és személye itt tapasztalná őket. Item, *Kohári Péternek* két szolgája vallotta volna hit szerint Zakonyinak az vár megadása után, hogy az németek meg nem szállották volna Nyitra várát, de innét küldtek volt oda a Palatinushoz egy levelet, melyben volt az vár megadása felől bíztatás. Ki küldte légyen oda? vegére nem mehettem — úgymond. És mintha készre jönnének, ha mi nem akarnánk is a megadását, egyenként a várfokon hánnának ki bennünket.»

34. *Kostyál Gergely*, 35. *Kalászy Gergely*, 36. *Bekusi Pál*, 37. *Horvát Bálint*, 38. *Péli Simon*, 39. *Mokos Gergely*, 40. *Sarlay Lőrincz*: «Vallják ezek, hogy mi akkor a várban voltunk, de mi közlegények lévén, az tizedesek voltak okai az várnak megadásának, az kik most is ott a várban vadnak, úgymint *Nagy Péter* a vén és ivánkai *Nagy Péter*, *Üresgi Gábor*, *André János*, *Tajnai Mihály*, Litassy uramat hallottuk, hogy protestált, hogy ő nem oka a vár megadásának, intvén bennünket, vitézek, tudgyátok mire esküttünk meg ő felségének, azért együtt élek halok veletek. Azért vallják, hogy nem Litassy oka a vár megadásának. Hívta Gugyi István onnan Deseő Bálintot a sereg közül, hogy velek ne tartson, de ő ugyan nem akart onnan közülök eljönni. *Kostyál Gergely* vallja, hogy Zakonyi Györgyhöz Simonka György és Marus Miklós puskát fogtanak gonosz szándékból és csak azért, hogy *csigatta* (így!) és kérte őket, hogy ne cselekednék az vár megadását.»

41. tanú nemes *irmeli Molnár Pál* hite után vallja «hogy azt tudom bizonyosan mondanom, mert ott voltam a várban, hogy Litassy uramnak az várnak megadásában semmi vétke nincsen, a mint hallottam és láttam, hanem Ürögi Gábortól és a dobostól hallottam, hogy mi — úgymond — elfuttyuk a tizedeseket és azon leszünk, hogy a várat megadgyuk és ha Litassy nem akarná, vessük ki az várból. Deseő Bálint azt is mondta, hogy bizony vagy

sógorom vagy nem sógorom e bestye kurvafi, de ha ő elküldte feleségét, gyermekét, valamint a sereg akarja, annak meg köll lenni. Azt is hallottam az egész sereg kiáltásából, hogy kiáltották a hajdúk egyenlő akaratból, *valaki nem akarná megadni az várat, akár kapitány, akár ki legyen az, fogjuk és vessük ki a várból.*»

Ladislaus Sándor (?) mpr. (p. h.) Michael Vizkelethy mpr. judlium (p. h.) L. Zalkay mpr. judlium (p. h.) Franciscus Bánky mpr. judlium (p. h.) Franciscus Márjássy mpr. Juratus Assessor (p. h.)

(Országos Levéltár. Történelmi Emlékek. B. 1621 okt. 23.)

A kihallgatott tanúk vallomása alapján Litassy Istvánt, a legszigorúbb hadi törvényszék is fölmentette volna az árulás vádja alól és a fejedelemnek be kellett látnia, hogy méltatlanul gyanúsította a kapitányt, mert kötelességét az utolsó perczig híven teljesítette. Annyi bizonyos, hogy a legnagyobb hős, a legvitézebb katona se cselekedhetett volna másképp, mert hasonló körűlmények között a föllázadt hajdúság se Istent, se embert nem ösmert és hamarosan nyakát szegték volna Litassynak, a ki föláldozásával még az ügynek se használhatott volna. *Deseő Bálint* azonban teljességgel rá szolgált, hogy árúlásáért a kor szokása szerint, karóba húzzák. És bizonyosak lehetünk abban, hogy ha kézbe akadt, nem is kerülte el sorsát.

Dr. Komáromy András.

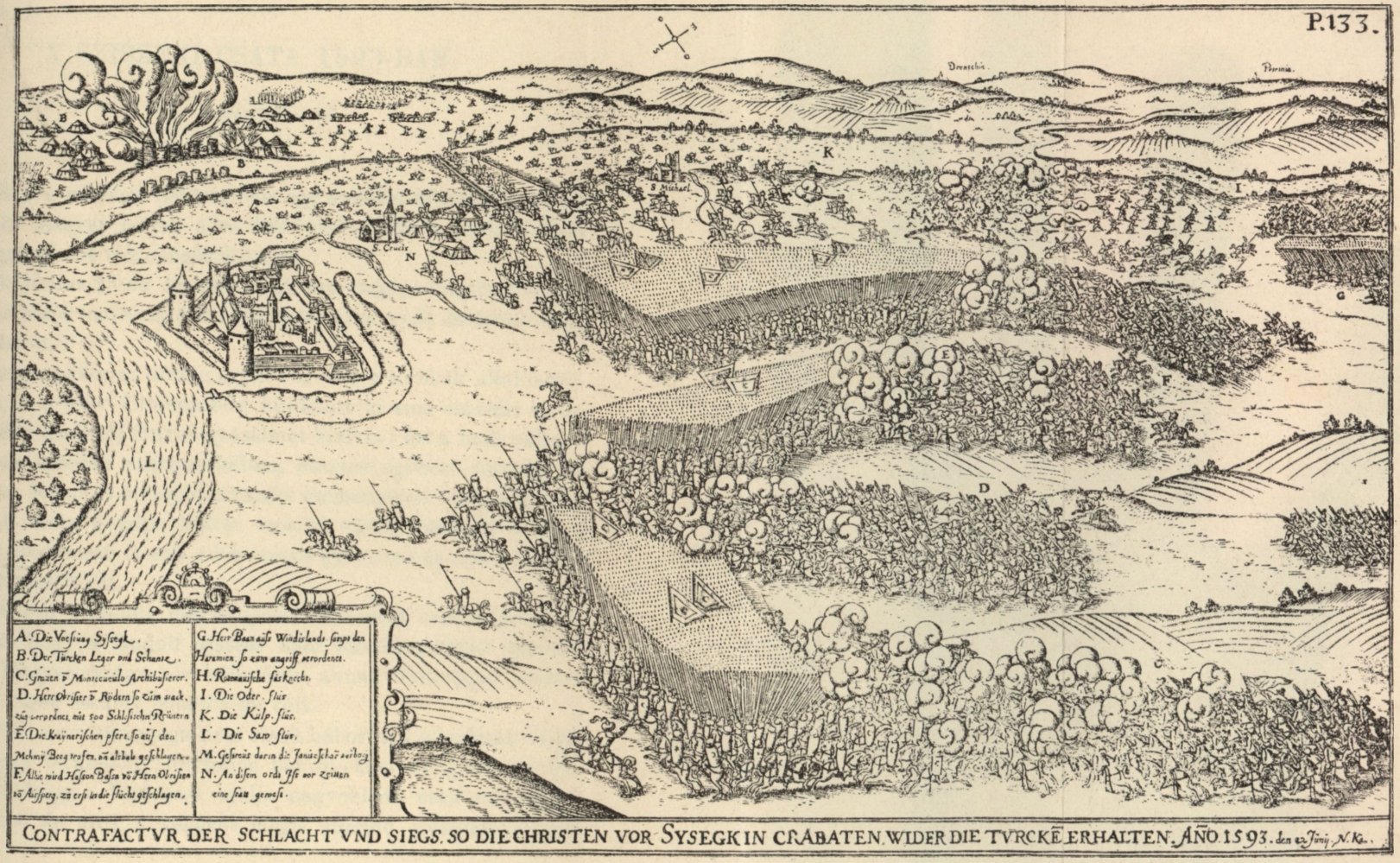

A SZISZEKI CSATA 1593 JUNIUS 22-ÉN.

A SZISZEKI CSATA 1593-BAN.

Egy rajzmelléklettel.

A Száva vidékén nemrégiben egy emléket állítottak, mely a császári és magyar hadak által 300 évvel ezelőtt a törökök fölött kivívott győzelmet volt megörökítendő.

1593 június 23-án történt, hogy egy nagy, válogatott csapatokból álló török hadsereg a keresztények által nyílt csatában megsemmisíttetett.

Sziszek, akkor az ország egyik végvára, a törökök által ostromoltatott, s e hely fölmentésére küldetett ki ama császári sereg, mely a már említett fényes győzelmet kivívta; ezt a hadi vállalatot akarjuk minden mozzanataiban, számos egykorú forrásra támaszkodva, leírni és olvasóinkat am'az eseménynyel tüzetesen megismertetni, mely a pápa szavai szerint «Isten csodája» volt, a minthogy csodaszerű is volt a kis csapat győzelme az akkor legelső török hadsereg fölött.

1590-ben köttetett meg a nyolcz évre szóló béke a törökkel; jól tudjuk, hogy a Rudolf császár által időnkint kötött ilynemű békének Magyarországra és különösen annak délnyugoti részére nézve csak igen csekély jelentősége volt.

Ámbár a szultán maga nem viselt háborút, a szandzsák-bégek a keresztény területeket folytonos betörésekkel nyugtalanították. Igaz ugyan, hogy e betörések czélja nagyobbára csak zsákmányszerzés volt, de azok a végeket mégis állandó nyugtalanságban tartották.

A portánál ez iránt tett panaszok teljesen eredménytelenek voltak, mivel a török főméltóságoknak sem okuk, sem kedvük nem volt, a rabló pasák által vállalataik engedélyezésére küldött gazdag ajándékokról lemondani.

Ez úttal a béke harmadik évében, *1593 január 6-án* történtek az első ellenséges nyilatkozatok a porta részéről; szigorú parancsot adatott ki ugyanis, hogy minden Konstantinápolyban élő, és a budai, temesvári és boszniai béglerbégek alá tartozó katona még január 12-ike előtt illetőségi helyére utazzék. Egyidejüleg a görög béglerbég is utasíttatott, hogy csapatait készenlétben tartsa, és ha a határos pasák valamelyike segítséget kérne, azt azonnal támogassa; mert a szultán a budai pasától oly hivatalos értesítést nyert, hogy a római császár a határon csapatait jobban megerősítette, mint valaha, továbbá, hogy ámbár a német és cseh rendek a béke föntartására és az ajándékok megküldésére hajlandók — a mit mindazok megerősítenek, kik az említett országokból ide utaznak — a harczra szomjas magyarok azonban ezt ellenzik és meggátolják, és csak zavart és háborút kívánnak.

Nem érdektelen ez ellenséges indulat okait fürkésznünk. Egy, Konstantinápolyban 1593 január 4-én kelt írás azt mondja: «Ma délben 40 magyar fogoly érkezett meg Győr, Komárom és Tatából, kik különböző alkalmakkor, egy részük még Szinán pasa vezérsége alatt estek fogságba; 2 régi zászló, 1 dob és 1 trombita volt náluk; Budáról kísértettek ide, de útközben közülök 16 az öreg Szinán pasa tiszteletére Malgarara küldetett. A megmaradtak ma lesznek a divánnál bemutatva, és azután a bagnóba küldetnek.»

«Még ugyanaz nap késő este egy fogoly huszár tiszt érkezett, ki a nagyvezír által kikérdezve, a következőket vallotta: Rudolf császár katonái Komáromból, Tatából és Érsekújvárból Zsámbokra betörtek, avval a szándékkal, hogy az ott lévő nagyszámú szarvasmarhát elhajtsák, de megveretvén, 15 ember közülök lekaszaboltatott, 28-an pedig elfogattak. Továbbá általánosan azt beszélik, hogy a római császár a portának az ajándékot mindaddig nem fogja megküldeni, míg a Horvátországban kirabolt várak helyre állítva nem lesznek, és hogy a jövő évben Székesfehérvárat komolyan ostrom alá venni tervezi. Midőn a nagyvezír eme híreket a szultánnal tudatta, az dühbe jött, és ez volt tulajdonkép indító oka a január 6-án kibocsátott parancsnak.[1])

Megjegyzendő még, hogy a diplomatiai összeköttetés már

[1]) Codex 8966. Cs. és kir. udvari levéltár, kéziratgyűjtemény.

korábban, pottendorfi Krekvitz Frigyes császári követ fogva tartása következtében teljesen meg volt szakítva.[1])

A császáriak részéről a horvát határon összevont, és a télen át különböző helyekre szétosztott hadi népek — melyek *Burgau Károly*[2]) őrgrófnak voltak alárendelve — az év elején igen csekély létszámmal birtak; mert a tiroli ezred és a Fugger zászlóalj lekötöttek volt, Nádasdy Ferencz gróf[3]) lovasai elvonultak, és így csak az úgynevezett császárezred, melynek ezredese *Eggenberg Rupert* volt, és a salzburgi csapatok állottak mint helyőrségek rendelkezésre.

A törökök első ellenséges betörése a Kulpa mellett ujonnan épített Petrinja[4]) várából az úgynevezett Turopoljebe január közepén történt, még pedig éhség folytán, miután az állandó havazás az élelmi szereknek a várba szállítását lehetetlenné tette. Az őrség átment a befagyott Kulpán, megtámadta a 3 mérföldnyi távolságra fekvő Vukovina helységet, az ott lévő nemesi udvart fölgyújtotta, 60 lakost, valamint nagymennyiségű élelmi szert magával hurczolt, és ismét visszatért Petrinjába.[5])

A néhány fogságba esett töröktől megtudták, hogy a boszniai pasa mintegy 9000 emberből álló hadtest fölállításán fáradozik,

[1]) Ez elfogatás oka a küldöttség szilézíai származású udvarmesterének, névszerint Altenburg László Mártonnak árulása volt, ki «a császári követ titkait kitudván, azt a törököknek elárulta. Ő maga pedig, egy szodomai, istentagadó, hitvány ficzkó, törökké lett, körülmetéltetett és egy török nőt vett feleségül». Cs. és kir. hadi levéltár 1592 Fasc. I. No. 1. Zwiedineck: Rupprecht von Eggenberg pag. 21.

[2]) Az őrgróf január 2-án Innsbruckba tért vissza. Zwiedineck pag. 22.

[3]) 1592 szept. 12-én mint ezredes 1000 magyar lovassal a wend-horvát határok védelmére küldetett ki. Cs. és kir. hadi levéltár.

[4]) Haszán pasa építtette azt föl 1592-ben. A betörést Rusztán bég intézte, 13,000 emberrel, s ez alkalommal maga is megsebesült és lovát is elvesztette. Rusztán a boszniai pasa titkos tanácsosa és leghűbb embere volt; az e vidéken lefolyt rablójáratoknak majdnem mindig ő volt az intézője. Az említett betörés alkalmával említésre méltó még, hogy az útakról a havat hat mérföldnyi hosszúságban elhányatta, hogy a katonák könnyebben előre juthassanak.

[5]) Lásd «Szinán pasa levele Rudolf császárhoz» című czikket, ez évfolyam 393—394. lapján.

és ezt 10 nap alatt harczkész állapotba helyezni képes. Továbbá, hogy a pasa, ki jelenleg — február 10-én — Banjalukában tartózkodik, a mint a hó elolvad, a Glina mentén Berkosovinánál egy végházat akar épittetni, míg a szultán maga egyik vezírrel és hatalmas sereggel a tavaszszal készül betörni. Petrinjában Rusztán bég parancsnokolt 2000 ember felett; az ott lévő híd oly rossz állapotban van, hogy lóháton senki sem mehet át rajta. Petrinja élelmezését illetőleg a törökök ugy gondoskodtak, hogy a környék minden oláh háza bizonyos mennyiségű gabonát stb. volt köteles szállítani. A törökök még a Dráva és Mura vizének mélységét és szélességét is sok helyen megmérték, és már most annyi gerendát, deszkát, hajókat hordtak össze, hogy három óra alatt mindkét folyón át hídat verni képesek lennének. A hajó-szükségletet oly pontosan kiszámították máris, hogy például a Murán 18, a Dráván 22 ilyen szokásos hajóra van szükségük, melyek mindegyike hat ökör által vont szekéren szállíttatik.

Meg más hírek is erkeztek, melyek szerint a törökök a Magyarország elleni hadjáratot Nándor-Fehérvárról akarják megindítani, és hogy ugy az erdélyiek, mint a moldvaiak és az oláhok a porta által kiküldött csauszok által folytonosan harczra buzdittatnak és serkentetnek.[1])

A hódolt alattvalókat pedig karóba húzással való fenyegetés mellett fölszólították, hogy mindegyik gerendát, fát vagy egyéb, sánczépítéshez szükséges anyagot és szerszámot szerezzen be, hogy adandó alkalommal oda szállíttathassanak, a hol azokra szükség lesz.

A törökök okozta viszonyokat jellemzendő, csak néhány eseményt mondunk el.

Így nemrégiben 400 török megtámadta Abullia falut, azt fölgyujtotta, kirabolta és kiváltképen sok gyermeket ragadott magá-

[1]) Egy Konstantinápolyból Bécsbe érkezett tudósítás 1593 febr. 27-ről keltezve, megerősíti, hogy a födefterdár unszolására egy csausz Temesvárra, egy Budára és egy Boszniába küldetett ki, hogy az összes ott lévő élelmi és lőszerek, lövegek és egyéb hadi készletek fölött szemlét tartson. Nagy föltünést keltett az, hogy Haszán bég, kit zsarnoki eljárásáért a mult évben Szigetvárról Gyulára helyeztek át, az általa a befolyásos török személyiségeknek küldött ajándékok folytán, a szigetvári szandzsákba ismét visszahelyeztetett

val. Erdődy Tamás gróf,[1]) horvát bán, kinek birtokán volt e falu, 100 legjobb huszárjával üldözőbe vette a törököket, megtámadta őket, 70-et közülök levágott és 30-at fogságba ejtett. Az üldözés alkalmával a zsákmányt ugyan elvették a mozlimektől, de sokan a szegény gyermekek közül, kiket vágtatás közben lovaikról ledobtak, a lovak lábai alá kerültek és össze tiprattak.

A Dunán inneni kerület fővezérétől, Zrínyi György gróftól, a legszomorúbb hírek érkeztek be. Ott is fölhasználták a törökök a jó alkalmat, és a befagyott vízen átkelve, a Balaton melletti Hídvéget megtámadták és földig leégették.[2])

Szilágyi Ferencz Balaton-Szent-Györgyről, uranak, Török Istvánnak így ír: «szívesen és örömest írnék jobb hírt, mint Hídvég elégetését, de most már magam is attól félek, hogy a törökök néhány nap múlva Szt.-Györgyöt fogják meglátogatni; kérem tehát lőszereket és néhány embert is küldeni».

Csokonya is török kézen volt már; innen Kis-Komárom ellen nyomúltak, s e helyet rohammal igyekeztek bevenni, de visszaverve távozni voltak kenytelenek. Ezután Nagy-Kanizsa bevételét akarták megkísérteni. A Győrben levő Hardek Ferdinánd gróf ezredes Gallerrel s ennek hadi népével, — stiriaiak, krajnaiak és karinthiaiak — mintegy 3000 emberrel, a Balaton mentén a törökök megbüntetése czéljából portyázni indúlt s ez alkalommal a befagyott tavon akart csapataival átkelni, de e merész lépéstől Samarjai Ferdinánd[3]) kapitány visszatartotta őt, ámbár már a csapatok a tó partján állottak, sőt azok egyrésze az átkelést meg is kísérlette volt.

A Horvátországból érkezett hírek szintén nagyon lehangolók valának, és különösen a törökök erélyes készülődéseit hangsúlyozták; a mivel szemben az országban alig történt egyéb, mint folytonos gyűlésezés és eredménytelen tanácskozás. Különben *Eggenberg Rupert* ezredesben nagyban bíztak, remélvén, «hogy vele a dolgok majd másként fognak menni».

[1]) Később az arany gyapjas rend lovagja. Szül. 1558-ban, meghalt 1624-ben.

[2]) Kapitánya Kéthelyi Ferencz volt. Cs. és kir. hadi levéltár.

[3]) Már 1588-ban Veszprémben kapitány volt. Cs. és kir. hadi levéltár.

Ernő, osztrák főherczeg, ezen tapasztalt és külföldi háborúkban kipróbált katonát február közepén Zágrábba küldte, hogy a vend-horvát határokon a bomlásnak indult hadügyet rendezze, és mindenek előtt a meglazúlt fegyelmet helyre állítsa.

Az utasítás úgy szólt, hogy Grasvein Istvánnal, Kaproncza kapitányával és a vend határon a fővezérlettel megbízott parancsnokkal, valamint Werner Jánossal és Reitenau Hanibal Jakabbal, a vend és horvát határokra küldött hadi népeknek ezredeseivel egyetértőleg, mint a Tirolba utazott főparancsnok, Burgau őrgróf, helyettese és megbizottja parancsnokoljon, és a Horvátországban lévő *Auersperg* Andrással és *Erdődy* gróffal, a bánnal, valamint az összes kapitányokkal lépjen levelezésbe, minden fontosat a főherczegnek, mint fővezérnek, jelentsen, sürgős esetekben azonban ő maga intézkedjék.

Az utasítás különösen még azt hangsúlyozza, hogy a katonák a szegény embereket ki ne foszszák, és hogy a zsoldhátralékok folytán netán támadó zendülések megakadályoztassanak.[1])

Ezalatt a tartományi gyűlések Krajnában, Karinthiában, Stiriában és Ausztriában, valamint a rendek tanácskozásai Magyarországban több vagy kevesebb megszakítással márczius végeig folytak.[2]) Nagyban és egészben a császár ajánlatait a különféle terhek stb. viselésére nézve mind elfogadták, csak a cseh rendek vitatkoztak még nehány pont fölött.

Vilmos bajor herczeg három éven át adandó, évenkinti 12,000 forint segélyt ajánlott, míg a florenczi herczeg a hadi költségekhez 50,000 koronával járult.

Márczius 20 án Krekvitz Frigyes császári követtől, ki már 1592 óta volt fogságban, annak titkára Konstantinápolyból avval a hírrel érkezett meg a Prágában lévő udvarhoz, hogy Murat török császár nyilvánosan hirdeti és Konstantinápolyban kikiáltatta, hogy ő maga személyesen fog a háborúban részt venni és Bécset fogja megostromolni.

[1]) Herberstein-levéltár. Eggenberg 3. kötet. 24. A főherczeg utasítása Eggenberghez. Zwiedineck Rupprecht von Eggenberg: pag. 22.

[2]) A magyar harczosok egy része, mintegy 7000 lovas és 3000 gyalogos, mint válogatott külön csapat kívánt alkalmaztatni. Különben pedig a magyar rendek egyhangúlag a háború folytatását kívánták.

Minden oldalról jöttek a hírek, hogy ezúttal a hadjáratban nemcsak a budai pasa, hanem nagyszámú szomszédos török parancsnokok is részt fognak venni, és hogy a bácskai és mohácsi begek 5—6000 lovassal, kiket először a pesti pasa helyezett volt el, már Budára átkeltek, 500 lovast pedig Székesfehérvárra küldtek. Továbbá, hogy Nándorfehérvárnál két pasa áll, hogy az egyik Alsó-Magyarországba, a másik pedig Felső-Magyarországba törjön be, végre, hogy az erdélyieket 50,000 tatár fogja követni s több ilyenféle.

A törökök a magyar-vend határokon tartott császári haderőt illetőleg igen jó, de téves véleménynyel birtak; így azt hitték, hogy a császári kormány a télen át Magyarországon 15,000 és Károlyvároson hasonló mennyiségű katonával rendelkezett, melyeknek száma naponkint szaporodik. Hogy mennyire tévedtek, azt majd később látni fogjuk.[1])

A mi a császáriakat illeti, tervüket könnyen ki lehetett találni; ezek közé tartozott Petrinja bevétele és lerombolása, Bihács és Hrastovits újbóli elfoglalása, a török Kulpa-parton új őrházak épitése stb.

A portánál legújabban még azt határozták el, hogy a görög béglerbég[2]) csapataival kissé előre tolassék, körűlbelül a Szerémségig, hogy annál könnyebben nyújthasson minden esetben segítséget.

[1]) Így *Auersperg* ezredes Károlyvárosból április 4-én Ernő főherceghez írja, hogy az ellenség váratlan betörésétől egy órára sem biztos és kéri, hogy a három tartomány fölkelő csapatai azonnali elindulásra utasíttassanak.

Auersperg grófot a németek koruk Achilles-ének nevezték. Született 1557-ben. Tanulmányai és németalföldi útazásai bevégzése után, hadi szolgálatba lépett, részt vett az 1578-dik évi török hadjáratban; 1589-ben a horvát határokon tábornok lett és a törökökön ismételt győzelmeket aratott. Az Eichstrom melletti és a sziszeki győzelem, melyben lényeges része volt, nagy hírnevet és VIII. Clemens pápa egy üdvözlő iratát szerezték meg számára. Lazius de migrat. gent. Megisseri annales Carint. Gualdo vita di Leopoldo, Schönleben Arbot. Geneal. famil. Auersperg.

[2]) A görög béglerbég ez időben április 5-én Szófiában volt, honnan Nisbe volt előre nyomulandó, hogy itt a további parancsokat bevárja és a mint a szükség kívánja Magyarországba vagy Boszniába vonuljon be.

Május elején Rusztán bég 3000 lovassal és 200 gyalogossal Petrinjanál a Kulpán ismét átkelt és dúlásait a Turopolje pusztításával kezdte meg.

Az osztrák tartományok azonnal fölszólíttattak, hogy csapataikat a határra küldjék. Az elsők, mint mindig, a krajnaiak [1]) voltak a helyszínén, Auersperg ezredes Károlyváros parancsnoka alatt.

A stiriaiak közül csak a vend határvárak őrségei, Grasvein István ezredes alatt, voltak útra készen. A stiriai fölkelés, 2500 lövész és 300 nehéz lovas, csak egy hónap múltán volt várható.

Ernő főherczeg a legbuzgóbban fáradozott a fölszerelésen, és május 28-án Gráczból a császárhoz így írt:[2])

«A hírszerzők folytatják jelentéseiket, hogy a bosnyák (Haszán) pasa Kostanovitznél gyűjti seregét, hogy ellenünk valamit próbáljon.»[3])

«A krajnai lovasok már bevonúltak, a 100 karinthiai lovasnak nemsokára kell azokat követniök; Rödern [4]) és Montecuccoli gróf népeikkel Zágrábban vannak.»

«Reitenau és a salzburgi ezred beérkezéséről még nem tudnak biztosat.» [5])

«A bán is bizonyára minden lehetőt meg fog tenni; Grasveinnak is parancsa van, hogy annyi emberrel, a mennyi csak lehetséges, oda vonuljon.»

«A stiriaiak is figyelmeztettek, hogy legalább a Cilly-negyed lovasait Zágrábba küldjék.»

Május 23-án a főherczeg a császárhoz írt tudósítását folytatja és azt írja, hogy a Turopoljere betört hitetlenek a krajnai határtól mintegy fél mérföldnyire mindent elpusztítottak. «Ennek folytán a stiriai hadi tanácsosok külön futárt küldtek a «Triumvirek»-hez (ezek alatt alkalmasint Eggenberg, Auersperg és Grasvein vagy a

[1]) Radius, Die Schlacht bei Sissek, pag. 3. Anm. 3.

[2]) Cs. udv. könyvtár kézirat-gyűjtemény. Cod. 8966.

[3]) Május 24-én ellenben már azt írták, hogy Hrastovicznál áll.

[4]) Rödern 2 zászlóaljával, 500 szilézíai lovassal, nagyobbára vitéz katonákkal, már január 22-én Bécsbe érkezett volt s onnan Thonicsára indíttatott.

[5]) Eggenberg mint az később kitünik, nehány zászlóaljat mégis összeh ozott.

bán értendő) azon utasítással, hogy azok Pozsega vidékére benyomulva, azt tűzzel-vassal pusztítsák.»

Erre azonban nem került a sor, mert nemcsak emberekben volt hiány, hanem pénzben és élelemben is a már meglévők számára, úgy hogy a kétségbeeséstől csak az Istenbe helyezett bizalom volt képes megóvni az embereket.

De a prágai udvarnál a törökök egy esetleges hadjáratában még mindig nem akartak hinni, ámbár a foglyok vallomása szerint Haszán pasa május 25-én 30.000 emberrel a zágrábi káptalanhoz tartozó Trencsina vára előtt állott, azt megostromolta és heves küzdelem után el is foglalta és kirabolta. Az öreg embereknek egy részét elbocsátotta, más részét lemészároltatta, a fiatalokat pedig, mintegy 800-at, rabságba hurczolta.

Június elején — többek szerint június 5-én (Röderer relatiójában június 14-et mond) Haszán pasa Sziszek elé vonúlt, a Kulpa jobb partján táborba szállt, és miután a vár helyőrsége annak feladását megtagadta, a vár lövetését megkezdte.

Sziszek vagy Sisseck, Sisek, Sissec, Sisseg, Sissech, Sies, latinul Siscia, Szabó szerint Syscia, még Sisseyum vagy Sisacum és Segestának írva és nyomtatva, a Száva menten, közel Petrinjához, Segestina szigetével és Zagaboja városával szemben feküdt; régente a horvát püspök székhelye volt, míg László király azt Zágrábba át nem helyezte.

Itt hirdette volna Szt.-Quirin a magyaroknak az evangeliumot és itt is esett a pogányok fogságába, kik aztán kivégezték őt. A város és a vár már a megelőző évben, 1592-ben, Maravius Miklós apát által Aszon, Hazanes, vagy helyesen mondva, Haszán boszniai pasa ellen vitézül megvédelmeztetett és csel által sikerült is annak megtartása.[1])

Sziszek 300 évvel ezelőtt még nem volt város, hanem egy

[1]) Lazius Farkas, lib. 12. Reip. Rond: Sect. 5. Cap. 1 azt írja, hogy e hely a lakók által Sisabumnak hívatott és római tartomány volt; továbbá hogy Quirinus Sabariánál vízbe fojtatott és hogy a püspök székhelyét István vagy Géza helyezte át Zágrábba. Istvánfy megjegyzi, hogy Olaszországból Szirmiába és Pannoniába az út e helységen vezetett keresztül, mit Dionis, Zosimi, Herodias emlék művei és nehány mérföldkő is jeleznek.

háromszögben épített, tornyokkal ellátott vár. Istvánffy írja: «Sziszek háromszögű vár, mely téglából volt építve és egy magyar király által adatott a zágrábi káptalannak ajándékul, de régi nevét megtartotta.» A várat a káptalan szerelte föl és őriztette s várkapitányul is mindig egy kanonokot alkalmazott.

Az osztrák tartományok e pont jelentőségét már 1576-ban felismerték és kimutatták annak szükségességét, hogy a vár őrizete a kanonokok kezéből kivétessék és annak védelmével rendes német zsoldosok bizassanak meg, mert «ez kitünő hely arra, hogy az ellenségnek innét kárt lehessen tenni».

Daczára a sok viszontagságnak, melyekben a várnak századokon át része volt, körülötte mégis város épült, és a paszarovitzi béke után e helyen már virágzó városka, templommal és kolostorral állott.

Fekvése a Kulpa és Száva összefolyásánál, mióta Hrasztovicz és Bihács török kézre kerültek, hadászati jelentőséget adott a várnak. Az erődítményeket megújították és még egy új torony is emeltetett.

A hely erőssége kiváltképen azon a körülményen alapult, hogy a két folyó, valamint egy, ezeket összekötő csatorna által vízzel teljesen körül volt véve. De mégiscsak is kisebb portyázó hadtestek felvételére volt alkalmas és nagyobb rohamnak ellentállni képtelen volt. A vázolandó eseményeknél is csakis *Tinti* apát és a 100 német zsoldos hősiességének volt köszönhető, hogy a törökök azt, a Kulpán felállított lövegek pusztító tüze daczára, el nem foglalták. Rohamot már ki nem állhatott volna, miután a törökök a Kulpán át hidat vertek és azon nagy számmal átkeltek volt.[1])

Sziszek 1593. évi második ostromáról többféle forrás beszél; az egyik[2]) következőkép mondja el azt: Az oszmánok 1592-ben megígérték a várbelieknek, vagyis inkább megfenyegették a várat, hogy egy év múlva visszajönnek, a mi csakugyan meg is történt.

[1]) Sziszek védelme alkalmával az apát rendtársainak megparancsolta, hogy arczczal földre borúlva buzgón imádkozzanak. Azután velük együtt ment harczolni és becsületes lovag módjára harczolt. Auersperg levele Ungnadhoz. 1593 júl. 3-án. Codex 8966. pag. 419.

[2]) Ortelius, Pars II. Buchholz index chronol. pag. 767, 770.

Haszán pasa ugyanis 30,000 válogatott emberrel *június 12-én* a vár elé nyomúlt és azt föladásra szólította fel, de a német katonáktól tagadó választ kapott. Következő nap korán reggel megkezdődött a vár heves lövetése, mi 10 teljes napon át tartott, s a vár lakóit fölöttébb megfélemlítette. Az ostromlottak e közben a zágrábi püspökhöz, és Eggenberghez futárt küldöttek, hogy a nagy veszedelmet, mely őket környezi, ecsetelje és segítséget kérjen. Eggenberg Auerspergtől Károlyvárosból katonákat kért, ki a segélyre hajlandó volt és június 17-én vele és a püspökkel egyesült.

Június 20-án az ostromlottak aggodalma tetőpontját érte el, miertis újabb futárt küldtek Auersperg ezredeshez, kérve, hogy a segélylyel ne késsen, miután az ellenség a Kulpával szemben levő tornyot már romba lövette, a kapuhoz nem messze egy sánczot építtetett és mindent úgy rendezett el, hogy ha a legközelebbi napokban segítséget nem kapnak, a várat feladni lesznek kénytelenek.

A következő eseményekre nézve a leghitelesebb és legkörülményesebb adatokat *Auersperg* [1]) maga nyújtja, kinek jelentését mi is követni fogjuk.

«A boszniai pasa különös eljárásáról és hadainak gyülekezéséről már korábban tudomásom volt ugyan, de előnyomulásának czélját, melyet ő senkivel sem közölt, megtudnunk nem sikerült.»

«A pasa két bégének, a Lika es Klena mellettinek, még mielőtt azok hozzá érkeztek volna, megparancsolta, hogy Zaisinnál [2]) várják őt be.»

«Ámbár azok a pasával nem értettek teljesen egyet, mindazonáltal egész erejökkel, mit mintegy 50 ezer emberre becsültek, június 12-én Sziszek alá nyomúltak, miről engem másnap Selin vár ura tudósított.»

«Egyrészt kételyeim voltak, miután sem a bán, sem pedig Eggenberg erről mit sem szóltak, pedig nekik kellett volna ezt

[1]) Eigentliche Perticularitæt, wie und was Wegs die jüngste des Pascha in Bosnien Niederlag unter Sissek den 22-ten Juni 1593 vorgegangen. Datum nélkül. Cs. és kir. udvari levéltár kéziratok No. 8966 folio 452—457.

[2]) Sassina a Kulpa bal partján, Petrinjától északra.

mindenekelőtt tudniok; különösen pedig azért ketelkedtem, mivel néhány nappal előbb egy zengg-i embertől, ki Törökországból — bár kezes volt — megszökött, hallottam, hogy a pasa lövegeivel Ottocsácz alá vonúlni szándékozik, Selin vár urának említett felszólítására tehát (bár mindig az volt véleményem, hogy hadi népemmel mindenütt, a hol arra szükség van, kötelességemhez híven, segítséget nyújtok) *nem indúltam* hadi népeimmel azonnal útra, hanem vártam, mig a bántól avagy Eggenbergtől ide (Károlyvárosba) erről több biztosságot nyerek.»

«És mialatt én további tudósításokat várva, hadi nepeimet jó állapotban tartottam, mindjárt azután, június 16-án, a bán és Eggenberg által Sziszek ostromát illetőleg az előbbivel egyértelmű értesítés mellett segélynyújtásra kérettem fel.»

«Mire aztán előbbi elhatározásomhoz képest, a Mindenható nevében június 17-én lovagjaimmal, 200 krajnai és 100 karinthiai lovassal, útnak indúltam és még ugyanaznap Szt-Jánosig, Zustavitz alatt, a reá következő nap, 18-án pedig, a Száván át egész addig a sánczig, melyet Eggenberg Zágrábtól 12 mérföldnyire hányatott föl, meneteltem.»

«Megérkezésem után, *június 19-én*, a bán, Eggenberg, valamint Rödern korán reggel hozzám jöttek és Sziszek szomorú helyzetét újból elém állították.»

«Az én indítványom az volt, hogy lehetőleg gyorsan támadást intézzünk, miután alig volt élelmi szer velünk, s így nem soká maradhattunk volna a táborban tétlenül. Ha a főélésmester, Moskhau Innocent, barátságos kérelmemre 100 forintot nem adott volna kölcsön, hogy abból minden lovasomnak portyázáskor 2 frtot adhassak, még a nagy szükség és szegénység folytán ide sem jöhettünk volna.»

«Indítványomra elhatároztatott, hogy Sziszek vára irányában továbbra előnyomulunk.»

«Alig indúltunk meg, máris hírt vettünk, hogy Breskovitznál (a mi a keresztény sereg jobb oldalán volt) 300 török lovas mutatkozott. Erre én két huszárkapitányomat, Thadiolovics Miklóst és Mihalinics Mihályt, 100 krajnai huszárral, kikhez a bán 200 huszárt, Eggenberg pedig 70—80 Montecuccoli lovast csatlakoztatott, útnak indítottam.»

«Ez a portyázó csapat elvonúlt. Mi pedig mindnyájan a további előremenetelésre intézkedünk és a mezőn huzamos ideig teljes csatarendben vártunk, míg a portyázás eredményéről értesülést vettünk.»

«Mintegy 3 óra múlva kaptuk a tudósítást, hogy a jelzett 300 törököt feltalálták és jól megverték; mellette még 80 «gebét» elvettek tőlük, 40 törököt fogságba ejtettek, a többieket pedig haza kergették.»

«*Június 20-án* a keresztény sereg Selinnél állott, hogy Zrínyi grófot bevárja, ki segítségét megígérte.» [1])

«De miután Zrínyi nem érkezett meg, a következő nap, június 21-én Novigrád felé, Selin-től 2 mérföldnyire, vonultunk. Miután itt korán érkeztünk és mitől sem volt tartanunk, a lovakat lenyergeltük; de ép ekkor gyors hír jött, hogy fél mérföldnyire innen mintegy 500 török lovas látható.»

«Erre aztán sine mora fölfegyverkezve, lóra ültünk, csatarendbe állottunk, egy osztályt kémszemlére kiküldtünk és jó másfél órát vártunk, míg a huszárok avval a jelentéssel tértek vissza, hogy ellenség sehol sem látható.»

Június 21-én hadi tanács tartatott, melyről különböző tudósitások vannak, melyek abban egyeznek meg, hogy két vélemény

[1]) Eggenberg Selinből június 20-án tudósítja Ernő főherczeget, hogy Sziszek irányában nyomúl elő. Az ellenség 30,000 embert számlál, de sok csőcselék veszi körül. 300 török a Kulpán át jött, kik ellen ő 400 lovast küldött; ezek a törököket elűzték, nehányat elfogtak és 40 lovat is zsákmányoltak.

Június 20-án Eggenberg újabb futárt küldött a főherczeghez a következő relatióval: «Június 20-án a károlyvárosi és vend hadi népek valamint Rödern lovasai s egyebek is a Száván átkeltek. Midőn egy mérföldnyi út után a síkságra értek, lárma keletkezett arra a hírre, hogy az ellenség 500 lovast portyázásra küldött ki; mire aztán Eggenberg 100 lovast elvonulni engedett, hogy lássa, mi fog történni. A mieink a törököket futni kényszerítették és 30-at fogságba ejtettek. Ezután tovább meneteltünk Selin felé, hol az éjen át maradtunk. Erre aztán Eggenberg ismét 100 lovast küldött ki, hogy megtudják lehet-e Sziszekre levelet juttatni, hogy az ittlévőket vígasztalják és a segély megérkezését tudathassák. Június 21-én tanács tartatott, hogy mikor támadtassék meg az ellenség s a támadás más napra határoztatott. Codex. pag. 431.

állt egymással szemben: a parancsnokok egy része ugyanis az azonnali támadás mellett, más része pedig ellene volt. Mindenesetre Auersperg és Eggenberg között már ekkor nézeteltérés uralkodott, mely később tartós kedvetlenséget szült.[1])

Auersperg így folytatja: «mindjárt 22-én reggel a bán alparancsnokaival hozzám jött és tudatta velem, hogy Eggenberg ugyan Sziszekig előre akar vonulni, hogy a várat szemügyre vegye, de onnan azonnal vissza akar térni. Ő, a bán, azt véli, hogy ez az eljárás a sziszeki őrséget elcsüggeszti és a mellett a keresztény sereget mégis abba a helyzetbe hozhatja, hogy az a törökök által megtámadtatik.»

«Ez után a megbeszélés után Sziszekről az a hír érkezett, hogy most már a legfőbb ideje, hogy a vár megmentessék, vagy pedig teljesen sorsára bízassék, mely esetben a zsoldosok megszökése biztosra vehető. Az ellenség által folyton lövetve, a helyőrségnek már épen semmi reménye sincs, hogy a várat csak még egy napig is tarthassa.»

«Erre a hírre minden szóbeszéd nélkül mindnyájan fölkeszültünk és a mint az Isten azt rendelte elhatároztuk, hogy tovább lefelé nyomulunk.»

«Miután jó rendben a Száva mentén Novigrádtól 1 mérföldnyire meneteltünk, egy a Száva és Odra közt fekvő tágas, mohás mezőre értünk.»

«Itt azonnal csatarendet állítottam fel. A huszárokat és a horvát gyalogságot elől avval a parancscsal, hogy mellettünk, kik 300 lövészszel és 200 krajnai és karinthiai lovassal a derékhadat alkottuk, támadjanak. Röderer 500 lovasa, a Montecuccoli és Reitenau zsoldosok képezték az utóhadat.»

«Így a Mindenható nevében tovább meneteltünk.»

«De teljesen homályban voltunk a felett, hogy tulajdonkép az ellenség hogyan áll, bírja-e a Kulpán át vezető hídat avagy nem? A Sziszekre jött, föntemlített hírnök jelentette, hogy ő úgy véli, miszerint a törökök mintegy 2000 lovassal már a Kulpa balpartján állanak.»

«További félórai menetelés után, miközben a vidék sajátsá-

[1]) Dr. Hans v. Zwiedenek, Rupprecht von Eggenberg pag. 29.

gait jól szemmel tartottuk, három jó nagy ellenséges csoportot láttunk ugyanazon az úton ellenünk nyomúlni.»

«Az ellenséges gyalogság — mind lövészek — bal szárnyukkal az Odrára támaszkodtak, középen Meszni bég állott csapataival, míg Haszán pasa a jobb oldalon támadásra készen állott.»

«Ámbár ezt senki sem sejtette, más mód nem maradt hátra, mint vagy az ellenséggel bátran szembe szállani, vagy futni; elhatároztuk tehát, hogy támadást intézünk.»

«Az egész oly hirtelen és váratlan ment végbe, hogy a huszárok, kiknek a támadás *mellettünk* volt megparancsolva, bennünket (bár mi őket nyomon követtük), be nem vártak, hanem, mint az mindig szokásuk volt, hogy az elsőség az övéké legyen, határozott parancs ellenére, egyedűl támadtak a törökre; ámde alig hogy az ellenséget csak meg is nézhették, visszaverettek és gyaunlogságkból is meglehetős sokan az Odrába szoríttattak.»

«Én azonban, ki 200 karinthiai és 100 krajnai lovassal, a huszárokhoz legközelebb állottam volt, és azt is láttam, hogyan bántak el velük és ki volt annak okozója,[1]) Jézus nevében az ellenséget azonnal megtámadni határoztam, mely betörésre a körülményekhez képest a következő rendet képeztük.»

«Ámbár a mi 600 lovasunk rendben együtt volt, és mint azt jelentették, mélységben 15 ember állt egy sorban, Meszni bég csapataival mégis bennünket körűlfogni merészelt és a pasával egyidejűleg, ő hátulról, az utóbbi pedig elölről támadtak reánk. Mivel pedig a Röderer-lovasság és gyalogság meglehetős messze hátul állottak, mi pedig azok előtt jöttünk, s így könnyen nem kaphattunk volna segítséget, Meszni bég ezt könnyen meg is kísérelhette, annál is inkább, mivel a mi hadrendünk ketté vágatott. A krajnai lovasok tehát Meszni bég ellen küldettek és m gukat igazán vitéz módra viselték, mert vissza nem űzettek. Miután tehát a huszárok visszaverettek és elmenekültek, én az én lovagjaimmal és 100 karinthiai lovassal a pasa, a krajnaiak pedig Meszni bég ellen intéztünk támadást és a Mindenható segítségével, a szorongatott ország vígaszára és a szegény kereszténység

[1]) Auersperg itt Eggenbergre céloz, a kinek rendeletéből — úgy látszik — a huszárok, mint a hadtest elővéde, előre küldettek.

örömére, 600 lovasunkkal, kikről az egész világnak el kell ismernie, hogy minden lehetőt megtettek, az ellenséget visszavertük és annyira a három folyóhoz, a Szávához, a Kulpához és Odrához nyomtuk, hogy a kik nem lövettek agyon vagy vágattak le, csapatostul a vízbe szoríttattak és ott megfultak. Természetesen azok közül, a kik katonáink kezei közé kerültek, életben egy sem maradt.[1])

«A dolgoknak általunk hála Istennek szerencsésen történt elvégzése után, és miután az ellenséget nagy örömünkre a vízben láttuk, az utolsó csoport is, melynél Eggenberg tartózkodott, vele együtt nemsokára hozzánk jött; de itt már semmi teendője sem volt.[2])

«Hogy kik és mennyien estek el a török legfőbbeken kívül, az nem bizonyos; de sok bég, zaymen, vajda, aga és szpahi vesztette el életét.»

«A török sereg 50,000[3]) embert számlált. A pasa 20,000 válogatott emberrel ment át a hídon; vele voltak: fivére a cserniki bég, az orichovitzi és pozsegai bégek, az öreg Meszni bég fia, Ibrahim likai bég, a török császár testvérének fia Mehemet, skender vagy albániai bég, Rusztán bég Petrinjáról, végre pedig az öreg Ferhát pasa fia, Szokolnitsch bég.»

«Hír szerint a főbb emberek közül Kurd bég és Ferhát bég

[1]) Auersperg a továbbiakban egy szóval sem emlékszik meg a császáriakról és egyéb segélycsapatokról. Más források pedig határozottan fölemlítik, hogy Röderer szileziai lovasai jól működtek. Ugyane források mondják, hogy Zrínyi ez alkalommal nem volt jelen, hanem saját szakállára Banjaluka ellen portyázott.

Auerspergnek Ungnadhoz júl. 3-án írt kivonatos jelentése, Codex 8966 pag. 419. — e hibát jóvá tenni akarja, így írván: «a vend csapatok támadtak először és bár az ellenség, ki janicsárjaival az Odra mentén állott és a keresztényeket erősen nyomta, folyton tért nyert, mégis elvesztette az ütközetet; mert a krajnai és karinthiai lovasok vitézül tartották magukat, nemkülönben Röderer népei és a károlyvárosiak, a zöld és fehér kabátosak is. Ugyanazon az oldalon a német gyalogság is oly erővel tört elő, hogy a pasa hiába remélte, hogy menekült csapatait még vissza fordíthatja. Arnot bég, Fustrán bég és Mehemet bég is elestek.

[2]) Ismét egy vágás Eggenbergre, a kivel Auersperg már idejövet összeüzött.

[illegible], mint azt később látni fogjuk.

a pasa által a Kulpán túl a lövegeknél hagyattak. Az egész 20,000 ember közűl alig maradt meg 3500 ember.»

Auerspergnek eme tudósításával a főparancsnoknak Eggenbergnek jelentését akarjuk szembe állítani, melyet ő az Ottaneck melletti táborból június 24-én intézett Ernő főherczeghez.[1]) E jelentés rövid ugyan, de a Sziszek melletti táborból június 28-án írt egy második rövid jelentéssel[2]) van kiegészítve. Az első jelentés így szól:

«A mindenható Isten kegyelmesen megengedte, hogy Haszán pasát, kit 22-én 10 órakor délelőtt[3]) seregével Ottanek mellett, a Kulpa és Száva között — találtunk, teljesen megverjük.»

«Midőn a pasa látta, hogy a mi csapataink erősen szorongatják, az Odra mellett álló janicsáraival igyekezett őket visszanyomni és már kivívott előnyeit megtartani.»

«De midőn a krajnaiak, valamint a károlyvárosi és Röderer huszárok, a zöld és fehér kabátosok, valamint a német gyalogság is előre nyomúltak, az ellenség menekülni volt kénytelen.»

«A bán huszárjaival kezdte meg a küzdelmet. A mint a mieink észrevették, hogy az ellenség erősebb, azonnal visszafordúltak. A lövészek fölszólíttatván segélyt adni, oda siettek, mire Röderer és a többi lovasság nyomban követte őket.»

«Midőn az ellenség látta a mi erőnket — mely ugyan 5000 főnél több nem volt — és hogy itt komoly döntő harcz fog bekövetkezni, a pasa népeit előbb föltartóztatni és visszavonni akarta; a mikor pedig ez nem sikerült, menekülni kezdett azon a hídon át, melyet néhány nappal előbb vert a Kulpán, és mintegy 3—400-an keresztűl is jutottak.»

«A károlyvárosi lövészek, kik ez ütközet alkalmával nagyon vitézűl viselték magukat, az ellenséget megelőzték, és a hídat megszállták. Ezután seregünk az ellenség legnagyobb részét lekasza-

[1]) Lásd a jelentés eredeti német szövegét e folyóirat folyó évi II. füzetében 264—266. lapon.

[2]) Cs. és kir. udvari levéltár Codex, 8966 pag. 431.

[3]) A futárjelentés azt mondja: «körülbelül 12 vagy 1 órakor támadtuk meg az ellenséget, ki teljes csatarendben állott és így várt bennünket. A pasa 9 bégével, az összes lovasság, mintegy 10,000 fő, állottak velünk szemben.

bolta. A többiek menekültek, de az előnyomulás oly hevesen történt, hogy az ellenség hamarjában nem tudott a hídon átmenni, hanem a Kulpába szoríttatott, hol nagy részük tönkre ment.»

«Nyolcz löveg kerekestül, köztük egy «Katzianer» nevezetű, továbbá három 40, 44 és 45 fontosak, valamint 30 élelmi és lőszerekkel terhelt hajó estek zsákmányúl.» [1])

«A többi nyereséget annak kivételével a mit a derék, becsületes emberek az első támadásnál erőszakkal vettek el, az uszkokok és a gyalogság azután szedte össze, és a sötétben 100 szép és rossz lovat is vittek magukkal.»

Evvel végződik Eggenberg jelentése, melyhez még a török csapatok beosztása van csatolva, mire még később visszatérünk.

Az ütközet után Eggenberg Sziszek várába ment, hogy azt szemügyre vegye. Itt azt jelentették neki, hogy az oszmánok két nap alatt két rohamot intéztek, de a vár előrészébe még sem tudtak behatolni; ezután a várat lövetni kezdték, még pedig olyan hatással és erővel, hogy a helyőrség képtelen lett volna magát tovább is föntartani, és már-már a megadásra volt hajlandó.

Az ütközetben részt vett két parancsnok jelentését szándékosan adtuk szószerinti szövegben, hogy az olvasó az eredeti legfőbb forrásokkal — melyek azonban nemcsak hézagosak, de mivel a két vezér közt egyenetlenség támadt, részben ellentétesek is — megismerkedjék.

A következőkben pedig röviden vázolni fogjuk az események lefolyását úgy, a mint az részint e jelentések, részint más kiegészítő források és egyes följegyzések szerint elfogulatlan tanulmányozó előtt mutatkozik.

A császár hadi népei Zágrábban gyülekeztek sürgősen, hogy a boszniai Haszán pasa serege által fenyegetett Sziszeket fölmentsek. Evvel a szándékkal átkeltek a Száván és a Kulpa folyó felé meneteltek, melynek partján Sziszek feküdt.

Ezt a szándékot Haszán pasa megtudván, seregével a Kulpán át újonnan épített hídon a Száva és Odra közti térségre vonúlt. Itt

[1]) E harcz alkalmával 2000 élő ló is zsákmányul esett; azt hitték hogy Haszán pasa is elesett, mivel lovát és fegyverzetét a csatatéren találták meg.

ívszerü állást vett föl, háttal a Kulpának, bal szárnyával az Odrára, a jobbal pedig a Kulpára támaszkodva.

A keresztény vezérek eleinte komolyan vonakodtak a háromszorta erősebb ellenséggel harczra kelni. De végre is, tekintve a nagy hátrányokat, mi abból származik vala, ha Sziszek nem volna fölmenthető, a harcz elfogadását határozták el.

A császáriak három harczvonalat képeztek: az elsőt a horvátok és huszárok alkották, gróf *Erdődy* horvát bán vezetése alatt; a második *Auersperg* alatt állott, bal szárnyán a károlyvárosi lovagokkal, a jobbon pedig a karinthiai és krajnai lövészekkel; a harmadik és legerősebb harczvonalat a tulajdonképeni fővezér *Eggenberg* vezette, és ez a Rödern, Reitenau és Montecuccoli lovasokból és a német zsoldosokból állva, a két első harczvonalat balra kifelé követte s az általános tartalékot képezte.

A császáriak a szokásos zárt csoportokban való fölállítástól, melynek központját a nehéz lovasság, szárnyait a lövészek, és a könnyű lovasság képezték, eltértek, jobban kiterjeszkedtek, és ez által maguknak nagyobb mozgás-tért, és cselekvési szabadságot biztosítottak, mint a két folyó közé beékelt törökök, kik ennek folytán fejlődésükben is akadályozva voltak.

Magának a harcznak mozzanatai gyorsan folytak le.

Az első harczvonal nagyon korán kezdett támadni és a válogatott és a számban sokkal erősebb szpahik hada által visszaveretett. Auersperg azonban a menekülő horvátokat és huszárokat megállásra bírta, és vérteseivel az ellenség derék hadára fényes rohamot intézett. A törökök a merész támadókat eleinte túlszárnyalni igyekeztek, de e közben rendetlenségbe jöttek, és saját jobb szárnyukra és a Kulpa-hidra vettettek vissza.

Ezt a perczet Eggenberg alkalmasnak látta arra, hogy teljes erővel a törökökre rontson; jobb szárnyukat csakhamar körülvette, és ez által a Kulpa-hídon való visszavonulásukat elvágta.

Haszán pasa hiába igyekezett futó csapatait megállítani; a keresztények nagy elkeseredéssel vágták az ellenséget és a zavar tetőpontját érte el, midőn a törökök a folyóhoz szoríttattak. Nem maradt számunkra egyéb hátra, mint a megdagadt Kulpa és Odra vizébe ugratni, bár ez is biztos halál volt, miután a meredek par-

tokon fölkúszni majd lehetetlen volt; a lovasok hanyat vágódtak és bizony legnagyobb részök a vízbe fulladt.

Csak kevés embernek sikerült a hídon, vagy a Kulpán átúszva menekülni, és Kurd bég és Ferhát pasának a Kulpa jobb partján lévő táborába eljutni, kik a rossz hír hallatára lőporkészleteiket a légbe röpítették, és lövegeik, sátraik és egyéb tábori kellékeik hátrahagyásával futásban kerestek menekülést.

A császáriak a heves küzdelem után a hídon átkeltek és a törökök táborát elfoglalták.

Délután két órakor Eggenberg, Auersperg és Erdődy ágyúdörgés és harangzúgás közt vonúltak be a fölszabadított Sziszek várba.

A *keresztény sereg tagozása* és *számereje* Zwiedinek szerint a következő volt:

a) Krajnaiak: *Auersperg András,* a károlyvárosi lovagokkal 300 lovassal. *Rauber Ádám* 200 lövészszel és 400 huszárral *Paradeiser György* és *Zsigmond,* 1 zászlóaljjal, 2—300 zsoldossal;

b) Karinthiaiak: Altenburgi *Obritschán Kristóf,* 100 lovassal, Auersperg parancsnoksága alatt állott.

c) Stiriaiak: *Grasvein István* Kapronca és Ibanitsch helyőrségével, 400 emberrel, gyalogosok és huszárok vegyesen.

d) Horvátok: *Erdődy Tamás,* a bán, 150 lovassal.

e) Császáriak és segélycsapatok: *Rödern Melchior* 500 sziléziai és 100 Montecuccoli lovassal.

Eggenberg Rupprecht 4 zászlóalj Reitenau lovassággal, mintegy 1200—1600 emberrel.

Ha még néhány kisebb csapat-osztályt ide számolunk, a keresztények egész ereje mintegy 4—5000 ember volt.

Zwiedinek azonban csak Röderer elbeszélése után indúl. Mások még megemlítik *Erdődy Petert* húszárokkal és martalóczokkal,[1]) *Tahi Istvánt* huszárokkal, altenhofi *Pietschnig* Mártont és *Weidner* Ferdinándot német zsoldosokkal, és *Prank* Jakabot német zsoldosokkal, a stiriai részekből.

A *török hadsereg* létszáma Eggenbergi Ruprecht jelentése szerint[2]) a következő volt:

[1]) A német források szerint «*haramiákkal*».

[2]) Lásd Hadtört. Közlem. 1894, II. 205. lap.

Haszán boszniai pasa 4000 emberrel, gyalog és lóháton;
Ferhát bég, 1000 emberrel;
Opardi, gliszszai bég, 3000 emberrel;
Zivieri Meszni bég, 2500 emberrel;
Zeffár, zerniki bég, a boszniai pasa testvere, 700 emberrel;
Herczegovina bégje Mehemet, Ahmed pasa fia, 3000 emberrel;
Kurd bég, Ferhát pasa fia, 1500 emberrel;
Rusztán, petrinjai bég, 500 emberrel;
Ibrahim, likkai bég, 2000 emberrel;
A gradiskai kapitány, 1000 emberrel.

Ehhez számítandó még 2000 szpahi, a szaimék, az akindsik stb. és 9 nagyobb löveg.

Kurd bég, Ferhát és Opardi bég alatt a Kulpa jobb partján 3000 ember maradt a lövegeknel, úgy hogy a harczban mintegy 15—17,000 török vett részt.[1])

A törökök veszteségeit illetőleg az adatok különbözők; Lampe, Hammer és Khevenhiller szerint a törökök 18,000, Zeiler szerint 12,000 embert vesztettek; Istvánfy is 12,000-nél többet említ. Zwiedinek 8000-re mondja az elesetttek számát, míg a többiek a vízbe fúltak. Más forrás a vízbe fúltak számát 3000 re teszi. Hogy tulajdonképen melyik szám az igazi, azt bajos lenne meghatározni.

Haszán pasa is a vízbe fúlt, fegyverhordozója pedig fogságba jutott; a bégek közűl is 6-an részint elestek, részint a vízbe fúltak.

A császáriak vesztesége egyhangúlag 500 főre tétetik. A 100 német zsoldos közűl, kik Sziszeket védelmezték, csak 50-en maradtak életben.[2])

Az elfoglalt lövegek száma sem biztos, némelyek 5 nagyobb és két kisebbről beszélnek. Zwiedenek számukat 7—11-re teszi.

Mind megemlítik a híres *Katzianer*[3]) elfoglalását, melyet a keresztények Eszék alatt 1533-ban vesztettek volt el.

[1]) Lampe historiája a törökök számát 30,000 emberre, még pedig 10,000 lovasra és 20,000 gyalogosra teszi és azt mondja, hogy 20,000 emberrel mentek a keresztények ellen. Mások ismét 16,000-et és 28,000-et említenek.

[2]) Auersperg jelentése pag. 458.

[3]) Egyike ama nagy nehéz lövegeknek, melyekkel Katzianer Eszék várát lövetni akarta.

Továbbá számos lófark, szpahik zászlói, valamint a nagy vérzászló, a török főhadi szállás jelvénye, estek zsákmányúl. Ezenkívül még 2000 ló, sok sátor, 30 hajó és pompás öltözékek [1]) kerültek a keresztények kezei közé.

A győzelem hírével gyorsfutárok küldettek Rómába és Prágába, Rudolf császár székhelyére; a három fővezér mindegyike arany lánczot kapott jutalmul.

A győzelem fölött az öröm általános volt. A vitéz hadvezereket képekben és írásban dicsőítették.

A császár a győzelem hírére a prágai székesegyházban Te Deumot tartatott. Ernő, Miksa és Ferdinánd főherczegek Eggenbergnek köszönő iratot küldtek.[2])

De sajnos e győzedelem nem aknáztatott ki. Már két hónap múlva, augusztus 24-én, a görög béglerbég urrá lett Sziszek fölött.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

[1]) A laibachi templomban Karinthia és Stiria ez alkalommal történt fölszabadulásának emlékére még maig is évenkint ünnepélyes nagy misét mondanak és még ma is őrzik ott azt a misemondó ruhát, melyet Haszán pasa aranyszövetű díszruháiból készítettek.

[2]) Cs. és kir. hadi levéltár 1593, Fas. VII.

KÁLLÓ ÉS SZATHMÁR ŐRSÉGÉNEK PANASZAI. 1631-BEN.

I.

Mi Nagy Kállóban lakozó vitézlő és nemes rend egész városul, mi okokra nézve kellett Palatinus urunkhoz ő nagyságához és Generalis urunkhoz ő nagyságához bizonyos követeinket felküldenünk, főkapitány urunkkal ő nagyságával vicekapitány urunkat, *Székely Péter urat*, Ő felsége lovas hadnagyát, *Vonsza István* gyalog hadnagy több atyánkfiaival együtt.

1.

A kállai vitézeknek az ő nagy romlások és pusztulások. És nemcsak most, de ennek előtte, a mikor *Nagy András* feltámadott vala a hajdúsággal, akkor is Kállót megszállotta vala, városát tőből kiégette, nyolczezer marháinknál többet hajtottak el a hajdúk; most is városunkat jobb részére mind elégették, most is hajtottak el hatezer marhánkat. A mi kegyelmes koronás királyunk hűsége mellett illyen nagy károkat szenvedtünk. Kiért könyörgünk Ő felségének a mi kegyelmes urunknak, koronás királyunknak és nagyságtoknak: ő felsége kegyelmesen provideáljon és Nagyságtok; mert Kálló immár ezzel háromszor égett el. A mi sok károkról ő felsége Nagyságtokkal együtt provideáljon.[1])

[1]) A nádor siet *sajátkezűleg* rávezetni az *eredeti* folyamodásra megnyugtató határozatának fogalmazatát; pontról-pontra. *Ad 1.*: «Nyilván vagyon nálunk Kálló városának gyakori pusztítása, és lakosinak is sok szenvedések, kiről — Isten megtartván bennünköt — úgy akarunk ezután gondot viselnünk, és igyekszünk ő fölségét is informálnunk, hogy mind a helyre s mind annak lakosira más tekintet és gondviselés legyen.»

2.

A vár is mind elpusztúlt, mind bástyái és kazamátái, palánkja. Húsz embernek való ház jó nincs a várban. Annak megépítésére ő felségének szorgalmatos gondviselése legyen mindjárt ezen fűvön, es vitézlő rendet ő felsége itt annyit tartson, hogy ő felsége kárt ne valljon. *Fizetett népet tartson*, a kinek hórul-hóra megjárjon fizetése. Mert minket eddig is azzal orczáztak az ő felsége szolgái, hogy Kállónak sok földe, rétje vagyon, abbúl is élhetnek a kállaiak. Pedig szomszéd nemes emberek földét szántják kilenczedében s úgy élnek.

De immár most marhánk nincsen. Koldussá löttünk. Sokan búcsúznak. Azt mondják ők oda mennek, a hol helyet találnak. Sőt *Kállai Miklós* uramtól földet veszünk esztendőnként, azon jártatjuk marhánkat. Illyen állapottal élünk mi itt Kállóban. Erdőt pénzen veszünk.[1])

3.

Kálló várát és a Huszár-várat nagyságtok elrendelje, hány vármegyék építsék.

Mert ennek előtte Szabolcs vármegye építette. De annak is jobb részét elfoglalák innét. Egyik része Szent Marton volt, az sem építi.

Annak felette Bereg vármegye is építette; de annak felét is vagy nagyobb részét Munkácshoz foglalták.

E két vármegye nem elégséges Kálló építésére; hanem ehez Nagyságtoknak országúl kellene hozzányúlni, nekünk pedig sem erdőnk, kivel építhessük mind a várat és házainkat; ebbűl Nagyságtok minket informáljon kegyelmesen. Ezer embernek is adhatnánk itt dolgot egy hónapig.[2])

[1]) «Erre jutván Hazánk igye, hogy magunk nemzete sőt ugyan hazánkfiai ellen is köll végházainkat és abban levő vitézlő népet erősítenünk: meg fogja tapasztalni kegyelmetek, hogy olly gondviselés is leszen ennek utánna füzetésből és egyébből is arra a helyre, akin meg fog nyughatni.» *(Eszterházy Miklós nádor szeljegyzete.)*

[2]) «A Huszár-várról is bizonyos rendelés leszen, s a városnak is az ő állapotjáról. S ím szinte előttünk leszen a gyűlés napja is, a hol minden

4.

Az itt való lovasnak és gyalognak fizetése különben legyen hogynem mint ennek előtte; azon könyörgünk Nagyságtoknak, hogy a lovasnak járjon egy-egy hóra négy magyar forint, a gyalognak három, tizedesnek négy.

Nagyságtok minekünk megbocsásson, ezek ugyan protestálnak, hogyha úgy leszen a fizetés mint ennek előtte, esztendőben három vagy négy hóra ha fizettek.

Ők egy átalán véggel elégtelenek a szolgálatra. Mert immár Kálló oly állapottal vagyon: *mind török ellen*, s *mind Erdély ellen* s *mind hajdú ellen* a Tiszán innen *ez a portus*.[1])

5.

Azt kivánjuk mi kállai tisztviselők, hogy a végháznak az ő elpusztúlt, romlott állapotját mi se írásunkkal, se szónkkal Nagyságtok előtt meg nem tudjuk describálni; hanem Palatinus urunknak és Generális urunknak ő nagyságának azon könyörgünk, tisztek szerint ő nagyságok jöjjön be Kállóba. Ő nagyságok magok lássák meg ennek a végháznak pusztúlt állapotját. És a Huszár-várat is ő nagyságok magok fundálják meg, mennyire hagyjuk és mi formán épitsék. Mert mi protestálunk Nagyságtok előtt, az ő felsége kassai kamarája előtt, hogy ha a végháznak valami kára következik: se ő felsége a mi kegyelmes koronás királyunk előtt, se az Ország előtt mi okai ne legyünk. Kit Isten eltávoztasson, ha valmi szerencsétlenség esik pusztulása miatt és gondviseletlen állapot miatt a végházon.[2])

állapotjáról Kállónak magunk fogunk az Ország előtt ezeknek sollicitálásán lennünk, s a szerint Ő fölsége előtt is. S megnyughatik rajta, hogy hátrább nem marad másnál kegyelmetek, sem a kegyelmetek helye.» *(A nádor s. k. jegyzete.)*

[1]) «Egy végháznak füzetését mások füzetésétől különben rendelni csak confusio volna, s arra nehéz leszen vagy ő fölségét vagy az Országot venni. Hanem, hogy a rendelt füzetés ezután megjárjon, minden tehetségünkkel azon leszünk.» *(Szeljegyzet. A nádor saját kézírása.)*

[2]) «Magunk érkezünk-e bemennünk, nem e? nem tudhatjuk. De ha mi nem is, talán Generalis uram meg fogja láthatni a helyet,

6.

Nagyságtok mi közinkbe a végháznak látogatására mást ne küldjön; hanem ha Palatinus urunk ő Nagysága maga nem jöhet, Generális urunk ő nagyságának könyörgünk és intjük is — tiszte szerint — maga jőjjön be. Mert ő nagysága nélkül senki itt semmit végbe nem vihet; mert mi itt olly szegénységgel vagyunk, sok vagyon közzülünk, a kinek egy darab kenyere sincs. Nyolcz hónapja leszen, mióta az ellenség körűlfogott bennünket, és a Kéri János hada is mindenünkből kiélt.[1])

7.

Itt puskaporunk is a végházban nincsen. Régen kérünk; nem adnak. Kötelet kérünk, vasat kérünk; nem adnak, a mely kötéllel palánkfát kellene leeresztenünk. Mi reánk nincs semmi gondviselés. Ha Generális uram ő nagysága parancsolja is: nem adnak. Csak az Úr Isten tudja, e mostani állapotban is mint voltunk.[2])

8.

A búza- és bárány-dézma, ennekelőtte is a ki Nagy Kálló várához való volt, úgymint Nagy Kálló járása, Nádudvar járása és Kis-Várda járása, ezeket is nem a végbelieknek hagyják dézmálni avagy arendálni; azonkívűl a Kászon járásbeli bordézma, azt is annak előtte ide Kállóba szolgáltatták, és a vitézeknek szolgálatjában egy gönczi félfát tizenkét forintban adtanak a régi szokás szerint, de immár azt is elvevék tőlünk.

Annak előtte, régi Császárok ideiben, Nagy-Mihály járásából

kit — amint föllebb is íránk — oly rendbe akarunk ezután vennünk, hogy mind az országnak s mind ő fölségének derekas szolgálatot tehessünk belőle.» *(A nádor s. kezű jegyzete.)*

[1]) «Amint íránk — *jegyzi meg ide vonatkozólag a nádor*, — ha magunk nem mehetünk is, oly rendelést teszünk, akin meg fog nyughatni kegyelmetek. Nyolcz hónapja lehet a hajdúk ellenkezéseknek, de talán nem mutatták mindannyi üdő alatt ellenségnek magokat.»

[2]) «Az ott való pattantyúsok beadták a fogyatkozásokat, s azon leszünk, hogy gondot viseljünk reá; s vagyon Generális uramnak is arra való hatalma, hogy tehet efféle fogyatkozásokról.» *(A nádor s. k. jegyzete.)*

mind búza- és bor-dézmát ide Kállóba szolgáltatták, Szobráncz járásából a szerint, Kapos járásából is ide szolgáltatták mind búza- es bor-dézmát, azonképpen Kis-Tárkány járásából és Bodrogközből.[1])

E felől is akarunk Nagyságtoknak emlékezni: Vannak egynehányan kállai fiak a más párton levő hadakban, kiknek mind atyjok és anyjok itt városunkban közöttünk lakik, és örökségek itt vagyon. Kik miatt sok bosszút és kárt is vallottunk, mivel ide reánk hadakoztanak.

Nagyságtoktul ebből is informatiót kivánunk, mit kellessék ezekkel is cselekednünk[2])

9.

Erről is könyörgünk Nagyságtoknak: Gabonát minden helyekben a végházakban a régi szokás szerint nyolczvan-nyolczvan pénzben adtanak. Ugy is adják más végházakban. Minekünk pedig egy-egy forintban akartak ez idénn is adni.

Az árpa a regi szokás szerint hatvan pénzben járt. Nekünk pedig nyolczvan pénzben adták.[3])

Ezen is könyörgünk Nagyságtoknak, hogy a Czaybertnek [4] és mellette levő pattantyús társainak, ácsoknak, kovácsnak és lakatosnak, fizetések hóról-hóra mint ennek előtte régi császárok idejében, megjárjon; mert azok is felette fizetetlen állapottal vannak, és régtűl fogván nem fizettenek nekiek.[5])

Minekünk kegyelmes Urunk! megbocsásson Nagyságtok; mert mi szolgák vagyunk, a míg az ő felsége kötelességében és Nagy-

[1]) «A dézma dolgáról ő fölségének más rendelése vagyon, mellyet a kamarától meg fog érteni kegyelmetek.» *(A nádor jegyz.)*

[2]) «Ezeknek az ő dolgokról és állapotjokról ez után tanusága leszen kegyelmeteknek.» *(A nádor jegyz.)*

[3]) «A mikor kegyelmeteknek egy-egy forintban adták a gabonát, másoknak is ugy adták. Kit az időnek köll inkább tulajdonitani, hogysem a kamarásoknak.» *(A nádor jegyz.)*

[4]) Czaybert=Zeugwart.

[5]) «Ezeknek füzetésekben, ha mi fogyatkozás eddig esett is, azon köll lenni, hogy ezután ne legyen; mivel tudó dolog: ezek nélkűl jó állapottal a végház meg nem maradhat.» *(A nádor jegyz.)*

ságtok kötelességében vagyunk, mi azzal tartozunk Nagyságtoknak megjelenteni a végháznak pusztúlt, romlott állapotját, és e szegeny végbelieknek az ő nagy fogyatkozásokat; hogy mi jövendőben is Nagyságtok előtt, kit Isten eltávoztasson, ha mi szerencsétlen állapot lelhetne bennünket, ment emberek lehessünk mind ő felsége előtt s mind pedig Nagyságtok és a nemes Ország előtt. Actum Kálló die 9. Aprilis. Anno 1631. Kalnagi Mihály főporkoláb s. k. (P. H.) Babay István lovas hadnagy s. k. (P. H.) Kovács János gyalog hadnagy s. k. (P. H.) Tóth Imre nemes hadnagy s. k. (P. H.) Kálmán János hajdú hadnagy s. k. (P. H.)

A kállai vitézek panaszíratának befejező passzusa már nem tetszett az erélyéről ismert nádornak.

Nem is hagyta szó nélkül.

Míg előbbi megjegyzései tisztán megnyugtató czélzatuak: végső észrevétele már inkább szelid rendreutasítás.

«Az ilyetén protestátió — úgymond — nem végbelieket, hanem pörösöket illet. A vitézlő ember tartozik utolsó püheneseig urának s országának szolgálni s *a többiben ment ember.* Egyébaránt fogyatkozást tesznek a szolgálatban s gonosz nevet csinálnak magoknak. Mi mindazáltal semmi alkalmatosságot el nem mulatunk, hanem minden úton segíteni kívánjuk kegyelmeteket.

* * *

Kaptak-e a szathmáriak ilyes, vagy hasonló resolutiót: iratainkból meg nem állapítható. Kérelmüket ők főkapitányuk által, szolgálati úton juttatták az ország nádorához, sérelmeiket egy rövidke emlékíratban foglalván.

II.

Memoriale: arról, hogy minemű dologból kell Nagyságodnak Palatinus urunknál ő Nagyságánál a *Szakmári vitézek mellett* instálni.

1.

Minthogy az ő felsége kegyelmességéhez inkább a böcsületert és oltalomért ragaszkodtunk, minemű megbántásink legyenek

a város biráitól, hogy ő Nagysága kegyelmesen az elébbeni boldog emlékezetű kegyelmes Császáraink és Kapitányink idejében levő immunitásokban és szabadságokban megtartatván, mostan is kegyelmesen parancsoljon az ott való biráknak, semmi úton azok felett ne háborgathassanak, és az ott való fő- és vicekapitányoknak parancsoljon, hogy oltalmazzanak meg bennünket, *authoritást adván ő nagysága nekiek*, melyeket ő Nagyságának kevés szóval declarálnunk is kell:

Első, hogy illetlen adózással bántanak bennünket; mert némellyikünket öt forinttal, kit négygyel taxálnak. Úgy annyira, hogy az egész taxájokat csaknem mi rajtunk extorqueálják, melynek ha mi kicsiny residuitását nem præstálhatjuk is, az isteni szolgálattól is eltiltanak bennünket, feleségünk, gyermekünk, ha megtalál halni, nem hagynak harangozni nekik.

Második, hogy a mit ők imponálnak: magok erejével mindjárt megzálogolják közölünk, valakit akarnak.

Harmadik, hogy város szeriben is szolgáltatni akarnak bennünket.

Negyedik, hogy házokra is szabadossan és szállásokra a biró maga hatalmával reájok küldvén *(az őrségbeliekre)*, verik, vagdalják valamint szeretik őket, a mely dolgot Nagyságod ott létében is cselekedtenek.

Ötödik. Ha város szeriben való szolgálatot nem præstálunk, magunkat mint valami publicus malefactorokat, tűztől, víztől, közönséges társaságtól eltiltanak, marhánkat csordájokból kiverik, a mellyet az elmúlt esztendőben meg is cselekedtenek némelyekkel úgyannyira, hogy az ő felsége szolgálatját kényszeredett is nemelyik elhagyni.

Ő Nagyságának Nagyságod által ezen könyörögnek: Ő nagysága ezeket a szokatlan dolgokat kegyelmességéből vegye el rólok, mert alioquin lehetetlen dolog, hogy illyen nagy iga alatt az ő felsége szolgálatjának megfelelhessenek.

A meglett patratumokról is pedig az ő felsége ott való udvarbirájának parancsoljon, hogy igaz törvényt administráljon és exequáljon, holott az ő felsége szolgáinak tisztviselői is mindenkoron készek az ő kívánságokra törvényt szolgáltatni.

2.

Hogy ő nagysága fizetésünk felől kegyelmesen provideáljon kegyelmesen gondolkodván fogyatkozott állapotunkról, holott ez a hely egyebütt való végházainál ő felségének sokkal szűkebb, és a katona semmi majorságot nem tehet; hanem a mint commissarius urak ő nagyságok offerálták magukat, *hóról-hóra való fizetésünkre* legyen kegyelmes gondja.

3.

Útra való költségünket — mint annak előtte való időkben — az ott levő udvarbírájánál ő felségének adassa meg.

4.

Hogy a Szakmárhoz való dézmáknak administrálását az ő felsége lovasrend szolgáinak azon reversálissal, a melylyel szokták administrálni, parancsoljon kegyelmesen osztogatni; avagy ha mikor árendába adják is, ha kiknek azok közől elégségek leszen, azoknak osztassék: ha mi kicsiny segítségecskével magoknak lehetnek az ő felsége szolgálatjában, legyen azoknak, hogysem másoknak.

Az őrség ez emlékíratához *Zoltán Ferencz vicekapitány* a maga részéről külön beadványt csatolt:[1])

Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak az elmúlt időkben hozzám mutatott kegyességét alázatosan vevén, megszolgálom: hogy tudni illik kegyelmességéből két hópénzt rendelt volt, a melyeknek egyikét megadták, a másik restál. Kérem Nagyságodat mint kegyelmes uramat, parancsoljon a kamarára, valamelyik harminczadról deputálják ki, és a felét, mivelhogy mindenféle buzámat, gabonámat az ellenség egy marokig elprédálta, a mely búzát porta után administráltak, adasson egy hó búzát, melylyel sustentálhassam magamat. Mely Nagyságod kegyét szolgálhassam meg Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak.

[1]) Humillima *Supplicatio* Egregii *Francisci Zoltán* arcis Szathmáriensis vicecapitanei; & *Memoriale* pro Vicecapitaneo Arcis Szathmár.

Nagyságod az én állapotomról Palatinus uram ő Nagysága előtt emlékezni ne feledkezzék, és azt minden alkalmatossággal promoveálni maga jó igéreti szerint (kiben én igen tökéletesen megnyugodtam) voltaképpen véghezvinni szorgalmatosan igyekezzék: igen nagy bizodalommal kérem.

Derekas állapotomban való promotiómat, kivel mind e mostani az én kegyelmes uram ő felsége szolgálatjáért való nagy kárvallásom helyben állattathatnék (bár mindenestűl ne, hanem csak rész szerint), mind magam kicsiny állapotocskámban az ő felsége szolgálatja után mind becsületemben s mind értékemben nevekedvén öregbűlhetnék: hogy ő nagysága Palatinus ne felejtse, ő nagyságának gyakran eszébe kell juttatni. Mely promotió minemű és honnan legyen: én abbul ő nagyságának nem præscribálok, hanem bízom csak az ő nagysága kegyelmes jó akaratjára, elhivén bizonyosan, hogy abban meg nem fogyatkozom; kiért én is az én kegyelmes uramnak ő felségének s mind ő nagyságának mindholtom napjáig igaz hűséggel akarok szolgálni.

Hogy az ő felsége szolgálatjának jobb móddal megfelelhessek, Nagyságodat kérem, törekedjék és ugyan effectuálja is Palatinus uramnál ő nagyságánál: ő nagysága kegyelmességéből méltóztassék személyemre való fizetésemet, az ötven-ötven forintot egy-egy hóra elrendelni akár a szathmári, akár a szőlősi, avagy károlyi harminczadosoknál, kik közől akármelyikére méltóztassék egy erős parancsolatot adni, hogy míg én ő felsége szolgája leszek, tartozzék az ötven forintot személyemre minden hóra megadni; de bár a szőlősi harminczadról deputálná ő nagyága, mivel az itt való harminczadról a pattantyúsoknak fizetnek, avagy a munkácsiról.

Nagyságod törekedjék ezen is ő nagyságánál Palatinus urunknál: ő nagysága kegyességéből méltóztatnék asztalomra énnekem valami bort, buzát, zabot, bárányt, verő ártányt annuatim rendelni, kiről ő nagysága kegyelmesen patens mandátumában parancsolna mind a mostani és következendő udvarbiráknak, hogy énnekem annuatim megadjanak az ő nagysága rendelése szerint. Kiről nekem is méltóztatnék ő nagysága kegyelmesen donatiót adni. Énnekem ezelőtt is a megholt fejedelem idejében járt efféle élésem asztalomra; azzal segítettem asztalom tartását.

* * *

Az előrebocsátottak nyomán megejtett vizsgálat eredményeit tárja fel az itt közlendő két előterjesztés.

A) *Szathmáron a folyó 1631-ben talált hiányok.*[1])

Primo: A Czÿaik-háznak[2]) hogy mindennemű szükségit Nagyságod helyben állassa, igen-igen szükséges; mely in omni genere puszta.

2-do: A vár árkának megtisztítására, hogy Nagyságod a kamarának committáljon, igen-igen szükséges; mely úgy lehet meg, ha tó-ásókat fogadnak reá.

3-tio: Hogy a város Császár urunk ő felsége szükségére, úgy mint a Cÿaik házhoz és egyéb mindenféle külső dolgokhoz, melyeket ab antiquo fizetés nélkül præstáltanak, hogy ennek utánna is azont, ad requisitionem capitaneorum et officialium Suæ Majestatis, debito modo præstáljanak, hogy Nagyságod in severe injungálja a városnak, kiről, hogy in patenti mandatumot is adjon a tisztviselőknek erősségekre: igen kívántatik, holott semmiféle míves ember az ő felsége szükségére csak egy szeget is fizetés nélkül csinálni nem akar.

4-to: Valami sugár taraczkok kívántatnának a várba, mivel a benne levő lövőszerszám sem sok olyan helyben; a ki vagyon is pedig, igen öregek és nem alkalmatosak, hogy minden aprólékos dologra lőjjenek velek.

5-to: Gyalog zászlók is kívántatnának, mivel a ki vagyon is, még Bethlen Gábortól maradott; illetlen pedig a mi kegyelmes Urunk vitézinek, ellenségétől maradott zászló alatt járni.

6-to: Réz dob is igen szükséges a várba, mert a ki vagyon, nemsokára annyiba jut ügye, hogy bőrrel kellessék foldozni, *mint a golopi harangot.*

7-mo: Hogy a vitézlő rendet Nagyságod a város botja alól kivegye és annak felette, hogy a városnak a tisztviselőktől dependen-

[1]) Defectus Arcis Zatthmariensis in præsenti Anno 1631. exactissime compertus.

[2]) Fegyvertár=Zeughaus.

tiája legyen: igen-igen szükséges Nagyságodnak megparancsolni. Mert immár annyiba jutott a tisztviselőknek állapotjok, hogy majd semmit sem parancsolhatnak, sőt nem is mernek parancsolni a városbelieknek. Ha parancsolnak is pedig, semmit sem adnak rajta. Sőt a ki nagyobb, bár valaki a városbeliek közől az ő felsége maga méltósága avagy személye ellen cselekedjék valamit is, meg nem büntethetik, minden útakon és módokon oltalmazván azt; melyben teszen akadékot a tisztviselőknek az ő felsége kamarája is, pártjokat fogván a városbelieknek.

Igen szükséges Nagyságodnak abban is limitatiót tenni, hogy az ő felsége szolgáit (ha úgy kelletik is lenni), mennyire taxálhassák a városbeliek az ő szokott adójokban. Holott pro suo libitu annyira taxálják őket bosszúságokból, hogy csaknem az egész adójokat ő rajtok szedik ki; erőltetvén azonkivül is minden közönséges közikben való szolgálattal. Melyben ha mit elmúlatnak, vagy hogy nem præstálhatják, mindjárt excommunicatióra mennek; és eltiltván őket tűztől, víztől, embereknek társaságától, ha kinek holta történnék is vagy magának, vagy háza népének, a harangkötelet is felkötik és nem hagynak harangozni nekik. Az is igen illetlen, hogy az ő felsége vitézi, ha mit találnak véteni, nem várván a törvénytől, propria sua autoritate, a városbeliek házokra mennek, és ott a mint szeretik verik, vagdalják és bosszújokat töltik, a mint csak in recentiis megtörtént; mely ő felsége katonája talán eddig meg is holt.

B) *Memoriale.*[1]

Mely veszedelmes legyen e végházra azoknak a városoknak annyira való szaporodása: Nagyságod megítélheti, holott — a mint Nagyságodnak is mondottam — *ötezer* ember nem sok ha kitámadhat belőlle, és a végháznak kapuját alkalmasint beteheti, kevés lévén a præsidium.

Annak pedig taxája feljebb ugyan nem megyen a *négyszáz*

[1]) Mindannyi a *kismartoni főlevéltárban*: Quærimoniæ militum Kálló et Zathmár, cum instructione, ad dominum Palatinum delatæ.

forintnál. És a várhoz is semminemű extraordinario opere nem segítenek.

Azzal, a mi ezt nézi, úgy értem, tartoznának, hogy a vár szükségére való élést betakarítanák. De most præstálják-e vagy sem: nem tudhatom. Azért, hogy Nagyságod mind taxájokat augeálja, mind pedig a várhoz való szolgálatjokban valami rendet szabjon, igen szükségesnek ítélem.

A tisztviselők authoritásoknak helybeállatása is szükséges; mivel — a mint a magok jegyzésekből is kitetszik — a város népe közűl ha ki az ő felsége meltósága ellen vét is, hozzá nem mernek nyúlni, a kamara is pártjokat fogván.

A czaigháznak defectussit restaurálni, porral, ónnal, vassal, fenyőszurokkal, ásóval, kapával, kötéllel, lánczczal, és egyéb ahoz való eszközökkel, a holott efféle vagy egy csepp sincs, vagy igen-igen kevés.

Pattantyúsok is igen szükségesek, mert mind rosszak.

Az udvarbírónak változása szükséges.

A vicekapitány háza szintén omlófélben vagyon; az udvarbírónak parancsolni kellene, hogy megcsináltassa.

A kétszáz gyalog közzé íratnak be: a prædikátor, mester, harangozó, tömlöcztartó, kertész, hadnagyoknak inasi, czeigbortnak inassa, a szerint czeigbortnak fiai, a kik soha nem strázsálnak, sem nem szolgálnak.

Egy viceporkoláb hija is vagyon, a melyre *Gerseni György* nevű embert commendál a vicekapitány.

Könyörgenek azon *a szakmári katonák* fejenként Nagyságodnak, hogy régi szokásokat méltóztatnék helybeállatni: hogy mikor az ő felsége dolgába valahova küldötték, költséget adtak nekiek. *Kolosvárig és Kassáig három forintot,* közelb földön kevesbet.

Profontháznak, kemenczéknek megépítése szükséges.

Honnan lehessen a várban repositum: arról Nagyságodnak gondolkodni igen szükséges.

Dr. Merényi Lajos.

HADI TANACSKOZÁSOK AZ 1577-IK ÉVBEN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III. Jegyzőkönyv az 1577-ik évben Ernő főherczeg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról.

Legfelségesebb, leghatalmasabb Római Császár, Legkegyelmesebb Urunk! Felséged szeretett fivére, Ő Fensége Ernő ausztriai főherczeg legkegyelmesebb Urunk, az Ő Fenségéhez rendelt tanácsosokkal és főurakkal egyetemben mint: Felségedtől kiküldött báró Teuffel György, haditanács-elnök, báró Schwendy Lázár, báró Hofkirchen Vilmos; az Ő Fensége Károly Ausztriai főherczeg által kiküldött követ Pottendorffi Ferencz, valamint a többi, Ő Felsége cseh koronájából és az abba kebelezett tartományokból ide kiszemelt és meghívott urak; u. m. báró Kolowrat Jaroslav és báró Osterdorffi János urak, Scherotini Frigyes és Redern János urak; Kolowrat és Redern elútazása után pedig Mirszkowszki János; az Ens alatti és fölötti Ausztriából, báró Roggendorff Vilmos Landmarschalk, báró Grundacker Teuffeln András, Stahrenberg úr, báró Wolffberger, Entzerstorffi Wolff Kristóf, Leogalleni Bernát, Hoheneggi György; valamint az alázattal említett Károly főherczeg Ő Fensége országaiból: Steierország, Karinthia, Krajnából ide kirendelt követek: báró Hoffmann Frigyes és Rottmannsdorffi Ottó, báró Ungnaden Lajos, báró Kevenhüller Bertalan, báró Auersperg Weickhardt; — bevonattak még ide Ő Felségének tanácsosai: Rueber János Felsőmagyarországi és Teuffenbach szakmári főkapitány is, mint a végek tapasztaltjai, — Felséged legkegyelmesebb parancsára és rendeletére elővette a Felséged számára megszerkesztett propositiók czikkelyeit, me-

lyek szerint a római szent birodalom rendei által, a halálos ellenség, a török ellen Felséged legkegyelmesebb emlékű, szeretett atyja urának tekintelyesen engedélyezett végbeli rendszer javítandó és intézendő lenne.[1])

Miután ezen fontos és tekintélyes tanácskozásnak egész intentiója egyedűl oda irányúl, hogy miképen maradhatnának nyugodtan és biztosan Ő Felsége és Ő Fensége legkegyelmesebb oltalma és kormánya alatt a többször említett Ő Felségéhez és Ő Fensége Károly főherczeghez tartozó országok, melyek íme legközelebb jutottak most a halálos ellenséghez s részben ez idő szerint a halálos ellenség túlnehéz és elviselhetetlen szomszédságát érezik, vagy azt legalább is naponta hallják, látják; a határos magyar, horvát és vend végekről érezni kezdik ennek támadásait, rablásait, pusztításait és erőszakoskodását a keresztény hit fölött: ennek folytán Ő Fensége a meghívott tanácsosok és urak legelőször és legfőkép azt vélik, hogy miután ezen örökös ellenség Isten különös végzésén kívül fölöttünk semmi joggal és hatalommal se bírhat, hanem mindazon veszélyt, gondot és veszteséget, melylyel ezen országokat sújtja, kétségkívül Isten igazságos és kipuhatolhatatlan ítélete folytán, mint megérdemlett büntetést és ostort akasztván nyakunkba, szabta és mérte reánk. Minek folytán minden tanácskozás, fáradság és munka hiábavaló és eredménytelen, ha azt, kitől minden tanács és segedelem jő, elhanyagoljuk vagy jobban ki nem békítjük. Mindenek előtt szükséges tehát, hogy fohászkodjunk hozzá, és kérjük őt kegyelemért és igazságos haragjának elfordításáért. A jelenleg nyilvánosan elharapózott bűnöket, mint: gőg, büszkeség, fösvénység, elpuhultság, kéjelgés es tobzódás, eltiltsuk; megtérjünk Istenhez, keresztény rendőrség fölállításával keresztényi életmódot, erkölcsös, mértékletes és tiszteletre méltó életet kezdjünk úgy a végeken, az országban, mint az udvarnál; vallási és egyéb

[1]) Ez után következik annak hosszadalmas kifejtése, hogy mind e tanácskozások nemcsak Ő Felsége királyságai s tartományaira nézve fontosak hanem Ő Fensége Károly főherczeg országaira, valamint a Római Szentbirodalomra, sőt az egész kereszténység érdekeire nézve is oly jelentőséggel bírnak, hogy az azokban elért «megállapodások mikénti teljesítésétől és betöltésétől függ egyenesen ezeknek fölvirágzása és boldogulása vagy veszedelme és tönkre jutása.»

más minket közösen érdeklő ügyekben békességben, barátságosan és jó egyetértésben éljünk, az egyik vagy másik fél üldözése és zaklatása nélkül, és aztán fohászkodjunk Istenhez bosszúja és kegyelme végett, a ki aztán olyan eszközöket küldhet, melyeket most nem látunk vagy nem ismerünk vagy a milyenre nem is gondolunk.

A mennyire emberi dolog a felől beszélni, és a mennyire értelmiségünk, gondolkozásunk és érdekeink terjednek Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak mindezen pontokat kimerítően és hűségesen megbeszéltük, és úgy találtuk, hogy miután ezen szomszédban a törökben Ő Felségének, valamint keresztényi nevünknek olyan halálos ellenséget kaptunk, ki elől ki nem térhetünk, hanem vele örökös harcz és háborúban kell lennünk, e tanácskozásnak alapja két pontból áll, nevezetesen a támadó háborúból, vagyis a támadásból a halálos ellenség a török ellen, vagy pedig a védő és oltalmazó háborúból.

És miután a *támadó háborút* ez úttal Ő Felsége is mellőzni kegyeskedett, Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak nem is foglalkoztak vele kimerítően; azonban mégis gondoltak egy esetőségre. Miután részünkről sohase lehet tudni, meddig tarthat e védő háború és mily időre halasztja el e halálos ellenség Felségedet erőszakkal megtámadni, figyelmeztetnünk kell Ő Felségét, hogy mialatt Ő Felsége a védő háborúról gondolkozik, arra is elkészüljön, hogy támadó háborút is vezethessen és folytathasson, ha arra kerül a sor, és országainak gondterhes és veszélyes tönkrejutása elől annál biztosabbnak érezze magát, a mint nem mulasztottuk el ezen tanácskozmány folyamán e felől is vélemenyt adni.

A mi a *védő háborút* illeti, legkegyelmesebben emlékezhetik Felséged, mily kevéssé lehet bízni a török szultánnal kötött békében, és mily kevéssé lehet e mellett az ellenségben bízni, — hogy ez minden csekély ok miatt, sőt minden további ok nélkül is megszegi a békét; az országot és Felséged végházait megrohanja, kirabolja és fölgyújtja; várakat és helységeket megtámad, megrohan es bevesz és a mennyire csak eljuthat, szabad erőszakkal elötörnie, és erre minden éven tavaszszal kilátásunk van és még mielőtt valami készületet tehetnénk ellene, már elvonúl, mindent, mi kezeügyébe kerül, hatalmába kerítvén; főképen azonban olyan időben, mikor belső villongás dúl a kereszténység között, de főképen a

szent birodalomban, vagy mikor azt gondolja, hogy Felséged máshonnan nem kaphat segedelmet; hogy tehát ezen békeállapot teljesen rossz és nem lehet reá bizalommal támaszkodni.

Miután azonban Felséged részben kényszerűlve van a békét úgy, a hogy van, elfogadni, e szerint legfőbb eszköz a védelem és a végek helyes és szükséges ellátása úgy, hogy ezekből az ellenség minden napi beütéseit és portyázását meg lehessen akadályozni, vagy ha nyílt erőszakkal támadna, többen összetett erejökkel, a mint alább következik, szembeszállhassanak vele és az országot és a lakosságot megoltalmazhassák.

Ide tartozik még az is, hogy a békeidőt a véghelyek megerősítésére és fölépítésére, valamint a lőszer és az élelem beszerzésére és elkészítésére használjuk fel, hogy azon esetre, ha aztán háborúra kerülne a dolog, Ő Felsége végvárai az ellenséget annál inkább föltartóztathatnák, és az országok azok hátuk mögött annál tovább biztosságban maradhatnának.

És bizonyos, mi szerint ha az ellenség látja, hogy a határok jól meg vannak szállva, a hadi nép elegendő létszámú és minden a mi az ellentállás és megszabaduláshoz szükséges, készletben és jó állapotban van; sokkal tartózkodóbb lesz és sok vállalatot el fog ejteni, melyet, ha tudná hogy nincs ellentállás, megkísértene, annál is inkább, mivel azon dolgok nem történhetnek oly csendben, hogy azt az ellenség meg ne tudja; — e szerint tehát legfőbb dolog a végek és határok jó és szükséges ellátása és fölszerelése.

E mellett nem szabad a többi eszközökről se megfeledkezni, nevezetesen, hogy a békeföltételeknek igazságosan megfeleljünk; időszerűtlen zaj ne támasztassék, mint Békéssel történt; az adó idejében beküldessék; eltiltassék Ő Felsége szolgáinak és alattvalóinak a török ditiókba beütni és ott rabolni; őrködni kell az útak és módok fölött, melyek szerint Ő Felsége a szomszédokkal, a törökkel valamint a lengyelekkel és erdélyiekkel békességben élhessen és nekik panaszra okot ne adjon.

A török megajándékozása. Az ajándékot mindig idejében kell beküldeni, nehogy a török gyanút merítsen belőle, hogy Felséged azt soká visszatartván, mást gondol; erre nézve azon véleményen vannak Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy a törökök nem támadnak elébb és hamarább, ha az idejében mindenkor be-

küldetik, mintha azt Ő Felsége ígérete és biztosítása ellenére hosszasan elhalasztaná. — Mert a törököknek olyan kormányuk, tetteik és tanácsaikban oly helyesség van, hogy azt, a mit cselekedni szándékoznak vagy eszükbe vesznek, el nem mulasztják, többé vagy kevésbé meg is teszik, jöjjön bár az ajándék előbb vagy később.

Azt is tudja Felséged, hogy a török szultán, valamint Mehemed pasa minden írásában, melyet Felségedhez intéz, megérteti, hogy azon esetre, ha az ajándék idejében beküld etik, és a béke többi feltételeinek részünkről eleget teszünk, akkor Felségednek török részről semmi ellenségeskedéstől sem kell tartania.

Mindazonáltal ha rabolni, vagy Ő Felségétől valamit kierőszakolni akarnak, vagy kierőszakolhatni vélnek, el nem mulasztják azt azért, ha az ajándék be nem küldetik is; mint az a múlt éven Busin és Zasinnal történt, sőt azt ez esetben látszólag több joggal tehetik, mintha az ajándék idejében beküldetett volna.

És miután Ő Felsége császári szavával és levelével hite és bizalma mellett magát erre kötelezte és lekötötte, méltó Felségedhez mint keresztény és valódi hatalmassághoz, hogy e szerint viselkedjék és e részről annál inkább igazolva legyen Isten és a világ előtt.

Hogyha az ellenség mindennek daczára is Felséged ditióját meg fogja támadni, azt annál kevésbbé szépítheti valamely jogosúltság és igazsággal és a mikor így hit és bizalom és az adott eskü ellenére cselekesznek, az rendesen annál több szerencsétlenséggel jár; akkor ily méltányos dologban több áldást és eredményt várhat Istentől Felséged.

Ha visszatekintünk, köztudomású, hogy az ajándék késedelmezése szolgáltatott Szulejmán szultánnak legtöbb okot arra, hogy a 66-os évben oly hatalommal vonult ki, Szigeth és Gyula erősségeket bevette; — míg ha ellenben az ajándék idejében beküldetett volna, ki nem vonult volna, a mint azt a jó tapasztalat mutatja.

És miután az adót be kell küldeni, kívánja ő azt előbb vagy utóbb, mindenesetre lehet annyira igyekezni, hogy az szeptember vagy októberben elindíttassék, hogy márcziusban vagy még előbb kézhez szolgáltassék és beküldessék és erre annál nagyobb szor-

galmat és gondot kell fordítani, hogy azon hat vagy hét hónappal előnyben legyünk és az megnyerjük.

Jó szomszédság megtartása Lengyelország s Erdélylyel. Azon második pontot illetőleg, hogy hogyan kelljen a szomszédokkal, mint Lengyelországgal és Erdélylyel, jó békét tartani, eddig az tapasztaltatott, hogy a török háború rendesen az erdélyiek végett kezdődik; továbbá Lengyelországgal az időnek más szakában ugyanaz volt.

Az a legbiztosabb út, hogy kinek egy hatalmas ellensége van, az ne terhelje magát több ellenséggel, hanem férjen meg inkább többi ellenségeivel időnként, hogy a hatalmassal szemben annál jobban megállhasson.

E szerint tehát Ő Felségének igyekeznie kell mindkét szomszéddal, a lengyellel és az erdélyivel, jó szomszédságot kötni és tartani, és az ellenséges indulat és bizalmatlanság minden gyanujától, a mennyire lehet, őrizkedni. — És pedig a bizalmatlanságból, legyen bár alapja vagy se, származik többnyire minden fölháborodás, egyenetlenség és ellenséges indulat.

Így jutott Erdélylyel utóbbi időben a jó egyetértés nagy bizonytalanságba, Békés időszerűtlen közbelépése és egyéb egyenetlenségek folytán, a mi miatt Báthory is, Lengyelország mostani királya, nem kevésbbé elkeseredett Felséged iránt és azt gyanítja, hogy Felséged fölbuzdította ellene a danczkaiakat és segélyezte őket; erre nézve tehát azt vélik Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és úrak, hogy keresni és használni kell minden lehető eszközt, mely nekik buzdításúl és okul szolgál a legjobb bizalom és szomszédság föntartására. — És hogy mindenek jó barátságos és szomszédságos akaratot mutassanak, amannak csökkentésére és Felséged reputatiójának megmentésére.

Ez részben megtörténhetik a határon levők által; tehát az erdélyiek iránt a Felső-Magyarországban levő főkapitányok — Rueber és Teuffenbach által, és a többiek pedig igyekezzenek jó barátságra és szomszédságra; — nyilatkoztassák ki Ő Felségére való tekintettel, hogy nekik semminémű ellenkezés sincs eszökben és még kevésbbé bírnak Ő Felségétől olyas rendelettel.

És ha az erdélyieknél vagy a lengyeleknél valami egyebet vesznek észre, azt alkalomszerűen akadályozzák meg és fordítsák

el, annak fölemlítésével és megmagyarázásával, hogy mily kár és veszély fenyegeti onnan felől mindkét részt; hogy azt is jól tudják, miszerint bármily bizalommal vannak is a török iránt, annak még se higyjenek oly sokat, a mint az se nem biztosít nekik, se nem szándékszik velök igazi és valódi barátságot tartani; — hanem a kereszténységet általában, ennek egyik tagját a másik által elfárasztani, azokat egymástól elszakítani és így lassankint igája alá hajtani igyekszik; ennek folytán a közös keresztény vallás és a közös haza őket Felségedhez köti, a mit nekik meg kell gondolniok és nem szabad maguk és Felséged közt belső és halálos szakadásra juttatniok a dolgokat; és azt tartják Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy ezt nem csak a lengyel és az erdélyi végeken levő főkapitányoknak szükséges megrendelni és szorgalmasan parancsolni, hanem az ott közelben lakó embereknek és azon utasoknak is, kik ezen helyeken itt-ott megfordulnak. Lengyelországgal szemben meg kell várni, minő kimenetele lesz Danczka (Danzig) város ostromának, mert azon esetre, ha a király ezzel nem jut eredményre, remélhető, hogy mindjárt keresni fogja Felséged barátságát, a mint Felséged is kívánja az övét Bármint álljon is azonban a dolog, mindenesetre tanácsosabb hogy inkább barátja, mint ellensége legyen Felségednek.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azon nézeten vannak, hogy ezen országok közös kereszténységére és az alattvalóknak fölvirágzására nézve szükséges a Lengyelország és a Csehország közötti jó barátság és egyesség mielőbbi megújítása és megerősítése.

Ha ez megtörténik és a lengyelek emlékeztetnek Felséged ilyetén nyilatkozata és iránt mutatott szomszédságos jó akaratára, akkor ők fogják legjobban érteni, királyuknak is ugyancsak azt tanácsolni, hogy Felségeddel békét kössön és azt megtartani igyekezzék.

És erre nézve mindenesetre fogják tudni teendőjöket Felséged alattvalói Csehországban és az ebbe kebelezett tartományokban.

A magyarok gyöngeségét illetőleg. Ezen pontnál eszünkbe jut, hogy eddig minduntalan hallhatta Felséged, hogy a lengyelek és erdélyiek királyai a török elleni oltalom nyújtásának ürügye és vígasztalása mellett igyekeztek a magyarokat magukhoz édesgetni és

Felségedtől eltántorítani, hogy ilyformán lassankint az egész országot hatalmukba kerítsék. — Az tagadhatatlan, hogy a magyarok mostanáig Németországot követték, érte éltöket és véröket áldozták; azért is méltányos őket, mint védfalainkat, — megtartani s rólok gondoskodni; mert ha Magyarországot elveszítjük, megszabadításunk és védelmünk német parasztjainkra háramlana, akkor szabadulásunk sokkal bajosabb lesz. A magyarok már jó ideje az osztrák ház rendelkezése és oltalma alatt állanak; eddig azonban legtöbb kárt ők szenvedtek és a legtöbb veszély őket érte a halálos ellenségtől, elvesztvén emellett országuk és népük legnagyobb részét; az ellenség most is naponta megsemmisíti, elpusztítja, agyonveri őket és oda jutottak, hogy már csak kis maradék van belőlök és habár őket e részről oltalmazni akarták, mégis ők szenvedték a legtöbb veszteséget; világos tehát, hogy azon meggyőződésre és gondolatra jutottak, miszerint mentől tovább vannak német kormány alatt, annál inkább tönkre jutnak. — Azért is ügyeik rendezésére jobb tanácsot nem tudnak maguknak adni, mint magukat a török uralomnak megadni, vagy a lengyelhez vagy Erdélyhez csatlakozni, hogy ők is mint az erdélyiek és az oláhországiak és ezeknek helyei, a török napi támadásai ellen utóbbinak oltalma alatt biztosítva legyenek.

Azért szükséges és magában véve méltányos, igyekezni a a magyarokat jó indulatban megtartani, hogy őket mint védő falakat és védelmöket élvezhessük s az ellenséget általuk föltartóztathassuk. Azaz, jól kell őket tartani; meg kell nekik fizetni, mit méltányosan megérdemelnek; a legelőkelőbbeket és legérdemesebbeket vonja közülök Felséged magához; meg kell gondolni szükségöket és méltányosnak lenni irántok; aztán ha idejönnek, — valamelyikök maga vagy barátja fölszabadítására költséget fölvenni — ilyen alkalmaknál eddig kevés előzékenység lett irántok mutatva; itt meg lesznek koppasztva, s ha mindjárt adnak is nekik valamit, azzal oly soká föltartóztatják őket, hogy kénytelenek majdnem az egészet, de legalább a felét az itteni korcsmárosoknál fölemészteni; ilyformán ez által sincs segítve rajtok, mi végből ők aztán neheztelnek és bosszankodnak; ezen körülményeket szintén meg kellene változtatni és javítani, a magyarokat barátságosabban és értékesebbnek tartani és Felséged iránt hűvé és ragaszkodóvá tenni,

hogy kedvet kapjanak a németeknél és a német felsőbbség alatt maradni; — és jó egyetértés tartandó fönn kettejök között; mert az egyetértés tart fönn minden dolgot, és megmutatta a tapasztalás, hogy Magyarországon is a legtöbb baj onnan származott, hogy a magyarok és németek nem egyenlőn vonultak be.

Erre nézve sok haszna volna annak is, ha Felséged a legközelebbi Rákosnál magát az ő hűséges urokul és előljárójokul nyilatkoztatná ki; a magyaroknak cselekedeteikben és kívánságaikban lehetőleg gyorsan és méltányosan igazságot tenne és szerezne és arra törekedne, hogy érzelmeiket magához vonja és megnyerje; a kik közöttük más érzelemmel vannak, az mi hamar meglátszana, és ezek iránt is Felségednek tanácskoznia és viselkednie kellene.

Mily messzire szabad a végbelieknek megengedni, hogy az ellenségen magukat megbosszulják. Következik tovább azon mértéknek és czélnak megadása, hogy a végbeli hadi népek mennyire merészkedjenek az ellenség ellen, ha az Ő Felsége ditiójában kárt okozna. Itt legelső sorban meg kell gondolni, hogy a magunk dolgai mennyire vannak ellene s egyéb választás nincs, minthogy vagy békét kell vele tartanunk vagy a legnagyobb veszélylyel ellene harczolnunk. — Ily körülmények között a szükség békére kényszerít bennünket; a természet azt mutatja és tanítja, hogy a gyöngébb mindig engedni kénytelen az erősebbnek és ezen ellenséggel, ki nem egyéb mint Isten ostora, általában úgy történt, hogy a kik neki erőszakkal ellenállottak, azok szolgaságra, vagy hasonlón tönkre jutottak; a kik pedig idejében kitértek nekik, azok maradtak; mint az erdélyiek, oláhok, örmények, a georgiaiak és mások is, kik velök idejében szövetséget kötöttek, megmaradtak. — Ha mindjárt adót fizetnek is, mégis megvan saját kormányuk, vallásuk, nyelvők és saját igazságszolgáltatásuk. — Ellenben a görög ázsiai és más helyek népei, kik neki erőszakkal ellentállottak, ki lettek írtva vagy rabszolgákká téve. — És most be kell ismernünk, hogy azon esetre, ha háborúra kerülne a dolog, mi vagyunk a gyöngébbek és mi ennél fogva a legnagyobb veszélynek vagyunk az esetre kitéve; azért tehát méltányos Felségednek arra törekednie, hogy Felséged végbeli népei és alattvalói ne nagyon merészek és ingerkedők legyenek, időszerűtlen lármát ne

okozzanak és meggondolják, miszerint ha nyilt háború üt ki, részünkről csaknem minden időben gyöngébbeknek találtatunk és hátrányban kell maradnunk.

Azért is először arra kell törekedni, hogy a határokon mindenütt elegendő hadi nép legyen kéznél, kik az ellenség mindennapi, rendes becsapásait és portyázásait föltartóztathassák; azok jó rendben és fegyelemben tartassanak; kapitányaik engedelme és parancsa nélkül tetszésök szerint ki ne rohanjanak; hogy ezen hadi népek fizetve legyenek és ok ne legyen nekik adva arra, hogy szegénység miatt rablásra és portyázásra vessék magukat és helyeikből kilovagoljanak. Eddig az bizonyúlt be, hogy ott, hol nincsenek megfizetve, nem is lehet őket kormány alatt tartani; már pedig ha az ellenség támadást intéz, ezeknek kellene védekezniök, de legkevesebb részök lévén kéznél, ezekkel az ellenség csaknem azt teszi, a mit akar, minden ellentállás nélkül. Ellenben úgy látszik, hogy azon helyeken, hol az őrség jól el van látva, az ellenség legkevesebb beütést kísért meg. — Eger ezért tartotta fönn magát legtovább; ott legkevesebb kárt okozott az ellenség; annak oka az, hogy a hadi nép jó ellátásban részesül, létszáma teljes, az ellenség szeme elé vonulhatnak; az ellenségnek úgy kell félnie ő miattok, mint ők félnek az ellenség miatt.

Hogy azonban az ellenség más helyeken oly gyakran beüt, mint Kanizsán, a bányavárosok előtt, Horvátországban, az nem csoda; mert tudja, hogy az őrségek ott mily silányúl vannakel látva.

Szintúgy tapasztaltuk, hogy azon panaszokra, miket Felséged a portához vagy a pasához beterjesztett, nem lehet bizakodni: sőt az ellenség ehhez még gúnyolódik; az úr általán kevesett érdeklődik a panasz iránt, melyet szolgája felől hall, ha csak ez valamit ura hasznára cselekedett és tett.

Hogy tehát az ellenség becsapásainak eleje vétessék, annak módja: a határok helyes és elegendő megszállása, az útak elzárása, a hadi népnek teljes létszámban való tartása. Akkor a törökök nem fognak 20—30-ával jönni, könnyelműen beütni és szabadon rabolni és portyázni; akkor aztán nem csak azt kell meggondolniok, hogy miképen akarnak biztosan az országba és Felséged ditiójába betörni, hanem hogy miképen akarnak kár nélkül aztán vissza is jutni.

És ha szorgalmasak akarunk lenni, a mieink, jó kémek és állandó szorgalmas megfigyelés által, mindig kipuhatolhatják és kitudhatják, hol szokott az ellenség beütni, hol ki és be vonulni, hol aztán elibök vághatnak, őket megverik, vagy legalább is a zsákmányt tőlök részben elvehetik.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a törököket többször s gyakran akkor verték meg, mikor ilyen rablás után zsákmánynyal visszafelé vonultak.

Minden kapitány vigyázzon tehát, hogy az alárendelt hadi népet vaktában kirohanni ne engedje, hanem jó értesüléssel a felől, hogy mily erőben és mily távolságra található az ellenség, hogy tehát meg ne kísértse azt, mit előnyösen és biztosan el nem tudna végezni.

Nagyon szükséges továbbá, hogy főképen most, mikor a magyarok, mely különben is jó hadi nép e határokon, ennyire megfogytak és nehezen kaphatók vagy megtarthatók, hogy óvakodjanak e végbeli népet elfecsérelni, nehogy, mint az eddig gyakran történt, félrevezettessenek, török törbe jussanak és ott nyomoruságosan tönkre menjenek; a mint később látható, az ellenség népben nem szűkölködik, ennek folytán minden dolgát oly előnyösen és biztosan végzi, hogy ilyen esetekben, úgy békében mint háborúban elegendő hadi nép nélkül alig tehető kár benne.

Ellenben, ha a mieinket kieresztik zsákmányolni, ezek e közben agyon veretnek, elfogatnak, Konstantinápolyba vitetnek, hol be kell panaszolniok saját kapitányaikat és ezzel aztán Felséged méltányos és magas panaszait visszautasítják és mindazon dolgok oka egyedül Felséged szolgáira hárúl és a mi jogtalanságot és méltánytalanságot Felséged ditióján az ellenség elkövet, azt ezzel kimentegetik; ennek folytán Felséged kettős kárt szenved: először: elveszti jó embereit, másodszor: egész méltányos panaszai a portánál vagy a pasánál ezzel befejeztetnek és megsemmisíttetnek.

Azért is a végeken a kapitányoknak még egyszer minden szigorral elrendelendő, megfelelő instructió és parancs adandó, miképen viselkedjék mindenik a török beütés esetén, meddig szabad mindeniknek kiterjeszkednie és hogy mindig szem előtt tartsák, hogy Felséged hadi népét vigyázatlanúl félre ne vezessék vagy szerencsétlenségbe ne sodorják.

Ha az ellenség igen közel jön Felséged ditiójához, vagy kárt okoz benne, minden kapitány mutassa magát hadi népével az ellenségnek; ha azonban észreveszi, hogy nincs előnyben az ellenség fölött, veszteség és nagy veszély nélkül semmit el nem érhet, akkor jobb ha ismét visszavonúl és könnyelműen veszedelembe nem rohan, hanem jobb alkalmat vár be; nem pedig mint a magyaroknál szokás, hogy ily esetben meg nem állapodnak, hanem minden rend nélkül az ellenség közé rontanak, a miért is gyakran kárt szoktak szenvedni.

És mivel tudvalevő dolog, hogy a törökök lovaik számára nézve a végeken a huszárokat messze fölülmúlják, szükségesnek látszik, hogy Felséged a jelentékenyebb határokon annyival több német lovas lövészt tartson, kik ezeket a magyarokat támogassák és a törököt fölülmúlják; — mert ez idő szerint a kézi lőfegyver legfőbb előnye Felséged hadi népének ezen ellenséggel szemben; ép azért azonban ezeknek nem kell nehéz lovakat vagy méneket átengedni, hanem a lovas lövészek igyekezzenek jó saját lovakra szert tenni, melyek ezen huszárokat követhessék és velök együtt elő és elsietni tudjanak.

A gyalog néppel igen gyarlón megy a harcz nyilt terepen, ha nincs lovasság mellette; erre nézve is szükséges volna a kapitányoknak megrendelni, hogy ne vezessék azokat messzire, ha csak nincs nehány kocsijok, szekerök kettős kapcsokkal együtt, melyek mögött a török portyázók elől oltalmazhatják magokat és tartózkodhatnak és szükség esetén megint elvonulhatnak.

Végezetül tehát: Ne legyen többé megengedve a kapitányoknak az ellenséget ezen békeidő alatt megtámadni, csak akkor, ha azt friss tetten, nevezetesen: rablóson, a nép elhurczolásán vagy hasonló ellenséges cselekedeten kapják, és tőle valami előnyt kierőszakolhatnak. — De magában egyik se merjen beütni az ellenség ditiójába, csakis a főkapitányaik tudomásával, kik minden kerület fölibe vannak rendelve, — mint Rueber Felső-Magyarországon, Forgách a bányavárosokban, a győri főkapitány a Duna és a Balaton között, a kanizsai főkapitány és a két helyettes kapitány Horvátországban és a vend határszélen.

Ezen most nevezett főkapitányoknak álljon hatalmukban, tetszésök és belátásuk szerint, de csak némely különös esetben, és

a fővezer vagy helyettesének tudtával és engedelmével, kit Felséged egyátalán a végek kormányára e helyett állítani és rendelni fog, a mint azelőtt a nem rég elhúnyt legkegyesebb emlékű Császári Felség ilyest a horvát és vend kapitányoknak is, a mint azt nem régiben Felséged a bányavárosok főkapitányának is némely különös esetben engedélyezett. — Ha t. i. az ellenség betör, és ha aztán ezt, vagy nagyon erős lévén nekik, vagy máskülönben nagyon hamar eltünvén előlök, Felséged ditiójában el nem érik vagy meg nem károsíthatják, hogy aztán üldözve, nyomukban az ellenség földjére beüthessenek és minden lehetőséget megkísérthessenek, hogy az ellenségnek hasonló kárt okozzanak, melynek azonban mindnek azon elővigyázattal kell történnie, mint azt föllebb mondtuk, hogy t. i. a hadi nép félre ne vezettessék. Ezen fönnebb előadott rendeletnél maradjon tehát Felséged, és azt a többi kapitányokkal is közölje, és különös büntetések nevezésével tartassa és parancsoltassa meg.

A magyarok visszatartása a zsákmányolástól; azért való büntetésök és kiküldetésök. Ez az, mi a rendes és fölállított végeket illeti; tény azonban, hogy a legtöbb úr és nemes ember Magyarországban, kik valamennyire vagyonosak, saját szolgákat és lovakat csak azért tartanak, hogy azokat zsákmányra kiküldjék, és az ellenség földjén raboltassanak velök; ezeknek segítenek aztán a fölfogadott hadnagyok, főkép Felső-Magyarországban, hozzájok adván népeiket. — Ezek intézik a legtöbb támadást, és ezek okai a panaszoknak, melyeket a törökök Felséged hadi népei ellen felhoznak; ezek okozzák leginkább azt is, hogy az ellenség gyülekezik ellenök, és gyakrabban nagy kárt okoz, és ilyenkor minden hiba Felséged felállított végbeli vitézeire lesz tolva.

A mint az Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak tudomására jutott, a legkegyelmesebb emlékű császári Felség ezt ezelőtt többször komolyan beszüntette és betiltotta; azonban e tilalom nem lett föltétlenül teljesítve.

Ezt a legközelebbi Rákoson szóba kellene hozni, a mennyire az Felségedet és Felséged végbeli hadi népét illeti, és arra törekedni, hogy azokra, kik ilyen rablókat és szabad hajdúkat tartanak, komoly büntetés szabassék, és ez mindenkin irgalom nélkül végrehajtassék, kitöltessék és kezeltessék. — Megrendelendő a végeken,

főképen a kapitányoknak, hogy erre szemügygyel legyenek, és az ellene vétkezőket, kiket friss tetten kapnak, maguk elfogják és büntethessék; különösen, hogy szigorú büntetés terhe alatt meg legyen nekik tiltva ilyesvalamit alárendelt hadnagyaiknak megengedni, még kevésbbé, hogy maguk tartsanak szabad hajdúkat és közös zsákmányon osztozzanak másokkal.

Azon szolgálatbeli emberekre is megérdemlett büntetés szabandó ki, kiket ilyen friss tetten, rablás közben rajta kapnak; a mint az Felső-Magyarországon jelenleg már szokásban van, hogy azok t. i. hadi törvényszék elé állíttatnak, és ott ítéltetnek el és büntettetnek meg; ezenkívül még megfontolandónak találják Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak, hogy a rablott jószágot, mit így Ő Felsége tilalma ellenére az ellenségtől vagy Ő Felsége ditiójában elfoglaltak, Felséged legközelebbi kapitánya, ki őket friss tetten kapta, elvegye tőlök és annak fele Felségedet, másik fele pedig azon kapitányt illesse, ki őket rajta kapta.

Ebben az a legnagyobb baj, hogy ezen hadi nép nincs mindenütt Felséged fizetett szolgálati egyéneinek és ezek kapitányainak alárendelve; hanem a legelőkelőbb magyar urak és nemes emberek tartják és látják el őket; és tehát ha nem kapják őket friss tetten, a mi igen ritkán történhetik veszedelem, és a nélkül, hogy embereinkkel tusakodásra ne kerüljön a sor, — az alispánok nem akarják megengedni, hogy a gonosztevők hadi törvényszék vagy a kerületi főkapitány elé állíttassanak; hanem azt akarják, hogy azok rendes törvényük előtt panaszoltassanak be, és hogy a dolgok az ő lassúbb processusok szerint intéztessenek el, s így azokat büntetésbe hozni nem lehet.

Ennek folytán Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azt tanácsolnák alázatosan Felségednek, hogy a következő országgyűlésen Felséged ezen czikkelyt újíttassa meg, és magyaráztassa oly formán, hogy a béke daczára portyázó hadi népek, legyenek azok huszárok vagy hajdúk, Felséged fizetett vagy magyar urak szolgái, vagy maguk szabad nemesek és hadi népek, megbüntetése főképen a kerületi kapitány által, továbbá minden hely kapitánya által történjék, hogy ha bár hol is friss tetten éretnek.

Azon nemes urak és hivatalbeli férfiak ellen azonban, kik ilyen rabló és békeszegő népet tartanak, és a mennyire amaz a

rendeknél kieszközölhető nem lehetne, elégedne meg Felséged az említett magyar decretumok büntetésével; hogy t. i. azok a kerületi kapitányok és a kapitányok által Felségednek följelentetvén, vagy a nádornak minden hosszas processus nélkül a «Directorem causarum» által bevádoltatván, a decretum alapján a tettessel egyenlő büntetésben részesüljenek.

Továbbá miután azon tettesek és hadi népek végett, kik friss tetten nem kapatnak, hanem később a megyékben köröztetnek, azon akadály áll elő, hogy azokat az alispánok, a kerületi kapitányok kívánságára kiadni és hadi törvényszék elé állítani nem hajlandók, hanem azt akarják, hogy azokat székök előtt vádolják be; hogy azok ezentúl inkább átadassanak és szigorúan büntettessenek.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak úgy vélekednek tehát, hogy Felséged a következő országgyűlésen a magyar rendeknél szintén arra törekedjék és igyekezzék, hogy az alispánok kötelesek legyenek az ilyen tetteseket a kerületi kapitánynak kiszolgáltatni és a hadi törvényszék előtt igazoltatni és pedig különös büntetés mint: hivatalvesztés s pénzbüntetés terhe alatt, és hogy engedetlenségök esetén a kerületi kapitányoknak hatalmukban álljon azon tetteseket kerestetni és elfogatni.

És miután a magyar hadi törvényszék egyedül Felső-Magyarországon van berendezve, a többi két kerületben azonban még nincs, adjon Felséged parancsot azoknak fölállítására ottan is, valamint, hogy mindenik mellé külön hadbiró adassék, es ha szükséges, a következő Rákoson ezt a magyar rendeknek is adja elő, hogy decretumokba beczikkelyeztessék, hogy így annál inkább kezeltethessék.

Szintén szükségesnek találjuk, hogy a magyar gyalog és lovas hadi nép hadi czikkelyekre esküdjék minden végeken, a mint az jelenleg Felső-Magyarországban történik és szolgálatukban e szerint igazodjanak; mert ez által annál jobban lesz lehetséges a magyarok közt mindenütt hadi rendet és fegyelmet tartani, és a kihágásokat a hadi törvényszéknél e szerint büntetni.

IV. Az építkezési ügyekről.

Az épületek ez idő szerint úgy a véghelyeken, mint itt a fővárosban (t. i. Bécsben, hol a haditanács székelt) annyira megromlottak, hogy ezen ügy maga nagy szorgalmazást és javitást igényel és pedig a mint az a Flsgednek benyújtott propositióban mondva van: ez az egyetlen eszköz, mely által Flsgd az ellenség erejét és előnyomulását föltartóztatni képes és a mely mögött országai és népei biztonságban lehetnek.

És mivel ugyanazon articulus elején említés van róla téve, hogy vajjon ezen város erődítéset most mindjárt meg kell-e kezdeni, vagy pedig csak akkor, ha Flsgd a többi végbeli épületekkel rendbe jön, Ő Fensége és a meghívott tanácsosok és urak el nem mulaszthatták, erről tanácskozni és azt vélik, hogy azon esetre, ha a mostani török szultán megszegné a békét, — melyben Flsgd úgy sem bízhatik többet, mint a mennyire azt a török szultánnak megtartani tetszik — vagy pedig más ok miatt háborút kezdene Flsgd ellen, és őt ez esetben se Kanizsa, se Eger nem volna képes feltartóztatni, ha teljesen ki volnának is építve, egyenesen ide venné útját a főváros és az ország szíve felé; Győr várát bizonyos számú néppel könnyen körülzárolhatná és maga mögött hagyhatná, mert népben úgy sincs nála hiány.

Ehhez járul még azon körülmény, hogy ez a szultán fiatal ember és oly uralkodó, ki a legfőbb czél elérésére törekszik, mire már elődei is hiába törekedtek, hogy dicsősége annál nagyobb legyen.

E tervében őt csak megerősítheti annak tudata. hogy a főváros erődítményei némely helyen mily hiányosak és mennyire meg vannak rongálva, mely körülmény nem is maradhat titokban előtte; hogy tehát: mindjárt megérkezése első napján a közelbe jöhet táborozni, ágyúit előhúzathatja és janicsárjaival egész a contre-escarpeig juthat, aknáit ezalatt az árokig fúrathatja, a falak ellenében magát elárkolhatja és így tehát tetszése szerint aláásással vagy másként dolgozhat a falak és árkok ellen, és ha aztán ágyúval és néppel a mieinket messze fölülmúlja, rohamhoz foghat. Mindezt az ellenség az utóbbi évek alatt úgy megtanúlta és tudja,

hogy a leghatalmasabb és legtökéletesebb erősségek: Nicosia, Famagusta, Goleta, Tunis se állhattak neki ellent.

És mivel ez a legjelentékenyebb város, melyről a kereszténység és a törököknél szó lehet, melynek az ellenséget föl kellene tartóztatnia, valódi kulcsa nemcsak Flsgd országainak és az ezekkel határos királyságok s tartományoknak, hanem az egész német birodalomnak s a többi kereszténységnek. Ha tehát ezen nevezetes helyet — mitől Isten őrizzen — elveszítenők, a többi határszélek se tarthatnák magukat, hanem az egész országgal együtt az ellenség kezei közé kerülnének; nem lehet eléggé fájlalni, hogy ezen oly fontos mű 10—12 év óta annyira el lett hanyagolva és más csekélyebb jelentőségű művekre oly sok költség fordíttatott. — Ő Fnsge és a meghívott tanácsosok tehát nem tanácsolhatnak egyebet, minthogy Flsgd legfőbb gondja e város megerősítése legyen és hogy ne mulaszszon több időt, hanem minden szorgalommal es költséggel oda igyekezzék, hogy ezáltal olyan helyet szerezzen magának, a melyen keményen megvetheti a lábát a török szultán ellenében, a min ez betörje a fejét, ha birtokára vágynék; jöjjön bár, a mikor akar.

Most aztán az a kérdés, honnan kell venni az erre szükséges kiadást és költséget?

A Flsgnek benyújtott propositióban meg van említve, hogy Flsgnek a végbeli építkezésekhez 100,000 frtra lesz szüksége, a mint ez a végbeli kiadások kivonatában is meg van jelölve és ki van vetve. Mivel azonban jövőre a birodalmi segély engedélyezve lesz, mely időre a kivetett építkezési segély 600 arany frtot tesz ki, Ő Fnsége, a meghívott tanácsosok és urak szükségesnek látják, hogy Flsgd ez éven, sőt még mielőtt ezt megkapja és anticipálhatja, 300 arany frtot vagyis az építkezési költségeknek felét ezen városra költse; a másik felét, 300 arany frtot, pedig a többi főbb véghelyekre, mint Szakmár, Tokaj, Szendrő, Eger, Ujvár, Kanizsára fordítsa, a mint erről később lesz kimerítően említés téve. Ezenkívül remélhető, hogy azon esetre, ha a szomszédos fejedelmek, ú. m. a bajorországi, a salzburgi, a passaui, valamint Flsgd saját cseh, morva, felső- és alsó-ausztriai tartományai, valamint a többi keresztény népek és hatalmasságok segíteni fogják Flsgdet egy vagy más szükséglettel és e munkában hűsége-

sen fogják támogatni, ha csak látják, mily erélyesen fog hozzá Flsgd: úgy hogy remélhető, miszerint Flsgd ilyformán kevesebből is kijön itt évente, mint 300,000-ből; a maradékot tehát aztan szintén a véghelyekre fordíthatja.

Az is bizonyos, hogy Flsgd a békés időben semmivel se szerezhet magának annyi dicsőséget és becsületet, mint ezen városának fölépítése és megerősítésével, a mi oly fontos a keresztényekre nézve, nemkülönben saját személyére nézve is, hogy bizalommal várhassa be a török támadását.

Ezzel ellenkezőleg mi se lehet gyalázatosabb, minthogy ily kitünő alkalom és szükséges építkezés mostanáig el lett mulasztva és legnagyobb veszedelmünkre elhanyagolva, mit valamennyi idegen nemzet, sőt maga a halálos ellenség is csak kicsinylőleg vehet észre.

A végbeli építkezések megbeszélése végett egyik kerület a másik után vétetett elő.

Ezek között pedig legelsőnek *Felső-Magyarország*. Erre nézve Ő Fnsge, a meghivott tanácsosok és urak meghallgatták Rueber János véleményét és legelőször is azt találták szükségesnek, hogy Flsgd az építkezésekhez Felső-Magyarországon külön építkezési biztost tartson, a ki a főkapitány mellett az épületeket megtekintse és ezeket a Flsgd által helyben hagyott minták és tervek szerint folytathassa; utána legyen, hogy az építészek és munkások becsületesen dolgozzanak, hogy a robot és a robotpénz behajtassék, és más egyéb készpénz, mit Flsgd odarendel, hasznosan és arra, a mire kell, fordíttassék; és nehogy az építkezési fizetőmesterek vagy építkezési irnokok által másféle czélokra fordíttassék, miáltal az építkezés hátráltatva van és hosszú időre elhalasztódik; szóval mindaz kötelességében álljon, mit külön megszerkesztendő instructiója előírand.

Ezen hivatalba Flsgd hadi tanácsosa Sara Pál hozatik javaslatba és mivel ő tapasztalt katona, ostromban is részt vett és mindenfélét látott és tapasztalt, a mi ilyen hadi épületekhez szükséges és különben is Felső-Magyarországon lakik és ezért is inkább alkalmas erre, mint az, kit talán messze földről kellene ide rendelni. Ennek folytán Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és polgárok őt találták a legalkalmasabbnak; habár tagjai már kissé gyöngék

is, testben mégis oly egészséges és erős, hogy lovagolni és kocsikázni képes és minden dolognak utána lenni és azokban rendelkezni tud.

Az építeszek instructióinak már meglévő pontozatain kívül azokhoz még a következők csatolandók:

Először, hogy az építkezési fizetőmesterek, vagy hol ilyenek nincsenek, az építkezési irnokok, kik az építésre szükséges pénzt fölveszik és kiadják, ne saját belátásuk szerint kezeljék azt, mint az eddig történt; ha egy összeg pénz megérkezik, rögtön saját magukat s a ki még velök tart, fizetik ki legelőször és aztán az épülettől megvonják azt, a mi a legszükségesebb, és így azt érik el, hogy a falazat s egyébb munka, min kevéssel is lehetett volna segíteni, összedől és megakad, mert a hozzájok való munkások nincsenek fizetve.

Hanem hogy minden pénz, mi építési czélokra van szánva, Felső-Magyarországon legelébb is a hadi fizetőmesternek adassék át és ez aztán a főkapitány és az építési biztos rendelete szerint, kik mindig vigyázzanak reá, kiutalja azt az építési fizetőmestereknek és építkezési irnokoknak olyan összegekben, milyenre havonkint, hetenkint szükségök van.

És hogy ez így legyen, ott, a hol az épületeket emelik, minden ezredesnek és kapitánynak utána kell néznie, hogy az építkezési fizetőmesterek és irnokok a nekik megszabott építési rendet betartsák és a pénzt arra költsék, mire az szánva van.

Legyen minden ezredesnek és kapitánynak annyi hatalma az epitőszemélyzet fölött, hogy az esetben, ha ezek hűtlenül vagy illedelmetlenül viselnék magukat, az építkezési biztosok közbenjárásával elfogathassák és büntethessék őket; legyen az, hogy az alájok rendelt épület külön költségen vagy csak robottal vagy más egyéb segítséggel javíttatik.

Szintúgy kötelezzék magukat a hadi fizetőmesterek, hogy az építkezésekre szánt pénzt se a főkapitány, se a kamara, se más parancsára egyébre, mint pusztán építkezésre ki ne adják.

A nyugta igazi helyén maradt t. i. a kamaránál és a könyvelőségnél. Megrendelendő és ellenőrizendő minden építkezésnél, hogy az építkezési fizetőmesterek, építkezési irnokok és hasonló hivatalnokok saját szekereiket, lovaikat és szolgáikat az építés-

hez ne ereszszék, melyek általuk inkább a saját, mint az építés hasznára fordíttatnak: Flsgdnek azonban mégis a teljes fizetés számíttatik fel érettök.

Minden építkezésnél gondolni kell arra is, hogy a munkát, a mennyire lehet, nem napi díj vagy napi munka szerint, de bizonyos mérték szerint: tehát réteg szerint, ölszámra vagy hasonlólag számítsák és ezt meg kell rendelni az építkezési biztosok és építkezési tiszteknek is és instructióikba bekebelezni, hogy ez által minden csalásnak, mint a napi munka fölrovása s hasonlók, eleje vetessék.

Azon robot, melyet a magyar rendek az építkezésekhez engedélyeznek, tekintélyes segítség, melynek nem szabad úgy, mint eddig, bekövetelletlenül maradnia; sőt inkább ugyancsak itt Felső-Magyarországon külön behajtót kell megbízni vele, a ki a főkapitányhoz és a biztoshoz legyen utasítva, hogy ezek rendelete és parancsa szerint a robotot behajtsa és fölhasználtassa ehhez vagy ahhoz az épülethez, a szerint, a mint itt vagy ott van reá szükség; a ki e felől számadást vezessen, vigyáz arra, hogy főképen azon robotok, melyek a végházakhoz közel vannak, főképen a fuvarok, ne készpénzben fizettessenek, hanem természetben adassanak; melyek azonban a házaktól távol vannak, vagy máskép nem értékesíthetők oly előnyösen, azokért pénzt kell követelni és ez ép úgy, mint más építkezési költség, az építkezési fizetőmesternek adandó át és ilyen esetben a behajtó legyen köteles számadást is előterjeszteni a kamarának.

Ezen behajtó behajthatná és bekövetelhetné egy füst alatt a megyéktől is a continuumot, hogy azt azon helyek számára tartsák fönn, melyeket a főkapitány megjelöl; s a kik ezt nem akarnák betartani, azok pénzt adjanak a behajtónak érte, hogy a főkapitány ezen pénzen más zsoldos szolgaegyéneket fogadhasson föl; a kik azonban pénzt se akarnának adni, nevezze meg azokat a főkapitánynak, a ki aztán a magyar országgyűlési határozatok betekintése után tudjon velök pörölni.

Az ilyeneket a következő magyar országgyűlésen is föl kell jelenteni és oda törekedni, hogy ezen robot kiosztása egyedül Flsgedre magára bízassék, a mint azt legkívánatosabbnak látja.

Miként azt a felsőmagyarországi végeken gondoltuk, úgy

lehetne azt intézni a bányavárosi kerületben is a főkapitány alatt, a Duna és a Balaton között a győri kapitány alatt, a Balaton és a Dráva között a kanizsai kapitány alatt, vagy a dunáninneni főkapitány által, a horvát és vend határszélen a két helyettes kapitány alatt és mindezen helyeken ezekhez robotbehajtót fogadni és tartani.

Felső-Magyarországon Kugler Sebestyént dícsérik erre valónak, mint olyan embert, ki bírja a német, latin, magyar és tót nyelveket; a többi helyeken a magyar kamara tanácsával a főkapitányok, győri s kanizsai kapitányok, a horvátországi és vend helyettes kapitányok által választatnak és fogadtatnak meg.

Ez az, a mi az építkezéseket *általában* illeti, következnek a végházak különösen.

Felső-Magyarország.

Szakmár ez idő szerint a legjobb és legtökéletesebb hely csaknem egész Felső-Magyarországon; töltött sánczokkal helyes arányban épülve, itt egyedűl csak a sánczok alját kell köröskörűl kőfallal ellátni, hogy az összeomlástól annál biztosabbak és annál állandóbbak legyenek.

Továbbá a bástyaüregek a harántvédek alatt kissé szűkek; ezeket is, a mennyire lehet, tágítani és falazni kell.

Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak úgy vélik, hogy erre évente 4000 frtot kell fordítani, mely 6 év alatt kitesz 24,000 forintot.

Azonkívül még befejezendő volna itt a hadi szertár is, melyre nézve a szepességi kamara tegyen rendelkezést a szakmári provisornál, hogy ez az uradalmi jobbágyokkal bevégeztesse és különben is segédkezzen hozzá.

Ecsed a Báthory Miklós birtokában van: ő tőle magától, valamint a természettől is erősen és szilárdan van építve; miért is nincs rá szükség, hogy itt Flsgd valamit építsen.

Tokaj iránt úgy vélekedünk, hogy az elkezdett bástyát, a mint az most megvan, javítani és főképen a Bodrog felőli védfalat a mellékelt minta szerint befelé kell húzni, hogy az erősség alap jához annál könnyebben hozzá lehessen a vízben férni.

És mivel e helyen a víztől és vízmosástól lehet tartani, az a vélemény, hogy néhány kővel telt ládát kell itt elsülyeszteni, melyekre ismét nagy, nehéz köveket kell helyezni, mint a milyeneket itt nagy számmal lehet találni; ez súlyával oly erősen lelépszik a víz fenekére, legyen ez bárminő tulajdonságú is, hogy a víz ezen súlyt előreláthatólag nem lesz képes elmosni, hanem a fa es a kövek egymással összekeveredve, olyan szilárdak lesznek, mint a kőszikla, a víz erejét megtörik és a bástyaépületet biztosítják.

Másodszor följebb is lehet még egy gátat építeni, mely a nagy és hatalmas folyót e szögeletről elterelné és így e helyet a vízmosástól annál inkább megóvná.

És a mennyiben ezen gát ostrom esetén az ellenség számára az erődítményhez átjáróul szolgálhatna, úgy véljük, hogy ily veszély esetén a gátat át lehetne vágni és a veszély elvonultával ismet helyreállitani.

Ezen bástyára 10,000 frt lett szánva, mely az oda tartozó robottal együtt minden elősorolt munkálatra elegendő volna.

Kálló szűk, és bizony szükséges volna kibővítése; de mivel nem jó sok ujat egyszerre elkezdeni, úgy vélik Ő Fnsge, a meghívott tanácsosok és urak, hogy elég volna, ezt jelenlegi állapotában és a huszárvárat megtartani, míg Flsgd a fő és a legszükségesebb építkezésekkel elkészül; ezen kijavítás pedig 2000 forintból megtörténhetik.

Kassa kijavítása is ugyancsak szükséges volna; mert ez a fővárosa ezen vidéknek, ez idő szerint azonban még szintén maradhat; majd ha az elősorolt épületek elkészülnek, a megyék segítségével, úgy mint azelőtt, a védfalak javítása folytatandó lesz.

Szendrő az elkészített és mellékelt minta szerint építendő tovább, a mint elkezdetett; belső harántvédekkel, hogy a hegyek felől az ellenség ágyúi elől biztosítva legyen. A régi vár teljesen lebontandó és az élelmi és hadi szertár, mint azelőtt el határoztatott, fölépítendő.

Úgyszintén az útat is, mely most keresztül megy rajta, a vár körül kell vezetni, hogy a parasztokat és idegeneket ne kelljen a várba beereszteni.

Vigyázni kell a régi vár felőli kapura is, hogy az bástyával legyen ellátva, hogy ne legyen az ellenség felé egész védtelenül.

Ezen épületre szükséges volna még 6000 tallér; és ha a pénz hiány nélkül kéznél van, kiépíthető volna a robottal együtt egy nyáron át.

A mi az építkezéseket illeti, e tekintetben a kraszna horkai, szádvári, putnoki, balogi és csetneki mellékházakat ide lehetne a szendrői kapitányhoz utasítani, a főkapitány és az építkezési biztos tudtával.

Szádváron és *Kraszna-Horkán* majdnem minden rozzant és össze akar omlani; Szádvár egész össze van lőve; még nincs kijavítva; ennek oka az udvarbíró és a kamara. Ez iránt utasítandó az építkezési biztos, hogy ezek, valamint a szádvári kút és minden egyéb, mi ott hiányos, kijavíttassanak; ezen két helyre utalványozna Flsgd még 1000 frtot.

Putnokon egy bástya van építve; ha ide, valamint Balogra 3—400 frt utalványoztatnék, mindkét őrház ki volna javítható.

Csetncket Szepes megyének kell felépítenie; ehhez e végett parancsot és utasítást kell intézni.

Ónod nem kevésbbé fontos. A tiszáninneni terület biztosítására igen jól szolgálhatna; fekvésénél fogva csekély költséggel is fel lehetne építeni. Mivel azonban nem lehet egyszerre annyi épületet elkezdeni, igyekezzék egyelőre Flsgd mint föntebb említtetett, e házat mentől előbb birtokába keríteni, *mert nem tanácsos ilyen házakat a magyarok kezén hagyni.*

Eger fölött sokat vitatkoztunk és beszélgettünk. A kegyes emlékű császár elhatározta azt Boldigara Octávián építőmester szerint felépíttetni, t. a belső és külső vár felépíttetvén, a kettő között árok legyen; ebből már készen van némi falazás: a két bástyán a nagy kapu mellett és a külső vár felé fekvő falakon, valamint a külső várban a hegy felé jobb kézt fekvő bástyában, azután a kapu mellett is.

Mivel azonban az elmúlt évben és ezen évben nem adatott reá építkezési költség, abban maradt az építkezés. E szerint csakis ezen fog múlni, hogy az épület a mellékelt minta szerint elkészüljön. (Itt következik a még elvégzendő építkezéseknek körülményes leírása; mi azonban a minta hiányában érthetetlen.)

E vár építésére Boldigara építőmester ajánlkozott, ha évente 16,000 tallért kap reá s kötelezi magát azt az oda tartozó robot se-

gítségével három év alatt felépíteni. Ő Fnsge, a meghivott tanácsosok és urak úgy vélik, hogy ha erre Flsgd legalább 60,000 frtot adna, tehát három évre évenkint 20,000 frtot, annál jobb lenne; ha nem, akkor az építkezéssel is lassabban kell haladni.

A káptalant és a várost figyelmeztetni kell itt és a kapitány által arra szoríttatni, hogy a kerítést és az árkot a többi épületek közűl kijavíttassák és biztosítsák, nehogy váratlanúl meglepessenek, mint az Kanizsán történt.

Eger közelében még két ház fekszik: *Sirok* és *Szarvaskeő*. Sirok a Homonnai István birtokában van; utóbbinak meg kell hagyni, hogy jól vigyázzon e házra; az egri kapitány is ügyeljen, hogy épülettel és őrséggel jól el legyen látva.

Szarvaskeő Flsgdé; most Kapi Sándor bírja. Ennek is szintén azt kell meghagyni és hogy az egri kapitány erre is ügyeljen.

Hátra van még *Munkács;* erről előbb egy terv készült el, a mely szerint építkezni kell. Mágocsinak, mint jelenlegi tulajdonosnak, szintén meg kell parancsolni, hogy e szerint folytassa az építést és ehhez tartsa magát, a mint arra kötelezte is magát és neki ezért az építési költségeket Flsgd meg is fizetendi és a másik összeghez számítja; erre is vigyázzon a főkapitány.

Az építőmesterek ez épületekhez Felső-Magyarországon ezek legyenek:

Boldigárát Egerből nem lehet elvenni; az épületet ő kezdte meg; neki is kellene azt befejeznie. A főkapitánynak, az építkezési biztosnak, valamint az egri kapitánynak kötelessége lesz arra ügyelni, hogy Boldigara valami ujat vagy mást, mint előbb említve volt, tanácsuk és tudtuk nélkül ne csináljon.

Tokajt elvégezheti Stella Kristóf, ki jelenleg Egerben van s Huetten Antal. Stella a kállói építkezésnek is utánna lehet; itt különben rendelkezhetik az építési írnokkal is.

Szendrő és a mi ehhez tartozik, bízható Planken Jánosra, ki különben főhadiszertárnokhelyettes s ennek távollétében Carogó Domingóra, ki úgyis itt Szendrőn szolgál.

A bányavárosi kerület.

Murány a legszélső és legközelebb van Felső-Magyarországhoz; messze bent a hegyek között fekszik, a hol az útak Felső-Magyarországba visznek; van szorgalmas kapitánya, ki maga néz minden után; ez idő szerint itt nincs szükség semmi új intézkedésre vagy építkezésre.

Libetbánya és Breznobánya két nyilt város közel az erdőhöz; itt se a kapitánynak, se a trabantoknak nincs kastélyuk vagy erődjük, a melyben ellentállhatnának, hanem csupán pontos és szorgalmas őrségre és az erdőre vannak utalva. Czélszerűnek látszik Breznobányán a tanácsház, Libetbányán a templom körülkerítése és védelemre való berendezése; meghagyandó a főkapitánynak és az építési biztosnak, hogy az említett két helyen, vagy egyátalán ott, hol azt alkalmatosnak találják, két kastélyt építtessenek; ezeknél leginkább a lakosoknak kell segédkezniök; ha aztán építési eszközök, vasszerszámok és kézmívesek fizetésére lesz szükség, meg lehet azt adni a bányavárosok építkezési költségéből vagy pedig a robotpénzből.

Bozók egyike a legerősebb házaknak e kerületben; kőfallal van körülvéve, jó helyen fekszik, nincs dominálva semerről se; meg van azonban azon hibája, hogy nincs vize; jelenleg is csak néhány kútban; de mióta Kékkő és Divény elveszett, nincs e vidéken alkalmatosabb hely, hol igazi főerősséget lehetne építeni, mely a bányavárosokat biztosítaná és az ellenséget képes volna föltartóztatni.

Addig is az itteni tulajdonosnak Fanczinak kívánsága és a főkapitány tanácsa szerint egy ácsot és egy kőmívest kell ide küldeni, kik a legfőbb hibákat kijavítsák a falakon és az épületen; ez nem kerülne sokba.

Korponát nem lehet másként építeni; ha Bozók a föntírt módon meg lesz erősítve, ez maradhat a régi állapotban; mégis szükséges volna azonban haladéktalanúl robotot rendelni ide, hogy kissé kijavitsák.

Csábrágot semmi áron se lehet megerősíteni; habár ágyún kívül más egyébbel nem is lehet neki ártani; ágyúval azonban

annyira körül lehet fogni, — lévén a körülfekvő hegyek által mindenünnen dominálva, — hogy a várban sehol sincs biztos hely. — E miatt is ez nem tekintendő egyébnek, mint őrháznak és fölösleges fáradság volt, hogy Kruschitz itt némely helyen oly vastag falakat rakatott; szintén javítandó az építési biztos belátása szerint.

Az előtte lévő magaslatra őrtornyot kell emelni; melyről kissé messzebbre lehet ellátni, és az ellenség betörését észrevenni, és így a figyelmeztető lövést annál biztosabban megadni. — Ennek az építkezési biztos tudtával kellene megtörténni. Kruschitz addig előlegezhetné a szükséges költséget.

Szittnyán nincs mit építeni; az őrségnek kell szorgalmasnak lennie, akkor soká maradhatnak biztonságban.

Bakabánya német ajkú lakosokkal bíró bányaváros; azért is el lett határozva, hogy árokkal és fallal kell körülkeríteni. — Ha aztán kő és mész lesz itt kéznél, folytatni kell az építkezést. — A költségeket a bányavárosi kerület néhány megyéjének robotpénzéből lehet e czélra venni, melyet jövőre szorgalmasabban kell behajtani és e czélra fordítani. — Kik nem adnak pénzt, végezzék robotjukat természetben. — A városbelieknek szintén segíteniök kell. — Ilyformán bele kerülne ez évente 1000 frtba; ezt Felséged az építési költségből utalványozhatná.

Zólyom szintén marad régi alakjában, és úgy a mint azt a lakosok kerítéssel ellátni szándékoznak; csak a kívül fekvő nagy bástyát kellene kőfallal a városhoz csatolni és ily formán biztosítani az útat, mely egyik helyről a másikra vezet. — Ez megtörténhet 50 frttal.

Vannak még más apró városok és kőtemplomok, kerítéssel körülvéve; ezekről csak annyi jegyzendő meg, hogy kijavításukat a legközelebbi jobbágyok elvégezhetik.

Léván csak egyetlen egy bástyát kell építeni a kreishauptmann jelentése szerint; ezt meg kell szemlélni, mit a mostani biztos tehetne meg, s az oda rendelt építkezési biztosnak vagy építőmesternek további utasítást adhatna az iránt, hogy a már megkezdett vagy pedig egész újonnan fölépítendő bástya legyen-e az.

Surán Forgách főkapitány lakja; *Komjáthi* is szintúgy a Forgáché; ide nincs szükség sok költségre; és mivel Újvár mindjárt közelében fekszik, nem szükséges főerőssséggé átalakítani; For-

gách méltányosan és igen olcsón gondoskodhatna a szükséges javitásról és föntartásáról.

Újvár jó ideje a legkényelmesebb helynek tartatik, a hová tekintélyes erősséget kell épiteni, mely az ellenséget Dunán innen föltartóztathatná. — Ez annyiban van, hogy azon helyen és azon alakban, a mint ki lett nézve, ki kell jelölni, megkezdeni és fölépíteni.

Lévától nem messze van egy *Bars* nevű hely; nincs meghódolva, emelkedett ponton fekszik, és a Garam majdnem körüskörül folyja. — Ezen rövid árokkal lehetne segíteni, hogy e magaslat egészen víz által lenne körülvéve. — E hely minden időben alkalmasnak tetszett egy erősség számára.

Újvár és Bars között fekszik aztán még egy meghódolt helység: *Verebély;* itt van egy híd a Zsitván; ezen kell a törököknek átkelniök, ha Esztergom és Komárom felől Nyitra vagy a határ felé akarnak portyázni. — Már régen lett tanácsolva, hogy ide őrházat kell épiteni, és a templomot körülkeríteni, mi által az ellenség itteni beütései ugyancsak meg volnának nehezítve. — Mindezeket meg fogja vizsgálni a küldöttség, melyről előbb említést tettünk: hogy t. i. Cseh-, Morvaország és Szilézia kiküldik megbizottjaikat, kik Felséged kiküldöttjeivel egyetemben ezen bányavárosi végeket szemügyre vegyék; Felséged aztán ezek tanácsa szerint határoz ezen új erősségek építése iránt, mint: Bozók, Újvár és Bars; más erősségek nem lévén, melyek az ellenséget megakadályozhatnák, hogy egyenesen Morva-, Csehországba vagy Sziléziába ronthasson. — Ezért is Ő Fensége, a meghivott tanácsosok és urak azt akarnák tanácsolni, hogy Felséged a kivetett építkezési költségekből 60,000 frtot rendelne e czélra; és mivel az előbbeni esztergomi püspök kötelezte magát, azon költségeken kívül, melyeket jövedelméből a végekre és Újvárra évente adományoz, még 6000 tallérral Újvár fölépítéséhez is járulni, ha ezen építkezés foganatosítódnék; mivel jelenleg e püspökség Felséged kezei között van, a fentírt összeget Felséged méltányosan kiutalványozhatná e püspökség jövedelméből, vagy pedig ha időközben e püspökséget valakinek átadná, tenné azt azon kikötéssel, hogy az új püspök a fentírt 6000 tallért elődjének ígérete szerint évente mindaddig fizetné, míg Újvár építése be volna fejezve.

És mivel Ausztriának egy tiszteletreméltó vidéke 25,000 frtot adományozott bőségesen Újvárra, Cseh-, Morvaország és Szilezia rendjei annál könnyebben lesznek rávehetők, hogy hasonlóképen tekintélyes segélylyel járuljanak hozzá, miután ezen erősségek csak az ő javukra és biztosságukra szolgálnak.

E szerint tehát az említett bizottság elkészítvén ezen erődök tervét s azok Felséged által elfogadtatván, egyik a másik után, — a mint az a legalkalmasabb, — megkezdhetők.

Valamint Felső-Magyarországon, úgy itt e bányavárosi kerületben is szüksége lesz Felségednek külön építkezési biztosra, néhány építőmesterrel és szolgával együtt; ennek hivatása legyen az újvári kapitány közreműködésével ezen és a többi itt fölállítandó erősségek fölépítése hasonló rendszer mellett.

Azonban bárki legyen is ez, személyes kinevezését el kell halasztani mindaddig, míg a csehországiak és az ehhez csatolt tartománybeliek nyilatkoznak, hogy aztán ne csak az építőbiztos, hanem egy kapitánynak ellátására is ezen eszközökből vétessék a szükséges költség.

A cseh korona es az ehhez csatolt országok rendjeinek ezen hajlandósága embereik kiküldését, illetőleg a bányavárosi végek megtekintésére, es az említett főerősségek építéséhez való tekintélyes segélylyeli hozzájárulásra legjobban lehetne megtanácskozható a legközelebbi ottani országgyűlésen; de mivel ezen országgyűlés még nem egyhamar fog megtartatni, és ezen építkezéseket tovább halasztani nem lehet: jól tenné Felséged, ha úgy, mint most a végek megtanácskozásához, azon czélra is néhány tekintélyes és megbízható egyént rendelne ki a cseh korona, és az ehhez csatolt tartományokból, a mint a morvaországiak négyet készségesen meg is neveztek már e czélból maguk közűl, és az ügyet ezen a Felséged kiküldött tanácsosaival és ausztriai alattvalóinak küldöttségével megszaporított bizottságra bízná. — Ezeknek véleményét aztán annál biztosabban és meggyőzőbben előadhatja a cseh rendeknek és az építkezések segélyezésére annál könnyebben reá veheti őket, mivel előbb úgy se lehet mit se kapni. — Ezen fölül még Csehország említett megbizottjai emlékeztetésökkel és hűséges figyelmeztetésökkel sok hasznosat elérhetnek, mivel saját tapasztalatból beszélhetnek.

Forgách, a bányavárosi kerülethez tartozó megyékben a robotpénzt 14,000 frtra becsüli. — E végett szintén szükséges volna külön behajtót oda rendelni, kinek ugyanaz volna hivatása mint Felső-Magyarországon, és ez jobban gazdálkodnék a jövedelemmel jövőre, mint az eddig történt; ennyi a bányavárosi végekről.

Komárom. Habár a régi tanácskozmány szerint e várost is meg kellene erősíteni, ez úttal mégis elegendőnek látszik ennek kijavítása; Újvár kiépítése sokkal fontosabb és valószínű is, hogy azon esetre, ha ez ki lesz építve és Győr is megmarad, akkor az ellenség Komárommal nem fog sokat törődni. — A mellvédeket ki kell javítgatni, az árkokat kiüríteni; főkép szükséges egy árok építése a csúcsok felé contreescarpe-pal, melyek a boltozatokat és lőréseket elfödjék és biztosítsák, melyek máskülönben a víz felől könnyen czélba vehetők és lövöldözhetők. Ezen dolgokat az itteni építkezési felügyelő Siesz Urbán igazítsa el; Felséged pedig az ide szükségelt költségeket, melyek a 6—8000 frtot úgy se haladják meg, a kivetett építkezési pénzekből utalványozza ki.

Az itteni volt kapitány Khülman Andor 5 ev előtt megfelelő megokolással azt tanácsolta, hogy az erősség mindkét oldalán a túl partokon egy-egy kastély építendő és mindenikben 100 lovas helyezendő el, melyeket Győrből vagy Újvárról vagy pedig a bányavárosokból lehetne odahelyezni. — Ezeknek az volna rendeltetésök, hogy a Tata vagy Újvár felől előnyomuló ellenséget föltartóztassák; főképen azonban, hogy jobban megvédhessék a Csallóközt az ellenség alattomos támadásaitól, mivel az ellenség néhányszor hajócskákat hozott oda szekereken, beütött a Csallóközbe és elhurczolta az embereket. - · E művet helyesnek és jónak találnák Ő Fensége és a meghívott tanácsosok; mivel azonban ez idő szerint még sok más szükséges épületet kell kiigazítani, jobbnak látszik e kastélyok építését jobb és alkalmasabb időkre elhalasztani.

Tatának meg van megszerkesztett terve, és be is van fejezve; most építik épen a tó felé való bástyát. — Ez építkezést tehát folytatni kell, míg befejeződik; még ide kell adni 4000 frt építési költséget.

Győr is be van fejezve; csak még az árkot kell mélyíteni és a helyes arányba hozni, a mint azt a 74-dik évben a külön bizottság elhatározta és Siesz az ehhez való parancsokat megkapta; úgy

szintén meg kell csinálni a contreerscarpot is, a bástyákat és a védgátakat pedig fölhányni és befejezni.

Siesz tanácsa szerint a szent hegy és a szellembástya mögötti két védmű alapját boltozattal kellene ellátni és kifalazni, és csak azután a tetejét földdel betakarni és pedig azért, hogy a városban úgy se lévén elegendő föld azok teljes kitöltésére, kívülről kellene azt hozni; hogy tehát e munka megtakaríttassék, továbbá hogy az élelmi szereknek és a tűzérségi eszközöknek annál több helyök legyen. — Mivel azonban attól lehet tartani, hogy a boltozat el nem bír oly nehéz földréteget és a hegyet a város elől úgy is el kell hordani, jobbnak látszik az említett műveket teljesen földdel kitölteni.

A magaslatot, melyen az élelemház áll, nem kell elhordani; de mivel itt nem sok fölösleges föld van, meg kell azt takarítani, kívül a várbástyák, belül az említett művek feltöltésére. — A szertár építését sem kell tovább halogatni; hanem úgy, a mint az a császár-bástya mellett ki lett jelölve, a minta szerint fölépíteni.

A mellvédeket itt nem kőből, hanem jó földből és szívós agyagból kell egész a cordonig, esetleg azalatt néhány lábnyira felönteni és erősen leverni.

Minden egyéb marad az azelőtti rendben.

A mi a Rábcza körűlvezetését illeti, t. i. hogy az a malomnál eltorlaszoltatván, a számára készített árokban Győr városán körűlvezettetvén, ezt egyik oldalról körűlfolyja; — erre nézve az a vélemény, hogy az ilyen árok az ellenségnek megkívántató védelmül szolgálna, ha a töltést vagy gátat keresztül vágná, és a vizet régi medrébe terelné, mit mindjárt megjelenésének első napján megtehetne.

Ő Fensége, a meghívott tanácsosok és urak azonban azon véleményen vannak, hogy az esetre, ha a víz föltartóztatnék, a nélkül, hogy árok lenne számára készítve, elömlik a körülfekvő térségen, s ott kitöltve a meglevő gödröket s mélyedéseket maga is megtalálja útját a Dunába.

Ez által egész Győr környéke egy víz lesz; — az ellenség pedig meg lesz akadályozva abban, hogy oly könnyen táborozhasson, vagy magát oly közelben árkolhassa el, sőt hogy béke idején

is oly közel hatolhasson a városhoz, mint ezelőtt; ezt a jövendőbeli kapitánynak és Siesznek meg kellene rendelni.

Pápa is főerősség legyen. — Mindent azonban nem lehet egyszerre fölépíteni; még kevésbbé olyan erősséget, mely számára az előbb megtanácskozott és mellékelt minta ismét csak a legalkalmasabb volna. — Ha ezt föl akarná Felséged építtetni, mindjárt el kellene erős őrséggel is látni, és nem tudná a költségeket fedezni.

Azért is Ő Fensége a meghívott tanácsosok és urak elegendőnek vélik ez úttal, ha Felséged a kerítést kijavíttatja és kiújíttatja, és a mint az a mintában ki van jelölve, a váron igazíttat valamit, az árkokat kitisztíttatja, a kerítés mögé földet hányat, s így mellvédet csináltat. — A hol a harántvédek egymástól messze vannak, ott újakat kell közéjök húzatni, és a győri kapitánynak és építési felügyelőnek megrendelni, hogy külön építőszemélyt küldjenek ide, a ki ezt rendesen elvégzi, hogy a robottal el lehessen végezni; ha azonban pénzbeli költség is volna hozzá szükséges mintegy 1—2000 frt: ezt a rendes építkezési költségekből lehet fedezni, mint az alább le van írva.

A *palocsai, veszprémi, mártonhegyi, tihanyi* házakat szintén ki kell javítgatni, a kapitányok közreműködése mellett, a hozzájok tartozó falvak segítségével. Az ide szükségelt pénzt a győri építkezési fizetőmester adja az itteni kapitány tudtával, és mindezek fölött őrködnie kell a győri kapitány mellett az építő felügyelőnek.

A költségek ezen helyeken úgy fedezendők, hogy azon 52,000 frt, melyet egy ausztriai vidék adományoz, maradjon Győrnek. — A többi véghelyek számára mint Pápa, Palocsa, Veszprém, Szt.-Mártonhegy, Tihany, — mivel e helyeken semmi újat se kell építeni, csak javítani, — 15,000 frtot kell kiutalványozni a kivetett építkezési pénzekből, és a kapitány és építőbiztos belátása szerint az egyes helyek szükségleteinek megfelelőleg fölhasználni.

Kanizsát hagyni kell a nem rég megbeszélt állapotban és a mellékelt minta szerint, és erre az építési költségekből azon kívül, a mit egy tiszteletreméltó ausztriai és steyer vidék reá engedélyezett, még 50,000 frt van szánva és kivetve.

És mivel Boldigara építőmester, mint föllebb említve van, az egri építkezéseket fogja vezetni, ide más építőmestert kell rendelni. — Mivel pedig Bernardo Magno építőmesternek ez idő sze-

rint Győrben más semmi dolga, másfelé pedig nem indítható, meg kellene neki legalább azt parancsolni, hogy legalább az építkezes elején töltsön itt 6—8 hetet; Arkanatot, mint fiatal, jövendőbeli építőmestert oktassa be, hogy miként kell e munkát folytatni, a miben az ottani kapitány Khülman szintén segíteni fogja; aztán ismét felútazhat, de minden második hónapban nézzen utána, és a hol hibát talál, azt jobban rendelje el és igazítsa ki.

Kis Komáromot a mint az előbb meg lett beszélve, a mellette fekvő szigetre kell áthelyezni és fölépíteni, és mivel e ház Kanizsával legjobban közlekedhetik, a 6000 frtnyi költséget a kanizsai építési pénzekből kell venni.

Légrádot gróf Zrínínek kell fölépítenie, és ha szüksége volna költségre, a mi ott nem tehet ki sokat, azt meg kell neki adni; különben az oda tartozó jobbágyok robotjával azt el lehet végezni; hogy azonban ezenfelül itt új erősség is építendő-e, az azon megegyezéstől függ, mit Felséged Károly főherczeggel köt.

A vend és horvát végek iránt nem hozatott határozat, ezek a Felséged és a Károly főherczeg között létrejött megállapodásoktól függvén.

(Ezek után következik Bécs megerősítésének megbeszélése, melyet mint nem speciális magyar érdekü ügyet itt nem reprodukálunk.)

Közli: GEŐCZE ISTVÁN.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia, hadtudományi bizottsága f. évi deczember hó 22 én ülést tartott, melyben bemutatásra kerültek a bizottság jelentése az 1894-ik évben kifejtett működésről, a jelentés a dotatió fölhasználásáról, a bizottság jövő évi munkaterve és költségvetése, melyek az Akadémiának előterjesztetnek.

Az előadó bejelentette egyszersmind, hogy Balás Györgynek az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írt munkája kinyomattatott s még a karácsonyi ünnepek előtt szét fog küldetni.

Végül dr. Szendrei János megismertette a bizottsággal konstantinápolyi útjának eredményét, mely útazás a milleniumi kiállítás érdekében történt ugyan, de a melynek eredménye a hadtudományi bizottság érdekkörébe is vág.

A MAGYAR HADI KRÓNIKA KIADÁSA.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága f. évi október hó 23-án tartott ülésében elhatározta, miszerint Magyarország ezredéves fönnállásának ünnepe alkalmából megíratja *a magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek hadi krónikáját* és azt a folyóirattal kapcsolatosan adja ki. A kiadandó munka czíme:

Magyar Hadi Krónika.

A magyar nemzet ezer éves küzdelmeinek katonai története.

A Magyar Hadi Krónika *két kötetben*, mintegy 40—50 nyomtatott ívnyi terjedelemmel fog megjelenni, a legfontosabb, döntő jellegű csaták (ostromok) rajzaival.

Szabatos, rövid, de katonai szempontból mégis eléggé kimerítő előadásánál fogva e mű egyszersmind a *magyar nemzet hadtörténelmének* kitünő, minden történetkedvelőre, de kiváltképen minden magyar katonára fölötte hasznos *kézikönyvét* képezendi, mert nemcsak hogy *minden fontosabb magyar hadi esemény felől* szakszerű fölvilágosítást nyújt, de a hozzá csatolt «*Hadtörténelmi Helynévtár*» segítségével azt is lehetővé teszi, hogy a tiszt *útazások*, *áthelyezések* alkalmával, az útba eső vidéken, vagy az új állomáshely környékén lefolyt hadi eseményeket azonnal és könnyen megismerje, végre pedig módot nyújt arra is, hogy *gyakorlatok*, *harczászati* szóbeli és írásbeli *feladatok*, harczászati *gyakorló útazások* és *lovaglások* stb. az *alkalmazó módszer* szerint hadtörténelmi eseményekre alapítassanak.

A kiadás olykép történik, hogy a Magyar Hadi Krónika I-ső kötete 1895-ben, II-dik kötete pedig 1896-ban a Hadtörténelmi Közlemények *5-dik füzete helyett* fog a folyóirat összes azon évi előfizetőinek

ingyen és bérmentve megküldetni.

A megjelenés után *a munka bolti ára 4 frt 50 kr. lesz.*

A bizottság reméli, miszerint a Hadtörténelmi Közlemények *eddigi pártolói* közül a jövő két évben egy sem marad el s egyszersmind *arra kéri őket* miszerint a folyóiratnak *új pártolókat, illetőleg előfizetőket megnyerni szíveskedjenek*, hogy a bizottság költséges vállalata annál inkább biztosítva legyen.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A turai kincs. Rajtaütés 1585 augusztus 24-én. A Galga patak mentén fekvő *Tura* község, az aszódi és hatvani vasúti állomások közt, nemcsak az 1849 július 20-án Perczelnek az orosz második hadtest ellen vívott ütközete által, melyben a Desewffy-hadosztály az orosz lovasságot visszaverte, nyert igényt hogy a hadtörténelmi helynévtárba bevétessék; verekedtek ott már sokkal előbb is, még pedig 1585-ben; de ekkor nem magyarok és oroszok, hanem magyarok és törökök állottak egymással szemben.

Midőn 1838-ban Turán jártam, még általános volt a lakosság közt a hiedelem, hogy «*a Galga folyó sok drága kincset rejt*»; alapult pedig

a hiedelem egy hagyományon, mely szerint a törökök, midőn egy alkalommal a magyarok által hirtelen meglepettek, kincseiket a Galga folyóba rejtették.

Bárha soha sem hittem, hogy a Galga folyó, mely csekély víztartalmánál fogva már sokszor kiszáradhatott, a turaiak képzeletében létező kincseket valóban magában rejtené, a dolog iránt mégis érdeklődtem s annál is inkább meg voltam lepetve, midőn a turai hagyománynak *valóságos történeti alapjára* bukkantam.

Egykorú levelek ezek, melyek kirchbergi és weissenhorni *Fugger Fülöp* Edéhez intéztettek és az esemény felől kimerítő, részletes adatokat szolgáltatnak.[1])

A végeken való portyázások nem csak arra szolgáltak, hogy magyarok és törökök magukat a vitézi mesterségben gyakorolják, hanem igen gyakran arra is, hogy adandó alkalommal jó, gazdag zsákmány ejtessék; ha erre kedvező alkalom kínálkozott, összeverődött a környék és a közelebbi magyar vagy török végházak vitéz népe és sem fáradságot, sem vért nem kímélve, igyekezett az alkalmat derekasan fölhasználni.

A szolnoki bég sok borsot tört már a felvidéki magyar vitézek és német várőrségek orra alá; midőn tehát híre ment, hogy Turán a szolnoki bég oltalma alatt 1585 augusztus 24-én nagy vásár fog tartatni, a kassai, kállói, egri, tokaji és szatmári magyar vitézek és német csapatok összebeszéltek, hogy a vásáron rajtaütnek.

Katonai szempontból ez ugyan nem valami dicsőséges elhatározás, de a XVI. században ezen semmi szégyenleni valót nem találtak; elvégre is csak visszatorlás volt a törökök számos hasonló tettéért s azután bizony vérrel járt az, mint akármely más küzdelem.

Hogy ki volt a vállalat szellemi intézője, nem bizonyos; de valószínűleg *Báthory István*, ki a vállalatban 500 huszárral 200 trabanttal vett részt; hozzá csatlakoztak Kassáról 200 huszár és 100 sárga és vörös kabátos német gyalogos.[2]) Ezek Kassáról augusztus 21-én és 22-én indultak. Kállóról az ezredes[3]) és *Mágochy Péter*, 350 magyar és német harczos-

[1]) Cs. és kir. udvari könyvtár kéziratgyűjteménye, codex 8958, 332, 373 és 374. lap.

[2]) Kassai kapitány volt *Kugler* Sebestyén (Hadi levéltár, Feldakten 1585), de hogy részt vett-e a vállalatban, nem ismeretes.

[3]) Nincs megnevezve; de valószínűleg *Csapi Kristóf*, mert ő volt a kállai hajdúk ezredese; kapitányok voltak *Bornemisza* Imre és *Meskó* Zsigmond.

sal, vettek részt; Egerről 300 huszár és 200 trabant,[1]) Tokajból *Roussel Kolos császári ezredes* 100 huszárral, 50 lövészszel és 50 német zsoldossal, Szatmárról 100 huszár, 50 lövész és 300 szabad hajdú.[2])

A vállalatban résztvevő csapatok *összes száma* tehát *2500 fő volt.* Ezek *augusztus hó 23-án* még a Tisza mögött egyesültek és menetöket a már megnevezettek és még néhány útközben csatlakozott nemes[3]) vezérlete alatt olykép határozták el, hogy az egész erő, *három csapatra osztva augusztus 24-én délután két órakor* egyszerre és meglepőleg támadjon Turára, hova a szolnoki bég 300 gyalog és lovas harczost hozott a vásárosok oltalmára, a miért a bégnek 200 tallért kellett fizetniök.

A három csoport azonban még sem érkezett egy időben Tura alá. Elsők voltak az egri vitézek és a kassai huszárok, a kik a Tura előtt állást foglaló béget nyomban meg is támadták. A bég derekasan védekezett, de midőn a kállóiakból és szatmáriakból álló második csapat közeledését is észrevette, a harczot föladván, meghátrált. Körülbelől egy mérföldnyire üldözték az egriek és kassaiak a béget, útközben számos foglyot ejtvén.

Midőn a kállóiak és szatmáriak látták, hogy az ellenség már megverve és előzve van, nem követték az első csapatot, hanem körűlfogták Turát. Nemsokára megérkezett a Báthory által vezetett harmadik csapat is, melyben a kassai huszárok másik fele, továbbá a kállai és tokaji gyalogok voltak beosztva, mire a második és harmadik csapat egyszerre és minden oldalról berontott a helységbe, s míg a gyalogosok a vásárosokat fosztogatták ki, addig a lovasok csoportokban az útczákat állották el, hogy senki el ne menekűlhessen.

Három óráig tartott a vásár kifosztása s még eléggé dícséretes dolog, hogy a keresztény katonák a török kereskedőket és vásárlókat le nem mészárolták s megelégedtek árúik elvételével; a keresztény kereskedőket pedig még csak ki sem fosztották.

Az árúkat 150 kocsira rakták s azonnal elindították Jászberény és tovább a Tisza felé, mig végre — az első csapat visszatértével s miután a vásárosoktól a templomba menekültek váltságakép még 4000 tallért hajtottak be, maguk is megindúltak a kocsik után, melyekhez — hogy a

[1]) Ezredes volt akkor *Ungnád* Kristóf; hogy részt vett-e, nem ismeretes.

[2]) Ezredes volt *Haldegg* Ferdinánd gróf, kapitány *Pongrácz* Frigyes; hogy részt vettek-e, nem ismeretes.

[3]) A már említett codexben Cserépvári, Prépostvári és Waldig neve fordul elő.

kifáradt fogatok válthatók legyenek — még 100 lovat vittek magukkal.

A szolnoki bég szintén összegyűlekeztette azután vitézeit, de a nagy túlerővel levő magyar-német hadat csak tisztességes távolságról kísérte egy ideig, azután pedig elmaradt.

A harczban 80 török és csak 7 keresztény esett el; a 80 török közül állítólag 32 a vízbe fúlt; levágott török főt 34-et vittek a keresztények magukkal. Az ejtett foglyok száma 137 volt, ezek közt 20 török kereskedő.

A vállalkozó had egy hatalmas erőltetett menettel egész *Nádudvarig* a Tiszán túl menetelt, miközben, «*a lovak szájából a zabla ki nem jött*»; természetes, hogy az igás lovak közül e fáradalmas menet alatt sok kidűlt és a 100 tartalék lónak az elvonulók jó hasznát vették.

Mihelyt a keresztény lovasok megjelenéséről a hír a vásárban elterjedt, a vásár azonnal fölbomlott s kiki vagy maga igyekezett menekűlni, vagy legalább kincseit, pénzét, becsesebb árúit igyekezett biztosságba helyezni; miután a keresztény lovasok már az egész falut körűl czirkálták, menekűlni nem igen lehetett. s így csak az értékek megmentése jöhetett szóba. Az előkelő és gazdag török kereskedők egy része pénzével és értékeivel a keresztényekkel együtt — mint már említettük — a templomba menekűlt, *azok pedig, a kik már ide nem menekűlhettek, pénzöket, arany, ezüst és drága kövekből álló értékeiket a Galga folyóba vetették, honnét azt a támadók elvonulása után ismét kiszedhették.*

Ez a históriai tény az alapja ama hagyománynak, melyről kezdetben említést tettünk. De ha a törökök kincseiket a Galgába vetették is, bizony nem valószínű, hogy onnét ma, 300 év után, csak egy hitvány török oszporát is kihalászszon még valaki; kiszedték azt a törökök magok, legkésőbb a következő napon s nem hagyták ott a késő utódok számára.

Négy nappal a vásár után, augusztus 28-án, már a legtávolabbiak, a kassaiak is otthon voltak.

A pénz még útközben elosztatott, a foglyok részint a végházakba osztattak szét, részben pedig *szeptember 4-én Tokajban* nyilvános vásáron eladattak.

Ennél érdekesebb az árúkkal követett eljárás. Az árúk ugyanis, miután a vállalatban 2500 harczos vett részt, 25 egyenlő részre osztattak szét,[1]) úgy hogy minden 100 főnyi csoport egy-egy ily árú-részletet kapott.[2])

[1]) Kivéve a 25-nél kevesebb számban levő s így el nem osztható selyemtakarókat és szőnyegeket, melyek eladattak és a pénz osztatott föl.

[2]) Az elosztás szintén szeptember 4-én Tokajban történt.

Volt pedig egy ily árúrészletben a följegyzés szerint:

20 db. fehér durva aba-posztó
1 « török szőnyeg
3 « rossz takaró
44 « «hajtott gyolcs»-nak nevezett török vászon
40 « «hosszú gyolcs»-nak « « «
20 « közönséges vászon «carmán gyolcs» (Karamániai ?)
31 « durva vászon «török gyolcs»
33 « kék török vászon, melyet «bagaria» néven neveztek
13 « török vászon kötelékekre
2 « kék vászon kötény: «peber» (?)
203 « beszegetlen nagy és kis zsebkendő, melyeket «faczelettek»-nek neveztek
10 « másnemű, két oldalt beszegett faczelett
10 lat török selyem
1½ lat selyem fonál és czérna
150 köteg különféle színű török czérna
3 db. vörös török «samblot» (?)
15 « «maseged» (?)
273 « különféle színű selyem zsinór
4 « rossz bőr öv
4 tuczat selyem gomb
3 « vörös kötött öv
8 « török selyem női öv
1 db. rácz tafota
1 « török szövet, melyet «patyolat»-nak neveznek
2 pár gyermekharisnya, melyet «kapczá»-nak és «sárpetlen»-nek is neveznek
60 db. szőrtarisznya
3 pár kés
1 db zacskó
2 « török paraszt öv
1 « karmazsin színű bőr
29 « török sárgabőr, melynek neve «szattyán»
34 pár csizma
22 « papucs
123 « közönséges rossz bőr harisnya azaz «kapcza»
4 « karmazsin színű janicsár harisnya azaz «kapcza»
48 font kék fonál
1 köteg török vászon, melyet «carmán gyolcs»-nak neveznek

9 db. hosszú nespel (?)
1 « török kantár
3 « közönséges török bőr öv
1 köteg korasszi (?) vászon
2 db. zabfa (?)
1 pár női lábbeli, melynek neve «czipő»
1 mázsánál jóval több fekete bors és egyéb fűszer.

Képzeljük mindezen itt fölsorolt árúkat 25-szörös mennyiségben, vegyük hozzá a közel 8000 tallér pénzt s végre a foglyokért befolyt összeget, s akkor bátran elhihetjük, hogy a vállalkozók a kirándulás eredményével, mely ha dicsőséget nem is, de hasznot bőven hozott, meg voltak elégedve.

Gömöry.

Mágochy Gáspár levele Ujhelyi Györgyhöz egy török rab felől. Egregie Domine Amice observandissime, salutem et nostri commendationem.

Az kgd levelét énnekem megadák, kiből értem mit ír kgd az Zólyomy Tamás uram rabja felől *Berhany aga* felől és hogy kgd megszörzötte. Az mint én ennek előtte is Trombytás Jánossal kgdnek izentem és írtam vala, hogy mennyit adok érte, meghidgye kgd, hogy igaz az én beszédem; a mit én megmondtam és igértem érette, azt megadom most is, az ezer forintot és hat hordó bort. Amaz két rabért penig addig nem akarok fizetnem, hanem kgdnek én adós levelet adok arról, hogy Berhány agát én addig ki sem bocsátom, hanem legelőször is az kevés török sarczát, váltságát kihozatom vele és azután hozza meg nekem az ő maga váltságát. Akarnám penig ha kgd maga feljünne hozzám, hozná kgd alá az rabot ide Wysolyban. Én az pénzt mindgyárást megadnám kgdnek és az pénzzel az Tiszán is által késértetném kgdet. Az borokért is mindgyárást jőjjenek érte, én mindgyárást innét emberemet bocsátom alá Tályára, az ki az borokat feladgya. Választva az minéműt ő magok választnak hat hordó bort. Ha penig kgd fel nem jő, avagy ha más valaki jő is, tehát avagy 14 napra jőjjön fel, addig leszek, itt talál engem kgd, de azután Munkácsban megyek. Isten tartsa meg kgdt jó egésségben. Datum ex Curia nostra Wysoly die 13. junii anno 1575.

Gáspár Mágóchy comes Comitatuum
Thorna et Beregh, ac S. Cæs. Majestatis
Conciliarius mpr.

Kívül: Egregio domino Georgio Wyhely familiari magnifici domini Nicolai Warkoth etc. amico nobis observandissimo. Zékelyhid.

(Eredetije a tiszaujhelyi Ujhelyi család levéltárában.)

Közli *K. A.*

A bányavidéki végvárak őrségének folyamodása Thurzó Györgyhöz 1609-ben. Tekintetes, Nsgos ur, nekünk mindenkoron kegyelmes és böcsületes urunk, az mi éltünkig való hívséges szolgálatunkat ajánljuk Nsgdnak, mint minékünk mindenkoron kegyelmes urunknak.

Az Ur Istentűl kivánunk Nsgdnak sok jó szerencsés és egészséges hosszú életet nagy boldogul megadatni.

Kegyelmes urunk, mivel hogy bizonyosan értettük az Nsgd mostan Bécsben való létét, kelletik Nsgdat nagy nyomoruságos inségbeli fogyatkozott állapotunk felől bizonyos követünk és levelünk által megtalálnunk, mely inséges, nyomorúságbeli állapotunkat bizonyosan tudgyuk Nsgdnál nyilván lenni. Mely mi nyomorult állapotunkon az természet szerént való ellenség is csodálkozik és csufol is bennünköt, hogy ez földi emberek közül senki gondviselőnk nincsen sem fejedelmünk sem az urak közzül, hanem nagy fizetetlenül *éhel* és *mezételenül* hadnak bennünköt koldulásra jutnunk, eddig való jámbor, hivséges szolgálatunknak jutalmául.

Hanem kegyelmes urunk, mivel hogy mindenektől elhagyattunk és senkinek semmi gondja nincsen reánk nyomoruságinkban, könyörgünk Nsgdnak az egy Istenért, ez világban való életének meghosszabbulásáért, nézze Nsgd azt, hogy Nsgd is magyar nemzet, mi is magyarok vagyunk, ez mellett tekéntse Nsgd az mi nagy nyomoruságos, fizetetlen voltunk gondviseletlenségét és ha senkinek sem fáj az mi siránkozásunk és nagy méltán való panaszunk. fájjon Nagyságodnak. Ilyen okkal, hogy instálljon Nsgd ő fölsége és az tanácsurak előtt, hogy legyen meg az mi eddig való fizetésünk, és ha ő felségének az után az mi jámbor szolgálatunk nem kedves, kiki gondot visel magára, csak legyen meg eddig való megérdemlett jámbor és hű szolgálatunknak fizetése.

Mi mind kicsintől fogva nagyig az szegény megnyomorult végbeliek, tudgyuk azt, hogy eleitől fogva nem igyekezett Nsgd azon, hogy Nsgd csak ládában gyüjtsön, hanem igyekezett Nsgd csak az jó hirt, nevet keresni. Mely Nsgd jó híre neve köztünk úgy él, hogy mi azt Nsgdnak meg nem irhatjuk az mennyi sok jó emlékezet Nsgd felől köztünk szüntelen vagyon, És hiszszük is azt kétség nélkül, hogy Nsgd mint hazája szerető igaz ur szive szerént törekedik érettünk . . .

Sok szóval Nsgdat nem bántjuk, hanem im bizonyos követinket bocsátottuk ő felségéhez és Nsgdhoz is, kiknek credentionalist adtunk, hogy nyomorult állapotunkat mind ő fölsége és Nsgtok meghihesse és hidgye szavok. Sőt protestálunk ő fölségének és Nsgtoknak is, hogy ha mi oly szerencsétlenség esik valamely végházakon az mi nyomorult állapotunknak miatta (mivelhogy minékünk az éhel halás miatt az helyekből ki kell szállanunk) mi semminek oka ne legyünk, hanem az a ki az végházaknak fizetetlenségének és pusztulásának oka, az legyen számadója.

Ugy is bocsátottuk követinket, hogy ha ő felsége nem akar fizetni, ő felség adgya meg nekünk az protestatio levelet, hogy ha mi esik, nem akarunk semminek okai lenni. Ha úgy lévén az dolog, könyörgünk Nsgdnak, hogy Nsgd legyen ki szövője az protestatio levélnek, mi is gondot viselünk magunkra.

Volnának kegyelmes urunk sok számtalan panaszink mind ő felsége és Nsgtok előtt, de mi haszna ha senki nem tészen rólla. Soha szolgáló embernek nem volt rosszabbul dolga mint most, csak az parasztság előtt is semmi böcsületünk nincsen. Az szomszédságbeli törökök penig igen hiznak mellettünk, mert bizony ők minden puszta helyeket meg építettek. *Az mi véghelyeink peniglen mind váraink és palánkink eldülő telhen vannak*, mert nincs senkinek semmi gondja az építésre.

Somogyi Mátyást gyarmati főkapitányt küldtük föl egyiket, másikat *Filep Copitant*, nógrádi kapitányt és mellettek egy-egy főhadnagyot minden végházból, kik telljes választ hozzanak ő felségétől, hogy ha kelletünk e vagy nem? ebből tetczik penig, ha kelletik meg fizettet ő felsége, holott penig nem, mi is gondot viselünk magunkra. Az miénk talán teljességgel el nem vész, mert mi tudgyuk ki fogadott minekünk sok erős hitivel és esküvésével való fogadásokat, hogy az mi jámbor szolgálatunk meg lészen.

Ha látjuk, hogy az mi követink most is csak puszta haszontalan biztatással térnek meg, *hidgye Nsgd, hogy annak az embernek sem jószágát, sem marháját bizony nem kiméljük, mindenben valahol miét kaphatjuk praedát hanyunk és vetünk.*

Nsgdról még is minden jó segítséget és jó választ várunk. Az Ur Isten éltesse sokáig Nsgdat jó egészségben. Költ Gyarmatból, az egész Bányavárosok közül való végházakbeliek congregatiójából, ultima february Anni 1609. Nagyságodnak szolgái.

Az Bányavárosok körül való végházakbeli Capitanyok, lovas és gyalog hadnagyok és közönségesen kicsintől fogva nagyig az egész végbeli lovas és gyalog szolgáló vitézlő rendek.

Kívül: Ez levél adassék az tekéntetes és Nagyságos urnak Turzó György urunknak, az fölséges magyarországi királnak fő tanácsának és Magyar országnak kincstartójának etc. nekünk fejenként mindenkoron kegyelmes és fő böcsületes urunknak tulajdon kezében *Bécsben.*

(Act. Thurz. fasc. 41 m 3. zárlatán két gyűrűs pecséttel.)

Közli *y—s.*

Rákóczy Lajos jelentése Lippa helyzetéről és a törökök mozgolódásáról 1604-ben. Az 1604-ik évben végbement mozgalmak izgatottá tették Rudolf császárt és királyt, minek folytán mindenkire gyanakodott. Így gyanus volt előtte Rákóczy Lajos lippai magyar kapitány is, a kit valószínűleg valamely rosszakarója befeketített, minek folytán egy Belgiojoso gróf kassai főkapitány és felső-magyarországi helytartóhoz 1604 május 29-én intézett legfelsőbb kézírattal meghagyta, hogy *Rákóczyt valamely alkalmas ürügy alatt beidézni s azután elfogatni kell,* fogva tartván mindaddig, míg kiderül, hogy a törökkel való alkudozásban mennyi része van.[1])

Az elfogatás azonban nem történt meg, mert Rákóczyt még két hónap mulva, július végén is állásában találjuk, sőt Belgiojoso augusztus 3-án Mátyás főherczeghez Lippa ügyében tett fölterjesztésében egyenesen Rákóczy Lajos jelentésére hivatkozik, midőn Lippa állapotáról és a törököknek Lippa elleni szándékáról tudósít és a várnak ellátását, fölszerelését és őrségének megerősítését sürgeti, mert különben ha Lippa netán elvész, annak sem Rákóczy, sem a német kapitány Hebergh okai nem lesznek.[2])

Rákóczy Lajosnak azon, 1604 július 28-án kelt jelentése, mely Belgiojoso fölterjesztésének alapul szolgált s melyre hivatkozott, a következő.[3])

Illustme Domine! Ez elmult napokban is egynehány rendbeli levelek által találtam megh Nagodat, mellyekre ez ideig még semmi válaszom ninchen Nagodtul, az helynek, és az itt való vitézeknek puszta és fogiatkozott állapatyáról Nagodnak beőségessen irtam, állást is könyörgök Nagodnak, mint Kegmes Uraimnak, legyen gondviselése reá; mennél hamarább lehet, külgyön segitséget, ha többet nem is, akor chak

[1]) Cs. udv. hadi tan. 1604, Nr. 131.

[2]) U. o. Nr. 48.

[3]) A jelentés a cs. és kir. hadi levéltárban cs. udv. hadi tan. 1604, Nr. 183.

ezer lowas, és gyalog Hajdút; elégh heában való Hajdu hadak vadnak ott az Tisza két felén, mind lowas, gyalogh. Ha minekünk nem ad Nagtok, adgyon azoknak egy hó pénzt, kivel be jöhessenek. Ha továb nem, bátor chak egy holnapig legyen illyen feővéghháza eő felségének ily gondviseletlenűl, kőnnyen ne essék Pogán kézben. Az Tömösváry szomszéd, Czil Aly Haszán Passa az napokban maga személlye szerint ment alá Feyérvárra az Vezér Passához, népet kér tüle; arra felelt, ha népet ad mellette Lippát megh veszy, annyi ideig még oda volt. Ez mai napon érkezék bizonyos Emberem, mely Tömösvár alatt az Török táborban is eleget járt; bizonyal beszélli, hogy igen nagy hada vagyon az Töröknek; kiváltképen Jantschár feles vagyon az táborban; naponként igen gyűl. Mióta Teöreök Chászár Egret megh vötte, nagyob Teöreök hadat nem láttak ide ki ennél; oly Emberek mondották, kik minden hadait látták az Teöreöknek, miólta az hadakozat kezdetett. Felette beő, és olchó tábornak is mondják; mindenféle élésbül vizen, hajókon számtalan élést készítettek. Eökőr, Tehen, Juh, és kochiba féle barmat felette sokat hajtnak utánnok; mondja hallot volna ollyan hirt is, hogy negyven Ezer Tatár Jűne innen Havasalfölde felöl az Duna mellett fell, mellyek Tömösvár, es Lippa mellől mennenek fell, az Jantschár túl megyen az Dunán, az lovassa Peterváradjánál költözik által az Dunán; innen megyenfel Pest fele. Erdéllre is egynehány levelet irtam az Comissarius Uraimnak, de eö Nagok semmit nem irnak. Telljességgel el feledtek és el hagyatottak vagyunk Nagdoktul. Én protestálok Nagodnak; ha mi szerencsétlenség és veszedelem következik az eő Fölsége Véghházára, én oka ne legyek. Sehol semmi Élés ninch benne, Puskapor azonképen; az Vitézleő nép is az nagy fizetetlenségh és éhség miatt naponként igen oszol; az mi kevés nép benne vagyon, igen feküsznek az Hagymáz betegségében. Az Lovaink is igen halnak, betegednek; ki sem járhatunk rajtok. Megh is kérem Nagdat, kűlgyön, ha többet nem chak ezer lovas Hajdút, ió és hasznos chatájok lehet naponkint; az Hó pénzt sok képen megh találllyák; az ellenség is ha megh hallja azoknak ide jövetelit, minden igyekezetiben szándékában megh tartozik. Ludovicus Rákóczy.

Datum ex Lippa 28 July 1604.

Ad Illme dum Gralem Belgiojoso intergo Di Lippa dalli 28 di Luglio. *G. G.*

Adalékok a Wesselényi összeesküvés történetéhez. Folyóiratunk barátjaitól két érdekes, bár nem is egészen katonai természetű okiratot kaptunk, melyek a Zrínyi-Frangepán-Nádasdy vagy másképen a Wesselényi-féle összeesküvésre vonatkoznak.

Az első Heister Gottfried altábornagy 1671 április 29-én Pozsonyból írt és a hadi tanács elnökéhez, gróf Montecuccoli tábornagyhoz intézett jelentése, melyben a Rothal elnöklete alatt működő pozsonyi törvényszék által halálra ítélt Bonis Ferencz kivégzéséről tesz jelentést.[1])

A második Frangepán Ferencznek a császárhoz intézett kegyelemkérvénye, mely a hagyomány szerint a többi vádlottak kegyelmi kérvényeivel együtt, nehogy a császár szívét meghassák és kegyelemre vezessenek, Lobkovitz miniszter és Hocher kanczellár által visszatartatott és a császár elé nem adatott.[2])

Az okiratok a következők:

I. Heister Gottfried altábornagy jelentése Bonis Ferencz kivégeztetéséről.

Kegyelmes Uram! Bonis kivégeztetése ma, április 29-én, délelőtt $^1/_2$10 órakor a pozsonyi vásártéren szerencsésen végbement. Az elítélt halála előtt félórával a kálvinista hitvallást letagadván a katholikus egyház kebelébe tért át, háromszor meggyónt és feloldatott s a jezsuita atyák által kísérve, a halál bekövetkeztéig állhatatos maradt.

Ugyancsak ma reggel a jezsuiták templomában nagy mozgalmat és izgatottságot keltő esemény történt. Midőn egy jezsuita atya a szent mise olvasásához kezdett, egy az oltár fölött levő ezüst kanna, mely az ott álló Mária kép előtt volt elhelyezve s melyet a boldogságos szűz tisztelетére a halálra ítélt gróf Nádasdy Ferencz neje ajánlott föl, a szent kehely mellé az oltárra leesett.

Sokan azt állítják, hogy e pillanatban történt bizonyosan Nádasdy Ferencz gróf kivégeztetése Bécsben.[3]) Nagyméltóságodnak legalázatosabb köteles szolgája Báró Heister Gottfried.

II. Frangepán Ferencz suplicatioja Felséges Király Kegyelmes Urához.

»Az iszonyu halál és kemény Sententiának rettenetes félelme miatt alig igazgathatom pennámat az irásra; nincsen elég erőm, hogy Felséged királyi kglmességének egy-két szikrácskáját illendő alázatos elmével formált könyörgéssel felvehessem. Kire nézve igen alázatosan

[1]) A jelentés cs. udv. hadi tan. iratai fasc. 159, 1671 május Nr. 116.

[2]) A kérvény másolatban a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 924. sz. a. új. rend.

[3]) Ez csak balhit volt, miután Nádasdy ekkor még élt s csak másnap, *április 30-án.* végeztetett ki.

kérem Felségedet elalélt lélekkel formált suplicatiomat természet szerént való kgls voltából megolvasni méltóztassék.

Térden állva borulok a Felséged királyi széke eleibe és könyhullatásimmal, zokogásimmal, a Jézus Krisztus 5 sebeiért, az Isten szent anyjának és minden Szenteknek érdemeért kérem Felségedet, ifjuságom egyetlenegy vétkének és éretlen voltomra lött esetemnek méltóztassék megengedni Kgls Uram! s Királyom! Tekintse Felséged kgls Szemeivel ez ifjú virág koromnak szép idejét, kit időnap előtt mint kelletik elvesztenem. Annak felette gondolja meg Felséged, hogy én nyavalyás e megszámlálhatatlan esztendőktől fogva Felséged királyi házának s az egész keresztyénségnek tiszta hűséggel, engedelmességgel szolgáló Familiából egyedül vagyok és ha az én eleim érdeme nem elégséges, hogy Felséged könyörületességét érdemelje, sem peniglen az én Istenemmel bizonyítható igaz hűségem és szolgálatom nem tekintetik: haladja meg sententiáztatásomat a Felséged széles világra kiterjedett és hasonlíthatatlan irgalmassága és engem a holtat, még egyszer elevenítsen meg; mert látja Isten, nem félek a haláltól a mennyiben Felséged parancsolatjával és változhatatlan igaz hűségemnek megbizonyításával arra kelletik mennem; sőt minden órában kész vagyok legkisebbik akaratjára utolsó cseppét is véremnek ki ontani. De kgls Királyom, iszonyodom csak meggondolásától is annak a szomoru gyalázatos halálnak, melyet a hóhér keze alatt kell viselnem.

Oh én nyavalyás! Vajha nem születtem, vagy régen meg haltam volna. Kglmes uram s királyom! Nagy Károly császár a maga nagy jóságának megbizonyitására azt szokta mondani: «Ha lehetne a holtakat is elevenekké tenném.» Nem kisebb kegyelmessége volt és ismertetett eleitől fogva Felségedben. Azért most Felséges királyom! mutassa dicsőségét, királyi indulatját én bennem, majd elveszendő szegény hívében. Ugy ismerem magamban, elhigyje Felséged is, mi vagyok! Hiszem és lelkemre fogadom, hogy egészen ennek utána Isten után Felséged kegyelmességében, illendő életben hűségesen viselem magamat.

Kegyelem, kegyesség, könyörületesség ez egyszer kegyelmes Uram. A Szentháromság egy Istenért kérem Felségedet, e pohár muljék el tőlem, mert lehetetlen kglmes uram, hogy ez egy néhány óra alatt erőmmel, lelkemmel nem birván, lelkemnek idvességére elegendőképpen gondot viselhessek!

Fogadja ezért Felséged e siralmas suplicatiomat és méltóztassék elváltoztatni kegyelmes tetszése szerént büntetésemet. Többet akarnék irni kegyelmes uram, de nyavalyás elfogyatkozásom miatt nem irhatok. Azért elvégezem és életemet Felséged kegyelmessége alá ajánlom, kiván-

ván mind élni s mind meghalni, mint Felséged alázatos szolgája ez halálnak árnyékában híven. Frangepán Ferencz.

Másolatban a Teleki-levéltárban. 924 sz. új. r.

Gróf Nádasdy Ferencz altábornagy kinevezése Buda parancsnokává. Eredeti okirat 1754. április 3-áról.[1] — Von der Röm: Kayś: auch uz Hungarn und Böhaim königl: Maÿ: Erz Herzogin zu Österreich unsrer allergnädigsten Frauen wegen, dero Feld Marschalleuthenanten und bestelten Obristen *Franz grafen von Nadasdy* ingnaden anzufügen; Wasmassen erst: allerhöchst erwehnte Kaÿs: König: Maÿ: demselben auf sein in Unterthänigkeit beschehenes anlangen in Erwegung dessen in denen obgewalteten schwehren Kriegen aller orthen von Jugend auf getreu, tapfer und nuzlich zu Feld gelaist — auch bis nun mit Zufriedenheit fortsezenden Diensten, andnoch in Militari erworbenen Erfahrenheit, auch sonsten besizenden fürtreflichen aigenschaften, aus ganz besonderer Kaÿs: Königl: gnad das durch erfolgten Todt des Herrn Generalens der Cavallerie Grafens von Styrum in Erledigung gekommene Commando der Königl: Hungar: Haubt: Statt und Vöstung Ofen Verlÿhen und aufgetragen «zu seine Subsistenz neben dem in dem Plaz anzuweisen kommenden Natural quartier, Jährlich fünf Tausend Gulden als einen Commendantens Sold, wie solchen vorermelte verstorbene Antecessor genossen, aus dem Fundo Militari abzuraichen beÿgeleget» und zugleich resolviret haben, dass Er das bisanhero unter dem in Hungarn Commandirenden Generalen Herrn Feldmarschallen Fürsten von Liechtenstein geführte Commando über die: in sothanem Königreich delogirte Husaren-Regimenter ablegen. Ingleichen, wan selber beÿ ausbrechenden Krieg in das Feld und auch sonst nach gutbefinden Ihrer Kaÿ: Königl: Maÿ: zu diensten beordnet, und gebrauchet würde, sich deme Pflichtmässig zuunterziehen Verbunden seÿn solle:

Welche allerhöchste Kaÿs: Königl: Resolution Ihme Herrn Feldmarschalleuthenanten zur nachricht, und dem Ende hier durch angefüget wirdet, auf das Selber darnach sich achten, zu Vorderist das Commando über die Husaren Regimenter in Hungarn ablegen, folgbahr nach berührtes Ofen sich fördersam begeben, das Commando dises Platzes antreten und nach Verordnung des in erstbesagtem Königreich Commandirenden Generalens, mithin derzeit des Herrn Fürstens von

[1] A gróf Nádasdy család nádasd-ladányi levéltárából. Okiratok, IX. fasc. VII. 15. szám.

Liechtenstein, an welchen Selber in dienst-sachen mit parition und Subordination Kriegsgebräuchig hierdurch gewisen wirdet, führen, überhaubt die Erhaltung dieses Platzes für Ihre Kaÿs: Königl: Maÿ: auch beÿ Feindlich — ansonstenwidrig Zumuthung dessen Verthättigung Ingleichen die Conicibation der Besatzung Sich nach Pflicht mit äussersten Cräften angelegen seÿn lassen, und diserwegen die nähere Befohlung von vorgedacht. Commandir. General. einhollen; Ins besond. aber sich in die: das Civicum betreffende Geschäfte keiner dingen einmischen — und endlich den: Ihme ausgeworfenen obbemelten gehalt aus dem Ordinari-Militare: fundo ablangen möge; Und verbleiben anneben mehr allerhöchst ged: Maÿ: demselben mit Kaÿs. Königl. gnaden wohlgewogen.

Joseph graf von Harrach s. k.

Per Cæso: Regiam Mattem.
Ex Consilio Bellico
Wienn den 3. Aprilis 1754
Math v. Gertinger m. p.

Egy franczia lovasezred megsemmisítése 1809-ben. Az 1809. évi hadjáratban Bakonyi Imre ezredes, mint a 39. gyalog ezred parancsnoka vett részt, mely Lajos főherczeg parancsnoksága alatt az 5. hadtest Bianchi dandárába volt beosztva és az abensbergi ütközetnél a visszavonúlást fedezte. Hiller altábornagy ápr. 24-én Neumarkt ellen támadólag lépvén fel, Bakonyi ezredével jobb szárny oszlopában állott. A helység előtt lévő, ellenséges csapattal megszállt erdő Bakonyi vitéz magatartásával nemsokára el lőn foglalva, mi közben Bakonyi lovát alóla kilőtték. Gyalog küzdött tovább és a menekülő ellenséget üldözve, Neumarkt elővárosához közeledett. Itt egy hosszú, keskeny, sövények, palánkok s itt-ott házak által szegélyezett utczában sűrű ellenséges lovas oszlopot vett észre, mely onnan kibontakozni szándékozott. Bakonyi katonai éles látása rögtön fölismerte a veszedelmet, mely itt érhetné, ha az ellenséges lovas oszlop az erdőből előnyomuló csapatját a síkságon találná. Néhány szóval felhívta katonáit, hogy kövessék őt és mintegy 3—400 ember élén gyors futásban csakugyan elérte az utcza torkolatát, mielőtt a lovasság még kibontakozhatott volna. 50—60 lépésnyi távolságra a legelőbb állók tüzet adtak az oszlop élére. Az első osztály a parancsnokkal együtt elesett. Az elesettek, valamint a sebesült lovak a hátrább állók előnyomulását megakadályozták. Ekkor az oda sietö Duka és Klebeck gyalogság 20—30 lépésről gyilkos tüzelést indított meg; borzasztó harcz fejlődött ki. A sövények, a két oldalt lévő házak, mind

megszállattak és rövid fél óra alatt az ellenséges ezred majdnem teljesen el volt pusztítva. A Duka ezred több mint 600, többnyire sebesült lovat ejtett zsákmányúl, Bakonyi ezután a nyitott kapun át a vásártérre sietett, hova őt csakhamar a többi oszlop is követte. E fényes hadi tényt a fővezér mint példát és bizonyságot alkalmazta arra, hogy egy vitéz, elszánt gyalogsággal minden lovassággal szembeszállani és azt meggyőzni lehet.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONHARMADIK KÖZLEMÉNY.

HUNYADI JÁNOS ÉS V. LÁSZLÓ KORA.

(Folytatás.)

Ujabban két oklevél, illetőleg czímeres levél került napfényre, melyet Hunyadi János vitéz tettek jutalmául osztogatott híveinek. Ilyen a Pogány Miklós és Berekszói Péternek adott czímeres levél. (Turul 1889. 78. l. és u. o. 1890. 41. l.)

Kiss Lajos, A rigómezei hadjárat. Pályanyertes mű. Közöltetik a Hadtörténelmi Közlemények 1895-ik évi évfolyamában.

Hőke Lajos, A rigómezei ütközet és következményei. (Fővárosi Lapok. 1889. 173. sz.)

Nándorfehérvár ostroma 1456. Zinkeisen. II., 93. *Hammer-Purgstall* I. 441. — Továbbá:

Kis Károly, Hunyadi utolsó hadjárata. (Akadem. értekezés. 1857).

Vámbéry Armin és Olchváry eml. értekezése. (V. ö. Hadtörtén. Közlem. 1894. 280. l. eml. irodalmat).

Horváth Mihály, Új adalék Belgrád ostromának történetéhez. (Történ. Tár. Régi foly. IX. 65. l.)

Hunyadi László gróf Belgrád múltjáról szóló előadása a régészeti társulat 1884 jan. ülésén.

Römer Flóris, Nándorfehérvár ostromáról. (A győri történeti és régészeti füzetekben. 1865. évf.)

A legrégibb német nyomtatvány, mely a keresztes hadjáratról s a törökökről szól, ezt a czímet viseli: «Eyn Manung der cristenheit» (Bamberg 1455).

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhadak története. (Budapest 1886.) Ezen a munkán alapszik:

Reményi A. felolvasása, «Zur Geschichte der Donauflottille von Stefan I. bis zur Schlacht von Mohács. (Bécs. Gerold. 1889).

Vitkovic, A magyar királyi naszádosok múltja, szervezete és emlékeik. 1000—1872-ig. (Szerbül írt munka, Belgrád.) V. ö. Századok 1889. a 349. l.

Thúry J., Török történetírók. (I. Budapest, Akadémia. 1893.) Közli a török relátiót, mely a szenvedett kudarczot szépítgetni törekszik.

Nisbet R. Bain, The siege of Belgrad by Muhammed II. (English Historical Review. 1892. 235 l.)

A Kapisztrán Jánosról szóló irodalom. Leveleit rendtársa, Tagliacozzo, adta ki; ujabban *Tadra* is közölt nehányat (a cseh akadémia értekezéseiben, 1889.). *Voigt*, Johannes von Kapistran. (Sybels Histor. Zeitschrift. Régi foly. X. köt.) *Kerval*, Jean de Capistran, son siècle et son influence. (Paris 1887).

Említésre méltó, hogy Konstantinápolynak 1453. II. Mohammed szultán által történt elfoglalásakor *Orbán*, egy erdélyi származású ágyúöntő tünt ki a törökök táborában. Orbán volt az első, a ki 600 fontos ágyúgolyó lövésére alkalmas ágyút öntött. Az Orbán életrajzára vonatkozó bibliografiai adatokat l. az Archiv für siebenbürgische Landeskunde 1889. évfolyamában (59. l.).

HUNYADI MÁTYÁS.

Az I. Mátyás királyunkról szóló hadtörténeti irodalmat már 1890-ben közöltem (a Hadtörtén. Közlem. az évi II. füzetében). E helyen tehát csak az 1890. óta megjelent ujabb irodalmat közlöm, nemkülönben néhány, amaz összeállításból kimaradt dolgozatot.

a) Ujabban megjelent *kútfő-gyűjtemények* és általános jellegű munkák.

Mátyás király levelezése a római pápákkal. (M. Corvini epistolæ). Monum. Vaticana. Series I. tomus V. 1891. Kiadja *Fraknói Vilmos.*

Pastor, Regesten aus ausländischen Archiven 1450—90. (Történ. Tár. 1890.) Ezek kül. a törökök ellen tervezett ligára vonatkoznak.

Tumulillis A., Notabilia temporum. Kiadta C. *Corvisieri.* (Nápoly.) V. ö. Századok 1891. 333. l.

Abel Jenő, Olasz munkák Hunyadi Mátyásról (Irodalomtörténeti Emlékek. II. köt. 1890).

Bachmann A., Urkundliche Beiträge zur österr.-deutschen Geschichte im Zeitalter Friedrichs III. (Fontes rerum Austriacarum 46. köt.)

Décsényi Gy., Kutatások olasz levéltárakban. (Századok 1892. 26., 467. és 537. l.)

U. az, 12 ismeretlen levél Mátyás királyról. (Századok 1893. 27. és 122. l.)

U. az, Mátyás király leveles könyve. (Codex epistolaris a Khuen-Héderváry levéltárban. Magyar Könyv-Szemle 16. évf. 169. l.)

Károlyi Árpád, Adalékok Magyarország viszonyáról III. Frigyeshez. (Történelmi Tár. 1892. évf.)

Kronthal B. és Wendt H., Politische Korrespondenz Breslaus mit König Matthias Corvinus. (I. köt. 1458—60.) Boroszló. Ss. rerum Silesiar. XIII. köt. 1893.

Tankovich Antal, I. Mátyás királynak a párisi fegyvertárban (303. sz. alatt) létező pajzsa, fából megaranyozva. (Kéz. a Magy. Nemz. Muz., folio 679. sz.) V. ö. *Korda Dezső* czikkét: Mátyás k. pajzsa Párisban. (Hadtört. közl. III. 1890. 235. l.)

Mátyás király eddigi biografiái. (Pesti Hirlap. 1890. április 6.)

Létmányi Nándor, Párhuzam Hunyadi János és fia Mátyás között, tekintettel hadvezéri képességük és hadi sikereikre. (1885).

Széchen Antal gf. ünnepi beszéde, Mátyás k. halálának 500. évfordulója alkalmával. (Századok 1890. 97. l.)

Jakab Elek, Mátyás király mint szónok és hadvezér. (Pesti Napló. 1889. 242. sz.)

R. Horváth Jenő, Mátyás király hadjáratai (Hadtörtén. Közlem. 1890. 159. l.)

Csontosi János, Hadtudományi könyvek Hunyadi Mátyás könyvtárában. (U. o. a 199. l.)

Huszár Imre, Mátyás kir. fekete serege. (u. o. 229. l.)

Hazay Samu, Védő alkotmány, harczászat és haderő Mátyás korában. (U. o. 210. l.)

Hadtörténeti apróságok Mátyás történetéhez. (U. o. 244. l.)

Ráth György, Aragoniai János. (Századok 1890. 4—5. füz.)

Mátyás király. *Marczali Henriktől* (Pesti Hirlap 1890. apr. 6.)

Takáts S., Mátyás király és Komárom. (A vár egyik részét Mátyás király építette. (Pesti Napló 1890. decz. 31.)

Puky A., A Kinizsi család Abauj- és Biharmegyében. (Turul IX. 1891.

88. l.) Kimutatja, hogy a kenyérmezei hős nem származott szegény molnár családból, hanem köznemes család sarja.

Tarczay János, Mátyás híres hadvezérének sírköve. (Turul, 1890 1. füz.)

Binder Jenő, Néhány «trumfa» Mátyás királyról. (A brassói reáliskola 1892/93. programmjában.)

Schönherr Gyula, Egy fogadalom. (Kiss János véghlesi kapitányt illető közlemény 1468.) Magyar Könyvszemle XIV. 97. l.)

Wie sah Matthias Corvinus aus? (Pester Lloyd 1891 jan. 9).

Bognár T., Mátyás király emléke olasz mondákban. *(Philologiai Közlöny 1892. XVI. 739. l.)*

Romanec M., A Sibinjani mondakör. (Szerbből fordítva. A pancsovai gymnasium 1889/90. értesítőjében. V. ö. Századok. XXV. évf 242—243. l.)

Scheinigg J., König Matthias in der slovenischen Volkssage. (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben VI. köt.)

Krauss, König Matthias u. Péter Geréb. Ein bulgarisches Guslarenbild aus Bosnien. (Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn III. 1893.)

b) Török háborúk. *Thúry J.* török írók forrásgyűjteménye ide is vonatkozik.

Hodinka Antal, Litterae Petri de Thomasiis ducalis secretarii in Hungaria ad s. d. Ducem Venetiarum. (Magyar Könyvszemle XIV. 81. l.) Ez a velenczei követjelentés részletesen szól az 1437—62. évek hadi eseményeiről.

Vassilich J. L'ultimo de Frangepani, conte di Veglia. (L. *Fest Aladár* czikkét a Századokban. 1893. 893. l.)

c) Cseh háború.

Bachmann A., Der Vertrag von Wilemow 1469., zwischen M. Corvinus u. G. Podiebrad. (Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen. 31. kötet.)

Viktorin cseh herczeg elfogatása. (Hadtörtén. Közl. III. 1890 249. l.) V. ö. *Berger A.* Über die Gefangennehmung Viktorins 1499. (A beszterczei gymnas. 1892/93 programmjában.)

Bolte Heinz Domnig. (Domnig, Mátyás híve s Boroszló kapitánya volt. V. ö. Századok 1892. XXVI. 865. l.)

Trebitsch ostroma 1468. (Hadtörtén. Közl. 1890. 248. l.)

Egy szállítmány tőrbe ejtése. (Boroszló ostromlása idején. U. o. 251. l.)

Végűl Bachman és a Kronthal-Wendt-féle oklevélgyűjtemény. (Lásd fentebb.)

d) Háború Frigyes császárral.

A Károlyi Árpád és Bachmann által közzétett oklevelek.

Tabulae pacis inter Fridericum Imperat. et Hungaros initae. A. d. 1458. (Kézirat a Magy. nemz. muzeumban, folio. 799. sz.)

Geusau, Geschichte der Belagerung Wiens. 1484—1485. (Bécs 1805.)

Dvorák R., III. Frigyes viszonya Magyarországhoz V. László és Hunyadi Mátyás korában egészen a soproni békekötésig. 1453—63. (A brünni cseh gymnas. értesítőjében. 1890.)

Pastor fentebb említett oklevél-publicatiójának tetemes része a Frigyes és Mátyás közötti háborúra is vonatkozik és különösen a Curiának kibékítő törekvéseit illusztrálja. Úgyszintén *Decsényi Gy.* és *Károlyi Árpád.* eml. czikkei.

Óváry Lipót, Adalék az osztrák háború történetéhez 1477. (Hadtörtén. Közl. III. 1890 244. l.)

e) Magyar-osztrák-orosz érintkezések.

Karge P., Ungarisch-russische Allianz 1482—90. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII. köt. Kivonatban l. a Századokban 1892- XXVI. 761. és 866. lapján.)

U. az, Kaiser Friedrichs III. u. Maximilians I. ungarische Politik u. ihre Beziehungen zu Moskau 1486—1606. (U. o. 1893. V. ö. Századok, 1893. XXVII. 807 l.)

Összeállította: *Mangold Lajos.*

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

19-ik szám.

A tűzérségi és hadiszer-állomány Magyarországon 1577-ben.[1])

«Ez is egyike a hadi szervezet fő és jelentékeny részeinek; a miért is a jelentkező hiányokat itt is szorgalmasan kell pótolni. Elővétettek és átnézettek e végett az egyes határszéli helyek inventáriumai; a főhadi szertárnok (Oberst-Zeugmeister) jelentései, számadásai és jegyzékei. Meghallgattatott maga a mostani főhadi szertárnok is. A régibb számadások szerint szükséges az itteni (t. i. bécsi) hadiszertár fölszerelésére, a város falai és bástyáira, továbbá az esetleges háborúra 1.228,000 frt. A volt főhadi szertárnok Rammingen kiszámította, hogy egyedül az itteni várba és némely főbb véghelyre szükséges 500,000 frt. A jelenlegi hadi szertárnok azonban, meggondolván, hogy mily nehezen tehet Felséged ily nagy kiadást, ez évre csak 14,200 frtra szabta ki azt; Ő Fensége és a tanácsosok azonban ezen is levonásokat tettek: és így megtettek mindent, mit lehetséges volt; úgy mint az eddigi czikkelyeknél, úgy itt is azon rendet tartották be az egyes végek megbeszélésénél és kezdték tehát Felső-Magyarországgal.»

«Ezen jegyzékekbe benn van foglalva a legtöbb. A többi aprólékos holmikat a főhadi szertárnok vagy ennek helyettesei Bécsben és Kassán kevesével könnyen pótolhatják; e czélra azonban a hadi szertárnokoknak bizonyos általányt kell kiutalni, a mint a szepességi kamara a hadi szerelékre évente 2000 frtot fizet; épen így kellene itt is (t. i. Bécsben) nagyobb összeget kiszabni és erre fordítani.»

[1]) Melléklet az ezen füzetben «Hadi tanácskozások az 1577. évben» czímű közleményben foglalt jegyzőkönyvhöz.

Felső-Magyarország.

Szakmár.

Itt van készletben:

Singerin	4,	golyó	2448
Quartierschlange	7,	«	2854
Falkon	2,	«	1376
Scharfetindl	1,	«	543
Haubitz	10,	«	444
Mozsár	2,	«	egy kicsi és egy nagy
Orgona 14			
Gátpuska 404			, golyó 50,636
Kézi cső 130			
Ágyú Puska Gyújtó és elromlott	lőpor 580 mázsa 14 font.		
Ólom	35 mázsa 58 font;		

és az a vélemény, hogy Szakmár vára ez idő szerint elegendőkép el van látva; azonban mégis szaporítandó volna.

Tokaj.

Itt van:

Singerin	1,	golyó	637
Quartierschlange	2,	«	692
Falkon	4,	«	2943
Falkonet	12,	«	5829
Scharfetind	5,	«	1702
Haubitz	1,	«	670 (kőgolyó)
Mocsár	1,	«	
Orgona	2,	«	
A nassaui ágyba illesztett 7	gátpuska	8711	golyó.
Ágyas 280	«	89814	
Régi nürnbergi puska		46	
Ólomból öntött serét és golyó	48 mázsa 74 font.		
Ágyú Elromlott puska Gyújtó	lőpor 251 mázsa 58 font.		

Kálló.

Itt van:

Quartierschlange	1,	golyó	189
Falkon	1,	«	1295
Falkonet	8,	«	1529
Scharfetindl	1,	«	500
Haubitz	4,	«	300 kartács
Gátpuska	116,	«	10870
Puska	29		
Ágyúlőpor	63 mázsa 15 font		
Puskapor	14	«	50 «
Gyújtópor			30 «
Ólom	7	«	

El van látva elegendőkép, a többi aprólékos hiányokat a kassai hadi szertárból lehet alkalom adtával pótolni.

Szendrő.

Quartierschlange	1,	golyó	282	elveszett	6
Falkon	4,	«	1582,	«	455
Falkonet	6,	«	2512,	«	384
Scharfetindl	1,				
Gótpuska	169,	«	4049		
Pisztoly	54,				
Puska	33,				
Ágyú Puska Gyújtó	lőpor 104 mázsa 17 font				
Ólom	25	«	79 «		

Putnok.

Falkonet	2,	golyó	463
Scharfetindl	2,	«	524
Gátpuska	48,	«	8375
Ágyú és szemelt puska-lőpor	14 mázsa 77 font		
Ólom	3	«	3½ «

Szádvár.

Quartierschlange	2,	golyó	1000,	elveszett	896
Falkon	2,	«	1133,	«	24

Falkonet	5,	golyó 1561,	elveszett 109
Gótpuska	117,	«	819
Pisztoly	38,	«	5913
Puska	14,	«	965
Lőpor összesen	35 mázsa	99 font	
Ólom	7	« 56	«

Krasznahorka.

Itt van 4 Falkonet és 1 Falkon; meg nehány Gátpuska.

Onod.

Itt 7 év előtt volt:

Falkonet	2
Vaságyú	4
Mozsár	1
Gátpuska	117
Puska	12
Mindenféle lőpor	45 mázsa

Ezen ágyúkat és a többi holmit, mi itt van, pótolja ki Ungnad Kristóf báró, kinél e ház zálogban van.

Eger.

Quartauner	1,	golyó 391,	elveszett 391
Singerin	1,	« 236,	« 24
Quartierschlange	6,	« 965	« 224
Falkonet	6,	« 1950	« 2204
Falkon	14.	« 6589	« 184
Scharfetindl	1,	« 1138	« 132
Haubitz	3		
Vasmozsár	1, kő, vas és ólomgolyó		3981
Pisztoly	280,	golyó	7030
Ágy nélküli puska	149		
Agyú-lőpor	100 tonna		
Romlott lőpor	521 mázsa	9 font.	
Szemelt puska-lőpor	7	« 83	«
Ólom	278	« 91	«

Sáros.

Falkon	4,	golyó	239, elveszett 998
Falkonet	8,	« 1310,	« 90
Mozsár	1, kőgolyó	2	

Haubitz ... 1, golyó 128, vasserét 159
Hatcsövű orgona 2, « 65
Gótpuska ... 112, « 25142
Pisztoly ... 101, ... vasserét 1400
Ágyalt gátpuska 49
Lőpor összesen 89 mázsa 80 font
Ólom ... ... 58 « 31 «

E vár ugyancsak mélyen bent fekszik a békességes országrészben : marad tehát így.

Kassa.

Az itteni hadi szertárban van :

Quartauner ... 3, golyó 1850, eltévedt 791
Singerin... ... 7, « 1997, « 98
Quartierschlange 3, « 50, « 312
Falkon ... ... 8, « 764, « 13
Orgona ... ... 2, «
Mindenféle gátpuska ... 439, golyó 96644
Kézi lőfegyver ... ... 967, « 7721
Ágyú, Puska, Gyújtó, Elromlott } lőpor 757 mázsa 28 font
Ólom ... ... 117 « 2 «

Az öntőde, lőpormalom itt meglehetősen el vannak látva; van készletben :

Ércz ... ... 139 mázsa
Termés réz és más ... ... 505 «
Czinn ... ... 19 «

Ebből még lemegy 38 mázsa czinn à 18 frt. Pénzben kitesz 684 frt.

A főhadi szertárnokoknak és hadiszertár-őröknek (Zeugwarth) meg kell parancsolni minden helyőrségben, hogy adják ki és tartsák be a rendeletet, mely szerint a «hackenschützöknek» nem szabad se lőport, se ólmot kiadni, csakis az egyes helyek főkapitányainak vagy kapitányainak egyenes parancsára; ennek azonban szintén nem szabad többnek lennie, mint havonta, azon időre mikor a lövészek gyakorolják magukat, ¼ font por és ½ font ólom; még pedig azon kikötéssel, hogy mikor a lövészek együttesen vonulnak ki a gyakorlatra — se kapnak semmit. Ha azonban az ellenség elibe küldetnek, akkor a szertárőrök megfelelő meny-

nyiséget oszszanak ki nekik, a főkapitányok és kapitányok parancsára és adjanak róla ezeknek számlát; e szerint kell a régi lövészrendet is javítani; vagyis tehát a főhadi szertárnok meg a hadiszertár-őrök szorgalmasan vigyázzanak reá, hogy a puskapor szükségtelenül el ne lövöldöztessék és el ne kallódjék. Mivel pedig a végeken csak igen kevés lövész van, hanem a ki valamire való legény, több ügyességgel és kitartással bír, a csekély zsold miatt, mely a lövészek számára 4—4½ frtot tesz ki havonta, a lövészek közől kilép és a duplazsoldosok közé iratja be magát; mivel azonban ez idő szerint minden hadi cselekedetben jó lövésznek mégis jobban hasznát lehet venni, mint duplazsoldosnak, Ő Fensége és a tanácsosok jónak és hasznosnak látják, hogy a végeken azokat, kik egy ideig mint lövészek szolgáltak, ebben gyakorlottak, tapasztaltak s jártasak, sőt másokat is betanítottak, nem kell a lövészek sorából kiengedni, hanem inkább, nehány duplazsoldos helyét fölmondani; a mint ez más helyeken, különösen a spanyoloknál szokásban van, mi által a legjobb lövészek tartatnak meg a puskák mellett.

Bányavárosi kerület.

Murány.

Quartaune	1	
Falkon	1	
Falkonet	5	
Orgona	1	
Mozsár	1	
Gátpuska	150	
Agyatlan gátpuska	19	
Puska	59	
Lőpor	65	mázsa
Ólom	36	«

Mivel ez biztos hely és az ellenségtől messze van, az egy Quartaunét és egy Singerint Kassára kell a hadi szertárba szállítani és mivel két puskaműves és egy szertárőr van itt, egy puskaművest más helyre kell áthelyezni.

Libetbánya

Itt nincs ágyú.

Bozók.

Itt van:

Falkonet	5	
Gátpuska	84	
Puska	10	
Mindenféle lőpor	26	mázsa.

Véghles.

Itt van:

Falkonet	6	
Scharfetindl	5	
Gátpuska	59	
Mindenféle lőpor	25	mázsa

Mivel ez «tágas ház», azért szaporítandó.

Korpona.

Feldschlange	1	
Falkonet	9	
Scharfetindl	2	
Gátpuska	90	
Mindenféle lőpor	28	mázsa

Maradhat így, míg jobban ki lesz építve.

Csábrág.

Singerin	2	
Falkon	1	
Falkonet	14	
Gátpuska	124	
Lőpor	103	mázsa
Ólom	34	

Szittnya.

Falkonet	4	
Vaságyú	1	
Gátpuska	36	
Puska	32	
Lőpor	13	mázsa
Ólom	8	«

Bakabánya.

Falkonet	3	
Scharfetindl	1	
Vaságyú	2	
Gátpuska	38	
Lőpor	8	mázsa

Jelenleg elegendő, ha jobban ki lesz építve, lehet többet is ide adni.

Zólyom.

Dupla falkonet	2
Egyszerű «	7
Gátpuska	47
Lőpor	63 mázsa

Léva.

Falkon, ez közől egy hibás	2
Falkonet	8
Scharfetindl	6
Gátpuska	95
Orgona	6
Puska	22
Mindenféle lőpor	100 mázsa.

Komját.

Falkonet	2
Gátpuska	41
Ágyú-lőpor	6 mázsa
Ólom	4 «

Érsek-Újvár.

Singerin	1
Falkon ezek közűl 2 hibás	6
Falkonet « « 2 «	8
Scharfetindl « « 1 eltört	2
Gátpuska	100
Puska	97
Lőpor	64 mázsa
Ólom	36 «

Ez idő szerint, míg jobban ki lesz építve, maradhat. A hibás darabokat Újvárról Bécsbe, a többi bányavárosokból azonban Zólyomba kell vinni és ott átönteni és kijavítani.

Nyitra.

Ez nem megszállott végház; azonban az ottani püspököt meg kell bízni vele, hogy szintén ellássa lőszerrel és a legközelebbi alkalommal

aztán a főhadi szertárnok vagy ennek emberei által megnézendő és följegyzendő, mi minden ilyes holmi van ott kéznél.

Trencsénben és Wiszternitzen is van még nehány ágyú és golyó, a mi Flged. tulajdonát képezi; ezért is az udvari kamara a magyar kamara segítségével kutatni fog utána és a főhadi szertárnok ezen holmiknak utána lenni, hogy mindezek is javára és rendes inventariumába jussanak

Dunántúli kerület.

Komárom.

Itt van:

Quartauner	5	
Singerin	1	
Quartierschlange	4	
Falkon	7	
Falkonet	8	
Scharfetindl	108	
Haubitz	8	
Mozsár	2	
Gátpuska villán	14	
Rottman-féle gátpuska	200	
Puska	100	
Puska-lőpor	89	mázsa
Ágyú	584	
Ólom	88	

Ez nem csak maga van eléggé ellátva, de alkalomadtával kisegítheti a Dunán túli másik két véghelyet is.

Tata.

Quartierschlange	1	
Falkon	3	
Falkonet	23	
Scharfetindl	2	
Haubitz	1	
Vaságyú	2	
Gátpuska	52	
Puska	64	
Ágyú-lőpor	50	mázsa
Puska- és gyújtópor	22	„
Ólom	2	

Győr-Szt.-Mártonhegy.

Falkonet	4	
Gátpuska	42	
Orgona	1	
Lőpor	5	mázsa
Ólom	2	«

Csetnek.

Falkonet	3	
Gátpuska	25	

Palocsa.

Falkonet	8	
Scharfetindl	2	
Haubnitz	1	
Gátpuska	164	
Puska	82	
Mindenféle lőpor	47	mázsa
Ólom	32	«

Tihany.

Scharfetindl	3	
Haubitz	1	
Gátpuska	47	
Puska	20	
Mindenféle lőpor	10½	mázsa
Ólom	4	«

Keszthely.

Falkonet	2	
Gátpuska	28	
Lőpor	3	mázsa

Van még itt több apró ház, mint: Csobáncz, Szigligeth, Sümegh, melyekben körülbelől annyi ágyú van, mint az elősorolt öt utóbbiban; közöttük sok hibás és eltörött is; ezeket Győrbe kell vitetni és ott kicserélni.

Veszprém.

Falkonet	10	
Scharfetindl	1	
Haubitz	1	
Gátpuska	139	
Agyatlan gátpuska	11	
Puska	263	
Ólom	22	mázsa
Lőpor	61	«

Pápa.

Falkonet, kicsi és nagy	7	
Scharfetindl	6	
Vaságyú	1	
Mindenféle gátpuska	185	
Orgona	6	
Mindenféle lőpor	45	mázsa

Győr.

Quartaune	4	
Singerin	1	
Quartierschlange	6	
Falkon	8	
Scharfetindl	10	
Nagy haubitz	2	
Kis «	6	
Vaságyú	3	
Falkonet	5	
Gátpuska egy szekeren	10	
Gátpuska	50	
Pisztoly	30	
Nürnbergi puska	833	
Mindenféle lőpor	566	mázsa
Ólom	16	«

Győrnek, mint Bécs első védbástyájának igen nagy fontosság tulajdonítandó. A többek között: Itt nagymennyiségű ágyút s lőszert egy-

általán kellene fölhalmozni azon esetre, hogyha a béke megszünne vagy a Flsg alkalmasnak találná az időt az ellenség megtámadására, hogy már az itt készen legyen és ne kelljen azt még előbb Bécsből hozni, mi nem maradhatna többé titokban az ellenség előtt.

A Balaton és a Dráva közötti végek.

Sallovár, Kapornak, Retell, Molnári, Keresztúr, Légrád s több apróváraknak jegyzéke a fölszerelésről hiányzik.

Kanizsa.

Quartierschlange	1	
Falkon	4	
Falkonet	9	
Scharfetindl	3	
Haubitz	5	
Vaságyú	6	
Gátpuska	189	
Puska	52	
Mindenféle lőpor	78	mázsa
Ólom	40	«

Mindez elegendő ez idő szerint mindaddig, míg a vár jobban ki lesz építve; de mivel e helyről lesznek a több apróbb házak fölszerelve, nagyobb mennyiségű gátpuskát, lőport és ólmot kell oda adni.

Valamenynyi eddig tárgyalt házaknál (a felsőmagyarországiakat kivéve, hol a golyók föl vannak sorolva) elmulasztatott annak megemlítése, hogy mennyi salétrom, kén, szén, golyó, dárda, kanócz, sánczszerszám van mindenikben; ennek mindnek meg van a maga inventariuma a főhadi szertárnoknál s e holmikban a főbb helyek segíthetik ki a kisebbeket.

Mivel mindenütt vannak puskaművesek s mivel e végek az ellenséggel folyton foglalkozva vannak, ügyeljenek a főhadiszertárnokok és a szertárőrök, hogy a puskaművesek ne ünnepeljenek, hanem folytonosan gyártsák a lőszert s a mi a helyekre és a szertárba szükséges; ehhez ők mindig el legyenek látva a szükségesekkel.

Magyar-Óvár.

Falkon	3,	golyó	749
Falkonet dupla és egyszerű	8,	«	990
Scharfetindl	4,	«	421
Haubitz	1,	«	150

Mozsár	1		
Vaskamara ágyú	1		
Gátpuska bakkal	19,	golyó	200
«	83,	«	620
Kováságyú	2,	«	700
Orgona	3,	«	150
Pisztoly	100,	«	?
Réz puska	24,	«	200
Mindenféle lőpor	20 tonna		
Ólom	6 tábla.		

Pozsony.

Singerin	1,	golyó	150
Falkon	5,	«	1000
Falkonet	1,	«	60
Haubitz	1, kő	«	100
Vasfalkonet	1,		
Eltévedt ágyú	1,	«	200
Scharfetindl	1,	«	500
Vaskováságyú	1 (használhatatlan)		
Régi réz Puska	28		
Mindenféle lőpor	15 mázsa		
Ólom	10	«	
Agyatlan gátpuska	29	golyó	30000

A vend és horvát végek.

Ennyi van a magyar végeken, mint a hol az ellenség teljes ereje várandó s a hol e török összes népeinek berontásától lehet tartani. A mi a wend és horvát végeket illeti, ott jelenleg legnevezetesebb helyek: Varasd, Kaproncza, Kőrös, Ivanics és Zágráb.

Varasd.

Itt van:

Singerin	2,	ezek közűl 1 összetörve
Falkon	5	
Falkonet	5	
Scharfetindl	2	

Vaságyú	4	
Gátpuska	422	
Lőpor	114	mázsa
Dárda	760	

Miután pedig ez a vend végek főhelye, szaporítani kell fölszerelését.

A következő 4 végház és kastély szintén inenn fogja kapni a fölszerelése kiegészítéséhez szükséges gátpuskát, lőport és ólmot; Remettnicz Töplitz, Zubreg és Kapnik.

A másik főhely Kaproncza, mely ellátja a következő 5 végházat: Szt.-Györgyvár, Prodovic, Dernia, Novigrad, Jellekovic.

Kaproncza.

Falkon	2,	ezek közül 1 hibás
Falkonet	5	
Scharfetindl	3	
Vaságyú	20	
Gátpuska	118	
Puska	20	
Dárda	28	
Lőpor	50	mázsa
Ólom	12	«

Kőrös

a harmadik főhely, majdnem e határszél közepén; ez ellátandja a következő 11 helyet; Garbovac, Gradan, Szt.-Péter, Cirkvena, Szt.-György templom Kőrös előtt, Glagonitza, Apolovac, Topolovac, Szt.-Iván, Trim és a kastély a Kamonik hegységben. Itt van:

Falkonet	4	
Scharfetindl	1	
Vaságyú	17	
Gátpuska	96	
Lőpor	15	mázsa.

Persze ez is erősíttetik.

Ivanics

a negyedik főhely; ennek el kell látnia: Ivanics város, Ivanics klastrom, Lupoglav, Visiakovina, Goffnec és Kőrös.

Itt van mindössze:

Falkonet	2
Scharfetindl	2
Gátpuska	28
Puska	17
Vaságyú	5
Lőpor	10 mázsa

Zágráb

főhelye a vidéknek és a végeknek; oly helyen fekszik, honnan a vend határszéllel és Horvátországgal közlekedik. Innen ágyúval és lőszerrel következő 7 hely látandó el: Voysag, Száva melletti Novigrad, Hrastilnica, Rokonak, Lorencsur, Cseinova, Hún.

Itt van:

Falkon	2	
Falkonet	4	
Eltévedt ágyú	3	
Vaságyú	11	
Gátpuska	124	
Puska	37	
Lőpor	40	mázsa
Ólom	1	« 11 fnt.
Hosszú dárda	200	

És mivel *Sziszek* ugyancsak fontos helyen fekszik, ott, hol a Száva és Kulpa összefolynak; úgy, hogy ha e helyet az ellenség nagy erővel megtámadná, a többi horvát és vend végek veszedelemben volnának, a mely azonban mindeddig, daczára hogy az gyakrabban lett tanácsolva, a zágrábi káptalantól nem lett átvéve és Flsged se bír benne saját ágyúkkal; megrendelendő a káptalannak, hogy lássa azt el ágyúkkal, hogy legyen ott nehány dupla és egyszerű falkonet, nehány gátpuskával együtt: méltányos lenne a horvát végekre rendelt ágyúkból is nehányat odahelyezni.

A horvát végek főbb helyei: Harastavic, Visitsos, Zengg és Ogulin.

Harastawitz ugyan a horvát végeken, de a vend határszél közelében fekszik a Száva mellett; az erősség maga két várból áll. E helyről a következők lesznek ellátandók: Blinia, Uniadal, Voinna, Gora, Eittis,

Massin, Greda kastély, Muttmic, Középső-, Felső-Gradac, Zrin, Gvapdannski; ezekben van lőszer:

Vas kamaraágyú	2
Vaságyú	2
Mozsár	4
Gátpuska	85 legtöbb része összetört
Puska	16
Lőpor	75 mázsa

Visittsos a másik főhely ezen horvát végeken, majdnem a középen, de ugyancsak messze kint az ellenség felé, az Unna vizének egyik szigetén; innen ezen helyek lennének lőszerrel ellátandók: Repittsos, Sokoll, Drepnik, Torsac, Seun, Zettin vár és városa, Isatsütz, Toplicer Thumb, Grekovic, Ottrocsácz, Kremer, Lasitcs, Prugen kastély, Blagaicki kastély, Felső és Alsó-Klaudus, Szt.-György, Possness, Pöcs, Stierlica, Vranogracs, Perna, Khum, ezekben van:

Falkon	1
Falkonet	2
Scharfetindl	3
Gátpuska	152 legnagyobbrészt összetörve
Mozsár	6
Lőpor	40 mázsa

A harmadik főhely e határon *Zengg;* legszélen az Adriai tenger partján; ebből a következő véghelyek láttatnak el: Ledenic, Prundel, Werlag, Ottocsac, Prozor, Dabar, Isenic, és Waag. Itt van ágyú és lőszer:

Falkone	3
Falkonet	4
Eltévedt ágyú	4
Vasmozsár	2
Gátpuska	99 mind eltörött
Lőpor	30 mázsa.

A negyedik főhely *Ogulin;* hátrább Krajna felé fekszik, innen következő helyeket kell ágyúval ellátni: Madrus, Blaipki, Svetica, Szt.-György, Tombskaboc és Khuc. Jelenleg van itt lőszer:

Falkonet	2
Mozsár	5
Gátpuska	31
Puska	10
Lőpor	10 mázsa

Következik a szükséges lőszernek és ágyúknak fölszámítása a horvát és vend végekre, mely kitesz pénzben 113,860 frt. «Ez az, mire ez idő szerint okvetetlen égető szükség van; ha azonban e helyeket jobban kiigazítják, kiépítik, szükséges lesz oda még nagyobb mennyiségű lőszer és ágyú. És mivel Flsgd a horvát és vend végek közigazgatását Károly főherczegre fogja bízni és neki erre a birodalmi segélyből járulékot szab ki, ezért is Ő Fnsge a járulékból és saját jövedelméből el fogja tudni látni jövőre e végek szükségleteit; ezen fölül azonban Felséged még 1000 mázsa rezet, 100 mázsa czinnt és 500 mázsa salétromot adjon át Ő Fenségének új ágyúk öntésére.»

Eredetije a hg Esterházy család levéltárában Kis-Martonban.»